

משה עסיס / אוצר לשונות ירושלמיים

אוצר לשונות ירושלמיים

מונחים, ביטויים ולשונות בפיהם של האמוראים
בתלמוד הירושלמי

מאת

משה בן שלמה עסיס

כרך א

מבוא

אותיות א-ה

בית המדרש לרבנים באמריקה
ניו יורק וירושלים תש"ע

ISBN 978-965-456-056-6

©

כל הזכויות שמורות
להוצאת בית המדרש לרבנים באמריקה
תש"ע

Copyright 2010, by
The Jewish Theological Seminary of America
Printed in Israel

נר זכרון לרבותיי
מאחרוני חכמיה של ארס־צובא
ר' שלמה זעפראני – ששנה לי פרק באגדה
ור' משה טוויל – שפתח לי בעיון התלמודי
זצ"ל

התוכן

IX	הקדמה
XI	קיצורים וציונים ביבליוגרפיים
א	מבוא
ג	פרק א. הגדרת הנושא
יג	פרק ב. לבירור המונחים "מונח", "טרמין", "ביטוי" ו"לשון"
כב	פרק ג. רשימות קודמות של מונחים הרש"ס — כב; הרז"ף — כג; הרש"ז טויסיק — כג; הרידב"ז — כד; הרא"ם לונץ — כו; שפ"ן הסופר — כה; הרע"צ מלמד — כה; החיד"א — כו; בכר — כז; שטיינזלץ — כח; קוסובסקי — כח
כט	פרק ד. מה נכלל ברשימה
מד	פרק ה. מה לא נכלל ברשימה 1. לא נכללו המונחים התנאיים — מד; 2. לא נכללו המונחים הבבליים — סט; 3. לא נכללו ה"גרשים", ציוני הפיסקאות וציוני "ס"א" — עב; 4. לא נכללו רוב המונחים ההלכתיים — עד; 5. לא נכללו מילות השאלה הדיאלוגיות הזמניות ולא מילות השאלה המקריות — עו; 6. לא נכללו מילות הקישור השגורות אלא אם כן הן משמשות שימוש מונחי מובהק — עח; 7. לא נכללו לשונות הדיוט — עט; 8. לא נכללו מופעי המונחים הבאים במשמעותם הרגילה בלשון — פ; 9. לא נכללו האותיות בעלות המשמעות הטרמינולוגית — פג; 10. לא נכללו המונחים השגורים להצעת המימרות ולמסירתן — פד
פו	פרק ו. דרכי העריכה 1. המונחים נרשמו על פי דפוס ויניציאה — פו; 2. המונחים נסדרו בדרך כלל לפי סדר הא"ב, כפי הופעתם בירושלמי — צב; 3. מונחים מורכבים — צח; 4. מונחים מקוטעים — קב; 5. ביטויים שנרשמו דרך אגב ולשונות שגורים — קה; 6. לשונות משובשים — קה; 7. ציוני משמעויות ושימושים ואפיונם של הערכים — קו; 8. ציוני הנגנות (אינטונציות) — קט;

פרק ו. דרכי העריכה (המשך)

9. פשיטות קיצורים וראשי תיבות — קיב; 10. ציון הקיטועים — קיט; 11. חילופי הנוסחאות — קכ; 12. ערכי המשנה — קכב; 13. ההגהות — קכג; 14. סימן הקריאה וסימן השאלה — קלז; 15. הנספחים — קמ

פרק ז. המונחים בכ"י ליידן קמא

1. ההגהות בכ"י ליידן — קמג; 2. שינויי הלשון של הסדר בדפוס ויניציאה — קמו

פרק ח. המונחים בכתבי היד ובדפוס הירושלמי הראשונים קסו

1. המונחים בכ"י רומי — קסט; 2. המונחים במסכת שקלים הנספחת לבבלי — קעו; 3. המונחים במסכת סוטה בכ"י רומי — קעז; 4. המונחים בכ"י אסקוריאלי — קעז; 5. המונחים במסכת הוריות הנספחת לבבלי — קפד; 6. המונחים ב"שרידי הירושלמי" — קפד; 7. המונחים בקטעי הירושלמי — קצה

פרק ט. המונחים בנוסח הרש"ס רב

- א. עיבוד נוסח הירושלמי על ידי הרש"ס — רד; ב. כתבי היד של הירושלמי שהיו לפני הרש"ס — רטז

פרק י. ענייני לשון רכט

- א. חילופי אותיות — רכט; ב. חילופי צורות — רמה

תקציר הכללים הנחוצים מפרק "דרכי העריכה" רס

מפתח הסימנים רסא

רשימת הערכים 1

- א — 3; ב — 206; ג — 259; ד — 260; ה — 335; ו — 442;
ז — 613; ח — 622; ט — 651; י — 659; כ — 675; ל — 786;
מ — 888; נ — 1132; ס — 1155; ע — 1170; פ — 1219; צ — 1245;
ק — 1255; ר — 1270; ש — 1315; ת — 1365

קונטרס הסוגיות 1459

נספחים 1506

השלמות 1907

מפתחות 1919

הקדמה

תחילתו של ספר זה ברשימת מונחים ולשונות שבפי האמוראים בתלמוד הירושלמי שהכנתי לעצמי בשנת תשל"ב. על אותה רשימה עבדתי כארבעה חודשים וחצי: מחנוכה תשל"ב (דצמבר 1971) עד יום ב', י' באייר תשל"ב (24.4.1972). במהדורה ראשונה זו רשמתי רק מונחים, ביטויים ולשונות מובהקים. שיטת העבודה היתה איסוף המונחים בכרטיסים, מיונם וסידורם לפי האלף-בית ולפי סדר המסכתות בירושלמי.

משהחלטתי לפרסם את הרשימה הזאת ברבים חידשתי את העיסוק בה בסוף שנת תשמ"ט (1989), והחלטתי לכלול בה מונחים וביטויים פשוטים רבים ולשונות שלא כללתי במהדורה הראשונה — בעצם, כמעט כל מונח ולשון ששייכים לנושא זה המופיעים בירושלמי, לפי הכללים המפורשים להלן במבוא.

לשם כך עברתי על הירושלמי וסימנתי לי את המונחים השייכים לעניין, והעתיקתי אותם ברשימה שוטפת לפי סדר הירושלמי, רשימה שהוקלדה במחשב בתוכנת איינשטיין. את הרשימה-הרצה הזאת מסרתי לידידי פרופ' חיים מיליקובסקי, והוא עיבד אותה לסידור שוטף על פי האלף-בית. משתם הסידור של המונחים ברשימה חזרתי ובדקתי כמעט את כל הערכים על פי "פרוייקט השאלות ותשובות" (גירסה 3.0) של אוניברסיטת בר-אילן.

על פי ה"פרוייקט" השלמתי כמה ערכים והוספתי אחרים, ואלה הם העיקריים שבהם: אלא כר'; אמר קומי ר'; אמר ר' קומי ר'; וכו'; כד והערכים הבאים אחריו עד: כד... כד... כר'; כר' וכו'; ר' ור' (= איתפלגון ר' ור') וכמה ערכים שלאחריו הפותחים ב"ר' ור'"; ר' כר'. כן ערכתי את ערך "רבי (= מורי)" והחומר הקשור אליו על פי אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ז', עמ' 481 ואילך; את ערך "תלמיד" והקשור אליו על פי כרך ה, עמ' 297 ואילך, וכן מספר מועט של ערכים אחרים.

עם פרסום הספר ברצוני להודות לידידי שסייעוני בעבודה: פרופ' חיים מיליקובסקי על עזרתו הרבה בהכנת הרשימה הרצה, פרופ' מאיר בניהו [ז"ל], שמימן חלק מהקלדת החומר בשלבי ההכנה, וכן מר גדעון שפיגל, לשעבר המזכיר הנאמן והמסור של בית הספר למדעי היהדות של אוניברסיטת תל-אביב על השתדלותו בהשגת מענק לשם אותה מטרה. ידידי המנוח ר' משה קוסובסקי ז"ל, בעל "אוצר לשון תלמוד ירושלמי", מסר לי רשימת ערכים לפי שורשים ונענה לכל בקשותיי לקבל חומר מה"אוצר" שלו שהיה בכתובים או בהדפסה.

מר יחיעם אירני הגיה את נוסח הרשימה במהדורה התשיעית ואת נספח ז', ואף השתתף אתי בהכנת המפתח לנספח זה; מר חנן בירנצוייג הגיה את מקצת האות אל"ף במהדורה העשירית, וגב' מיכל איבושיץ הגיה משם עד קרוב לסוף אות מ"ם.

יבואו כולם על הברכה. אני המשכתי לבדוק מסוף אות מי"ם עד סוף הרשימה, וכן בדקתי את הערכים שהוספתי במהדורה האחת עשרה ואת התוספות שבערכים האחרים.

תודתי נתונה גם לגב' אסתר גולדנברג על הצעותיה ועצותיה בענייני עריכה ופיסוק במבוא וברשימת הערכים.

כמו כן חובה נעימה היא לי להודות כאן לספרנים בספרייה הלאומית בירושלים: לאנשי ההשאלה, לעובדי המכון לתצלומי כתבי־יד, ולספרנים באולם הקריאה למדעי היהדות, בספריית גרשום שלום ובאולם הקריאה למדעי המזרח על עזרתם הנאמנה במשך כל השנים.

ואחרונים חביבים: תודה מיוחדת לוועדת הפרסומים של בית המדרש לרבנים באמריקה, ולפרופ' אלן קופר העומד בראשה, שאישרו את הוצאת הספר על ידי בית המדרש; לפרופ' שמואל גליק שהציע וליווה, ולפרופ' דוד הלבני ופרופ' נחמן דנציג שהשתדלו בעניין. ותודה למר ישראל חזני אשר על העריכה הלשונית וההבאה לדפוס, למר שמעון בן־שחר אשר על הסדר, ולבעלי "דפוס אופסט נתן שלמה".

משה בן שלמה עסיס
אוניברסיטת תל־אביב

יום ראשון, כ"ה באייר תשס"ז (13.5.07)
ירושלים

קיצורים וציונים ביבליוגרפיים

ר"ש אברמסון, כללי התלמוד בדברי הרמב"ן, ירושלים תשל"א.	אברמסון, כללי התלמוד
ר"ש אברמסון, הרב שמואל בן חפני (גאון סורא) — פרקים מן ספר 'מבוא התלמוד', ירושלים תש"ן.	אברמסון, רשב"ח
ר"ז פראנקל, תלמוד ירושלמי סדר זרעים עם ספר אהבת ציון, ברכות ופיאה, וינה תרל"ד; דמאי, ברעסלויא תרל"ה.	אהבת ציון
ב' רטנר, אהבת ציון וירושלים, מסכת ברכות — מסכת מועד קטן (להוציא עירובין), ד"צ ירושלים תשכ"ז (הציון לאהצו"י בסתם מתייחס למסכת שבה נמצא המונח הנידון).	אהצו"י
ר"י מווינא, אור זרוע, א-ב, ד"צ בני ברק תשי"ח, ג-ד, ד"צ ירושלים תשכ"ח.	או"ז
מ' קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי — אוצר השמות, ירושלים תשמ"ה.	אוצר השמות
מ' קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, א-ה, ירושלים תש"מ-תשס"ב.	אוצר לשון תלמוד ירושלמי
ח' אלבק, מבוא לתלמודים, ירושלים תשכ"ט.	אלבק, מבוא לתלמודים
ח' אלבק, מחקרים בברייתא ותוספתא ויחסן לתלמוד, ד"צ ירושלים תש"ל.	אלבק, מחקרים
ח' אלבק, "נוסחות במשנה של האמוראים", מאמרים לזכרון ר' צבי פרץ חיות ז"ל — מאת אוהביו ומכבדיו, וינא תרצ"ג, עמ' א ואילך.	אלבק, נוסחות
ג' אלון, "בקורת — שערי תורת ארץ ישראל", תרביץ יב (תש"א), עמ' 88 ואילך.	אלון, בקורת
נ' אלוני, קטעי גניזה של משנה, תלמוד ומדרש מנוקדים בניקוד ארץ-ישראלי, ירושלים תשל"ד.	אלוני
ב' אליצור, "מהדורת הירושלמי של המילון ההיסטורי", מדעי היהדות 41 (תשס"ב), עמ' 195 ואילך.	אליצור, מהדורת הירושלמי
י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבליית, ערך ע"צ מלמד, ירושלים 1960.	אפשטיין, דקדוק
י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיית, ערך ע"צ מלמד, א-ג, ירושלים תשמ"ד-תשנ"א.	אפשטיין, מחקרים

ב"ר	מדרש בראשית רבא, מהד' טהעאדאר ואלבק, א-ג, ד"צ ירושלים תשכ"ה.
בירנבאום	ג' בירנבאום, לשון המשנה בגניזת קהיר — הגה וצורות, ירושלים תשס"ח.
בכר, ערכי מדרש אמוראים בכר, ערכי מדרש תנאים בלאו, עיונים	ב"ז בכר, ערכי מדרש, חלק שני — אמוראים, תרגם מגרמנית א"ז רבינוביץ, ד"צ ירושלים תש"ל. ב"ז בכר, ערכי מדרש, חלק ראשון — תנאים, תרגם מגרמנית א"ז רבינוביץ, ד"צ ירושלים תש"ל. י' בלאו, "עיונים בתורת הכינויים (כולל את היידוע) בלשונות שמיות", ספר זיכרון לחנוך ילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 17 ואילך. ז' בן-חיים, "ערכי מלים, ג", תרביץ נ (תשמ"א), עמ' 192 ואילך. י' ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי לפי כתבי היד של מסכת פסחים, ירושלים תשס"ב.
גינצבורג, פירושם	ל' גינצבורג, פירושם וחדושים בירושלמי, א-ד, נויארק תש"א-תשכ"א.
גלי"א גליונות הרש"ל	ר' אפרים לאפ, גליון אפרים (בירושלמי דפוס וילנא). גליונות הירושלמי של ר' שאול ליברמן (בעריכה, על ידי מ' עסיס).
ד"א	דפוס אמשטרדם: תלמוד ירושלמי מן מסכת ברכות וסדר זרעים כולה (!) ומסכת שקלים, עם פירוש ר' אליהו פולדא, אמשטילרדם ת"ע.
ד"ו ד"ח דלמן	תלמוד ירושלמי, דפוס ויניציאה רפ"ג (?). דפוסים חדשים (תלמוד ירושלמי, דפוס וילנא תרפ"ב). G. Dalman, <i>Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch</i> , 2nd. ed., Leipzig 1905
דפוס קושטא דפוס קרוטושין דק"ס	ר"י בנבנשתי, ספר שדה יהושע, סדר זרעים, קושטנדינה תכ"ב; סדר נשים, שם תק"ט; סדר מועד ונזיקין, שם תק"ט. תלמוד ירושלמי, קראטאשין תרכ"ו. ר' רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ, ספר דקדוקי סופרים, א-טו, ד"צ ירושלים תש"ך.
היגר היימאן, תולדות תו"א היימנס	מ' היגער, אוצר הברייתות, א-י, נויארק תרצ"ח-תש"ח. א' היימאן, ספר תולדות תנאים ואמוראים, א-ג, ד"צ ירושלים תשכ"ד. ש' היימנס, תורת הצורות של הארמית שבתלמוד הירושלמי על פי קטעי גניזה, עבודת גמר, אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ה.

קיצורים וציונים ביבליוגרפיים

ש' ליברמן, הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון ז"ל, נויארק תש"ח.

ר' מנחם ב"ר שלמה המאירי, בית הבחירה על מסכת ביצה, מהד' י"ש לנגה וק' שלזינגר, ד"צ ירושלים תשל"ז.

ר' מנחם ב"ר שלמה המאירי, בית הבחירה על מסכת ברכות, מהד' ש' דיקמן, ירושלים תשכ"ה.

ר' מנחם ב"ר שלמה המאירי, בית הבחירה על מסכת כתובות, מהד' א' סופר, ירושלים תש"ז.

ר' מנחם ב"ר שלמה המאירי, בית הבחירה על מסכת מועד קטן, מהד' בצ"י רבינוביץ תאומים וש' סטרליץ, ד"צ ירושלים תשכ"ח.

ר' מנחם ב"ר שלמה המאירי, בית הבחירה על מסכת ראש השנה, מהד' א' סופר, ד"צ ירושלים תשל"ח.

ר' מנחם ב"ר שלמה המאירי, בית הבחירה על מסכת שבת, מהד' י"ש לנגה, ד"צ ירושלים תשכ"ט.

ר' שמשון משנץ, פירוש משניות סדר זרעים וטהרות, בש"ס וילנא.

ר' שלמה גורן, הירושלמי המפורש, מסכת ברכות, ירושלים תשכ"א.

ר' אלעזר בר' יואל הלוי, ספר ראבי"ה, מהד' א' אפטוביצר, א-ג, ד"צ ירושלים תשכ"ד; ד, מהד' א' פריסמן וש"י כהן, ירושלים תשכ"ה.

ר"ז פראנקעל, מבוא הירושלמי, ד"צ ירושלים תשכ"ז. פירוש הריבמ"ץ לרבנו יצחק ב"ר מלכי צדק מסימפונט למשנה זרעים, מהד' נ' זק"ש, ירושלים תשל"ה.

ר' יעקב דוד בן זאב מסלוצק, פירוש הרידב"ז ותוספות הרי"ד על הירושלמי, לפי הירושלמי דפוס וילנא.

ר' שלמה סיריליו, תלמוד ירושלמי, מסכת ברכות, ירושלים תשכ"ז; פאה, ירושלים תשכ"ג; דמאי, ירושלים תשט"ו; כלאים, שם תשי"ב; שביעית, ד"צ ירושלים תשל"ג; תרומות, בני־ברק תשי"ח; מעשרות, ירושלים תשי"ג; מעשר שני, ירושלים תשי"ד; חלה, ד"צ בני־ברק תשמ"א; ערלה וביכורים, ד"צ שם תשמ"א.

נ' וידר, "שלוש דרשות לתענית גשמים מן הגניזה — שתיים בארמית גלילית", תרביץ נד (תשמ"ה), עמ' 21 ואילך. מדרש ויקרא רבה, מהד' מ' מרגליות, א-ד, ירושלים תשי"ג-תשי"ח.

הלכות הירושלמי

המאירי, ביצה

המאירי, ברכות

המאירי, כתובות

המאירי, מו"ק

המאירי, ר"ה

המאירי, שבת

הר"ש

הר"ש גורן, הירושלמי

המפורש

הראבי"ה

הרז"ף, מבוא"י

הריבמ"ץ

הרידב"ז

הרש"ס

וידר, שלוש דרשות

ויק"ר

זוסמן, מבוא

תלמוד ירושלמי, הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים
תשס"א, מבוא, עמ' ט-לז.

זוסמן, תורה שבעל פה

י' זוסמן, "תורה שבעל פה" פשוטה כמשמעה — כוחו של קוצו
של יו"ד", מחקרי תלמוד ג (תשס"ה), עמ' 209 ואילך.

חידושי הריטב"א, ע"ז

חידושי הריטב"א לרבינו יום טוב ב"ר אברהם אלאשבילי,
מסכת עבודה זרה, מהד' מ' גולדשטיין, ירושלים תשל"ח.

חידושי הריטב"א, ר"ה

חידושי הריטב"א לרבינו יום טוב ב"ר אברהם אלאשבילי,
מסכת ראש השנה, מהד' א' ליכטנשטיין, ירושלים תשמ"ח.

חידושי הרמב"ן, ב"ב

בתוך כל חידושי הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן ז"ל, ב, ד"צ
נוי יארק תשל"ד.

חידושי הרמב"ן, ב"מ

חידושי הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן ז"ל למסכת בבא
מציעא, מהד' א' צלניקר ואחרים, ירושלים תשס"ב.

חידושי הרמב"ן, יבמות

חידושי הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן ז"ל למסכת יבמות
וסוטה, מהד' ש' דיקמן, ירושלים תשמ"ז.

חידושי הרמב"ן, כתובות

חידושי הרמב"ן למסכת כתובות לרבינו משה בן נחמן, מהד'
ע"ד שבט, ירושלים תש"ן.

חידושי הרמב"ן, מועד

בתוך כל חידושי הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן ז"ל, א, ד"צ
נוי יארק תשל"ד.

קטן

חידושי הרמב"ן, נדה

חידושי הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן ז"ל למסכת נדה, מהד'
מ' הרשקר, ירושלים תשל"ז.

חידושי הרמב"ן, ע"ז

חידושי הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן ז"ל למסכת עבודה
זרה, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים תשל"ז.

חידושי הרמב"ן, ר"ה

חידושי הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן ז"ל למסכת ראש השנה,
מהד' מ"ל קצנלנבוגן, ירושלים תשמ"ז.

חידושי הרמב"ן,

שבועות

חידושי הרמב"ן, שבת

חידושי הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן ז"ל למסכת שבת, מהד'
מ' הרשקר, ירושלים תשל"ג.

חידושי הרשב"א, ב"ק

חידושי הרשב"א לרבינו שלמה ב"ר אברהם אדרת, מסכת
בבא קמא, מהד' א' ליכטנשטיין, ירושלים תשמ"ז.

חידושי הרשב"א,

ברכות

חידושי הרשב"א, חולין

חידושי הרשב"א לרבינו שלמה ב"ר אברהם אדרת, מסכת
חולין, מהד' י"ד אילן, ירושלים תשמ"ז.

חידושי הרשב"א, נדרים

חידושי הרשב"א לרבינו שלמה ב"ר אברהם אדרת, מסכת
נדרים, מהד' י"ח סלומון, ירושלים תשנ"א.

חידושי הרשב"א,

עירובין

חידושי הרשב"א לרבינו שלמה ב"ר אברהם אדרת, מסכת
עירובין, מהד' י"ד אילן, ירושלים תשמ"ט.

קיצורים וציונים ביבליוגרפיים

חידושי הרשב"א לרבינו שלמה ב"ר אברהם אדרת, מסכת ראש השנה, מהד' ח"ז דימיטרובסקי, ירושלים תשמ"א.
חידושי הרשב"א לרבינו שלמה ב"ר אברהם אדרת, מסכת שבת, מהד' י' ברונר, ירושלים תשמ"ו.

חידושי הרשב"א, ר"ה

חידושי הרשב"א, שבת

א' טל, מילון הארמית של השומרונים, א-ב, לידן 2000.

טל

ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד.
M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, I-II, New York 1950

ילון, מבוא
יסטוב

ר"ש יפה, יפה מראה, ד"צ רמת-גן תשד"מ.
ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה.
ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, מהדורה שלישית, עם הוספות ותיקונים מגליונות הירושלמי כפשוטו של הגר"ש ליברמן ז"ל, ערך מ' כ"ץ, ניו יורק וירושלים תשס"ח.
א"ש רוזנטל וש' ליברמן, ירושלמי נזיקין, ירושלים תשמ"ד.

יפ"מ

ירוב"פ

ירוב"פ, מהדו"ח

ירושלמי נזיקין

פירוש הרש"ס לירושלמי ברכות, פאה, דמאי וכלאים, כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 2822, 403; לשביעית, תרומות, מעשרות ומעשר שני — Or. 2823, 404; לחלה, ערלה וביכורים — Or. 2824, 405
משנה כ"י פרמא, דה רוס 138, מהד' פקסימילית, ירושלים תש"ל.

כ"י לונדון

כ"י פרמא

מ' כ"ץ, תלמוד ירושלמי מסכת קידושין פרק ראשון: נוסח, פירוש ותופעות עריכה, א-ג, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ד.

כ"ץ

שלוש הברכות, כ"י אסקוריאל GI-3; נדפס ב"ירושלמי נזיקין" (וע"ע), ומשמש לעתים במקומו.

כ"א

מדרש בראשית רבה, כתב יד ואטיקן 30, מהד' פקסימילית, ירושלים תשל"א.

כ"י 30

מדרש בראשית רבה, כתב יד ואטיקן 60, מהד' פקסימילית, ירושלים תשל"ב.

כ"י 60

תלמוד ירושלמי, כ"י לידן (סקליגר 3), מהד' פקסימילית, א-ד, ירושלים תשל"א.

כ"ל

פירוש הרש"ס לירושלמי תרומות, מעשרות, מעשר שני, חלה, ערלה וביכורים, כ"י מוסקווה, אוסף גינצבורג, 1135.

כ"מ

פירוש הרש"ס לירושלמי ברכות, פאה, דמאי וכלאים, כ"י פריס, Bibl. Nationale, Heb. 1389/1	כ"פ
משנה, כ"י קאופמן 50 A, מהד' פקסימילית, האג 1929.	כ"ק
תלמוד ירושלמי, מסכת סוטה וסדר זרעים, כ"י וטיקן 133, מהד' פקסימילית, ירושלים תשל"א.	כ"ר
תורת כהנים — על פי כתב יד רומי מנוקד (אססמאני מספר 66, מהד' פקסימילית עם מבוא מאת א"א פינקלשטיין, ניו יורק תשי"ז).	כ"ר 66
ו"ה לו, מתניתא דתלמודא דבני מערבא, קאנטאבריגיא 1883.	לו
אוצר לשון התלמוד והמדרשים, א-ד, ברלין ווינא תרפ"ד	לוי
J. Levy, <i>Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim</i> , I-IV, Berlin und Wien 1924	
J. Levy, <i>Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim</i> , I, Leipzig 1867, II, <i>ibid.</i> 1868	לוי, מילון לתרגומים
ראה לוי.	לוי, מילון תלמודי
ק' לויאס, דקדוק ארמית בבלי, ד"צ ירושלים תשל"ב.	לויאס, בבלי
ק' לויאס, דקדוק הארמית הגלילית לשפת התלמוד הירושלמי והמדרשים, ניו-יורק תשמ"ו.	לויאס, גלילית
ראה מהד' לונץ.	לונץ
ש' ליברמן, מדרש דברים רבה, מהדורה שניה, ירושלים תשכ"ה.	ליברמן, דב"ר
ש' ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג.	ליברמן, יוונית
ש' ליברמן, מחקרים בתורת ארץ-ישראל, ערך ד' רוזנטל, ירושלים תשנ"א.	ליברמן, מחקרים
ש' ליברמן, ספרי זוטא, נויארק תשכ"ח.	ליברמן, ספרי זוטא
מדרש תנאים על ספר דברים, מהד' ד"צ האפפמאנן, ד"צ ירושלים תשמ"ד.	מ"ת
י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ד"צ תל-אביב תשכ"ד.	מבוא לנוה"מ
א' אפסוביצר, מבוא לספר ראבי"ה, ירושלים תפרי"ח.	מבוא לראבי"ה
י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ערך ע"צ מלמד, ירושלים תשכ"ג.	מבואות לסה"א
י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ערך ע"צ מלמד, ירושלים תשי"ז.	מבואות לסה"ת
ראה הרז"ף, מבוה"י.	מבוה"י
מדרש שמואל, מהד' ש' בובר, ד"צ ירושלים תשכ"ה.	מדרש שמואל

קיצורים וציונים ביבליוגרפיים

מה"א	ע"צ מלמד, מדרשי-הלכה של האמוראים בתלמוד ירושלמי, בני-ברק תשס"ד.
מה"פ	מראה הפנים (תוספותיו של ה"פני משה" על הירושלמי).
מה"ת	ע"צ מלמד, מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי, בני-ברק תשס"א.
מהד' האקדמיה	תלמוד ירושלמי — יוצא לאור על פי כתב יד סקליגר 3 (Or. 4720) שבספריית האוניברסיטה של לידן עם השלמות ותיקונים, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א.
מהד' לונץ	רא"מ לונץ, תלמוד ירושלמי, מסכת ברכות — מסכת שביעית (ועד סוף פ"ה), ירושלים תרס"ח-תרע"ו.
מוסקוביץ, אתא ר'	ל' מוסקוביץ, "'אתא ר' פלוני'", מחקרי תלמוד ג, ב (תשס"ה), עמ' 505 ואילך.
מוסקוביץ, טרמינולוגיה	ל' מוסקוביץ, הטרמינולוגיה של הירושלמי — המונחים העיקריים, ירושלים תשס"ט.
מוסקוביץ, כפלי גרסה	ל' מוסקוביץ, "כפלי גרסה בירושלמי", תרביץ סו (תשנ"ז), עמ' 187 ואילך.
מוסקוביץ, לישן מתניתא	ל' מוסקוביץ, "'לישן מתניתא'", אסופות ח (תשנ"ד), עמ' לא ואילך.
מוסקוביץ, מינוח	ל' מוסקוביץ, הטרמינולוגיה של הירושלמי (מחקרים בטרמינולוגיה של המשא-זומתן האמוראי), עבודת דוקטור, ירושלים תשמ"ח.
מוסקוביץ, סוגיות מצוטטות	ל' מוסקוביץ, "סוגיות מצוטטות בירושלמי", תעודה י (תשנ"ו), עמ' 31 ואילך.
מי"ר	משנת הירושלמי (לפי תלמוד ירושלמי, דפוס ויניציאה).
מכילתא דר"י	מכילתא דר' ישמעאל, מהד' ח"ש האראוויטץ וי"א רבין, ד"צ ירושלים תש"ד.
מכילתא דרשב"י	מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי, מהד' י"נ אפשטיין וע"צ מלמד, ירושלים תשט"ו.
מלא"ש	ר' שלמה עדני, מלאכת שלמה (במשניות דפוס וילנא).
מלמד, מה"א	ראה מה"א.
מלמד, מה"ת	ראה מה"ת.
מלמד, פרקי מבוא	ע"צ מלמד, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג.
מסכת חלה, הוצאת בית המדרש	מסכת חלה, הוצאת בית המדרש, ירושלים תשמ"ח.
נוע"י	ר' יהושע אייזיק מסלאנימא, נועם ירושלמי, א-ב, ד"צ ירושלים תשכ"ח.

M. Sokoloff, <i>Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period</i> , Israel 1990	סוקולוף
פ' שפר וה"י בקר (עורכים), סינופסיס לתלמוד הירושלמי, 2-1/I, ברכות ופאה, טיבינגן 1991 (= כרך א); 5-3/I, דמאי כלאים ושביעית, שם, 1992 (= כרך ב); 11-6/I, תרומות-ביכורים, שם, 1992 (= כרך ג); 4-1/II, שבת-יומא, שם, 2001 (= כרך ד); 12-5/II, שקלים-מועד קטן, שם, 2001 (= כרך ה); III, סדר נשים, שם, 1998 (= כרך ו); IV, סדר נזיקין ומסכת נידה, שם, 1995 (= כרך ז). (שם הספר בגרמנית: P. Schäfer und H.J. Becker (eds.), <i>Synopse zum Talmud Yerushalmi</i>)	סינופסיס
ע' סמואל, מפעלו הפרשני והטקסטואלי של ר' שלמה סיריליו לירושלמי זרעים, עבודת דוקטור, ירושלים תשנ"ח.	סמואל
ש' קליין (עורך), ספר הישוב, א, ד"צ ירושלים תשל"ח.	ספר הישוב
ספר המצוות להרמב"ם עם השגות הרמב"ן, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים תשמ"א.	ספר המצוות להרמב"ם
ר' יצחק בר' אבא מארי, ספר העיטור, מהד' רמ"י, א-ב, ד"צ ניו-יורק תשט"ז.	ספר העיטור
ר' מאיר מארים, ספר ניר, כרך א' (סדר זרעים); כרך ב' (סדר מועד ונשים), ד"צ ירושלים תשמ"ח.	ספר ניר
ספרא דבי רב, מהד' א"ה וייס, ד"צ ניו יורק תש"ז.	ספרא
ספרי דבי רב, מהד' ח"ש האראוויטץ, ד"צ ירושלים תשכ"ו.	ספרי במדבר
ספרי על ספר דברים, מהד' א"א פינקלשטיין, ד"צ ניו-יורק תשכ"ט.	ספרי דברים
ספרי דבי רב, מהד' ח"ש האראוויטץ, ד"צ ירושלים תשכ"ו.	ספרי זוטא
ח"י קאהוט, ערוך השלם מאת רבנו נתן בן רבנו יחיאל, א-ח, ד"צ תל-אביב תש"ל.	עה"ש
ש' ליברמן, על הירושלמי, ירושלים תרפ"ט.	על הירושלמי
מ' עסיס, "הגהות ופירושים בירושלמי שבת", <i>HUCA</i> 48 (1977), החלק העברי, עמ' א ואילך.	עסיס, הגהות ופירושים
מ' עסיס, "לבעיית עריכתה של מסכת נזיקין ירושלמי", תרביץ נו (תשמ"ז), עמ' 147 ואילך.	עסיס, לבעיית עריכתה
מ' עסיס, "'לית דא פשיטא על שיטת רבי...'", תעודה ז (תשנ"א), עמ' 133 ואילך.	עסיס, לית דא פשיטא
מ' עסיס, "'ואפילו על דר'... לית היא פליגא'", עיונים בספרות חז"ל, במקרא ובתולדות ישראל — מוקדש לפרופ' עזרא ציון מלמד, רמת-גן תשמ"ב, עמ' 143 ואילך.	עסיס, לית היא פליגא

קיצורים וציונים ביבליוגרפיים

מ' עסיס, "למקורה של סוגיא אחת בירושלמי סוטה", סיני צ' (תשמ"ג), עמ' קי ואילך.

מ' עסיס, "לפירושה של סוגיא אחת בירושלמי סנהדרין", סיני צט (תשמ"ו), עמ' קי ואילך.

מ' עסיס, "לפירושן של תשע-עשרה שמועות בירושלמי בבא קמא", ספר הזכרון לרבי שאול ליברמן, ניו-יורק וירושלים תשנ"ג, עמ' 65 ואילך.

מ' עסיס, "לתולדות הנוסח של מסכת שקלים", דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות — מחקרים בתלמוד, הלכה ומדרש, ירושלים תשמ"א, עמ' 141 ואילך.

מ' עסיס, "על שרידי ירושלמי מאשכנז", עלי ספר יט (תשס"א), עמ' 19 ואילך.

פני משה (ופירושו של ר' משה מרגלית על הירושלמי).
R. Payne Smith, *Thesaurus Syriacus*, 1-2, Oxonium [Oxford] 1901

י"צ פיינטוך, מסורות ונוסחאות בתלמוד, ערך ד' שפרבר, ישראל תשמ"ה.

ראה גינצבורג, פירושם.
י' פליקס, תלמוד ירושלמי מסכת שביעית, א-ב, ירושלים תש"מ-תשמ"ו.

S.E. Fassberg, *A Grammar of the Palestinian Targum Fragments from the Cairo Genizah*, Atlanta 1990

פסיקתא דרב כהנא, מהד' ד' מנדלבוים, א-ב, נויארק תשכ"ב.
ש"י פרידמן, "אנא מן יומי = אנא מן יומי ('מימי!): לתצורת הכינוי החבור בארמית הגלילית", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 207 ואילך.

מ"ע פרידמן, "הערות למילון של הארמית היהודית של ארץ-ישראל", לשוננו נז (תשנ"ג), עמ' 67 ואילך.

י' פרנצוס, תלמוד ירושלמי מסכת ביצה, עם פירוש אחד הקדמונים רבינו אלעזר אזכרי בעל ספר חרדים, ניו-יורק תשכ"ז.

קרבן העדה (ופירושו של ר' דוד פרנקל על הירושלמי).
"הקונדריס האחרון אשר סדר ה"ר שמעון הדרשן", שרידי הירושלמי, ד"צ ירושלים תשכ"ט, עמ' 311-343.

E.Y. Kutscher, "Aramaic", *Encyclopaedia Judaica*, III, Jerusalem 1972, cols. 259-287

עסיס, למקורה של סוגיא

עסיס, לפירושה של סוגיא

עסיס, לפירושן של שמועות

עסיס, לתולדות הנוסח

עסיס, שרידי ירושלמי

פ"מ

פיינ-סמית

פיינטוך

פירושם

פליקס, מסכת שביעית

פסברג

פסיקתא דרב כהנא

פרידמן, אנא מן יומי

פרידמן, הערות למילון

פרנצוס

ק"ע

קו"א

קוטשר, אנציקלופדיה

קוטשר, מחקרים	י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ערכו ז' בן-חיים ואחרים, ירושלים תשל"ז.
קטע אברמסון	ש' אברמסון, "קטע גניזה מירושלמי שבת פרק המצניע", קבץ על יד ח (יח) (תשל"ז), עמ' 10-13.
קטע אימולה	M. Perani & E. Sagradini, <i>Talmudic and Midrashic Fragments from the "Italian Genizah": Reunification of the Manuscripts and Catalogue</i> , Firenze 2004, p. 267 (שקלים)
קטע אלוני	נ' אלוני, קטעי גניזה של משנה, תלמוד ומדרש מנוקדים בניקוד ארץ-ישראלי, ירושלים תשל"ד, עמ' 42-44 (פסחים).
קטע אפשטיין	י"נ אפשטיין, "לשרידי הירושלמי", מחקרים בספרות התלמוד ובלשונו שמיית, ב, א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 252-256 (עבודה זרה), עמ' 266-275 (חלה), עמ' 279-281 (ברכות), עמ' 282-287 (שבת), עמ' 288-290 (עבודה זרה).
קטע בולוניה ¹	M. Perani E S. Campanini, <i>Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia</i> , CVIII, I frammenti ebraici di Bologna, Firenze 1997: Tav. 1 (בבא קמא); Tav. 2 & 3 (בבא מציעא); Tav. 8 (שביעית); Tav. 28 (ברכות) א' דוד וי' תבורי (עורכים), הגניזה האיטלקית, ירושלים תשנ"ח, עמ' פב (ברכות).
קטע בולוניה ³	מ' פיראני, קטעים מ"הגניזה האיטלקית" — תערוכה, בולוניה 1999, עמ' 11 (שביעית).
קטע בולוניה ⁴	M. Perani & E. Sagradini, <i>Talmudic and Midrashic Fragments from the "Italian Genizah": Reunification of the Manuscripts and Catalogue</i> , Firenze 2004, p. 181 (שביעית)
קטע ברודי	R. Brody, <i>A Handlist of Rabbinic Manuscripts in the Cambridge Genizah Collection</i> , I: Taylor-Schechter New Series, Cambridge 1998, plate no. 23 (ברכות)
קטע גינצבורג	ל' גינצבורג, גנזי שכטר, א, נויארק תרפ"ח, עמ' 390-429 (ראש השנה ותענית), עמ' 432-448 (ברכות, שבת ופסחים).
קטע ווידר	ש' ווידר, "קטע ירושלמי מבין כתבי הגניזה בבואאפשט", תרביץ יז (תש"ז), עמ' 130-135 (סנהדרין-מכות).
קטע זוסמן	י' זוסמן, "שרידי ירושלמי — כת"י אשכנזי", קבץ על יד יב (כב) (תשנ"ד), עמ' 25-120 (ראש השנה, ביצה, תענית, מועד קטן, יבמות וקידושין).

קיצורים וציורים ביבליוגרפיים

- A.I. Katsh, "A Genizah Fragment of Talmud Yerushalmi in the Antonin Collection of the Saltykov-Shchedrin Library in Leningrad", *JQR* 71 (שקלים) 182-184 (1981), pp.
- ד"ש לוינגר, "שרידים חדשים מירושלמי פסחים פרק ה' ו' ז'", ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נירק תש"י, עמ' רמג-רפג.
- M. Perani – G. Stemberger, "The Yerushalmi Fragments Discovered in the Diocesan Library of Savona", *Henoch* 23 (2001), p. 272 (ומכות) p. 273 (שבועות) p. 274 (וסנהדרין)
- מ' עסיס, "קטע של ירושלמי סנהדרין", תרביץ מו (תשל"ז), עמ' 39-90.
- א"ח פריימן, "קטע של ירושלמי בבא קמא", תרביץ ו (תרצ"ה), עמ' 57-63.
- צ"מ רבינוביץ, "קטע של משנה וירושלמי שביעית", בראילן ב (תשכ"ד), עמ' 127-131 (= י"ל נחום, חשיפת גנוזים מתימן, חולון תשל"א, עמ' כ-כו); "שרידי ירושלמי מתוך הגניזה", ספר זיכרון לחנוך ילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 501-511 (ברכות, שבת וקידושין).
- D.S. Sassoon, אהל דוד (*Ohel David*), II, Oxford University Press 1932, p. 679, No 918 (וסנהדרין)
- ר' ישראל לוי, מבוא ופרוש לתלמוד ירושלמי — בבא קמא פרקים א-ו, ד"צ ירושלים תש"ל (פרסום ראשון: J. Lewy, "Interpretation des I-VI Abschnittes des paläst. Talmud – Traktates Nesikin", *Jahres-Bericht des Jüdisch-theologischen Seminars Fraenckel'scher Stiftung* 1895-1914).
- א' רוזנברג, ע"ד תיקוני נוסחאות בירושלמי, לודז תרפ"ח.
- א"ש רוזנטל, "המורה", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 31 (1963), עמ' א' ואילך.
- א"ש רוזנטל, "לשונות סופרים", יובל שי, רמת-גן תשי"ח, עמ' 293 ואילך.
- מסכת ברכות — תלמוד ירושלמי עם פירוש נפלא מרבנו מוהר"ר שלמה בכר יוסף סיריליאו ממגורשי ספרד, מהד' מ' לעהמאנון, מגנצא תרל"ה, פתיחה, חלק שני (ועמ' 18-19; המספור שלי).

קטע כץ

קטע לוינגר

קטע סבונה

קטע עסיס

קטע פריימן

קטע רבינוביץ

קטע ששון

ר"י לוי, פירוש לב"ק

רוזנברג, תיקוני

נוסחאות

רוזנטל, המורה

רוזנטל, לשונות סופרים

רשימת הרש"ס

ר' יהושע בנבנישתי, שדה יהושע ועל סדר זרעים — קושטנדינה תכ"ב, ד"צ ירושלים תשל"ב; על סדר מועד — קושטנדינה תק"ט; על הבבות — על פי כרך ההשלמה לירושלמי דפוס וילנא.	שד"י
ר"ב אשכנזי, שיטה מקובצת, מסכת כתובות, א-ד, הוצאת מכון מירב, ירושלים (חש"ד).	שטמ"ק כתובות
שיירי קרבן (תוספותיו של ה"קרבן עדה" על הירושלמי).	שי"ק
M. Schlesinger, <i>Das aramäische Verbum im Jerusalemischen Talmud</i> , Berlin 1889	שלזינגר
שערי לשון — מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בראשר, בעריכת א' ממון ואחרים, ב, ירושלים תשס"ח.	שערי לשון, ב
רז"ו רבינוביץ, שערי תורת בבל, בעריכת ע"צ מלמד, ירושלים תשכ"א.	שערי תורת בבל
ל' גינצבורג, שרידי הירושלמי מן הגניזה אשר במצרים, ד"צ ירושלים תשכ"ט.	שרי"ר
Michael L. Klein, <i>Genizah Manuscripts of Palestinian Targum to the Pentateuch</i> , I-II, Cincinnati 1986 (כל המובאות הסתמיות הן מכרך א').	שרידי תרגום
רז"ו רבינוביץ, שערי תורת ארץ-ישראל, ירושלים ת"ש.	שתא"י
תוספות ישנים על מסכת יומא, לפי ש"ס וילנא.	תו"י
ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, מסכת ברכות — מסכת בבא בתרא, נויארק תשט"ו-תשמ"ח.	תוכפ"ש
ש' ליברמן, תוספתא ראשונים, א-ד, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ט.	תוס"ר
תוספתא, מסכת ברכות — מסכת בבא בתרא, מהד' ש' ליברמן, נויארק תשט"ו-תשמ"ח; מסכת סנהדרין — מסכת עוקצין, מהד' מ"ש צוקרמאנדל, ד"צ ירושלים תשל"ה.	תוספ'
תורה לשמה — מחקרים במדעי היהדות לכבוד פרופסור שמא יהודה פרידמן, בעריכת ד' גולניקין ואחרים, ירושלים תשס"ח.	תורה לשמה
כתבי רבינו משה בן נחמן, ב, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים תשכ"ד.	תורת האדם
ש' ליברמן, תלמודה של קיסרין (מוסף לתרביץ שנה ב, ספר ד), ירושלים תרצ"א.	תש"ק
תשובות רבינו משה בן נחמן, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים תשל"ה.	תשובות הרמב"ן

קיצורים וציונים ביבליוגרפיים

נוסח המשניות והציון שלהן על פי הירושלמי דפוס ויניציאה.
הנוסח בפירוש הר"ש לסדר זרעים וטהרות על פי ש"ס וילנא.
הנוסח ברע"ב ובתוי"ט על פי משניות דפוס וילנא.
הנוסח במפרשי הירושלמי האחרונים על פי הירושלמי דפוס וילנא.
הנוסח בתלמוד הבבלי, ברש"י ובתוספות, בפירוש הר"ן לנדרים, בפסקי הרא"ש,
בהלכות חלה ונדרים להרמב"ן, על פי ש"ס וילנא.
הנוסח ברי"ף ונושאי כליו, במאור ובמלחמות, על פי ש"ס וילנא.
הנוסח במדרשי הרבות, במקום שאין מהדורה מדעית, על פי דפוס וילנא.

מבוא

פרק א

הגדרת הנושא

העיון התלמודי במשנה — פירושה, קביעת מקורותיה וטעמיה — וכן מאמרי האמוראים ומחלוקותיהם, המשא והמתן התלמודי, פסיקת ההלכה במחלוקות החכמים ובמעשים שהיו, ומסירת כל אלה בבית המדרש, הצריכו את השימוש במילים וביטויים קבועים פחות או יותר: מהם מילים וביטויים שנוצרו בבית המדרש ומהם מילים כלליות בלשון שרווח שימושם בבית המדרש. מילים וביטויים אלה שימשו הן לציון גופי הלימוד והמקורות הן להצעת פרשנותם והמשא והמתן התלמודי שעליהם. את המילים האלה, שבחלקן הן מילים בודדות ובחלקן ביטויים מורכבים, אנו מכנים בשם "מונחים", "ביטויים" ו"לשונות"¹.

וכבר הראשונים העירו על חשיבותם של המונחים — וכך כתב רב שמואל בן חפני גאון במבוא התלמוד שלו, בפרק קמ"ג, על המונחים בתלמוד הבבלי:²

פנקול אן אלקצד פי הדא אלפצל הו תפסיר אלא לפאט' אלתי כאן אהל אלתלמוד יסתעמלונהא כתירא פכאנת כאלאלה להם תתכרר פי כלאמהם.³

[תרגום: ונאמר שהכוונה בפרק זה היא פירוש הביטויים שהיו אנשי התלמוד מרבים להשתמש בהם עד שנהיו להם ככלי החוזר ונשנה בדבריהם.⁴]

אשר למינוח בתלמוד הירושלמי, שהוא נושא הספר הזה, כבר עמד הר"ש ליברמן ז"ל על חסרונם של "ספר שיקיף ויברר לנו את סגנון הירושלמי, ושנמצא בו את כל הטרמינים המיוחדים שבירושלמי"⁵. ואכן, כוונתי בספר הזה היא השלמת החסרון השני הזה שהעיר עליו ליברמן, על ידי עריכת רשימה קונקורדנציונית של מונחי הירושלמי, בתוספת ביטויי הירושלמי ולשונותיו, ותרגומם לעברית למי שזקוק לו.

¹ לפירוש מונחים אלו ראה להלן, עמ' יג ואילך.

² אמנם בפרק הזה דן רשב"ח בעיקרו של דבר במונחי הבבלי, אבל הוא כולל בו גם מילים רגילות — ראה, למשל, הערכים הבאים: אושפיזיה דפלוני (עמ' 166); הציונים כאן ולהלן הם לתרגומו של אברמסון, אושפיזכאניה דפלוני (שם), אכסנאי (עמ' 167), אכסניא (שם), דביתהו דפלוני (עמ' 170), דירכיה (עמ' 171), ההוא גברא (שם), ההיא איתתא (שם), זיליתא (עמ' 173).

³ אברמסון, רשב"ח, עמ' 146. במקור יש נקודה על הטי"ת של "אלא לפאט'" תחת הגרש.

⁴ וראה תרגומו של אברמסון שם, עמ' 163.

⁵ על הירושלמי, סוף עמ' 47, ד"ה לבסוף. וראה שם, עמ' 48, כמה מונחים לדוגמה החסרים ברשימת המונחים של הרז"ף ב"מבוא הירושלמי".

ואעיר כאן כמה הערות כלליות על דרכי בתרגום בכללות ובפרטות: השלמתי בתרגום את לשונם הקצרה של המונחים בהשלמות בין סוגריים מרובעים ובפירושים בין סוגריים עגולים. בערכים שלשונם מעורבת, עברית וארמית, רשמתי לעתים רק את תרגום החלק הארמי. במקומות שהגהתי את הערכים תרגמתי לפי ההגהה. ערכים מעטים תורגמו בגוף הערך בין סוגריים עגולים ולא בהערות.

מכיוון שערך אחד כולל מופעים רבים שיתכנו שינויים קלים ביניהם, הלכתי בתרגום אחר לשוני המדוקדקת של המונח או אחר רוב המופעים, וכן השתמשתי לעתים במונחים על דרך ההעברה בפירושי לתרגום, כגון "מימרא" על דברי תנאים ועל דברי סתם התלמוד. שכן, יש הבדל בין תרגום רציף של סוגיא לבין תרגום של מונחים מבודדים המנותקים מהקשרם.

ישנם ערכים הבאים בארמית ולשונם זהה לעברית, וברור הוא שאין מקום כאן לתרגום — ע"ע: ואפילו יסבור; ואפילו יסבור כבית שמאי; ומסייעין לר'; ושתק; חבירי; חזור בד; מסייע לר'; על דעתך; פירקי. יתר על כן, גם הערכים הארמיים החזים לעברית בכתבתם (כלומר, ערכים הומוגרפיים) לא תורגמו למרות שקריאתם (או ניקודם) שונה — ע"ע: ולא כן אמר ר' לר' (בתמיהה); ולא כן ר' שאל לר' (בתמיהה); חזר ואמר; כן אמר לי ר'; שאל (=) הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה. וכן הוא בערכים "ולא (בתמיהה)"; "לא (בתמיהה)", שבאה בהם "לא" בעברית ובארמית. כמו כן המילים "רבנין" ו"רבנן", וכן "תנא" ו"תני", הבאות בערכים מורכבים כשרק הן טעונות תרגום, לא תורגמו לרוב פשטותן ומכיוון שכבר תורגמו בערך.

המילה "אמר" ניתנת להתפרש בחלק מן המופעים שלה בלשון עבר או בלשון בינוני. והנה, במקום שניתן להכריע בוודאות במשמעותה על סמך מופעים דומים האמורים בלשון רבים נהגתי בהתאם. וכך בערך "כיי דאמר ר'" היא נתפרשה בלשון בינוני על פי הערך "כהיא דר' ור' תריהו אמרין"; וכן בערך "מה אמר ר' ב" ובערכים שאחריו על פי הערך "מה אמרין בה רבנין"; וכן בערך "מכיון דמר ר'... הדא אמרה..." על סמך הערכים שאחריו, ע"ש, ותורגמה "אומר" ככולם בהתאם. ואילו במקומות אחרים מסופקים תרגומי לפי הכרעתי או לפי נטיית הלשון בעברית או שרשמתי את שני התרגומים מחמת הספק. כן תרגמתי "מילתיה דר'" — "דבריו של ר'" — בלשון רבים, בהתאם לסגנון העברי.

את המונח "אתיא" תרגמתי דרך פירוש, "הולכת", על דרך המונח "אזלא" הרווח בבבלי (וכגון: "כמאן אזלא הא דאמר ר'") [ברכות נ ע"ב, שבת יב ע"ב, שם קטז ע"א, ועוד], "כמאן אזלא הא דתניא" [שבת פג ע"ב, עירובין כו ע"ב, שם ל ע"ב, ועוד], "כמאן אזלא הא שמעתא דרבי" [פסחים יג ע"א], ולא רק במשמעות התאמת שיטתו של חכם לשיטתו של חכם אחר, אלא גם במשמעות התאמה והלימה בכלל (ויהיה פירושה לעתים "מתיישבת", "מתפרשת", והכל לפי ההקשר). לפי שתרגום מילולי "באה" (שהוא נדיר מאוד בבבלי במשמעות הראשונה — ראה ערכין ה ע"א: "פשיטא דכר"מ אתיא"; שם י ע"א: "מהו דתימא אפילו כרבנן אתיא", וע"ש ושם) לא יאמר הרבה למעיניים, כולל מעייני הירושלמי. וכן תרגמתי את המונחים: "רבנין דהכא" (הכא = ארץ ישראל); ו"רבנין דתמן" (תמן = בבלי) כ"חכמי ארץ ישראל" ו"חכמי בבלי" ולא תרגום מילולי, כדי להימנע מסרבול הלשון. לעומת זאת, את המילה "מתניתא" תרגמתי "המשנה", כדרך הירושלמי, גם כאשר הכוונה היא למשנה חיצונית, כלומר, לברייתא. וכבר הערתי על כך בהערה הראשונה לערך "מתניתא (משנה אחת מסוימת)". וכן שמרתי בתרגום על לשון "פתר" ו"פתרין" וכיוצא בהם שבמקור, ועניין כולם פירוש. וכן

תרגמתי "שמיע" — שמע; ראה מה שהערתי על כך בריש ערך "ולא שמיע (בתמיהה)". כמו כן, את המילים הבאות: איצרכת (או איצטרכת); צריך; צריכה; צריכן; צרכת, שעניינן ספק, תרגמתי כהויות: נצרכה; נצרך; נצרכת (או [הדבר] נצרך); נצרכים; נצרכה; ולא הוספתי "לימוד" כדי שלא לסרב את התרגום. ועניין כולם: הדבר צריך לימוד ועיון, כדרך המונח "ברם צריך את למילף" הרווח בשאלות, כפי שהערתי להלן בריש ערך "צריכה (= תיקון או הדבר מסופק)".

אחת הבעיות בתרגום היא המילה "מילתא", המשמשת כנושא נסתר במונחים רבים הבאים בגינה בלשון נקבה, בעוד שהמקבילה שלה בעברית — "דבר" — היא בלשון זכר. וכאן נקטתי כמה שיטות בהתאם למונחים הנידונים: במקום שקיים מונח בלשון זכר בעברית השתמשתי בו בתרגום, וכך תרגמתי "הדא היא דכתיב" — "זה הוא שכתוב"; וכן תרגמתי "מסתברא" — "מסתבר", בהתאם לנוהג שלנו. וכן נהגתי במונחים אחרים שתרגמתי אותם בלשון זכר (לעומת זאת, המונח "הדא אמרה" והמונח "זאת אומרת" זהים מבחינה זו). במקומות אחרים הוספתי את המילה "דבר" בין סוגריים מרובעים בתרגום המונח (כגון: "ניחא" — [הדבר] נוח; קלת וחומרת — קל [הדבר] וחמור; שנייא היא — שונה הוא [הדבר]), או כללתי אותה בפירוש התרגום שהצעתי בהמשך. ולעיתים השמשתי בתחליפים ל"מילתא" כדי לשמור על מין המונח. למשל, את הערך "רובה דר", ורובה דר" תרגמתי: "[ההלכה] של ר' גדולה, ו[ההלכה] של ר' גדולה". ועיין עוד ערך "חדא בשם גרמיה וחדא בשם ר', ולא ידעין היידא בשם גרמיה והיידא בשם ר'". ולעיתים הנחתי את לשון הנקבה בתרגום כהויותו כאשר הדברים מובנים בשופי לקורא העברי כגון בערך "לא הוי (!) בה רבנין אלא על דר'", ורבים כמותו. את תרגום הערכים הוספתי על פי הצעתו של הרב ידידיה פרנקל, ויפה הציע. ואף על פי שתרגום חלק מן המונחים, ואולי רובם, פשוט בתכלית, תרגמתי את הכל כדי שלא לחלק.

מונחים אלה הם בעלי חשיבות רבה להגהתה ופירושה של הסוגיא ולקביעת מקורה, ולעיתים הם המפתח למנעולי הסוגיות.

אשר לפירושה של סוגיא, אעיר כאן על ביטוי מוקשה אחד לדוגמה. שנינו בסוף מסכת נדרים פ"א ה"ג, מב ע"ד שו' 56 ואילך⁶:

תני האשה שנדרה בנזיר ושמע בעלה ולא היפר לה ר"מ ור' יהודה אומ' הוא נותן אצבעו בין שיניה. שכן אם רצה להקם מוק'. אמ' אי אפשר שתהא נזירה יוציא ויתן כתובה. ר' יוסי ור' ש' אומרין היא נתנה אצבעה בין שיניה שכן אם רצה להקם מוקם. או שאמרה איפ' שאהא נזירה תצא שלא בכתובתה דלכ מה בן א' ר' מאי ור' יהודה במשנה ואפ' במשנה האחרונ' מפני מה אינו מיפר לה ר' יוסי ור' ש' במשנה האחרונה ואפילו תימא במשנה ראשונה מפני מה נדרה.

תני האשה וכו'. היא ברייתא בתוספתא נזיר, פ"ג ה"ב-ה"ג, עמ' 132-133. **שכן אם רצה להקם מוק'.** צריך לומר: שכן אם רצה להפר מיפר. וכן הגיהו המפרשים, וכן הוא בתוספתא שם. וראה עוד תוכפ"ש, נזירות, עמ' 530, שו' 27-29.

⁶ על השיטה שלי במניין השורות בדפוס ויניציאה ראה להלן, עמ' פו, הע' 4.

או **שאמרה איפש' שאהא נזירה**. צריך לומר: אמר איפשי (= אי איפשי) שתהא נזירה וכו'. וכיצא בזה בתוספתא הנ"ל. וליברמן מגיה: "אי (= היא) שאמרה איפשי" וכו' (תוכפ"ש, שם, עמ' 531, שו' 31). והראשון נראה יותר, כעדות התוספתא.

דל כן מה בן א"ר מאי' ור' יהודה במשנה וכו'.⁷ המפרשים התלבטו במאמר זה. הק"ע מוחק "דל כן" וגורס בהמשך הדברים: "מה כן רבי מאיר ור' יהודה כמשנה הראשונה" ומ"ע"א, ד"ה דל כן וד"ה ה"ג מה כן. והפ"מ מוסיף "כמשנה ראשונה" לפני המאמר, ומוחק אחריו את "במשנה" (שם, ד"ה וגרסינן וד"ה דלא כן), ועל פיו הגיהו בד"ח. והוא מפרש: "דאם לא כן מה טעמא דרבי מאיר ור"י" (שם, ד"ה דלא כן).

ואולם נראה לי ברור שיש להגיה בתחילה "דלכן מה נן אמרין ר' מאיר ור' יהודה כמשנה הראשונה"⁸. ואכן הנוסח בכ"ל: "דלכן מה כן אמ' ר' מאיר" וכו' (עמ' 197 שו' 37), והמדפיס הוא שצירף בטעות את "אמ'" ל"ר".⁹ והביטוי המוגה הזה הוא ביטוי רווח בירושלמי,¹⁰ אלא שגם אחרי ההגהה אין הביטוי בשימושי הרגילים מתאים כאן, לא בתמיהה ולא בלשון שאלה. לכן נראה לי שנתחלף כאן הביטוי המקורי בביטוי זה הדומה לו, וצריך לומר: וכן נן אמרין; פירוש: בתמיהה.¹¹ והוא ביטוי רגיל בירושלמי.¹²

וכבר מצאנו חילוף דומה אבל בכיוון ההפוך במונח דומה בכלאים פ"ח ה"ג, לא ע"ג שו' 45. כי בד"ו הנוסח הוא: "ולא כן נן אמרין", אבל בכ"ר: "דלא כן מא[ה] אנו [צריך לומר: אנו — מ"ע] אמרין" (עמ' 181 שו' 16), והיא הגירסא העיקרית, וכבר הגיה על פיה לונץ במהדורתו, מא ע"א שו' 8, עיין שם.

כלומר, התלמוד תמה: וכי יש לנו לומר שר' מאיר ור' יהודה אמרו את דבריהם לפי המשנה הראשונה, והרי כבר בטלה המשנה הראשונה! וכסגנון זה מצאנו בשביעית: "וכן אתינן מתניתא [צריך לומר: מתני] רבי מאיר כמשנה הראשונה ורבי שמעון כמשנה אחרונה" (פ"ב ה"א, לג ע"ג שו' 51).

ודחו: **ואפי' [תימר] כמשנה האחרונה**. כן צריך לומר,¹³ ופירוש הדחייה ויתר הסוגיא כפ"מ.

⁷ את לשון הירושלמי מכאן עד סוף הסוגיא הבאתי במאמרי "למקורה של סוגיא", עמ' קטז; והפסיק שם אינו שלי.

⁸ וכבר הגהתי כן על דרך שמא במאמרי שם, עמ' קטז, הע' 29 והע' 30.

⁹ כמות שהערתי להלן בתיאור כ"י לידן, עמ' קסב, אות ז.

¹⁰ עיין להלן ברשימה, ערך "דלא כן מה אנו אמרין".

¹¹ אחרי שכתבתי מצאתי בגליונות הרש"ל ז"ל (טופס א'; על גליונות אלה ראה מה שכתבתי להלן, עמ' קכה) שהגיה בדרך דומה. אלא שהוא מוחק "דל כן" כאשגרה, וגורס: "מה נן אמרין ר' מאיר ור' יהודה כמשנה ראשונה" (וקרוב לזה הגיה בטופס ב'). ולעצם העניין אין הבדל בין שתי ההגהות.

¹² עיין להלן ברשימה, ערך "כן אנו אמרין (בתמיהה)".

¹³ כמו שהערתי במאמרי "למקורה של סוגיא", עמ' קטז, הע' 30 והע' 31.

אשר לקביעת מקורו של סוגיות: כבר העליתי, למשל, ש"כלל גדול הוא בירושלמי, שברומיא, קודם 'תמן' ל'הכא', הן בקושיה הן בתירוץ"¹⁴.

והנה, מלבד שני המקומות בסנהדרין כג ע"ג שו' 15-16 ושו' 18, שהערתני עליהם שם, ישנם עוד מספר מקומות בירושלמי שאנו מוצאים בהם סדר הפוך — אלה הם המקומות שציינתי להלן בערכים "הכא... ברם תמן..." (בבא בתרא); "הכא... תמן..." (כלאים וגיטין); "הכא... תמן מה אית לך" (פסחים וביצה)¹⁵. והריני לדון בהם על פי הסדר.

שנינו בבבא בתרא פ"ו מ"א:

המוכר פירות לחבירו הרי זה מקבל עליו רובע טנופת לסאה.

ואמרו עליה בירושלמי שם, פ"ו ה"א, טו ע"ב שו' 44 ואילך:

הכא מקבל עליו ברם **תמן** ימעט. **הכא** ובלבד טנופה ברם **תמן** מין. **הכא** ובלבד כדרך מגעו. ברם **תמן** ובלבד כדרך משיאו. **הכא** רבי שמעון מודה ברם **תמן** רבי שמעון אומר שני מינין הן ואין מצטרפין¹⁶.

הסוגיא משווה את משנת בבא בתרא למשנת כלאים פ"ב מ"א. והביאה ליברמן עם מקבילתה בכלאים בתש"ק, עמ' 68, סי' 103. והנה, לפי סגנון הירושלמי מן הראוי היה לגרוס בה: "**תמן** ימעט **ברם הכא** מקבל עליו" וכו', כלומר, להחליף את סדר "תמן" ו"הכא" ומה שבא אחריהם בכל הסוגיא. המסקנה מכל זה היא שיש לנו כאן, ככל הנראה, מקבילה שהועברה לבבא בתרא מכלאים, והיא שריד מתלמודה של נזיקין למסכת כלאים, ולשונה המקורי היה אחרי הצעת משנת בבא בתרא שם ב"תמן תנינן": "**תמן** מקבל עליו **ברם הכא** ימעט", וכו' והותאמה באופן שטחי למקומה בבבא בתרא על ידי החלפת המונחים "תמן" ו"הכא" זה בזה.

ואילו הסדר בכלאים פ"ו ה"י, ל ע"ג שו' 53-55, מותנה כנראה בסדר שברישא של הצריכותא: "אילו תניננה **הכא** ולא תניננה **תמן** הוינן אמרין **הכא** על ידי שהיא הלכת עריס את אמר אסור **תמן** על ידי שאינו הלכת עריס את אמר מותר. הוי צורכה מתני תמן". וכן הדבר בגיטין פ"ח ה"ב, מט ע"ד שו' 43-45: "אילו תניננה **הכא** ולא תניננה **תמן** הוינן אמרין **הכא** על שהוא חומר בעריות פסול. **תמן** על ידי שאינו חומר בעריות כשר. הווי צריכה מיתנייא תמן". ועיין שם ושם בהמשך הדברים.

אשר לפסחים פ"ג ה"ג, ל ע"א שו' 57 ואילך = ביצה פ"ג ה"ה, סב ע"א שו' 37 — הקושי ישנו במאמר אחד בכל מסכת הנוגד את הכלל שקבענו: בפסחים — ברישא: "**הכא**

¹⁴ קטע עסיס, עמ' 79, הערה לשורות 15-20.

¹⁵ וראה עוד שני המקומות שרשמתי להלן, ערך "הכא... אית לך מימר תמן...", ומה שהערתני שם בסוף הערך.

¹⁶ וכן הוא בעיקר (להוציא שינויים קטנים) בכ"א, עמ' 95 שו' 5 ואילך.

משום בל ייראה ובל ימצא. **תמן** מה אית לך" (שו' 62); ובביצה — בסיפא: **"הכא** כדי לחוס על ניכסיהן של ישראל. **תמן** מה אית לך" (שו' 44).

ונראה ששינוי הסדר במאמרים האלה נובע מהביטוי "מה אית לך", שדרכם לסיים בו את המאמרים.¹⁷ לפיכך אין בסדר הביטוי "הכא... תמן..." בשתי המסכתות משום הכרעה בנוגע למקור הסוגיא.¹⁸

ומצאנו עוד מקום אחד עם מונח דומה מוקשה: **"כאן** בפוחת מן המשפלות. **ברם הכא** בעושה בכשיעור" (שביעית פ"ג ה"ב, לד ע"ג שו' 21); וכן הוא בכ"ר, עמ' 192 וב שו' 24 (ואבל שם: **"ברם הכה"**); וכן גרס הר"ש שם, פ"ג מ"ג, בד"ה יותר מיכן; וכן גרס הרש"ס שם, מב ע"א שו' 1. גירסא זו מוזרה מאוד, ואכן, כבר כתב שם הר"ש: "וקצת נראה דגרס ברם התם בקמייתא" וכו' — נקט הרב לשון בבל: **"התם"** תחת **"תמן"**. אבל גם אחרי תיקונו של הר"ש אין זה הסגנון השגור בירושלמי.

ולפני שאדון ביישובה של הסוגיא הזאת, מן הראוי להציע ולפרש גם את זו של הלכה א', ששייכת לה.¹⁹ שנינו שם פ"ג מ"א:

עד כמה מזבלים עד שלש שלש אשפתות לבית סאה של עשר עשר משפלות ושל [צריך לומר: של] לתד לתד מוסיפין על המשפלות ואין מוסיפין על האשפתות. רבי שמעון אומר אף על האשפתות.

ואמרו עליה בגמרא שם, ה"א, לד ע"ג שו' 15 ואילך:

אמר רבי ירמיה בפוחת מן המשפלות הא שתיים מותר. רבי יוסי בעי אם בפוחת מן המשפלות הא שתיים אסור. אלא כי נן קיימין בעושה יותר מן כשיעור כהדה דתני אין מוסיפין לא על המשפלות ולא על הלשפתות דברי רבי מאיר. וחכמים אומרי' מוסיפין על המשפלות ואין מוסיפין על האשפתות. ומוסיפין על המשפלות לא בכשיעור. ודכוותה מוציאין על האשפתות אפילו בכשיעור.

אמר רבי ירמיה בפוחת מן המשפלות הא שתיים מותר. נראה לי שיש להפוך כאן את הסדר ולגרוס **"הא שתיים מותר"**, לפני המימרא של ר' ירמיה. וזו הערה קדומה של סתם התלמוד, והיא מתייחסת למאמר **"עד** שלש שלש אשפתות לבית סאה" של

¹⁷ ע"ע מה אית לך.

¹⁸ ואף על פי כן, אני נוטה לומר שמקורה של הסוגיא בפסחים, מטעם אחר. והוא לפי שלא הביאו בביצה לפני הצעת הרומיא את המשנה בפסחים פרק ג' משנה ג' בהצעת **"תמן** תנינן" (אחרי הבאת הברייתא של **"אותו ואת בנו"**). אלא שאין נימוק זה מכריע, שכן יכול היה התלמוד לוותר על המשנה ולרמוז לה ב"תמן", ולרמוז לטעמה במאמר **"משום בל יראה ובל ימצא"** (ביצה, שם שו' 41; ונזכר לעיל בפסחים, בברייתא שם, שו' 43), שהמשניות היו ידועות להם בעל פה וכן תלמודן. וכן ידעו בקבלה למה הכוונה ב"תמן". וראה עוד מה שכתב ר"י פרנצוס, מבוא, עמ' 37 בעניין זה. ועדיין צ"ע.

¹⁹ כי אף על פי שהעיקר בפירוש הסוגיא בדרך כלל כפירוש הפ"מ וספר ניר, מכל מקום הם נדחקו בפירושם של כמה לשונות בדברי הגמרא. והגר"א הרבה להגיה.

התנא קמא, שמכלל דבריו בצירוף מה ששנה בהמשך — "ואין מוסיפין על האשפות" — יוצא ששתי אשפות (של עשר משפלות של לתך לתך, דהיינו מאה וחמישים סאה, כל אחת) מותר; דילא כן, מאי "עד"? ונראה שהוא הדין לאשפה אחת כשיעור זה שמותר, שמכיוון שזבל רב צבור באשפה, אינו נראה כמזבל שדהו. וכן כתב הפ"מ, ז ע"א, סד"ה אלא דלא כר' ירמיה. וראה עוד תוכפ"ש, שביעית, ריש עמ' 509, בשם "משנה ראשונה" לפרק ג' משנה ב' (וכן צריך להיות, ולא "פ"ב מ"ב"). נמצא לדעת סתם התלמוד הזה, שזה ששנינו "עד שלש" פירושו לדעת התנא קמא שלוש ולא ארבע.

ודברי ר' ירמיה חוזרים על הפיסקא "ואין מוסיפין על האשפות", והוא מפרש שאין מוסיפין "בפחות מן המשפלות", כלומר, שעושה בתחילה את כל האשפות אשפות קטנות — פחות מעשר משפלות לאשפה — אלא שיש בכולן 450 סאה. אבל אם עושה אשפות כשיעור, מותר לו להוסיף על שלוש האשפות כמה שהוא רוצה. ומן הסתם הכוונה לאשפות כמותן, של מאה וחמישים סאה כל אחת. זוהי דעת התנא קמא, ואילו ר' שמעון מתיר בפחות מן השיעור של מאה וחמישים סאה בכל אחת מן האשפות, כל עוד יש בכולן 450 סאה.

רבי יוסי בעי אם בפחות מן המשפלות הא שתיים אסור. צריך לומר: בפחות. ר' יוסי מקשה על דברי ר' ירמיה: אם משנתנו עוסקת בסיפא בפחות מן המשפלות, אבל אם הוא עושה שלוש אשפות כשיעור מותר לו להוסיף עליהן אשפות שכמותן כרצונו, מעתה נצטרך לדייק מלשון הרישא "עד שלש אשפות" — הא שתיים אסור. והדברים אמורים בלשון קושיא, שאם גם יותר משתיים גם פחות משתיים מותר, מאי "עד"? כלומר שיהיה עלינו לאסור לעשות שתי אשפות כשיעור, שנראה כמזבל שדהו. והרי מסקנה זו סותרת את הסתם הקדום דלעיל: "הא שתיים מותר".

אלא כי נן קיימין בעושה יותר מן כשיעור. בכ"ר: "בעושה פחות כשיעור" (ועמ' 192 שו' 18). ושתי הגירסאות משובשות, וצריך לומר: בעושה כשיעור, כמו שהוא בסוף הסוגיא. כלומר, בעושה האשפה כשיעור — עשר משפלות של לתך לתך — על זה שנינו: "ואין מוסיפין על האשפות". זוהי דעת התנא קמא. ואילו לדעת ר' שמעון, מותר להוסיף אשפות כשיעור. נמצא שר' ירמיה ור' יוסי חלוקים בדעת התנא קמא בעושה אשפה כשיעור: לדעת ר' ירמיה, מותר להוסיף על שלוש אשפות כאלה, ולדעת ר' יוסי אסור; ובדעת ר' שמעון אין מחלוקת בין ר' ירמיה ור' יוסי — ראה מה שכתבתי להלן, עמ' י, ד"ה אמר רבי ירמיה כאן בפחות.

כזהה דתני וכו'. הברייתא מוכיחה כפירושו של ר' יוסי.

ולא על הלשפות. צריך לומר: האשפות.

וחכמים אומרי' מוסיפין על המשפלות ואין מוסיפין על האשפות. ורבי סתם

לנו במשנתו כדעת החכמים והשמיט את דעת ר' מאיר.

ומוסיפין על המשפלות לא בכשיעור. שהרי החכמים חוזרים על דברי ר' מאיר

האומר "אין מוסיפין על המשפלות", ופשיטא שהוא מתייחס לאשפה שיש בה עשר משפלות כשיעור אשפה.

ודכוותה מוציאין על האשפות אפילו בכשיעור. צריך לומר: אין מוסיפין על

האשפות, כמו שהגיהו בד"ח (ז ע"א), וכן הוא בקטע בולוניה³ שו' 17. כלומר, והסיפא למידה מן הרישא: "אין מוסיפין על האשפות" — אפילו בכשיעור, כלומר, שכל אשפה מן האשפות היא בת מאה וחמישים סאה, וכל שכן בפוחת מן השיעור בכל אחת מן האשפות שאסור. והרי זו סייעתא מפורשת לשיטת ר' יוסי.

לפי מסקנת הסוגיא הזאת נמצא שמשנתנו — משנה א' — עוסקת בעושה אשפה כשיעור. ואולם לפי פשוטה של הסוגיא, אין מסקנה זו אמורה אלא לדעת ר' יוסי, ומחלוקת ר' ירמיה במקומה עומדת, שלא מצאנו כאן משא ומתן ישיר בין השניים²⁰. וראה עוד מה שכתבתי להלן, ד"ה אמר רבי ירמיה כאן בפוחת.

ועכשיו אשוב לדון בסוגיא של הלכה ב'. סוגיא זו מתייחסת למשנה ב' שם, וזה לשונה:

עושה אדם את שדהו שלש שלש אשפות לבית סאה. יותר מיכן אסור דברי רבי שמעון. וחכמים אומרים עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה.

יותר מיכן אסור. כבר הגיה לונץ "יותר מיכן", ומחק "אסור" (מהד' לונץ, יב ע"א שו' 10). ואמנם הנוסח בכ"ק: "יותר מיכן", ובכ"י פרמא ובכ"י לו: "יתר מיכן"; ו"אסור" ליתא בכולם. נמצא לפי זה שדברי ר' שמעון נכפלו כאן ולעיל במשנה א'. ואמרו על זה שם, ה"ב, לד ע"ג שו' 21 ואילך:

ולמה תניתה תריין זימנין. אמר רבי ירמיה כאן בפוחת מן המשפלות. ברם הכא בעושה בכשיעור. ותני כן על דרבי שמעון ובלבד שלא יפחות לאישפה משלש משפלות.

ולמה תניתה תריין זימנין. הקושיא היא, כאמור, על דברי ר' שמעון.

אמר רבי ירמיה כאן בפוחת מן המשפלות. ברם הכא בעושה בכשיעור. צריך

לומר: **תמן** בפוחת מן המשפלות וכו'. כלומר, לעיל התיר ר' שמעון להוסיף אשפות בפוחת מן המשפלות בכל האשפות, וכאן הוא מתיר להוסיף על האשפות אם כל האשפות הן כשיעור אשפה. ור' ירמיה הולך לשיטתו במשנה הקודמת, שהעמיד אותה

²⁰ ואילו במקומות אחרים בירושלמי מצאנו משא ומתן ישיר בין שניהם — ראה, למשל: תרומות פ"ה ה"ג, מג ע"ג שו' 44; שבת פ"א [ה"ה], ג ע"ב שו' 5; שם, פי"ז [ה"ז], יו ע"ב שו' 43; פסחים פ"ב ה"א, כח ע"ג שו' 8.

לעומת זאת, בסוגיית פסחים פ"ב ה"ב, כח ע"ד שו' 32 ואילך, הדבר מסופק: "בתוך הפסח מהו. רבי ירמיה אמר מותר. רבי יוסה אמר אסור. התיב רבי יוסה והתני לא ישכיר ישראל את בהמתו לגוי להביא עליה חמץ. פתר לה בבא עמו. והתני לא ישכיר ישראל את ספינתו לגוי להביא עליה חמץ. פתר לה בבא עמו והא תני לא ישכיר ישראל את ביתו לגוי ליתן בתוכו חמץ. אית לך מימר בדר עמו". הדבר מסופק — כי אף על פי שלא נאמר כאן "התיב ר' יוסה קומי ר' ירמיה... אמר ליה ר' ירמיה תיפתר" וכו', אפשר שהמשא והמתן הזה היה ביניהם, ור' ירמיה פתר מה שפתר עד שנסתלק, והתלמוד ניסח את הדברים כפי שניסח. וצ"ע.

בפוחת מן המשפלות, והתנא "זו ואין צריך לומר זו קתני" לשיטת ר' שמעון; והתלמוד מסייע בהמשך לפירוש זה ברישא מברייאת מפורשת²¹.

לפי זה, הגירסא "כאן" שלפנינו היא "הגהה" ממני שדימה ליישב את דברי ר' ירמיה כאן עם דברי ר' יוסי לעיל בהלכה א', כלומר שר' ירמיה חזר בו והודה לדברי ר' יוסי²². ופירוש הדברים לפי שיטה זו, שמשנתנו כאן עוסקת בפוחת מן המשפלות, כלומר בכל האשפות שבשדה, ואילו משנתנו לעיל דנה בעושה כשיעור, כמות שפירשנו, שכל האשפות הן כשיעור אשפה: עשר משפלות. והתנא "לא זו אף זו קתני" לשיטת ר' שמעון. ואולם הגהה הר"ש הנ"ל בסיפא, "כאן... ברם התם" (ואו נכון יותר "ברם תמן", לפי סגנון הירושלמי), נכונה מבחינת העניין לפי שיטה זו, אלא שמבחינת הסדר איננה תואמת את סגנון הירושלמי, כפי שכבר הערתי, לעיל עמ' ח, ד"ה ומצאנו. וקשה להרבות בהגהה ולגרוס "תמן בעושה כשיעור. ברם הכא בפוחת מן המשפלות", ועדיף היה להגיה לפי שיטה זו "כאן בפוחת מן המשפלות. וכאן" (או "כאן") בעושה כשיעור²³. וכל הדברים האלה אמורים לדעת ר' יוסי בהלכה א'. על כל פנים, נראה לי, שלעצם העניין, ולפי מה שהגהתי ופירשתי לעיל בראש הדיבור, אין מחלוקת בין ר' ירמיה ור' יוסי בדעת ר' שמעון, ולא נחלקו אלא בדעת התנא קמא.

ותני כן על דרבי שמעון וכו'. כלומר, מותר לפחות מעשר משפלות לאשפה עד שלוש. ובתנאי שיהיו בבית סאה בסך הכל שלוש משפלות, כלומר, לכל היותר עשר אשפות של שלוש משפלות, דהיינו 450 סאה. ונראה שברייאת זו היא הברייתא שבתוספתא שביעית פ"ב הי"ד, עמ' 173 שו' 56 — ראה תוכפ"ש, שם, עמ' 508, שו' 56.

משעמדתי על חשיבותם של המונחים, החלטתי, כאמור, להקדיש ספר זה לרשימה קונקורדנציונית של רוב המונחים והביטויים האמוראיים²⁴ שבתלמוד הירושלמי²⁵.

²¹ לפי שיטה זו, עלינו להיחזק ולומר ששיטת החכמים במשנה זו היא שיטה שלישית, ולדעתם, גם בעושה אשפות כשיעור אינו יכול להוסיף עליהן "עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה".

²² יתר על כן, בנוסח הרש"ס הקיפו את המילים "אמר ר' ירמיה" בסוגריים עגולים לשם מחיקה. כלומר, שהדברים אמורים כאן לשיטת ר' יוסי.

²³ ואכן, מצאנו סגנון דומה בתשובה על קושיא כזאת — ראה "ולמה תניתה תרין זימנין. ר' יונה ר' חייא רבי יהושע בן לוי בשם בר פדי' אחת למירווח ואחת לשליש" וכו' (נפאה פ"ד ה"ה, יח ע"ב שו' 42 ואילך = חלה פ"ג ה"ג, נט ע"א שו' 56 ואילך).

²⁴ ראה להלן, עמ' עה, סעיף 6; עמ' פד, סעיף 10.

²⁵ אשר לפירוש המונחים: הפניתי בהערות לפירושי מונחים של החוקרים, וכן הפניתי לאזכורי המונחים אצל אפשטיין וליברמן. כן פירשתי מונחים סתומים במקום שנראה לי הדבר הכרחי. וכבר דנתי בארבעה מהם במאמרים מיוחדים: "ואפילו על דר'... לית היא פליגא", עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל — מוקדש לפרופ' עזרא ציון מלמד, ירושלים תשמ"ב, עמ' 143-162; "ואפילו על דר'... לית היא מקשייא", ספר הזכרון להרב יצחק נסים זצ"ל, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' מט-סו; "לית דא פשיטא על שיטת רבי...", תעודה ז (תשנ"א), עמ' 133-147; "לפירושו של מונח מוקשה בירושלמי", סידרא כא (תשס"ו), עמ' 51-68. כן דנתי במונח "הא (= אמר מר)" (קטע עסיס, עמ' 57, הערה לשורה 15, ד"ה הא) ובמונחים אחרים פה ושם בשאר המאמרים שלי. אשר לשאר המונחים, הרי הם בחלקם

מטרתו היא לרכז את כולם בחיבור אחד, כדי למקד את העיון בהם ולקדם דרך הגהתם, פירושם ומחקרם את פרשנותו ומחקרו של הירושלמי.

מונחים פשוטים שאינם טעונים פירוש, ובחלקם הם ניתנים לפירוש על ידי עיון במפרשים השונים על אתר, והוא דבר שאינו נבצר מן המעיין התלמודי. וישנם כמובן לשונות שעדיין צ"ע. אשר לשימושם של המונחים: ודאי שאפשר להיעזר לעתים לבירורו בספרי הכללים של הבבלי הדנים במונחי הבבלי הדומים — ראה למשל: "וכל היכא דאיכא 'מאי' (איכא) ביניהו' אם חכם אחד הוא מה יש בין טעם פלוני חכם לטעם שלו. ואם שני חכמים הם מה בין טעם פלוני חכם לטעם פלוני [חכם]" (סדר תנאים ואמוראים, מהד' ק' כהנא, פרנקפורט תרצ"ה, עמ' 30, ס' ע; והלשון משובשת ברישא, וצריך לומר: מה בין טעם זה לטעם זה, עי"ש בחילופי הנוסחאות). ויפה כוחם של הדברים למונח הירושלמי "מה ביניהון" בחלק ממופעיו. כיוצא בזה, לשימוש המונח "יאות אמר ר'" ראה מה שכתב אליעזר דיימונד על הביטוי "שפיר קאמר ליה" בבבלי (א' דיימונד, דוגמא למהדורה מדעית עם פירוש למסכת תענית, תלמוד בבלי, ראש פרק א', בצירוף מבוא, תמוז תש"ן, עבודת דוקטור, בית המדרש לרבנים באמריקה, עמ' 324 ואילך; וראה עכשיו, א' דיימונד, "אמרי שפר בלשון חז"ל" — לחקרן של יפה, נאה, שפיר ויאות", תורה לשמה, עמ' 422 ואילך [ישנן שגיאות אחדות במאמר שטעונות תיקון]); וראה עוד מה שכתב בעבודתו הנ"ל, עמ' 338 ואילך על המונח "מני".

פרק ב

לבירור המונחים "מונח", "טרמין", "ביטוי" ו"לשון"

המילה "מונח" במשמעות "מלה המכנה בנסוח מדעי מקובל משג או גוף או כלי מסים"¹, מוצאה מן המילה הערבית موضوع ("מַוְצָ'ע"), והיא שימשה בתחילה בספרות הפילוסופית של ימי הביניים — היא מצינת דבר "העשוי ומתוקן ע"י אדם או בהסכמת בני אדם", "בנגוד לטבעי או לאלהי"². ומספרות ימי הביניים נתגלגלה המילה לספרות החדשה.³

לפי זה, "מונח" הוא מילה שנתייחדה או שנתחדשה בשפה על ידי בעלי מקצוע־מה להורות על דבר חדש או מושג חדש; מתוך כך נשתנה שימושה של המילה "מונח" מתואר ובינוני⁴ לשם. היבט זה של חידוש בהוראת המילה תואם את המונחים שנתיחדשו בבית המדרש.⁵

לצד מילה זו קיימת המילה הלועזית "טרמין", שהיא בעלת משמעות לוואי אחרת משל המילה "מונח". המילה "טרמין", terminus בלטינית, היא תרגומה הלטיני של

¹ א' אבן־שושן, המלון החדש, ג, ירושלים 1997, עמ' 970, ערך מֶנַח ב. הכתיב שם מנוקד וחסר, לכן הכנסתי ניקוד חלקי במקומות הנחוצים.

² י' קלצקין, אוצר המונחים הפילוסופיים ואנתולוגיה פלוסופית, כרך ב, חלק ב, ברלין תרפ"ח, עמ' 214, ערך מֶנַח, אות א; ההדגשות במקור.

ובלשונו הערבית של הרמב"ם במורה נבוכים, ח"ב, פרק מ, שציין קלצקין שם: "ותכון ענדך תפרקה תמיז בהא בין תדאביר אלנואמיס אלמוצ'ועה, ובין תדאביר אלשריעה אלאלאהיה" (וי' קאפח [מהדיר ומתרגם], מורה הנבוכים, ח"ב, ירושלים תשל"ב, סוף עמ' תיז). ותרגם אבן־תיבון: "ויהיה אצלך הבדל תכיר בו בין הנהגות הנימוסים המונחים (נ"א המושמים), ובין הנהגות התורה האלהית". והרב קאפח תרגם: "ויהיה בידך קנה מדה תבחין בו בין טכסיסי החוקים הנחקקים, ובין טכסיסי התורה האלהית". ולשון הרמב"ם בחלק א', פרק י', שציין קלצקין: "אלירידה ואלעליה אסמאן מוצ'ועאן פי אללגה אלעבראניה ללהבוט ואלטלווע" (מהד' קאפח, ח"א, עמ' לט). ותרגם אבן־תיבון: "הירידה והעליה, שני שמות מונחים בלשון העברי, וענינם ידוע". וכיוצא בזה תרגם הרב קאפח: "הירידה והעליה שני שמות מונחים בלשון העברי לנחיתה ולסליקה" (וכל ההדגשות שלו).

³ כדברי קלצקין: "ומזה מונחים במשמעות termini (מצוי הרבה, ביחוד בספרות החדשה)" (שם; ההדגשה במקור, ועי"ש).

⁴ כך משתמש במילה המאירי, איש תורה וחכמה, בהלכה — ראה: "שהחפץ הוא מונח על כלי שאין עושין בו מלאכה" (המאירי, שבת, עמ' 75, ד"ה מוכר); "שאינן שמות אלו מונחים כלל אלא על הפסולת" (שם, ריש עמ' 90).

⁵ לעניין הגדרת ה"מונח" ראה עוד מוסקוביץ, מינוח, עמ' 81-8.

המילה היוונית ὁρος, שמשמעותה הראשונית "ציון גבול" ו"גבול". המילה עברה כמה גלגולי משמעויות, והיא מציינת במשמעה האחרון מילה או משפט בעלי משמעות מוגבלת ומדויקת המשמשים במקצוע-מה⁶; וכך היא מוגדרת במילון אוכספורד: "A word or phrase used in a definite or precise sense in some particular subject, as a science or art".⁷

נמצא שמבחינת הגדרתה המילה "טרמין" מורה על מילה בעלת משמעות מדויקת ומסוימת ולא דווקא מילה מחודשת. אכן, אין אנו עוסקים כאן במילים מחודשות דווקא, אלא גם במילים או בביטויים רגילים שמשמשים בקביעות בתלמוד בהוראה מדויקת.

בשני המונחים האלה, "מונח"⁸ ו"טרמין"⁹, השתמש הר"ש ליברמן ז"ל, והוא משתמש ב"מונח" גם לגבי תחומים אחרים¹⁰. ואילו אצל הר"ן אפשטיין ז"ל המילה "טרמין", ולעתים נדירות יותר "טרמינוס", היא המילה המשמשת ברגיל בספרו "מבוא לנוסח המשנה"¹¹ ובמחקריו האחרים¹².

⁶ ואמנם במילונו של נירמאייר, הוראה זו היא ההוראה השבע עשרה (האחרונה) של המילה — J.F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden 1976, p. 1022 s.v. terminus: ראה: ⁷ The Oxford English Dictionary, 2nd. ed., 17, Oxford 1989, p. 801, col. 2 no. ראה: 13.a s.v. term [p. 799] ולתולדות המילה כמונח ראה שם, עמ' 801, טור ג, הערה בסוף הערך. וראה עוד להגדרתה: J. Vachek, *Dictionnaire de Linguistique de l'Ecole de Prague*, Utrecht/Anwers 1960, p. 73 s.v. terme (technique); F.L. Carreter, *Diccionario de Términos Filológicos*, Madrid 1968, p. 390 s.v. Termino; R.R.K. Hartmann, *Dictionary of Language and Linguistics*, London 1972, p. 236 s.v. Term. וראה עוד מה שהאריך לוונדובסקי בעניין הגדרתה של מילה זו וכן בעניין מוצאם של הטרמינים השונים, תכונותיהם והיחס בינם ובין אוצר המילים בשפת הדיבור: Th. Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch 3*, Heidelberg 1976, p. 799 s.v. Terminus. ולעניין אפיון המונחים בכלל ראה מ' אזר, "מינוח מקצועי — מהותו ותרגומו", לשוננו לעם מח (תשנ"ז), עמ' 139 ואילך.

⁸ כגון: "המונח 'היד עבידא'" (תש"ק, עמ' 7, ד"ה במסכת); "המונח הזה [והיכיל] — מ"ע] אינו נמצא אף פעם בשאר התלמוד הירושלמי" (שם, עמ' 8, סד"ה לעומת); "המונח הרגיל הוא: תמן אמרין" (שם, ד"ה בבבות); ובמקום אחר: "גם כאן יש לנו מונח קבוע בוויכוחים בישיבה" (תוס"ר, ד, עמ' 48, שו" 33/34, על הביטוי "סלק ר' שמעון בן ננס את טרפון, סלק ר' יוסי הגלילי את ר' שמעון בן ננס, סלק ר' עקיבא את ר' יוסי הגלילי" [תוספ' מקואות, פ"ז הי"א, עמ' 660; הפיסוק שלי]).

⁹ כגון: "טרמין חדש" (תש"ק, עמ' 8, ריש ד"ה לעומת; על המונח "והיכיל"; "טרמין משונה" (שם, שם; על הביטוי "ואינון דאמרין כן"). ובמקום אחר: "כל הטרמינים המיוחדים שבירושלמי" (על הירושלמי, סוף עמ' 47, ד"ה לבסוף).

¹⁰ הוא מעיר על הביטוי "טימטימי" שהוא תיקון שלו ל"נוטי נוטומי" שבירושלמי מעשר שני נג ע"ג שו" 29: "כאן יש לפנינו מונח טכני שהיה נוהג אצל השולחנים" (מחקרים, סוף עמ' 188).

¹¹ למשל: "מה הוא מביא תחתיו" הוא טרמין ישן, שהשתמשו בו כבר התנאים" (מבוא לנוח"מ, ריש עמ' 218); "הטרמינוס 'מוחלפת השיטה' הוא בודאי ארץ-ישראלי... אלא שהבבלי השתמש בו והכניסו בדברי רב, כשם שהכניס את הטרמינוס הבבלי המאוחר 'חסורי מחסרא' בדברי שמואל" (שם,

פרק ב — לבירור המונחים "מונח", "טרמין", "ביטוי" ו"לשון"

אפשטיין מדבר על תחומים שונים בתלמוד שיש להם טרמינים מיוחדים, כגון: טרמינים של הגהה¹³, טרמינים של הציטטים מהמשנה¹⁴ וטרמינים של מחלוקת תנאים¹⁵.

אפשטיין מדבר גם על טרמינים אחרים במשנה, מהם מונחים הלכתיים¹⁶ ומהם ביטויים של פירוש¹⁷ או לשונות המשמשים בלשון המשנה¹⁸. הוא מכנה כך גם ביטוי ארמי בבלי המופיע בלשון חכמים בהלכות המשכון¹⁹ וגם מילה ארמית גלילית המופיעה בירושלמי²⁰.

עמ' 251, הע' 3; "וכבר כמות השימוש בטרמינים אלו **שאחרי רבא גדולה פי כמה**. אבל גם באותו דור מצויים גם '**הכי קאמר**' ו'**הכי קתני**'" (שם, עמ' 369, הע' 2, ועי' ש); "כך הוא הדבר כנראה בנוגע ל'חסורי מחסרה'... וממנו אפשר לדון על הטרמינים הבבליים האחרים" (שם, שם, ד"ה כך); "**הבבלי** משתמש להגהות בטרמינים אלו: **תני**, **אימא**; **הכי קתני**, **הכי קאמר**... אינה משנה...; **סמי מכאן**; **איפוך**. ובניזיר (טו א) אף: **כן מתניתין**. אבל '**חסורי מחסרה**' **אינה** לעיקרו של דבר הגהה" (שם, ריש עמ' 439); "**הירוש'** משתמש להגהה בטרמינים אלו: **כיני** (כני) מתניתא (וכן היא מתניתא), **לית כאן** (כן), **אין כאן**, **לית קה**" (שם, שם); "**הירושלמי מפרש** איפוא **כבבלי**, **אלא שאינו יודע את הטרמין** של ח"מ" (שם, ריש עמ' 636). כל ההדגשות במקור.

¹² ראה: "אחד הטרמינים הקבועים במשנה הוא הטרמין '**וחכמים אומרים**' על-יד תנא החולק שנזכר בשמו תחילה" (מחקרים, ב, א, ריש עמ' 34); "על יד שימושי אלו של טרמין זה [**וחכמים אומרים**] — מ"ע] אנו מוצאים במשנה טרמין שאינו רגיל במשנה והוא — '**אמרו חכמים**'" (שם, עמ' 35, ד"ה על יד; [וראה עוד מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 1146, ד"ה על-יד]); "ומפני כך ומפני הטרמינים שאינם רגילים במקום אחר 'קיימיה' — תננייה, נתקשו כל המפרשים בפירוש הירוש' (שם, עמ' 70, ד"ה כך הוא). כל ההדגשות במקור.

¹³ ראה: "הטרמינים של 'הגהה' הם כאמור 'תני', 'אימא' ו'**הכי קתני**', '**הכי קאמר**', '**איפוך**' ו'**סמי**' ואף '**כרוך ותני**' (מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 509).

¹⁴ "ה'משנה' מובאת בתלמודים ומדרשים בטרמינים שונים, מהם עברית ומהם ארמית... כדי לעמוד איפוא על טיבם של הציטטים מן המשנה שבתלמודים ומדרשים עלינו לברר את כל הטרמינולוגיה של הציטטים" (מבוא לנוה"מ, עמ' 803, ד"ה ה'משנה'). והוא הולך ומונה מונחים שונים המשמשים בהוראה זו עד עמ' 891, עי' ש.

¹⁵ "שינויים בטרמינים של מחלוקת תנאים" (מבוא לנוה"מ, עמ' 1133, סי' 8). והוא מונה ביניהם ביטויים רבים, כגון: "אמר ר' פלוני" (שם, עמ' 1133), "וחכמים אומרים" (שם, עמ' 1141), "אמרו חכמים" (שם, עמ' 1146), "דברי ר' מאיר" (שם, עמ' 1154), וכיוצא בהם.

¹⁶ כגון "מצוה בלא תעשה" (מבוא לנוה"מ, עמ' 1264).

¹⁷ כגון "כלומר" (מבוא לנוה"מ, עמ' 1261).

¹⁸ ראה: "בטרמינולוגיה של לשון המשנה נמצאים כמה טרמינים שצורתם הראשונה נשתבשה ונשתנתה בחלקם" וכו' (מבוא לנוה"מ, עמ' 1260, ד"ה בטרמינולוגיה). למשל: "כתחילה" (שם, עמ' 1260); "אף על פי (בלא ש-)" (שם, עמ' 1261); "במי דברים אמורים" (שם, עמ' 1262); "מָשַׁם (משום)" (שם, עמ' 1263); "כן, לכן (וכך, 'לכך') (שם, שם); "עד שלא י- (ת-)" (שם, עמ' 1264); "לא הכל ממנו" (שם, עמ' 1265); "את" (שם, שם); "ש- (שם, שם); "כדברי פלוני (דברי)" (שם, ריש עמ' 1266).

¹⁹ ראה: "ינתחנו", במובן 'שמוט', הוא **ארמית-בבלי**, ואי אפשר כלל בלשון המשנה. ולא עוד אלא שאף בדברי שמואל אינו אלא **טרמין ארמית-בבלי טהור**: מְנַתַּח נְתוּחִי וכו' (מבוא לנוה"מ, עמ' 545, ד"ה "ינתחנו"; ההדגשות במקור).

ברם, המילה "מונח" היא המילה שנשתגרה במחקר למונח בודד²¹, ולעומתה נשתגר השם "טרמינולוגיה"²² לכלל מערכת המונחים²³. והיום רווח השימוש גם בשם "מינוח", כידוע.

לעתים רחוקות משתמשים אפשטיין²⁴ וליברמן²⁵ במילה "ביטויים" לכלול בה את המונחים השונים, לפי שהמילה "ביטויים" היא סוג ו"טרמין" מין. ולעתים משתמש אפשטיין במילה "שם" תחת "מונח"²⁶, וכן נהג לעתים גם אלבק²⁷, שכן ה"טרמין" כולל גם שמות, גם פעלים וגם ביטויים.

²⁰ כך הוא כותב על המילה "רבעה": "זהו איפוא טרמין ידוע לאיזו **אסיפה ומסיבה ומשתה**" (מחקרים, ב, א, עמ' 285, הערה לשורה 4; ההדגשות במקור; והביאו ליברמן, מחקרים, ריש עמ' 214).
²¹ ראה, למשל, אצל חנוך אלבק: "במונחים שפרטתי" (אלבק, מחקרים, עמ' 4, ד"ה מקומות); "וההבדל במונחים אלו" (שם, שם); "ה'מונחים' שבמשנה נוצרו על פי לשון התורה" (ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים ותל-אביב תש"ך [הדפסה שנייה], עמ' 129, ד"ה ה'מונחים'); והוא מתכוון שם למונחים ההלכתיים. וכן נהג מורי הרא"א אורבך ז"ל — ראה, למשל: "דרכי שמושם של מונחים" (א"א אורבך, מחקרים במדעי היהדות, בעריכת מ"ד הר ו' פרנקל, ב, ירושלים תשנ"ח, עמ' 717, הע' 2); "ומונחי הטרמינולוגיה התלמודית" (שם, עמ' 739, סוף ד"ה המדע).

²² על הגדרת המונח הזה ראה: J. Marouzeau, *Lexique de la Terminologie Linguistique*, Paris 1933, p. 182 s.v. Terminologie; R.R.K. Hartmann, *Dictionary of Language and Linguistics*, London 1972, p. 236 s.v. Terminologie; J. Dubois, u. a., *Dictionnaire de linguistique*, Paris 1973, p. 486 s.v. terminologie. ועל תאריך הופעת המונח "טרמינולוגיה" בספרות הלועזית באירופה ומשמעויותיו השונות ראה: A. Rey, *La terminologie: noms et notions*, Paris 1979, pp. 6 ff.

²³ והוא המונח השגור אצל אפשטיין ב"מבוא לנוסח המשנה" — למשל: "הם הם כנראה אף ראשיהם של **יוצרי הטרמינולוגיה** של בקורת נוסח המשנה המקובלת בבבלי, כ'תני', 'אימא', 'איפוד' ו'חסורי מחסרא...' שכך הוא הדבר בנוגע ל**טרמינולוגיה** מוכיחה העובדא, שהם ואך הם משתמשים שימוש **מתמיד וקבוע** בטרמינולוגיה זו" (ריש עמ' 369, ד"ה שני תלמיד); "**טרמינולוגיה של הציטטים**" (שם, עמ' 803, פרק x); "צורות ישנות ב**טרמינולוגיה**" (שם, עמ' 1260, ד"ה צורות). ובמבואות לסה"א: "משונה הוא [לשון נדרים — מ"ע] בדקדוק ובטרמינולוגיה" (עמ' 54, ד"ה חוץ); "**ובטרמינולוגיה** התלמודית: **תיבעי...**; **ממילא נסבה...** (ידות') **אינשי, איירי בהון...**; **למימרא** בניחותא, **פל' נאדי מן טעם דפל'...**" (שם, ד"ה ובטרמינולוגיה); ולהלן: "ויש בה במסכת זו דברים יוצאים מגדר המצוי והרגיל בנוגע להבנת הטרמינולוגיה התלמודית" (שם, ד"ה ויש); "**בטרמינולוגיה**" (שם, עמ' 73); "**הטרמינולוגיה** של בכורות אינה **לגמרי** אותה של כל הש"ס" (שם, עמ' 104). כל ההדגשות לעיל במקור.

²⁴ ראה: "וישנם ביטויים שהם טרמינים החוזרים בין למשנה בין לברייתא" (מבוא לנוה"מ, עמ' 843, ד"ה תנן); ובמשמעות הכללית של ביטויים: "וכן רגילים **כאן** ביטויים שאינם רגילים" (מבואות לסה"א, עמ' 142, ד"ה וכן; ההדגשה במקור).

²⁵ ראה: "הרב פרנקל ז"ל נתן במבוא הירושלמי רק חלק מן הבטויים והטרמינולוגיה של הירושלמי והחסיר הרבה מאד. ואעיר על איזה בטויים שהם רגילים בירושלמי, והוא לא הרגיש בהם" (על הירושלמי, סוף עמ' 47, ד"ה הרב); והוא רושם להלן את המונחים הבאים: דעוון דעוון; מפיק לישנא; מן קושיי; וקסמא בידיה (שם, עמ' 48).

פרק ב — לבירור המונחים "מונח", "טרמין", "ביטוי" ו"לשון"

במקום אחר, כלפי ספרות אחרת, השתמש אפשטיין בשמות אחרים לציונם של המונחים: "מבטאים" ו"לשונות"²⁸. כלומר, במקום "טרמין" ו"ביטוי" בתחום אחד או מוצאים "מבטא" ו"לשון" בתחום אחר; והכל אחד.²⁹

אשר לי, כדי להבחין בין הערכים השונים הכלולים בספר הזה, אני משתמש בשלושת המונחים "מונח", "ביטוי"³⁰ ו"לשון", לפי ההגדרות הבאות:
א. ה"מונח" הוא מילה מיוחדת שנתחדשה בבית המדרש³¹, או מטבע לשון מסוים וקבוע שנוצר שם בעיון התלמודי³², או מילה וביטוי רגילים מלשון העם המשמשים בתלמוד במשמעות מיוחדת.³³ כל אלה נכללים בשם "מונח". לעתים מדובר בשמות

²⁶ כך הוא כותב: "נולד השם הזה 'שונים', 'תנאים'" (מבוא לנוה"מ, עמ' 674, ד"ה ונראה).

²⁷ ראה הכותרות "השמות: מתניתא וברייתא" (אלבק, מחקרים, עמ' ג, אות א); "הברייתות המבואות בשם במתניתא תנא, תנא" (שם, עמ' 48, אות ה); "השמות: תוספת, תוספתא ותוספות" (שם, עמ' 60, אות א; כל ההדגשות במקור). וראה עוד: "השמות ברייתא ותנא ברא" (שם, עמ' 3, ד"ה ממה).
²⁸ כך הוא כותב במאמרו "פירושי הריב"ן ופירושי וורמייזא": "השתמשותו הרבה בפירושים ההם היא שגרמה שאנו מוצאים בפירושי את הלשונות והמבטאים המיוחדים לפירושי האשכנזים ההם, כמו 'ענין אחר', 'אית דמפרשי', 'אית דפרשי', 'אית דאמרי', 'אית דגרסי', 'אית ספרים דכתיב בהו'... 'אית ספרים דלא כתיב בהו'... (ראה להלן ברשימת הלשונות), מבטאים שהם אופייניים לפירושי האשכנזים" (מחקרים, ג, עמ' 27, ד"ה והשתמשותו). ולהלן: "מבטאיו המיוחדים לו בפירושי לתלמוד ו'לשונותיו', הם..." (סוף עמ' 30, ד"ה מבטאיו). והוא מונה להלן, בין היתר: "מ"ר, לישנא אחרינא..." (עמ' 31), "ואית דמפרשי" (עמ' 32), "ניחא" (עמ' 33). וראה עוד: "ראה להלן ברשימת הלשונות" (עמ' 22, סוף ד"ה ובין תלמידיו; שם, סוף עמ' 28, ד"ה את). כל ההדגשות במקור.

²⁹ אלבק משתמש בחיבור אחר שלו במונח אחר: "דבורים תוכניים"; וכך הוא כותב במבואו לבראשית רבה: "כי כבר בימי התנאים היה להם דבורים תוכניים שונים שהשתמשו בהם בדרשי המקראות, לבטא על ידיהם קושיות ותירוצים, פירושים ורמזים ואסמכתות, סיפורים ומשלים וכאלה" (מבוא לבראשית רבא, מדרש בראשית רבא, ג, סוף עמ' 19, ד"ה אין); ועוד: "על הדיבורים התוכניים כתב באכר את ספרו" וכו' (שם, הע' 1). גם ליברמן משתמש במונח זה: "דיבור תכני" (תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 182, שו' 70-71, על המונח "קצצה, קצה"). ובלשון קצרה: "ודיבור זה משמש בירושלמי בדרך-כלל" וכו' (מחקרים, עמ' 259, ריש הע' 2, על המונח "מקשי לה"); "הבאנו כמה מקומות שהדבור 'אף על פי' משמש במקום 'הואיל'" (תוכפ"ש, שבת, עמ' 174, שו' 24). והוא שימוש עתיק — ראה הכותרת "דרך קצרה באמצעות מלות תוכניות" (א"ה ווייס, משפט לשון המשנה, ווין תרכ"א, ריש עמ' 14; ההדגשה במקור). וגניצבורג משתמש במונח "ביטוי טכני" — ראה למשל גניצבורג, פירושים, א, ריש עמ' 15; שם, ריש עמ' 280, ד"ה רבי יוחנן; ובמקום אחר הוא מנסח: "המלה הטכנית" (שם, עמ' 359). ומן הראוי לחקור את הנושא הזה של המינוח באופן שיטתי מראשיתה של "חכמת ישראל".

³⁰ כלומר, ביטוי מעין מונח, או ביטוי הקרוב למונח, אלא שהשם "ביטוי", הקצר, מספיק. ויילמד מונח זה מענייני.

³¹ כגון: אמורא; מקרא (פסוק אחד מסוים); תנייא (= התנא). כל הדוגמאות כאן ובהערות להלן הן ערכים הבאים בספר, ויעוין שם על מראי המקומות שלהם.

³² כגון: אית ליה; אתא מימר לך; ורבנין אמרין; מה אנן קיימין; מתניתא פליגא על ר'; תמן אמרין (ותמן = בבל).

החכמים המוצעים באות אחת או במילה אחת בעלות משמעות טרמינולוגית בתחום מסוים כגון: "אוקימתא"³⁴, ציון שיטת החכמים³⁵, "פלוגתא"³⁶ והשוואת שיטות³⁷.
 ב. ה"ביטוי" הוא מילה רגילה מלשון העם³⁸ או צירוף מילים³⁹ משפת הדיבור ללא משמעות לוואי תלמודית, המשמשים בשיח של בית המדרש במשמעותם הרגילה. ה"ביטוי" כולל אפוא, בין היתר, צירופי לשון הרגילים בלשון הירושלמי⁴⁰ ובסגנונו⁴¹, ומטבעות לשון הרווחים בפי הבריות⁴². השם "ביטוי" מתאים גם לציון ספקות, כלומר ביטוי שהוא ספק מונח ספק לשון.
 ג. ה"לשון"⁴³ הוא מאמר תלמודי שלם או קטוע⁴⁴, או חלק מן המאמר השלם⁴⁵, או חלק ממנו, או צירוף לשון מזדמן, שחלקו מונח וחלקו מילה או מילים רגילות⁴⁶. לעתים הוא לשון מליצי הלכות מהמקרא⁴⁷.

³³ כגון: או (בלשון קושיא); אם (בלשון קושיא); מה (= מה פירוש); מה (= מה הדיון); מניין; שאל (= הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה).

³⁴ כגון: דר' היא; כבית הלל; כבית שמאי; כר' (בשלושת המונחים האחרונים — בחלק מהמופעים. דרך אגב, השמות "בית הלל" ו"בית שמאי" עצמם הם מונחים השייכים לבית המדרש). וכגון הביטויים הבאים המשמשים לציון אוקימתא: באותו; באותו; באילין; באינון; בההוא; בההיא; בהן (= באהן). כל המילים האלה מורכבות מהאות "ב" המשמשת לאוקימתא, שאפשר לציון אותה כטרמין לפי שיטת אפשטיין, שמנה את "ש" המשמשת לציטוט בהוראת "לאמר" בכלל הטרמינים (מבוא לנוה"מ, עמ' 1265, ולעיל שם, עמ' 1260, ד"ה בטרמינולוגיה), ומכינויי הרמז השגורים הצמודים אליה.

³⁵ כגון: על דבית הלל; על דבית שמאי.

³⁶ כגון ר' ור' (= איתפלגון ר' ור').

³⁷ כגון ר' כר'.

³⁸ כגון: אימתי (= מתי); בגין; דילמא (בניחותא); מה (בתמיהה); עוד (המילה "עוד" במשמעות "גם" אופיינית לירושלמי ומשמשת בו במקום "אף". וכבר רשם אותה הרז"ף במבוה"י, טז סוף ע"א. וראה עוד מה שהערתי עליה להלן, בריש ערך "עוד"; למה; מה (וכלית); בלשון שאלה או קושיא; מי; שמא (בניחותא). וכגון: מילות התימה: אין (בתמיהה); אינה (בתמיהה); איפשר (בתמיהה); ויש (בתמיהה); וכי; לא (בתמיהה); לית (בתמיהה). וראה מה שהערתי להלן, ריש עמ' לד, על המילות האלה. לכאן שייכת המילה "אפילו", שלא נכללה ברשימה. ולכאן שייכות המילים המביעות את יחסם של החכמים זה לזה, כגון: ואיקפד; וקילסו; מקנטרה; מתריס.

³⁹ כגון: אי זהו; אילין אינון; אם את אומר; אם כן; בגין ד'; ובטע ביה; וגזה ליה.

⁴⁰ כגון: אילו... לא... (בתמיהה); את אמר (דיאלוגי); אתון אמרין; דאינון אמרין; ואת אמר (דיאלוגי).

⁴¹ כגון: אף אני; אף את; אף הוא; אף זה; אף על פי כן; אפילו כן; בין... בין... לא... ולא... עוד הוא; עוד היא.

⁴² כגון "מן ימא לטיגנא", בהנחה שפתגם זה היה רווח בפי הבריות באותה תקופה. ואילו בביטויים הבאים יש לי ספק אם היו שגורים בפי העם או שהם מיוחדים ללשון החכמים: בכל פומך; בפלגות פומך; מגחך הוה עימיה; מילה אמר ליה. במקרה הראשון הם בגדר ביטויים, ובשני בגדר לשונות. ⁴³ ברישום הלשונות התחיל הרז"ף שרשם כמה לשונות כאלה, כגון: אני כותב עליך זקן ממרא (מבוה"י, טו ריש ע"ב); הכא פרס כהנא מצודתיה על ריש לקיש וצדייה (שם, שם; שם; ההדגשות במקור); וכי בעלייה היית (שם, טז ע"א, ערך נמנה בעלייה). ואני לא רשמתי בדרך כלל אלא לשונות הקרובים למונחים או הכוללים בתוכם מונח, שהוא עניין מחקרני, ולכן לא כללתי את הלשונות הבאים ושכמותם:

פרק ב — לבירור המונחים "מונח", "טרמין", "ביטוי" ו"לשון"

המאמר השלם הוא לעתים ארוך ולעתים קצר, והוא לרוב יחידאי ומקומי; לעתים הוא לשון אישי השגור בפי חכם מסוים⁴⁸ או בפי כמה חכמים⁴⁹; הוא כולל בתוכו לעתים מונח אחד ולעתים כמה מונחים וביטויים.⁵⁰

המאמר השלם הזה משמש בתפקידים שונים בסוגיא: למשל, כדיבור הצעה למהלך תלמודי כגון: קושיא⁵¹, שאלה⁵², לימוד⁵³, ראייה⁵⁴, או כהערה בשולי הדיון התלמודי⁵⁵.

"אדיין בר פיקה עומד בשטותו" (נזיר נז ע"ד שו' 27); "אמה דהן ילדת בר" (שביעית לט ע"א שו' 55); "ואית לאימיה בר" (עבודה זרה מג ע"ד שו' 37); "חכימי הדין טלייא" (ברכות ג ע"ד שו' 39; וצריך לומר: חכימו. ובמקבילה בתענית סה ע"ג שו' 61 בשיבוש: "הכין הוא הדין מלייא [!]"). וראה ליברמן, מחקרים, עמ' 191, ד"ה כל הברכות. ומטעם זה לא רשמתי את הלשון "הבא לך רצועה בכאן" (כלאים כו ע"ד שו' 48), למרות שהובא אצל הרז"ף (מבוה"י, יד ע"ב).

⁴⁴ כי לעתים לא היה מקום לרשום את המאמר בשלמותו אלא את חלקו השייך לענייננו — כגון: אית בר נש אמר לרביה (בתמיהה); ואנן חמיי רבני; ולא אירע מעשה מעולם.

⁴⁵ כגון: דתניא (!) מחלפין; ואתון אמרין ליה על דר'; להיא דאמר ר' (ראש השנה נח ע"ב שו' 22); על מה דמר ר' (סנהדרין יח ע"ג שו' 51).

⁴⁶ כלומר, לשונות אלה הם אופני התבטאות של החכמים, המשתנים לפי הנסיבות ואינם בגדר מונחים קבועים, כגון: אפילו כרבנן; במקום כל רבני; ברם כרבני; כל רבותינו — "כרבנן" הוא מונח, ואילו "אפילו כרבנן" הוא לשון; והוא הדין לביטויים האחרים. כיוצא בזה הערכים הבאים: הוה בעי מיחזור ביה; סופיה דסיפרא (בניגוד ל"רישא" ו"סופה" הסתמיים); תחילת החומש השיני. וראה עוד: כיצד הוא בודק; כיצד הוא יודע; כיצד הוא עושה — המילה "כיצד" היא המונח, ושלושת הלשונות הנזכרים הם בגדר "לשונות". ורשמתי אותם כערכים נפרדים, מכיוון שהם לשונות שכיחים בירושלמי. כן רשמתי "מי מודיע", ולא כללתי את "מי" בערך "מי", מכיוון שביטוי זה הוא שאלה החוזרת בירושלמי בכמה מקומות. ⁴⁷ ראה: דברי חכמים וחידותם, שהוא פסוק במשלי א', ו'; יגיד עליו ריעו, שהוא פסוק באיוב ל"ו, ל"ג, ובא גם בבבלי בבא בתרא יט ע"א בפי אביי.

⁴⁸ כגון: אמש הייתי יושב ושונה (בפי ר' יוחנן); אף על גב דלא אמר ר' רבי הדא מילתא, אמר דכוותה (בפי ר' מנא).

⁴⁹ כגון "אני אין לי אלא משנה" (בעיקר בפי ר' יוחנן ופעם אחת בפי ר' יסא תלמידו).

⁵⁰ המונחים שבתוך הלשונות הובאו כמובן גם בערכים הרלוונטיים, או נרשמו, לעתים רחוקות, בערכים נפרדים כשאין מונח זה להם ברשימה — עיין, למשל, בערכים הבאים: אמוראין (!); אמורין (= אמוראים); אמר (!) (הראשון); הוויה דר'; ופשטה; וקבעה; וקם ליה; להתחיל; פיתרא קדמא; קיום; קיומה; רבנין קדמאין; רבנן אחרא (!); שונה (שם; = תנא); שסידר; תברה.

⁵¹ כגון: אין את בעי מקשיא, קשיתה על ההיא דר'; הא ר' פליג עלך, והא מתניתא פליגא על תריכון; ותמיהא אנא איך הוה מותיב ר' קומי ר' והוא מקבל מיניה; מאן דבעי מקשיא על הדא דר', יליף הדא דר' מן דרבני; תנינ' תרין כללין, ולא דמיין דין לדין; תרתין מילין אתון אמרין, ואינון פליגין (!) חדא על חדא; תרתין מילין תני ר' חייא רוב, ואינון פליגין (!) חדא על חדא.

⁵² כגון: הא גברא מישאליניה; הא גברא רבה דנישאל ליה.

⁵³ כגון: כל ימינו היינו טועין בה כמקל הזה של סומא עד שלמדנוה מן חשבון גימטריא; מן תרין עובדי דר' אנו ילפין; נישבוק אולפנה וניתי לן למתניתה; רָאָה לשון שלימדנו ר'; תרין (!) מילין סלקין מן גביכון.

⁵⁴ ראה נסיב חייליה מן תרין טעמיו דר'.

⁵⁵ כגון: אין הוה שמיע ר' הדא מילתא, יאות קנטרי; אין יסבור ר' כר', יאות את מקשי; הא כל אילין מיליין אנו מרין, ומתני' מסייעא לר'; כל אילין מיליין לא מסייען ולא תברן לא על דר' ולא

או המימרא⁵⁶. לעתים הוא מציע שמועה⁵⁷ או מציין תגובה של חכם⁵⁸ או שהוא מהווה את לשון התגובה בעצמה⁵⁹. ויש שהוא ממש לשון מימרא⁶⁰, או פירוש⁶¹, או שאלה⁶², או תשובה⁶³, או קושיא⁶⁴, או תירוץ⁶⁵, או דחייה⁶⁶, או הוראת חכם לתלמידיו בעניין לימוד התורה⁶⁷ או בהלכה למעשה⁶⁸. ואני כללתי מאמרים אלה כהוויתם בגלל העניין הרב שיש בהם מעבר למונחים כשלעצמם.

זוהי ההגדרה של שלושת המונחים האלה במשמעותם המצומצמת, אבל במשמעות המורחבת "ביטוי" כולל "מונח", ו"לשון" כולל גם את שניהם. לכן "מונח" ו"ביטוי" מתחלפים לעתים זה בזה אצלי במבוא ובהערות על דרך ההעברה, כאשר המשמעות המדוקדקת יותר מובנת מתוך ההקשר. יתר על כן, לעתים אני מדבר על "מונחים" ומתכוון גם ל"ביטויים" ו"לשונות", ויילמד הדבר מענייני.

לעתים מתעוררים ספקות בהגדרת מקצת הלשונות, כלומר ספק אם מילה מסוימת או מטבע לשון מסוים הם לפי ההגדרות שקבעתי בגדר "מונח" או "ביטוי"⁶⁹, או ספק אם הם בגדר "מונח" או "לשון"⁷⁰. ויש עדיין צורך בפיתוח קני מידה מפורטים והבחנות מדוקדקות להגדרות האלה⁷¹. ברם, אנו פטורים מלהידרש כאן להכרעה בספקות

על דר'; מה דקשי ר' קשי יאות, מה דקשי ר' לא קשי יאות; מן דנפקות (!) תהית דלא אמרת ליה; מן הדא דרבנין אנן ילפין דלית הדא דר' פליגא על ר'; ר' אמרה שמועה, ור' בשם גרמיה אמרה.

⁵⁶ כגון: חוזרת בין על רבנן דהכא בין על רבנן דתמן, לא (!) אשכחית בר נש דכוותי אלא ר' (הכא = ארץ ישראל, תמן = בבל); מן רב חיילה מתבה יתיב.

⁵⁷ כגון: מן כולכון שמעית; תדירא הא (!) מילתא בפומהון דרבנן.

⁵⁸ כגון: והוה ר' חדי בה; שמע ר' וכעס.

⁵⁹ כגון: למה את מסתכל בי; מאן שרא לך; מה את מסתכל בי.

⁶⁰ ראה חזירתי על כל בעלי לשונות לידע מהו... ולא אמר לי אדם דבר.

⁶¹ כגון כל פירקא תליתייה דתנינן בנזיקין.

⁶² כגון בשם מן ר' אמר לה.

⁶³ כגון: לית פירקא דידכון אלא דידן; פקון (!) שאלון לר', דבחנת ליה כל מתניתא; פתח חיכך וקבל;

שמועה לא שמענו, משנה שנינו.

⁶⁴ כגון תנייה חמתון סבין מינון ואקדמון.

⁶⁵ כגון: אין מקרא אמור על הסדר; בגין שמע (!) דתני לה ר' חייא בשם ר', לפום כן צריך למימרא (!);

על עיקר עדות חולקין; תמן בשם גרמיה, והכא בשם ר'; תשובת הפלג השיבו.

⁶⁶ כגון בית הלל שנו אותה עד שלא הודו להם בית (!) שמאי.

⁶⁷ כגון עולון ושמעון קליה דר' דרש, דלית איפשר דהוא מפיק פרשתיה דלא אולפן.

⁶⁸ כגון: לא תאסור ולא תישרי; פוק חמי חד סב וסמוך עלוי.

⁶⁹ כגון: יש כאן; לכאן (= לארץ ישראל); לשון בני אדם (לעומת המונחים "לשון גבוה" ו"לשון תורה").

⁷⁰ כגון: חבורה היתה מקשה; מה דנפל לדין נפל לדין (ואולי לשון זה הוא בגדר ביטוי).

⁷¹ למשל, עניין התדירות חשוב, כי השימוש המרובה במילה או בביטוי מטה להגדרתם כמונח,

אבל אינו מכריע בהגדרה. כי המונח הוא לעתים תדיר ומשמש בסוגיות מרובות (כגון: כתיב [ציון למדרש]; תני [ציון לברייתא; בינוני]); לעתים הוא נדיר ומופיע בסוגיות בודדות (כגון: אמר בה שיטה אוחרי; אסברי ר'; אשגרת לשון [!]) הי מתניתא; את יליך; תנייה ברייה); ולעתים אפילו יחידאי (כגון: אל

פרק ב — לבירור המונחים "מונח", "טרמין", "ביטוי" ו"לשון"

האלה, שכן הספר כולל את כל המונחים, הביטויים והלשונות בסדר א"ב אחד, ואין ההגדרה המדויקת משנה. ואף על פי שהיה קשה בעיניי לכלול את הלשונות כולם בסדר אחד עם המונחים, לא מצאתי דרך טובה מזו. ועוד, שהדבר דרוש לנוחיותו של המעיין, שלא יצטרך לשוטט במדורים שונים של הספר בחיפושיו אחר מבוקשו.⁷²

תהי קורא... אלא...; אמר חורי; אמר מתקנתא; ברייתא; עבד לה אפטרה; עביד לה שמועה; שונה אחרון; שונה ראשון. גם הלשון הוא לרוב יחידאי (כגון: אשכח ר' רביתא ומר זעירתא [בתמיהה]); בפירוש שמעת מר' או ממילתיה; ואקים תניי [!]. קומוי ותנא, אבל לעתים הוא חוזר בכמה סוגיות (כגון: אמש הייתי יושב ושונה [בפי ר' יוחנן]; אף על גב דלא אמר ר' רבי הדא מילתא, אמר דכוותה [בפי ר' מנא]). ולעתים הלשון נעשה למונח בגלל תדירות השימוש בו (ע"ע: עבד כתובה מדרש; שני תלמידים שנו אותה). ולעתים

עצם ההתמקדות בביטוי עושה אותו למונח — ראה לעיל, עמ' טו, הע' 19, ועמ' טז, הע' 20.
⁷² ואילו עניינם של המונחים הכלולים בארבעת הנספחים הראשונים ברור ואין בו ספק.

פרק ג

רשימות קודמות של מונחים

כמה מפרשים וחוקרים שעסקו בירושלמי ערכו מכבר רשימות מבוארות של מונחי הירושלמי, לעתים עם מראי מקום בודדים¹. ואולם המונחים והביטויים ברשימות האלה מעטים בדרך כלל, ויש שהם מעורבים עם ביטויים מסוגים אחרים. החכמים האלה דנו במקצת המונחים האלה ופירשו או חקרו את עניינם. ברם כל הרשימות האלה הן, כאמור, רשימות חלקיות, והדבר טבעי, שהרי לא ניתן לפרש את הכל בבת אחת.

ואלה הם בעלי הרשימות הקודמות לפי הסדר הכרונולוגי: הרש"ס, הרז"ף, הרש"ז טויסיק, הרידב"ז, הרא"ם לונץ, שפ"ן הסופר והרע"צ מלמד ז"ל.

הרש"ס

הרש"ס דן בפתיחתו לירושלמי, חלק ב'², בעשרים ביטויים לפי סדר הא"ב שקבע לערכים שלו³. הרשימה שלו קטועה בסופה, ולא ברור כמה מונחים נוספים נכללו בה⁴. מוזר הדבר שהרש"ס כלל ברשימה גם את הביטוי "כלנרי" [!] נשים⁵.

¹ לעניין רשימות אלה מבחינת תולדות חקר המונחים ראה מוסקוביץ, מינוח, עמ' 19-43.

² הרשימה באה בריש מסכת ברכות עם פירוש הרש"ס, מהד' מ' לעהמאנן, מגנצא תרל"ה (ולא מספור דפים); וראה עוד מהד' ח"מ דינקלס, ירושלים תשכ"ז, עמ' ז.

³ ואלה הם הביטויים: לא בדא; בעי; דו אמר; דלכן; דלמא; ייבא כהדא; נשמענה מן הדא; ויידא אמרה; וליידא מלה; כיי (כן צריך להיות, וכן הוא במהדורות דינקלס) דתנינן תמן; ודמיא היא כלךבא; ולכלךבא; כיני מתנית; כלנרי [!] נשים; לינן אמרינן [צ"ל: אמרין] — ראה מה שהערתי להלן, עמ' רכב, הע' [141]; מאי כדון; עד כדון; ומטו בה משמי' דפלו; לא צורכא דלא; צריכא.

הביטוי "לא בדא" מופיע בראש הרשימה על פי המילה "בדא". הוי"ו שבראש הביטוי "נשמענה מן הדא" (עי"ש) אינה חלק מן המונח אלא היא מלשונן של הרש"ס ושייכת להמשך המשפט, "משיב מן הענין עצמו", כלומר, בניגוד ל"יבא כהדא" — עיין מה שכתב לעיל שם, בערכו. ואמנם, בדוגמה שהרש"ס מביא מירושלמי מגילה (= ד"ו עב ע"ג ש' 38) הנוסח הוא ללא וי".

⁴ ראה סמואל, עמ' 173, הע' 89.

⁵ וכן גורס הרש"ס בכ"ף בכלאים קנן ע"א ש' 8, ש' 10 וש' 11. וכן הוא גורס שם "כלנרי" [!] אנשים (ש' 10). ועי"ש בפירושו ד"ה כלנרי נשים, שמוכח מתוכו שהוא גורס את המילה בכ"ף; והנוסח בד"ו במסכת כלאים: "בלנרי נשי", בביל"ת (פ"ט ה"ג, לב ע"א ש' 51; וכן הוא שם, ש' 52 [2x]; ושם: "נשים"). וכן הוא בביטוי "בלנרי אנשים" (שם, ש' 52). וכן עיקר — ראה עה"ש, ב, עמ' ק, טור א, ערך בלנרי. דרך אגב, גם מכאן ראייה שלא היה דפוס ויניציאה לפני הרש"ס כשערך את רשימת המונחים הזאת.

על נוסח הירושלמי של הרש"ס המשתקף ברשימה זו ראה מה שכתבתי להלן, סוף עמ' רכ.⁶

הרז"ף

הרז"ף דן במונחי הירושלמי בספרו "מבוא הירושלמי" (ברעסלויא תר"ל), בפרק השני, ח ע"ב - יז ע"א, בשבעים וחמישה ערכים.⁷ הוא מחלק אותם לשני סעיפים: לשונות הירושלמי (ח ע"ב ואילך) וסגנון הירושלמי (יג ע"א ואילך). ואולם אין קני המידה של החלוקה הזאת מחוורים, שכן ערכים שהופיעו בחלק הראשון יכלו להופיע בשני, ולהפך. לעתים מייחד הרז"ף ערך נפרד למילה שהיא חלק מביטוי.⁸ הוא דן גם בביטויים שלא כללתי בספר הזה.⁹ ברם, לא כל הערכים שהביא הרז"ף הם בגדר מונחים. לעתים מדובר במילים ארמיות או עבריות מאוצר הלשון של הירושלמי,¹⁰ אף שם אדם המובא בירושלמי לדוגמה נרשם שם.¹¹ הרז"ף כלל ברשימתו גם מונחים הלכתיים ירושלמיים¹² וגם לשונות של חכמים¹³ — בשני דברים אלו נמשכתי אחריו, אם כי לא בכל הפרטים שרשם.¹⁴

הרש"ז טויסיק

בסוף החלק השני מספרו "מלאכת שלמה" (מינכן תרל"ו), שהוא פירוש למסכת שקלים, הוסיף רש"ז טויסיק מדור בשם "ערוך למסכת שקלים תיבות ולשונות הירושלמי פתרונם [!]" (לב ע"א - לג ע"א), ובו 225 ערכים.

- ⁶ על ביאורי הרש"ס למונחי הירושלמי בתוך פירושו ראה סמואל, עמ' 173 ואילך.
- ⁷ שלושה ערכים מהם כוללים שני ביטויים: בעון מימר, סברין מימר (יד ע"א); לשעבר, לבא (יא ע"ב); עבד, עשה (טז ע"ב); ושלושה ערכים אחרים כוללים שתי נטיות של ערך אחד: איתפלגין (ז), פליגין (ט ע"א); בעא, בעי (ט ע"ב); גרמד, גרמיה (י ע"א).
- ⁸ כגון: בקדמיתא (י ע"א); דלא (י ע"ב); כיי (יא ע"א); עי"ש.
- ⁹ ראה: אמר ר' פלוני (יג ע"ב); פלוני בשם פלוני (טז ע"ב).
- ¹⁰ כגון: בי (ט ע"ב); מי (יב ע"א); נסיב ויהיב (שם); על אתר (שם); עבד, עשה (טז ע"ב); עי"ש; וכגון אהן (ט ע"א) — כי דרך הירושלמי להקדים כינוי רמז לדברים הנידונים, ראה הדוגמאות שרשם שם הרז"ף. וראה עוד: "אהן דנסב עיגולא" (ברכות י ע"א שו' 49), "אהן דעטיש גו מיכלא" (שם, י ע"ד שו' 19), "ההן דכתית אורז" (שבת י ע"א שו' 39), "ההן דשטח צלין" (שם, שו' 40), והדוגמאות רבות. וראה עוד: "והא ימא דטיבריה כגון המים המהלכין הן" (עבודה זרה מב ע"א שו' 26), וצריך לומר: והן (= והאן), כי "ימא" הוא לשון זכר, כגון "ימא רבא" (וכלאים לב ע"ג שו' 34).
- ¹¹ ראה בן אבטיח (יד ע"א).
- ¹² כגון: למידת הדין (יא ע"א); לשעבר, לבא (יא ע"ב).
- ¹³ כגון: הבא לך רצועה (יד ע"ב); הכא פרס כהנא מצודתיה על ריש לקיש וצדייה (טו רע"ב); ההדגשות במקור; (חזור בד) דלא כן אני כותב עליך זקן ממרא (טו ע"ב); נמנה בעלייה (טז ע"א).
- ¹⁴ וכבר הערתי על כך לעיל, עמ' יח, הע' 43.

הרוב המכריע במדור זה הוא רשימת מילים ממסכת שקלים, בדרך כלל ללא מראה מקום, ואילו מספר המונחים ממש הוא כשמונים. ניכרים הדברים, שמקצת הדברים האלה לקח בשתיקה מהרז"ף;¹⁵ ואכן, הוא מזכיר אותו במפורש בשני ערכים.¹⁶ המחבר כלל ברשימתו גם את המילים המשובשות שבמסכת שקלים כ"י מינכן, שאותה ההדיר.¹⁷ ויש ברשימה מילים שאינן שייכות למסכת שקלים,¹⁸ ואיני יודע מה ראה לכלול דווקא אותן.¹⁹ ולעצם העניין, התרגום של הרש"ז טויסיק לביטויים איננו מדויק,²⁰ ולעתים הפתרונות שלו מוזרים.²¹

הרידב"ז

ב"כללי תלמוד ירושלמי" שנדפסו בריש מסכת שבת, בדפוס פיעטריקוב תר"ס²², דן הרידב"ז בחמישה עשר ביטויים, מהם שכבר נכללו ברש"ס או ברז"ף או בשניהם. בנוסף עליהם הוא מייחד ג' סימנים (יד-טז) לדיון בעניין הפיסקאות בירושלמי ובחלוקת ההלכות. הרב קראסילשציקאו²³ הוסיף כמה הערות בסוף כמה סעיפים של הרידב"ז ועוד שלושה ביטויים משלו בסוף הרשימה (סוף קיב ע"א — ללא מספור).

הרא"ם לונץ

במבואו הקצר לירושלמי ברכות,²⁴ סעיף א', רשם לונץ שישים ושישה ערכים על פי הרז"ף והרש"ס "בקצת שינויים ותיקונים"²⁵. הדברים שאמרנו על רשימת הרז"ף יפה כוחם לרשימה זו.

¹⁵ עיין, למשל, בערכים הבאים: בן אבטיח; בעא או בעי; חיילה דפלוני; שרע מינה.

¹⁶ ע"ע: לא צורכת (!) דלא; צרכה (!).

¹⁷ כגון: השיבאות ו' ע"ב מן הספר, ש' 5 מלמטה; אבל בד"ו מז ע"ב ש' 14: "הן מתמצות"; התמצאות (בגוף הספר, שם: "הנתמצאות", וצריך לומר: הן מתמצות); פתיא (וכן הוא בגוף הספר, ו' ע"א ש' 15; וכן הוא גם בד"ו מז ע"א ש' 37. אבל הנכון הוא "פדיה", כמו שהוא במקבילה בשבת סוף פי"ד, טו ע"א ש' 3; רחישין (וכן הוא בגוף הספר, ו' ע"א ש' 13; ובד"ו מז ע"א ש' 36: "רחושין", וצריך לומר: חששין, כמות שהוא בשבת ג ע"א ש' 40). וראה עוד ערך ריקין (שייד לדף א ע"ב, ש' 9. והוא נוסח ס"א, תחת הנוסח הנכון "דיקין" שישנו בכ"י מינכן ובד"ו מה ע"ד ש' 41).

¹⁸ כגון: בקריצתא; גייס; גליד; מוניטון.

¹⁹ ועיין עוד ערך: איצדת; חייתא. וצ"ע.

²⁰ ע"ע: חכמינא; חמי בר נש.

²¹ ע"ע: את אמר; ולא שנייא; מסכתא; עליל; פלטרט.

²² וציין לו מוסקוביץ, מינוח, עמ' 26, הע' 23.

²³ ראה תלמוד ירושלמי, מסכת ברכות עם פירוש תולדות יצחק ועם פירוש תבונה להרב יצחק אייזיק קראסילשציקאו, בני-ברק תש"מ, קיא ע"ב ואילך, שם הדפיסו שנית את כללי הרידב"ז.

²⁴ תלמוד ירושלמי — מסכת ברכות, ירושלים תרס"ח.

²⁵ ראה: בדא; יבא. ועיין עוד ערך "וכן בדין", ולא מצאתיו לא ברז"ף ולא ברש"ס.

שפ"ן הסופר

בריש מסכת ברכות, בירושלמי דפוס וילנא תרפ"ב, בסוף פתיחתו לירושלמי, רשם שפ"ן הסופר "קצת לשונות המיוחדים להירושלמי"²⁶ — בסך הכל 138 ערכים. לפי דברי שפ"ן הסופר, רוב הערכים לקוחים מהרז"ף ומקצתם מהרש"ס ועם הפירושים שלהם)²⁷, עם קצת תוספות משל חכמים אחרים ומשלו.²⁸ ואולם גם הוא מערבב כאן כמה סוגי לשונות: הוא כולל, למשל, כתיבים "משונים" של מילים רגילות²⁹ ושמות חכמים.³⁰ לכן, ערכים רבים מהם — כארבעים וחמישה — אינם שייכים לענייננו. נותרו לנו אפוא פחות ממאה מונחים וביטויים. ולעצם העניין, החידוש ברשימה זו מועט ביותר.

הרע"צ מלמד

בפרק "ללשונו המיוחד של הירושלמי", שהוא פרק ט"ו מספרו "פרקי מבוא לספרות התלמוד" (ירושלים תשל"ג), עמ' 605-625, דן פרופ' מלמד ז"ל בלשונות הירושלמי בשני חלקים: חלק ראשון, הכולל שישים ושבעה סימנים, וחלק שני, שיש בו שישים ושמונה סימנים; בסך הכל 135.³¹

בחלק הראשון הולך פרופ' מלמד בעקבות הרז"ף, כשהוא מוסיף פה ושם דוגמאות משלו או דברים משל אפשטיין וגניצבורג, ואילו בחלק השני הוא רושם ביטויים שברובם לא נידונו על ידי הרז"ף, על פי אפשטיין, ליברמן, גניצבורג ורבינוביץ, בתוספת כמה ערכים משלו. וגם כאן יש לנו תערובת של לשונות: מונחים, כתיבים ומילים רגילות.

לאחרונה דן לייב מוסקוביץ (הטרמינולוגיה של הירושלמי — מחקרים בטרמינולוגיה של המשא-ומתן האמוראי, עבודת דוקטור, ירושלים תשמ"ח) באופן שיטתי בפירושם של עשרה מונחים (עמ' 134 ואילך), וב"מפתח המונחים" שלו (עמ' 391-398) רשם 226 מונחים שבאו בחיבורו.³²

²⁶ יב ע"ב - יג ע"א.

²⁷ המובאות מהרש"ס מצוינות בדרך כלל בכוכבית, אבל לא תמיד. בערך "לא צורכא דלא", הלוקח מהרש"ס, הוסיף שפ"ן הסופר לצידו "לית צורכא דלא". והוא על פי מופע יחיד בירושלמי (הוריות מו ע"ד שו' 17), בהשמטת הוי"ו הפותחת.

²⁸ לדוגמה, הערך "מילתא אמרה" הוא על פי הרידב"ז, והערך "כיני מתניתא" הוא משלו. אבל ראה הרז"ף, מבוה"י, ט ריש ע"א.

²⁹ כגון: אביר; בי, בישנין.

³⁰ כגון: אבמרי; בא.

³¹ פה ושם יש חזרות קלות — השווה, למשל, עמ' 622, סי' 26, ערך מיי כדון, ועמ' 609, סי' 30, ערך עד כדון. ועיין הרז"ף, מבוה"י, יב ע"א, ד"ה וכן בא.

³² יש בשיטת הרישום של מוסקוביץ כמה שינויים ממה שאני רושם כאן. ואני מעיר כאן על העיקריים שבהם: א) לעתים הוא משמיט את הוי"ו הפותחת את הביטוי כפי שהוא מופיע בירושלמי.

הרשימות הנזכרות עד כאן הן רשימות המוקדשות ללשון הירושלמי. ויש חכמים שחיברו רשימות הכוללות מונחי ירושלמי ובבלי, ואלה הם: החיד"א, בכר ושטיינזלץ.

החיד"א

בספרו "ככר לאדון" (ליוורנו תקס"א) רשם החיד"א שבעה ביטויים מרשימת הרש"ס (ולעיל, עמ' כב); ובספרו "עין זוכר"³⁴, שהוא החלק הראשון מספרו "עיר אֶזְנִי"³⁵, דן החיד"א במפוזר שוב בכמה מהמונחים האלה על פי הרש"ס³⁶. החיד"א דן שם בעוד מונחים, מילים וביטויים שונים שבירושלמי³⁷.

למשל: "קשיא דר"פ על ר"פ" (עמ' 397), אבל בירושלמי, תמיד, "וקשיא" וכו'; "למה לא אמר" וכן "למה לא פתר" (עמ' 395), ושניהם מופיעים בירושלמי תמיד בוי"ו: "ולמה" וכו'. וראה עוד: "אמור אף הכא" (עמ' 391); "לא אגיביה" (עמ' 394); "לא הוה צריך מפלגה" (שם). ולעתים הוא רושם את המונחים בוי"ו זו, אלא שהוא מתעלם ממנה בסידור המונחים לפי הא"ב. למשל, הביטוי "ובלבד ש" (עמ' 392) מופיע אצלו באות בל"ת; "והא" וכן "והא כתיב" (שם) — באות ה"א; "ותני כן" וכן "ותני עלה" (עמ' 398) — באות תל"ו. ב) הוא רושם "או יבא כיי" (עמ' 391), ואני רושם תמיד מונח זה בלי "או", עם המשך הלשון שאחרי "כיי", כגון "יבא כיי דמר ר"ר". ג) הוא כולל ביטויים שלא רשמתי, כגון "דאמר ר"פ" (עמ' 391). ד) הרשימה שלו כוללת ביטויים ממקורות אחרים — ביטוי אחד מכ"א: "על כל הפרק" (עמ' 397); ביטוי אחד על פי הרמב"ן: "על כל התורה" (שם); ושני ביטויים מבראשית רבה: "אין בעית מקשייה עד הדא קושייה" (עמ' 391); "מהו דתנינן" (עמ' 395). וישנם עוד הבדלים קלים בין שתי השיטות, והמעייין יוכל לעמוד עליהם בעצמו.

³³ וזה לשונו שם: "קצת לשונות בירושלמי שצריכין פי' והעתקתי פירושם מפ' הרב הגדול מהר"ש שריליו ז"ל בכ"י בפתחתו לביאורו המשובח" (קעו רע"ב). ואלה הם הביטויים: לא בדא; דלכן; דלמא; יבא כהדא; ודמא היא כלרבא; ולכלרבא; בעי.

³⁴ וציינו לו מוסקוביץ, מינוח (עמ' 24, הע' 17), וסמואל (עמ' 73, ס' 8); ואני מצייין לפי דפוס ליוורנו תקנ"ג.

³⁵ החלק השני נקרא "מדבר קדמות" — ראה י"א בן-יעקב, אוצר הספרים, ווילנא תר"מ, עמ' 227, ס' 341.

³⁶ ע"ע: בעי (כא ע"א, ס' לח); דלמא (כד ע"ג, ס' חי); דלכן (כה ע"א, ס' כד); דמא היא כלרבא (שם, ס' כה); יבא כהדא (מב ע"ד, ס' ד); לא בדא (מט ע"ב, ס' ב). וראה עוד שם, ערך ויידא אמר דא (לה ע"ג, ס' ג), שציין לפירושו של הרש"ס בביטוי זה. וראה עוד מה שכתב על ביטוי זה בספרו שם הגדולים, מהד' בן-יעקב, ווילנא תרי"ג, מערכת גדולים, סוף אות וי"ו, עמ' כב, ערך ויידא.

³⁷ ראה הערכים הבאים: אין צפרית חד זמן (ז ע"ב, ס' לד); אתיא כהדא (טו ע"ד, ס' צא); הוון בעיין מימר (כח ע"ד, ס' חי); וו אמר ליה (לה ע"ג, ס' ד); הדברים מתייחסים לסנהדרין כט ע"ב ש' 17 וש' 18; ואנו (שם, ס' ה); הכוונה להוריות מז ע"א ש' 35; ובלבד (לה ע"ד, ס' יוד); טעמיה דהך תניא (מא ע"א, ס' א); יתר (מג ע"ג, ס' יא); ושם: "וראיתי בפירוש ירושלמי לרב קדמון בכ"י שפירש בירושלמי דדריש תיבת יתר לשון יתרון וטפילה עכ"ד". והוא הוא הלשון שהביא בספרו ככר לאדון, קע ע"ב, ד"ה ביותר, בשם "הגהות שמצאתי לא" = לאחד — מ"ע] קדוש בירוש' בגיליון כ"י ישן נושן" [שם, קסד ע"ב; והלשון שם: "תיבת יתר דריש לשון יתרון וטפלה"]. והדברים מתייחסים ללשון הירושלמי בסנהדרין פ"א [ה"ב], יט ע"א ש' 18: "אמ' הק"בה ביותר הם עלי זקני הגולה". והוא הפירוש האמיתי של מאמר זה; משה (נב ע"א, ס' ו); עד (ס ע"ד, ס' ב); עד כדון (שם, ס' ד); עני (סא ע"ג, ס' כב); צפרית חד זמן (סג ע"ב, ס' ט); צמות (שם, ס' יוד).

בכר

ב"ז בכר בספרו "ערכי מדרש, חלק שני — אמוראים"³⁸ דן בטרמינולוגיה האמוראית של הירושלמי והבבלי ומדרשי האגדה. הספר מיוחד בעיקר לטרמינולוגיה המדרשית הפרשנית, ובכללה זו המפרשת את התורה שבעל פה³⁹, אלא שהוא כולל גם מונחים ששייכים למשא ומתן⁴⁰. ואולם בכר, לפי דרכו, כלל ברשימתו גם ביטויים המשמשים בתוך דרשותיהם של חז"ל והרווחים בעיקר באגדה, שאינם מסוג הביטויים המעסיקים אותנו כאן⁴¹.

בסוף הקדמתו⁴² מדבר בכר על כשישים ערכים⁴³ עבריים הלוקחים מן הספרות של ארץ ישראל ועל כארבעים ערכים ארמיים המשמשים גם בבבלי וגם בספרות הארץ ישראלית. מדובר אפוא בסך הכל בכמאה ערכים מתוך הספרות הארץ ישראלית, הכוללים לעתים תחתיהם כמה וכמה ביטויים.

בכר אינו מביא את הביטויים בראש הערכים כצורתם במקורות, אלא הערכים שלו סדורים לפי השורש⁴⁴ או לפי המילים, בין שמות⁴⁵ בין פעלים⁴⁶, כאשר הביטויים באים לעתים מתחת לאותו הערך. בדוגמאות שלו הוא אינו מתכוון למצות את המקורות אלא רק להדגים⁴⁷. דרך אגב, הירושלמי שהוא משתמש בו הוא דפוס קרוטושין תרכ"ו, כפי שמוכיח מספר השורות⁴⁸, שלא כדעת א"ז רבינוביץ — המתרגם

³⁸ בתרגומו של א"ז רבינוביץ, תל-אביב תרפ"ג. הספר נכתב במקורו בגרמנית, בשם *Die Exegetische Terminologie der Jüdische Traditionsliteratur*, Leipzig 1905.

³⁹ עיין בריש הקדמתו, שם עמ' 141.

⁴⁰ עיין, למשל, בערכים הבאים: הגיע (עמ' 176); חיילא (עמ' 191); פרכא (עמ' 261); תברא (עמ' 310) ותתובה(א) (עמ' 323).

⁴¹ ראה, למשל: אצל (עמ' 154); בדאי (עמ' 157); גנאי (עמ' 167); הבטיח (עמ' 175); כפל (עמ' 208). ואני לא כללתי ברשימה את הערך "מעלה אני עליך" וחבריו אלא מפני שמקצת המופעים שלהם הם פרשניים — ראה המופעים הבאים בערכים האלה: מעלה אני עליכם (וימא לח ע"ג ש' 13); מעלה עליהן (סוטה יו ע"ד ש' 61); מעלין עליו (שבת ה ע"א ש' 48). ועוד, שיש מהערכים האלה שכוללים מונח — ראה: "והעלה עליו הכתוב (ז)"; "ומעלה עליהן הכתוב", שכוללים את המונח "כתוב".

⁴² עמ' 142, ד"ה כדי להציג.

⁴³ כך הוא לנכון במקור הגרמני, עמ' V.

⁴⁴ כגון: נפק (עמ' 234) — לביטוי "מה נפיק מביניהון"; סדר (עמ' 239) — "מי שסידר את המשנה סמכה למקרא"; סרס (עמ' 248) — "מסרס הדין קרייא"; וראה עוד, למשל, ערך סבר (עמ' 236) וערך סיע (עמ' 245). לביטויים שונים תחת אותו ערך.

⁴⁵ למשל: מסורת (עמ' 227); נפש (עמ' 235) — "מה נפשך"; סבורא (עמ' 239); פלפול (עמ' 257).

⁴⁶ ראה הגיד — "מגיד" (עמ' 175).

⁴⁷ השווה למשל את מראי המקומות לביטויים "איתא חמי" ו"מה חמית מימר" (עמ' 191, ערך חמי) עם מה שרשמתי להלן באותם ערכים (בערך "איתא חמי" — גם בערכים הנמשכים אחריו, ע"ש).

⁴⁸ ראה, למשל, עמ' 274, ערך פתר [עמ' 272].

שלו — הכותב בסוף הספר: "בירושלמי נסמנו כאן הדפים והעמודים ע"פ דפוס ויניציאה" (341 ע"ב).

שטיינזלץ

הרב עדין שטיינזלץ כלל בספרו "מדריך לתלמוד" (הדפסה יב: ירושלים 1992), בפרק "מונחי הדיון והלימוד" (עמ' 94-126) המוקדש ברובו למונחי התלמוד הבבלי, גם כ-135 מונחים המשמשים בירושלמי לבדו או בשני התלמודים. הוא מביא את המונחים בדרך כלל כצורתם במקורות.⁴⁹

קוסובסקי

כל הרשימות שסקרתי עד כאן חלקיות הן;⁵⁰ היחיד שערך רשימות מלאות, קונקורדנציוניות, של כל מונחי הירושלמי הוא ר' משה קוסובסקי ב"אוצר לשון תלמוד ירושלמי" שלו. ברם, המונחים באים שם בין יתר מילות הירושלמי כשהם סדורים לפי השורש, ואילו ספרי זה מיוחד רק למונחים, והם מסודרים ברובם לפי האות הפותחת.⁵¹ סך כל הערכים כאן הוא: 14,883.⁵²

⁴⁹ בספר ניבי תלמוד מאת נחום רקובר בהשתתפות רפי יעקובי, ירושלים תשנ"א, מובאים אמרות, פתגמים ומטבעות לשון מתחום המשפט, בעיקר מן התלמוד הבבלי. והובאו שם גם עשרים ניבים כאלה מן הירושלמי (ראה שם, עמ' 5, 21, 58, 59, 96, 133, 158, 195, 200 [שני ניבים], 246, 254, 309, 314, 332, 334, 343, 350, 366), אלא שרובם המכריע אינו שייך לענייננו — כגון: "אשת ליסטים כליסטים" (עמ' 58), "טלית שכולה תכלת" (עמ' 158), "רודף שנעשה נרדף" (עמ' 332) — ומיעוטם קרוב לכללים שהבאתי בנספח ה', כגון: "אין אדם מצוי לשקר בשעת מיתה" (עמ' 21), "דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר" (עמ' 96), ו"תלמיד שהורה אפילו כהלכה — אין הוריתו הוריה" (עמ' 366).
⁵⁰ להוציא מראי המקום של עשרת המונחים שדן בהם מוסקוביץ, מינוח, עמ' 139 ואילך, כמו שהערתי לעיל, עמ' כה; ועוד מונחים אחדים שדנתי בהם במאמרי הנ"ל (לעיל, עמ' יא, הע' 25).
⁵¹ להוציא השמות שנרשמו בהשמטת אותיות השימוש, ושמות התואר והמספרים הסודרים שנרשמו רק עם ה"א הידיעה — ראה באריכות להלן, עמ' צב, אות א.

⁵² מספר זה כולל, כמובן, את המונחים, הביטויים והלשונות, וכן הוא כולל את ערכי המשנה (ראה להלן, עמ' קכב, סעיף 12) ואת המילים שנכפלו בכמה ערכים מחמת אופיו הקונקורדנציוני של הספר. וכבר העיר הראב"ד: "כל מקום שמנו חכמי' מניין צריך מניין למנייניהם" (ספרא, פירוש הראב"ד, א ע"א, ד"ה והנני).

פרק ד

מה נכלל ברשימה

הרשימה שאני מציג בספר הזה כוללת את רובם המכריע של המונחים, הביטויים והלשונות שבפי האמוראים¹ בתלמוד הירושלמי, בין עבריים בין ארמיים, על פי הדפוס הראשון של הירושלמי, הוא דפוס ויניציאה².

מונחים אלה שייכים לכמה תחומים³, ואלה הם העיקריים שבהם:

* שמות המקורות (ובמקצתם גם שמות היחידות הספרותיות שלהם): המקרא⁴, המדרש⁵, המשנה⁶, הברייתות⁷, מימרות האמוראים⁸, התלמוד⁹ והאגדה¹⁰, ובכלל האגדה סיפורים¹¹ ומשלים¹².

* מונחי העיסוק במקורות: העיסוק במקרא¹³, במדרש¹⁴ ובמשנה¹⁵ וכן העיסוק בדרשה הפומבית¹⁶ ומונחיה¹⁷.

¹ כפי שכתבתי לעיל, עמ' יא, ד"ה משעמדותי, ומה שצינתי שם, הע' 24. ואני מדגיש "בפי האמוראים" ולא "אמוראיים", לפי שהחיבור כולל גם מונחים תנאיים שמשמשים בפי האמוראים, כגון: משנה; מתניתא; תנייא. וראה עוד להלן, ריש עמ' נג, ד"ה מטעם זה.

² ככל הנראה, בשנת רפ"ג — ראה עסיס, לתולדות הנוסח, עמ' 142, הע' 18.

³ לעניין זה ראה גם מוסקוביץ, מינוח, עמ' 8-12.

⁴ כגון: כל התורה; כל קרייא; מקרא (המקרא בכלל); מקרא (פסוק אחד מסוים); מקריית; פסוק; פסוקא; פרשה; קרייא (יחיד).

⁵ כגון מדרש (בחלק מהמופעים).

⁶ כגון: הלכות (= משניות); מסכת; משנה (משנת רבי או משניות התנאים האחרים); מתניתא (משנתנו, משנת רבי); סופה (סופה של המשנה); פירקא (פרק); פרק; ראשה (ראשה של המשנה).

⁷ כגון: מיכלא; מתניתא (משניות התנאים מחברי התוספתות); מתניתא דר' חיה רבא; תוספות (= תוספתא); תוספתא עתיקתא.

⁸ כגון: שמועה; שמועתא (יחידה).

⁹ כגון: אולפני; כל תלמוד; תלמוד (= גמרא); תלמוד; תלמודינו.

¹⁰ כגון: אגדה; מסורת אגדה.

¹¹ כגון: דלמא; מעשה (סיפור מעשה).

¹² כגון: משל; משלו משל.

¹³ כגון: יקרא (במקרא); יושב וקורא; יושבין ופושטין.

¹⁴ כגון: דהוין דרשין; דרש (עבר); דרשין.

¹⁵ כגון יושב ושונה.

¹⁶ כגון: יושב ודורש; יתיב דריש (בינוני); מיעול מידרוש; עאל ודרשה; עאל ר' ואפטר עלוי; פתח.

¹⁷ כגון: אפטרה; דרושא.

* מונחי ההצעה של המקורות: מונחים לציטוט המקראות¹⁸, המשניות¹⁹, הברייתות²⁰, השמועות²¹, המסורות הבבליות²² והמסורות של בתי המדרש האחרים²³; מונחי הצעה של מסורות חלוקות או מוחלפות או שונות, הן תנאיות²⁴ הן אמוראיות²⁵; לשונות במסירת השמועות²⁶, ביטויים המציגים חסרונן של מסורות ושמועות²⁷ וחקירות במסירת השמועות²⁸.

* מונחי הפרשנות של המקורות: המונחים של פרשנות המקרא, כלומר, מונחי המדרש — מידות המדרש²⁹ והמינוח המדרשי³⁰, ובכללם מונחי המסורה³¹ והתרגום³²;

¹⁸ כגון: דכתיב; וכתבי; כמה דאת אמר (לציטוט פסוק); שנאמר (לציטוט פסוק או חלקו).

¹⁹ כגון: דתנינן; שנה רבי; תמן תנינן.

²⁰ כגון: אשכח תני; דתני; ותנא; ותני (ציון לברייתא; בינוני); ותני עלה; כתיב (ציון למדרש); שנו; תנא לוי; תנא נחמן סבא; תני (ציון לברייתא; בינוני); תני ר' הושעיה; תני ר' חייה; תני ר' ישמעאל.

²¹ כגון: אמר ר' ותני כן; אמר תלת; אמר תרתי; מטי בה בשם ר'; ר' בשם רבנין; תני (אמוראי; בינוני).

²² כגון: אמר ר' ותני תמן (תמן = בבל); ר' בשם רבנין דתמן (תמן = בבל); תמן אמרין (תמן = בבל); תניי תמן (תמן = בבל).

²³ כגון דרומאיי אמרי (!).

²⁴ כגון: אילין דבית רבי תנינן; אית דתני לה בשם ר'; אית דלא תני לה בשם ר'; אית תניי תני; אית תניי תני ומחלף; אנן תנינן... אית תניי תני... ויש אומרים (בחלק מהמופעים).

²⁵ כגון: אית דאמרין... ואית דאמרין... אית דבעי מימר; אית מילין אמרין (!)... ואית מילין אמרין (!)...; אמר אילין שמועתא הכא; אמר לה סתם; אתא ר' בשם ר' (בחלק מהמופעים); ואית דאמרין; ואית דמחלפין; ויש אומרים (בחלק מהמופעים); זימנין אמר לה בשם ר', וזימנין אמר לה בשם ר'; לא אמר כן אלא (בינוני); מחלף שמועתא; מפיק לישנא.

²⁶ כגון: ולא מחסל לה; חדא בשם גרמיה וחדא בשם ר'; ולא ידעין היידא בשם גרמיה והיידא בשם ר'.

²⁷ כגון: ולא ידעין אין להלכה אין לעובדא; ולא ידעין אין מטי בה בשם ר'; ולא ידעין מאן אמר דא ומאן אמר דא; ולא שמיע דאמר ר' (בניחותא).

²⁸ כגון: בפירוש שמעת מר' או ממילתיה; בפירוש שמעתנה מן ר' או מן שיטתיה; מנן שמע רבי הדיא מילתא (רבי = מורי).

²⁹ כגון: בניין אב; גזירה שוה; קלל ופרט וקלל; קל וחומר. כן כללתי לשונות קל וחומר הבנויים על ביטויים של קולא וחומרא במקום שהדברים משתלבים ברשימה בשופי — כגון זה שבכלאים כח ע"ד שו' 10: "מה אין רבי עקיבה דהוא מיקל הכא מחמיר" [כן צריך להיות; ובד"ו באה הנקודה בטעות לפני "תמן"]. רבי ישמעאל דהוא מחמיר הכא לא כל שכן דיחמיר תמן". וכיוצא בזה להלן, שו' 20: "מה אין רבי יהודה דהוא מחמיר הכא מיקל תמן". [כן צריך להיות; ובד"ו באה הנקודה בטעות אחרי "מיקל"]. רבנין דאילין (!) מקילין הכא לא כל שכן יקילון תמן". וראה עוד שם, שו' 22. ועל הנוסח בכ"ל ראה מבואות לסה"א, עמ' 411, כח ע"ד, שו' 21; שם, שו' 23.

³⁰ כגון: אף אני אביא; אילו; אין כתוב כאן אלא; אם אינו עניין ל-... תניהו עניין ל-...; אם כן למה נאמר (הפסוק); אמרה תורה; אפוי; אפין; בכלל הין; הדיא היא דכתיב; התורה ריבת; זה; חידוש מקרא; יכול; יצאת מן הכלל; כביכול; כתוב אחד אומר... וכתוב אחר אומר...; למד מן הלמוד; למעט; לצורך יצאת (כלומר, מן הכלל); לרבות; מגיד; מה תלמוד לומר; מהו הדין דכתיב; מיעוט; מרבה; מרבה אני את... ומוציא את...; נאמר כאן... ונאמר להלן...; תלמוד לומר.

³¹ כגון: חסר; כתיב (מעניין כתיב וקרי); מלא (כלומר, כתיב מלא); קרי ולא כתיב; תלוי.

³² כגון: ואילין דמתרגמין; תירגם עקילס.

המונחים של פרשנות המשניות והברייתות³³, דיבורי הצעה לפרשנות³⁴, ולשונות פרשנות³⁵.

* ובכלל מונחי הפרשנות – המונחים השייכים לתחומים הבאים: זיהוי התנא שונה הסתם³⁶, ההגהות³⁷, החקירה על מקור ההלכות³⁸ והצעת הלימודים מהמקורות האלה³⁹. כיוצא בזה חקירת טעם החכמים⁴⁰ ודיבורי ההצעה לטעמים⁴¹; הצעת סברות החכמים⁴² והחזרות שלהם⁴³; ביטויים המציעים את טעמה של ההלכה⁴⁴ ואת תכליתה⁴⁵; הדגמות⁴⁶, הגבלות והתניות⁴⁷ והחוויות ממחישות⁴⁸; אוקימתות למיניהן – אם כחכמים מסוימים⁴⁹ אם במקרים מיוחדים⁵⁰.

³³ כגון: מיפתור; מיפתרינה; פיתרא קדמיא; פתר חורן.

³⁴ כגון: אית דפתר לה כולה; דו פתר לה; יכול אנא פתר לה; כך פירשה ר' הושעיה אבי המשנה; פתר לה; פתרין לה; תיפתר.

³⁵ כגון: או... או... או... (פרשני); אזל תנייה ל'; אחת... ואחת... (פרשני); לצדדין היא מתניתא.

³⁶ כגון: למי נצרכה; מאן תנא; מאן תניתה; מנו (= מי הוא [התנא]); מני (= מי היא).

³⁷ כגון: אכן אתאמרת; אלא כיני; כיני מתניתא (בחלק מהמופעים); לית כאן (= דבר זה אינו צריך להיות כאן).

³⁸ כגון: מניין; מנן אילין מיליין; מנן ליה.

³⁹ כגון: אית דבעי מישמעניה מן הדא (בחלק מהמופעים); אית דבעי מישמעניה מן הכא (בחלק מהמופעים); יליף לה; ילפינן; ילפינן לה; לָמַד ר'; למדו; (בחלק מהמופעים); למדת; מן הדין קרייא; מן ההיא דאמר ר'; מן התורה; שמע כולחון מן הדין קרייא.

⁴⁰ כגון: מה טעמא; מה טעמא דר'; מה טעמון דרבנין; מפני מה אמרו.

⁴¹ כגון: אנא אמרית טעמא; דאנא אמר טעמא; טעמא; טעמא דר'; טעמון דבית שמאי; לית טעמא אלא.

⁴² כגון: אין יסבור ר'; אית לחון; אית ליה; אף ר' אית ליה; הוון בעיי מימר; מיסבור סבר ר'; מסתברא; סבר (ועבר); סבר מימר; סבר ר' (בינוני); סברין מימר.

⁴³ כגון: אלא (ותלמודית); חזר ביה ר'; חזר ואמר; חזר ותנא קומין; חזר ר' ואמר; חזרו לומר; לא על הדא איתאמרת אלא על הדא.

⁴⁴ כגון: אין משום ד... אין משום... (בניחותא); בגין; בגין ד'; בגין כן; הואיל; כיון ש'; לפום כן; לפום כן צרך מימר; לפי ש'; לפיכך; מאחר ש'; מאחר שאילו; מחמת; מכיון ש'; מפני ש'; משום ש'; מתוך ש'; על ידי ש'.

⁴⁵ כגון: בשביל ש'; כדי ל'; כדי ש'.

⁴⁶ כגון: כגון ד'; כהוא.

⁴⁷ כגון: ובלבד; ובלחוד; והוא ש'; והיא ש'; והן ש'.

⁴⁸ כגון: הכין... והכין... (בהחוויה ממחישה); מחוי לחברייא.

⁴⁹ כגון: אלא כר'; אפילו כהדין תנייא אתייא היא; דר' היא; ואפילו כמאן דאמר; ירדו לה בשיטת ר'; כהדין תנייא; כר'; כרבנין; מתניתא דר'. ולהפך, כגון: דלא כר'; דלא כרבנין.

⁵⁰ כגון: אוקמה ר'; אימתי (= במה דברים אמורים); אנן קיימין; היא מתניתא; וקיימונה; כן אנן קיימין; קיימה ר'; קיימתי.

* מונחי העיון, כגון: לשונות החיפוש⁵¹, הדיוקים⁵², הדימויים⁵³, החילוקים⁵⁴, לימוד דבר מדבר⁵⁵ ואי-לימוד דבר מדבר⁵⁶; החקירה על הראיות⁵⁷ והצעתן⁵⁸; הצעת דברים פשוטים⁵⁹ וספקות⁶⁰. כיוצא בזה הצעת בעיות⁶¹, פשיטות⁶² או העמדתן בתיקו⁶³; השוואת המקורות והעולה ממנה, כגון: לימוד מקור ממקור⁶⁴, צריכות מחד גיסא⁶⁵, ורומיות מאידך גיסא⁶⁶; כיוצא בזה התאמת שיטות החכמים⁶⁷ וחילופי השיטות⁶⁸;

⁵¹ כגון: חיזרנו על כל המקרא ולא מצאנו... אלא...; חזרתי על כל בעלי לשונות לידע מהו... ולא אמר לי אדם דבר. וראה עוד: ולא אשכח; ולא אשכחנן כן (בתמיהה); לא אשכחנן.

⁵² כגון: אבל... לא; הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה) הא... לא. ⁵³ כגון: אוף הדא דמייא לה; אוף הכא; אוף הכא כן; אף... כן; דמייא; היא... היא...; ודכוותה; והכא כן; וכן; ייעשה; ייעשו; כ... כ...; כאילו; כהדא; כהדא דר'; כהדא דתני; כן דאמר ר'; כן דתנינן תמן; כמה דתימר... ודכוותה...; כמי ש...; כשם ש...; כד...; מדמי; מדמי לה; מה דמי לה; מיעבדינה; עבד; עבד לה ר'; עושה; עושין; עשה.

⁵⁴ כגון: אין... שוין (כלומר, הדברים); אינה היא איסרטה; במה דברים אמורים; ברם הכא; ברם כר'; ברם כרבני; בשעה ש...; בשעה ש...; הדא דתימר; ולא דמייא; כאן... כאן...; לא בדא; לא דומה...; לא דומין...; לא דמי; לא תדמינה.

⁵⁵ כגון: אנו למדין (בניחותא); אנו ילפין; ללמד; ללמדך; מלמד (בינוני); מלמדין; מלמדת.

⁵⁶ כגון: אין... למידה מ...; אין למדין.

⁵⁷ כגון: ויידא אמרה דא; מה את שמע מינה.

⁵⁸ כגון: ועוד מן הדא; חייליה דר' מן הדא; תדע לך; תדע לך שהוא כן.

⁵⁹ כגון: פשט הוא לן; פשיטא; פשיטא הדא מילתא; פשיטא ליה.

⁶⁰ כגון: אילין דהכין הכין; דילמא (בניחותא); דילמא (בלשון שאלה); דילמא לא איתאמרת אלא (בלשון שאלה); שמא (בניחותא).

⁶¹ כגון: אוף הדא צריכה ליה; אלא (להצעת בעיא); אנא ואת צריכא לן; בגין ד- (להצעת שאלה); בעא (= הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה) — בחלק מהמופעים; בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחקר ומעלה) — בחלק מהמופעים; בעייא דא מילתא; צריכה ליה; צריכה לר' (= הדבר מסופק לר'); צריכה לרבנין.

⁶² כגון: אין תפשיטא לך; בעא נישמעניה מן הדא; הדא פשטה שאילתא (!) דר'; ייבא כהדא (והערכים הנמשכים אחריו); לית הדא פשטה שאילתיה דר' (בתמיהה); נישמעניה מן הדא; פשטין לה; שמע לה מן הכא (בחלק מהמופעים).

⁶³ כגון צריכה (= תיקו או הדבר מסופק).

⁶⁴ כגון הדא ילפא מן ההיא, וההיא ילפא מן הדא.

⁶⁵ כגון: אילו איתאמרת דר' ולא איתאמרת דר'; הייתי אומר; אילו אמר ר' ולא אמר ר'; הוינן אמרין; אילו תנא ר' חייה ולא תנינן אנן, הוינן אמרין; מה דאמר ר' צריכה לר', ומה דאמר ר' צריכה לר'; צורכא למתניתין, וצורכא למתניתא דר' חייה.

והרי לך רשימת הצריכות האלה שהירושלמי משתמש בהן במילה "צורכא" וחברותיה: פאה יז ע"ב שו' 45-51; כלאים כח ע"ד שו' 19-24, ל ע"ג שו' 53-58; שבת ג ע"א שו' 14-19; ראש השנה נח ע"ב שו' 55-60; מועד קטן פא ע"א שו' 33-38; גיטין מט ע"ד שו' 43-47; שבועות לה ע"ד שו' 44-48; עבודה זרה לט ע"ד שו' 34-39. וראה גם בבא קמא ב ע"ב שו' 31-35.

⁶⁶ כגון: הכא את אמר... והכא את אמר...; חמי היך תנינן הכא; תמן תנינן... והכא את אמר הכין.

דיבורי הצעה להסקת מסקנות ממקורות ההלכה;⁶⁹ חקירות שונות שמובעות על ידי מילות שאלה⁷⁰ או שאלות⁷¹ הבאות בירושלמי הן מעט הן הרבה.

מילות השאלה האלה נכללו גם כשהן מציעות שאלות רטוריות,⁷² שאף על פי ששאלות אלה הן אמצעי סגנוני ואין בהן משום שאלה אמיתית לקבלת מידע,⁷³ הן מאפיינות את הסגנון ואת הדיאלקטיקה התלמודיים.

⁶⁷ כגון: אתיא דיחידייא דהכא כסתמא דתמן, ודיחידייא דתמן כסתמא דהכא; אתיא דר' כר' והערכים הנמשכים אחריו; ואתיא כיי דמר ר'; כמה דבית שמאי אמרי (ו)... כן ר' אמר....

⁶⁸ כגון: כל שכן מחלפה שיטתיה דר'; מחלפה שיטתון דרבנין; מחלפה שיטתיה דר'.

⁶⁹ כגון: אשכחת אמר; את שמע מינה; אתא מימר לך; הדא אמרה; הוי; הוי אומר; זאת אומרת; מיכן ש'; מילתיה אמרה; מילתיה דר' אמרה; ממה ש"... אתה יודע...; מן מה דאמר ר'... הדא אמרה...; מן מה דתני... הדא אמרה....

⁷⁰ כגון: אי זהו; אי זו היא; איכן; בכמה (בלשון שאלה); במה; כיצד; כמה (בלשון שאלה); למה; מאיכן; מאימתי; מאן (בלשון שאלה); מה (= מה פירוש); מי; מפני מה; משום מה; עד איכן; עד כמה.

⁷¹ כגון: מה אמר ב'; מה אמר בה ר'; מה אמר כא ר'; מה אמר ר' ב'; מה אנן קיימין; מה עיסקה (בלשון שאלה); מה עיסקה (בלשון שאלה) — בחלק מהמופעים.

⁷² כגון: "איכן היא גבורתו" (מגילה עד ע"ג ש' 15); "איכן היא טובתו של זה. איכן היא אריכות ימיו של זה" (חגיגה עז ע"ב ש' 56, ספק תנאי); "פסח אם מבטלו את עכשיו אימתי את מקימו" (פסחים לא ע"ד ש' 22); "ומה נאמר על המזון שלא אכלנו" (ברכות יא ע"ב ש' 51); "ומה נעשה ונשתקעו בהן גדולי הדור" (קידושין סה ע"ג ש' 54); "מצוה לא עביד בון למה הוא מבזי לון" (ברכות ד ע"ג ש' 60); "מאן צייר ליה דלא יתן על חורתיה" (שבת ח ע"א ש' 59); "אמר מאן הוא דלא ידע דכל מאי דאית לארסיה דבר זיזא לבר זיזא אינון" (בבא קמא ה ע"ג ש' 38); "אמרין מאן יכיל חמי אפוי דאבא יהודה" (הוריות מח ע"א ש' 49); "אם כן מה היובל בא ומציא" (קידושין נט ע"א ש' 47); "וכי מה יש בכרם לוכל אלא ענבים" (בבא מציעא יא ע"ב ש' 55); "מה מועיל" (ברכות ז ע"א ש' 2, שם ש' 4 [אבל שם ש' 1, "מה" ליתא, וכל המאמר שם הוא באשגרה מלקמיה, ולא גרסינן ליה — ראה פירוש מבעל ספר חרדים, כח ע"ב, ד"ה הג' עד כדון]); "מה עשה מעשה" (כלאים לא ע"א ש' 7 [מעש]); "לא ע"ג ש' 7; מעשרות נא ע"ב ש' 4; "מה בין... ל..." (ויבמות ז ע"א ש' 23-24, שם ש' 24); "מה בין... מה בין..." (כגון: דמאי כב ע"ד ש' 40; כלאים ל ע"ג ש' 2; שביעית לח ע"ב ש' 51-52, לט ע"ד ש' 10); "מהו מועיל" (מעשר שני נו ע"ג ש' 6; יומא מ ע"ב ש' 59, שם ש' 60, מ ע"ג ש' 4 [ושם: "מה הוא"]); "מי מביא לנו חליפתו" (ברכות ה ע"ג ש' 27); "מי יגלה עפר מעיניך ר' יוחנן" (ביכורים סה ע"ד ש' 22); "מי נתן שמן וורד לעני ולא סך" (שבת טו ע"א ש' 2); "אם אין דיעה תפילה מניין" (ברכות ט ע"ב ש' 55); "אם אין דיעה הבדלה מניין" (שם, ש' 56).

⁷³ על הסוגים השונים של השאלות הרטוריות ראה: H. Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric – A Foundation for Literary Study*, Leiden 1998, pp. 339-345, par. 766-779 מגרמנית על ידי מ' בליס (ואחרים). ואני מבדיל בין שאלות רטוריות סתם, והן שאלות שאינן דורשות תשובה, ובהן אני דן כאן, ובין שאלות רטוריות לימודיות שהשואל אותן יודע את התשובה והוא המשיב. השאלות האחרונות האלה נכללו בדיון מכיוון שהן מציעות לימוד. (על השאלות הראשונות ראה עוד: H. Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*, München 1963, p. 146, par. 445, 2 *The Oxford English Dictionary* (supra p. 7, n. 7), 23, p. 858, col. 1, e. rhetorical: עוד [question [s.v. rhetorical (p. 857)]

וכן נכללו מילות התימה⁷⁴ בכל מופעיהן⁷⁵. מילות תמיחה⁷⁶ אלה עניינן מילות שאלה המציעות בחלקן שאלות רטוריות שגובר בהן יסוד התימה, ואם כי הן מילות שכיחות בלשון, הן מאפיינות את הדיאלקטיקה התלמודית ואת סגנון ההרצאה התלמודי⁷⁷. ועוד זאת, שהפירוש על דרך "בתמיחה" שכיח אצל המפרשים כשמתקשה עליהם לשון הסוגיא⁷⁸, אבל מכיוון שחכמי התלמוד תמיהים רק במקום של תימה, לכן ראיתי לקבוע כאן אותן המילים שרגילים להציע בהן את הדברים בתמיחה. מלבדן ישנם מקומות שאין לכלול אותם בכללים, אלא שמהלך השמועה מלמד עליהם שהם אמורים בתמיחה.

* מונחי המחלוקת⁷⁹, הצעת המחלוקת⁸⁰, לשונות מחלוקת⁸¹, ציון נושאי המחלוקת⁸², הנפקותא בין החולקים⁸³, ישוב המקורות לדעת בעלי המחלוקת⁸⁴, לשונות סילוקים⁸⁵ או הכרעות במחלוקת⁸⁶. לעומת כל אלה — לשונות הסכמה⁸⁷ והודאה⁸⁸.

⁷⁴ כגון: אין (בתמיחה); אינה (בתמיחה); אינו (בתמיחה); אינן (בתמיחה); איפשר (בתמיחה); אית (בתמיחה); ואין (בתמיחה); ויש (בתמיחה); וכי; וכי יש; ולא (בתמיחה); ולית (בתמיחה); לא (בתמיחה); לינה (בתמיחה); לית (בתמיחה); מה (בתמיחה); שמא (בתמיחה).

⁷⁵ כלומר, גם בלשונות הדיוט. להגדרת מונח זה ראה להלן, עמ' עט, סעיף 7.

⁷⁶ לא מצאנו בירושלמי מילה המציינת את התמיחה זולתי במקום אחד, "כמתמיה", עיין בערכה. ובמדרש בראשית רבה שכיח המונח "אתמהא". ועיין מה שכתב עליו בראון: R.N. Brown, "The Term 'etmaha in Genesis Rabba'", *HUCA* 56 (1985), pp. 164-174. דברים. והעיקר, לדעתי, שהוא לשון סופרים מאוחרת, כלומר, לשון מעתיקי המדרש לא לשון עורכי, והוא מקביל לסימן הקריאה אצלנו. והשוני הגדול במופעים שלו בכתבי היד השונים שהעיר עליו בראון יוכיח. והיא דעתו הראשונה של בכר, ערכי מדרש אמוראים, עמ' 316, ערך תמה, ד"ה המלה. וראה עוד אלבק, מבוא לבראשית רבא, עמ' 23, סוף ערך אתמהא. ועל מקבילתו "אתמחו" בכללי קריאת התורה של השומרונים ראה ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ב, ירושלים תשל"ג, עמ' 348, סעיף המלה השביעית; שם, עמ' 368, סעיף אתמחו; ועל הגייתה ראה שם, עמ' 392, ד"ה המלה השביעית. ועל שימושה של המילה "אתמהא" אצל רבינו חננאל והראב"ה ראה מבוא לראב"ה, ריש עמ' 92.

⁷⁷ כגון "לא" רטורית המשמשת בשיחת חולין של חכמים ואפילו של הדיוטות — ראה דוגמאות להלן, עמ' פ, הע' 230 והע' 231.

⁷⁸ ראה דברי המאירי: "ואעפ"י שקצת מפרשים מצאוה בירושלמי בהיפוך אף הם קורין אותה בתמיחה" (ירוש"פ, עמ' 419, ד"ה עיין). ואמנם לעתים הדבר מוכח שרק בגלל הנוסח המשובש שלפנינו פונים המפרשים לדרך עתיקה ושגורה זו — ראה, למשל, "אמר רבי נסא בשע' שקיים שליחותו לא נתכוון המוכר לזכות לבעל המעות" (בבא קמא פ"ט ה"ה, ז ע"א שו' 7). הפני משה (לט ע"ב, ד"ה א"ר נסא) פירש את דברי ר' נסא בתמיחה, אבל בכי"א: "אלא לבעל המעות" (עמ' 36 שו' 60), והדברים בניחותא. כיצא בזה: "אמר לו עלת על דעתו לומר בכסות אשתו ובניו" (שם, שו' 11) — פירש הפני משה בתמיחה (מרע"א, ד"ה עלת), אבל בכי"א: "אימר לא עלתה על דעתו לו-סר" (וכי' ושם, שו' 63), כלומר, בניחותא. וראה עוד ירוש"פ, ריש עמ' 147, ד"ה מכיון, שפירש את המאמר שם בתמיחה. ועדיף בעיני להגיה כמו שהגיהו שם בכי"ל, עי"ש.

⁷⁹ כגון: במחלוקת; מחלוקת; מחלוקת אצל סתם; פלגו; פלגוון; פליגין.

⁸⁰ כגון: איתפלגון ר' ור'; ארבע פלגוון; בפירוש פליגין; דאיתפלגוון; דין כדעתיה; ודין כדעתיה; ההין אמר... וההין אמר...; וחכמים אמורים; ורבנין אמרין; חד אמר... וחד אמר...; חד אמר... וחרנה מחלף; מיליהון דרבנין פליגין; תפלוגתא דר' ור' (בחלק מהמופעים); תרין אמורין.

* מונחי המשא והמתן⁸⁹ הרבים, כגון: קושיות⁹⁰, הצעת קושיות⁹¹, לשונות קושיא⁹² והצעת תירוצים⁹³; הצעת תיובתות⁹⁴, פירוקים⁹⁵ או תיובתות עומדות⁹⁶; הצעת סיעות⁹⁷ ודחיות⁹⁸.

81 כגון: אנא פליג; אני איני מקבל עלי את הדבר הזה אלא; דאינון יכלין מימר ליה; ולא קביל; ולא קביל עלוי; מתריס.

82 כגון: בסתם חלוקין; היא המחלוקת; מה פליגין; נחלקו (ברוב המופעים).

83 כגון: ביניהון; מה ביניהון; מה נפק מביניהון; קלת על דר'... קלת על דרבני'....

84 כגון: מה מקיים ר'; מה מקיימין רבני'.

85 כגון: איסתלק ר'; בשסילקו אותו.

86 כגון רבי ראה דעתו של ר', ור' חייה רובה ראה דעתו של ר' אביו.

87 כגון: אמרו דבר אחד; דברי הכל; דברי הכל היא; הכל מודין; ולא פליגין; כל עמא מודין; תריהון

אמרין.

88 כגון: אף על גב דר' אמר... מודי...; אף ר' מודה; אף רבנין מודין; והוא מקבל מיניה.

89 מונח זה מופיע בירושלמי פעמיים בסוגיא אחת ומקבילתה, ע"ע משא ומתן. הוא מופיע גם בצורה פועלית, עיין בערכים "לישא וליתן" ו"מיסב ומיתן".

90 כגון: תשובה; תשובות (בחלק מהמופעים); תיובתה. לניסוח בפיסקא זו ראה אגרת רב שרירא גאון, מהד' לוין, חיפה תרפ"א, ריש עמ' 58. וראה עוד א' קוילעי, "אלמדכל אלי אלתלמוד לרב שמואל בן חפני", זכרון לאברהם אליהו — קבוצת מאמרים בחכמת ישראל אשר נכתבו לכבוד הרב החכם המפואר מו"ה אברהם אליהו הרכבי הי"ו, בעריכת ד' גינצבורג וי"ד מארקאן, פטרבורג תרס"ט, עמ' 162 ש' 2 מלמטה ואילך, ועי"ש.

91 כגון: אותיב קומי ר'; איתקשיית קומי ר'; איתתבת (= הוקשתה קושיא); איתתבת קומי ר'; התיב ר' (בחלק מהמופעים); התיב ר' קומי ר' (בחלק מהמופעים); התיבון (= הם השיבו) — ברוב המופעים; ולא כבר איתתבת (בתמיהה); וקשיא והערכים הנמשכים אחריה; מקשי; מקשי לה; משיבין; משיבין חכמים לר'; מתיב ר' לר' (בחלק מהמופעים); מתיב ר' לרבנין (במיעוט המופעים); מתיב תנייא לחברי' (!); קשיא (לשון נקבה); קשייתת קומי ר' (עבר מדבר); ר' קשייתא, ר' קיימת. ועיין עוד בערכים "אמרון חברי' קומי ר'" (בחלק מהמופעים) ו"אמרון קומי ר'" (בחלק מהמופעים).

92 כגון: או אינו אלא; או נימר; אמור דבתרה (בחלק מהמופעים); בלא כך (ברוב המופעים); הגע עצמד (ברוב המופעים); ואת אמר הכין; והלא; כך אנו אומרים (בתמיהה); כך אני אומר (בתמיהה); לא מסתברא דלא חילופין (בלשון קושיא); מעתה (במקצת המופעים).

93 כגון: אלא (תלמודית) — בחלק מהמופעים; בשיטתו השיבוהו; מאי כדון (בחלק מהמופעים); מתיב ר' לרבנין (ברוב המופעים); שנייא היא (בחלק מהמופעים); שנייא היא תמן (בחלק מהמופעים).

94 כגון: והא מתניתא פליגא; והא תנינן; והכתיב; והתני והערכים הבאים אחריו; לא כן תני (בתמיהה); מתיב ר' (ברוב המופעים); מתיב ר' לר' (בחלק מהמופעים); מתניתא פליגא על ר'.

95 כגון: יכיל אנא פתר לה (בחלק מהמופעים); לא תתיביני (ברוב המופעים); פתר לה; קיימתיה (בחלק מהמופעים); תיפתר (בחלק מהמופעים, ואולי ברובם); תמן... ברם הכא... (בחלק מהמופעים).

96 כגון אילין פליגין (!) על ר' ולית להון (!) קיום.

97 כגון: אוף אנן תנינן; אוף דין קרייה מסייע לר'; והא מתניתא מסייעא לר'; והא ר' סבר כוותי; ותני כן; לישן מתניתא מסייע לר'; מתניתא אמרה כן; מתניתא מסייעא לר'.

98 כגון: אין מן הדא לית שמע מינה כלום; ולא שמעינן (!) מינה כלום; ולית שמע מינה כלום; יכיל אנא פתר לה (בחלק מהמופעים); שנייא היא תמן (בחלק מהמופעים).

* ביטויים המציעים שאלות⁹⁹ ותשובות¹⁰⁰ ולשונות תשובה¹⁰¹ של החכמים, וכן ביטויים המציעים את נסיבות המשא והמתן שבין החכמים¹⁰² ואת הצעת תגובותיהם¹⁰³; את קילוסם¹⁰⁴, אישורם¹⁰⁵ ושמחתם¹⁰⁶ מחד גיסא, ואת תמיהתם¹⁰⁷, קפידתם¹⁰⁸ וקנטורם¹⁰⁹ מאידך גיסא.

* מונחים המציינים את דרך הלימוד בשיבה¹¹⁰, ואת הסימנים לזכירת תלמודם¹¹¹.
 * לשונות סידור ועריכה: מונחים לקביעת ברייתא במשנתם¹¹² או מימרא בתלמודם¹¹³ וכן לשונות המשמשים בעריכת הסוגיות¹¹⁴. ובכלל, יתר המיגוון העצום של מונחים, ביטויים ולשונות¹¹⁵ המשמשים בפרשנות, בעיון ובמשא ומתן התלמודי¹¹⁶.
 * מלבד מונחי העיון התלמודי שנמנו לעיל כללתי את כינויי החכמים¹¹⁷, החברים¹¹⁸ והתלמידים¹¹⁹. כינויי החכמים האלה הם כינויים מגוונים — מהם כינויים על שם מקום החכם¹²⁰, מהם על שם עיסוקו¹²¹ או על שם המסורות שבפיו¹²², ומהם כינויים מליציים¹²³. ועוד כינויים מכינויים שונים¹²⁴.

99 כגון: אזל שאל לר'; אשתאלת לר'; את שאיל; אתא שאל לר'; בעא קומי ר'; בעון קומי ר'; מישאול; סלקון מישאול; שאילתה (יחידה); שאל לר' (עבר).

100 כגון: אגיב ואמר ליה (עבר); והוא מגיב ליה. ולעתים העדר תשובות, כגון ולא אגיבון.

101 כגון ואדיין את לזו.

102 כגון: הוה יתיב; הוון יתבין; קם עימיה; קם ר' עם ר'.

103 כגון שמע ר' ואמר.

104 כגון: מקלס; קילוסייא.

105 כגון: ויאות (בחלק מהמופעים); יאות; יאות אמר ר'; יפה; יפה לימדנו ר'; קשתה.

106 כגון והוה ר' חדי בה.

107 כגון והוה ר' מסתכל ביה.

108 כגון: ואיקפד; שמע ר' ואיקפד; שמע ר' והוה ביש ליה; שמע ר' וכעס.

109 כגון: מקנטרה; מקנתר; קנטרי.

110 כגון מחזורה תיניינא.

111 כגון: סימן הוה לן, ר' כר'; סימנא.

112 ראה ואקים תניי (!) קומי ותנא.

113 ראה וקבעה שמועה מן שמיה.

114 כגון: בהדא (מונח עריכה); הדא דאמרינן (ו); ההן דהכא (מונח עריכה); והדין ר' דהכא (מונח עריכה).

115 כפי שהגדרתי אותם לעיל, פרק ב, עמ' יז ואילך.

116 כגון: א"לף ב"ית; אלפא ביתא; כללא (= חוק כללי); לשון; לשון תורה; מסורת; מקום; מקומות.

117 ובכללם "אנשי כנסת הגדולה"; וכן "נביאים" ו"נביאים הראשונים", שאף הם בכלל מעתיקי השמועה.

118 כגון: חבריים; חברינו; חבר; חבריו; חברייה.

119 כגון: חד תלמיד; חד תלמיד מן דר'; תלמידיו דר'.

120 כגון: אחד מזקני הגליל; זוגא דקיסרינ; מערבייא; רבנין דקיסרינ; רבנין דתמן (תמן = בבל).

121 כגון: אילין דאדנתא; אילין תניי; בעל אגדה; בעל התלמוד; שונה (שם; = תנא); שונה אחרון;

תניי (= התנא); תנייה ברייה.

122 כגון: בעל השמועה; מרי שמועתא.

123 ראה: אבות העולם; גדולי עולם.

אגב כך נרשמו גם בעלי מקצועות אחרים בבית הדין¹²⁵ ובבית הכנסת¹²⁶, וכן בעלי מקצועות¹²⁷ וכינויים אחרים בכלל¹²⁸. וכן כללתי את כינויי הארצות של שני התלמודים¹²⁹ — ארץ ישראל¹³⁰ ובבל¹³¹ — וכן ציונים של ערי הישיבות¹³². * כמו כן כללתי את מונחי הפסיקה התאורטית¹³³ וההוראה הלכה למעשה במעשים שהיו¹³⁴ והמונחים הקשורים בכך¹³⁵, כי "מעשה רב" (בבלי שבת כא ע"א וש"נ). וכן הובאו מונחים ירושלמיים אופייניים מתחום ההלכה¹³⁶, כפי שכבר נהג הרז"ף במקצתם¹³⁷.

עד כאן דיברתי על המונחים כפי שהם בדפוס ויניציאה כהוויתו. יתר על כן, בדרך כלל, בהערות שבסוף הערכים ברשימה, ציינתי למונחים שהושלמו או שנוספו על ידי החוקרים על פי המקבילות שבתוך הירושלמי¹³⁸, על פי נוסחים אחרים של

124 כגון: אחרים (כלומר, תנאים אחרים מחברי משניות); אחד מן רבנין; זוגא (= יהודה וחזקיה בני ר' חייא); זוגות; זקנים; חד ברבי; סבא.

125 ראה מורינא דנשיא (!).

126 כגון ספרא (= סופר בית הכנסת).

127 ראה בעלי לשונות.

128 ראה חד בר אביי.

129 אבל לא את שמותן של הארצות. לכן לא רשמתי, למשל, ערכים למילים "גולה" (ע"ע: זקני הגולה ז); רבותינו שבגולה; "גלותא" (בבא מציעא י ע"ב שו" 17), וכן לא נרשמו ערכים למילים "גליל" (ע"ע: זקני הגליל) ו"דרום" (ע"ע: זקני הדרום).

130 כגון: הכא (= ארץ ישראל); כאן (= ארץ ישראל); להכא (= לארץ ישראל).

131 כגון: לתמן (= לבבל); שם (= בבל); תמן (= בבל).

132 כגון: להכא (= לטבריא); לכאן (= לטבריא); מיכא (= מקיסרין).

133 כגון: אין הלכה כר'; אין עושין מעשה; אינה כר'; דברי חכמים (= הלכה); הלכה כר' והערכים השייכים לפניו ואחריה; למעשה; לעובדא.

134 כגון: אעיל עובדא קומי ר'; אתא עובדא קומי ר'; הוה ליה עובדא; הוה עובדא; הורה ר'; הורין; הורי (ועבר); הורי (ציווי); הורייה; ואנן חמי רבנין; ובא מעשה לפני חכמים; והורה ר' כר'; לא הורי; מורה; מורי; מעשה (מעשה הלכתי); מפקד; נפק עובדא כר'; עובדא (פסק דין או הלכה למעשה); פקיד. 135 כגון: יחידי; יחידיא; סוגיא. לכאן שייך הכינוי "שמותי" האמור על ר' אליעזר, שאין הלכה כמותו.

136 כגון: אינה תורה; אינו תורה; דבר תורה (= דאורייתא); דבריהן; דלא מחוורא; הוכח (פועל); הוכיח (שם); ואינו מחוור; וחש לומר (בלשון קושיא); כהילכתך; כתחילה (= לכתחילה); לבא (= לכתחילה); לחומרין (אגב מונח זה כללתי גם את המילה "לחומרא", לא רק בביטוי "חני רבי חיה לחומרא" [שביעית לז ע"ג שו" 25, ושם: "רבי יודה [י]"]; סנהדרין כא ע"א שו" 61) אלא בכלל, בסך הכל תשעה מופעים בירושלמי; לקלים; לשעבר (= בדיעבד); מדבר תורה (= מדאורייתא); מדבריהן; מחוור; מידת הדין; משלך נתנו לך; שלא כהלכה; תורה (= דאורייתא).

137 ראה מבזה"י, יא ע"א, ערך למידת הדין; יא ע"ב, ערך לשעבר; לבא; יג ע"ב, ערך אינו מחוור.

138 עיין למשל בסוף הערכים הבאים: אית לך מימר (בתמיהה); אשכח תני ר' ישמעאל; דילמא (בתמיהה); וגזה ליה; מתניתן (משנתנו, משנת רבי); שניהן אמרו דבר אחד; תמן אמרין (תמן = בבל).

הירושלמי¹³⁹, על פי הראשונים¹⁴⁰, על פי המפרשים האחרונים שקדמום¹⁴¹ או משיקול הדעת¹⁴²; הכל כפי שנזדמן לי בעבודתי, מבלי שהתכוונתי כאן לשלימות. ומקום רחב הנחתי כאן לאחרים להתגדר בו. ויש לחוקר לעיין עוד להלן, עמ' 1878 ואילך, ב"מפתח המונחים הנעדרים מד"ו והנמצאים בשאר מקורות הירושלמי".

לעניין מונחי הירושלמי בסוגיות הירושלמי המצוטטות אצל הראשונים, יש להעיר עוד על שני דברים:

- א. ישנם מונחים שנשתבשו אצלנו אך הם מופיעים אצל הראשונים בצורתם הנכונה. על פי מונחים כאלה שהובאו באהצו", בשתא"י ובחיבוריהם של אפשטיין וליברמן, תיקנתי את הנוסח במונחים שבדפוס ויניציאה והערתי על כך בהערות.
- ב. ישנם חילופי לשונות נרדפים בין המונחים שבכ"י לידן ובין המונחים שאצל הראשונים¹⁴³.

והנושא הזה של הירושלמי שאצל הראשונים מחייב חקירה שיטתית: מחקר זה צריך לדון בספרי הירושלמי שהיו לפני הראשונים¹⁴⁴, בטיב הגירסאות שלהם¹⁴⁵,

ועיין עוד בירוק"פ, עמ' 238, הע' 1, שהשלים במסכת עירובין סוגיא שלימה ממסכת סוכה על המונחים הכלולים בה.

¹³⁹ עיין למשל בסוף הערכים הבאים: אית תניי תני; יאות; כיני מתנייתא; מאן תנא; מחלפה שיטתהון דבית שמאי; תני (ציון לברייתא; בינוני); תניי דבית רבי כן.

¹⁴⁰ עיין למשל בסוף הערכים הבאים: אתיא דר' כר', ודר' כדעתיה; הדא מסייעא למאן דאמר; והוא ש'; והן ש'; ולא מתניתא היא (בתמיהה); כגון; לא צורכה (כלומר, אין צורך לומר); לעניין; ניהא; תיפתר; תמן תנינן. ועיין עוד בירוק"פ, עמ' 259, ד"ה שמואל, שהר"ח גרס במסכת פאה את הסוגיא הבאה במסכת עירובין שם על המונחים הכלולים בה.

¹⁴¹ עיין בסוף הערכים הבאים: דלא כן; ולא פליגין; מי.

¹⁴² עיין למשל בסוף הערכים הבאים: אין תימר; אית לך (בתמיהה); אית תניי תני; אם אומר את כן; הא... לא (בתמיהה); וכא אתינן מיתני (בתמיהה); וכי; כגון; למעט; מה נפק מביניהון; מחלפה שיטתון דרבנין; רבנין; תנינן דבתרה.

¹⁴³ לדוגמאות ראה מוסקוביץ, מינוח, עמ' 79, סי' 5.

¹⁴⁴ ראה, למשל: אהצו", ברכות, עמ' 169, ד"ה שמואל, על "ירושלמי זקן שהיה כולו מנוקד", שראה האו"; מבוא לראבי"ה, ריש עמ' 91 ועמ' 93, על טופסי ירושלמי שונים שהיו לפני הראבי"ה; ירושלמי נזיקין, עמ' 149, שו' 46, על "הירושלמי המוגה" במיוחס לריטב"א לבבא מציעא. ועל ספרי הירושלמי של מפרשי הירושלמי הראשונים וראשוני האחרונים ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 296 ואילך. אשר לרא"ף, כותב גינצבורג: "והדעת נוטה, אף שאין לנו ראיה מכריחה לזה, שהיה לפני ר' אליהו מלבד ההוצאה הראשונה שעליה יסד עקר הוצאתו גם כתב יד של הירושלמי שהתעזר בו במקומות שנוסח הדפוס היה נראה לו משובש" (גינצבורג, פירושים, א, מבוא, ריש עמ' קכב; וראה עוד שם, ריש עמ' קכג). עוד הוא כותב: "אלא שקשה לעמוד על טיבה של הוצאה זו [הוצאת אמשטרדם של הרא"ף — מ"ע] שהרבה גרסאות שבה הן תקוני המפרש ר' אליהו פולדא ורק קצת מהן יסודן בכ"י שהשתמש בו הרב הזה" (שם, סוף עמ' 112, ד"ה בעי'; וראה עוד שם, ב, עמ' 6, ד"ה מי שמתן; ג, עמ' 271, ד"ה אמר ר' חונה; ד, עמ' 13, ד"ה ואשר). אבל העיקר כדברי ליברמן הנ"ל, שם, עמ' 236, ד"ה נסיים, שהרא"ף לא השתמש בכ"י של הירושלמי. וראה עוד מה שכתבתי במאמרי "לנוסח הרא"ף במסכת שקלים (נוסח הפנים של מהדו"ק)", תעודה ג (תשמ"ג), עמ' 70, ד"ה ולסיכום; ובמאמרי "לנוסח רבי אליהו פולדא

בפירושי המונחים שלהם¹⁴⁶ ובהוספות בירושלמי שלפניהם¹⁴⁷, כולל הפרשה הגדולה של "ספר ירושלמי"¹⁴⁸. כמו כן יש לאסוף באופן שיטתי את כללי הירושלמי שאצל הראשונים¹⁴⁹ ולדון דיון כולל ביחסם של הראשונים והגאונים לירושלמי¹⁵⁰.

יש לי להציע כאן הקדמה כללית הנוגעת לכל המונחים: עצם קביעת המונח כמונח וכן גבולותיו, כלומר, תחילת לשון המונח וסופו, תלויים בגירסא ובפרשנות.

במסכת שקלים (נוסח הפנים של מהדו"ב, והלימות שבשתי המהדורות), אסופות ח (תשנ"ד), עמ' ל, ד"ה כללו.

¹⁴⁵ ראה למשל: ליברמן, ירושלמי נזיקין, מבוא, סוף עמ' לה; י' פלורסהיים, פירושי הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן לירושלמי סדר זרעים, ירושלים תשס"ג, מבוא, עמ' יד, אות ב. וישנן תופעות שונות אצל הראשונים בציטוטי הירושלמי כגון מונחים בבליים שנשתרבו לירושלמי — ראה, למשל, ירוכ"פ, עמ' 381, ד"ה וירושלם (המונח "סלקא דעתך" [י]), לפסחים כז ע"ד שו' 16. נמצא שתופעה זו של מונחים בבליים שהוחדרו ללשון הירושלמי קדמה לרש"ס. ולפרפרזות אצל הראשונים ראה, למשל, אהצו"י, שביעית, עמ' 42, ד"ה עד כדון (לשביעית לה ע"ד שו' 42). וראה עוד על הירושלמי, עמ' 41, סי' 5. ראה, למשל, אהצו"י, דמאי, עמ' 91, ד"ה מעתה: "ובעיסור (שיתוף) וכך אנו אומרים לשון אתמהא הוא בגמרא ירושלמי". ועל ביטוי זה ועל הביטוי "כן אנו אומרים" ראה עוד: אהצו"י, תרומות, עמ' 97, ד"ה דלא כן; מעשרות, עמ' 92, ד"ה כן אנו אומרים; חלה, ריש עמ' 120; ביצה, עמ' 6, ד"ה כך אנו; תענית, עמ' 107, ד"ה כן אנו; מועד קטן, עמ' 94, ד"ה כך. ובירוכ"פ, עמ' 179, הע' 1, בשם חידושי הרמב"ן לבבא בתרא נח ע"א: "ובכל מקום שנאמר כי נן אמרין בירושלמי בלשון אתמהא נאמר", ועיין שם. וכבר האריך בזה ליברמן, מחקרים, עמ' 299 ואילך. ועל מונחי ירושלמי נוספים שנתפרשו על ידי הראשונים ראה מוסקוביץ, מינות, עמ' 21, הע' 8; עמ' 22, ד"ה עם זאת. ועל מונחי הירושלמי אצל בעלי הכללים ראה שם, עמ' 27, הע' 27.

¹⁴⁷ ראה ירוכ"פ, עמ' 523, הע' 1. והעיר שם שהשם ר' מנא מצוי בהוספות.

¹⁴⁸ ראה: אפטיבצר, מבוא לראב"ה, עמ' 275, ערך ספר ירושלמי; י' זוסמן, "שרידי ירושלמי — כת"י אשכנזי", קבץ על ידי יב (כב) (תשנ"ד), עמ' 15-17; הנ"ל, "ירושלמי כתב-יד אשכנזי ו"ספר ירושלמי", תרביץ סה (תשנ"ו), עמ' 37 ואילך.

¹⁴⁹ ראה, למשל: "שהירושלמי לעתים מהפך את הסוגיות ופעמים אפילו גירסת הברייתא ואפילו המשניות" (אהצו"י, ברכות, ריש עמ' 77, ד"ה ר' שמעון [עמ' 76], בשם שו"ת הרשב"א, סי' רצח). והרמב"ן כתב על המקבילות בחידושיו לראש השנה כו ע"ב בזה הלשון: "ואני חושב עוד בזה מה שהוא נהוג בירושלמי במקומות רבים תדיר שהחזירו כאן והידא אמרה דא על פשוטה ששמע מקצתה מן המתעסק, ואיתמר אפיסקא דמתניתין תקע בראשונה ומשך כו', ואינו מחובר למחלוקת רבי חנניא ור' מונא" וכו' (אהצו"י, ראש השנה, עמ' 54, ד"ה והיידא, ועיין הלשון שם; והנוסח כאן הוא על פי חידושי הרמב"ן, ר"ה, עמ' סא, ד"ה עוד במקום [עמ' ס]).

¹⁵⁰ ראה לפי שעה: גינצבורג, פירושם, א, מבוא, עמ' צ-קיד; מבואות לסה"א, עמ' 290 ואילך, אות ה. ועל יחסם של ראשוני ספרד לירושלמי ראה עוד מה שכתב ידידי ד"ר אביעד הכהן, "התלמוד הירושלמי בתורת חכמי ספרד הראשונים", שנתון המשפט העברי יח-יט (תשנ"ב-תשנ"ד), עמ' 113-174; וראה שם, עמ' 137, הע' 78, על יחסם של הגאונים לירושלמי. וראה עוד ש' יהלום, "הקבלה נקבל — הרמב"ן והתלמוד הירושלמי", שנתון המשפט העברי כג (תשס"ה), עמ' 25 ואילך. ועל יחסם של בעלי התוספות לירושלמי ראה מה שכתב מורי הרא"א אורבך ז"ל, בעלי התוספות, ב, ירושלים תש"מ, עמ' 703 ואילך. ועל יחסם של ראשוני האחרונים לירושלמי ועל מפרשי בני אותם הדורות ראה גינצבורג, פירושם, א, מבוא, עמ' קטז, ד"ה הופעת — עמ' קכ.

בגירסא — מכיוון שרק אחרי בירור הגירסא הנכונה ניתן לקבוע אם מילה או ביטוי מסוימים שייכים למונחים אם לאו, ומה הם גבולותיו של הביטוי; ובפרשנות — כי לעתים ישנה מחלוקת בין המפרשים, ומילה שהיא מונח לשיטה אחת חדלה מלהיות מונח לפי שיטה אחרת. כן משתנים גבולות המונח לפי שיטות המפרשים. ואני קבעתי מילה מסוימת כמונח או השמטתי אותה, וכן קבעתי את גבולות המונח לפי הכרעתי בפירושים.

והרי לך שתי דוגמאות לקביעת מונח התלויה בגירסא:

המילה "אלא" במאמר "בני אינש עבדין כן. **אלא** נסבין ויהבין וביסיפא פלגין" (בבא מציעא י ע"ב שו' 49) לא נכללה בערך "אלא (תלמודית)", לפי שהנוסח הנכון הוא: "בר נש לא עבדין כן **אלא** נסבין ויהבין ובסופה אינון פלגין" וכי"א עמ' 62 שו' 72¹⁵¹, ואין אני רושם "אלא" שלפניה מילת שלילה כגון "לא".

כיוצא בזה: המילה "מוסף" (וימא מד ע"ד שו' 19) לא נכללה בערך "מוסיף", כי הרוקח גורס "במוסף"¹⁵², והוא מוסיף ומפרש "דאך בעשור", כלומר, פרשת "ובעשור" האמורה בפרשת המוספין (בפרשת פינחס, במדבר כט, ז-יא). וכן פירש הק"ע בלשון אחר (לט ע"א, ד"ה ואחד מוסף). וכן הכרעתי.

והרי לך דוגמאות התלויות בפרשנות:

המילה "אלא" (כתובות לג ע"ג שו' 22), נרשמה בערך "אלא (בתמיהה)", כי הכרעתי בה כפירוש הק"ע¹⁵³. לעומת זאת, לא כללתי את "בהוא... ובהוא..." (סנהדרין כב ע"ג שו' 43), בערך "בההוא" המציין אוקימתא, שכבר פירשתי במקום אחר¹⁵⁴, שאין כאן אוקימתא.

כיוצא בזה רשמתי את הביטוי "כמתמיה" (פסחים לא ע"א שו' 57) ולא "במתמיה" (שם, ל ע"ד שו' 38) הדומה לו מחמת הפירוש השונה של הביטוי האחרון¹⁵⁵.

וכן פירשתי "מפני המחלוקת" (פאה טו ע"א שו' 19) מלשון מחלוקת ולא חלוקה. והיא מחלוקת הרש"ס¹⁵⁶ והפ"מ¹⁵⁷, וכבר נחלקו בה הראשונים¹⁵⁸. ואני הכרעתי כפ"מ; וכן פירש לונץ¹⁵⁹. ולכן כללתי מילה זו בערך "מחלוקת". וכסגנון זה בקידושי: "מפני

¹⁵¹ ראה: ירושלמי נזיקין, עמ' 158, ד"ה בר נש; תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 213, שו' 17-18 [עמ' 212];

שם, הע' 12 והע' 13.

¹⁵² ראה אהצו"י, עמ' 83, ד"ה כנגד.

¹⁵³ שם, נז ע"ב, ד"ה אלא כי אורחא.

¹⁵⁴ ראה קטע עסיס, עמ' 39, הערה לשורה 1, ד"ה קי[מו]נה.

¹⁵⁵ עיין בהערה שבסוף ערך "כמתמיה".

¹⁵⁶ שם, ב ע"ב, ד"ה מפני המחלוקת.

¹⁵⁷ שם, א ע"א, ד"ה מפני המחלוקת.

¹⁵⁸ ראה מה"פ, שם, ד"ה מפני המחלוקת. וראה עוד אהצו"י, עמ' 1, ד"ה מפני. וראה סמואל,

עמ' 164, סי' ב. ועיין תרומות מב ע"ד שו' 32 ואילך: "עד כמה אדם פוטר טיבלו דבר תורה" וכו'.

¹⁵⁹ ב ע"א, ד"ה מפני המחלוקת.

המחלוקת" (ס' ע"א שו' 27).¹⁶⁰ לעומת זאת המילה "נחלקין" בביטוי "שנחלקין בפירות" (ברכות י ע"ד שו' 17) = "שהן נחלקין בפירות" (סוכה נד ע"ג שו' 50) אינה לשון מחלוקת.¹⁶¹ אלא חלוקה.¹⁶² ולשון ליברמן בגליונותיו בברכות: "משחק מלים על משנת שקלים פ"ד סמ"ד"¹⁶³. לכן לא כללתי אותה ברשימה.

אשר לגבולות המונח, הרי לך דוגמאות התלויות בגירסא:
בביטוי "ופליגא אתינן מתני" (דמאי כה ע"ב שו' 19)¹⁶⁴ אני מגיה "ופלגא" תחת "ופליגא", כלומר מחלוקת, ומפרש את הביטוי כמאמר אחד ובתמיהה: כלום בא ר' חייא לחלוק, לשנות את משנתו כאן כחכמים בניגוד לרבי ששנה אותה כשיטת רשב"ג? ע"ש, ושלא כרש"ס¹⁶⁵ ולונץ¹⁶⁶ המחלקים אותו לשניים. ועל פי זה רשמתי אותו בערכו.¹⁶⁷

בביטוי "לרבי (!) ישמעאל תני לה בשם חכ" (קידושין נט ע"א שו' 24) הגהתי "רבי ישמעאל", והשם הזה נמשך למה שאחריו, כמו שרשמתי. וכן הוא בקטע זוסמן עמ' 112 שו' 6. שלא כאפשטיין¹⁶⁸, אשר משך אותו למה שלפניו. וראה עוד מה שהערתי בערכו.

בלשון "תלמידיו דר' חייא בר לולייני אמ' מעתה" וכו' (יומא לט ע"ד שו' 36), פתרתי "אמ'" כ"אמרי", ורשמתי את המילה "מעתה" לבדה, כשיטת הרידב"ז על אתר¹⁶⁹. ואילו הפ"מ¹⁷⁰ פותר "אמ'" כ"אמר", ומפרש: "אמור מעתה". ועדיין צ"ע.

¹⁶⁰ ועיין עוד תוכפ"ש, קידושין, עמ' 918, שו' 25. ומתוך דבריו נראה שגם הוא מפרש מחלוקת ממש.

¹⁶¹ ראה אהצו", ברכות, עמ' 157, ד"ה זאת אומרת.

¹⁶² ראה מה שפירש בה הר"ש (אהצו", סוכה, עמ' 126, ד"ה א"ר אימי). וראה עוד בפירוש הר"זף

על אתר (אהבת ציון, ברכות, לט רע"ב [מן הספר], ד"ה זאת אומרת).

¹⁶³ גליונות הרש"ל, טופס א'.

¹⁶⁴ ליתא בכ"ר, עמ' 150 שו' 21.

¹⁶⁵ שם, פו ע"ב, ד"ה ופליגין וד"ה ומשני מתני'.

¹⁶⁶ שם, כט ע"א, ד"ה ופליגא וד"ה אתינן. וראה עוד אלבק, מחקרים, עמ' 37, ד"ה אולם.

¹⁶⁷ לכאורה גם פירושי קשה: ומה בכך שבא ר' חייא לחלוק על משנתו של רבי על פי מסורת

אחרת? והרי משנת ר' חייא כוללת גם מחלוקת על משנתו! — ראה למשל: מבוא לנוה"מ, עמ' 31; אלבק, מחקרים, עמ' 40, ד"ה גם במקומות; שם, הע' 2. ואולם כאן מדובר בדעתו של רשב"ג, וכבר אמרו במקום אחר: "רבי אמי בר קרחה בשם רב ולמה אמרו בכל מקום הלכה כרש"בג שהלכות קצובות היה אומר מפי בית דינו" (בבא בתרא פ"י ה"ד, יז ע"ד שו' 8). ולכן הקשה התלמוד כאן מה שהקשה, ותירץ מה שתירץ, ע"ש. ויתכן ליישב את התמיהה של התלמוד בדרך אחרת: עיין ירוכ"פ, ריש עמ' 19, ד"ה ולעצם ואילך. ולפי דבריו, "לפי סתם הירושלמי מתאימה הברייתא של ר' חייא למשנתנו" (שם), כלומר, ואין מחלוקת ביניהן. ולכן תמה התלמוד כאן על המחלוקת לכאורה שבין שני המקורות. ואף על פי כן, הוא מחק בספרו (טופס ב') את המילים "אתינן מתני'" (והמחיקה שלו בַּפְּנִים היא על ידי הקפת הנמחק בסוגריים עגולים).

¹⁶⁸ מבואות לסה"ת, עמ' 524, סד"ה ג) למד, ע"ש.

¹⁶⁹ רק לעניין הקריאה של "אמ'", ולא לעניין הפירוש של ההמשך, "מעתה" וכו'. ועיין תוס' הרי"ד,

יא ע"ב, סד"ה פתילה [יא ע"א].

והרי לך דוגמאות התלויות בפרשנות:

את הביטוי "מה תנא" (שבת יא ע"ב שו' 44) רשמתי כיחידה אחת בערך "מה תנא (אמוראי; בתמיהה)" מתוך היקש לביטוי "מה תנינן" (סוטה כב ע"א שו' 30), ואילו לפי הפ"מ¹⁷¹ "מה" בתמיהה, ו"תנא" לחוד. ואכן, לשון המקבילה לסוטה בפסחים מסייע אותי: "מה אתינן מיתני" (פסחים לב ע"ד שו' 18). מצד אחר את המאמר "לא רבי אליעזר שנייא היא" וכו' (פאה יז ע"ד שו' 33) חילקתי לשני ביטויים: "לא רבי אליעזר"¹⁷² ו"שנייא היא" וכו'. ונמשכתי כאן אחרי הפ"מ¹⁷³ נגד לונץ¹⁷⁴. וראה עוד מה שכתבתי על מאמר זה להלן, עמ' קעג, ד"ה הסוגיא ואילך.

וישנם מקומות שהגירסא והפירוש בהם עדיין מסופקים אצלי ספק גדול, וצינתי את הספק בגוף הערך בסימן שאלה.

למשל, "אמר לון נמלכין מינן" (תרומות מה ע"ב שו' 16). וכן הוא בר"ש¹⁷⁵ וברש"ס¹⁷⁶. וכיוצא בזה במקבילה בהוריות: "אמר לון נימא לכון מינן" (מה ע"ג שו' 49). לפי גירסא זו עלינו לומר שיש כאן כתיב מלא תחת "מנן", והכוונה "מנין", כמו שגרס ופירש הפ"מ¹⁷⁷. ואמנם בכ"ר בתרומות: "לכון מנו (!)" (עמ' 2233 שו' 25), קרי: "מנן". וכיוצא בזה הגיה ליברמן: "נימר לכון מנין"¹⁷⁸. והיא היא. ואמנם הלשון בתחילת הסוגיא: "מנין לאוכל ברשות שהוא פטור" (תרומות שם, שו' 10). ולפי זה שייכת מילה זו לערך "מנן".

ברם, במקבילה במסכת הוריות הנספחת לבבלי דפוס ויניציאה: "נמר לכון אנן" (יו ע"א שו' 11). וכן הוא בר"ש הנ"ל, בסוף הדיבור: "נמלכין (!) אנן"¹⁷⁹; ופירש שם: "נחזי אנן ונתייעץ אם נוכל למצוא טעם". כלומר, פירש את הביטוי כמילה אחת, משורש מלך — נמלך, התייעץ בדעתו — שורש המצוי בלשון חכמים, בארמית הגלילית ובארמית הבבלית¹⁸⁰. כלומר, נתמלך, נתייעץ; ועל פי זה הגיה הגר"א בתרומות¹⁸¹.

¹⁷⁰ יא סע"א, ד"ה אמר מעתה.

¹⁷¹ ראה שבת נו רע"א, ד"ה אמר ר' מנא.

¹⁷² ונרשם בערך "ולא ר' היא (בתמיהה)".

¹⁷³ שם, יז סע"ב, ד"ה א"ל ר' מנא.

¹⁷⁴ כב סע"א, ד"ה לא רבי אליעזר.

¹⁷⁵ תרומות פ"ח מ"א, ריש ד"ה ירושלמי. אבל בדפוס ראשון, ד"ו רפ"ב: "נמלכון", וכן צריך לומר.

¹⁷⁶ ושם: "נמלכון מינן" (תרומות קיג ע"א שו' 5).

¹⁷⁷ תרומות מ ע"ב, ד"ה אמר לון.

¹⁷⁸ גליונות הרש"ל, טופס ב'.

¹⁷⁹ בד"ר: "נמלכין", וצריך לומר: נמלכו' = נמלכון. ועל טיב נוסח פירוש הר"ש בכלל, ראה מבוא

לתוכפ"ש, זרעים, ריש עמ' יט.

¹⁸⁰ ראה: יסטרוב, ב, עמ' 790, טור ב, ערך מלך; עמ' 791, טור א, ערך מלך, מליך; סוקולוף, עמ' 310,

טור ב, ערך מלך 2#.

¹⁸¹ ראה הרידב"ז, שם, ד"ה מה בין.

לפי גירסא זו אין מקום למילה הזאת ברשימה. ואולם הפירוש הנכון כאן: נאמר לכם אנחנו; כלומר, אומר לכם אני מה התשובה על שאלתי. ומחמת הספק כללתי את המילה "מינן" בערך "מנן", ורשמתי את התיקון שלה בסימן שאלה. וכן נהגתי בה בערך "נימא (!) לכו מין".

ויש שהדברים שנויים במחלוקת ראשונים, ולא הכרעתי במחלוקתם. למשל, הסתפקתי במילה "חביריו" (תרומות מב ע"א שו' 44 ושו' 45) אם היא הגירסא הנכונה, כשיטת הרמב"ם במהדורא בתרא¹⁸², או שמא יש להגיה "חבירין" כשיטת הר"ש¹⁸³. לכן הבאתי אותה בערך "חביריו (!)" בסימן שאלה¹⁸⁴.

לעיתים נמשכתי אחרי המפרשים והבאתי את המונחים בסתם, כלומר, בלא סימן שאלה, אף על פי שאני כשלעצמי עודני מסופק בפירוש. שהספקות בירושלמי עודם מרובים¹⁸⁵, ולא היתה מטרתי בספר הזה אלא לחפש דרכים נוספות כדי למעט אותם, למצוא אסמכתאות להגהות¹⁸⁶, ולהתקרב לפירושו האמיתי של הירושלמי.

למשל, המופעים הבאים של "מה" – שבת טו ע"א שו' 36; יבמות יג ע"ג שו' 42; גיטין מח ע"ג שו' 23 – נכללו בערך "מה (וכללית; בלשון שאלה או קושיא)" על פי המפרשים, אף על פי שיתכן שקריאתם היא בתמיהה, והיו צריכים להיכלל בערך "מה (בתמיהה)". כיוצא בזה רשמתי בסתם את המילה "אין" שבמאמר "אין קרן ברשות הרבים" (ובא קמא ג ע"א שו' 15) בערך "אין (בתמיהה)", על פי ליברמן¹⁸⁷, כפי שהערתי שם. ואין לו למעיין אלא לסמוך על הכרעותיו.

¹⁸² ראה פיה"מ לתרומות פ"ג מ"ג. והוא גורס "חביר", ועיין בהערות קאפח שם.

¹⁸³ תרומות שם, ד"ה ירושלמי. והוא גורס "חברין".

¹⁸⁴ וראה עוד מה שהערתי שם.

¹⁸⁵ וכבר העירנו רבינו הגדול: "כי כל מה שיהיה האיש השלם באותה חכמה, משכיל ומעיין בה, יתחדשו לו ספיקות, ויקשו עליו שאלות, וחדשו [] לו תוספת עיון, ולא יוכל להשיב תשובות. וכל מה שיהיה חסר הידיעה, יקל עליו כל קשה, ויקרב בעיניו כל רחוק, וירבו הבליו ומהירות תשובתו למה שלא הבין" (ורבינו משה בן מימון, ספר הקצרת, מהד' ז' מונטנר, ירושלים תשכ"ה, עמ' 108, סי' 13). ודין מבקש החכמה כדן החכם.

¹⁸⁶ על הדרך שיש לנקוט בה בהגהות הירושלמי ראה: גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' כה, ד"ה אלה הדוגמאות; ליברמן, על הירושלמי, סוף עמ' 23 ואילך, ד"ה הדרכים.

¹⁸⁷ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 113, שו' 9-10.

פרק ה

מה לא נכלל ברשימה

1. לא נכללו המונחים התנאיים

לא נכללו בספר המונחים התנאיים¹, הן אלה המופיעים במשניות ובברייתות המובאות בשלמותן בתלמוד, הן אלה המופיעים בציטוטים קצרים מן המקורות האלה, עד כמה שעמדתי עליהם², שכן אין ענייננו כאן אלא בתלמודם של האמוראים. לעתים, כפי שמעלה העיון, מדובר בברייתות המוצעות בדיבורי הצעה ארמיים כדרך הירושלמי. למשל, לא נכללו הביטויים "שאין תלמוד לומר" (וימא מד ע"ב שו' 33), "כלום... אלא..." (ושם, שם), "אם כן למה נאמר" (ושם, שו' 34), לפי שכל הקטע הוצע במונח "דכתיב" (ושם, שו' 32), כדרך הירושלמי להציע ברייתות מדרשיות במונח "כתיב". ואמנם הקטע כולו הוא ציטוט מספרא אחרי מות, פרק ו ה"ו, פב ע"ג. כן לא כללתי את הביטויים "מה... אף..." (תרומות מד ע"ג שו' 22-23), "לא חלקתה" (ושם, שו' 22), "לא תחלוק" (ושם, שו' 23), מכיוון שכל המאמר הוצע ב"דכתיב" (ושם, שו' 21). ואמנם, במקבילה שבכתובות כז ע"ב שו' 28, דיבור ההצעה מפורש יותר: "מן הדא"; כלומר, מן הדא ברייתא. והדברים מפורשים עוד יותר להלן בכתובות: "עוד תני [צריך לומר: היא או הני — מ"ע] מתניתא" (ושם ע"ג, שו' 46)³.

¹ על השוני בין המונחים התנאיים לאמוראיים ראה בכר בהקדמתו לערכי מדרש אמוראים, עמ' 141.

² כי לעתים המקבילות אינן מצוינות במסורת הש"ס, ויתכן לסבור שהדברים הם מסתם התלמוד. וכבר התלונן ליברמן על חסרון מסורת ש"ס מקיפה ומלאה לירושלמי (ראה על הירושלמי, עמ' 24 ואילך). והרי לך שני מקומות לדוגמה: (א) בסוף ברכות יד ע"ד שו' 11: "אמר רבי שמעון בן לקיש במגילת חסידים מצאו כתוב יום תעזיבני ימים אעזבך". המאמר הזה בא בספרי דברים, פיס' מח, עמ' 112 שו' 5, ולא ציינו לו במסורת הש"ס; ועיין עוד שם בהערות פינקלשטיין. ועיין עוד מה"א, עמ' 96, סי' כד בהערה. (ב) המאמר "ולמה נקרא שמו כושן רשעתיים" וכו' (נזיר פ"ט ה"א, נז ע"ג שו' 21) בא שם בשם ר' אחא, אבל הוא בא גם בתוספתא סוטה פ"א ה"י (בכ"ז), עמ' 221. ולא צוינה תוספתא זו בדפוס הירושלמי בנזיר. ועיין עוד מה"א, עמ' 124, סי' יז בהערה. והדוגמאות רבות מאוד באוצר הברייתות, כרך ז, של היגר, ובשני ספריו של ע"צ מלמד: מדרשיההלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי ומדרשיההלכה של האמוראים בתלמוד ירושלמי. דרך אגב, שתי הדוגמאות הללו מלמדות על מאמרים נוספים שיתכן שהם מקורות תנאיים שלא נשתמרו להם מקבילות.

³ וראה עוד מה"ת, עמ' 95, סי' תו.

לעתים הברייתות באות בהקדמת לשון אמוראי אחר על ידי סתם התלמוד, אבל ברור מתוכן שהן ברייתות. למשל, הקטע "על ידי שארבעת מינין הללו גדילים על המים" וכו' שבריש תענית (סג ע"ג שו' 26), המוצע על ידי הביטוי "טעמיה דר' אליעזר", הוא לשון ברורה של ברייתא, כמו שמוכיחה מחלוקת ר' יהושע על ר' אליעזר שבהמשך.⁴ לכן, למרות הפתיחה "טעמיה דר' אליעזר" בלשון ארמית-אמוראית לא נכללו המונחים שבו. וכן הקטע "והיו אלה לכם לחקת משפט" וכו' שבריש סנהדרין (יח ע"א שו' 16), אף על פי שהוא עונה בסתם על שאלת סתם התלמוד הארמית "מנן תיתי ליה", הוא ברייתא.⁵

וכן יש שסתם התלמוד מאריך בדרשות והן מופיעות במקבילות שבירושלמי כברייתא, ודנתי שיש כאן ציטוט של ברייתא, ולא כללתי את המונחים שבאותן דרשות. משום כך לא כללתי את הביטויים שבדרשה במעשר שני נב ע"ד שו' 63 - נג ע"א שו' 3, המוצעת במונח "ר' ישמעאל דרש" (נב ע"ד שו' 63), לפי שהיא לשון ברייתא, כמו שמוכיחה המקבילה שבעירובין כ ע"ג שו' 56 ואילך, המביאה אותה בשם "תני רבי ישמעאל".⁶

לעתים המקבילות שבמקורות אחרים מלמדות שיש לנו עניין עם ברייתא. למשל, הביטוי "לפי דרכנו למדנו" (שבת ד ע"ב שו' 7) הוא תנאי, כעדות המקבילה בתוספתא שבת פ"א הכ"ב, עמ' 5.⁷ כיוצא בו, המאמר "א"ר אבין זה אחד מארבעה דברים" וכו' (ביצה ס ע"ב שו' 49-53) הוא תנאי — ראה: תוספ' ביצה, פ"א ה"ז, עמ' 281; בבלי חולין פד ע"ב. אמנם הנוסח בתוספתא הוא "ר' אבא" תחת "ר' אבין", אבל בין אם כדברי אפשטיין — "וכל אלו אינן אלא צורות אחרות של 'אבא'" — בין אם לאו,⁹ ברייתא לפנינו.¹⁰ לפיכך לא נכללו המונחים המופיעים בברייתא הזאת ברשימה. וכן לא נכלל "לרבות" שבדרשה "איש איש לרבות את הערל" (יבמות ח ע"ג שו' 39), מכיוון שהיא דרשת ר' עקיבא בברייתא שבבבלי שם ע"א (וש"נ).¹¹ ואמנם כך אמרו עליה בהמשך בירושלמי: "עד כדון כרבי עקיב" (ושם, שו' 45).¹²

⁴ ועיין עוד בברייתא שבבבלי תענית ב ע"ב.

⁵ כולל, כנראה, המונח "ומניין ל-" (ושם, שו' 18), כמו שמוכיח הסיום שלו "דברי ר' יאשיה" (ושם, שו' 20). וראה מה"מ, עמ' 30, סי' קפ, והמקבילות שציון מלמד שם.

⁶ ועיין בהמשך הדברים שם ושם בדרשת ר' עקיבא. וראה מה"מ, עמ' 137, סי' 10.

⁷ ואולם לפי ליברמן (תוכפ"ש, שבת, עמ' 22, שו' 54) הביטוי הזה הוא מלשון הירושלמי, עיי"ש. וצ"ע.

⁸ מבוא לנוה"מ, עמ' 166, הע' 8.

⁹ עיין תוכפ"ש, יום טוב, עמ' 923, שו' 23, שהציע את הנוסחים השונים בשם, ולא הכריע.

¹⁰ ראה אלבק, מחקרים, עמ' 138, ד"ה וכיון [עמ' 137].

¹¹ ראה מה"מ, עמ' 87, סוף סי' שלז.

¹² על הסגנון הזה של הירושלמי ראה מה"מ, מבוא, ריש עמ' כד (= מלמוד, פרקי מבוא, עמ' 281,

ד"ה לא כך).

לעתים הזהות התנאית של המאמרים מוכרעת, בנוסף לראיה מהמקבילות, גם על פי אריכות הלשון שבירושלמי. למשל, כך אנו שונים במעשרות סוף פרק ג':

תמן תנינן¹³ כל שהוא לפני מן החומה הרי הוא כבתי ערי חומה חוץ מן השדות. רבי מאיר אומר אף השדות. מה טעמא דרבנין וקם בית אין לי אלא בית מניין לרבות בתי בדין ובורות שיחין ומערות ומרחצות ושובכות ומגדלות. יכול אף השדות תלמוד לומר בית מה בית שהוא מיוחד שהוא בית דירה. יצאו שדות שאינן בית דירה. מה טעמא דרבי מאיר וקם הבית אין לי אלא בית מניין לרבות בתי בדין בורות שיחין ומערות ומרחצות ושובכות ומגדלות והשדות תלמוד לומר אשר בעיר (נא ע"א שו' 15 ואילך).

והנה, אף על פי שהטעמים לדברי החכמים ור' מאיר באים בסתם, ומוצעים כתשובות לשאלות סתם התלמוד "מה טעמא דרבנין" ו"מה טעמא דרבי מאיר" כאילו היה הכל מדעתם של האמוראים, הרי הדרשות עצמן מפורשות בברייתא בספרא בהר, פרש' ד ה"ה-ה"ו, קח ע"ד, ע"ש¹⁴; והברייתא הזאת באה גם בערכין לב ע"א. הדברים מלמדים אפוא על עצמם שהם תנאים, שאין כאן מימרא קצרה אלא ברייתא שלימה, וברור אפוא שהתלמוד מצטט כאן את הספרא בסתם¹⁵. לכן דנתי דרשות אלה כדרשות תנאיות, ולא כללתי ברשימה את המונחים שבהן.

וכן לא כללתי את הביטויים שביבמות ז ע"ג שו' 1 ואילך, המוצעים ב"מה טעמון דרבנן", מכיוון שברור מאריכות הלשון שמצטטים כאן ברייתא. והיא אמנם ברייתא בספרא אמור, פרש' ה ה"ז-ה"ח, צז ע"ב¹⁶. אמנם היא כוללת בסופה את הביטוי "נשבר קל וחומר" וחזרת לך למקרא" (שם שו' 5), שאינו לפנינו בספרא, והוא מסופק אצלי כתוספת אמוראית.

וכן לא כללתי את המונחים שבקטע הבא בסנהדרין כה ע"ד שו' 11 ואילך, אף על פי שסתם התלמוד מציג את הדברים ב"מה טעמא דרבי לעזר" (שו' 11), ב"מה טעמון דרבנין" (שו' 12) וב"מה טעמא דרבי יהודה" (שו' 16), כי נראה מאריכות הדברים ומדברי ר' עקיבא — "מן הדבר הזה אני מכריעו" וכו' (שו' 15) — שבאמצעם, שיש כאן ברייתא שהתלמוד השגיר בה את המונחים שלו. וזה לשונו של הקטע: "מה טעמא דרבי לעזר נאמר כאן מכשפה לא תחיה. ונאמר להלן אם בהמה אם איש לא יחיה. מה לא יחיה שנאמר להלן בסקילה. אף כאן בסקילה. מה טעמון דרבנין נאמר

¹³ ערכין פ"ט מ"ה.

¹⁴ וראה מה"ת, עמ' 98, ס' תכה.

¹⁵ וכן מוכיח המשך הירושלמי שם: "אשר לו חומה פרט לבית הבנוי לחומה דברי רבי יהודה. רבי שמעון אומר כותל החיצון הוא החומה" (שם, שו' 22). הדברים מתייחסים לסיפא של משנת ערכין הנ"ל: "בית הבנוי בחומה ר' יהודה אומר אינו כבתי ערי חומה" וכו', ע"ש. ואמנם הדרשות האלה הובאו בהמשך הספרא, שם ה"ז, ולא נכללו המונחים שבהן ברשימה.

¹⁶ וראה מה"ת, עמ' 88, ס' שמג.

כאן... אמר רבי עקיבה מן הדבר הזה אני מכריעו... מה טעמא דרבי יהודה נאמר כאן מכשפה לא תחיה" וכו'. לברייתא זו ישנן שתי מקבילות בלשונות אחרים בשתי המכילות¹⁷.

בכל המקרים האלה הנחתי שיש כאן ציטוט ממדרשי תנאים.

וכן השמטתי את המונחים שבאו בתוך דרשות קצרות שנאמרו על ידי סתם התלמוד לשיטתם של התנאים כשיש להן מקבילות תנאיות, הן דרשות שבאות עם מונח של ציטוט מקרא כגון "דכתיב"¹⁸, הן אותן הבאות ללא מונח של ציטוט אלא, למשל, כתשובה לשאלות התלמוד כגון "מה טעמון דרבנין"¹⁹ או "מה מקיים ר' טעמיה דר'".

¹⁷ וראה שחזורו של מלמד, מה"ת, עמ' 33, סי' רז.

¹⁸ כגון "שנייא היא דכתיב ושה אל בית אביה פרט לשומרת יבם. בנעוריה פרט למעוברת" ויבמות ח ע"ב שו' 10 — ראה ספרא אמור, פרק ו ה"א, צז ע"ד (מה"ת, עמ' 88, סי' שמו). או "דכתיב ובער בשדה אחר מכל מקום" (בבא קמא ב ע"ג שו' 39) — ראה מכילתא דרשב"י, עמ' 196 שו' 27 (מה"ת, עמ' 28, סי' קסג). אבל בדרשה הבאה, "וחלה אינה נוהגת אלא בישראל דכתיב ראשית עריסותיכם ולא של גוים" (ערלה סג ע"ב שו' 36), שישנה בספרי זוטא, ריש עמ' 284 (מה"ת, עמ' 113, סי' צח), כללתי "ולא" (המדרשית) בסימן שאלה, מכיוון שהלשון בספרי זוטא שונה מלשון הירושלמי.

¹⁹ כגון הדרשה הבאה במגילה עב ע"א שו' 29: "מה טעמון דרבנן משיח יכול זה המלך. ת"ל כהן. אי כהן יכול אף מרובה בגדים ת"ל משיח" — ראה ספרא חובה, פרש' ב ה"ה, טז סע"ד.

אמנם ליברמן כותב: "ובירושלמי (פ"א ה"ה, ג' ע"ד): ומה טעמון דבית שמאי ששת ימים וכו', **שלא בלשון ברייתא**" (תוכפ"ש, שבת, עמ' 20, ד"ה ובירושלמי; ההדגשה שלי), אף על פי שהדברים מפורשים בעיקרם בתוספתא שם (פ"א ה"ה, עמ' 5). וכן הוא כותב: "ובירושלמי הנ"ל [יומא מה ע"ג שו' 38 — מ"ע]: מה טעמא דר' יהודה (כלומר, בן בתירא) אנה חטא העם הזה וכו'. ומכאן השטעם לא היה לפנייהם מפורש בגוף הברייתא. וכע"ז בהרבה מקומות בירושלמי שנותנים טעם לדברים בברייתא. ולפנינו הטעם מפורש בגוף התוספתא [פ"ד ה"ד, עמ' 255 — מ"ע] (תוכפ"ש, כפורים, עמ' 832, שו' 74). וכיוצא בזה הוא כותב להלן, ריש עמ' 834, סוף ד"ה שו' [עמ' 833] על טעמו של ר' אליעזר שנתפרש ביומא מה ע"ג שו' 26, בהצעה "מה טעמא דרבי ליעזר"; וישנו בתוספתא שם, הלכה ט"ו. וראה עוד: "ועיין בירושלמי רפ"ח, ושם נאמרו הטעמים של התוספתא [ברכות פ"ה הכ"ה, עמ' 29 — מ"ע] בסיגנון התלמוד ולא בלשון ברייתות וכן הוא שם גם בכמה בבות שלהלן. ועיין גם להלן דמאי פ"ה, רה"ה ומש"ש" וכו' (תוכפ"ש, ברכות, עמ' 90, שו' 53); ובדמאי כתב: "ומשמע שלפני הירושלמי לא היה טעם ר' יודה בגוף הברייתא" (תוכפ"ש, דמיי, עמ' 283, שו' 10-11), והכוונה לתוספתא דמיי, פ"ח ה"ה, עמ' 101; "ובירושלמי כאן פ"ה ה"ט: אמר ר' יוחנן טעמא דר' לעזר כשם שעשו וכו'. ומשמע שכ"ז לא היה לפנייהם בברייתא" (תוכפ"ש, דמיי, עמ' 261, שו' 94-95); כלומר, בתוספתא דמיי, פ"ה הכ"ב, עמ' 92. וראה עוד מה שכתב במקום אחר: "ואף בירושלמי 'ממקום שהיתה וכו' אינו מגוף הברייתא אלא פירוש סתם התלמוד" (תוכפ"ש, מגלה, עמ' 1150, שו' 29). וראה עוד גינצבורג, פירושים, א, עמ' 348, ריש ד"ה מתפלל. ברם, אין הדברים הללו מוכרחים, כי ניתן לומר שהיו הדברים לפני האמוראים בגוף הברייתא והם הציעו אותם לעתים בתלמודם בסגנון אמוראי. ולשון תלמידי רבינו יונה: "ובקיאין היו בעלי תלמוד ירושל' בתוספתו' שבידינו, כי הם מצויות בירושלמי באותו הלשון בעצמו וכו'" (ועל פי תוכפ"ש, שביעית, עמ' 590, ד"ה ותלמידי). וכבר העיר מלמד על מנהגו של הירושלמי לצטט מדרשי הלכה אחרי שאלת "מה טעם", "מה טעמא דר'" או אחרי "טעמא דר'" — ראה מה"ת, מבוא, עמ' לא, ד"ה וכדרך (= מלמד, פרקי מבוא, ריש עמ' 287, ד"ה וכדרך). וגדולה מזו כתב אפשטיין: "הירושלמי בכלל רגיל להציע את

וכיוצא בהן²⁰ או בלי דיבור הצעה בכלל²¹. דרשות אלה, אף על פי שנכללו בסתם בתלמודם של האמוראים המציעים אותן ללא ציון מקור כאילו הן שלהם, הן למעשה תנאיות, כפי שמלמדות המקבילות. וכך אמנם מסתבר, שהרי האמוראים הם תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם של התנאים, ותורתם של האחרונים תדירה בפייהם²².

לעתים הדברים מופיעים בירושלמי בסתם, ואין להם מקבילות, עד כמה שידוע לי, אלא שחזותם מלמדת עליהם שהם ברייתות למרות חסרון דיבורי ההצעה "תני" או "כתיב", והכרעתי בהם מדעתי שהם תנאיים ולא רשמתי את המונחים שבהם. למשל, "המול ימול. מיכן לשני מילות" וכו' (שבת יז ע"א שו' 28)²³. כמו כן הביטוי "אין לך... אלא..." (ברכות יד ע"ב שו' 45 = סוטה כ ע"ג שו' 40), הכרעתי בו שהוא מלשון הברייתא שם ושם, למרות שאינו בברייתא שבבבלי סוטה כב ע"ב. כמו כן המאמר "כגון סיפרי בן סירא" וכו' (סנהדרין כח ע"א שו' 15 ואילך) הוא תנאי לדעתי, וזאת על פי דמיון הסגנון לתוספתא ידים, פ"ב הי"ג, עמ' 683²⁴. וכן הדרשה הבאה תנאית היא לדעתי: "דורשי רשומות אמרו כולהם יש להם חלק לעולם הבא מה טעמא לי גלעד ולי מנשה... לי גלעד זה אחאב מלך ישראל שנפל ברמות גלעד. לי מנשה כשמועו" וכו' (סנהדרין כט ע"ב שו' 41)²⁵. ויוכיח המונח "דורשי רשומות"²⁶.

יתר על כן, יש שהדברים נאמרים על ידי אמוראים, אבל ברור מתוכם שהם מצטטים ברייתות. עיין, למשל, בדרשה הבאה ביומא לח ע"א שו' 48: "תמיד תמיד נאמר תמיד

הברייתות בלשוננו" (מחקרים, ב, א, עמ' 177, ד"ה כדרך). והבאתי את דבריו גם להלן, עמ' סג, הע' 115, ובהערה האחרונה לערך "לא סוף דבר... אלא אפילו...".

²⁰ כגון "מה מקיימין דבית שמאי בשבתך בביתך ובלכתך בדרך. בשבתך בביתך פרט לעוסקים במצות" וכו' (ברכות ג ע"ב שו' 36) = ברייתא בבבלי שם, יא ע"א. וראה מה"ת, עמ' 129, ס' יג.

²¹ כך הוא, למשל, בבבא קמא ב ע"ג שו' 28, בדרשה של לשון המשנה: "נכסים שהן של בני ברית. **פרט** לשור של ישראל שנגח לשור של נכרי". הדברים ישנם בתוספתא שם, פ"א ה"א, עמ' 1 שו' 4. וראה עוד, למשל, עבודה זרה מה ע"ב שו' 3 ואילך: "**ממשמע שנאמר** יסקל השור **איני יודע** שלא יאכל" וכו'. הלשון הוא לשון ברייתא — ראה ירושלמי פסחים כח ע"ג שו' 30 ואילך (בשינויים קלים, והיא הוצעה שם ב"מתניתא פליגא על רבי יוחנן" [שם, שו' 29]; וציין להקבלה זו ליברמן, ירוכ"פ, ריש עמ' 391, ד"ה ממשמע); בבלי קידושין נו ע"ב (וש"נ).

²² וראה עוד מה שכתב ליברמן: "וכבר העירוני שהאמוראים אהבו להשתמש בתוך מאמריהם (בארמית) במליצות של המשנה ומדרשי הלכה, וע"כ באים כמה פעמים מאמרים שחציים עברית וחציים ארמית" (ירוכ"פ, עמ' 262, סד"ה אמ' נר') [ירמיה].

²³ ואמנם בהמשך הדברים אמרו: "עד כדון כרבי עקיבה" וכו' (שם, שו' 29). וראה מה"ת, עמ' 174, ס' כ.

²⁴ וראה תוס"ר, ד, עמ' 157, שו' 11/12. ובמקום אחר כתב ליברמן: "השאר הוא פירוש מאוחר. השווה בבלי סנהדרין ק, ב" (וליברמן, יוונית, עמ' 231, סוף הע' 54 [עמ' 230]). ואין בדבריו משום הכרעה.

²⁵ וכן רשם אותה מלמד, מה"ת, עמ' 187, ס' פז.

²⁶ ראה בכר, ערכי מדרש תנאים, עמ' 43, ערך חמר II, ד"ה אל השם; עמ' 125, ערך רשם.

בחביתין ונאמר תמיד בלחם הפנים" וכו'.²⁷ ויוכחו שתי הדרשות שלצידה: זו שלפניה, "מלך והקטיר מה מליקה בראש המזבח אף הקטרה בראש המזבח" (שם, שו' 46),²⁸ שהיא דרשה בספרא נדבה, פרש' ז ה"ד, ח ע"ד; וזו שלאחריה, "לקיחה לקיחה. נאמר לקיחה במצרים. ונאמר לקיחה בלולב" וכו' (שם, שו' 50), שהיא דרשה בספרא אמור, פרק טז ה"א, קב ע"ג בשינויים.²⁹ כל אלה הם מקורות תנאיים שהובאו על ידי ר' מנא ללמד שדבר מעכב למד מדבר שאינו מעכב, ולהפך, עי"ש.

וכך, בכל מקום שזיהיתי מאמר תנאי שצוטט על ידי האמוראים או על ידי סתם התלמוד, הן בסתם הן במונחי הצעה שונים, אפילו כאלה שאין התלמוד רגיל להציע בהם דברי תנאים, נמנעתי מלכלול את המונחים שבו. והרי לך כמה דוגמאות:

א. "רבי יונה בעי למה לי נן אמרין כל מידות **שאמרו חכמים** אין בהן ועוד. **חוץ** מפסיקי ערים" (כלאים ל ע"ג שו' 36). פירוש "אמרין" — שונים; והלשון הוא לשון משנתנו שם (פ"ו מ"ז), בהשמטת המילה "בכרם". לכן לא כללתי את הביטויים "שאמרו חכמים" ו"חוץ".

ב. "אמר רבי זעירא כתיב שש שנים תזרע שדך ואספת. ששה זרעין וששה אסיפין **לא** ששה זרעין ושבעה אסיפין" (שביעית לד ע"א שו' 17). הדרשה היא ברייתא בספרא בהר, פרש' א ה"ח, קה ע"ד.³⁰ ויוכחו דברי ר' יונה שבהמשך הסוגיא: "אלא כיני" וכו' (שם, שו' 19), כלומר, שהוא מגיה אותה.

ג. "רבי יונה בעי ולמה **יצאת** מלוגמא שאין עליה קדושת שביעית" (שביעית לז ע"ב שו' 8). המונח "יצאת" הוא ציטוט מן הברייתא דלעיל, שו' 7: "יצאת מלוגמא שאינה אלא לחולין".

ד. "אמ' רבי הילא כל מדרש בעניינו תמן ולאחותו הבתולה **פרט** לאנוסה ולמפותה" וכו' (יבמות ז ע"ג שו' 23-26). אף על פי שהדברים נאמרים בפי ר' הילא, הם ברייתא מפורשת בספרא אמור, פרש' א ה"א-ה"ב, צד ע"א. ואכן, ר' הילא עצמו אומר: "כל **מדרש** בעניינו". כלומר, הוא מתייחס כאן למדרש ידוע ומצטט אותו בהמשך דבריו.³¹

ה. "לא כן סברין מימר **כשם** שאינן נאמנו' עליה **כך** היא אינה נאמנת עליהן" (יבמות טו ע"ב שו' 12). הביטוי "כשם ש..." כך... "הוא ציטוט מן הברייתא שהובאה לעיל טו ע"א שו' 15.

ו. "אמר רבי חנניה **שהיא** כבעלת חוב. לא בשטר אף הכא בשטר" (כתובות לד ע"ד שו' 47). "מפני שהיא כבעלת חוב" הוא לשון המשנה בגיטין (פי"ב מ"ב), ולכן לא כללתי את הביטוי "מפני ש..." בערכו.

²⁷ ונרשמה במה"ת, עמ' 58, סי' קטו, ללא מקבילה, וצוינה בכוכבית.

²⁸ ויש להחליף: "הקטרה... מליקה", כמו שהוא בזבחים סה ע"א. וראה מה"ת, עמ' 45, סי' ה.

²⁹ וראה מה"ת, עמ' 93, סי' שפב.

³⁰ על פי רטנר, אהצו"י, עמ' 15, ד"ה אמר רבי זעירא.

³¹ וראה מה"ת, עמ' 84, סי' שי בהערה.

ז. "ולא כן אולפן רבי שאסור לתלמיד להורות הלכה לפני רבו" וכו' (גיטין מג ע"ג שו' 36). "אסור לתלמיד" וכו' הוא לשון הברייתא שהובאה לעיל, שו' 32, ולכן לא כללתי ברשימה את המונח "הלכה" המופיע כאן.

ח. "מה הכדור הזה מקלטת" ³² מיד ליד וסיפה (ו!) ³³ לנוח ביד אחד. כך משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקינים וזקיני' לנביאי' ונביאים מסרו לאנשי כנסת הגדולה" (סנהדרין כח ע"א שו' 19). ברור הוא שמצטטים כאן את משנת אבות פרק א' משנה א'. לכן לא נכללו ברשימה המונחים "זקינים", "נביאים" ו"אנשי כנסת הגדולה" בערכם. ³⁴

ברם, דרשות שנמסרו במפורש על ידי האמוראים בשם התנאים כמימרות ולא כציטוט מתוך מקור תנאי, כל שכן אלה המופיעות בשם האמוראים בלבד, אף על פי שמקורן ככל הנראה תנאי, כפי שמוכיחות המקבילות, נכללו המונחים שבהן ברשימה להיותן מסורות אמוראיות. ³⁵ לדוגמה:

א. "ר' אבהו בשם ר' אלעזר הנותן תפילין בלילה עובר בעשה. ומה טעם ושמרת את החוק' הזאת למועד' מימי' מימה. ימיל' ולא לילוי'" וכו' (ברכות ד ע"ג שו' 28) — והיא ברייתא במנחות לו ע"ב. ³⁶

ב. "אמר רבי אבינא ממשמע שנאמר כל אשר לו סנפיר" וכו' (ביכורים סד ע"ד שו' 21) — וזה מדרש מפורש בספרא שמיני, פרש' ג ה"א, מט ע"ב, בלשון אחרת. ³⁷

³² בשרי"ר, עמ' 262 שו' 22: "מתלקטת". ו"כדור" משמש אצל חז"ל בלשון זכר ונקבה — ראה מילון בן-יהודה, עמ' 2259, ערך כדור.

³³ בשרי"ר הנ"ל: "וסופה", וכן צריך לומר.

³⁴ ולהפך: "שלא תאמר קין נשא את אחותו" וכו' (סנהדרין כו ע"ד שו' 35), היא דרשה שנמסרה בסתם. ופשטתי שהיא אמוראית על סמך המקבילות ביבמות יא ע"ד שו' 10, ובסנהדרין כב ע"ג שו' 52, שבהן היא באה בשם ר' אבין, אף על פי שמקורה תנאי — ראה מה"ת, עמ' 82, סי' שב.

³⁵ כדברי אפשטיין: "כי האמוראים הראשונים מסרו כמה דברים, שקיבלו מרביתיהם התנאים בתור שמועה (אמר), וחזק מזו יש מהם שמסרו אפילו ברייתות סתם בתור מימרא, כר' אלעזר שמסר כמה ברייתות של ספרא סתם, עד שחשב ר' יוחנן שהן דרשות שלו, וא"ל ר"ל: ידידה הוא מתניתא הוא!" (מבואות לסה"ת, עמ' 253, ד"ה כז). וכתב עוד: "אלא שיש כאן עובדא רגילה של דברים שנמסרו בתלמוד על-ידי אמוראים והם דברי תנאים" (שם, עמ' 709, סי' 3). וכתב עוד: "כרגיל בתלמודים, שתוכנן של ברייתות נמסר לפעמים בשם אמורא או סתם, כאילו היא מימרא, או סתם" (מבוא לנוה"מ, עמ' 1296, ד"ה כרגיל). ועל ר' אלעזר כתב עוד ש"היה רגיל לשנות ברייתות סתם, ללא ציון המקור, כאילו היו מימרא שלו" (שם, סוף עמ' 292); ולהלן: "וכך נהג ר' אלעזר גם בברייתות של הספרי" (ריש עמ' 294, וראה שם, הע' 1; כל ההדגשות במקור). וליברמן כתב: "אבל בירושלמי (כאן ובמקבילות בתרומות פ"ב ובביצה פ"ב) הביאו את הברייתא שלנו בשם: תרין אמורין" (תוכפ"ש, שבת, ריש עמ' 34).

³⁶ וראה מה"ת, עמ' 11, סי' סד.

³⁷ ראה אהצ"ח, ריש עמ' 144, ד"ה אמר ר' אבינא.

ג. "ר' ירמיה בשם ר' פדת גחלי **מה ת"ל** אש שהיא בטיילה" וכו' (וימא מא ע"ד שו' 64) — והיא ברייתא בספרא אחרי מות, פרק ג סוף ה"ה, פא ע"א³⁸, ובאה גם להלן מב ע"א שו' 3 בסוף הברייתא.

ד. "א"ר לעזר **נאמר כאן שמחה**. ו**נאמר להלן שמחה**" וכו' (חגיגה עו ע"ב שו' 17) — והדברים ישנם בספרי דברים, פיס' קלה, עמ' 193³⁹.

ה. כיוצא בזה הדרשות של ר' אילא בבבא מציעא: "אמר רבי לא כי תבוא בכרם רעך וגו'. **וכי עלת על דעת** שיאכל עצים ואבנים" וכו' (יא ע"ב שו' 44) — השווה לברייתא שבמעשרות, נ ע"א שו' 47⁴⁰; "אמר רבי לא כתיב כי תבא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך שבעך. **וכי מה** יש בכרם לוכל אלא ענבים" וכו' (שם, שו' 54) — השווה מעשרות, שם שו' 39; "אמר ר' לא **ממשמע שני** אם בעליו עמו לא ישלם" וכו' (שם, יא ע"ד שו' 2) — השווה מכילתא דרשב"י, עמ' 206 שו' 10 ואילך⁴¹.

דבר ברור הוא אפוא שצינתי למונחים כשהדרשות נאמרו על ידי האמוראים לשיטת התנאים, ולא נמצאו להן מקבילות תנאיות. והנה דוגמה יפה לדרשה אמוראית לשיטת ר' עקיבא: "ר' שמואל בר נחמני בשם רבי יונתן אתיא⁴² שם שם **לגזיר' שוה**" וכו' (ברכות יא ע"א שו' 48 = מגילה עד ע"ד שו' 59)⁴³. ויש כיוצא בה ללא מינוח⁴⁴. ואין צורך לומר שצינתי למונחים כשהדרשות נאמרו על ידי האמוראים לשיטתם של האמוראים — ראה: "אמר רבי הילא טעמא דרבי יוחנן עד עצם היום הזה **מלמד** שהיום מתיר" (חלה נז ע"ב שו' 58) וכו'. הרישא היא אמנם לשון הברייתא, "מתניתא דחזקיה פליגא עלוי עד עצם היום הזה מלמד שהיום מתיר" וכו' שהובאה להלן (שם, נז ע"ג שו' 10)⁴⁵, אבל לא הסיפא, והכל בא על ידי אמורא.

כמו כן נכללו ברשימה הביטויים הבאים אחרי המונחים "אמר ר' ותני כן"⁴⁶ ו"אמר ר' ותניי תמן", שהרי התלמוד מעיד בפירוש שהדברים הם גם מימרות גם ברייתות. כלומר, שלמרות שמקור הדברים בברייתות, הם נמסרו בבתי המדרש כמימרות

³⁸ וראה אהצו"י, עמ' 57, ד"ה ר' ירמיה.

³⁹ על פי אהצו"י, עמ' 55, ד"ה א"ר לעזר.

⁴⁰ וראה מה"ת, עמ' 155, ס' ריא.

⁴¹ וראה מה"ת, עמ' 32, ס' קצו.

⁴² "אתיא" ליתא במקבילה במגילה, והיא מונח בבלי, ולא גרסינן לה.

⁴³ וראה מה"ת, עמ' 131, ס' כה [עמ' 130].

⁴⁴ ראה יבמות יא ע"ד שו' 24, שם דרש ר' שמואל בר' יצחק לשיטת ר' עקיבא: "עד כדון לאזהרה לעונש מניין. אמר רבי שמואל בר רב יצחק הנה מהנה. זמה מזמה. עד כדון כר' עקיב" וכו'. לדרשה זו כולה ראה כריתות ה ע"א בשם ר' יצחק בר אבדימי (וש"נ). ולגזירה שוה "זמה זמה" ראה הברייתא בבבלי סנהדרין עה ע"א = ספרא קדושים, פרק ט ה"ז-ה"ז, צב ע"ג; אבל הגזירה שוה "הנה הנה" אינה בברייתא זו.

⁴⁵ וראה מה"ת, עמ' 90, ס' שסד בהערה.

⁴⁶ ראה הרז"ף, מבוח"י, יג ע"ב, ערך אמר פלוני ותני כן.

אמוראיות. וכמנהגו של התלמוד שהביא את הדברים האלה על שם האמוראים כמימרות למרות שידע שהם במקורם ברייתות, כך נהגתי.

לכן כללתי ברשימה את הביטויים הבאים:

א. הביטוי "הלכה כדברי מי ש-" (כלאים כט ע"ג שו' 43 = שם, ל ע"ב שו' 54)

המוצע ב"אמר רבי יעקב בר אחא ותניי תמן".

ב. הביטויים "נאמר... ונאמר..." (חלה נז ע"א שו' 37 = פסחים כט ע"ב שו' 10);

"מה... שנאמר ב-... אף... שנאמר ב-..." (חלה, שם שו' 38 = פסחים, שם שו' 10-11);

"שאינן לך... אלא..." (חלה, שם שו' 39-40 = פסחים, שם שו' 12)⁴⁷. שאף על פי שהדרשה

מובאת בשם "תני רבי ישמעאל כן" (חלה, שם שו' 35 = פסחים, שם שו' 7), התלמוד

מציע אותה גם כמימרא: "רבי יונה רבי זעירא רבי שמעון בן לקיש בשם רבי ישמעאל"

(חלה, שם שו' 35 = פסחים, שם שו' 7). הרי לנו שהביאו אותה דרשה כברייתא

וכמימרא. והתלמוד מעיר עוד בהמשך: "אמר רבי מנא אזלית לקיסרין ושמעית רבי

אחוה ורבי זעירא⁴⁸ ואבא⁴⁹ הוה אמר ליה **בשם רבי ישמעאל** אומר⁵⁰" (חלה, שם

שו' 36 = פסחים, שם שו' 8).

ג. הביטוי "כשם שחלוקין כאן כך חלוקים ב-" (עירובין יט ע"ג שו' 56)⁵¹, כי הוא

מוצע על ידי "דמר רבי אחא תנא רבי חנין רבי יוסה בשם רב ששת".

ד. הביטוי "ואילו הן", שבמאמר "אמרה רבי יוחנן ותני לה ואילו הן" וכו' (בבא

מציעא ח ע"ב שו' 51-52), שהוא גם מימרא גם ברייתא.

ה. וכן כללתי את המונחים שבשבועות לח ע"ג שו' 50-54, כי התלמוד מציע אותם

בלשון "ר' אמי בשם רבי לעזר ותני רבי הושעיה כן" (שם, שו' 49). כלומר, יש כאן

מימרא של ר' אלעזר, אף על פי שיש להניח שר' אלעזר ציטט את משנת ר' הושעיה⁵².

ובשקלים מה ע"ד שו' 27 = ראש השנה נו ע"ד שו' 6, הביאו דרשה בשם כהנא,

כאילו היא דרשה אמוראית שלו: "רבי טבי רבי יאשיה בשם כהנא נאמר כאן חדשי

ונאמר להלן חדשי. מה חדשי שנ' להלן אין מונין אלא מניסן. אף חדשי שנ' כאן אין

מונין אלא מניסן". ואמרו עליה בהמשך: "אמר רבי יונה שבק רבי טבי ראשה ואמר

סופא דל כן כהדא דתני" וכו' (שקלים, שם שו' 29; ראש השנה, שם שו' 8), כלומר,

שמקורה תנאי, עי"ש⁵³.

47 נרשם בערך "אין לך... אלא...".

48 בפסחים: "בר זעורא", וכן צריך לומר.

49 צריך לומר: אבא, כלומר, ר' זעירא — ראה ירוכ"פ, עמ' 403, ד"ה ר' יוסה.

50 בפסחים "אומר" ליתא, וכן עיקר.

51 נרשם בערך "כשם שהן חלוקין כאן, כך הן חלוקין ב-".

52 ראה דברי אפשטיין שהבאתי לעיל, עמ' נ, הע' 35.

53 וראה מה"ת, עמ' 122, סי' קמה בהערה.

מטעם זה קראתי את שם המשנה של הספר "מונחים, ביטויים ולשונות ב**פיהם** של האמוראים בתלמוד הירושלמי", ולא "**של האמוראים** בתלמוד הירושלמי", כדי לכלול בו גם מונחים תנאיים במסורות תנאיות שנמסרו על ידי האמוראים.

וכן רשמתי את הביטויים התנאיים במקומות שנשתנתה ההנגנה (כלומר, האינטונציה) שלהם מכפי שהיא במשנה או בברייתא. למשל:

א. המילה "לא" במאמר "ותנינן זה וזה **לא** היו מודין בפירות" (שקלים מח ע"א שו' 50-51), נרשמה בערך "לא (בתמיהה)" למרות שהיא מלשון המשנה שם (פ"ד מ"ד), כי היא באה שם בניחותא, ואילו בהקשר שלפנינו בתמיהה.

ב. כיוצא בזה המילה "לא" במאמר "והכא את אמ' **לא** קדשו" (שקלים נא ע"ב שו' 42). הדברים הם דברי הברייתא שנשתנה שם לעיל, שו' 35: "בין אילו ובין אילו לא קדשו", וכללתי "לא" זו בערך "לא (בתמיהה)" בגלל השוני בהנגנה שלה.

ג. כיוצא בזה המילה "לא" במאמר "פשתן **לא** יזרענה חיטין" (בבא מציעא יב ע"א שו' 50) נרשמה בערך "לא (בתמיהה)", כי בברייתא⁵⁴ היא באה בניחותא וכאן בתמיהה⁵⁵.

וישנם מונחים מסופקים, והם נרשמו בסימן שאלה אחרי מראה המקום שלהם. וכאשר כל המופעים שבערך מסופקים⁵⁶, או כאשר לערך יש מראה מקום אחד מסופק⁵⁷ רשמתי סימן שאלה אחר לשון הערך בראשו. והספקות מרובים כדלהלן:

א. ספק אם כל המקור הוא תנאי או אמוראי. למשל, הביטויים "אילו אמר... ולא נאמר... הייתי אומר..." וכו' הבאים בפסחים לד ע"ב שו' 7 ואילך, נרשמו מחמת הספק, אף על פי שאני נוטה לומר שהיא ברייתא⁵⁸. כמו כן המונחים שבקטע "וכרבי ישמעאל דרבי ישמעאל אמר כלל ופרט הכל בכלל. יכול יהו כל הדברים" וכו' (פסחים לו ע"ד שו' 31 ואילך), מן "יכול" ואילך, נרשמו בסימן שאלה, כי יתכן שהתלמוד הוא שדורש כך לשיטתו של ר' ישמעאל⁵⁹. כיוצא בזה המונחים שבדרשה "דרש ר' סימאי והאיש זה שליח בית דין" וכו' (גיטין מז ע"ג שו' 40), ושבמקבילה בבבא מציעא יב ע"ב שו' 11 (ושם: "פירש רבי סימאי דבר תורה" וכו')⁶⁰, כי ספק בעיניי אם יש כאן מקור תנאי או אמוראי. כיוצא בזה המונחים שבקטע "מניין שלא יהו העדים קרובין של נידונין" וכו'⁶¹ (סנהדרין כא ע"ג שו' 27-40 = שבועות לה ע"ב שו' 39-53).

⁵⁴ בתוספתא בבא מציעא פ"ט סוף הל"ב, עמ' 116, לפי גירסת כ"י ארפורט. ועיין היטב בתוכפ"ש, שם, עמ' 294, שו' 82, ד"ה חיטין ואילך. וראה עוד ירושלמי נזיקין, עמ' 171, שו' 40.

⁵⁵ וכבר הערתי על הכל בהערות לערך "לא (בתמיהה)" על אתריהן.

⁵⁶ כגון בערכים הבאים: את שומע (?!); הוקשה (?!); משמשין (?!).

⁵⁷ כגון בערכים הבאים: אי (!) מה כאן... (!) אף כאן... (!); אילו מביאין טעם לדבריהן, ואילו מביאין טעם לדבריהן (!); האמורה בתורה (!); הוסיפו עליהן (!); הצד השוה שבהן (!); משם ראייה (!).

⁵⁸ לעומת זאת, מלמד מסופק שמא הוא לשון התלמוד — ראה מה"ת, עמ' 6, ס' כח בהערה.

⁵⁹ עיין בספרי במדבר, פיס' סט, עמ' 66 שו' 2 ואילך. וראה מה"ת, עמ' 110, ס' פא.

⁶⁰ וראה מה"ת, עמ' 158, ס' רכה בהערה.

⁶¹ להוציא המונחים האמוראיים הוודאיים שבקטע.

ב. ספק אם מדובר בלשון תנאי או בתוספת אמוראית בתוך ברייתא. כי הברייתות שלפנינו בתוספתא ובמדרשי התנאים הן לעתים קצרות מאלה שבירושלמי, וספק הוא אם התוספתא שבירושלמי היא תוספת אמוראית⁶² או שהן היו בנוסח שלם יותר לפני חכמי הירושלמי. למשל, הביטוי "ויש אומרים" מופיע לעתים בסוף הברייתות שבירושלמי ואינו בתוספתא שלנו — השווה, למשל, שקלים מו ע"ב שו' 53: "ויש אומרי' להוצאת דרכים", ותוספתא שם פ"א ה"ח, עמ' 203. ורשמתי אותו בסימן שאלה⁶³. והשווה עוד שקלים נ ע"א שו' 11: "מהו מי שחור", ותוספתא סוכה פ"ג ה"ו, עמ' 267 שו' 19. "מהו" זו, יתכן שהיא לשון פירוש אמוראי בתוך הברייתא, ורשמתי אותה בסימן שאלה⁶⁴. כיוצא בזה בקידושין סא ע"א שו' 9: "שנאמר ליי' הארץ ומלואה" וכו'. וליתא בתוספתא קידושין פ"א ה"ט, עמ' 279, ולא בבבלי שם, כח ע"ב, ורשמתי "שנאמר" בסימן שאלה⁶⁵.

לעתים תוספת זו באה בתחילת הברייתא. למשל, הדרשה הארוכה דלקמן באה בירושלמי בסתם: "ושבתה הארץ שבת לה' כלל. שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור פרט. הזרע והזמר בכלל היו ולמה יצאו" וכו' וכלאים לא ע"ב שו' 37 ואילך, ומקבילות בשבת ט ע"ד שו' 24 ואילך, וסנהדרין כד ע"ג שו' 48 ואילך. והנה הדרשה הזאת מן "הזרע והזמר" וכו' באה בספרא בהר, פרש' א ה"ו, קה ע"ג⁶⁶, אבל הרישא שלה (מן "ושבתה" עד "לא תזמור פרט", ועד בכלל) ליתא שם, לכן הבאתי את המונחים שברישא בסימן שאלה, והשמטתי את המונחים שבסיפא.

ג. מקור הדברים תנאי הוא בוודאי, אבל הם באים בתוך מימרא של אמורא, וספק אם הם נאמרים כחלק מן המימרא שלו או כציטוט מברייתא, כלומר בהשמטת "שנאמר", "דכתיב" או "דתני".

למשל, ביבמות יב ע"א שו' 24: "רבי פינחס אמר קומי רבי יוסי בשם רבי יוסי עבד שבא על אמה [צריך לומר: אמו — מ"ע] חייב חטאת. ואמרת אליהם לרבות עבדים". והנה מקורה של "לרבות" זו, בספרא אחרי מות, פרש' ו ה"א, פג ע"ג, בלשון

⁶² כדברי הרשב"א על הבבלי: "ודרך הגמרא בכמה מקומות להוסיף בלשון התוספתא דרך פירוש בעלמא ושונים כאלו הוא מגוף התוספתא" (תורת הבית, בית ז, שער ד, ד"ו שס"ח, קפא ע"ב, והביאו ליברמן בתוס"ר, ב, עמ' 140, ד"ה ובמלחמות). וראה עוד את לשון הרמב"ן שהבאתי להלן, עמ' סג, הע' 115.

⁶³ בערך "ויש אומרים"; כמו שכתב אפשטיין על "ויש אומרים" שבבבלי בבא בתרא טו ע"ב: "יש אומרים" זה הוא אפוא אמורא! (מבואות לסה"א, עמ' 237, ד"ה רבי נתן; ההדגשה במקור).

⁶⁴ בערך מהו (= מה פירוש).

⁶⁵ וראה עוד להלן שם, שו' 15: "דכתיב ליי' הארץ" וכו'. גם המאמר הזה מופיע בסוף הברייתא, וליתיה בתוספתא שם. והמונח "דכתיב", הארמי, אינו מוכיח שמקורו אמוראי בוודאי, כי יתכן שיש כאן אשגרת מונח תחת "שנאמר". ויפה כוחם של הדברים גם לילקוט המכירי (תהלים כד, אות ח, מהד' בובר, דף פא; וציון לו כ"א, ג, עמ' 63) הגורס "דכתיב" גם ברישא.

⁶⁶ וראה מה"ת, עמ' 95, סי' תז.

אחר⁶⁷. וספק הוא אם ר' יוסי מצטט כאן את הספרא או ברייתא דומה או שזו לשונו שלו. כיוצא בזה במגילה ע"ד שו' 41, בתוך מימרא של ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן: "אמרו כתיב אלה המצות אשר צוה יי' את משה. אילו המצות שנצטוונו מפי משה. כך אמר לנו משה אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה". והנה, הדברים מקבילים למה שבא בספרא בחוקותי, פרק יג ה"ז, קטו ע"ד: "אלה המצות אין נביא רשאי לחדש עוד דבר מעתה"⁶⁸. וספק הוא כיצד לדון את המילה "נביא" שבפי האמורא, האם כמונח תנאי מצוטט, או כמונח אמוראי עצמאי, לכן רשמתי אותה בסימן שאלה⁶⁹. כיוצא בזה בנדרים מא סע"ב שו' 58: "ר' ירמיה כד לא הוה בעי מידון אמ' עייני כהיאי. ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע. הקיש ריבים לנגעים מה נגע' לכל מראה עיני הכהן אף ריבים לכל מראה עיני הכהן". והנה בבבלי סנהדרין לד ע"ב ישנה ברייתא דומה⁷⁰, וספק הוא אם הדרשה כאן היא משל ר' ירמיה ובלשונו שלו⁷¹, או שהוא מצטט ברייתא דומה, או שסתם התלמוד מצטט מקור תנאי אחר שהיה ידוע להם. לכן רשמתי את המונחים "הקיש" ו"מה... אף..." בסימן שאלה.

ד. מקור הדברים תנאי הוא בוודאי, אבל ספק אם הלשון הוא לשון הברייתא שהיתה לפני התלמוד, או שהוא לשון התלמוד. כלומר, הספק הוא אם לפנינו ציטוט מדויק של לשון הברייתא שהיתה לפנייהם או פרפרזה⁷². למשל:

1) הדרשות המובאות בסתם בסוכה נג ע"א שו' 39: "מה טעמא דרבי ליעזר נאמר כאן תשבו. ונאמר להלן ופתח אוהל מועד" וכו'. והיא ברייתא בספרא אמור, פרק יז ה"ח, קג ע"א⁷³. וכללתי את המונחים שבדרשות בסימן שאלה, בגלל שינויי הלשון המשמעותיים שבין המקורות.

2) הדרשות שבגיטין מד ע"ב שו' 42 ואילך: "ומה טעמא דרבי יוסי הגלילי ספר מה ספר מיוחד שאין בו רוח חיים אף כל דבר שאין בו רוח חיים מה ספר שאינו אוכל אף כל דבר שאינו אוכל. מה טעמא דרבנין מה ספר שהוא בתלוש אף כל דבר שהוא בתלוש". אמנם כבר העיר ליברמן בשם הרמב"ן על דרשת החכמים: "וברייתא היא בספרי ובתוספתא"⁷⁴, אבל הלשון בספרי דברים, פיס' רסט, עמ' 289, ובתוספתא גיטין פ"ב ה"ד, עמ' 250, היא שונה. לכן כללתי את המונחים שבדרשות בסימן שאלה.

⁶⁷ וראה מה"ת, עמ' 74, סי' רכת.

⁶⁸ וראה מה"ת, עמ' 100, סי' תנ.

⁶⁹ ואילו מלמד (מה"א, עמ' 210, סי' קסא, הע' 6) סבור שכל הקטע הזה הובא על ידי התלמוד

מספרא.

⁷⁰ וראה מה"ת, עמ' 148, סי' קנה.

⁷¹ וכפי שהעיר מלמד, שם.

⁷² על פרפרזה כזאת בציטוט לשון המשנה ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 442, ד"ה דמאי.

⁷³ ראה אהצו"י, סוכה, עמ' 89, ד"ה נאמר כאן.

⁷⁴ תוכפ"ש, גיטין, עמ' 803, שו' 20-21.

3) הדרשה "מה טעמא דר"מ משיח מה תלמוד לומר כהן לרבות את המרובה בגדים"⁷⁵, הבאה במגילה עב ע"א שו' 27 ואילך, היא למעשה ברייתא — ראה הברייתא בבבלי הוריות יב סע"א, אבל הניסוח שם שונה, עי"ש. כלומר, הספק כאן, בין היתר, הוא שמא החליפו האמוראים או הגרסנים מונח תנאי — "תלמוד לומר" — במונח תנאי אחר: "מה תלמוד לומר".

מטעם זה כללתי בערך "לרבות" מופעים תנאים לכאורה, אם לא נתפרשו בלשון זו בברייתות שלפנינו. כי אפשר שיש כאן חילוף לשון מאוחר על ידי האמוראים, אף על פי שהמונח "לרבות" תנאי הוא במקורו בוודאי. וכן רשמתי בסימן שאלה את הביטוי "עד כמה" במאמר "**עד כמה הכרת העוב**" (יבמות ו ע"א שו' 16 = נידה מט ע"א שו' 55), אף על פי שהוא מופיע בברייתא, כי הלשון בתוספתא נידה פ"א ה"ג, סוף עמ' 641, היא: "**איזו היא מעוברת**", ובבבלי שם ח ע"ב: "**וכמה**". יתכן אפוא ש"עד כמה" הוא לשון מוחלף בתוך הברייתא.

ולעתים הספק הוא שמא החליפו החכמים או הגרסנים מונחים תנאיים במונחים אמוראיים. משום כך יש מקום עיון בכמה מונחים המצויים בברייתות, שמא הם מונחים אמוראיים שהושגרו לתוכן. למשל, הביטוי "זו היא שאמרו חכמים" (סנהדרין כח ע"ד שו' 18) המופיע בתלמוד בתוך חומר תנאי הבא בספרי במדבר⁷⁶, יתכן שהוא אמוראי, כי הלשון בספרי היא "מיכן אמרו" (שם, שו' 6)⁷⁷.

ברם, כאשר ההבדל בין לשון המונחים בברייתא ללשון התלמוד קל מאוד, לא כללתי את המונח — השווה למשל סנהדרין ל ע"א שו' 8: "ארבעים יכנו לא יוסיף. **מה אם** מי שהוא מצווה להכות הרי הוא מצווה שלא להכות. מי שאינו מצווה להכות **אינו דין** שיהא מצווה שלא להכות", והמקבילה במכילתא דר"י, עמ' 266, שו' 7: "**ומה** מי שהוא מצווה להכות, הרי הוא מוזהר שלא להכות, מי שהוא מצווה שלא להכות, **דין הוא** שיהא מוזהר שלא להכות"⁷⁸.

ה. ויש שהדברים דברי תנאים הם אבל מנוסחים בסגנון אמוראי, ויתכן שהם מסורות אמוראיות של דברי התנאים ולא ברייתות.

למשל, "**מה** אמר רבי מאיר ורבי יהודה ורבי שמעון. רבי מאיר אמר... רבי יהודה אומר... ורבי שמעון או מר (ו!) וכו' (ופאה טו ע"ד שו' 63 - יו ע"א שו' 1)⁷⁹, ורשמתי "מה" בסימן שאלה⁸⁰. ובשקלים: "כתוב אחד אומר... וכתוב אחר אומר... רבי יודה

⁷⁵ הדרשה הוחלפה בטעות במקבילה שבהוריות מז ע"ג שו' 58.

⁷⁶ ראה ספרי במדבר, פיס' קלא, עמ' 171.

⁷⁷ וראה עוד מה שהערתי להלן בסוף ערך "לא סוף דבר... אלא אפילו..."; ומה שהערתי בערך "ממש"

לנדרים מא ע"ג שו' 53.

⁷⁸ על פי מלמד, מה"ת, עמ' 23, סי' קכו.

⁷⁹ וראה מה"ת, עמ' 175, סי' כט.

⁸⁰ בערך מה (כללית; בלשון שאלה או קושיא).

ורבי נחמיה חד אמר... וחורנה אמר" וכו' (נא ע"ב שו' 8-11)⁸¹, והבאתי את המונח "כתוב אחד אומר... וכתוב אחר אומ'..." בסימן שאלה.

ויש שדברי התנאים נמסרו כמימרא עם שאר המימרות האמוראיות ולא כברייתא עצמאית — ראה סוטה כ ע"ג שו' 53 ואילך: "אימתי היה איוב. רבי שמעון בן לקיש בשם בר קפרא... רבי אבא אמר... רבי לוי אמר... רבי יוסי בן חלפתא אמר בירידתן למצרים היה ובעלייתן מת. **משל** לרועה שבא זאב" וכו'⁸².

ו. לעתים מקור הביטוי תנאי הוא בוודאי, והאמורא חוזר עליו לשם פירוש, ונסתפקתי אם יש לראות בחזרה זו מונח תנאי או אמוראי.

למשל, "מהו **מפני** התקנה. רבי שבתי בשם חזקיה **מפני** תקנת בנות ישראל... אמר רבי אבון **מפני** תקנת הליבלר" וכו' (גיטין מד ע"ד שו' 43-45). והנה הלשון "מפני התקנה" הוא לשון המשנה בגיטין שם (פ"ג מ"ב), וספק הוא כיצד לדון "מפני" זו בלשונם של האמוראים הנזכרים. לכן רשמתי את שני המופעים האחרונים שלה בסימן שאלה⁸³. והוא הדין למונח "נביא" (סנהדרין יט ע"ב שו' 29 = שבועות לג ע"ד שו' 61, שמקורו בשבועות פרק ב' משנה ג', עי"ש. כיוצא בזה: "ופינחס שלא כרצון **חכמים**" (סנהדרין כז ע"ב שו' 26), שהוא לשון הברייתא דלעיל מינה: "תני שלא כרצון חכמים" (שם, שו' 25).

וישנם מקומות שנפשטו לי אחרי הספק כמונחים אמוראיים — למשל, "מה אית לך **כגון** תפילין ותלמוד תורה" (שביעית לו ע"ב שו' 22 = קידושין סא ע"ג שו' 50). והלשון במקבילה בספרי דברים: "**ושמתם את דברי אלה על לבבכם**, זה תלמוד תורה, **וקשרתם אותם לאות על ידכם אלו** תפילין" (ספרי דברים, פיס' מד, עמ' 103; הדגשות הפסוק במקור). כאן הלשון שונה מלשון הספרי, ונראה שהסגנון אמוראי, ויוכיח הביטוי הארמי "מה אית לך".

כיוצא בזה: "דאבא שאול אמר ערבה **דבר תורה**. וערבי נחל שתיים" וכו' (שביעית לג ע"ב שו' 45 = סוכה נד ע"ב שו' 30); וכן "דרבי עקיבה אמר ניסוך המים **דבר תורה**. בשיני ונסכיהם" וכו' (שביעית שם, שו' 47 = סוכה שם, שו' 33). נראה שהתלמוד מציע את הדרשות בלשונו ולא שהשתמשו אבא שאול ור' עקיבא בביטוי "דבר תורה". והמקבילה בירושלמי סוכה תוכיח: "אבא שאול או' ערבי נחל שתיים" וכו' (נג ע"ג שו' 49). ובתוספתא סוכה, על הערבה, בלשון אחר: "אבא שאול או' **מן התורה**" (פ"ג ה"א, עמ' 266), כמו שהבאתי להלן בערך "דבר תורה (= דאורייתא)" בהערה לשביעית לג ע"ב שו' 45⁸⁴.

⁸¹ וראה: בבלי יומא עב סע"ב; מה"ת, עמ' 39, ס' רמב.

⁸² ועיין עוד: בבלי בבא בתרא טו סע"א; מכילתא דרשב"י, עמ' 34 שו' 23 ואילך (ועל פי מלמד,

מה"ת, עמ' 190, הערה לסימן קב).

⁸³ למופעים נוספים דומים של "מפני" עיין עוד: תרומות מז ע"ב שו' 3 (המופיע השני); תענית סו

ע"ב שו' 54-55 (המופיע השלישי); כתובות כד ע"ד שו' 34 (המופיע השני).

⁸⁴ וכן העלה מלמד, מה"ת, עמ' 122, ס' קמט בהערה.

ובמגילה: **"ויש אומרים** שתים כתב" (עד ע"ד שו' 47); אבל בב"ר: **"תמן אמ'** שתי מגילות כתב" (לו, ה, כרך א, עמ' 343 שו' 3). וראה תוכפ"ש, מגלה, עמ' 1143, שו' 10-11. ולא רשמתי את **"ויש אומרים"** בסימן שאלה בגלל המקבילה שבבראשית רבה.

ובבבא קמא: **"מנכסין המיוחדין. ולא מניכסי הפקר"** (ב ע"ג שו' 29); אבל בתוספתא שם: **"פרט ל-"** (פ"א ה"א, עמ' 1 שו' 5). ונראה לי שהניסוח הוא של הירושלמי, שהוא רגיל הרבה בביטוי **"ולא"**. ועוד, שאמרו לעיל בירושלמי: **"נכסים שהן של בני ברית. פרט לשור של ישראל שנגח לשור של נכרי"** (שם, שו' 28), והוא לשון התוספתא (שם, שו' 4).

ויש שפשטתי את המונחים אחרי הספק כמונחים תנאיים — ראה, למשל, הלשון **"וכולהן מצאו מתלא"** וכו' (וימא מא ע"א שו' 63). הלשון דומה ללשון התוספתא ביומא פ"ב ה"ח, עמ' 234, אבל שם **"וכולהן"** ליתא. ואולם המילה ישנה בברייתא שבבבלי שם לח ע"ב: **"כולן מצאו תשובה לדבריהם"**, לכן הכרעתי שהיא תנאית ולא כללתי אותה בהערה לערך **"וכולהן למידין מן (?)"**.

לעתים נעזרתי ברש"ס לשם קביעת טיבו של החומר, כלומר אם הוא תנאי או אמוראי: אמנם, הרבה ברייתות בירושלמי מצוטטות ללא דיבור ההצעה **"תני"**⁸⁵; אבל במקום שמצאתי את דיבור ההצעה **"תני"** בנוסח הרש"ס ושוכנעתי שאינו תוספת שלו או שהרב כיוון על כל פנים לאמת, לא כללתי את המונחים שבאותה ברייתא ברשימה. משום כך לא הבאתי ברשימה את המונחים העבריים שבקטע הבא בברכות יד ע"ב שו' 56 ואילך, ובמקבילה שבסוטה כ ע"ג שו' 49 ואילך, מפני שהרש"ס מציע אותו ב**"תני"** (ברכות דף רטז ע"א שו' 10). והדברים מסתברים, כמות שמלמדת המקבילה המוחלפת בבבלי בבא קמא מא ע"ב (וש"נ). מצד אחר, רשמתי את הביטוי **"אפילו כן"** בפאה יח ע"א שו' 48 בסימן שאלה מחמת הספק, אף על פי שהרש"ס מציע את הדברים ב**"תני"** (נג ע"ב שו' 4).

זאת ועוד. לפני זמן מה יצא ספרו של הרב ע"צ מלמד זצ"ל **"מדרשיהלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי"**, ירושלים ורמת-גן תשס"א, וגם בספר זה נסתייעתי לשם קביעת מקורם התנאי של כמה וכמה ביטויים⁸⁶, וכן הוספתי על פי דבריו כמה סימני שאלה

⁸⁵ ראה דברי אפשטיין: **"וברייתא בלי ציון 'תני' רגיל בירוש', וגם בבבלי"** (מחקרים, ב, א, עמ' 296, ד"ה אפשר; ההדגשה במקור). והבאתי את הדברים גם להלן בהערה הראשונה לערך **"תני (ציון לברייתא; בינוני)"**. וראה עוד מה שהבאתי שם. ואולם ראה עוד להלן, עמ' רי, ד"ה אמנם.

⁸⁶ למשל: הדברים שנאמרו על ידי ר' יוחנן בברכות ד ע"ג שו' 15 ואילך, **"שני ארונות היו מהלכין עם ישר' במדבר"** וכו', מקורם במכילתא דר"י, מסכתא דוהי, פתיחתא, עמ' 79, ומלמד דן אותם בצדק כציטוט תנאי (מה"ת, עמ' 12, סי' סט). והדבר נוגע למילים **"וכי"** (ברכות, שם, שו' 18), **"איפשר"** (שם, שם), **"שכתב!"** (שם, שו' 19; וצריך לומר: שכתוב); ומחקתי אותן מהרשימה על פיו. כמו כן מחקתי והוספתי כמה מונחים על פי **"אוצר הברייתות"** של היגר.

לציון ספק במה שכבר רשמתי בסתם. כי לפעמים נמסרו הדברים בירושלמי בסתם, והם ללא מקבילה, והם נכללו בספרו כמדרשי תנאים, ולכן הוספתי למונחים שבהם סימן שאלה, שמא הם באמת תנאיים.⁸⁷

והנה, העיון בספר הזה הראה שפרופ' מלמד נוקט שיטה אחרת משלי בעניין זה של דרשות התנאים, ולכן ראיתי להציע כאן את ההבדלים בין שתי השיטות. מלמד הולך אחרי מקורם של הדברים, ולכן הוא רושם בספרו את כל הדרשות שמקורן תנאי: לא רק ברייתות מפורשות אלא גם דברים שנמסרו על ידי האמוראים בשם התנאים⁸⁸ או דברים שנאמרו על ידי האמוראים לשיטתם של התנאים.⁸⁹ כמו כן הוא רושם כמה דברים שנאמרו על ידי סתם התלמוד לשיטת התנאים כדרשות תנאיות, בין אם יש להם מקבילה תנאית במקום אחר (כגון במדרשי התנאים או בבבלי)⁹⁰ בין אם לאו.⁹¹ וכן הוא רושם סיפורים הדנים בתנאים גם אם לא נמסרו בדיבור הצעה של ברייתא — "תני" וכיוצא בו — אלא במונח "דלמא"⁹² או בלעדיו.⁹³

⁸⁷ כגון: "אין דור שאין בו ליצני" וכו' (ברכות ד ע"ב שו' 44 = שקלים מז ע"א שו' 39 = מועד קטן פג ע"ג שו' 50; ומה"ת, עמ' 188, ס' צב); "אליהו זל שאל לרבי נהוריי" וכו' (ברכות יג ע"ג שו' 33; ומה"ת, עמ' 131, ס' כו); "את מוצא בשעה שעלה נבוכדנצר לכאן" וכו' (שקלים נ ע"א שו' 43; ומה"ת, עמ' 181, ס' ס); "זה אחד מששה מקריות שהיה רבי קורא אותן ובוכה" (חגיגה עז ע"א שו' 21; ומה"ת, עמ' 185, ס' פ); "ובי היה המעשה" וכו' (חגיגה עז ע"ב שו' 32; ומה"ת, עמ' 191, ס' קט); "כתיב וכאבשלום לא היה איש יפה בכל ישראל להלל מאד. יכול בכל" וכו' (סוטה יז ע"ב שו' 20; ומה"ת, עמ' 178, ס' מו); "ולמה ריחקן על שם ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה. אמר דוד בעון ארבעה דברים הגשמים נעצרים" וכו' (קידושין סה ע"ב שו' 25 = סנהדרין כג ע"ד שו' 2; ומה"ת, עמ' 179, ס' מח). וכן סיפור עכן: "את מוצא שכשמעל עכן בחרס" וכו' (סנהדרין כג ע"ב שו' 24; ומה"ת, עמ' 176, ס' לא). ואמנם בבבלי שם, מג ע"ב היא ברייתא, אולם הדברים לא הוצעו בירושלמי ב"תני" ויש בהם מונחים ולשונויות בארמית. לכן רשמתי אותם בסימן שאלה.

⁸⁸ ראה דוגמאות רבות במבוא, סוף עמ' מ ואילך (= מלמד, פרקי מבוא, עמ' 294). וראה עוד: "רבי יוחנן בשם רבי ובי ימות מת עליו" וכו' (פסחים לד ע"ג שו' 64; ומה"ת, עמ' 108, ס' סא). וכן רגיל "ר' יוחנן בשם ר' ישמעאל" (מבוא למה"ת, עמ' מא, ס' 7 = מלמד, פרקי מבוא, עמ' 295, ס' 7; ולפסחים לב ע"א שו' 51, שציון שם, ראה עוד: אפשטיין, מבואות לסה"ת, עמ' 555, ס' 2; ליברמן, ריכ"פ, עמ' 456, ד"ה ר' יוחנן). וראה עוד: סוכה נג ע"א שו' 42 (מה"ת, עמ' 92, ס' שעט); חגיגה עז ע"ג שו' 9 (מה"ת, עמ' 92, ס' שפ); סוטה יז ע"ד שו' 36 (מה"ת, עמ' 46, ס' טז); ומלמד ציון כאן בהערה: "שו' 41", כי יש הבדל במניין השורות בין שתי השיטות, שלו ושלי; ועוד.

⁸⁹ כגון "רבי אימי בשם רבי שמעון בן לקיש טעמא דרבי מאיר והתנחלתם אותם" וכו' (דמאי כד ע"ד שו' 36), וראה מה"ת, עמ' 98, ס' תלא.

⁹⁰ ראה מבוא, שם, עמ' לא, ד"ה וכדרך הבבלי (= מלמד, פרקי מבוא, ריש עמ' 287).

⁹¹ והוא רגיל לציין מדרשים אלו בכוכבית — ראה מה"ת, עמ' 2, הערות כלליות לטכסט, ס' ד.

⁹² כגון "דלמא רבי ורבי חייא רבא ורבי ישמעאל בי רבי יוסה היו יושבין" וכו' (שבת טו ע"ג שו' 8; מה"ת, עמ' 193, ס' קיז). וראה עוד: "דלמא רבי חייא רבא ורבי שמעון בן חלפתא הוו מהלכין" וכו' (ברכות ב ע"ג שו' 37; מה"ת, עמ' 186, ס' פד).

⁹³ כגון "ר' יוסי בי ר' חלפת' משבח בד' מאיר... הדא היא דכת' ברכת ה' היא תעשיר" וכו' (ברכות ה ע"ב שו' 48 ואילך; מה"ת, עמ' 189, ס' צה).

יתר על כן, הוא כולל בספרו מימרות אמוראיות ממש כאשר מתברר לו מהמקבילות שנאמרו במקורן על ידי תנאים.⁹⁴

ואילו אני לא הלכתי אחרי מקור הדברים אלא אחרי מסירתם האחרונה, ולכן אני מחשיב לתנאים רק אותם המקורות שהוצעו במפורש כברייתא ב"תני" או ב"כתיב", או כשהם דרשות סתמיות המתבררות כתנאיות על פי המקבילות, או כשהדברים נמסרו בסתם וחזותם מלמדת עליהם שהם תנאיים למרות חסרון דיבורי ההצעה "תני" ו"כתיב" הנ"ל. ואולם דרשות שנמסרו במפורש על ידי האמוראים בשמם של התנאים, דנתי אותן כאמוראיות, הכל כפי שביארתי לעיל. וכן נהגתי בסיפורים על תנאים שאין להם מקבילות בספרות התנאים, הבאים בציון "דלמא" או ללא דיבור הצעה. אלה הן אפוא שתי שיטות שונות ושתיהן יתכנו כשלעצמן. חוץ מזה ישנם הבדלים בין מלמד וביני בפרטים: יש שהוא מחשיב דברים לתנאיים, ואילו אני מסופק בהם⁹⁵, ויש שהוא מחשיב אותם כאמוראיים, ואילו אני סבור שהם תנאיים או ספק תנאיים⁹⁶, ואני הלכתי בספקות לחומרא.⁹⁷

⁹⁴ כגון: "דאמר לוי מהארץ עד לרקיע" וכו' (ברכות יג ע"א שו' 18), וציון לבבלי פסחים צד סע"א (מה"ת, עמ' 182, סי' סד), והאומר שם הוא רבן יוחנן בן זכאי; "לא כן אמר ר' זעירא בשם רבי יוסי בר חנינא רבי בא רבי חייא בשם רבי יוחנן לא תחונם. לא תתן עליהן חן" (ברכות יג ע"ב שו' 63), ובבבלי עבודה זרה כ' ריש ע"א הובאו הדברים בהצעת "תניא נמי הכי" (מה"ת, עמ' 129, סי' יז); "רבי אבהו בשם ר' יוחנן בשתי אותיות" וכו' (חגיגה עז ע"ג שו' 44), ובמקבילה במנחות כט ע"ב: "דרש ר' יהודה בר ר' אילעאי" וכו' (מה"ת, עמ' 182, סי' סה); וכגון דרשת ר' מנא, "ואתייא כיי דמר רבי מנא כי לא דבר רק הוא מכס. ואם הוא רק מכס" וכו' (נפאח טו ע"ב שו' 40 ומקבילות; מה"ת, עמ' 167, סי' רפח), ולא פירש למה, ולא הפנה למקורות תנאיים. ונראה שסמך על דברי ר' ישמעאל לר' עקיבא בבראשית רבה: "אמר לו כי לא דבר רק הוא מכס ואם רק הוא מכס שאין אתם יודעים לדרוש" (א, יד, כרך א, עמ' 12). וראה עוד ספרי דברים, פיס' מח, עמ' 113 שו' 6.

⁹⁵ כגון "כותים שבה מה היו עושין" וכו' (כלאים לב ע"ג שו' 16 = כתובות לה ע"ב שו' 20). מלמד העתיק מאמר זה כהמשך לברייתא שקדמה (מה"ת, עמ' 166, סי' רעט, עי"ש), ואילו אני רשמתי "מה" בסימן שאלה בערך "מה (וכללית; בלשון שאלה או קושיא)", שמא כבר נסתיימה הברייתא ומאמר זה הוא תוספת אמוראית עליה. כיוצא בזה המונח "תדע לך שהו' כן" (ברכות ג ע"ב שו' 52 = סנהדרין ל ע"ב שו' 1) נכלל על ידי מלמד בברייתא (מה"ת, עמ' 143, סי' קט), ואני רשמתי אותו בסימן שאלה. ואמנם הוא חסר במקבילה שבעבודה זרה מא ע"ג שו' 47, ואיננו במ"ת עמ' 103, פסוק י"א, אלא שאין בשתי אסמכתאות אלה כדי להכריע.

⁹⁶ כגון "וכי אמור הוא בעניין. אלא מכיון שמיתת בני אהרן אמורה בעניין ולא מתו אלא במילואין כמי שהוא אמור בעניין" (וימא לח ע"ב שו' 7, עי"ש). מלמד (עמ' 69, סי' קצב) השמיט מאמר זה, ואילו אני סבור שהמאמר תנאי, ועדיין צ"ע. כיוצא בזה המופעים של המונח "פרט ל-", החוזר כמה פעמים בקטע שבשבעות לז ע"ב שו' 18 עד שו' 23. מלמד השמיט את הקטע לגמרי בראותו בו מאמר אמוראי (ראה מה"ת, עמ' 30, סי' קפג), ואילו אני הסתפקתי בו שמא הוא תנאי.

⁹⁷ כלומר, מונח שהוא ספק תנאי רשמתי אותו בסימן שאלה, אף על פי שהיה קרוב יותר להשמיט אותו. כמו כן מונח שהוא ספק אמוראי רשמתי אחריו סימן שאלה אף על פי שקרוב לומר שאין צורך בו.

עד כאן ההשוואה בין מלמד בספרו "מדרשיהלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי" וביני.

בספרו השני, "מדרשיהלכה של האמוראים בתלמוד ירושלמי", ירושלים ורמת-גן תשס"ד, כינס פרופ' מלמד ז"ל את מדרשי ההלכה והאגדה של האמוראים שבירושלמי. ואעמוד אף כאן בקצרה על ההסכמות והחילוקים שבינינו.

ישנם מדרשים בספר שאנחנו הולכים בהם בשיטה אחת — אלה הם בדרך כלל המדרשים המוצעים בפירוש בשם של האמוראים⁹⁸, והם, כדבריו, "מדרשי הלכה של אמוראים, שבאו לתת טעם להלכותיהם של תנאים"⁹⁹. לעתים מדובר במדרשים שלמרות שנרשמו אצלו כאמוראיים, שנינו מסופקים בהם שמא הם תנאיים¹⁰⁰, והדבר צוין במפורש אצלו בהערות¹⁰¹. וטעם הספקות כאן ולהלן משום שמדובר בדרך כלל במדרשים סתמיים שאין להם מקבילות במדרשי ההלכה שבידינו.

ברם, מדרשים האמורים על ידי סתם התלמוד בביאור טעמם של התנאים נרשמו אצל מלמד כאמוראיים, ואילו אצלי כספק תנאיים, כאשר היה הספק שקול בעיניי¹⁰². כמו כן, ישנם מדרשים עצמאיים רבים אחרים שאנו חלוקים בהם: מהם מדרשים שהוא רואה אותם כאמוראיים, ואילו אני כתנאיים¹⁰³, כשלעתים מדובר במקור תנאי שחדרו אליו מונחים ארמיים אמוראיים על ידי הגרסנים¹⁰⁴, ומהם מדרשים שהוא רואה אותם כאמוראיים, ואילו אני כספק תנאיים¹⁰⁵. ויש שהסתפק במדרש שמא הוא תנאי, ולדעתי הוא תנאי בוודאי¹⁰⁶. ומכיוון שאין הדברים ניתנים תמיד להכרעה ודאית וחד-משמעית, הרי זה ספק עומד ומחלוקת קיימת.

⁹⁸ והם מרובים מאוד ואולי הרוב — ראה למשל: עמ' 4-3, ס' א-ו; עמ' 32, ס' סו; עמ' 34, ס' פה; עמ' 35, ס' צ; עמ' 63, ס' קלז.

⁹⁹ מבוא, עמ' יח, אות ג (= מלמד, פרקי מבוא, ריש עמ' 314, אות ג).

¹⁰⁰ וישנו למשל קטע אחד שמופיע בשני הספרים שלו, מה"ת ומה"א, מחמת הספק — השווה מה"ת עמ' 131, ס' כו, ומה"א עמ' 184, ס' מד רישא; וראה הערה שם.

¹⁰¹ ראה: עמ' 17, ס' סז (סיפא); עמ' 21, ס' ג; עמ' 86, ס' קיג.

¹⁰² כגון: עמ' 12, ס' מב; עמ' 22, ס' ח; ט; עמ' 23, ס' טז; עמ' 27, ס' לט רישא; עמ' 46, ס' כג.

¹⁰³ עיין, למשל: עמ' 15, ס' נח; עמ' 28, ס' מה, רישא: "כי יפתח איש בור וכי יכרה איש בור. אחד בור לנזקין ואחד בור למיתה" (ובבא קמא ה ע"א שו' 13); עמ' 28, ס' מט, למרות שהדברים באים אחרי "מחלפה שיטתהון דבית הלל" (קידושין נח ע"ג שו' 56); עמ' 31, ס' סא; עמ' 44, ס' יא, רישא: "נפש לרבות הנשיא" (הוריות מו ע"ד שו' 41); עמ' 45, ס' טו; עמ' 51, ס' נא; עמ' 52, ס' נז; עמ' 59, ס' קח; עמ' 87, ס' קיז; עמ' 105, ס' פז; עמ' 108, ס' קח; עמ' 159, ס' לו ועמ' 204, ס' קלז.

¹⁰⁴ ראה למשל עמ' 23, ס' יד, והיא הברייתא שבריש פסחים, שדנתי בה להלן עמ' סו, ס' יב; וכן עמ' 86, ס' קיב, והיא הברייתא שבנדרים ריש פרק י', שדנתי בה להלן שם, ס' י.

¹⁰⁵ עיין, למשל: עמ' 6, ס' י; עמ' 7, ס' יב; עמ' 12, ס' מד; עמ' 19, ס' עד; עמ' 195, ס' קז, ע"ש בהערה שציין לתוספתא ברכות, ומה שהבאתי בהערה לערך "זה", לנידה נ ע"ד שו' 14, בשם גליונות הרש"ל.

¹⁰⁶ ראה: עמ' 73, ס' כז; עמ' 191, ס' פד.

עד כמה יכולות ההכרעות האלה להיות רופפות כשהן נשענות על הסברא בלבד, ויכחו שתי דוגמאות שנרשמו אצלו כאן בטעות כדברי אמוראים, והן ברייתות מפורשות¹⁰⁷. שתי דוגמאות אלה יצאו ללמד על הכלל כולו.

בכל המדרשים האלה, מקומות שהכרעתי בהם שהם תנאיים בוודאי — לא כללתי ברשימה את המונחים שבהם; מקומות שהכרעתי שהם אמוראיים בוודאי — כללתי אותם בסתם; ומקומות שהם ספק תנאיים ספק אמוראיים — כללתי אותם בסימן שאלה.

סוף דבר, למרות היגיעה הרבה שיגעתי כדי להרחיק מונחים וביטויים תנאיים מספר זה¹⁰⁸, עדיין לא יצאנו מבית הספק במקומות רבים, ואפשר שמדובר בהם במונחים תנאיים¹⁰⁹. וכמה טעמים לדבר, כפי שכבר הסברתי: מנהגו של הירושלמי להשמיט את דיבורי ההצעה של הברייתות; הגבול התחתון של הברייתות שהוא מסופק לעתים¹¹⁰; מנהגו של הירושלמי להציע את הברייתות בלשונו ובמונחים שלו ואחרי דיבורי ההצעה שלו¹¹¹; ולבסוף, העובדה שמקורות תנאיים רבים לא הגיעו לידינו, מקורות שאולי שימשו מקור למדרשי הסתם שלפנינו¹¹². ולכן הכרעה ברורה ומוחלטת בכל המונחים המסופקים בלתי אפשרית. יתר על כן, יתכן שכמה מונחים שכללתי בסתם ברשימה או בסימן שאלה הם מונחים תנאיים ודאיים. משום כך מן הראוי הוא למעיין שיבדוק אחריי, שכן נושא זה היה אחד מן הדברים הקשים בעריכתו של הספר הזה, והמלאכה — כדברי הרי"ף¹¹³ והרמ"ה¹¹⁴ — מלאכת שמים היא.

¹⁰⁷ השווה עמ' 141, סי' צא, ותוספתא סנהדרין פי"ד ה"ז וה"ט, עמ' 437; עמ' 188, סי' סח ("מעשה באחד ששילח ביד בנו" וכו'), וספרי במדבר, פס' קלא, עמ' 173 (וציין לו מרגליות, ויק"ר, כא, ט, כרד, ג, עמ' תפט, הערה לשורה 1).

¹⁰⁸ להוציא המונחים התנאיים או שמקורם תנאי שנשתקעו בו לפי הכללים שביארתי.
¹⁰⁹ על הקושי בזיהוי ודאי של מקורות תנאיים בירושלמי ראה מה שכתב היגר: "וכן מן הדברים הידועים הוא שהרבה ברייתות מובאות בירושלמי בלי ציון 'תני' או 'דתני'. ומן לשון המאמרים ניכר שברייתות הן. אבל לפעמים קשה להחליט אם בעלי הירושלמי כיוונו במאמריהם לאיזה ברייתא או לאי" (היגר, ב, עמ' 227, ד"ה וכן). וכתב עוד: "מאמרים אחדים המובאים אצל הראשונים מן הירושלמי, ואינו ברור מדברי הראשונים אם הם באו בירושלמי בתור מאמרים או בתור ברייתות" (שם, עמ' 234, ד"ה בפרק ז, סי' 3). וראה עוד כ"ץ, א, עמ' 274, ד"ה גם ההכרעה ואילך.

¹¹⁰ ואלבק מעיר: "על כן קשה מאוד להציב גבולות בירושלמי בין מימרות האמוראים מדעת עצמם ובין ברייתות" (אלבק, מחקרים, עמ' 132, סוף ד"ה סיפורים).

¹¹¹ על נוסחן הרופף של הברייתות ראה: מבוא לנו"מ, עמ' 1051, ד"ה ואף בלשון; זוסמן, תורה שבעל פה, עמ' 268, הע' 35; עמ' 342, הע' 57. ואלבק מעיר: "כי השינויים בנוסח הברייתות בבבלי, ירושלמי תוספתא ומדרשי ההלכה גדולים מאוד" (אלבק, מחקרים, עמ' 176, ד"ה ובאמת).

¹¹² וכבר העיר היגר: "הרבה פעמים מצינו בירושלמי מאמרי האמוראים המתחילים ב'דרש'... מקורי המאמרים האלה הם ספרי התנאים הידועים לנו, ושאינם ידועים לנו" (היגר, ד, עמ' 20).

¹¹³ ראה הרי"ף, גיטין, מח ע"א.

¹¹⁴ ראה רבינו מאיר הלוי אבולעפיה, יד רמה על מסכת בבא בתרא, נד ע"א, סי' רלג, מהד' ע"צ פלד, א, ירושלים תשנ"ב, עמ' רפ, ד"ה ואע"ג דגאון.

עד כאן עסקנו במונחים עבריים המשותפים ללשונם של התנאים והאמוראים. לעומת זאת המונחים הארמיים שבברייתות שייכים ללשונם ולתלמודם של האמוראים והם נכללו ברשימה, שכן העיון מלמד שיש והאמוראים או הגרסנים משגירים לשונות ארמיים בתוך הברייתות¹¹⁵, כפי שמלמדות הדוגמאות הבאות.

תוספ' שם, פ"א הי"ב, עמ' 224
שוי' 55:

מעשה בשנים כהנים שהיו שוים
רצים ועולין בכבש, דחף אחד מהן
את חברו לתוך ארבע אמות, נטל
סכין ותקע לו בלבו... **געו כולם**
אחריו בבכיה, ואחר כך בא אביו
של תינוק אמ' להם וכו'.

א. יומא פ"ב ה"ב, לט ע"ד
שוי' 13:

מעשה באחד שקדם את חברו
בתוך ארבע אמות של מזבח נטל
חבירו את הסכין ותקעה בלבו...
שרון כל עמא בכיין. עד דאינון
עסיקין בבכיה¹¹⁶ נכנס אביו של
אותו התינוק אמר להן וכו'

בבלי בבא קמא, עד ע"ב:

מעשה¹¹⁷ בר"ג שסימא את עין
טבי עבדו והיה שמח שמחה גדולה
מצאו לר' יהושע אמר לו אי אתה
יודע שטבי עבדי יצא לחירות אמר

ב. כתובות פ"ג ה"י, כח ע"א
שוי' 13 = שבועות פ"ה ה"ז,
לו ע"ג שוי' 33:

מעשה ברבן גמליאל שהפיל שן
טבי עבדו. **אתא גבי דרבי יהושע**
אמר ליה טבי עבדי מצאתי
עילה לשחררו. **אמר ליה ומה**

¹¹⁵ וכבר העיר הרמב"ן על הברייתות שבבבלי: "ואפילו בעיקר הברייתות גורעין ומוסיפין ומפרשין, כדנתיא בפ"ק דמכילת' [חולין טז ע"ב — מ"ע] וצואר בהמה למעלה, ומפרש' לה בעופא דקליל, ויש רבות" (חידושי הרמב"ן לחולין, פ ע"ב, סוד"ה הא דאמר'; על פי הר"ש אברמסון ז"ל, כללי התלמוד, עמ' 58, סי' 45). וכן כתב: "שכן דרך בעלי הגמרא לשנות לשון הברייתות כדי להוסיף בהן פירוש, או לקצר, ואפילו במשניות זרעים וטהרות תמצא כן" (חידושי הרמב"ן, ב"מ, מז ע"ב, ד"ה ומצאתי, עמ' שכ מן הספר, כפי שהביאו ליברמן, תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 152, ד"ה והוסיף). וראה עוד מה שהביא ליברמן בשמו בתוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 287, ד"ה ובח' הרמב"ן; שם, בבא בתרא, עמ' 378, ד"ה והרמב"ן. ואפשטיין כתב: "הירושלמי בכלל רגיל להציע את הברייתות בלשונן" (מחקרים, ב, א, עמ' 177, ד"ה כדרך). והבאתי את דבריו לעיל, עמ' מז, סוף הע' 19, ולהלן בהערה האחרונה לערך "לא סוף דבר... אלא אפילו...". וראה עוד אלבק, מחקרים, עמ' 25, הע' 2, וביחוד בהמשך ההערה שם, עמ' 26, ד"ה גם בברייתות.

¹¹⁶ וראה עוד כיוצא בזה: "וכשהיה ר' עקיבא מגיע לדבר הזה היה בוכה" (תוספ' נזירות, פ"ג הי"ד, עמ' 133). והעיר ליברמן: "בקיודשין [בבלי פא ע"ב — מ"ע] בארמית: כי הוה מטי להאי פסוקא הוה בכי" (תוכפ"ש, נזירות, עמ' 531, הע' 9). וראה עוד שקלים נ ע"א שוי' 45: "באו ואמרו", אבל בשרי": "אתון אמרו" (עמ' 135 שוי' 28).

¹¹⁷ המעשה מוצע שם ב"איתיביה רב חסדא לרב הונא", כלומר, ברייתא.

ב. כתובות (המשך)

בידך¹¹⁸ ואין קנסות אלא בב"ד
ובעדים.

בבלי בבא קמא (המשך)

לו למה א"ל שסמיתי את עינו
אמר לו אין בדבריך כלום שכבר
אין לו עדים.

ג. קידושין פ"ב ה"ח, סג ע"א

שוי' 17:

כד דמך ר"מ גזר רבי יודה ואמר
אל ייכנסו תלמידיו של רבי מאיר
כאן. דחק סומכוס ועאל. אמר
וכו'.

בבלי קידושין נב ע"ב = נזיר

מט ע"ב:

תנו רבנן לאחר פטירתו של ר'
מאיר אמר להם רבי יהודה
לתלמידיו אל יכנסו תלמידיו רבי
מאיר לכאן מפני שקנתרנים הם
ולא ללמוד תורה הם באים אלא
לקפחני בהלכות הם באים דחק
סומכוס ונכנס וכו'.

והוא הדין למונחים דלהלן:

ד. מעשר שני פ"ד ה"ט, נה ע"ב

שוי' 39:

הרי שהיה מצטער על מעותיו של
אביו נראה לו בחלום כך וכך הם
ובמקו' פלוני הם. אתא עובדא
קומי רבנין אמרין דברי חלומות
לא מעלין ולא מורידין.

תוספ' שם, פ"ה ה"ט,

עמ' 270 שוי' 30:

היה מצטער איכן מעשר שיני של
אבה, בא איש חלום אמ' לו כך
וכך הן, במקום פלוני הן, זה היה
מעשה ומצאו שם מעות ובאו
ושאלו את חכמים ואמרו הרי
אילו חולין, שדברי חלומות לא
מעלין ולא מורידין.

ה. שבת פ"ז [ה"ג], יו ע"ב

שוי' 15:

קנה שהתקינו להיות פוקק בו
החלון נימר אם היה קשור ותלוי
פוקקין בו ואי לא אין פוקקין בו
וכו'.

תוספ' שם, פ"ד ה"ג,

עמ' 65 שוי' 15:

קנה שהתקינו בעל הבית להיות
פותח ונועל בו, אם היה קשור
ותלוי פותחין ונועלין בו, ואם לאו
אין פותחין ונועלין בו וכו'.

¹¹⁸ הביטוי "מה בידך" בא גם בבבלי בלשון "ואת מה בידך" (ביצה כז ע"א; חולין מט ע"א, שם נז ע"ב), אבל בהוראה אחרת לגמרי. ובהוראה ריאלית ממש ראה שם, יומא לח סע"א. וראה עוד "מה זה בידך" (שבת מט ע"א = שם, קל ע"א [ושם "זה" ל']]. ויתכן שהביטוי עברי.

תוספ' שם, פ"א ה"י, עמ' 143
שו' 44 = בבלי שם, לב ע"א:

במי דברים אמורים בתרומה
שהפרישה חמץ קודם לפסח לשום
תרומה, אבל המפריש תרומה חמץ
בפסח **אינה** תרומה.

בבלי שם, לג ע"ב:

ומנין שפשוטה לפניה ת"ל
והעברת שופר תרועה ומנין
שפשוטה לאחריה ת"ל תעבירו
שופר **ואין לי אלא** ביובל בראש
השנה מנין וכו'

בבלי בבא בתרא, טו ע"ב:

דתניא רבי אלעזר אומר איוב
בימי שפוט השופטים היה **שנאמר**
הן אתם כולכם חזיתם ולמה זה
הבל תהבלו איזה דור וכו'

תוספ' שם, פ"ז הי"ח (בכ"ו),
עמ' 197 שו' 154:

ר' יהודה בן לקיש או' שני
ארונות היו... **שנ' וארון ברית**

ו. פסחים פ"ב ה"ג, כט ע"א
שו' 36:

תני רבי שמעון בן אלעזר אומר
משום רבי שמעון בן יוצדק
מתניתא בשהפרישה מצה
ונתחמצה אבל אם הפרישה חמץ
לא בדא.

ז. ראש השנה פ"ג ה"ה, נח ע"ד
שו' 36:

אני יי' אלהיכם אילו המלכיות.
זכרון תרועה אילו הזכרונות. שופר
תרועה אילו השופרות. **עד כדון**
ראש השנה. יובל... מניין שהיא
פשוטה לפניה. תלמוד לומר
והעברת שופר. ומניין שהיא
פשוטה לאחריה תלמוד לו'
תעבירו שופר. **עד כדון** יובל. ראש
השנה וכו'.

ח. סוטה פ"ה ה"ה, כ ע"ג
שו' 60:

תני רבי ישמעאל איוב מעבדי
פרעה היה ומגדולי פמילייתו שלו
היה **הדא היא דכתי'** הירא את
דבר יי' וגו'. **וכתיב ביה** איש תם
וישר וירא אלהים וסר מרע. רבי
יוסי בר יהודה אומר בימי שפוט
השופטים היה. **הדא היא דכתיב**
הן אתם כולכם חזיתם ולמה זה
הבל תהבלו. חזיתם וכו'.

ט. סוטה פ"ח ה"ג, כב ע"ב
שו' 56:

דתני ר' יודה בן לקיש אומר שני
ארונות היו מהלכין עם ישראל

ט. סוטה (המשך)

במדבר... **הדא היא דכתיב**¹¹⁹
וארון ברית יי' ומשה לא משו
מקרב המחנה.

תוספ' (המשך)

ה' ומשה לא משו מקרב
המחנה.

י. נדרים פ"י ה"א, מא ע"ד

ש' 25:

כתיב אם היה תהיה לאיש. מה **אנן**
קיימין אם בנשואה כבר **כתיב** אם
בית אישה נדרה. ואם בפנויה כבר
כתיב ואשה כי תדר נדר ליי'. מה
ת"ל ואם היה תהיה לאיש ונדרה
עליה. ואי זו זו נערה מאורסה
שאביה ובעלה מפירין נדרה.

ספרי במדבר, פיס' קנג, עמ' 203

ש' 6:

ואם היו תהיה לאיש ונדרה עליה
זו ארוסה **אתה אומר** זו ארוסה
או אינו מדבר אלא בנשואה
כשהוא אומר ואם בית אישה
נדרה הרי נשואה אמורה הא מה
ת"ל ואם היו תהיה לאיש ונדרה
עליה זו ארוסה דברי ר' יאשיה.

כאן באה הברייתא בלשון אחר בירושלמי, אבל עיקרה תנאי, ואפשר שכך שנו אותה
במקור תנאי אחר שעמד לרשותם. כיוצא בזה:

יא. נזיר פ"ז ה"א, נה ע"ד

ש' 29:

כתיב ועל כל נפשות מת לא יבוא.
מה אנן קיימין אם לאוסרן על
הרחוקים הרי הוא בכלל כהן
הדיוט. אלא אם אינו עניין
לרחוקים תניהו עניין לקרובים.

בבלי שם, מז ע"ב:

דת"ר על כל נפשות מת לא יבא
במה הכתוב מדבר אי ברחוקים
קל וחומר הוא ומה כהן הדיוט
שהוא מיטמא לקרובים אינו
מיטמא לרחוקים כהן גדול שאינו
מיטמא לקרובים אינו דין שאינו
מיטמא לרחוקים אלא בקרובים
הכתוב מדבר.

יב. משתי הדוגמאות האחרונות אני מסיק שהקטע הפותח את ירושלמי פסחים אינו
אלא ברייתא, וזה לשונו:

כתיב ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותי מארץ מצרים.
בראשון בד' עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות וגומר. **מה אנן קיימין** אם
לאכילת מצה **כבר כתיב** שבעת ימים מצות תאכלו. ואם לומר שמתחיל בארבעה

¹¹⁹ ועיין כיוצא בזה בסוטה פ"ט הי"ד, כד ע"ב ש' 39, ותוספתא שם, פט"ו ה"א (בכ"ו), עמ' 239
ש' 13; ירוש' שם ש' 40, ותוספתא שם ש' 16.

עשר והכתיב עד יום האחד ועשרים לחדש. אלא **אם אינו עניין לאכילת מצה תניהו עניין לביעור חמץ** (פסחים פ"א ה"א, כז ע"א שו' 27 ואילך).

ואף על פי שלא מצאנו ברייתא כזאת בלשונה עם חילופי המונחים האמוראיים לתנאיים, מצאנו כיוצא בה¹²⁰:

בראשון יכול בכולו ת"ל בארבעה עשר או בארבעה עשר יכול בשחרית ת"ל יום או יום יכול משתי שעות ת"ל בערב מה בערב משפנה היום אף כשאמור יום משפנה יום משש שעות ולמעלה. יכול את חייב מצה בארבעה עשר ת"ל עליו (דב' טז ג) עליו אתה חייב מצה ואין אתה חייב מצה בארבעה עשר אם כן למה נאמר בארבעה עשר **אם אינו ענין לאכילת מצה תניהו ענין לביעור חמץ** (מכילתא דרשב"י, עמ' 22 שו' 11).

ספרי במדבר, פיס' קלא,
עמ' 171 שו' 8:

שנאמר והמה באו בעל פעור וינזרו לבושת ויהיו שקוצים כאהבם (הושע ט י).

יג. סנהדרין פ"י ה"ב, כח ע"ד
שו' 24:

הדא היא דכתיב המה באו בעל פעור וינזרו לבושת ויהיו שיקוצים כאהבם. עד שנעשו שיקוצים לאביהם שבשמים.

ספרי שם, עמ' 172 שו' 22:

השליכן לארץ ועמד ופלל **שנא'** ויעמוד פנחס ויפלל ותעצר המגפה ותחשב לו לצדקה (תילים קו ל).

יד. שם, כט ע"א, שו' 1:

מה עשה השליכן לארץ ועמד ונתפלל **הדא היא דכתיב** ויעמד פינחס ויפלל ותעצר המגפה.

תוספ' בבא קמא, פ"ח ה"ח,
עמ' 38 שו' 32:

וחכמים אומ' כל המשלם קרן משלם חומש ואשם, וכל שאין משלם את הקרן אין משלם חומש ואשם.

טו. שבועות פ"ח ה"ז, לח ע"ד
שו' 14:

ורבנין אמרין לקרן חומשין אין לשבועות חומשין.

וראה עוד:

טז. יומא פ"ג ה"ו, מ ע"ג שו' 49 = חגיגה פ"א ה"א, עה ע"ד שו' 44:
דתני ולבני אהרן תעשה כתנות. **רבנן אמרי** שתי כתנות לכל אחד ואחד. רבי יוסי אומר אפי' כתונת אחת לכל אחד ואחד.

¹²⁰ ויזכיר "אם אינו עניין" וכו' המשותף לשתיהן.

אמנם, מתברר שלעתים המינוח הארמי הוא מעשה סופרים מעתיקים ולא אשגרת גרסנים ועורכים, ותוכיח הסוגיא הבאה:

יז. בבא קמא פ"ח ה"א, ו ע"ב	שרי"ר, עמ' 249 שו' 6:
שו' 27:	כתוב כויה תחת כויה פ' ת' פ'
כתיב כוייה תחת כוייה וגו'. היכי	והיכי אם בשפצעו והוציא את
דמי אם בשפצעו והוציא דמו כבר	דמו והלא כבר נא' ¹²¹ פצע תח'
כתיב פצע תחת פצע. וכו'.	פצע וכו'.

מכל מקום אין דבר זה משנה לענייננו, שכן בין אם הדבר מעשה גרסנים בין אם מעשה עורכים או סופרים, מדובר במינוח אמוראי ארמי השייך למחקרנו.

כיוצא בזה מצאנו בברייתות את הביטויים הארמיים הבאים: "אילו... יאות" (שבת ג ע"ג שו' 27); "לא צורכה דלא" (פסחים לא ע"א שו' 47); "את אמר" (שבועות לח ע"ב שו' 58, עי"ש), ושלושתם נכללו ברשימה.

מכל האמור התברר שמנהגם של האמוראים הוא להשגיר את הלשונות והמונחים שלהם אל תוך הברייתות, ומכיוון שבלשון האמוראים אנו עסוקים, מן הדין הוא לכלול ברשימה את הביטויים האלה¹²².

ויש שהדברים תנאיים במקורם, אבל מנוסחים ברובם בארמית¹²³, ודנתי אותם כמסורת אמוראית, וכללתי ברשימה גם את המונחים העבריים שבהם.

¹²¹ וכן הוא בכ"א, עמ' 29 שו' 14 (ושם קטוע): "אי בשפצעו והוציא את דמו **והלא כבר נאמר** פצע תחת פצע".

¹²² אבל לא כללתי את המונח "אי" השגור בברייתות. ביטוי זה ישנו אמנם במדרשי ההלכה שבירושלמי ד"ו, כגון: "אי כשתכלה לעשר" (מעשר שני נו ע"ב שו' 24; וליתא בכ"ר שם, עמ' 286 שו' 6; "אי לפני המזבח" וכו' (ביכורים סה ע"ד שו' 30; כ"ר קטוע כאן); וראה עוד פסחים לא ע"ד שו' 8 ושו' 9. ואולם בדיקה בכ"ר של הירושלמי מלמדת שהנוסח העיקרי הוא "או" — ראה: "אי מה זית" וכו' (פאה יו ע"ג שו' 18), ובכ"ר עמ' 107 שו' 17: "או"; "אי בסוף שנה" וכו' (מעשר שני נו ע"ב שו' 21), ובכ"ר עמ' 286 שו' 3: "או"; "אי מה מקץ" וכו' (מעשר שני, שם שו' 26, ובכ"ר שם, שו' 10: "או". וכן מלמדת ההשוואה בין הספרא שלנו לספרא כ"ר 66. שכן הנוסח בכ"ר הוא "או" תחת "אי" — ראה, למשל: "אי ומה מליקה" וכו' (ספרא נדבה, פרש' ז ה"ה, ט ע"א), אבל בכ"ר: "או" (עמ' לד שו' 6); "אי והקטיר" (שם, פרק ט ה"ה, ט ע"ב), אבל בכ"ר: "או" (עמ' לו שו' 7); "אי מסלת" (שם, פרש' ט ה"ה, י ע"ב), אבל בכ"ר: "או" (עמ' מא שו' 7 מלמטה). ויש שנשתמרה הצורה המקורית "או" גם בנוסח הדפוס — ראה "או יום" וכו' (כ"ר עמ' תמד שו' 6 מלמטה), וכן הוא בנדפס (אמור, פרק י"א ה"א, ק ע"ב). ובסוטה כג ע"ד שו' 20-21: "אי מה... אף...", אבל בקו"א: "או" (שרי"ר, עמ' 343, סי' רנה). נראה אפוא ש"אי" הוא ביטוי ארמי **בבלי** שנשתגר בירושלמי ובספרא בהשפעת הבבלי. משום כך אני מסתפק בהערה זו ואיני רושם את המופעים של "אי" זו בירושלמי.

¹²³ כדברי היגר: "ומצינו כמה ברייתות מספרות התנאים המובאות בירושלמי בלשון התלמוד" (היגר, ז, עמ' 300, ד"ה ומצינו) — ראה, למשל: "רבי עקיבה הוה קיים מיתדין" וכו' (ברכות יד ע"ב שו' 48-56 = סוטה כ ע"ג שו' 43-49); והיא ברייתא בבבלי ברכות סא ע"ב. וראה מה"ת, עמ' 128, סי' ט.

2. לא נכללו המונחים הבבליים

ישנם בירושלמי שלנו כמה מונחים בבליים שנשתגרו לתוכו על ידי הסופרים, שהיו רגילים בלשון הבבלי, וכן כמה תוספות בבליות ממש על המונחים שבהם. למשל, כבר הערתי במקום אחר¹²⁴ על שמונה סוגיות וקטעי סוגיות בבליות שהועתקו אל תוך מסכת שקלים. בסוגיות אלה, וכן בתוספות הבבליות האחרות למסכת כפי שהן מתבררות מגליונות כ"י ליידן, קיימים כמה מונחים וביטויים בבליים שאין להם מקום באוצר מונחי הירושלמי, שהרי אין ענייננו כאן אלא בתורתה של ארץ ישראל. ואלה הם המונחים בסדר הא"ב:

"אי נמי" (מו ע"ג שו' 33); "דבר הלכה" (מו ע"א, שו' 29 ושו' 31)¹²⁵; "הא אמרינן בעלמא" (נ ע"ב שו' 24)¹²⁶; "הכא נמי" (מו ע"ד שו' 9 וישם: "ה"נ", שם שו' 36)¹²⁷; "ואי אמרינן" (נ ע"ב שו' 24)¹²⁸; "כי היכי ד-" (מו ע"ג שו' 33); "כי קאמרינן" (נ ע"ב שו' 23)¹²⁹; "לא" (מו ע"ג שו' 38); "לכתחילה" (נא ע"ב שו' 43); "מאי" (מו ע"א שו' 44); "מאי כולי האי" (מו ע"א שו' 24); "מאי עבידייהו" (מו ע"ג שו' 32); "נמי" (מו ע"ד שו' 37); ו"ס"ד" (מו ע"א שו' 18)¹³⁰.

וראה עוד: "לכן" (נא ע"ב שו' 42)¹³¹, מלשון המקרא; "הכדיו" (מו ע"א שו' 20), מלשון התרגום¹³²; "היאך אתה או" (מו ע"ד שו' 9)¹³³, מלשון התוספתא¹³⁴.

יתר על כן, גם המונחים שלשונם כלשון מונחי הירושלמי המופיעים בתוספות הבבליות שבשקלים לא נכללו ברשימה, ואלה הם: "אלא" (מדרשית; מו ע"א שו' 22); "אלא" (תלמודית; מו ע"ד שו' 9, מו ע"א שו' 18); "אלא" (להצעת קושיא; מו ע"ג שו' 32); "אף אתה" (מו ע"א שו' 23); "הלכותיו" (מו ע"ב שו' 9); "והכא מאי אית לך

¹²⁴ במאמרי "לתולדות הנוסח", עמ' 148, הע' 34.

¹²⁵ במאמרי "לתולדות הנוסח", עמ' 148, הע' 34, ס' 4, ציינתי את שורה 25 בדף מו ע"א כגבול התחתון של סוגיית הבבלי ביבמות צו ע"ב שהועתקה לשקלים ד"ו. ברם, נראה שגם המשך הדברים מושפע מלשונה של הסוגיא שם, צו ע"א. והמונח הזה, כלומר "דבר הלכה", היה הנוסח לפני החכם שהעביר את הסוגיא לכאן; ולפנינו בדפוס וילנא: "דבר שמועה". וכן דעת גינצבורג — ראה גינצבורג, פירושים, א, עמ' 235, הע' 7.

¹²⁶ ראה: גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' לו; תוכפ"ש, שקלים, עמ' 699, שו' 8-9.

¹²⁷ ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 455, ד"ה אמר ר' מנא.

¹²⁸ ראה גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' לו.

¹²⁹ ראה: גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' לו; תוכפ"ש, שקלים, עמ' 699, שו' 8-9.

¹³⁰ ראה ירוכ"פ, עמ' 381, ד"ה וכן במהר"ם. וכתב שם בין היתר: "אבל אין מביאים ראייה על סיגנון הירושלמי משקלים, כי סיגנונה נשתנה בהרבה ע"פ הבבלי". ועיין עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 1297, ריש הע' 1 ("תאנא"). וצ"ע.

¹³¹ ראה ירוכ"פ, עמ' 381, ד"ה וירושלם.

¹³² ראה לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 197, טור ב, ערך היכדין.

¹³³ צריך לומר: או כאומר — ראה המקבילה בנזיר נג ע"ד שו' 35.

¹³⁴ לשון זה נמצא בתוספתא פסחא, פ"ג ה"ז, עמ' 152 שו' 20; ובכריתות, פ"ב ה"א, עמ' 563 שו' 14.

למימ" (נא ע"ב שו' 135); "וחזר ואמר" (מז ע"א שו' 20); "וכי" (שם, שו' 21); "ועוד" (שם, שו' 15); "זקן אחד" (שם, שו' 19); "חבירינו" (שם, שו' 24); "חבריה" (= "חבריה"); שם, שו' 20); "חכמים" (נא ע"א שו' 22); "יושב דורש" (מז ע"א שו' 21, שם שו' 22, שם שו' 23); "כך אמר משה" (שם, שו' 22); "כך היה מעשה" (שם, שו' 16); "כתיב" (שם, שו' 20); "לית ליה" (נ ע"ב שו' 25); "למעט" (מו ע"ד שו' 36); "לפי ש-" (נא ע"ב שו' 43); "מה... אף..." (מז ע"א שו' 30-31); "מיעוט" (מו ע"ד שו' 36, שם שו' 37); "מפני מה" (מז ע"א שו' 24); "נישמענה מן הדא" (מו ע"ד שו' 7)¹³⁶; "רבי" (= מורי; מז ע"א שו' 16); "שנחלקו" (שם, שו' 17) ו"תלמיד חכם" (שם, שו' 28)¹³⁷.

וכן לא נכללו בנספח ג' המונחים "בית הכנסת" (+ "זה"י; מז ע"א שו' 19) ו"בית הכנסת של טרסיי" (שם, שו' 17)¹³⁸.

מלבד במסכת שקלים מצאנו בירושלמי עוד כמה מונחים בבליים, ואף הם לא נכללו ברשימה — ואלה הם: "אתיא" (ברכות יא ע"א שו' 48)¹³⁹; "גמר" (עבודה זרה מג ע"א שו' 48)¹⁴⁰; "דמי" (עירובין כד ע"ג שו' 32¹⁴¹, שם שו' 52; כתובות כט ע"ד שו' 44¹⁴²); "לעולם" (מגילה עב ע"א שו' 36)¹⁴³; "עסיקין" (ברכות ח ע"ד שו' 25); "קשיא" (ברכות ג ע"ד שו' 32, יא ע"א שו' 38)¹⁴⁴.

¹³⁵ ראה מה שהערתי עליו בערך "תמן... הכא מה אית לד" על אתר.

¹³⁶ ראה מה שכתבתי בהערה האחרונה לערך "נישמענה מן הדא".

¹³⁷ וראה עוד מה שרשם י' זוסמן, "מסורת-לימוד ומסורת-נוסח של התלמוד הירושלמי", מחקרים בספרות התלמודית — יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לשאל ליברמן ח'–ט' בסיון תשל"ח, ירושלים תשמ"ג, עמ' 29, הע' 98.

¹³⁸ כי שניהם לקוחים מבבלי יבמות צו ע"ב בשינויים. גם הביטוי "תורה" (מז ע"א שו' 22 וש' 23) לקוח מיבמות הנ"ל, אלא שהוראת "תורה" כאן היא תורה בכלל, והמונח בהוראה זו לא נכלל בנספח א'.
¹³⁹ וכבר מחק אותה אפשטיין — ראה מבואות לסה"א, עמ' 363, יא ע"א, שו' 52. וראה מה שהעיר שם, הע' 3.

¹⁴⁰ וליתא במקבילה בשבת יא ע"ד שו' 14.

¹⁴¹ וליתא בקו"א (שרי"ר, עמ' 318, סי' סט [וצריך להיות: ע]).

¹⁴² אמנם, אפשטיין (מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 897, ד"ה ר' ירמיה) העתיק את הדברים בסתם, אבל ליברמן מגיה כאן על דרך אולי: "עמוד" (גליונות הרש"ל, טופס א'; ומחק את הנקודה שאחריה). על תופעה דומה של "דמי" בתוספתא ראה: תוכפ"ש, גיטין, עמ' 874, שו' 28; עמ' 878, שו' 47; שם, בבא מציעא, עמ' 147, שו' 21-22, שם, הע' 12.

¹⁴³ מילה זו שגורה אמנם בבבלי, אבל לא מצאתי אותה בירושלמי, וליתא במקבילה שבהוריות מז ע"ג שו' 62, ונראה דלא גרסינן לה. ואכן, כבר העיר ליברמן שכל המאמר הוא תוספת על הגליון בכ"ל — ראה ירוכ"פ, מבוא, עמ' יז, ד"ה המגיה הוסיף, ועי"ש.

¹⁴⁴ ולא גרסינן להי. ולשון המאמר בברכות ג ע"ד שו' 32: "הרי הזן את הכל. קשיא". ולהגהה ראה: גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' כג, ד"ה הוספות; שם, עמ' 196; ליברמן, דב"ר, מבוא, עמ' xxii, ד"ה וגם. והמאירי כתב: "ונמצא בירושלמי הרי הזן את הכל קשיא. ומ"מ יש בקצת ספרים שאם היו שנים אין אומרים נברך אלא אומרים הזן את הכל. ומ"מ מי שגורס הזן את הכל מפרשו כדרך מה שפרשנו לדעת חכמי קאטאלוניא בהא סופא דגאולה" וכו' (ברכות, עמ' 172א, ד"ה ונשוב; ההדגשה שלי). הרי

פרק ה — מה לא נכלל ברשימה

וישנם בירושלמי עוד לשונות בבליים — ראה, למשל, "דקאמר ר'" (גיטין מג ע"ג שו' 59); "ארכביה אתרי ריכשי" (קידושין ס ע"ג שו' 145); "אנא מבית עלי קאתינא" (סנהדרין יח ע"ג שו' 41¹⁴⁶); "אינמי" (בבא קמא ה ע"ג שו' 4¹⁴⁷). וראה עוד מה שהבאתי במאמרי "לבעיית עריכתה", ריש עמ' 150¹⁴⁸.

ברם, מונחים ירושלמיים מובהקים הנמצאים במסכת שקלים שנתעברה צורתם על ידי תוספת לשונות בבליים, והרי הם צורות כלאיים, תרכובת של מינוח ירושלמי ובבלי, נכללו ברשימה במקומם בסימן קריאה לידם¹⁴⁹ — עיין בערכים "הא איתמ' (!) עליה" ו"פליגינן בה (!) תרין אמוראין (!)".

וכן נהגתי בביטויים כאלה במסכתות אחרות בירושלמי — עיין בערכים הבאים: והא קתני (!); והיכי דמי (!)¹⁵⁰; כי (!) אתא ר' ר' ר' בשם ר'; כתב רחמי' (!).
וכן נהגתי כאשר בא המונח הבבלי במקום מונח ירושלמי מקורי, הן בשקלים¹⁵¹ הן במסכתות אחרות¹⁵².

לנו שהיו ספרי ירושלמי שלא גרסו את המילה "קשיא". ולשון המאמר בברכות יא ע"א שו' 38: "אין תימור זו הזן את הכל קשיא". וליתיה ברי"ף שם, פ"ז, סי' קסט, לד ע"א (ואבל עיין במאמרי הנ"ל, סוף עמ' 168; אהצ"י, עמ' 162, ד"ה ג' שאכלו; וצ"ע). וכן ליתיה בנוסח הרש"ס, קסח ע"א שו' 1.
מצד אחר, כללתי ברשימה את "דתנא" (ברכות ו ע"ג שו' 43), ו"דנני" (שם, שו' 44 ושו' 45) שצורתן צורה ירושלמית כשירה, אף על פי שלדעת אפשטיין הן תוספת על פי הבבלי — ראה מבואות לסה"א, עמ' 353, הע' 23. וכן כללתי את "מניין" (ברכות ט ע"ב שו' 38) שהיא תוספת לדעתו — ראה שם, עמ' 359, הע' 17.

¹⁴⁵ ובהמשך שם לנכון: "על תרין ריכשי" (שם, שו' 50).

¹⁴⁶ וליתא במקבילה בראש השנה נח ע"ב שו' 11.

¹⁴⁷ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 120, ד"ה אמר תפתר; שם, הע' 11.

¹⁴⁸ אשר למילה "אמינא" (נזיר נו ע"ב שו' 38), אין היא מילה בבלית אלא שיבוש, וצריך לומר:

אמנה — ראה דבריו של ליברמן בחיבוריו: ירוכ"פ, עמ' 194, הע' 2; שקיעין, מהדורה ב', ירושלים תש"ל, עמ' 82 (וצריך להיות שם: ה"ב); ספרי זוטא, עמ' 33, הע' 83. ובירושלמי עירובין כו ע"ב שו' 3: "ואתייא כדמר רבי אחא" וכו', אבל בכי"ל שם בשיבוש: "ותינח" (עמ' 426 שו' 32), ונמחקה, והוגה בין השורות לנכון: "ואתייא", והעיר ליברמן: "והמלה 'ותינח' אינה אף פעם בירושלמי" (ירוכ"פ, ריש עמ' 360, ד"ה ואתייא). והעיר ליברמן עוד: "בירושלמי אין אף פעם ביטוי זה [כלומר, הני מילי — מ"ע] והוא אומר במקום 'הני מילי' — הדא דתימר" (שם, עמ' 374, סוף ד"ה ובמאירי ר'). ועל הביטוי 'הני מילי' בתוספתא שלפני הרשב"א ראה תוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 376, שו' 29; שם, הע' 36.

¹⁴⁹ עם תיקון נוסח או עם הפניה למונח הנכון.

¹⁵⁰ תחת "והיכי".

¹⁵¹ ראה הביטוי 'ר' לטעמיה (!) (מז ע"ג שו' 2), והוא בא תחת הביטוי 'ר' כדעתיה.

¹⁵² עיין בערכים ובערכי המשנה הבאים: גמרו (!); דאמרי תרויהו (!); ולימא (!); ורחמנא קרייה (!); ומאי שנא (!) בין... ל...; משמיה דידיה (!); נימא (!).

3. לא נכללו ה"גרשים", ציוני הפיסקאות וציוני "ס"א

ה"גרשים"¹⁵³ ישנם לא רק בדפוס ויניציאה¹⁵⁴ אלא גם בכ"י לידן¹⁵⁵, בכ"י רומי¹⁵⁶, בשרידי הירושלמי¹⁵⁷, בכ"י אסקוריאלי¹⁵⁸ ובנספח לבבלי הוריות ד"ו רפ"א¹⁵⁹ ונראה

¹⁵³ הביטוי "גרש" מופיע בתוך לשון המפנה בסוגיא מקוצרת לסוגיא מקבילה ארוכה. ולפירוש הביטוי ראה: ליברמן, מחקרים, עמ' 210 ואילך; אפשטיין, מבואות לסה"א, סוף עמ' 327, ד"ה גרשה; רוזנטל, לשונות סופרים, עמ' 294, ד"ה גרש ואילך. והעיקר כדברי רוזנטל: ההמשך של הסוגיא או העניין (ראה שם, ריש עמ' 297, ד"ה בסיכום).

¹⁵⁴ ה"גרשים" שבדפוס ויניציאה נמנו ונידונו על ידי אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 324 – ריש עמ' 326; עמ' 496, הע' 10; וראה עוד מחקרים, ב, א, עמ' 265, הע' 6. וראה עוד ליברמן, על הירושלמי, סוף עמ' 12, ד"ה הנה ואילך.

ואלה הם ה"גרשים" שבדפוס ויניציאה, לפי שיטת הרישום שלי: יומא מא ע"א שו' 2 (גר"ש בהילכתא עיליתא ע"ד...), מה ע"א שו' 27 (גר"ש בה"ל קדמי"תא); כתובות כח ע"ד שו' 57 (גר"ש בהילכתא קדמייתא דפיהא); נזיר נא ע"א שו' 28 (גר"ש ראש"ה דנדר"ל קדמי"תא ע"ד דמט"ו), נה ע"ב שו' 23 (גר"ש כו' ה"ל בפר"ק ג'; מכות לא ע"ד שו' 63 (כו' גר"שה). וללשון "הילכתא" ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1000, הע' 1. וראה עוד הלשונות הבאים: "כו'. היד קדמיא" ויומא מג ע"ד שו' 10; "ע"ד ס"ף פירק"א" (שבועות לו ע"ג שו' 24). וראה עוד מה שכתב אפשטיין על הציון "ע"ד" בדפוס ויניציאה, במבואות לסה"א, עמ' 515, הע' 38; ומה שכתב ליברמן, בירוכ"פ, עמ' 143, ד"ה אך אשר.

¹⁵⁵ ה"גרשים" שבכ"י לידן נמנו ונידונו על ידי אפשטיין, מבואות לסה"א, ריש עמ' 326, ד"ה בכ"ל – עמ' 327 (ועל ה"גרש" בסוטה ספ"א יז רע"ג, שדן בו בעמוד 326, ראה מלמד, מה"ת, עמ' 168, סי' רצ, הע' 4; מחקרים, ב, א, עמ' 265, הע' 3 והע' 6. וראה עוד ליברמן, על הירושלמי, עמ' 13, ד"ה ובכ"ל. ועל "גרשים" בודדים בכ"י לידן ראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 489, [סא ע"ב], שו' 62–2 (סא ע"ג); ריש עמ' 499, [סא ע"ג], שו' 8–17; עמ' 496, סד ע"א, שו' 20–39, שם, הע' 10. וראה עוד: ירוכ"פ, עמ' 306, ד"ה ר' אחא; ריש עמ' 380, ד"ה ובכ"ל; עמ' 448, ד"ה ר' יושוע; ליברמן, מחקרים, עמ' 210, וריש עמ' 212. וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 492, ד"ה ירדו לה, על הציון "כול" = "כולי". ועל תוספת פירוש ל"בת קול" בכ"ל (עמ' 98 שו' 34) ובכ"ר (עמ' 339 שו' 26) ראה: אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 245, ד"ה משר"א; ליברמן, על הירושלמי, עמ' 83, כד ע"ב, שו' 23; שם, הע' 128; ירוכ"פ, מבוא, עמ' כה, ד"ה כמו כן.

¹⁵⁶ לעניין ה"גרשים" שבכ"ר ראה מבואות לסה"א, עמ' 326, ד"ה עירובין. ול"גרשים" בודדים במסכת סוטה שבכ"ר ראה: ליברמן, על הירושלמי, עמ' 58, יז ע"ב, שו' 30, והע' 21; עמ' 66, יט ע"ג, שו' 47, והע' 58; מחקרים, עמ' 210 וריש עמ' 212.

וראה עוד את לשונות הסופר הבאים בכ"ר:

"כוליה בפרקיה (!) אחריה דמיי קדשה למפריע" (תרומות עמ' 223 שו' 5, וליתא בד"ו מב ע"ד שו' 5; ההפניה היא לדמאי פ"ז ה"ג, ד"ו כו ע"ב שו' 18); "תמן תנינן שעורים שנפלו לעיל כו" (ושם, עמ' 243 שו' 26, וכפול לעיל שם, שו' 18 ואילך); "כו' לעיל" (ושם, עמ' 248 שו' 17, וכפול לעיל שם, שו' 1, ועי"ש = ד"ו מח ע"ב שו' 12). ועל ציון לספר יוסיפון (סוטה עמ' 339 שו' 34) ראה: על הירושלמי, עמ' 83, שו' 26; שם, הע' 129; תוכפ"ש, סוטה, עמ' 738, הע' 5. וראה עוד מה שכתבתי במאמרי "לנוסח הירושלמי של רבי שלמה סיריליו במסכת שקלים", ספר הזכרון להרב יצחק נסים זצ"ל, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' קלז, הע' 184א.

¹⁵⁷ ה"גרשים" שבשרי"ר נמנו על ידי אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 327, ד"ה שרי"ר. וראה עוד: שם, עמ' 496, הע' 10; מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 935, ד"ה שקלים פ"ג ואילך. וראה עוד: ליברמן, על הירושלמי, עמ' 13, ד"ה וכן; מחקרים, עמ' 212.

שהיה "גרש" קטוע גם בקטע רבינוביץ לקידושין¹⁶⁰. כל ה"גרשים" האלה לא נכללו ברשימה ולא בנספח ז', מכיוון שאינם לשון הירושלמי אלא לשונות סופרים¹⁶¹. אשר לציוני הפיסקאות, הנה בכמה מקומות בירושלמי מצוינת הפיסקא של המשנה בציון "מתניתא" וכיוצא בה, כגון: "מתניתא" (סוטה כד ע"ג שו' 6); "מתניתא" (קידושין סא ע"א שו' 8)¹⁶²; "מתניתא" (שם, סב ע"ב שו' 33). והציון הזה רגיל הרבה ביבמות — ראה, למשל, יד ע"ב שו' 47, שו' 55, שו' 57 (2x), ושו' 59 (בכולם: "מתני'")¹⁶³. כל הציונים האלה אינם אלא מעשה ידי הסופרים המעתיקים, ואין לכלול אותם במונחי הירושלמי. וכבר כתב אפשטיין: "הציון 'מתני' — 'פיס' זר בירוש' ולקוח מן הבבלי"¹⁶⁴. במקום אחד השתמשו הסופרים הראשונים בביטוי "ותוב" (ערלה סא ע"ב שו' 29) לציון פיסקא¹⁶⁵. אשר לציון "ס"א", הוא מופיע שלוש פעמים בדפוס ויניציאה: ברכות ו ע"ב שו' 32 ושבועות לח ע"ד שו' 53 (2x)¹⁶⁶. והעיר אפשטיין על זה של ברכות: "ס"א ראשון" —

ונראה לי שבשרי"ר לקידושין עמ' 230 שו' 3 — "יניי ור' יוסה בן כופר נחתון מ..." — ישנו "גרש", כי הלשון שם מקוצרת, כמו שמלמדת ההשוואה עם ד"ו קידושין פ"ג ה"ד, סד ע"א שו' 28 ואילך עד סוף ההלכה; וההפניה היתה, כנראה, למקבילה שבגיטין פ"א ה"ו, מג ע"ד שו' 45-55. וכן עיין בשרי"ר שם, שו' 11: "תמן תנינן הרי נטיעות האלו קו..." בהשוואה עם ד"ו קידושין, פ"ג ה"ה, סד ע"א שו' 49-57; וההפניה היתה בוודאי לנדרים פ"ג ה"ו, לח ע"א שו' 37-46. בשני המקומות האלה נשמטו מאיתנו ה"גרשים" בגלל הקרע שבדף. ובכלל, קטע זה של שרי"ר לקידושין מלא "גרשים" — עיין שם, שו' 28, ובעמודים 232, 234, שצוינו על ידי אפשטיין (מבואות לסה"א, עמ' 327, ד"ה שרי"ר) וליברמן (על הירושלמי, עמ' 13). וללשונות מעתיקים בשרי"ר ראה בקטע מראש השנה: "שיטה סימן בקרא יביא [ייתן] ויג..." (עמ' 141 בגליון); וצ"ע, וראה עוד שם בלקוטין מן ירושלמי ראש השנה: "ובשוחר טו"ב דרישי ר' יודן בש' ר' יצ' ח"ה האי פס'וקא ד' ש'טין ע"יין לש"ם במ"זמור ב'קראי ע"נני" (עמ' 153 שו' 13).

¹⁵⁸ ה"גרשים" שבכ"א נידונו על ידי רוזנטל, ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' כו, ס' ז. ויש להוסיף עליהם את ה"גרש" שבעמוד 88 שו' 88: "גרס' בפרק ז' הלכה גנב על פי שנים כלה".

¹⁵⁹ יש כאן "גרש" יחיד: "גרס' במגלה מן ריש הלכה ועד סופה ועוד היא בכפורים" (זו ע"ד שו' 34). והוא נידון על ידי ליברמן, מחקרים, סוף עמ' 241, ד"ה משיח; ריש עמ' 249, ד"ה שם ה"ז.

¹⁶⁰ עיין בקטע רבינוביץ לקידושין פ"ג ה"ג, סג ע"ד: "חומר הוא בעריות" (עמ' 511 שו' 19); כלומר, עד "חומר הוא בעריות", ע"ש — הסופר השמיט כאן סוגיה שלימה שמופיעה אצלנו בד"ו בקידושין סג ע"ד שו' 59 — סד ע"א שו' 14, ורמז, כנראה, למקורה בעירובין פ"ג [ה"ה], כא ע"ב שו' 1-21.

¹⁶¹ לפירוש "סופרים" כאן ראה רוזנטל, לשונות סופרים, עמ' 316, ד"ה ולסיום ואילך.

¹⁶² בכ"ל: "מתני'" (עמ' 295 שו' 33). וראה פ"מ שם, יט ע"א, ד"ה מתני'.

¹⁶³ וראה מבוא לנוה"מ, עמ' 940, ד"ה בפ"א. וראה עוד שם, ד"ה ברובו.

¹⁶⁴ מבוא לנוה"מ, עמ' 940, סד"ה ברובו; וההדגשה במקור. וראה עוד שם, עמ' 946, ד"ה את המשנה.

¹⁶⁵ ראה: מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 943, ד"ה בשתי ואילך (הציון "ס"א ע"א" [שם, ריש עמ' 944, ד"ה

בערלה] מוטעה, וצריך להיות: ע"ב); מבואות לסה"א, עמ' 489, הע' 18.

¹⁶⁶ וכבר נרשמו שלושתם על ידי הרז"ף, מבוא, קלט ע"ב, ד"ה בדפוס.

ליתא [בכ"ל עמ' 25 שו' 23 — מ"ע] ונ"ב עי"א¹⁶⁷. והוא הדין לשניים שבשבעות¹⁶⁸. ציונים אלה לא נכללו ברשימה, כי הם לשונות הסופרים המגיהים ולא לשון הירושלמי. הציון "ס"א" מצוי גם במקומות אחרים בגליונות שבכ"י לידן¹⁶⁹. וכאן המקום להעיר על הגליון היחיד שמופיע בדפוס ויניציאה באותיות רש"י: "גר' הר"ש בן אדרת דלא" (חלה נט ע"ב, ליד שו' 29)¹⁷⁰. וכן על סימן אחד מסופק בירושלמי דפוס ויניציאה, והוא ביבמות יג ע"ד שו' 49: "אמר גירושין אמר אסורה. אמר חזרין"¹⁷¹.

4. לא נכללו רוב המונחים ההלכתיים

ישנם בירושלמי מונחים הלכתיים שונים כמו "אבות"¹⁷²; "אזהרה"¹⁷³; "לא תעשה"¹⁷⁴; "לאוין"¹⁷⁵; "למצוה"¹⁷⁶; "לעיקוב"¹⁷⁷; "מצות עשה"¹⁷⁸; "שם"¹⁷⁹; "תולדות"¹⁸⁰ וכיוצא בהם; וכן ישנם מונחים המשמשים בהלכה כגון: "לא הכל ממנו"¹⁸¹; "למפרע"¹⁸²;

¹⁶⁷ מבואות לסה"א, עמ' 352, ו ע"ב, שו' 32; וראה שם, הע' 16.

¹⁶⁸ ראה כ"ל, עמ' 531, גליונות לשורות 6, 7.

¹⁶⁹ ראה, למשל: יומא עמ' 498 שו' 5 (= ד"ו מ ע"ג שו' 23); חגיגה עמ' 692 שו' 6 (= ד"ו עז ע"ג שו' 54). ובדמאי פ"ב מ"ה, כב ע"ב שו' 45: "בא טפילה" — והעיר אפשטיין: "צ"ל: נ"א (ס"א) ומבואות לסה"א, ריש עמ' 607.

¹⁷⁰ וראה עליו הרז"ף, מבוה"י, סוף קמג ע"א. וראה להלן, עמ' 1116, הע' 1930.

¹⁷¹ ראה ליברמן, ירושלמי נזיקין, מבוא, סוף עמ' לד, ד"ה עובדה זו. וצ"ע. לעומת זאת, בכ"א (עמ' 70 שו' 25) נשתמר לנו סימן מפורש. וראה פירושו אצל ליברמן שם, עמ' 167, שו' 25-26. וראה עוד שם, מבוא, עמ' לד, ד"ה וגדולה מזו. וכבר הקדים רוזנטל ודן בו בפירושו שם, מבוא, עמ' כא, ד"ה ואף. מאידך, גינצבורג (פירושים, א, מבוא, עמ' לו, ד"ה ברכות; שם, ד, עמ' 146, ד"ה לרעה) תיקן את המילה "לרעה" בברכות ט ע"א שו' 39 — "לדעה", ופירש אותה כסימן. והדברים מתמיהים.

¹⁷² ראה שבת ט ע"ב שו' 61, ט ע"ד שו' 51.

¹⁷³ כגון פאה יו ע"א שו' 13.

¹⁷⁴ כגון פסחים לה ע"ד שו' 29.

¹⁷⁵ כגון: שבת ט ע"ד שו' 11 (2x), יב ע"א שו' 61 (ושם: "לוויין" [1]); יומא מד ע"ד שו' 34 (ושם: "לוויין").

¹⁷⁶ כגון קידושין סא ע"א שו' 23.

¹⁷⁷ כגון קידושין, שם.

¹⁷⁸ כגון פסחים לה ע"ד שו' 29.

¹⁷⁹ כגון סנהדרין כד ע"ד שו' 38, שם שו' 61, שם שו' 62.

¹⁸⁰ כגון: שבת ט ע"א שו' 26 (2x), ט ע"ב שו' 14, שם שו' 61; בבא קמא ב ע"א שו' 29 (3x), שם שו' 32, שם שו' 34; הוריות מה ע"ד שו' 62, שם שו' 64.

¹⁸¹ כגון: דמאי כא ע"ד שו' 46; גיטין מג ע"ב שו' 35; קידושין ס ע"א שו' 49, סד ע"ב שו' 23, שם שו' 24. ולדעת אפשטיין, זוהי צורתו הנכונה של הביטוי, והצורה "לא כל הימניו" היא בהשפעת הבבלי — ראה מבוא לנדה"מ, ריש עמ' 1265, סעיף לא הכל ממנו ("כל הימניו"); שם, ד"ה ע"י החילוף. וראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 219, ד"ה לאו כל. וראה עוד בירנבאום, עמ' 90, ד"ה ממנו; עמ' 214, ד"ה הימניו.

"מיכן ולבא"¹⁸³ ו"מכבר"¹⁸⁴. כל המונחים האלה ושכמותם לא נכללו ברשימה, להוציא מונחים ירושלמיים אופייניים ומונחי הפסיקה התיאורטית וההוריה הלכה למעשה, מכיוון שענייננו בספר הזה אינו במינוח ההלכתי אלא במונחי העיון והמשא ומתן התלמודי. משום כך לא כללתי בדרך כלל גם לשונות קולא וחומרא¹⁸⁵; ולא רשמתי

על כל פנים, הנוסח המיושר בביטוי זה בירושלמי הוא "לא הכל ממנו (או: הימנו)", "הכל" ולא "כל". וכך הלשון "לא כל (!) הימנו", שבא למשל בד"ץ בשלושת המקומות הבאים: תרומות מו ע"ג ש' 34; ערלה ס ע"ד ש' 27 (וספק תנאי); יבמות ד ע"א ש' 51, הוא בא בכתיב היד בצורה "הכל" — להגהה בתרומות ראה כי"ר, עמ' 241 ש' 24 (ושם: "לא הכל הימנו"); ולהגהה בערלה ראה כי"ר, עמ' 296 ש' 8 (ושם: "לא הכל ממנו"); ולהגהה ביבמות ראה קטע זוסמן עמ' 80 ש' 1 (ושם: "לא הכל הימנו"). ויש להעיר שהמופע בגיטין מג ע"ב ש' 37: "ולא כן איתמר [צ"ל: את מר] לא הכל ממנו לפוסלה", הוא תנאי. כי הלשון הוא לשון הברייטא שהובאה לעיל, שם, ש' 34 (= תוספ' גיטין, פ"ו ה"ב, עמ' 269, והביטוי "לא הכל ממנו" נמצא שם, ריש עמ' 270 [ושם: "לא כל הימנו"]). ויש להעיר עוד, שלשון זה משמש לעתים בניגוד לביטוי "הפה שאסר הוא הפה שהתיר" — ראה תרומות מו ע"ג ש' 34.

ואעיר כאן לבסוף על ארבעה מקומות שנשתבשו בהם ביטויים דומים בירושלמי:

ובלא (!) מן: תרומות מח ע"ב ש' 21; וצריך לומר: וכולא — ראה ליברמן, מחקרים, ריש עמ' 175, ד"ה ובלא מן; והוא הגיה "וכולה". ובכ"ר: "דכולה" (עמ' 248 ש' 33). ולפירושו הביטוי כאן ובמקבילה בשבת ד ע"ד ש' 13 ראה: ליברמן, מחקרים, שם; ירוכ"פ, סוף עמ' 65, ד"ה ר' אמי.

וכו' מן: בבא קמא ו ע"ג ש' 6; וצריך לומר: וכולא. כי הנה נוסח הביטוי כאן בכ"ל: "וכל" (עמ' 352 ש' 4), והמדפיס קיצר יותר במקום לפתור "כולא" או "וכולה". ובכ"א עמ' 31 ש' 49: "וכולה". ולפירושו ראה: ליברמן, מחקרים, ריש עמ' 175, סד"ה ובלא מן; שם, הע' 1; ירוכ"פ, סוף עמ' 65, ד"ה ר' אמי; תוס"ר, ב, סוף עמ' 98, ש' 16; תיקונים והשלמות לספר פתרון תורה, מהד' רא"א אורבך ז"ל, ירושלים תשל"ח, עמ' 1, לעמ' 14, הע' 11; תוכפ"ש, בבא קמא, עמ' 106, ד"ה ובירושלמי, ירושלמי נזיקין, סוף עמ' 122, ש' 49-50.

לא (!) הכל מהן: בבא קמא ז ע"ב ש' 50 וש' 52; ולא גרסינן "לא" בשני המופעים. כי המילה "לא" נוספה בכ"ל בין השורות בשניהם (עמ' 357 ש' 19 וש' 20), וכן ליתא בכ"א (עמ' 39 ש' 24 וש' 25). והקריאה בתמיהה.

¹⁸² כגון: דמאי כו ע"ב ש' 20; שביעית לה ע"ד ש' 39; תרומות מ ע"ב ש' 40, שם ש' 43, מב ע"ד ש' 6. והמופע בסוטה יח ע"ב ש' 38 הוא ספק תנאי — ראה תוכפ"ש, סוטה, סוף עמ' 620, ש' 7-8; עמ' 621, הע' 2. ואפשר שהביטוי "למפרע" הוא אשגרת לשון של הירושלמי שם בתוך הברייטא.

¹⁸³ כגון: שביעית לד ע"א ש' 61, שם ש' 63; תרומות מ ע"ב ש' 40, שם ש' 44 (2x); מעשרות מט ע"ד ש' 39; מגילה עב ע"ג ש' 7 (ולהבא). וראה עוד המופעים של "לבא" שרשמתי בסוף ערך "לבא" (= לכתחילה), והמופעים של "לשעבר" שרשמתי בסוף ערך "לשעבר" (= בדיעבד).

¹⁸⁴ כגון: דמאי כו ע"ב ש' 10, שם ש' 11, שם ש' 52 (2x), שם ש' 53; שביעית לה ע"ב ש' 37; (ל"ג), שם שם. להגהה במופע הראשון בשביעית ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 58, אות א, ד"ה ירוש'; שם, הע' 8.

¹⁸⁵ כגון "רבי מאיר מיקל בגזל השבט ומחמיר בגדר מי חטאת. רבי יוסי מחמיר בגזל השבט ומיקל בגדר מי חטאת" (תרומות מ ע"ד ש' 63). וכגון המילים "קלה" (עירובין יט ע"ג ש' 37 = סוכה נב ע"א ש' 58), "החמורה" (עירובין שם, ש' 38 = סוכה שם, ש' 59), עי"ש. לרשימה של ביטויים אלה ראה אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ג, ערך חמר ב, עמ' 689 ואילך; ז, ערך קלל, עמ' 273 ואילך. ולא כללתי את

את המונח "קל וחומר" אלא מפני שהוא מונח מדרשי¹⁸⁶. כמו כן לא נכללו המונחים המציינים גזירות חכמים, כגון "גזר"¹⁸⁷, ואילו המונח "התקין" לא נכלל בהוראת התקנת תקנות הלכתיות¹⁸⁸ אלא רק בהוראת התקנת דברים, כלומר, חיבור¹⁸⁹.

5. לא נכללו מילות השאלה הדיאלוגיות הזמניות ולא מילות השאלה המקריות

בביטוי "הדיאלוגיות הזמניות" אני מתכוון למילות שאלה המשמשות בשיחות שהיו בין החכמים במעשים שהיו או בשיחותיהם בענייני חולין¹⁹⁰, כגון: "אימת"¹⁹¹, "ולמה"¹⁹², "למה"¹⁹³, "מאן"¹⁹⁴, "מה"¹⁹⁵, "מהו"¹⁹⁶, "מהו ד-"¹⁹⁷, "מי"¹⁹⁸, "מנן"¹⁹⁹.

הערך "לחומרא" אלא אגב הערך "לחומרין", ואת הערך "לקולא" אגב הערך "לקלים" — שניהם מונחים ירושלמיים אופייניים.

¹⁸⁶ וכן כללתי לשונות של קל וחומר הבנויים על ביטויים של קולא וחומרא המשתלבים בשופי ברשימה — ראה מה שהערתי לעיל, פרק ד, עמ' ל, הע' 29.

¹⁸⁷ דמאי כא ע"ד ש' 21.

¹⁸⁸ כגון: "התקין" (ברכות ו ע"ב ש' 33; תענית סד ע"ג ש' 62, "כשהתקין" (שביעית לט ע"ג ש' 40), "שהתקין" (יומא מד ע"ד ש' 49).

¹⁸⁹ כלומר, חיבור של מדרש, הלכות ואגדות — עיי' ערך "שהתקין".

¹⁹⁰ כל שכן כאשר מילים כאלה משמשות בשיחתם של הדייטות, כגון מילות השאלה הבאות: "אמר ליה ולמה לא תבעתינון בחייה" (בבא בתרא יו ע"ב ש' 63); "אמרין ליה מאן אנת" (תענית סו ע"ד ש' 53); "אמר ליה אבוי ברי אילין מנן לך" (פאה טו ע"ג ש' 47); "אמרה לו אשתו מפני מה פניך חולניות" (הוריות מח ע"א ש' 42).

¹⁹¹ ראה: "אמרו ליה אימת נפקת" (מעשר שני נו ע"א ש' 17).

¹⁹² כגון: "אמר ליה ולמה לא אגיבתינון" (יבמות יג ע"א ש' 23); "אמר ליה ולמה" (סנהדרין כח ע"ג ש' 2).

¹⁹³ כגון: "אמר ליה למה עבדת כן" (כלאים לב ע"ב ש' 46); "אמר ליה למה את צווח לי כן" (מעשרות נ ע"ד ש' 46).

¹⁹⁴ כגון: "אמרו מאן דאית ליה טבא דכוותה" (פאה טו ע"ג ש' 19); "אמרין מאן בעי מיהב ליה" (כלאים לב ע"ב ש' 57); "אמרין מאן אזל מודע ליה" (מועד קטן פא ע"ג ש' 59); "אמרין מאן עליל יהב ליה תמן" (כתובות לה ע"א ש' 63).

¹⁹⁵ כגון: "מה נעני" (סוכה נד ע"א ש' 4 = מגילה עב ע"א ש' 12); "מה אנא משפרה עיבידיה" (בבא מציעא ט ע"ד ש' 58). וראה עוד חגיגה עז ע"ב ש' 22 ואילך. וכן "אמר ליה מאן לחשתה ליה" (שבת יד ע"ד ש' 35) — כאן "מאן" = "מה".

ויש "מה" שמשמשת כנראה בסיפורי התנאים במשמעות "הוי", וגם היא לא נכללה — ראה בשני סיפורי מעשה בארמית: "א"ר ליעזר לר' יהושע מה יהושע בן חנניה" (סנהדרין כה ע"ד ש' 19); "אמר רבי ליעזר לרבי יהושע מה יהושע בן חנניה" (שם, ש' 37). ומצאנו כדוגממה במקור תנאי: "אמר לו רבי טרפון מה עקיבה" (תרומות מה ע"ב ש' 38); וליתא במקבילות: תוספ' מקואות, פ"א ה"ט, עמ' 653; בבלי קידושין סו ע"ב. ומצאנו כדוגממה בארמית השומרונית — ראה טל, ב, עמ' 447, טור ב, ערך מ-⁴. ואולם יתכן שיש כאן לשון קצרה תחת "מה זה", והיא שאלה רטורית להבעת תמיכה. ואמנם בקטע

ו"מפני מה"²⁰⁰. כל המילים האלה לא נכללו²⁰¹; אף לא רשמתי ערך לשאלה "עד מתי"²⁰². וטעם השמטתו הוא שהן עוסקות בדברים שהיו יפים לשעתם בלבד ולא בדברים תמידיים, הקיימים ועומדים²⁰³, והן חלק רגיל מאוצר המילים של העברית והארמית.

בביטוי "מילות השאלה המקריות" הכוונה למילות שאלה שאינן ביטויים קבועים אלא שייכות לאותו הקשר שבו הן מופיעות בלבד²⁰⁴.

עסיס עמ' 71 ש' 27: "מה זה יהושע", ואילו בד"ו רק "מה" (כג ע"ב ש' 28), ונרשמה בערך "מה (בתמיהה)". וראה עוד תוספ' כפורים, פ"א ה"ד, עמ' 221 ש' 19: "אמ' לו מה זה בן אילים".

¹⁹⁶ כגון "אמר לון מהו דין לחישה" (ברכות ג ע"ג ש' 65).

¹⁹⁷ ראה "מהו דחמת מיקל בלשי תלוי בי" (דמאי כו א ש' 43). ובכ"ר (עמ' 155א ש' 30) הנוסח משובש ברובו, עי"ש. וראה מה שהגיה שם שתא"י, עמ' 40, ד"ה מהו. ואין צורך. וראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 405, הע' 6.

¹⁹⁸ כגון: "אמר רבן גמליאל לרבי יהושע מי הוא זה שמראה עצמו באצבע" (ברכות ה ע"ד ש' 5); "והיה שם דואג ואמר מי הוא זה שבא להודות [צריך לומר: להורות — מ"ע] לפניי" (סנהדרין כט ע"א ש' 14).

¹⁹⁹ ראה: "מגן באילין לסוטיא" ו"מנן" = "מה נן"; בבא מציעא ט ע"ד ש' 60. ועיין בגירסא שבכ"א, עמ' 59 ש' 105.

²⁰⁰ כגון: "אמרה להן מפני מה אתם נכנסין סירוגין סירוגין" (שביעית לח ע"ג ש' 40); "אמר ליה אם אינה מועילה כלום מפני מה את עביד הכא" (סנהדרין ל ע"ג ש' 5). וראה עוד מה שהערתי על עניין זה בהערה הראשונה לערך "מפני מה".

²⁰¹ כיוצא בזה, בערכים "בגין", "בגין ד" ו"בגין כן" כללתי רק את המונחים, ולא את המופעים הדיאלוגיים (ראה מה שהערתי בריש כל אחד מהם). והדבר תלוי לעתים בחילוקים דקים, ויש בו מקום לספקות. וכן ישנם לשונות חכמים אחרים בענייני חולין שלא כללתי אותם — עיין בהערות האחרונות לערכים "כד" ו"כד... כד...".

²⁰² כי המופעים ביומא מג ע"ד ש' 14, במגילה עה ע"א ש' 16, ובסנהדרין כג ע"ג ש' 25, זמניים הם, וזה שבעבודה זרה לט ע"ג ש' 13, הוא לשון הדיוט.

²⁰³ לכן ישנן מילים כאלה שרשמתי אותן למרות היותן דיאלוגיות, כי הן מציעות שאלות בהלכה או באגדה שיפה כוחן לעולם — ראה למשל: "אתא חד סב שאל ליה שני הרוגים זה על גבי זה סבר רב שהן עורפין. אמר ליה אין עורפין. אמר ליה למה. אמר ליה התחתון משום טמון והעליון משום צף" (פאה יט ע"ג ש' 32 ואילך = סוטה כג ע"ג ש' 40 ואילך). "למה" זו נרשמה למרות היותה דיאלוגית, כי היא מסבירה את טעמה של הלכה תמידית. וראה עוד: "אמר ליה למה שתיים" (מעשר שני נג ע"ג ש' 39, ועי"ש); "אמר ליה למה [כלומר, למה אין מטלטלין כלי קוריים בשבת — מ"ע] אמר ליה מפני שאין מטלטלין (ושבת יו ע"א ש' 59), ועוד. וראה עוד: "ומה נעשה לראשונות שנישאר" (גיטין מג ע"ג ש' 5) בערך "מה (וכללית; בלשון שאלה או קושיא)", שיש בה לימוד לעניין ההלכה בכלל, עי"ש.

²⁰⁴ כגון: "ממה נתחייב" (שביעית לו ע"ב ש' 29 = קידושין סא ע"ג ש' 56); "למה [= כמו מה] עבד רבי מאיר את הכותל" (עירובין כו ע"ב ש' 54); "על אי זה מהן הוא עובר" (יומא מב ע"ב ש' 46 = שבועות לד ע"א ש' 7); "על אי זו מהן הוא עובר" (יומא מב ע"ב ש' 48 = שבועות לד ע"א ש' 10, ושם: "על אי זו מתחייב"); "אצל מי שלח" (ראש השנה נח ע"ב ש' 32); "ביד מי שילח" (שם, ש' 34).

6. לא נכללו מיליות הקישור השגורות אלא אם כן הן משמשות שימוש מונחי מובהק

ישנן מילים רגילות הכלולות במסגרת ה"ביטויים" שהגדרתי לעיל (עמ' יח, אות ב) — וכולן מילות קישור, חוץ ממילת יחס אחת — "על ידי" — המשמשות במשא ומתן התלמודי, והן שגורות בחלקן גם במקורות התלמודיים האחרים ואינן משמשות שימוש מונחי מובהק. את המיליות האלה לא ראיתי לכלול בשימושן הרגיל, שכבר נשתגרו ברובן במקורות (אבל רשמתי כמה מהן כשהן משמשות שימוש מונחי מובהק).

ואלה הן: "אבל"²⁰⁵, "אבל אם"²⁰⁶, "או"²⁰⁷, "אוף"²⁰⁸, "אין!" בהוראת "אם"²⁰⁹ ובהוראת "או"²¹⁰, "אין"²¹¹, "אלא" שאחרי מילת שלילה²¹², "אם"²¹³, "אף"²¹⁴, "אף

²⁰⁵ כגון: ברכות ד ע"ב שו' 22; נידה מט ע"ד שו' 51, נ ע"ד שו' 58. וכן לא נרשמה "אבל" שאחרי הביטוי "הדא דתימר" (כגון ברכות ד ע"ד שו' 16, ה ע"ב שו' 39, ו ע"א שו' 13), או במופעים המשובשים שלו (כגון "הדא דאמר ו!)" [ברכות יד ע"ב שו' 12], וכגון "הדא אמרה ו!)" [שביעית לד ע"ג שו' 56-57].

²⁰⁶ כגון: ברכות ד ע"ג שו' 31, שם שו' 60, ז ע"ב שו' 33, ט ע"א שו' 45, ט ע"ד שו' 1. וכגון ברכות י ע"ג שו' 35 (אחרי "לא תנינן אלא" [שם, שו' 34]), יב ע"ב שו' 60 (אחרי "הדא דאת אמר" [שם, שו' 59]), יג ע"ב שו' 40 (אחרי "מתניתא ב" [שם, שו' 39]), שם שו' 61 (אחרי "מתניתין כ" [שם, שו' 60]), להוציא "אבל אם" שאחרי "לא סוף דבר", שנרשמה אגב הערך "לא סוף דבר... אלא אפילו...".

²⁰⁷ כגון: ברכות ג ע"ד שו' 63, ו ע"ב שו' 9, ו ע"ד שו' 36, י ע"א שו' 14, י ע"ב שו' 18. היא לא נכללה גם כשהיא באה לחלק בין שתי אפשרויות של בעיא, כגון ברכות ד ע"ב שו' 14, שם שו' 20, שם שו' 52, ה ע"ב שו' 35. ולכן היא לא נרשמה בביטוי "או ייבא", שהביטוי כשלעצמו הוא "ייבא"; להוציא למשל, הערכים "או (פרשנית; בניחותא)"; "או (בלשון קושיא)"; וכן הערך "או נימר", המשמש ברובו המכריע בלשון קושיא וכדומה.

²⁰⁸ כגון: תרומות מד ע"ד שו' 15; ביכורים סה ע"ד שו' 15; חגיגה עז ע"ב שו' 16. ובסנהדרין כב ע"ג שו' 49: "אין ההורג נהרג". וליברמן (מחקרים, סוף עמ' 260; שם, הע' 7) מגיה "אוף" תחת "אין". אבל ראה קטע עסיס, עמ' 41, הערה לשורה 5, ד"ה כל... העדים. וצ"ע.

²⁰⁹ כגון: ברכות ג ע"ג שו' 18; תענית סט ע"א שו' 46. והיא לשון בבלי תחת "אין" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 343, הע' 49.

²¹⁰ כגון: ברכות ה ע"א שו' 41; שביעית לו ע"ד שו' 15.

²¹¹ כגון: ברכות ב ע"ד שו' 38, ז ע"ב שו' 38, יב ע"ב שו' 26, יג ע"ג שו' 29.

²¹² כגון: ברכות ב ע"א שו' 31 (אחרי "אין" — שם, שו' 30), ג ע"ב שו' 50 (אחרי "לא" — שם, שו' 49), ד ע"א שו' 51 (אחרי "לא"), ד ע"א שו' 58 (אחרי "לית" — שם, שו' 57), ד ע"ג שו' 11 (אחרי "לא"), ה ע"ג שו' 21 (אחרי "לא"), ז ע"ד שו' 54 (בתפילה); וכגון "אלא אפילו", ראה: ברכות יג ע"ב שו' 34 (אחרי "אינו"); ראש השנה נח ע"א שו' 42 (אחרי "לית כאן"); סנהדרין כב ע"ב שו' 3 (אחרי "לא"); להוציא "אלא (מדרשית)"; "אלא (תלמודית)"; ולהוציא "אלא" ו"אלא אפילו" שאחרי "לא סוף דבר".

²¹³ כגון: ברכות ב ע"ג שו' 28, ג ע"ג שו' 21, ג ע"ד שו' 28, שם שו' 63, שם שו' 64; להוציא "אם (בלשון קושיא)" וכיו"ב.

²¹⁴ כגון: מעשרות מט ע"א שו' 7, נא ע"ד שו' 36, שם שו' 43. ועל המילה "אף" במשנה ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 1007-1032; תוכפ"ש, גיטין, עמ' 832, ד"ה ואשר לדברי.

פרק ה — מה לא נכלל ברשימה

על גב ד-²¹⁵, "אף על פי ש-"²¹⁶, "אפילו"²¹⁷, "את"²¹⁸, "את... את..."²¹⁹, "דאפילו"²²⁰,
"ואין!"²²¹, "ואין" (בניחותא)²²², "ואפילו"²²³, "על ידי"²²⁴, "שם"²²⁵ ו"שאפילו"²²⁶.

7. לא נכללו לשונות הדיוט²²⁷

ישנם בירושלמי ביטויים ששמים החכמים בפי ההדיוטות בדין ודברים שלהם וכן ביטויים של השורש "סבר" המציעים את סברתם של ההדיוטות. ביטויים אלה משמשים הן בפי החכמים במשאם ומתנם בתלמוד הן בפי ההדיוטות. והנה, מכיוון שענייננו במונחי העיון התלמודי, אין מקום לביטויי הדיוט אלה ברשימה העיקרית.

²¹⁵ כגון: ברכות י ע"ג ש' 53; תענית סח ע"ב ש' 22; מועד קטן פג ע"ב ש' 43, פג ע"ג ש' 50.
²¹⁶ כגון: ברכות ב ע"ג ש' 10, ז ע"ג ש' 22, שם ש' 24, שם ש' 25, י ע"א ש' 27, שם ש' 37.
²¹⁷ כגון: ברכות ג ע"א ש' 53, שם ש' 54, ג ע"ב ש' 11, ד ע"ב ש' 9, שם ש' 11; להוציא "אפילו" שאחרי "לא סוף דבר".

²¹⁸ כגון "את שהוא משום תערובת מותר" (שבת יד ע"ג ש' 17); להוציא "את" המדרשית.
²¹⁹ כגון "את שהן בתחומ" את שאינן בתחומה" (בבא בתרא יד ע"ג ש' 52); להוציא "את... את..." המדרשית.

²²⁰ ראה: עירובין כג ע"א ש' 31; גיטין מז ע"ב ש' 5.
²²¹ ראה: פאה יז ע"ב ש' 40; גיטין מז ע"ד ש' 43 (וזה מופע דיאלוגי זמני). ויש עוד שני מופעים בלשון הדיוט: שביעית לח ע"ד ש' 42; תענית סח ע"ד ש' 60.
²²² כגון: ברכות יג ע"ד ש' 57; סוכה נד ע"ב ש' 45; להוציא "ואין (בלשון קושיא)".
²²³ כגון: ברכות ג ע"ב ש' 12, ו ע"ג ש' 8, ו ע"ד ש' 65, ט ע"ב ש' 60; להוציא "ואפילו" שהיא אינטגרלית למונה, כגון "ואפילו על דר' לית היא מקשייא (בתמיהה)", ורבות כדוגמתה — עיין באות וי".

²²⁴ בהוראות שונות, כגון: פאה כ ע"א ש' 25 (2x); כלאים כט ע"ב ש' 7, לא ע"ב ש' 35, שם ש' 36, לב ע"ד ש' 31, שם ש' 34; תרומות מד ע"ב ש' 8, מד ע"ד ש' 7. וכגון בתירוצי "על ידי עילה" הרווח. ואלה הם המופעים של הביטוי האחרון: דמאי כג ד ש' 41 (ועולי עולה! וצ"ל: עילי עילה), כה ג ש' 57 (ועולה), שם ש' 59 (ועולה); תרומות מז ב ש' 28, שם ש' 30; עבודה זרה מב א ש' 33 (עילה), שם ש' 36 (2x; עילה), מד ד ש' 41 (עילה).

להגהה בדמאי כג ע"ד ש' 41 ראה: אהצו"י, עמ' 104, ד"ה ע"י עולי; מבואות לסה"א, עמ' 400, הע' 7; ולהגהה שם, כה ע"ג ש' 57, ראה אהצו"י, עמ' 124, ד"ה אלא ט"י; ולהגהה שם, ש' 59, ראה מבואות לסה"א, עמ' 404, הע' 12. ולמופע נוסף השייך לדמאי כה ע"ג ש' 59, וליתיה בד"ו, ראה בגירסת הריבמ"ץ דמאי, פ"ו מ"ו, [ד"ה ובית הלל, עמ' סז] (אהצו"י, עמ' 124, ד"ה ואורחא). ולפירוש הביטוי בדמאי כג ע"ד ש' 41 ראה תוכפ"ש, דמיי, ריש עמ' 207, ד"ה ושירי מנחות (וליברמן הגיה שם בשתיקה "עילי עילה" תחת "עולי עולה"). ולפירוש המופע בתרומות מז ע"ב ש' 28 ראה תוכפ"ש, תרומות, עמ' 442, ש' 7-8.
²²⁵ כגון: כתובות כה ע"ג ש' 45, שם ש' 46, כו ע"ד ש' 42, לא ע"ג ש' 41. ויש להעיר כאן שבדמאי כד ע"ב ש' 3 צריך לומר "שם" תחת "שם".

²²⁶ כגון: ברכות ד ע"ד ש' 3, שם ש' 4; תרומות מה ע"ב ש' 17; חלה נט ע"א ש' 3; יבמות ט ע"ג ש' 60, יא ע"א ש' 14.

²²⁷ כשימוש הביטוי הרגיל במקורות, כגון "ר"מ היה דורש לשון הדיוט" (ובבלי בבא מציעא קד ע"א). לשימוש אחר בביטוי "הדיוט" ראה תוכפ"ש, מגלה, עמ' 1153, הע' 24.

ברם, בגלל זהותם ודמיונם של ביטויים אלה ללשונות החכמים ייחדתי להם את הנספח הרביעי ורשמתי בו את רובם המכריע. ויש עוד לשונות הדיוט אחדים שהערתי עליהם בהערות לערכים ולא כללתי אותם בנספח זה.²²⁸

במה דברים אמורים? בשאר הביטויים, אבל מילות התימה²²⁹ נכללו ברשימה העיקרית גם במקומות שהן משמשות בלשון הדיוט²³⁰, כל שכן כשהן משמשות בשיחת חולין של חכמים²³¹, שמילים אלה הן מן המאפיינים המובהקים של הסגנון הדיאלקטי התלמודי, כפי שכבר הערתי.

מלבד ביטויים אלה ישנם ביטויים ארמיים שגורים המשקפים את לשונן וסגנונם של הבריות באותם הדורות, ואין בהם משום מינוח בתחומים שאנו עסוקים בהם, ולא נכללו.²³²

8. לא נכללו מופעי המונחים הבאים במשמעותם הרגילה בלשון

ישנם בירושלמי ביטויים בעלי שימוש כפול: הם משמשים במקומות מסוימים כמונח, ובמקומות אחרים במשמעותם הפשוטה, היום-יומית²³³ — מקומות אחרונים אלה

²²⁸ ראה מה שהערתי בסוף ערך "אף על פי כן", ובריש ערך "בגין כן". ויש שהסתפקתי בדוגמאות — ראה מה שהערתי בריש הערכים "בגין" ו"בגין ד-".

²²⁹ עיין עליהן לעיל, ריש עמ' לד.

²³⁰ כגון: "לא" רטורית, כגון ברכות ט ע"ג שו' 17; "לא" רטורית המשמשת בדיאלוגים, כגון: פאה כא ע"א שו' 53; שביעית לח ע"ד שו' 33; תרומות מה ע"ג שו' 63 ("לאו"); שקלים נ ע"ג שו' 41; "וכי" דיאלוגית (ואולי גם רטורית), כגון תענית סח ע"ד שו' 49; "וכי" דיאלוגית רטורית, כגון סנהדרין כח ע"ב שו' 33, ל ע"ג שו' 1.

²³¹ כגון "לא" רטורית — ראה, למשל: מעשרות נ ע"ד שו' 43; מעשר שני נה ע"ג שו' 6.

²³² כגון: "אידי ליקומיד (!)" (בבא קמא ד ע"ד שו' 37; וצריך לומר: ליה קומיד); "אייתי (!) ליה קומין (!)" (בבא מציעא יא ע"א שו' 23; וצריך לומר: אידי... קומיד — ראה כ"א, עמ' 68 שו' 36, ושם: "הידי ליה קומיד"; וראה עוד שם, מבוא [של רוזנטל], עמ' יט, ד"ה לעניין); "האי דלא (!) קומיד" (גיטין מו ע"ד שו' 37; וצריך לומר: היידא לה). וכבר העיר ליברמן על כולם — ראה: ירוכ"פ, סוף עמ' 463, ד"ה הא דיילא; תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 253, הע' 26; ירושלמי נזיקין, עמ' 117, שו' 11 (וראה עוד שם, ריש עמ' 165, שו' 36-37). וכן לא נכלל "והיידן... ליה (!)" שבמאמר "והיידן עביד ליה (!) נשיא" (סנהדרין כג ע"ג שו' 41). כי הוא אמור בניחותא, ואינו עניין למונחים, למרות שהוא אמור בשיח של תלמידי חכמים, עיי"ש, וצריך לומר: והיידן ליה עביד — ראה הנוסח "והיידליה עבד נשיא" בקטע עסיס עמ' 89 שו' 22.

²³³ ראה למשל מה שכתב המאירי על הביטוי "כתחילה" השגור בירושלמי, בהופעתו בביצה פרק ב' משנה א', "לא יבשל כתחלה מיום טוב לשבת": "הזהר מלפרש שלא יבשל לכתחלה אלא שבדיעבד אם בשל שיהא מותר לאכול בשבת מה שבשל ביום טוב שזו שאלוה בגמרא ונשארה בספק אלא שאנו מקלין בה מדין ספק סופרים, אלא לשון כתחלה האמור כאן כד פירושו לא יהא עקר בשולו ביום טוב לשם שבת אבל מבשל הוא ליום טוב ר"ל שיהא עקר בשולו לשם יום טוב ואם הותר הותר לשבת" (המאירי, ביצה, עמ' 91; ההדגשות שלי). אכן, כללתי את המונח "כתחילה" רק בהוראת "לכתחילה", וכן את המונח "לבא" הדומה לו רק בהוראת "לכתחילה" — לא מה שעתידי להיות; כיצא בזה, המונח "לשעבר" נכלל רק במשמעות "בדיעבד" — לא מה שעבר.

לא נכללו ברשימה, שאין כאן מונח אלא דמיון צלילים²³⁴. השווה, למשל, את "הוא הניח הוא מצא" (מעשר שני נה ע"ב שו' 37 = ביצה ס ע"ג שו' 24) אל ערך "הוא... הוא..."; את "ולא קיבל עליו" (סנהדרין כט ע"ב שו' 23) אל ערך "ולא קיבל עליו"; את "לא אמר כן" (יבמות ו ע"א שו' 35) אל ערך "לא אמר כן אלא (בינוני)". שלושת הביטויים האלה לא נרשמו כלל.

כיוצא בזה הביטוי "איני יודע" האמור בנחותא אינו משמש כמונח מדרשי אלא עניינו אידיעה ממשית בהלכה, ולכן הוא לא נכלל ברשימה לפני הערך "איני יודע (בתמיהה)"²³⁵. וכן לא נכלל הלשון "אתא רבי נתן דרומה ושאלון ליה ושרא" (עירובין כג ע"ג שו' 40) ליד הערך "אתא ר' בשם ר'", כי אינו משמש כאן במשמעות הבאת הלכה לבית המדרש²³⁶ אלא במשמעותו הפשוטה והרגילה.

וכן לא כללתי את המילים "דומין" (נידה נ ע"א שו' 39), "דומים" (שם, שו' 42), "מדמה" (חלה נט ע"ד שו' 44 ושו' 49) וכן "אינו מדמ" (שם, שו' 44), כי הן מצינויות דמיון ריאלי, לא דימיו לעניין ההלכה.

כיוצא בזה הערך "חד סב" כולל רק חכם ולא סתם זקן, לכן לא נכלל בו המופע שבשבת ח ע"ד שו' 3; הביטוי "כל עמא" בערך "כל עמא מודיי" כולל את המופעים שהוראתם כל החכמים המודים בעניין מה, לא כל האנשים, לכן לא כללתי את המופעים של "כל עמא" המציניים את כל האנשים²³⁷; הביטוי "מפני" נכלל רק במשמעות מתן הנמקה להלכה, לא בהוראת מלפני²³⁸; הביטוי "מפקד" נכלל רק במשמעות הוראה בעניין ההלכה, לא צוואה ממש²³⁹; הביטוי "מקום" נרשם בפנים רק במשמעות מקור להלכה²⁴⁰ ולא במשמעות ריאלית²⁴¹, וכן לא נרשם בכלל הצירוף

²³⁴ כלשונו של ליברמן: "ושמא אף בירושלמי אינו אלא טעם אגדתי ע"פ צלצול המלים גרידא" (תוכפ"ש, שבת, עמ' 113, שו' 22-23). ובמקום אחר כתב: "ואינו אלא דמיון של מלים" (שם, ריש עמ' 65, שו' 24).

²³⁵ ראה: ברכות ו ע"א שו' 65; שבת ט ע"ב שו' 33; מגילה עא ע"ג שו' 43; יבמות ד ע"ג שו' 14, שם שו' 15, שם שו' 16, שם שו' 19; נזיר נו ע"א שו' 42.

²³⁶ ראה מה שכתבתי במאמרי "על התרגום הגרמני של ירושלמי שקלים", *JQR* 84 (1994), החלק העברי, עמ' ו, הע' 30.

²³⁷ ראה: ברכות ד ע"ב שו' 34 ("כל עלמ"!) — לשון בבלי; אבל בשרירי עמ' 6 שו' 13: "כל עמה", שם שם ("כ"ע"; ובשרירי שם, שו' 14: "וכל עמה"); מועד קטן פג ע"ג שו' 39 ("כל עמא"), שם שו' 40 ("וכל עמא").

²³⁸ כגון: "מפני זקן" (ביכורים סה ע"ג שו' 26), "מפני בנה" (שם, שו' 37), "מפני חבר" (שם, שם).

²³⁹ כגון: ברכות ח ע"ב שו' 17, שם שו' 18. וכגון "פקיד" בכתובות לה ע"א שו' 14.

²⁴⁰ ראה כבר, ערכי מדרש אמוראים, עמ' 229, ערך מקום. ובהערה הראשונה בערך "מקום" רשמתי את המופעים שלו שפירושם מקרה, מצב או דין.

²⁴¹ כגון: כתובות כח ע"ג שו' 42, שם שו' 43, שם שו' 46, שם שו' 47 ומקבילות בסנהדרין יח ע"ב שו' 44, שם שו' 45, שם שו' 48, שם שו' 50.

"עד מקום" מכיוון שהוא משמש במשמעות ריאלית²⁴², או במשמעות "עד כמה" האמור בניחותא²⁴³, או במשמעות "עד שיעור"²⁴⁴ או במשמעות המסופקת — "עד זמן"²⁴⁵; הביטוי "נמצא" נכלל רק במשמעות הלכתית, כשהוא מציין מסקנה לעניין הדין, ולא במשמעות ריאלית עובדתית²⁴⁶, ולכן לא רשמתי ערך לביטוי "לא נמצא" (בתמיהה), כי כל המופעים שלו הם ריאליים²⁴⁷; הערך "נעשית (עבר נסתרת או בינוני יחידה)" כולל רק את המופעים שמשמעותם עשיית דבר כדבר אחר לעניין הדין ולא במשמעות ריאלית²⁴⁸.

וכן לא נכלל "עד כדון" כשאינו משמש כמונח אלא במשמעות "עד עכשיו", "עדיין" או "עד כאן"²⁴⁹; והוא הדין לביטוי "עד כאן"²⁵⁰. כיוצא בזה, בערך "צווח" בהוראת קריאת שם למישהו או למשהו לא כללתי את המופעים שאינם נושאים את המשמעות הפרשנית של המונח²⁵¹; בערך "ציפוראי" נכללו רק המופעים שמשמעותם רבנן דציפורי לא אנשי ציפורי²⁵². וראה עוד מה שהערתי בריש הערכים "כיון ש-" ו"מכיון ש-".

²⁴² כגון: "עד מקום שענינו רואות אותו" (ברכות ו ע"ד שו' 20); "עד מקום שהוא עושה חריץ" (שבת ה ע"ג שו' 40); "ויטלטלו בה עד מקום מחיצות" (עירובין כה ע"ג שו' 42); "עד מקום שמוחו של התינוק רופף" (ושם, כו ע"א שו' 35).

²⁴³ כגון: "עד מקום שדרכו לילך ולביא בו ביום" (פאה כ ע"ד שו' 32; וכסגנון זה בבבא מציעא י ע"ב שו' 38 [ושם: "לילך ולבוא"], אבל שם בהוראת מקום ממש); "עד מקום שהדעת טועה" (דמאי כד ע"ג שו' 35).

²⁴⁴ ראה "עד מקום הטריף" לא ישלם" (בבא קמא ב ע"ב שו' 31).

²⁴⁵ כגון "עד מקום שהסוס רץ ואינו עושה צל" (פסחים ל ע"ב שו' 48). ועיין בבבלי שם נ ע"א, ברש"י ד"ה עד שעה שהסוס רץ ומציל.

²⁴⁶ כגון "נמצא כל זין וזין אחת מתשע מאות וששים" (תרומות מז ע"ב שו' 22).

²⁴⁷ כגון: "לא נמצאו שתי רשויות משתמשות ברשות אחת" (עירובין כה ע"א שו' 53, כו ע"ב שו' 45, כו ע"ג שו' 2; "לא נמצא אומ' שיר וכופלין אותו" (ראש השנה נט ע"ג שו' 3).

²⁴⁸ ולכן לא כללתי "נעשית" שבביעית לט ע"ג שו' 17, שם שו' 35.

²⁴⁹ כגון: "עד כדון עונקתיה" וכו' (ברכות ה ע"ג שו' 54); "עד כדון את בקשיותך" (ושם, יא ע"ב שו' 51); "עד כדון אית תתובה" וכו' (שביעית לה ע"ג שו' 28). וראה עוד: מעשרות מט ע"ב שו' 17 ("ועוד!); מעשר שני נב ע"ד שו' 55; שבת ה ע"ב שו' 59 ור'; וי"ו זו פירושה שהביטוי פותח כאן באות וי", וכן להלן, ו ע"ב שו' 21 ור'; שקלים מה ע"ד שו' 39, שם שו' 41; ראש השנה נז ע"א שו' 46, שם שו' 48; תענית סו ע"ג שו' 51, סז ע"א שו' 39, סז ע"ד שו' 35 ור'; מגילה עא ע"א שו' 22, שם שו' 23; חגיגה עח ע"ד שו' 27; יבמות ו ע"א שו' 44; נדרים מ ע"ד שו' 31; גיטין מה ע"א שו' 31; קידושין ס ע"ב שו' 13; נידה מט ע"ב שו' 19. אבל "התיר עד כדון" (דמאי כב ע"ד שו' 8) הוא שיבוש, וצריך לומר: עד בורו או עד בירו — ראה תוכפ"ש, דמיי, עמ' 209, שו' 2.

²⁵⁰ בהוראת "עד מקום", כגון "עד כאן סיימתי" (דמאי כד ע"ג שו' 50; ובהוראת "עד עכשיו", כגון: "עד כאן הוא יפה לפר"י" (שביעית לג ע"א שו' 49); "עד כאן הוא מעבה את הכורת" (שם, שו' 50); "עד כאן מצוה הוא לוכל" (מעשר שני נו ע"ג שו' 32).

²⁵¹ כגון: "דצווח" (יבמות טו ע"ג שו' 45); "דצווח" (וימא מ ע"ג שו' 25; גיטין מח ע"ד שו' 37), וכיוצא

בהם.

²⁵² כגון "ציפוראי" (בבא בתרא יג ע"ב שו' 56).

כיוצא בזה, "אוריתא" ו"תורה" (שניהם בנספח א') לא נרשמו במשמעות הכללית של תלמוד תורה אלא במשמעות תורת משה בלבד. לפיכך מן הראוי למעיין לחפש את הצד השווה במקומות שרשמי, כדי להבין מדוע השמטתי אחרים.

9. לא נכללו האותיות בעלות המשמעות הטרימינולוגית

ישנן אותיות בירושלמי הטעונות משמעות מונחית, כגון בי"ת המשמשת לאוקימתא²⁵³, דל"ת²⁵⁴ או שי"ן להנמקה²⁵⁵, כ"ף לדימוי²⁵⁶, מי"ם להצעת מקור ההלכה²⁵⁷. אותיות אלו לא נכללו ברשימה.

²⁵³ כגון: "בשלא אמר יזכו לי ארבע אמות שלי" (פאה יח ע"ב ש' 6); "בשיש שם רגל... בשאין שם רגל" (מועד קטן פב ע"א ש' 7); "בשלא בישלו" (נזיר נה ע"ג ש' 30); "בגר [כן צריך לומר — מ"ע] שחזר לשיאורו" (עבודה זרה מא ע"א ש' 14). אבל כללתי בי"ת זו כשהיא משמשת בביטויים קבועים כגון: בההוא; בההיא; בהן (= באהן), וכן במונח "מתניתא ב"; עיין בערכם.

²⁵⁴ כגון: "דזיפתא דקדקירא" (מועד קטן פא ע"ב ש' 9); "דזיפתא גלידא" (שם, ש' 10). וכן בביטויים "דאינון" (וכגון: חלה נח ע"ג ש' 61; כתובות ל ע"ב ש' 19 [2x]; גיטין נ ע"ב ש' 30; בבא מציעא יב ע"ג ש' 21); "דאינון" (ראה: פסחים ל ע"ב ש' 17; ביצה ס ע"ג ש' 51 לפי הנוסח שבשרי"ר עמ' 170 ש' 5; שם, ש' 52 לפי הנוסח שבשרי"ר שם, ש' 7); "דהוא" (וכגון: כלאים לב ע"ד ש' 24 [וראה מה שהגיה שם אפשטיין, מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 99; שם, הע' 12]; תרומות מה ע"ד ש' 59; מעשר שני נו ע"ב ש' 38); "דהיא" (ראה: גיטין מו ע"ד ש' 28, שם ש' 29, שם ש' 32; סנהדרין כז ע"א ש' 21); "דז" (וכגון: דמאי כא ע"ד ש' 51, כג ע"ג ש' 23; שביעית לז ע"א ש' 12; מעשר שני נה ע"ד ש' 25); "דלית" (ראה סנהדרין כד ע"ב ש' 47; וראה עוד כתובות לד ע"ב ש' 54 — דיאלוגית). ועל שימושיה השונים של האות דל"ת ראה לויאס, גלילית, עמ' 259, ס' טז.

²⁵⁵ כגון: "שממלא ממחיצתו" (עירובין כה ע"ב ש' 6); "ששופך חוץ למחיצתו" (שם, ש' 7); "שעל עשרים וארבעה דברים מנדין" (מועד קטן פא ע"ד ש' 16); "שיש לו גט שיחרור" (קידושין ס ע"א ש' 43). והוא הדין לאות שי"ן בביטויים "שאיין" (וכגון: ברכות ב ע"ב ש' 1, ט ע"ב ש' 7; פאה טו ע"ב ש' 41, טו ע"ד ש' 12, יז ע"ב ש' 55); "שאינה" (ראה: דמאי כד ע"א ש' 20; שבת ב ע"ד ש' 31, ח ע"ב ש' 13; [צריך לומר: שאינו, וכן הוא במקבילה בעירובין כו ע"ג ש' 21; כתובות לא ע"ד ש' 4]; "שאינו" (וכגון: ברכות ט ע"ד ש' 14; דמאי כב ע"ב ש' 11, כג ע"ב ש' 22; שביעית לח ע"א ש' 49; שבת ח ע"ב ש' 14); "שאינון" (ראה סוכה נה ע"ג ש' 16; ואולי גם גיטין מג ע"א ש' 25); "שהוא" (וכגון: ברכות יא ע"ג ש' 29; פאה כא ע"א ש' 17; כלאים כט ע"ד ש' 21 [2x]; מעשרות נא ע"ב ש' 39 [2x]; ביכורים סה ע"ג ש' 19); "שהן" (וכגון: ברכות ט ע"ג ש' 23, י ע"ד ש' 54; פאה כ ע"ד ש' 23 [2x]; שביעית לז ע"ב ש' 36; מעשרות מט ע"א ש' 59 [2x]; יומא מד ע"א ש' 50); "שלא" (וכגון: ברכות ג ע"ג ש' 31, י ע"א ש' 43 [2x]; שם ש' 51; פאה יח ע"א ש' 49, יח ע"ד ש' 14, ר"שיהא" (ראה: ברכות ו ע"א ש' 7, ו ע"ב ש' 53, שם ש' 54). ועל המשמעות המשולשת של "ש" — "ש", "אס", "מפני" — ראה: תוכפ"ש, בכורים, עמ' 835, ש' 3-4; שם, ח"ה, סוף עמ' 1341 וציין למקום האחרון שם, גיטין, עמ' 872, הע' 28).

²⁵⁶ כגון: "במשממש" (ושבת יב ע"ג ש' 20); "באומר" (כתובות כט ע"ד ש' 47).
²⁵⁷ כגון: "מישיבת אהרן ובניו למד רבי יוסי" (יומא לח ע"ב ש' 58); "מהשתחוויה למד רבי יוחנן" (נזיר נב ע"ד ש' 3); "משנים אוחזין בטלית דרבי [צריך לומר, על פי כ"א, עמ' 42 ש' 8: למד רבי — מ"ע] חייה רובה" (בבא מציעא ז ע"ד ש' 25).

10. לא נכללו המונחים השגורים להצעת המימרות ולמסירתן

מימרות האמוראים²⁵⁸ נמסרו בירושלמי בכמה לשונות הצעה: אמר ר' ²⁵⁹; דאמר ²⁶⁰; דאמר ר' ²⁶¹; דמר ר' ²⁶²; דר' אמר ²⁶³; ואמר ר' ²⁶⁴; ומר ר' ²⁶⁵; ור' אמר ²⁶⁶; ר' אמר ²⁶⁷; ועוד — ולא נרשמו. כן לא רשמתי כערכים נפרדים את הביטויים הבאים, המשמשים במסירת המימרות והשמועות: בשם ר' ²⁶⁸; משום ר' ²⁶⁹; משם ר' ²⁷⁰; משמו ²⁷¹; משמיה ²⁷²; משמיה דר' ²⁷³.

²⁵⁸ והוא הדין למימרות התנאים שבפי האמוראים, כגון "דאמר" (ערלה ס ע"ג שו' 39; שבת י ע"ב שו' 1; בבא קמא ה ע"ב שו' 22; שבועות לה ע"ד שו' 31).

²⁵⁹ רווח בירושלמי, כגון: ברכות ב ע"א שו' 28, שם שו' 30, ב ע"ב שו' 22; ונרשם אצל הרז"ף, מבוח"י, יג ע"ב, ערך אמר ר' פלוני, וכתב שם: "בזה הסגנון בא פעמים אין מספר המאמר במקום שבא להורות שזה ר' פלוני חולק על החכם הקודם לו, ובבבלי נאמר תמיד בזה הענין פלוני אמר... ולהיפך איתא בירושלמי פלוני אמר [ההדגשה במקור — מ"ע] במקום שאין שם חולק ולסגנון הבבלי צ"ל אמר פלוני". וכן כתב ליברמן: "בירושלמי לא חילקו מעולם בין הסיגנון אמר ר' פלוני ובין ר' פלוני אומר, ובשתייהן לפעמים השני חולק על הראשון, ולפעמים אין שם מחלוקת כלל" (תוכפ"ש, שבת, עמ' 153, הע' 13).

²⁶⁰ כגון: שבת ה ע"א שו' 37, י ע"ב שו' 14; עירובין כה ע"ב שו' 11; שבועות לה ע"ד שו' 30.

²⁶¹ כגון: ברכות ב ע"ב שו' 1, ז ע"ג שו' 53, יא ע"א שו' 39, וריגל.

²⁶² כגון: ברכות ב ע"ד שו' 50, ג ע"ג שו' 65, ג ע"ד שו' 27. ובקידושין סג ע"ד שו' 40 הוא שיבוש, וצריך לומר: דמדך — ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 515, ד"ה וכן בקטע.

²⁶³ כגון: ברכות ו ע"ג שו' 11, י ע"ג שו' 18; פאה טו ע"ב שו' 4.

²⁶⁴ כגון: ברכות ג ע"ב שו' 24, ט ע"ב שו' 60, יג ע"א שו' 20.

²⁶⁵ כגון: ברכות י ע"ג שו' 20; ערלה סב ע"ב שו' 64.

²⁶⁶ כגון: ברכות ז ע"ג שו' 4; דמאי כו ע"ג שו' 24; כלאים לב ע"א שו' 48.

²⁶⁷ כגון: ברכות ב ע"ג שו' 58, שם שו' 59, ב ע"ד שו' 1; ועוד הרבה.

²⁶⁸ כגון: ברכות ב ע"א שו' 32, ב ע"ב שו' 7, שם שו' 23, וריגל. והרז"ף (מבוח"י, טז ע"ב) רשם ערך "פלוני בשם פלוני". ולשון אפשטיין: "אצל 'רבי פלוני בשם רבי פלוני', אין כרגיל בירוש' 'אמר' ובמקום שישנו הרי זו טעות" (מבוא לנוה"מ, עמ' 272, הע' 4). ולהלן: "וכך נהוג תמיד בירוש' 'ר' פלוני בשם ר' פלוני' וכו' (שם, עמ' 1140, ד"ה וכך נהוג; וראה עוד שם, עמ' 1299, הע' 1). וראה עוד: ליברמן, תוכפ"ש, קידושין, עמ' 971, ד"ה ובירושלמי; שם, הע' 40; ירושלמי נזיקין, עמ' 172, הע' 4; עמ' 193, שו' 104. ועל שימוש "בשם" בירושלמי בהבאת אמוראים זה אחר זה ראה: שתא"י, עמ' 261, ד"ה ר' חונייה; שערי תורת בבלי, סוף עמ' 357, ד"ה ר' אלעזר. ואני מפנה כאן לספרו של בכר: W. Bacher, *Tradition und Tradenten in den Schulen Palästinas und Babylonien*, Leipzig 1914. הספר דן, בין יתר דבריו, באמוראים כמוסרי שמועות תנאים או אמוראים שקדמום, בשלשלות מסירה אמוראיות, במחלוקות אמוראים לא מסוימות (כגון כאלה המוצעות ב"חד אמר... וחד אמר...") ובמימרות משותפות לשני אמוראים (כגון כאלה המוצעות ב"ר' ור' תריהון אמרין"), הן אמוראי ארץ ישראל הן אמוראי בבלי. וראה עוד מ' קוסובסקי, אוצר השמות, ירושלים תשמ"ה; ולפניו י' אומנסקי, חכמי התלמוד [הירושלמי — מ"ע], ירושלים תשי"ב.

כן השמטתי "בשם ר'" כערכים רבים שרשמתי (למשל, בביטוי "כיי דאמר ר' בשם ר'" רשמתי רק "כיי דאמר ר'", להוציא מקומות בודדים נחוצים שרשמתי אותם בערך גופו, כגון: אוף ר' בשם ר' מודי;

וטעם הדבר, כי הביטוי "אמר ר'" וכן "בשם ר'" באים באלפי מופעים ופירושם מחזור, ולא ראיתי טעם לרשום אותם, אף על פי שאולי היה ברשימה כזאת כדי לתרום לתיאור שימושם. מחמת כך לא כללתי גם את שאר הביטויים הנזכרים הדומים להם.

משום כך קראתי את שם הספר "אוצר לשונות ירושלמיים" ולא "אוצר לשונות הירושלמי", לפי שלא כללתי בו את כל הלשונות. ועוד, שיתכן שיהיה מי שירצה להוסיף לרשימה ביטויים אחרים שהתעלמתי מהם או שנעלמו ממני.

אמרין בשם ר'; אמרונה בשם ר'; אמרין בשם ר'... אתא ר' בשם ר' והנמשך אחריו; אתון אמרין בשם ר'; ר' אמר לה בשם ר', ר' אמר לה בשם ר' ר' בשם ר'. וכן רשמתי לעתים "בשם ר'" בתוך הערך אחרי מראה המקום במסגרת חילופי הנוסחאות — ראה, למשל, ערך "אמר קומי ר'", וערך "תני (ציון לברייתא; בינוני)", כמו שהערתי להלן, עמ' קכב, אות ב; שם, הע' 284.

²⁶⁹ כגון: יבמות ח ע"ב שו' 57; סוטה יו ע"ב שו' 50, כא ע"ד שו' 2. רוב המופעים של ביטוי זה תנאיים הם.

²⁷⁰ כגון: מעשרות מח ע"ד שו' 26; מעשר שני נו ע"ד שו' 5; פסחים לד ע"ג שו' 41.

²⁷¹ כגון: שבת ג ע"א שו' 42, שם שו' 44, ו ע"ד שו' 57. רוב המופעים של ביטוי זה תנאיים הם.

²⁷² בדרך כלל בלי "דר'", כגון מעשרות נ ע"ד שו' 11.

²⁷³ כגון: ערלה סב ע"ד שו' 31; שקלים נ ע"א שו' 54.

פרק ו

דרכי העריכה

בפרק זה אני מציע את הדרכים שעל פיהם נהגתי בעריכה, מהם כללים חמורים שנהגתי תמיד לפיהם, מהם על דרך הרוב, ומהם דרכים שלא נהגתי בהם דרך שיטה אלא לשיעורין¹.

1. המונחים נרשמו על פי דפוס ויניציאה

רישום הערכים נעשה לפי הנוסח שבדפוס ויניציאה², והציונים של מראי המקום הם לפי הדפים³, העמודות והשורות שלו⁴. וטעם הדבר, שדפוס ויניציאה הוא אבי דפוס הירושלמי ומקור הנוסח העיקרי של הירושלמי המקובל בידנו⁵.

¹ משום כך לא כיניתי פרק זה בשם "כללי העריכה".
² למשל, "דנחתון מערביא ואמרון תמן" בשם ר' יוחנן" (ראש השנה נט ע"ד שו' 16); לפי הנוסח הזה "תמן" היא בבל. וכיצא בזה במאמר "דנחתין (!) מערבאי לתמן" וכו' במקבילה שבברכות (ח ע"ג שו' 53), וכך רשמתי. ועיין לונץ לברכות שהגיה בגליון: "מן תמן" (מט ע"א, שו' 5), ולפי הגהתו "תמן" היא ארץ ישראל. ובשרי"ר בראש השנה: "דנחתון מערבִיָּה ואמרין בש' ר' יוחנן" (נעמ' 151 שו' 5); וזה נראה עיקר.
³ לכן רשמתי דף י"ו תחת ט"ז, כמו שנהגו בדפוס ויניציאה. במספור הדפים בדפוס ויניציאה נפלו כמה שגיאות, והרי הן לפניך עם תיקונן: במסכת ברכות נכפל ציון דף י"א בטעות, ואחריו בא י"ב, י"ג, ואני תיקנתי י"ב, י"ג, י"ד, ולפי זה רשמתי. במסכת עירובין נכפל ציון דף כ"ד בטעות תחת כ"ג וכ"ד, ואני תיקנתי את הראשון כ"ג. במסכת סוטה ציון דף כ"א בטעות י"ז, ותיקנתי כ"א וכך הוא לפי הצילום שבידי, ראה עליו בסמוך לקמן, ואולם בטופס דפוס ויניציאה שבדקתי בספריה הלאומית ציון כ"א כהוגן; ואולי היו טפסים שונים בדפוס ויניציאה). במסכת נזיר נכפל ציון דף נ"ד בטעות תחת נ"ג ונ"ד, ואני תיקנתי את הראשון — נ"ג — וציינתי לפיו. וכן במסכת בבא בתרא ציון דף י"ד בטעות י"ח, ואני רשמתי י"ד. במקום אחד נשמט מספר הדף בטעות: סוטה דף י"ו (בצילום שבידי נשמט מספר הדף בעוד שלושה מקומות: שבת דף י, יבמות דף י, ובבא מציעא דף י; ויתכן שהצילום נעשה מטופס אחר של דפוס ויניציאה כדלעיל, או שזה מקלקולי הצילום הזה, ראה להלן).
⁴ מספר השורות נמנה בכל עמודה בנפרד, כאשר שם המסכת והסיומים "סליק פירקא" ו"הדרן עלך..." אינם נמנים בכלל השורות. אשר לציוני השורות במראי מקום, הנה במאמרים המקוטעים המשתרעים על יותר משורה אחת, כאשר הסיפא מתחילה באותה שורה כמו הרישא, רשמתי רק את מספר השורה של הרישא. למשל, בערך "ר' עבד... ר' עבד..." רשמתי נזיר נד ע"ד שו' 16, אבל כאשר הסיפא שלהם מתחילה בשורה אחרת, ציינתי את מספר השורה של הרישא ושל הסיפא, כלומר, הרישא של הסיפא. למשל, בערך "מאן דמר... עבד... חדא, ומאן דמר... עבד כל חדא וחדא מינהון (!) חדא" רשמתי יבמות י ע"ד שו' 3-5.

בעבודתי על דפוס ויניציאה השתמשתי בצילום דפוס ויניציאה של הוצאת מעשה רוקח (חשמ"ד). מקומות מחוקים, מעוותים, מסופקים או מטושטשים בצילום זה נבדקו בדפוס ויניציאה עצמו ותוקנו על פיו.⁶ כמו כן, יש שהגרש המציין קיצור חסר בצילום אבל ישנו בדפוס ויניציאה, ורשמתי לפי דפוס ויניציאה.⁷

וכבר הערתי בהקדמה שבדקתי את כל הערכים על פי פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן. בבדיקה זו מצאתי כמה עשרות שיבושים בנוסח הירושלמי שבפרויקט⁸ וגם כמה חסרונות בלשון הירושלמי, מהם דילוגים מחמת דמיון הסופות.⁹ דבר זה הצדיק בדיעבד במידת-מה את שיטת העבודה הידנית והמייגעת שנקטתי בה. כי הנה המונחים המשובשים שבדפוס ויניציאה מלמדים על עצמם שאי-אפשר להיעזר במחשב לשם מציאתם, שאין אדם יכול לעמוד מעצמו על כל השיבושים שנפלו בכל מונה, והרי לנו עכשיו שגם במונחים המתוקנים שבדפוס ויניציאה נפלו שיבושים בפרויקט השו"ת.

⁵ על הירושלמי מהד' האקדמיה ראה ש' נאה, "תלמוד ירושלמי במהדורת האקדמיה ללשון העברית", תרביץ עא (תשס"ב), עמ' 569 ואילך.

⁶ למשל, "ולית לחברייא כן" (ביכורים סד ע"ב שו' 23) — בצילום: "לדברייא"; "מיי כדון" (שבת ח ע"ג שו' 11), כן הוא בשתי יודיות בדפוס ויניציאה, ובצילום מסופק; "קשיין עלה" (עירובין יח ע"ב שו' 41) — בצילום: "עלח"; "תרין אמוראין" (עירובין כב ע"ד שו' 10), התי"ו חסרה בצילום; "שנייא היא הכא" (פסחים לג ע"ב שו' 42) — "שנ יא"; כי התי"ד הראשונה דהה בדפוס ויניציאה; "נישמענה מן הדא" (יבמות ח ע"א שו' 22) — "חדא"; "מחלפה שיטתיה דר" (סנהדרין כו ע"א שו' 56) — "מחלפת"; וכבר העיר ליברמן על "ועיכבן" ותחת "ועירבן" שבצילום ד"ו שלו (ברלין תרפ"ה) בפסחים כט ע"א שו' 41: "בצילום ד"ו בטעות: ועיכבן" (ירוכ"פ, עמ' 402, הע' 1).

⁷ למשל, "תמן את אמ" והכא את אמר... (וכלאים לא ע"ד שו' 48) — בצילום: "אמ"; "כמאן דאמ" (שביעית לט ע"ג שו' 41) — "דאמ"; "תמן הוא אמר... וכא הוא אמ" הכין" (חלה נח ע"ג שו' 55) — "אמ"; "מה כתי" בתריה" (ביכורים סה ע"ג שו' 60) — "כתי"; "הוינא אמ" טעמא" (שבת ד ע"א שו' 16) — "אמ"; "כהיא דאמ" ר" (שבת יד ע"א שו' 24) — "דאמ"; "הלכה כדברי האו" (עירובין יח ע"ד שו' 4) — "האו"; "שנאמ" (גיטין מז ע"ג שו' 3) — "שנאמ";

⁸ ואני רושם רק את מקצתם לדוגמה: "תיפתר" (ברכות ו ע"ב שו' 60) — בפרויקט: "תיפטור"; "אלו אמ' ליה" (כלאים לב ע"א שו' 49) — "אלא"; "בשעה שהבקר" (שביעית לג ע"ב שו' 10) — "בשער"; "התיבון" (חלה נז ע"ג שו' 32) — "אתיבון"; "אעלון עובדא קומי רבי יסא" (חלה נט ע"ג שו' 6) — "עאלון"; "הוי" (יבמות ט ע"ד שו' 57) — "הרי"; "דתנין תמן" (נדרים מא ע"א שו' 23) — "התנין"; "וינצא מכללה" (סנהדרין כז ע"א שו' 14) — "ויאת"; "ויתביניה" (שבועות לד ע"ג שו' 59) — "ויתביניה"; וכיוצא בזה שם, לד ע"ד שו' 1; "לא איתפלגון" (עבודה זרה מג ע"א שו' 4) — "לוי"; "מפני ששירפה מצוי" (נידה מט ע"א שו' 35) — "מפיל";

⁹ בתרומות מ ע"ד שו' 20-21 דילגו מן "עשוי" שבשורה 20 עד "עשוי" (ועד בכלל) שבשורה 21, והשמיטו את המאמר "מה א"ר יוסי הכא. ומה אין תמן שכולו הפסד לכהנים את אמר מה שעשה עשוי"; בסנהדרין כח ע"ג שו' 60-61 דילגו מן "וישיביהו" שבשורה 60 עד "וישיביהו" (ועד בכלל) שבשורה 61, וכל המאמר "אמר רבי לעזר בי רבי שמעון בערבייא צווחין לחתרתה עתרתה" חסר שם; וכן להלן כט ע"ג שו' 54-55, דילגו מן "גליות" שבשורה 54 עד "גליות" (ועד בכלל) שבשורה 55, והשמיטו את המאמר "כך גלו שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה לשלש גליות".

ונהגתי ברישום הערכים בדרכים הבאות:

א. במקום של ספק בקריאת האות בדפוס ויניציאה, כגון בין האות ב"ת לכ"ף¹⁰, רשמתי לפי מראה האות בעיניי¹¹. וכשנותרה האות מסופקת בעיניי, ציינתי אותה בסימן שאלה, ולעיתים הכרעתי בספקות האלה על פי כ"י ליידן¹².

¹⁰ וכבר העיר ליברמן: "אבל קשה להבחין בדפוס בין 'ב' ו'כ'" (ירוכ"פ, עמ' 412, ד"ה חד). ועוד העיר על חילוף אחד כזה: "בד"ו אין האותיות ברורות כל כך" (תוכפ"ש, קידושין, עמ' 941, הע' 4). ועל הכרעה שלו בחילוף הזה בקריאת מילה אחת העיר: "הרי ברוב כתיב" קשה להבחין בין כ"ף וב"ת, ואין כאן הגהה אלא בחירה בקריאה" (תוכפ"ש, יבמות, עמ' 142, הע' 96, ע"ש). ועל חילופי האותיות ב"ת בכ"ף וה"א בחי"ת בדפוסים הראשונים ראה בקולופון לנביאים ראשונים עם פירוש רד"ק, שונצינו רמ"ו: "אכן מה שאפשר שימצא בו מהשגיאה הוא התחלפות אות באות כגון ה"א בחי"ת ב"ת בכ"ף וכיוצא בזה" וכו' ועל פי י"ש שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי — הגהות ומגיהים, ירושלים תשנ"ו, ריש עמ' 224. ועל הרמב"ם דפוס אמשטרדם תס"ב כותב שם ידידי פרו"פ שפיגל: "יש מקומות שבהם יש חילופים בין אותיות דומות. יש מקומות שבהם מצאנו חילוף בין ר' לד' או בין ב' לכ'" (שם, עמ' 570, ד"ה ראינו).

ועל השיבושים באותיות דומות בכתבי היד ראה מה שהביא ליברמן בשם שו"ת הרא"ש, כלל מה, סי' ב: "יש מקומות שכותבין נון זקופה קטנה ונקראת זי"ן" (תוכפ"ש, חגיגה, עמ' 1291, שו" 23-24; שם, בבא מציעא, עמ' 215, שו" 30-31). והביא עוד בשם הרא"ש בכלל הנ"ל: "ור"ש כותבין גג שלה קצר, עד שנקראת במקום אחר כמין יו"ד" (שם, פסחא, עמ' 583, הע' 5 [עמ' 582], ד"ה והנה; שם, סוטה, עמ' 654, הע' 2; שם, בבא קמא, עמ' 10, הע' 48; שם, בבא בתרא, עמ' 454, הע' 9). וכתב עוד: "החילוף בין כ' ופ' מצוי מאד" (ירוכ"פ, עמ' 102, ד"ה רבנן דקיסרין); "כי הדמיון בין ש' וי' הוא גדול מאד בכ"י" (ירוכ"פ, ריש עמ' 119, ד"ה עברת); "ובאמת בכת"י מצוי מאד החילוף בין דל"ת לבין וי", וכמעט שאין כאן שינוי בכתב"ש" (תוכפ"ש, בבא קמא, ריש עמ' 107); "ונו"ן וב"ת מתחלפין תכופות בכ"י" (שם, בבא בתרא, עמ' 394, שו" 48); "שי"ן וטי"ת, וב"ת ונו"ן מתחלפות בכ"י" (שם, שם, עמ' 396, הע' 3); "והוא שיבוש מצוי בכתבייד כשגג הזי"ן רחב והוא עשויה להשתבש לדל"ת או לרי"ש" (ירושלמי נזיקין, עמ' 119, הע' 7); "זי"ן ונו"ן סופית הן דומות בכתביהיד, ופעמים שאין להבחין ביניהן" (שם, עמ' 159, שו" 85); "בכתבייד כ"ף ונו"ן דומות מאוד" (שם, עמ' 162, הע' 31). וכתב עוד בשם "הבחור" בתשב: "נהגו הספרדים לכתוב את היו"ד בתוך הבי"ת" (תוס"ר, ג, עמ' 36, שו" 18; וראה עוד תוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 394, הע' 76); וכן כתב: "והסופרים כותבים לפעמים את ה"ל בתוך ה"כ, ואז היא נדמת ל"פ" (ירוכ"פ, ריש עמ' 412, סד"ה וגירסת); וכן: "דרך כמה מן הסופרים היה להכניס את היו"ד בפנים הרי"ש" (מחקרים, עמ' 467, הע' 7, וע"ש). וכן העיר: "והאותיות כ'ל נתחברו ל"מ" (ירוכ"פ, עמ' 283, ד"ה והן); "ה'מ' נפרדה ל'נו' ויצא: אינו [תחת אימ — מ"ע] וכו' (ירוכ"פ, עמ' 409, הע' 1); ולהפך: "ה'נו' נתחברו יחד ויצא ט"ו" (שם, ריש עמ' 444, ד"ה ובש"ת); "ה'ץ נתפרדה ל"ין" (שם, עמ' 482, ד"ה אמ' ר' שמי); "הכ"ף והיו"ד נתחברו למ"ם, והוא שיבוש רגיל בירושלמי" (ירושלמי נזיקין, עמ' 197, הע' 9); "שיבוש רגיל מאד. כשהנו"ן והיו"ד מתחברים, ויצא מי"ם" (תוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 446, הע' 23). וגניצבורג העיר: "קשה להפריש בין ד' ור' בכ"י זה [כ"י רומי — מ"ע] (וגניצבורג, פירוש, א, עמ' 277, הע' 31); "בכ"י קשה להבדיל בין נ' לכ' וכו' לפ" (שם, עמ' 396, ד"ה נסביה). וראה עוד שם, ב, ריש עמ' 61. ועוד העיר: "ומי שכתבי יד עתיקים פתוחים לפני ידע עד כמה קשה הוא להבדיל בין צ' וע' ובין ר' וד' בכ"י אשכנזיים" (שם, א, עמ' 321, ד"ה אם היה).

¹¹ למשל, "ואתייא בההיא (!) דמר רבי לוי" (יבמות ט ע"ג שו" 61) תחת "כההיא", ונרשם בערך "ואתייא כי דמר ר'". וע"ע: כמשנה האחרונה; כמשנה הראשונה, שיש בהם הרבה מופעים של "במשנה"!

ב. מקומות שחסר בהם הגרש המסמן קיצור נרשמו כצורתם בערכי משנה נפרדים, עם סימן קריאה לידם כמופעים משובשים, והובא הנוסח הזה שלהם כצורתו בחילופי הנוסח שבערך הראשי¹³; שאף על פי שכך הוא מנהגם של מקצת כתבי היד, אין זה מנהגם של דפוס ויניציאה וכ"י ליידן.

ג. מקומות שבא בהם בטעות גרש אחד במקום שניים בראשי תיבות, נרשמו כהוויתם על פי דפוס ויניציאה¹⁴, וכן כשבאו גרשיים במקום גרש אחד במילים המקוצרות. התופעה האחרונה נפוצה במיוחד בסופי שורות ואיני יודע את טעמה, ואולי היא קשורה למלאכת ההדפסה. ואולם לפעמים, כאשר הגרש השני קטן מאוד או קטוע או נדמה כסתם כתם של דיו התעלמתי ממנו¹⁵. וכן כאשר נראה הדבר בעיני כגרש עבה ולא כגרשיים דנתי אותו כגרש אחד¹⁶.

ד. כאשר המילה באה בראשי תיבות¹⁷ אני מתייחס לגרשיים כאילו היו שלוש נקודות, ורושם אותה בהתאם במקום המתאים בסדר הא"ב. במה דברים אמורים? כאשר הגרשיים מציינים קיצור, אך אם לא — המילה באה במקומה ללא התחשבות בגרשיים¹⁸.

ה. בהצעת המונחים לא התחשבתי כלל בפיסוק שבדפוס ויניציאה¹⁹, מפני שהוא מוטעה במקומות רבים²⁰, ואינו מגוף הירושלמי. ומכיוון שאינני מתייחס לפיסוק זה, אני גם לא מגיה אותו.

¹² ראה למשל מה שהערתי בערך "באותו", לסנהדרין כז ע"ג שו' 26; בערך "כהדא", לגיטין מד ע"א שו' 54; בערך "כר' ישמעאל", ליבמות ב ע"ב שו' 36; בערך "כתחילה (= לכתחילה)", לערלה סא ע"א שו' 23; ולמילה "כשיטת", בערך "אתיא דר' בשיטת ר' אבוי", לסנהדרין כה ע"ג שו' 12. ואמנם, ההשוואה עם כ"י ליידן מלמדת שנפלה כאן בדרך כלל טעות אצל המדפיס. למשל: "משור!" (קידושין סו ע"א שו' 59, אבל בכ"ל: "משום" (ועמ' 325 שו' 24); "פשיטא לי (!)" (סנהדרין כ ע"ג שו' 2, אבל בכ"ל: "ליה" (ועמ' 430 שו' 15, ונרשם בערך "פשיטא ליה". וראה עוד "מה דמ (!) לה" (תרומוות מד ע"ב סוף שו' 10, אבל בכ"ל: "דמי" (ועמ' 205 שו' 36, ונרשם בערך "מה דמי לה", אלא שכאן אולי נחסרה היו"ד או נחסר הגרש מחמת שנגמרה השורה למדפיס. ברם, לעתים השיבוש ישנו גם בכ"י ליידן. למשל, "קיימתי!" (ויבמות ד ע"ג שו' 47) תחת "קיימתי", וכן הוא גם בכ"ל (ועמ' יד שו' 10, ונרשם בערך "קיימתי", "פשיטא לי (!)" (כתובות כז ע"ד שו' 6) תחת "לי" (= "ליה"), וכן הוא גם בכ"ל (ועמ' 117 שו' 9, ונרשם בערך "פשיטא ליה". וראה עוד מה שכתבתי על שיבושים אלו להלן בתיאור כ"י ליידן, עמ' קסג, סי' 1.

¹⁴ כגון "ד"ה" (ויבמות טו ע"א שו' 60) בערך "דברי הכל".

¹⁵ ראה, למשל, הגרשיים המטושטשים במילים הבאות: "דכתי" (ברכות ח ע"ג שו' 6, "ואפני" תימ" (תרומוות מד ע"ב שו' 36, "כמאן דאמי" (פסחים לה ע"ד שו' 29).

¹⁶ ראה, למשל: "ודכוות" (חלה נז ע"א שו' 49, "נשמעינ' מן הדא" (נדרים מא ע"ד שו' 53, "דכתי" (נזיר נח ע"א שו' 15, "מתניתא דר'" (הוריות מו ע"א שו' 37).

¹⁷ כגון הה"ד (= הדא היא/הוא? דכתיב) — ראה מה שהערתי להלן, עמ' קטז, ד"ה וכן (השלישי).

¹⁸ ע"ע א"לף ב"ית.

¹⁹ לסימן הפיסוק בכ"י ליידן, אבוי של דפוס ויניציאה, ראה זוסמן, מבוא, עמ' טו, הע' 66. ואפשר שהפיסוק הוא מעשה ידיו של ר' יחיאל הסופר — ראה הפיסוק בחיבורו "פיסקי הלכות שחיטה לר'

ו. כאשר מופיע שם חכם²¹ במונח או בלשון רשמית בדרך כלל תחתיו "ר'", לא "ר' פלוני", והשמטתי את שם החכם. כך נהגתי אפילו כאשר החכם מופיע עם תואר אחר²² או ללא תואר רבנות²³, ואפילו כשאין מדובר בחכם ממש²⁴. כך נהגתי גם במקום שמופע אחד בלבד בִּעֶרְךָ מתייחס לחכם ארץ ישראלי ושאר המופעים לחכמים בבליים²⁵, ואפילו כאשר הערך מתייחס לחכם בבלי בלבד²⁶. כך נהגתי גם במקום שבא התואר "רב" בשיבוש תחת "רבי"²⁷ — רשמתי "ר'" בקיצור ולא הערתי על השיבוש²⁸. כך נהגתי בדרך כלל במבוא, ברישום חילופי הנוסחאות

יחיאל בר' יקותיאל בר' בנימין הרופא", שפורסם בספרו של ידידי המנוח ד"ר ישראל צבי פיינטוך ז"ל, מסורות ונוסחאות בתלמוד, ישראל תשמ"ה, עמ' 77 ואילך. ואולי הפיסוק הוא מסורת איטלקית שהמשיך בה ר' יחיאל. וראה עכשיו ס' תוראן, "פרקי מבוא לתולדות הפיסוק העברי", תרביץ עא (תשס"ב), עמ' 503, סי' ג. 4.

²⁰ ראה, למשל, "לא. כהדא" (תרומות מ ע"ג שו' 7) וצריך לומר: לא כהדא, ונרשם בערך "לא בדא"; ולא הערתי על הנקודה שאחרי "לא". וכן בערך "דברי הכל היא הכא", יש בכמה מקומות נקודה אחרי "היא" בטעות, ולא הזכרתי אותה.

²¹ כגון "רבי עקיבה" או "רב הונא".

²² כגון "אבא שאול" (פסחים לד ע"א שו' 36; בערך "אתיא דר' כר', ודרבנין כר'") או "הלל הזקן" (חלה נז ע"ב שו' 43; בערך "חלוקין על ר'").

²³ כגון "בר קפרא" (למשל, פסחים לב ע"ג שו' 53; מועד קטן פב ע"ב שו' 39) או "שמואל" (כגון: מגילה עג ע"א שו' 30; כתובות ל ע"א שו' 37). כל המופעים האלה רשומים בערך "ר' כדעתייה".

²⁴ למשל, הסופר "נקי" (מערער שני נו ע"א שו' 9) נרשם כ"ר" בערך "הדא פליגא על ר'". ועיין עוד בערך "תירגם ר'", שבו ציינתי דרשנים בתואר זה למרות שלא נסמכו.

²⁵ עיין ערך "יודי ר'" — המופעים בברכות, בתרומות מ ע"ג שו' 23, ובמגילה שם, מתייחסים לרב חסדא, ורק המופע בתרומות מא ע"ד שו' 36, מתייחס לר' יהודה בר אילעאי.

²⁶ כך נהגתי בערכים הבאים, למרות שהם ביטויים יחידאיים המתייחסים לאמורא "רב" הבבלי: אילין פליגין (ו) על ר' ולית להון (ו) קיום; אילין תרין (ו) אחרייתא פליגי (ו) על ר' ולית להון (ו) קיום; מילתא (ו) דר' פליגא על מילתא (ו) דר'; מילתיה דר' פליגא עלוי; מן מה דר' תני מתניתין ופתר לה... הדא אמרה... בשלושת הביטויים האחרונים הדבר גרם להזזת הערך למטה בסדר הא"ב.

²⁷ כמו למשל בביטויים הבאים: "חזר רב (ו) הושעיא ואמר" (ויבמות ט ע"ג שו' 6) בערך "חזר ר' ואמר"; "כמא דמר רב (ו) יוחנן" (שבת ד ע"ב שו' 2) בערך "כמה דאמר ר'". וראה עוד הרישום של המאמר "תניתיה רבי קריספא בשם רב (ו) חנינא בן גמליאל דאמר (ו) טעמא" (נדרים לט ע"ד שו' 44), בערך "תני (ו) ר' קריספא בשם ר' חנניה בן גמליאל ואמר טעמא". וכן נהגתי בתואר "רבן", שבא בשיבוש תחת "רבי" בביטוי "תני רבן (ו) גמליאל בר' אינינא קומי רבי מנא" (פסחים כז ע"ב שו' 15), בערך "תני ר' גמליאל בר' אינינא קומי ר' מנא". ואולם בנספח ו' פתרתי את הקיצור "ר'" כ"רבן" בשני הערכים הפותחים "בכל מקום הלכה כרבן שמעון בן גמליאל" וכו', כדי להדגיש את נשיאותו של רבן שמעון בן גמליאל, ועי"ש בערך השני.

²⁸ כך נהגתי גם כאשר חלו שיבושים אחרים הקשורים בשמות החכמים. למשל, בנזיר נא ע"ב שו' 21 בא "ברם רבי מאיר" תחת "ברם כרבי מאיר", ואני רשמתי ערך משנה "ברם ר' (ו)" עם הפניה לערך "ברם כר'"; בברכות ט ע"ב שו' 47 בא "מטין בר' (ו) אלעזר" תחת "כר' אלעזר", ואני רשמתי ערך משנה "בר' (ו)" עם הפניה לערך "כר'". אבל בהוריות מז ע"ב שו' 5 בא בשיבוש כל הלשון "כדרבי יוחנן", ונרשם בערך נפרד: "כדרבי יוחנן (ו)".

שבתוך הערכים²⁹ וכן בחילופי הנוסחאות בנספח ז'. והרשיתי לעצמי להביא ציטטים הכוללים שימוש זה, כלומר שנתקצר בהם שם החכם ל"ר", בין מרכאות כפולות כדי שלא לחלק בין המובאות השונות.

במה דברים אמורים? בשאר הביטויים למיניהם, אבל ביטויים המציינים ברייתא שנערכה על ידי חכם מסוים³⁰ או ברייתא מסוימת ששנה תנא מסוים בבית מדרש של האמוראים³¹ הובאו יחד עם החכמים בשם המלא ובכינויים כדי ללמד על מקור הברייתות הנידונות³². וגם כאן רשמתי את תואר החכמים הארץ ישראליים או הבבליים שנשמכו בארץ ישראל בקיצור "ר" גם במקום שנשתבש ל"רב"³³. אבל בביטויים "תני רב קרנא", "תני רב ששת", המתנייחים לברייתות של אמוראים בבליים בעלי התואר "רב", השארתי את התואר "רב" כהוויתו. והוא הדין לביטוי "מתניתא רב (!) פליגא עילוי (!)", המתנייח לדעת החוקרים לברייתא של רב, כפי שהערתי שם. כך נהגתי גם בביטוי "אייתי רב הושעיה מתניתא דבר קפרא מן דרומא ותנא".

²⁹ ראה למשל הלשון בתרומות מז ע"ד שו' 21 וביבמות ו ע"ד שו' 18, בערך "ורובה מן דר".

³⁰ כגון: תני בר קפרא; תני ר' הושעיה; תני ר' חייה.

³¹ כגון: תנא ניקומכי קומי ר' זעורה; תנא ר' יושוע דרומי קומי ר' יונה; תני ר' אבהו קומי ר' יוחנן; תני ר' זכאי קומי ר' יוחנן.

³² וזה לשון ר' יוסף בן וירגא: "כשאומר תני פלוני כגון תני רמי בר יחזקאל (עירובין) יד ע"ב, נח ע"ב — מ"ע] ברייתא, כגון (תני אבימי) אנא מתניתא ידענא [דתני אבימי] (בבא קמא [יב ע"א — מ"ע]), ואבימי אמורא היה רבו של רב חסדא (מנחות [ז ע"א — מ"ע]), ואף על פי שהוא אמורא אומר תני, משום שהיה מקובל מאותה ברייתא והוא היה שונה אותה על כן נקראת על שמו, וכן כתב מוהר"י ששת (שאלה שע"ה)" (שארית יוסף, מהד' ירוחם מאיר ליינר, ווארשא תרס"ט, עמ' 49, כלל ט; ציוני הדפים לבבלי על פי הערות ד-ו' שם). וראה מה שכתב אלבק (מחקרים, עמ' 15, אות ג) על הברייתות האלה בשני התלמודים, וביחוד (שם, עמ' 20, ד"ה דוגמאות; עמ' 35, ד"ה פירושים [הראשון והשני]) על אלה שבירושלמי. ולהלן (עמ' 66-82) דן באותן הגאון בשני התלמודים ובתוספתא. והיגר דן בפרוטרוט בברייתות האלה בספרו אוצר הברייתות, ספר ד', עמ' 221-513, במקומות השייכים. כמו כן הוא דן בשאר הברייתות שבירושלמי בספרו, ספר א', עמ' 125 ואילך; בספר ב', עמ' 141-227 (בעמודים 227-358 שם, הוא דן בברייתות שבכתבי יד שאינן בתלמוד ירושלמי הנדפס); בספר ד', עמ' 26-220; ובכל ספר ז'. וראה עוד ההוספות והתיקונים השייכים לספרים האלה בספר י', עמ' 134 ואילך.

³³ ראה: "הדא היא דתני רב (!) חייה" (ויבמות י ע"ד שו' 1), בערך "הדא היא דתני ר' חייה"; "תני רב (!) הושעיה" (ברכות יג ע"ד שו' 43), "תנא רב (!) אושעיא" (שקלים מז ע"ב שו' 56), "תני רב (!) אושעיה" (כתובות כז ע"א שו' 4) — שלושתם בערך "תני ר' הושעיה"; "תני רב (!) זכאי קומי רבי יוחנן" (נזיר נד ע"ג שו' 23) בערך "תנא ר' זכאי קומי ר' יוחנן"; "לא כן אמר רב הונא בשם רב ותני רב (!) חייה כן" (תרומות מא ע"ג שו' 37) בערך "תני ר' חייה כן". ואילו בביטוי "תנא רב נחמן בר אדא" (ברכות ד ע"ד שו' 44) רשמתי "רב נחמן" בסימן קריאה, מכיוון שכאן כל התואר עצמו מסופק, כי בשרי"ר (עמ' 7 שו' 7) "רב" ליתא. וכן מסתבר.

וישנם כמה מקומות שהתלמוד משתמש בהם בביטוי "תנא" וכיוצא בו לציטוט פסוק³⁴ או לעניין אחר³⁵, וגם כאן הובאו הדברים עם שמות החכמים. ז. במקום שהתואר "רבי" מופיע בפני עצמו במשמעות רבי יהודה הנשיא בקשר למשנתו³⁶ או לברייתא של בית מדרשו³⁷, או עניינים אחרים פרטיים שלו³⁸, או במשמעות ר' יהודה נשיאה³⁹, או במשמעות "מורי ורבי"⁴⁰, או במשמעות חכם אחד אנונימי ללא ציון שמו⁴¹, רשמתי אותו "רבי" מלא בראש הערך, גם כשהוא מופיע בקיצור בדפוס ויניציאה⁴². ואילו במקום של ספק בפירוש השארתי את הנוסח כפי שהוא בדפוס ויניציאה⁴³.

2. המונחים נסדרו בדרך כלל לפי סדר הא"ב, כפי הופעתם בירושלמי

א. המונחים לא סודרו לפי השורש, אלא לפי אותיות הא"ב הפותחות את המונחים בהופעתם בירושלמי⁴⁴, כולל אותיות השימוש כגון וי"ו החיבור ווי"ו התימה. במה דברים אמורים? במונחים ובלשונות שאינם שמות, שאות השימוש ברבים מהם היא

³⁴ עיין למשל בערך "תנא שמואל הזקן קומי ר' אחא". וראה עוד מה שהערתי בקטע עסיס, עמ' 40, הערה לשורה 2, ד"ה תני... אחא. ולהצעת פסוקים עם דיבור ההצעה "תני" ללא הדרשה התנאית ("ברייתות רמזות" לפי המינוח של מלמד — ראה מה"ת, מבוא, עמ' יט, ד"ה וברייתות = מלמד, פרקי מבוא, ריש עמ' 278, ד"ה וברייתות), ראה עוד: "תני רבי ישמעאל" (בבא קמא ב ע"ג שו' 54), "אשכח תני ר"ש בן יוחי" (סנהדרין יח ע"א שו' 28) — שתיהן על הפסוק "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" (שמות כא, א). וראה עוד דרשה תנאית מפורשת על פסוק זה בעבודה זרה מא ע"ד שו' 9: "ודא מסייעה למה דתני ר' שמעון בן יוחי. ואלה המשפטים" וכו'.

³⁵ כגון "תנה ר' יעקב עמסוניא" (בבא מציעא ט ע"ד שו' 61) לפירוש מאמר בברייתא, עי"ש.

³⁶ אבל שלא בהקשרים אלה רשמתי "ר", כמו שנהגתי בשאר החכמים.

³⁷ כגון בביטוי "תניי דבית רבי כן" — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 43 ואילך.

³⁸ כגון "לא אתא קומי רבי אלא".

³⁹ ע"ע הוא רבי הוא ר' הוא רבינו.

⁴⁰ כגון בערכים "לא כן אלפן רבי (רבי = מורי; בתמיהה)" ו"מן שמע רבי הדא מילתא (רבי = מורי)".

⁴¹ ראה ערך חד רבי.

⁴² כגון "וכה זכה הוא מה ששנה לנו ר'" (פאה יח ע"ג שו' 35) שנרשם בערך "וכה (!) זכה הוא (!) מה ששנה לנו רבי", וכגון "אנן תני... תניי דבית ר'..." (שם, יז ע"ב שו' 44-45; שנרשם בערך "אנן תנינן... תניי דבית רבי...").

⁴³ ראה מה שהערתי בהערה השנייה בערך "ולא דמויי הוה ר' מדמ' לה (בתמיהה)".

⁴⁴ לכן את המונח "יסבור", למשל, יש לחפש בערכו, ולא בשורש "סבר"; ואת המונח "תתיב" בערכו, ולא בשורש "תוב". הווי אומר, שצורתיו של שורש מסוים מפוזרות לאורכה של הרשימה, ומי שמעוניין באותו שורש על כל צורותיו עליו לעבור על הרשימה וללקט משם את כל הערכים השייכים לאותו שורש. זוהי כמובן דרך ארוכה. דרך קצרה היא לחפש אותו שורש ב"אוצר לשון תלמוד ירושלמי" או בפרויקט השו"ת, דבר המאפשר לסקור בסקירה אחת את כל מופעיו של השורש. זיקה זו למאגרים האלה מחויבת היא גם בחיפושים אחרים של מילים או צירופי מילים שאינם קובעים ערכים לעצמם ברשימה. לכן אני אומר דרך כלל שאין הספר הזה בא אלא כתוספת על המשאבים הנזכרים ולא במקומם.

חלק בלתי נפרד של המונח, והובאו כולם כהוויתם כדי שלא לחלק, אבל השמות סודרו בהשמטת אותיות השימוש⁴⁵ וה"א הידיעה בכלל, בין כשהם פרודים⁴⁶ בין כשהם באים בסמיכות⁴⁷ בין כשקדמה להם המילה "כל"⁴⁸ או כינוי רמז⁴⁹; ואילו שמות התואר האמורים על דרך החיוב⁵⁰ והמספרים הסודרים נרשמו בהשמטת אותיות השימוש חוץ מה"א הידיעה⁵¹. גם בחילופי הנוסח שבתוך הערכים האלה מופיעים השמות בדרך כלל בהשמטת אות השימוש⁵². וטעם הדבר שאותיות השימוש האלה אינן חלק מהותי מהמונח, ואין צורך ואין טעם בהבאתן. ברם, אם השמות או שמות התואר מהווים מונח מסוים קבוע⁵³ או מזדמן⁵⁴ התלוי במשמעותו באות השימוש, או ביטוי שגור⁵⁵ עם אות השימוש הם נרשמו יחד איתה. כך נהגתי גם בביטויים המציינים את משנתו של חכם – ע"ע: דבית רבי (= הברייתא של בית רבי); דר' חיה (= משנת ר' חיה). במקום של ספק רשמתי שני ערכים, האחד עם אות השימוש והאחד בלעדיה, והפניתי מערך לערך⁵⁶.

⁴⁵ את המילה "ראשונים" במשמעות "החכמים הראשונים" דנתי כתואר מועצם, כלומר כשם, אף על פי שהיא נראית בחלק משימושיה כתואר. משום כך רשמתי את כל המופעים שלה ללא אותיות השימוש.

⁴⁶ כגון "שהוכיחה" (נידה נ ע"א ש' 18), נרשם בערך "הוכיחה (שם)".

⁴⁷ למשל, הביטוי "וגזירת הכתוב" (סנהדרין יח ע"ב ש' 53, יט ע"ב ש' 15) מופיע בערך "גזירת הכתוב" ללא וי"ו; "בשני דברים" (סוטה כא ע"ד ש' 4; 2x) נרשם בערך "שני דברים" (כלומר, שיצאו מן הכלל).

⁴⁸ למשל, "מכל הלשונות" (נזיר נא ע"א ש' 35), "בכל לשונות" (שם, נג ע"ג ש' 24) מופיעים בערך "כל הלשונות"; "בכל המקרא" (סוטה יז ע"ב ש' 57; עבודה זרה לט ע"א ש' 43) נרשם בערך "כל המקרא"; "מכל הפרשה" (הוריות מו ע"ד ש' 56), בערך "כל הפרשה"; "בכל קרייא" (סנהדרין כ ע"ב ש' 32), בערך "כל קרייא"; "דכל רבנן" (וימא לח ע"ג ש' 35; מגילה עה ע"ג ש' 61), בערך "כל רבנן" – בהשמטת אותיות השימוש בכולם.

⁴⁹ כגון: אילין מתניתא ו; אילין רבנין; הדא הילכתא; הדא מתניתא ויצאים מן הכלל הערכים הבאים: ודא מתניתא; והדא מתניתא; עיין שם ושם בערכים שאחריהם; הדין קרייא; הדין תנייא. יוצא מן הכלל הביטוי "דהן תנייא" וכיוצא בו, שנרשמו יחד עם הדלי"ת, מכיוון שהמילה "הן" במשמעות "אהן" לא באה בנפרד בירושלמי (להוציא מקום אחד שהוא והמקבילה שלו הם ספק משובשים – ע"ע מה הן שאל להן והן שאל להן, לא שמעינן [?] מינה כלום).

⁵⁰ להוציא התארים השליליים, כגון: ואינו מחוור; שאין... מחוורת; שאינה מופנה.

⁵¹ כגון: המחור; המפורש; העליון; וכגון: הראשונה (= הרישא); השנייה (= הסיפא); השניים.

⁵² למשל, בערך "חבורתיה" רשמתי בחילופי הנוסחאות "חבורתיה"; ללא הוי"ו, לשביעית לו ע"ג ש' 2, וכן כל כיוצא בזה.

⁵³ כגון: במחלוקת; במשמע; בסתם; בתחילה; כתחילה (= לכתחילה); מדבריהן.

⁵⁴ כגון המונחים המופיעים בכ"ף המצייתת אוקימתא – עיין למשל בערכים: כאחרייא; כבית הלל (בחלק מהמופעים); כרבנין (בחלק מהמופעים).

⁵⁵ כמו, למשל, בביטויים הבאים: במקום אחר; בפסוק אחד; מפסוק אחד.

⁵⁶ ראה, למשל, ערך "כל קרייא".

אשר למונח "רבנין" (או "רבנן"), הרי במקום שהכוונה לשיטת החכמים הוא נרשם גם עם אות השימוש⁵⁷ וגם בערך "רבנין", ואילו במקום שהכוונה לחכמים עצמם⁵⁸ הוא נרשם רק בערך "רבנין" בהשמטת אות השימוש.

ב. המונח מתפרט בערכים רצופים, בין אם הם באים זה אחר זה ללא הפסקה בין אם במקוטע, כשם שהוא מתפרט ב"אוצר לשון תלמוד ירושלמי" תחת שורש אחד; והערכים הרצופים האלה משלימים זה את זה. עיין למשל בערכים: וכי; יאות; ברם; דעתי; וקשיא; כהדא; פתר לה; ובערכים הבאים אחריהם. משום כך, אדם המעוניין רק באיבר הראשון החוזר בביטויים אלה עליו לצרף את כולם בידו⁵⁹. בהתפרטות זו של הערכים יש לבדוק עד הערך האחרון הפותח באותו מונח⁶⁰; ואם מונח מקוטע הוא, עד תום הערך הפותח במילה הראשונה של אותו מונח. למשל, בערך "היא... היא..." יש לבדוק עד ערך "היא ר', היא רבנין".

ג. מכיוון שהערכים אינם הולכים אחר השורש אלא אחר הצורות כהוויתן, לכן במקום שהמונח הוא מאמר שלילי הוא נרשם רק בצורה זו, ולא באה הצורה החיובית שלו בנפרד. למשל, "לא תדמינה" נרשם רק באות למ"ד, כי לא נמצא "תדמינה" על דרך החיוב בירושלמי. כיוצא בזה הערכים הבאים: לא תחזור בד; לא תילפון מיני הדין עובדה; לא תקבל עליך כן; לא תתיבני; לית אינון כתיבין. וישנם ערכים שליליים מעטים מורכבים יותר, וגם הם באו כצורתם בירושלמי — עד לא יחזור ביה; עד שלא הודו; עד שלא סמכוהו למקרא. כלומר, הם נרשמו עם המילים שקדמו ל"לא" השוללת, כדי שלא לעוות את משמעותו של המונח.

הערכים השליליים האלה נרשמו כשהם מביעים שלילה ריאלית, לא היפותטית. למשל, לא רשמתי ערך "ולא תנון דבית רבי", כי לשון המאמר בשלמותו הוא "אילו תנינו אנן ולא תנון דבית רבי, הוינן אמרין". כלומר, שבאמת דבית רבי שנו, ולכן רשמתי ערך "תנון דבית רבי". כן לא רשמתי ערך "ולא נאמר" — השייך לערך "אילו אמר... ולא נאמר... הייתי אומר... (?)" ולערך "אילו נאמר... ולא נאמר... הייתי אומר..." — מאותו הטעם, אלא הפניתי אליו בערך "נאמר". כיוצא בזה לא רשמתי ערך לביטוי "ולא אמר ר'" שבערך "אילו אמר ר' ולא אמר ר', הוינן אמרין", כי באמת הוא אמר.

⁵⁷ ע"ע: דרבנין; כרבנין; לרבנין (= על דעתהון דרבנין).

⁵⁸ כנון: "בפומהון דרבנן" (וימא מב ע"א שו' 10; קידושין סה ע"ד שו' 41), או "שאל לרבנן" (ברכות

ה ע"ב שו' 134).

⁵⁹ ברם, במקום שהערכים מעטים ואינם מופיעים ברצף אחד או שהם מופיעים בכתב אחר צינתי להם גם בערך הראשי הקודם להם בגלל המרחק הרב שבין ערך לערך ובגלל הכתיב השונה. למשל, הערך "הלכה למשה מסיני" צוין בערך "הלכה (ודין או הלכה למשה מסיני או הלכה מדברי סופרים)"; הערכים "מליהון דרבנין לא שבקין (!)" ו"מליהון דרבנן עבדון (!)" צוינו בערך "מליהון דרבנין"; הערכים "קריי דרש" ו"קריי דרש ר'" צוינו בערך "קרי (= פסוק)".

⁶⁰ כמו כן, מן הראוי למעיין לבדוק תמיד גם מה יש לפני המונח שהוא מעוניין בו מחמת חילוף דרכי הכתיב או קיצורים. למשל, המעוניין בערך "דילמא" עליו לבדוק לפניו בערך "דילמ' מן הדא (!) דר' דאכן אכן (בלשון שאלה)".

ד. מונחים הפותחים באותיות שימוש שונות נרשמו בנפרד, ואני מפנה בסופם מערך לערך⁶¹. ואילו ביטויים הבאים עם אות שימוש אחת ובלעדיה, כגון עם וי"ו ובלעדיה, נכללו לעתים בערך אחד עם הפניה מערך המשנה לערך הראשי⁶² גם כאשר מציאותה של אות השימוש משנה את ההוראה של הביטוי⁶³ – כל זאת כדי לצרף ביחד את הלשונות הזהים. וכאשר הערך הראשי בא ללא אות השימוש, כגון וי"ו, אני רושם אחרי מראה המקום של המופע המלא, בין סוגריים עגולים, "ו-", כלומר המונח במקום זה מתחיל בוי"ו⁶⁴, וכאשר באה וי"ו זו בשיבוש אני רושם אותה בסימן קריאה – (ו!); ואילו כאשר הערך הראשי בא עם וי"ו בראשו אני רושם אחרי מראה המקום של המופע החסר "ו- ליי", כלומר במקום זה המונח מתחיל בהשמטת הוי"ו.

ואולם לעתים סידרתי כל אחד מן הביטויים האלה בערך נפרד כדי לצרף ביחד רק את המופעים הזהים, והפניתי בסופם מהערך הקצר לערך הארוך⁶⁵. וכך אני נוהג תמיד: אני משלים את מראי המקום של מונח קצר, אם פשוט או מורכב, על ידי הפניה לערכים אחרים ארוכים יותר הכוללים אותו. הפניות אלה הן, כאמור, מן הפשוט למורכב, מן הקצר לארוך ולא להפך⁶⁶. ועל המעיין המעוניין ברשימה של כל המופעים של גרעין הערך הארוך או המורכב לחפש בספר אחרי המונח הקצר. את ההפניות האלה אני מציין ב"ועיין עוד ערך", כלומר, שהלשון זהה או קרובה קירבה יתרה בין שני הערכים. יתר על כן, אני מפנה בערכים האמורים על דרך החיוב גם לערכים האמורים על דרך השלילה⁶⁷. את ההפניות האלה וכיצא בהן אני מציע ב"וראה עוד ערך", כלומר, שאין כאן זהות או קירבה גדולה בין שני הערכים אלא דמיון מסוים בלבד.

⁶¹ למשל, רשמתי בנפרד את הערכים הבאים: דאנן אמרין / ואנן אמרין; דתני עלה / ותני עלה; והפניתי מערך לערך.

⁶² כגון: אינה (בתמיהה) / ואינה (בתמיהה) נכללו בערך "אינה (בתמיהה)"; אינו (בתמיהה) / ואינו (בתמיהה) – בערך "אינו (בתמיהה)"; כאן... / כאן... וכאן... – בערך "כאן... כאן..."; למה / ולמה – בערך "למה"; מניין... / ומניין... – בערך "מניין..."; מניין ל- / ומניין ל- – בערך "מניין ל-"; וכן מניין ש- / ומניין ש- – בערך "מניין ש-". וראה עוד, למשל, ערך "והדא דאמר ר...", שכללתי בו גם "הדא דמר ר...".

⁶³ כגון כשהביטוי פותח בוי"ו התימה.

⁶⁴ ואף על פי כן בערך בעל צלע כפולה כגון "כאן... כאן...", כאשר "כאן" השנייה מופיעה עם וי"ו רשמתי בח"נ "וכאן תחת כאן²", לא "וכאן" או "וכאן²". וזאת ליתר ביאור, כי אילו היה מדובר בצלע הראשונה הייתי רושם "ו- בלבד. וכן כל כיצא בזה.

⁶⁵ ראה, למשל: אילו הן (בניחותא) / ואילו הן (בניחותא); אין (בתמיהה) / ואין (בתמיהה); את אמר / ואת אמר; הכא / דהכא; יעשה / שיעשה; כיני / וכיני; כר' / וכו'; לא (מדרשית) / ולא (מדרשית); לא (בתמיהה) / ולא (בתמיהה); לא כתיב / ולא כתיב (בניחותא); לית (בתמיהה) / ולית (בתמיהה); עוד / ועוד. וכן רשמתי הערכים "רבנין אמרין" ו"ורבנין אמרין" בשני ערכים נפרדים, בגלל השימוש המיוחד של "ורבנין אמרין", ביחוד באגדה.

⁶⁶ למשל בערך "תמן (= בבל)" רשמתי "ועיין עוד ערך: דתמן (= של בבל); לתמן (= לבבל)" וכו', ולא להפך. בערך "תנא (פועל; ציון לברייתא)" הפניתי לערכים "דתנא"; "ותנא"; וכן בערך "תני (ציון לברייתא; בינוני)" הפניתי לערכים "דתני"; "ותני (ציון לברייתא; בינוני)".

ה. ביטויים שבא בראשם שם חכם השמטתי אותו במקום שניתן, ורשמתי את הביטוי בלעדיו. ולכן הביטויים "ר' אמר חורי" ו"ר' אמר תרתיי" נרשמו באות אל"ף בערכים "אמר חורי"; ו"אמר תרתיי" — ללא "ר". וכן רשמתי "מפרש"⁶⁸ ולא "ר' מפרש". וכן הערך "עבד" כולל את הביטויים "דר' עבד"; "דר' עביד"; ו"ר' עבד". וזה כלל גדול, וזכור אותו.

ברם, במקום ששם החכם הוא חלק בלתי נפרד של המונח⁶⁹, או במקום של הסכמה⁷⁰ או של מחלוקת בין שני חכמים⁷¹ או בין חכם אחד לרבים⁷², רשמתי "ר'" בראש הערך. וכן במקום שהביטוי כפול לציין מחלוקת רשמתי "ר'" וכיוצא בו בראשו על שתי צלעותיו.⁷³

וכן רשמתי ערך נפרד לביטוי "ר' בשם רבנין" בגלל יחודו, שהוא שגור הרבה בפי ר' יעקב בר אבא⁷⁴. אגב כך רשמתי גם "ר' בשם רבנין דקיסרין" ו"ר' בשם רבנין דתמן (ותמן = בבל)" — כל זאת אף על פי שהערכים "רבנין", "רבנין דקיסרין" ו"רבנין דתמן (ותמן = בבל)" רשומים במקומם וכוללים את כל המופעים של שלושת הביטויים

⁶⁷ למשל, בערך "דמיא" אני מפנה לערך "ולא דמיא"; בערך "הוכח (פועל)" — לערך "לא הוכח"; בערך "למדור" — לערך "לא למדור... כל עיקר"; ובערך "תורה (= דאורייתא)" — לערך "אינה... תורה"; ובערך "תנינן" — לערך "ולא תנינן".

⁶⁸ בערכים "מפרש (= אומר בפירושו)" ו"מפרש (= מבאר)".

⁶⁹ כגון: ר' היא (השווה ערך "דר' היא"); ר' פליג, ולא הוה צריך מפלגה על הדא. ואין צורך לומר הערכים הבאים: ר' וחברייא (= איתפלגון ר' וחברייא); ר' ור' (= איתפלגון ר' ור'); ר' ורבנן (= איתפלגון ר' ורבנן); והדומים להם.

⁷⁰ כגון: ר' כר'; ר' כר'; ור' כר'. וכן גם בהודאה כגון "ר' יודי לר'" והערכים שאחריו, ע"ש.

⁷¹ כגון: ר' דלא כר'; ר' פליג על ר'; ר' פליג על ר' בתרתי.

⁷² ראה: ור' כבית הלל; ר' דלא כרבנן; ר' לא יודי לבית שמאי.

⁷³ כגון: ר' סבר מימר... ר' סבר מימר... ר' פתר מתניתא... ר' פתר מתניתא... ואף על פי כן כפלתי אותם בערכי משנה ללא "ר'", כדי לרשום אותם ליד הביטויים החד-צלעיים הזהים איתם — עיין בערכים "סבר מימר... סבר מימר..." ו"פתר מתניתא... פתר מתניתא..." (והפניתי שם ושם לערך הראשי).

⁷⁴ וראה עוד: "אייתי רבי יעקב בר אבא שמועתא קדמיהון. ולא ידע דעוד אינון פליגין" (גיטין מו ע"ב שו' 17); "אמר רבי יעקב בר אבא כד סליקית להכא שמעית מן כל רבנן" וכו' (נידה מח ע"ד שו' 39). מן המאמר האחרון אני מסיק שר' יעקב בר אבא היה חכם בבלי שעלה לארץ. ואולם גינצבורג (פירושים, ג, סוף עמ' 168, ד"ה א"ר יעקב) סבור שהיה "בן ארץ ישראל" ו"שהה איזה זמן בבבל ושם קבל תלמודן של חכמי בבל". גם אלבק (מבוא לתלמודים, עמ' 249, בערכו) מונה אותו בכלל חכמי ארץ ישראל. והרז"ו רבינובץ (שערי תורת בבל, עמ' 455, ערך ר' יעקב סתם) כותב: "זוה מוכיח שהיה ר' יעקב בר אבא בבבל" וכו', כלומר, אבל לא שהיה בן בבבל. עוד הוא כותב שם, ד"ה והנה כבר: "הוא האריך ימים רבים עד כי ראו אותו ר' מנא ור' חזקיה". וזה שלא כרז"ף (מבזה"ק, קה ע"א, בערכו [קד ע"ב]) שמשער ש"נראה שהיו ב' ר' יעקב בר אבא האחד מקדמוני דור השלישי, והשני בדור הרביעי". אחרי שכתבתי, מצאתי אצל אפשטיין כדבריי: "ריב"א [= ר' יעקב בר אבא — מ"ע] ב, בבלי שעלה לא"י" (מבוא לנוה"מ, עמ' 45, ד"ה "ר' אבא בר יעקב"; וביתר פירוט שם, סוף עמ' 891, ד"ה רבי יעקב). ותו לא מידי.

דלעיל. לפי זה גם רשמתי את הערכים "ר' בשם חכמים" ו"ר' ור' בשם כל רבנין דעלין לבי מדרשא", אף על פי שנרשמו בערך "חכמים" ובערך "רבנין דעלין לבי מדרשא". כמו כן במקום של ספק⁷⁵ כפלתי את הביטוי במקום המתאים עם "ר".

ו. לשון המונח הרשום בראש הערך אינו שייך תמיד למופע הראשון בערך, אלא הוא הנוסח העדיף בעיניי הן משיקולים לשוניים הן משיקולי עריכה⁷⁶. לפיכך לעתים לשון הערך שייך לאחד המופעים הבאים בהמשך הערך⁷⁷ ולעתים אפילו לאחרון⁷⁸. ואולם גם במקרים האלה מתייחסים חילופי הנוסחאות ללשון הערך, כמו בשאר הערכים.

ז. הערכים הוכתבו על ידי הממצא בירושלמי. משום כך ייחדתי ערך למילה "מימר" ולא למילה "למימר" או "למימרא", מכיוון שרק המילה "מימר" מופיעה כמונח עצמאי (פעם אחת ויחידה). וכן רשמתי ערך למילה "תאמר" ולא למילים "תימ", "תימא" ו"תימר" מטעם זה.

ח. מכיוון שהערכים מסודרים לפי האות הפותחת את הלשון בשלמותו, ולא לפי השורש, אני מציע כאן כמה מן המילים הקבועות והמתחלפות הפותחות כמה מן המונחים והלשונות, דבר שיש בו כדי להקל על המעיין את החיפוש. ואלה הן:

(1 "את" = "אתה"), כגון: את דורש; את יודע; את יליף; את למד; את עביד; את רואה; את תופש. וכן: שאת מוציאו; שאת מוציאו.

(2 "חד", כגון: חד ברבי; חד חסיד; חד סב; חד רבי.

(3 "חזר", כגון: חזר ואמר; חזר וכלל; חזר ושאל.

(4 "כל", כגון: כל בעלי לשונות; כל ההן פירקא; כל התורה; כל מיליאי; כל מקום ש; כל רבותינו⁷⁹.

(5 "מן" לציון מקורות ההלכה, כגון: מן הדא; מן הדא דכתיב; מן הדא דר'.

(6 כינויים שונים הפותחים את הלשונות. למשל, כינוי הנושא, כגון: דאינון אמרין;

דאינון דרשין; דאינון ילפין; דהוא מודי; דהוא מסייע; דו אמר; דו דרש; דו סבר כר'; דו פתר לה; דו שמיע; והוא מקבל מיניה; והוא מתיב לון. או כינוי הרמז, כגון: אילין רבנין; אילין תניי; הדא הילכתא; הדא מתניתא; הדין קרייא; הדין תנייא; כהדין תנייא.

(7 צורות שונות של השורש "הוי"⁸⁰, כגון: הוה אמר; הוה יתיב; הוון יתבין; הוון יתבין אמרין.

⁷⁵ כגון: ר' אמרה; ר' אתא מן צור ואמר מן שמיה דר'; ר' בשיטת אביו או בשיטת חכמים; ר' כדעתיה. וראה עוד כיוצא בזה במאמר "רבנן דקיסרין מפרשין להון".

⁷⁶ כלומר, ביררתי את הלשון המתאים ביותר לעמוד בראש הערך הן בגלל נוסחו הנכון או מיעוט השיבושים בו, הן בגלל היותו משתלב בצורה טובה יותר ברצף הערכים האחרים שמסביבו.

⁷⁷ כגון: ואפילו כר' צריכה ליה; ולית לה קיום — שניהם על פי מראה המקום השני; ולמידא מילה תנינן — על פי השלישי.

⁷⁸ כגון: ואפילו על דבית הלל לית היא מקשייא (בתמיהה); ואפילו על דר' לית היא פליגא (בתמיהה).

⁷⁹ וראה עוד הערכים שרשמתי לעיל, סעיף זה, ס"ק א, עמ' צג, הע' 48.

⁸⁰ והוא נרשם רק בחלק מהמונחים — למשל, רשמתי ערך "מפקד" ולא "הוה מפקד".

8) פעלים של תנועה⁸¹ או של ישיבה, רצוני לומר השורשים אזל, אתי, בוא, הלך, ישב, יתב, נפק, סלק, עלל. והנה דוגמאות:

אזל שאל לר'; אתא שאל לר'; אתא שאל לרבנין; אתון ושאלון ליה; אתת ושאלת לר'; באו... ושאלו את... (?); ובא... ופירש; יושב ודורש; יושב ושונה; יושבין ופושטין; יתיב דריש (בינוני); יתיב מקשי; יתיב מתני; יתיב קרי; לכו ושאלו את; מיעול מידרוש; ניסוק ונשאל לאילין דדבית רבי; נפקון ושאלון ליה; נפקון ושמעון; סלקון מישאול; עאל ודרשה; עאל וסייע; עאל ר' ודרש; על ר' ואלף; עלון והוון קומי ר' כהדא דר'; פוק והורי; פוק שאל לר' דתנייתה. וראה עוד הערכים הבאים אחרי "שלח", כגון: שלח שאל לר'; שלח שאל לר' ולר' ולר'.

ט. למרות כל מה שהסברתי יתכן שיתקשה המעיין לעתים רחוקות לזהות את המילה שפתחתי בה את הערך: שמא כללתי בראש הערך מילים שנראות לכאורה לא שייכות אליו, או להפך, שמא השמטתי מראש הערך מילה שהמעיין היה מצפה לראותה⁸². כאן על המעיין לחפש שוב את הביטוי על פי התחלות אחרות שלו בתוספת מילים או בהשמטתן כדרך המחפש במילון שורשים עד שיכוון לדעתי.

3. מונחים מורכבים

א. המונח הוא לעתים פשוט, כלומר בן מילה אחת, ולעתים מורכב מכמה מילים. פשוט — כגון: אמורא; דכתיב; דתני; וכתבי; משנה (משנה אחת מסוימת); מתניתא (משנה אחת מסוימת); תני (ציון לברייתא; בינוני); ומורכב — כגון: אית ליה; בדין הוא; ותני עלה.

לעתים המונח המורכב הוא בן איברים אחדים, שכל איבר מהם הוא מונח בפני עצמו במקום אחר, הן פשוט הן מורכב, למשל: מה איתאמרת; מה אנן קיימין; מתניתא כמאן דאמר; מתניתא מסייעא לר'; מתניתא פליגא על ר'. האיברים הראשונים, "מה", "מתניתא" והאיבר האחרון "איתאמרת", מופיעים גם כמונחים פשוטים עצמאיים, ואילו האיברים האחרונים, "אנן קיימין", "כמאן דאמר", "מסייעא לר'" ו"פליגא על ר'", באים גם כמונחים מורכבים קצרים עצמאיים. ועיין עוד בערכים הבאים: אין כתוב כאן אלא; את דרש; את שמע מינה; מה מקיימין רבנין טעמא דר'.

ב. המונחים המורכבים הארוכים נרשמו בדרך כלל בשלמותם בערך אחד מפני שהמונח בשלמותו הוא יחידה אחת שלימה שלא יתכן לפרק אותה לחלקיה מבלי לאבד את טעמה. אשר לרישום נוסף של האיבר השני (או האחר) שלהם כשלעצמו נהגתי בשלוש הדרכים הבאות:

⁸¹ ראה לויאס, גלילית, עמ' 244, סי' יז, על פועל התנועה הנלווה. וראה עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 1119, אות ד.

⁸² כגון "מקנתר" תחת "את מקנתר". וראה עוד מה שכתבתי להלן, עמ' קה, בסוף סעיף מונחים מקוטעים, ד"ה סוף דבר.

1) לעתים ציינתי לערכים המורכבים הארוכים האלה על שני האיברים שלהם בסוף הערכים העצמאיים הקצרים הזהים לאיבר השני שלהם.⁸³

2) לעתים רשמתי את האיבר השני בפירוט מראי המקומות בערכים הזהים איתו או בערך נפרד (כשהוא ביטוי יחידאי). כך נהגתי, למשל, במונחים "ותני כן / על דר"⁸⁴, "ותני כן / על דרבנן" וכן במונח "ייבא / כדאמר (!) ר" ומונחים הבאים אחריו. בכולם נרשם המונח בשלמותו בערכו, וגם הסיפא שלו (הבאה לעיל אחרי הלכסן) נרשמה בפירוט מראי המקומות במסגרת הערך המתאים לה. וראה עוד, למשל, המונחים הבאים: ואתי" (!) דר' / כהד' דר'; ואתי"א דר' / כהדין תני"א; ואתי"א / כ"י דמר ר'. כאן הביטוי "כהד' דר'" נרשם בפירוט גם בערך "כהדא דר'", "כהדין תני"א" בערך "כהדין תני"א", ו"כ"י דמר ר'" בערך "כ"י דאמר ר'".

3) ולעתים, במקום שהערכים המורכבים הארוכים האלה מרובים, והאיבר השני משמש בהם לעתים בתפקיד אחר מן המונח העצמאי הזהה איתו, רשמתי שני ערכים זהים: הראשון בסתם, ובו רשומים מופעי המונח העצמאי, והשני בציון "ובהקשר"⁸⁵, ובו פירטתי את מראי המקומות של שאר המופעים, כל זאת כדי שלא להטריח על המעיין לחזר על אותם הערכים המורכבים המרובים הכוללים אותו – עיין בערכים הבאים ובערכים הזהים הסמוכים להם: את אמר; דתנא; דתני; דתנינן; דתנינן תמן; כמאן דאמר; כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר...; מאן דאמר; מחלף; מן הדא; מקשי; מקשי לה על דר'; על דעתיה דר'; פשיטא; פשיטא ליה; פתר לה; צריכה ליה; שנאמר (לציטוט פסוק או חלקו); תנא (ופועל); ציון (לברייתא); תנינן. וראה עוד את צמדי הערכים הבאים: ותני (ציון לברייתא; בינוני), ותני (בהקשר; בינוני), תני (ציון לברייתא; בינוני), תני (בהקשר; בינוני).

ג. ואולם, במקום שניתן היה לחלק בשופי את המונח המורכב לשני מונחים עצמאיים, חילקתי אותו לשני מרכיביו ורשמתי אותם בנפרד. כך נהגתי בביטויים הבאים: אף הוא / דרש (וימא לט ע"ד שו' 28); דר' היא / ברם כרבנן (כתובות כז ע"ד שו' 49); והלא / לא שנו אלא (שבת יז ע"ג שו' 51); עוד הוא / יליף לה (יבמות ט ע"ב שו' 7).

ד. במקום של ספק, כלומר, ספק אם יש לראות במונח המורכב מונח מורכב אחד או שני מונחים קצרים צמודים, רשמתי בדרך כלל את המונח בשלמותו במקום אחד

⁸³ למשל, בסוף ערך "אנן קיימין" אני מפנה לערך "מה אנן קיימין", וכן כל כיוצא בזה. לעתים האיבר השני שייך רק לערך השלם שאליו אני מפנה, ואינו קיים כמונח בפני עצמו במקום אחר. למשל בערך "מחלפא שיטתין (!) דרבנן דתמן" אני מפנה לערך "לא מסתברא דלא מחלפא שיטתין (!) דרבנן דתמן (ותמן = בבל; בניחוחת או בלשון קושיא)".

⁸⁴ הלכסן מסמן את החלוקה לאיברים.

⁸⁵ ואילו במקום שהערכים המורכבים האלה מעטים, כללתי בדרך כלל (חוץ ממקרים בודדים) את מראי המקומות של האיבר השני שלהם באותם ערכים עצמאיים. עיין למשל בערך "מן הדא דר'". והחוקר את אחד המונחים האלה יחלק אותם לפי המשמעויות והתפקודים שלהם. ויש שבא רק ערך אחד בהקשר – ע"ע דלא תנינן (בהקשר).

וכפלתי את סופו במקומות המתאימים, כך שהמעין יוכל למצוא אותו, רישא וסיפא, לפי דרכי החלוקה השונים שיתכנו לגביו.

למשל, הביטוי "ורבנין עבדין לה" נרשם בשלמותו בערכו, וסופו בערך "עבדין לה"; הביטויים "חברייא בעיי" ו"רבנן דקיסרין בעיין" נרשמו בערכים "חברייא בעיי" (= מסתפקים או מקשים או דורשים וחוקרים ומעלים) ו"רבנין דקיסרין בעיין" (= מסתפקים או מקשים או דורשים וחוקרים ומעלים), והמונחים "בעיי" ו"בעיין" נכפלו בערך "בעיין" (= מסתפקים או מקשים או דורשים וחוקרים ומעלים); הביטויים "שכן מצאנו" ו"שכן מצינו" נרשמו בשלמותם בערך "שכן מצאנו" וסופם בערך "מצינו".

ה. כיוצא בזה בלשונות. לעתים ישנו רצף של מונחים וביטויים בלשונות, והלשונות הם בדרך כלל יחידאיים. והשאלה היתה מתי לרשום את הלשונות האלה בערך אחד, ומתי לחלק אותם לערכים נפרדים. וכך נהגתי בהם:

1) יש לשונות שלא יתכן לחלק אותם לשני חלקים עצמאיים, ולכן הם נרשמו בשלמותם בערכם וחלקם האחרון נכפל בערך נפרד, כגון:⁸⁶ "אין יסבור ר' כר' / יאות את מקשי; אף על פי כן / זה עומד בשמועתו וזה עומד בשמועתו; אתא מימר לך / כפשוטא דקרייא"⁸⁷; "אתיא דר' כר' / ותריהון פליגין על שיטתיה דר'; הא ר' פליג עלך, / והא מתניתא פליגא על תריכו; הוינן סברין מימר על סופה, / אשכח תני על כולהון"⁸⁸. וכן נהגתי בערך "סימן הוה לך, / והדר ר' (!) פליגא על דר' / ולית היא אלא / מסייעה לה"⁸⁹.

2) ויש לשונות שלפי טעמי אינם יחודיים כל כך עד שפירוקם לאיבריהם עלול לחבל בהם. לכן חילקתי אותם לחלקיהם ורשמתי כל חלק בנפרד. והרי ארבע דוגמאות ללשונות האלה: אנא אמרי (!) לכו / הרי עולם פליגין / ואתון אמרין אכן / אין כיני וכו' (נזיר נד ע"ד שו' 17) — רשמתי כאן שלושה ערכים: אנא אמרי (!) לכו... ואתון אמרין אכן (הסיפא בתמיהה); הרי עולם פליגין⁹⁰; אין כיני; וכן: חמי מה מר / לא מר אלא... / הא (עבודה זרה מא ע"ב שו' 8)⁹¹; ואין על ראשה / בדא תנינן (קידושין סב

⁸⁶ במקרים ספורים כפלתי את הלשון כולו באחד הנספחים. למשל, "אנא אמרי (!) שמועה ואת אמרת מתניתא, תבטל שמועה מייקמי (!) מתניתא" (כתובות כט ע"ב שו' 18) נרשם בערכו באות אל"ף ונכפל בנספח ה', והמונחים הפשוטים שבו נכללו בערכיהם.

⁸⁷ את הסיפא רשמתי בלי כ"ף, כמנהגי בשמות.

⁸⁸ הסיפא נרשמה בערך "אשכח תני על כולהון".

⁸⁹ וכן רשמתי בערך נפרד רצף מונחים יחודי זה: "לית כן / כההיא דאמר ר', / אית כן / כההיא דמר ר'" (יבמות יז ע"ב שו' 10-11), וכפלתי את הביטויים האחרונים שבו בערך "כיי דאמר ר'" ובערך "אית כן כההיא דמר ר'".

⁹⁰ לא חילקתי את הביטוי "הרי עולם פליגין" לשניים: "הרי עולם" ו"פליגין", כי הוא צמוד ברשימה לערך "הרי עולם", והמעין יוכל לצרף אותם על אתר.

⁹¹ הסיפא נרשמה בערך "לא אמר אלא" ובערך "הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה)".

ע"ב שו' 40, שם שו' 62; עמד הייתי / לא אמר... אלא... (כגון יומא לח ע"ד שו' 24).
 ודבר ברור הוא שבכל העניינים האלה אין כל הדעות שוות, ותיתכן גישה אחרת.
 ו. עניין זה, של חלוקת המונחים המורכבים, אמור גם לגבי השלילה והתמיהה.
 כיצד? המילה "לא" וחברותיה משמשות לעתים לשלילה ולעתים בתמיהה⁹². והנה את
 "לא" השוללת רשמתי בדרך כלל עם הלשון שאחריה בערך אחד, ואילו בביטויים
 שבאה בראשם "לא" התימה, חילקתי בין מטבע קבוע ושגור החוזר ונשנה בשלמותו
 ובין ביטוי מזדמן ומקרי, חד-פעמי. הביטוי הקבוע שבא עם "לא" התימה נרשם כולו
 כאחד, ואילו בביטוי המזדמן נרשמו "לא" לחוד ושאר הביטוי לחוד.

ביטויים קבועים – כגון: ולא ר' היא (כגון: מעשרות נ ע"ג שו' 9; חלה ס ע"ב
 שו' 42); לא ר' (כגון: שבת ו ע"ג שו' 27; פסחים כט ע"ג שו' 18). שני ביטויים אלה
 נרשמו עם "לא" בערכים "ולא ר' היא (בתמיהה)", ו"לא ר' (בתמיהה)". ביטויים
 מקריים – כגון: "לא ממש" (שקלים נ ע"ג שו' 31); "לא ללמד על עצמו" (סנהדרין
 כה ע"ב שו' 30). כאן נרשמה "לא" לחוד בערך "לא (בתמיהה)", ושאר הביטוי לחוד,
 שהרי האמת היא שיש כאן "ממש" (בביטוי הראשון), ויש כאן לימוד עצמי (בביטוי
 השני). כיוצא בזה בביטוי "אין הלכה כר'" כשהוא בא בתמיהה (כגון: יבמות ו ע"א
 שו' 61; נידה מט ע"ב שו' 51), שנרשמה "אין" לבדה בערך "אין (בתמיהה)", ו"הלכה
 כר'" בערכה. כמו כן הביטוי המקוטע "אין... בכלל..." (יומא לט ע"א שו' 8) האמור
 בתמיהה, נחלק לשניים: "אין" לחוד ו"בכלל..." לחוד.

ואף על פי כן, אין כלל זה אמור אלא על דרך הרוב. כי לעתים, במקום שלטעמי
 הדבר התחייב, סטיתי מכלל העריכה דלעיל. כלומר, יש שבביטויים יחידאיים או
 נדירים רשמתי את כל המאמר יחד עם "לא" התימה. למשל, הביטויים "לא מודו"
 (כתובות כט ע"ב שו' 5) ו"לא מודי רבנן דתמן (תמן = בבל)" (יבמות י ע"ד שו' 61),
 ש"לא" משמשת בהם בתמיהה, נרשמו יחד איתה למרות שהחכמים באמת מודים.
 וכן רשמתי "לא ר' אמרה" (כתובות לא ע"א שו' 11) בערך אחד. כן רשמתי את
 הביטויים המקוטעים "לא מוטב להשיב... ולא..." ו"לא מוטב ללמד... ולא ללמד..."
 כביטוי אחד⁹³.

ז. מונחים פשוטים או לשונות קצרים הבאים בתוך המונחים והלשונות המורכבים
 כחלק בלתי נפרד שלהם קובעים כמובן ערכים לעצמם. למשל, המילה "פליגן" שבערך
 "מיליהון דרבנין פליגן" כפולה בערכה; המונח "קרייא" שבערך "לא מן הדין קרייא
 (בתמיהה)" נכפל עוד שלוש פעמים: בערך "מן הדין קרייא", בערך "הדין קרייא"
 ובערך "קרייא (יחיד)".

⁹² ראה מה שכתבתי לעיל, ריש עמ' לד, על מילות התימה.

⁹³ שניהם בציון "בתמיהה". וכן רשמתי "איפשר כל מאן דנא שאיל ליה הוא מגיב לי" (סנהדרין
 כ ע"ד שו' 5) כמאמר אחד. ואולם מכיוון שלמילה "איפשר" יש בדרך כלל שתי הנגנות שונות, ציינתי
 כאן בין סוגריים: "ובלשון שאלה או בתמיהה".

ברם, לא כל המילים המופיעות בתוך ערך מורכב נרשמו בערכים משלהן, כי הספר הזה הוא רשימה של מונחים ולא של מילים. ולכן רק המונחים או קטעי הלשונות המובהקים נכפלו, ואילו מילים שאינן בגדר מונחים לא נכפלו בערכים נפרדים. למשל, לא ייחדתי ערך למילה "יכתוב" שבערך "צא וכתוב". והוא הדין במילים "ראשה" ו"וסופה" שבערך "אנא ידע ראשה וסופה"; במילה "נתנו" שבערך "משלך נתנו לך"; במילים "ראשה", "סיפה" ו"אמצעיתה" שבערך "תמן הוינא בראשה ותמן הוינא בסיפה ותמן הוינא באמצעיתה". כן לא רשמתי ערך "יתיב" וע"ע הוה יתיב) ולא ערך "יתבין" (וע"ע: הוון יתבין; הוון יתבין מקשיין או "יתבין" (מופיע בשלושת הערכים הנ"ל), ולא ערך "שׁוה" (וע"ע גזירה שוה).

4. מונחים מקוטעים

המונח המורכב הוא לעתים רציף⁹⁴ ולעתים מקוטע. המונח המקוטע הוא לעתים בעל שתי צלעות⁹⁵, כגון: חד אמר... וחרנה אמר...; חד אמר... וחרנה מחלף; תמן אמר ר'... והכא הוא אמר הכין; ולעתים יותר, כגון: מה... שנאמר להלן... אף... שנאמר כאן...; מה... שנאמר להלן... אף כאן...⁹⁶.

לעתים שתי הצלעות המקבילות זהות ממש, כגון: או הדא אמרה... או הדא אמרה...; אית תניי תניי... אית תניי תניי...; זהו... זהו...; זהו... זהו...; למה לי... למה לי...⁹⁷; מאן דאמר... מאן דאמר...; על דעתיה דר'... על דעתיה דר'...; או שהצלע השנייה באה רק בתוספת וי"ו החיבור על הראשונה, כגון: אית תניי... ואית תניי...; אית תניי תניי... ואית תניי תניי...; נאמרו... ונאמרו...; ולעתים שונות ממש, כגון: אם יאמר לך אדם... אמור לו...; אכן תנינן... אית דלא תני...; חד אמר... וחרנה אמר...; על דעתיה דר'... על דעתיה דרבנין...; על דעתיה דתנייא אחרייא... על דעתיה דתנייא קדמיא...; תמן תנינן... והכא את אמר הכין.

והשאלה היתה: כיצד לרשום את הערכים המקוטעים האלה. בעניין זה נהגתי בחמש הדרכים הבאות, בהתאם לטיבם של המונחים:

⁹⁴ כמו בדוגמאות דלעיל, עמ' צח, סי' 3, אות א.

⁹⁵ על השימוש במילה "צלעות" בהקשר זה ראה בכר, ערכי מדרש אמוראים, עמ' 222, ד"ה משפטים; עמ' 229, ד"ה מה מצאנו ("הצלע הראשונה"). ועל מונחים כאלה שעוסקים במחלוקות ומציעים שתי דעות מתנגדות ראה שם, עמ' 172, ערך דעתא.

⁹⁶ גם הביטוי עשוי להיות פשוט או מורכב או מקוטע. פשוט — כגון: דילמא (בניחותא); עוד; לא (בתמיהה); או מילה אחרת ממילות התימה; מורכב — כגון: אי זהו; אי זהו; אף את; אף הוא; אף על פי כן; ומקוטע — כגון: אילו... לא... (בתמיהה); אילו... שמא אינו... (בתמיהה); לא... ולא... ואילו הלשון הוא בדרך כלל מורכב, כגון: אמש הייתי יושב ושונה; אני אין לי אלא משנה; ולעתים הוא גם מקוטע, כגון: אין אית בר נש פליג על ר' ש"ה... הכל מודין ב"ה... אין אנא פתר לה... מה אית לך.

⁹⁷ מונח זה והמונח שלפניו מתייחסים לניגוד בין שני דברים.

⁹⁸ ביטוי זה משמש לשתי קושיות על נושא אחד.

א. כאשר שתי הצלעות המקבילות זהות ממש, או כאשר הצלע השנייה שונה מן הראשונה רק בתוספת וי"ו החיבור, וההקבלה בין הצלעות ישירה, בולטת וקרובה, רשמתי את המונח בשלמותו בערך אחד. כמו כן כאשר שתי הצלעות שונות והצלע השנייה מתחייבת מהראשונה ותלויה בה גם מבחינה לשונית כגון על דרך הניגוד, רשמתי את המונח בערך אחד ולא יחדתי לסיפא ערך בפני עצמו, אלא אם כן הסיפא מופיעה לבדה בשלמותה⁹⁹ או בחלקה¹⁰⁰ במקומות אחרים כערך נפרד. כגון: אם... ואם לאו...; אם יאמר לך אדם... אמור לו...; חד אמר... וחרנה אמר...; חד אמר... וחרנה מחלף; מה מצאנו בכל מקום... אף כאן...; תמן אמר... וכא הוא אומר (!) אכן; תמן אמר ר'... והכא הוא אמר הכין; תמן את אמר... והכא את אמר...; תמן תנינן... והכא את אמר הכין; תמן תנינן... והכא הוא אמר הכין.

ב. כאשר שתי הצלעות המקבילות רחוקות זו מזו רשמתי אותן בנפרד, אחת אחרי השנייה, למרות שהן זהות. כלומר, רשמתי את הצלעות כערכים נפרדים, אם פשוטים ואם מורכבים, ולא כערכים מקוטעים שלמים. כך נהגתי בביטוי "מתניתא פליגא על ר'... מתניתא פליגא על ר'..."¹⁰¹, שרשמתי את צלעותיו אחת אחרי השנייה בערך "מתניתא פליגא על ר'". וכך נהגתי גם בביטוי "מה טעמא דר'... מה טעמא דר'..."¹⁰², למרות שצלעותיו אמורות בסמיכות מקום, מכיוון שאינן אמורות בנשימה אחת (ועיין עוד בערכים הבאים: אשכחת אמר; דו פתר לה; הדא היא דתנינן; היא מתניתא; כל עמא מודי). כל שכן כאשר הלשון בצלעות שונה, והן באות על דרך הניגוד, שאז

⁹⁹ למשל, המונח "כתיב" בא לעתים עם סיפא בצורות שונות, כגון "ואת אמר", "ואת אמר הכין", "ואתון אמרין הכין" או "וכתיב". כל הביטויים האלה נרשמו בשלמותם בערך אחד, והסיפות שלהם נרשמו גם בנפרד. וכך נהגתי גם במונחים הבאים: איתא חמי... ואת אמר...; איתא חמי... ואת אמר הכין; אפילו כמאן דמר... שנייא היא...; מן מה דאמר ר'... הדא אמרה...; מן מה דאמר ר'... הוי...; מן מה דתני... הדא אמרה...; מן מה דתני... הוי...; מן מה דתנינן... הדא אמרה...; מתניתא אמרה... וקרייא אמר...; תמן... אית לך מימר הכא... (הסיפא בתמיהה); תמן תנינן... ואת אמר הכין. כל המונחים האלה נרשמו בשלמותם בערך, והסיפות שלהם נכפלו בערכים המתאימים. גם הביטוי "שנייא היא תמן בין... בין... אף הכא לא שנייא בין... בין..." (דמאי כג ע"ד ש' 15-17) נרשם כערך אחד, והאיברים "בין... בין..." ו"לא שנייא בין... בין..." נכפלו בערך (כי את הביטוי "בין... בין..." אני מצרף לערך "לא שנייא" כשהוא קשור אליו, וכופל אותו בערך "בין... בין...", כמו שהערתי בריש ערך "לא שנייא בין... בין..."; אבל כשהסיפא של "לא שנייא" היא הביטוי "היא... היא..." אני רושם אותם תמיד בנפרד, כי הקשר כאן בין הרישא לסיפא הוא פחות חזק). וכן כל כיוצא בזה.

¹⁰⁰ ראה, למשל, הערך "וכא אמר הכין"; והפניתי שם, בין היתר, לערך "תמן אמר ר'... והכא הוא אמר הכין" באופן כללי, ללא פירוט המופעים עם מראי המקומות שלהם. כיוצא בזה בערך "וכא הוא אמר הכין", הפניתי, בין היתר, לערך "תמן אמר... וכא הוא אומר (!) אכן".

¹⁰¹ ראה למשל, דמאי כה ע"ב ש' 55, שם ש' 57; שביעית לח ע"א ש' 51, שם ש' 55; חלה נט ע"ב ש' 33, שם ש' 35.

¹⁰² כגון: פאה יו ע"ג ש' 60 וש' 62; שם ש' 63 וש' 64 (בצלע השנייה: "טעמיה"); נדרים לט ע"ד ש' 35 וש' 36 (ושם: "מאי טעמא דר'... מאי טעמא דר'...").

חילקתי אותן, רישא וסיפא, לערכים נפרדים. כגון: "כר'... כרבנין..." (כתובות כז ע"ד שו' 49-51); "מה טעמא דר'... מה טעמא דרבנין..." (נדרים מ ע"ג שו' 1)¹⁰³.

ג. כאשר שתי הצלעות שונות, והצלע השנייה יכולה לעמוד בפני עצמה בלי תלות לשונית ברישא, רשמתי את המונח בשלמותו בערך אחד, וכפלתי את הסיפא בערך נפרד. כך נהגתי, למשל, בערכים הבאים: אית תניי תני... אית דלא תני...; אנו תנינן... אית דלא תני...; דברי ר'... דברי חכמים...¹⁰⁴; כר' דו אמר... כרבנין דאינון מרין...; מתניתא ב'... מה דתני ר' חייא ב'...; על דעתיה דר'... על דעתהון דרבנין...; על דעתיה דתנייא אחרייא... על דעתיה דתנייא קדמיא...; ר' מדמי לה... ורבנין מדמין (!) לה...; ר' סבר מימר... וחברוי סברין מימר...; ר' עבד... ור' לא עבד...¹⁰⁵; ר' עבד... ורבנין לא עבדין...; ר' פתר לה ב'... וב'... וחברוי פתרין ליה על כולהון; רבנן ילפינ לה מ'... ור' יליף לה מ'...¹⁰⁶; תמן אמרין... ורבנין דהכא אמרין... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל). ואילו הביטוי "ר' שמע לה מן הדא... ורבנן שמעין לה מן הדא..." נרשם בערכו בשלמותו, וסופו "ורבנן שמעין לה מן הדא" נכפל בשלמותו בערכו, ובחלקו בערך "שמעין לה מן הדא".

ד. כאשר הצלע הראשונה באה עם סיפות שונות, כלומר, שהצלע השנייה אינה ביטוי המתחייב בפשטות מן הרישא אלא היא ביטוי מתחלף שתלותו ברישא רופפת והוא תלוי במהלך הסוגיא, רשמתי את הרישא לחוד והסיפא, עד כמה שיש בה משום מונח, לחוד.¹⁰⁷ למשל, הביטוי "מפני ש-" בא עם סיפות שונות כגון "אבל"¹⁰⁸; "הא"¹⁰⁹ ו"לפיכך"¹¹⁰, ולעתים הוא בא בפני עצמו ללא סיפא¹¹¹, ולכן רשמתי "מפני ש-" בפני עצמו ואת שאר הסיפות, כאשר הן בגדר מונחים, בערכים המתאימים.

ה. כאשר נמצא בתוך המונח המקוטע מונח מקוטע מסוים השגור בפני עצמו במקומות אחרים בירושלמי, הוא נרשם שנית באותו הערך, כגון "בשעה ש-" בשעה ש-"¹¹². וכן אם נמצא בתוך אחת מצלעות המונח מונח מורכב השגור במקומות

¹⁰³ הסיפא נרשמה בערך "מה טעמון דרבנין".

¹⁰⁴ הסיפא נכפלה בערך "דברי חכמים (= לדברי החכמים או טעם החכמים)".

¹⁰⁵ הסיפא נכפלה בערך "לא עבד".

¹⁰⁶ הסיפא נכפלה בערך "יליף לה".

¹⁰⁷ כלומר, לעתים נרשמה רק הרישא, מכיוון שהסיפא היא בגדר הביטויים שאינני רושם. למשל, הביטוי "הדא דתימר" יש שהמשכו פותח בלשון "אבל" (כגון: ברכות ג ע"ב שו' 60, ד ע"ד שו' 16), ויש שהוא פותח בלשון "ברם" (כגון: ברכות ב ע"ב שו' 20-21, שם שו' 31-32), ואני רשמתי "ברם" בערך נפרד, אבל לא רשמתי כלל את "אבל".

¹⁰⁸ ראה: ברכות ד ע"ב שו' 22; פאה יו ע"ד שו' 53.

¹⁰⁹ במשמעות "אבל" — ע"הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה).

ראה למשל: דמאי כו ע"ג שו' 3, שם שו' 5-6.

¹¹⁰ ראה דמאי כא ע"ג שו' 49-50.

¹¹¹ כגון: ברכות ג ע"ג שו' 9, שם שו' 10, שם שו' 31.

¹¹² ראה, למשל, ערך "מה אם בשעה ש-" את אמר..., בשעה ש-... לא כל שכן".

אחרים, כגון "מה אית לד"¹¹³. כיוצא בזה, לשונות קצרים יחסית המופיעים כחלק מלשונות ארוכים נרשמו גם בפני עצמם – עיין, למשל, בערכים הקצרים הבאים: לית ר' כרבנין; לית ר' מודי; פליגא בין על רבנין דהכא בין על רבנין דתמן (הכא = ארץ ישראל, תמן = בבל); פליגא על רבנן דתמן (תמן = בבל).

סוף דבר, המונחים המורכבים והמקוטעים נרשמו בדרכים שונות לפי טיבם. והכלל העולה למעיין מן הסעיף הזה ומן הקודם לו הוא שיש לו לעתים לחפש את הביטוי ביותר ממקום אחד עד שימצא אותו. כי יש שנכללה הסיפא של מונח עם הרישא שלו, ויש להפך, שמונח מורכב או מקוטע חולק לאיבריו ולצלעותיו בערכים שונים ואינו מופיע בשלמותו במקום אחד.

5. ביטויים שנרשמו דרך אגב ולשונות שגורים

ישנם בירושלמי ביטויים שלא הייתי כולל אותם ברשימה ובכל זאת רשמתי אותם אגב מונחים הדומים להם: למשל, "שמא" נכללה בכל הופעותיה: בנחותא, בלשון קושיא ועוד אגב הערך "שמא (בתמיהה)". וכן הערך "סתם (שם או תואר פועל)" והערכים הבאים אחריו, כגון "סתמו" ו"סתמן" נכללו אגב הערכים "סתם (שם; סתם משנה)" ו"סתמא (= סתם משנה)".

כמו כן, במקום שישנם לשונות שגורים רשמתי אותם בנפרד ולא כללתי אותם בערך הראשי. למשל, בהמשך לערך "כיצד" קבעתי ארבעה ערכים נפרדים ללשונות "כיצד הוא בודק", "כיצד הוא יודע", "כיצד הוא עושה" ו"כיצד יעשה", מפני שהם מטבעות לשון שגורים; כל שאר המופעים הדומים להם¹¹⁴ אלא שאינם שגורים, נכללו ב"כיצד"¹¹⁵, ואילו הייתי רושם רק מונחים, הייתי מביא את כולם בערך "כיצד". כן רשמתי ערך נפרד ללשון "מי מודיע", ולא כללתי אותו בערך "מי"¹¹⁶.

6. לשונות משובשים

ישנם בירושלמי מילים וביטויים משובשים שנראים בשיבושם כמונחים אבל אחרי תיקונם הם יוצאים מכלל זה. כאן נהגתי לשיעורין: במקום שהדברים עשויים להטעות את הלומד, כללתי את המילה ותיקונה בערך המתאים, ואילו במקום שהמעין יכול לעמוד על השיבוש מעצמו או בסיוע המפרשים לא רשמתי אותה, מכיוון שסוף סוף אין כאן מונח.

¹¹³ ראה, למשל: "תמן... והכא מה אית לד" (עירובין כ ע"א שו' 31); "תמן... וכא מה אית לד" (שבועות לג ע"ד שו' 17); וראה עוד "וכא מה אית לד" (עירובין יח ע"ג שו' 52). כל המופעים האלה נרשמו גם בערך "מה אית לד".

¹¹⁴ כגון "כיצד עשה" (שקלים מט ע"ד שו' 37).

¹¹⁵ להוציא, כמובן, המונח "כיצד יתקיימו שני מקראות הללו".

¹¹⁶ וכבר הערתי לעיל עמ' יט, הע' 46, על עניין זה.

מילים שכללתי, כגון "תני", במאמר "טבל שיש עליו. תני (!) מותר לטלטלו" (שבת יו ע"ג שו' 26), ובמאמר "תני (!) שנתן עירובו בירושלם" (עירובין כ ע"ד שו' 48), וכן "תני (!) בדברי' אין תניי בשביעית" (נזיר נז ע"א שו' 19) — שלושתן בערך "תני (וציון לברייתא; בינוני)", ועיין עליהן בהערות שם על אתר¹¹⁷. וכן רשמתי את הביטוי המשובש "מן דר' (!) אמר" (שבת ט ע"א שו' 12), שלא ראיתי מי שתיקן אותו¹¹⁸. וכן רשמתי את המילה "שאל" במאמר "שאל (!) בר נש" (ומעשר שני נו ע"ב שו' 48) בערך "שאל (!)".

מילים וביטויים שלא כללתי, כגון "שאל (!) ליה למדינתא" (תענית סו ע"ד שו' 51) וצריך לומר: עאל, וכגון "אמר ר' נהוראי כאן (!) שנייה" (ראש השנה נז ע"ד שו' 51), וצריך לומר: בן או בר¹¹⁹ תחת "כאן".

7. ציוני משמעויות ושימושים ואפיונם של הערכים

המונח משמש בדרך כלל במשמעות אחת, אולם לעתים הוא משמש בכמה משמעויות או בכמה שימושים. ולעתים ישנם מונחים הומוגרפיים, כלומר מילים הזהות בכתבן ושונות בניקודן, כלומר, גם במשמעותן¹²⁰. משום כך ראיתי לי הכרח במקרים כאלה לפרש את המונח או לחלק בין המשמעויות השונות שלו, ולכן ציינתי בראש הערך בין סוגריים עגולים את תרגומי¹²¹, את פירושי¹²² או כל אפיון אחר שלו לעומת מונח אחר הדומה לו¹²³. למשל, אפיינתי לעתים את המונח מבחינה דקדוקית¹²⁴, או ציינתי

¹¹⁷ כשאני מפנה בהערות מערך אחד לערך אחר "על אתר", יתכן הבדל של שורה אחת או יותר בין שני המקומות.

¹¹⁸ להוציא הרב ישכר תמר שהרגיש בקושי, אלא שלא הגיה כהוגן — ראה עלי תמר, סדר מועד, א, ירושלים תשנ"ב, פט ע"א, ד"ה את מה שמעת.

¹¹⁹ כן הוא בשרי"ר כאן: "בר שְׁנִייה" (עמ' 148 שו' 13); ובמעשרות מט ע"א שו' 16: "נהוראי בר שיניא אמר". וראה עוד: אהצ"י, עמ' 21, ד"ה אמר ר' נהוראי; תוכפ"ש, ראש השנה, עמ' 1028, שו' 61-62.

¹²⁰ לדוגמאות לכל המונחים האלה ראה לקמן בסמוך בהערות הבאות.

¹²¹ כגון: התיבון (= השיב אותם) / התיבון (= הם השיבו); מני (= מי היא) / מני (= ממני).

¹²² כגון: בכלל (= בסך הכל); ברם (= אף) / ברם (= באמת); הלכות (= משניות) / הלכות (= דינים).

וכך, למשל, חילקתי בין שימושיה השונים של המילה "הא": הא (= אמר מר) / הא (= הרי או הוי; בניחותא) / הא (= הרי; בלשון קושיא) / הא (= הרי; בתמיהה) / הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה); כן רשמתי: מה (מדרשית) / מה (= מה פירוש) / מה (= מה הדין) / מה (כללית); בלשון שאלה או קושיא) / מה (בתמיהה); וכן מהו (= מה פירוש) / מהו (= היך עבדא) / מהו (= מה הדין) / מהו (כללית); בלשון שאלה או קושיא.

¹²³ בזוג מונחים זהים שהראשון מהם שגור והשני נדיר, הבאתי לעתים את המונח הראשון בסתם, והשני בתוספת פירוש — ראה, למשל: כמאן דאמר / כמאן דאמר (= כאדם שאומר); מסורת / מסורת (= מסורת הכתיב במקרא).

¹²⁴ כגון עבר, בינוני וציווי: בא (הפסוק; עבר) / בא (הפסוק; בינוני); הורי (עבר) / הורי (ציווי). וכן שם לעומת פועל: דריש (!) (שם) / דריש (בינוני); הוכח (שם) / הוכח (פועל).

על מילה מסוימת "מדרשית" או "תלמודית"¹²⁵, וכן ציינתי "מעניין לימוד ושינון"¹²⁶ ליד מונח כדי להבדילו מחבריו¹²⁷. כמו כן השתמשתי במקומות מסוימים בניקוד, הן מלא הן חלקי, כדי להבחין בין מילים הומוגרפיות¹²⁸, בכלל זה להבחין בין לשון זכר ללשון נקבה¹²⁹ ועוד¹³⁰; וכן נהגתי בנספח ז' בטור המובאות מדפוס ויניציאה. ברם, לעתים כאשר הדבר טעון עיון נוסף, רשמתי את המונח בערך אחד על כל המשמעויות השונות שלו, ולא חילקתי אותו לערכים שונים לפי אותן משמעויות¹³¹.
וכן ציינתי כוכבית (*) ליד הערך, לציין את המונחים היחודיים של מסכת נזיקין, שהיא בת עריכה אחרת, כידוע, ושתי כוכביות (**) לציין מונחים המופיעים במסכת נזיקין ובשאר הירושלמי¹³², כל זאת כדי לאפשר את העמידה על כל מונחי מסכת נזיקין בסקירה אחת.

¹²⁵ למשל, "אלא (מדרשית)" מציינת "אלא" המשמשת במדרש המקרא, והיא כוללת גם מדרש של לשון המשנה וגם מדרש של דברי האמוראים (וע"ש), ולעומתה "אלא (תלמודית)" שמציינת חזרה ממה שנאמר תחילה. וראה מה שכתבתי בהגדרתה להלן בהערה הראשונה בערכה.
¹²⁶ להוראת הביטוי הזה ראה מה שהערתי בריש ערך "דנתי (מעניין לימוד ושינון)".
¹²⁷ למשל, אחרי ערך "דנתי (בהקשר)" רשמתי ערך נוסף, "דנתי (מעניין לימוד ושינון)". כיוצא בזה "תנא (פועל; מעניין לימוד ושינון)", אחרי שלושה ערכים שונים של "תנא", עיין עליהם.
¹²⁸ כגון: אָמור / אֶמור; יָצאו (כלומר, מן הכלל) / יָצאו (!)... וילמדו על...; מָהן / מָהן. וכן ניקדתי לעתים "אין" בחיריק ו"אין" בצירי כדי להבחין ביניהן. ואולם יש להעיר כאן שהניקוד "אין" בחיריק במשמעות "אם" הוא לפי הקריאה שלנו, ואילו בשרידי תרגום מצאנו אותה מנוקדת בסגול: "אין" – ראה שרידי תרגום, עמ' 7, טור ב ש' 3; עמ' 23, טור ג ש' 14; עמ' 63, טור ב ש' 11 (שם); "אין" שם, טור ג ש' 6; שם, שם ש' 8 (שם); "אין". לכן אין ניקוד זה ושכמותו אלא בבחינת פירוש ותו לא.
¹²⁹ כגון על ראש / על ראשה. ולכן ניקדתי "ה" בצירי בכינוי החבור לזכר, כדי להבחין בינו ובין הכינוי "ה" לנקבה, שהוא הכתיב השגור אצלנו. וראה מה שהארכתי בזה להלן בסמוך.
¹³⁰ כגון: דְרוש; וְיָצאת; יָצא (כלומר, מן הכלל). וראה עוד ערך "בששָׁלוֹ".
¹³¹ ראה, למשל: בעא (= הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה); בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחקר ומעלה); בעין (= מסתפקים או מקשים או דורשים וחקרים ומעלים); הלכה (דין או הלכה למשה מסיני או הלכה מדברי סופרים); שאל (= הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה).
¹³² כאן יש להעיר, שמלבד המונחים המיוחדים למסכת נזיקין (ובהם גם הלשון "איכי (!) עבד", שנכלל ברשימה מטעם זה), אנו מוצאים בה גם צורות מיוחדות לחלק מהמונחים: הצורה "דנימר" (הצורה משובשת וצריך לומר: דנמר) מופיעה במילה אחת תחת "דנא אמר" – ע"ע דנא אמר (אבל בכי"א: "דנא א", או בשיבוש: "דנח [א] אמ", בשתי מילים – ראה בהערות לערך). ואילו בשני המונחים הבאים הצורה אופיינית לא רק למסכת נזיקין אלא לכל הסדר: "את מר" תחת "את אמר" – ע"ע את אמר; "מפקה" (ופעם אחת במסכת יומא, "מפקא") תחת "נפק" בערך "מה נפק מביניהון" – עיין עליו. כיוצא בזה, "מהדא" תחת "מן הדא" בביטוי "נישמעניה מן הדא", שגור לרוב במסכת נזיקין (וכן במסכת סנהדרין, להוציא מסכת שבועות, עבודה זרה והוריות), וכן הוא שגור בביטוי "חייליה דר' מן הדא" בשאר הסדר (כי ביטוי אחרון זה לא נמצא בבבלי), וישנו בצורה זו פעם אחת גם במסכת שבת. כיוצא בזה, הצורה "דמר" תחת "דאמר" רווחת במיוחד במסכת עירובין וברובה של מסכת ברכות – עיין למשל בערך "כיי דאמר ר'"; ועיין עוד בערכים הבאים: בגין דאמר ר'; הדא היא דאמר ר'; מאן

ויש כאן שני עניינים השייכים לסעיף זה לציון החילוק שבין זכר לנקבה, שאני צריך לפרש אותם עכשיו.

העניין הראשון הוא שהכינוי החבור לנסתר בארמית הגלילית רגיל להופיע בכתבי היד הטובים בצורה "ה"¹³³; כתיב זה מצוי בירושלמי בכתבי היד השונים: בכ"ר¹³⁴, בש"ר¹³⁵ ובקטעי הירושלמי השונים¹³⁶. ואולם מכיוון שאנו רגילים לפתור את הצורה החסרה הזאת ככינוי לנסתרת, ניקדתי אותה בערך הראשי¹³⁷ או בערך המשנה¹³⁸ או במקומות אחרים נחוצים.

והעניין השני הוא שבמקורות הארץ ישראלים משמש לעתים הכינוי החבור "יה" לנקבה תחת "ה"¹³⁹. וכאן פירשתי את הכינוי הבא בערך הראשי אם בראש הערך

דאמר. ואולם אין צורה זו מיוחדת למסכתות האלה, כפי שמוכיחים למשל המופעים השונים בערך "מאן דאמר" גופו ובערך "מאן דאמר... מאן דאמר...".

ובטעם הדבר הזה נראה שיש לנו עניין עם מנהגי הסופרים השונים שכתבו את המסכתות הנפרדות לפני שנתחברו לקורפוס אחד בידי ר' יחיאל בר' יקותיאל, סופרו של כ"י לידן — ראה פיינטוך, עמ' 51 ואילך, בפרק "כתיבתו של ר' יחיאל בר' יקותיאל בר' בנימין הרופא סופר כ"י לידן (כ"ל)". וראה עוד: ירוכ"פ, מבוא, עמ' יד, ד"ה המפרשים; מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 939, ד"ה בדפוס; ירושלמי נזיקין, מבוא (של רוזנטל), ריש עמ' כו.

¹³³ ראה: מ' סוקולוף, קטעי בראשית רבה מן הגניזה, ירושלים תשמ"ב, מבוא, עמ' 68; וידר, שלוש דרשות, עמ' 23, הע' 12.

¹³⁴ כגון "שאלתה" (עמ' 230א ש' 17), אבל בד"ו: "שאלתיה" (תרומות מד ע"ב ש' 29).
¹³⁵ כגון "אמר לה" (עמ' 100 ש' 16), ובד"ו: "אמר ליה" (עירובין כא ע"ב ש' 59). ושלא במונה, "לאתתה" (עמ' 230 ש' 34), ובד"ו: "לאיתתיה" (קידושין סד ע"ב ש' 41). וראה עוד "טעמה דר" (עמ' 110 ש' 9); "טעמיה דר" (עמ' 100 ש' 16), ובד"ו: "טעמיה דר" (פסחים ל ע"ג ש' 47). ו"טעמיה דר" היא הקריאה העיקרית תחת "טעמיה דר" בכל מקום, כי אין "טעמיה דר" אלא שיבוש מ"טעמיה דר" ממי שסבר שה"א זו היא ה"א היידוע, והחליפה באל"ף המשמשת אף היא ליידוע בארמית הבבלית. וראה עוד מה שהערת הלחן, עמ' קנט, ס' 5. ולא הגהתי כאן — שבשנת כיוון דעל על.

¹³⁶ בקטע אפשטיין לברכות, השווה: "אמ' לה" (עמ' 281 ש' 19) עם "א"ל" = "אמר ליה"; ד"ו ברכות יב ע"ג ש' 48; "אמ' לה" (עמ' 271 ש' 8) — "אמ' ליה" (ד"ו חלה נט ע"ב ש' 42). וכן הוא בקטע אפשטיין לעבודה זרה, השווה: "וסלק לה" (עמ' 253 ש' 13) / "וסלק ליה" (ד"ו עבודה זרה מא ע"ד ש' 63); "מסבגה" (שם, שם) / "מיסביניה" (שם, שם). ובקטע גינצבורג לשבת, השווה "הודי לה" (עמ' 441 ש' 25) / "הודי ליה" (ד"ו שבת ט ע"א ש' 56). ובקטע לוינגר לפסחים, השווה "מה את עבד לה" (עמ' רעח ש' 17) / "מה את עבד ליה" (ד"ו לד ע"ד ש' 52). וזה לשון זכר ודאי, כי בא לפניו "ההן טמא מת" ולפי הנוסח שבקטע לוינגר.

¹³⁷ ראה, למשל, הערכים "יאות אמר ר' עד לא יחזור ב"ה" ו"סימן הוה לך, והדר ר' (!) פליגא על דר', ולית היא אלא מסייעה ל"ה".

¹³⁸ גם כאשר הערכים הראשיים שאני מפנה אליהם כתובים כמנהגנו — ראה למשל ערך "ולית ל"ה". וכן נהגתי בנספח ז' גם כאשר הנוסח במקור המקביל לדפוס ויניציאה בא עם י"ה.

¹³⁹ ראה: מ"ע פרידמן, "הכתובות הארץ-ישראליות מתקופת הגאונים", תעודה א (תש"מ), עמ' 77, ס' 1; ש"י פרידמן, אנא מן יומיו, עמ' 207, סוף הע' 1. ואפשר להוסיף עוד דוגמאות רבות לתופעה זו משרידי תרגום (בחלק מן הדוגמאות הבאות יש ניקוד עליון, טעם או סימן שאלה, והשמטתי אותם) —

ואם בתוכו, וכן פירשתי את הכינוי הבא בערך המשנה במקרה של שני ערכים הומוגרפיים סמוכים¹⁴⁰ או הפניתי בערך המשנה לערך הראשי הכתוב כמנהגנו¹⁴¹. ואם כי אני כשלעצמי מפקפק במציאותה של תופעה זו בירושלמי המקורי ונוטה לראות בה כתיב מאוחר, ולעתים אולי טעות סופר, איני רשאי להתעלם ממנה.

8. ציוני הנגנות (אינטונציות)

מונחי הירושלמי אמורים בהנגנות שונות: בניחותא, בתמיהה¹⁴², בלשון שאלה ובלשון קושיא. בדרך כלל מונח אחד משמש בהנגנה אחת קבועה, כגון בניחותא או בתמיהה, ואולם לעתים רחוקות הוא משמש בכמה הנגנות, לפי ההקשר. למשל, "ויאות"¹⁴³ ו"מעטה"¹⁴⁴ משמשים בניחותא ובתמיהה, וכן המונח "מתניתא אמרה כן", לשיטת ליברמן¹⁴⁵. כמו כן ישנם ביטויים זהים, במיוחד מונחים פשוטים בני מילה אחת, שכל ההבדל ביניהם הוא בהנגנה.

ואכן, כבר הראשונים, וכן ראשוני האחרונים, רגילים להעיר על ההנגנה של המאמרים שבהם הם עסוקים. הם רגילים לציין בפירושם לירושלמי שהדברים הם

ראה, למשל: "ביה שעתא" (עמ' 13 שו' 8 וש' 26); "שמע בקליה" (עמ' 31, טור שמאלי תחתון שו' 4; המהדיר ציין סימני שאלה על האותיות "לי", ברם היו"ד ברורה בפקסימיליה שבכרך ב', לוח 175; כלומר, בקול שרה); "רביעין עליה" (עמ' 37 שו' 14; כלומר, על הבאר); "משותותיה דלאה" (עמ' 43 שו' 3; אבל לעיל שם, שו' 1: "משותותה דלאה"); "בקל צלותיה" (עמ' 49 שו' 1; כלומר, של רחל; המהדיר ציין סימן שאלה על היו"ד, ברם היו"ד ברורה בפקסימיליה, כך ב, לוח 60, ונראה שהמגיה רצה למחוק אותה). וישנן דוגמאות לתופעה זו בירושלמי — עיין, למשל, בערכים הבאים: ולית לה קיום; מה עבד לה ר'; מה עבדין לה רבנין.

¹⁴⁰ עיין, למשל, בערכים הבאים: מה את עבד ליה / מה את עבד ליה (= לה); עבד ליה ר' / עבד ליה ר' (ליה = לה).

¹⁴¹ עיין, למשל, בערכי המשנה של המונחים הנזכרים לעיל (בסוף הערה 139).

¹⁴² יש להעיר כאן שהקריאה בתמיהה אינה מלמדת תמיד על קושיא, אלא היא לעתים תשובה האמורה בדרך שאלה רטורית — עיין למשל בבבא קמא ה ע"ג שו' 30: "ולא כן אמר רבי אבהו בשם רבי יוחנן מודין חכמים לרבי יודן בכלי גורן שדרך לטמון", ומה שפירש בה ר"י לוי, פירוש לב"ק, עמ' 180, ד"ה ולא כן. וכל דבר למד מעניינו.

¹⁴³ בניחותא — כגון: ברכות ח ע"ג שו' 55 (ראה מהד' לונץ, מט ע"א, ד"ה ויאות); י ע"ג שו' 27 (שם, סב ע"ב, ד"ה א"ר זעירא); יג ע"ד שו' 39 (שם, פו רע"ב, ד"ה ויאות). ובתמיהה — כגון: ברכות ב ע"ד שו' 35 (ראה פ"מ, ה רע"ב, ד"ה אמר ר' מנא); שביעית לה ע"ג שו' 28 (ראה מהד' לונץ, כ סע"ב, ד"ה ויאות; וצ"ע). ¹⁴⁴ ראה מה שכתב המאירי על "מעטה משיבדוק הסימנין" (ברכות יד ע"א שו' 58): "מעטה משיבדוק בסימנין כלומר בניחותא שלא יברך עד שיבדוק בסימנין" (המאירי, ביצה, עמ' 202, ד"ה בהמה [בדף לד ע"א]; וציין לו באהצו", תרומות, עמ' 67, ד"ה שחטה [ושם בטעות: "ד" ל"ג ע"ב"]. ועל "מעטה כהן שיצא חוץ לארץ" וכו' (מועד קטן פא ע"ג שו' 37) כתב: "ואם היא שנויה דרך נוחותא" (המאירי, מועד קטן, עמ' פב, ד"ה ובתלמוד) — מכלל שיש "מעטה" בתמיהה.

¹⁴⁵ ראה מה שהעירתי בערך "מתניתא אמרה כן" לפסחים לו ע"א שו' 32, לכתובות לב ע"ד שו' 23 ולגיטין מז ע"א שו' 51.

בתמימה (מונח זה כולל גם דברים האמורים בלשון קושיא)¹⁴⁶, וציון התימה רגיל אצלם במילות התימה¹⁴⁷ שנכללו ברשימה¹⁴⁸.
וכך נהגתי בעניין זה:

ישנם מונחים שלשונם מלמדת על ההנגנה שלהם¹⁴⁹ או שההנגנה יוצאת מתוך עניינו של המונח, כגון ברומיות¹⁵⁰, ואין צורך לציין אותה בפירוש, אלא אם כן נאלצתי לפרש זאת¹⁵¹. ואולם ישנם מונחים שאין ההנגנה שלהם ידועה ללא ציון מפורש,

¹⁴⁶ עיין, למשל, בדיבורים הבאים באהצו"י: ברכות, עמ' 97, ד"ה רבנן דקסרין; פאה, עמ' 35, ד"ה כי בעיתון; עמ' 71, ד"ה ואיפשר כן; דמאי, ריש עמ' 111, ד"ה ועד אחד [עמ' 110] (והובאו הדברים גם בתוכפ"ש, דמיי, עמ' 251, שו' 23; ריש עמ' 112, ד"ה וחלה; עמ' 125, ד"ה והא מתני'; כלאים, עמ' 26, ד"ה ר' נסא; עמ' 50, ד"ה דתנינן תמן; עמ' 51, סד"ה ניחא; ריש עמ' 71, ד"ה מה דאמר רב [עמ' 70]; עמ' 82, ד"ה בעון; עמ' 86, ד"ה לא צורכא; שביעית, עמ' 68, ד"ה ודמיה היא; עמ' 98, ד"ה וראוי; תרומות, ריש עמ' 35, ד"ה רבי זעירא [עמ' 34] (מחלוקת הרמב"ם והראב"ד אם הביטוי "הא... לא... לא" בניחותא הוא או בתמימה, ע"ש); עמ' 37, ד"ה ניחא; עמ' 39, ד"ה יאות; סוף עמ' 41, סוף ד"ה ב"ש מסלקין; עמ' 53, ד"ה ודכוותה; סוף עמ' 54, ד"ה נישאת; מעשרות, ריש עמ' 92, ד"ה ר' יונה [עמ' 91]; עמ' 99, ד"ה ר' יונה [על הביטוי הא... לא]; עמ' 107, ד"ה ניחא לאכול; עמ' 126, ד"ה מתיב; מעשר שני, סוף עמ' 172, ד"ה מתניתא; עמ' 182, ד"ה אמר ר' חנניה; חלה, עמ' 99, ד"ה ולמידין; עמ' 123, ד"ה נוטל ושונה; עמ' 139, ד"ה וישראל (מחלוקת הרמב"ם והראב"ד אם הלשון בניחותא או בתמימה); ערלה, ריש עמ' 204, ד"ה כד אנו [עמ' 203]; עמ' 209, ד"ה מפיך (וע"ש היטב); עמ' 220, ד"ה גריסין; שבת, ריש עמ' 72, ד"ה והאיש (ולשון המאירי שם: "שהיו קורין ענין האיש בלשון שאלה כלומר והאיש ע"י שאינו שוחץ מותר בתמימה"); ריש עמ' 122, ד"ה ורבי תלמידיה [עמ' 121]; שם, סד"ה את המת; סוף עמ' 156, ד"ה שאל ("קושיא היא" על המונח "ולא כן תני"); עמ' 157, סוף הדיבור ועל המונח דלעיל; פסחים, עמ' 104, ד"ה אמר ר' יוסה; יומא, עמ' 27, ד"ה ועד אחד; ראש השנה, עמ' 33, ד"ה מאי כדון ("בתמימה", ר"ל בלשון קושיא); ביצה, עמ' 36, ד"ה הדא; תענית, עמ' 55, ד"ה בשלות; עמ' 63, ד"ה פרנס; מגילה, עמ' 1, ד"ה יום י"ג; סוף עמ' 4, ד"ה וחרב הכרד; חגיגה, ריש עמ' 59, ד"ה אמרו; מועד קטן, עמ' 80, ד"ה בטרחה; ריש עמ' 105, ד"ה ר' שמואל.

¹⁴⁷ ראה מה שכתבתי לעיל, ריש עמ' לד.

¹⁴⁸ ראה, למשל, מה שהעיר באהצו"י על המילים הבאות: **אין** — מועד קטן, ריש עמ' 98, ד"ה צד; **אינו** — ברכות, עמ' 27, ד"ה תני; **ואין** — חלה, סוף עמ' 114, ד"ה ואין בשל; ריש עמ' 130, סוף ד"ה דבר [עמ' 129]; מועד קטן, עמ' 90, ד"ה תני לא יהא (בד"ץ פא ע"א שו' 14 בשיבוש: "שאין"); **ואינה** — מעשרות, עמ' 112, ד"ה רבי זעירא; **ואינו** — חלה, עמ' 137, ד"ה רבי בון; **ואיפשר** — סוכה, ריש עמ' 95, ד"ה סוכה [סוף עמ' 94]; **ולא** — דמאי, עמ' 101, ד"ה א"ל ולא רבי; פסחים, עמ' 121, ד"ה לא תלמידיה (יש מהראשונים שגורסים "ולא", ע"ש); יומא עמ' 42, ד"ה ולא כלי (והם גורסים שם "לאו" או "ולאו"); סוף עמ' 47, ד"ה ולא דא (ויש הגורסים שם "ולאו"); שקלים, עמ' 26, ד"ה ולא נמצא; **ולית** — שבת, עמ' 37, ד"ה אר' יוסי; **לא** — ברכות, עמ' 152, ד"ה אמר ר' זעירא; מעשר שני, סוף עמ' 180, ד"ה זה וזה; **לאו** — תרומות, עמ' 41, ד"ה ורבי ליעזר; ביצה, עמ' 6, ד"ה ור' ליעזר (ושם: "ולא").

¹⁴⁹ כגון: וכי; וכי יש; וכי אין אנו יודעין.

¹⁵⁰ כגון: תמן אינון אמרין... וכא אינון אמרין... תמן אמר... וכא אמר הכין; תמן אמר ר'... והכא הוא אמר הכין.

¹⁵¹ כגון בערכים "אילו... שמא... (בתמימה)" ו"אילו... שמא לא... (בתמימה)", כדי לצרף את המופעים שבהם לערך "שמא (בתמימה)"; וכגון בערך "לא כל שכן (בתמימה)", הפותח ב"לא", שהיא אחת ממילות התימה, שכן כל מילות התימה צוינו.

וציינתי אותה בחלק מהמונחים כדלקמן: במונחים הפשוטים הזהים, כלומר מונחים שהם מילים בודדות זהות שנערכו בנפרד, ציינתי את ההנגנה שלהם בראש הערך בין סוגריים עגולים.¹⁵² וכן ציינתי "בתמיהה" בערכים הפותחים באחת ממילות השלילה המשמשות כמילות תימה, כדי שלא יתפרשו בניחותא¹⁵³, וציינתי "בניחותא" את הערכים הזהים איתם¹⁵⁴, ואילו שאר הערכים השליליים האמורים בניחותא או בלשון קושיא נרשמו בסתם. וכן ציינתי "בתמיהה" במונחים מורכבים ובלשונות ובכללים ארוכים שיש להם משמעות עצמאית מלאה מאותו הטעם, שלא יתפרשו המאמרים בהפך מכוונתם.

לעתים הוספתי את ציון ההנגנה לביטוי, כדי לרמוז מדוע לא נכללו ברשימה ביטויים הדומים לו, כגון "מה טיבה (בלשון קושיא)" – להוציא את המופעים שבתוך מימרא שהם בניחותא¹⁵⁵, שאינם בגדר מונחים אצלי. וכן רשמתי את הערכים "מה עיסקה (בלשון שאלה)", "מה עיסקה (בלשון שאלה)" ו"מה עיסקה (בתמיהה)", כדי להוציא את הביטוי "מה עיסקה" (גיטין מד ע"א שו' 45), האמור בניחותא, שלא נכלל ברשימה.¹⁵⁶

במה דברים אמורים? בגוף הערכים, ואולם בתרגום הערכים שבהערות הוספתי את ציוני ההנגנות בסימנים הנהוגים בכללי הפיסוק. ברם, במונחים שהחלוקה שלהם להנגנות שונות עדיין צריכה פירוט, רשמתי את כל המופעים השונים שלהם ביחד, ולא ציינתי אותם בסימני ההנגנות גם בתרגום, והחוקר את אחד המונחים האלה יחלק אותו לפי ההנגנות השונות שלו. למשל, "בדה תנינן" – בדרך כלל בתמיהה, אבל יש גם בניחותא¹⁵⁷; "מן הקבלה" – יש בניחותא ויש בתמיהה, עי"ש; "מכל מקום" – כולל משמעויות שונות, מהן בניחותא¹⁵⁸ ומהן בלשון קושיא¹⁵⁹. וכן נהגתי בדרך כלל במונחים המהווים חלק ממונחים שלמים שנערכו ביחד מחוץ להקשר המקורי שלהם.

¹⁵² כגון: היאך (בלשון שאלה) / היאך (בלשון קושיא) / היאך (בתמיהה); שמא (בניחותא) / שמא (בלשון קושיא) / שמא (בתמיהה). וראה עוד: הכין (בניחותא) / הכין (בתמיהה) / הכין (בהחוויה ממחשה); הרי (דיבור פתיחה) / הרי (בניחותא) / הרי (בלשון שאלה) / הרי (בלשון קושיא).

¹⁵³ כגון: לא בגין (!) אמר ר' (בתמיהה); לא דא היא אלא (בתמיהה); לא כן אמר ר' (בתמיהה); לא כן סברנן מימר (בתמיהה); לא ר' (בתמיהה).

¹⁵⁴ כגון: לא מסתברא (בניחותא) / לא מסתברא (בתמיהה); לא מצאנו (בניחותא) / לא מצאנו (בתמיהה); לא עשו (בניחותא) / לא עשו (בתמיהה).

¹⁵⁵ כגון מעשר שני נו ע"ב שו' 5 = יבמות ח ע"א שו' 48. וראה עוד אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ד, עמ' 29, טורים ב-ג, ערך טיב.

¹⁵⁶ וראה עוד בכמה (בלשון שאלה).

¹⁵⁷ ראה מלמד, פרקי מבוא, עמ' 612, סי' 41, ד"ה בדה תנינן. וזאת לשיטת אפשטיין – ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 59, ד"ה רבי זעירא; שם, הע' 3. אבל ראה ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 122, ד"ה בדא תנינן (הראשון).

¹⁵⁸ כגון: ברכות ב ע"ד שו' 22; כלאים כט ע"ב שו' 64; והוא שימושה לרוב.

¹⁵⁹ כגון: עירובין כג ע"ד שו' 15; פסחים כח ע"ב שו' 9.

9. פשיטות קיצורים וראשי תיבות

המונחים שבדפוס ויניציאה מופיעים לעתים עם מילים מקוצרות המסומנות בגרש, בראשי תיבות או באותיות המציינות את המספר. ומכיוון שמטרתית לתת את הערכים במידת האפשר בצורה שלמה ובלי קיצורים, כך נהגתי בעניין זה:

א. במקום שפתרון הגרש, ראשי התיבות או המספר חד־משמעי, פשטתי אותו ורשמתי אותו בסתם כאילו היה כתוב כך בירושלמי, מבלי לרשום את הגירסא המקוצרת בראש הערך או לציין אותה בחילופי הנוסחאות שבתוכו.

(1) בגרש: לדוגמה, פתרתי "אמר" בלשון "תרתין מתניין חדא אמר'... וחדא אמרה..." (שביעית לה ע"א ש' 24) — "אמרה"; "אמ' במונח "ורבנין אמ' (חלה נז ע"א ש' 44)¹⁶⁰ ובמונח "תמן אמ' (ביכורים סה ע"א ש' 55)¹⁶¹ — "אמרין". וכן פתרתי "אמרי" במונח "ורבנין אמרי" (כתובות לג ע"ד ש' 41) ובמונח "תריהון (!) אמרי" (ברכות יא ע"א ש' 22)¹⁶² — "אמרין". וכן פתרתי "פליגי" במונח "ולא פליגי" (ברכות ה ע"א ש' 12) — "פליגי", ו"תיפת" במונח "תיפת" (חלה נח ע"ד ש' 27) — "תיפתר". (2) בראשי תיבות: פתרתי "דא"ר" (מעשר שני נד ע"ד ש' 54)¹⁶³ — "דאמר ר'"; "כ"ש" (חלה נח ע"ג ש' 25; ביכורים סה ע"ד ש' 52 [ושם: "כ"ש"]¹⁶⁴ — "כל שכן", ו"כל שכן".

(3) ובמספר: פתרתי "כ"ד דברים" (נזיר נג ע"ג ש' 20) — "עשרים וארבעה"; "עשרים וד' דברים" (שבת י ע"א ש' 11) — "עשרים וארבעה"¹⁶⁵.

ב. במקום שהקיצור ניתן לשני פתרונות אבל רק אחד מהם קיים בפועל בדפוס ויניציאה, פשטתי אותו בסתם, על דרך המצב הרווח בדפוס ויניציאה, ולא רשמתי אותו בחילופי הנוסחאות.

וכך, את הצורה "הכ" בביטויים הבאים פשטתי "הכא": "אף הכ" (שבת ט ע"ג ש' 17)¹⁶⁶; "ברם הכ" (דמאי כד ע"ד ש' 28; תרומות מה ע"ב ש' 60)¹⁶⁸; "דהכ" (חלה נט ע"ב ש' 32)¹⁶⁹; "והכ" (מגילה עג ע"ד ש' 39)¹⁷⁰; חגיגה עו ע"א ש' 28)¹⁷¹;

¹⁶⁰ בערך "ורבנין אמרי". מכאן ואילך במקום שהביטוי אחרי פשיטות הקיצור זהה ללשון הערך

לא צוין שם הערך.

¹⁶¹ בערך תמן אמרי (תמן = בבל).

¹⁶² בערך תריהון אמרי.

¹⁶³ בערך ועוד מן הדא דאמר ר'.

¹⁶⁴ שניהם בערך "כל שכן".

¹⁶⁵ שניהם בנספח ה', בערך "עשרים וארבעה דברים מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל".

¹⁶⁶ בערך כמה דתימר... אף הכא....

¹⁶⁷ בערך כמה דתימר תמן... ברם הכא... (ברם = אף).

¹⁶⁸ בערך תמן... ברם הכא....

¹⁶⁹ בערך בין כרבנין דהכא בין כרבנין דהתם אמרי (!).

¹⁷⁰ בערך כמה דאת אמר תמן... והכא....

¹⁷¹ בערך תמן הוא אמר... והכא הוא אמר....

יבמות יג ע"ד שו' 10¹⁷²; סוטה יז ע"ג שו' 42¹⁷³; וקידושין סב ע"ב שו' 32¹⁷⁴; ו"להכ" (גיטין מג ע"ד שו' 49)¹⁷⁵ — בכולם פשטתי בסתם: "הכא", "דהכא", "והכא", ו"להכא", כי לא נמצא בירושלמי דפוס ויניציאה "הכה", "דהכה", "והכה", ולא "להכה", וכן פשטתי "מסתבר" (ברכות ו ע"ב שו' 53 [2x]¹⁷⁶; כתובות כט ע"א שו' 39¹⁷⁷; ובבא קמא ה ע"ב שו' 20¹⁷⁸) בצורה "מסתברא", כי אין "מסתברה" בירושלמי. כמו כן רשמתי "קדמיית" (יחידה) (וחגיגה עז ע"א שו' 27); "קדמיית" (רבות) (שבת ג ע"ג שו' 42); "בקדמית" (ברכות ד ע"ב שו' 53); ו"בקדמיית" (מעשר שני נב ע"ד שו' 33)¹⁷⁹, בסתם, באל"ף. וכן פתרתי "כנישת" (ברכות ז ע"א שו' 45¹⁸⁰; סוטה כב ע"א שו' 19¹⁸¹) שבנספח ג' — "כנישתא".

ולהפך, פתרתי את "נישמעינ" (כגון כלאים כז ע"א שו' 15)¹⁸² כ"נישמעינה", כי אין בירושלמי "נישמעינא", ואילו "נישמעיניה" נדירה, ולדעתי, גם לא מקורית. וכן פתרתי "ראש" (שביעית לז ע"א שו' 1)¹⁸³ כ"ראשה", כי לא נמצא "ראשא" באל"ף. וכן, בערך "עד כדון כר" עקיבה" לא רשמתי ערך משנה "עד כדון כר" עקיב", אלא השלמתי בסתם "עקיבה", כמנהג הירושלמי, כי הכתיב הבבלי "עקיבא"¹⁸⁴ לא נמצא בשום מקום בירושלמי¹⁸⁵; והוא הדין לערך "כר" עקיבה¹⁸⁶.
וכן פתרתי "דומ" (כגון יבמות ה ע"א שו' 11)¹⁸⁷, "דומה", כי לא מצאנו "דומי" ביו"ד. וכן פתרתי "דתנינ" (כגון בביטוי "מן מה דתנינ" — ערלה סא ע"ד שו' 28)¹⁸⁸, "דתנינ", כי לא מצאנו "דתנינא" בירושלמי¹⁸⁹.

172 בערך והכא.

173 בערך הכא כתיב... והכא כתיב... הכא את אמר... והכא את אמר כן.

174 בערך והכא הוא אמר.

175 בערך להכא (= לארץ ישראל).

176 בערך לא מסתברא (בניחותא).

177 בערך לא מסתברא (בתמיהה).

178 בערך מסתברא הדא דר'.

179 בערך בקדמייתא הוינן אמרין... ולא הוינן אמרין כלום.

180 בערך כנישתא (יחידה).

181 בערך כנישתא דבבלאי.

182 בערך נישמעניה מן הדא.

183 בערך אנא ידע ראשה וסופה.

184 על החילוף עקיבא / עקיבה ראה ברויאר, מבוא, ריש עמ' 7, ס' 3; שם, עמ' 19, ס' ב.

185 ואמנם בד"ו פסחים לו ע"ג שו' 36: "עד כדון כר" עקיב", אבל בכ"ל: "עקיבה" (עמ' 477 שו' 35);

ביבמות ב ע"ב שו' 35: "עד כדון כר" עקיב", אבל בכ"ל: "עקיבה" (עמ' ב שו' 17); וכן בד"ו שם, ח ע"ג

שו' 45: "עד כדון כרבי עקיב", אבל בכ"ל: "עקיבה" (עמ' 19 שו' 24); וכן בד"ו שם, יא ע"ד שו' 25: "עד

כדון כר" עקיב", אבל בכ"ל: "עקיבה" (עמ' 36 שו' 12).

186 למשל, בד"ו מעשר שני נג ע"א שו' 6: "כר" עקיב", אבל בכ"ל: "עקיבה" (עמ' 247 שו' 15).

187 בערך לא דומה....

188 בערך מן מה דתנינן... כמה דתנינן....

וכן פתרתי "חכ" (וקידושין נט ע"א שו' 24)¹⁹⁰, "חכמ" (ברכות ד ע"ג שו' 37, שם שו' 38), ו"חכמי" (כגון פאה טו ע"ג שו' 31) ב"חכמים", כי לא מצאנו "חכמין" בירושלמי. ומטעם זה פתרתי במי"ם סופית את שתי המילים הבאות: "אחרי" (ויבמות ו ע"ב שו' 10)¹⁹¹; "זקני" (כגון ביכורים סה ע"ד שו' 11, שם שו' 14)¹⁹². וכן פתרתי בנספח א' את המילים הבאות במי"ם סופית: "כתובי" (שקלים מז ע"ג שו' 33; מגילה ע ע"ד שו' 44); "נביאי" (מגילה ע ע"ד שו' 44; חגיגה עז ע"ב שו' 36); "פיקודי" (סוטה יז ע"ג שו' 7)¹⁹³. ואילו בשתי המילים הבאות פתרתי את הקיצור בנו"ן סופית, כנהוג בירושלמי: "חילופי" (תרומות מז ע"ג שו' 32)¹⁹⁴; "לעונשי" (תרומות מד ע"ג שו' 17)¹⁹⁵. וכן פתרתי "ק"י" (כגון פסחים לג ע"א שו' 27) ב"קל וחומר", כי לא נמצא "קול וחומר" בדפוס ויניציאה.¹⁹⁶

ג. במקום שהקיצור ניתן לשני פתרונות או ליותר וכולם מצויים בירושלמי, הביטוי המקוצר מופיע כהוויתו הן בראש הערך או ערך המשנה, הן בחילופי הנוסחאות המלווים את מראי המקום שבתוך הערך הראשי. למשל, "דילמ" (כגון ברכות ה ע"ג שו' 12)¹⁹⁷ מופיע כהוויתו; כי אף על פי שברוב המופעים הצורה היא "דילמא", מצאנו במקום אחד "דילמה" (ויבמות יג ע"א שו' 15). וכן רשמתי "טע" (כגון: פסחים לד ע"ב שו' 39; יבמות ט ע"ג שו' 59), ו"טעמ" (כגון ברכות יג ע"א שו' 16)¹⁹⁸ בקיצור, ולא פתרתי "טעמא"; וכן רשמתי "מ"ט" (ברכות ג ע"ג שו' 58)¹⁹⁹ ולא פתרתי "מה טעמא", אף על פי שהצורה "טעמא" רווחת יותר בירושלמי, כי נמצא בו מופע אחד של "טעמה"²⁰⁰. ועוד, שלפעמים אין "טעמא"

189 אף על פי שמצאנו "תנינא" (ראה להלן), אלא שהיא צורה משובשת.

190 בערך לרבי (י) ישמעאל תני לה בשם חכמים.

191 בערך אחרים (כלומר, תנאים אחרים מחברי משניות).

192 ואף על פי כן רשמתי "במה דברי" אמורין" (ויבמות יא ע"ד שו' 64), הן כערך משנה הן בחילופי

הנוסח בערך הראשי "במה דברים אמורים", בקיצור עם הגרש, ולא פשטתי בסתם "במה דברים אמורין", למרות שאין "דברין" בירושלמי, בגלל הצירוף "במה דברים אמורין" שהיה נוצר, שאין לו אח בירושלמי דפוס ויניציאה, שבירושלמי דפוס ויניציאה מצאנו רק "במה דברים אמורים" או "במה דברי אמורי". ואמנם הנוסח שם בכ"ל: "במה דבר" אמור" (עמ' 37 שו' 5), והסדר הוא שפתר כפי שפתר.

193 בערך חומש הפיקודים.

194 בערך לא מסתברא דלא חילופין (בלשון קושיא).

195 בנספח ה', בערך "ודבר שהוא יוצא בחידושו (י), אין למידין ממנו... וכשם שאין למידין ממנו

לדבר אחר, כך אין למיד' ממנו לא לעונשין ולא למכות".

196 על הצורה "קול וחומר" בכ"י לידן ראה מה שהערתי להלן, סוף עמ' קמג, ד"ה "הגהה" אחת,

ובהערה שבריש ערך "קל וחומר".

197 בערך דילמא (בניחותא).

198 שלושתם בערך "מה טעמא".

199 בערך מה טעמא.

200 ראה "ומאי טעמה דרבנן" (סנהדרין כא ע"א שו' 3), ונרשם בערך "מה טעמון דרבנן".

הפתרון הנכון של "טעמ" אלא "טעמהון" או "טעמון"²⁰¹, כגון "כלום טעמ' דב"ה אלא" (פסחים לז ע"ג שו' 54), שכללתי אותו כצורתו בערך הראשי "כלום טעמהון דבית הלל אלא" – שהיא צורתו העיקרית של הביטוי. וכן הוא בביטוי "כלום טעמ' דב"ש אלא" (פסחים לז ע"ג שו' 52), ולכן רשמתי אותו בערך הראשי, "כלום טעמהון דבית שמאי אלא"²⁰². כיוצא בזה רשמתי "טע" בחילופי הנוסחאות בערך "מה טעמון דבית הלל", וכן "טעמ" בחילופי הנוסחאות של הערך "מה טעמון דבית שמאי" באותם המופעים הבאים בקיצור. כמו כן רשמתי ערך משנה "טע' דהדין תנייא" (יומא מ ע"ג שו' 33) תחת "טעמא"²⁰³, כי אין "טע" זה אלא "טעמיה". וכן רשמתי "כחד' דתני" (שבת ט ע"ג שו' 43)²⁰⁴ ולא "כחדא", כי נמצא בביטוי זה גם "כחדה" (כגון: דמאי כו ע"ב שו' 29; שביעית לד ע"ג שו' 17). וכן רשמתי "מחלפ" בערך המשנה "מחלפ' שיטת ר' (י!)" (לעירובין כו ע"ד שו' 30) ולא השלמתי "מחלפא", כי יש הרבה "מחלפה" בה"א²⁰⁵.

וכן לא פתרתי "מתני' בביטוי 'מתני' דבית שמאי" (פאה כ ע"א שו' 14)²⁰⁶, ו"מתנית' בביטוי 'מתנית' דלא כר'" (חלה נז ע"ד שו' 11)²⁰⁷ ב"מתניתא", כי יש גם מעט מופעים של "מתניתה"²⁰⁸, וכן יש "מתניתין" ו"מתניתן"²⁰⁹. וכן רשמתי "למתנית' דבי רבי" (פאה יז ע"ב שו' 51)²¹⁰, ולא פשטתי בסתם באל"ף, כי יש גם "למתניתה" (שם, שו' 49). וכן רשמתי "סופ" (שבת ו ע"ב שו' 3)²¹¹ ולא "סופה", כי ניתן לפתור גם "סופא". וכן נהגתי במילה "עובד" (ברכות ד ע"ג שו' 6)²¹². וכן רשמתי "על דרבנין צריכ'" (קידושין סג ע"א שו' 56)²¹³ ולא "צריכא", כי יש מופע אחד במונח דומה בצורת "צריכה"²¹⁴. וכן רשמתי "צריכ'" (דמאי כב ע"ג שו' 59)²¹⁵, אף על פי שהרוב בָּעֶרֶךְ בצורה "צריכה", כי יש שם שלושה מופעים של "צריכא", ע"ש. וכן רשמתי

201 ראה מה שכתבתי להלן, עמ' קנט, בתיאור כ"י לייזן, סי' 5: "טע", "טעמ'".

202 אף על פי שמצאנו גם "כלום טעמא דבית שמאי לא" (שם, שו' 49).

203 ונרשם הקיצור "טע" בחילופי הנוסחאות בערך "טעמיה דהדין תנייא", ע"ש.

204 השייך לערך הראשי "כחדא דתני".

205 ע"ע מחלפה שיטתיה דר'.

206 השייך לערך "מתניתא דבית שמאי".

207 השייך לערך "מתניתא דלא כר'".

208 ע"ע: והדא מתניתא מה היא; ולא מתניתא היא (בתמיהה).

209 עיין, למשל, בערך "מתניתן (משנתנו, משנת רבי)".

210 בערך צורכה למתניתן, וצורכה למתנית' דבי רבי.

211 בערך סופה (סופה של המשנה).

212 בערך עובדא הוה (סיפור מעשה).

213 בערך על דרבנין נצרכה (כלומר, לומר).

214 ע"ע על דרבנין צריכה (כלומר, צריכה לימוד, מסופקת).

215 בערך צריכה (= תיקו או הדבר מסופק).

"שניי" (וערלה ס' ע"ג שו' 46)²¹⁶ ולא "שנייא", כי יש גם "שנייה" בה"א, ע"ש. וכן רשמתי "תפלוגת" (נדרים לח ע"ג שו' 22)²¹⁷ כי יש "כתפלוגתה" (בבא קמא ג ע"א שו' 46).

כללו של דבר, לא השלמתי את האות אל"ף אחרי קמץ בסוף תיבה תחת ה"א במקום ששני הכתיבים קיימים בדפוס ויניציאה, אף על פי שהנטייה בכ"י ליידן ובדפוס ויניציאה אחריו היא לכתוב בבלי זה על דרך הרוב.²¹⁸

וכן רשמתי "הכל מודי", מכיוון שיש "מודין" ויש "מודים"²¹⁹; "יש או'... ויש אומ'..."²²⁰ ולא "יש אומרים", כי יש בירושלמי "אומרין" אם כי לא אחרי "יש"²²¹.

וכן רשמתי "אומרי" בערכים אחרים כצורתה מן הטעם הזה.²²² וכן לא השלמתי "ואמר" תחת "ואמ' (פסחים כט ע"א שו' 61)²²³, כי יתכן להשלים גם "ואמור"²²⁴.

וכן לא פתרתי "מ"ד" (כגון ביצה ס' ע"ב שו' 64 [המופיע השני])²²⁵ ב"מאן דאמר", כי אפשר לפתור "מאן דמר" או "מה דמר" ועוד.²²⁶ מטעם זה לא פתרתי "ומ"ד" (שקלים מז ע"ג שו' 28)²²⁷ — "ומאן דאמר"; ולא "כמ"ד" (כגון בקידושין נט ע"ב שו' 44)²²⁸ — "כמאן דאמר", אלא רשמתי אותם כהוויתם בחילופי הנוסחאות.

וכן לא פתרתי "מדבריה" (ובמות ד ע"ג שו' 26)²²⁹ ב"מדבריהן", כנהוג בלשון חכמים, כי יש גם "מדבריהם". וכן לא פשטתי "מדמ' לה" (מעשר שני נד ע"א שו' 51)²³⁰ כ"מדמי", כי יש גם "מדמה לה" (הוריות מז ע"ב שו' 36). ולא פשטתי "מוד" (שביעית

²¹⁶ בערך שנייא היא.

²¹⁷ בערך תפלוגתא דר' ובני כהנים גדולי.

²¹⁸ ברם, "וקשי" (וכתובות לג ע"ד שו' 56, בערך "וקשיא"; ופסחים לג ע"ב שו' 13, בערך "וקשיא על דר") נרשמה כהוויתה בחילופי הנוסחאות ולא באה בסתם, אף על פי שלא מצאנו "וקשיא" בירושלמי, מטעם אחר: מפני שמצאנו בשלושה מקומות "וקשיא" — ראה: כלאים כז ע"ב שו' 54; עירובין כא ע"א שו' 7 ושתיהן בערך "וקשיא"; מעשר שני נה ע"ב שו' 2 (בערך "וקשיא על דר").

²¹⁹ ע"ע הכל מודין.

²²⁰ בערך יש אומרים... ויש אומרי'....

²²¹ עיין בנספח ד', בערך "שלא יהו אומרים".

²²² עיין למשל בערכים "בראשונה היו אומרים" ו"כך אנו אומרים (בתמיהה)".

²²³ בערך כמה דתימר תמן... ואמר אוף הכא כן.

²²⁴ ע"ע: ואמר (ציווי); ואמר אוף הכא.

²²⁵ בערך מאן דאמר.

²²⁶ ראה את החילופים השונים לביטוי זה בערך "מאן דאמר... מאן דאמר..."

²²⁷ בערך מאן דאמר... מאן דאמר....

²²⁸ בערך ואפילו כמאן דאמר.

²²⁹ בערך מדבריהן.

²³⁰ בערך מדמי לה.

לח ע"א שו' 64²³¹ כ"מודה", כי יש גם "מודי". וכן רשמתי "מש'" ויבמות ב ע"ג שו' 44 [2x]²³², ולא פשטתי "משום", כי יש גם "משם".

וכן רשמתי בערך משנה את הביטוי "אנן תני..." תניי דבית רבי... "ופאה יז ע"ב שו' 44-45), עם הפניה לערך "אנן תנינן... תניי דבית רבי...", וכן ערך משנה "תמן תני" (ברכות ג ע"ג שו' 23) עם הפניה לערך "תמן תנינן", ולא השלמתי בשניהם "תנינן" בסתם, כדרך הירושלמי בדרך כלל, כי יש בירושלמי גם "תנינא"! (שקלים מז ע"ג שו' 26). וכן נהגתי במילה "תנינ" (כתובות לא ע"ג שו' 28)²³³ — ובאמת, בדפוס וילנא (שם, מה ע"ב) פתרו אותה בטעות "תנינא". וכן לא פתרתי "הה"ד" (ברכות יג ע"א שו' 42)²³⁴ — "הדא היא דכתיב", אף על פי שהוא הלשון הנכון, כי יש בירושלמי גם "הדא הוא (!) דכתיב", אף על פי שהוא לשון משובש, אלא רשמתי את הביטוי בחילופי הנוסחאות כהוויתן.

למרות כל האמור, הרשיתי לעצמי לפתור בסתם את שני השמות הבאים על דרך הרוב, אף על פי שקיימת צורה אחרת בירושלמי: פתרתי "ב"ה" (כגון: פאה יז ע"ב שו' 50, שם שו' 53²³⁵; כלאים כט ע"ג שו' 6, שם שו' 8²³⁶; שקלים נא ע"ב שו' 18²³⁷) "כ"בית הלל", ו"ב"ש" (כגון: פאה יז ע"ג שו' 46²³⁸, יז ע"ב שו' 52²³⁹, יט ע"ב שו' 23²⁴⁰; כלאים כט ע"ג שו' 6, שם שו' 18²⁴¹) "כ"בית שמאי", כדרך הרוב המכריע של המופעים בדפוס ויניציאה, אף על פי שמצאנו לעתים נדירות "בית הלל" (ראה: פסחים לו ע"ב שו' 33, לז ע"ג שו' 47), ו"בית שמאי" (ראה: פסחים לז ע"ג שו' 46, שם שו' 49; ביצה סא ע"ג שו' 9; ופעם אחת במשנה: פסחים פ"ח מ"ח, לה ע"ג שו' 46).

וכן פשטתי את כינויי הנקבה במקומות הבאים ב"ה" ולא ב"יה": "א"ל" (תרומות מד ע"ב שו' 31)²⁴² — "אמר לה"; "דמינ" (ושבת ב ע"ב שו' 32)²⁴³ — "דמינה"; "ישמעני" (מגילה עב ע"ג שו' 48)²⁴⁴ — "ישמעניה"; "מינ" (שביעית לז ע"ג שו' 5)²⁴⁵ — "מינה";

231 בערך אף ר' מודה.

232 בערך משום.

233 בערך תנינן.

234 בערך הדא היא דכתיב.

235 שניהם בערך "אף בית הלל מודיי".

236 שניהם בערך "על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל...".

237 בערך ואפילו על דבית הלל לית היא מקשייא (בתמיהה).

238 בערך מתנייתא דבית שמאי.

239 בערך אף בית שמאי מודיי.

240 בערך מה מקיימין בית שמאי טעמהון דבית הלל.

241 שניהם בערך על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל....

242 בערך אמר לה על כולה.

243 בערך "עד דאת מדמי לה ל-... דמינה ל-..." ובערך "דמינה".

244 בערך "מאן דבעי ישמעניה טבאות, מן ההיא דר...", ובערך "ישמעניה".

245 בערך ושרע תנייה מינה.

"ש"מ" (כגון: קידושין סב ד שו' 48 [2x]; עבודה זרה מג ע"ד שו' 52)²⁴⁶ — "שמע מינה". פשטתי את כולם בה"א סופית לכינוי הנסתרת אף על פי שיתכן לפשוט אותם עם "יה" לנקבה²⁴⁷, מפני שהכינוי האחרון נדיר, ולדעתי גם מסופק.

ד. במקום שבא גרש שניתן לשני פתרונות במופע יחיד בדפוס ויניציאה, רשמתי אותו כהוויתו. משום כך רשמתי את הערך "נושאי' ונותנין" (מגילה ע ע"ד שו' 43) כהוויתו, כי אפשר לפתור "נושאי'ן" או "נושאים", והוא מופע יחיד.

ה. במקום שהמילים המקוצרות משובשות רשמתי את הלשון כהוויתו, אף על פי שפתרונו של הקיצור נהיר לשיטת הסופר, כל שכן במקום שיש שיבוש ממש דלית ליה פיתרא. והרי לך דוגמאות משני הסוגים האלה:

1) קיצורים שניתנים לפתרון אבל משובשים הם — כגון: "ואת אמר' (!) אכן" (קידושין סא ע"ד שו' 18)²⁴⁸; "ורבנין אומרי' (!)" (עירובין כג ע"ב שו' 51)²⁴⁹; "כמה דר' אמר... כן בית שמאי אומרי' (!)..." (פאה יז ע"ב שו' 56 — יז ע"ג שו' 1)²⁵⁰; "תמן אומ' (!)..." והכא הוא אמר הכין" (ערלה סא ע"ב שו' 35-38)²⁵¹; "תמן אינון אומ' (!)..." וכא אינון אמרי' הכין" (פאה יט ע"א שו' 8)²⁵².

2) קיצורים משובשים ממש — כגון: "אית מתני א"ר (!)" (קידושין נט ע"ד שו' 55)²⁵³ תחת "אמר'" או "אמרה"; "ואת אומרי' (!)" (יבמות ט ע"ג שו' 19)²⁵⁴ תחת "ואת אמר"; "וקשיא א"ל (!) על דר'" (גיטין מד ע"ב שו' 59)²⁵⁵ תחת "וקשיא על דר'"; "לא בד"א (!)" (ביצה ס ע"ב שו' 57)²⁵⁶ תחת "לא בדא"; "מנה את ר"ש (!)" (עבודה זרה מ ע"ב שו' 13)²⁵⁷ תחת "מנה את שמע".

וכן נהגתי במונחים מקוצרים שהמעין עלול לטעות בפתרונם — רשמתי אותם בקיצור בערך המשנה כהוויתם והפניתי לערך המתאים. למשל, רשמתי ערך משנה "והתני'" (ובא מציעא ח ע"א שו' 43) עם הפניה לערך "והא תנינן", כי המעין הרגיל לסגנון הבבלי ייטה לפתור אותו "והתניא" כדרך שעשו המדפיסים בש"ס וילנא (שם, ו ע"א). כיוצא בזה רשמתי ערך משנה "כההיא דתני' תמן" (יבמות יב ע"ג שו' 54)

²⁴⁶ שלושתם בערך "את שמע מינה".

²⁴⁷ ראה מה שכתבתי לעיל, עמ' קח, ד"ה והעניין השני.

²⁴⁸ בערך ואת אמר הכין.

²⁴⁹ בערך ורבנין אמרין.

²⁵⁰ בערכו, וצריך לומר: אמרין.

²⁵¹ בערך תמן אמר ר'... והכא הוא אמר הכין.

²⁵² בערך תמן אינון אמרין... והכא אינון אמרין הכין.

²⁵³ בערך מתני' אמר (!)... אית מתני א"ר (!)....

²⁵⁴ בערך ואת אמר.

²⁵⁵ בערך וקשיא על דר'.

²⁵⁶ בערך לא בדא.

²⁵⁷ בערך מינה את שמע.

והפניתי לערך "כיי דתנינן תמן", כי ניתן היה לפתור בטעות "דתניא"²⁵⁸; ובד"ח (שם, סז ע"א) הדפיסו "דתני". וכך נהגתי במילה הלא שגורה "שמועת" (פאה טו ע"ד שו' 28)²⁵⁹: לא פתרתי אותה בסתם "שמועתי", אף על פי שכך מחייב ההקשר, ואף על פי שכך הוא במקבילה שבקידושין סא ע"ג שו' 8, אלא ייחדתי לה ערך משנה נפרד. אשר לרישום המילים המקוצרות כסדר הא"ב, כאשר פתרונו של הקיצור ודאי נהגתי בו כאילו נכתב מלא למרות הקיצור²⁶⁰, אבל כאשר המילה המקוצרת משובשת או מסופקת סידרתי אותה בצורתה המקוצרת, ללא התחשבות בגרש, כאילו הגרש לא היה.

10. ציון הקיטועים

נוהגים לתת רצף של שלוש נקודות בסוף מאמר לציון קיטוע. ברם, מכיוון שלא ראיתי נוהג שיטתי בעניין זה בספרים העוסקים ברשימות מונחים כאלה, החלטתי לוותר על רישום הנקודות האלה, להוציא המקומות שאני מציין להלן. כי דבר ידוע הוא שהמונחים, הביטויים והלשונות הבאים כאן תלושים מהקשריהם, והוא גלוי למעיין גם בלי ציון שלוש הנקודות; ועוד זאת, שאנו מעוניינים בלשונות האלה כשלעצמם ולא במה שלפניהם ואחריהם²⁶¹.

כך נהגתי לא רק במונחים המורכבים הקצרים, כשהם בעלי משמעות מלאה כשלעצמם, אף על פי שהם קשורים להמשך הדברים²⁶², אלא גם במאמרים קצרים שלשונם דורש השלמה²⁶³, או בביטויים המסתיימים במילת יחס המצריכה המשך²⁶⁴, וכיוצא בהם²⁶⁵. וכך נהגתי גם בלשונות ארוכים היוצרים אצל המעיין ציפייה טבעית להמשך הדברים²⁶⁶, וכן במקום שהערך מסתיים בכינוי רמז הבא במעמד של

²⁵⁸ ע"ע דתני.

²⁵⁹ בערך שמועתי (רבות).

²⁶⁰ למשל, הערך "חד ר' אמר קומי ר'" נסדר אחרי הערך "חד רבי".

²⁶¹ אני מודה לד"ר חיים א' כהן שהתייעצתי איתו בעניין זה.

²⁶² כגון: ואתיאי כיי דמר ר'; וההיא דאמר ר'; כיי דאמר ר'; כן אנו אומרים (בתמיהה); מה דאמר

ר'; שמע ר' ואמר.

²⁶³ כגון: הלכה כאומר; הלכה כדברי האומר; הלכה כדברי מי שהוא; הלכה כר' לעניין; כדברי מי; כדברי מי שהוא עושה וכיוצא בהם. וכגון: ואין כמאן דמר (בלשון קושיא); ואינהר ר' דמר ר'; ואפילו כמאן דאמר; ואתיא כמאן דאמר; ירדו לה בשיטת; כבר קדמה פרשת; מה אית בה; מסתברא דר' אמר; מתניתא כמאן דאמר.

²⁶⁴ כגון: אף אתה אל תתמה על; כד הוא אתי גבי; כשהוא בא אצל; מה לנו ללמוד מן.

²⁶⁵ כגון: או חלוקין על ר' א; אין הפרשה יוצאה בלא; דלא תיסבור מימר אוף הכא כן, לפיכך; וכי עלתה על דעתו של.

²⁶⁶ כגון: אוף שמעתייה (!) ממנו, מה מיעבד ומר ר'; אילו אמר ר' ולא אמר ר', הוינן אמרין; אילו תנינן ולא תנא ר', הוינן אמרין; אפילו בעי ר' מיכפור, ולא כן אמר ר'; אני לא שמעתי, נראין דברים;

תואר²⁶⁷. זו היתה אמנם אחת מן ההכרעות הקשות שנאלצתי לקבל בעריכתו של הספר הזה, ואולי הקשה מכולן. ואולם לא ראיתי ממנה מנוס, וזאת כדי להשוות את המידות.

ברם, כדי להבחין בין שני מונחים זהים, שהאחד עומד בפני עצמו והאחר קשור למה שבא אחריו²⁶⁸, הוספתי ג' נקודות לשני (ואגב כך רשמתי ג' נקודות גם במונח הדומה לזה האחרון²⁶⁹). כך נהגתי תמיד גם במונחים המקוטעים: מכיוון שירדתי כאן לציון שלוש נקודות ברישא, רשמתי שלוש נקודות גם בסיפא שלהם במקום שהעניין נמשך אחריה²⁷⁰, כדי להבחין בינם ובין אותם מונחים שהעניין מסתיים בהם בסיפא²⁷¹.

דבר נוסף שיש להעיר עליו בנושא זה הוא, שלא רשמתי ג' נקודות לציון קיטוע בראש הערכים. לכן, באותם ערכים שהרישא שלהם היא סיום דברים שלפניהם שלא נרשמו, והקיטוע שלאחריהם שייך למעשה לצלע השנייה של הביטוי, הצמדתי את ג' הנקודות לצלע השנייה²⁷².

11. חילופי הנוסחאות

הכתיב בירושלמי דפוס ויניציאה אינו אחיד²⁷³; אף יש שביטוי אחד מופיע בצורות שונות כשרות: בחילופי אותיות²⁷⁴, בהשמטת אותיות²⁷⁵ ובמילים פרודות ומורכבות²⁷⁶, כלומר, בלשונות מתחלפים. מלבד זאת ישנם לעתים גם שיבושים במונחים²⁷⁷.

אתא עובדא קומי ר', וסבר מימר; דברי הכל היא תמן, ברם הכא; כד הוה בעי מקשייה על דר' אמר; כל הא הילכתא כר', ברם כרבנן.

²⁶⁷ כגון: מן אילין; מן הדין.

²⁶⁸ ראה, לדוגמה: ולא דמיא / ולא דמיא...; לא דמי / לא דמי...; לית כאן (= דבר זה אינו צריך להיות כאן) / לית כאן....

²⁶⁹ כגון: לא דומה...; לא דומין....

²⁷⁰ כגון: איפשר לומר... ואת אמר... (הסיפא בתמיהה); אנא בעי מינד... ואת אמרת (!) לי... (הסיפא בתמיהה); מות... אף אני ארבה....

²⁷¹ כגון: מאן דאמר... מסייע לר', מאן דאמר... מסייע לר'; מה פליגין ב"ה... הא ב"ה... לא; מחלפא שיטתיה דר': דתמן אמר ר' / והכא הוא אמר הכין.

²⁷² עיין, למשל, בערכים הבאים: אין את יכול... אין את יכול; הכין... הכין (בהחוויה ממחישה); לא ידעין... לא ידעין; לית אנא ידע... לית אנא ידע; עד הכא... עד הכא (בהחוויה ממחישה).

²⁷³ כי ישנם בו חילופי כתיב ממינים שונים, כגון: ה"א או אל"ף אחרי קמץ בסוף תיבה, כגון "כמא דאת אמר" (ויבמות ו' ע"ב שו' 49) תחת "כמה" — ע"ע כמה דאת אמר... כן את אמר...; "כמא דמר ר'" (שבת ד' ע"ב שו' 2) תחת "כמה" — ע"ע כמה דאמר ר'; "כמא דתימר" (שם, ז' ע"ב שו' 35) תחת "כמה דתימר" — ע"ע כמה דאת אמר (לציטוט פסוק); ניחא / ניחה — ע"ע ניחא; וי"ו עיצורית בשתי וי"ו או באחת — ע"ע ודכוותה; יו"ד עיצורית בשתי יוד"ן או באחת — ע"ע: חברינא; חברינא אמרין; תנייא קדמיא (ועיין עוד בתיאור כ"י לידן, עמ' קנא, סי' 5); הדיפתונג ay בשתי יודי"ן, ביו"ד אחת, או ב"א"י על דרך הבבלי — ראה מה שהערתני להלן בתיאור כ"י לידן, עמ' קנב, סי' 7, לגבי "בית שמאי"; מלא וחסר, כגון הכין / הכן — ע"ע ואת אמר הכין. וראה עוד: ירוכ"פ, מבוא, עמ' כא, על הצורה הקדומה

והנה, מכיוון שערך אחד כולל מונח אחד לצורותיו השונות, יש צורך לרשום את חילופי הנוסח שלו במקומות שצורתו שונה מהצורה הרשומה בראש הערך. אכן, חילופי נוסחאות אלה נרשמו בתוך הערך אחרי מראה המקום של הביטוי בין סוגריים עגולים²⁷⁸. ונהגתי בהם לפי הכללים הבאים:

- א. כאשר מילה מופיעה פעמיים בראש הערך, וחילוף הנוסח מתייחס לשני המופעים שלה, בא החילוף בסתם בהופעה הראשונה שלה גם אם נרשם אחריו חילוף אחר הקודם למופע השני שלה; אם לאו — צוין 1 או 2 (וכיוצא בזה) בספרה תחתית אחרי המילה, ופירושה המופע הראשון או השני של המילה. ואולם לעתים, כשיש תיקונים שונים לשני המופעים שלה, לא ציינתי 1 ולא 2, כי הדבר מובן מאליו²⁷⁹.
- ב. כאשר חסרה מילה במופע וצוינה בחילופי הנוסחאות ב"לי", אם חסרונה הוא שיבוש ברור, רשמתי סימן קריאה אחרי "לי", ואם לאו רשמתי "לי" בסתם.
- ג. במקום שנכפלה מילה בטעות במופע ציינתי זאת בחילופי הנוסחאות. למשל, לעתים טעה המדפיס וכפל מילה אחת במעבר משורה לשורה²⁸⁰ או מעמוד לעמוד²⁸¹,

והמקורית של כתיב הירושלמי; מ' סוקולוף, "שיטת הכתיב הארצישראלי בתקופת האמוראים", קטעי בראשית רבה מן הגניזה, ירושלים תשמ"ב, מבוא, עמ' 60-74.

²⁷⁴ כגון: הדא / הדא / אדא — עיין, למשל, בערכים "הדא אמרה" ו"היא הדא, היא הדא"; אהן / ההן / הדין — עיין, למשל, בערכים הבאים: מהו הדין דכתיב; משתעי הדין עובדא (סיפור מעשה); שמע כולהון מן הדין קרייא; איכן / היכן — ראה, למשל, הערכים "איכן" ו"עד איכן". וראה עוד מה שכתבתי להלן, פרק ענייני לשון, עמ' רכט ואילך. וכגון חילופים בסימנים הרבים בין לשון מקרא ללשון חכמים, כגון מודין / מודים — ע"ע מודין חכמים לר'.

²⁷⁵ כלומר, לשון ארוכה ולשון קצרה, כגון: אנון / נן (למשל, בערכים הבאים: דלא כן מה אנו אמרין; כן אנו קיימין; מה אנו קיימין); דאמר / דמר (למשל: ואתיא כמאן דאמר; כיי דאמר ר'; מתיב מאן דאמר... למאן דאמר...; וכבר העיר אפשטיין על הצורה "דמר" תחת "דאמר": "דמר" כרגיל בירוש" [מחקרים, ב, א, ריש עמ' 331]); הדא / דא (למשל: בעיית דא מילתא; פשיטא דא מילתא); הדין / דין (למשל: לא דין מודי לדין, ולא דין מודי לדין; מהו הדין דכתיב); כאילו / כילו (ע"ע כאילו). על חילופי צורות כאלה ראה עוד מה שכתבתי להלן, פרק ענייני לשון, עמ' רמה ואילך.

²⁷⁶ כגון: "מיתבעי!" (הוריות מח ע"ג ש' 7, וצריך לומר: מתבעי) תחת "מה את בעי" — ע"ע מה את בעי מר'; "מפליגין" (ערכה סב ע"א ש' 55; ביכורים סה ע"ד ש' 39; פסחים לא ע"ב ש' 19) תחת "מה פליגין" — ע"ע מה פליגין; "מת עבד לה" (הוריות מז ע"ד ש' 54) תחת "מה את עבד לה" — ע"ע מה את עבד ליה; "מתדרש" (כתובות כז ע"ד ש' 13) תחת "מה את דרש" — ע"ע מתדרש.

²⁷⁷ ראה מה שהארכתי בסעיף הבא: הגהות (עמ' ככג, סעיף 13).

²⁷⁸ ובדרך כלל סמכתי על המעיין שיידע מעצמו לאיזו מילה בערך מתייחס חילוף הנוסח.

²⁷⁹ ראה, למשל, ערך "היידינו... היידינו...".

²⁸⁰ כגון: "מהו מהו (!) (שקלים מה ע"ד סוף ש' 33) — כפל "מהו" בריש ש' 34; "עד עד (!) כדון" (עירובין כא ע"ד ש' 52) — כפל "עד" בריש ש' 53. וראה עוד "כמה דאת דאת (!) אמר" (יומא מד ע"ב ש' 61) בערך "כמה דאת אמר (לציטוט פסוק)" — כפל "דאת" בריש ש' 62. והערת על העניין הזה גם להלן בתיאור המונחים בכ"י לידן, עמ' קסד, סי' 4.

²⁸¹ כגון: "לא אמ' אמר (!) אלא" (מעשרות נא ע"ב ש' 64) — כפל את המילה "אמר" בריש עמוד ג'; "לית לית (!) הדא פליגא על ר'" (עבודה זרה מג ע"ב ש' 64) — כפל את המילה "לית" בריש עמוד

ולעתים נכפלה מילה בטעות גם באמצע שורה²⁸². למקרים אלה לא רשמתי בדרך כלל ערכי משנה²⁸³, מפני שאין כאן אלא טעות טכנית.

במסגרת זו של חילופי הנוסחאות ציינתי עוד לשני הדברים הבאים:

א. כאשר ישנם שני מופעים או יותר של מונח באותו מראה מקום ציינתי זאת בין סוגריים עגולים, ב־2א וכדומה, לפי מספר המופעים. וכאשר אני רושם רק אחד מהם, ציינתי זאת בספרה תחתית — 1 או 2 וכיוצא בזה — או רשמתי במפורש: המופע הראשון או המופע השני.

ב. לעתים רשמתי במסגרת זו תוספות של מילים שלא ראיתי לייחד להן מקום בראש הערך²⁸⁴.

12. ערכי המשנה

חילופי הנוסח שדנתי בהם בסעיף הקודם, הקיצורים שדנתי בהם לעיל עמ' קיב ואילך והשיבושים הנידונים בסעיף הקודם ובסעיף הבא, גרמו לרישום ערכי משנה לכל ביטוי שיש בו שינוי עם הפניה לערך הראשי. וכדי שלא לתת את דבריי לשיעורין ושלא לחלק בין חילוף לחילוף, אני מביא בערכי המשנה את כל המופעים שיש בהם שינוי כלשהו, ולו הקל ביותר — מכאן בא ריבוי ערכי המשנה. ברם, ריבוי זה מקשה על המחבר ומסייע למעיין, שהרי הלה אינו צריך לנחש היכן מקומו של ביטוי אלא הכל מפורש לפניו.

והרי לך מונח אחד לדוגמה: "הדא דתימר". מונח זה בא בעוד חמש צורות נכונות, ובשלוש עשרה משובשות. הצורות הנכונות: הד"א, הדא דאת אמר, הדא דאת מר, הדא דת אמר, הדא דת מר; והמשובשות: הא דמר (!), הא (!) דתימר, הדא (!), הדא דאיתמר (!), הדא דאמר (!), הדא דאמר (!) אמר, הדא דאת אמרת (!), הדא דאתא (!), הדא דמר (!), הדא דתימא (!), הדה את (!) אמ', הדין (!) דתימ', כמה (!) דאת אמר. נמצא שמונח אחד התפלג לשמונה עשר ערכי משנה²⁸⁵! בנוסף על כך ישנה צורה אחת משובשת שלו, "הה"ד (!)" (ברכות יג ע"ד שו' 49), והיא נרשמה בערך "הדא היא דכתיב". יתר על כן, גם הצורה "דתימר" בשם הערך משובשת, שהיא לשון עתיד,

ג'; "מה נפיק נפק (!) מן ביניהון" (יבמות ב ע"ב שו' 38) — כפל "נפק" בריש עמוד ג'. וראה עוד: "ולא מתניתא מתניתא (!) היא" (כתובות לג ע"ב שו' 63) בערך "ולא מתניתא היא (בתמיהה)"; "מן מה מה (!) דאמר ר" (סוכה נב ע"ב שו' 64) בערך "מן מה דאמר ר'... הדא אמרה..."; "מתניתא פליגא על על (!) מ"ד" (פאה יח ע"ב שו' 64) בערך "מתניתא פליגא על מאן דאמר"; "עבד עבד (!) לה ר'" (עירובין כו ע"ב שו' 64) בערך "עבד ליה ר'"; "ר' בשם רבנן דקיסרין דקיסרין (!)" (שבת יא ע"ב שו' 64) בערך "ר' בשם רבנן דקיסרין" ובערך "רבנן דקיסרין".

²⁸² ראה: "כמה דאת אמר אמר (!)" (שביעית לה ע"ג שו' 21) בערך "כמה דאת אמר (לציטוט פסוק)";

"מה בין מה בין (!)" (מעשר שני נד ע"ב שו' 54-55), בערך "מה בין... בין... בין...".

²⁸³ להוציא "מה נפיק נפק (!) מן ביניהון" דלעיל (הע' 281), שנשתנתה בו צורת המילה הכפולה.

²⁸⁴ כגון "בשם ר'" בערך "תני" — ראה לעיל, עמ' פד, סוף הע' 268.

²⁸⁵ ולא כללתי במניין זה את הצורות "הדא דאת אמר", "הדא דת אמר", "הדא דתימר" המוגרשות.

וצריך להיות במקומה "דתמר", לשון בינוני²⁸⁶, אלא שלא ציינתי אותה בסימן קריאה, לפי שהיא שיבוש שנשתגר בירושלמי, ושבשאת כיוון דעל על²⁸⁷.

13. ההגהות

לשונם של המונחים היא לעתים משובשת, הן מבחינה לשונית הן מבחינה עניינית. משום כך, במקום של שיבוש ציינתי את השיבוש בסימן קריאה, והגהתי אותו אחרי מראה המקום של המונח, ובדרך כלל לפי סדר המילים, בין סוגריים עגולים, במסגרת המיועדת לחילופי הנוסחאות. הדברים אמורים במקום שההגה שונה מלשון הערך, אבל במקום שההגה זהה ללשון הערך הסתפקתי בסימן הקריאה ולא הגהתי במפורש, וכוונתי היא שיש להגיה על פי לשון הערך²⁸⁸. וזכור כלל זה היטב היטב. ההגהות האלה הן על פי המקבילות²⁸⁹, כתבי היד והדפוסים הראשונים, או על פי המדקדקים, המפרשים והחוקרים, או מהכרעת הדעת.

בהגהות שעל פי כתבי היד של הירושלמי נסמכתי על כ"י ליידן, כ"י רומי, כ"י אסקוריאל, נוסח הרש"ס, שרידי הירושלמי של ל' גינצבורג ושאר קטעי הירושלמי שנתפרסמו על ידי החוקרים²⁹⁰. אשר לדפוסים הראשונים, הכוונה היא למסכת שקלים הנספחת לבבלי דפוס ויניציאה רפ"ב ולמסכת הוריות הנספחת לבבלי דפוס ויניציאה רפ"א. וכבר ייחדתי את הנספח השביעי לרשימה של חילופי נוסחאות מובחרים מהמקורות האלה. ויש שאני מציין להגהות בדפוסים החדשים (= ד"ח). אולם יתכן שלעתים אין הדברים בגדר הגהה בדפוסים החדשים אלא קריאה אחרת שלהם בדפוס ויניציאה, אף על פי שאני משתמש בלשון הגהה. בהגהות שעל פי המדקדקים²⁹¹ הלכתי בעיקר אחרי דלמן²⁹², לויאס²⁹³, קוטשר²⁹⁴, פסברג²⁹⁵ וסוקולוף²⁹⁶.

²⁸⁶ כדברי אפשטיין: "בדפ" דתימר, חילוף רגיל בכ"מ, במקום 'דתמר' (מחקרים, ב, א, עמ' 270, הערה לשורה 28).

²⁸⁷ ראה להלן, עמ' קלד, אות ה.

²⁸⁸ וזו הגהה שבשתיקה, ואני מתייחס אליה בהערות כאל הגהה מפורשת. במקום שאני מציע שתי הגהות מסופקות, הן באות בסימן שאלה משני צידי של לוכסן — ראה למשל כמה דוגמאות בערך "אמר (?)".

²⁸⁹ מקבילות אלה הן לעתים מקבילות ממש ולעתים מקבילות לשוניות בלבד המצויות בֶּעֶרְךָ. לעתים המקבילה היא כלשון הערך, ולעתים בלשון דומה הבא בשאר המופעים של הערך ונרשם במסגרת חילופי הנוסחאות. על פי המקבילות האלה הגהתי לעתים בסתם, כלומר, הגהות שלא פירשתי בהערות את מקורן וטעמן. ואני מניח שהמעין בספר זה יודע פרק בדקדוק הארמית הגלילית, למרות שהרביתי להלן בהפניות ביבליוגרפיות לעניינים דקדוקיים. לעומת זאת הגהות שהוגחו מכבר על ידי אפשטיין וליברמן הובאו בפירוש בהערות גם אם הן פשוטות.

²⁹⁰ ראה באריכות להלן, עמ' קצה, סעיף 7 ואילך.

²⁹¹ דקדוקה של הארמית הגלילית לא נחקר עדיין כהלכה. מצויים כמה ספרים בנידון שאני מציין להם להלן, אבל רובם מיושנים — ראה: M. Sokoloff, "The Current State of Research on Galilean

ההגהות שעל פי המפרשים נעשו על פי קרבן העדה והפני משה ובעיקר על פי שערי תורת ארץ־ישראל של הרז"ו רבינוביץ ז"ל²⁹⁷. פה ושם הגהתי על פי מהדורת לונץ²⁹⁸ או על פי מקורות אחרים.

בהגהות שעל פי החוקרים נסמכתי בעיקר על הר"ן אפשטיין והר"ש ליברמן ז"ל²⁹⁹, וכן על אהבת ציון וירושלים של ר' דוב רטנר³⁰⁰. כל ההגהות האלה הובאו בשם בעליהן בהערות, ואילו ההגהות הסתמיות הן שלי³⁰¹.

ומחקרים בלשון הירושלמי שצינתי להם פה ושם בהערות. *Aramaic*, *Journal of Near Eastern Studies* 37, 2 (1978), pp. 161 ff. ושנס עוד כמה מאמרים

G. Dalman, *Grammatik des Jüdisch-Palästinischen Aramäisch*, 2nd. ed., Leipzig 1905²⁹²

293 ק' לויאס, דקדוק הארמית הגלילית לשפת התלמוד הירושלמי והמדרשים, ניריורק תשמ"ו.

294 י' קוטשר, "מחקרים בארמית גלילית", מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז,

עמ' קסט-רכו.

S.E. Fassberg, *A Grammar of the Palestinian Targum Fragments from the Cairo*²⁹⁵

Geniza, Atlanta, GA 1990. הספר הזה הוא תרומה חשובה בתחום. ואף על פי שהוא עוסק בלשון

של התרגום הירושלמי ולא בלשון הירושלמי גופו, מכל מקום ההבדלים ביניהם מזעריים — ראה מה

שהעיר קוטשר, מחקרים, עמ' קעא, הע' 13; עמ' נ, הע' 59. וראה עוד א' טל (ורזנטל), לשון התרגום

לנביאים ראשונים ומעמדה בכלל ניבי הארמית, תל־אביב תשל"ה, מבוא, עמ' כד, ד"ה קטעי; שם,

הע' 64. בשאר הדברים, והם הרוב, הדברים שווים, ויילמד האחד מחברו.

M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine*²⁹⁶

Period, Ramat-Gan 1990

297 הגהתי על פיו הגהות הכרחיות או הגהות קרובות וסבירות ולא הגהות מסופקות מאוד שצריכות

עיון. לכן לא כללתי הגהות מופלגות שלו ולא הגהות גדולות שמחייבות תיקון גדול בנוסח הירושלמי

שאינו לו זכר בדפוס ויניציאה. ויש הרבה הגהות כאלה בספר זה — ראה, למשל, עמ' 391, ד"ה לית כאן

(שייך לכתובות לב ע"ב שו' 37 בערך "לא כן תני [בתמיהה]"); סוף עמ' 580, ד"ה דלא כן (שייך להוריות

מו ע"ד שו' 2, בערך "על דרבנן נצרכה [כלומר, לומר]"; ועמ' 620, ד"ה לחדשים (שייך ליבמות ו ע"א

שו' 31, בערך "דתנינן"). וכבר צווחו עליו בעניין זה גדליה אלון (בקורת, ריש עמ' 90, ד"ה לנוסח), וליברמן

בפתיחת פירושו למסכת נזיקין (ירושלמי נזיקין, עמ' 111, ד"ה בהרבה). והרי הספר כתוב ומונח, ואין

למעין אלא ללכת אחרי עיונו והכרעותיו. ואף על פי כן, ספר זה הוא ספר יקר ונכבד שאי־אפשר לזוז

בלעדיו בלימוד הירושלמי. ואני נמשכתי אחריו ופירשתי לפיו גם במקומות אחרים, אלא שבמקום

שאינן הגהה אינני מציין לו.

298 תלמוד ירושלמי, מסכת ברכות, ירושלים תרס"ח; מסכת פאה, ירושלים תרס"ט; מסכת דמאי

ומסכת כלאים, ירושלים תרע"ד; מסכת שביעית (עד סוף פ"ה), ירושלים תרע"ו.

299 ההפניות למאמריהם של אפשטיין וליברמן הן בדרך כלל לאסופות המחקרים שלהם: אפשטיין —

מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, חלק א, ירושלים תשמ"ד; חלק ב, א-ב, ירושלים תשמ"ח;

חלק ג, ירושלים תשנ"א, כולם בעריכת ע"צ מלמד ז"ל; וליברמן — מחקרים בתורת ארץ־ישראל, בעריכת

ד' רזנטל, ירושלים תשנ"א. המעוניין בשם המאמר ימצא אותו על פי הציון על אתר, והמעוניין ברשימת

הקבצים וכתבי העת שנתפרסמו בהם המאמרים לראשונה ימצא אותה אצל אפשטיין בסוף חלק א, עמ'

434 ואילך; בסוף חלק ב, ב, עמ' 1009 ואילך ובראש חלק ג, עמ' 10; ואצל ליברמן — מעמוד 665

ואילך. לעתים שיניתי קצת בשתיקה את לשון ההגהה שלהם וכן את לשון ההגהה של רבינוביץ בשתא"י

כדי להתאימה יותר לסגנון הירושלמי.

בשנים האחרונות, אחרי שהגיעו לידי ספרי הירושלמי של הר"ש ליברמן ז"ל עם גליונותיו, כללתי גם את ההגהות שלו, ביחוד במקומות שנתחדשו לי על ידי, וצינתי לו בהערות. בדרך כלל אני מציין להגהותיו ללא האסמכתאות שלהן במקום שישנו, ויעוין עליהן בדבריו של רבינו אחרי פרסומם. במקום שלא נתקבלו הגהותיו על דעתי או שלא ירדתי לסוף דעתו בהן, לא הגהתי. ואני מציין לדבריו בדרך כלל בשם "גליונות הרש"ל". ויש שאני משתמש בלשונות אחרים דומים, שכוונתם ברורה.

גליונות אלה שייכים בעיקר לשני טפסים ראשיים, שאני מכנה טופס א' וטופס ב'. טופס א' הוא טופס מוגה של דפוס קרוטושין תרכ"ו, וטופס ב' הוא טופס מוגה של הירושלמי הוצאת האחים שולזינגר, ניו יורק תש"ט, שנדפס על פי דפוס קרוטושין. וישנם עוד ארבעה טפסים שהגיה בהם רבינו הגהות מעטות: טופס ג', והוא צילום דפוס ויניציאה בהוצאת "ספרים" ברלין תרפ"ה, שבו הגיה הרש"ל עצמו את הנוסח על פי כ"י ליידין; טופס ד', והוא ש"ס ירושלמי קטן הוצאת יונתן תרצ"ב; טופס ה', אף הוא צילום דפוס ויניציאה בהוצאת "ספרים" הנ"ל; וטופס ו', והוא עותק שני של דפוס קרוטושין תרכ"ו, ובו הוגה כל הירושלמי שבביל רבינו על ידי חכם אחד אנונימי על פי כ"י ליידין. ואני מקווה להאריך בדיבור על טיבם של הטפסים האלה במבוא לספר "גליונות הירושלמי של רבי שאול ליברמן", שאני עסוק עכשיו בעריכתו.

ודע, שהשיבושים במונחים מהם פרטיים, כלומר שהם שייכים למקום מסוים, ומהם כלליים, כלומר שהם חוזרים במונחים שונים ועניינם אחד. את השיבושים מן הסוג הראשון הגהתי והערתי עליהם במקומם, כלומר, על מקור ההגהות או טעמן, ואילו על השיבושים מן המין השני אני מעיר לקמן על רבים מהם ועל ההגהות שלהם באופן כללי ומביא להם כמה דוגמאות, ומהן תקיש על השאר ולא אצטרך לחזור ולהסביר את טעמן בכל מקום. ויש מהם מעטים שדנתי בהם גם בהערות. והשיבושים הכלליים האלה הם מכמה מינים, כפי שאני מפרט והולך.

א. יש שנשתבשו המילים בירושלמי נגד כללי הדקדוק של הארמית הגלילית מחמת אי-ידיעה או אי-הקפדה על דקדוק הלשון. כיצד?

300 ד"צ ירושלים תשכ"ז. והוא לסדר זרעים ולסדר מועד חוץ ממסכת עירובין. וסתם ציון לאהצו"י ללא שם המסכת מתייחס למסכת שבה מופיע המונח הנידון. במראי המקום לאהצו"י אני מפנה לדיבור המתחיל מלשון התלמוד שאצלו ומתעלם מציון מראה המקום שלו; וכן נהגתי לעתים במחקרים של ליברמן. אולם לעתים ציינתי בהם ובשאר החיבורים (כגון על הירושלמי) ללשון הדיבור המתחיל גם אם הוא מראה מקום, כשיש בדבר כדי להקל על המעיין. ואני מציין במדויק לדיבור המתחיל (ואצל אפשטיין במיוחד), כולל סוגר פותח ומיכאות פותחות. כמו כן אני מרבה לציין בהפניות לראש העמוד או לסופו, ובראש העמוד אני מתכוון לאו דווקא לראשו ממש אלא לשליש הראשון שלו, ובסופו לשליש האחרון. ואני מקדים בהערות לעתים תכופות את דברי אפשטיין וליברמן לפני דברי רטנר למרות שהוא קדם להם בזמן, מחמת חכמתם. ולהשגות על רטנר בספרו זה ראה על הירושלמי, עמ' 36, אות ב – עמ' 46 (פה ושם לאורך הרצאתו). וראה עוד גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' לב, ד"ה מפרשי הירושלמי.

301 בדרך כלל לא הערתי בפירוש שההגהה שלי אלא כשהוספתי דברים בעניינה. ובמקום שהגהו אחרים, אינני מחזר אחרי כל האסמכתאות שניתן להביא להגהות שלהם.

1) לעתים אין הבחנה בין לשונות זכר ללשונות נקבה. כך הוא בכינויים, למשל, הכינוי "אינין" לנסתרות³⁰² מתחלף לעתים בכינוי "אינון" המשמש לנסתרים³⁰³; הכינוי החבור "הון" לנסתרים משמש תחת "הן" או "הין" לנסתרות³⁰⁴, כגון "בהון" תחת "בהין" או "בהן"³⁰⁵; "כולהון" תחת "כולהן"³⁰⁶, "להון" תחת "להין"³⁰⁷, "עמהון" תחת "עמהין"³⁰⁸ ו"תרתיהון" תחת "תרתיהן"³⁰⁹.

כך הוא גם בפעלים: יש שנשתבשו הסופרים ורשמו צורת עבר לנסתרים תחת צורת עבר לנסתרות, כגון "סלקון" תחת "סלקין"³¹⁰. ויש שנשתבשו בצורות הבינוני³¹¹: "מסייעין" תחת "מסייען"³¹²; "פליגין" תחת "פליגן"³¹³; "צריכין" תחת "צריכן"³¹⁴; או להפך: "פליגן" תחת "פליגין"³¹⁵, ועוד.

³⁰² לצורה "אינין" לנסתרות ראה: קוטשר, אנציקלופדיה, ריש טור 272; פסברג, עמ' 111, סעיף 34; שם, סעיף 34a.

³⁰³ ע"ע: אילין אינין, והא אית לך חורניין (בלשון קושיא); אתיין אילין פלוגוותה כאילין פלוגוותה; ואינון פליגין (!) חדא על חדא; תרתי מתניין אינון על דברי ר' (!); תרתין מילין אתון אמרין בשם ר', ולית אינון (!) כן.

³⁰⁴ לנטיית הכינויים החבורים בירושלמי ראה: לויאס, גלילית, עמ' 33; פסברג, עמ' 113, סעיף 37a; עמ' 114, סעיף 37c. ולדוגמאות ראה: לויאס, שם, עמ' 53 ואילך (מקצתן צריכות עיון); פסברג, שם, עמ' 114-115, סעיף 37b וסעיף 37d. והיימנס סבור ש"צורן הנסתרים משמש גם עבור נקבה-רבים" (והיימנס, ריש עמ' 79, סי' 2). ויתכן שכך הוא במקצת הצורות. וצ"ע.

³⁰⁵ ע"ע: אילין מיליהון דרבנן דבר נש מישתאיל בהון (!) וקיים ליה; לא אתינן מיתני אלא מילין דכל עמא מודיי בהן.

³⁰⁶ ע"ע: ר' אמר הדא אחרייתא משום בית שמאי, ר' אמר כולהון (!) משום בית שמאי; שמע כולהון מן הדין קרייא. הצורה "כולהן" נמצאת בערך "שמע כולהון מן הדין קרייא" הנ"ל. ובבראשית רבה: "כולהן אתמהן" (יה, ד, כרך א, עמ' 164 שו' 3).

³⁰⁷ ע"ע: אילין פליגין (!) על ר' ולית להון (!) קיום; אילין תרין (!) אחרייתא פליגי (!) על ר' ולית להון (!) קיום. ובברכות ו ע"א שו' 1: "תיפתר באילין ערסתא קיסרייתא דאית להן נקבין", "להן" — לשון רבות, כהוגן; ובתרומות מה ע"ג שו' 21: "מנטרה להין הוית". כלומר, היתה משמרת אותן — הכינוי חוזר על התאנים, ע"ש.

³⁰⁸ ע"ע: בגין דתנינן... תניננה עמהן; ולא תניננה עמהון (!).

³⁰⁹ ראה "ואנן תנינן תרתיהון (!)" (ד"ו תרומות מד ע"א שו' 36), אבל בכי"ר לנכון: "תרתיהון" (עמ' 229 שו' 9). וראה עוד מה שהערתי בסוף ערך "אף אנן תנינן תרתיהון (!)". שיבוש זה מצוי גם במקורות אחרים — ראה, למשל, בבראשית רבה: "תרתיהון צלוון" (כו, ד, כרך א, עמ' 247 שו' 4). וכן הוא שם גם בכתבי היד הטובים של בראשית רבה: כי"ו 30, עמ' 22 שו' 8 מלמטה; כי"ו 60, 90 ע"א שו' 3. רק בדפוס וילנא מצאנו "תרתיהון צלוון" (!) (נז רע"ב).

³¹⁰ ראה מה שהערתי בסוף ערך "תרין (!) מילין סלקון (!) בדיכון".

³¹¹ דוגמאות לבינוני רבים ורבות ראה אצל לויאס, גלילית, עמ' 99.

³¹² ע"ע: מיליהון דרבנן מסייעין (!) לן; מיליהון דרבנן מסייען לר'.

³¹³ ע"ע: ואינון פליגין (!) חדא על חדא; מיליהון דרבנן פליגן.

³¹⁴ ע"ע מילין דצריכין (!) לרבנן.

³¹⁵ ע"ע מה פליגין ר' ורבנן ב... אבל אס... כל עמא מודיי....

ויש שהשם נתפס על ידי הסופרים כלשון נקבה ואינו אלא זכר. למשל, "סופא" הוא לשון זכר³¹⁶ ונתפס כלשון נקבה³¹⁷. ולחוסר התאמה במין הדקדוקי ראה עוד: "אתיא הוא (!)" תחת "אתיא היא"³¹⁸; "אמר!" תחת "אמרה"³¹⁹.

(2) ויש חילופים מוטעים בין כינויי היחיד לכינויי הרבים, כגון: "דעתיה!" תחת "דעתיהו"³²⁰; "דו!" תחת "דאינו"³²¹. וכן יש שיבושים בפועל בין צורת היחיד לצורת הרבים, כגון "מודיי!" תחת "מודי"³²².

(3) ויש שרשמו בינוני תחת עבר, כגון: "דהוין!" תחת "דהוין"³²⁴; "ובעיט!" תחת "ובעט"³²⁵; "נפקין!" תחת "נפקון"³²⁶. ולעתים רשמו עבר תחת בינוני, כגון "אמרת!" תחת "אמר"³²⁷.

(4) ויש שנשתבשו בין צורת המקור³²⁸ לצורת הבינוני, כגון "מחזיר!" תחת "מחזור"³²⁹.
5. ויש שנשתבשו בין השם הבלתי מיודע והמיודע³³⁰, כגון: "תנייא!" תחת "תניין"³³¹; "מילתה!" תחת "מילה"³³².

ב. ויש שיבושים שבאו מחמת החלפת הארמית בעברית, למשל: "אומר!" תחת "אמר"³³³; "אומרין!" תחת "אמרין"³³⁴; "אתה שמעתה (!)" תחת "את שמעת"³³⁵; "ביניהן!" תחת

³¹⁶ ראה סוקולוף, עמ' 371, טור א, ערך סוף.

³¹⁷ ע"ע: מתניתא מסייעא לר'... וסופא פליגא (!) עליו...; מתניתא פליגא על ר'... וסיפא פליג על ר'...; וצריך לומר: פליג, כי "סופא" היא לשון זכר, ופירושה הסוף שלה.

³¹⁸ ע"ע אפילו כמאן דאמר... אתיא הוא (!).

³¹⁹ ע"ע מילתיה דר' אמרה כן.

³²⁰ ע"ע ניהא על דעתיה (!) דרבנין. והוא שיבוש נפוץ, וכבר הארכתי בזה להלן בתיאור כ"י לידן,

עמ' קנה, סי' 4.

³²¹ ע"ע דאינון אמרין.

³²² ע"ע: אף ר' מודה; אף ר' מודה בה.

³²³ לנטיית העבר ראה קוטשר, אנציקלופדיה, טור 272; ודוגמאות לנטיית הבינוני ראה אצל לויאס,

גלילית, עמ' 98 ואילך.

³²⁴ ע"ע דהוין דרשין.

³²⁵ ע"ע ובעט ביה.

³²⁶ ע"ע נפקון ושמעון.

³²⁷ ע"ע: את אמר; הדא דתימר; הן דאת אמר; ואת אמר; ואת אמר (דיאלוג).

³²⁸ לצורות המקור ראה: קוטשר, מחקרים, עמ' קפו, סעיף הפועל; פסברג, עמ' 168, סעיף 126a;

וידר, שלוש דרשות, עמ' 24, הע' 18.

³²⁹ ע"ע בעא מחזיר (!) ביה. וצריך לומר: מחזור, כי היא אחת מצורות המקור של הבניין הקל בארמית הגלילית. מכל מקום, הצורה "מחזיר" בבינוני משובשת, כי היא מבניין הפעיל, וכאן מדובר בבניין קל — ראה נטיית הבינוני יחיד בבניין קל אצל לויאס, גלילית, עמ' 98.

³³⁰ לנטיית השם ראה: לויאס, גלילית, עמ' 59, סי' קז; פסברג, עמ' 133, סעיף 53.

³³¹ ע"ע מתניתא כתרין תנייא (!).

³³² ע"ע לייא מילה כתיב.

³³³ ע"ע ואת אמר (דיאלוג).

"ביניהון"³³⁶ "ואתם!" תחת "ואתון"³³⁷; "לומר!" תחת "מימר"³³⁸; "קיבל!" תחת "קביל"³³⁹; "קיבלה!" תחת "קבלה"³⁴⁰.

ג. ויש שנשתבשו הדברים בעקבות הבלבלי ולשוניותיו, וכך צורות בבליות החליפו את הצורות הירושלמיות המקוריות או שהושגרו מילים בבליות לתוך הטכסט. והרי לך פירוטם של השיבושים האלה:

1) כתיב מלא אל"ף, כגון: "תאנא!" תחת "תנא"³⁴¹, "תאני!" תחת "תני"³⁴². צורות אלה אופייניות לבלבלי³⁴³, והן מופיעות לעתים נדירות מאוד בירושלמי בהשפעת הבלבלי.

2) כינוי הנסתר החבור למילה ממין זכר בריבוי "יה" תחת "וי"³⁴⁴, כגון "כלליה!" תחת "כללוי"³⁴⁵. כיצא בזה "עליה!" תחת "עלוי"³⁴⁶. כאן מצאנו גם את הצורה "עילוי!" תחת "עלוי"³⁴⁷, שהיא הצורה הרגילה בירושלמי³⁴⁸.

³³⁴ ע"ע מחלפה שיטתון דרבנן: דתנינן תמן... והכא אינון אמרין הכן.

³³⁵ ע"ע את שמעת מן אבדן הדא מילתא (בתמיהה).

³³⁶ ע"ע: ביניהון; מה ביניהון; משמעות ביניהון.

³³⁷ ע"ע ואתון אמרין הכין.

³³⁸ ע"ע: לפום כן צרד מימר; סופך מימר.

³³⁹ ע"ע ולא קביל עלוי.

³⁴⁰ ע"ע ולא קיבלה (ל).

³⁴¹ ע"ע תני ר' הושעיה.

³⁴² ע"ע: כהדא דתני; מאן תנא; תני (ציון לברייתא; בינוני).

³⁴³ ראה אצל אפשטיין, דקדוק, עמ' 95 (דוגמאות לעבר) ועמ' 97 (דוגמאות לבינוני).

³⁴⁴ על נטיית הכינויים החבורים בירושלמי ראה לעיל, עמ' ככו, הע' 304; ועל נטיית הכינויים

החבורים בבלבלי ראה לויאס, בבלית, עמ' 68.

³⁴⁵ ע"ע כללוי.

³⁴⁶ ע"ע וקרא עלוי. המילה "על" נוטה עם כינויים חבורים על דרך השם בריבוי — ראה פסברג,

עמ' 196, סעיף 156s. וכך נוהג בה הכינוי "יך" בזכר יחיד — עיין, למשל, ערך "לא תקבל עליך כן".

כינוי זה מצוי ב"על" וכן ב"קדם" גם בשרידי תרגום — ראה, למשל, הדוגמאות הבאות: "דמתכנשין

עליך" (עמ' 29 ש' 12; כלומר, על אברהם); "אית קדמך" (שם, ש' 17; כלומר, לפני ה'); "קודמיד" (עמ' 49

ש' 8; הכינוי חוזר על יעקב; ויש טעם אתנח במילה זו); "מן קודמיד" (עמ' 97 ש' 4; הכינוי חוזר על ה').

וכן הוא בשאר השמות ברבים כגון: "לא יבאש באפיך" (עמ' 31, טור שמאלי תחתון ש' 2; הכינוי חוזר

על אברהם), "דינך" (עמ' 133, טור אמצעי עליון ש' 24; הכינוי חוזר על יוסף). והקריאה של הכינוי הזה

היא בצירי, כפי שהעתקתי משרידי תרגום. וראה עוד, למשל, "קדמך" (עמ' 149, טור ימני ש' 13).

אמנם בדפוס ויניציאה הצורה "עליך" נדירה (ראה: עירובין כב ע"ב ש' 28; בבא מציעא ט ע"ג

ש' 21; עבודה זרה מא ע"ד ש' 49), והצורה "עלך" רווחת יותר (ראה, למשל: ברכות ט ע"ג ש' 52; דמאי

כד ע"א ש' 12, שם ש' 26; שבת ע"ב ש' 31; יומא מה ע"ג ש' 19, שם ש' 23; ראש השנה נח ע"ד

ש' 7; ועוד הרבה). ברם, באותם שלושה מקומות שצינתי מסדר זרעים הנוסח בכ"י רומי הוא "עליך"

(עמ' 77א ש' 6; עמ' 143א ש' 9; עמ' 143ב ש' 3). וכ"י רומי, על אף מגרעותיו המרובות, שימר לנו

לעתים את הכתיב המקורי של הירושלמי יותר מכ"י לידן. לכן, אף על פי שהצורה "עלך" נמצאת פעם

3) הכינוי החבור לנסתרים "יהו" או "ייהו" תחת "יהוה" או "הוה", כגון: "ביניהו"!
תחת "ביניהו"³⁴⁹; "טעמייהו" תחת "טעמהו"³⁵⁰.

אחת בשר"ד (עמ' 67 ש' 24), נראה שהעיקר הוא "עליד". אבל אפשר שאין "עלד" אלא כתיב חסר של "עליד", ולכן לא הגהתי אותה.

³⁴⁷ ע"ע: ולא סמכין עלוי; עאל ר' ואפטר עלוי.

³⁴⁸ והיא הצורה הרגילה גם בשרידי תרגום — ראה, למשל: "עלוי" (עמ' 7, טור ב ש' 13); "עלוי" (עמ' 73, טור א ש' 10); וללא ניקוד ראה למשל: עמ' 73, טור ג ש' 5, ש' 16 וש' 24. ומצאנו שם גם את הצורה "עלוהי" (עמ' 13 ש' 26).

והצורה "עילוי" מצויה יותר במדרשי האגדה הארץ ישראלים, אלא שבמקצת כתיבי היד הרשומים בחילופי הנוסחאות מופיע, ככל הנראה, הנוסח הירושלמי העתיק "עלוי" — ראה, למשל, בויקרא רבה: "ויהב עילוי ויחיי" (כב, ד, כרך ג, עמ' תקט ש' 5), אבל בחילופי הנוסחאות יש: "עלוי", "עלוהי", וגם "עליה"! ו"עלויה"; "יהב עילוי מן ההוא עישבא" (שם, עמ' תקי ש' 2) — "עלוי", "עלוהי" וגם "עליה"! ו"עלויה"; "איתגלי עילוי ההוא רוחא" (כד, ג, שם, עמ' תקנג ש' 5) — "עלוי", "עלוהי"; "נפלו עילוי ייסורי" (לד, יד, כרך ד, עמ' תתה ש' 2) — "עלוי". ובפסיקתא דרב כהנא: "וקרית עילוי" (את קרבני לחמי, כרך א, עמ' 116 ש' 2); "ואספיד עילוי" (פרשת אחרי מות, כרך ב, עמ' 387 ש' 9); "הוה קרי עילוי" (שם, עמ' 424 ש' 1) — "עילוייה".

והצורה הזאת "עילוי" ניתנת לשני הסברים. יתכן שיש לקרוא את העי"ן בצירי, ויש כאן מין "אמאלה" וראה כיצא בזה: מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 1244, ד"ה במקום; מ"ע פרידמן [לעיל, עמ' קח, הע' 139], עמ' 77, סי' 1; ולטיב ה"אמאלה" עיין מבוא לנוה"מ, עמ' 88, ד"ה ואולם, ויתכן שיש לקרוא אותה בסגול או בחיריק עם דגש בלמ"ד, והיא באה בהשפעת הצורות התרגומיות הארץ ישראליות "עילוייה" או "עילוייה", או הצורה הבבלית "עילוייה" ועיין כיצא בספק זו ה' ב"חיים, "האומנם נסתר במקום מדבר?", ספר אברהם אבן-שושן, ירושלים תשמ"ה, ריש עמ' 96. כי שתי הצורות האחרונות הארץ ישראליות האלה נמצאות בשרידי תרגום — ראה: "מְרַעְלֵי אֶפְי אֶרְעָא" (עמ' 9, טור ב ש' 17); "מְרַעְלֵי אֶרְעָא" (עמ' 21, טור א ש' 6); "מְרַעְלֵי אֶרְעָא" (עמ' 75, טור ג ש' 8); "מְרַעְלֵי אֶרְעָא" (עמ' 87, טור ב ש' 4); לשון נקבה: "מְרַעְלֵי אֶרְעָא" (עמ' 155, טור א ש' 21); "מְרַעְלֵי אֶרְעָא" (עמ' 355, טור א ש' 3). וראה עוד פסברג, עמ' 196, סעיף 156t. וכבר העיר סוקולוף על "מן עילוי" וחברותיה, שהן יחודיות לארמית של התרגום הארץ ישראלי — ראה סוקולוף, עמ' 315, טור ב, בהערה לערך מן עילוי. ועיין פרידמן, הערות למילון, סוף עמ' 84, ערך מן עילוי.

וסוקולוף (עמ' 404, טור ב, ערך עילוי) משלים במופע שבבא מציא י ע"ג ש' 57: "ולא קביל עילוייה". ועיין עוד פרידמן, שם, עמ' 88, ערך עילוי. ואולם הנוסח שם בכ"א: "ולא קביל עלוי" (עמ' 65 ש' 145), וכן צריך לומר. וכן יש לתקן את הצורה שבירושלמי סוטה שצין לה מ"ע פרידמן, "פרט ועוללות — לקט של הערות", תרביץ נה (תשמ"ו), עמ' 449, בהערה למאמרו בתרביץ נא (תשמ"ב), עמ' 197. וכן הוא באמת שם בכ"י רומי, עמ' 222 ש' 22. ושאר הצורות שסוקולוף מביא שם לקוחות ממדרשי האגדה של ארץ ישראל.

ועל "מעילוי" בבליה בסמיכות במופע לגיטימי בירושלמי ראה מ"ע פרידמן, "מעשה גדול": קטע חדש מן המעשים לבני ארץ-ישראל, תרביץ נא (תשמ"ב), עמ' 197, ד"ה נדמה; שם, הע' 17. וציון שם על הצורה הבבלית ללויאס, בבליה, עמ' 118, ולאפשיין, דקדוק, עמ' 136.

³⁴⁹ ע"ע מה ביניהו.

³⁵⁰ ע"ע טעמון דבית הלל.

- (4) כינוי הרמז הבבלי לנקבה "הא"³⁵¹ תחת "הדא" או "דא"³⁵² הירושלמיים³⁵³.
 (5) מילת השאלה הבבלית "מאי" תחת "מה"³⁵⁴. וזה שיבוש שגור מאוד³⁵⁵. וכן מופיעה כאן צורה אחרת עם יסוד בבלי: "אמה!" תחת "מה"³⁵⁶.
 (6) צורת עבר מדבר קטועה ללא תי"ו על דרך הבבלי³⁵⁷, כגון "אמרי!"³⁵⁸ תחת "אמרית"³⁵⁹.
 (7) סיומת עבר מדברים על דרך הבבלי: הסיומת בארמית הגלילית היא "נן"³⁶⁰, וכאן באו סיומות שונות, כגון: "אמרן!" או "אמרנה!"³⁶¹ תחת "אמרנן"³⁶²; "אשכחן!"³⁶³ תחת "אשכחן"³⁶⁴. כיוצא בזה "תנן!"³⁶⁵ תחת "תנינן"³⁶⁶; "דתנן!" תחת "דתנינן"³⁶⁷; "והתנן!" תחת "והתנינן"³⁶⁸. וכן מצאנו "אמרנא!" תחת "אמרנו"³⁶⁹.

- ³⁵¹ על הכינוי "הא" בארמית בבליית ראה אפשטיין, דקדוק, עמ' 23.
³⁵² על הכינוי "הדא" ראה קוטשר, אנציקלופדיה, טור 272. וראה הטבלה של כינויי הרמז אצל פסברג, עמ' 123.
³⁵³ ע"ע: הדא דתימר; ודא דאת אמר; להדא דר'.
³⁵⁴ ראה מה שהערתי בקטע עסיס, עמ' 44, הערה לשורה 21, ד"ה משם מה; ומה שהערתי להלן, בריש ערך "מאי כדון".
³⁵⁵ ע"ע: הכא מה אית לך; הכא מה אית לך למימר; מה אית לך; מה טעמא דר'; מה טעמון דרבנין; ועוד.
³⁵⁶ ע"ע מה איתאמרת.
³⁵⁷ לצורה הירושלמית — ראה הנטייה אצל קוטשר, אנציקלופדיה, טור 272, ואת הדוגמאות אצל פסברג, עמ' 175, סעיף 131r, וראה עוד מה שהערתי בסוף ערך "מן דנפקות (!) תהית דלא אמרת ליה"; ולצורה הבבלית — ראה אפשטיין, דקדוק, עמ' 34.
³⁵⁸ ראה אפשטיין, דקדוק, עמ' 61.
³⁵⁹ ע"ע: אנא אמרי (!) לכו... ואתון אמרין אכן (הסיפא בתמיהה); אנא אמרי (!) שמועה, ואת אמרת (!) מתניתא, תבטל שמועה מיקמי (!) מתניתא.
³⁶⁰ ראה נטיית העבר אצל קוטשר, אנציקלופדיה, טור 272, ודוגמאות אצל לויאס, גלילית, סוף עמ' 93 ואילך; וראה עוד דוגמאות אצל פסברג, עמ' 175, סעיף 131r; ובפועל נל"י ראה דוגמאות אצל פסברג, עמ' 188, סעיף 143h.
³⁶¹ לצורות "אמרן", "אמרנא" בארמית בבליית ראה אפשטיין, דקדוק, עמ' 61.
³⁶² ע"ע לא אמרנן אלא.
³⁶³ על הצורה הבבלית "אשכחן" ראה אפשטיין, דקדוק, ריש עמ' 48.
³⁶⁴ ע"ע והן אשכחן.
³⁶⁵ לצורה "תנן" הבבלית ראה אפשטיין, דקדוק, עמ' 96.
³⁶⁶ ע"ע: אנן תנינן... תני ר' חיה...; וליידא מילה תנינן.
³⁶⁷ ע"ע דתנינן.
³⁶⁸ ע"ע והא תנינן.
³⁶⁹ ע"ע לא אמרנא (!) כלום.

- (8) צורת עבר נסתרים קטופת נו"ן כדרך הבבלי³⁷⁰, כגון "אמרו!" תחת "אמרו"³⁷¹.
ואולם בגזרת נל"י שתי הצורות מצויות בירושלמי³⁷².
(9) צורת בינוני יחידה כדרך הבבלי³⁷³ תחת צורת היחיד, כגון "נפקא!" תחת "נפק"³⁷⁴.
(10) צורת בינוני רבים קטופת נו"ן כדרך הבבלי³⁷⁵: "אמרי!"³⁷⁶ תחת "אמרי"³⁷⁷;
"דרשי!" תחת "דרשי"³⁷⁸; "פליגי!" תחת "פליגי"³⁷⁹; ועוד הרבה. ואולם בנל"י שתי
הצורות מצויות בירושלמי³⁸⁰, ואין להכריע³⁸¹.
(11) בינוני רבים עם כינוי חבר³⁸². הצורות האלה אופייניות לבבלי³⁸³ ולא
לירושלמי, והן חדרו בכמה מקומות לירושלמי, כגון: "אמרינן!" תחת "אמרי"³⁸⁴;
"דילפינן!" תחת "דילפינ"³⁸⁵; "ידעינן!" תחת "ידעינ"³⁸⁶; "עבדינן!" תחת "עבדינ"³⁸⁷;
"קיימינן!" תחת "קיימינ"³⁸⁸.

- ³⁷⁰ לצורה הירושלמית ראה: לויאס, גלילית, עמ' 86, סי' קלו, אות ה; היימנס, עמ' 74, סעיף "הנו"ן המוספת"; ולצורה הבבלי – אפשטיין, דקדוק, עמ' 34 ועמ' 35.
³⁷¹ ע"ע אמרון חברייה קומי ר'.
³⁷² ראה, למשל, ערך "הוון יתבין". וראה מה שהערתי על צורות הבינוני להלן, סי' 10.
³⁷³ כגון במונח הבבלי "מאי נפקא מינה".
³⁷⁴ ע"ע מה נפק מביניהון.
³⁷⁵ לדוגמאות לצורת הבינוני רבים בירושלמי ראה לויאס, גלילית, עמ' 99; וראה עוד דוגמאות
אצל פסברג, עמ' 175, סעיף 131u. ועל הצורה בארמית בבליית ראה אפשטיין, דקדוק, עמ' 39.
³⁷⁶ לצורה "אמרי" בארמית בבליית ראה אפשטיין, שם, עמ' 62.
³⁷⁷ ע"ע: אית דאמרין... ואית דאמרין...; אמרין חברייה קומי ר'; דרבנין אמרין; ואינון אמרין; ואית
דאמרין; ורבנין אמרין; רבנין אמרין.
³⁷⁸ ע"ע דאינון דרשינ.
³⁷⁹ ע"ע: בפירוש פליגינ; ולא פליגינ.
³⁸⁰ ראה, למשל, ערך "תמן קריין (ותמן = בבל)".
³⁸¹ ראה: קוטשר, מחקרים, עמ' קצד ואילך; א' טל, "רבדים בארמית היהודית של ארץ-ישראל –
הנו"ן המוספת כאמת מידה", לשוננו מג (תשל"ט), עמ' 169, ד"ה כנגד אלה; פרידמן, אנא מן יומי, עמ' 213.
³⁸² ראה אפשטיין, דקדוק, עמ' 40.
³⁸³ ראה מה שציין פרידמן, הערות למילון, עמ' 81, ערך חמי, שלא כפסברג, עמ' 113, סעיף 35c,
ושלא כמצוין שם בהערות, עמ' 202, הע' 41.
אמנם טל סבור שכינוי גוף ראשון, יחיד ורבים, בא לעתים צמוד לבינוני בארמית הגלילית – ראה
טל (לעיל, עמ' קכד, הע' 295), עמ' 78, ד"ה תופעה. ואולם נראה לי שמדובר כאן בכתיבים "בבליים".
למשל, הצורה "מצלינא" שציין משרי"ר עמ' 151 שו' 4 (וכן הוא גם בד"ו ראש השנה, נט ע"ד שו' 16),
צורתה במקבילה בברכות ח ע"ג שו' 53: "מצלי אנא"; וכן הוא שם, לעיל, שו' 41, ע"ש. כיוצא בזה
הצורה "מברכאנן", שציין שם משרי"ר עמ' 28 שו' 11 (לברכות יא ע"ג שו' 44), צורתה בכ"י רומי:
"מברכין אנן" (ועמ' 85 שו' 2). יתר על כן, בדיקה בגוף קטע הגניזה מלמדת שהנוסח הנכון שם הוא
"מברכין אנן", והמעתיק לשרי"ר טעה בגלל רגלה הימנית של האל"ף שנתחברה לאמצע הנו"ן שלפניה!
ועל הצורה "הוינא" ראה היימנס, עמ' 102, סעיף 301, בסוף סי' 3. ועדיין צ"ע.
³⁸⁴ ע"ע ואנון אמרין.
³⁸⁵ ע"ע ילפינ.

סיומת זו מופיעה גם במקום סיומת העבר למדברים, כגון: "אמרין!" תחת "אמרין";³⁸⁹ "אפקין!" תחת "אפקין";³⁹⁰ "סברין!" תחת "סברין";³⁹¹ "פרשין!" תחת "פרשין";³⁹² "צרכין!" תחת "צרכין";³⁹³ "שמעין!" תחת "שמעין";³⁹⁴ (12 צורות מפורש "אמר" בנשילת הרי"ש;³⁹⁵ כגון: "דתימא!" תחת "דתימר";³⁹⁶ "ואימא!" תחת "ואימר";³⁹⁷ "נימא!" תחת "נימר";³⁹⁸ (13 שמות שונים, כגון: "קרא!" תחת "קריא";³⁹⁹ "תנא!" תחת "תנאה" או "תניא";⁴⁰⁰ (14 הצורה "תרויהון" נשתבשה מ"תריהון" בעקבות הצורה הבבלית "תרויהו", כפי שהעלה קוטשר.⁴⁰¹ ואני נמשכתי אחריו, והגהתי בכל מקום "תריהון" או "תריהון" תחת הצורות האחרות.⁴⁰² (15 מילת היחס "קמי!" תחת "קומי";⁴⁰³ כיוצא בזה "קמייא!" תחת "קדמייא";⁴⁰⁴ "קמייא!" תחת "קדמייא";⁴⁰⁵ וכן מצאנו "אדר!"⁴⁰⁶ תחת "על רי";⁴⁰⁷ .

386 ע"ע: ולא ידעין מאן אמר דא ומאן אמר דא; תמן אמרין בשם ר', ולא ידעין אין מן שמועה ואין מן מתנית' (תמן = בבל).
387 ע"ע ולא עבדין כן.
388 ע"ע כל... דאנן קיימין (!) הכא....
389 ע"ע הדא דאמרין (!).
390 ע"ע עד דאנן תמן אפקין (!)... דסלקין (!) להכא שמעין הכא (!) דתני ר' חייה... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל, וראה עוד מה שהערתי שם.
391 ע"ע לא כן סברן מימר (בתמיהה).
392 ע"ע ולא פרשין (!).
393 ע"ע בגין דאמר ר'... לפום כן צרכין (!) מימר....
394 ע"ע ולא שמעין (!) מינה כלום.
395 ראה מה שכתבתי להלן, ערך "נימר (בניחותא)", בהערה לשבת ח ע"ב שו' 11, בשם אפשטיין על "נימא". ודין שאר הצורות כדן "נימא".
396 ע"ע: הדא דתימר; ואפילו תימר; כמה דתימר... אוף הכא... (וראה עוד מה שהערתי שם בריש הערך).
397 ע"ע ואמר (ציווי).
398 ע"ע נימר (בניחותא).
399 ע"ע קרא (!) מסייע למתניתן. וראה סוקולוף, עמ' 503, טור א, ערך קרה. והיה לו לקבוע את שם הערך "קרי" או "קריי", שהוא השם הבלתי מיועד ביחיד, כמו שאמרו בסנהדרין כב ע"ב שו' 10: "ואית קרי לשעבר".

400 ע"ע: ותייא כהין תנאה; תנייא (= התנא). וראה סוקולוף, עמ' 586, טור ב, ערך תנוי, תניי #2.
401 וזה לשונו: "לפי עדות אבות הטכסטים הטובים חייבים אנו להחליט, כי רק תריהון מקורית, בשים לב לטנדנציה להמירה בתרויהון" (מחקרים, ריש עמ' קפו). ולהלן: "נראה לי ברור, כי הארמית המערבית לא ידעה אלא תריהון. תרויהון מעשי ידי המעתיקים היא" (שם, ד"ה אולם).
402 עיין, למשל, בערכים "ר' ור' תריהון בשם ר' (= איתפלגון ר' ור' בשם ר') ו"תריהון אמרין".
403 ע"ע: אמר קמי (!) ר' בשם רבנין דתמן (תמן = בבל); אמר ר' קומי ר'; אריוותא קמין (!), ואת שאל לתעלייא (הסיפא בתמיהה); אתא עובדא קומי רבנין; בעא קומי ר'. וראה סוקולוף, עמ' 482, טור א, סוף ערך קומי [עמ' 481]. ואולם בשרידי תרגום נוהגת המילה "קדם" תחת "קומי" — ראה פסברג,

- 16) מילת הקישור "אִי" הבלית ⁴⁰⁸ תחת "אִין" הירושלמית ⁴⁰⁹.
 17) תואר הפועל "הכי!" תחת "הכין" ⁴¹⁰.
 18) מילים בבליות שונות חדרו לעתים לתוך המונחים הירושלמיים, כגון: "איכא" ⁴¹¹;
 "דמי" ⁴¹²; "כי" ⁴¹³; "נמי" ⁴¹⁴; "רחמנא" ⁴¹⁵.

ד. ויש בירושלמי שיבושים שנפלו במקרה כדרכן של כמה מטעויות הסופרים, ואין להם שום טעם ומשמעות. לדוגמה:

- 1) חילוף אותיות דומות, כגון: "מישאלוניה!" תחת "מישאליניה" ⁴¹⁶; "מתעבר (!)" ל"ה" תחת "מתעבד ל"ה" ⁴¹⁷. וראה עוד על הירושלמי, עמ' 7, סי' 1.
 2) אותיות מיותרות, כגון: "אישתאלית!" תחת "אישתאלת" ⁴¹⁸; "הוינון!" תחת "הוינון" ⁴¹⁹. וראה עוד "ליידא!" תחת "לידא", כלומר, "לית דא" ⁴²⁰, בהשפעת הצורה "ליידא" במשמעות "לאיידא", "להיידא".

-
- מפתח, עמ' 299, ערך קודם/קדם. ועל כתיב המילה "קדם" בכ"ו 30 של בראשית רבה, ראה קוטשר, מחקרים, סוף עמ' קעט, ד"ה מלת היחס. וראה עוד וידר, שלוש דרשות, עמ' 48, ליד ציון 171.
⁴⁰⁴ ע"ע כהן תניא קמיא (!). וראה סוקולוף, עמ' 476, טור א, ערך קדמייה.
⁴⁰⁵ ע"ע קדמייתא (יחידה; = רישא).
⁴⁰⁶ על "א"– בבלית תחת "על" ראה קוטשר, מחקרים, עמ' רעה, הערה לעמוד 237, שו' 148.
⁴⁰⁷ ע"ע לית הדא פליגא על ר' (בתמיהה).
⁴⁰⁸ כדברי אפשטיין: "'א' לשון בבלי הוא ולא לשון ירוש' (מבואות לסה"א, עמ' 343, הע' 49). והבאתי אותו גם להלן, בסוף ערך "אי אמרה (!)". אבל ראה מה שפקפקתי בדבריו שם, וצ"ע.
⁴⁰⁹ עיין, למשל, ערך: אין... ואין לא...; ולא ידעין אי (!) כהדא דר' ואין כהדא דרבנן.
⁴¹⁰ ע"ע הכין הוה ר' אבדן הוה בה. וראה מה שהערתי בערך "לא איתאמרת אל"א" לתענית סט ע"ג שו' 4.
⁴¹¹ ע"ע מה בין אילין תניי לאילין רבנן.
⁴¹² עיין, למשל, ערך "והיכל". וראה תש"ק, עמ' 8, ד"ה לעומת. וראה עוד מה שכתבתי לעיל, עמ' ע, ד"ה מלבד.
⁴¹³ ע"ע אתא ר' ר' בשם ר'. וראה קוטשר, מחקרים, עמ' רב, סי' 17.
⁴¹⁴ עיין, למשל, ערך: אוף אנן תנינן; אף אנן תנינן תרתיהון (!); כמה דאת אמר תמן... והכא... וראה סוקולוף, עמ' 352, טור א, ערך נמי.
⁴¹⁵ ע"ע ורחמנא קרייה (!). המילה "רחמנא" מצויה בירושלמי, אבל לא כחלק ממונח – ראה הציונים שרשמתי בריש ערך "ורחמנא קרייה (!)" הנ"ל.
⁴¹⁶ ע"ע מישאליניה. ועדיף להגיה "מישאוליניה" בצורת המקור "מישאול" והכינוי החבור "יניה".
 על צורת המקור החבור עם כינוי הנסתר ראה לויאס, גלילית, עמ' 157, וחלק מהדוגמאות שם טעון תיקון.
⁴¹⁷ ע"ע מה את עבד ליה.
⁴¹⁸ ע"ע אישתאלית (!) לאילין דבי ר' ינאי.
⁴¹⁹ ע"ע בקדמייתא הוינן אמרין... ולא הוינן אמרין כלום. ולצורה "הוינן" ראה דוגמאות אצל פסברג, עמ' 188, סעיף 143h. הצורה "הוינון" בהקשר זה לא קיימת בלשון.
⁴²⁰ ע"ע ליידא פשטה (!) על שיטתהון דרבנן (בתמיהה), ומה שהערתי שם בסוף הערך.

3) מילה אחת שנחלקה לשתיים: "אית אמרת (!)" תחת "איתאמרת"⁴²¹; "מי סבור (!)" תחת "מיסבור"⁴²². וראה עוד על הירושלמי, סוף עמ' 8, סי' 5.

ה. ויש שיבושים אחרים שנשתגרו בירושלמי, אך לא רשמתי אחריהם סימן קריאה ולא הגהתי אותם; שבשטא כיוון דעל על⁴²³. למשל: "דתימר" תחת "דתמר", כלומר "דת מר" (= "דאת אמר")⁴²⁴; "ותימר" תחת "ותמר", כלומר "ות מר"⁴²⁵. כי הצורה "תימר" היא לשון עתיד לנוכח, כלומר "תאמר"⁴²⁶, ואילו כאן הכוונה לבינוני: "שאתה אומר", "ואתה אומר". כיוצא בזה: "מתניתין" תחת "מתניתן"⁴²⁷; "קל וחומר"

⁴²¹ ע"ע איתאמרת.

⁴²² ע"ע מיסבור סבר ר'.

⁴²³ כך נהגתי ברשימות הערכים העיקרית הבנויה על דפוס ויניציאה המשובש. ואולם בנספח ז', הבנוי על קטעי גניזה ולעתים על מקורות אחרים משובחים יותר מדפוס ויניציאה, הקפדתי יותר, וצינתי בסימן קריאה גם שיבושים שגורים. משום כך ציינתי שם "לפום" בסימן קריאה, כי הצורה העיקרית בארמית הגלילית היא "פם" ולא "פום" — ראה קוטשר, מחקרים, סוף עמ' קפ, סעיף השם.

⁴²⁴ ע"ע כמה דאת אמר (לציטוט פסוק).

⁴²⁵ ע"ע ואת אמר.

⁴²⁶ ראה לויאס, גלילית, עמ' 110.

⁴²⁷ הצורה "מתניתין" מצויה גם בכ"י לידן — ראה מה שכתבתי בעניין זה להלן, עמ' קנד, סי' 2.

וכן היא מצויה בשרי"ר — ראה: "כמתניתין" (עמ' 109 ש' 13) תחת "כמתניתן" בד"ו (פסחים ל ע"ב ש' 55); "מתניתין פליגא על ר' יונה" (עמ' 181 ש' 20) תחת "מתניתא פליגא על רבי יונה" בד"ו (תענית סט ע"ב ש' 50); "פתר מתניתין" (עמ' 219 ש' 4) תחת "פתר מתניתא" בד"ו (סוטה כג ע"ד ש' 4). וכן היא נמצאת בכ"ר, כגון: "מתניתין מסייעיה (!) לר' יוחנן" (עמ' 67א ש' 18) תחת "מתניתא מסייעא לרבי יוחנן" בד"ו (ברכות ז ע"ג ש' 5); "מתניתין בדמיי" (עמ' 2145 ש' 31) תחת "מתני' בדמאי" בד"ו (דמאי כד ע"ג ש' 13); וכן "מתניתין לא אמרה כן" (מעשרות עמ' 263א ש' 32; הנוסח בד"ו שם נא ע"ב ש' 14 משובש, ע"ש). וכן בקטע ווידר: "מתניתין לא אמרה כן" (עמ' 134 ש' 37) תחת "מתניתא לא אמרה כן" בד"ו (מכות לב ע"א ש' 14).

והצורה הזאת "מתניתין" היא ככל הנראה בבלי, כי צורת הכינוי למדברים החבור לשם נקבה יחידה בארמית גלילית היא "ָן" — ראה פסברג, עמ' 116. וכן מצאנו את הסיימת "an" בשרידי תרגום — ראה שם, עמ' 113, סעיף 37a; עמ' 114, סעיף 37b. לכן מסתבר שהצורה "מתניתין" נתהוותה בהשפעת הבבלי, וכבר העיר על כך דלמן, עמ' 203, ועמ' 205, סוף סי' 3. וכן ראיתי בגליונות הרש"ל, טופס ו', שהשלים על פי כ"י רומי את המילה "מתניתין" במעשרות נא ע"ב ש' 14 הנ"ל, לפני הלשון "לא אמר כן", והוסיף: "יצ"ל: מתניתן". וכן כתב סוקולוף, עמ' 338, טור א, בהערה לערך מתני' [עמ' 337]. ויש לתקן בכל מקום בירושלמי "מתניתא" או "מתניתן" תחת "מתניתין".

אמנם מצאנו את הצורה "מתניתן" מנוקדת בצירי בשרי"ר עמ' 194 ש' 21 (= ד"ו מועד קטן פא ע"א ש' 7). והסיימת "ין" נמצאת גם בסורית של ארץ ישראל — ראה פסברג, עמ' 116 הנ"ל. לפי זה היה אפשר לומר שהצורה "מתניתין" היא כתיב מלא לפי ניקוד זה (וראה עוד היימנס, עמ' 38, ד"ה מדברים), אבל איני סבור שניקוד חד-פעמי זה מכריע.

ולעתים אנו מוצאים בכתבי היד את הצורה "מתניתן" תחת "מתניתא" שבדפוס ויניציאה — שרי"ר: "מתניתן... ומה תני (!) ר' חייה" (עמ' 194 ש' 21) תחת "מתניתא... ומה דתני רבי חייה" בד"ו (מועד קטן פא ע"א ש' 7). כיוצא בזה בקטע גינצבורג לשבת: "מתניתן אמרה" (עמ' 441 ש' 28) תחת "מתניתא

תחת "קול וחומר"⁴²⁸; "רבנן" תחת "רבנין"⁴²⁹; "רישא" ו"סיפא" תחת "ראשה" ו"סופה"⁴³⁰.

וכן נהגתי בביטוי העברי "אם תאמר" תחת "אין תימר" הארמי⁴³¹. וכן לא רשמתי סימן קריאה אחרי מקצת הכתיבים הבבליים, כגון "כאן" תחת "כן" הרווחת בקטעי הגניזה⁴³², "עאל"⁴³³ תחת "על"⁴³⁴ הרגילה בכתבי היד⁴³⁵.

וכן במקומות שעודם מסופקים אצלי הנחתי לפעמים את הדברים כחוויתם, ללא סימן קריאה וללא הגהה⁴³⁶. כיוצא בזה בעניין אחד שסברתי בו שהצורה משובשת נמנעתי מלהגיה מכיוון שהיא נתקבלה על ידי בן-חיים – הכוונה לסיומת הבינוני רבים בנל". סיומת זו באה בכמה צורות בירושלמי: "יין", "יין" – והן הסיומות

אמרה" בד"ו (שבת ט ע"א שו' 59). ובכ"ר: "מתניתן לא במשנה (!) הראשון" (ועמ' 33 שו' 38) תחת "מתני' לא כמשנה הראשונה" בד"ו (סוטה יו ע"ד שו' 15).

והנה השימוש בצורה "מתניתן" במקום של עימות עם משנה אחרת כמו במועד קטן הנ"ל הוא מובן, והשאלה היא במקום שאין עימות כזה: מתי משתמש הירושלמי בצורה "מתניתא" ומתי בצורה "מתניתן"? או שמא אין הצורה "מתניתן" במקומות האחרים אלא פתרונם של הסופרים לצורה מקוצרת שעמדה לפניהם. וצ"ע.

⁴²⁸ ראה מה שהעירתי להלן בריש ערך "קל וחומר".

⁴²⁹ ראה: בן-חיים, ערכי מלים, עמ' 205, הע' 35 (וצריך להיות שם: כך ג); סוקולוף, עמ' 512, טור ב, סוף ערך רב [עמ' 511]; פרידמן, הערות למילון, עמ' 91, ערך רב. וראה היימנס, עמ' 60 ואילך.

⁴³⁰ ראה סוקולוף, עמ' 510, טור ב, סוף ערך ראש, ריש; שם, עמ' 371, ריש טור ב, ערך סוף [שם, טור א]. וראה מבוא לנוה"מ, עמ' 637, סוף ד"ה ממש.

⁴³¹ ע"ע: אין תימר; אין תימר... אין תימר....

⁴³² השווה, למשל: קטע אפשטיין לשבת, עמ' 283 שו' 29 וד"ו שבת טו ע"ב שו' 10 (3x). וראה: וידר, שלוש דרשות, עמ' 23, הע' 10; סוקולוף, עמ' 263, טור א, סוף ערך כן, כאן; ברויאר, עמ' 26, ד"ה ובמילה.

⁴³³ ע"ע: עאל ר' ואמר טעמא; עאל ר' ודרשה.

⁴³⁴ וכבר העיר ליברמן: "על" במקום 'עאל' רגיל מאוד בירושלמי" (ירושלמי נזיקין, עמ' 140, הע' 4), והבאתי אותו להלן, בריש ערך "על ר' ואלף". ונראה שהצורה הירושלמית המקורית היתה "על", והסופרים אימצו את הצורה הבבלית כדי להבדיל בין הפועל "על" ובין מילת היחס "על". ועיין דלמן, ריש עמ' 71.

⁴³⁵ השווה, למשל, את הנוסח במקומות הבאים בין כתבי היד ובין דפוס ויניציאה: כ"ר עמ' 211 שו' 17, וד"ו שביעית לט ע"ג שו' 23; שרי"ר עמ' 9 שו' 17, וברכות ה ע"א שו' 25; עמ' 76 שו' 9, ושבת ו ע"א שו' 37; עמ' 132 שו' 27, ושקלים מט ע"ב שו' 24; קטע רבינוביץ, שבת, עמ' 507 שו' 10, וד"ו יג ע"ג שו' 60; קטע גינצבורג, תענית, עמ' 411 שו' 12, וד"ו סה ע"ב שו' 21; עמ' 420 שו' 20, וד"ו סו ע"ג שו' 41; שם, שו' 4, וד"ו שם שו' 47; עמ' 421 שו' 9, וד"ו סו ע"ד שו' 1; קטע זוסמן, תענית, עמ' 48 שו' 28, וד"ו סה ע"ב שו' 21. והשווה עוד שקלים הנספחת לבבלי ח ע"ב שו' 23, וד"ו מח ע"ד שו' 37. וכן הוא גם בהוריות הנספחת לבבלי יח ע"ב שו' 16, וד"ו מח ע"ב שו' 42; שם, שו' 54, וד"ו מח ע"ג שו' 48. בכולם הנוסח בכתבי היד ובדפוסים הראשונים הוא "על" תחת "עאל" שבדפוס ויניציאה.

⁴³⁶ למשל, אני חושד שהצורות "חרינא" ו"חרינה" תחת "חרנא" או "חרנה" הן בהשפעת הצורה הבבלית "אחרינא". וליברמן (תוכפ"ש, שקלים, סוף עמ' 706, ד"ה ובירושלמי) הגיה "וחורנה" תחת "ואחורנא", עי"ש.

הרגילות, וגם "ויי" ו"ויי"⁴³⁷. מלבד הסימנות האלה קיימת גם הסימנת "וי"⁴³⁸. והנה סימנת זו היא, לדעתי, צורה בבילית משובשת תחת "וי"⁴³⁹, אלא שבן-חיים סבור שהיא צורה לגיטימית⁴⁴⁰, ולכן נמנעתי מלציין אותה בסימן קריאה.

ו. במקום שהמילה נכונה אבל היא מופיעה בכתוב תחת הכתיב הירושלמי המלא בדרך כלל⁴⁴¹, וכגון יו"ד אחת תחת שתיים לציון יו"ד עיצורית⁴⁴², לא ציינתי לידה בדרך כלל סימן קריאה במקום שמשמעות המילה ברורה, כי אין הכתיב המלא אלא מנהג סופרים, ואין בו עקיבות לא בדפוס ויניציאה ולא בכ"י ליידן⁴⁴³, ואין כאן משום שיבוש ממש. אבל במקומות שנראה לי הדבר הכרחי מחשש לטעות⁴⁴⁴ ציינתי סימן קריאה ליד המילה. כך נהגתי גם במקום שהכתיב החסר אינו רגיל אף על פי שאין שם חשש לטעות בהבנה⁴⁴⁵.

ז. בדרך כלל אינני מעיר על האשגרות⁴⁴⁶ שלשונן מתוקנת⁴⁴⁷, להוציא האשגרות במסכתות שבת, עירובין ופסחים שצוינו על ידי ליברמן ב"הירושלמי כפשוטו", וכן קצת אשגרות שמחק אותן בגליונות הירושלמי שלו. וכן לא הערתי בדרך כלל על סירוסי שורות⁴⁴⁸ חוץ ממקומות בודדים.

ח. מכיוון שמקצת המונחים נשתבשו למונחים אחרים ונרשמו בערכים של אותם מונחים ושם הם הוגהו, הפניתי בהערות שבסוף הערכים המתוקנים לאותם הערכים

⁴³⁷ ראה, למשל: "כל עמא מודיי" (ברכות י ע"ג שו' 16); "כל עמא מודיי" (שם, שו' 57); "הוון יתיבין מקשו" (פאה טו ע"א שו' 18). וכבר העיר ש' פרידמן (אנא מן יומיו, עמ' 213, ד"ה בינוני) על עניין זה.

⁴³⁸ ראה, למשל, "כל עמא מודיי" (בבא קמא ה ע"ג שו' 32).

⁴³⁹ ואמנם הנוסח בבבא קמא הנ"ל (בהערה הקודמת) בשרי"ר הוא "מודיי" (עמ' 245 שו' 25).

⁴⁴⁰ ראה ז' בן-חיים, "האומנם נסתר במקום מדבר?", ספר אברהם אבן-שושן, ירושלים תשמ"ה,

סוף עמ' 98, אות ב. ושלזינגר, פוסח כאן, כנראה, על שתי הסעיפים — עיין שלזינגר, סוף עמ' 62 — עמ' 63; שם, עמ' 83, סוף הע' XVII.

⁴⁴¹ כגון "נשמעינה" תחת "נישמעינה" — ע"ע נישמענה מן הדא.

⁴⁴² כגון "חבריא" תחת "חברייא" — ע"ע חברייא.

⁴⁴³ וראה עוד מה שכתב וידר, שלוש דרשות, עמ' 23, ד"ה הכתיב.

⁴⁴⁴ כגון "חבריה" תחת "חבריה", שניתן להתפרש כחבר שלו — ע"ע חברייא.

⁴⁴⁵ כגון: "ויתבינה!" או "ויתבינה" תחת "ויתבינה" — ע"ע ויתבינה; "לקים!" תחת "לקים" —

ע"ע לקים מה שנאמר; "מיתבין!" תחת "מיתבין" — ע"ע מיתבין לר'; וכן "תלין!" תחת "תלין" (= "תהלים") בנספח א', ערך "תהלים"; "וימר!" תחת "וימר" בנספח ד' — ע"ש ערך "וימר".

⁴⁴⁶ כלומר, מונחים שנכפלו מחמת אשגרה (ראה על הירושלמי, עמ' 19–21) או מחמת העברת סוגיות

כפולות (עיין שם, עמ' 14–18).

⁴⁴⁷ ראה, למשל, שתי האשגרות במעשרות שהעיר עליהן רבינוביץ, שתא"י, סוף עמ' 104, ד"ה יצא;

עמ' 105, ד"ה תני ר' חנינא; ומה שהעיר רטנר באהצו"י, יומא, ריש עמ' 22, סד"ה תלמידוי [עמ' 21]. ולא הערתי עליהן.

⁴⁴⁸ ראה, למשל, ירוכ"פ, סוף עמ' 168, ד"ה מן; עמ' 256, ד"ה בכל.

האחרים שבאים בהם המופעים שנשתבשו, וכך יוכל המעיין להשלים את מופעי הערך על פי הציונים האלה.

לעתים מדובר במופע אחד ולעתים בכמה מופעים. לעתים מדובר בשיבוש ודאי ולעתים בשיבוש מסופק; לעתים ההגהה ודאית, ולעתים ההגהה מסופקת ועל דרך ההשערה או שישנן שתי הגהות אפשריות; לעתים צורת המונח שנשתבש זהה אחרי תיקונה לצורה הרשומה בראש הערך המתוקן ולעתים לאחת הצורות המופיעות באותו הערך או בתוספת אות שימוש. והנה, במקום שההגהה ודאית אני רושם "מופע נוסף שנשתבש" או "מופעים נוספים שנשתבשו", וכיוצא בזה; במקום של ספק אני רושם "מופע נוסף מסופק" או "מופעים נוספים מסופקים" וכיוצא בזה; ואילו במקום שישנן גם הגהות ודאיות וגם מסופקות אני רושם בסתם. ויש שאני מפנה לערכים קרובים לערך הנידון ומציין זאת בפירושו.

14. סימן הקריאה וסימן השאלה

ברישום הערכים, בחילופי הנוסח שלהם ובהגהות השתמשתי תכופות בשני סימנים: סימן הקריאה וסימן השאלה.

סימן הקריאה מלמד על מונח משובש או קטוע. לעתים סימן הקריאה מתייחס למילה אחת בלבד ולעתים ליותר מזה, אם לשתי מילים אם ליותר. והמעיין יוכל לעמוד על זה מתוך תיקוני הנוסח שרשמתי, שאני מקדים "צ"ל" לכל מילה שאני מגיה במונח גם ברצף של תיקוני מילים, כדי להבחין בין תיקון נוסח ובין חילוף נוסח. לעתים רחוקות סימן הקריאה מסמן נוהג כתיבה שאינו רווח אצלנו.⁴⁴⁹

סימן השאלה מציין, כמובן, ספק. וישנם שישה סוגים של ספק: ספק בקריאה, ספק במקור, ספק בגירסא, ספק בהגהה, ספק בפירוש וספק בשייכות.⁴⁵⁰ כיצד?
א. ספק בקריאה, כלומר שקריאת האותיות מסופקת, כי בדפוס ויניציאה קשה להבחין לעתים בין האותיות הדומות, כגון בין ב"ת לכ"ף. וכבר הערתי על זה לעיל, עמ' פח, אות א.⁴⁵¹

ב. ספק במקור, כלומר, ספק אם יש כאן מקור תנאי או מובאה ממקור תנאי אם לאו.⁴⁵² וכן במקום שמקור הביטוי הוא תנאי בבירור, ספק אם יש לדון אותו כמובאה

⁴⁴⁹ כגון "ה'הד'!" (ברכות יג ע"א שו' 50) תחת "הה'ד'" = "הדא היא דכתיב".

⁴⁵⁰ מונח מסופק שמופיע כמה פעמים במקבילות – השתדלתי לציין סימן שאלה ליד כל המופעים שלו. במידה וחסר הסימן באחת המקבילות, ילמד מקום אחד על חברו. כיוצא בזה אם מדובר במאמר אחד מסופק ובו כמה מונחים, השתדלתי לציין סימן שאלה ליד כל אחד מהמונחים שבו, במידה וחסר הסימן באחד המונחים שבו יילמד מחבריו.

⁴⁵¹ לעתים יש הבדל בקריאה בין המפרשים וביני. למשל, אני קורא בסנהדרין ל ע"א שו' 11 "כאי זו", וכן הוא בבירור בכ"ל (עמ' 482 שו' 21), אבל הפני משה (נח רע"א, ד"ה באיזו) קרא "באי זו".

⁴⁵² עיין, למשל, בערך "או (מדרשית; בלשון קושיא)", בקידושין נח ע"ג שו' 49 = שבועות לו ע"ד שו' 22.

תנאית או כלשון אמוראי⁴⁵³. וכן ספק אם המונח הוא תנאי במקורו או שהוא מונח אמוראי שחדר לתוך הבריתא והחליף את המונח התנאי המקורי⁴⁵⁴. וכבר פירטתי את כל סוגי הספקות בעניין זה לעיל, עמ' נג, ד"ה וישנם ואילך.

ג. ספק בגירסא, כלומר ספק אם הנוסח שלפנינו נכון או שיש בו שיבוש⁴⁵⁵, או שהוא שנוי במחלוקת ראשונים ולא הוכרע⁴⁵⁶. עוד ציינתי בערכי המשנה סימן שאלה ליד מונחים שגירסתם מסופקת⁴⁵⁷ או שגם הגירסא וגם הפירוש שלהם מסופקים⁴⁵⁸, ויילמד עניינם מההערות שבערך הראשי.

ד. ספק בהגהה, והוא ספק בהגהות שהגיהו אחרים או שאני הגהתי. במקרים אלו רשמתי סימן שאלה אחרי ההגהה המוצעת ב"צ"ל". ואני מרבה בסימן זה במיוחד אחרי הגהותיו של רבינוביץ בשתא"י.

⁴⁵³ ראה מה שהערתי לעיל, עמ' נז, אות ו. ספק דומה קיים בדברי המקרא — ראה מה שהערתי בריש ערך "זקני הגולה (ז)". וראה עוד: "אמר רבי מנא אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת יי". כהולכים בתורת יי" (קידושין סא ע"ד שו' 24). המילה "תורת" במופע השני היא חזרה על לשון הפסוק, וספק אם יש לדון אותה כאמוראית. אלא שכאן פשטתי לדון אותה כלשון המקרא ולא כללתי אותה ברשימה שבנספח א'.
⁴⁵⁴ ראה מה שהערתי לעיל, עמ' נו, ד"ה ולעתיים. וכן למשל, המונח "דברי הכל" (תרומות מג ע"א שו' 44) מופיע בבריתא, ואילו בתוספתא תרומות, פ"ה ה"א, עמ' 134: "הכל מודים"; "לפי ש" — בפסקא ממשנת ביצה המצוטטת בחלה נח ע"ג שו' 9, אבל במשנה בביצה פ"ה מ"ד: "מפני ש". כיוצא בזה, בערך "אין... בכלל (ז)" אני מסופק אם יש בביצה סב ע"ב שו' 50 ניסוח אמוראי למה שבא בבריתא (עיין לעיל שם, סא ע"א שו' 4). ועיין עוד, למשל, בהערות לערך "הכתוב מדבר", לברכות ד ע"ג שו' 27 (א), לערך "כיוצא בו אמר ר' (ז)", ולערך "לא אמרו אלא" לשבת ד ע"ב שו' 7.
ובתרומות מג ע"ד שו' 22 ואילך: "תני סאה תרומה שנפלה למאה" וכו'. ופירש הפני משה שם: "תני. בחדא ברייתא" וכו' (ל ע"א). ואף על פי כן אני מסופק במילים "ולא" (בתמיהה; שם, שו' 23 ושו' 25), "ויכן" (שו' 23), "שמא אינה" (שו' 24) המופיעות שם, כי הן נראות לי כמילותיו של סגנון אמוראי שחדר לתוך הבריתא.

כיוצא בזה אנו שונים בניזיר נה ע"ב שו' 41: "לא סוף דבר כדי ליתן סימן לנגעו. אלא כדי ליתן סימן לנתקו ולידע אם פשה ואם לא פשה". הדברים הם דברי התוספתא נזירות, פ"ד ה"ד, עמ' 137 שו' 18: "אין צריך לומר בתגלחת צרעתו, אלא ליתן סימן בנתקו, אם פשה אם לא פשה", אלא שבמקום "לא סוף דבר" שבירושלמי בא בתוספתא "אין צריך לומר", ובמקום "כדי ל-" — "ל-". לכן מתעורר הספק שמא הבריתא בירושלמי נוסחה על פי הגרסנים בשרבוב מונחים אמוראיים ירושלמיים. לכן סימנתי שני ביטויים אלו בסימן שאלה, אבל הביטוי "אם... ואם לא..." ישנו בשני המקורות ולכן לא נכלל ברשימה. וראה עוד מה שהערתי לעיל, עמ' סג ואילך, על המונחים הארמיים שחדרו לבריתות.
⁴⁵⁵ עיין, למשל, בהערות למקומות האלה בערכים הבאים: איכן (עבודה זרה מג ע"א שו' 34); בדא (סנהדרין כט ע"ד שו' 10); הוא (ז) (שביעית לח ע"ג שו' 46); הורי (עבר) (כתובות לא ע"א שו' 15); והא תנינן (סנהדרין כא ע"ד שו' 42, ושם: "התנינן"); וחכמים אומרים (סנהדרין כב ע"ד שו' 43); לומר (גיטין מז ע"ד שו' 28); מה טעמון (ז) (חגיגה עח ע"ב שו' 18); מי (נזיר נג ע"ד שו' 49, ושם: "ומי"); רבנין אמרין (סוטה יח ע"ב שו' 31).

⁴⁵⁶ ראה, למשל, הדוגמה שהבאתי לעיל, עמ' מג (מחלוקת הרמב"ם והר"ש בעניין "חביריו" / "חבירין").

⁴⁵⁷ כגון: אפילו (ז); לשעבד (ז).

⁴⁵⁸ ע"ע עברון (ז). והוא הדין לערך הראשי "לא בעית מדעתו (ז) דר' פליג, בשיטתו השיבהו".

ה. ספק בפירוש, כלומר, ספק אם משמעות הביטוי שנרשם מתאימה לערך⁴⁵⁹ או ספק בפירוש בכלל⁴⁶⁰. ספק זה כולל ספקות שונים, כגון ספק אם יש לקרוא את הביטוי בניחותא או בתמיהה, או ספק בפיסוק⁴⁶¹, או ספק במחלוקת המפרשים שלא הוכרעה. ובנספח ב' פירוש הסימן הזה הוא ספק אם הכוונה לשם המסכת הנידונה או להלכות אותו עניין⁴⁶².

ו. ספק בשייכות, כלומר ספק אם המונח שייך לערך הנידון⁴⁶³. וכן ספק אם ראוי לכלול את לשונות התפילה בתוך לשונות התלמוד⁴⁶⁴. והוא הדין ללשון התרגום⁴⁶⁵ או ללשונו של שטר⁴⁶⁶. וראה עוד מה שכתבתי לעיל, עמ' קה, סעיף 5. לעומת זאת, יש מקרים מסופקים של לשונות הדיוט שדנתי אותם כדין לשונות חכמים והכנסתי אותם ברשימה בסתם, כלומר, ללא סימן שאלה⁴⁶⁷.

וכבר ביארתי את טעם הספקות בפרוטרוט בהערות, להוציא הספקות מן המין השני, כלומר, ספק אם הביטוי הוא תנאי או אמוראי. ספקות אלו הם הרוב המכריע של הספקות ברשימה, והם רשומים ברובם המכריע בסתם, כלומר, ללא הערה. וכבר הערתי⁴⁶⁸ שהלכתי כאן לחומרא והרביתי להביא מונחים בסימן שאלה גם במקום שהספק קל וקרוב לוודאי שהמונח תנאי הוא, זאת כדי שלא ייפקד מקומו של שום מונח. עד כאן לעניין הספקות שלי. אשר לספקות שעשויים להתעורר אצל המעיין בקריאה של ביטוי⁴⁶⁹ או בפירושו או בטעם הגהה שלא נתפרש או בהבנת חילופי הנוסח וערך המשנה המשתקף מהם או כל ספק אחר, יש לו תמיד לפתור אותם על ידי חזרה למקורות – לירושלמי ולמפרשיו.

459 כגון "דרומיא" (מעשר שני נד ע"ד שו' 27), בערך "דרומייה", עיין שם בהערה; וכגון: "לבא", "לשעבר" – שניהם בתענית סח ע"ג שו' 45 ושו' 44 בערכים "לבא (= לכתחילה)" ו"לשעבר (= בדיעבד)". כגון הערך "לא דמי... ולא דמי... (ז)".

461 עיין, למשל, בהפניות שרשמתי בהערה לשבת יז ע"ג שו' 22, בערך "כל שכן מחלפה שיטתיה דר".
462 על דרך מה שכתב המאירי: "אלא שיש חוככין להקל לפסוק כר' יהודה ממה שאמרו [עירובין פא ע"ב – מ"ע] כל מקום ששנה ר' יהודה בעירובין הלכה כמותו ופירשוהו **בדיני עירוב**" (המאירי, ביצה, עמ' 231, סוף ד"ה המשנה השביעית; הציון לעירובין הוא על פי הע' 98 שם). כלומר, בדיני עירוב, לא במסכת עירובין.

463 כגון במופעים הבאים בערכים האלה: בכלל... (ברכות ט ע"ד שו' 12 = גיטין מז ע"ב שו' 51); חכמים (עירובין כה ע"ב שו' 5); למעשה (סוטה יז ע"א שו' 49 [2x]) – עיין בכולם בהערות על אתר.
464 עיין, למשל, המופע בברכות ט ע"א שו' 15-16 בערך "אס... אס... (בניחותא)"; המופעים בברכות ז ע"א שו' 50, שם שו' 51-52 בערך "כשם ש... כך..."; והמופע "ומי" בברכות ז ע"ד שו' 53 בערך "מי".

465 ראה המופע "כמא ד..." כך... בברכות ט ע"ג שו' 21, בערך "כמה ד..." כן...".
466 ראה המופעים בכתובות ל ע"ב שו' 48-49 = בבא בתרא יז ע"ג שו' 30 בערך "אין... אין... (בניחותא)".

467 ראה למשל מה שהערתי בערך "מודי" לראש השנה נח ע"ב שו' 20; בערך "מודין" לסנהדרין יח ע"ג שו' 49 (המופע השני); ובערך "משום ד..." לסנהדרין יט ע"ד שו' 6.
468 לעיל, סוף עמ' ס.

469 כלומר, קריאה ממש מחמת חוסר ניקוד, או אם יש לקרוא את הביטוי בניחותא או בתמיהה או בלשון שאלה או בלשון קושיא, כלומר ספק בהנגה.

15. הנספחים

ראיתי להוסיף לרשימה הראשית שבעה נספחים אלו:

נספח א' — שמות מקורות מקראיים, חיצוניים, פרושיים, מדרשיים וכן מקור ליטורגי אחד.

נספח זה כולל את התורה, את שמות החומשים, את ספרי הנביאים והכתובים, הספרים החיצוניים, מדרשי אגדה וכן חיבורים פרושיים כגון מגילת תענית. במקור הליטורגי הכוונה היא לתקיעתא דרב.

נספח ב' — שמות המסכתות שנזכרו בירושלמי.

נספח ג' — בית הוועד, בתי המדרש ובתי הכנסת בירושלמי.

נספח ד' — מבחר לשונות הדיוט.

בנספח זה רשמתי כמה ביטויים של "לשון הדיוט" הזהים או הדומים ללשונות החכמים⁴⁷⁰.

נספח ה' — מכללי המדרש, התלמוד וההלכה.

נספח זה כולל מבחר כללים מכללי המדרש⁴⁷¹, התלמוד⁴⁷² וההלכה⁴⁷³, שבאו בהם מונחים שנרשמו ברשימה העיקרית, או כללים שנרשמו אגבם, בין אם הוצעו במפורש בלשון של כלל⁴⁷⁴, בין אם יש בהם כדי להתפרש כך מכללא. כללים אלה יש בהם עניין רב ללומדי הירושלמי, והרי עניינם כעניין הלשוניות שכללתי בספר.

נספח ו' — כללי הפסק במחלוקות התנאים.

נספח זה כולל כללים בפסק ההלכה במחלוקות שבין התנאים. כללים אלה הם למעשה לשונות בעלי נושא אחד, שסודרו בנפרד, והמונחים הבודדים שבהם נרשמו במקומם ברשימה העיקרית.

נספח ז' — מבחר חילופי נוסחאות.

נספח זה כולל מבחר חילופי נוסחאות מכתבי היד של הירושלמי ומשני הדפוסים הראשונים של שתי מסכתות שבו: שקלים והוריות. דיון בחילופים אלה יבוא להלן, עמ' קסז ואילך ועמ' רב ואילך.

⁴⁷⁰ ראה מה שכתבתי לעיל, עמ' עט, סעיף 7.

⁴⁷¹ כגון הערך "אדם דן קל וחומר לעצמו, ואין אדם דן גזירה שוה לעצמו".

⁴⁷² כגון הערך "בגין דלית ר' חנינה אמר מילה דלא שמעה מיומו".

⁴⁷³ כגון: אין מוסיפין על הגזירה; בשבת ובאבל ובעבודה זרה הלכה כר' שמעון בן אלעזר.

⁴⁷⁴ לעתים הכללים סותרים לכאורה זה את זה, אלא שאין כאן סתירה אלא מחלוקת, וכל כלל אמור לדעה אחת. למשל, הכלל "שני דברים שיצאו מן הכלל חולקין", וכנגדו "ושני דברים שיצאו מן הכלל אינן חולקין"; והן דעות שונות, עיין בסוגיות במקומות המצוינים. וכגון בשני הכללים "גזירה שוה כאמור בה" לעומת "גזירה שוה במקום (!) שבאת", הבאים בכללים התנאיים שרשמתי להלן, עמ' 1541. והיא היא הפלוגתא הידועה בבבלי בין "דון מינה ומינה" ובין "דון מינה ואוקי באתרה" — ראה עליה, למשל, ר' ישועה הלוי, הליכות עולם, שער ד, פרק ב, מהד' ש' פורטנוי, ירושלים תשנ"ו, עמ' קכז, סי' יט.

פרק ז

המונחים בכ"י לידן

כאמור לעיל¹, המונחים נסדרו בספר זה על פי דפוס ויניציאה. וכבר העלו החוקרים שהירושלמי דפוס ויניציאה נדפס על פי כ"י לידן² המוגה³. ברם, ישנם לעתים הבדלים בין דפוס ויניציאה ובין גופו של כ"י לידן וגליונותיו. ואני הלכתי אחרי הנוסח שבדפוס והגהתי בו מה שיש להגיה הן על פי כ"י לידן הן על פי מקורות אחרים. מן הראוי אפוא להשוות באופן שיטתי את נוסח המונחים שבדפוס ויניציאה עם נוסחם בכ"י לידן כדי לדעת מה עומד לעתים מאחורי המונחים האלה שבדפוס⁴.

¹ עמ' פו, סעיף 1.

² לביבליוגרפיה על כ"י לידן ראה סינופסיס, כרך א, Einleitung, עמ' xi, הע' 27. וראה עכשיו זוסמן, מבוא, עמ' ט ואילך.

³ ישנם מגיהים שונים לכ"י לידן, ולעתים נעשתה ההגהה על ידי הסופר ר' יחיאל בעצמו — ראה: זוסמן, מבוא, עמ' כג, ד"ה ההגהות; ב' אליצור, הקדמה, מהד' האקדמיה, עמ' מא, ד"ה כתב היד. וראה עוד אליצור, מהדורת הירושלמי, עמ' 198 ואילך. ברם, בהמשך הדברים אין אני מתייחס לעניין המגיהים, שכן מבחינת העניין שאנו בו אין זה משנה מי הגיה, אלא העיקר הוא ההגהה עצמה כפי שנקבעה בדפוס ויניציאה.

⁴ ההשוואה להלן בין דפוס ויניציאה לכ"י לידן נעשתה על פי ההוצאה הפקסימילית של כתב היד על ידי הוצאת "קדם", ד' כרכים, ירושלים תשל"א. מספור העמודים הוא על פי הוצאה זו: הוא מתחיל בסדר זרעים (עמ' 3-310) ונמשך בסדר מועד (עמ' 311-727). המספור מתחיל מחדש בסדר נשים באותיות א'-ט"ז, ומשם הוא נמשך בספרות עד סוף סדר נשים (עמ' 1-327), ומשם בסדר נזיקין עד סוף הירושלמי (עמ' 328-600).

ויש להעיר כאן ששני עמודים במסכת פאה באו בצילום זה שלא במקומם: עמ' 74 ועמ' 94; כי עמ' 74 צריך להיות לפני עמ' 95, ומספרו האמיתי 94, ואילו עמ' 94 צריך להיות אחרי עמ' 73, ומספרו האמיתי 74. וכבר העיר על כך בקיצור פיינשטוד, עמ' 62, סוף הע' 4 [עמ' 61]. וכן עמ' 421, המופיע באמצע מסכת עירובין, שידך לפסחים וצולם שנית בפסחים עמ' 440. וכבר העיר על כך אליצור במאמרו "עקבותיו של דף אבוד" וכו', הנזכר להלן בסמוך, עמ' 661, הע' 1. במסכת סנהדרין הדף שכולל את העמודים 465-466 כרוך במהופך, ועמוד 466 קודם לעמוד 465 לפי סדר הירושלמי.

ואכן, מהדורת "קדם" זאת יש בה מלבד חילופי הדפים האלה עוד כמה קלקולים במעשה הצילום, שטטושים וקטטושים, וכפי שהעירני פרופ' זוסמן גם חסרות ממש; וראה: A. van der Heide & P. Sj. van Koningsveld, "The Pirated Edition of the Leyden Talmud Jerushalmi", *Studia Rosenthaliana* 8 (1974) pp. 135 ff. לכן, במקום של ספק השוויתי את הדברים עם מהדורת האקדמיה ללשון של כ"י לידן שנעשתה על פי קריאתו של ד"ר בנימין אליצור. על מעשה ההתקנה של כ"י לידן

במהדורה הזאת ראה: אליצור, מהדורת הירושלמי, עמ' 195 ואילך; אליצור, הקדמה הנ"ל (ולעיל, בריש ההערה), עמ' מא ואילך.

יש עוד להעיר שבמסכת מועד קטן העמודים 724-725, מן "אי זהו תלמיד חכם" (עמ' 724 ש' 1) עד "קומי אדורי צלמא אמ" (עמ' 725 ש' 38) ועד בכלל, הם כפולים בעמודים 722-723 (= ד"ו פג ע"ב ש' 13 - פג ע"ג ש' 41 [ושם: "אמר"]), ונמחקו בקו אלכסוני לכל אורכם. וכבר העיר על כך ליברמן, ירוכ"פ, מבוא, עמ' כא, ד"ה לבסוף. וראה עוד פיינטוך, עמ' 55 ואילך. פיינטוך ערך שם (עמ' 55-56) השוואה מפורטת בין שתי ההעתקות האלה שבכ"י ליידן.

יש בשני עמודים מחוקים אלה כמה שינויים בינם ובין דפוס ויניציאה החשובים לענייננו, ואלה הם:

כ"ל		ד"ו	
פג ע"ב	ש' 16:	מתיבין לו (!)	עמ' 724 ש' 4:
	ש' 31:	מה טעמא	ש' 16:
	ש' 42:	כד שמע	ש' 25:
פג ע"ג	ש' 52:	מה טעמא	ש' 33:
	ש' 5:	קדמיתא	ש' 8:
	ש' 10:	הדא דתימר	ש' 12:

הנוסח "מה טע" בכ"ל עמ' 724 ש' 16 וש' 33 כך הוא גם בכ"ל עמ' 722 ש' 17 וש' 34, והמדפיס הוא שפתר "טעמא".

יתר על כן, אליצור במאמרו "עקבותיו של דף אבוד מכתב יד ליידן של הירושלמי", קרית ספר סג (תש"ן-תשנ"א), עמ' 663, ד"ה עיון ואילך, העלה שגם העמודים 726-727 בכ"י ליידן (= דף 362 בכתב היד המקורי) נמחקו, והנוסח שנדפס בדפוס ויניציאה פג ע"ג ש' 42 ואילך עד סוף המסכת נעשה על פי העתק שני בדף אחר שנאבד. וראה רשימת חילופי נוסחאות בין שני הדפים, שם, עמ' 666-668. והרי רשימת החילופים החשובים לענייננו בין הדף המחקר בכ"י ליידן ובין דפוס ויניציאה:

כ"ל		ד"ו	
פג ע"ג	ש' 48:	מה טעמא	עמ' 726 ש' 5:
	ש' 5:	מה טעמא	ש' 12:
פג ע"ד	ש' 37:	פלוגא	עמ' 727 ש' 2:
	ש' 46:	ואנן חמי (!)	ש' 9:

יש להעיר עוד שבסוף מסכת יבמות (כ"ל עמ' 54 ש' 27) חסר קטע גדול בירושלמי, מן "הולכין אחר" (פט"ו [ה"ו], טו ע"ב ש' 6) עד "שלשה בני אדם" (פט"ז [ה"ו], טו ע"ד ש' 59; מן ועד — לא בכלל החיסרון). קטע זה הושלם על ידי המדפיסים בדפוס ויניציאה מכתב יד אחר (וראה זוסמן, מבוא, עמ' טו, הע' 64) מתחילת הלכה ו' הראשונה הנ"ל עד סוף הלכה ו' האחרונה, מן "מתנית' אמרה מת" (טו ע"ב ש' 3) עד "את הפסול מצא" (יו ע"א ש' 3), והדברים הכפולים בכ"י ליידן המקבילים לדפוס ויניציאה (ומן טו ע"ב ש' 3 עד ש' 6, וכן מן טו ע"ד ש' 59 עד יו ע"א ש' 3) נמחקו על ידי המגיה. וכבר העיר ליברמן על קטע זה בירוכ"פ, מבוא, עמ' כא, ד"ה וכן ישנו. וראה מבוא לנוה"מ, עמ' 932, ד"ה אבל המשנה.

גם בשני קטעים כפולים קטנים אלה נמצאו שינויים מעניינים: ביטוי אחד שנוסף בכ"י ליידן (ועיין בהערה לערך "לא כן תני [בתמיהה]"), ועוד כמה חילופים יפים, והערתי עליהם במקומם בהערות לערכים הבאים: אלא (ותלמודית); כן אמר לי ר'; תני דבית רבי כן. יש להוסיף עליהם את החילוף הבא: "נימר" (ד"ו טו ע"ד ש' 61) לעומת "נאמר" (כ"ל עמ' 54 ש' 29).

1. ההגהות בכ"י לידן

אכן, עיון ב"דקדוקי ירושלמי" של אפשטיין⁵ ובהשלמות של מלמד⁶ מעמיד על עשרות מקומות שהושלמו או הוגחו בהם מונחים וביטויים בכ"י לידן על הגליונות, בין השורות ובתוך השורות, ועל פי ההגהות האלה נדפסו הלשונות בדפוס ויניציאה. הגהות אלה הן נכונות לעתים מבחינה לשונית,⁷ ואולם יש שקלקלו את הנוסח המקורי שבכ"י לידן. וכבר הביאו דוגמאות לכך אפשטיין וליברמן במאמריהם.⁸ וראה עוד, למשל: "כאינש דשמע מיליה דבעל דינא קבלה" וד"ו ערלה סב ע"ב שו' 24. אבל בכ"ל, לנכון: "כאינש דאמ' בעל דינא קבלה" (עמ' 292 שו' 28),⁹ ומחק המגיה "דאמ'" ורשם על הגליון "דשמע מיליה (!)", והסדר הוסיף את האות ד' ל"בעל"; והכל שיבוש. ובמקבילה בנזיר לנכון: "כאינש דאמ' בעל דיניה קבלה" (נד ע"ד שו' 58)¹⁰. כיוצא בזה: "לרבנן אחרא" (!) וד"ו ביצה ס ע"ב שו' 54. ואולם בגוף כ"ל: "אחריי" (עמ' 599 שו' 4), והוגה בגוף המילה, ואין ההגהה אלא שיבוש¹¹; "צורכה להין (!) דאמר ר" (ויבמות ב ע"ג שו' 9) — בכ"ל, אולי: "להיה" (עמ' ב שו' 27),¹² והוגה; והיה לו למגיה להגיה "להיא", כדרך הירושלמי. "הגהה" אחת שגורה שאינה אלא שיבוש היא הפיכת "קול וחומר" ל"קל וחומר" בגרידת הוי"ו על ידי המגיה והשמטתה על ידי הסדר.¹³

ויש שההגהות אינן משובשות אלא מיותרות, מפני שהן מציעות חילופי לשון שקולים על ידי תוספת אותיות, תוספת מילים או לשונות כפולים, בעוד שהנוסח שבגוף כ"י לידן הוא לשון ירושלמי הגון, ופעמים יותר קצר ומקורי. והרי לך פירוטן של ההגהות האלה:

⁵ מבואות לסה"א, עמ' 339-522. וראה מה שציין ליברמן, מחקרים, עמ' 235, הע' 19. וראה עוד ליברמן, שם, ריש עמ' 234.

⁶ שם, עמ' 523-603.

⁷ ראה, למשל: "מה דר' יוס" (שבת יו ע"א שו' 56) — ובכ"ל: "מה דר' יוסה שאל" (עמ' 379 שו' 4), ו"שאל" נקודה בצדק למחיקה, שהיא באשגרה מלקמיה, ולא העיר עליה ליברמן בירוכ"פ, ריש עמ' 200; "אם... לא כל שכן..." (ויבמות יא ע"ד שו' 26-27) — והמילה "אם" חסרה בכ"ל (עמ' 36 שו' 13) והושלמה שם בין השורות. וראה עוד "מודו" (ד"ו יבמות ה ע"ג שו' 16) — אבל בכ"ל: "מיד!" (עמ' 2 שו' 28), והוגה, וצריך לומר: מודי — ראה להלן בד"ו שו' 28.

⁸ ראה: י"נ אפשטיין, "מדקדוקי ירושלמי, כ"י לידן", מחקרים, ב, א, עמ' 291 ואילך; ש' ליברמן, "שוב על כתב־יד לידן של הירושלמי", מחקרים, עמ' 219 ואילך; "מבוא לכתב־יד לידן", שם, עמ' 230 ואילך. וראה עוד מה שכתב ליברמן, ירוכ"פ, מבוא, עמ' טו-כא.

⁹ ראה מבואות לסה"א, סוף עמ' 492; שם, הע' 25. והקריאה "דאמ'" היא לפי קריאת אפשטיין, וכן הוא במהד' האקדמיה עמ' 341 שו' 9; ובמהדורת הצילום של הוצאת קדם האות מ"ם אינה ברורה. וכבר העיר על השיבוש הזה הרז"ף, מבוח"י, יז ע"א, סד"ה קבלה.

¹¹ ואולי התכוון המגיה לגרוס "אחראי", אף על פי שהאל"ף מכסה את שתי הוי"דין בכתב היד, והמודפס טעה והשמיט את הוי"ד.

¹² ולפי מהד' האקדמיה (עמ' 830 שו' 28) היה כתוב אולי קודם להגהה "להיך".

¹³ לדוגמאות ראה מה שהערת להלן, ריש ערך "קל וחומר".

א. תוספת אותיות

ראה למשל, את הדוגמאות הבאות: "תמן אמרין" (ד"ו שבת יז ע"ב שו' 39) / בכ"ל: "תמן מרין" (עמ' 379 שו' 34), ונוספה "א" בין השורות, ואין צורך; "עד דאנא תמן" (עירובין יח ע"ד שו' 52) / בכ"ל: "עד דנה תמן" (עמ' 390 שו' 8), ובין השורות: "דאנא", והיא היא; "ריבתה" (יבמות ב ע"ג שו' 10) / בכ"ל: "ריבת" (עמ' ב שו' 27), ונוספה האות ה"א בצידה.

ב. תוספת מילים

הפסוקים המובאים לראיה בירושלמי מצוטטים פעמים רבות ללא "שנאמר", אבל המגיה הוסיף "שנ"י"¹⁴. תוספת זו באה במקומות הבאים להלן, בדרך כלל בין השורות ופעם אחת¹⁵ על הגליון, וכן נדפס בדפוס ויניציאה¹⁶: השווה ד"ו יומא מ ע"ב שו' 27, אל כ"ל עמ' 497 שו' 3; שקלים נ ע"ב שו' 43 / עמ' 546 שו' 10¹⁷; תענית סג ע"ד שו' 7 / עמ' 617 שו' 12; סד ע"ב שו' 12 / עמ' 620 שו' 6; שם, שו' 13 / עמ' 620 שו' 8; סה ע"ד שו' 11 / עמ' 628 שו' 7; סז ע"א שו' 29 / עמ' 635 שו' 9; סט ע"ב שו' 10 / עמ' 646 שו' 30; קידושין סה ע"ב שו' 24 / עמ' 320 שו' 17; שם, שו' 49 / עמ' 320 שו' 38; שם, שו' 50 / עמ' 321 שו' 1; סה ע"ג שו' 10 / עמ' 321 שו' 22. כיוצא בזה, "נישמעינה מן הדא דתנינן תמן" (וחגיגה עט ע"א שו' 57), אבל בגוף כ"ל רק "נישמעינה מן הדא" (עמ' 700 שו' 13), ונוסף על הגליון "דתנינן תמן", ואין זה דרך הירושלמי.

ג. לשונות כפולים

ראה: "דאיתפלגון דתנינן תמן" (ד"ו פסחים לה ע"א שו' 56). ואולם בכ"ל כתוב בפנים רק "דאיתפלגון" (עמ' 470 שו' 25), ונוסף "דתנינן תמן" על הגליון, והיא גירסא כפולה¹⁸; "מילתיה הדא אמר" (סנהדרין כה ע"ב שו' 8), אבל בכ"ל: "הדא אמרה" בפנים (עמ' 457 ריש שו' 4), ונוסף "מילתיה" בגליון (בסוף שורה 3), כלומר, "מילתיה אמרה" תחת "הדא אמרה", והמדפיס הדפיס את שני הלשונות. ובמקבילה שבמועד קטן: "הדא אמרה" (פג ע"ב שו' 37)¹⁹.

¹⁴ בכל המקומות דלהלן, חוץ מתענית עמ' 617 שו' 12 שהגיה בו "שנאמר".

¹⁵ בתענית עמ' 635 שו' 9, הנזכר להלן.

¹⁶ בדרך כלל: "שנאמר", ולפעמים: "שנ".

¹⁷ כאן התוספת מוטעית, כי הפסוק הוא תחילת עניין — ראה שרי"ר, עמ' 137 שו' 23.

¹⁸ וכבר העיר על כך רטנר, אהצ"י, פסחים, עמ' 102, ד"ה דתנינן. ובמקבילה שבשבת יד ע"ב

שו' 34, בהקשר אחר, "דתנינן תמן" בלבד. וראה עוד מה שכתבתי בהערות לערך "דתנינן תמן" על אתר.

¹⁹ וראה עוד מה שכתבתי בהערות לערך "הדא אמרה" על אתר.

יתר על כן, עיון שיטתי בכ"י ליידן²⁰ מלמד שבהרבה מקומות שיש בהם סטיית לשון במונחים או לשונות בבליים — הן מונחים בבליים הן תוספת של מילים וביטויים בבליים — סיבת הדבר היא שהלשון אינה של כ"י ליידן, אלא היא לשונם של הגליונות או של התיקונים שבין השורות. מסתבר שכתבי היד שהוגה על פיהם כ"י ליידן כללו כאן נוסחים משובשים, או יתכן שעם ההעתקה מהם חלה בהגהות ידם של המגיהים שהשגירו לתוכן לשונות בבליים.

ד. סטיות בלשון המונחים

הרי לך כמה דוגמאות²¹: "ולא (!) כד" וד"י יומא לח ע"א שו' 41, והוא גליון בכ"ל עמ' 485 שו' 33, תחת "בלא כד"; "הדא אומר (!)" (יומא מה ע"ב שו' 52), והוא גליון בעמ' 522 שו' 23, תחת "הדא אמרה"; "ולא ידעינן (!) מאן דיליף (!) לה מן... ומאן דיליף (!) לה מן..." (סוכה נא ע"ד שו' 63) — הכל גליון בעמ' 553 שו' 33, תחת "ולא ידעינן" ו"יליף" השגורים במקבילות; "מה (!) כדון" (יבמות ב ע"ב שו' 29), והוא גליון בעמ' ב שו' 12, תחת "מהי כדון"; "כן (!) מתניתא" (יבמות ב ע"ד שו' 34), והוא גליון בעמ' ד שו' 24²², תחת "כיני מתניתא"; "תני רבי חנין אומר (!)" (יבמות ג ע"ד שו' 29) — על פי גליון בסוף עמ' ט (ושם "ר'"), והמילה "אומר" ליתא בביטוי זה בדרך כלל, ע"ע תני ר' חנין; "הכא את אומר (!)" (יבמות יב ע"ב שו' 51) — על פי גליון בעמ' 39 שו' 20, תחת "אמר"; "טעמיהו (!) דבית שמאי אומרים (!)" (סוטה יט ע"ג שו' 23) — המילה "אומר"²³ נוספה על הגליון שם, עמ' 73 שו' 18 ולא גרסינן לה²⁴; "וכדרי (!) ישמעאל" (סוטה כא ע"ג שו' 33), והוא גליון בעמ' 84 שו' 14, תחת "וכר" השגור; "חברייא אומרינן (!)" (כתובות כד ע"ד שו' 49), והוא גליון בעמ' 102 שו' 13, תחת "אמרינן"; "ולא ידענא (!)" (כתובות ל ע"ג שו' 33) — על פי גליון בעמ' 132 שו' 15, תחת "ולא ידעינן"; "כמו" (כתובות לה ע"א שו' 9) — על פי גליון בעמ' 155 שו' 23, תחת "כמה" השגור, ע"ש; "לא דו מודו לדו ולא דו מודו לדו (!)" (נזיר נג ע"ג שו' 40), והיא השלמת המגיה בהמשך השורה בכ"ל עמ' 253 שו' 11, תחת "לא דן מודי לדן ולא דן מודי לדן" (ופירוש "דן" — דין); "אוף אנא (!) תניתא" (קידושין נח ע"ד שו' 39) — על פי גליון בעמ' 283 שו' 34, תחת הלשון "אוף אנן תניתה" הרווח שם²⁵. ויש להעיר כאן על הביטוי "מה ביניהון" בתענית סח ע"ג שו' 46, שהוא לשון גליון בכ"ל (עמ' 643 שו' 19). ונראה שנכנס שלא במקומו, ויש לגרוס אותו בד"ו להלן, שו' 49, לפני "מאן דאמר".

²⁰ מסוף מסכת שבת ואילך, ראה מה שכתבתי להלן בסמוך: ריש עמ' קמט; שם, הע' 36.

²¹ הדוגמאות מובאות לפי סדר הירושלמי.

²² ושם: "מתנית" וכן הוא במהד' האקדמיה עמ' 832 שו' 45.

²³ תחת "אומרים", כן הוא בכ"ל (על פי מהד' האקדמיה עמ' 923 שו' 39).

²⁴ גם המילה "טעמיהו", תחת "טעמיהון", היא לשון משובשת בהשפעת הבללי. וראה בסעיף הבא.

²⁵ אבל "ודכוותיה" (כתובות לב ע"ד שו' 37) שעל פי גליון (עמ' 144 שו' 12) תחת "ודכוותה", אינו שיבוש, שכבר מצאנו את הכינוי "יה" משמש גם לנקבה — ראה מה שכתבתי לעיל, עמ' קח.

ה. לשונות בבליים

ישנם בגליונות כמה מונחים בבליים או מונחים שצורתם הושפעה מהמינוח הבללי, כגון: "שני (!) לה" (ד"ו פסחים לד ע"א שו' 33), וליתא בכ"ל עמ' 465 שו' 6 בפנים, ונוסף על הגליון, והלשון הרגיל בירושלמי "פתר לה"²⁶; "דתנן!" (שקלים מו ע"ג שו' 57), והיא הושלמה בתוך השורה בכ"ל (עמ' 529 שו' 9); וכן "דתנן!" (שם, מט ע"ד שו' 12), והיא הושלמה בכ"ל (עמ' 542 שו' 37) על הגליון, ושתייהן תחת "דתנינן"; "ולא שמיע להו (!)" (וחגיגה עט ע"א שו' 52) — "להו!" נוסף בין השורות בכ"ל (עמ' 700 שו' 9) כסגנון הבללי; "אפילו תימא (!)" (נדרים לח ע"א שו' 5), והוא לשון הגליון בכ"ל (עמ' 170 שו' 38) תחת "תימר"; "מה נפקא (!) מביניהון" (קידושין נט ע"ב שו' 41), והוא לשון הגליון בכ"ל (עמ' 286 שו' 24) תחת "נפיק" או "נפק" הרגילות. וכן נוספה המילה "מאי" על דרך הבללי, בעוד הירושלמי מוותר על מילת השאלה ומסתפק בטון השאלה: השווה ד"ו שקלים מו ע"א שו' 44 אל כ"ל עמ' 526 שו' 15 (בין השורות); כתובות כה ע"ב שו' 6 / עמ' 104 שו' 2 (בין השורות). וכן נוספה המילה "נמי": "והכא נמי (!)" (יבמות ה ע"ג שו' 6) / "נמי" נוספה בכ"ל בין השורות (עמ' 2 שו' 21); וכיוצא בזה שם, י ע"ב שו' 26 / עמ' 28 שו' 24.

ו. לשונות משובשים שלא הוגהו

יש שהנוסח משובש כבר בכ"י לידן ולא הוגה. למשל: "במה דברים אמורים (!) תמן" (ד"ו ברכות יא ע"ב שו' 21), וכן הוא בכ"ל: "במ' דברי' אמור" (!) תמן" (עמ' 50 שו' 1) — אבל בכ"ר, לנכון: "כמה דתמר תמן" (עמ' 483 שו' 35), וכאן צריך לומר: כמה דאת אמר תמן; "קידשתנו!" (חלה נט ע"ב שו' 54), וכן הוא בכ"ל עמ' 278 שו' 24 — וצריך לומר: קידש תני, והמילה "קידש" נמשכת למה שבא לפניו, כלומר, שכבר קידש, ע"ש; "וחזר תני (!)" (בבא מציעא ח ע"ד שו' 18), וכן הוא בכ"ל עמ' 365 שו' 8 — אבל בכ"א, לנכון: "וחזר ותנה" (עמ' 50 שו' 101).

2. שינויי הלשון של הסדר בדפוס ויניציאה

מכאן ואילך אפשר היה לומר, לכאורה, שדי לנו בהצגת המונחים על פי דפוס ויניציאה, מכיוון שהם הם המונחים שבכ"י לידן המוגה. ברם, ההשוואה מלמדת שהסדר²⁷ שהדפיס את דפוס ויניציאה לא הלך בנאמנות גמורה אחרי נוסח כ"י לידן, אלא שינה הרבה, במאות מקומות. ניכר בו שלא העתיק את הדברים באופן עיוור מכ"י לידן, אלא היה שותף פעיל לעתים בניסוח לשון הירושלמי שלפניו, והוא שינה

²⁶ וראה עוד מה שהערת בערך "פתר לה" על אתר.

²⁷ אפשטיין מכנה אותו "המדפיס" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 367, הע' 7. וכך מכנה אותו ליברמן — ראה ירוכ"פ, עמ' 66, ד"ה מה יעשו; עמ' 88, ד"ה ומקללין; עמ' 199, ד"ה אמ' בימי; שם, ד"ה מה דמר. ואני משתמש בדרך כלל בשם "הסדר", ולעתים "המדפיס".

בדברים מה ששינה לפי הבנתו, פעמים תיקן ופעמים מרובות יותר קלקל. ואכן, שתי תופעות בולטות מלמדות על מעורבותו בהדפסת כ"י ליידין, ואלו הן:

א. כתיב מלא של מילים מנוקדות שבכ"י ליידין

לעתים המילים כתובות בכ"י ליידין בכתיב חסר, דו־משמעי או מוטעה, ונוקדו בכתב היד לשם הבחנה במשמעות המדויקת או לשם תיקון. ומנהגו של הסדר להדפיס מילים אלה, בדרך כלל, בכתיב מלא, השווה:

"מאן דאמר" (ד"ו יומא לח ע"ג שו' 20) אל "מן דאמ'" (כ"ל עמ' 487 שו' 33); "ואימר" (ראש השנה נו ע"א שו' 33) / "ואמר" (עמ' 575 שו' 14)²⁸; וכן הוא שם, נו ע"ב שו' 10 / עמ' 576 שו' 1; "שאני" (תענית סד ע"א שו' 46) / "שני" (עמ' 619 שו' 21)²⁹; "שכאן" (מועד קטן פב ע"ג שו' 10) / "שכן" (עמ' 717 שו' 32)³⁰; "כאן" (סוטה יז ע"א שו' 49; המופע הראשון) / "כן" (עמ' 61 שו' 5; כן הוא במהד' האקדמיה עמ' 910 שו' 32); כיוצא בזה גיטין מז ע"א שו' 12 / עמ' 219 שו' 24; "קומיה" (קידושין נט ע"ב שו' 62) / "קומה" (עמ' 287 שו' 3; ועיין במהד' האקדמיה עמ' 1144 שו' 23); "תני" (בבא בתרא טו ע"ג שו' 16) / "תנא" (עמ' 402 שו' 19). וראה עוד "מה הן" (מועד קטן פב ע"א שו' 30) / "מהן" (עמ' 715 שו' 17)³¹.

ב. תיקון מילים משובשות

לעתים הסדר מתקן מילים משובשות בכ"י ליידין מדעת עצמו, למשל:

"תמן הוא אמר" (ד"ו שבת יז ע"ב שו' 4) תחת "תמן הוא או" (ו!) בכ"ל (עמ' 383 שו' 23), אבל לא תיקן את הסיפא של הביטוי, עיין שם, שו' 5; "אתא עובדה" (יבמות ו ע"א שו' 21) / "עוברת!" (עמ' 5 שו' 24); "בהן" (סוטה כ ע"ד שו' 50) / "כהן!" (עמ' 80 שו' 32)³²; וכיוצא בזה שם, שו' 51 / שם, שו' 33³³; "שלא יחזור" (כתובות כה ע"ב שו' 57) / "שלא יחזיר (ו!) (עמ' 105 שו' 7); "וכהוא" (ו!) אמר כן" (שם, כז ע"א שו' 3) / "וכהוא או" (ו!) כן" (עמ' 113 שו' 9)³⁴; "למד" (קידושין נט ע"א שו' 21) / "למידה!" (עמ' 284 שו' 31; המופע השני); "התיבון קומי רבי" (בבא מציעא ח ע"ג שו' 23) / "קמי (ו!) ר" (עמ' 363 שו' 32)³⁵.

²⁸ והעיר עליה רטנר באהצו"י, עמ' 1, ד"ה ואימר.

²⁹ ושתיהן משובשות, וצריך לומר: שנו.

³⁰ מדובר כאן בביטוי תנאי.

³¹ אבל "מן הדא אורייה" (יבמות ד ע"א שו' 16) / "מן הַדָּא אורייה" (עמ' יא שו' 2); ולא תיקן "היידא".

³² אבל במהד' האקדמיה העתיק כאן "בהן" (עמ' 931 שו' 18).

³³ במהד' האקדמיה העתיק "כהן" (עמ' 931 שו' 19).

³⁴ והיה לו לתקן גם "וכה הוא" בשתי מילים, כי בכ"ל יש נקודות לסימן חלוקה בין "וכה" ל"הוא".

ולפי מהד' האקדמיה (עמ' 966 שו' 21), היה כתוב תחילה "ובה" ותוקן "וכה".

ויש שהלשון המשובש הוא לשון הגליון ותוקן על ידי הסדר: "תני רבי חייא" (יבמות יא ע"ב ש' 58), אבל בגליון: "חיא!" (עמ' 34 ש' 20).

ויש שהלשון בגליון או בין השורות הוא לשון בבלי ותוקן בהדפסה על ידי הסדר: "הדא דתימר" (וד' עירובין יח ע"ב ש' 31) / בכ"ל בגליון: "דתימא!" (עמ' 387 ש' 14), ותיקן: "אפי' תימר" (כתובות כו ע"ד ש' 21) / בכ"ל בין השורות: "אפי' תימא (!)" (עמ' 112 ש' 8); וכיוצא בזה שם, כט ע"א ש' 26 / עמ' 124 ש' 17 (בגליון).

לעתים התעלם הסדר בצדק מה"הגהות" של כ"י ליידין והדפיס את הדברים כפי שהיו לפני ההגהה.

למשל, בסדר נזיקין בכ"י ליידין ישנה "הגהה" רווחת של הצורות "דת מר", "ות מר" הנכונות ל"דתימר", "ותימר" המשובשות, ובכולן התעלם הסדר מה"הגהה" והדפיס כפי שהיה בגוף כ"י ליידין לפניו. השווה: "דת מר" (וד' סנהדרין כד ע"ג ש' 26; מהד' האקדמיה עמ' 1298 ש' 22) אל "דתימר" (כ"ל עמ' 453 ש' 14; המופע הראשון; אחרי הגהה); "דת מר" (שם, ש' 27; מהד' האקדמיה עמ' 1298 ש' 23) / "דתימר" (שם, ש' 14; המופע השני); "כמה דת מר" (שם, כד ע"ד ש' 9; מהד' האקדמיה עמ' 1299 ש' 28) / "דתימר" (עמ' 454 ש' 13); כיוצא בזה שם, כז ע"ד ש' 45; מהד' האקדמיה עמ' 1316 ש' 15 / עמ' 471 ש' 11; וכן שם, כח ע"ג ש' 9; מהד' האקדמיה עמ' 1320 ש' 5 / עמ' 474 ש' 21; "היד מה דת מר" (שבועות לח ע"א ש' 42; מהד' האקדמיה עמ' 1368 ש' 46) / "דתימר" (עמ' 526 ש' 28); וכיוצא בזה בעבודה זרה לט ע"ב ש' 8; מהד' האקדמיה עמ' 1375 ש' 30 / עמ' 532 ש' 35; "הדא דת מר" (נידה נ ע"ג ש' 37; מהד' האקדמיה עמ' 1442 ש' 45) / "הדא דתימר" (עמ' 597 ש' 9).

וכן לגבי "ות מר": השווה "ות מר" (וד' שבועות לג ע"ב ש' 7; מהד' האקדמיה עמ' 1342 ש' 47) / "ותימר" (כ"ל עמ' 499 ש' 24; אחרי הגהה); "ות מר" (שם, לד ע"א ש' 6; מהד' האקדמיה עמ' 1347 ש' 5) / "ותימר" (עמ' 503 ש' 27). ניכר בו אפוא במדפיס שהיה תלמיד חכם, ואף על פי כן בעניינים לשוניים הוא טעה לעתים תכופות.

³⁵ וישנם מקומות שנראים בלתי מוגהים בצילום כ"י ליידין, וכאילו הוגהו על ידי הסדר בשעת ההדפסה, ואילו לפי מהדורת האקדמיה הדברים הוגהו מכבר בכ"י ליידין — ראה: "זאת אומרת" (כתובות כו ע"ב ש' 10) / "זאת אמר (!)" (כ"ל עמ' 109 ש' 18), ולפי מהד' האקדמיה (עמ' 961 ש' 24) תוקן כבר בכ"ל "זאת" תחת "זאת"; "ופתרה" (כתובות כח ע"א ש' 10) / "ופתתה (!)" (עמ' 118 ש' 25), ולפי מהד' האקדמיה (עמ' 972 ש' 15) היה כתוב קודם הגהה "ופרתה", והוגה "ופתרה"; "הא" (כתובות כט ע"ב ש' 13) / "והא" (עמ' 125 ש' 21), ולפי מהד' האקדמיה (עמ' 979 ש' 29) יתכן שנמחקה הו"ל כבר בכ"ל; "רבי יוחנן" (כתובות כט ע"ג ש' 25) / "אלא (!) ר' יוחנן" (עמ' 127 ש' 3), ולפי מהד' האקדמיה (עמ' 980 ש' 12) נמחקה "אלא" כבר בכ"ל; "בההיא" (קידושין סב ע"ד ש' 20) / "כההיא" (עמ' 306 ש' 3), ולפי מהד' האקדמיה (עמ' 1165 ש' 27) הנוסח הוא "בההיא" גם בכ"ל. כיוצא בזה, במקום אחד ניתן היה לומר שהסדר הוסיף מילה אחת מעצמו: "כתיב" (כתובות כח ע"ב ש' 53) — לציון מדרש כדרך הירושלמי, וליתא בכ"ל (עמ' 120 ש' 38). ברם, במהד' האקדמיה (עמ' 973 ש' 46) איתא כתיבה מוגהת גם בכ"ל, אלא שאינה מופיעה בצילום.

עלינו להשוות אפוא באופן שיטתי את שני הנוסחים, כדי לגלות את המקומות שנשתבשו בהם הלשונות בדפוס ויניציאה ולתקן אותם על פי המקור – כ"י ליידין. ואמנם אני השווייתי את דפוס ויניציאה וכ"י ליידין החל מסוף שבת (טו ע"ב שו' 3) ועד סוף הירושלמי³⁶, ומצאתי ביניהם כמה וכמה שינויים.

והנה, על שינויים לשוניים כלליים שבין כ"י ליידין ודפוס ויניציאה, כלומר, החוזרים בכמה מופעים, אני מעיר להלן בסמוך ומסתפק בכך. כמו כן לגבי שינויים בכתב, קיצורים וכיוצא באלה דברים שאין להם משמעות או השלכה עניינית, אני מסתפק בדוגמאות שאני מביא בהמשך. ואילו שינויים פרטיים החשובים לנוסח המונחים, בעיקר מבחינה עניינית, אני מביא בהערות לערכים, להוציא מקרים מעטים שבהם נכפלו הדברים כאן ושם, כדי להרבות בדוגמאות.

מכאן ואילך אני מציע בפירוט את שאר השינויים שבין כ"י ליידין ודפוס ויניציאה לפי סוגיהם.

ג. חילופי לשונות

לעתים מרשה הסדר לעצמו להחליף לשון ירושלמי שבכ"י ליידין בלשון ירושלמי דומה ושווה ערך, כדרך שעשו המגיהים לפניו. ואם כי שני הלשונות הם לשונות ירושלמיים הגונים, לעתים הלשון שבכ"י ליידין הוא קצר יותר ומקורי יותר. למשל:

"וכא אמר הכין" (ד"ו עירובין כ ע"ב שו' 9) / "והכא אמ' הכין" (כ"ל עמ' 396 שו' 28); "דלא כן" (שם, כו ע"ב שו' 17) / "דלכן"? (עמ' 427 שו' 4)³⁷; "כמה דאת אמ' (תענית סד ע"א שו' 16) / "כמה דת אמר" (עמ' 618 שו' 35)³⁸; "והתנינן" (שם, סח ע"ב שו' 6) / "והא תנינן" (עמ' 641 שו' 14); "ואת אמר" (חגיגה עח ע"ב שו' 2) / "ות אמר" (עמ' 695 שו' 10); "ניחא כמאן דאמר" (סוטה כ ע"ג שו' 1) / "ניחא כמאן דמר" (עמ' 78 שו' 17); "הוון בעיי מימר" (כתובות לא ע"ג שו' 39) / "הוון בעיין מימר" (עמ' 137 שו' 25); "אהנו" (נזיר נב ע"א שו' 53) / "ההנו" (עמ' 245 שו' 17); "הכין הוה עובדא" (קידושין סד ע"ב שו' 46) / "אכין הוה עובדא" (עמ' 315 שו' 12); "כמאן דאמר" (הוריות מה ע"ד שו' 62) / "כמאן דמר" (עמ' 570 שו' 7). וראה עוד "רבנין" (גיטין מו ע"ג שו' 22) / "רבנן" (עמ' 217 שו' 8)³⁹.

³⁶ ואילו מתחילת זרעים עד סוף שבת שם הסתמכתי בדרך כלל על "דקדוקי ירושלמי" של אפשטיין (מבואות לסה"א, עמ' 339-522), וצינתי לדבריו החשובים לענייננו בהערותיי למונחים. וכן בסוף שבת ומן טו ע"ב שו' 3 עד סוף המסכת, בעירובין ופסחים, אף על פי שבדקתי אותן בעצמי, הפניתי בדרך כלל לחילופי נוסחאות מכ"י ליידין שדן בהם ליברמן ב"הירושלמי כפשוטו". וראה עוד שם, עמ' 130, ד"ה ר' אלעזר (מחק את "א"ל"); שם, ד"ה ואל המזבח (מינוח תנאי, ע"ש); עמ' 131, ד"ה והלא ומונח תנאי: "לחילוק על הכלל", ע"ש; ההדגשה במקור).

³⁷ לפי מהד' האקדמיה (עמ' 493 שו' 30) היה כתוב בכ"ל "דל כן", בשתי מילים, וחוברו בהגהה.

³⁸ לפי מהד' האקדמיה (עמ' 705 שו' 37) המילים "דת אמר" נתחברו לאחת בכ"ל על ידי המגיה, והסדר התעלם בצדק מכך.

וראה עוד "מודי" (ד"ו יבמות ה ע"ד שו' 16) / "מודה" (כי"ל עמ' 4 שו' 5; בין השורות). ולשון כ"י ליידן נראה יותר, שהוא על דרך העברית, בהקשר עברי.

ד. חילופי כתיב

אנו מוצאים חילופים רבים בענייני כתיב בין כ"י ליידן לדפוס ויניציאה. יש מהם שטעה בהם הסדר או שלא הקפיד למוסרם כהוויתם, ויש — לעתים רחוקות — שתיקן אותם.

1) כתיב חסר אל"ף

"כן" (ד"ו ביצה סג ע"א שו' 53) / "כאן" (כי"ל עמ' 614 שו' 10); "אף כן" (סוטה יז ע"ד שו' 37) / "אף כאן" (עמ' 64 שו' 26).

2) כתיב מלא וי"ו

"וחרנה" ⁴⁰ אמ" (ד"ו סוטה יז ע"ב שו' 6) / "וחרנה" (כי"ל עמ' 61 שו' 22); ⁴¹ וכיוצא בזה שם, כ ע"א שו' 31 / שם, עמ' 76 שו' 12.

3) כתיב חסר יו"ד ומלא יו"ד

הסדר מדפיס לעתים בכתיב חסר מילים שהן מלאות יו"ד בכ"י ליידן: "אלו" (ד"ו פסחים ל ע"ג שו' 50) / "אילו" (כי"ל עמ' 447 שו' 25); "אלו" (תענית סז ע"ד שו' 51) / "אילו" (עמ' 639 שו' 25; המופע הראשון); וכן הוא שם, שו' 52 / שם, שו' 25 (המופע השני); שם, עמ' 54 / שם, שו' 27; שם, שו' 55 / שם, שו' 28; שם, שו' 56 / שם, שו' 29.

ולעתים הוא מוסיף יו"ד לכתיב החסר שבכ"י ליידן: "למי ניצרכה" (ד"ו פסחים לג ע"ד שו' 21) / "ניצרכה" (כי"ל עמ' 463 שו' 22).

4) חילופים באל"ף של נחי פ"א ונחי ל"א ⁴²

"שלא תאמ" (ד"ו שבת יו ע"א שו' 52) / "שלא תומר" (כי"ל עמ' 378 שו' 37); "נמצאתי" (סנהדרין כג ע"ב שו' 26) / "נמציתי" (עמ' 446 שו' 18).

³⁹ אבל "מה פליגין" (ד"ו פסחים כט ע"ב שו' 20) / "מפליגין" (כי"ל עמ' 441 שו' 3) אינו בכלל זה, כי לפי מהד' האקדמיה (עמ' 510 שו' 1) ההגהה נמצאת בכ"ל גופו; וכן "ולא שנייה" (יבמות ג ע"ד שו' 63) / "ולשנייה" (עמ' י שו' 27), לפי מהד' האקדמיה (עמ' 839 שו' 8) ההגהה נעשתה כבר בכ"ל.

⁴⁰ על הכתיבים של מילה זו וחברותיה ראה היימנס, עמ' 30, ד"ה חורן.

⁴¹ הצורה בארמית השומרונית היא "חורן", "עורנה" (כלומר, חורנה) — ראה טל, א, עמ' 20, טור ב, ערך חורן. ויתכן שהחילוף בירושלמי משקף מסורת קריאה אחרת. וצ"ע.

⁴² ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1250 (לנחי פ"א), ועמ' 1249 (לנחי ל"א). וראה כיוצא בזה אצל ברויאר, סוף עמ' 55, סעיף 3.8.

(5) יו"ד עיצורית

יו"ד זו נכתבת בדרך כלל בשתי יודי"ן בכ"י ליידן, אבל ישנם מקרים שבהם באה יו"ד אחת בדפוס ויניציאה תחת שתי היודי"ן שבכ"י ליידן, כדלקמן:

"לא שניא" (ד"ו פסחים לב ע"ג ש' 23) / "לא שניא" (כ"ל עמ' 457 ש' 10);
 "ואתיא" (ראש השנה נח ע"ד ש' 59) / "ואתיא" (עמ' 590 ש' 30); "כל קריא" (מגילה
 עד ע"ד ש' 49) / "כל קריא" (עמ' 676 ש' 33); "אתיא" (גיטין מד ע"א ש' 57) /
 "אתיא" (עמ' 204 ש' 29).

וראה עוד: "לענין" (ד"ו עירובין כג ע"ג ש' 34) / "לעניין" (כ"ל עמ' 412 ש' 33);
 וכיוצא בזה סוכה נב ע"א ש' 39 / עמ' 554 ש' 27; "חורנין" (ביצה סג ע"ב ש' 10) /
 "חורניין" (עמ' 614 ש' 23)⁴³.

וכן "מנין" (ד"ו מגילה עב ע"ב ש' 31) / "מניין" (כ"ל עמ' 662 ש' 37); "ומנין"
 (גדרים מ ע"ג ש' 27) / "ומניין" (עמ' 184 ש' 21).

וכיוצא בזה: "מהו שיעשה" (ד"ו חגיגה עח ע"ג ש' 26) / "שיעשה" (כ"ל עמ' 697
 ש' 1)⁴⁴.

ולחפך, ישנם מקומות שנכתבה בהם יו"ד עיצורית ביו"ד אחת בכ"י ליידן, והסדר
 כפל אותה בדפוס ויניציאה:

"אתיאי" (ד"ו שבת יו ע"ב ש' 27) / "אתיא" (כ"ל עמ' 379 ש' 25); וכיוצא בזה שם,
 ש' 42 / שם, ש' 36; פסחים ל ע"ב ש' 19 / עמ' 445 ש' 31; "לא אתיאי אלא" (ושבת
 יו ע"ג ש' 35) / "אתיא" (עמ' 380 ש' 35); "וקשייא" (עירובין כא ע"א ש' 7) / "וקשיא"
 (עמ' 400 ש' 5); "שנייא היא" (וימא מב ע"ב ש' 18) / "שניא היא" (עמ' 507 ש' 4).
 אבל בחילוף "חזקיה" (ויבמות ו ע"ד ש' 6) / "חזקיה" (עמ' 9 ש' 14), הכתיב בדפוס
 ויניציאה לא רגיל, שהכתיב השגור בירושלמי הוא "חזקיה".

(6) חילופי ה"ה/א אחרי קמץ בסוף מילה

כידוע, הכתיב הירושלמי הרגיל הוא ב"ה אחרי קמץ, אלא שהסדר שינה לפעמים
 והדפיס א תחת ה"ה, כמנהג הבבליים.

השווה "צריכא לרבנין" (ד"ו פסחים לא ע"ב ש' 31) אל "צריכה" (כ"ל עמ' 451
 ש' 3); "תנא" (שקלים מה ע"ד ש' 53) / "תנה" (עמ' 525 ש' 11); "לכן צריכא" (מועד
 קטן פא ע"ב ש' 23) / "צריכה" (עמ' 711 ש' 13); "קרייא" (סוטה כג ע"ד ש' 52) /
 "קרייה" (עמ' 96 ש' 27; המופע השני).

ארבע הדוגמאות הבאות ראויות לציון בפני עצמן, כי הסדר המיר בהן ה"א מפיך
 באל"ף⁴⁵: "או ייבא" (ד"ו מגילה עג ע"ב ש' 8) / "או ייבה" (כ"ל עמ' 667 ש' 30);

⁴³ וכן עיקר — "חורניין", לשון רבות.

⁴⁴ וכן עיקר — מבניין נפעל.

⁴⁵ אלא שאין כאן שיבוש, שכן אל"ף רגילה לבוא תחת ה"א מפיך — ראה מה שהערתני להלן,
 ענייני לשון, עמ' רמד, סי' 2.

"ודכוותא" (ויבמות ז' ע"ג שו' 33) / "ודכוותה" (עמ' 13 שו' 35); "כל גרמא אמרה" (כתובות כה ע"א שו' 42) / "כל גרמה" (עמ' 103, גליון לשו' 19); "כמה דאת אמ'... ודכוותא..." (שם, כז ע"ב שו' 54-55) / "ודכוותה" (עמ' 115 שו' 20).⁴⁶

ואולם יש גם להפך, שהסדר תיקן את לשון כ"י ליידין על פי המנהג הירושלמי — ראה: "וכה" (ד"ו שבת ד ע"ג שו' 60) / "וכא" (כ"ל עמ' 323 שו' 16);⁴⁷ "וליידיא מילתה" (יומא מ ע"ד שו' 35) / "מילתא" (עמ' 499 שו' 31); "לא צורכה דלא" (תענית סה ע"ד שו' 41) / "צורכא" (עמ' 628 שו' 31); "לא צורכה דלא" (קידושין נט ע"א שו' 16) / "צורכא" (עמ' 284 שו' 27); "לא כולה מינד" (בבא בתרא יג ע"ב שו' 39) / "כולא" (עמ' 390 שו' 26). וראה עוד "אתה עובדא" (שבועות לז ע"ב שו' 43) / "אתא" (עמ' 522 שו' 22).⁴⁸

(7) הדיפתונג ay

הדיפתונג ay בסוף המילה נכתב בירושלמי או בשתי יודי'ן או ביו"ד אחת. ואולם מצאנו שינויים בתחום זה, והבולט שבהם הוא שינוי הכתיב "בית שמי" הרגיל בירושלמי כ"י ליידין⁴⁹ ל"בית שמאי" בדפוס ויניציאה. זהו שינוי שיטתי של הסדר, והוא נוטל את חזותו הירושלמית של הירושלמי ומעניק לו מחלצות בבוליות. השווה, למשל: עירובין כ ע"ד שו' 43 אל כ"ל עמ' 399 שו' 27; כג ע"ג שו' 23 / עמ' 412 שו' 24; ביצה ס ע"א שו' 33 / עמ' 597 שו' 8; שם, שו' 42 / שם, שו' 16; ס

⁴⁶ נרשם בערך "כמה דתימר... ודכוותה...".

⁴⁷ אצל אפשטיין נרשם בטעות "וכה!" — ראה מבואות לסה"א, סוף עמ' 503, פרק שני, [ד ע"ג].

שו' 64.

⁴⁸ והוא הנוהג הרווח במילה זו בירושלמי דפוס ויניציאה.

⁴⁹ ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 1269, ד"ה שמי. וכתב רטנר: "וכן הוא בכל מקום בכ"י ליידין" (אהצ"ו, שבת, עמ' 33, ד"ה שמי). כלומר, "שמי" חסר אל"ף (ולא שראה רטנר את כ"י ליידין, אלא שינוי נוסחאות ממנו נשלחו לו על ידי ר' שמואל זליגמן מאמשטרדם — ראה, למשל: אהצ"ו, שביעית, עמ' 2, ד"ה יאמר לו; עמ' 73, ד"ה אעלליה; תרומות, סוף עמ' 9; עמ' 12, ד"ה תמן תנינן. וראה עוד: "פתח דבר" למסכת פסחים, ד"ה השנויים; למסכת ראש השנה, ד"ה במלאכת. וראה עוד ירוכ"פ, מבוא, עמ' טז, ד"ה והנה בשנת). אבל כמדומני שראיתי מעט מופעים של "שמאי" גם בכ"י ליידין, ואיני זוכר כעת היכן. ואם זה כך, הלשון קצת מוגזמת. אחרי שכתבתי ביקשתי מידידי ד"ר אפרים הלבני לבדוק את הדבר במהדורת הירושלמי הממוחשבת של האקדמיה ללשון העברית, ואלה הממצאים שהעלה (בהוספת ציון המקום בצילום של כ"י ליידין וציון מספר השורות בדפוס ויניציאה): הצורה "שמאי" מופיעה חמש פעמים בכ"י ליידין — שלוש פעמים בגוף כתב היד ופעמיים בהגהות שעל הגליון, ואלה הן: "שבית שמאי אומ" (ברכות, כ"ל עמ' 54 שו' 18 = ד"ו יב ע"ב שו' 6 [ושם: "אומר"]); "הלל ושמאי גזרו על טהרת ידיים" (פסחים, עמ' 434, גליון לשו' 14 = כז ע"ד שו' 48); "בית שמאי אומרים" (פסחים, עמ' 456, גליון לשו' 22 = לב ע"ב שו' 53); "ולא בית הלל מבית שמאי" (ויבמות, עמ' ו שו' 38 = ג ע"ב שו' 15 [ושם "מבי"]); "לא כשמאי שלא נתן סייג לדבריו" (נידה, עמ' 587 שו' 21 = מח ע"ד שו' 26). תודתי לד"ר הלבני על טרחתו בעניין זה ובעניינים הנזכרים להלן.

ע"ג שר' 11 / עמ' 599 שר' 22; יבמות ג ע"א שר' 29 / עמ' ה שר' 34; ג ע"ב שר' 17 / עמ' ז שר' 2, ועוד הרבה.

ה. פשיטות קיצורים

הסדר לא הקפיד להביא את הלשונות שבכ"י ליידין כלשונם וככתבם. לעתים הוא פושט את הלשון המקוצר⁵⁰, ולעתים הוא מקצר את הלשון השלם שבכתב היד⁵¹. והנה, בהשלמות הקיצורים ישנן מילים שהשלמת המגיה בהן נכונה בעיקרה או על כל פנים אפשרית במקומות מסוימים; ובסמוך אדון בשתי מילים חשובות בעניין זה. ואולם במקומות אחרים נפלו טעויות רבות, שהלומד עלול לפי תומו לתלותן בסופר כ"י ליידין או במגיהם, או גרוע מכך, בלשון הירושלמי, בעוד שהאשמה נופלת כאן על הסדר לבדו. ואכן, הדבר המכריע בהשוואה שבין כ"י ליידין לדפוס ויניציאה אינו הלשונות המתוקנים או השקולים אלא דווקא המשובשים. ואלה הן שתי המילים האמורות:

(1) "כת"

המונח "כתיב", הרווח כל כך הרבה בדפוס ויניציאה, הוא מעשה ידיו של הסדר. בירושלמי כ"י ליידין המילה כתובה בדרך כלל בקיצור "כת"⁵², והסדר פשט אותה "כתיב".

ואף על פי שהלשון הרווח במקורות אחרים כגון שרידי הירושלמי⁵³ וכ"י רומי⁵⁴ הוא "כתוב", ובכ"י אסקוריאל: "כתו"⁵⁵, אפשר לומר שיש צידוק לפתרוננו של הסדר,

⁵⁰ מדובר בעשרות מקומות, כגון "שנאמר" (ד"ץ עירובין כ ע"ד שר' 21) / "שנ" (כ"ל עמ' 399 שר' 9); "הדא דתימא (ו)" (גיטין מט ע"ד שר' 28) / "דתימ" (עמ' 234, שר' 16, וצריך לומר: דתימר; והיותר נכון: דתמר.

⁵¹ כגון "סברי מימ" (ד"ץ עירובין כ ע"א שר' 39) / "סברין מימר" (כ"ל עמ' 396 שר' 4); "אין תאמ" (פסחים לג ע"ב שר' 7) / "אין תאמר" (עמ' 460 שר' 25); "וקשי" (שם, שר' 13) / "וקשיא" (שם, שר' 30); "היך עביד" (כתובות לג ע"ד שר' 17) / "עבידה" (עמ' 149 שר' 2).

⁵² השווה, למשל, את פסחים כט ע"ד שר' 35 אל כ"ל עמ' 443 שר' 29; לא ע"ג שר' 45 / עמ' 452 שר' 27; לז ע"ד שר' 39 / עמ' 484 שר' 15; ועוד הרבה מאוד. וראה עוד: "דכתיב", "וכתיב" (שבת טו ע"ג שר' 36) / "דכת", "וכת" (כ"ל עמ' 376 שר' 7); "דכתיב" (תענית סח ע"ג שר' 17) / "דכתי" (עמ' 642 שר' 34; השלמה בין השורות). ואלה האחרונות השלמות ודאיות.

⁵³ השווה, למשל, את ברכות יא ע"ג שר' 24 אל שרי"ר עמ' 27 שר' 10; שבת ח ע"ב שר' 36 / עמ' 80 שר' 7; פסחים כט ע"ג שר' 30 / עמ' 105 שר' 5; כט ע"ד שר' 35 / עמ' 106 שר' 23; ל ע"ג שר' 32 / עמ' 109 שר' 20.

⁵⁴ השווה, למשל, את ברכות ז ע"ב שר' 53 אל כ"ר עמ' 666 שר' 34; ט ע"ד שר' 50 / עמ' 777 שר' 16; פאה טו ע"ד שר' 37 / עמ' 104 שר' 6; שם, שר' 62 / עמ' 104 שר' 11; יח ע"א שר' 32 / עמ' 114 שר' 35.

⁵⁵ השווה, למשל, את בבא קמא ה ע"א שר' 4 אל כ"א עמ' 17 שר' 43; שם, שר' 13 / שם, שר' 52; ו ע"ב שר' 21 / עמ' 29 שר' 8.

כי סביר להניח שהאמוראים יציעו את הדברים בלשונם הארמית⁵⁶. וגם כשהלשון הזה מופיע בתוך ברייתות⁵⁷, ניתן לומר שהוא אשגרת מינוח הרגילה במקורות התנאיים שבירושלמי, כמו שכבר הערתי⁵⁸.

ברם, לשון זה בא לעתים במקום שצריך להיות "כתוב" בעברית, ויש להגיה את הלשון בהתאם לכך. למשל, "שכתיב!" (ד"ו כתובות כד ע"ד ש' 21) / "שכתי" (כ"ל עמ' 101 ש' 26). כאן השי"ן מלמדת שיש לנו עניין עם מילה עברית, וצריך לומר: שכתוב. ואמנם כן הוא להלן בד"ו שם, ש' 45 וש' 47; "שכתיב!" (נדרים מב ע"א ש' 58) / "שכתי" (עמ' 193 ש' 20).

כיוצא בזה בביטוי השגור "אין כתיב (!) כאן אלא". לשון הביטוי הזה עברית, והראיה "אין" תחת "לית"⁵⁹, והסדר טעה והשגיר בו את הלשון "כתיב". ואמנם בכל הדוגמאות הבאות לביטוי זה הלשון בכ"י לידן היא "כת": עירובין ד"ו כב ע"ב ש' 32 / כ"ל עמ' 406 ש' 33; שם, ש' 38 / שם, ש' 37; פסחים לא ע"ד ש' 39 / עמ' 453 ש' 25; סוטה כ ע"ג ש' 20 / עמ' 78 ש' 32 (תנאין!); קידושין סא ע"ד ש' 30 / עמ' 300 ש' 28; סנהדרין כז ע"ג ש' 32 / עמ' 469 ש' 30.

כיוצא בזה בביטוי "אין כתיב (!) ... אלא..." — השווה מגילה ד"ו עב ע"ג ש' 29-30 אל כ"ל עמ' 664 ש' 11; כתובות כד ע"ד ש' 21 / עמ' 101, ש' 26; שם, ש' 24 / שם, ש' 29-28. שיקול זה יפה כוחו גם לביטוי "והלא כתיב (!)" — השווה כתובות כד ע"ד ש' 24 לכ"ל עמ' 101 ש' 28. וכן הוא בביטוי "שאין כתיב (!)" — השווה כתובות כד ע"ד ש' 25 לכ"ל עמ' 101 ש' 29; נדרים מב ע"א ש' 59 / עמ' 193 ש' 21.

(2) "מתנית", "מתני"

הצורה "מתניתא" הרווחת בדפוס ויניציאה היא בחלקה מעשה ידיו של הסדר, כי בכ"י לידן הלשון היא לפעמים "מתנית"⁶⁰ ולפעמים "מתני"⁶¹. והשלמת הסדר היא בדרך כלל⁶² השלמה נכונה, כפי שיוצא, למשל, מהשוואה עם שרידי הירושלמי⁶³, כ"י

⁵⁶ ואילו בסנהדרין יח ע"ד ש' 39 פתר גם הסדר שלא כדרכו "כתוב" — ראה בכ"ל שם, עמ' 421 ש' 13. והפסוק פותח שם מחלוקת אמוראים.

⁵⁷ כגון "כתיב" (ד"ו יומא לט ע"ד ש' 15 / כ"ל עמ' 494 ש' 5). וכגון הביטוי "כבר כתיב" (קידושין נח ע"ג ש' 57 / עמ' 282 ש' 33 = שבועות לו ע"ד ש' 31 / עמ' 519 ש' 23; בבא קמא ו ע"ב ש' 28 / עמ' 351 ש' 9; והנוסח בכ"א כאן: "והלא כבר נאמר" [עמ' 29 ש' 14]).

⁵⁸ ראה מה שכתבתי לעיל, עמ' סג ואילך.

⁵⁹ ואמנם בסנהדרין כז ע"ג ש' 30 מצאנו "אין כתוב כאן אלא". וכן הוא בכ"ל שם, עמ' 469 ש' 28. והוא לשון אמוראי עברי.

⁶⁰ כגון: "מתניתא" (שבת טו ע"ב ש' 56) / "מתנית" (כ"ל עמ' 375 ש' 17); "כיני מתניתא" (שבת יז ע"ג ש' 49) / "כיני מתנית" (עמ' 385 ש' 28); ועוד הרבה מאוד.

⁶¹ כגון: שביעית לג ע"ד ש' 31 ("מתניתא") וכ"ל עמ' 156 ש' 11 ("מתני"); מעשרות מט ע"ב ש' 8 וכ"ל עמ' 229 ש' 22; ערלה סא ע"א ש' 44 וכ"ל עמ' 287 ש' 5.

⁶² אבל לא תמיד — ראה מה שהערתי בסוף הערכים "מילתיה דרבי אמר (!) ... מתניתא (!) אמרה..." ו"נפק קבעה במתניתא (!)".

רומי⁶⁴ וכ"י אסקוריאלי⁶⁵, אלא שהסדר טעה לעתים והשלים בצורה בלתי נכונה — "מתניתין" או "מתנית' — למשל:

"מתניתין דאבא יוסה בן חנין" (ד"ו שקלים מט ע"ד ש' 63) / "מתני'" (כ"ל עמ' 544 ש' 1), והיה לו להשלים "מתניתא", כלומר המשנה (= שקלים פ"ר מ"ג)⁶⁶; "מתניתין מסייעא למאן דאמר" (גיטין מט ע"א ש' 30) / "מתני'" (עמ' 230 ש' 24)⁶⁷; "אית מתניתין אמר (!) ... אית מתניתין אמר (!) ..." (קידושין נט ע"ד ש' 52-53) / "אית מתני' אמ' ... אית מתני' אמ' ..." (עמ' 289 ש' 26-27), וצריך לומר בכולן: מתניתא⁶⁸; וכן "מתניתין" (עבודה זרה מג ע"ב ש' 4) / "מתני'" (עמ' 555 ש' 9)⁶⁹.

ואמנם השוואה מליאה בין דפוס ויניציאה לכ"י ליידין מלמדת שרוב צורות "מתניתין" הן מעשה ידיו של הסדר⁷⁰.

⁶³ השווה את פאה כ"ל עמ' 85 ש' 8 ("מתנית'") וד"ו יח ע"ד ש' 35 ("מתניתא") לשרי"ר עמ' 37 ש' 15 ("מתניתה"); חלה כ"ל עמ' 278 ש' 5 ("מתנית'") וד"ו נט ע"ב ש' 29 ("מתניתא") / שרי"ר עמ' 58 ש' 3 ("מתניתה"); שם, כ"ל עמ' 278 ש' 9 ("מתנית'") וד"ו שם, ש' 35 ("מתניתא") / שרי"ר שם, ש' 7 ("מתניתא"); שבת כ"ל עמ' 313 ש' 10 ("מתנית'") וד"ו ב ע"ג ש' 41 ("מתניתא") / שרי"ר עמ' 65 ש' 21 ("מתניתה"); שם, כ"ל עמ' 331 ש' 34 ("מתנית'") וד"ו ו ע"ב ש' 61 ("מתניתא") / שרי"ר עמ' 78 ש' 34 ("מתניתה"); ועוד.

⁶⁴ השווה פאה כ"ל עמ' 77 ש' 11 ("מתנית'") וד"ו יז ע"א ש' 60 ("מתניתא") לכ"ר עמ' 110 ש' 35 ("מתניתא"); שם, כ"ל עמ' 87 ש' 26 ("מתנית'") וד"ו יט ע"ב ש' 38 ("מתניתא") / כ"ר עמ' 120 ש' 12 ("מתניתא"); שם, כ"ל עמ' 87 ש' 36 ("מתנית'") וד"ו שם, ש' 51 ("מתניתא") / כ"ר עמ' 120 ש' 38 ("מתניתה", וכפול בשו" 42 [שם]: "מתניתא"]; ועוד.

⁶⁵ השווה בבא קמא כ"ל עמ' 333 ש' 8 ("מתנית'") וד"ו ג ע"א ש' 30 ("מתניתא") לכ"א עמ' 2 ש' 23 ("מתניתא"); שם, כ"ל שם, ש' 10 ("מתנית'") וד"ו שם, ש' 32 ("מתניתא") / כ"א שם, ש' 25 ("מתניתה"); כ"ל עמ' 343 ש' 2 ("מתנית'") וד"ו שם, ד ע"ד ש' 33 ("מתניתא") / כ"א עמ' 15 ש' 8 ("מתניתא"); ועוד.

⁶⁶ וכן הוא בפירוש בשרי"ר: "מתניתא דאבא יוסה בן חנן" (עמ' 134 ש' 19). ואף על פי שהיא משנה בשקלים פ"ר מ"ג, הלשון הרגילה לרוב בירושלמי למשנה היא "מתניתא" ולא "מתניתין" — עיין, למשל, בערכים "מתניתא מסייעא לחברייא" ו"מתניתא מסייעא לר"י" (בשניהם — בחלק מהמופעים).
⁶⁷ היא משנה בגיטין פ"ז מ"ח.

⁶⁸ הראשונה היא משנה בבבא בתרא פ"ג מ"א, והשניים האחרונות ברייתות — הראשונה ברייתא בתוספתא קידושין פ"א ה"ה, עמ' 277, והשנייה ברייתא שהובאה בשלמותה בבבלי בבא קמא יב ע"א.
⁶⁹ היא משנה בעבודה זרה פ"ג מ"ח.

⁷⁰ וכך, מתוך חמישים ושמונה מופעים של "מתניתין" בירושלמי דפוס ויניציאה (כולל הדף החסר ביבמות כ"י ליידין — ראה ד"ו יבמות טו ע"ב ש' 14, עם אות השימוש ובלעדיה, רק שלושה עשר מהם נמצאים בכ"י ליידין, וכל השאר הם כולם פשיטות הצורה "מתני'" על ידי המדפיס (להוציא מקום אחד שהוא פשיטות הצורה "מתנית'" — השווה ברכות יג ע"ב ש' 60 וכ"ל עמ' 60 ש' 10).
ואלה הם שלושה עשר המקומות שמצאנו בהם את הצורה "מתניתין" גם בכ"י ליידין: ד"ו ברכות ג ע"ד ש' 49 = כ"ל עמ' 12 ש' 18; דמאי כה ע"ב ש' 20 = עמ' 116 ש' 7; שבת כ ע"א ש' 54 = עמ' 340 ש' 9; יבמות ג ע"א ש' 22 = עמ' ה ש' 28; יו ע"ב ש' 5 = עמ' 55 ש' 7; סוטה יז ע"ב ש' 46 = עמ' 57

ויש שהשלמות מוטעות מצד אחר:

"מתניתין!" (וד' סוטה כד ע"א שו' 16) / בכ"ל: "מתני'" (עמ' 97 שו' 13), והיה לו לסדר להגיה "ניתני"⁷¹; "תני מתניתא (ו!) (כתובות לד ע"ג שו' 50) / בכ"ל: "מתנית'" (עמ' 153 שו' 31), והיה לו להשלים "מתניתך", שכך הוא הלשון השגור בביטוי זה⁷²; "דמתניתא!" (סנהדרין כא ע"א שו' 60) / בכ"ל: "דמתנית'" (עמ' 434 שו' 19), והיה לו להשלים "דמתניתך", כמו שהוא במקבילה בשביעית לז ע"ג שו' 24, או, על כל פנים לשיטתו, "דמתניתך", כמו שהוא בסנהדרין לקמן, כא ע"ב שו' 3 (= כי"ל עמ' 434 שו' 23).

ואולם במילים קבועות בביטויים רבים ישנן השלמות שיש בהן משום קלקול חמור בלשון הירושלמי. ואלה הן המילים האמורות:

(3) "אמ"

המילה "אמ" הכתובה בצורה מקוצרת בכ"י ליידן ניתנת להתפרש לעתים כ"אמרה" או "אמרי", לפי ההקשר, ואילו הסדר פותר אותה בדרך כלל בשיבוש "אמר"⁷³. והדברים אמורים בביטויים קבועים.

a. "אמר!" תחת "אמרה" — ראה, למשל, את הביטויים הבאים:

"ואיידא אמר (ו!) דא": השווה ד' פסחים כח ע"ג שו' 9 אל כי"ל עמ' 437 שו' 6;

שם, לה ע"ג שו' 12 (ושם: "ויידא") / עמ' 472 שו' 9.

"מילתיה אמר (ו!)": השווה ד' פסחים לז ע"ד שו' 11 ושו' 12 אל כי"ל עמ' 483 שו' 32 (2X).

שו' 7; קידושין נח ע"ד שו' 36 = עמ' 283 שו' 31; סנהדרין כא ע"ב שו' 3 = עמ' 434 שו' 23; שבועות לה ע"ד שו' 45 = עמ' 514 שו' 18; שם, שו' 48 = שם, שו' 20; עבודה זרה לט ע"ד שו' 34 = עמ' 536 שו' 13; שם, שו' 35 = שם, שו' 13; שם, שו' 39 = שם, שו' 17. מלבד אלה ישנם עוד ארבעה מקומות שמופיעה בהם הצורה "מתניתין" בכ"י ליידן, והיא נתקצרה על ידי הסדר ל"מתני'": פאה יז ע"ב שו' 45 / כי"ל עמ' 78 שו' 10; יבמות יב ע"ד שו' 2 / עמ' 41 שו' 3; שם, שו' 30 / שם, שו' 25; סוטה יז ע"ד שו' 15 / עמ' 59 שו' 1 (שלושה מקומות מאלה [להוציא המקום השני] העלה ד"ר אפרים הלבני מבדיקה במהדורה הממוחשבת של הירושלמי של האקדמיה ללשון). והנה, במקום השני תיקן הסדר את הלשון, מן הסתם שלא במתכוון, מכיוון שאין זו משנה אלא ברייתא בתוספתא כלים, בבא בתרא, פ"ד ה"ה, עמ' 594. כיצא בזה בחמישה עשר המופעים של הצורה "מתניתין" בדפוס ויניציאה (כולל הדף החסר ביבמות), שאין לה פתרון זולתי "מתניתין", הצורה בכ"י ליידן היא "מתני'", כלומר "מתניתא", והמדפיס הוא שהרחיב אותה לצורה "מתניתין", להוציא מקום אחד — יבמות יג ע"ב שו' 60 = כי"ל עמ' 44 שו' 33, בהשלמת גליון! (אבל שם "מתניתין", ללא גרש — ראה מהד' האקדמיה עמ' 890 שו' 25). כל הממצא הסתמי כאן הוא על פי פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בראילן.

⁷¹ עיין בהערות לערך "ניתני (בלשון קושיא)" על אתר.

⁷² עיין במקבילה ביבמות י ע"א שו' 58; וכמו שהערת הלן, בערך "תני מתניתך" על אתר.

⁷³ ראה עוד מה שהגהתי בערך "אמר (ו!) (השני), ומה שהערת בערכים הבאים: "אמר (= אימר,

ואולי במקצתם צריך לומר: אמרין) בריש הערך; "ולא אמר (החכם)" לשקלים מו ע"ד שו' 58; "ולמה אמר" לכתובות ל ע"א שו' 30; "לא אמר אלא" בריש הערך.

"מילתיה דר' אמר (ו!): השווה ד"ו שבת יז ע"ב שו' 18 אל כ"ל עמ' 383 שו' 32; עירובין כד ע"א שו' 21 / עמ' 415 שו' 6; שם, כה ע"ב שו' 15 / עמ' 422 שו' 10; פסחים כט ע"ב שו' 50 / עמ' 441 שו' 24; מועד קטן פג ע"א שו' 48 / עמ' 721 שו' 15; גיטין מז ע"ב שו' 39 / עמ' 221 שו' 23; בבא קמא ג ע"א שו' 10 / עמ' 332 שו' 29; שם, שו' 11 / שם, שו' 30; שם, ג ע"ג שו' 22 / עמ' 335 שו' 29; שם, שו' 49 / עמ' 336 שו' 15; שם, ו ע"ג שו' 29 / עמ' 352 שו' 23.

"מילתיה דר' אמר (ו!) כן": השווה ד"ו עירובין כב ע"ב שו' 46 אל כ"ל עמ' 407 שו' 6.

השווה עוד "אמר (ו!) ר" תחת "אמרה ר", בה"א מפיק: ד"ו עבודה זרה לט ע"ד שו' 6 / כ"ל עמ' 535 שו' 29.

b. "אמר!" תחת "אמרינן" — ראה למשל, את הביטויים הבאים:

"אמר!" תחת המונח "אמרינן": השווה ד"ו כתובות כה ע"ב שו' 17 אל כ"ל עמ' 104 שו' 11; בבא מציעא ח ע"ד שו' 39 / עמ' 365 שו' 26.

"חברייא אמר (ו!): השווה ד"ו מגילה עא ע"ג שו' 44 אל כ"ל עמ' 659 שו' 7.

"כמה דרבנן אמר (ו!): השווה ד"ו יבמות ג ע"ד שו' 3 אל כ"ל עמ' ט שו' 16.

"מחלפה שיטתין (ו!) דבית הלל: תמן אמר (ו!)... והכא אמר (ו!)...": השווה ד"ו שבועות לו ע"ד שו' 17 אל כ"ל עמ' 519 שו' 11-12.

"מחלפה שיטתין (ו!) דבית שמאי: תמן אמר (ו!)... והכא אמר (ו!)...": השווה ד"ו שבועות לו ע"ד שו' 16 אל כ"ל עמ' 519 שו' 11.

"תמן אמר (ו!) (תמן = בבב): השווה ד"ו עירובין כה ע"ב שו' 3 אל כ"ל עמ' 420 שו' 38; פסחים לה ע"ג שו' 2 / עמ' 472 שו' 2; מועד קטן פב ע"א שו' 38 / עמ' 715 שו' 24; יבמות י ע"ד שו' 54 / עמ' 31 שו' 38; נדרים לח ע"ד שו' 39 / עמ' 175 שו' 26.

"תמן אמר (ו!)... וכא אינון אמרינן הכין": השווה ד"ו סנהדרין כג ע"ג שו' 17 אל כ"ל עמ' 447 שו' 22-23.

c. ויש שהוא פושט את המילה "אומ" כ"אומר!" תחת "אומרינן" — עיין, למשל, בשני הביטויים הבאים:

"ויש אומר (ו!): השווה ד"ו סנהדרין כט ע"ב שו' 39 אל כ"ל עמ' 479 שו' 8.

"שלא יהו אומר (ו!): השווה ד"ו סנהדרין כה ע"ד שו' 59 אל כ"ל עמ' 476 שו' 35 (תנאי?).

השווה עוד "דזקני הגליל אומר (ו!): ד"ו סוכה נד ע"א שו' 19 / כ"ל עמ' 564 שו' 30, וכאן ספק הוא אם היה לו לפתור "אומרינן" או לתקן "אמרינן"; "כמו (ו!) דרבנן דתמן אומר (ו!): ד"ו יבמות י ע"ד שו' 59 / כ"ל עמ' 32 שו' 3. כאן ההקשר ארמי, והיה לו לתקן "אמרינן", או לכל הפחות לפתור "אומרינן"⁷⁴.

⁷⁴ כיוצא בזה, בשבועות לח ע"ג פתר את הקיצורים "נאמ", "ונאמ", "שנ" במקומות הבאים בלשון זכר: "ונאמר" (ד"ו שבועות לח ע"ג שו' 40) / "ונאמ" (כ"ל עמ' 529 שו' 21); "נאמר" (שם, שו' 45) /

d. ועיין עוד בדוגמאות הבאות: "ואת אומרת (!) כן" (ד"ו יבמות ו ע"א שו' 36) / "ואת אומרה (!) כן" (כ"ל עמ' 5 שו' 36; ועיין במהד' האקדמיה עמ' 850 שו' 40), ושתיהן משובשות, וצריך לומר: אמר כן⁷⁵; "ואת אומרי (!)" (יבמות ט ע"ג שו' 19) / "ואת או" (כ"ל עמ' 24 שו' 12), וצריך לומר: אומר; "ואת אמ' (!)" (שם, ט ע"ג שו' 21) / "ואת אומ" (כ"ל עמ' 24 שו' 14), ונוסח כ"י לידן עדיף, כי הדרשה שם בעברית. ובקידושין סא ע"ד שו' 18 קיצר: "ואת אמר" (!) אכן, תחת "אמרת" (!) כ"ל עמ' 300 שו' 18, וצריך לומר: אמר.

(4) "דעת"

המילה "דעת" המקוצרת בכ"י לידן מתייחסת לעתים לרבים, כגון ל"רבנין", "רבנין דהכא", "רבנין דתמן", ויש לפתור אותה "דעתהון" (או "דעתון" או "דעתיהון"), כמו שמעידים על כך במפורש כמה ביטויים מפורשים כאלה בדפוס ויניציאה⁷⁶, בכ"י לידן ובשאר כתבי היד. ואולם הסדר פותר אותה בדרך כלל "דעתיה", ולעתים "דעתין" או "דעתיהון" וכל אלה לשונות משובשים הם מבחינה דקדוקית, ואין האשמה בהם בסופר כ"י לידן אלא בסדר של דפוס ויניציאה.

עין בביטויים הבאים:

"על דעתיה (!) דב' שמאי": השווה ד"ו יבמות ג ע"ב שו' 17 אל כ"ל עמ' ז שו' 2 ("על דעת' דבית שמאי")⁷⁷.

"על דעתיה (!) דרבנין": השווה ד"ו כתובות כח ע"ב שו' 36 אל כ"ל עמ' 120 שו' 23; שם, שו' 38 / שם, שו' 24; נדרים מב ע"א שו' 42 / עמ' 193 שו' 7; שם, שו' 43 / שם, שו' 8; נזיר נב ע"א שו' 44 / עמ' 245 שו' 9; קידושין סה ע"ד שו' 32 / עמ' 323 שו' 19; בבא בתרא יד ע"ד שו' 2 / עמ' 398 שו' 10; שבועות לד ע"ב שו' 32 (ושם "דעתית") / עמ' 505 שו' 28; שם, שו' 33 / שם, שו' 29; שם, שו' 35 / שם, שו' 31; שם, שו' 37 / שם, שו' 32. וראה עוד "ועל דעתיה (!) דרבנין דאמר (!)" (בבא קמא ה ע"ג שו' 15) / "דעת'... דאמ' (עמ' 346 שו' 26).

"על דעתיה (!) דרבנן": השווה ד"ו מועד קטן פ ע"א שו' 36 אל כ"ל עמ' 705 שו' 4; יבמות ה ע"ד שו' 18 / עמ' 4 שו' 6; סנהדרין כ ע"א שו' 29 / עמ' 428 שו' 3; שם, שו' 31 / שם, שו' 4; הוריות מח ע"א שו' 15 / עמ' 581 שו' 22; שם, שו' 17 / שם, שו' 24⁷⁸.

⁷⁵ "נאמ" (שם, שו' 24); "שנאמר" (3x; שם, שו' 46) / "שנ" (3x; שם, שו' 25); "שנאמר" (שם, שו' 47) / "שנ" (שם, שו' 26). וכל המונחים האלה אמורים בלשון נקבה, שכן מדובר במילים נקבות: שמירה ושליחות יד. וכן הוא לנכון בקטע סבונה (להלן, עמ' 1875) במקצתם.

⁷⁶ וראה עוד מה שהערתי בערך "ואת אמר הכין" על אתר.

⁷⁷ ע"ע: על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל... על דעתהון דרבנין וכיוצא בהם.

⁷⁸ ואולם הקיצור במופע "על דעת' דבית הלל" (שם, שו' 18), תחת "דעת" שבכ"ל (שם, שם), ניתן

להיפתר "דעתיהון", למרות שביר הוא שלא לכך נתכוון הסדר.

⁷⁸ ואולם במופע "על דעת' דרבנן" שבבבא בתרא יד ע"ג שו' 28 תחת "דעת" שבכ"ל (עמ' 397 שו' 18), הקיצור שבד"ו ניתן להתפרש "דעתיהון", אף על פי שלא לכך נתכוון הסדר. ובשבועות לה ע"ג

- "על דעתיה (!) דרבנן דהכא": השווה ד"ו יבמות י ע"ד שו' 56 אל כ"ל עמ' 32 שו' 1.
 "על דעתיה (!) דרבנן דתמן": השווה ד"ו יבמות י ע"ד שו' 55 אל כ"ל עמ' 32 שו' 1; גיטין מג ע"ג שו' 46 / עמ' 201 שו' 32.
 "על דעתיה (!) דרבנן דתמן": השווה ד"ו גיטין מז ע"ב שו' 58 אל כ"ל עמ' 221 שו' 38.
 "על דעתיה (!) דרבנן": השווה ד"ו עירובין יט ע"א שו' 9 אל כ"ל עמ' 390 שו' 24 ("דעתיה").
 "על דעתין (!) דרבנן": השווה ד"ו גיטין מח ע"ד שו' 38 אל כ"ל עמ' 229 שו' 18; נזיר נא ע"ב שו' 18 / עמ' 241 שו' 2.
 "על דעתין (!) דרבנן": השווה ד"ו שבעות לו ע"ב שו' 17 אל כ"ל עמ' 516 שו' 21; שם, שו' 18 / שם, שו' 22; שם, שו' 27 / שם, שו' 28; שם, שו' 29 / שם, שו' 30.

(5) "טע", "טעמ"

- המילה "טעמ" בביטוי "טעמ' דר"; וכן המילים "טע" או "טעמ" בביטוי "מה טע' דר" או "מה טעמ' דר", צריכות להיפטר "טעמיה"; וישנן עדויות מפורשות על כך בירושלמי.⁷⁹ כיוצא בזה כשהדברים אמורים כלפי הרבים הן צריכות להיפטר "טעמון", "טעמהון" או "טעמיהון".⁸⁰ ברם, הסדר פתר אותן בדרך כלל "טעמא".
 עיין בביטויים הבאים:
 "טעמא דר": השווה ד"ו פסחים כח ע"ב שו' 22 אל כ"ל עמ' 436 שו' 12 ("טעמ").
 "מה טעמא דר": השווה ד"ו עירובין יט ע"ב שו' 40 אל כ"ל עמ' 392 שו' 20 ("טעמ"). וראה עוד: פסחים כז ע"ג שו' 41 / עמ' 433 שו' 5 ("טע"); מגילה עה ע"ג שו' 63 / עמ' 681, שו' 9 ("טע").
 "מה טעמא דרבנן": השווה ד"ו עירובין יט ע"ב שו' 42 אל כ"ל עמ' 392 שו' 22 ("טע").
 והשווה עוד: "מאי טעמא דרבנן" (ד"ו נדרים לח ע"א שו' 54) / כ"ל עמ' 172 שו' 1 ("טעמ"); "מה טעמא דרבנן" (שם, מ ע"ג שו' 1) / עמ' 183 שו' 37 ("טע").

שו' 8: "על דעתיה דרבנן" תחת "דעת" שבכ"ל (עמ' 512 שו' 8), יש לתקן "דעתיה דרב" — עיין בהערות לערך "על דעתיה דרבנן" על אתר.

⁷⁹ כגון "טעמיה דר" (ד"ו ראש השנה נט ע"א שו' 2 = כ"ל עמ' 590 שו' 36); וכגון "מה טעמיה דר" (פאה יו ע"ג שו' 64 = כ"ל עמ' 94 שו' 37; ראש השנה נח ע"ד שו' 16 = עמ' 589 שו' 34, ועי"ש; מגילה עה ע"ג שו' 62 = עמ' 681 שו' 8). והדבר מפורש גם בשרי"ר: "מה טעמיה דר" (עמ' 134 שו' 12); "ומה טעמיה דר" (שם, שו' 14). ואכן, הסדר גופו רושם לעתים נדירות כראוי "טעמיה" תחת "טע" שבכ"י לידן — ראה: "מה טעמיה דר" (ד"ו סנהדרין יט ע"א שו' 31 וש"ו 33) / "טע" (כ"ל עמ' 422 שו' 24 וש"ו 25); מכות לא ע"ג שו' 39 / עמ' 491 שו' 5. ועיין עוד בהערה הבאה.

⁸⁰ ויעידו על כך הביטויים הבאים המנוסחים בלשון זו בירושלמי: "טעמון דבית שמאי"; "טעמון דרבנן" — עיין בערכם; וכן "מה טעמון ואו "טעמהון" או "טעמיהון" דרבנן" — ע"ע מה טעמון דרבנן; ועוד.

כיוצא בזה, הסדר פותר את הקיצור "מה טע" במקורות עבריים — תנאיים או אמוראיים — ב"מה טעמא", תחת "מה טעם", אף על פי שאפשר לדבר כאן על אשגרת מונח.

בהקשר תנאי עברי השווה: "מה טעמא" (ד"י שקלים מט ע"ג ש' 13) / "מה טע" (כ"ל עמ' 541 ש' 27); סוכה נד ע"ג ש' 18 / עמ' 567 ש' 11; שם, נד ע"ד ש' 2 / עמ' 568 ש' 12; שם, שם ש' 39 / עמ' 569 ש' 6; ראש השנה נז ע"א ש' 37 / עמ' 580 ש' 26; תענית סג ע"ד ש' 53 / עמ' 618 ש' 13; שם, סד ע"א ש' 15 / שם, ש' 34; שם, ש' 49 / עמ' 619 ש' 23; שם, ש' 53 / שם, ש' 26; בכולם הנוסח בכ"ל הוא "טע". וראה עוד: "מה טעמא" (חגיגה עו ע"ג ש' 25) / "מה טע" (עמ' 685 ש' 38); "ומה טעמא" (עבודה זרה מב ע"ב ש' 60) / "ומה טע" (עמ' 550 ש' 34).
ובהקשר אמוראי עברי השווה: ד"י ראש השנה נז ע"ב ש' 3 / כ"ל עמ' 581 ש' 13; שם, ש' 16 / שם, ש' 23; שם, ש' 42 / עמ' 582 ש' 8. בשלושתם הנוסח בכ"ל: "טע"⁸¹.

ויש שהסדר מכניס אלמנט בבלי תוך כדי פתרונו את אחד הביטויים האלה: "מאי (!) טעמא" (ד"י יבמות ט ע"ג ש' 31) / "מה טע" (כ"ל עמ' 24 ש' 22)⁸²; "ומאי (!) טעמא" (בבא מציעא יא ע"ב ש' 38) / "ומה טע" (עמ' 379 ש' 27)⁸³.

6 שונות

ישנן עוד טעויות שונות בפתרונם של הקיצורים, כגון: "מישראל (!) מה" (ד"י יבמות ט ע"ב 60), אבל בכ"ל: "מיש' מה" (שם, עמ' 23 ש' 31) — כתיב מלא, תחת "מש" (= "משם" או "משום"), ונפתר הקיצור בטעות "מישראל" על ידי המדפיס; "הדא דאמר (!) אמר" (ד"י נדרים לט ע"ד ש' 45) / "הדא דא' אמר" (כ"ל עמ' 181 ש' 6), וצריך היה לפשוט: דאת אמר; "מה פליגא (!)" (נזיר נג ע"ד ש' 22) / "מה פליג" (עמ' 254 ש' 10), וכיוצא בזה שם, ש' 24 / שם, ש' 11, וצריך היה לפשוט בשניהם: מה פליגין; "הלכתא" (קידושין סד ע"ד ש' 37) / "היל" (עמ' 317 ש' 38), והיה לו לתקן "הלכה", כלומר פסק ההלכה, כסגנון הירושלמי בכל מקום.

⁸¹ ואולם הביטוי "מה טעם" בפסחים ל ע"ד ש' 4 תחת "מה טע" בכ"ל עמ' 447 ש' 35, בדרשה אמוראית, אינו מוכרע, שכן בדרשה שם יש עברית וארמית; ובשרי"ד: "מה טע" (עמ' 111 ש' 2). וכן במקבילה לאותה דרשה בתענית סד ע"ג ש' 26 בד"י: "מה טעמא"; אבל בכ"ל שם: "מה טע" (עמ' 621 ש' 32). וכן הוא בקטע גינצבורג עמ' 405 ש' 15. והדבר שקול.

⁸² אבל להלן ט ע"ד ש' 4 משובש גם בכ"ל (עמ' 25 ש' 15).

⁸³ ויש שהוא נוקט בראשי תיבות, "מ"ט", ועל ידי זה הוא מעלים לפי תומו את השיבוש הזה שבכ"י ליידין — ראה: "מ"ט דר" (ד"י נזיר נא ע"ב ש' 16) / "מאי (!) טע" דר" (כ"ל עמ' 240 ש' 37); "מ"ט" (קידושין סא ע"א ש' 51) / "מאי (!) טע" (עמ' 296 ש' 32); "מ"ט" (שם, סא ע"ג ש' 40) / "מאי (!) טעמ" (עמ' 299, גליון לשו' 19).

ויש שהוא מתקן את הלשון שבכ"י ליידין: "מה טעמא" (יבמות יא ע"ד ש' 34) / "מא" (!) טע" (כ"ל עמ' 36 ש' 19).

וכן טעה הסדר בפתרון הקיצור "ק" שבכ"ל (בבא מציעא עמ' 376 שו' 2), והדפוס "מהו!" (שם, י ע"ג שו' 61) תחת "מאה", כמות שהוא בכ"א (עמ' 66 שו' 148)⁸⁴.

ו. חלוקת מילים

יש שהסדר מחלק בטעות מילה אחת שבכ"י ליידין לשתיים⁸⁵, ולהפך – יש שהוא מחבר מילה אחת שנחלקה לשתיים בכ"י ליידין.

חילוק, כגון: "את אמרת (!)" (יומא לט ע"ג שו' 15) / "אתאמרת" (עמ' 492 שו' 31); "מי סבור (!) סבר" (יומא מ ע"ג שו' 30) / "מיסבור סבר" (עמ' 498 שו' 12). ואולם החילופים הבאים: "והי דינו" וד"ו עירובין כד ע"ג שו' 4; המופע השני / "והידינו" (כ"ל עמ' 417 שו' 9)⁸⁶; "והי דינו" (סנהדרין כו ע"ב שו' 16) / "והידינו" (עמ' 462 שו' 26), אינם בגדר שיבוש בדפוס ויניציאה, כי זהו מנהגו של סופר כ"י ליידין בכמה מקומות.

חיבור, כגון: "ולידא" (ד"ו יומא לט ע"א שו' 8) / "וליי דא" (כ"ל עמ' 490 שו' 8); וכיוצא בזה מגילה עה ע"א שו' 56 / עמ' 678 שו' 11; קידושין סג ע"ג שו' 47 / עמ' 310 שו' 37; "היידא היא" (שבת ה ע"א שו' 52) / "היי דא" (כ"ל עמ' 325 שו' 25)⁸⁷. וכיוצא בזה "היידא" (תענית סד ע"א שו' 34) / "היי דא" (עמ' 619 שו' 11). ואולם מכיוון שזהו נוהג הכתיבה של סופר כ"י ליידין בשתי המילים האלה בכמה מקומות, אין לדבר כאן על תיקון טעות.

יש שהסדר טועה ופותר מילה אחת כשתיים:

⁸⁴ אבל הפתרון "ודכוותא" בשני המקומות הבאים תחת "ודכוות" (ד"ו כתובות לד ע"ג שו' 25 / כ"ל עמ' 153 שו' 9) נרשם בערך "כמה דתימר... ודכוותה..."; בבא בתרא יד ע"ב שו' 6 / עמ' 395 שו' 22) אינו שיבוש, אף על פי שעדיף היה לפתור "ודכוותה", כסגנון הרגיל בירושלמי, כי האות אל"ף באה לעתים תחת ה"א מפיק בירושלמי, כמו שהערתי לעיל, סוף עמ' קנא, ולהלן, עמ' רמד, סי' 2.

⁸⁵ המילה "של" מחוברת למילה שאחריה בכ"י ליידין, ובדפוס ויניציאה היא פרודה – למשל, "של עימעוס" (ועבודה זרה מא ע"ד שו' 23) לעומת "שלעימעוס" (כ"ל עמ' 547 שו' 8). וכבר כתב רטנר: "וכל מלת של מחוברת בהכת"י הנ"ל [כלומר, כ"י ליידין – מ"ע] במלה שבא [ה] אחריה" (אהצו"י, שבת, עמ' 116, ד"ה של מימי; וכן כתב אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 353, הע' 32 (העירני עליו ד"ר אפרים הלבני). ואמנם, בדיקת המהדורה הממוחשבת של הירושלמי של האקדמיה ללשון על ידי ד"ר הלבני מוכיחה קביעה זו. כי בכ"י ליידין המילה "של" מחוברת תמיד למילה שאחריה, להוציא אותם מקרים שהיא נמצאת בסוף השורה שאז היא מנוקדת בכתב היד (כגון: ברכות, כ"ל עמ' 15 שו' 30 [= ד"ו ע"ג שו' 17]: "זה ארוננו ש' יוסף", עמ' 25 שו' 17 [= ד"ו ע"ב שו' 25]: "באמן ש' שומע תפילה", עמ' 45 שו' 23 [= ד"ו י ע"ב שו' 41]: "פרוסה ש' חטים", או כשהיא נמצאת על הגליון בהגחות המגיה, שאז היא באה ללא ניקוד (כגון: ברכות, כ"ל עמ' 31, גליון לשו' 28 [= ד"ו ז ע"ג שו' 26]: "מזכיר של חנוכה במוסף", עמ' 58, גליון לשו' 9 [= ד"ו יג ע"א שו' 19]: "ועביו של רקיע ת"ק שנה"). כמו כן המילה "של" פרודה במהדורת האקדמיה בדף האבוד של מועד קטן ובהשלמת הדף החסר של יבמות – ראה מה שהערתי עליהם לעיל, עמ' קמב, הע' 4 [עמ' קמא].

⁸⁶ כך אני קורא, אבל במהד' האקדמיה עמ' 484 שו' 38: בשתי מילים.

⁸⁷ ראה מבואות לסה"א, סוף עמ' 504, ה ע"א, שו' 52.

"ר' בר ר' (ו)" וד"ו יבמות ג ע"א שו' 2 / "ר' כר'" וכי"ל עמ' ה שו' 12, ו"הוגה" "בר" (ו)"⁸⁸, וצריך לומר: ר' כר', כמו שהוא בכי"ל לפני ה"הגהה"; "ר' בר ר' (ו)" (שם, ו ע"ד שו' 17) / "ר' בר" (ו)" (עמ' 9 שו' 23)⁸⁹, וצריך לומר: כר'.

ז. ראשי תיבות

ברישום הגרשיים המציינים ראשי תיבות נפלו כמה סוגי טעויות, כדלקמן:
יש שהסדר משמיט בטעות גרשיים בסימון ראשי תיבות: "שמ!" וד"ו פסחים לג ע"ג שו' 57) — בכי"ל: "שמע מינה" (עמ' 462 שו' 37), והיה צריך להדפיס "ש"מ", אך השמיט את הגרשיים.

יש שהסדר יוצר ראשי תיבות מוטעים משתי מילים סמוכות: "לא על מה דרבי אליעזר א"ר (ו) יושוע פליג" וד"ו סוטה כ ע"ד שו' 46) — אבל בכי"ל: "אמ' ר" (עמ' 80 שו' 29), וכך היה צריך להדפיס, שהרי "אמר" שייכת למה שקדם; "דל כן מה בן א"ר מאי (ו)" (נדרים מב ע"ד שו' 60) — בכי"ל: "דלכן מה כן אמ' ר' מאיר" וכו' (עמ' 197 שו' 37), וצריך לומר: דלכן מה נן אמרין ר' מאיר"⁹⁰; "איתפלגון ר' חייה בר יוסף ור' יוחנן, חד א"ר (ו) יודה כב"ש" (נזיר נב ע"ד שו' 37) — בכי"ל: "חד אמ' ר' יודה" וכו' (עמ' 249 שו' 6), וכן צריך לומר; "א"ר (ו) יוחנן כדעתיה" (שם, נב ע"ד שו' 45) — בכי"ל: "אמ' ר' יוחנן כדעתיה" (עמ' 249 שו' 12), וכן צריך לומר. ולא נתברר מי האומר, ושמא הדברים הם דברי סתם התלמוד ויש לפתור "אמ'" כ"אמרין", או שמא יש למחוק אותה; מכל מקום "א"ר" לא יתכן.

יש שהסדר יוצר ראשי תיבות בלתי רגילים: ראה "ק"ל" וד"ו חגיגה עז ע"א שו' 26) / "קל וחומר" (כי"ל עמ' 688 שו' 30); והקיצור הרגיל הוא "ק"ר".
יש שהסדר מוסיף גרשיים בטעות לסימון ראשי תיבות, וכך הוא יוצר ראשי תיבות ממילה אחת: "אית מתני א"ר (ו)" וד"ו קידושין נט ע"ד שו' 55) — בכי"ל: "אמר" (מ נקודה?; עמ' 289 שו' 29)⁹¹, והיה צריך להדפיס "אמר" או לפתור "אמרה"⁹².

ח. טעויות דפוס

הירושלמי דפוס ויניציאה לא נמלט מגורל הספרים המודפסים, ובשעת ההדפסה נפלו בו טעויות דפוס מכל המינים⁹³, טעויות שאין להן זכר בכ"י ליידין.

⁸⁸ כך הוא לפי מהד' האקדמיה עמ' 833 שו' 34.

⁸⁹ במהד' האקדמיה עמ' 854 שו' 29: "בִּרְ".

⁹⁰ וראה עוד מה שהגהתי ופירשתי במאמר זה לעיל, עמ' ה, ד"ה דל כן.

⁹¹ לפי מהד' האקדמיה עמ' 1147 שו' 26, היה כתוב תחילה "אמ' ר'", ונמחקה המ' עם הגרש שעליה,

וניספה מ' אחרת ללא גרש במקומה על ידי המגיה, וחוברת ל"ר" שאחריה, קרי: "אמר" = "אמרה".

⁹² אבל בביטוי "לא בד"א" (ביצה ס ע"ב שו' 57), מקורה של הטעות בכי"ל: "ב'ד'א" (עמ' 599 שו' 7); קרי: "במה דברים אמורים!" ויש בד"ו ובכי"ל נקודה לסימן פיסוק אחרי "לא", והכל מוטעה,

וצריך להיות: בדא, ויש לשים את הנקודה אחריה.

ואלה הם מיני השגיאות: השמטת אותיות, הוספת אותיות, השמטת מילים, הכפלת מילים וחלקי מילים, החלפת אותיות, שחלוף אותיות ומילים והשמטת גרשים.

1 השמטת אותיות

"אתייה כאן (!) דמר" (ד"ו עירובין יט ע"ב שו' 11) / "אתייה כמאן דמר" (כ"ל עמ' 391 שו' 37); "אתמרת!" (יומא מג ע"א שו' 40) / "אתאמרת" (עמ' 511 שו' 15); "ואקים תניי (!)" (ביצה ס ע"ג שו' 4) / "תנייה" (עמ' 599 שו' 17), כלומר התנא הידוע, התנא של בית מדרשו של ר' חייא, ע"ש; "וגזי לי (!)" (תענית סט ע"ג שו' 6) / "וגזי ליה" (עמ' 648 שו' 1); "ממה דאנן חמי (!)" (מגילה עב ע"א שו' 17) / "חמיי" (עמ' 661 שו' 13); "ביניהן!" (שם, עב ע"ג שו' 25) / "ביניהן" (עמ' 664 שו' 7); "ואנן חמי (!) רבנן" (מועד קטן פג ע"ד שו' 46) / "חמיי" (עמ' 727 שו' 9); "אימת!" (יבמות ב ע"ד שו' 62) / "אימתי" (עמ' ה שו' 8); "דרבנן!" (שם, ז ע"ג שו' 22) / "דרבנן" (עמ' 13 שו' 26); "את (!) דבעי מימר" (נזיר נג ע"ג שו' 22) / "אית" (עמ' 252 שו' 34); "כל עמא מודי (!)" (נזיר נג ע"ד שו' 23) / "מודיי" (עמ' 254 שו' 10); "את (!) עובדא" (נידה נ ע"א שו' 63) / "אתא" (עמ' 594 שו' 37).

2 הוספת אותיות

"משום" (ד"ו פסחים לא ע"א שו' 2) / "משם" (כ"ל עמ' 449 שו' 8), ועוד הרבה כדוגמתה; "אם אנינו (!) ענין" (יבמות ד ע"א שו' 40) / "אם אינו עניין" (עמ' יא שו' 22); "כיי (!) דמר" (כתובות ל ע"ב שו' 29) / "כיי" (עמ' 130 שו' 37); "מיליה (!) שמעית" (בבא קמא ד ע"ג שו' 3) / "מילה" (עמ' 340 שו' 37); "לינא חזור (!) ביי" (בבא מציעא ט ע"ג שו' 21) / "חזר" (עמ' 369 שו' 19).

וקרוב לעניין זה, "מתניתא!" (ד"ו עירובין כג ע"ד שו' 33) / "מתניתא!" (כ"ל עמ' 414 שו' 5), ונמתח קצהו השמאלי של גג התי"ו הראשונה עד היו"ד לשם מחיקתה (קרי "ת" תחת "תי"), ונוספה יו"ד אחרת בין השורות בין הנו"ן לתי"ו השנייה, קרי: "מתניתא". והמדפיס טעה והשאיר את היו"ד הראשונה שנמחקה.

אבל בחילוף הבא נראה שיש תיקון מדעת: "רברבין" (ד"ו ראש השנה נט ע"ב שו' 59) / "רברבין" (כ"ל עמ' 593 שו' 21). והגירסאות שקולות⁹⁴.

3 השמטת מילים

"לית (!) כאן... לית כאן..." (ד"ו יומא מד ע"ד שו' 34) / "אין לית כאן... לית כאן..." (כ"ל עמ' 519 שו' 35).

⁹³ ראה ירוכ"פ, מבוא, עמ' יט, סעיף טעיות הדפוס.

⁹⁴ כי מצאנו את שתי הצורות בירושלמי — במועד קטן: "דרבבין" (ופג ע"ב שו' 16), "רברבין" (שם, שו' 17); וכן הוא בשר"ר שם, עמ' 202 שו' 16 ("...רבבין") ושו" 17 ("רבבין"). ואולם בראש השנה: "רברביון" (נח ע"ב שו' 11), וכן הוא בכ"ל שם, עמ' 587 שו' 1. ובמקבילה בסנהדרין: "רברבין" (נח ע"ג שו' 40) — לשון יחיד.

4) הכפלת מילים וחלקיהן

"מה נפיק נפק (!) מן ביניהון" (ד"ו יבמות ב ע"ב שו' 38) / "מה נפק" (כ"ל עמ' ב שו' 20); "מה מה (!) הן" (כתובות כח ע"ד שו' 41) / "מה הן" (עמ' 123 שו' 16); "מתנית' תא (!) פליגא על ר'" (קידושין סג ע"ב שו' 1) / "מתנית'" (עמ' 308 שו' 20). וכבר הערתי על עניין זה באריכות, לעיל, עמ' ככא, אות ג.

5) החלפת אותיות

"קם רבי יושוע דרומיא עם תלמודוי (!) דרבי אחא" (ד"ו עירובין יט ע"ב שו' 29) / "תלמודוי" (כ"ל עמ' 392 שו' 12)⁹⁵; "הדא (!) תנה" (ד"ו עירובין יט ע"ג שו' 39) / "אדא תנה" (עמ' 393 שו' 30)⁹⁶; "כיי דמדו (!) ר'" (שם, יט ע"ג שו' 29) / "דמר" (עמ' 393 שו' 23); "אל (!) שם" (סוכה נד ע"ד שו' 18) / "על שם" (עמ' 568 שו' 27); "רבין (!) דהכא" (מועד קטן פב ע"ד שו' 20) / "רבנן דהכא" (עמ' 719 שו' 17)⁹⁷; "ולא תפתור (!)" (יבמות ו ע"ד שו' 62) / "תפטור" (עמ' 10 שו' 21); "תזרה!" (שם, יג ע"ד שו' 44) / "תורה" (עמ' 46 שו' 30); "ואין (!) בהו" (נזיר נא ע"ד שו' 39) / "ואית בהו" (עמ' 243 שו' 31); "מה מקיימים (!)" (נזיר נב ע"א שו' 39) / "מה מקיימין (!)" (עמ' 245, שו' 5, וצריך לומר: מה נן קיימין; "לה (!) דרבי יוחנן אמר" (נידה נ ע"ד שו' 4) / "לא" (עמ' 597 שו' 34)⁹⁸.

6) שחלוף אותיות ומילים

"ומאחר" (ד"ו מגילה ע ע"ד שו' 49) / "ומואחר" (כ"ל עמ' 655 שו' 15); "תיתפר!" (כתובות כה ע"ב שו' 23) / "תיפתר" (עמ' 104 שו' 16); "מיסמוך עליו (!)" (גיטין מח ע"א שו' 21) / "עלוי" (עמ' 225 שו' 7); "לעבודה!" (נידה נ ע"א שו' 53) / "לעובדה" (עמ' 594 שו' 29); "מהו לשני ליתן (!)" (בבא קמא ג ע"ד שו' 9) / "מהו ליתן לשני" (עמ' 336 שו' 36).

7) השמטת גרשים

"מתנית' אמר (!)" (ד"ו יבמות יב ע"ד שו' 20) / "אמרה" (כ"ל עמ' 41 שו' 17). וראה עוד מה שכתבתי לעיל, עמ' פט, אות ב ואות ג, ועמ' קסב, ריש אות ז⁹⁹.

⁹⁵ כמו שהערתי בערך "תלמודוי דר'" לדמאי כד ע"ג שו' 54, ע"ש.

⁹⁶ ראה מה שהערתי בערך "אדחי תנא" על אתר.

⁹⁷ ואולי התכוון להדפיס "רבנין", ונשמטה הנו"ן.

⁹⁸ אבל: "מני (!) מתנית'" (יבמות ג ע"א שו' 14) תחת "כיני מתנית'" ישנה כבר בגוף כ"ל (עמ' ה שו' 21, ולפי מהד' האקדמיה (עמ' 833 שו' 49) הוגה שם "כיני", אלא שהסדר התעלם ממנה.

⁹⁹ אבל "הדא דתימ (!)" בפסחים לד ע"ב שו' 21 לעומת "הדא דתימ" בכ"ל (עמ' 466 שו' 5) מסופקת, כי בד"י יש נקודה על המי"ם, ואולי היא היא הגרש.

וראה עוד שימוש בגרש במילה משובשת במאמר "לא על הדא אמר'" (עירובין כב ע"א שו' 15, ובכ"ל: "אמרת" (עמ' 405 שו' 13, וצריך לומר: איתאמרת.

פרק ז — המונחים בכ"י ליידין

סוף דבר: חילופי נוסח רבים אירעו בין כ"י ליידין לדפוס ויניציאה, רובם שיבושים ומיעוטם תיקונים. ואף על פי שהמונחים נרשמו בספר זה לפי דפוס ויניציאה, הרביתי להפנות בהערות לגירסאות שבגוף כ"י ליידין, כדי לתקן על פיהן את השיבושים שנפלו בדפוס ויניציאה.

פרק ח

המונחים בכתבי היד ובדפוסים הירושלמי הראשונים

מלבד בירושלמי דפוס ויניציאה ובאביו כ"י ליידין נשתמר לנו נוסח חלקי של ירושלמי עצמאי, בלתי תלוי בכ"י ליידין, בכמה כתבי יד אחרים ובדפוסים ראשונים. מקורות אלה כוללים את סדר זרעים, מסכתות בודדות וקטעים, ואלה הם:

1. כ"י רומי 133, והוא כולל את סדר זרעים ומסכת סוטה.
2. כ"י ר' שלמה סיריליו (להלן: הרש"ס)¹, והוא כולל את סדר זרעים ומסכת שקלים. מסכת שקלים נשתמרה בשלמותה בשני כתבי יד נוספים: כ"י מינכן 95 וכ"י אוקספורד 370.²

3. כ"י אסקוריאל GI-3, והוא כולל את שלוש הבהות.
4. שרידי הירושלמי של לוי גינצבורג, נ"י תרס"ט.³
5. קטעי גניזה וקטעים מכתבי יד אחרים: קטעים בודדים ממסכתות שונות שנתפרסמו על ידי חוקרים שונים.
6. דפוסים ראשונים: מסכת שקלים הנספחת לבבלי דפוס ויניציאה רפ"ב⁴ ומסכת הוריות הנספחת לבבלי הוריות דפוס ויניציאה רפ"א.⁵

בכל המקורות האלה באות לעתים גירסאות מתוקנות לעומת גירסאות משובשות שבדפוס ויניציאה או לשונות נרדפות ללשונות שבדפוס ויניציאה.⁶ נמצא שכתבי יד אלה מהווים בין היתר מקור לתיקונים בדפוס ויניציאה, ועל פיהם תיקנתי לעתים

¹ ואני דן בו להלן, עמ' רב ואילך, בפרק נפרד. שם הוכחתי, שנוסח התשתית של הרש"ס אינו כ"י ליידין.

² יש להעיר כאן, שבספר והזהיר (א), מהד' י"מ פריימן, לייפציג תרל"ג, עמ' קא ע"א – קיג ע"ב) באו קטעים מששת הפרקים הראשונים של מסכת שקלים. קטעים אלה נתפרסמו בסינופסיס, כך ה על פי כ"י מינכן 205 — ראה סינופסיס, כך ד, מבוא, עמ' VIII, סי' 1.1.5.

³ לרבות הקטעים השייכים במדור "נוספות" (עמ' 293-307) וליקוטי הירושלמי המפוזרים לאורך הספר. על ליקוטים אלה ראה ירוכ"פ, מבוא, עמ' כה, ד"ה והנה.

⁴ ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 239.

⁵ ראה ליברמן, שם, ד"ה ברם בשער.

⁶ על חילופי מונחים נרדפים בירושלמי ראה מוסקוביץ, מינוח, עמ' 62 ואילך. ועל רשימה של חילופי מונחים כאלה בין ירושלמי כ"י ליידין לשאר עדי הנוסח וכן בין המקבילות בתוך הירושלמי ראה שם, עמ' 70-92.

את הדברים בספר כפי שצינתי בהערות⁷. הם מלמדים אותנו גם על מסורתו השונה של הירושלמי בניהם של הגרסנים ועל שינויים שנעשו בידיהם של הסופרים. חשובים במיוחד כאן הם אותם מונחים וביטויים שאינם מופיעים בדפוס ויניציאה ושיש בהם כדי להשלים את מונחי הירושלמי⁸.

משום כך החלטתי להביא בנספח מיוחד (נספח ז') את חילופי הנוסחאות החשובים של המונחים שברוב⁹ המקורות האלה¹⁰ — כלומר, לא רשימה מלאה של חילופי נוסח אלא חילופים מובחרים בלבד¹¹.

מלבד זאת כללתי ברשימה הרבה חילופי נוסח סגנוניים, כגון מילים עם וי"ו החיבור ובלעדיה, למרות שלא מצאתי בהם כלל ברור¹². יוצאת מכלל זה המילה "ובלבד", שלדעתי, זהו נוסחה העיקרי, ולכן רשמתי את המקומות שהיא מופיעה בהם בדפוס ויניציאה ללא וי"ו בסימן קריאה בהקבלה לנוסח הנכון שבכ"י רומי, ולא רשמתי את המקומות בכ"י רומי שהנוסח בהם "בלבד" בלי וי"ו¹³.

כמו כן רשמתי חילופי נוסחאות במקומות אחדים שעדיין לא הגעתי בהם לידי הכרעה¹⁴.

⁷ מקומות שלא ציינו בהערות הם אסמכתא נוספת למה שצוין שם או לתיקון המוצע בשתיקה בגוף הרשימה.

⁸ לרשימה של מונחים אלה ראה להלן, עמ' 1878 ואילך.

⁹ חילופי הנוסח של מונחי מסכת שקלים בנוסח הרש"ס וכן בשני כתבי היד הנזכרים של מסכת שקלים — כ"י מינכן וכ"י אוכספורד — כלולים במדור חילופי הנוסחאות של מסכת שקלים שאני מתעתד להוציא ולא נכללו כאן.

¹⁰ והבאתי בראש הנספח את כ"י רומי, לפי שהוא לסדר שלם, והקדמתי אותו לרש"ס שגם הוא לסדר שלם, לפי שכ"י רומי הוא נוסח ירושלמי אותנטי, ואילו נוסח הרש"ס מעובד הוא, כפי שיבואר בהמשך הדברים; והקדמתי את הרש"ס למסכתות הבודדות לפי שהוא מקיף סדר שלם; ואלה האחרונות לשרידי הירושלמי מפני שהן ממסכתות שלמות, ואילו שרידי הירושלמי כולל רק קטעים; ושרידי הירושלמי לקטעים לפי שהוא כולל קטעים ממסכתות רבות, ואילו הקטעים אינם אלא קטעים בודדים ממסכתות בודדות.

¹¹ ראה מה שהערתי להלן עמ' קע לכ"י רומי, עמ' קפח לשרידי הירושלמי ועמ' רכד לנוסח הרש"ס.

¹² וכבר כתב אפשטיין בעניין דומה: "אף בוי"ו המחברת חלקי הלכה, או הלכה אחת לשניה או תנאי הלכה אחת, אין קביעות" (מבוא לנוה"מ, עמ' 1060, ד"ה אף, עי"ש). וראה עוד מה שכתב שם, עמ' 1065, סי' 5.

¹³ ואלה הם המקומות האלה בהקבלה לדפוס ויניציאה: ד"ו ברכות ה ע"א ש' 59 ("ובלבד") — כ"ר עמ' 56א ש' 13 ("בלבד"); ו ע"ג ש' 36 — עמ' 63א ש' 15; ט ע"ב ש' 33 — עמ' 75 ש' 11; שם, ש' 36 — שם, ש' 16; שם, ש' 57 — עמ' 76א ש' 3; שם, ש' 59 — שם, ש' 5; ט ע"ד ש' 20 — עמ' 77 ש' 2; שביעית לג ע"ב ש' 31 (המופע השני) — עמ' 188א ש' 24; לח ע"א ש' 48 — עמ' 2205 ש' 38; תרומות מג ע"ג ש' 43 — עמ' 227א ש' 23; מז ע"ג ש' 56 — עמ' 2245 ש' 14.

¹⁴ כגון: "תני" (שביעית לט ע"ב ש' 43) — "והתני!"; (רש"ס קסא ע"ב ש' 6; וצריך לומר: והתני!); "פשוט הוא (ז) לך" (מעשרות מח ע"ד ש' 37) — "פשוט הוא לך" (רש"ס ז ע"ב ש' 5); "אין מן הדא" (קידושין סד ע"ג ש' 59) — "אין מן הברה" (שריר עמ' 232 ש' 41).

בנוסף לכך ליקטתי ממקורות אלה, דרך אגב, גם חילופי נוסחאות מהמונחים המופיעים במקורות התנאיים, הן בעברית הן בארמית.¹⁵

לעתים ליקטתי חילופי נוסחאות של מילים בודדות מתוך מאמר שלם גם כשהשאר משובש, והדבר אמור ביחוד בכ"י רומי, שרבות בו הגירסאות המשובשות. יתר על כן, לעתים כללתי מילים משובשות שבו, כאשר גירסתו עדיפה מצד אחר על גירסת דפוס ויניציאה למרות השיבוש שבה, וכן כללתי מילים משובשות כאן ושם כאשר מתוך שתי הגירסאות, זו של כ"י רומי וזו של דפוס ויניציאה, עולה הגירסא האמיתית, כפי שרשמתי אותה בהערות.¹⁶

במקום ששגה סופר כתב היד ותיקן את עצמו רשמתי את הלשוניות כפי שהם אחרי התיקון,¹⁷ שאין כוונתנו כאן לאגור שיבושים אלא נוסחאות מבוררות של הירושלמי, בין עדיפות בין שקולות. מטעם זה גם אינני מתייחס בדרך כלל לזוטות שבכתבי היד.¹⁸

¹⁵ וראה עוד החילופים הבאים מכ"י רומי: "שנ" (ד"ר ברכות ז ע"ד שו' 35) — "כמו שנ" (כ"ר עמ' 69א שו' 6; "ומה טעם" (ברכות ח ע"ב שו' 63 וש' 64, ח ע"ג שו' 3) — "שנ" (עמ' 71 שו' 34, שו' 36 וש' 41); "שנאמר" (פאה יט ע"א שו' 33) — "דכת" (עמ' 119 שו' 39); "מאי (!) טעמא" (סוטה יז ע"א שו' 24) — "מה טעם" (עמ' 5 שו' 5).

¹⁶ במקום שהתיקון אחד הוא לשני המקורות, בא התיקון בכ"י רומי בסתם; במקום שהיה צורך בתיקון שונה פירטתי את התיקונים בשניהם. וכן נהגתי בחילופי הנוסחאות מהמקורות האחרים.
¹⁷ ראה, למשל, הדוגמאות הבאות מכ"י רומי: "ומה טעם" טעמיה" (ברכות עמ' 95 שו' 15): המילה "טעמ" נמחקה על ידי סופר כ"י רומי עצמו, בשתי נקודות, אחת מעל הטי"ת ואחת מעל המי"ם, ולא כללתי אותה; "אתא ק' עובדא" (פאה עמ' 114 שו' 17): האות "ק" נמחקה בנקודה מעליה, ולא רשמתי אותה; "ומן דאמ" (דמאי עמ' 142 שו' 14): הנו"ן של "ומן" כתובה על גבי אל"ף לשם תיקון (וכלומר, "ומן" תחת "ומא", זאת לשם השוואה למופע שבשורה הקודמת: "מן דא" (האל"ף נקודה לסימן מחיקה או לשם קיצור, ולא רשמתי אותה; "איתנני" (תרומות עמ' 241 שו' 21): התי"ו השנייה תוקנה מאות אחרת, אולי מהאות כ"ף; וכן רשמו בסינופסיס (ראה עליו להלן, עמ' רג): "איתוכ(ת)נני" (הסימן { } מציין שם מחיקה בכתב היד, והסימן { } מציין השלמה בין השורות או בגליון), ואני רשמתי "איתנני (ו)", כפי שהוא אחרי התיקון, וצריך לומר, כמובן: אית תנני, בשתי מילים. ואולם בנוסח הרש"ס שבביעית צד ע"א שו' 5 (והוא מקביל לד"ו לו ע"ד שו' 11; ושם: "קשיתה") רשמו בסינופסיס: "קשית(ת)נני". וכן אני רשמתי: "קשית(ת)נני" (בהחלפת הסימן { } בסינופסיס לסימן { }, ובהחלפת הסימן { } לסימן [] — ראה מה שהערתי להלן, עמ' רג, הע' 15). וטעם הדבר, לפי שאין כאן שיבוש אלא חילוף צורה, כמו שמוכיחה הצורה "קשיתה" השנייה הבאה בד"ו שם, שו' 12, שנרשמה בסינופסיס: "קשית(ת)נני" (שם, שו' 6). משמע, שהסופר החליף את האל"ף שבסוף הצורה לה"א, מכיוון שסבר שהצורה באל"ף משובשת. וזה חילוף מיותר, כי האל"ף משמשת לעתים במקום ה"א מפיק, כמו שהערתי להלן בפרק ענייני לשון, עמ' רמד, סי' 2.

¹⁸ ושוב דוגמאות מכ"ר: "והכא הוא אומ הכן" (דמאי עמ' 154 שו' 26) — ישנה נקודה בתוך הכ"ף של "הכן"; "דא'ר יוסה רבי" (כלאים עמ' 174א שו' 24) — הה"א של "יוסה" והי"ו של "רבי" נקודות מעליהן. וכן כל כיוצא בזה.

את כל החילופים האלה ערכתי בטורים מקבילים בעמודי הנספח, כדרך שעשו לפניי גינצבורג,¹⁹ אפשטיין²⁰ וליברמן²¹, לפי דרכם. לעתים רשמתי בצד הנוסחאות, בין סוגריים עגולים, את פתרונם של הקיצורים²², ולעתים את פירושם של המונחים²³, כפי שעשיתי ברשימה הראשית. חילופי נוסחאות אלו, יש מהם שניתן לעמוד על טיבם מעיון ברשימת החילופים²⁴, ויש מהם שצריכים עיון במקור. מכאן ואילך אדון בקצרה בתופעות המיוחדות לכל מקור בעניין זה של המונחים.

1. המונחים בכ"י רומי

כ"י רומי יצא במהדורה פקסימילית, בהוצאת מקור, ירושלים תשל"א²⁵. כתב היד חסר בסופו ובתוכו²⁶, ובמהדורה המצולמת ישנם שני דפים הפוכים²⁷. בכ"י רומי קשה לעתים להכריע בין אותיות דומות, כגון בין וי"ו ליו"ד ובין דלי"ת לרי"ש. ואני רשמתי לפי צורת האות שבכתב היד כפי שנראתה לי אחרי העיון. הסופר רגיל לרשום מי"ם אמצעית בסוף מילה מקוצרת בצורה מיוחדת ללא גרש, וכן העתקתי, וב"סינופסיס"²⁸ רשמו אותה עם גרש. דברים שנוספו בין השורות או על הגליון בכ"י רומי נרשמו בין סוגריים מרובעים. וזה מנהגו של גינצבורג בשרידי הירושלמי²⁹.

¹⁹ שרי"ר, עמ' 347 ואילך.

²⁰ "דקדוקי ירושלמי", מבואות לסה"א, עמ' 339 ואילך.

²¹ על הירושלמי, עמ' 55 ואילך.

²² ראה, למשל, בנוסח הרש"ס לחלה עא ע"ב שו' 18 (מקביל לד"ו ס ע"א שו' 1), ולערלה ב ע"ב

שו' 7 (מקביל לד"ו ס ע"ג שו' 29).

²³ כגון: הא (= אבל); מהו (= מה הדין); וכיוצא בזה.

²⁴ כי לא רשמתי בהם רק את המילה הנידונה לבדה אלא את המונח כולו או את החלק שבו היא

מופיעה.

²⁵ לביבליוגרפיה על כ"י רומי ראה סינופסיס, כרך א, Einleitung, עמ' x, הע' 20.

²⁶ כתב היד מסתיים בסוף מסכת ערלה וחסרה בו מסכת ביכורים. אשר לרשימת החסרונות הפנימיים, ראה ע"צ מלמד, "הגהות בירושלמי כתב-יד לידן על-פי כתב-יד רומי", תרביץ נ (תשמ"א), סוף עמ' 107 ואילך (= ע"צ מלמד, עיונים בספרות התלמוד, ירושלים תשמ"ו, סוף עמ' 373 ואילך). על החסרון הראשון (בעמ' 193א שו' 24 בכ"ר) של החומר שישנו בד"ו שביעית לד ע"ג שו' 45 עד לד ע"ד שו' 36 העיר גם ליברמן בתוכפ"ש, שביעית, עמ' 512, הע' 1: "ובירושלמי כי"ר חסר שם דף שלם".

²⁷ הדף הכולל את עמ' 217-218 וכן הדף הכולל את עמ' 235-236. והסדר הנכון לפי הירושלמי הוא

עמ' 218 ואחריו עמ' 217; וכן עמ' 236 ואחריו עמ' 235.

²⁸ על הסינופסיס ראה מה שכתבתי להלן, עמ' רג.

²⁹ ראה מה שהערתי להלן, עמ' קצט, הע' 189.

אשר לטיב הנוסח של כ"י רומי: אמנם, ישנם בו שיבושים מרובים³⁰ ובהם שיבושים משותפים עם דפוס ויניציאה³¹ או דומים להם³²; ברם, למרות שפע השיבושים שבו, תעיד רשימת החילופים הנבחרים שבנספח ז³³ ובסעיפים הבאים על תופעות מיוחדות

³⁰ ראה: ירוכ"פ, מבוא, ריש עמ' טו, ד"ה חשוב מאוד; גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' לה, ד"ה ערך.

³¹ ראה למשל: "בע"י (ו) מתניתא" (ד"ו ברכות ג ע"א ש' 45) = כ"ר עמ' 45 ש' 38; וצריך לומר:

כיני מתניתא.

³² ולעתים בחילופי כתיב — ראה, למשל: "תני בשם ר' אימי (ו)!" (פאה יח ע"א ש' 43) = עמ' 115

ש' 11 (ואבל שם: "אמי"), וצריך לומר: מאיר; "והתני!" (פאה יח ע"ד ש' 59) — "והא תני (ו)!" (עמ' 119 ש' 8, ולא גרסין לה; "מה (ו) נן קיימין" (דמאי כב ע"ב ש' 1) — "מן (ו) אנן קיימין" (עמ' 134 ש' 16, ולא גרסין "מה" ולא "מן"; "לא אסרו (ו) אלא" (תרומות מב ע"א ש' 20) — "לא אסור (ו) אלא" (עמ' 221 ש' 16, וצריך לומר: אמרו, כמו שהוא ברש"ס מז ע"א ש' 7.

³³ וישנם חילופים נוספים שלא נכללו שם. חילופים אחרים שגורים נרשמו רק לעתים, ואחרים נשמטו.

ואלה הם סוגי החילופים שלא נכללו בכלל ברשימת חילופי הנוסחאות ולצדם כמה מקומות לדוגמה:

א. ה"א אחרי קמץ בסוף מילה תחת אל"ף: "מדמא" (ד"ו ברכות ב ע"ג ש' 34) / "מדמיה" (כ"ר עמ' 443 ש' 2; "לחבריה" (שם, ב ע"ד ש' 38) / "לחבריה" (עמ' 444 ש' 16; "שנייה היא" (שם, ג ע"ד ש' 27) / "שנייה היא" (עמ' 49 ש' 15; "להכא" (שם, ד ע"ב ש' 10) / "להכה" (עמ' 51 ש' 21; "הדא אמרה" (שם, ש' 24) / "הדא אמרה" (שם, ש' 45; "ועוד מן הדא" (שם, שם) / "ועוד מן הדא" (עמ' 51 ש' 1).

ב. חילופי הצורות "כאן" / "כן": "כאן" (תרומות מח ע"א ש' 21) / "כן" (כ"ר עמ' 247 ש' 27, וראה מה שהערת על חילוף זה לעיל, עמ' קלה, הע' 432.

ג. חילופי הצורות "מאן" / "מן": "מאן" (ברכות י ע"א ש' 32) / "מן" (כ"ר עמ' 78 ש' 31; "מאן הוא" (תרומות מ ע"ב ש' 58) / "מנהיא!" (עמ' 215 ש' 34; "מאן" (סוטה כד ע"ב ש' 21) / "מן" (עמ' 39 ש' 21).

ד. שתי יודי"ן המציינות את הדיפונג ay בסוף מילה תחת יו"ד אחת: "חבריי" (ברכות ג ע"א ש' 13) / "חבריי" (כ"ר עמ' 45 ש' 34; "חבריי" (שם, ש' 25) / "חבריי" (עמ' 45 ש' 8).

ה. הצורה "כן אנן קיימין" בכ"י רומי תחת "כי נן קיימין" בדפוס ויניציאה: "כי אנן קיימין" (ד"ו פאה יז ע"ב ש' 27) / "כן אנו (ו) קיימין" (כ"ר עמ' 106 ש' 3; "כי נן קיימין" (שם, יז ע"ג ש' 6) / "כן קיימין (ו)!" (עמ' 107 ש' 36; "כי נן קיימין" (דמאי כב ע"ג ש' 19) / "כן אנן קיימין" (עמ' 135 ש' 40).

ו. חילופי צורות — מורכבות לעומת פרודות — במונחים "הדא דתימר", "והא תני", "והא תנינן": "הדא דתימר" (ברכות ג ע"ב ש' 60) / "הדא דאת אמ" (כ"ר עמ' 47 ש' 31; "והא תני" (שם, ב ע"ד ש' 49) / "והתני" (עמ' 44 ש' 33; "והא תני" (שם, ה ע"ד ש' 8) / "והתני" (עמ' 59 ש' 5; "והתני" (שם, ו ע"ג ש' 13) / "והא תני" (עמ' 62 ש' 19; "והתני" (פאה יז ע"ג ש' 27) / "והא תני" (עמ' 112 ש' 34; "והא תנינן" (ברכות ו ע"ב ש' 18) / "והתנינן" (עמ' 61 ש' 4; "והתנינן" (פאה יז ע"א ש' 55) / "והא תנינן" (עמ' 110 ש' 24; "והתנינן" (שם, יז ע"ג ש' 13) / "והא תנינן" (עמ' 112 ש' 8).

בסוגים הבאים נרשמו החילופים רק במקומות בודדים ונשמטו שאר המקומות שכמה מהם מובאים להלן לדוגמה.

א. יו"ד עיצורית כפולה תחת יו"ד אחת: "ואתיה" (ברכות ב ע"ג ש' 43) / "ואתייה" (כ"ר עמ' 443 ש' 17; "ענין" (שם, ב ע"ד ש' 7) / "עניינן" (עמ' 44 ש' 15).

ב. חילופי "יין"/"יים": "מודין" (כלאים כז ע"ב ש' 39) / "מודים" (כ"ר עמ' 161 ש' 36; "מודין" (תרומות מד ע"א ש' 27) / "מודים" (עמ' 228 ש' 27; "מודין" (שם, מז ע"ב ש' 41) / "מודים" (עמ' 244 ש' 7). ולהפך: "מודים" (כלאים לא ע"ג ש' 43) / "מודין" (כ"ר עמ' 181 ש' 13).

בכתיב שלו ועל הגירסאות הרבות המשובחות שנשתמרו בו, שיש בהן משום תיקון לנוסח הירושלמי והבנה יותר מעמיקה בשיטות הכתיב שלו.³⁴

א. לשונות מורכבים

בכ"י רומי רווחת התופעה של מילים מורכבות הבאות בדפוס ויניציאה כשתי מילים נפרדות.³⁵ למשל:

"והא מתניתא פליגא" (ד"ו ברכות ח ע"א שו' 32) / "והמתניתא פליגה" (כ"ר עמ' 70א שו' 21); "מאי (!) טעמא" (שם, יד ע"ב שו' 48) / "מטעמה" (עמ' 98א שו' 7); "הא אם" (פאה יז ע"ד שו' 42) / "האם" (עמ' 114א שו' 24); "לא כד אולפן (!) רבי" (שם, כא ע"ב שו' 23) / "לכן אלפן רבי" (עמ' 130א שו' 11); "ולא כן כתיב" (שם, שו' 24) /

ג. הצורה "רבנין" הירושלמית תחת "רבנן" הבבלי: "ורבנן דהכא" (ברכות ג ע"ד שו' 54) / "ורבנין דהכא" (כ"ר עמ' 49א שו' 14).

ד. "ותני עליה" הבאה לעתים בכ"י רומי תחת "ותני עלה" שבדפוס ויניציאה: "ותני עלה" (דמאי כב ע"ב שו' 24) / "ותני עליה" (כ"ר עמ' 134א שו' 17).

ובסוגים הבאים לא נרשמו החילופים אלא אגב חילוף נוסח אחר (כגון: "מהו ל-" [ד"ו ברכות ו ע"ג שו' 18] / "ומהוא ל-" [כ"ר עמ' 62 שו' 28]; "מאן דאמר" [ברכות יב ע"ד שו' 24; מופע שני] / "ומאן דמר" [עמ' 89 שו' 27]; "הדא דתימר (!)" [מעשרות נא ע"א שו' 5] / "הן דתמר" [עמ' 262א שו' 21]), ולכן נשמטו, לדוגמה, החילופים הבאים:

א. "מהוא" המופיעה לעתים בכ"י רומי תחת "מהו" בדפוס ויניציאה: "מהו" (ד"ו פאה יח ע"ב שו' 2) / "מהוא" (כ"ר עמ' 115א שו' 1); דמאי כד ע"ג שו' 37 / עמ' 146א שו' 11; כלאים כח ע"ב שו' 26 / עמ' 167א שו' 8; שביעית לה ע"ב שו' 25 / עמ' 194א שו' 22.

לעתים הצורה בכ"י רומי היא "מה הוא" תחת "מהו" בדפוס ויניציאה, וגם חילוף זה נשמט — ראה, למשל: פאה כא ע"א שו' 38 / כ"ר עמ' 129א שו' 22; כלאים לב ע"ב שו' 4 / עמ' 183ב שו' 38.

ב. חילופי צורות ארוכות וקצרות בפועל "אמר": "ומאן דמר" (ברכות ב ע"ד שו' 18) / "ומאן דאמר" (כ"ר עמ' 44א שו' 31); "כמן דמר" (שם, ג ע"א שו' 59) / "כמן דאמר" (עמ' 46א שו' 12).

ג. הצורה המתוקנת "דתימר" תחת "דתימר" המשובשת שנשתגרה בדפוס ויניציאה בביטויים "הדא דתימר" ו"כמה דתימר": "הדא דתימר" (ברכות ב ע"ב שו' 20) / "הדא דתמר" (כ"ר עמ' 42 שו' 11); "הדא דתימר" (שם, ד ע"ד שו' 16; שם, ה ע"ב שו' 39) / "הדה דתמר" (עמ' 54 ע"א שו' 1; עמ' 356 שו' 43); "כמה דתימר" (ברכות ז ע"א שו' 56) / "כמה דתמר" (עמ' 65 שו' 29); "כמה דתימר" (פאה כ ע"ב שו' 36) / "כמה דתמר" (עמ' 125א שו' 11).

³⁴ ודבר פשוט הוא שהכרת שיטות הכתיב יש בה כדי לסייע הרבה בפירוש העניין.

³⁵ ומצאנו כיוצא בזה גם במקורות אחרים, ולעתים גם שלא במסגרת המונחים — למשל: "מה שמיה" (ברכות ה ע"א שו' 17) / "ומשמיה" (שר"ר עמ' 9 שו' 9); "ימה שמיה" (שם, שם) / "ומשמיה" (שם, שו' 10); "הא אם" (פסחים לה ע"א שו' 26) / "האם" (קטע לוינגר עמ' רפא שו' 16).

תופעה זו קיימת גם במשנה — על "מ-" בתיבה אחת במקום "מה", למשל, ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1217, סי' י; ועל "מ-" במקום "מי", ראה שם, עמ' 1218, סי' א. וראה עוד הדוגמאות הבאות לשתי התופעות אצל אפרים פורת, לשון חכמים, ירושלים תרצ"ח: "משאין" = "מה שאין" (עמ' 13); "משישייר" = "מה שישייר" (עמ' 65); ולהפך: "מי שנזקק" = "משנזקק" (עמ' 149) וע"ש. כל הדוגמאות מנוקדות שם ניקוד בבלי, אם מלא אם חלקי, ואני מצטט ללא הניקוד.

"ולכן כתוב" (שם, שו' 12); "לא כל שכן" (וכלאים לא ע"ג שו' 10) / "לכל שכן" (עמ' 181א שו' 4); "טעמא (!) דר'" (ותרומות מז ע"ד שו' 19) / "מיטעמ' (!) דר'" (עמ' 246א שו' 14), וצריך לומר: מטעמ' (= מה טעמ'); "כמי שלקטום" (מעשרות נא ע"ב שו' 25) / "כמשלקטום" (עמ' 263א שו' 15). וראה עוד "לא מן דעתיה" (שביעית לה ע"ד שו' 29) / "למאן (!) דעתיה" (כ"ר עמ' 196ב שו' 11), וצריך לומר: למן (= לא מן). וקרוב לזה: "כיי דתנינן תמן" (ופאה יו ע"ד שו' 54) / "כדתנינן תמן" (כ"ר עמ' 109ב שו' 3)³⁶. מכאן למדתי שפירושם של הלשונות הבאים בדפוס ויניציאה: "התנייא אחרייא" (ופאה יח ע"ד שו' 57, "והתנייא קדמיא" (שם, שו' 58), "והתניא אחרייא" (שם, שם) — הוא "הא תנייא", "והא תנייא", כמו שהוא באמת בכ"ר בשני האחרונים: "הא תניא קדמיא" (!) (עמ' 119א שו' 4, "והא תניא אחריא" (שם, שו' 6), אף על פי שפתרון הסוגיא עדיין צריך עיון³⁷. וכן הוא בשרי"ר בביטוי השני: "הא תנייא קדמ..." (עמ' 38 שו' 20). וכן הוא לעיל שם, שו' 18: "והא תנייא קדמיא" (בד"ו שם, שו' 56: "תנייא קומייתא" (!) ["]³⁸.

ב. כינוי הרמז לרחוקים: "אילוד"

בכ"י רומי נשתמר כינוי הרמז לרחוקים, "אילוד", שלא נותר לו זכר בדפוס ויניציאה — ראה: "לאילוד" (ושביעית לט ע"א שו' 13), אבל בכ"ר: "לאילוד" (עמ' 209ב שו' 4); "אינון" (ברכות יג ע"ב שו' 30), אבל בכ"ר: "אילוד" (עמ' 92א שו' 11), וצריך לומר: אילוד.

כינוי זה נשתמר גם בשרי"ר: "אלוד עימה (!)" (וסוטה עמ' 210 שו' 6, וצריך לומר: עמה)³⁹, וגם בכ"א: "אלוד עמא" (בבא מציעא עמ' 49 שו' 75)⁴⁰. וכבר עמד על קיומו לויאס, גלילית, סוף עמ' 36. וראה קוטשר, מחקרים, ריש עמ' קפח, ד"ה אילין (ושם: "איליד"). ועיין ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 136, שו' 75 (ושם: "אלוד"; עמ' 147, שו' 23 (ושם: "אליד")⁴¹.

ג. שמות החכמים

לעתים נשתמרו בכ"י רומי שמות של אמוראים בעלי מימרות שחסרים מדפוס ויניציאה, וכך יכולים אנו לאתר מונחים אמוראיים.

³⁶ וראה עוד מה שהעיתי בסוף ערך "כד תנינן תמן".

³⁷ ראה מה שהעיתי בערך "תנייא קומייתא סברי (!) מימר... התנייא (!) אחרייא סברי (!) מימר..."

לפאה יח ע"ד שו' 58-59.

³⁸ ולהפך, במקום אחד מצאנו מילה אחת שנחלקה לשתיים בטעות בכ"ר: "הא גדר (!)" (וכלאים

עמ' 165ב שו' 35) תחת "הגדר"; ובד"ו: "וגדר" (כח ע"א שו' 45).

³⁹ בד"ו שם: "ואתון" (יט ע"א שו' 29).

⁴⁰ בד"ו שם: "אתון" (ח ע"ג שו' 52).

⁴¹ לכ"א, בבא מציעא, עמ' 55 שו' 23.

למשל, אמרו בברכות ד"ו כהמשך לדברי רבי על מצוות שבת: "להודיעך שהיא שקולה כנגד מצותיה של תורה" (ג ע"ג שו' 14). אבל בכ"ר: "א"ר' אלע' בר אבינא להודיעך" וכו' (עמ' 47, גליון תחתון לשו' 16). וכן הוא גם ברש"ס, כו ע"ב שו' 1; וכן הוא גם בגוף כ"ל: "אמ' ר' אלעזר בר' אבינא" (עמ' 10 שו' 11), ונמחק על ידי המגיה; וכן הוא במקבילה שבנדרים לח ע"ב שו' 8 גם בד"ו. וראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 343, הע' 47.

כיוצא בזה נאמר בסוטה בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי: "נמצא רביע מגרש והשאר שדות" (כו ע"ב שו' 55), אבל בכ"ר: "ר' יוחנן בש' ר' אליעז' בנו של ר' יוסה הגלילי" (עמ' 222 שו' 10)⁴².

ד. השלמות לנוסח הירושלמי

אשר לנוסח הירושלמי, ישנן, למשל, במסכת ברכות שתי השמטות בדפוס ויניציאה שנשתמרו בכ"י רומי. וכאן לא רק המונח גופו אלא כל הקטע שבו הוא מופיע נשמט בדפוס ויניציאה. ואלה הם המונחים: "את מימר דבעי (ו!)" (עמ' 86 שו' 28)⁴³ — וכל המימרא נשמטה בד"ו יב ע"א שו' 32; "מחלפה שטעין בית (ו! שמי תמן ואינן ואמרין (ו!))... והכה אמרין... תמן... ברם (ו!)" (עמ' 87 שו' 41-44)⁴⁴ — וכל הקטע נשמט בד"ו יב ע"ב שו' 1.

ויש להעיר עוד על שתי סוגיות שנשתמרו בהן כנראה הנוסח העיקרי בכ"י רומי, ועל פיו פירשת⁴⁵, פיסקתי ורשמתי ברשימה.

הסוגיא הראשונה בפאה פ"ג ה"ח, יז ע"ד שו' 33, והנוסח בד"ו שם: "אמר ליה לא רבי אליעזר שנייא היא שכיב מרע דרבי אליעזר כבריא דרבנן". ואולם בכ"ר: "אמ ליה לא ר' אליעזר היא שנייה היא שכיב מרע דר' אליעזר שנייה היא שכיב מרע דרבנן א"ל' שכיב מרע דר' אליעז' כבריא דרבנן" (עמ' 114 שו' 4). לפי נוסח זה יש לנו כאן גירסא כפולה. הראשונה היא: "שנייה היא שכיב מרע דר' אליעזר שנייה היא שכיב מרע דרבנן", והשנייה: "שכיב מרע דר' אליעז' כבריא דרבנן". ובד"ו נשתתירו לנו שרידים משתי הגירסאות: הרישא של הראשונה והסיפא של השנייה.

לפי הגירסא הראשונה, כך אמר לו ר' מנא לר' חנניה: שונה הוא שכיב מרע דר' אליעזר משכיב מרע דרבנן. כלומר, ששכיב מרע דר' אליעזר דינו כדין בריא דרבנן, ולכן אין לדחות את הלימוד מהברייתא⁴⁶ בטענה שמדובר בשכיב מרע. ולפי הגירסא

⁴² אלא ש"נמצא" מציינת כאן מסקנה עובדתית, לא הלכתית, ולכן לא נכללה ברשימה.

⁴³ צריך לומר: אית דבעי מימר. וכן הוא ברש"ס קפח ע"א שו' 12 (אבל שם: "ואית דבעי").

⁴⁴ צריך לומר: מחלפה שטתון דבית שמי תמן אינן אמרין... ברם הכה (או הכא). וכיוצא בזה ברש"ס

קצא ע"ב שו' 1 ואילך.

⁴⁵ הסוגיא הראשונה כבר נתפרשה כך על ידי הפני משה.

⁴⁶ = תוספ' בבא בתרא, פ"י ה"ב, עמ' 165.

השנייה, הדברים נאמרו בדרך יותר קצרה ומפורשת: שכיב מרע דר' אליעזר כבריא דרבנין, ויפה פשטנו את הבעיא שלנו מדבריו של ר' אליעזר.⁴⁷

הסוגיא השנייה היא בתרומות פי"א ה"ז, מח ע"א שו' 41 ואילך, וזה לשונה:

ר' ירמיה בעא קומי רבי זעירא עד כדון בתרומה שנפלה לו מבית אבי אמו כהן ואפילו בתרומת גרנו. אמר ליה מאן יימר לך בתרומת גרנו. רבי יונה ורבי יוסי. רבי יונה כרבי ירמיה ורבי יוסי **כרבי זעירא**. מאן דאמר בתרומת גרנו **נחלק** ואתי **אתייה למאן דאמר** בתרומה שנפלה לו מבית אבי אמו כהן בלא בן⁴⁸ בשאינו צריך זכייה. אמר ליה במזכה לו על ידי אחר.

כך היא הגירסא בד"ו. וכיוצא בזה ברש"ס קסה ע"ב שו' 7 ואילך. ועיין שם, בד"ה אתייה למ"ד. ונדחקו בה המפרשים, ורבינוביץ לא נדרש לה⁴⁹. ואפשטיין כתב עליה: "יש כאן **חסרון גדול**, עי' כ"י ר"י⁵⁰, ולא פירש. והנה כך הוא הלשון בכי"ר בסוף הסוגיא אחרי "כרבי זעירא":

מאן דאמ' בתרומת גורנו **נדלק** ואתי אתייה **מאן דאמ' בתרומ' שנפלה לו מבית אבי אמו כהן נדלק ברשותיך ר' בא בר כהן בעא קומי ר' יוס' ולמאן**⁵¹ **דאמ' בתרומה שנפלה לו מבית אבי אמו כהן בלא כך שאינו** (!)⁵² צריך זכייה אמ' ליה במזכה לו על ידי אחר (עמ' 248 שו' 28 ואילך).

והיא גירסא מאירת עיניים. והריני לפרש:

הסוגיא חוזרת על הפיסקא "בת ישראל שנישאת לכהן והיא לימודת לבוא אצל אביה ואביה מדליק ברשותה" (תרומות פי"א מ"ז). וכן יוצא מפירוש הרא"ף ד"ה בתרומה שנפלה.⁵³

עד כדון. עד כאן אביה מדליק ברשותה.

בתרומה שנפלה לו מבית אבי אמו כהן. שתרומה זו היא שלו, ומן הדין היה לו למכור אותה לכהן שיהנה בה⁵⁴ והדמים שלו, ועכשיו שבתו נשואה לכהן הוא יכול להדליק אותה בביתו בשבילה.

⁴⁷ וראה עוד מה שהערתי לעיל, ריש עמ' מב, על גירסא זו; ומה שהערתי בערך "שנייה היא... שנייה היא... (בניחותא)" על המקבילה בקידושין ס ע"ד שו' 7-8.

⁴⁸ צריך לומר: כן; וכי"ר גורס: "כך". וכן עיקר.

⁴⁹ בשתא"י, עמ' 103.

⁵⁰ מבואות לסה"א, עמ' 459, הע' 17; וההדגשה במקור.

⁵¹ כן הוא אחרי התיקון, ולפני התיקון: "ולמהאן", ונמחקה הה"א כראוי.

⁵² צריך לומר: אינו.

⁵³ דפוס אמשטרדם ת"ע, לג ע"ב.

⁵⁴ ראה הרמב"ם פ"ב מהלכות תרומות ה"ד, ומשנה למלך שם; תוס' פסחים, לד ע"א, ד"ה מחמין.

ואפילו בתרומת גרנו. כלום גם בתרומת גורנו הדין כן, או שמא אין כאן קיום מצוות נתינה, שהרי בתו היא בת ישראל.

מאן יימר לך בתרומת גרנו. ר' זעירא גער בר' ירמיה: מאן יימר לך בתרומת גרנו, כלומר, מי יתיר לך זאת בתרומת גורנו? ונראה, שהטעם הוא משום דבעינן מתנה לכהן ואין כאן.

רבי יונה כרבי ירמיה. וכו'. ר' יונה סבור בדין זה כר' ירמיה, ומתיר לעשות זאת אפילו בתרומת גורנו⁵⁵, ואילו ר' יוסי חברו פשיטא ליה כר' זעירא, שאסור לו לעשות כן בתרומת גורנו.

ואומר עכשיו התלמוד שיש חילוק בפירוש משנתנו בין שתי הדעות:

מאן דאמר בתרומת גורנו נדלק ואתיייה. פירוש: מי שמיקל לעשות זאת אפילו בתרומת גורנו, הוא מחמיר מצד אחר. שהוא מפרש "ברשותה" שבמשנתנו — בנוכחותה. כלומר, אומר לה האב לבתו: "נדלק ואתיייה" — אדליק ואת באה? שהצורה "נדלק" היא בנו"ן העתיד למדבר, כרגיל בירושלמי, והמילה "ואתיי" היא כינוי הגוף לנוכחת⁵⁶. כלומר, אם את מתעתדת לבוא אלינו ולהיות נוכחת אצלנו, אדליק⁵⁷. שהרי במקרה זה הבת נהנית משמן השריפה, והיא אשת כהן, ונר לאחד נר למאה. אבל שלא בנוכחותה אסור.

מאן דאמר בתרומ' שנפלה לו מבית אבי אמו כהן נדלק ברשותיך. כלומר, "מאן דאמר" זה, שמחמיר ואינו מרשה להדליק אלא בתרומה שנפלה לו מבית אבי אמו כהן, מיקל מצד אחר. שהוא מפרש "ברשותה" שבמשנתנו — ברשותיך; דהיינו בקבלת רשותה. כלומר, את מרשה לנו להדליק שמן שריפה, ואפילו שלא בנוכחותיך. שמכיוון שהבת רגילה לבוא אצל אביה, והתרומה היא שלו, די לנו להדליק בהרשאתה, אפילו שלא בנוכחותה; שעשו את ביתו של אביה כביתה לעניין זה⁵⁸.

ר' בא בר כהן בעא קומי ר' יוס' ולמאן דאמר בתרומה שנפלה לו מבית אבי אמו כהן וכו'. כבר הגיה הרידב"ז (נח ע"א, ד"ה ר' בעי) בשם הגר"א: "מ"ד בתרומת גורנו", וכן הגיה בספר ניר, נא ע"א, ד"ה ואפילו בתרומת וד"ה מ"ד בתרומת גרנו, וכן צריך לומר. כלומר, הקשה ר' בא בר כהן לפני ר' יוסי: למי שאומר שדין זה שהאב הישראלי מדליק שמן שריפה בביתו לבתו שנישאה לכהן אמור אפילו בתרומת גורנו, כלום אינו צריך לזכות לו אותו, כלומר האב לבעל בתו הכהן⁵⁹. שהרי שמן שריפה זה אמור

⁵⁵ אלא דר' ירמיה מספקא ליה, ור' יונה פשיטא ליה. ולדעת הפני משה, גם ר' יונה מסופק בה.

⁵⁶ ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קפח, ד"ה כינוי גוף לנוכחת. ומצאנו כיוצא בזה בפיוטי ארץ ישראל — ראה ל' יהלום ומ' סוקולוף, שירת בני מערבא, ירושלים תשנ"ט, מבוא, עמ' 52, סי' ג. ועיין עוד ליברמן, מחקרים, עמ' 481, הע' 68.

⁵⁷ ושמא יש ללמוד מלשון זה שמותר לאב להקדים את ההדלקה לפני בואה המעועדת של בתו.

⁵⁸ וכבר מצאנו כמה קולות כאלה בשמן שריפה — ראה הרמב"ם פ"א מהלכות תרומות הי"ח, ועיין במשנה למלך שם.

⁵⁹ וכסגנון זה ממש מצאנו לעיל פ"ו ה"א, מד ע"ב שו" 6: "רבי בון בר חייה אמר קומי רבי שמעון בן לקיש אתיא כמאן דאמר הפרשתו מקדשתו ברם כמאן דאמר מותנתו מקדשתו בלא כן אינו צריך

לבוא לרשות הכהן, כמות שכתבתי לעיל, עמ' קעה, בד"ה ואפילו בתרומת. ורק אז יכול הכהן, או מי שרשאי ליהנות ממנו, כגון בת זו הנשואה לו, לתת אותו במתנה (או להרשות) לישראל ליהנות בו. והשיב ר' יוסי, אכן, מדובר כאן במזכה לו (כלומר, האב לחתנו בעל בתו) על ידי אחר.

והנה לעיל, ברישא של משנתנו שנינו: "מדליקין שמן שריפה בבתי כניסיות ובבתי מדרשות ובמבואות אפילין ועל גבי החולים **ברשות כהן**" (מז' ע"ג שו' 36), ונחלקו המפרשים בפירוש "ברשות כהן". לדעת הרמב"ם — "במאמרו ומצותו" (פיה"מ)⁶⁰; ואילו לפי הרא"ש⁶¹, הר"ש⁶² והרע"ב⁶³ — בנוכחותו; ועיין במלאכת שלמה ובמשנה ראשונה שם. ונראה שמחלוקת הראשונים היא היא מחלוקת שני הזוגות שבירושלמי, שר' ירמיה ור' יונה מפרשים "ברשותה" — במקומה; כלומר, בנוכחותה בלבד. ולכן פירשו "נדלק ואתי אתייה", כלומר, אני אדליק אם תבואי. ואילו לדעת ר' זעירא ור' יוסי פירוש "ברשותה" — בהרשאתה; כלומר, ואפילו שלא בנוכחותה. לכן הם פירשו "נדלק ברשותיך", כלומר, אני אדליק אם תרשני⁶⁴.
אכן, אילו לא זכינו לכ"י רומי אלא לבירור גירסתה ופירושה של סוגיא זו דיינו.

2. המונחים במסכת שקלים הנספחת לבבלי

מסכת שקלים נספחה לבבלי דפוס ויניציאה רפ"ב, וכבר דנתי בה במאמרי "לתולדות הנוסח של מסכת שקלים"⁶⁵. שם כתבתי על ההשוואה בין הנוסח שלה ובין הנוסח של הירושלמי דפוס ויניציאה: "ההשוואה מלמדת על קיום תחום רחב של חילופי-נוסח,

זכייה. אמר להן במזכה על ידי אחר". והמחלוקת בעניין מתנתו מקדשתו או הפרשתו היא מחלוקת רבי ור' אלעזר בר' שמעון בספרא אמור, פרק ו' ה"ז, צח ע"א. ועיין בפירוש הראב"ד שם. והובאה המחלוקת הזאת בירושלמי במכילתין לעיל מד ע"א שו' 45 ואילך.

⁶⁰ והלשון במהדורת קאפח: "ר"ל עד שירשה כדי שיתיר לנו" (משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, ירושלים תשכ"ג, עמ' קצח).

⁶¹ "ברשות כהן פירוש כשיש שם כהן דנר לאחד נר למאה" (פירוש הרא"ש על אתר).

⁶² עיין שם, ד"ה בבתי כנסיות.

⁶³ "היינו כשיש שם כהן" (הרע"ב, ד"ה ברשות כהן).

⁶⁴ ואכן, "ברשות" שגורה בשתי המשמעויות האלה בירושלמי: "ברשות" — בהרשאה, כגון: "נוטלין היו רשותו של בעל הבית" (תרומות מז' ע"א שו' 57); "התלמידים יוצאין לתלמוד תורה שלא ברשות בתייהן שלשים יום. הא ברשות בתייהן אפילו כמה" (כתובות ל' ע"א שו' 62); "תני בר קפרא הפועלין יוצאין למלאכתן שלא ברשות בתייהן שבת אחד" (שם, ל' ע"ב שו' 3). ו"ברשות" — במקומו הפרטי של מישהו, כגון: "שכן אם אמר ליה זרקוהו עד שיכנס לרשותי ואדיין לא נכנס ברשותי" (פאה יח ע"ב שו' 18); "רבי יהושע בר יודל הוה ליה חמרא מבשלא שנתייחד ברשות הגוי" (תרומות מה ע"ג שו' 24); "התורה אמרה ונתן בידה ברשותה" (שבת יב ע"ד שו' 45); "אלא שנתייחד ברשות הבעל" בין כתיבה לחתימה כשר" (גיטין מד ע"א שו' 36).

⁶⁵ ראה עסיס, לתולדות הנוסח, עמ' 144 ואילך.

שהם שווי־ערך בשני הנוסחים⁶⁶, ש"אנו מוצאים בנוסח זה לשונות מוחלפות, בחינת 'לישנא אחרינא', מאותו סוג המצוי בין המקבילות בתוך הירושלמי גופו. אלה הן בעיקר מלים סינונימיות, המחליפות זו את זו"⁶⁷, והדגמתי את הדברים בחלקם במונחים המופיעים כאן ברשימה שבנספח ז'.

ושב הערתי במאמרי: "גדולה מכולן היא התופעה הבאה: אנו מוצאים בנוסח הבבלי למעלה משלושים גירסאות מקוריות, מהן שנשתבשו בנוסח הירושלמי, מהן מלים ומאמרים שנשמטו מן הירושלמי ונשתמרו כאן"⁶⁸. ושוב, חלק מהדברים מתייחס למונחי הירושלמי, כמו שהדגמתי שם.

במקום שנסתפקתי אם הגירסא בנספח לבבלי היא נוסח ירושלמי מקורי או "תיקון" של הסופר רשמתי סימן שאלה לצידה⁶⁹.

3. המונחים במסכת סוטה בכ"י רומי

המונחים במסכת סוטה שבכ"י רומי נידונו לעיל בכלל המונחים שבכ"י רומי.

4. המונחים בכ"י אסקוריאלי

כ"י אסקוריאלי לשלוש הברכות נתגלה, כידוע, בשנת תשל"ז על ידי מורי הרא"ש רוזנטל ז"ל. הוא נתפרסם בספר "ירושלמי נזיקין", ירושלים תשמ"ד, עם שני מבואות, של רוזנטל ושל הר"ש ליברמן ז"ל, ועם פירוש רצוף של ליברמן לברכות. את המונחים שבכ"י אסקוריאלי ניתן לאפיין כדלקמן:

א. כתיב

ההשוואה מלמדת שהכתיב של המונחים בכ"י אסקוריאלי קרוב יותר לכתיב הירושלמי מאשר בדפוס ויניציאה.

a. המונחים מופיעים לרוב עם ה' אחרי קמ"ץ בסוף תיבה תחת ה'א שבדפוס ויניציאה, אך לעתים בודדות באה גם הסיומת אל"ף⁷⁰.

b. הצורה "מהוא" משמשת כאן הרבה תחת "מהו", אם כי לא תמיד. השווה למשל: ד"ו בבא קמא ג ע"א שו' 25 / כי"א עמ' 1 שו' 17; שם, ג ע"ג שו' 50 / עמ' 6 שו' 57; שם, ה ע"ד שו' 55 / עמ' 26 שו' 43. בכולם הנוסח בד"ו הוא "מהו", ובכ"י: "מהוא". גם בקטעי הגניזה הצורה "מהוא" רווחת יותר.

c. הצורות "כאן" ו"מאן" באות כאן לרוב בכתיב חסר: "כן" ו"מן". כגון: "נאמר כאן" וד"ו בבא קמא ד ע"ב שו' 63 / "נאמ' כן" (כי"א עמ' 13 שו' 76); "שנאמר כאן"

⁶⁶ עמ' 146, ד"ה ואמנם.

⁶⁷ שם, ד"ה יתר.

⁶⁸ שם, עמ' 147, ד"ה גדולה.

⁶⁹ וכן נהגתי בחילופי נוסחאות מהרש"ס, כמו שכתבתי להלן, סוף עמ' רכז, ד"ה על כל פנים.

⁷⁰ דוגמאות לשתי התופעות ימצא המעיין ברשימת החילופים שבנספח.

(שם, ד ע"ג ש' 1) / "שנ' כן" (ועמ' 13 ש' 77); "כאן... וכאן..." (בבא מציעא ט ע"א ש' 48) / "כן... כן..." (ועמ' 52 ש' 21); "כאן וכאן" (בבא בתרא יג ע"ב ש' 19) / "כן וכן" (ועמ' 81 ש' 7)⁷¹. וכגון "מאן דאמר" (בבא קמא ד ע"ג ש' 28) / "מן דמר" (כי"א עמ' 14 ש' 100); "כמאן דמר" (שם, ש' 31) / "ומן דמר" (ועמ' 14 ש' 102); "מאן דמר... מאן דמר..." (שם, ד ע"ד ש' 34-35) / "מן דמר... מן דמר..." (ועמ' 15 ש' 9-10); "מאן תניתה" (שם, ו ע"א ש' 4) / "מן תנתה" (ועמ' 27 ש' 53); "מאן תניתה" (בבא מציעא ט ע"ג ש' 20) / "מן תנתה" (ועמ' 55 ש' 3)⁷².

ב. צורות מתוקנות

הצורות "דתימר", "ותימר" המשובשות שבדפוס ויניציאה באות כאן מתוקנות: "דתמר", "ותמר".

השווה למשל: "הדא דתימר" (בבא קמא ו ע"ג ש' 23, שם ש' 30; בבא מציעא ט ע"ד ש' 2, יב ע"א ש' 55) / "הדה דתמר" (כי"א עמ' 32 ש' 74; עמ' 33 ש' 81; עמ' 56 ש' 39; עמ' 75 ש' 45); "הן דתימר... והן דתימר..." (בבא מציעא ח ע"ב ש' 48-49) / "הן דתמר... והן דתמר..." (ועמ' 46 ש' 16); "כמה דתימר" (בבא בתרא יו ע"ב ש' 33) / "כמה דתמר" (ועמ' 102 ש' 92).

וכן: "ותימ' אכן" (בבא קמא ו ע"ב ש' 33) / "ותמר הכין" (כי"א עמ' 29 ש' 18); "ותימר" (בבא מציעא ז ע"ד ש' 26) / "ותמר" (ועמ' 42 ש' 9).

וישנן עוד צורות משובשות רבות בדפוס ויניציאה שהן מתוקנות כאן כמו שמלמדת רשימת החילופים, עי"ש. מצד אחר ישנן צורות משובשות בכ"י אסקוריאל שהן מתוקנות בדפוס ויניציאה.⁷³

ג. חילופי צורות

ההשוואה מלמדת שהצורה "נישמעינה מהדא" הרווחת במסכת נזיקין⁷⁴ בדפוס ויניציאה תחת "נישמעינה מן הדא", אינה אלא מעשה ידי הסופר של כ"י לידן או

⁷¹ וכיצא בזה בקטע לוינגר: "כן... וכן..." (ועמ' רמט ש' 13) תחת "כאן... וכאן..." בד"ו (פסחים לב ע"ב ש' 25). וכן הוא גם בכ"ר — ראה מה שהערתי לעיל, עמ' קע, הע' 33, אות ב (הראשונה).

⁷² חילוף זה קיים גם בין דפוס ויניציאה לכתבי יד אחרים — ראה: "מאן עליל קומי מלכא" (ברכות ה ע"א ש' 41, ואילו בשרירי: "מן" (ועמ' 10 ש' 3); "מאן דהוה רבי יוחנן מותבא" וכו' (יבמות ו ע"ב ש' 27, ואילו בקטע זוסמן: "מן" (ועמ' 93 ש' 24). וכן מצאנו את הכתיב "מן" גם בדפוס ויניציאה גופ: "מן תנא" (יבמות טו ע"ב ש' 30) תחת "מאן תנא". ומצאנו את זה גם בכ"י רומי — ראה מה שהערתי לעיל, עמ' קע, הע' 33, אות ג.

⁷³ ראה, למשל: "ולא ידעונן (!)" (כי"א בבא מציעא עמ' 51 ש' 114) תחת "ולא ידעין" שבד"ו (ח ע"ד ש' 35); "איתפליגו!" (שם, עמ' 64 ש' 125) תחת "איתפלגון" שבד"ו (י ע"ג ש' 38), וכמו שהוא לנכון לעיל בש' 124 בכ"א גופ.

⁷⁴ וגם במסכת סנהדרין, כמו שכתבתי לעיל, עמ' קז, הע' 132.

מעשה אביו, שכן בכ"י אסקוריאלי רוחת הצורה "מן הדח"⁷⁵; ללמדך שזוהי הצורה המקורית והעתיקה שנתקצרה במסכת נזיקין בכ"י לידן ואחריו בדפוס ויניציאה. מצד אחר, הביטוי "מה מפכה מביניהון" השגור בדפוס ויניציאה במסכת נזיקין⁷⁶ תחת הביטוי הרגיל "מה נפק מביניהון", רגיל גם כאן⁷⁷. מכאן שלשון זה הוא אופייני ללשונה של מסכת נזיקין, ואולי הוא השפיע על לשונו של הסדר כולו.

ד. חילופים נרדפים

ישנם לעתים חילופים נרדפים במונחים בין דפוס ויניציאה לכ"י אסקוריאלי⁷⁸. כללו של דבר, לשונו הירושלמית של כ"י אסקוריאלי עדיפה משל דפוס ויניציאה, והנוסח שלו הוא לעתים יותר משובח מנוסח דפוס ויניציאה, אם כי גם כ"י אסקוריאלי אינו נקי משיבושים, כפי שכבר העיר רוזנטל שם, מבוא, עמ' כג.

ה. השלמות לנוסח הירושלמי

לעתים חסרים מונחים בדפוס ויניציאה והם באים בכ"י אסקוריאלי, כגון "תני" בהצעת ברייתות, עיין עליהם ברשימה. יתר על כן, כבר העיר הרא"ש רוזנטל ז"ל על השמטות ארוכות בכ"י לידן ואחריו בדפוס ויניציאה לעומת כ"י אסקוריאלי. למשל, במסכת בבא מציעא הוא מנה "תשע השמטות בכתב־היד הספרדי, כנגד עשרים ושלוש בכ"י לידן"⁷⁹. בקטעים האלה יש לנו לעתים מונחים החסרים בדפוס ויניציאה, והם נרשמו כאן⁸⁰.

כיוצא בזה בבבא קמא פ"ג ה"ד, ג ע"ד שו' 2, ישנה השמטה גדולה בדפוס, אבל ההשמטה ישנה בכ"א, עמ' 6 שו' 71-72, ובה מופיעים הביטויים "אימר תיפתר" (שו' 72) ו"לא מסתברא דלא" (שם).

וסוגיא זו היא סוגיא קשה, וליברמן דן בה שלוש פעמים: בתלמודה של קיסרין⁸¹, בהירושלמי כפשוטו⁸² ובירושלמי נזיקין⁸³, ועדיין אין הדברים מחוורים. והואיל ובאה לדיננו, נאמר בה דבר.

⁷⁵ עיין בנספח ז', בחילופי הנוסח הבאים לדפוס ויניציאה: בבא קמא ג ע"ד שו' 55; בבא בתרא יד ע"ג שו' 17, טו ע"א שו' 36. והשווה עוד בבא קמא ד"ו ג ע"ד שו' 25 לכ"א עמ' 7 שו' 93. וראה עוד כ"א בבא קמא עמ' 4 שו' 14 (= ד"ו ג ע"ב שו' 56); שם, שו' 21 (= ג ע"ג שו' 12 [ושם: "מזהדא"] עמ' 6, שו' 60 (= שם, שו' 53; עמ' 7 שו' 79 (= ג ע"ד שו' 9). בכל אלה הנוסח בכ"א הוא "מן הדח", ובד"ו "מן הדא".
⁷⁶ וכן בכל הסדר: כמו שהערתי לעיל, עמ' קז, הע' 132.

⁷⁷ עיין בנספח ז', בחילופי הנוסחאות לבבא קמא ד ע"ד שו' 34. והשווה עוד בבא מציעא ד"ו יב ע"ג שו' 49 לכ"א עמ' 78 שו' 44; בבא בתרא יג ע"ג שו' 13 לכ"א עמ' 83 שו' 53.

⁷⁸ לפרטים עיין ברשימה שבנספח ז', וראה עוד מוסקוביץ, מינוח, עמ' 73, סי' 3.

⁷⁹ מבוא, עמ' כג, ד"ה מנינו.

⁸⁰ השווה, למשל, ד"ו ח ע"א שו' 14 לכ"א עמ' 44 שו' 58-57; ד"ו שם שו' 29 לכ"א עמ' 45 שו' 75; ד"ו ט ע"ג שו' 23 לכ"א עמ' 55 שו' 6-5; ד"ו ט ע"ד שו' 31 לכ"א עמ' 57 שו' 64.

⁸¹ עמ' 4, ד"ה לדברינו.

זוה לשון הסוגיא בד"ו:

מתיבין הא⁸⁴ מתניתא זימנין דמותבין⁸⁵ לה ומסייעין לרבי יוחנן. זימנין דמותבין⁸⁶ לה ומסייעין לריש לקיש. יש אוכל אכילה אחת וחייב עליה ארבע חטאות ואשם אחד. טמא שאכל חלב והוא נותר מן המוקדשין ביום הכפורים. רבי מאיר אומר אם היתה שבת והוציאו בשבת. אמרו לו אינו השם. אימת דמתיבין ומסייעין לרבי יוחנן הוציאו בשבת אין כאן הנחה ולמה אמרו אינו השם. **אימת דמתיבין ומסייעין לריש לקיש** הוציאו ביום הכיפורים יהא פטור. אמר רבי יוסי בי רבי בון אתייה דרבי מאיר כרבי עקיבה דתני מניין ליום הכיפורים שחל להיות בשבת ושגג ועשה מלאכ' מניין שחייב על זה בעצמו ועל זה בעצמו תלמוד לומר שבת היא. יום הכיפורים הוא דברי רבי עקיבה. רבי ישמעאל אומר אין חייב אלא אחת (ג ע"ג שו' 61 ואילך).

והנה בכי"א, אחרי "אימת דמתיבין ומסייעין לריש לקיש"⁸⁷ נוסף כך:

הוציאו בשבת והניחו ולמה אמרו אינו השם אימר תיפתר בשאכלה ואכילה הנחה היא לא מסתברא דלא הוציאו בשבת חייב **הרי** שהוציאו ביום הכפורים יהא פטור אמ' ר' יוסי בר' בון אתייה דר' מאיר כשטת ר' עקיבא רבו. דתני מניין ליום הכפורים וכו'.

והריני לפרש:

מתיבין הא מתניתא וכו'. סוגיא זו מתקשרת עם מה שאמרו לעיל מינה בהלכה זו: "רבי הושעיה תניתה כדעתיה דתני המוציא אף על פי שלא הניח חייב" וכו' (ג ע"ג שו' 56). ומקורה, כנראה, במסכת שבת של בעלי מסכת נזיקין. ומחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש לא נתבארה לא כאן ולא במסכת שבת⁸⁸. אבל בשבת פ"א ה"א, ב ע"ב שו' 35: "רבי יעקב בר אחא בשם רבי יוחנן עד שיטול ועד שיניח"⁸⁹. רבי זעירא בעי עד שיטול על מנת להניח. נטל לאכול ונמלך להניח לא הוי חייב⁹⁰. מה דמר רבי יוחנן דלא כרבי יוסי" וכו'.

נראה אפוא שדעת ר' יוחנן כאן כדעתו במסכת שבת, שצריך עקירה והנחה, ואילו ריש לקיש סבור כר' הושעיה דלעיל או כר' יוסי של שבת, שאין צורך בהנחה.

⁸² עמ' 10, הע' 1.

⁸³ מבוא, עמ' לב-לג.

⁸⁴ בכי"א: "הדא", וכן צריך לומר.

⁸⁵ בכי"א: "דמתיבין".

⁸⁶ בכי"א: "דמתיבין".

⁸⁷ הנוסח שם: "זימנין דמתיבין לה ומסייעין לר' שמעון בן לקיש" (שו' 71).

⁸⁸ כמות שכבר העיר ליברמן, תש"ק הנ"ל (לעיל, הע' 81); ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' לב, ד"ה עכשו.

⁸⁹ וכן פסק הרמב"ם בפ"ב מהלכות שבת ה"ט; פי"ג ה"א-ה"ב; שם, ה"ה. וכך היא ההלכה.

⁹⁰ לא גרסינן "חייב", ויש לשים את הנקודה אחרי "לא", ו"הוי" שייכת להמשך הדברים.

ואמנם ליברמן השלים: "[ר"ש בן לקיש כר' הושעיה, ור' יוחנן כדעתיה. ואית דמחלפין]"⁹¹. אבל מה שהוסיף "ואית דמחלפין" הוא מיותר לדעתי, וכן הוא נדחק הרבה בפירוש השמועה בהמשך.

יש אוכל וכו'. היא משנה בכריתות פ"ג מ"ד.

אם היתה שבת והוציאו בשבת. כן הוא במשנה בכ"י קויפמן ובכ"י פרמא; וכן הוא בבבלי כריתות יג סע"ב (ואבל שם "בשבת" ליתא). כלומר, הוציאו בידו, ולא גרסינן בה "בפיו". גם בירושלמי שבת פ"א ה"א, ב ע"ג שו' 7 ליתא "בפיו". ועוד, שפתרו את המשנה שם: "אמר רבי יודן תיפטר שהיה מוטל על האסקופה מקצתו בפנים ופיו לחוץ ופשט ידו ונטלה ואכלה. והרי לא הילך" (שם, שו' 9), משמע שהוציאו בידו. וכן מלמדת כל הסוגיא שם, ע"ש. ומה שאמרו להלן: "מן הדין פיו. ופיו לאו כאחר הוא" (שם, שו' 44), אין הכוונה למשנתנו אלא לתירוץ הנ"ל של ר' יודן⁹². גם ר"ח לא גרס "בפיו"⁹³. וכן נראה מדברי התוספות בכריתות יד ע"א, ד"ה אם היה⁹⁴. וליברמן כתב: "כלומר, בפיו; ובכמה נוסחאות גורס בפירוש כן"⁹⁵. ואין זאת שיטת הירושלמי, כמו שמוכיחה הסוגיא בשבת.

אמנם בבבלי שבת קב ע"א התוספות גורסים "והוציאו בפיו" — ראה שם, ד"ה רבי מאיר וד"ה והוציאו בפיו; וכן גרסו ביבמות לד ע"א, עיין שם ד"ה והוציאו, ובשבועות כד ע"ב, עיין שם ד"ה אם היתה. משמע שזוהי הגירסא הרווחת של בעלי התוספות. ואולם הגירסא "בפיו" ליתא בשבת בדפוסים הראשונים ובר"ן⁹⁶, וכן ליתא בנוסח הבבלי שלנו שם, והושלמה בין סוגריים מרובעים. וכן ליתא ביבמות לד ע"א אצל כמה ראשונים⁹⁷. וכן ליתא בשבועות בספרים שלנו⁹⁸.

⁹¹ ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' לב, ד"ה אבל.

⁹² וכן כתב ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 11, ד"ה שמא.

⁹³ וזה לשונו בשבת: "קתני מיהא שאם הוציא ואוכלו [צריך לומר: הוציאו ואכלו - מ"ע] חייב, ואע"פ שלא הניחו ע"ג מקום ד', אלא כיון שהוא עקרו והניחו בתוך פיו חייב... כיון דאחשביה לאנוחיה בפיו, מחשבתו משוי לפיו כאלו מקום ד' על ד' הוא... ולא פליגי רבנן עליה דר"מ שחייב, אלא כך אמרו לו: אינו [מן] השם, כלומר מן המנין ד' חטאות אאכילה, אבל הוצאה לאו משום אכילה חייב אלא משום הוצאה" (שבת קג סע"א, הפיסוק וההדגשות שלי). וכן הוא בעיקר גם בספר פירושי רבינו חננאל בר חושאל לתלמוד, בעריכת הרב דוד מצגר, מסכת שבת, ירושלים תשנ"ה, עמ' קצה.

⁹⁴ וזה לשונם שם: "וא"ת מה שייך זה לענין אכילה ויש לומר דהכי פירושו והוציאו בפיו דכיון שהניחו בפיו ברה"י והוציאה ברשות הרבים מחייב משום הוצאה, דבליעתו היא הנחתו, דהא מוציא שתי אותיות וכתבן כשהוא מהלך חייב, דכתיבתן זו היא הנחתן" (הפיסוק וההדגשות שלי). משמע מדבריהם שאין זו גירסא אלא פירוש. וכן פירש הרמב"ם בפירוש המשנה לכריתות, למרות שלא גרס שם "בפיו".

⁹⁵ ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' לב, הע' 19.

⁹⁶ ראה דק"ס, שבת, קט ע"ב, סוף הע' ח.

⁹⁷ ראה א' ליס (עורך), תלמוד בבלי עם "דקדוקי־סופרים־השלם", מסכת יבמות, א, ירושלים תשמ"ג.

עמ' שצ, הע' 17.

⁹⁸ לעצם הדין של המוציא אוכלין בפיו — אף על פי ששנינו בשבת פ"י מ"ג: "המוציא... ובפיו... פטור. שלא הוציא כדרך המוציאין", כבר כתבו בתוספות יבמות הנ"ל, ד"ה והוציאו: "והא דאמר בהמצניע

אמרו לו אינו השם. כסגנון זה במכות פ"ג מ"ט, עי"ש.

הוציאו בשבת אין כאן הנחה. הירושלמי מקשה על ריש לקיש: הוציאו בשבת, אין כאן הנחה! בלשון קושיא; כלומר, הרי לא הניח את הכזית ברשות הרבים אלא אכל אותו. ובאמת לשיטתך, אין צורך בהנחה, ואם כן, הרי **קדמה** מלאכת ההוצאה למלאכת האכילה, ולמה אמרו "אינו השם"? שמלשון זה משמע שהכל בא בבת אחת, אלא שזו משום הוצאה וזו משום אכילה⁹⁹. ועלתה בתיובתא.

וכן פירש ליברמן בירוק"פ הנ"ל¹⁰⁰. ואף על פי שהוא קורא שם "אין כאן" בתמיהה, מכל מקום לעצם העניין אין הבדל בין שני הפירושים. אבל ב"ירושלמי נזיקין" חזר בו, והוא קורא שם את הביטוי בלשון קושיא, ומפרש את הקושיא הזאת למאן דאמר שמלאכת ההוצאה טעונה הנחה. וכן הוא מפרש את הקושיא הבאה לשיטת מאן דאמר זה. כלומר שיש לנו כאן קושיא אחת בשני לשונות שונים. ואין זה דרך הירושלמי בביטוי "זימנין... זימנין..."¹⁰¹, והעיקר כמו שפירש בירוק"פ.

ולא יכלו לתרץ "תיפתר שהוציאו בפיו"¹⁰², שאם יש כאן משום הוצאה, הרי קדמה ההוצאה לאכילה¹⁰³.

הוציאו בשבת והניחו. זוהי הקושיא על ר' יוחנן: הוציאו בשבת והניחו?! בתמיהה. כלומר, כלום שנתה משנתנו "והניחו" ברשות הרבים, ומשם לקחו לפיו? לא כן, אלא הוציאו והכניסו לפיו ואכלו. ואם כן, אין כאן הנחה, ולמה אמרו "אינו השם"? שמלשון זה משמע שעל כל פנים יש כאן משום מלאכה, והרי לשיטתך אין כאן מלאכת שבת כלל.

אימר תיפתר בשאכלה ואכילה הנחה היא. תירצו לדעת ר' יוחנן, תיפתר בשאכלה¹⁰⁴. כלומר, לא חייב מיד על ההוצאה אלא כשאכלו, והאכילה היא היא ההנחה. נמצא שבשעת הבליעה הכל בא בבת אחת, אלא שאין זה מן השם.

(שם דף צב.) המוציא בפיו ובמפרקו פטור שלא הוציא כדרך המוציאים במידי דבר אכילה הוי שפיר דרך הוצאה בכך". והם דברי הבבלי בשבת קב סע"א. וכן פסק הרמב"ם בפ"ג מהלכות שבת ה"ג.

⁹⁹ ובשלמא לר' יוחנן אתי שפיר, שהרי האכילה היא ההנחה, כדלקמן, והכל בא בבת אחת.

¹⁰⁰ לעיל, עמ' קפ, הע' 82.

¹⁰¹ ראה: "זימנין [צריך לומר: זימנין] דאת אמר אין רוח חכמים נוחה הימניו. וזימנין דאת אמר אין מוסרין אותו אלא למי שפרע" (שבועית לט ע"ד שו' 40); "זימנין דתיפתר ההן קרא לא תבוא עליו השמש. לא תדנח עליו שמשא. וזימנין דתיפתר לה לא תטמע עליו שמשא" (ובא מציעא יב ע"ב שו' 23); "זימנין דאת אמר שיברי ע"ז אין להן ביטול. וזימנין דאת אמר משמשי ע"ז אין להן ביטול" וכו' (עבודה זרה מג ע"ד שו' 28).

¹⁰² ואילו היו מתרצים כך, לא היתה זו אוקימתא דחוקה כל כך, שכן האוקימתא בירושלמי שבת הנ"ל (ולעיל, עמ' קפא, ד"ה אם היתה שבת), הרבה יותר דחוקה.

¹⁰³ ואין לתרץ שהוציאו כשהוא לועסו, והלעוס כבלוע (ראה ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' לב, הע' 23), שאין זו אלא דעתו של ר' אליעזר השמותי — עיין בדברי ליברמן, שם.

¹⁰⁴ והיה צריך לומר "בשאכלו" או "כשאכלו", שהרי הדברים חוזרים על "כזית".

לא מסתברא דלא הוציאו בשבת חייב וכו'. נראה לי לפרש כך: ממה שכפל ושנה ר' מאיר "אם היתה שבת והוציאו בשבת", כלום לא מסתברא אלא דווקא אם הוציאו בשבת ויום הכיפורים חייב, "הרי" — כלומר, הא הוציאו ביום הכיפורים גרידא, ללא שבת, יהא פטור?! והכל בתמיהה¹⁰⁵. כלומר, כלום סבר ר' מאיר שאין אבות מלאכות ביום הכיפורים?! ש"שיטת הירושלמי היא, שיש אבות מלאכות ביום הכיפורים"¹⁰⁶. ודחה ר' יוסי בר' בון שאין הדבר כך, שפירוש "אם היתה שבת", כלומר, שבת ויום הכיפורים, חייב **שתיים**, שר' מאיר סובר כר' עקיבא, ואמר "בשבת" כדי לחייב אותו בעוד חטאת: אחת ליום הכיפורים ואחת לשבת. וליברמן¹⁰⁷ פירש את הרישא בלשון קושיא¹⁰⁸, ודברי ר' יוסי בר' בון כתירוץ, עי"ש, אלא שהלשון "יהא" מסייע לפירושי. ולעצם העניין, אין הבדל בין שני הפירושים.

על כל פנים, סוגיית הירושלמי כאן היא סוגיית הבבלי בכריתות יד ע"א: "ונתני אם הוציאו חייב, מ"ט קתני אם היתה שבת, אמר רפרם ז"א עירוב והוצאה לשבת, ואין עירוב והוצאה ל"ה. ממאי, דלמא יש עירוב והוצאה ל"ה, והכי קתני: אם היתה שבת והוציאו חייב אף משום שבת וי"ה. אלא אי איתמר דרפרם על הדא איתמר" וכו'. ועיין בתו' שבת קב ע"א, ד"ה רבי מאיר.

מניין ליום הכיפורים וכו'. היא ברייתא בספרא, אמור, פרש' ט ה"ח, ק ע"א. והמחלוקת מוחלפת בתוספתא כריתות פ"ב הט"ז, עמ' 564. ודעת ר' עקיבא מוחלפת גם בברייתא שבבבלי חולין קא ע"ב, אלא שהתלמוד הפך אותה¹⁰⁹.

תלמוד לומר שבת היא. יום הכיפורים הוא. לשון הפסוק בויקרא כ"ג, ג': "שבת הוא לה' בכל מושבתיכם", ולהלן, פסוק כ"ז: "אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפָּרִים הוא"¹¹⁰. ופירש רש"י בחולין שם: "שבת היא לה'. בשבת בראשית כתיב דמשמע שאם בא איסור אחר עמה יתחייב על שמה בפני עצמה כדכתיב היא וכן גבי יום הכפּוּרִים דכתיב הוא והני איסור בת אחת נינהו דהא בהדי הדדי אתו כשקדש היום".

¹⁰⁵ אמנם לא מצאנו מונח זה משמש בתמיהה, אבל לשון מסכת נזיקין משונה. ואולי אין כאן אלא שאלה רטורית.

¹⁰⁶ ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' לג, הע' 25. זוהי שיטת ליברמן, אבל להלן בערך "ואין (בתמיהה)", בהערה לשבועות לד ע"ג שו' 28 (ושם: "הדא אמרה שאין אבות מלאכות ביום הכיפורים") (הבאתי את רסנר שמפרש שם בניחותא, והשארתי בצריך עיון.

¹⁰⁷ שם, ריש עמ' לג.

¹⁰⁸ ואמנם שימוש זה רווח בירושלמי במונח זה — ראה, למשל: ברכות ג ע"ד שו' 21 = שם, ז ע"א

שו' 42; סוטה יז ע"ג שו' 3, כב ע"ב שו' 31.

¹⁰⁹ כמו שאמרו עליה שם: "שלח רבין משום דרבי יוסי בר' חנינא כך הצעה של משנה ואיפוך".

כלומר, דעת ר' עקיבא אחרי ההיפוך כלשון הברייתא כאן.

¹¹⁰ וכיוצא בזה שם, פסוק כ"ח: "כי יום כפָּרִים הוא".

5. המונחים במסכת הוריות הנספחת לבבלי

בחילופי הנוסח במסכת זו הנספחת לבבלי דפוס ויניציאה לעומת ירושלמי דפוס ויניציאה, דן ארוכות ליברמן במאמרו "ירושלמי הוריות"¹¹¹. לדבריו, "וודאי גמור הוא בעיני שמסכת ירושלמית זו היא אחת מ'תלת טפוסין אחרנין דוקניות' שהיו לפני פלוני המגיה-העורך של כ"י לידן"¹¹², ש"בדיקת הנוסח של מסכת זו מוכיח [...] שכתב היד שייך באמת לטופסים דווקניים"¹¹³. וכן הוא קובע: "ביחס לשלמות הנוסח... הוא עולה הרבה, הרבה על כ"י לידן. וכן נמצאות בו הרבה גירסאות נכונות שנשתבשו בכ"י לידן"¹¹⁴.

ברם, לדעת בנימין אליצור, "לפני המגיה ודאי עמד לפחות טופס אחד נוסף בהגיה את מסכת הוריות בכ"י לידן, אבל כנראה לא היתה זו מסכת הוריות שנספחה לבבלי"¹¹⁵. ולענייננו כאן אין זה משנה. ואעיר כאן רק על החילוף הבא: "אמר חזקיה" (ד"ו מו ע"ד שו' 51) / "תני חזקיה" (נספח לבבלי יז ע"ב שו' 33). לפי נוסח הנספח היא ברייתא, ואילו לפי ד"ו יש כאן מימרא, לכן כללתי את שני המונחים שבה¹¹⁶ ברשימת המונחים.

6. המונחים ב"שרידי הירושלמי"

הספר "שרידי הירושלמי" נתפרסם כאמור לעיל (ועמ' קסו), על ידי גינצבורג בשנת תרס"ט. קטעים בודדים משרידי הירושלמי נתפרסמו קודם לכן, ואלה הם:

- (1) ברכות עמ' 6 ועמ' 14 נתפרסמו על ידי ש"ז שעכטער וש' סינגער, קונטרסים מתלמוד בבלי כריתות ותלמוד ירושלמי ברכות, קמברידג' תרנ"ה, יד ע"א-ע"ב¹¹⁷.
- (2) בבא קמא עמ' 242-244 ועמ' 249-250 נתפרסמו על ידי קוקובצב: L. Kokobzob, "Eche Odin Rukopisni Fragment Ierusalimskago Talmuda", *Zapiski*

¹¹¹ מחקרים, עמ' 236 ואילך.

¹¹² שם, ריש עמ' 240.

¹¹³ שם.

¹¹⁴ שם, ד"ה מסכת.

¹¹⁵ ב' אליצור, "לנוסח ירושלמי הוריות", מחקרי תלמוד ב (תשנ"ג), עמ' 12. אליצור סקר במאמרו

את כל ההגהות במסכת שלנו.

¹¹⁶ "את" (ושם, שו' 52), ו"צא" (שם).

¹¹⁷ גינצבורג הדפיס קטע זה בשרי"ר על פי ההעתקה של שכטר וסינגר. ואולם ההשוואה מלמדת

שנפלו אצלו שגיאות, אמנם מעטות, בהדפסה זו. חוץ מזה, בעמוד 6 בשרי"ר השמיט גינצבורג את הטעמים ואת הניקוד העליון של ארץ ישראל המופיעים אצל שכטר וסינגר. בשלב מאוחר יותר ראה גינצבורג את גוף כתב היד, ותיקן על פיו את השגיאות שנפלו בהעתקתם — ראה גינצבורג, פירושים, א, עמ' 238, הע' 8; שם, ב, עמ' 122, הע' 11. והובא קטע זה אצל רטנר, אהצו"י, ברכות, ריש עמ' 40, ד"ה בגין דר"א.

Vostochnago Otdeleniya Imperatorskago Russkago Archeologicheskago Obschestva XI (1897-1898), pp. 199-205.¹¹⁸

(3) פקסימיליות של שמונה עמודים: תענית עמ' 185, ומועד קטן עמ' 186-188 ועמ' 191-198, נתפרסמו על ידי טיילור: C. Taylor, *Hebrew-Greek Cairo Genizah Palimpsests from the Taylor-Schechter Collection*, Cambridge 1900, plates III-VIII.¹¹⁹

(4) פקסימיליות של שלושה עמודים אחרים נתפרסמו על ידי לואיס וג'יבסון: A.S. Lewis and M.D. Gibson (eds.), *Palestinian Syriac Texts from Palimpsest Fragments in the Taylor – Schechter Collection*, London 1900. IV (= עירובין, עמ' 99, לוח V (= סוטה, עמ' 213) ולוח VII (= ביצה, עמ' 158)¹²⁰.
(5) תיאור וחילופי נוסח של הקטע לירושלמי גיטין שבשרי"ר עמ' 223-224 נתפרסמו על ידי שכטר במאמרו, *JQR IX (1897)*, "The Lewis-Gibson Hebrew-Collection", pp. 117-119.¹²¹

שנים רבות לאחר פרסומו של שרידי הירושלמי פורסמו פקסימיליות של כמה עמודים שבשרידי הירושלמי על ידי בלייק¹²² ומילר-קסלר¹²³, וכן פרסם אלוני בספרו "קטעי גניזה של משנה, תלמוד ומדרש מנוקדים בניקוד ארץ-ישראלי", ירושלים תשל"ד, עמ' 46-73, פקסימיליות של כמה קטעים שבשרידי הירושלמי המנוקדים בניקוד ארץ-ישראלי¹²⁴.

¹¹⁸ והובא קטע זה אצל רטנר, אהצו"י, כלאים, סוף עמ' 8, ד"ה אמר יוחנן, ובדיבורים הבאים אחר כך; עמ' 66, ד"ה כגדל; וצוין עוד על ידי אפשטיין, מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 938, ד"ה קטע; והזכירו רוזנטל, ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' יג, ד"ה מחוץ. לפרסום פקסימילי בשנת 1932 של קטע זה ושאר קטעי בבא קמא שבשרי"ר, עמ' 240-253, ראה: M. Sokoloff - J. Yahalom, "Christian Palimpsests from the Cairo Geniza", *Revue d'histoire des textes* 8 (1978), p. 126, No. XXXV. ש' נאה, "תלמוד ירושלמי במהדורת האקדמיה ללשון העברית", תרביץ עא (תשס"ב), עמ' 583, הע' 75.
¹¹⁹ על פרסום זה העיר אלוני, עמ' לז, הע' 1.

¹²⁰ את הקטע האחרון מזכיר רטנר, אהצו"י, תרומות, עמ' 66, ד"ה אמר רבי יונה.
¹²¹ וצוין לו רטנר, אהצו"י, שביעית, עמ' 96, סד"ה אמר. ושם בטעות: "1894"! אבל צוין לנכון על ידי י' זוסמן, "שכטר החוקר", מדעי היהדות 38 (תשנ"ח), עמ' 223, הע' 62.

¹²² R.P. Blake, "Catalogue of the Georgian Manuscripts in the Cambridge University Library", *Harvard Theological Review* 25 (1932), pp. 207-224. והכוונה לשרי"ר עמ' 240-242, 244-250, 252-253 (כולם למסכת בבא קמא), ע"ש.

¹²³ Ch. Müller-Kessler, "An Unidentified Christian-Palestinian-Aramaic Fragment", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 56 (1993), pp. 119-122. וצוין לה היימנס, עמ' 15, הע' 44. והכוונה לשרי"ר עמ' 93-94 (למסכת עירובין), שפורסמו שם בשני לוחות בסוף המאמר.

¹²⁴ עמ' 46-49 = שרי"ר, עמ' 185-188; עמ' 50-57 = עמ' 191-198; עמ' 58-59 = עמ' 244 ועמ' 242; עמ' 60-61 = עמ' 240-241; עמ' 62-67 = עמ' 245-250; עמ' 68-69 = עמ' 252-253; עמ' 70 = עמ' 267;

החילופים שבין דפוס ויניציאה לשרידי הירושלמי סודרו בנספח ז' לפי סדר הירושלמי בדפוס ויניציאה. לפיכך באו לעתים העמודים והשורות שבשרידי הירושלמי לא לפי סדרם שם, אלא במקום המתחייב מסדר הירושלמי בדפוס ויניציאה. כמו כן, שני עמודים שבאו בטעות בשרידי הירושלמי שלא במקומם מופיעים בנספח במקומם הנכון.¹²⁵ וכן שילבתי במקום המתאים את חילופי הנוסח מהדפים שנתפרסמו במדור "נוספות"¹²⁶, וכן שילבתי את הליקוטים מהמסכתות השונות שבעמודים 297, 307,¹²⁷ במקומם המתאים בסוף המסכתות הרלוונטיות. במקומות שישנם בשרידי הירושלמי שני קטעים חופפים הבאתי חלק מהדברים בהערות, כדי שלא להפריע לרצף הדברים. אבל לא כללתי בחילופי הנוסחאות את הגירסאות שבשרידי הירושלמי עמ' 29-36, כי הוא שריד מהלכות הירושלמי לרמב"ם. הוא נתפרסם שנית, כידוע, על ידי ליברמן בספרו "הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון ז"ל", נ"י תש"ח, עמ' יט-מב. וכן לא נכללו חילופי נוסחאות מהקטע שפרסם אפשטיין במאמרו "קיצור ירושלמי מסכת כתובות", תרביץ ג (תרצ"ב), עמ' 22-26 (= מחקרים, ב, א, עמ' 258-262), כי אף הוא שריד מההלכות הנ"ל, ופורסם על ידי ליברמן שם, עמ' מג ואילך. קטע נוסף מכתובות, שליברמן לא ראה אותו, פורסם על ידי סיימון הופקינס¹²⁸, ואף הוא לא נידון כאן, שאין אנו עוסקים כאן בנוסחאות הראשונים. והוא הדין לקטעי הירושלמי הנמצאים

עמ' 71 = עמ' 266 (שני העמודים האחרונים הם לשבועות, ואלוני חשבם בטעות לקטע חדש מירושלמי סנהדרין פ"ז ה"א כז ע"ג-ע"ד, שלא פורסם); עמ' 72-73 = עמ' 264-265.

וכן פרסם אלוני ושם, עמ' 74-77) פקסימיליה של קטע ממסכת עבודה זרה פרק ב' ופרק ג' שפרסם אפשטיין בתרביץ ג (תרצ"ב), עמ' 16-20 (= מחקרים, ב, א, עמ' 252-256). אלוני תיאר את הקטעים שפרסם במבוא, עמ' לה-מג.

וכאן המקום להעיר שבעמודים אחרים בשרידי הירושלמי ישנו ניקוד טברני מזדמן (בירוכ"פ, עמ' 416, ד"ה ר' אבון, הביא ליברמן שתי מילים מנוקדות משרי"ר עמ' 107 שו" 25; וכך הוא בכתב היד). ואולם בדיקת הקטעים לפי הפוטוסטטים שבידי מלמדת שבכמה מהם אין זכר לניקוד בכתב היד, והוא, כנראה, מעשה ידי המעתיק. כך הוא למשל, בעמודים 65, 68, 70, 75, וצריך עיון לעתים במקור גופו. ולהפך, עמ' 197 אין בו ניקוד בשרי"ר, אבל יש בו ניקוד מועט אצל אלוני, עמ' 56, וראה במבוא שם, עמ' לז. במקום שנתברר לי שהניקוד נמצא בכתב היד, הבאתי את הדברים כהוויתם בשתיקה גם במקום שנראה לי שיש שיבוש בניקוד.

¹²⁵ הכוונה לשני עמודים שצוינו על ידי זוסמן כלא שייכים למקומם בשרידי הירושלמי: שרי"ר עמ' 84 לשבת שייך לביצה, ועמ' 201 למועד קטן שייך לברכות, ואני סידרתי את חילופי הנוסחאות מהם במסכתות המתאימות — ראה: ל' זוסמן, "שרידי תלמוד בגניזה", תעודה א (תש"ם), עמ' 29, הע' 40; הנ"ל, "כתב-יד לידן של הירושלמי: לפניו ולאחריו", בר"אילן כו-כז (תשנ"ה), עמ' 216, הע' 46.

¹²⁶ שרי"ר, עמ' 293-296, 302-305.

¹²⁷ עליהם ועל ליקוטים אחרים שם ראה גינצבורג, פירושם, א, מבוא, ד"ה קרוב לודאי. דרך אגב, גינצבורג (שם, עמ' 352, הע' 4; עמ' 374, הע' 17) מציין לליקוטי ירושלמי שבספר תורתן של ראשונים לח"מ הורוויץ, א, פראנקפורט על נהר מיין תרמ"ב. והם ישנם שם, עמ' 54 ואילך.

¹²⁸ ראה: S. Hopkins, "A New Autograph Fragment of Maimonides Hilkhoh Ha-Yerushalmi",

Journal of Semitic Studies 28 (1983), pp. 284-289

ב"הקונדרים האחרון אשר סדר ה"ר שמעון הדרשן" (שרי"ר, עמ' 311-343)¹²⁹ וב"עין יעקב"¹³⁰.

את הקטעים האלה שבשרידי הירושלמי השוויתי ברובם המכריע עם הפקסימיליות שלהם¹³¹, וכן בדקתי אותם במקום הנדרש בסרטי הצילום שבמכון לתצלומי כתבי

¹²⁹ ואף על פי כן, בשלב מאוחר יותר של העבודה עברתי על כל הקונטרס האחרון בגלל חשיבותו ורשמתי ממנו תיקונים וחילופים בהערות לערכים. ובכולם מראי המקום הם על פי שרי"ר, והנוסח על פי הדפוס הראשון, שאלוניקי רפ"ו. ויש להעיר כאן שכל הקטעים שבאו בקו"א נתפרסמו בסינופסיס לסדר זרעים, מועד ונשים על פי הדפוס הראשון — ראה סינופסיס, כרך א, מבוא, עמ' xii, ס' 3.4.1. ¹³⁰ קטעים אלה נתפרסמו בסינופסיס לסדר זרעים ומועד על פי הדפוס הראשון ועל פי שני כתבי יד — ראה סינופסיס, כרך א, מבוא, עמ' xii, ס' 3.4.2. ועל הגירסאות שב"עין יעקב" ראה ירוכ"פ, מבוא, עמ' כז, סעיף עין יעקב. ועל מקורותיו ראה שם, עמ' 21, ד"ה ונראה; שם, מהדו"ח, עמ' 542, הערה לעמוד 21, ד"ה ונראה.

¹³¹ זוהי רשימת הסינגטורות שלהם לפי סדר העמודים בשרידי הירושלמי:

;Oxf 2674 – Ms. Heb. d. 45/3a – 6 ;T-S F 17/6 – 5-4 ;T-S F 17/3 – 3-2 ;T-S F 17/50 – 1
Oxf. – 14 ;T-S F 17/20 – 13-12 ;T-S F 17/3 – 11 ;T-S F 17/6 – 10-9 ;T-S F 17/20 – 8-7
;T-S 16/319 – 38-37 ;T-S F 17/52 – 28-27 ;T-S F 17/23 – 26-15 ;2674 – Ms. Heb. d. 45/3b
T-S – 59-58 ;T-S F 17/1 – 56 ;T-S F 17/38 – 55-52 ;T-S 16/319 – 43 ;T-S 12/746 – 42-39
– 73-66 ;T-S F 17/40 – 65 ;T-S F 17/33 – 64 ;T-S F 17/40 – 62 ;T-S F 17/1 – 60 ;24/4
T-S – 84 ;T-S F 17/32 – 82 ,80 ;T-S F 17/40 – 78 ,76 ;T-S F 17/39 – 75-74 ;T-S F 17/35
;T-S 16/326 – 95 ;T-S 12/742 – 94-93 ;T-S F 17/30 – 88-87 ;T-S F 17/35 – 86-85 ;F 17/15
;T-S F 17/8 – 111-104 ;T-S F 17/14 – 103-102 ;T-S 16/326 – 101-100 ;T-S 16/325 – 99-96
;T-S 16/329 – 120 ;T-S F 17/49 – 119-116 ;T-S F 17/45 – 115-114 ;T-S F 17/14 – 113-112
T-S – 130 ;T-S 16/329 – 129 ;T-S F 17/24 – 128-123 ;T-S 16/329 – 122 ;T-S F 17/24 – 121
T-S – 145-142 ;T-S F 17/9 – 141-140 ;T-S F 17/24 – 139-132 ;T-S 16/329 – 131 ;F 17/24
T-S – 154 ;T-S C 1/59 – 153-152 ;T-S F 17/18 – 151-148 ;T-S F 17/9 – 147-146 ;F 17/13
T-S F – 160-159 ;T-S 12/753 – 158 ;T-S F 17/34 – 157-156 ;T-S 12/753 – 155 ;F 17/34
;T-S 12/751 – 166-165 ;T-S 12/752 – 164 ;T-S F 17/34 – 163-162 ;T-S 12/752 – 161 ;17/34
;Oxf. 2860 – Ms. Heb. f. 34/12 – 180-173 ;T-S F 17/15 – 172 ;T-S F 17/34 – 171-167
;T-S 12/187 – 186-185 ;T-S C 1/59 – 184-183 ;Oxf. 2862 – Ms. Heb. e. 74/39 – 182-181
;T-S 12/186 – 188-187 ;Oxf. 2671 – Ms. Heb. d.54/1 – 190-189 ;T-S 12/186 – 188-187
מבוא לנוה"מ, עמ' 938, הע' 1 ;T-S 12/186 – 196-195 ;T-S 12/188 – 194-191 ;1
T-S F – 207-204 ;T-S 16/320 – 203-202 ;T-S F 17/3 – 201 ;T-S 16/320 – 200-199 ;12/187
T-S F – 218-215 ;T-S 20/157 – 214-213 ;T-S F 17/36 – 212-209 ;T-S F 17/54 – 208 ;17/16
226 ;W.C. Talm. II 4 – 224-223 ;T-S 20/157 – 222-221 ;T-S 12/755 – 756 – 220-219 ;17/4
;T-S F 17/25 – 238 ;T-S F 17/2 – 236 ,234 ,232 ,230 ;Oxf. 2833 – Ms. Heb. b. 10/39 – 228
;T-S 12/741 – 248-245 ;Oxf. 2672 – Ms. Georg. c. 1 – 244 ,242 ;T-S 12/183 – 241-240
;TS 12/211 – 257-256 ;T-S 12/183 – 253-252 ;Oxf. 2672 – Ms. Georg. c. 1 – 250-249
;T-S 12/749 – 267-266 ;T-S 12/748 – 265-264 ;T-S F 17/27 – 262 ,260 ;T-S F 17/31 – 259-258
– 275-274 ;T-S F 17/46 – 273-272 ;T-S F 17/56 – 271-270 ;JTS N. S. 162/168 – 269-268
– 282-281 ;T-S F 17/5 – 280 ;T-S F 17/44 – 279-278 ;T-S F 17/51 – 277-276 ;T-S F 17/56

יד¹³². במקום שלא הצלחתי לקרוא בוודאות ויתרתי על הכללת החילופים ברשימה¹³³, להוציא מקומות מסופקים אחדים שהערתי עליהם בהערות – סוף סוף, אין כאן אלא מבחר חילופי נוסחאות. ואף על פי כן במקומות בודדים קשים לקריאה סמכתי על הקריאה בשרידי הירושלמי שהיא על פי המקור.

אשר לטיבן של הנוסחאות שבשרידי הירושלמי: אמנם ישנם שיבושים גם בשרידי הירושלמי¹³⁴ וכן ישנם שיבושים משותפים לדפוס ויניציאה ולשרידי הירושלמי¹³⁵, ואף על פי כן רוב הגירסאות שבשרידי הירושלמי הן נוסחאות משובחות, כפי שמעידה הרשימה הארוכה של מבחר חילופי הנוסח שבנספח¹³⁶.

T-S F 17/17 — 290-287; TS 12/759 — 286-285; W.C. Glass I A — 284-283; W.C. Glass I B Oxf. 2658 — Ms. — 305-302; T-S F 17/5 — 297; Oxf. 2833 — Ms. Heb. b. 10/32 — 296-293; T-S F 17/5 — 307-306; Heb. d. 58/29; Hsiang-shu T-S F 17/5 של עמ' 269-268 נמסרו לי על ידי ידידי ד"ר בנימין אליצור, והריני מודה לו על עזרתו כאן ובשאר הדברים שצינתי לו.

ואלה הם מספרי הסרטים של הקטעים הנ"ל במכון לתצלומי כתבי יד:

21291 — Oxf. 2674 — Ms. Heb. d. 45; 21196 — Oxf. 2833 — Ms. Heb. b. 10; 21281 — Oxf. 2658 — Ms. Heb. d. 58; 21272 — Oxf. 2671 — Ms. Heb. d. 54; Oxf. 2672; 21398 — Oxf. 2860 — Ms. Heb. f. 34; 21405 — Oxf. 2862 — Ms. Heb. e. 74; Ms. Georg. c.1 — אין סרט, פוטוסטאט מס' 4414; T-S C 1 — ס' 19578; T-S F 17 — ס' 18928; T-S 12 — ס' 19681 (480-1); ס' 19682 (868-481); T-S 16 — ס' 19683; T-S 20 — ס' 19676; T-S 24 — ס' 19677; W.C. Glass; ס' 15215; W.C. Talm. II — ס' 15212.

¹³² להוציא שני עמודים (עמ' 67 ועמ' 238) שלא מצאתי אותם במכון, ובדקתי אותם על פי התצלומים שתחת ידו של ד"ר בנימין אליצור. וכן תיקנתי כמה גירסאות בשקלים על פי קריאתו של ד"ר אליצור במקור.

¹³³ למשל, בשרי"ר, עמ' 242 ש' 7, והוא בקטע קוקובצב הנ"ל (עמ' קפד, ס' 2), כמדומני שיש לקרוא בכתב היד "מיי כדון" תחת "מא כדון" שהעתיק גינצבורג, שקו קמור רשום בתחתית המילה, והוא שהביא לידי טעות בקריאתה. ולא רשמתי אותה ברשימה מחמת הספק.

¹³⁴ כגון "צריכה" (ד"ו ברכות ט ע"ג ש' 40) / "צריכן" (שרי"ר עמ' 22 ש' 9).

¹³⁵ כגון "אשכחת (!) תני" (ראש השנה נט ע"ג ש' 59 = שרי"ר עמ' 150 ש' 1) תחת "אשכח תני" הרגיל.

¹³⁶ ויש להוסיף כאן כמה חילופים שגורים בתחום הכתיב והצורות השייכים לסעיפים הבאים:

א. ה"א סופית אחרי קמץ תחת אלף: "מן הדא" (ד"ו ברכות ב ע"ב ש' 2) / "מן הדא" (שרי"ר עמ' 1 ש' 11); "עובדא" (שם, ג ע"א ש' 21) / "עובדה" (עמ' 2 ש' 6); "דלא תנא" (שם, ש' 33) / "דלא תנה" (שם, ש' 17).

ב. "מהוא" תחת "מהו": "מהו" (ד"ו ברכות ה ע"ב ש' 19, י ע"א ש' 46) / "מהוא" (שרי"ר עמ' 11 ש' 19; עמ' 24 ש' 5).

ג. מלא יו"ד וחסר יו"ד: "איתא חמי" (ד"ו ברכות ב ע"א ש' 25) / "אתא חמי" (שרי"ר עמ' 1 ש' 3); "תיפתר" (שם, ש' 28) / "תפתר" (שם, ש' 5); "נישמעניה" (שם, ב ע"ב ש' 2) / "נישמעניה" (שם, ש' 11).

ד. "יין" תחת "יים": "מחוריים" (ברכות ה ע"א ש' 66) / "מחורין" (שרי"ר עמ' 10 ש' 30).

ה. חילופי "אמר" / "מר": "חזר ומר" (ברכות ג ע"ב ש' 17) / "חזר ואמר" (שרי"ר עמ' 4 ש' 24).

והנה, על הכתיב הארץ ישראלי של הקטעים שבשרידי הירושלמי כבר העיר בקצרה גינצבורג¹³⁷, כאן אעיר רק על כמה תופעות אחרות של כתיב וצורות אופייניות בשרידי הירושלמי.

א. כתיב

a. "אן" תחת "אין"

מצאנו בשרידי הירושלמי מופעים רבים של הצורה החסרה "אן" תחת "אין"¹³⁸ — השווה למשל:

"ואין" (ד"ר פאה יח ע"ד שו' 31) / "ואן" (שרי"ר עמ' 37 שו' 9); "שאיין" (שקלים מו ע"א שו' 62) / "שאן" (עמ' 120 שו' 28); "אין" (שם, מו ע"ג שו' 24; מח ע"א שו' 49) / "אן" (עמ' 124 שו' 4; עמ' 131 שו' 22); "אין... אלא..." (ותנאי; שם, מט ע"ג שו' 13) / "ואן"! (עמ' 133 שו' 12); "אין" (ביצה ס ע"א שו' 27; ס ע"ב שו' 36 [2X], שם שו' 39, שם שו' 40) / "אן" (עמ' 155 שו' 16; עמ' 164 שו' 14, שו' 15, שו' 21 וש' 22); "שאיין" (שם, ס ע"ב שו' 45) / "שאן" (עמ' 165 שו' 4); "ואין" (ס ע"ב שו' 60) / "אן" (עמ' 166 שו' 6); "אין" (קידושין סד ע"א שו' 41, סד ע"ב שו' 47) / "אן" (עמ' 23, שו' 5 וש' 39)¹³⁹. והשווה עוד: "ואינו" (תענית סה ע"ד שו' 60) / "ואנו" (עמ' 179 שו' 8); "שאינה" (ביצה ס ע"ב שו' 60) / "שאנה" (עמ' 166 שו' 5).

וכן לא נרשם החילוף הבא של אל"ף / יו"ד בנפ"א: "דלא יימר" (ברכות ד ע"ד שו' 39 וש' 40) / "דלא יאמר" (שרי"ר עמ' 7 שו' 3 וש' 4).

ו. במקום אחד מצאתי חילוף נוסח שהוא, לדעתי, אשגרת גרסון, ולא נרשם — בשקלים ד"ר מז ע"ב שו' 35 הנוסח הוא לנכון: "אתה (!) אמרת הדא מילתא". וכן הוא במקבילה בראש השנה נו ע"ד שו' 37 (אבל שם: "את אמרת", וכן צריך לומר). אבל בשרי"ר בשקלים: "אתה..מע..ה [קרי: שמעתה] מן אבוך דא מילתא" (עמ' 127 שו' 11). והוא, לדעתי, באשגרת מונח. כי הביטוי האחרון הזה מופיע חמש פעמים בירושלמי (כולל המקבילות) בעקבות המאמר "קם רבי יוסה עם רבי יודה בן פזי" לשאול אותו על דברים ששמע מפי אביו ר' סימון — ראה: שביעית לט ע"ג שו' 10 = ראש השנה נח ע"ג שו' 58; תענית סו ע"א שו' 64 = שם, סז ע"ג שו' 48; מועד קטן פג ע"א שו' 39. אף כאן הצעת הדברים ברישא, "קם רבי מנא עם רבי שמי" (שקלים שם, וראש השנה שם), הדומה למאמר הנ"ל, גרמה לגרסון להשגיר ביטוי זה לכאן.

¹³⁷ גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' לט, ד"ה קטעי ואילך. וראה עוד קוטשר, מחקרים, עמ' קע, סעיף א, ס' 1.

¹³⁸ וכבר העיר אפשטיין: "יש כאן **מסורת קבועה** עד שיש תיבות שהן נכתבו בכל כ"י ישנים **חסר**, אן, בן" וכו' (מבוא לנוה"מ, עמ' 1207, ד"ה וכו"ב; ההדגשות במקור). וראה עוד שם, עמ' 1237, ס' 1; עמ' 1239, ס' 2a. וראה עוד שם, ריש עמ' 504, ד"ה אבל החילוף. וראה עוד א' פורת, לשון חכמים, ירושלים תרצ"ח, עמ' 13, ד"ה ועוד, שהעיר על הצורות "אן" ו"בן". ומצאנו "אן" כזאת גם בקטעים של פסיקתא דרב כהנא — ראה נ' אלוני וא' דיאס מאצ'ו, "פסיקתא דרב כהנא בניקוד ארץ ישראל", לשוננו כג (תשי"ט), עמ' 63 שו' 7. וראה עוד שם, עמ' 59, הע' 13. וראה עוד קוטשר, מחקרים, סוף עמ' קפ, ד"ה יש להזכיר.

b. "בן" תחת "בין"

וכן מצאנו "בן" תחת "בין": "בין... בין..." (ד"ו מועד קטן פ ע"ג ש' 25) / "בן... בין..." (שרי"ר עמ' 190 ש' 8-9)¹⁴⁰.

c. "אן" תחת "אין"

וכן מצאנו "אן" תחת "אין"¹⁴¹: "אין" (ד"ו מועד קטן פא ע"ד ש' 1, ש' 2 וש' 3) / "אן" (שרי"ר עמ' 198 ש' 23, ש' 24 וש' 25); "אין תימר" (שקלים מז ע"ב ש' 32, נ ע"א ש' 61, נ ע"ב ש' 7) / "אן תימר" (שרי"ר עמ' 127 ש' 8; עמ' 136 ש' 10 וש' 20 [ושם: "ואן"]); "אין כיני" (ראש השנה נו ע"ג ש' 12) / "אן כיני" (עמ' 140 ש' 11)¹⁴². ומצאנו כתיב חסר כזה במילים אחרות בקטעים: "אילו" (ראש השנה נח ע"ד ש' 7) / "אלו" (קטע גינצבורג עמ' 395 ש' 10). וראה מה שהערתנו להלן בערך "אילו" לערלה סא ע"ג ש' 11. והשווה עוד: "אילין" (שבת יג ע"ג ש' 52) / "אלן" (קטע רבינוביץ עמ' 506 ש' 3); "אילין" (שם, יג ע"ד ש' 28) / "אלן" (שם, עמ' 508 ש' 8).

d. בי"ת תחת וי"ו

מעניין כאן הכתיב בבי"ת תחת וי"ו בדוגמאות הבאות¹⁴³:
 "הוון בען (!) מימר" (עבודה זרה מ ע"ג ש' 8) / "הבון בעיי מימר" (שרי"ר עמ' 271 ש' 9); "הוי" (שם, מא ע"ג ש' 22, מג ע"א ש' 7) / "הביא!" (עמ' 274 ש' 17; עמ' 279 ש' 21).

ב. לשונות מורכבים

מצאנו בשרידי הירושלמי צורות מורכבות מקוצרות, רובן עם "מר" תחת "אמר", שלא מצאנו כדוגמתן בדפוס ויניציאה.

השווה, למשל: "הדא דאת אמר" (ד"ו שבת ג ע"ד ש' 55) / "הדתמר" (שרי"ר עמ' 68 ש' 9); "הדא דתימר" (שם, ה ע"ג ש' 9) / "הדתמר" (עמ' 75 ש' 30); "כמה דתימר" (שם, ח ע"ב ש' 46) / "כמדתמר" (עמ' 80 ש' 16); "הכא את אמר... והכא את אמר..." (שקלים מז ע"ב ש' 4-5) / "הכה תמר... והכה תמר..." (עמ' 121 ש' 25); "כמה דאת אמר" (ראש השנה נח ע"א ש' 20) / "כמדתמ" (עמ' 149 ש' 25). וראה עוד: "דנא

¹³⁹ וכיוצא בזה בקטע זוסמן (לא במונח): "אין" (ד"ו יבמות ד ע"א ש' 24) / "אן" (קטע זוסמן עמ' 78 ש' 13).

¹⁴⁰ כיוצא בזה בקטע אלוני לפסחים: "בין... בין..." (ד"ו לז ע"ד ש' 6) / "בן... בין..." (קטע אלוני עמ' 42 ש' 20). וראה עוד קוטשר, מחקרים, עמ' קעט, ד"ה שונות.

¹⁴¹ הניקוד לפי הקריאה שלנו — ראה מה שהערתנו בעמ' קז, הע' 128.

¹⁴² וכן הוא בקטע לוינגר: "ואין כיני" (ד"ו פסחים לב ע"א ש' 48) / "ואן כיני" (קטע לוינגר עמ' רמו ש' 22).

¹⁴³ וכבר העיר הר"ף על עצם חילוף אותיות זה במבוא"י, ח רע"א. וראה עוד קוטשר, מחקרים, עמ' קעה, ד"ה ב — ו.

אמר" (שקלים נ ע"ג שו' 44) / "דנמר" (עמ' 138 שו' 25); "דנא אמ" (שם, שו' 47) / "דנמר" (שם, שו' 23)¹⁴⁴.

ג. לשונות מתוקנים

חשובים לנו מאוד, הן מבחינה לשונית הן מבחינה תוכנית, אותם מקומות משוברים בדפוס וניציאה שבאו מתוקנים בשרידי הירושלמי. ואף על פי שבחלקם הם ניתנים לתיקון "מן דיעה", הרי מציאותו של מקור עתיק מפורש שמסייע להגהה, עדיפה. השווה, למשל: "מני (!) מתניתה" (ד"ר ברכות ה ע"א שו' 45) / "כני מתניתה" (עמ' 10 שו' 7); "אין בעי (!)" (שם, ה ע"ב שו' 41) / "אין כני" (עמ' 201 שו' 13); "וקשיין!" (שבת ב ע"ב שו' 23) / "וקשייה" (עמ' 62 שו' 17); "את (!) חמי" (שם, י ע"ב שו' 46) / "אתה חמי" (עמ' 85 שו' 9); "ומדר!" (עירובין יט ע"ב שו' 18) / "אמר ר" (עמ' 93 שו' 9); "ותנינך!" (שם, כא ע"ד שו' 6) / "ותני כן" (עמ' 101 שו' 25); "הווי!" (ראש השנה נז ע"א שו' 23) / "הוויי" (עמ' 152 שו' 4); "מייתו ליה (!)" (סוטה כג ע"ד שו' 36) / "מייתי לך" (עמ' 220 שו' 1).

וכן חשובים לנו אותם מקומות שחדרו אליהם לשונות ומונחים בבליים בדפוס וניציאה ונשתמר בהם נוסח מתוקן בשרידי הירושלמי. השווה, למשל: "דתימא!" (ד"ר ברכות ה ע"ב שו' 53) / "דתמר" (עמ' 201 שו' 27); "כרבנין דהתם (!)" (חלה נט ע"ב שו' 32) / "כרבנין דתמן" (עמ' 56 שו' 9); "דתניא!" (שבת ה ע"ג שו' 32) / "דתני" (עמ' 75 שו' 32); "דאמרי תרויהו (!)" (גיטין מוד ע"ב שו' 20) / "תריהון אמרי" (עמ' 223 שו' 7); "וקרי אנפשיה (!)" (בבא קמא ו ע"ג שו' 3) / "וקרי עלוי" (עמ' 250 שו' 16); "ואפילו תימא (!)" (שבועות לג ע"ג שו' 21) / "ואפילו תומר" (עמ' 267 שו' 13); על פי כתב היד).

ד. מונחים שנשתמרו רק בשרידי הירושלמי

ישנם מקומות שנשתמרו בהם המונח רק בשרידי הירושלמי ולא בדפוס וניציאה, כגון: "תני" (שרי"ר עמ' 105 שו' 10), וליתא בד"ר פסחים כט ע"ג שו' 34; "הכה תמר... והכתמר..." (עמ' 121 שו' 15), וליתא בשקלים מו ע"א שו' 56¹⁴⁵; "הווי" (שם, עמ' 128 שו' 19), וליתא בד"ר מח ע"א שו' 1; "הדה הוא (!) דכת" (עמ' 178 שו' 13), וליתא בתענית סה ע"ד שו' 48; "תני" (עמ' 238, שו' 13, 16), וליתא בקידושין סו ע"ב שו' 33 וש" 36. חשוב במיוחד הביטוי הבא בשרי"ר: "ר' יוסה ביר' בון א' אנין שאילתא כן" (עמ' 272 שו' 18; הנוסח על פי כתב היד), וליתיה בעבודה זרה מ ע"ג שו' 59. וכבר דן בו ליברמן¹⁴⁶.

¹⁴⁴ בדפוס וניציאה נמצא בטעות "דנימר" תחת "דנמר" — ע"ע דנא אמר. והשווה עוד: "ולמה לי' נן אמרי" (שקלים מו ע"ב שו' 41) אל "ולמה לנמרי" (שרי"ר עמ' 123 שו' 22); "לא כולא" (שקלים נ ע"ג שו' 42) / "לכולה" (עמ' 138 שו' 21).

¹⁴⁵ ויש שם בהמשך לשון אחרת, ע"ש.

¹⁴⁶ ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 257, ד"ה וכן.

וראה עוד "ר' חזקיה עכִייה" (שרי"ר עמ' 273 שו' 20), שנשתמר בו התואר "עכִייה" (כלומר, איש עכו) של החכם וליתיה בד"ו בעבודה זרה מ ע"ד שו' 21¹⁴⁷.

ה. השלמות לנוסח הירושלמי

על חשיבותם של הקטעים שבשרידי הירושלמי מבחינה תוכנית ראה גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' לו ואילך; ומבחינה זו יש לי להעמיד על הגירסא היפה בשרי"ר גיטין, עמ' 224 שו' 19 ואילך. וזה לשון הירושלמי בד"ו בגיטין פ"ג ה"א, מד ע"ג שו' 56 ואילך:

מילתיה דרבי אלעזר אמר כולן אינן פסולין. רבי אלעזר שאל כתב קידושין שכתבו שלא לשמו מהו שיתפסו בה קידושין מן מה **דצריכין** לה בגיטין שאינן פסולין לפום כן שאל לה בקידושין אין תימר **צריכין** לה בגיטין לא ישאלנה בקידושין. מה אם גיטין על ידי שהוא צריך לשמה וכתב שלא לשמה לא נגעו בה גירושין. קידושין שאינן צריך לשמה וכתב שלא לשמה אינו דין שיתפסו בה קידושין. ותהא פשיטא ליה הא כן הוא **פשיטא** ליה הואיל ולא למדו כתב קידושין אלא מגירושין מה בגירושין אינה מגורשת אף בקידושין אינה מקודשת.

הסוגיא משובשת וקטועה. ורבינוביץ הגיה אותה¹⁴⁸, אלא שהגיה בהמשכה יותר מדי כדרכו לעתים.

ואולם כך אנו גורסים בה בשרי"ר:

מלתיה דר' לעזר א' כולם אינן פסולין, ר' לעזר שאל כתב קידושין שכתבו שלא לשמה מה הוא שייתפסו בה קידושין מן מה **דצריכה** לה בגיטין שאינן פסולין, לפם כן הוא שאל לה בקידושין, אין תימר **צריכה** ליה בגיטין לא ישאלנה בקידושין, מה אם גיטין על ידי שהוא צריך לשמה וכתב שלא לשמה לא נגעו בה גירושין, **קידושין שאינן צריך לשמה שלא לשמה נגעו בה קידושין ותהא כן לית יכול מה אם גיטין על ידי שהוא צריך לשמה שלא לשמה נגעו בה גירושין**, קידושין שאינן צריך לשמה וכתב שלא לשמה אינו דין שייתפסו בה קידושין ותהא פשיט' פשיטא ליה הא כן היא **צריכה** ליה הואיל ולא למדו כתב קידושין אלא מגירושין, מה בגירושין אינה מגורשת אף בקידושין אינה מקודשת ועמ' 224 שו' 18 ואילך).

והריני לפרש:

כולן אינן פסולין. לא גרסינן "אינן", וכבר מחק אותה הק"ע, יד ע"ב, ד"ה ה"ג מילתיה דר"א; וצריך לומר: פוסלין, כפי שיוצא מן הבבלי גיטין כד ע"ב. כלומר, כל

¹⁴⁷ אבל ישנו שם במקבילה בשבת יד ע"ד שו' 19.

¹⁴⁸ שתא"י, עמ' 414, ד"ה מן מה.

הגיטין הפסולים שנכתבו שלא לשם אשה מסוימת, ונשנו במשנת גיטין פרק ג' משנה א', פוסלין לכהונה משום ריח הגט, ושלא כרידב"ז, יד ע"ב, ד"ה רב אמר.

כתב קידושין שכתבו שלא לשמו. צריך לומר: שלא לשמה, כמו שהוא בשרי"ר. כלומר שכתב בסתם על הנייר או על החרס "הרי את מקודשת לי", ולא נתכוון לשמה, ונתן לה שטר זה.

מהו שיתפסו בה קידושין. כלומר, האם אנו דורשים לשמה בקידושין כמו בגט אם לאו, וכמו שמפרש התלמוד עצמו בסוף הסוגיא.

ומסיק התלמוד משאלה זו:

מן מה דצריכין לה בגיטין שאינן פסולין. וכו'. בשרי"ר: "מן מה דצריכה לה". והנוסח משובש כאן ושם, וצריך לומר: מן מה **דלא** צריכה לה (= ליה) בגיטין, וכן הגיה בשתא"י הנ"ל. ואולי צריך לומר: מן מה **דפשיטה** לה. והיא היא. וצריך לומר בהמשך הדיבור: שאין פוסלין, כלומר, שהן פוסלין¹⁴⁹, כפי שיוצא מסוף הסוגיא. כלומר, מכיוון שפשוט לו לר' אלעזר בדין הגט שנכתב שלא לשמה שהוא פוסל, לכן הוא שואל את השאלה הזאת בקידושין.

אין תימר צריכין לה בגיטין לא ישאלינה בקידושין. בשרי"ר: "צריכה ליה", וכן צריך לומר. כלומר, אם תאמר שהוא מסופק בדין זה בגיטין, די בכך שיתפסק בו בגיטין, שבו נאמר עיקר הדין של שלא לשמה, ואין צורך שיתפסק בו בקידושין, שכן הספק בגיטין ניתן להסיק על הספק בקידושין.

ומה הוא הספק בגיטין? גט שכתבו שלא לשמה, האם לא נגעו בה הגירושין והיא מותרת לכהונה אם תתאלמן לפני מתן גט אחר כשר, או שמא נגעו בה הגירושין והיא פוסל אותה לכהונה; ואילו הספק בקידושין כך הוא: קידושין שנכתבו שלא לשמה, האם נגעו בה הקידושין והיא צריכה גט מספק, או שמא תפסו בה קידושין אלה לגמרי, שתקפותם של הקידושין עולה תמיד בדרגה אחת על זו של הגירושין, וכמו שמפרש התלמוד והולך.

והולך התלמוד ומסביר כיצד אנו באים מן הספק בגיטין לספק בקידושין:

מה אם גיטין על ידי שהוא צריך לשמה וכתב שלא לשמה לא נגעו בה גירושין. הלשון קטועה כאן, ויש להשלימה כמו בשרי"ר: "קידושין שאינו צריך לשמה שלא לשמה נגעו בה קידושין". זהו הצד הראשון של הבעיא, וזה פירוש הדברים: אם נאמר שהגיטין שנכתבו שלא לשמה אינן פוסלין, ניתן לומר: מה¹⁵⁰ לגיטין שאינן פוסלין, משום שהוא צריך לכתוב את הגט לשמה, וכיוון שכתב שלא לשמה, דין הוא שלא נגעו בה גירושין. אבל בקידושין, מכיוון שאינו צריך לכתוב לשמה, הרי ניתן לומר

¹⁴⁹ ראה מה שהערתי להלן, עמ' רלג, אות c, על "אין" = "הן".

¹⁵⁰ הלשון "מה אם" הוא אולי באשגרה מהסיפא. על כל פנים, מצאנו כדוגמתו בשבועות לח ע"ג שו' 55: "מה אם נושא שכר" וכו', ע"ש. וכן הוא במקבילה בבבא מציעא, ככ"א עמ' 54 שו' 80.

שעניין זה של לשמה אינו מעכב, ולכן אם כתב שלא לשמה, בכל זאת נגעו בה קידושין, וצריכה גט.

[ותהא כן לית יכול מה אם גיטין על ידי שהוא צריך לשמה שלא לשמה נגעו בה גירושין]¹⁵¹, קידושין שאינו צריך לשמה וכתב שלא לשמה אינו דין שיתפסו בה קידושין. שואל התלמוד: "ותהא כן", והיא שאלה רטורית. כלומר, שיהיו הדברים כן כמו שהצענו במה שקדם, שהקידושין שלא לשמה נגעו בה בלבד ואינם קידושין גמורים. והשיבו: "לית יכול"¹⁵² — אינך יכול לומר זאת בוודאות, שהרי לפי הנחה זו ר' אלעזר מסופק בדין הגט, ויתכן לומר לצד שני בגט שנכתב שלא לשמה שהוא פוסל, ונגעו בה גירושין. מעתה, לפי צד שני זה של הבעיא אמור: מה אם בגיטין, אף על פי שהוא צריך לכתוב לשמה, אם כתב שלא לשמה, נגעו בה גירושין, בקידושין שאינו צריך לכתוב לשמה, אינו דין שאם כתב שלא לשמה שיתפסו בה הקידושין? סוף דבר, אילו היה ר' אלעזר מסופק בדין הגט, היה לו להציע את ספקו בגט, שהוא העיקר, וממנו היינו מסיקים ממילא על הספק בדין הקידושין, שהוא התולדה, ולא היה לו לשאול את השאלה שלו בקידושין. אלא ודאי מכיוון שהניח ר' אלעזר את הגט ושאל את שאלתו בקידושין, סימן הוא שפשוט לו שבגירושין גט שנכתב שלא לשמה פוסל, ולכן הוא שואל מה הדין בקידושין, שמא מחמת שאינם טעונים לשמה יתפסו בה הקידושין.

ותהא פשיטא ליה. כלומר, כשם שפשוט לו בגט שהוא פוסל ונגעו בה גירושין, אף על פי דבעינן לשמה, כן יפשוט בקידושין דלא בעינן בהם לשמה, שיתפסו בה הקידושין. שהרי כפי שהצענו לעיל בצד השני של הבעיא, מדין הגירושין (ואילו היה ברי לו שנגעו בה הגירושין), ניתן היה להסיק על הדין בקידושין (שבדאי תפסו בה הקידושין), ואם כן, מאי מספקא ליה בקידושין.

הא כן הוא פשיטא ליה הואיל ולא למדו כתב קידושין אלא מגירושין מה בגירושין אינה מגורשת אף בקידושין אינה מקודשת. בשרי"ר: "הא כן היא צריכה ליה" וכו', וכן צריך לומר. כלומר עדיין הדבר מסופק בקידושין, למרות שהדבר פשוט לר' אלעזר לחיוב בגירושין. וזהו טעם הספק בקידושין: שעדיין יכול אני לומר, הואיל ולא למדו כתב קידושין אלא מגירושין, מן "ויצאה והיתה", מה בגירושין אינה מגורשת משום שלא נכתב לשמה, ואין בה אלא משום ריח הגט, אף בקידושין שלא נכתבו לשמה לא תהא מקודשת בוודאי אלא מספק, שלא יהיה הלמד גדול מהמלמד. ולכן עדיין בעיא פתוחה היא.

¹⁵¹ ההשלמה על פי שרי"ר.

¹⁵² כן צריך לומר, כסגנון הרגיל בירושלמי.

7. המונחים בקטעי הירושלמי

- קטעי הירושלמי נתפרסמו על ידי חוקרים שונים, ואלה הם¹⁵³:
- (1) ש' אברמסון, "קטע גניזה מירושלמי שבת פרק המצניע", קבץ על יד ח (יח), ירושלים תשל"ו, עמ' 10-13; הנ"ל, "תיקונים לקבץ על יד ספר ח (יח)", קבץ על יד י (כ), ירושלים תשמ"ב, עמ' 323-324 (אין מספור עמודים במקור).
 - (2) י"נ אפשטיין, "לשרידי הירושלמי", תרביץ ג (תרצ"ב), עמ' 16-20 (עבודה זרה); עמ' 124-133 (חלה); עמ' 237-239 (ברכות); עמ' 240-245 (שבת), עמ' 246-248 (עבודה זרה) (= מחקרים, ב, א, עמ' 252-256 [עבודה זרה]; עמ' 266-275 [חלה]; עמ' 279-281 [ברכות]; עמ' 282-287 [שבת]; עמ' 288-290 [עבודה זרה])¹⁵⁴.
 - (3) ל' גינצבורג, "קצור הגדות הירושלמי", גנזי שכטר, א, נויארק תרפ"ח, עמ' 390-429 (ראש השנה ותענית)¹⁵⁵; "שלשה שרידי הירושלמי", שם, עמ' 432-448 (ברכות, שבת ופסחים)¹⁵⁶.
 - (4) ח"מ הורוויץ, "ירושלמי פיטום הקטורת — על פי כת"י דע ראססי 327", תורתן של ראשונים, ב, פראנקפורט על נהר מיין תרמ"ב, עמ' 59 (וימא פ"ד ה"ה, מא ע"ד שו" 23-48)¹⁵⁷.
 - (5) ש' ווידר, "קטע ירושלמי מבין כתבי הגניזה בבודאפשט", תרביץ יז (תש"ו), עמ' 130-135 (סנהדרין ומכות).
 - (6) י' זוסמן, "שרידי ירושלמי — כת"י אשכנזי", קבץ על יד יב (כב), (תשנ"ד), עמ' 25-120 (ביצה, ראש השנה, תענית, מועד קטן, יבמות וקידושין)¹⁵⁸.

¹⁵³ רשימת הקטעים כאן היא לפי סדר הא"ב של שמות המהדירים, ובנספח ז' סודרו החילופים לפי סדר המסכתות בירושלמי. ואני דן כאן רק בקטעים שנתפרסמו, לא באלה שעודם בכתב יד.

¹⁵⁴ כל הקטעים האלה הם מאוסף אנטונין שבסנט פטרבורג. ורטנר ב"פתח דבר" לאהצו"י לתרומות וחלה, ד"ה מלבד, מעיר שהוא השתמש בכ"י פטרבורג של חלה — ראה אהצו"י לחלה, עמ' 106, ד"ה בהה; שם, ד"ה מה; עמ' 107, ד"ה בנתיים ועוד להלן שם; עמ' 108, ד"ה ר"ש בן לקיש; ועוד ועוד. וראה עוד מעשרות, עמ' 126, ד"ה מתיב ר' יוחנן; ואין העתקותיו מדויקות. ובאהצו"י, ערלה, סוף עמ' 221, ד"ה ונפל, השתמש בכ"י פטרבורג השני לעבודה זרה, וכן הביאו בשיעית, ריש עמ' 29, ד"ה חד משמר; ובחגיגה, עמ' 60, ד"ה והלא; ולא דייק שם בהעתקתו — ראה אפשטיין, שם, עמ' 246 (= מחקרים הנ"ל, עמ' 288), שו" 7, ובהערה לשם. ויש להעיר כאן שהפסקימיליות של קטעי חלה נתפרסמו אצל כץ, עמ' 67, ושל קטעי עבודה זרה האחרונים בעמ' 68 — ראה: A.I. Katsh, *Ginze Russiyah*, N.Y. 1958; וציין לו כ"ץ, ב, עמ' 170.

¹⁵⁵ על קטע זה ראה גינצבורג, פירושים, א, מבוא, ריש עמ' קה.

¹⁵⁶ אמנם מדובר כאן בליקוטי ירושלמי, אבל אני כולל אותם כאן מכיוון שהם קטעי גניזה.

¹⁵⁷ וציין לו בסנינופסיס, כרך ד, מבוא, עמ' VIII, ס' 1.1.6. ומצאנו בקטע זה שני חילופים לנוסח של ד": "ודא דאת מר" (וד' מא ע"ד שו" 40) / "והדה דתני" (קטע הורוויץ שו" 18); "הדא היא" (שם, שו" 41) / "הדא היא דתנינ" (שם, שו" 19).

¹⁵⁸ פקסימיליה אחת ממסכת מועד קטן ושתיים ממסכת יבמות של שרידים אלה פורסמו קודם לכן על ידי קווסמן — ראה: T. Kwasman, *Untersuchung zu Einbandfragmenten und ihre*

A.I. Katsh, "A Genizah Fragment of Talmud Yerushalmi in the Antonin (7 Collection of the Saltykov-Shchedrin Library in Leningrad", *JQR* 71 (1981), pp. 182-184 (שקלים)

8) ד"ש לוינגר, "שרידים חדשים מירושלמי פסחים פרק ה' ו' ז'", ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, חלק עברי, ניוירק תש"י, עמ' רמג-רפג.

9) מ' עסיס, "קטע של ירושלמי סנהדרין", תרביץ מו (תשל"ז), עמ' 39-90; הנ"ל, "קטע של ירושלמי סנהדרין — הוספות ותיקונים", שם, עמ' 326-329.

10) א"ח פריימן, "קטע של ירושלמי בבא קמא", תרביץ ו (תרצ"ה), עמ' 57-63¹⁵⁹.

11) צ"מ רבינובין, "קטע של משנה וירושלמי שביעית", בר-אילן ב (תשכ"ד), עמ' 127-131 (= י"ל נחום [עורך], חשיפת גנוזים מתימן, חולון תשל"א, עמ' כ-כו)¹⁶⁰.

12) צ"מ רבינובין, "שרידי ירושלמי מתוך הגניזה", ספר זיכרון לחנוך ילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 501-511 (ברכות, שבת וקידושין)¹⁶¹.

13) ד' רוזנטל, ירושלמי מסכת נזיקין מן הגניזה האיטלקית — קטעי בולוניה, קטעי סבונה, בתוך: א"ש רוזנטל וש' ליברמן, ירושלמי נזיקין, הדפסה שלישית, ירושלים תשס"ח, עמ' 253-264 (קטעי בולוניה), עמ' 271-273 (קטעי סבונה). קטעי בולוניה כוללים שני דפים מבבא קמא¹⁶² ושני דפים מבבא מציעא¹⁶³; ואילו קטעי סבונה כוללים שבעה קטעים מבבא קמא וקטע אחד מבבא מציעא. לכל הקטעים האלה הקדים המהדיר שני מבואות ממצים¹⁶⁴ שבהם הוא דן בהיבטים השייכים להם, כולל ענייני כתיב¹⁶⁵.

8) *Beziehung zum Palästinischen Talmud*, Heidelberg 1986 (מועד קטן בעמוד 13, ויבמות בעמוד 8 ועמוד 12). וראה מה שהערת ופירשתי בהן במאמרי "שרידי ירושלמי", עמ' 24 ואילך.

159) ראה מה שהעיר ליברמן על קטע זה בירוק"פ, מבוא, עמ' טו, ד"ה בזמן האחרון. וראה עוד שם, עמ' יג, ד"ה יתר על כן.

160) פקסימיליות של שני עמודים מהקטע הזה (סי' א וסי' ד) נדפסו אצל ע' אבישר (עורך), ספר טבריה, ירושלים תשל"ג, מול עמ' 348 (ועל פי היימנס, עמ' 14, הע' 38), והם שייכים למאמרו של צ"מ רבינובין, "שרידי גניזה מן הירושלמי ומספר המעשים", שם, עמ' 351-352.

161) פקסימיליה של העמוד הראשון לשבת (עמ' 506, קטע ג) מופיעה במאמרו הנ"ל (בהערה הקודמת) של רבינובין, עמ' 351, וכן אצל R. Posner & I. Ta-Shema, *The Hebrew Book*, Jerusalem 1975, p. 25 (וציין להם היימנס, עמ' 14, הע' 40).

162) העמוד הראשון של הדף השני של בבא קמא פורסם מכבר בצורה פקסימילית על ידי פיראני וקמפניני — ראה להלן בסמוך ברשימת הפקסימיליות, סי' 4.

163) הדף הראשון של בבא מציעא פורסם מכבר בצורה פקסימילית על ידי פיראני וקמפניני — ראה להלן בסמוך ברשימת הפקסימיליות, סי' 4.

164) לקטעי בולוניה — עמ' 229-251; ולקטעי סבונה — עמ' 265-269. ברם, תמהני על הרמזים שלו בעמוד 237, הע' 53 — שאני אמרתי לו שהגירסא (לא "המבנה") "אמ' ר' פלוני בעי" יש כדוגמתה גם בירושלמי דפוס ויניציאה, ואולם מעולם לא עלה על דעתי לומר שהיא גירסא נכונה.

165) לקטעי בולוניה — ראה עמ' 241, סעיף הכתיב; ולקטעי סבונה — עמ' 266, הע' 9. משום כך אני לא כולל עכשיו בנספח ז' חילופי נוסחאות מן הקטעים החדשים האלה שפורסמו כאן.

14) ע' שבט, "מימרא בירושלמי שנאבדה", מוריה כב, ח-ט (תשנ"ח-תשנ"ט), עמ' צח-ק (ולשבועות פ"ז ה"א, לז ע"ג שו' 42 ואילך)¹⁶⁶.
15) ע' שרמר, "עוד פירור לשרידי הירושלמי", עלי ספר יט (תשס"א), עמ' 35-42¹⁶⁷.

ונתפרסמו כמה קטעים נוספים בפקסימיליות¹⁶⁸:

1) נ' אלוני, קטעי גניזה של משנה, תלמוד ומדרש מנוקדים בניקוד ארץ-ישראלי, ירושלים תשל"ד, עמ' 42-44 (פקסימיליות של קטע מפרק י' של ירושלמי פסחים, ה"ב, לז ע"ג שו' 48 [כן צריך להיות] עד סוף המסכת).

R. Brody, *A Handlist of Rabbinic Manuscripts in the Cambridge Genizah Collection*, I: Taylor-Schechter New Series, Cambridge 1998, plate no. 23¹⁶⁹. קטע זה הוא בן שני עמודים: השמאלי נשתמר רק בראשי השורות שלו, והוא לברכות פ"ג [ה"ה] ו ע"ד שו' 7? - שו' 21 'א' ר' ש[מאי]? - מילה), והימני הוא לברכות פ"ד [ה"ו] ח ע"ג שו' 55 - פ"ה ה"א, ח ע"ד שו' 29 (וכל תנייא? תניי לה - כמה דאת אמר בידבר).

3) א' דוד וי' תבורי (עורכים), הגניזה האיטלקית, ירושלים תשנ"ח, עמ' פב (פקסימיליה של קטע מבולוניה, מס' 275, והוא עמוד מירושלמי ברכות, פ"ו [ה"ד-ה"ו], י ע"ג שו' 25 - י ע"ד שו' 29).

M. Perani & S. Campanini, *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia*, CVIII – I frammenti ebraici di Bologna, Firenze 1997, Tav. 1, 2, 3, 8, 28¹⁷⁰. הקטעים, לפי סדרם בספר, הם מס' 564, בבא קמא (פ"ז ה"ד, ה ע"ד שו' 55 - ה"י, ו ע"א שו' 34¹⁷¹); מס' 574, בבא מציעא (דף אחד¹⁷² — העמוד הראשון: בבא מציעא פ"א ה"ד, ז ע"ד שו' 50 - ה"ח, ח ע"א שו' 46¹⁷³; העמוד השני: פ"ב ה"א, ח ע"ב שו' 39-47¹⁷⁴); מס' 107.1, שביעית (פ"ג ה"א, לד ע"ג שו' 6 - ה"ב, שם שו' 23).

¹⁶⁶ מדובר במאמר קצר: "א' ר' יוסה בר בון תמן [תניקנו בשכיר [שהוא?]] נשבע ונוטל" (שם, עמ' ק). ונראה לי, שצריך לומר: [כמה דאת אמר] תמן וכו'. דילא כן, היה לו לומר: תמן... ברם הכא... ע"ש.

¹⁶⁷ Ch. Müller-Kessler, "An Unidentified Christian-Aramaic Fragment in the Taylor-Schechter Collection: Isaiah 36:16-37:4", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 56 (1993), pp. 119-122 (וציינו לה היימנס, עמ' 15, הע' 44; ושרמר, שם, עמ' 36, הע' 3). והוא פורסם שם בשני לוחות בסוף המאמר (לעירובין).

¹⁶⁸ בנוסף לפקסימיליות של קטעי אפשטיין, קווסמן, רבינוביץ ושרמר, שצינתי בהערות הקודמות. וציין לו היימנס, עמ' 14, הע' 36.

¹⁷⁰ העירני על ספר זה פרופ' מ"ב לרנר.

¹⁷¹ הוא כולל גם את המשנה של פ"ח מ"א - אמצע מ"ו. עמוד זה פורסם עכשיו על ידי רוזנטל —

ראה לעיל בסמוך ברשימת הקטעים, סי' 13.

¹⁷² הדף הזה פורסם עכשיו על ידי רוזנטל — ראה לעיל בסמוך ברשימת הקטעים, סי' 13.

¹⁷³ הוא כולל גם את המשנה של פ"ב מ"א ותחילת מ"ב.

¹⁷⁴ הקטע כולל את המשנה מסוף פ"ב מ"ב עד סוף הפרק.

ומס' 457, ברכות (פ"ה ה"א, ח ע"ד שו' 12 - ט ע"א שו' 11¹⁷⁵). התיאורים שלהם מופיעים שם, עמ' 119-120 ועמ' 128.

הפקסימיליות של העמוד הראשון של קטע בבא מציעא ושל קטע ברכות מופיעות גם במחברתו של מריו פיראני: "An Exhibition, Bologna 1999, p. 10, p. 12¹⁷⁶ - ונוסף עליהם (שם, עמ' 11) קטע חדש, מס' 107.2, מירושלמי שביעית (שביעית פ"ג ה"ב - ה"ג, לד ע"ג שו' 41-59)¹⁷⁷. (5) תצלומים של הקטעים של בבא מציעא וברכות שהזכרתי בסוף הסימן הקודם, מופיעים גם בספרם של פיראני וסגראדיני: *M. Perani & E. Sagradini, Talmudic and Midrashic Fragments from the "Italian Genizah": Reunification of the Manuscripts and Catalogue*, Firenze 2004, pp. 180, 182. בנוסף לכך, נדפס שם בעמוד 181 תצלום העמוד השני של קטע שביעית 107.2 הנ"ל בסוף סי' 4 (פ"ג ה"ה, לד ע"ג שו' 59 - ה"ו, לד ע"ד שו' 12 (ועוקבן חפריה - אבל אם נתכוין לתיקון); בעמוד 267 תצלום קטע של ירושלמי שקלים, כ"י אימולה מס' 27, והוא לשקלים פ"ב ה"ה, מו ע"ד שו' 54 - ה"ז, מז ע"א שו' 21 (מותרן נדבה - כן צוה משה את יהושע... עשה יהושע לא ה"ל דבר מכל אשר צוה ה'¹⁷⁸ את משה); ובעמוד 359 תצלום של כ"י מנטובה מס' 119 ליומא פ"ב ה"ד, מ ע"א שו' 8 - ה"ה, שם שו' 39 (הפיס אדן בקטרת - שיהא קרב בששה)¹⁷⁹, וכן תחילת משנה א' מפרק ג' (אמ' להן הממונה - פני כל המזרח).

M. Perani – G. Stemberger, "The Yerushalmi Fragments Discovered in 16¹⁸⁰ the Diocesan Library of Savona", *Henoch XXIII* (2001), pp. 267-303. הקטעים הם פקסימיליות של קטע מירושלמי מכות פ"א ה"ה, לא ע"א שו' 26 - שו' 45 [עמ' 272]¹⁸¹; קטע מירושלמי סנהדרין, פ"י ה"ח, כט ע"ד שו' 11 - סוף ה"ט, שם, שו' 31 [עמ' 273]¹⁸²; קטע מירושלמי שבועות פ"ח ה"א, לח ע"ג שו' 25 - שו' 52 [עמ' 274]; וקטע נוסף מירושלמי מכות, פ"ב ה"ז, לא ע"ד שו' 64 - לב ע"א שו' 8 [עמ' 275]¹⁸³.

¹⁷⁵ הקטע כולל גם קטע משנה מסוף פ"ה.

¹⁷⁶ שם המחברת בעברית: קטעים מ"הגניזה האיטלקית" — תערוכה.

¹⁷⁷ על קטעי ירושלמי נוספים מן הגניזה האיטלקית ראה י' זוסמן, "שרידי תלמוד ב'גניזה האירופית", הגניזה האיטלקית (לעיל בסמוך, סי' 3), עמ' נה, ד"ה באותו אוסף; עמ' נח, ד"ה מן הירושלמי.

¹⁷⁸ שם השם כתוב כאן בשלוש יו"ד ויו"ד רביעית על גביהן.

¹⁷⁹ הקטע מטושטש מאוד, וציוני ההתחלה והסוף שרשמתי כאן ולהלן במשנה הם על פי ההעקקה הראשונית של ד"ר בנימין אליצור שהעירני עליו. ומצאתי בקטע רק חילוף נוסח אחד השייך למונחים, שאני רושם אותו כאן: המילה "מיכן" ישנה בקטע בשו' 28 והיא חסרה בד"ו מ ע"א שו' 35.

¹⁸⁰ תודתי לפרופ' מ"ב לרנר שהעירני על מאמר זה.

¹⁸¹ הקטע כולל גם את משניות ב'–ר' של הפרק; המשנה האחרונה קטועה בסופה. כפי שהעירני

ד"ר אליצור, קטע זה מופיע גם בספרם הנ"ל (לעיל, סי' 5) של פיראני וסגראדיני, עמ' 227.

¹⁸² הקטע כולל גם את משנה א' ומשנה ב' של פרק י"א; המשנה השנייה קטועה בסופה.

¹⁸³ הקטע כולל גם את משנה י' ומשנה י"א וכן משניות י"ג–ט"ו של הפרק; המשנה האחרונה

קטועה בסופה.

בנוסף לכך, נתפרסמו באותו מאמר חילופי נוסחאות חשובים מכל הקטעים עם דיון בהם¹⁸⁴.

נתפרסמו גם חילופי נוסחאות משלושת הקטעים הבאים:

- (1) ד"ש ששון פרסם בקטלוג "אהל דוד" חילופי נוסחאות מקטע לירושלמי סנהדרין¹⁸⁵.
- (2) הר"י פרנצוס פרסם בסוף פירוש ר"א אזכרי לביצה חילופי נוסחאות מקטע גניזה כ"י כי"ח III 161 A 35 לירושלמי ביצה¹⁸⁶.
- (3) י' בוקסנבוים כלל ב"ירושלמי נזיקין" חילופי נוסחאות מקטע ב' (המוזיאון הבריטי, Or. 6581) לבבא קמא (ראה שם, עמ' לו).

את חילופי הנוסחאות מהקטעים האלה שלא נתפרסמו בשרידי הירושלמי, מן הגניזה ושלא מן הגניזה, החלטתי לערוך בנפרד, למרות שהייתי מעדיף לרכז את החילופים של כל מסכת במקום אחד, זאת בגלל כפילות חלק מהדברים וכדי שלא לקטוע את הרצף של שרידי הירושלמי, שהוא ספר בפני עצמו.

במקצת הקטעים האלה ישנו ניקוד מועט פה ושם¹⁸⁷ ולעיתים גם טעמים¹⁸⁸, אלא שהטעמים לא נרשמו כאן, שאינם מעניינים.

במקצת הפרסומים האלה נוספו על ידי המהדירים סימנים מיוחדים מעל האותיות או בצידן לציון תופעות מיוחדות בכתב היד¹⁸⁹. בדרך כלל נרשמו סימנים אלו כהוויתם¹⁹⁰, אבל בכמה מקומות הוספתי סימנים שאינם אצל המהדירים¹⁹¹, או

¹⁸⁴ ואני מפנה בהערותיי לערכים, לאלה מהם החשובים השייכים לענייננו. ועכשיו פרסם דוד רוזנטל שמונה קטעים מהם: שבעה לבבא קמא, ואחד לבבא מציעא — ראה מה שכתבתי לעיל (עמ' קצו) ברשימת הקטעים, סי' 13. ואציין כאן לעמודי המאמר הזה שבהם נזכרו הקטעים הנ"ל, לפי הציון שניתן להם על ידי רוזנטל, עמ' 228: 1 — עמ' 276, סי' 1; 2 — עמ' 276, סי' 2; 3 — עמ' 276, סי' 3; 4 — עמ' 277, סי' 4; 5 — עמ' 278, סי' 5; 6 — עמ' 278, סי' 6; 7 — עמ' 279, סי' 7; 8 — עמ' 280, אות b.

¹⁸⁵ ראה: D.S. Sassoon, *Ohel Dawid*, II, London 1932, no. 918, pp. 680-682. והבאתי חילופי נוסחאות מקטע זה בנספח ז', ושם תיארתי אותו — ראה שם עמ' 1866, הע' 1280.

¹⁸⁶ ראה פרנצוס, תוספת, עמ' 259-260.

¹⁸⁷ ראה, למשל, קטע אברמסון וקטעי גינצבורג שבגנזי שכטר.

¹⁸⁸ ראה, למשל, קטע ווידר לסנהדרין-מכות וקטע אפשטיין לעבודה זרה (עמ' 252 ואילך). וראה ווידר, שם, עמ' 129, אות א. וראה י' ייבין, "הטעמת תורה שבעל פה בטעמים", לשוננו כד (תש"ך), עמ' 47-69, 167-178, 207-231.

¹⁸⁹ סוגריים עגולים בשרידי הירושלמי מציינים מחיקות של הסופר, ומרובעים השלמות שבין השורות. וכבר העיר ליברמן: "בסוגריים מצוין גינצבורג, כנראה, את הוספות הסופרים בין השורות. ולמדתי זאת משרי"ר עמ' 215 שו" 2" וכו' (ורוכ"פ, עמ' 412, הע' 1). קו מעל האות בקטעי אפשטיין מצוין קריאה מסופקת, כדבריו: "את הספקות בקריאה הבלטתי ע"י קו מלמעלה" (מחקרים, ב, א, סוף עמ' 397, ד"ה הדף הראשון).

¹⁹⁰ ראה להלן, מפתח הסימנים, עמ' 1579-1580.

חידשתי סימן אחר במקום הסימן שישנו שם¹⁹². וכן אני משמיט את מחיקות הסופרים בקטעים, כמנהגי בכתבי היד השלמים¹⁹³. ולא סמכתי על קריאת המהדירים¹⁹⁴, אלא בדקתי את התצלומים של הקטעים¹⁹⁵, ועל פיהם רשמתי.

מספור העמודים והשורות בקטעים האלה בנספח ז' הוא בהתאם למספור בהוצאה של הקטעים. ומכיוון שבאותו עמוד של המאמר מתחיל לעתים עמוד חדש מכתב היד עם מספור חדש, לכן ימצא לעתים בנספח מספר שורה יורד אחרי מספר גבוה ממנו באותו עמוד — ראה, למשל, קטע לוינגר עמ' רנה, וכן קטעי אפשטיין (ברכות, שבת ועבודה זרה) וגניצבורג (תענית).

אשר לטיב הנוסח של הקטעים: ישנם, כמובן, שיבושים מעטים גם בהם¹⁹⁶, אבל רוב הנוסח הוא ארץ ישראלי ומשובח מאוד. פרטי הכתיב הארץ ישראלי שבקטעים תוארו בכמה מהמבואות לאותם קטעים¹⁹⁷, ואין צורך לחזור על הדברים כאן¹⁹⁸, ואעיר כאן בקצרה רק על שתי תופעות מיוחדות בקטעים האלה.

¹⁹¹ בשני מקומות בקטעי אפשטיין (שבת עמ' 282 שו' 4; עבודה זרה עמ' 288 שו' 8) רשמתי סוגריים מזווים לציון בהם השלמות בין השורות בכתב היד; ובמקום אחד בקטע גניצבורג (תענית, עמ' 399, ג', ב' שו' 17) רשמתי סוגריים מרובעים לציון השלמה בין השורות בכתב היד.

¹⁹² בקטע זוסמן, בראש השנה עמ' 41 שו' 15: "כמדתמ[13x]" — לציון קרחה של י"ג אותיות בכתב היד; ואני רשמתי [] — לציון האות האחת החסרה במילה. כיוצא בזה, שם, עמ' 42, שו' 44: "עוד הדא דסנהד[2] 2" — לציון שתי אותיות חסרות; ואני רשמתי שתי נקודות בין סוגריים מרובעים.

¹⁹³ למשל, בקטע זוסמן ביבמות: "ברם כֹּאֲ[מ]אן דאמ" (עמ' 85, טור 102 [עמ' 83] שו' 36), ואני לא רשמתי את האל"ף המחוקה; כיוצא בזה שם: "ות[ל]א תניתה" (עמ' 101, טור 102 שו' 13), ולא רשמתי את התי"ו המחוקה. אבל להלן, "מן הוכ[ד]ה" (עמ' 106, שו' 15), השארתי את המחוקה, כי שתי הגירסאות יתכנו.

¹⁹⁴ שכן מצאתי טעויות גם אצל אפשטיין. למשל, בקטע עבודה זרה: "צלוייה" (מחקרים, ב, א, עמ' 253, דף א' ע"ב שו' 3), אבל בפקסימיליה שאצל אלוני, עמ' 75: "צלוייה"; וכן "יסרחתיה" (שם, שו' 10, בין השורות), ואצל אלוני אני קורא "יטרחתיה"; וכן "קיימין" (שם, דף ב' ע"ב, עמ' 255 שו' 7 ושו' 9) אבל בכתב היד: "קיימין" (אלוני, עמ' 77). פקסימיליה זו מופיעה גם בפרסומו הראשון של המאמר בתרביץ ג (תרצ"ב) אחרי עמ' 16.

¹⁹⁵ את קטעי אפשטיין, גניצבורג, ווידר, זוסמן, לוינגר, פריימן ורבינוביץ בדקתי על פי התצלומים הנמצאים תחת ידו של ידידי ד"ר בנימין אליצור. תודתי הרבה לד"ר אליצור שאפשר לי את הבדיקה הזאת וטרור עמי בעניין.

¹⁹⁶ ראה, למשל, בקטע גניצבורג: "כדהה דתנה (ו!)" (עמ' 442, א', א' שו' 1) תחת "כדהה דתני" בד"ו (פסחים לא ע"ב שו' 34). לעומת זאת, בקטע לוינגר, למשל: "כדהה דתני" (עמ' רעה שו' 16) לנכון תחת "כדהה דתנא" בד"ו (פסחים לד ע"ד שו' 10).

¹⁹⁷ ראה: קטע זוסמן, עמ' 13, הע' 59; קטע לוינגר, עמ' רלח, ד"ה המעתיק ואילך, וראה עוד ליברמן, מחקרים, עמ' 218, ד"ה ולעניין כתיב; קטע עסיס, עמ' 33-36; קטע פריימן, עמ' 56, ד"ה הכתיב; קטע רבינוביץ הראשון, עמ' 125, ד"ה הכתיב, והשני — עמ' 500, ד"ה הסימנים ואילך. דרך אגב, השלמותיו של רבינוביץ הן על פי פדוס ויניציאה ואינן נכונות.

א. לשונות מתוקנים

ישנן שתי גירסאות יפות בקטעים של אפשטיין¹⁹⁹:

1) בד"ו בברכות: "וחכמים אומרים (ו!) יב ע"ג שו' 30), וליתא בקטע אפשטיין (עמ' 280, ע"ב שו' 2). ואכן, גם כ"ל (עמ' 56 שו' 4) אינו גורס מילים אלה, אלא שהמגיה הוסיף אותן בטעות, כמו שהוא בכ"ר (עמ' 89 שו' 29), וראה בהערות אפשטיין על אתר. וראה עוד מה שציינתי בהערה לערך "וחכמים אומרים" על אתר. 2) בד"ו בחלה: "אמר רבי יונה אמר לו רבי יוסי רבי אבהו בשם רבי יוחנן" (נח ע"א שו' 27). אבל בקטע אפשטיין: "אמ' לי" (עמ' 269 שו' 13), והיא נוסחה נכונה.

ב. השלמות לנוסח הירושלמי

בקטע זוסמן לביצה נשתמרה בעמוד 26 שו' 37-27 סוגיא מקבילה לזאת שישנה בדמאי פ"ד ה"ו, כד ע"א שו' 49-54, ואינה בביצה שלנו פ"א ה"ז, ס ע"ד שו' 3 בד"ו. ועיין במבוא שלו, עמ' 13. וראה עוד שם, עמ' 14, על סוגיא נוספת כזאת במסכת תענית (שם, עמ' 44 שו' 46-50) השייכת לתענית פ"א ה"ט, סד ע"ד שו' 30 בד"ו. המונחים שבשתי הסוגיות האלה נכללו ברשימת חילופי הנוסחאות. ברם, בקטע זוסמן ישנן הוספות שהן בגדר נוסחאות של "ספר ירושלמי"²⁰⁰. לכן כל המונחים החשודים בעיניי כתוספות לא נכללו בנספח, למרות שחזות חלק מהם חזות ירושלמית כשרה²⁰¹.

¹⁹⁸ על הכתיב הירושלמי ראה עוד מה שכתבתי לעיל, עמ' קעז אות א; עמ' קעה, אות ב; עמ' קצ, אות ב; להלן, ריש עמ' רנא; שם, הע' 137.

¹⁹⁹ על השינויים התוכניים בקטע לוינגר ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 216 ואילך.

²⁰⁰ ראה זוסמן, מבוא, עמ' 15 ואילך. וראה עוד י' זוסמן, "ירושלמי כתב-יד אשכנזי ו'ספר ירושלמי", תרביץ סה (תשנ"ו), עמ' 37 ואילך.

²⁰¹ כגון במסכת תענית: "הא (ו) דתמר" (עמ' 44 שו' 36); "מפני ש-" (עמ' 51 שו' 26); "משל" (עמ' 52, טור ב1ו שו' 9); "מפני" (עמ' 53 שו' 20); "תני" (עמ' 55 שו' 10); "הדה היא דתנינן" (עמ' 56 שו' 47); "כמדתמר" (עמ' 57 שו' 3); "כמדת" (שם, שו' 5); "מהו אומ" (שם, שו' 21).

וראה עוד שלושת הביטויים הבאים במעשה המופיע במועד קטן, שהוא תוספת על פי הבבלי שם, ח ע"א: "מעשה" (עמ' 68, טור א2ו שו' 8); "חכמים" (שם, שו' 13); "אמר" (שם, שו' 14). וכבר כתב הרמב"ן בתורת האדם, שער ההספד על מעשה זה: "וכן נראה מאותה גמרא דירושלמי שיש להם המעשה הזה של רב. דגרסינן עלה: תני לא ישא אדם אשה שיש לה בנים אפילו בקבר משום מעשה שהיה, והוא המעשה הזה שנטלה ממון גדול" וכו' (תורת האדם, עמ' צא, שו' 5 ואילך; וציין הרמב"ן רטנר באהצו"י, מועד קטן, עמ' 86, ד"ה לא ישא). וברור מלשונו של רבינו שאף הוא לא גרס את המעשה בירושלמי שלו אלא פירש את הירושלמי על פי הבבלי.

פרק ט

המונחים בנוסח הרש"ס

נוסח הירושלמי של הרש"ס לסדר זרעים נשתמר לנו בכמה כתבי יד, ואלו הם:¹ כ"י פריס 1389/1 (ס' 26884) — לברכות, פאה, דמאי וכלאים; כ"י מוסקווה, אוסף גינצבורג 1135 (ס' 28024) — לתרומות, מעשרות, מעשר שני, חלה, ערלה וביכורים; שלושת כ"י לונדון, הספרייה הבריטית: 403 (Or. 2822; ס' 6394) — לברכות, פאה, דמאי וכלאים;² 404 (Or. 2823; ס' 6395) — לשביעית, תרומות, מעשרות ומעשר שני³ (שני כתבי יד אלו מאוחרים לכ"י פריס ולכ"י מוסקווה, אבל אינם העתקה ישירה שלהם⁴); 405 (Or. 2824; ס' 6397) — לחלה ערלה וביכורים⁵; כ"י אמשטרדם, עץ חיים, 47 A 31 (ס' 3491) — לברכות ופאה⁶; ושני שרידים קטנים מכתב יד לירושלמי שביעית: הראשון כ"י ביהמ"ד לרבנים, ENA 3033, והשני כ"י ס"ט פטרבורג. EVR. 2A.⁷ כתב יד נוסף של הרש"ס הוא כ"י מוסקווה, אוסף גינצבורג 1133 (ס' 28022) — לעדויות.⁸ על פי כ"י לונדון הוציא הרב ח"י דינקלס את נוסח הרש"ס, גירסא ופירושא, עם הערות משלו בשם "אמונת יוסף", בירושלים, משנת תרצ"ד עד שנת תשכ"ז.⁹ על פי מהדורה זו¹⁰, המצויה בידי הלומדים, ערכתי בתחילה את ההשוואה בין נוסח דפוס ויניציאה לנוסח הרש"ס במבחר המונחים שרשמתי, ועל פיה סימנתי את מראי המקום ברש"ס.

¹ לתיאור מפורט של כתבי היד והיחס שביניהם ראה סמואל, עמ' 29-66.

² כתב יד זה כולל גם את מסכת שקלים — ראה שם, עמ' 36 ועמ' 41.

³ כתב יד זה כולל גם העתק שני כמעט שלם ממסכת דמאי והעתק שני של פרק ראשון ותחילת פרק שני ממסכת שביעית — ראה שם, עמ' 42 ועמ' 44.

⁴ ראה שם, עמ' 62 ועמ' 64.

⁵ והוא אוטוגרף של הרש"ס, לדעת סמואל, והועתק מכ"י מוסקווה הנ"ל — ראה שם, עמ' 45.

⁶ והועתק לדעת סמואל (עמ' 55 ועמ' 62) מכ"י לונדון.

⁷ ראה תיאורם שם, עמ' 60 ואילך.

⁸ ראה תיאורו שם, עמ' 59 ואילך.

⁹ שם, עמ' 84, סי' 16, וע"ש.

¹⁰ ואני השתמשתי בדפוסים האלה של המהדורה: ברכות — ירושלים תשכ"ז; פאה — ירושלים תשכ"ג; דמאי — ירושלים תשט"ו; כלאים — ירושלים תשי"ב; שביעית — ד"צ ירושלים תשל"ג; תרומות — בני-ברק תשי"ח; מעשרות — ירושלים תשי"ג; מעשר שני — ירושלים תשי"ד; חלה, ערלה וביכורים — ד"צ בני-ברק תשמ"א.

ברם, אחרי שנתברר לי שהמהדיר לא הקפיד להביא את הקיצורים כצורתם בכתב היד¹¹, לא שמר על דיוק הלשוניות¹², תיקן לעתים את הנוסח בשתיקה¹³ או טעה בקריאה¹⁴, השוויתי שוב דרך שיטה את נוסח הרש"ס שבמהדורה שלו לנוסח כ"י לונדון, כפי שנתפרסם בספר "סינופסיס לתלמוד הירושלמי"¹⁵, ותיקנתי לפיו את

¹¹ למשל, "אין כתיב כאן" (ברכות יג ע"ב שו' 6, אבל בכתב היד: "כתי"; "ותניא" (שם, טז ע"ב שו' 3), ובכתב היד: "ותני"; "אם אתה אומר" (שם, יח ע"א שו' 12), ובכתב היד: "אומי". והדוגמאות רבות מאוד בכל הסדר.

¹² כגון "ולא מתני' היא" (מעשרות עט ע"א שו' 4), אבל בכ"י הרש"ס: "ולאו מתני' היא", וכן הוא בד"ו: "ולאו מתניא היא" (נב ע"א שו' 51). וראה עוד "מ"ד אסור מתיר, אלא מ"ד ו!" (מעשרות סט ע"א שו' 5), וכל זה ליתיה לא בכ"י הרש"ס ולא בד"ו נא ע"ד שו' 26, והוא באשגרה מלעיל שם.

¹³ כגון בקטע המוקשה שבד"ו פאה טו ע"ג שו' 64, "מילתיה דרבי חייא בר ווא אמר תנא רבי יודן בן דורתי דרבי שמעון בן יוחי היא", והמהדיר תיקן בשתיקה: "מילתיה דר' חייא בר ווא פליגא דו אמר תני ר' יודן בן דודתו דר' שמעון בן יוחי היא" (וי ע"א שו' 5) — כנראה על פי המקבילה בקידושין סא ע"ב שו' 46 בשינויים. ואולם הנוסח בכ"י הרש"ס כנוסח ד"ו (להוציא את הקיצורים: "דר' חייא" ברש"ס תחת "דרבי חייא" שבד", "תני" תחת "תנא", "ר' יודן" תחת "רבי יודן", "דר' שמעון ב'/" תחת "דרבי שמעון בן יוחי"; "נאמר כאן... ונאמר להלן" (פאה י ע"ב שו' 43-44), אבל בכ"י הרש"ס רק "נאמ", וכן הוא בד"ו טו ע"ד שו' 38 (אבל שם: "נאמר"); "היא מתני'. מתני' פליגא" (שם, ס ע"ב שו' 11), אבל בכ"י הרש"ס: "הא ו! מתני' פליגא", וכן הוא ממש בד"ו יח ע"ג שו' 4 (אבל שם: "מתניא", והמהדיר תיקן בשתיקה; "ודכוותה" (שם, קי ע"ב שו' 8), אבל בכ"י הרש"ס: "ודכוותיה", וכן הוא בד"ו כ ע"ד שו' 47; "זה" (שם, קיח ע"א שו' 11), וליתא בכ"י הרש"ס, וכן ליתא בד"ו כא ע"ב שו' 25; "צריך מימר" (ושביעית קסו ע"ב שו' 2), אבל בכ"י הרש"ס: "צרך מימר", וכן הוא בד"ו לט ע"ג שו' 32; "כמה דתימר תמן דבר שיש לו מתירין אוסר בכל שהוא" (ביכורים ל ע"א שו' 6), אבל כל המאמר "כמה דתימר תמן דבר שיש לו מתירין" חסר ברש"ס כ"י לונדון מחמת הדומות, והושלם על ידי המהדיר בשתיקה ובשינוי על פי ד"ו; כי הנוסח בד"ו: "כמה דתימר דבר שאין לו מתירין אוסר כל שהוא" (סה ע"א שו' 4), ובכ"י: "כמה דתימר דבר שיש לו מתירין אוסר בכל שהוא" — כלומר, "תמן" ליתא בשניהם, כשם שהיא חסרה בד"ו. דרך, אגב, כל הדוגמאות האלה מקרבות את נוסח הרש"ס שמלפני הגהת המהדיר לנוסח דפוס ויניציאה, ויש להוסיף אותן על הדוגמאות שרשמתי להלן (עמ' רכה) כדי לציין קרבה זו.

¹⁴ ראה: "נאמר!" (כלאים יא ע"ב שו' 2, וליתא בד"ו כז ע"א שו' 56, אבל בכתב היד: "נ'א", היינו נוסחא אחרינא; (כלומר, "דגים שבים" תחת "חית היס", ע"ש).

¹⁵ ראה ברשימה הביבליוגרפית, ערך סינופסיס. אמנם מצאתי בדרך מקרה שלושה מקומות שנכלו בהם שיבושים בסינופסיס — המקום האחד הוא בנוסח ד"ו, בדמאי כד ע"א שו' 35: "מה טעם **דרבנן**", והם העתיקו "דרבנן" (וכר ב, עמ' 46). המקום השני הוא בנוסח הרש"ס בכ"י לונדון, בדמאי לח ע"א שו' 6: "מתנית' מסייעא **לדין**", והם העתיקו "לין!" (שם, עמ' 31). והמקום השלישי אף הוא בנוסח הרש"ס, בכלאים ד ע"ב שו' 8: "ור' אליעזר **סבר**", והם העתיקו "סבל!" (שם, עמ' 95). וטעם הדבר, שקצה הר"ש של "סבר" דבוק בכתב היד לנ"ן הסופית של "שאין" שמעליה, ודימו את רגל הנ"ן לצוואר למ"ד! ואף על פי כן ניכרים הדברים שמדובר במהדורה בת"סמכא.

ואני נוהג בחלק מסימני ההדירה שבסינופסיס בסימנים אחרים משלי. ואלה הם: () — מחיקה בכתב היד, תחת () בסינופסיס; { } — מחיקה מסופקת, תחת { } בסינופסיס; [] — הוספה בין השורות או בגליון, תחת () בסינופסיס. את רשימת כל הסימנים המשמשים אצלי בנוסח הרש"ס, בפנים ובהערות ראה להלן במפתח הסימנים, עמ' 1579.

המובאות של הרש"ס ברשימה¹⁶. ואף על פי כן, שמרתי על ציון מראי המקום למהדורת דינקלס, שהיא המהדורה המקובלת של הרש"ס.

הנה, העיון בנוסח הרש"ס בהשוואה לדפוס ויניציאה וכ"י רומי¹⁷ מעלה שתי עובדות בסיסיות הנוגעות לנוסח הרש"ס מחד, ולכתבי היד של הירושלמי שהיו לפניו מאידך.

א. עיבוד נוסח הירושלמי על ידי הרש"ס

העובדה הראשונה היא שנוסח הירושלמי עובד עיבוד כבד מאוד על ידי הרש"ס, הן עיבוד בבלי הן עיבוד ירושלמי. עיבוד בבלי, כלומר שהרב משתמש במונחים בבליים ממש, בלשונות בבליים ובדרכי סגנון בבליים בעיבור לשונו של הירושלמי. מטרתו של עיבוד זה היא, כנראה, הרחבת נוסח הירושלמי והתאמתו לסגנון הבבלי, כדי לעשותו שקוף ונוח יותר להבנה למעיינים המצויים בדרך כלל אצל התלמוד הבבלי. הרש"ס אף לא היסס להכניס סוגיות, מימרות בבליות וברייתות אל תוך הירושלמי. ועיבוד ירושלמי, כלומר, שהרש"ס השתמש שימוש מופרז במונחי הירושלמי, כמות שאני מראה לקמן.

1. מונחים בבליים

ראה, למשל, את המונחים והביטויים הבבליים הבאים, מהם שהם תוספת משל הרש"ס, ומהם שמחליפים מונחים ירושלמיים מקוריים¹⁸:

"אדרבה" (תרומות קנז ע"א שו' 14); "או דילמא" (חלה מגע"ב שו' 1); "איפכא דתניא" (תרומות כד ע"ב שו' 4); "איתיביה" (מעשרות כז ע"ב שו' 1¹⁹; חלה ל ע"א שו' 4²⁰),

יש להעיר כאן שבכרך ז' של הסינופסיס, עמ' IX-XIII, באה רשימה של תיקונים רבים, על פי גוף כתב היד, לגירסאות הרש"ס המשובשות, הקטועות והמסופקות שבכ"י מוסקווה, שנתפרסם בכרך ג' על פי המיקרופילם. על פי רשימה זו תיקנתי את חילופי הנוסח מכ"י מוסקווה בהערות לנספח ז' בשלושה מקומות: רש"ס תרומות ג ע"ב שו' 6, קסד ע"ב שו' 3; מעשר שני יח ע"א שו' 3.

¹⁶ גם במבוא זה ובהערות לערכים אני מביא את לשונות הירושלמי של הרש"ס על פי כ"י לונדון. ¹⁷ כי הרש"ס הרבה להגיה, ובדרך כלל, בלי אישורן של הגירסאות שלו על ידי כתב יד אחד אותנטי של הירושלמי לפחות, קשה לדעת אם מדובר בגירסא מקורית שלפני הרש"ס או בתיקון שלו. כמו כן, בלי סתיית הגירסאות שלו משני כתבי יד של הירושלמי, עד אחד כנגד שניים, קשה לדעת אם מדובר בלשון שהוגה על ידו. וכבר העיר ליברמן: "וכלל גדול הוא במקום שנוסח גוף כ"ל מתאים לכ"ר הוא ע"פ רובא דרובא נוסח נכון" (תוכפ"ש, פאה, ריש עמ' 160). והוא הדין כאן. ואף על פי כן, במקומות שהגירסאות שקולות או במקומות שנוסח הרש"ס תואם את סגנון הירושלמי בדרך כלל, הבאתי את הגירסאות של הרש"ס ברשימה על אף היותן מתנגדות לכ"י לידן וכ"י רומי — ראה להלן, עמ' רי, הע' 67; עמ' ריג, הע' 77 ועמ' רכד, סוף הע' 150.

¹⁸ אבל לא ציינתי בכל מקום את המונחים הירושלמיים.

¹⁹ בד"ו מט ע"ד שו' 15: "מתיב".

²⁰ בד"ו נח ע"א שו' 20: "מתיב".

ל ע"ב שו' 6²¹; "איתמר" והוא שגור מאוד, כגון: דמאי פד ע"א שו' 8 ["איתמ"]; כלאים יז ע"א שו' 6 ["איתמ"], קלד ע"ב שו' 6 ["דאיתמ"]; שביעית פ ע"א שו' 2, קי ע"ב שו' 3 ["ואיתמ" עלה], קעא ע"א שו' 8; תרומות סט ע"א שו' 7 ["איתמ"], פו ע"ב שו' 6 ["ואיתמר עלה"], קלא ע"א שו' 9; מעשרות כז ע"א שו' 6, עב ע"ב שו' 1; עה ע"א שו' 1; מעשר שני יד ע"ב שו' 1, כז ע"א שו' 3; חלה כד ע"ב שו' 1 ["איתמ"], ל ע"א שו' 1 ["איתמ"]²²; "אמינא לד" ודמאי ל ע"א שו' 5; "במאי קמפלגי" וחלה עא ע"ב שו' 1; "דאורייתא... דרבנן" וערלה סז ע"א שו' 20; "דאי אמר[ת]" ודמאי פ ע"ב שו' 7²³; "דמי" ודמאי פה ע"ב שו' 6; שביעית קכט ע"ב שו' 1; "דתנן" ודמאי מו ע"ב שו' 20; "הדר ביה" (פאה ה ע"ב שו' 1)²⁴; "לא הדר ביה" (ושם, שו' 2)²⁵; "הכא נמי" (חלה פו ע"א שו' 8); "הניח א (!)... אלא" (חלה מט ע"ב שו' 3-2); "ואימא" (שביעית קכא ע"ב שו' 2); "ואם איתא" (וכלאים כח ע"א שו' 8); "ואמרי" (= "ואמרינן"; מעשר שני ה ע"א שו' 7, וליתא בד"ו נב ע"ג שו' 10); "ובפליגתא" (חלה סג ע"ב שו' 4); "והוינן בה" (מעשר שני קו ע"ב שו' 7); "וכי תימא הכי נמי" (חלה פ ע"ב שו' 8); "וכן א'ר" (וברכות קסו ע"א שו' 4, וליתא בד"ו יא ע"א שו' 20); "ורבני אמרין לד" (ביכורים ל ע"א שו' 4); "ורבנן סברי" (שביעית קכט ע"ב שו' 11); "ושאני הכא" (ביכורים ג ע"א שו' 13); "ותני" (רש"ס ברכות כו ע"א שו' 8, וליתא בד"ו ג ע"ג שו' 13); "כי פליגין" (וערלה מג ע"א שו' 1)²⁶; "לא קשיא" (תרומות קנה ע"ב שו' 1); "לא שנא" (דמאי ג ע"א שו' 5, שם שו' 6; "לימ" ודמאי נח ע"א שו' 6; "לעולם" ודמאי כה ע"א שו' 9; כלאים לד ע"א שו' 7; ביכורים יז ע"א שו' 16; "מאי" (ברכות כג ע"ב שו' 4, וליתא בד"ו ח ע"ד שו' 45); "מאי איכא למימר" (ערלה י ע"א שו' 8); "מאי דכתי" (ברכות נג ע"א שו' 1, וליתא בד"ו ד ע"ד שו' 15); "מאי קאמי" (מעשרות עג ע"ב שו' 5); "מנא אמינא לה דתניא" (וכלאים עד ע"ב שו' 7); "נימא" (שביעית סב ע"ב שו' 6, פא ע"א שו' 4; מעשרות מא ע"א שו' 14 ["נימ"]; ערלה ט ע"א שו' 12, סג ע"א שו' 6; "ס"ל" (וערלה סב ע"ב שו' 9)²⁷; "תנו רבנן" (וכלאים קמו ע"א שו' 6, קמו ע"ב שו' 7 ["ותנו רבנן"]; ערלה י ע"א שו' 1; "תניא אידך" (מעשר שני צו ע"א שו' 1)²⁸; "תניא נמי הכי" (חלה כט ע"א שו' 4, ועוד²⁹). על תוספת המונח הבבלי "תניא" ראה מה שכתבתי להלן, עמ' רט, ד"ה ראוי.

²¹ בד"ו שם, נח ע"א שו' 29: "מתיב".

²² וראה עוד: "איתמר!" (רש"ס מעשר שני נב ע"ב שו' 8, אבל בד"ו נד ע"ב שו' 41: "תני".

²³ בד"ו כה ע"א שו' 6: "אם אמר את".

²⁴ בד"ו טו ע"ב שו' 8: "חזר ביה".

²⁵ בד"ו שם, שו' 9: "לא חזר ביה".

²⁶ בד"ו סב ע"א שו' 55: "מפליגין".

²⁷ הנוסח כאן לפי כ"מ, ובכ"י לונדון בטעות: "טל"!

²⁸ ראה מה שהעיר ליברמן (תוכפ"ש, כפורים, עמ' 750, הע' 97) על "תניא אידך" שבנוסח הרש"ס

בשקלים כט ע"א שו' 11.

²⁹ וראה סמואל, עמ' 104, הע' 48.

והשווה עוד: "תניא כר' חגי בן בגבג או' כי ירחק ממך המקום ונתת בכסף" (רש"ס מעשר שני כ ע"א שו' 10) / "תני בן ביבי ונתת את (!) הכסף" וכו' (ד"ו נג ע"א שו' 17)³⁰. והשווה עוד את חילוף המונחים הבא: "תני דביר" (!) ישמעאל" (רש"ס ערלה ז ע"ב שו' 7) / "דברי ר' ישמעאל" (ד"ו ס ע"ד שו' 36).

2. לשונות בבליים

"אטו" (תרומות מ ע"ב שו' 3; ערלה סה ע"ב שו' 9); "ואיהו (!) מגיב ליה הדא" (שביעית צג ע"א שו' 2)³¹; "ואתו רבנן ותקינן" (שביעית ב ע"ב שו' 12); "וכא נמי" (דמאי צט ע"ב שו' 2)³²; "כי (!) הדא דר'" (שביעית קב ע"ב שו' 9)³³; "כי היכי" (דמאי צה ע"א שו' 4); "ניהלי" (תרומות קכ ע"ב שו' 6, שם שו' 8); "נמי" (כלאים קכא ע"א שו' 7; שביעית ד ע"א שו' 9, קס ע"ב שו' 4; תרומות ג ע"ב שו' 2, סב ע"א שו' 14, סט ע"א שו' 3); "נמי בעינן" (מעשר שני קא ע"א שו' 4).

3. דרכי סגנון בבליים

הכוונה ב"דרכי סגנון בבליים" היא לתוספת של אותיות שימוש על פי הסגנון הבבלי, הן בלשון הגמרא בכלל הן בלשונם של המונחים הירושלמיים. כיצד? מנהגו של הרש"ס להוסיף אותיות קישור על דרך הבבלי. ראה, למשל: "והרי פאה דאין אדם עושה כל שדהו פאה ותניתה" (פאה ב ע"ב שו' 6)³⁴; "דאין תימר מחור הוא" (שם, כה ע"ב שו' 3)³⁵; "דקציר חייב בפאה הוא" (שם, כט ע"א שו' 3)³⁶; "דאילו ספק טבל" וכו' (דמאי ח ע"ב שו' 9)³⁷; "ועד שלא קצר שכולת הראשון" לא נתחייבה שדהו בפאה" (פאה ג ע"א שו' 2)³⁸; "ואר' זעירא נפרש מיליהון דרבנין מן מיליהון" (שם, ו ע"א שו' 6)³⁹, ועוד הרבה. כן רגיל הרש"ס לנסח "במה אנן קיימין"⁴⁰ על דרך "במאי עסיקין" הבבלי, תחת "מה אנן קיימין" הרגיל בירושלמי; "במה פליגין" על דרך "במאי קמפלגי" הבבלי, תחת "מה פליגין" הירושלמי.

³⁰ והעיקר כנוסח ד"ו. וכיוצא בזה במגילה עה ע"ג שו' 5: "תנה רבי יוסי בן ביבי".

³¹ בד"ו לו ע"ד שו' 2: "ומר ליה הדא".

³² "נמי" ליתא בד"ו כה ע"ד שו' 13.

³³ בד"ו לו ע"ד שו' 63: "הדא (!) דר'", ובכ"ר: "בהדה (!) דר'" (עמ' 201 שו' 10). וצריך לומר: כהדה דר'.

³⁴ בד"ו טו ע"א שו' 21 "הרי" תחת "ד".

³⁵ בד"ו יו ע"ד שו' 25 "ואין" תחת "דאין".

³⁶ בד"ו יו ע"ד שו' 55 "יקצור" תחת "דקציר". ובכ"ר: "וקצור" (עמ' 109 שו' 5), ושם צריך לומר:

וקציר או קצר.

³⁷ בד"ו כא ע"ד שו' 22 "ד" ליתא.

³⁸ בד"ו טו ע"א שו' 22 "ו" ר"ב" ליתא.

³⁹ בד"ו טו ע"ב שו' 17 "ו" ליתא.

⁴⁰ כמו שהערתו להלן, עמ' רכד, הע' 150.

4. תוספת של סוגיות, מימרות וברייתות על פי הבבלי⁴¹

הרש"ס הוסיף סוגיות שלימות על פי הבבלי: במסכת פאה (צ ע"א, שו' 1-24) הוסיף סוגיא בבבלי שלימה ממסכת סוטה מה ע"א, ופתח בה במונח הבבלי "תנן התם"⁴²; במסכת מעשר שני (לז ע"א שו' 7 - לט ע"ב שו' 61) העתיק סוגיא ארוכה מבבלי בבא מציעא מד ע"ב עד מה ע"ב, הפותחת ב"איתמר"⁴³; ובמסכת חלה (מו ע"א שו' 1 - מו ע"ב שו' 30) העתיק סוגיא שלימה מגמרא עדויות שלו⁴⁴. וראה עוד סמואל, עמ' 143, סי' 6.

מלבד אלה הרבה הרש"ס להעתיק מימרות קצרות או ברייתות מן הבבלי בסתם, ולעתים עם מינוח ירושלמי. למשל: "דמתוך שהיא חכמה קבעה בברכת חכמה" (ברכות קל ע"ב שו' 1). וכל המאמר ליתא בד"ו ט ע"ב שו' 40, והוא לשון הבבלי שם לג ע"א (ושם: "מתוך"); "תני" ושכחת עומר בשדה" וכו' (פאה פט ע"א שו' 4). הברייתא היא תוספת של הרש"ס על פי בבלי סוטה מה ע"א, וליתא בד"ו יט ע"ד שו' 16 ולא בכי"ר עמ' 122ב שו' 43; "א"ר יוחנן מה טעם כדי לעטר שוקי ירושלם בפירות" (מעשר שני פז ע"א שו' 1), על פי בבלי ביצה ה ע"א, וליתא בד"ו נו ע"א שו' 7⁴⁵; "ואית דאמרין זה וזה לחיוב" (חלה כח ע"ב שו' 5), על פי בבלי פסחים לז ע"ב (ושם: "ואמרי לה"), וליתא בד"ו נח ע"א שו' 7; "ואית דאמרי זהוזה [צריך לומר: זה וזה] יורד ולוקט ובלבד שלא ילקוט ביד" (ערלה סז ע"א שו' 18), על פי בבלי קידושין לט ע"א, וליתא בד"ו סג ע"ב שו' 29; "ותני דבי ר' ישמעאל אפי' טמא וטהור אוכלין בקערה אחת" (ביכורים כה ע"א שו' 15), הברייתא על פי בבלי יבמות עג ע"ב, וליתא בד"ו סד ע"ד שו' 25.

יתר על כן, לעתים הוסיף הרש"ס ברייתא שלימה מתוך התוספתא או מדרשי ההלכה עם דיבור ההצעה הבבלי "תניא", ולעתים רחוקות עם הצורה הירושלמית "ותני". ראה למשל: כלאים קיד ע"א שו' 5: "ותני יש כאן דבר מועט" וכו', על פי תוספתא עירובין פ"ד ה"ט, עמ' 107⁴⁶, וליתא בד"ו ל ע"ג שו' 41 ולא בכי"ר עמ' 177א שו' 37; שביעית לה ע"א שו' 12: "תניא אמ' רש"ב'ג לא נחלקו ב'ש' וב'ה' על הגמור" וכו', על פי תוספתא דמכלתין פ"ב ה"ו, עמ' 170, וליתא בד"ו לד ע"א שו' 58 ולא בכי"ר עמ' 191ב שו' 24; מעשרות סו ע"ב שו' 1: "תני העוקר מתוך שלו" וכו', והיא תוספתא דמכילתין פ"ג ה"ח, עמ' 239, וליתא בד"ו נא ע"ג שו' 56 ולא בכי"ר עמ' 265א שו' 23; חלה כד ע"א שו' 16: "תניא מלחם הארץ" וכו', והיא לקוחה מספרי

⁴¹ ראה סמואל, עמ' 101.

⁴² וצוינה "בבלי בפ' עגלה ערופה" בכ"י לונדון (ראה סינופסיס, כרך א, עמ' 363).

⁴³ וצוינה בפירוש "בבלי" בכתב היד (סינופסיס, כרך ג, עמ' 243) ובדפוס (במוסגר ובאותיות רש"י).

וראה מה שהעיר עליה סמואל, עמ' 101, סי' 2; עמ' 212, סי' ג.

⁴⁴ ראה סמואל, עמ' 25, הע' 33. וראה עוד שם, עמ' 148, סי' 9. וראה עוד שם, עמ' 144, הע' 95.

⁴⁵ וכבר העיר עליה סמואל, עמ' 145, סי' 11.

⁴⁶ ושם על פי בבלי עירובין כג ע"ב.

זוטא, עמ' 283⁴⁷, וליתא בד"ו נז ע"ד שו' 34⁴⁸; ביכורים מא ע"ב שו' 5: "תניא אנדרוגינוס יש בו דרכים" וכו' — הוסיף כל הברייתא דאנדרוגינוס מהתוספתא שם, פ"ב ה"ג ואילך, עמ' 289, וליתא בד"ו סה ע"ב שו' 24⁴⁹; נא ע"ב שו' 1 - נב ע"ב שו' 2: "תני מצוה להביאם בז' כלים" וכו' — הוסיף שתי ברייתות שלימות מתוספתא דמכילתין פ"ב ה"ה, עמ' 291; שם, ה"ג, עמ' 292, וליתא בד"ו סה ע"ד שו' 45⁵⁰. ודבר ברור הוא שלא היה מקום לכלול את המונחים שבקטעים האלה ברשימת החילופים. שכבה בבליית זו היא השכבה הזרה הראשונה, הבולטת בזרותה, שיש "לקלף" מנוסח הרש"ס כדי לחדור לנוסח הירושלמי שלו.

5. תוספת מונחים ירושלמיים

מנהגו של הרש"ס להוסיף לפני ציטוט פסוק מן המקרא את דיבור ההצעה "דכתיב"⁵¹, ולעתים הוא מוסיף אותו גם אחרי "מה טעם", או "מאי טעמא". כגון: רש"ס ברכות נז ע"ב שו' 6 ("דכתי") / ליתא בד"ו ד ע"ד שו' 61; שם, שו' 7 / שם, שו' 62; שם, שו' 9 ("דכתי") / שם, שו' 63; קעז ע"א שו' 4 ("ד[כתי]") / יא ע"ג שו' 11; פאה נד ע"ב שו' 3 ("דכתי") / יח ע"א שו' 54; כלאים קכח ע"ב שו' 2 / לא ע"א שו' 35; קלד ע"ב שו' 9 / לא ע"ב שו' 37; מעשר שני סט ע"א שו' 14 ("דכתי") / נה ע"א שו' 18. וראה עוד "וכתי" בתריה" (ברכות קכז ע"ב שו' 4), וליתא בד"ו ט ע"א שו' 60⁵². וראה עוד: ברכות צט ע"ב שו' 10 ("דכתי") / ד"י שם, ז ע"ב שו' 44 ("מה טעם"), שם, נח ע"ב שו' 3 ("שנ") / ליתא בד"ו, ה ע"א שו' 8.

וכן מוסיף הרש"ס מונחים ירושלמיים אחרים שאינם בדפוס ויניציאה, ולעתים בצורתם הבלית השגורה אצלו, כגון: "א'כ'" (ברכות קע ע"ב שו' 10, וליתא בד"ו יא ע"ב שו' 6; "ומה טעם" (ברכות קכג ע"ב שו' 2, וליתא בד"ו ח ע"ד שו' 44); "ותני כן" (ברכות קכג ע"ב שו' 10, וליתא בד"ו ח ע"ד שו' 49); "יִיְכָה" (כלאים כט ע"ב שו' 5, וליתא בד"ו כז ע"ד שו' 58 ולא בכ"ר עמ' 164 שו' 12); "כהדא דתני" (ברכות כב ע"ב שו' 9, וליתא בד"ו ג ע"ב שו' 37); "מאי טעמא" (ברכות כ ע"ב שו' 8, וליתא בד"ו ג ע"ב שו' 6; קכז ע"ב שו' 1, וליתא בד"ו ט ע"א שו' 58); ובראשי תיבות: "מ'ט'" (כגון פאה צ ע"ב שו' 7, וליתא בד"ו יט ע"ד שו' 28; קו ע"א שו' 9, וליתא בד"ו כ ע"ג שו' 36).

⁴⁷ ראה סמואל, עמ' 147, סי' 4.

⁴⁸ בכ"ר עמ' 288, וקטוע כאן.

⁴⁹ מסכת ביכורים חסרה בכ"י רומי.

⁵⁰ וראה עוד שני המקומות הבאים שהעיר עליהם ליברמן: רש"ס מעשרות כה ע"ב שו' 6 — תוכפ"ש, מעשרות, עמ' 682 שו' 32-33; ביכורים נב ע"א שו' 3 — תוכפ"ש, בכורים, ריש עמ' 852, שו' 62. וראה עוד רש"ס כלאים קיח ע"ב שו' 2 ("וכן תני") — תוכפ"ש, כלאים, עמ' 644 שו' 40. וראה עוד סמואל, עמ' 153, סי' 11; עמ' 191, סי' ג. וראה עוד שם, עמ' 152, סי' 9.

⁵¹ שלא כדרך הירושלמי — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 685, סד"ה הדברים.

⁵² אף על פי שיש כדוגמתו במקום אחר בירושלמי, עיין להלן ברשימה בערך "וכתיב בתריה".

כמו כן רגיל הרש"ס להציע את נימוקי התנאים החולקים בתוספת המונח "במה פליגין" או "במאי פליגין"⁵³ — למשל: "במה פליגין" (ודמאי צה ע"א שו' 1, וליתא בד"ו כה ע"ג שו' 42 ולא בכ"ר עמ' 152 שו' 42); "במאי פליגין" (כלאים לט ע"ב שו' 3, וליתא בד"ו כה ע"א שו' 58 ולא בכ"ר עמ' 166 שו' 24); "במה פליגין" (חלה ד ע"א שו' 2, וליתא בד"ו נז ע"א שו' 41 ולא בכ"ר עמ' 287 שו' 18). את כל המונחים האלה לא הבאתי אפוא בנספח.

ועיין עוד בד"ו: "מה עבד לה ר' יונה אינו לא אוכל לטמא טומאת אוכלין" וכו' (מעשר שני נג ע"ב שו' 7, ואילו ברש"ס: "אלא אינו אוכל" וכו' (כא ע"ב שו' 12) — הוסיף "אלא" (תלמודית). אבל "אלא" זו ליתא במקבילה שביומא מה ע"א שו' 6 ולא במקבילה שבשבעות לד ע"ב שו' 48, ולפיכך לא נכללה ברשימה⁵⁴.

ראוי לציין במיוחד את מנהגו של הרב לציין תמיד "תני"⁵⁵, או בצורתה הבבלית "תניא"⁵⁶, לפני הברייתות שבירושלמי. כגון: ברכות עד ע"ב שו' 1 / ליתא בד"ו ו ע"א שו' 8⁵⁷; עד ע"ב שו' 18 / ו ע"א שו' 17; צט ע"ב שו' 1 / ז ע"ב שו' 39⁵⁸; רטז ע"א שו' 10 / יד ע"ב שו' 56⁵⁹; פאה יב ע"א שו' 27 / ד"ו יו ע"א שו' 9; מעשר שני ב ע"ב שו' 2 (ו'תניא) / נב ע"ב שו' 25; יב ע"ב שו' 1 (ו'תניא) / נב ע"ד שו' 25⁶⁰. וראה עוד "תני אר' שמעון בן חלפתא אין לך כלי שמחזיק ברכה" וכו' (ברכות נט ע"ב שו' 9), וליתא בד"ו ה ע"א שו' 31. והיא תוספת למשנה בסוף עוקצין, וישנה בספרי במדבר, פיס' מב, עמ' 46⁶¹. וכל אלה לא נכללו ברשימה. ולעתים מוסיף הרש"ס "תני" הירושלמית או "תניא" הבבלית גם לפני מקורות אמוראיים: "תני ר' סימון בש"ר חילפאי ר' ור' ישמעאל בר' יוסי ובן הקפר נמנו על

⁵³ הוא המונח המשמש אצלו תחת "מה פליגין" הירושלמי, כמו שהערתי לעיל, סוף עמ' רו.

⁵⁴ ועיין עוד "הכא את אמר" (רש"ס תרומות קכד ע"א שו' 11), וליתא בד"ו מו ע"א שו' 16 ולא בכ"ר עמ' 238 שו' 29. ונראה לי שהיא תוספת פירוש מודעתו. מכל מקום כללתי אותה ברשימה בסימן שאלה.

⁵⁵ ראה סמואל, עמ' 83, הע' 63.

⁵⁶ כדברי אפשטיין: "רש"ס עשה מכל 'תני' שבירוש': 'תניא' (מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 303, ד"ה כד).

⁵⁷ וכן ליתא בכל המקבילות שבד"ו שבהמשך הרשימה.

⁵⁸ והיא אכן ברייתא בתוספתא ברכות, פ"ג ה"א, עמ' 11 שו' 5. ועל פי הרש"ס מחקתי "וכמה"

(שם, שם) מרשימת המונחים.

⁵⁹ ראה בבלי פסחים כב ע"ב.

⁶⁰ וראה עוד המקום הבא שהעיר עליו ליברמן: רש"ס מעשרות מט ע"ב שו' 10 — תוכפ"ש, עירובין,

עמ' 390, הע' 8. וראה עוד: רש"ס שביעית קלד ע"א שו' 1 — תוכפ"ש, שביעית, סוף עמ' 566, ד"ה וירושלמי (הוספת "תניא" לפני פיסקא ממשנתנו).

⁶¹ ראה: אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 979, ד"ה ובאחרונה; גינצבורג, פירושים, א, עמ' 343, ד"ה

א"ר שמעון; אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 157, ערך ר' שמעון בן חלפתא; השלמות אלבק למשנה על אתר. ועל פי הרש"ס מחקתי מהרשימה הראשית את שני המונחים "אין לך", "ומה טעם" שכללתי בה בתחילה.

אוויר אשקלון" וכו' (שביעית פט ע"א שו' 23), וליתא בד"ו לו ע"ג שו' 27⁶²; "[תניא] ואימתי היא טמאה משום מדור העמים א'ר' סימון" וכו' (שם, פט ע"ב שו' 13), וליתא בד"ו לו ע"ג שו' 34.

מונח זה חשוב מאוד כשלעצמו, שהרי הוא מגדיר לנו מקורות תנאיים, אלא שכנראה, לעתים תכופות, אינו אלא תוספת מדעתו של הרש"ס, שכבר העלו החוקרים שמנהג הירושלמי לצטט לעתים ברייתות ללא דיבור ההצעה "תני"⁶³.

אמנם יתכן שבמקצת המקומות המונח הוא מנוסחו המקורי של הירושלמי שהיה לפני הרש"ס, כדרך שאנו מוצאים, לדוגמה, בכ"י אסקוריאל ובשרידי הירושלמי ציונים של "תני" שאינם בדפוס ויניציאה⁶⁴. ולכן כדי להימנע מסובייקטיביות יתרה כאן, השוויתי את נוסח הרש"ס גם לנוסח כ"י רומי, ולא כללתי את המונח "תני" או "תניא" בסתם ברשימה שבנספח ז' אלא במקום שהמונח בא גם בכ"י רומי, ואילו במקום שהמונח אינו בכ"י רומי, והוא מסופק, רשמתי אותו בסימון שאלה⁶⁵.

וכן נוהג הרש"ס להוסיף "דתני", "דתניא", או "דתנין תמן" אחרי המונחים הירושלמיים. למשל, הוסיף "דתניא" אחרי "נשמעינה מן הדא" בברכות לט ע"א שו' 2 (= ד"ו ד ע"א שו' 49), והוסיף "דתני" אחרי "מתני' פליגא על ר"י בתרומות מד ע"ב שו' 4 (= ד"ו מא ע"ד שו' 30), ועוד⁶⁶. ואת כל אלה לא כללתי ברשימה⁶⁷.

⁶² אמנם העניין ישנו בברייתא בתוספתא אהליות, פ"ח הי"ח, עמ' 617, אבל כאן היא מימרא בשם ר' סימון.

⁶³ ראה מה שהערתי להלן, בריש ערך "תני (ציון לברייתא; בינוני)".

⁶⁴ ראה הדוגמאות שהבאתי לעיל, עמ' קצא, אות ד, בתיאור שרידי הירושלמי.

⁶⁵ בהשוואה זו לכ"י רומי הסתייעתי גם במקומות אחרים כאשר סברתי שגירסתנו עיקר ולא גירסת הרש"ס. למשל, "על הדא דר"י" (ד"ו ברכות יא ע"א שו' 26), וכן הוא בכ"ד עמ' 82א שו' 34 (ואבל שם: "הדה") — אבל ברש"ס: "על דעתיה דר"י" (קסו ע"ב שו' 2).

ואולם כאשר היו הדברים שקולים בעיניי רשמתי את הגירסא של הרש"ס על אף היותה מנוגדת לדפוס ויניציאה ולכ"י רומי כאחת. למשל, "הלכה כמי שהוא אומר" (ד"ו ברכות יב ע"א שו' 5), וכן הוא בכ"ד עמ' 86א שו' 28 (ושם: "אומר") — אבל ברש"ס: "כדברי האומר" (קפה ע"ב שו' 7), וביטוי זה מצוי בירושלמי, עיין להלן ברשימה, בערך "הלכה כדברי האומר"; וכן כגון "ודאי" (ד"ו שם, יב ע"ג שו' 3), וכן הוא בכ"ד עמ' 88א שו' 24 (ושם: "וודי"), אבל ברש"ס: "ממש" (קצו ע"א שו' 10), והוא ביטוי שכיח בירושלמי, עיין להלן ברשימה, בערך "ממש". ולדעת סמואל (עמ' 254, סי' ה), הקטע מעובד על פי בראשית רבה (ג, ד, כרך א, עמ' 22).

⁶⁶ וכבר כתב אפשטיין: "אצל 'מתני' פליגא' אין 'דתני', או 'דתנין', ואצל 'דתני ר' פלו' אין כרגיל 'אומר'" (מבוא לנוה"מ, עמ' 273, סוף הע' 5 [עמ' 272]).

⁶⁷ אבל לעתים הוא רושם את הביטוי "דתנין תמן" תחת "דתנין". למשל: ברכות יח ע"א שו' 9 / ד"ו ג ע"א שו' 36; דמאי צז ע"א שו' 1 / כה ע"ג שו' 58; ואת אלה הבאתי ברשימה, כי הם תואמים את סגנון הירושלמי, ואפשר שכך מצא אותם בכתב היד שלו. וכן רגיל אצלו לעתים הביטוי "תמן תנין" יחד עם המשנה, כגון: ברכות מח ע"ב שו' 1, וליתא בד"ו ד ע"ג שו' 34; נה ע"א שו' 1, וליתא בד"ו ד ע"ד שו' 29 (וראה סמואל, עמ' 272, סי' יד); פאה נח ע"א שו' 1, וליתא בד"ו יח ע"ב שו' 42; סז ע"ב שו' 1, וליתא בד"ו יח ע"ד שו' 28; פ ע"ב שו' 5, וליתא בד"ו יט ע"ב שו' 51; כלאים יד ע"א שו' 3, וליתא בד"ו כז ע"ב שו' 15; מח ע"א שו' 1, וליתא בד"ו כח ע"ג שו' 4. ואת כולם כללתי ברשימה מהטעם שהזכרתי.

ויש שקרוב בעיניי לומר שהרש"ס הוסיף קטעים על פי המקבילות שבירושלמי, ואף על פי כן רשמתי את המונחים שבהם בסימן שאלה מחמת הספק שמא כך היתה הגירסא שלפניו – ואלה הם:

א) דמאי סו ע"ב שו' 10: "**כאן** במדה דקה **וכאן** במדה גסה". וליתא שם לא בד"ו כד ע"ג שו' 5 ולא בכי"ר עמ' 145 שו' 15, אבל איתא לעיל בד"ו כג ע"א שו' 16, בכי"ר עמ' 138 א שו' 4 וברש"ס לו ע"ב שו' 8. ויתכן שהעברה נעשתה על ידי הרש"ס. וצ"ע.

ב) שם, סז ע"א שו' 1: "**תמן** במתארח אצלו **וכא** בעושה לרבים **אנן קיימין**". וליתא בד"ו כד ע"ג שו' 5 (שם רק "במתארח אצלו") ולא בכי"ר 145 שו' 16 (שם רק "במת אריח [!]⁶⁸ אצלו"). וכן לקמן ברש"ס עב ע"ב שו' 5: "**תמן** במתארח אצלו **וכו' וכא נמי** (!) בעושה לרבים **אנן קיימין**", וליתא בד"ו שם שו' 62 ולא בכי"ר עמ' 147 שו' 33, אבל איתא בשינוי לשון לעיל בד"ו כד ע"ג שו' 7 ובכי"ר עמ' 145 שו' 19. בשני המקומות האלה יתכן שהעברה נעשתה על ידי הרש"ס עצמו, ותוכיח "וכו'" שבמקום השני. ואף על פי כן רשמתי את הביטויים בסימן שאלה, כי קיים ספק קל שמא היתה ההעברה בספרים שלפני הרש"ס. וצ"ע.

ג) ערלה כט ע"א שו' 1: "שאל", "מאן תנא". וליתא בד"ו סא ע"ג שו' 17 ולא בכי"ר עמ' 299 שו' 27. ונראה שהם על פי המקבילה לעיל כה ע"א שו' 8 (= ד"ו סא ע"ב שו' 56). וראה עוד מה שהערתי בנספח ז' על אתר.

ד) שם, נד ע"א שו' 3: "למי נצרכה". וליתא בד"ו סב ע"ג שו' 41⁶⁸. וקרוב לומר שהרש"ס העתיק מלעיל כט ע"ב שו' 6 (= ד"ו סא ע"ד שו' 3).

ה) ביכורים לד ע"ב שו' 6: "מטיבה". וליתא בד"ו סה ע"א שו' 43⁶⁹. ונראה שהרש"ס העתיק מחלה כ ע"א שו' 2 (= ד"ו נז ע"ג שו' 63), כדברי סמואל, עמ' 152, סי' 70⁷⁰.

6. החלפת מונחים ירושלמיים

הרש"ס מחליף את המינוח הירושלמי במינוח ירושלמי אחר, יותר חד וקולע לדעתו. כיצד?

הרש"ס מחליף באופן שיטתי את דיבור ההצעה "כתיב" לפני ברייתא מדרשית ל"תני" הירושלמי או "תניא" הבבלי, וברור שלא היה מקום להכליל מונחים אלו ברשימה. והרי דוגמאות: "תני" (רש"ס ברכות צה ע"א שו' 1) / "כתיב" (ד"ו ז ע"א שו' 25); "תניא" (פאה נב ע"א שו' 1) / יח ע"א שו' 32; "תניא" (כלאים קכב ע"א שו' 7) / ל ע"ד שו' 56; "תני" (שם, קל ע"ב שו' 3) / לא ע"ב שו' 3; "תני" (שם, קמה

⁶⁸ בכי"ר עמ' 301 שו' 1 יש קיטוע.

⁶⁹ מסכת ביכורים חסרה בכ"י רומי.

⁷⁰ אבל "מתני' בדמאי" (דמאי סו ע"א שו' 7) ליתא לא בד"ו כד ע"ב שו' 52 ולא בכי"ר עמ' 145 שו' 32, והיא ברורה בעיניי כהערתה של הרש"ס מלהלן סז ע"ב שו' 7 (= ד"ו כד ע"ג שו' 13). והיא אינה מתאימה ממש למקום ההעברה, ולא נרשמה. וראה מה שהעיר עליה סמואל, עמ' 130, סי' 12.

ע"ב שו' 1 / לא ע"ד שו' 1; "תניא" (מעשרות לו ע"א שו' 11) / נ ע"א שו' 37; "תניא" (ערלה לו ע"א שו' 1) / סב ע"א שו' 2. בכל המקומות האלה הנוסח בדפוס ויניציאה הוא "כתיב".

וכן החליף את הביטוי "מאן דאמר" ב"מאן דתני": כגון: "מאן דתני... ומאן דתני..." (רש"ס פאה צג ע"ב שו' 7-8) תחת "מאן דאמר... מאן דאמר..." (ד"ו כ ע"א שו' 29); וכיוצא בזה שם, קז ע"ב שו' 4-5 / ד"ו כ ע"ד שו' 22-23; "מאן דתני" (רש"ס כלאים קלו ע"ב שו' 6) תחת "מאן דאמר" (ד"ו לא ע"ב שו' 52) ועוד. ולא נרשמו. אמנם מצאנו חילוף כיוצא בזה בין נוסחאות הירושלמי האותנטיות שבידינו⁷¹, אבל השיטות שברש"ס מלמדת שזו הגהה מכוונת שלו⁷².

וכן רשם את הביטוי "ולא כן תנינן" תחת "ולא כן סברנן מימר"⁷³ — תרומות עה ע"ב שו' 7: "ולא כן תנינן", אבל בד"ו מג ע"ג שו' 10: "ולא כן סברנן מימר"; חלה פו ע"א שו' 3: "[לא] כן תנינן", אבל בד"ו ס ע"ב שו' 55: "לא כן סברנן מימר". חילופים אלו לא נכללו ברשימת החילופים, כי ברור לי שהם מעשה ידי הרש"ס.

והשווה עוד: "אתאמרת" (ברכות קיב ע"ב שו' 10) לעומת "איתתבת" (ד"ו ח ע"א שו' 34), וכן הוא בכ"ר עמ' 70א שו' 25 (ושם: "אתתבת"), וכן הוא במקבילה בתענית סה ע"ג שו' 36 (ושם: "איתתבת")⁷⁴, ולא נרשם; וראה עוד "ור" סבל" (צריך לומר: סבר; כלאים ד ע"ב שו' 8) / "מה טעמא דר'" (בד"ו כו ע"ד שו' 39). ואף על פי שגם הביטוי הראשון מצוי בירושלמי, נראה לי שהוא מלשונו של הרש"ס, עי"ש, ולא נרשם; "כמא דכתי'" (רש"ס ברכות סו ע"א שו' 12) / "כמ' דתימא (!)" (ד"ו ה ע"ב שו' 53) / "כמה דתמר" (כ"ר עמ' 57א שו' 26).

וכן לא כללתי את החילוף הבא ברשימת חילופי הנוסחאות: "כיני מתני'" (רש"ס מעשר שני לג ע"א שו' 5) / "סלקת מתנית'" (ד"ו נג ע"ג שו' 36). וטעם הדבר הוא, שנוסח הרש"ס נראה לי נוסח "מתוקן" שלו ולא גירסא. ואמנם כנוסח ד"ו כן הוא גם בכ"ר עמ' 274א שו' 10⁷⁵.

⁷¹ ראה, למשל, "מאן דאמר" (ד"ו ערלה ס ע"ד שו' 1) / "מאן דתני" (כ"ר עמ' 296א שו' 3); כיוצא בזה "ומה דמר רבי חייה" (ד"ו בבא קמא ג ע"ד שו' 35) / "ומה דתני ר' חייה" (כ"א עמ' 8 שו' 108); כיוצא בזה "מאן דתני... מאן דמר" (ד"ו בבא מציעא יא ע"א שו' 14-15) / "מן דמר... ומן דמר" (כ"א עמ' 68 שו' 30).

⁷² וראה עוד דמאי כח ע"ב שו' 7-8: "מ'ד... ומ'ד"; אבל בד"ו: "מה דר' אמר... ומה דר' אומר" (כב ע"ג שו' 62-63), וכן הוא בכ"ר: "מה דר' אמ'... מה דר' אמ'" (עמ' 136א שו' 33-34). וקרוב בעיניי שתיקון נוסח הוא של הרש"ס, שהגיה מדעתו. ואף על פי כן כללתי אותו ברשימה מחמת הספק.

⁷³ ומצאנו כיוצא בזה אצל רבינוביץ — במועד קטן ד"ו פ ע"ב שו' 49: "לא סברנן מימר", והגיה רבינוביץ: "ולא כן תנינן" (שתא"י, עמ' 330, ד"ה כהדא).

⁷⁴ וראה סמואל, עמ' 249, סי' ז.

⁷⁵ אבל שם בשיבוש: "של קודש (!) מתנית'". וראה תוכפ"ש, מעשר שני, עמ' 732, שו' 18; עמ' 733,

וכן נראה לי שהגירסא "בפירוש" ברש"ס (ברכות קסא ע"א שו' 13), תחת "בפירות" שבד"ו (שם, י ע"ד שו' 17 = סוכה נד ע"ג שו' 50) ושבכ"ר (עמ' 81 שו' 43), היא "הגהה" מדעת הרש"ס⁷⁶. ולא כללתי אותה ברשימה⁷⁷.

לעתים המונחים הנוספים והמוחלפים שבנוסח הרש"ס ניתנים להתפרש כהגהות על פי מקבילות בתוך הירושלמי גופו⁷⁸. ואולם מכיוון שיתכן שהגירסא בנוסח שהיה לפניו במקומות אלה היתה כמו במקבילות, רשמתי חילופים אלו בסתם ברשימה — ראה למשל:

- א) ברכות פג ע"א שו' 1: "ניחא". וליתא בד"ו ו ע"ב שו' 59 ולא בכ"ר עמ' 62 שו' 34, אבל איתא בראש השנה נט ע"א שו' 38. וראה סמואל, עמ' 267, סי' ח.
- ב) פאה טו ע"ב שו' 1: "אלא כיני". וליתא בד"ו יו ע"ב שו' 45 ולא בכ"ר עמ' 106 שו' 34, אבל איתא בסנהדרין כז ע"ג שו' 38. ועיין שם ושם.
- ג) שם, עח ע"א שו' 1: "לא אמרו אלא". וליתא בד"ו יט ע"ב שו' 36 ולא בכ"ר עמ' 120 שו' 9, אבל איתא בנדרים לח ע"ד שו' 44 (ושם: "לא אמר").
- ד) שם, שם: "הא". וליתא בד"ו יט ע"ב שו' 36 ולא בכ"ר עמ' 120 שו' 9, אבל איתא בנדרים הנ"ל (סי' 3), שם.
- ה) כלאים, קכא ע"א שו' 1: "איתפלגון ר' ור'". וליתא בד"ו ל ע"ד שו' 51 ולא בכ"ר עמ' 178 שו' 4, אבל איתא לעיל בכלאים קטו ע"א שו' 1 (= ד"ו ל ע"ג שו' 50). וראה סמואל, עמ' 133, סי' 5.
- ו) שביעית קסז ע"ב שו' 15: "כלום... אלא". וכן הוא בגיטין מה ע"ג שו' 64 - מה ע"ד שו' 1 כרש"ס. אבל בד"ו לט ע"ג שו' 43: "לא", ובכ"ר עמ' 212 שו' 8 כד"ו, והוגה בין השורות כרש"ס.
- ז) תרומות צט ע"ב שו' 19 ושו' 20: "משום". וליתא בד"ו מד ע"ג שו' 8 ולא בכ"ר עמ' 230 שו' 4-5, אבל איתא בכתובות כז ע"ב שו' 12-13.
- ח) שם, קא ע"א שו' 11: "משום". וליתא בד"ו מד ע"ג שו' 33 ולא בכ"ר עמ' 231 שו' 9, אבל בכתובות כז ע"ב שו' 40 כרש"ס.
- ט) שם, קב ע"א שו' 11: "ועוד מן הדא דתניא". וכן הוא בכתובות כז ע"ב שו' 53 (אבל שם: "ועוד מהדא דתני"). אבל בד"ו מד ע"ג שו' 48: "ותני כן", וכן הוא בכ"ר עמ' 231 שו' 33.
- י) שם, קכה ע"ב שו' 10: "ולית ר' מודי בה". וליתא בד"ו מו ע"א שו' 38 ולא בכ"ר עמ' 238 שו' 32. ויתכן שהיא ברש"ס על פי הלשון לעיל שם, שו' 6.

⁷⁶ וכבר העיר על כך סמואל, עמ' 275, סי' כח.

⁷⁷ אבל רשמתי את החילוף "ע'א/כ'ו" (ברכות ריז ע"ב שו' 21) תחת "לא כל שכן" (ד"ו יד ע"ג שו' 10 = כ"ר עמ' 98 שו' 13), וכן את החילוף "נשמעינה" (כלאים ס ע"א שו' 4) תחת "נלמדינה" (ד"ו כח ע"ד שו' 28, וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 169 שו' 20 [ושם: "ולמדינה"!] — שניהם בסימן שאלה, כי אפשר שהיו כאן חילופי נוסח מקוריים, אף על פי שהחילוף השני נראה לי מפוקפק מאוד.

⁷⁸ ראה סמואל, עמ' 99, ד"ה כידוע.

(יא) שם, קכט ע"ב שו' 7-8: "תפתר... כר". וליתא בד"ו מו ע"ב שו' 22 ולא בכי"ר עמ' 240 שו' 4, אבל בפסחים כח ע"ב שו' 21-22 (ושם: "תיפתר") כרש"ס. (יב) מעשר שני ה ע"א שו' 10: "נצא לחוץ ונלמוד". וליתא בד"ו נב ע"ג שו' 11 ולא בכי"ר עמ' 268 שו' 37, אבל איתא בשביעית לג ע"ד שו' 52⁷⁹. (יג) שם, ח ע"ב שו' 3: "דברי הכל". וליתא בד"ו נב ע"ג שו' 51 ולא בכי"ר עמ' 269 שו' 37, אבל איתא בקידושין סב ע"ד שו' 58. וראה סמואל, עמ' 143, סי' 1. (יד) שם, שו' 4: "במחלוקת". וליתא בד"ו נב ע"ג שו' 51 ולא בכי"ר עמ' 269 שו' 37, אבל איתא בקידושין סב ע"ד שו' 58, וכנ"ל. (טו) שם, כג ע"א שו' 1: "כר' דו אמר". בד"ו נג ע"ב שו' 18: "כרבנין דאינון מריין"⁸⁰; אבל בד"ו ביומא מה ע"א שו' 19: "כרבי דו אמר שבועה" וכו' — כרש"ס, וכיוצא בזה בשבועות לד ע"ב שו' 60: "וכרבי דאמר" וכו'. והעלה אפשטיין⁸¹ שהעיקר כנוסח יומא והרש"ס.

(טז) שם, עא ע"ב שו' 7: "אית לך מימר דר". וליתא בד"ו נה ע"א שו' 43 ולא בכי"ר עמ' 281 שו' 12, אבל איתא בעירובין כד ע"ג שו' 52. (יז) ערלה כ ע"ב שו' 3: "ושניהם למידין". וליתא בד"ו סא ע"ב שו' 19 ולא בכי"ר עמ' 298 שו' 31. ונוסח הרש"ס כמקבילה שבנזיר נה ע"ג שו' 39 (ושם: "ושניהן")⁸².

כללו של דבר, הרש"ס הרשה לעצמו יותר מדיי בעיבודו לנוסח הירושלמי שלפניו,⁸³ ויפה אמר גינצבורג על נוסח התלמוד שלו: "בדבר אחד יש מקום להתלונן עליו והוא שהגיה הרבה, על פי המקבילות במדרשים ובבבלי, ולא לבד שלפעמים אין הגהותיו עולות יפה כמו שהוכחנו בהרבה מקומות של חבורנו זה... אלא שבכל מקום שאנו מוצאים אצלו גרסא בירושלמי שונה ממה שלפנינו בספרים, הדבר מוטל בספק אם

⁷⁹ כאן נראה יותר שהיא תוספת של הרש"ס, מכיוון שליתא בכי"מ. וצ"ע.

⁸⁰ בכי"ר עמ' 272 שו' 36 ישנו קיטוע, וכל הסוגיא ליתא שם.

⁸¹ מבוא לנוה"מ, עמ' 72, סי' ג, α.

⁸² כיוצא בזה הלשון "א"ר' אלעזר בר אבינא" (רש"ס ברכות כו ע"ב שו' 1) הפותח מימרא הכוללת את המונח "להודיעך", וחסר בד"ו ברכות ג ע"ג שו' 14 — נראה בוודאי שהרש"ס גרס אותו כאן, ולא הגיה אותו על פי המקבילה שבגדרים לח ע"ב שו' 8, כי הלשון הזה ישנו גם בכ"י ליידין גופו (עמ' 10 שו' 11) ונמחק שם על ידי המגיה; ושלא כסמואל עמ' 100, סי' 1; עמ' 255, סי' ב. וכבר דנתי בזה לעיל, עמ' קעג, אות ג [עמ' קעב]. ואולם המונח "הדא אמרה" (חלה נג ע"א שו' 4) אמנם ליתיה בד"ו נט ע"א שו' 28 ולא בכי"ר עמ' 290 שו' 25, אבל איתיה לעיל שם בד"ו שו' 24 ובכי"ר שם, שו' 18 (ושם: "הדה"), והרש"ס הוא שהחליף את מקומו, עי"ש נב ע"ב שו' 1.

⁸³ ולא כפי שסברתי לומר במקום אחר: "יתכן מאוד, שהבדיקה הזו תעלה, שיש לפנינו גם בסדר זרעים נוסח עצמאי של הרש"ס, מעובד אמנם פה ושם" וכו' (לנוסח הירושלמי של רבי שלמה סיריליו במסכת שקלים", ספר הזכרון להרב יצחק נסים זצ"ל, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' קמד), כי עיבודו של הרש"ס הוא עיבוד מופלג. ולעיבוד בעל אופי אחר של הרש"ס ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 946, ד"ה את המשנה.

גרסתו מבוססת על גרסת כתב יד, או שהגהה היא שהגיה על פי סברה, על פי גרסת הראשונים... או על פי מקבילה במקורות אחרים⁸⁴.

וכבר עמדו גם חוקרים אחרים כגון רטנר⁸⁵, אפשטיין⁸⁶ וליברמן⁸⁷ על עובדה בסיסית זו.

עד כאן⁸⁸ לגבי העובדה הראשונה.

⁸⁴ גינצבורג, פירושם, א, מבוא, עמ' קיז, ד"ה ר' שלמה; והביאו סמואל, עמ' 82. וראה עוד מה שכתב עליו גינצבורג שם, ריש עמ' 332; ריש עמ' 352, ד"ה אבל ("כמעט כל גרסאותיו הן הגהותיו"); שם, ג, עמ' 304, ד"ה ואולם; שם, ד, עמ' 119, ד"ה הלשון מוזרה [עמ' 118] ("וכברוב המקומות גרסותיו הן על פי ספרי הראשונים ולא על פי כתבי יד").

⁸⁵ ראה, למשל, "ואפשר שר' שלמה סירליאו ז"ל השמיט בכוונה כמו שעשה בכמה מקומות בהירושלמי שהגיהו והוסיף וגרע" (ואצו", ברכות, עמ' 48, סוף ד"ה אשתו); "הרי ברור שצדקתי במשפטי שרוב הגהות בהירושלמי מד' [= מדפוס — מ"ע] מגנצא הן מהרש"ס בעצמו שהגיה עפ"י הבבלי" (שם, עמ' 144, סד"ה הרי שנתן); "כנגד זה אין ערך גדול לנוסחאות הירושלמי של ר"ש סיריליו... כי רוב נוסחאות של רש"ס מלבו הנה" (כלאים, ריש עמ' 130, ד"ה כנגד זה); "ומדרכו [של הרש"ס — מ"ע] להוסיף מלת תני בראשי התוספתות" (מעשרות, ריש עמ' 97, סד"ה נהוראי [עמ' 96]). וראה עוד סמואל, עמ' 78 ואילך.

ולידועות נוספות על נוסח הרש"ס באהצו"י ראה: "ובשדה יהושע הביא כאן גי' מהרש"ס בשינוי מכפי [!] שנדפס בד' מגנצא" (ברכות, עמ' 139, סד"ה רבי חייא [עמ' 138]); "ובחל' מהרי"ט אלגאזי בה' בכורות (ל"ד ע"א) סי' מ"ו מביא... וראיתי למהר"ש סיריליו ז"ל בבאורו על הירושלמי כת"י שהביא תירוץ ר' חגי בסגנון אחר בקצת שנוי וז"ל... (דמאי, עמ' 106, ד"ה על ר' חגי). וחשוב מכולם מה שמביא רטנר בשם השדה יהושע על ברכות סוף פ"ג: "אח"כ באה אלי נסחתו של מהרש"ס ומוחק רוב המשא ומתן שבכאן והכי גרס מ"ט דרבי יהודה... ע"כ גירסתו" וכו', עי"ש (ברכות, עמ' 90, ד"ה מ"ט דר"י).

⁸⁶ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 303, ד"ה כד; עמ' 399, הע' 1. וראה עוד סמואל, עמ' 82, סי' 14.

⁸⁷ ראה: על הירושלמי, ריש עמ' 47, ד"ה חשוב (השני); ירוכ"פ, מבוא, עמ' טו, ד"ה גם בירוש'. וראה עוד מה שציין סמואל, עמ' 83, סי' 15. וראה עוד: "וכל זה הוא תיקון של הרש"ס עצמו ע"פ התוספתא, ואין לגירסתו שום יסוד" (תוכפ"ש, שביעית, עמ' 484, שו' 8-7; וראה שם, הע' 26); "והרש"ס הגיה הרבה בירושלמי, ונדחק מאד בפירושו" (שם, עמ' 485, הע' 30); "אבל קרוב לוודאי שזהו תיקון הרב בעצמו" (שם, עמ' 492, שו' 33-34, ד"ה ובירושלמי); "והוא תיקון הרב בעצמו" (שם, עמ' 501, הע' 19); "והוא תיקון הרב בעצמו" (שם, עמ' 526, הע' 74); "והרש"ס (ס"ח ע"א) השמיט והגיה ע"פ הבבלי וסריגנונו" (שם, עמ' 544, הע' 83); "הוסיף הרב 'עלי זיתים' ע"פ התוספתא כאן וע"פ הר"מ הנ"ל" (שם, עמ' 557, הע' 43); "והמלה 'תניא' היא הגהה והוספה של הרב בעצמו... מפני שסבר שהיא הברייתא שלנו" (שם, עמ' 569, שו' 55, ד"ה ובירושלמי); "והוסיפה [את הברייתא — מ"ע] הרב בעצמו ע"פ הבבלי" וכו' (שם, כלאים, עמ' 644, שו' 40); "אבל כנראה שזו היא הגהת הרב בעצמו" (שם, מעשרות, עמ' 671, הע' 24); "ועיין בירושלמי נוסח הרש"ס, ל"ב ע"א, וקרוב לוודאי שזהו ניסוח הרב ע"פ הבבלי בב"מ נ"ג א', ועיין מ"ש להלן" (שם, בכורים, עמ' 833, שו' 31-32); "וקרוב לוודאי בעיני שמעולם לא היתה ברייתא כזאת בירושלמי, והרא"ף הוסיפה ע"פ ד' קושטא, וקיצר את סוף ההוספה. ובד"ק הדפוס ע"פ הרש"ס כאן (נ"ב ע"א), והרש"ס הרי גילגל להוסיף בירושלמי ברייתות מן התוספתא ומן הבבלי, וע"פ הרש"ס (וכן מוכח קצת מדיבור הפתיחה, שלו 'תניא' במקום 'תני'), אבל בכ"ל ובד"ל אין זכר מברייתא זו" (שם, ריש עמ' 852, שו' 62; ויש להעביר את הפסיק אחרי המילה "שלו"). וראה עוד: תוכפ"ש, כפורים,

ב. כתבי היד של הירושלמי שהיו לפני הרש"ס

העובדה השנייה היא שאין ספק שהרש"ס השתמש בכמה כתבי יד של הירושלמי בחיבור פירושו, אמנם לא בתחילת עבודתו⁸⁹ אלא בהמשכה⁹⁰, והדבר הזה עולה מכמה מקומות בפירושו.

חומר זה נאסף לפי סדר המסכתות על ידי ד"ר עמוס סמואל בעבודת הדוקטור היפה שלו, "מפעלו הפרשני והטקסטואלי של ר' שלמה סיריליו לירושלמי זרעים", ירושלים תשנ"ח, עמ' 119-154, אלא שלא נתפרש תמיד כהלכה. בעמודים אלה בוחן סמואל את נוסח הרש"ס מסכת אחרי מסכת על פי כתבי היד הנזכרים בפירושו⁹¹. והנה, בסעיף קטן ג' בכל מסכת הוא דן ב"קטעים בפירוש הרש"ס המצביעים בסבירות [!] זו או אחרת על עיון בכ"י שלפניו"⁹², אלא שלא מדובר כאן בסבירות אלא בוודאות מוחלטת, כפי שמעידים לשונותיו של הרש"ס.

עיון למשל במקומות הבאים: "ה"ג בכל הספרים" (ברכות ק"ג ע"א, ד"ה ה"ג;⁹³ פאה עד ע"ב⁹⁴, קב ע"א⁹⁵; שביעית לב ע"ב⁹⁶, עד סע"ב⁹⁷); "וכך היא הגירסא בכל הספרים" (פאה פ ע"ב, ד"ה ה"ג וקשיא)⁹⁸; "כך כתוב בכל הספרים" (כלאים נ ע"א,

עמ' 750, הע' 97; שם, נדרים, עמ' 450, הע' 51; שם, גיטין, עמ' 822, הע' 13; עמ' 827, שו' 11-12, בסוף הדיבור ("והרש"ס ז"ל הגיה הרבה בנוסח שלו"). ועיון עוד שם, ריש עמ' 849, ד"ה ובירושלמי.

ברם, בתוכפ"ש שביעית (סוף עמ' 565, שו' 40) העתיק את הירושלמי בשביעית פ"ח סה"ד, לח ע"א שו' 60, כגירסת הרש"ס והעיר: "כג"י הרש"ס... ולפנינו בשביעית לקה הנוסח בחסרון [כולל כמה מונחים חסרים — מ"ע] (שם, הע' 12). ועיון עוד ליברמן, מחקרים, סוף עמ' 169, ד"ה מכירו אני, על הגירסא "ואית דאמר עינוי דמיון לדידה".

⁸⁸ מעמוד רד לעיל, ד"ה העובדה הראשונה.

⁸⁹ שהרי הוא מדבר בפתיחה רק על הספר של מיסר שלמון ז"ל, ראה להלן, עמ' רכ, ד"ה ואפילו.

⁹⁰ ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 310.

⁹¹ גם במאמרו "על נוסח של ר' שלמה סיריליו לירושלמי מסכת חלה" (מחקרים בתלמוד ובמדרש —

ספר זיכרון לתרצה ליפשיץ, בעריכת מ' בר-אשר ואחרים, ירושלים תשס"ה, עמ' 435 ואילך) הולך סמואל לשיטתו, והוא מצמצם בפרק השני של המאמר (שם, עמ' 440 ואילך) את הקטעים בנוסח הרש"ס המלמודים על שימוש בכתבי יד. יתר על כן, הוא מתעלם לגמרי מן המקומות שצינה תרצה ליפשיץ ז"ל במאמרה "האם היה לפני הרב שלמה סיריליו כתב יד של ירושלמי למסכת חלה?" (ספר זיכרון הנ"ל, עמ' 247 ואילך), המורים לפי פשוטם בעליל שנוסח התשתית של הרש"ס לא היה דפוס ויניציאה אלא כתב יד אחר (ראה שם, עמ' 249, סי' 3; עמ' 250, סי' 4). ליפשיץ הולכת גם היא בשיטתו של סמואל מן הטעמים שלה.

⁹² לדוגמה, ברכות עמ' 125, סי' ג.

⁹³ = סמואל, עמ' 125, אות ג, סי' 3. מכאן ואילך במקום שה"דיבור המתחיל" ברש"ס זהה עם

תחילת הציטוט כאן איני מציין ל"דיבור המתחיל", וכן אני נוהג להלן.

⁹⁴ = סמואל, עמ' 127, אות ג, סי' 1.

⁹⁵ = סמואל, עמ' 127, אות ג, סי' 3.

⁹⁶ = סמואל, עמ' 138, אות ג, סי' 1.

⁹⁷ = סמואל, עמ' 138, אות ג, סי' 3.

⁹⁸ = סמואל, עמ' 127, אות ג, סי' 2.

ד"ה וליתני⁹⁹; "דלא גרסינן ליה בשום ספר שראיתי" וכלאים צז ע"ב, סד"ה הדא מסייעא [צז ע"ב]¹⁰⁰; "אלא שבכל הספרים אינו כתוב כן" (מעשרות לח ע"א, ד"ה ניחא אוכלין)¹⁰¹; "אבל היא כתובה בכל הספרים שלנו" (חלה נא ע"א, סד"ה מפני)¹⁰².

יתר על כן, שני הדיבורים הבאים מורים **בעליל**¹⁰³ שבין הספרים האלה לא היה דפוס ויניציאה, שלא כדעתו של סמואל הכותב: "להלן לקט הוכחות על שימוש רש"ס בנוסח ד"ו, בעת כתיבת הפירוש ועריכת נוסח הירושלמי לכל מסכתות סדר זרעים"¹⁰⁴.

1. כלאים מג ע"ב: "כן מצאתי בכל הספרים מן מה דר' זעירא מותיב על דר' יוחנן תמן **נותיב**. ולא מצאתי יותר, ונ"ל שהלשון קצר ובטעות וכך היא הגירסא" וכו'¹⁰⁵. אבל בד"ו כח ע"ב שו' 8: "מן מה דרבי זעירא מתיב על דרבי יוחנן תמן", והמילה "נותיב" ליתא.

2. שביעית קסב ע"א: "ומשני כיי דא"ר אלעזר דר' יהודה היא. כן מצאתי בכל הספרים, וה"פ" וכו'¹⁰⁶. אבל בד"ו לט ע"ב שו' 47: "א"ר לעזר דר' יודה היא". וישנן ראיות נוספות לכך ללא אזכרת "כל הספרים":

3. דמאי כה ע"ב: "ה"ג אין תימר מכאן ולהבא אין מעשרין מזה על זה... אבל אי אמרינן למפרע... יכול לעשר מזה על זה והגירסא הפוכה בספרים בטעות"¹⁰⁷. אבל בד"ו כב ע"ג שו' 25 רק בבא אחת: "אין תימר מיכן ולהבא מעשר זה על זה", ותו לא.

4. שם, לח ע"ב: "טומן. הגירסא בספרים, ובתוספתא גרס לימון"¹⁰⁸. אבל בד"ו כג ע"א שו' 42: "טמן".

5. שם, עה ע"ב: "אולותוקרימא. כן מצאתי בספרים"¹⁰⁹. אבל בד"ו כד ע"ד שו' 25: "אידיתקרימא".

6. תרומות יא ע"ב, ד"ה אינו חושש: "ויש בספרים טעות ויש לגרוס בבבא דכור מעשר יש לך בידי אינו חושש. לתרומת מעשר שבו. ובבבא דהילך דמיו גרסינן אינו חושש שמא עשאו תרומת מעשר וכו'". אבל בד"ו מ ע"ג שו' 12 ישנה רק בבא אחת: "כור מעשר יש לך בידי והילך את דמיו חושש לתרומת מעשר שבו"¹¹⁰.

99 = סמואל, עמ' 133, אות ג, סי' 3.

100 = סמואל, עמ' 133, אות ג, סי' 6.

101 = סמואל, עמ' 142, אות ג, סי' 2.

102 = סמואל, עמ' 149, אות ג, סי' 1.

103 כלשונו של סמואל: "הוכחה בעליל" (עמ' 198, ד"ה בשאלה), "ראיה בעליל" (סוף עמ' 203, ד"ה

להלן מובאות).

104 סמואל, ריש עמ' 105; וההדגשה שלי.

105 = סמואל, עמ' 132, אות ב, סי' 1.

106 = סמואל, עמ' 138, אות ג, סי' 7.

107 = סמואל, עמ' 131, אות ג, סי' 2. וראה שם, הע' 82.

108 = סמואל, עמ' 131, אות ג, סי' 4.

109 = סמואל, עמ' 131, אות ג, סי' 5. וראה שם, הע' 83.

וישנם מקומות נוספים שאינם תואמים את דפוס ויניציאה, אלא אם נאמר שהרב לא הקפיד ושינה בשתיקה את לשון המובאות — אך זה דבר תמוה מאוד כשמדובר בעדות על הגירסאות שבספרים — ראה הדיבורים הבאים:

7. ברכות קג ע"א: "ה"ג **בכל הספרים** ר"ח **ותענית צבור**. **היאך** [!] הוא מזכיר של ר"ח... וכן הגירס' **בספרים שלנו** בתעניות ירושלמי פ' בג' פרקים"¹¹¹. אבל בד"ץ בברכות ז ע"ג שו' 27: "ראש חדש **שחל להיות בתענית** היאך (!) מזכיר הוא של ראש חדש". ובתענית סז ע"ג שו' 41: "**ראש חדש ותענית איכן** הוא מזכיר של ראש חדש".

8. פאה קב ע"א: "ה"ג **בכל הספרים** תניא ר' יהודה אומר אין לנכרי כרם רבעי בסוריא"¹¹². אבל בד"ץ כ ע"ב שו' 57 "תניא" ליתא, אלא שכאן אפשר שהיא תוספת שלו כדרכו, ולא הקפיד עליה.

9. שביעית לב ע"ב: "ה"ג **בכל הספרים** ואפילו לא מנע ממנו ג' מורביות וזרעו לזרע ועשה כולו קצצין גמורין לפני ר"ה זרעו מתעשר לשעבר **וירקו** מתעשר בשעת לקיטתו"¹¹³. אבל בד"ץ לד ע"א שו' 39, לשון הסיפא: "**זרקו** (!) מתעשר בשעת לקיטתו **עישורו**". נמצא שוב שאם אנו מדקדקים בלשון, אין דפוס ויניציאה בכלל כל הספרים. 10. שם, קנב ע"ב: "כן **מצאתי בספרים** ותני כן עלי קנים ועלי האוג ועלי חרובין **ועלי זיתים** אין להן ביעור **לפי שאינם נובלות וכלות** ע"כ"¹¹⁴. הלשון "ועלי זיתים" איתא גם בנוסח הפנים של הרש"ס שם, שו' 5. אבל בד"ץ לט ע"א שו' 20: "ותני כן עלי קנים ועלי האוג ועלי חרובין"¹¹⁵ אין להן ביעור **מפני שאין מינן כלה**". אבל הסיפא "מפני שאין מינן כלה" איתא גם בגוף נוסח הרש"ס שם, שו' 6, ונראה ברור שהלשון "לפי שאינם נובלות וכלות" שבפירושו הוא לשון פירוש שלו.

11. תרומות קיד ע"א: "שורף **ואחר** מזה. **כן מצאתי בספרים** וחילוף נוסחא הוא וגרסינן מזה **ואחר שורף** ובפרה אדומה קאי". אבל בד"ץ מה ע"ב שו' 27: "שורף **ואח"כ** מזה"¹¹⁶.

12. מעשרות נה ע"א: "אור טובל, **מלח טובלת**, **מקח טובל** וכו'. כן כתוב **בכל הספרים**. וק"ו וכו"¹¹⁷; וכן הוא הסדר גם בנוסח הפנים שלו שם. אבל בד"ץ נא ע"א שו' 47: "אור טובל **מקח טובל מלח טובלת**".

13. ערלה סד ע"ב, סד"ה חצירי: "וצריך לגרוס מתני' פליגא על מ"ד כל הדברים מקדשין. **ובספרים** כ' מתני' פליגא על מ"ד עשרה דברים מקדשין וטעות סופרים

¹¹⁰ ועיין סמואל, עמ' 140, אות ג, סי' 1.

¹¹¹ = סמואל, עמ' 125, אות ג, סי' 3.

¹¹² = סמואל, עמ' 127, אות ג, סי' 3.

¹¹³ = סמואל, עמ' 138, אות ג, סי' 1.

¹¹⁴ = סמואל, עמ' 138, אות ג, סי' 6.

¹¹⁵ אבל ליברמן כתב כאן: "ההוספה הרב 'עלי זיתים' ע"פ התוספתא כאן וע"פ הר"מ הנ"ל" (תוכפ"ש,

שביעית, עמ' 557, הע' 43). והבאתי את דבריו לעיל, עמ' רטו, הע' 87.

¹¹⁶ = סמואל, עמ' 140, אות ג, סי' 5. וראה מה ששיער סמואל שם, ודבריו דחוקים.

¹¹⁷ = סמואל עמ' 142, אות ג, סי' 4.

הוא¹¹⁸. אבל בד"ץ סג ע"א שו' 58: "מתני' פליגא על מאן דאמר **דברי ר' מאיר** עשרה דברים מקדשין" וכו'. ואפשר שקיצר¹¹⁹.

עוד כותב סמואל: "הביאור נכתב על בסיס ד"י, ולכן תואם **בדרך כלל** נוסח 'דיבור המתחיל' בביאורו את נוסח ד"י"¹²⁰; ועוד הוא כותב: "**בדיקה שיטתית** מעלה כי נוסח 'דיבורי' [המתחיל] תואם בדרך כלל את נוסח דפוס ויניציה"¹²¹, והוא מביא שם שלוש דוגמאות בלבד ממסכת ברכות להוכחת דבריו. הוא מציין גם לדבריו להלן, עמ' 248–249, שבהם הוסיף רק עוד שבע דוגמאות לתופעה זו מכל המסכת. ואולם בדיקה שערכתי בשני הפרקים הראשונים של מסכת ברכות מלמדת על עשרות חילופים במסכת זו בין נוסח "דיבור המתחיל" לנוסח דפוס ויניציה. ראה למשל: "**דברי תורה**" (רש"ס ד ע"א, ד"ה כדי לעמוד) / "**דבר של תורה**" (וד"י ב ע"א שו' 31); "**ואומר** והיה לנו" (ה ע"א) / "**וכתיב** והיה לנו" (ב ע"ב שו' 6); "**לאו** מיעוט כוכבים" (שם) / "**אלא** מיעוט כוכבים" (ב ע"ב שו' 9); "תלתא כוכבין **דדמיין**" (ו ע"א, ד"ה ובלחוד) / "תלתא כוכבין **בר מן**" (ב ע"ב שו' 22); "ר' אומר **אומר אני**" (ו ע"ב) / "אומר אני" ליתא בד"י ב ע"ב שו' 26; "**זה נכנס**" (ז ע"ב) — ליתא בד"י ב ע"ב שו' 36; "ולא **עמדו** עליו חכמים" (שם) / "ולא **יכלו לעמוד** עליו חכמים" (ב ע"ב שו' 36, וכן הוא בנוסח הפנים של הרש"ס); "**עאל** לא אמרין" (ט ע"ב) / "**שרי עליל** לא אמרין" (ב ע"ג שו' 18, וכן הוא בנוסח הפנים של הרש"ס); "**שנא** ונהר יוצא מעדן" (יא ע"א) / "שנא" ליתא בד"י ב ע"ג שו' 52; "אהל אננקי" (יב ע"א) / "אננקי" ליתא בד"י ב ע"ד שו' 2; "**כמין תרקיא**" (שם) / "בשע' יציקתן" (שם, שו' 4); ועוד הרבה. נוסח "הדיבור המתחיל" של הרש"ס בכל הסדר טעון אפוא עיון יסודי¹²².

¹¹⁸ = סמואל, ריש עמ' 151, סי' 3.

¹¹⁹ וכאן יש להעיר על "איתמ'" (הראשונה) בשביעית (וד"י לח ע"ד שו' 47) שאינה ברש"ס (קמו ע"ב שו' 15; היא חסרה גם בכ"י לונדון של הרש"ס). ואולם כאן אין לומר שאילו ראה את דפוס ויניציה לא היה מדלג על מילה זו, שכן אין כאן אלא השמטה בטעות סופר. ואכן, ב"דיבור המתחיל" שבפירושו שם איתא: "למדת הדין **איתמר**".

¹²⁰ עמ' 79, הע' 45; וההדגשה שלי.

¹²¹ לעיל, עמ' 28, הע' 40; וההדגשה שלי.

¹²² לעתים נוסח הפנים של הרש"ס במונחים זהה או קרוב לדפוס ויניציה, ונוסח "דיבור המתחיל" שונה משניהם, אלא שהנוסח האחרון משקף לעתים, ככל הנראה, את "תיקוניו" של הרש"ס — ראה הדוגמאות הבאות:

א. ברש"ס בפנים: "לית טעמ' דין[לא]" (פאה מג ע"ב שו' 8, ובד"י פאה יז ע"ג שו' 40: "לית טעמא דלא", אבל בד"ה שבפירוש: "לית טעמא דא אלא" (ד"ה הוי).

ב. ברש"ס בפנים: "לית טעמ' דלא" (כלאים טו ע"ב שו' 7, וכן הוא בד"י כלאים כז ע"ב שו' 33 (ושם: "טעמא"), ובפירוש: "לית טעמא דא אלא" (ד"ה הוי).

ג. ברש"ס בפנים: "לית טעמא דין[לא]" (ברכות צד ע"א שו' 8, ובד"י ברכות ז ע"א שו' 4: "לית טעמיה דלא", אבל בד"ה שבפירוש: "לית טעמא דא אלא" (ד"ה הוי).

יתר על כן, דפוס ויניציאה לא נזכר כלל בפתיחה של הרש"ס¹²³. ולכן דברי סמואל "בשעת הכתיבה הראשונה לא היה לפני רש"ס אלא נוסח ד"ץ"¹²⁴ הם על כל פנים הנחה מופלגת שאין לה שום צידוק.

ואפילו אם נקבל את דבריו בעניין הספר של מיסר שלמון, שפירוש הדברים בריש הפתיחה "כי הנה בשאלינוקי" (¹²⁵)... לא מצאתי בה כי אם ספר אחד ישן היה מהחכם מיסר שלמון ז"ל והיה גם הוא מלא שבושים"¹²⁶ הוא "אז, בעת יושבו בשאלוניקי"¹²⁷, עדיין תמוה הדבר מאוד מדוע ראה הרש"ס להזכיר את הספרים המשובשים ולא את הספר "המתוקן" העיקרי — דפוס ויניציאה, לדעת סמואל — שעליו יסד את פירושו¹²⁸.

יתר על כן, עיון בנוסח המונחים שמביא הרש"ס בפתיחה לזרעים¹²⁹, חלק ב', עמ' 18 [המספור של] ואילך, מלמד שהמצע העיקרי שלו בירושלמי, ובלשונו של סמואל "נוסח [ה] תשתית"¹³⁰ שלו, אינו דפוס ויניציאה — עיון בשני הלשונות הבאים:

¹²³ וראה סמואל, עמ' 94, הע' 22.

¹²⁴ עמ' 26, הע' 36; וההדגשה במקור.

¹²⁵ בכתב היד: "בשאלוניקי", וכן צריך להיות.

¹²⁶ פתיחה, ד"ה וראיתי (הראשון).

¹²⁷ עמ' 26; וההדגשה במקור. וראה עוד מה שכתב בעמוד 96, סי' 2; שם, הע' 27. אבל אינו רחוק

בעיניי שבנוסח הראשון של הפתיחה היה כתוב "כי הנה כאן בשלונקי" וכו', והשמיט את המילה "כאן" במהדורות הבאות אחרי הגיעו לאדריאנופול ואחרי עלייתו לארץ.

¹²⁸ וסמואל תוהה: "וכי סיפר הרש"ס שרכש כ"י זה [כתב היד של מיסר שלמון ז"ל — מ"ע] או העתיקו? וכו' (עמ' 93, הע' 17), עי"ש. ואיני יודע מה מקום לתמיהה זו. והרי כבר העיר ליברמן על ר' יחיאל ביר' יקותיאל, סופרו של כ"י ליידי: "ואעפ"י שסופר כ"י זה היה חכם גדול בישראל, הרי אף הוא כתב במהירות וכתב כל סדר נשים ונזיקין במשך חדש ושלושה עשר יום" (מחקרים, עמ' 247, ד"ה נמצאנו). וכי נבצר הדבר מהרש"ס להעתיק לו את הנוסח של סדר אחד, סדר זרעים, ואפילו את הירושלמי כולו, מספרו של מיסר שלמון מבלי להודיע על כך חגיגית?

וראה עוד מה שכתב רבו של הרש"ס, ר' יעקב בן חביב, בהקדמתו ל"עין יעקב": "לולי הש"י שהיה לי ויביאני אל המקום הזה שאלוניקי ומצאתי רבוי הספרים האלה [משנה, תלמוד ופירושים — מ"ע] בבאי אל בית החכם השלם ונעלה דון יהודה בן השר הנשא החסיד דון אברהם בן באן בנשת ז"ל אשר בחצרי המלכים ובטירותם נתגדל והגדיל לעשות בבית המלך מלכו של עולם והיו באוכלי שלחנו ימים רבים סופרים מובהקים כותבים בכתיבה נאה כל ספרי משנה ותלמוד פעמים רבות... והיום הזה נמצאים אתו ספרי שית' סדרי משנה תלמוד עם פר"שי פעם ופעמים אמנם ספרי חדושי הר"שבא והריטבא [?] והר"ן וכיוצא בהם מצאתים בבית הנעלה נכון וחכם דון בן באן בנשת קרובו תופס אומנות אבותיו. ויהי ביתו מלא ספרים בית ועד לחכמים ולתלמידים לקרות ולשנות ולעיין בהם. וכל היום מוציא הוצאות רבות בכתיבתם ובתקון והגהה הגונה ושניהם כאחד טובים להשאל לי כל ספר שהייתי צריך" (עין יעקב, ויניציאה ש"ז, הקדמה, עמ' השני, סוף ד"ה ועוד). ואם סופרים מקצועיים היו יושבים שם ומעתיקים לאחרים, קל וחומר לאדם שבא לפרש את הירושלמי.

¹²⁹ נוסח המובאות מן הפתיחה כאן הוא על פי מסכת ברכות עם פירוש הרש"ס, מהדורת מ' לכהמאנן, מגנצא תרל"ה. וישנם שינויים מעטים בין הנוסח במהדורה זו ובין נוסח כתב היד, מהם שינויים קלים בקיצורים. ואני לא מעיר להלן אלא על השינויים החשובים.

¹³⁰ סמואל, סוף עמ' 93.

1. "ודמיה היא **כְּלָרְבָּא** כמו כל ארבא כלומ' כך דומה זה כמו קברניט הארבא דהיינו ספינה שמנהיגין אותה מאחוריה... כך פי' ההוא דפ' כלל גדול זוטא ואיתא נמי ההיא סוגיא בפ"ק דערלה. ולפעמים יבא **וְכָלְכָרְבָּא**. פי' ולכולה ארבא כלו' כל מה שבספינה היה לך לשאול כלו' אין לך דעת דלא דמו, כך פי' ההיא דפ' מאכילין במס' דמאי. וכן פי' ההיא דס"פ שני דערלה" (סוף עמ' 18 [המספור שלי], ד"ה ודמיה; ההדגשות כאן ולהלן שלי).

אבל הנוסח בד"ו במופע הראשון: "ודמיה היא **כל רבה**" (שביעית לז ע"ג שו' 50)¹³¹, בשני: "ורמיה היא **לכל רביה**" (ערלה סא ע"ב שו' 62)¹³², בשלישי: "**ולכל דבה**" (ודמאי כג ע"ג שו' 43)¹³³, וברביעי: "**ולכל דבר**" (ערלה סב ע"ג שו' 8)¹³⁴.

קשה להעלות על הדעת שהגירסא המשונה הזאת, "כלרבא", עם פירושה המשונה עוד יותר, היו מתקיימים מול הנוסח של ד"ו. ואילו היה דפוס ויניציאה לפני הרש"ס, היה לו לפחות להתמודד עם הנוסח שלו, כל שכן שנוסח ד"ו חלק יותר ונכון¹³⁵. ואפילו אם נניח שהוא גיבש את תפיסתו במונחים מסוימים לפני שראה את דפוס ויניציאה, אילו ראה אותו אחר כך ספק גדול אם לא היה חוזר בו ממנה.

2. "ויש אחרי' דג' **דִּילָא** כדגר' פ' י' יוחסין וגם הוא חכם ויבא רע לא מסתבר' **דִּילָא** וגם הוא חכם ויבא טוב פי' אין הסבר' מקבלת כמו שכתו' אם לא¹³⁶ ויבא טוב אלא ללמדך שאפי' רעה שהב"ה מביא לעולם בחכמה הוא מביאה והוא¹³⁷ כמו דא אלא. וכן מצאתי בפ' כיצד מברכי' **בהדיא** לית צורכא **דִּילָא** למה הוא חותם בארץ כמו דא אם לא¹³⁸. וכן מצאתי בפ' בג' פרקי' במס' תעניות דתנן התם... וגר' עלה בגמ' בירוש' לא צורכא **דא אִילָא** אלו הן המעמדו' מתכנסין בעריהם וקורין וכו' **ובא** להתחיל מתחלת הפרשה ע"כ" (ושם, עמ' 19 [המספור שלי], ד"ה לא צורכא דִּילָא).

והנה, הנוסח במקום הראשון בד"ו הוא "דלא" (קידושין סה ע"ג שו' 39), ובשני "דאי לא" (ברכות י ע"ב שו' 32), בשתי מילים, ובשלישי, והוא המכריע מכולם, "דילא" (תענית סז ע"ד שו' 40); ובהמשך הסוגיא: "בא" (שם).

¹³¹ בנוסח הפנים של הרש"ס שם: "כְּלָרְבָּא" (ק"ח ע"ב שו' 2), וכן הוא בכתב היד.

¹³² ברש"ס הנדפס: "כְּלָרְבָּא" (כו ע"א שו' 7), ובסינופסיס: "כְּלָרְבָּא", ואני קורא בכתב היד: "כְּלָרְבָּא"!

¹³³ ברש"ס: "וְכָלְכָרְבָּא" (מח ע"ב שו' 7).

¹³⁴ בנוסח הרש"ס: "וְכָלְכָרְבָּא" (מט ע"ב שו' 13).

¹³⁵ וראה סמואל, עמ' 178, הע' 108.

¹³⁶ בכתב היד היה כתוב תחת שתי המילים האלה "אלא", ונמחק ונרשם בין השורות "אם לא".

ולשון ראשון עדיף.

¹³⁷ לפני המילה "והוא" היה כתוב בכתב היד: "ויש [?] דרך אחר", ונמחק.

¹³⁸ בכתב היד היה כתוב תחילה "אלא", ונמחק, ותוקן "אם לא".

וכן מלמד נוסח שמות החכמים שבפתיחת הרש"ס, חלק ג':

1. "ומוכח בפ' בנות שוח דתלמידו של ר' מונא היה ¹³⁹ג"כ דגר' בעי ר' זעירא קומי ר' מונא" (ועמ' 19 [המספור שלי], ד"ה ר' זעירא). אבל הנוסח בד"ר: "רבי זעירא בעא קומי רבי מונא" (שביעית לו ע"א שו' 35). וכן הוא בנוסח הפנים של הרש"ס שם, פב ע"א שו' 5 (אבל שם: "ר" תחת "רבי" שבד"ו בשני המופעים).

2. "ר' מונא לחוד ור' מנא לחוד ר' מונא רביה דר' זעירא הוא וכדאמרן לעיל גבי ר' זעיר'. ומצאתי בפ' היה קורא (הלכה א) ובפ' הקורא למפרע בגמ' דילן (מגילה י"ח): ר' מונא בשם ר' יהודה בברייטא משמ' דתנא הוא וגם בפ' כיצד מברכין ישנו בגמ' דהכא" (שם, עמ' 20 [המספור שלי], ד"ה ר' מונא). ואולם הנוסח בד"ר בברכות, במקום הראשון "ר' מני" (וד ע"ב שו' 5), ובשני "דתני רבי מנא אמר משום רבי יודה" (שם, י ע"ג שו' 50).

והנה סמואל טוען כאן כך: "אין זו עדות חד משמעית שכך היה לפניו בכ"י, שכן עיקר כוונתו היא לציין שר' מונא היה תנא, אך יתכן כי הגרסה 'ר' מונא' כאן היא פרי הגהתו [ל], או בעקבות הרשב"א לברכות יג ע"א" ¹⁴⁰. וכמה רחוק כל זה מפשוטם של הדברים. והרב ז"ל צווה ואומר "מצאתי" — לא "המצאתי"; "בפ' היה קורא" — לא ברשב"א" ¹⁴¹.

נמצאנו למדים שהנוסח הירושלמי הבסיסי ששימש את הרש"ס, בין בסדר זרעים בין בשאר הסדרים, איננו נוסח דפוס ויניציאה אלא נוסח אחר. והוא הוא, ככל הנראה, אותו כתב יד שמצא בספרייתו של מיסר שלמון ז"ל, שעליו מספר הרש"ס בפתיחתו.

אין ספק איפוא שהלשון "ואפי' הגמרות עצמם אינם נמצאים מדויקות אלא כולם מלאים שבושים" ¹⁴² בפתיחה, מכוון לספרי גמרא בכתב יד, שהוא מזכיר אותם בפירושו. וכן הלשון "כי מפני מיעוט רגילות הסדר נתמלאו הספרים שבושים הן משטות חסרות כמו שיארע לסופרים אפילו בספרי התורה כ"ש בספרי" ¹⁴³ התלמוד "וכו' בהמשך הדברים שם, מכוון לספרים בכתב יד וכמו שמלמד ההיקש ל"ספרי התורה".

¹³⁹ כלומר, ר' זעירא.

¹⁴⁰ עמ' 266, סי' ג.

¹⁴¹ אבל הדיבור הבא אינו מוכיח כלום לא לכאן ולא לכאן: "לינן אמרינן. לית אנן אמרינן" (ח"ב,

עמ' 19 [המספור שלי], ד"ה לינן). והנה, לשון כזה לא נמצא בכל דפוס ויניציאה, והרי זו לכאורה ראיה יפה לירושלמי אחר שהיה לפני הרש"ס. מצד אחר, אפשר היה לומר שהתכוון כאן ללשון "לינן אמרינן" שנמצא שלוש פעמים בירושלמי (ערלה סב ע"ג שו' 3; נדרים לו ע"א שו' 8; גיטין מד ע"ב שו' 27), והשגיר בשתיקה את לשון הבבלי. ואולם בכתב היד של הרש"ס: "לינן אמרינן"!

¹⁴² חלק א', סוף עמ' 16 [המספור שלי], ד"ה וראיתי (הראשון).

¹⁴³ אני קורא בכתב היד: "בסופרי". אם כן, הרי הדברים מפורשים ללא היקש.

ועוד תעיד על כך רשימת המקומות שיש בהם תוספות ירושלמיות מקוריות, המתועדות בחלקן בכ"י רומי ואין להן זכר בדפוס ויניציאה. הרי הרבה יותר סביר לומר שהגירסא בכתבי היד שהיו לפני הרש"ס היתה כמו בכ"י רומי מאשר לומר שהוא הגיה את הדברים מדעתו. ראה למשל:

1. רש"ס ברכות מח ע"א שו' 6: **"ואית דבעי** נשמענה מן הדא"; וכן הוא בכ"ר עמ' 552 שו' 38: **"ואית דבעי משמע** (!) מן הדא". אבל **"ואית דבעי"** ליתא בד"ו ד ע"ג שו' 32¹⁴⁴.
2. שם, נא ע"ב שו' 14: **"אלא"**; וכן הוא בכ"ר עמ' 553 שו' 29. וליתא בד"ו ד ע"ד שו' 8.
3. שם, קו ע"א שו' 10: **"ואית דאמרי"**; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 68 שו' 14: **"ואית דמרי"**¹⁴⁵. וליתא בד"ו ז ע"ד שו' 13.
4. שם, קפח ע"א שו' 12: **"ואית דבעו מימר"**; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 86 שו' 28 (אבל בשיבוש): **"את מימר דבעי** (!)". וליתא בד"ו יב ע"א שו' 31¹⁴⁶.
5. שם, קצא ע"ב שו' 1-2: **"מיחלפא שיטתהון דב'ש' תמן אמרין... וכה אינון אמרין..."**; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 87 שו' 41-43: **"מחלפא שטעין בית** (!) שמי תמן ואינון ואמרין (!)... והכה אמרין...". וליתא בד"ו יב ע"ב שו' 2¹⁴⁷.
6. שם, קצא ע"ב שו' 2: **"תמן... ברם הכא"**; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 87 שו' 43-44: **"תמן... ברם (!)". וליתא בד"ו יב ע"ב שו' 2**.
7. שם, רו ע"ב שו' 6: **"מה הוא עיסקיה"**; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 93 שו' 37: **"מה עסקיה"**. אבל בד"ו יג ע"ג שו' 32: **"מה הוא"**¹⁴⁸.
8. כלאים נב ע"א שו' 7: **"בעא"**; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 167 שו' 20: **"שאל"**. וליתא בד"ו כח ע"ג שו' 25.
9. שם, נז ע"ב שו' 7-8: **"כמא דאת אמר הכא** (!)... כן את אמר תמן (!)"; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 168 שו' 31-32: **"כן (!) דאת אמר תמן... כן את אמרת (!) הכה"**, והרש"ס **"הגיה" והקדים "הכא" ל"תמן"**. אבל בד"ו כח ע"ד שו' 13: **"כמה דאת אמר תמן (!) ותו לא**.
10. שם, שו' 7: **"היא ר' היא ר'";** וכן הוא בכ"ר עמ' 168 שו' 33. וליתא בד"ו כח ע"ד שו' 14.
11. שם, קז ע"ב שו' 9: **"ולדברי (!) חכמים"**; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 176 שו' 32: **"דברי חכמים"**, וכן צריך לומר. וליתא בד"ו ל ע"ב שו' 56.

¹⁴⁴ אבל ראה סמואל, עמ' 123, אות ב, סוף סי' 3.

¹⁴⁵ ולעצם המאמר עיין יבמות ג ע"א שו' 64.

¹⁴⁶ שלא כסמואל, עמ' 102, סי' 4; עמ' 268, סי' טו.

¹⁴⁷ שלא כסמואל, עמ' 268, סי' טז.

¹⁴⁸ וסמואל, עמ' 124, סי' 11, מסופק בה, ואיני יודע למה.

וכן יעידו שלושת המקומות הבאים, שאינם לא בדפוס ויניציאה ולא בכ"י רומי, וחזותם מוכיחה עליהם שהם ירושלמיים מקוריים ולא מעשה ידיו של הרש"ס:

1. דמאי לה ע"א שו' 7: "כיני מתנית". וליתא בד"ו כג ע"א שו' 9 ולא בכ"ר עמ' 137ב שו' 33.

2. שם, מב ע"ב שו' 4: "לא בדא". וליתא בד"ו כג ע"ב שו' 39 ולא בכ"ר עמ' 139ב שו' 1.

3. שביעית קכט ע"ב, שו' 7 ושו' 8: "דברי הכל". וליתא בד"ו לח ע"א שו' 60 ולא בכ"ר עמ' 206א שו' 17¹⁴⁹.

ועוד תעיד על כך הרשימה הגדולה של מבחר חילופי הנוסח בין נוסח הרש"ס לבין נוסח דפוס ויניציאה הבאה להלן בנספח ז¹⁵⁰, שהיא רשימה חלקית בלבד, שנוגעת לתחום אחד צר של הירושלמי. הרי קשה להעלות על הדעת שבכל השינויים האלה יש לנו שינויים מכוונים של הרב.

ועיין עוד ברש"ס פאה י ע"ב שו' 8, שם גורס הרש"ס בשיבוש: "והוא דר' מונא דא'ר' מונא (ו)". אבל בד"ו שם, טו ע"ד שו' 17: "והוא דרבה מנה", ותו לא. והלשון "דא'ר' מונא" הוא בבירור הוספה של הרש"ס. וזו ראייה גדולה נגד השימוש בדפוס ויניציאה¹⁵¹.

וראה עוד ברש"ס תרומות קכד ע"ב שו' 25: "בעא מינס אנתתי". והיא גירסא יפה: "מינס", כלומר, לאנוס. אבל בד"ו מו ע"א שו' 34: "בעא מינסב איתתי".

149 ואיתא במקבילה בד"ו במעשר שני נד ע"א שו' 21 ואילך. והלשון בשביעית שלנו קטועה. 150 כי בהשוואה זו לא רשמתי חילופים שגורים שאין בהם מן החידוש אלא במקומות בודדים, כדי להשאיר להם זכר ברשימה, כגון: "איכן" תחת "היכן", שנרשם רק בברכות ד"ו ט ע"ב שו' 2 / רש"ס קצו ע"ב שו' 11, ויש הרבה כדוגמתו; "וחרניא אמר" השגור אצלו כמו בכ"י רומי, תחת "וחרנה אמר", שנרשם, למשל, בברכות ד"ו ד ע"ב שו' 43 / רש"ס מד ע"א שו' 2 (ושם: "אמ"). וכן לא רשמתי כלל את החילופים "מר" / "אמר", "והתני" / "והא תני", "והתנינן" / "והא תנינן", "טעמהון" / "טעמון", שכולם עניינם חילופי לשון שאין בהם מן החידוש. אף לא רשמתי את הצורה "במה אנן קיימין" הנהוגה אצל הרש"ס תחת "מה אנן קיימין" שבדפוס ויניציאה (כגון רש"ס פאה יד ע"ב שו' 23 = ד"ו יו ע"ב שו' 26 [ושם: "הנן"]), כי היא, קרוב לוודאי, גירסא "מתוקנת" של הרש"ס, אף על פי שמצאנו אותה בירושלמי דפוס ויניציאה במקום אחד, בתרומות מה ע"א שו' 8 (ושם: "במה נן קיימין"). ואמנם הבדיקה בכ"י ליידן מעלה שהלשון הזה בתרומות בא בהגהת המגיה על הגליון (עמ' 209, לשו' 22). וודאי הוא שלא היה מקום להביא ברשימה אותם מקומות שהחילוף בינם ובין הרש"ס מתבטא בוי"ו החיבור בלבד, וכדרך שנהגתי בכ"י רומי.

ואף על פי כן, במקומות שבאות בהם ברש"ס וי"ו התימה או הקושיא ואינן בדפוס ויניציאה ובכ"י רומי לא נמנעתי מלהביאן, מכיוון שהדבר תואם את סגנון הירושלמי בדרך כלל, אף על פי שלעתים ישנו חשש שמא הן תוספת של הרש"ס, כגון: "הרי" (בלשון קושיא; ד"ו ברכות ג ע"ד שו' 29) / "והרי" (רש"ס לב ע"ב שו' 1); "לית" (בתמיהה; שם, ו ע"ג שו' 36) / "ולית" (ופו ע"א שו' 8); "לא כן אמר ר"י" (שם, יג ע"ב שו' 63) / "ולא כן א'ר" (רו ע"א שו' 9). וכן רשמתי את החילוף בוי"ו בביטוי "לא פליגין" (ד"ו ברכות ח ע"ג שו' 15) / "ולא פליגין" (רש"ס קיח ע"א שו' 7), כי הוא נראה לי תואם את דרך הירושלמי. 151 ושלל כסמואל, עמ' 108, סי' 12.

וראה עוד ברש"ס ביכורים כג ע"ב שו' 14: "חילפאי בר בריה דר' אבהו אמ' שמעית קליה **דסבי** דדריש (ו) וכו'. והיא גירסא יפהפייה¹⁵². אבל בד"ו סד ע"ד שו' 9: "שמעית קליה **דר'** (ו) דרש". וגם זאת ראיה גדולה לנוסח עצמאי של הרש"ס, אלא אם נאמר שהיא הגהה מדעת עצמו או שמצא אותה בשאר כתבי היד שהיו לפניו והגיה אותה בשתיקה.

אמנם, פה ושם ישנה התאמה מפליאה בין נוסח דפוס ויניציאה לנוסח הרש"ס וגם שיבושים משותפים דומים¹⁵³. יתר על כן, התאמה זו קיימת לעתים דווקא בנוסח מהדורא קמא של הרב: כ"י פריס¹⁵⁴ וכ"י מוסקווה¹⁵⁵, כפי שכבר הזכרתי¹⁵⁶, בעוד שנוסח מהדורא בתרא, כלומר כ"י לונדון 403 ו-404, סוטה מנוסח זה.

וכך הוא, למשל, בביטוי "לא צורכא דלא". הסופר בכ"י לונדון 403 ו-404 הנ"ל¹⁵⁷ מתקן ומן הסתם, בעקבות הרש"ס (כמעט באופן קבוע את המילה "דלא" אל "ד[נ]לא"). ואילו הנוסח בכ"י פריס ובכ"י מוסקווה לעתים קרוב יותר לדפוס ויניציאה ולעתים זהה איתו¹⁵⁸, והדבר מקרב עוד יותר את נוסח הרש"ס הראשון לדפוס ויניציאה.

¹⁵² וכסגנון זה בפי מיישא בר בריה דר' יהושע בן לוי, בד"ו בברכות יב ע"א שו' 39: "מן דהוא אכל עם סבי".

¹⁵³ כגון: רש"ס ברכות ק ע"ב שו' 11: "אי אמרת (ו) / ד"ו ז ע"ג שו' 1: "אי אמרה (ו)"; מעשר שני כג ע"א שו' 10: "משמ' לה (ו) / ד"ו נג ע"ב שו' 22: "משמע! תחת 'משמעיה', וכן הוא בכ"מ. ושני חילופים אלו לא נכללו ברשימת השינויים.

¹⁵⁴ כגון: רש"ס ברכות עה ע"א שו' 13: "הכין", אבל בד"ו ו ע"א שו' 25: "אכן", וכן הוא בכ"פ; פא ע"ב שו' 10: "כדי ש-", אבל בד"ו ו ע"ב שו' 53: "ש-", וכן הוא בכ"פ; פד ע"ב שו' 7: "הא תני", אבל בד"ו ו ע"ג שו' 13: "והתני", וכן הוא בכ"פ; פה ע"א שו' 3: "סברתיה", אבל בד"ו ו ע"ג שו' 19: "סברתיה", וכן הוא בכ"פ; קד ע"ב שו' 12: "ואפ' עלה", אבל בד"ו ז ע"ג שו' 54: "ואפילוהא" (ו) עלה", וכן הוא בכ"פ (ושם: "ואפ'"), ו"אף" נמחקת; רח ע"א שו' 17: "נאמ", אבל בד"ו יג ע"ד שו' 7: "נימר", וכן הוא בכ"פ; רי ע"א שו' 16: "מנו רביה", אבל בד"ו יד ע"א שו' 6: "מנני", וכן הוא בכ"פ.

¹⁵⁵ כגון: רש"ס מעשרות מב ע"ב שו' 14: "וכה אתינן מיתני", אבל בד"ו נ ע"ג שו' 31: "וכה אתינן מתני" (ו), ובכ"מ הוא כמו בד"; סג ע"א שו' 12: "מודיין", אבל בד"ו נא ע"ב שו' 64: "מודיין", וכן הוא בכ"מ; סו ע"א שו' 12: "בְּעִיין", אבל בד"ו נא ע"ג שו' 54: "בעיין", וכן הוא בכ"מ. ועוד דוגמאות רבות שהערתי עליהן בהערות שבנספח. דוגמאות אלה מלמדות שיש לנו כאן עניין עם נוסח משני, לא עם הנוסח הראשוני של הרש"ס. וכך פחתו השינויים שבין הרש"ס לבין דפוס ויניציאה במידת מה.

¹⁵⁶ לעיל, עמ' רב, ד"ה נוסח.

¹⁵⁷ הסופר בכתבי יד אלו אינו הרש"ס — ראה סמואל, סוף עמ' 29, ד"ה רוב; שם, הע' 1.

¹⁵⁸ השווה, למשל, רש"ס ברכות סז ע"ב שו' 4 ("ד[נ]לא") / בכ"פ: "לא צורכא דלא", וכיוצא בזה בד"ו ו ע"ב שו' 65 (ושם: "לא צורכה אלא"), פאה כו ע"ב שו' 1 ("ד[נ]לא") / בכ"פ: "לא צורכא דלא", וכיוצא בזה בד"ו יו ע"ד שו' 36 (ואבל הלשון שם משובש: "לא צירכה ולא [נ]"); כלאים נז ע"ב שו' 5 ("ד[נ]לא") / בכ"פ: "לא צורכא דלא", וכן הוא ממש בד"ו כח ע"ד שו' 12: תרומות מט ע"א שו' 6 ("ד[נ]לא") / בכ"מ: "לא צורכא דלא", וכן הוא בד"ו מב ע"א שו' 42 (ואבל שם: "צורכה"), וראה עוד "לית טעמא דא אלא" בתרומות ט ע"ב שו' 12 / ובכ"מ: "לית טעמא דלא", וכן הוא ממש בד"ו מ ע"ב שו' 57. חילופים אלה לא נכללו ברשימה מכיוון שברור לי שהם מעשה ידיו של המעתיק, על פי "תיקוני של הרש"ס" — ראה מה שרשמתי לעיל, עמ' ריט, הע' 122.

תופעה זו קיימת גם בכ"י לונדון 405, שהוא אוטוגרף של הרש"ס שהועתק על ידו מכ"י מוסקווה¹⁵⁹, ראה בהערות לחילופי הנוסחאות בנספח ז'.

אבל התאמה זו שבין נוסח הרש"ס לדפוס ויניציאה נמצא כדוגמתה גם בין כ"י רומי ובין נוסח הרש"ס. ראה למשל הדוגמאות הבאות:

1. רש"ס ברכות סה ע"א שו' 1: "ושלח"; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 56 שו' 27: "שלח". אבל בד"ו ה ע"ב שו' 30: "ושאל"!

2. שם, עב ע"ב שו' 15: "ואין תימ"; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 59 א שו' 42: "אין תימר" (השני). אבל בד"ו ה ע"ד שו' 43: "ואם תאמר (!)".

3. שם, עד ע"א שו' 16: "**כדי** ש-"; וכן הוא בכ"ר עמ' 59 שו' 39. אבל בד"ו ו ע"א שו' 7: "ש-".

4. שם, פה ע"ב שו' 14: "ואשנה"; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 63 א שו' 4: "ואבא [= ואבוא] ואשנה". אבל בד"ו ו ע"ג שו' 30: "ובא ושונה (!)".

5. שם, קכו ע"א שו' 23: "לקיים מה שנ"; וכן הוא בכ"ר עמ' 74 שו' 11 (אבל שם: "שנא"). וליתא בד"ו ט ע"א שו' 42¹⁶⁰.

6. שם, קפח ע"א שו' 13: "ותימר"; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 86 שו' 28: "ואת אמר". וליתא בד"ו יב ע"א שו' 31.

7. שם, רא ע"א שו' 12: "**ואנא** אמרית טעמ"; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 89 שו' 39: "ונה אמרית טעמיה (!)". אבל בד"ו יב ע"ד שו' 31: "אנא אמ' טעמא".

8. שם, רד ע"א שו' 10: "עובדא הוה"; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 91 שו' 11: "עובדה הוה". אבל בד"ו יג ע"ב שו' 3: "עובדא"!

9. פאה מז ע"א שו' 17: "ולית אנן אמרין"; וכן הוא בכ"ר עמ' 113 א שו' 37. אבל בד"ו יז ע"ד שו' 6: "וליתנן אמר (!)".

10. שם, מח ע"ב שו' 6: "ולאו ר' **היא**"; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 114 א שו' 4: "לא ר' היא". אבל בד"ו יז ע"ד שו' 33: "לא ר'".

11. שם, פה ע"ב שו' 3: "יצא"; וכן הוא בכ"ר עמ' 122 א שו' 38. וליתא בד"ו יט ע"ג שו' 55.

12. שביעית קכח ע"א שו' 8: "**כך** **אנו** **אומרים**"; וכן הוא בכ"ר עמ' 205 שו' 29. אבל בד"ו לח ע"א שו' 43: "כך אני אומר".

13. שם, שם, שו' 9: "**בדין הוא**"; וכן הוא בכ"ר עמ' 205 שו' 30. אבל בד"ו לח ע"א שו' 43: "כדין (!) היה".

14. מעשרות נז ע"ב שו' 1: "**אי זהו**"; וכיוצא בזה בכ"ר עמ' 263 א שו' 23: "איזה הוא". אבל בד"ו נא ע"ב שו' 9: "אין הוא (!)".

¹⁵⁹ ראה לעיל, עמ' רב, הע' 5.

¹⁶⁰ אבל ראה סמואל, עמ' 270, סי' ב.

אמור מעתה: את הזהות הזאת שבין ד"ו לרש"ס יש לייחס למציאותן של נוסחאות זהות לדפוס ויניציאה בכתב היד העיקרי שהיה לפני הרש"ס או באחד מכתבי היד האחרים שנזדמנו לידו, אבל אין לדבר על נוסח דפוס ויניציאה ממש¹⁶¹.

ברם, למרות כל האמור לעיל, סמואל¹⁶² הביא חמישים וחמש ראיות לכך שהרש"ס השתמש **בדפוס ויניציאה גופו**, ומשום כך הוא טוען: "להערכתנו נוסח ד"ו הוא נוסח התשתית של רש"ס, הן לנוסח המשנה והן לנוסח התלמוד"¹⁶³. ואם כי הדבר ברור שדפוס ויניציאה אינו נוסח התשתית של הרש"ס, כפי שכבר הוכחתי, ואם כי ניתן לדחות חלק מהראיות האלה, הרי בחלק נכבד מהן, למעלה משלושים ראיות מרשימות, הדברים נראים מוכחים ומוכרעים. כלומר, שהרש"ס השתמש בכל זאת בדפוס ויניציאה גופו.

אם אמנם כך הם פני הדברים, עלינו לומר שבשלב מאוחר בעבודתו נזקק הרש"ס גם לדפוס ויניציאה, והגיע על פיו בשתיקה את הנוסח שלו. יתכן גם שמידת השימוש בדפוס ויניציאה שונה ממסכת למסכת, אבל ודאי הוא שאין הנוסח הזה משמש כ"נוסח התשתית", כנוסח העיקרי של הרב שאותו הוא מעבד. ברם, לשם הכרעה סופית בשאלה זו של שימוש הרש"ס בדפוס ויניציאה ומידת השימוש הזה יש לבדוק בדיקה שיטתית את נוסח הרש"ס — נוסח הפנים וה"דיבור המתחיל" — בכל המהדורות; גם נוסח ה"דיבור המתחיל" ב"מורה מקום"¹⁶⁴ טעון עיון יסודי. וכן יש לאסוף את הלשונות כמו "אית דגרס" וכיוצא בהם¹⁶⁵ ואת כל הדיבורים הפותחים ב"ה"ג", וכן את הציטטים של הרש"ס ממסכתות אחרות שבסדרים אחרים, לפני שאנו מנסים להגיע לידי הכרעה ברורה ומוחלטת בעניין.

על כל פנים, מכיוון שנתברר שנוסח הרש"ס הוא נוסח אקלקטי ומעובד, לא כללתי ברשימת חילופי הנוסחאות בנספח ז' אותם מקומות הנגועים בלשון הבבלי, ואפילו לא אותם מקומות שחשדתי בהם שהם מלשונו ומסגנונו של הרב, ואין צריך לומר אותם מקומות שהם פרי הגהה מפורשת שלו. במקומות שהיה לי בהם ספק כבד אם הם מייצגים נוסח ירושלמי מקורי שעמד לפני הרש"ס רשמתי סימן שאלה ליד הנוסח המובא ברש"ס. זאת ועוד, בכמה וכמה מקומות ברשימה נוסח הרש"ס ב"דיבור המתחיל" תואם את נוסח דפוס ויניציאה ולא את נוסח הפנים שלו¹⁶⁶,

¹⁶¹ כדברי גינצבורג: "ומכל מקום קרוב לוודאי שלא השתמש [הרש"ס — מ"ע] בנוסח הנדפס" (גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' קטז, ד"ה הופעת).

¹⁶² סמואל, עמ' 105-118.

¹⁶³ שם, עמ' 93, הע' 20.

¹⁶⁴ ראה שם, עמ' 27, ד"ה ה'מורה מקום'; שם, הע' 37.

¹⁶⁵ ראה שם, עמ' 119, ד"ה לא רשמתי.

¹⁶⁶ ראה, למשל, את הדוגמאות הבאות: "היאך!" (ד"ו ברכות ז ע"ג שו' 28), ובנוסח הפנים של הרש"ס: "היכן" (קג ע"א שו' 6), אבל בפירוש שלו: "היאך" ו"ה"ג בכל הספרים!"; "הא" (פאה יו ע"ג שו' 44), וברש"ס: "אבל" (כב ע"א שו' 9), אבל בד"ה: "הא"; "מכיון ש" (פאה כ ע"ב שו' 32), וברש"ס:

ובמספר מקומות נוסח הרש"ס בפנים שונה הן מדפוס ויניציאה הן מנוסח ה"דיבור המתחיל"¹⁶⁷. לכן, אפילו באותם מקומות בטוחים לכאורה שברשימה עדיין מנקר הספק שמא הלשוניות לשונות "מתוקנים" הם של הרב ולא גירסא.

משום כך אין לראות ברשימת החילופים הזאת של נוסחאות הרש"ס אלא אסמכתא בעלמא לגירסאות מקבילות של הירושלמי או להגהות שלנו. כי אין לדעת בוודאות ברוב הגירסאות הפרטיות והסתמיות שלו אם הרב גרס אותן כך באחד מכתבי היד שלפניו או אם תוקן הלשון על ידו בשתיקה.

"מתוך ש" (צח ע"ב שו' 6, אבל בד"ה: "מכיון ש"-" "והא" (דמאי כב ע"ב שו' 53), וברש"ס: "והרי" (כג ע"ב שו' 1, אבל בד"ה: "והא"-" "ליידא מילה" (כלאים לא ע"ב שו' 48), וברש"ס: "ולוי דא מילה" (קלו ע"א שו' 10, אבל בד"ה: "ליידא מילה"-" "איד" (כלאים לב ע"ב שו' 26), וברש"ס: "היד" (קנה ע"א שו' 14), אבל בד"ה: "איד"-" "דלכך" (שביעית לה ע"א שו' 59), וברש"ס: "דלא כן" (נו ע"ב שו' 5), אבל בד"ה: "דלכך"-" "הוא דאמר" (תרומות מז ע"ד שו' 4, וברש"ס: "הוא דו אמר" (קנד ע"ב שו' 14), אבל בד"ה: "הוא דאמר"-" "בלא כך" (מעשרות נא ע"ב שו' 7), וברש"ס: "בלא כן" (נז ע"א שו' 9), אבל בד"ה: "בלא כך"-" "סבר" (מעשר שני נה ע"א שו' 43), וברש"ס: "עבד" (נא ע"ב שו' 8, אבל בתוך הפירוש: "סבר"-" "כרבנין דהתם (!)" (חלה נט ע"ב שו' 32) וברש"ס: "כרבנין דתמן" (ס ע"ב שו' 3), אבל בד"ה: "כרבנין דהתם (!)"-" "תמן תנינן" (ערלה סא ע"ב שו' 60), וברש"ס: "דתנינן תמן" (כו ע"א שו' 2, אבל בד"ה: "תמן תנינן"-" "ש"..." הרי" (ביכורים סד ע"א שו' 5), וברש"ס: "שהרי" (ט ע"ב שו' 7, אבל בד"ה: "ש"..." הרי"."

¹⁶⁷ ראה, למשל, את הדוגמאות הבאות: "הרי" (וד"ו שביעית לד ע"ג שו' 42), ובנוסח הפנים של הרש"ס: "כאן" (מג ע"ב שו' 6, אבל בד"ה: "הכא"-" "מודי" (תרומות מג ע"ג שו' 17), וברש"ס: "מודי הכא" (עח ע"ב שו' 21, אבל בד"ה: "מודי הוא הכא"-" "הרי" (מעשרות נב ע"א שו' 18), וברש"ס: "והרי" (נע ע"א שו' 1, אבל בד"ה: "והא"-" "אתיא הוא (!)" (מעשר שני נו ע"א שו' 2, וברש"ס: "מצי (!) אתיא" (פו ע"א שו' 12, אבל בד"ה: "אתיא היא").

פרק י

ענייני לשון

כפי שכבר הערתי¹, השוואת המופעים השונים של המונחים מלמדת שלשונים אינה אחידה אלא היא לעתים בעלת צורות שונות, שקולות ולגיטימיות. הצורות האלה עניינן חילופי אותיות וחילופי צורות: צורות קצרות כנגד ארוכות, כלומר, צורות קטועות בראשן או בסופן כנגד צורות שלמות, וכן צורות מורכבות לעומת פשוטות. וכבר עמדו החוקרים על רובן. להלן אביא את החילופים שיש להעמיד עליהם כאן.²

א. חילופי אותיות

1. חילופי אל"ף/ה"א³

ה"א באה לעתים רחוקות תחת אל"ף. לדוגמה: "הין תימר" (ביכורים סג ע"ד שו' 19)⁴ תחת "אין תימר"; "והינן אמרין ליה" (ועבודה זרה לט ע"ב שו' 13)⁵ תחת "ואינן אמרין ליה"⁶; "מה הנן קיימין" (פאה יו ע"ב שו' 26)⁷ תחת "מה אנן קיימין"⁸. אבל חילוף אל"ף תחת ה"א מצוי יותר.⁹ לדוגמה: "אדא אמר" (ברכות ו ע"ב שו' 6) תחת "הדא אמרה"; "היא הדא היא אדא" (ברכות ז ע"א שו' 7) תחת "הדא"; "אי אידא (!) אי אידא (!)" (עירובין כא ע"ב שו' 60, וצריך לומר: אדא) תחת "היא

¹ לעיל עמ' ככ, סעיף 11.

² ואדון, דרך אגב, גם במקומות שאין בהם מונח.

³ לחילוף זה ראה: דלמן, עמ' 97, אות γ; עמ' 98, אות α; לויאס, גלילית, עמ' 16, סי' יב; קוטשר,

מחקרים, עמ' ריז, ד"ה א - ה.

⁴ וכן הוא בכ"ל, עמ' 299 שו' 32.

⁵ וכן הוא בכ"ל, עמ' 533 שו' 2.

⁶ כמו שהוא בד"ו, לעיל, שם, שו' 12.

⁷ וכן הוא בכ"ל, עמ' 72 שו' 37. אבל ראה מבואות לסה"א, עמ' 378, הע' 44. וכן נראה.

⁸ וכן נמצא בקטע גינצבורג לפסחים (עמ' 443 שו' 25; ושם: "קיימין"). כיוצא בזה: "דאנן" (תענית

סו ע"ב שו' 21, אבל בקטע זוסמן: "הנן" (עמ' 48 שו' 28).

⁹ חילוף זה נמצא גם במשנה — ביצה פ"א מ"ד בכ"ק: "אין שם אלא אם הרי אילו מותרין". ומחק הסופר "אם" וכתב אחריה "הם", והמנקד פסח על "אם" וניקד "הם" בצירי. ואולם לא היה לו לסופר למחוק "אם" ולא לתקן "הם", שאין "אם" אלא "הם". ומ' אזר (תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 138, הע' א) סבר שיש כאן "אם" חרוקה.

הדא היא הדא"; "אין [צריך לומר: אן] דאת אמר" (כתובות לב ע"ב שו' 22) תחת "הן"¹⁰; "אכין", "אכן", תחת "הכין"¹¹; "ואיידא" (פסחים כח ע"ג שו' 9) תחת "והיידא"; "כאן תנייה" (הוריות מה ע"ד שו' 59) תחת "כהן תנייא"¹².

חילוף אחרון זה ישנו גם בין ד"ו לקטעי הגניזה: "ההיא שטפה נהרא" (ד"ו עבודה זרה מא ע"ד שו' 64). אבל בקטע אפשטיין: "אהי אשתטפת" (עמ' 253, שו' 14)¹³. ובבבא קמא: "אין לך אדם מישראל שאין לו גואל אלא זה הגר" (ז ע"א שו' 39). אבל בכי"א, שם: "אגר בלבד" (עמ' 37 שו' 107), כלומר, "הגר", בחילוף ה"א/אל"ף¹⁴.

על שלושה חילופים חשובים של אל"ף/ה"א יש להעיר בארוכה.

a. "או" תחת "הוא"

ראה, למשל, "באו דשחיק" (עבודה זרה מא ע"א שו' 33) = "בהוא" (= "בההוא"). וכיוצא בזה, שלא במסגרת המונחים: "מגנח הוינא באו גברא" (בבא בתרא יד ע"ב שו' 24), כלומר, "בההוא"¹⁵; "הוא... או..." (קידושין סג ע"ד שו' 46) תחת "הוא... הוא..."; "תמן איעבד (!) לה" (עירובין כא ע"ב שו' 56, כא ע"ג שו' 8), וצריך לומר: אועבד (= או [= הן] עבד).

ומילה קטנה זו — "או" — נשתבשה לעתים ל"אין"¹⁶, וממנה ל"אין"¹⁷ ול"אינו", עד שהוקשו הדברים לעתים על המפרשים ז"ל. והרי לך כמה דוגמאות לכך:

¹⁰ כמות שהוא בסיפא שם: "והן דאת אמר" (שו' 23).

¹¹ עיין, למשל, ברשימה בערך "וכא הוא אמר הכין".

¹² ע"ע כהדין תנייא.

¹³ וראה עוד "ואהן" (ד"ו עבודה זרה מה ע"א שו' 14). ובקטע אפשטיין: "אין" (עמ' 289, שו' 6), ונרשמה בין השורות ה"א מעל האל"ף. כלומר, יש גורסים: "והן" או צריך לומר: וְאֵהָן. ואם זה ציון לחילוף גירסא הרי כדברינו, ואם הכוונה לתיקון גירסא הרי זה מיותר.

¹⁴ אבל ליברמן כתב שם: "ושמא 'אגר' הוא כמו 'אגוף', 'אדם' (= דם) וכדומה" (סוף עמ' 125, שו' 107). וראה עוד תוכפ"ש, פסחא, סוף עמ' 584, שו' 24. וצ"ע.

¹⁵ אבל בכי"א: "באהין גוברא" (עמ' 89 שו' 112).

¹⁶ על הכתיב "אין" תחת "אין" ראה מה שהערתי לעיל, עמ' קפט, אות a. וישנו שיבוש דומה אבל בכיוון ההפוך, שהמילה "אין" נשתבשה ל"או" — שקלים מו ע"א שו' 61: "אין", אבל בשרי"ר: "או"! (עמ' 121 שו' 19). כיוצא בזה, המילה "אין" החסרה בהוראת "אם" (ראה מה שכתבתי לעיל, עמ' קצ, אות c) נשתבשה ל"או". וכן כתב ליברמן על הלשון "או הוטחו כלים" (מכילתא דרשב"י, עמ' 185 שו' 21): "צ"ל: אן (= אין, אם)" ותוכפ"ש, בבא קמא, עמ' 56, שו' 33; שם, הע' 19. ועיין ליברמן, מחקרים, עמ' 209, הע' 1, והיא הערת אפשטיין.

¹⁷ על שיבוש כזה בתוספתא ראה תוס"ר, ג, עמ' 80, שו' 18/19. ויש שהמילה "או" נשתבשה בתוספתא ל"אין" — ראה תוכפ"ש, גיטין, עמ' 854, שו' 12-13. והעיר ליברמן שם: "חילוף רגיל במקורות בין 'או' ל'אין'" (שם, הע' 15).

(1) ברכות פ"ט ה"א, יב ע"ד שו' 19:

הרואה מקו' שנעשו בו נסים לישראל כו'. מתני' בנסי ישראל. אבל בנסי יחידי שנעשו לו **אינו** צריך לברך.

בכ"ר עמ' 89 שו' 20: "מתניתה בניכסי (!) ישר' אבל יחיד שנעשה לו נס **אינו** צריך לברך".

והלשון בד"ו ארוכה, שהיה להם לומר: אבל בנסי יחידי לא; ובכ"ר — תמוהה, שהדברים חוזרים על היחיד שנעשה לו נס, והיה להם לומר: הוא צריך לברך. לכן נראה לי שאין "אינו" אלא שיבוש מן "או", כלומר, "הוא", דהיינו שרק היחיד שנעשה לו נס מברך על ניסו, אבל אחרים אין מברכים עליו.

לפי הגהה זו נוח יותר המשך הירושלמי: "מהו שיברך אד' על נסי אביו ועל נסי רבו" (שם, שו' 21). כלומר, האם דין אביו או רבו כדין עצמו ומברך, או לאו.

(2) דמאי פ"ג ה"א, כג ע"ב שו' 20:

בפני אחר **שאינו** מתוקן.

והעיר אפשטיין: "ר': מפני אחד **שהוא** מתקן, וכצ"ל, וכזה הגיה הגר"א"¹⁸. ולדעתי, צריך לומר: שאו, ונשתבשה: שאן < שאין < "שאינו"!

(3) שבת פ"ז ה"א, ט ע"א שו' 45:

אמרתי לו לא אם אמרת בנדה שיש בה שתי אזהרות **שהוא** מזוהר על הנידה והנידה מזוהרת עליו.

הלשון הוא לשון משנתנו בכריתות פ"ג מ"י.

והנה בקטע גינצבורג: "**שאינו** (!) מזוהר על הנידה והנידה מזוהרת עליו" (עמ' 440 שו' 17). ונראה ברור שהיה כתוב לפני הסופר "שאו", וטעה בה והגיה "שאן", ובא השני וניסח "שאין", והשלישי וניסח "שאינו".

(4) יומא פ"ו ה"ה, מד ע"א שו' 5:

אילו הביא כלב והלבישו בגדים והאכילו נבלת עוף הטהור שמא **אינו** מטמא בגדים בבית הבליעה.

והגיה הק"ע: "שמא מטמא בגדים" (לו ע"א, ד"ה ה"ג שמא). ונראה לי ברור שצריך לומר: שמא או מטמא, כלומר, "הוא".

¹⁸ מבואות לסה"א, עמ' 398, הע' 6; וההדגשה במקור.

(5) סוטה פ"ה ה"ב, כ ע"ב שו' 5:

אמר רבי אבא מרי מניין¹⁹ דכתיב ככל מצותך אשר צויתני כמי שאינו מחוור.

וכן הוא גם בכ"ר עמ' 221 שו' 12. והגיה הק"ע: "כמי שהוא מחוור" (כב ע"ב, ד"ה ה"ג ככל). ונראה שהיה כתוב "שאו" ונשתבשה ל"שאינו", כדלעיל סי' 2 וסי' 3.

(6) בבא קמא פ"ט ה"ה, ז ע"א, שו' 1 ואילך:

תני הנותן מעות לחבירו ליקח לו חטים ולקח לו שעורים אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לו. ותני חורן אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לשניהן. מאי טעמא דרבי יודן שלא נתכוון המוכר לזכות אלא לבעל המעות. ולמה אין חולק עמו שאסור ליהנות מחבירו.

הסוגיא קטועה. ובכ"א אחרי "הותירו לשניהם"²⁰ איתא:

מן דמר אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לו ר' מאיר מה טעמ' דר' מאיר שלא נתכוון המוכר לזכות אלא ללוקח ומן דמר אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לשניהם ר' יהודה מה טעמ' דר' יהודה שלא (נתכוון) נתכון המוכר לזכות אלא לבעל המעות. ולמה אינו חולק עמו שאסור לאדם ליהנות משל חבירו (עמ' 35 שו' 53 ואילך).

והגיה רבינוביץ בנוסח ד"ו: "ולמה הוא חולק עמו"²¹, ואפשטיין מחק את המילה "אין" על פי נועם ירושלמי²². וכן מחק אותה ליברמן בתש"ק (עמ' 39, הע' 43). ואולם בתוכפ"ש, דמ"י, עמ' 282, ד"ה ובירושלמי, הגיה "הוא" כשתא"י; ובירושלמי נזיקין כתב: "והוא טעות־סופר וצ"ל: ולמה א' (= אמר, כלומר, ר' יהודה) חולק עמו. וכן להלן, שו' 60-61: 'ולמה הוא חולק עמו' וכו'" (עמ' 124, שו' 56). ברם, ברור הוא, לדעתי, שיש להגיה "ולמה או חולק עמו"²³. ושיבשו "או" ל"אין" < "אינו". ותו לא מידי.

(7) עבודה זרה, פ"ג ה"ו, מג ע"א, שו' 1 ואילך:

כמה דת מר תמן דבר שיש בו רוח חיים אע"פ שאינו נאסר להדיט נאסר לגבוה. ודכוותה דבר שאינו שלך אף על פי שאינו נאסר להדיט אינו נאסר לגבוה.

¹⁹ צריך לומר: מכיון.

²⁰ זוהי הגירסא שם תחת "הותירו לשניהן" בד"ו.

²¹ שתא"י, עמ' 479, ד"ה ותני; וההדגשה במקור.

²² ראה מבואות לסה"א, עמ' 304, הע' 132.

²³ ונראה לי בוודאות שיש לגרוס כאן בַתשובה מה שבא להלן בד"ו שו' 9: "הואיל ובאת לו הנייה

מתחת ידו אף הו' חולק עמו"; ויש לגרוס שם את התשובה שבכאן — עיין היטב בסוגיא.

ברם, במקבילה שבכלאים פ"ז ה"ד, לא ע"א שו' 5: "אע"פ שאינו נאסר להדיט נאסר לגבוה". והגיה הפני משה את הנוסח בעבודה זרה על פי הנוסח שבכלאים, והוסיף: "ולפי ג' הספר יש לפרשו בלשון תמיה" (וכ"ע, ב, ד"ה אע"פ שאינו).

ולפי מה שהעלינו אין כאן תמיהה, ואין למחוק את המילה "אינו" אלא לתקן "או" תחת "אינו", כלומר, "הוא"²⁴.

b. "אי" תחת "הי"

חילוף חשוב אחר הוא חילוף "אי" תחת "הי" (= "היא") במילים הבאות:
 "והאי דמר ר" (סנהדרין כא ע"א שו' 13) = "וההי (= "וההיא")²⁵ דאמר ר"י"; "ומאי דאמר ר"י" (שבועות לו ע"ב שו' 48) = "ומהי"²⁶; "כהאי דתנינן תמן" (נדה נ ע"ד שו' 45) = "כההי"²⁷; "כי הא (!) דמר" (סוטה כג ע"ד שו' 51) וצריך לומר: "כיהאי" (= "כיההי" = "כההיא")²⁸; "מאי דא דתנינן" (שבועות לז ע"א שו' 29) = "מהי"; "מאי דאמר ר"י" (עבודה זרה מד ע"א שו' 60) = "מהי"; ועיין עוד בערך "מאי כדון"²⁹.
 ושלא במסגרת המונחים: "כן תהא האי איתתא" (נדרים מב ע"ד שו' 53) — "האי" = "ההי", "ההיא"³⁰.

c. "אין" תחת "הן"

חילוף זה של אל"ף תחת ה"א שכיח ביותר במילה "הן". מילה זו נכתבה בירושלמי בכמה מקומות כ"אין"³¹. וכבר עמד אפשטיין על התופעה הזאת בכמה

²⁴ וראה עוד מבואות לסה"ת, עמ' 436, סוף אות ב, ושם, הע' 106 (לתרומות מ ע"ד שו' 62). ולדעתי, צריך לומר שם "שאו צריך" תחת "שאינו צריך". ובתוספתא תרומות, פ"ג ה"ד, עמ' 119, שו' 54: "שצריך", כפי שציין אפשטיין, שם; וראה תוכפ"ש, שם, עמ' 332, שו' 54.

²⁵ לפעמים מילה זו וחברתה "ההיא" כתובות בשתי יודי"ן, כמו: "היי דתנינן תמן" — ע"ע ההיא דתנינן תמן (ועל "האי" = "היי" = "ההיא" ראה דלמן, עמ' 112, סי' 5; וכן "ויי דמר ר"י" = "וההיא דאמר ר"י" — ע"ע וההיא דאמר ר'י. ועל "ויי" = "והיא" ראה דלמן, עמ' 98, אות ב.

²⁶ על "מאי" = "מהיא" ראה דלמן, עמ' 98, אות ב.

²⁷ וכן הוא בכ"ד: "כיהאי" (עמ' 337 שו' 34, ספק מילה אחת ספק שתיים).

²⁸ ואפשר גם להגיה "כי היא" = "כיהיא", כמו "כהיא דר"י" (פסחים לא ע"ב שו' 53) = "כההיא דר"י".

²⁹ ראה דלמן, עמ' 119, סעיף 19, סי' 1, שצינתי לו בהערה שבריש הערך. ואולם יש בירושלמי גם "מאי" בבליית תחת "מה" — ע"ע: מאי איכא (!) למימר; מאי איכפלה (!) ... גבי...; מאי (!) אית לך; מאי (!) אית לך למימר; מאי (!) חמית מימור כן; מאי (!) טעמ' דמאן דמר; מאי (!) טעמא, ועוד. וראה לויאס, גלילית, עמ' 38, הע' ה.

³⁰ וליברמן הגיה תחת "או" שאמרה" (נדרים, שם, שו' 59): "צ"ל: אי=היא" (תוכפ"ש, נזירות, עמ' 531, שו' 31). אבל ראה מה שכתבתי לעיל, עמ' ה, ד"ה או שאמרה, בפירוש סוגיית נדרים זו.

³¹ גם המילה "הן" עצמה נכתבת לעתים נדירות בספרות המדרשית בצורה "הין" — ראה הנחומא, מהד' בובר, ווילנא תרע"ג, תולדות, סי' ה, עמ' 128, לפי כתב היד: "בעולם הזה צדיקים הין מטורפין"; שם, שלה, סי' יד, מא ע"א: "ואימתי הין מחזיקין לו טובה" (תודתי לד"ר אפרים הלבני על ממצא זה). ובובר העתיק בראשונה "הי" ובשנייה "הן"!

מקומות³², וכן עמד עליה הר"ש גורן והביא לה כמה דוגמאות³³, וכבר קדם להם קרבן העדה במקום אחד³⁴. והפני משה כתב קרוב לזה: "א"נ האי שאינו כמו שהינו הוא... וטובא איכא כה"ג בש"ס הזה"³⁵. אבל ליברמן ציין רק את עצם החילוף, אבל לא הכיר בו, כנראה, את התופעה הזאת³⁶.

והחילוף הזה מצוי גם במשנה³⁷ וגם בתוספתא³⁸. וכן מעידים החילופים במילה זו בין דפוס ויניציאה לכ"י רומי מחד³⁹, ובין לשרידי הירושלמי מאידך⁴⁰. ואולם

³² ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 201, הע' 4; עמ' 202, הע' 3; עמ' 547, ד"ה לפי פירוש; שם, הע' 3; עמ' 708, ד"ה והירוש'.

³³ ראה הר"ש גורן, הירושלמי המפורש, ו ע"א, ד"ה נמצאת אומר.

³⁴ ראה להלן, עמ' רמב, ס' 15 [עמ' רמא].

³⁵ מעשר שני פ"ד ה"א, כ סע"ב, ד"ה משום.

³⁶ עיין ירוכ"פ, עמ' 90, ד"ה לפי; עמ' 106, ד"ה חוץ (לגבי "שאינן"). ושם, ריש עמ' 333, סוף ד"ה ונראה, הגיה תחת "שאינן מבטלין" (ועירובין כד ע"ג שו' 23) — "צ"ל: שמבטלין". ונראה שיפה הגיה כאן, לא מבחינת העניין אלא מבחינת הסגנון. ועיין עוד במה שכתב בירושלמי נזיקין, עמ' 201, שו' 58, על התופעה ההפוכה של "שהן" תחת "שאינן" בכ"א ושייך לד"י בבא בתרא יד ע"ד שו' 14. וראה שם, הע' 25. וראה עוד מה שהערת להלן, ערך "אינן חולקין (מעניין חילוק)", לסנהדרין כד ע"ג שו' 45.

³⁷ ראה כתובות פ"ב מ"ב במשנת הירושלמי: "ניסית הבת הבעל חייב במזונותיה ואין נותנין לה דמי מזונות" (ולד ע"ד שו' 12); כלומר "והן", עי"ש. ועיין היטב במבוא לנוה"מ, עמ' 453, ד"ה אבל (השני); וירוכ"פ, עמ' 352, ד"ה קרויה. ואפשר שו"ב וליברמן סוברים שהחילוף בשתי המשניות הנידונות בנפרד שם ושם הוא ענייני, אבל נראה יותר שאין "שאינן" בשתי המשניות אלא "שהן". ועל חילוף אחר כזה בלשון המשנה במילה "הין" ראה א' וייסברג, "מלוא הין", לשוננו לעם נ (תשנ"ט), עמ' 197.

³⁸ ראה הדוגמאות הבאות:

א. פאה פ"ג ה"ב, עמ' 51 שו' 16: "מודים באילו שאין שכחה". ועיין מה שהאריך ליברמן (תוכפ"ש, שם, עמ' 162, שו' 16, וביחוד עמ' 164, ד"ה אבל) בדעת הרמב"ם. ואפשר שאין כאן גירסא חדשה בירושלמי (פאה יט ע"ב שו' 57) אלא פירוש חדש למילה "שאינן", כלומר "שהן". ואפשר (מחקרים, ב, א, עמ' 322, ד"ה ואמנם; מבוא לנוה"מ, עמ' 5, ד"ה חילופים) כתב: "קרי: שהן" (ההדגשה במקור; ולשון "קרי" הוא לשון הגהה אצל אפשטיין, עיין למשל: מחקרים, ב, א, עמ' 289, סוף הערה לשורה 22; מבוא לנוה"מ, עמ' 247, ס' 5; מבואות לסה"ת, סוף עמ' 242, ס' 4). ואין צורך.

ב. פסחא פ"ט ה"ח, עמ' 192 שו' 35: "אלא שהן נאכלין ליום ולילה". וכתב ליברמן: "ובכ"ע כאן בט"ס: שאין נאכלין וכו'" (תוכפ"ש, שם, ריש עמ' 635; ההדגשה במקור). ולפי מה שכתבתי, אין כאן טעות אלא כתיב אחר. והיא היא.

ג. סוכה פ"ג ה"ב, עמ' 269 שו' 45: "הן יושבין באיספקאות". וכתב ליברמן: "באגור לר"ש ג"מע [!]" הנ"ל: ואין (צ"ל: והן) יושבין באיספקאות" וכו' (תוכפ"ש, שם, עמ' 878, שו' 45-46; ההדגשה שלי). ולפי מה שכתבתי, אין כאן טעות אלא כתיב אחר.

ד. נדרים פ"א ה"ו, עמ' 103 שו' 36: "אלא שראיתי חבירי שהיו נודרין כך". וכתב ליברמן: "ובכ"י: שאין נודרין וכו', וכנראה שצ"ל: שהין" (תוכפ"ש, שם, עמ' 406, שו' 35-36). ולפי מה שכתבתי, אין כאן טעות אלא כתיב אחר.

ה. בבא קמא פ"ג ה"ב, עמ' 10 שו' 6: "לפיכך הין משלמין". וכתב ליברמן: "ובכ"י בטעות: אין משלמין, וצ"ל: הין משלמין" (תוכפ"ש, שם, עמ' 29, שו' 6; ההדגשה במקור). ולפי מה שכתבתי, אין כאן טעות אלא כתיב אחר.

לעתים קרובות לא עמדו המפרשים על טיבו של החילוף, אלא יש שהגיהו ויש שנדחקו בפירושה של "אין" זו. וכבר המקבילה הבאה מעידה על קיומה: תרומות פ"ד ה"ז, מב ע"ד שו' 62: "מניין שאין עולין". אבל בערלה פ"ב ה"א, סא ע"ד שו' 30: "מניין שהן עולין"⁴¹. וכתב הפני משה בתרומות: "ולקמן בפ"ב דערלה בהלכה א' הגי' מנין שהן עולין ויותר נכונה היא" וכב ע"א, ד"ה מנין. והרש"ס גורס גם בתרומות "שהן" וסו ע"ב שו' 9. ולפי האמת, שתי הגירסאות נכונות, ואין ההבדל ביניהן בעניין אלא בלשון⁴².

ואציע עוד כמה מקומות כאלה בירושלמי שלא תמיד עמדו עליהם המגיה והמפרשים ז"ל⁴³.

(1) תרומות פ"ז ה"א, מד ע"ג שו' 36:

"יצא זה שאומר לו עמוד ושלם".

כן הוא בד"ו, אבל בכי"ל: "ש^{אין} אומ' לו" (עמ' 207 שו' 26), ונגרדה "ש^{אין}" על ידי המגיה, ונוספה "ש" לפני "אומ'"⁴⁴. ובמקבילה בכתובות: "שאומר' לו עמוד ושלם" (כז ע"ב שו' 43). ולא היה לו למגיה לגרוד "ש^{אין}", שכן אין פירושה אלא "שהן".

ו. שם, פ"י ה"ד, עמ' 51 שו' 13: "כל גזילה שהיא בעינה" בכ"י וינה בטעות: "כל גזילה ש^{אין} מעתה" ותוכפ"ש, שם, עמ' 115, שו' 13; ההדגשה במקור. וצריך לומר שם: שאי בעינה, כלומר שהיא.
ז. עבודה זרה פ"ב ה"ב, עמ' 462 שו' 11: "ואף במקום ש^{אין} מוכרין להן בהמה דקה אין מוכרין להם חיה דקה". אבל בנוסח הדפוס וכ"י וינה: "שמוכרין". והיא היא, כי "ש^{אין} מוכרין" = "שהן מוכרין". ואפשר שיש כאן אשגרה מלעיל שם, ולא גרסינן "ש^{אין}", וזה עדיף מבחינת הסגנון.
ועיין עוד במה שכתב ליברמן: "ובא"י שנו בתוספתא: והן (ובמקום: ואין) מונין להן את היתירה" וכו' (מבוא לתוכפ"ש, חלק ג, עמ' יד, ד"ה אילו הן; ההדגשה במקור). וראה עוד רזוטל, המורה, עמ' ע, סד"ה זהו הישג. ולפי מה שכתבתי, נראה שגם בארץ ישראל שנו "ואין", אלא שנחלקו בפירושה עם הבבליים.
³⁹ ראה: "שהן מחוסרין" (א; מעשרות מט ע"א שו' 60, אבל בכי"ר: "ש^{אין}" (עמ' 2253 שו' 2); "שהן טובלין לבעל הבורגנין" (שם, נ ע"ד שו' 31, אבל בכי"ר: "ש^{אין}" (עמ' 2261 שו' 28); והעיקר בשתייהן: "הן", ואין "אין" אלא כתיב אחר. ובברכות: "להודיעך שקורין ברכות וקללות" (ז ע"ג שו' 33, אבל בכי"ר: "ש^{אין} קורין" (עמ' 267 שו' 22, כלומר "שהן").

⁴⁰ ראה: "עד כאן הן מתמצות לילד מן הישנות" (שקלים מז ע"ב שו' 14, אבל בשרי"ר: "אין" (עמ' 126 שו' 27); "היה חורש (!) בנתיים הרי הן כיחידיות" (סוטה כג ע"ג שו' 18, אבל בשרי"ר: "אם היה חרוש בינתיים הרי א^{ין} כיחידיות" (עמ' 217 שו' 22, והעיקר בשתייהן "הן", ואין "אין" אלא כתיב אחר. ובשבת: "במקום שחיה ועוף מצויין" (ד ע"א שו' 32, אבל בשרי"ר: "במקום ש^{אין} מצויים" (עמ' 69 שו' 2, ויש להשלים [ש^{אין}]), כלומר, "שהן", והיא באשגרה מלעיל שם: "במקום שהן מצויין" (ד"ו שבת שם, ובשרי"ר קטוע).

⁴¹ וכן הוא בכי"ר בתרומות (עמ' 2224 שו' 13; אבל שם: "שהם").

⁴² שלא כרז"ף, מבזה"י, קלז ע"ב, ריש ד"ה הסופרים; ושלא כאהצו"י, תרומות, עמ' 33, ד"ה מניין.

⁴³ ועיין עוד היטב בירושלמי, עמ' 320, ד"ה ר' יעקב.

⁴⁴ ראה מוה"ד האקדמיה, עמ' 241 שו' 34. וראה אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 451, מד ע"ג, שו' 40.

והוא העתיק את נוסח כי"ל שלא בדקדוק.

והמדפיס פתר בטעות את "אומ" כ"אומר", והיה צריך לפשוט "אומרין", כלומר, שהן אומרין לו.

(2) ערלה פ"ב ה"א, סא ע"ד שו' 56 ואילך:
לשון משנה א' שם: "התרומה ותרומת מעש' של דמאי החלה והביכורין... מצטרפין זה עם זה".
ואמרו עליה בירושלמי:

מאן תנא **אין** מצטרפין זה עם זה רבי מאיר דאמר רבי אבהו בשם רבי יוחנן דברי רבי מאיר כל האסורין מצטרפין ללקות עליהן בכזית משום לא תאכל כל תועבה.

וכבר התקשו בה המפרשים והגיהו⁴⁵. והעיקר "אין" = "הן".

(3) שבת פ"ד ה"א, ו ע"ד שו' 11:

לפי שהדברים הללו רותחין ומרתיחין והוא נוטלן **והן** תשים לתוך ידו. וכו'.
בכ"ל: "ואין", והוגה. ונרשם החילוף על ידי אפשטיין⁴⁶ וליברמן⁴⁷. ואין צורך בהגהה.
(4) שם, פ"ו [ה"ב], ח ע"ב שו' 14:

אמר רבי תנחומא חוץ מעלי גפנים **שהן** לרפואה.

בכ"ל: "שאינן" ונמחקה, והוגה בין השורות: "שהן". ונרשם החילוף על ידי אפשטיין⁴⁸ וליברמן⁴⁹. ואין צורך להגיה כל כך אלא למחוק את הנו"ן הסופית בלבד, כלומר, "שאינן" (= "שהן").

(5) שם, פט"ו ה"ב, טו ע"א שו' 36 ואילך:

שנינו שם (מ"ב): "רבי אליעזר בן יעקב אומר קושרין לפני בהמה בשביל שלא תצא".
ואמרו עליה בתלמוד:

מה חולקין על רבי אליעזר בן יעקב מן מה דתני מודין חכמים לר' מאיר בחותמות שבקרקע שמפקפקין בו ומפקיעין ומתירין וחותכין בשבת ומפקפקין אבל לא מפקיעין ולא מתירין ולא חותכין בכלים בשבת מותר ואין צריך לומר ביום טוב.
הדא אמרה **אין** חולקין על רבי אליעזר בן יעקב.

וכן הוא גם בקטע אפשטיין⁵⁰.

⁴⁵ ראה, למשל, אהצ"י, עמ' 218, ד"ה מאן תנא.

⁴⁶ מבואות לסה"א, עמ' 506, ו ע"ד, שו' 17.

⁴⁷ ירוכ"פ, עמ' 90, ד"ה לפי; כפי שצינתי לעיל, עמ' רלד, הע' 36.

⁴⁸ מבואות לסה"א, עמ' 509, ח ע"ב, שו' 14.

⁴⁹ ירוכ"פ, סוף עמ' 106, ד"ה חוץ.

⁵⁰ עמ' 282 שו' 9.

וכתב ליברמן: "פירוש המפרשים קשה, כי הרי מפורש נאמר שבמחובר לקרקע רק מפקפקין, וכאן במחובר לקרקע אנן קיימין. ונ"ל שצריך לפרש, בתמיה, והירושלמי מסיק מברייתא זו שיש חולקין על ר' אליעזר בן יעקב" וכו'.⁵¹ ואולם לפי מה שכתבתי, אין לפרש בתמיהה אלא "אין חולקין" = "הן חולקין", ובניחותא. משום כך צירפתי מקום זה לערך "חולקין על ר'", כמו שהערתי שם לשבת טו ע"א שו' 40. וכסגנון סוגיא זו כן הוא גם ביבמות פ"ג [ה"ב], יג ע"ג שו' 42 ואילך. וראה עוד כיצא בזה להלן, עמ' רלט, סי' 11.

(6 פסחים פ"א ה"א, כז ע"ב שו' 45:

נשים עצמן הן נאמנות מפני שהן עצילות והן בודקות כל שהוא כל שהוא.

בנוסח הרשב"א בחידושו לחולין ט ע"ב, והביאו ליברמן בירוש' פ: "מתוך שהן עצלניות אין בודקין כל שהן".⁵² והקיף ליברמן את המילה "אין" בסוגריים עגולים, ורשם במקומה "הן" בסוגריים מרובעים, והעיר בסוף הפסקא: "אבל בהכרח שבחידושי הרשב"א הוא ט"ס וצ"ל הן בודקות ולא 'אין' בודקות, שהרי כן יוצא בפירוש מתוך פירושו!". ולפי מה שכתבתי, אין ט"ס בלשון הרשב"א אלא נוסח אחר, ואין להגיה. (7 שם, פ"ב ה"ז, כט ע"ג שו' 32:

תני רבי ישמעאל קל וחומר מה אם מים שאינן מפיגין טעמן את אמר אסור. שאר משקין שמפיגין טעמן לא כל שכן.

בשרי": "שאר המשקין שאינן מפיגין את טעמן" (עמ' 105 שו' 9, וצריך לומר "שאינן", כלומר "שהן". והגירסא "טעמן" באה אמנם גם בבבלי שם מא ע"א בדפוסים שלנו, אבל צריך לומר ברישא ובסיפא של הברייתא "טעמו" תחת "טעמן", כלומר, טעמו של הפסח — עיין בפירוש ר"ח בבבלי שם. וראה מה שכתב הורוביץ, מכילתא דר"י, פסחא, ו, עמ' 20, הערה לשורה 13.⁵³ וראה עוד דק"ס, פסחים, נח ע"א (מן הספר), הע' א.

(8 שם, פ"ח ה"ז, לו ע"א שו' 61:

רבי יעקב בר אחא בשם רבי איסי אין עושין חבורה של גרים מתוך שהן מקולקלין אין מודקדין בו והם מביאין אותו לידי פסול.

בבבלי שם צא ע"ב אנו גורסים: "א"ר יעקב א"ר יוחנן אין עושין חבורה שכולה גרים שמא ידקדקו בו ויביאוהו לידי פסול", ופירש רש"י שם: "ידקדקו בו. משום שאינן בני תורה יחמירו עליו לדקדק ויפסילוהו על חנם".

⁵¹ ירוכ"פ, סוף עמ' 189, ד"ה הדא אמרה, ע"ש.

⁵² עמ' 375, ד"ה וכן; וההדגשה שלי.

⁵³ על פי ליברמן, ירוכ"פ, ריש עמ' 411.

והתוספות שם, ד"ה שמא, הקשו מן הירושלמי שלנו על הבלבלי, ולא תירצו. וראה ירוכ"פ, ריש עמ' 505, ד"ה אין עושין. וראה מה שכתב הר"ש אברמסון ז"ל, פירוש רבנו חננאל לתלמוד, ירושלים תשנ"ה, עמ' 77, טור ב.

ולכאורה, לפי כל מה שכתבתי לעיל, יתכן היה לומר שפירוש "אין מדקדיקין" הוא "הן מדקדיקין", והירושלמי והבבלי הולכים בשיטה אחת. ברם, פירוש זה קשה להיאמר כאן, כי הקלקול גורר חוסר דקדוק, לא דקדוק. ועוד זאת, שבכ"ל הנוסח הוא "מתוך שהן מדקדיקין בו הם מביאין אותו לידי פסול" (עמ' 475 שו' 32), כמו שהעיר ליברמן הנ"ל וכשיטת הבלבלי. והמילים "מקולקלין אין" נוספו בגליון על ידי המגיה, ונוספה וי"ו בשורה לפני "הם"⁵⁴. ואם זו הגירסא העיקרית בירושלמי, אין צורך בפירוש זה. ואפשר שמקורה של הגהה זו ב"ספר ירושלמי", וממנו באה לתוספות הנ"ל. ועדיין צ"ע.

(9) ראש השנה פ"א ה"י, נז ע"ג שו' 39:

התיב רבי יודן קפודקיא קומי רבי יוסה הגע עצמך שבא מן העלייה מכיון **שהתחיל** במצוה **אין** אומרים לו מרק.

במקבילה במגילה פ"ב ה"ז, עג ע"ג שו' 36: "כיון **שלא** התחיל במצוה **אין** אומרי' לו מרק". ונדחקו בה המפרשים. וכתב הפני משה בראש השנה: "כלומר דלא שייך כאן האי טעמא מכיון שהתחיל במצוה ולומר לו מרק שהתחלת המצוה אין בה דחיית שבת וא"כ אם חל י"ו להיות בשבת לא היו מקיימין בו מצות קלי לדבריד בתמיה" (וי ע"א, ד"ה התיב). והלשון קשה לפירוש.

וקרבן העדה כתב שם: "ה"ג כיון שלא התחיל במצוה אין אומרים לו מרוק וכ"ה במגילה. וה"פ מתני' בשקצר בלילה אבל אם הביא מן העלי' באמת אין מהבהבין אותו בלילה בשבת ולא תפשוט" (שם, ד"ה ה"ג כיון). כלומר, לשיטתו זוהי תשובת ר' יוסי על קושיית ר' יודן קפודקיא.

והפירוש העיקרי הוא כפני משה, שהיא קושיית ר' יודן קפודקיא על ר' יוסי, אלא שאין "אין" אלא "הן", וכל הלשון מתפרש בתמיהה: "מכיון שהתחיל במצוה הן אומרים לו מרק?". כלומר, וכי יתכן להעלות טיעון זה כאן? וכן יש לפרש כיוצא בזה את הגירסא במגילה: "כיון שלא התחיל במצוה. הן אומרים לו מרק?!" — הרישא בניחותא, והסיפא בתמיהה. והיא הגירסא העיקרית. ועלתה בקשיא.

(10) יבמות פ"א ה"ה, ג ע"א שו' 16:

שנינו שם (מ"ה): "שש עריות חמור' מאילו מפני שהן נשואו' לאחרים צרותיהן מותרו".

⁵⁴ והגירסא אצל רטנר משובשת — ראה אהצו"י, עמ' 110, ד"ה מתוך שהן [עמ' 109].

ואמרו עליה בגמרא:

מה **אינה** חמורה הכא כרת והכא כרת. הכא ממזר והכא ממזר. מהו חמורות שאינן יכולו' להינשא לאחים שלא בעביר'.

וכתב קרבן העדה: "ה"ג מה אינהו חמורות" (שם, ז ע"א, ד"ה ה"ג מה). אבל "אינהו" היא לשון בבלי! ולכן נראה יותר לגרוס "מה **אין** חמורות", כלומר, "מה הן חמורות". וכן פירש הפני משה לפי תומו: "במה **הן** חמורות מאותן ט"ו עריות" וכו' (שם, ד"ה מה אינה)⁵⁵.

(11) שם, פ"ח ה"ו, ט ע"ד שו' 45:

שנינו שם (מ"ו): "רבי יהודה אומר טומטום שנקרע ונמצא זכר לא יחלוץ מפני שהוא כסריס".
ואמרו עליה בירושלמי:

ואין חלוקין על דברי ר' יודה. מן דאמ' רבי יוסי בשם ר' הילא מייבמין את אשתו הדא אמר' **אין** חלוקין על דברי ר' יודה.

הפני משה מפרש את הרישא כך: "לשון בעיא היא אם החכמים אינן חלוקין על דברי ר"י" וכו' (נ רע"ב, ד"ה ואין חלוקין), ובסיפא הוא מוחק את "אין" (שם, ד"ה הדא אמרה). וכן הקיפוה בדפוסים החדשים על פיו (שם). וכן הגיה בשתא"י, ריש עמ' 353. וליברמן כתב בתוכפ"ש לבכורים: "המלה 'אין' הועברה בטעות לשורה שלפניה: הדא אמר' **אין** חלוקין וכו', והיא ט"ס ברורה, וצ"ל: חלוקין, כמו שהגיהו המפרשים" וכו'.⁵⁶ ובתוכפ"ש ליבמות לא השגיה על הגהה זו וכתב עליה: "כלומר בתמיה"⁵⁷. ואתה, צא ותמה מה מקום לתמיהה זו.

ולפי מה שכתבתי, אין להגיה אלא יש לפרש ברישא "ואין", כלומר, "והן", החכמים, חלוקין על דברי ר' יהודה? בלשון שאלה. והתשובה בסיפא היא אכן, "אין", כלומר "הן", חלוקין על דבריו.

מטעם זה צירפתי את הביטוי "ואין חלוקין על דברי ר'" לערך "חלוקין על דברי ר'". וכיוצא בזה לעיל, עמ' רלז, סוף סי' 5 [עמ' רלז].

(12) סוטה פ"ג ה"ב, יח ע"ד שו' 13 ואילך:

רבנן אמר' מנחה היא שהיא בודקת'. ורבי שמעון אומר המים **אין** בודקין אותה.

והעיר ליברמן: "בדפוסים החדשים כבר תקנו 'הן'".⁵⁸ ולפי מה שביארתי, תיקון זה מיותר.

⁵⁵ ואפשר היה להגיה גם "מה אי חמורה", כלומר, "מה היא חמורה". ואולם תשובת התלמוד "מהו חמורות", בלשון רבות, מלמדת שהראשון עיקר.

⁵⁶ עמ' 838, הע' 20; וההדגשה במקור.

⁵⁷ עמ' 105, שו' 2, ד"ה ובמשנתנו.

⁵⁸ על הירושלמי, עמ' 64, הע' 47.

13) שם, פ"ג ה"ח, יט ע"ב שו' 55:

האיש נמכר בגניבו ולא בכפילו. בגניבו ולא בזמימו. בגניבו אינו נמכר ונשנה. ואין לו עליו דמים. מעתה בגניבה אחת אבל בשתי גניבות נמכר ונשנה.

הדברים קשים, עיין במפרשים. ואפשר שאין "ואין" אלא "והן", ויש לשים את הנקודה אחרי "מעתה"⁵⁹. כלומר, הכפל, קנס ההזמה, ויתרת הגניבה כשאין דמי הגנב מגיעים לשיעור הגניבה, הם חוב לבעל הבית על הגנב מעכשיו עד שתמצא ידו. וראה לשונו של הרמב"ם בפרק ג' מהלכות גניבה הל' י"ב.

ברם, כך אנו שונים במכילתא דרשב"י: "ונמכר בגניבתו נמכר בגנבו ואין [נמכר] [בזממו] נמכר בגניבו ואין נמכר בכפילו. נמכר בגניבו ואין נ[מכר] [ונשנה בגנ]בו אין לך עליו מעתה אלא כדי גניבו ור' אליעזר אומ' [עד] [שיהא] שקול כנגד גניבו" (עמ' 192 שו' 19 ואילך).

לפי זה, אפשר שיש להגיה בירושלמי: "ואין לו עליו מעתה אלא דמים", והפירוש כמו במכילתא. וצ"ע. מכל מקום, נמצינו למדים שהמילה "מעתה" כאן היא חלק מהמשפט, ואינה פותחת מאמר כמו המונח "מעתה". ולכן לא כללתי אותה ברשימה.

14) בבא מציעא פ"ג ה"ג, בכי"א עמ' 54 שו' 69:

שמירה שני' בשומר שכר אפ' הקיפו חומה של ברזל אין רואין אותו כאילו שומר היה יכול להציל חייב <לא היה> יכול להציל פטור אין או' אילו היה אחר שם היה יכול להציל.

וכן הוא בנוסח הסוגיא שהושלמה בש"ס וילנא על פי מהר"ם די לונזאנו: "אין רואין אותו כאילו הוא שמר (ו)" (יג ע"ב שו' 13).

וברור מן ההקשר שפירוש "אין" הוא "הן", כלומר, הן רואין אותו כאילו היה שומר שם, ודנים אותו לפי יכולתו, ואין אומרים: "מכל מקום, אילו היה שם"⁶⁰ היה יכול להציל".

והן הן דברי התוספתא שם, פ"ח ה"ח, עמ' 106: "רועה שהניח צאנו ונכנס לעיר, ובאו ליסטין ונטלו, רואין אותו כאילו הוא שם"⁶¹, אם יכול להציל חייב, ואם לאו, פטור".

⁵⁹ וכבר עמד היגר על עניין אחרון זה — ראה היגר, ז, עמ' 400, ס' תתלו. וראה עוד עכשיו מה"ת, עמ' 27, ס' קנה, הע' 2.

⁶⁰ ולא גרסינן "אחר" בסיפא; כגירסא הנכונה של הרמב"ן, הרשב"א והטור חו"מ ס' שג. וכן הוא בפסקי הרא"ש, בבא מציעא, פ"ג ס' כא [קל ע"ב]. כי מה עניין "אחר" לכאן, והרי אין השומר נידון אלא לפי יכולתו. ועיין תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 268, שו' 53-54. ומצאנו הלכה דומה בתוספתא בבא מציעא, פ"ט ה"ב, עמ' 112: "המקבל שדה מחבירו, משזכה בה הבירה, שמין אותה כמה היתה ראויה לעשות ונותן לו, ואין שמין אותה כנגד שדות שבצדה, שמא זו נירה וזו אינה נירה... אלא שמין אותה כמה היא ראויה לעשות ונותן לו".

אבל במקבילה שבשבעות פ"ח ה"א, לח ע"ג שו' 42: "שמירה שנ' בשומר שכר אין משערין אותו אלא בגופו לפיכך רואין אותו אם היה ראוי לשמירה פטור ואי לא חייב. אין אומריין אלו היה אחר שם יכול להציל הציל חייב". והנה הגירסא בגוף כ"י לידן שם כך היא: "שמירה שנ' בשומר שכר אין משערין אותו בגופו לפיכך רואין אותו אם היה ראוי לשמירה פטור ואילא חייב" (עמ' 529 שו' 22). והושלם בין השורות לנכון "אלא" לפני "בגופו", וסוף המאמר הוגה בגליון על ידי אחר ונכנס לפנים בד"ו. ונראה שיש להפוך הלשון בגליון זה ולתקן ולהשלים אותו על פי כ"א, וכן צריך לומר: רואין אותו כאילו שומר שם, היה יכול להציל חייב לא היה יכול להציל פטור. אין אומריין אלו היה אחר⁶² שם היה יכול להציל⁶³.

והנה הלשון בגוף כ"ל בשבעות הוא באשגרה מן הלשון בבבא קמא סוף פ"ד, ד ע"ג שו' 48: "אמר רבי לעזר כל שמירה שאמרה תורה אפי' הקיפו חומת ברזל אין משערין אותו אלא בגופו. לפיכך רואין אותו אם ראוי לשמירה פטור ואם לאו חייב"⁶⁴.

נמצא שיש בד"ו בשבעות קונפליציה (כלומר, מיזוג גירסאות): הרישא (זו שבגוף כ"ל) היא של בבא קמא, והסיפא הקטועה והמסורסת (הגליון של כ"ל) היא זו של בבא מציעא הנ"ל. ופירוש "אותו" בבבא קמא — השור הנשמר; וכן פירוש "גופו" בשבעות — גופו של השור⁶⁵; ואילו בבבא מציעא פירוש "אותו" — השומר. ויש למחוק בשבעות את הרישא ולגרוס רק את הסיפא על פי הנוסח הנכון שבכ"א. וכל זה שלא כהגהת שת"א⁶⁶, עמ' 555, ד"ה אין משערין, עי"ש. ולעצם העניין אין הבדל בין שתי ההגהות.

(15) שבועות פ"א ה"א, לב ע"ד שו' 21 ואילך:

אמר רבי יוסה בי רבי בון והיו אין כתיב כאן אלא והיה מלמד שאינן מצטרפין זה עם זה. תני חזקיה לניגעי צרעת אין כתיב אלא לנגע צרעת מלמד שאין מצטרפין זה עם זה.

וכיוצא בזה בשרי"ר עמ' 265 שו' 7 ואילך, עי"ש.

⁶¹ ועדיף היה לגרוס גם בירושלמי "שומר שם" כמו בתוספתא, אבל מילה זו ליתא לא בכ"א ולא בנוסח הר"מ די לונזאנו.

⁶² ויש למחוק את המילה "אחר", כמו שהערתי לעיל (עמ' רמ, הע' 60).

⁶³ וכן הוא בעיקר בקטע סבונה המקוטע בשבעות: "ברזל אין רואין אותו כאילו שמר היה יכול להציל חנייב]... [להציל פטור. אין אומריין אלו היה אחר שם היה יכול להציל חייב (!)" (קטע 5.1; עמ' 274 שו' 19-20). ו"חייב" שבסוף המאמר היא באשגרה מלעיל, ולא גרסינן לה.

⁶⁴ וכן הוא בכ"א, עמ' 15 שו' 121, וגם שם הושלמה "אלא" לנכון בין השורות לפני "בגופו", ושם:

"אם היה ראוי"

⁶⁵ וליברמן (על הירושלמי, עמ' 33, ד"ה ואע"פ) פירש: "גופו של שומר", עי"ש.

והנה הפני משה מגיה "שהן" תחת "שאינן" ו"שאינן" (ב ריש ע"ב, ד"ה מלמד, וד"ה אלא). ושיירי קרבן כתב על הרישא: "כתב תוס' בסוגיין תימא דמייתי לה אהך דמסיק דמצטרפין. והר"ש⁶⁶ כתב וט"ס הוא ושהן מצטרפי' גרסי'. והק"א [=] והקרבן אהרן — מ"ע] פ' תזריע האריך בדבר ע"ש. ולפמ"ש בקונטרס אין צורך להגהה" וד"ה מלמד שאינן מצטרפין). ובקונטרס, כלומר בקרבן העדה, כתב על לשון הסיפא: "כמו שהן מצטרפין" (וד"ה שאין מצטרפין), כלומר והוא הדין לרישא. והוא הדבר שאמרנו. בדוגמה זו נשתבשה "שאינן" ברישא ל"שאינן", ויש להגיה "שאינן", כלומר "שהן".

(16 שם, שם, שו' 32:

אמר רבי לעזר בי רבי יוסי קומי רבי יוסי מתניתא אמרה **שאינן** זה למעלה מזה. אם השאת שכהה מן הכהה שלה טהור יש לה מראה שני. בהרת שכהה מן הכהה שלה טמא לא כל שכן שיהא לה מראה שני.

וכן הוא — "שאינן" — גם בשרי"ר עמ' 265 שו' 23. והגיה בשתא"י⁶⁷ "שהן" תחת "שאינן". ואין צורך להגיה כל כך אלא די להגיה "שאינן", והיא "שאינן" היא "שהן".

בעקבות כל האמור, מן הראוי להידרש שוב לסוגיא אחת קשה שכבר דנו בה החוקרים, ושלאחרונה נדרש לה ידידי פרופ' שמא פרידמן⁶⁸:

(17 שבת פט"ז ה"א, טו ע"ב שו' 51:

מהו בין שקורין בהן בין שאין קורין בהן בין שיש בהן טעיות. בין שאין בהן טעיות. והא תני ספר שיש בו שתי' שלש טעיות בכל דף ודף מתקנו וקורא בו. ארבע אינו קורא בו. מן מה דתנינן מפני מה אין קורין בהן מפני ביטול בית המדרש הדא אמרה בין תורה לנביאים לכתבי הקודש **אין מצילין אותן מפני הדליקה**. מאן דאמר מטמאין את הידים מצילין אותן מפני הדליקה. ומאן דאמר אין מטמאין את הידים אין מצילין אותן מפני הדליקה. התיבון הרי עברי שכתבו תרגום הרי אינו מטמא את הידים ומצילין אותו מפני הדליקה. מן מה דתנינן אף על פי שכתובין בכל לשון טעונין גניזה הדא אמרה שמצילין אותן מפני הדליקה.

וזה הנוסח גם בקטע גניזה של אפשטיין⁶⁹.

⁶⁶ נגעים פ"א מ"א.

⁶⁷ עמ' 537, ד"ה א"ר לעזר.

⁶⁸ במאמרו "תוספתא עתיקתא: ליחס מקבילות המשנה והתוספתא [א] — כל כתבי הקדש (שבת

טז, א), תרביץ סב (תשנ"ג), סוף עמ' 331 ואילך.

⁶⁹ אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 284 שו' 5 ואילך.

והנה, המאמר "אין מצילין אותן מפני הדליקה" (הראשון) מוקשה, כי הוא נראה תלוש ממה שלפניו ושלאחרי. ואפשטיין, אחרי שהביא כמה הצעות לפירוש, כתב: "ולו נראה שחסר בירוש': [היו כתובים בכל לשון, אית תניי תני מצילין אותן מפני הדליקה אית תניי תני] אין מצילין וכו', וע"ז אומר הירוש': **מאן דמר** מטמאין את הידים מצילין וכו' **ומאן דמר** אין מטמאים את הידים אין מצילין וכו'".⁷⁰

ואילו ליברמן כתב: "ונ"ל לפרש בלי שום הגהה, אלא שצריך להעמיד נקודה אחרי המלה הקודש. ואח"כ מתחיל עניין אחר: אין מצילין אותן מפני הדליקה. כלומר, הירושלמי מעתיק ברייתא אחרת שחולקת על המשנה וסוברת שאין מצילין כתובים מפני הדליקה, ונשמט דיבור ההצעה "תניי", כרגיל בירושלמי".⁷¹

ושתי ההצעות קשות, שלשיטת אפשטיין, הרי בנוסף להשמטה הגדולה שהציע היה להם לנסח: מאן דאמר מצילין אותן מפני הדליקה מטמאין את הידים, ומאן דאמר אין מצילין אותן מפני הדליקה אין מטמאין את הידים. שהרי עניין ההצלה מן הדליקה נשנה במפורש בשתי הברייתות שקדמו, ואיך הירושלמי תלי תניא בדלא תניא. ולשיטת ליברמן המשך דברי הירושלמי קשה מלבד הקושי הקודם: וכי היכן מצינו מי שאומר שאין הכתובים מטמאין את הידים".⁷²

והנה, לפי מה שכתבתי לעיל נראה לפרש "**אין**" — "הן", דהיינו ספרים שיש בהן טעויות (מארבע ומעלה בכל דף). וכך הוא פירוש העניין:

אחרי שדחה התלמוד, לעניין הפירוש, את פירוש "שאין קורין בהן" כספרים שיש בהם ארבע טעויות בדף, חזר לדון בהם במאמר מוסגר לעניין הדין: "**אין**", כלומר "הן" — ספרים אלה שכתובים עברית אלא שטעונים גניזה — מה דינם בשבת? כלום מצילים אותם מפני הדליקה או אין מצילים? והשיב התלמוד שדבר זה תלוי במחלוקת תנאים: למי שסובר שספרים אלה מטמאים את הידים יש בהם קדושה, ומצילים אותם, ואילו למי שסובר שאינם מטמאים אין בהם משום קדושת ספר תורה, ואין מצילים אותם".⁷³

ובאו לדחות את התלות הזאת בין טומאת ידים להצלה: "התיבון הרי עברי שכתבו תרגום הרי אינו מטמא את הידים ומצילין אותו מפני הדליקה!"⁷⁴ לכן נדחתה הפשיטות הראשונה, וחזרו לפשוט ממשנתנו: "מן מה דתנינן אף על פי שכתובין בכל לשון [ו]טעונין גניזה". כלומר, ספרים הכתובים בכל לשון אף על פי שאינם מטמאים את הידים⁷⁵ מצילין אותם, והם טעונים גניזה, ונמצאת למד שאין קשר בין טומאת ידים

⁷⁰ שם, הערה לשורה 8, ועי"ש בהמשך הדברים; וההדגשות במקור.

⁷¹ ירוכ"פ, עמ' 192, ד"ה הדא.

⁷² ראה מה שהביא בשמי פרופ' פרידמן במאמרו הנ"ל (לעיל, עמ' רמב, הע' 68, עמ' 333, הע' 61.

⁷³ התנא הסובר שספר פסול מטמא את הידים הוא התנא של משנתנו בידים פ"ג מ"ה, ואילו התנא החולק לא מצאתיו לפי שעה, וצריך חיפוש. ומצאנו מחלוקת דומה בבבלי שבת קטו ע"ב: "היו כתובין בסם ובסיקרא... א"ל אין מצילין והא רב המנונא תנא מצילין א"ל אי תניא תניא".

⁷⁴ ראה ק"ע עט ע"א, ד"ה עברי וד"ה ומצילין; ופ"מ שם, ד"ה התיבון.

⁷⁵ ראה ידים פ"ד מ"ה.

לעניין ההצלה, "הדא אמרה שמצילין אותן" — את הספרים הפסולים שיש בהם ארבע טעויות בכל דף — "מפני הדליקה", אף על פי שטעוניהם גניזה, משום בזיון כתבי הקודש.⁷⁶

נמצא פירוש הסוגיא כפירוש הרידב"ז, ע"ב, ד"ה מהו, וכפירוש פינליש, דרכה של תורה, עמ' 75.⁷⁷ אבל שלא כפירושו של הרידב"ז במילה "אין", ושלא כקריאתו ופירושו של פינליש בה, עי"ש ושם.⁷⁸

2. אל"ף תחת ה"א מפיק

אל"ף באה לפעמים תחת ה"א מפיק.⁷⁹ חילוף זה מלמד על ערעור הגייתה של ה"א.⁸⁰ לדוגמה: "אוף אנן תנינא" (קידושין נח ע"ד שו' 45) תחת "תנינא"; "ייבא כהדא", "ייבא כיי דמר ר" (וע"ע) תחת "ייבה";⁸¹ "כל גרמא אמרה" תחת "גרמה";⁸² "לפום כן צרך מתניתא" (ובבא מציעא ח ע"א שו' 18) תחת "מתניתא", כלומר, לשנות אותה;⁸³ "קיימא ר" (וכגון שביעית לד ע"א שו' 13) תחת "קיימה";⁸⁴ "קשיתא קומי (!) ר" (גיטין מה ע"ג שו' 62) תחת "קשיתה";⁸⁵ "שנייא" (וכגון פסחים כח ע"א שו' 37) תחת "שנייה" (= שנה אותה).⁸⁶ ומכיוון שחילוף זה רגיל בירושלמי, לא רשמתי סימן קריאה אחרי המופעים האלה.

3. נו"ן תחת מי"ם

על החילוף של נו"ן תחת מי"ם בתחילת התיבות כבר העירו החוקרים.⁸⁷ ונראה לי שתופעה זו קיימת גם בביטויים הבאים: "אית דבעי נישמענה מן הדא" (וכגון: כלאים

⁷⁶ ראה בבלי שבת קטו ע"א.

⁷⁷ שציין לו פרידמן הנ"ל (לעיל עמ' רמב, הע 68), שם, עמ' 333, הע' 59.

⁷⁸ ועיין עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 892, ד"ה ברכות ואילך; שם, הע' 1. ויתכן שאין "אין מחזירין"

(ברכות ח ע"ב שו' 59) אלא "הן מחזירין", אלא שהמילה "הן" כאן נראית לי מיותרת. וצ"ע.

⁷⁹ על תופעה דומה במשנה ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 1248, ד"ה ואף; ושם: "ורגיל בארמית

בבלית (והתסברא, למימרא)". ולדעת מורג, "למימרא" היא "צורת מקור שא' בסופה" — ראה ש' מורג, ארמית במסורת תימן: לשון התלמוד הבבלי, ירושלים תשמ"ח, ריש עמ' 169.

⁸⁰ וכן הוא בכינוי הנסתר בארמית הגלילית — ראה קוטשר, מחקרים, עמ' ריח, ד"ה באשר.

⁸¹ המונח במקורו הוא בן שתי מילים: "יי (= יאה)" בה, אלא שהוא רגיל בירושלמי במילה אחת

ובאל"ף: "ייבא". ומצאנו את הצורה המקורית פעם אחת בירושלמי ד"י: "יי בה" (ועבודה זרה לט ע"ד שו' 46; וכן הוא בכ"ל שם, עמ' 536 שו' 22). ובעבודה זרה מ ע"ג שו' 57: "ייבה", במילה אחת, אבל

בכ"ל עמ' 540 שו' 33 — בשתיים.

⁸² ראה דוגמאות להלן ברשימה, בערך "כל גרמה אמרה".

⁸³ וע"ע שלא תאמר... לפום כן צרך מתניתא.

⁸⁴ וע"ע קיימא ר'.

⁸⁵ נרשם בערך "קשייתה קומי ר'".

⁸⁶ וע"ע שנייה.

לא ע"ב שו' 11; שביעית לד ע"ב שו' 17 [ושם: "ואית"]; ערלה סב ע"ד שו' 10⁸⁸; "בעא נישמעניה מן הדא" (קידושין סב ע"ד שו' 9) — "נישמעניה" באה כאן בכולם תחת "מישמעניה". כיוצא בזה "יצורכא ניתני" (תרומות מא ע"ב שו' 31) — "ניתני" תחת "מיתני", ע"ש. וראה עוד ערך "בגין נתנו (!) דבתרה", וצריך לומר שם "נתני", והיא תחת "מתני".

והנה בשבת יב ע"ב שו' 17 שנינו: "מאן דבעי ניפרוש מן דרך הארץ" וכו'. והגיה ליברמן על פי שרי"ר: "מפרוש"⁸⁹. ולפי מה שכתבתי אין צורך להגיה.⁹⁰

ב. חילופי צורות

1. "הא" תחת "הן"

"הא" משמשת לעתים תחת "הן" — ראה לדוגמה: "הא דאת אמר" (יבמות ה ע"א שו' 40); "הא דלא אשכחון מיסמוד" (שבת ט ע"ג שו' 2); "הא דתימר" (דמאי כה ע"ב שו' 50). וכן: "הא אשכחנן" (פאה יו ע"ד שו' 50)⁹¹; "והא דאת אמר" (יבמות ה ע"ד שו' 22). בכולם "הא" משמשת במקום "הן". וראה עוד, שלא במסגרת המונחים, "הא דאת קטיר לולבך קטור רגלך" (שבת ה ע"ב שו' 32).

ולעתים הלשונות מתחלפים בכתבי היד — ראה, למשל, "והא אשכחנן" (ד"י תרומות מו ע"א שו' 41, אבל בכי"ר: "והן" (עמ' 2238 שו' 36). וכיוצא בזה בערלה סא ע"ד שו' 7 וכי"ר עמ' 299 שו' 29. וליברמן העיר עליה: "בכי"ר שם לנכון: והן"⁹³. ואינה, אלא היא היא⁹⁴.

⁸⁷ ראה, למשל, אפשטיין, מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 1255, סעיף נ" במקום מ" בשמות. וראה עוד שם, עמ' 96, הע' 4; ריש עמ' 1217, ד"ה וכי"ב. ועל מי"ם במקום נו"ן ראה שם, סוף עמ' 1216, ד"ה וכי"ב. ועל נו"ן תחת מי"ם בסופי התיבות ראה: ירוכ"פ, מבוא, עמ' כב, ד"ה וכן מעיד (הראשון); מהדו"ח, עמ' 538, הערה לעמוד כב; ריש עמ' 539, ד"ה ובדרון; תוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 373, הע' 16 ("שן" תחת "שם"); מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 1228, אות ט; עמ' 1230, ס' 2 (וביחוד עמ' 1232, ד"ה ובקטעי); קוטשר, מחקרים, עמ' רד, אות ג.

⁸⁸ ע"ע אית דבעי מישמעניה מן הדא.

⁸⁹ ירוכ"פ, סוף עמ' 163, ד"ה מאן דבעי.

⁹⁰ אבל "מה נפקה מביניהון" (ומעשר שני נב ע"ד שו' 41), וכמותה "נפקא" תחת "נפק" השגורה בירושלמי בביטוי זה (ע"ע מה נפק מביניהון), נראה שהן שיבוש בהשפעת הבבלי, ואין כאן חילוף של "נפקה" תחת "מפקה", כי הצורה "מה מפקה מביניהון" (או "מפקא") מצויה רק בסדר נזיקין ועוד פעם אחת (ושם: "מפקא") במסכת יומא — ע"ע מה נפק מביניהון.

⁹¹ וכן הוא בד"י ביומא לח ע"ד שו' 50 ושו' 55. אבל בכי"ל שם: "והן" (שם, עמ' 489 שו' 28 ושו' 32), ותוקן "והא" (על פי הגהת ליברמן בטופס ג'; וכן הוא במהד' האקדמיה עמ' 564 שו' 3 ושו' 8. וליברמן ציין במקום השני רק: "'א' מתוקנת מאות" אחרת [הסוגריים המזווים < > מציינים השלמת קיטועים בדברי ליברמן]).

⁹² צריך לומר: אשכחנן.

⁹³ ירוכ"פ, עמ' 385, ד"ה אין אשכחן.

2. "כי" תחת "בן"; "לי" תחת "לית"

המילים "כן" ו"לית" מופיעות לעתים בירושלמי בהשמטת העיצור האחרון: "כי"⁹⁵, ו"לי"⁹⁶. לדוגמה:

"כי נן אמרין" (עבודה זרה מא ע"ב שו' 61); "כי נן קימין" (פאה יו ע"ג שו' 6). וכן: "לי נא ידע" (סנהדרין יט ע"א שו' 15); "ולי נן" (ו!) ⁹⁷ "כתיבין" (שבועות לד ע"ג שו' 60). וע"ע ולמה לי נן אמרין.

3. "מה" תחת "מאן"

"מה" משמשת לעתים במקום "מאן"⁹⁸, כגון: "ולא ידעין מה אמר דא ומה אמר דא" (פאה טו ע"ב שו' 16; שבת ח ע"ג שו' 15); "כמה דאמ" (ויבמות ב ע"ג שו' 45); "מה דאית לָהּ" (סוטה כג ע"ד שו' 46); "מאן דמר... מה דמר..." (סנהדרין כג ע"ד שו' 42-43); "מה דמר... ומאן דמר..." (שבת ז ע"ג שו' 4-5); "מה תנא הדא מתניתא" (סוטה יח ע"ב שו' 33); "מה תני" (גיטין מז ע"ד שו' 37). בכולם "מה" = "מאן"⁹⁹.

4. "מאן" תחת "מה"

מצאנו "מאן" שמשמשת במקום "מה"¹⁰⁰. לדוגמה: "ולא ידעין מאן תנה" (וכלאים לא ע"ג שו' 62) תחת "מה", כמו שהוא בפאה יז ע"ד שו' 48; "מאן דאמר ר" (קידושין סד ע"א שו' 53); "מאן דאמר ר' צריכה לר" (ויומא לח ע"ג שו' 20)¹⁰¹; "מאן מקיים ר' טעמיה דר" (ברכות יב ע"ג שו' 18); "מאן נפק מביניהון" (דמאי כב ע"א שו' 56); "מן מאן דאנן חמיין רבנן" (ברכות י ע"ג שו' 27); "מן מאן דתני" (תרומות מא ע"א

⁹⁴ אבל "יהן (ו!) תנינן" (ויבמות טו ע"ד שו' 49) אינה אלא שיבוש של "והא תנינן" — ע"ע והא תנינן.

⁹⁵ ראה דלמן, עמ' 102, אות 8.

⁹⁶ ראה דלמן, סוף עמ' 103, אות 8.

⁹⁷ צריך לומר: נון. ולהלן, שם, שו' 61: "לית אינון כתיבין".

⁹⁸ ראה לויאס, גלילית, עמ' 38, סי' 2.

⁹⁹ ויש חילוף בזה בין כתבי היד: למשל, "מה דמר" (ויבמות ז ע"ג שו' 64) / "מן דמר" (קטע זוסמן

עמ' 103 שו' 48); ובברכות יב ע"ג שו' 27: "מאן דמר", אבל בקטע אפשטיין: "מה דאמר" (עמ' 280 שו' 19).

וכתב אפשטיין: "מה דאמר" מן (טעות רגילה) (שם, הערה לשורה 19). ואולם הלשון הזה ישנו גם להלן,

עמ' 282 שו' 4, ושם העיר בסתם: "מה" מן" (הערה לשורה 4).

וראה עוד שלא במסגרת המונחים: "מה מברכה" (ברכות יב ע"א שו' 52, אבל בכ"ר: "מן" (עמ' 87

שו' 21); "ומן פסק לה" (תענית סה ע"ב שו' 25, ובקטע זוסמן: "מה" (עמ' 49 שו' 34).

¹⁰⁰ ראה לויאס, גלילית, עמ' 37, סי' מו, הע' ב, סי' 1. וכבר העיר ליברמן על "מאן דאמר ר'":

"= מה, כרגיל בירושלמי" (ורכ"פ, עמ' 288, ד"ה מה דמר [עמ' 287]). ועל הלשון "ודא מסייעה למאן דא'

בנאי" (בבא מציעא יב ע"ג שו' 10) העיר: "למאן (= למה)" (תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 306, שו' 13-14).

וראה עוד אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 33, הע' 3.

¹⁰¹ ובכ"ל עמ' 487 שו' 33: "מן".

שו' 12; ושלא במסגרת המונחים: "מאן לחשתה ליה" (שבת יד ע"ד שו' 35). בכולם "מאן" = "מה".

חילוף זה קיים גם בצורה החסרה "מן" תחת "מאן":
 "מן את בעי" (גיטין מד ע"ד שו' 24); "מן דהוה מותבה ר' לר' התיב ר' לר'" וכו'
 (יבמות ו ע"ב שו' 26); "מן דהוה עובדא" (שבת ה ע"ד שו' 5); "מן מקיים ר' טעמיה
 דר'" (ברכות ב ע"ד שו' 19). בכולם "מן" = "מה"¹⁰².

5. "דלא" = "דא אלא" או "די אלא" או "שהיא באה באשגרה תחת "אלא";
 "דילא" ו"די לא" = "די (= "דאי", "דהיא") אלא"

המילה "דלא" מופיעה בין היתר בשבעת הערכים הבאים, והמילה המחוברת "דילא"
 בשלושה מהם¹⁰³, והמפורקת "די לא" בחמישה מהם¹⁰⁴ — ואלה הם שבעת הערכים
 האמורים:

- א) לא אתיאי אלא; ובכללו: לא אתיא דלא, אלא (!) אתיא די לא¹⁰⁵.
- ב) לא מסתברא דלא (בניחותא); ובכללו: לא מסתברא דילא¹⁰⁶. וכיוצא בו: לא
 מסתברא דלא חילופין (בניחותא).
- ג) לא מסתברא דלא (בלשון קושיא); ובכללו: לא מסתברא די לא¹⁰⁷. וכיוצא בו:
 לא מסתברא דלא חילופין (בלשון קושיא)¹⁰⁸.

¹⁰² ולעתים יש חילופים בצורה זו בין כתבי היד. למשל, "ומה מר" (בבא מציעא ח ע"ג שו' 35) /
 "ומן אמר" (כי"א עמ' 48 שו' 58).

¹⁰³ בשני, ברביעי ובשישי.

¹⁰⁴ בראשון, בשלישי, ברביעי, בשישי ובשביעי.

¹⁰⁵ ולעתים צורת המונח היא "לא אתיאי דא אלא" (בבא קמא ו ע"א שו' 1), ע"ש. וראה עוד ערך
 "לא אתיאי דא אלא... כדברי ר'". וראה עוד "לא אתיא דלא על רישא" (שביעית לג ע"ב שו' 37; אבל
 בראשונים: "אלא" — ראה אהצו"י, שביעית, סוף עמ' 4, ד"ה לא אתיא).

¹⁰⁶ ולעתים צורת המונח היא "לא מסתברא אלא", "לא מסתברא לא", ע"ש. ולעתים יש חילופים
 בין נוסח דפוס ויניציאה לכ"י ליידן בביטוי זה. למשל, שבת יד ע"ג שו' 30: "לא מסתברא לא", אבל
 בכ"ל: "דלא" (עמ' 371 שו' 10), והוגה "אלא", אלא שהסדר התעלם מן ההגהה; וראה מה שהערתי עליה
 בהערות לערך על אתר (וראה רטנר, אהצו"י, שבת, עמ' 136, סוף ד"ה א"ל דקרי; ולא דייק; וכן ישנם
 חילופים במילה "דלא" בין המקבילות בד"ו — ראה אהצו"י, שבת, עמ' 97, ד"ה לא מסתברא).

¹⁰⁷ וגם "לא מסתברא אלא", "לא מסתברא דאי לא", "לא מסתברא דלא", ע"ש. ויש חילופים
 לעתים בין נוסח דפוס ויניציאה לכ"י ליידן בביטוי זה, ראה יומא לט ע"ב שו' 16: "לא מסתברא דאי
 לא", אבל בכ"ל: "לא מסתברא דלא" (עמ' 491 שו' 25), ונגרדה הדל"ת, ונוסף בין השורות "דאי" (וראה
 לשון המקבילות שציין רטנר, אהצו"י, יומא, עמ' 18, ד"ה אמר ר' מנא; יבמות ט ע"ג שו' 59: "לא
 מסתברא דלא אלא (!)", אבל בכ"ל: "לא מסתברא אלא" (עמ' 25 שו' 7), ונוספה "דלא" בין השורות,
 והמדפיס העתיק בטעות את שני הלשונות.

¹⁰⁸ ולעתים צורת המונח היא "לא מסתברא דאילא חילופין", ע"ש. וגם במונח זה האמור בלשון
 קושיא יש חילופים בין דפוס ויניציאה לכ"י ליידן — ראה יומא מ ע"ד שו' 16: "לא מסתברא אלא
 חילופין", אבל בכ"ל: "לא מסתברא דלא" (עמ' 499 שו' 14), והוגה.

(ד) לא צורכה דלא (כלומר, אין הספק אלא); ובכללו: לא צורכא דילא, לא צורכה די לא¹⁰⁹.

(ה) לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בניחותא).

(ו) לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בלשון קושיא); ובכללו: לא צורכא דילא, לא צורכא די לא¹¹⁰.

(ז) לית טעמא אלא; ובכללו: לית טעמא דלא, לא (!) טעמא די לא¹¹¹.

והמפרשים והחוקרים מפרשים "דלא" זו בדרך כלל כמו "אלא"¹¹², אבל הם נתחבטו בפתרונה.

¹⁰⁹ המונח מופיע בצורות שונות נוספות: "לא צורכא אלא", "לא צריכא דלא", "לית צורכ' דא לא" ועוד, ע"ש. ולעתים ישנם חילופים בין דפוס ויניציאה לכ"י ליידן במונח זה — למשל, ביומא מה ע"ב ש' 1 בד"ו: "לא צורכא אלא", אבל בכ"ל: "לא צורכא דלא" (עמ' 521 ש' 20), והוגה. ולעתים ישנם חילופים בין דפוס ויניציאה ובין נוסח הראשונים — ראה "לא צורכא אלא" (יומא מה ע"ב ש' 1), אבל באו"ז: "דלא" ואהצו", יומא, עמ' 94, ד"ה לא צורכא).

¹¹⁰ ולעתים ישנם חילופים בין דפוס ויניציאה ובין נוסח הראשונים והאחרונים במונח זה. כגון "לא צורכה דלא" (שבת ה ע"ב ש' 46, אבל ברמב"ן: "לא צורכא דלא" ועל פי אהצו", שבת, עמ' 39, ד"ה לא צורכה). כיוצא בזה, "לא צורכא דילא" (תענית סז ע"ד ש' 40), אבל במלא"ש: "לא צורכא דא אלא" (תענית פ"ד סוף מ"ב, ד"ה הגיע זמן; על פי אהצו", תענית, סוף עמ' 94, ד"ה לא צורכא). וכן "לא צורכה דילא" (מגילה עה ע"ב ש' 53), אבל במלא"ש: "לא צורכא דא אלא" (מגילה פ"ד מ"ה, ד"ה המפטיר; על פי אהצו", מגילה, עמ' 95, ד"ה לא צורכה; שניהם בעקבות הרש"ס).

¹¹¹ וישנן צורות נוספות: "לית טעמיה דלא", "לית טעמא דא אלא", ע"ש. ולעתים ישנם חילופים בביטוי הזה בין דפוס ויניציאה לכ"י ליידן, כגון: "לית טעמא אלא" (שבת ה ע"ב ש' 2, אבל בכ"ל: "דלא" (עמ' 325 ש' 34), והוגה — ראה מבואות לסה"א, ריש עמ' 505, ש' 2, ועיי' שם, הע' 14; "לית טעמ' אלא" (פסחים לז ע"ד ש' 58, אבל בכ"ל: "לית טע' דלא" (עמ' 484 ש' 29), והוגה, וראה ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 524, ד"ה אית לך, ולא דייק. ובקטע אלוני לפסחים: "דאילא" (עמ' 44 ש' 27); "לית טעמא דא אלא" (פסחים, לז ע"ד ש' 49), והגיה ליברמן: "לית טעמא דלא" (ירוכ"פ, שם, ד"ה למה), אבל בקטע אלוני לפסחים קרוב לגירסת ד"ו: "לית טעמא דלא" (עמ' 44 ש' 14; הדל"ת מנוקדת כאן בניקוד ארץ ישראל, ואלוני [מבוא, עמ' לון פתר את זה כסגול, אם כי לפי קריאתו הסגול הזה בא על האל"ף]; "לית טעמא אלא" (סוכה נב ע"ד ש' 38), אבל בכ"ל: "לא טעמ' די לא" (עמ' 558 ש' 27), והוגה — ראה מהד' האקדמיה עמ' 642 ש' 1. והצורה המשובשת "לא (!) טעמא די לא" (שם, נג ע"ג ש' 47) כן היא גם בכ"ל (עמ' 562 ש' 29, אבל שם: "טעמ'") — ולא הוגה.

לעומת זאת "דילא" בביטוי "מתניתא דילא כר'" (ביצה סא ע"ד ש' 46 = כ"ל עמ' 607 ש' 19; ושם: "מתנית'"), הוא, כנראה, כתיב מלא תחת "דלא". על כל פנים "דילא" בביטוי זה היא בעלת הוראה אחרת מזו הנידונה כאן.

¹¹² למשל: "אבל מצאתי שדרך הירושלמי לכנות אלא בשם דלא והוא בהרבה מקומות", וכו' (ור' יצחק אייזק יהודה יחיאל, האדמו"ר מקמארנא, מסכת שקלים עם פירוש פני זקן, ירושלים חש"ד, יט ע"א, ד"ה ה"ג לא צריכה). וכן כתב להלן: "בכל הירושלמי דלא הוא אלא" וכו' (שם, ד"ה לא צורכא דלא). והר"ף כתב: "וכן מצינו בהרבה מקומות לא צורכה דלא ופירושו לא נצרכה אלא, לית טעמא דלא אין הטעם אלא, לא מסתברא דלא אין הסברא נותנת אלא" (מבואה"י, י רע"ב, ערך דלא, דילא; ההדגשות במקור). וכן במלאכת שלמה (רש"י טויסיק, מינכן תרל"ו): "כי דלא בלשון ירושלמי אלא"

הרז"ף כתב: "עיקרו דאי לא ונתחברו הב' תיבות ונבלע האל"ף (ולרוב גם היו"ד) ופתרנונו כמו אלא בבבלי"¹¹³; וכיוצא בזה כתב בפירושו "אהבת ציון" על "לית צורכ' דאי לא" (ברכות י ע"ב שו" 31): "הרבה פעמים בא בש"ס לית צורכה דלא (דאי לא) ופירושו בכל מקום לא מיבעיא לפלוני אלא דבר זה ומפורש אח"כ באיזה דבר בא הספק" וכו'¹¹⁴. ולא נתברר מדבריו כיצד הוא מפרש "דאי" זו. ואפשטיין כתב על "לית טעמא דלא" תחת "אלא": "וכ"ה לשון הירוש': ליתא טעמא דלא (=דאילא)"¹¹⁵. ואין דבריו מחוורים.

אשר לבעלי המילונים, קוהוט מקבל את פתרונו של הרז"ף במבוא הירושלמי, "דאי לא", והוא מפרש "דאי" כ"אם", וכופה פתרון זה על כל הביטויים האלה¹¹⁶, וכמוהו סוקולוף¹¹⁷. וראה עוד לוי, א, עמ' 406, טור ב, ערך דלא, דילא. אשר למדקדקים, לויאס פתר את המילה "דלא" כשלעצמה בשלושה פתרונות שונים — "דא אלא", "דאי לא", "דאלא"¹¹⁸ — אלא שלא ירד לסוף העניין בפירוש הביטויים האלה¹¹⁹. ומוסקוביץ התלבט בה והניחה בצ"ע¹²⁰.

ואולם העיון מלמד שישנם שלושה פתרונות שונים למילה "דלא": "דא אלא", "די אלא", "אלא", ופתרון אחד למילה "דילא" ולצורה "די לא" — "דאי (=דהי", "דהיא") אלא" — כמו שאני הולך ומפרש.

ותחילה יש לומר שאת המילה "די" אנו מוצאים בירושלמי בשלוש משמעויות: ש'; דאי (כלומר דאין, שאם); דהיא (כלומר שהיא)¹²¹.

וח"ב, עמ' 32, ערך לית טעמא דלא. ורבינוביץ כתב: "לא צורכא דלא (פ') כמו אלא וכן הרבה בירושלמי (כזה) (שתא"י, ריש עמ' 403, ד"ה לא צורכא). ואפשטיין כתב: "שכן הוא לשון רגיל בירוש' לא מסתברא דלא, כלומר אלא" (מבואות לסה"א, סוף עמ' 520, הע' 5; ההדגשה במקור). וליברמן כתב: "כן הוא הסיגנון הרגיל בירושלמי ואין להגיה ולמחוק את ה'דלא" (ורכ"פ, עמ' 64, ד"ה הוי לית טעמא דלא; "בב"ל: הוי לית טעמא דלא ותוקן 'אלא, ותיקון זה קילקול הוא" (שם, עמ' 70, ד"ה הוי; "ימלה ['] דלא' במקום 'אלא' באה ע"פ רוב בקשר עם לא מסתברא דלא, לא צורכה דלא וכו'" (שם, ריש עמ' 144, סד"ה ודלא כר', עי"ש). וראה עוד שם, עמ' 183, הע' 1. וגינצבורג כתב: "ואולם דלא בארמית של בני ארץ ישראל משמעו **אלא**" (גינצבורג, פירושים, ב, עמ' 321, ד"ה ובמה [עמ' 320]; ההדגשות במקור). וראה עוד דלמן, סוף עמ' 222.

¹¹³ מבוא"ה, י רע"ב, ערך דלא, דילא.

¹¹⁴ אהבת ציון, לז ע"א, ד"ה לית צורכה.

¹¹⁵ מבואות לסה"א, עמ' 505, הע' 14.

¹¹⁶ ראה עה"ש, ג, עמ' סז, טור א, ערך דל, דלא, דילא.

¹¹⁷ ראה סוקולוף, עמ' 150, טור א, ערך דלא (השני), והוא מדייק לשיטה זו יותר מקוהוט ורושם "דאן לא".

¹¹⁸ ראה לויאס, גלילית, עמ' 18, ס' ז, אות א.

¹¹⁹ ראה שם, עמ' 235, אות ד.

¹²⁰ ראה מוסקוביץ, מינוח, עמ' 329, ד"ה התיבה. ובספרו, טרמינולוגיה, ריש עמ' 306, קבע את

הצורה המקורית "לא אתיא דא אלא" כצורה משובשת; ולחלוק, עמ' 332, ערך "לא צורכא דלא" קבע את הצורה "לא צורכא אלא" כצורה תינית!

(א) ש-¹²² — כגון "די ייא קרורה עליל" (סוכה נא ע"ד שו' 27); פירוש: שיכנס הקור¹²³.

(ב) דאי¹²⁴ — כגון "אמרין די לא הוה עבד ליה כן לא הוה אתי" (תרומות מח ע"ב שו' 16). ובסוכה נה ע"ב שו' 63 בשם הלל הזקן: "די לא נן הכא מאן הכא"¹²⁵. ובצורתה המחוברת ל"לא" — "דילא". משמעות זו שגורה בביטוי "דילא כן"¹²⁶. ויש שנשתבשה ל"דלא"¹²⁷, כגון במקבילה לתרומות מח ע"ב הנ"ל: "דלא הוה עבד כן לא הוה אתי" (שבת ד ע"ד שו' 8), וכגון "דלא ידע דהוא נפק לא עליל" (תרומות מה ע"ד שו' 58)¹²⁸. (ג) דהיא¹²⁹ — למשמעות זו ראה, למשל, "הכל מודין בשפיכה די הכן ובהזייה די הכן" (פסחים לב ע"ג שו' 42)¹³⁰; וכן הוא בביטוי "די מתניתא". ונמצאת בצורתה הארוכה בביטוי "דהיא צריכה ליה" (ויבמות יא ע"ב שו' 43; כתובות כה ע"ב שו' 58 [ושם: "לה"]¹³¹). ונשתבשה המילה הזאת "די" בהוראה זו, וכן אחיותיה "דאי" ו"דהיא"¹³², בכמה מקומות.

¹²¹ במקום אחד היא משמשת לכאורה גם במשמעות רביעית: "של" — ראה "ערבא דו (!) נפשך אנא" (תרומות מה ע"ד שו' 9), וצריך לומר לכאורה: די נפשך, כלומר כשימושה בארמית מקראית, ראה, למשל, דניאל ב, יד, טו, יט, כ. אבל נראה יותר שאין כאן אלא כתיב מלא אחרי שווא, וצריך לומר: דינפשך, כלומר דנפשך. וכן הוא באמת במקבילה בעבודה זרה מא ע"א שו' 64: "ערבא דנפשך אנא".
¹²² ראה לויאס, גלילית, סוף עמ' 36, סי' מא, אות א.

¹²³ וראה עוד: "די ביומיא אישתני עלמא" (סוטה יז ע"ב שו' 18), ובמקבילה בפאה כ ע"א שו' 59: "דביומיא"; "מסר ליה תרין תלמידין די יהלכון עימיה גו סכנתא" (כתובות לה ע"א שו' 53), ובמקבילה בכלאים לב ע"ב שו' 48: "דיהלכון... בגין"; ובגיטין מט ע"א שו' 23: "פקיד לבנתיה די יהוין עבדן כריש לקיש", ובמקבילה בקידושין סג ע"ד שו' 22: "דיהוין עבדן" (שלוש הדוגמאות האלה על פי לויאס, גלילית, עמ' 36, סי' מא).

¹²⁴ ראה דלמן, עמ' 96, סי' 1; סוף עמ' 222.

¹²⁵ והדברים באו בתרגום לעברית בברייתא שבבבלי סוכה נג ע"א: "ואם איני כאן מי כאן".

¹²⁶ כעדות הצורה "דאי לא כן" (וימא מד ע"א שו' 5) — ע"ע דלא כן. הביטוי מופיע גם בצורה המפורקת: "די לא כן" (כגון: ראש השנה נו ע"ב שו' 32; ביצה ס ע"ב שו' 12, סא ע"ב שו' 16).

¹²⁷ או שיש כאן כתיב חסר.

¹²⁸ כלומר: שאם [הוא], כלומר הנחש] לא יודע שהוא יוצא (כלומר, מתוך הנקב), [הוא] לא נכנס.

¹²⁹ ראה דלמן, סוף עמ' 239. וראה עוד שם, עמ' 98, אות ב, אות א: אי = היא.

¹³⁰ שלא כעה"ש, ג, עמ' לט, טור א, ערך די 2.

¹³¹ וראה עוד "מה דהיא צריכה לר' שמעון פשיטא לר' יוסי בר חנינה" (גיטין מח ע"א שו' 46).

ועיין עוד ערך "מה דהיא מתניתא ב... ברם, ב"לית [צריך לומר: כתי] פשיטא לך דהיא מותר" (מעשר שני נד ע"א שו' 28), הנוסח בכ"ר שם: "לית פשיט' לך שהוא מותר" (עמ' 2275 שו' 12), ו"הוא" נראה עיקר, וצריך לומר: דהוא.

¹³² "די נשתבשה ל"דו" — ראה: "אבל במקום שכותבין כתובה מה דו (!) מפקא היא גובה" (כתובות כה ע"ב שו' 18), וצריך לומר: די, והעד: "היא גובה", כלומר, האשה. פירוש: מה שהיא מוציאה היא גובה; "מאן דמר דו (!) כן" (שם, כה ע"ג שו' 54), וצריך לומר: מאן אמר די — שהיא, כלומר, מילתא. "דאי" נשתבשה ל"דא" — ראה "מה דא (!) פשיטה" (סוטה יז ע"ג שו' 9), וצריך לומר: מה דאי, כלומר מה דהיא (שלא כלויאס, גלילית, ריש עמ' 37, אות ב).

אשר למילה "לא", אנו מוצאים אותה בכמה ביטויים כלשון קצרה תחת "אלא". עיינו, למשל, בערכים הבאים: כלום... אלא...; כלום אמר ר' אלא; כלום אמרו... לא...; כלום למדו... אלא... — כל הביטויים האלה יש שהם מופיעים עם "אלא" ויש שהם מופיעים עם "לא"¹³³. מכאן שאין "לא" אלא צורה קצרה של "אלא"¹³⁴.

וכן מלמדות כמה מקבילות אחרות בדפוס ויניציאה: "כלום טעמא דבית שמי לא" וכו' (פסחים לז ע"ג שו' 49), אבל במקבילה: "אלא" (ברכות יא ע"ד שו' 36)¹³⁵; מועד קטן פ ע"א שו' 47: "מועד על ידי שהוא אסור במלאכה לא התירו לא דבר שהוא אבד", אבל להלן פ ע"ג שו' 20: "אלא"; נזיר נא ע"ד שו' 25: "כלום אמר (!) אמרת לא משום שהוציא נזירות מתוך פיו", אבל להלן, שו' 51: "כלום אמרת. אלא משום שהוציא נזירות מפיו"¹³⁶. והיא היא¹³⁷.

ואילו "דהיא" יש שנשתבשה ל"דהא" — ראה "תלמידיו דרבי יוסי בן חלפתא שאלון תינייתא ולא שאלון קדמיתא דהא (!) פשיטא לון" (נזיר נו ע"ב שו' 29). וצריך לומר ברישא: שאלון קדמיתא ולא שאלון תינייתא, כמו שהערתי בערך "שאלון תינייתא (!) ולא שאלון קדמיתא (!)", וצריך לומר בסיפא: דהיא. והדברים חוזרים על "תינייתא", כלומר, על השאלה השנית. ויש שנשתבשה ל"דהא" — ראה "ואילו לא את אמרת [צריך לומר: אתאמרת] הדא לא הוינן ידעין דהוא (!) כן" (תרומות מז ע"ב שו' 36), וצריך לומר: דהיא, שהרי בנקבה אנו קיימין. וראה עוד "דהא (!) צריכה ליה" (קידושין נט ע"ג שו' 18), וצריך לומר: דהיא; ותוכיח "צריכה".

¹³³ ויש שתוקנה "לא" ל"אלא" — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 143, ד"ה (תני) ר' יוסי.

¹³⁴ ועיין ירוכ"פ, עמ' 277, ד"ה ועיין שה"ש רבה. ולפי מה שכתבתי, אין צורך לתקן שם "אלא" תחת "לא". ולאטימולוגיה של המילה "אלא" ראה ח' לון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 104 ואילך.

¹³⁵ ורטנר הגיה על פיה — ראה אהצו"י, פסחים, עמ' 129, ד"ה טעמא דבית שמאי. ואין צורך.

¹³⁶ פירוש "אמרת": אמרה הפרה, עיי"ש.

¹³⁷ חילופים כאלה בין "אלא" ל"לא" ישנם גם בין דפוס ויניציאה לכ"י לידן לפני ההגהה — ראה: ד"ר תרומות מ ע"ב שו' 47: "כלום למדו... אלא", אבל בכ"ל: "לא", והוגה (ראה מבואות לסה"א, עמ' 441, [מ ע"ב], שו' 47; שם, הע' 12); מעשר שני נג ע"ג שו' 4-5: "כלום יש... ובקפלוטות אלא טעם דגין", אבל בכ"ל: "לא", והוגה (ראה מבואות הנ"ל, עמ' 469, נג ע"ג, שו' 5); שבת ז ע"ד שו' 31: "לא אמרו אלא", אבל בכ"ל: "לא", והוגה (ראה מבואות הנ"ל, עמ' 508, ז ע"ד, שו' 35); שם, י ע"ב שו' 28: "כלום למדו... אלא", אבל בכ"ל: "לא", והוגה (ראה מבואות הנ"ל, ריש עמ' 515, שו' 28; שם, הע' 39, עיי"ש היטב; וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 143, ד"ה (תני) ר' יוסי); שם, יג ע"א שו' 28: "אלא כן אנו קיימין", אבל בכ"ל: "לא", והוגה (ראה מבואות הנ"ל, עמ' 518, יג ע"א, שו' 28); ובפסחים לב ע"ד שו' 13: "לא היתה ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד", אבל בכ"ל: "לא" (עמ' 458 שו' 14), ותיקן המגיה בגוף המילה: "אלא" (ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 465, ד"ה אין ישיבה). ולפי מה שכתבתי, כל ההגהות האלה מיותרות. חילופים כאלה ישנם גם בין דפוס ויניציאה ובין כתבי היד השונים:

א. דפוס ויניציאה וכ"י רומי

"כלום... אלא" (ד"ר ברכות יא ע"ד שו' 36, שו' 39-40 ושו' 41-42) / "כלום... לא" (כ"ר עמ' 85 שו' 27, שו' 34 ושו' 37-38); "כלום למדנו... אלא" (מעשר שני נג ע"ב שו' 7) / "כלום למדו... לא" (עמ' 285 שו' 17). וראה עוד: "לא סוף דבר... אלא" (תרומות מ ע"ב שו' 10) / "לא" (עמ' 214 שו' 35); "אלא" (מעשרות מט ע"ד שו' 19) / "לא" (עמ' 256 שו' 9). ולהפך: "לא" (תרומות מ ע"ב שו' 44) / "אלא" (עמ' 215

וכן היא הוראתה של "לא" בשני הביטויים "כלום איננו פליגין תמן לא" (ועירובין כא ע"א שו' 52) ו"לא מסתברא לא" (שבת יד ע"ג שו' 30). על פי כל זה כללתי בספר את הערכים "לא (= אלא; מדרשית); "לא (= אלא; תלמודית); ו"לא (= אלא; בתמיהה)".

והנה, מחמת שנתעלמה משמעות זו של "לא" מן רוב החכמים¹³⁸, הם נתקשו בפירושו של הקטע הבא העוסק בארבעת הכוסות של פסח:

מהו לשותותן מפוסקין כלום אמרו שישתה לא שישתכר. אם הוא שותה אותן מפוסקין אף הוא אינו משתכר (שבת פ"ח ה"א, יא ע"א שו' 24, ומקבילות).

פירוש "מפוסקין": בהפסקות, בשהייה, שלא בבת אחת, כדברי המפרשים. ובפירוש העניין: פירוש הפני משה קשה¹³⁹, ופירוש קרבן העדה סתום, והגר"א מגיה¹⁴⁰. וליברמן כתב: "אולי צ"ל: כלום אמרו שישתכר, לא שישתה? ואם הוא שותה מפוסקין אף הוא אינו משתכר? בתמיהה"¹⁴¹. כלומר, שהמצווה היא לשתות ד' כוסות, לא להשתכר, והשותה אותן מפוסקין הוא משתכר, ואין זו כוונת המצווה.

סירס אפוא ליברמן את המאמר הראשון, ופירש את השני בתמיהה. והדברים קשים: כלום משתכר אדם בשתיית מפוסקין יותר משתיית רצופין?¹⁴²

שו' 12. ובד"ו ברכות יג ע"ג שו' 30: "אמר להון לית איפשר או לעיל מינה או לרע מינה", אבל בכ"ר: "לית איפשר לא מלעיל" וכו' (עמ' 93 שו' 33). כלומר, לית איפשר אלא מלעיל.

ב. דפוס ויניציאה ושרידי הירושלמי

"לא שנייה היא" (ד"ו שקלים מו ע"ב שו' 47) / "אלא שנייה היא" (שרי"ר עמ' 123 שו' 27); "כלום אמר ר' אלא" (שם, מח ע"א שו' 28) / "כלום אמר ר' לא" (עמ' 130 שו' 10).

ג. דפוס ויניציאה וקטעי הירושלמי

"אלא כן אנן קיימין" (ויבמות ה ע"ג שו' 57) / "לא כן אנן קיימין" (קטע זוסמן עמ' 87 שו' 20).

חילופים כאלה קיימים גם בין דפוס ויניציאה לנוסחאות הראשונים:

שבת י ע"ב שו' 28: "כלום... אלא", אבל באו"ז: "לא" (ראה אהצו"י, עמ' 96, ד"ה למדו. והביאו ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 143, ד"ה (תני) ר' יוסי, שציינתי לעיל [עמ' רנא, הע' 137]); מגילה עה ע"ג שו' 4: "כלום אמרו... לא", אבל בראשונים: "אלא" (ראה אהצו"י, עמ' 97, ד"ה שאסור; וראה שם, עמ' 110, תקונים לצד 97 שו' 42); חגיגה עה ע"ג שו' 21: "כלום אמרו... לא", אבל ברמב"ן: "כלום אמרו... אלא" (ראה אהצו"י, עמ' 70, ד"ה כלום); מועד קטן פ ע"א שו' 47: "לא דבר שהוא אבד", אבל ברי"ף גיאת: "אלא" (ראה אהצו"י, ריש עמ' 79, ד"ה לא דבר; וכבר הערתי על מועד קטן לעיל, עמ' רנא, ד"ה וכן מלמדות), שם, פג ע"א שו' 61: "כלום אמרו... לא", אבל ברמב"ן: "אלא" (ראה אהצו"י, עמ' 124, ד"ה לא מפני).

סוף דבר: אין "לא" במקומות האלה ודומיהם אלא "אלא".

¹³⁸ אבל לא כולם — ראה את דברי ההגהות האנונימיות על הירושלמי שהזכרתי להלן, עמ' רנד, ד"ה ואמנם, על שבת פ"ד ה"ג, יד ע"ג שו' 30: "לא מסתברא לא דקלין. פי' לא מסתברא אלא דקלים שנשנה דקלים שהן יוצאין וכו'" (וכבר לאדן, קסט ע"א). ועיין עוד אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 515, הע' 39, אבל אין דבריו מחוורים.

¹³⁹ עי' ש נד ע"א, ד"ה מהו לשתות.

¹⁴⁰ ראה הרידב"ז, שם, ד"ה כלום אמרו.

¹⁴¹ ירוכ"פ, עמ' 152, ד"ה כלום.

לכן נראה לי שאין "לא" במאמר הראשון אלא "אלא" ובתמיהה, ואין להגיה; ויש לקרוא את המאמר השני — בניגוד לראשון — בניחותא. פירוש, הגמרא פושטת את הבעיא "מהו לשתותן מפוסקין" באומרה: "כלום אמרו שישתה **אלא** שישתכר?!" — כלומר, הרי תקנת ד' כוסות אינה אלא כדי שישתכר וישמח בפסח, בבחינת יין "המשמח אלהים ואנשים" (שופטים ט, יג), "ויין ישמח לבב אנוש" (תהלים קד, טו)¹⁴³. ואם הוא שותה את הכוסות מפוסקין (והוא המאמר השני האמור בניחותא), לאט לאט, מעט מעט, כל שהוא כל שהוא, אף הוא אינו משתכר, ואינו מקיים את המצווה. וכבר פירש כן המיוחס לתלמיד הרשב"ש לפי דרכו, וזה לשונו: "**לא בכדי שישתכר**, דבענן מלא לוגמיו שיהא לו טעם יין, והמפסיק אין ראוי להשתכר, דתנן בפ' אמרו לו¹⁴⁴ אם הפסיק בה פטור, גבי שתה רביעית ונכנס למקדש"¹⁴⁵.

נחזור לענייננו. עכשיו, משנתבררה לנו משמעותן של המילה "די" ושל המילה "לא" בנפרד, אנו חוזרים לצורה "דלא" בשבעת המונחים הנזכרים ומוצאים אותה על שלושה דרכים:

- (א) יש שפירושה "דא אלא", זאת בביטוי "לא אתיא דלא". ואכן, מצאנו ביטוי זה פעמיים בצורתו המלאה: "לא אתיא דא אלא", כמו שכבר הערתי¹⁴⁶. על פי זה, נראה שיש להגיה כאן את הצורה "די לא" ולגרוס "דילא" במילה אחת¹⁴⁷.
- (ב) ויש שפירושה "די (= "דאי", "דהיא") לא", כלומר "שהיא אלא",¹⁴⁸ וזאת במונח "לא מסתברא דלא (בניחותא)" — אם לא בכל המופעים שלו, על כל פנים במקצתם¹⁴⁹.

¹⁴² ראה עוד דברי המיוחס לתלמיד הרשב"ש, שהבאתי בפנים בסמוך.

¹⁴³ ובתוספתא פסחא, פ"ה ד, עמ' 196 ומקבילות, אמרו: "מצוה על אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל. במה משמחן, ביין, דכת' ויין ישמח לבב אנוש". ובבבלי סוכה מט ע"ב אמרו על הפסוק "הסד נסד שכר לה" (במדבר כה, ז): "אמר רב פפא לשון שתיה לשון שביעה לשון שכרות". ועיין ברש"י שם, ד"ה שכר. וראה עוד ספרי זוטא, סוף עמ' 324: "נסד שכר, דאנא רוי דאנא שבע". ועיין בשאר המקורות שציין הורוביץ שם. כלומר, לשון שכרות האמורה כאן — **לשבת**. ובפסחים לז ע"ד שו' 44 אמרו: "כבר משוכר הוא" וכו' — "משוכר" ולא שיכור. ורביעית יין יש בה כדי לשכר — ראה, למשל, בבלי עירובין סד ע"א, נזיר לח ע"א: "שתה רביעית יין אל יורה". ובכריתות יג ע"ב: "וכמה כדי לשכר רביעית יין בן מ' יום".

¹⁴⁴ כריתות יג ע"ב.

¹⁴⁵ מסכת שקלים עם שני פירושים לרבותינו מקדמוני הראשונים וכו', מהד' א' סופר, ניוירוק תשי"ד, עמ' 32, ד"ה לא בכדי. והציין בהערה הקודמת הוא על פי הערה יח שם.

¹⁴⁶ לעיל, עמ' רמז, הע' 105.

¹⁴⁷ כלומר, שהיו"ד מציינת את הסגול של האל"ף השמוטה של "אלא", כניקוד "דאלא" בקטע אלוני (ראה לעיל, עמ' רמח, הע' 111).

¹⁴⁸ ואמנם המילה "מסתברא" האמורה בלשון חיובית מתקשרת באות הקישור דל"ת, כגון: "מסתברא דבית שמאי יודון לרבי יוסי" (פאה יז ע"ג שו' 2); "מסתברא דר' שמעון בן לקיש הוא דו אמ' במחלוקת" (כתובות ל ע"ג שו' 34). ויש שהיא מתקשרת עם מקבילתה העברית, "ש" — ראה: "מסתברא שאין לנו יהודה ב"ר" (ביכורים סה ע"ג שו' 48); "מסתברא שתדחה נזירות תורה לנזירות שמשון" (נזיר נא ע"ב שו' 59).

ונראה שהוא הדין למונח "לא מסתברא דלא (בלשון קושיא)". ואמנם מצאנו את "דלא" מפורשת בשני הביטויים האלה בצורות "דילא", "די לא", "דאי לא", ובביטוי "לא מסתברא דלא חילופין (בלשון קושיא)" בצורה "דאילא"¹⁵⁰, כמו שכבר הערתי¹⁵¹. ואפשר שיש לפרש "דלא" בחלק מהביטויים האלה "דא אלא"¹⁵².

ג) ויש שהיא באה באשגרה תחת "אלא", זאת בארבעת המונחים האחרונים: "לא צורכה דלא (כלומר, אין הספק אלא)"; "לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בנחותא)"; "לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בלשון קושיא)" ו"לית טעמא דלא". הצורות "דלא" ו"דילא" כאן הן באשגרה מן "דלא" בשלושת הביטויים הראשונים¹⁵³, והצורות "די לא" ו"דא אלא", אינן אלא צורת "דלא" שנתפרקה בטעות לשני מרכיביה שבשלושת הביטויים הראשונים. והוא הדין לצורה "דאי לא" במונח "לא צורכה דלא (כלומר, אין הספק אלא)"¹⁵⁴. כמו כן, בכמה מופעים במונח "לא מסתברא דלא" (בנחותא) ובמונח "לא מסתברא דלא (בלשון קושיא)" נראה שאין "דלא" אלא באשגרה תחת "אלא"¹⁵⁵.

ואמנם, הפירוש הראשון של "דלא" כבר הוצע לשני המונחים הראשונים¹⁵⁶ על ידי אותו חכם אנונימי בהגהותיו לירושלמי, שהובאו על ידי החיד"א ב"כר לאדן"¹⁵⁷. וכך הוא כותב לשביעית פ"א ה"ד, לג ע"ב שו' 37: "לא אתיא דל"א על רישא פי' לא אתיא דא אלא על רישא"¹⁵⁸; לסנהדרין פ"ב ה"א, כ ע"א שו' 12: "לא אתיא דא אלא על אביו ועל אמו כר"מ כצ"ל"¹⁵⁹; למעשר שני פ"ד ה"ט, נה ע"ב שו' 41: "א"ר יוסי

¹⁴⁹ למשל, מעשר שני נה ע"ב שו' 41: "לא מסתברא דלא" — והדברים חוזרים על הסברא של ר' יונה דלעיל מינה, ע"ש; חלה נט ע"א שו' 33: "לא מסתברא דלא" — והדברים חוזרים על מה שלימד את הכהנות דלעיל מינה, ע"ש. בשתיקה "דלא" = "דילא".

¹⁵⁰ בנחותא — למשל, בבבב ס ע"ד שו' 52: "דילא"; ובלשון קושיא — למשל, בראש השנה נו ע"ג שו' 64: "די לא", והדברים חוזרים על הבעיא שקדמה, אם כי עדיף בעיניי לפרש כאן "אלא"; וכן ביומא לט ע"ב שו' 16: "דאי לא"; ובשבועות לג ע"ב שו' 41: "לא מסתברא דאילא חילופין". והנושא הנסתר בכל הביטויים האלה הוא "מילתא".

¹⁵¹ לעיל, עמ' רמז, הע' 107 והע' 108.

¹⁵² כמו שפירש החכם האנונימי הנזכר לקמן בפנים את הביטוי במעשר שני נה ע"ב שו' 41 הנ"ל (לעיל, הע' 149): "דא" — שה"חלום אמת". ועיין עוד: שבת ג ע"ד שו' 51; סוטה יז ע"ג שו' 3; קידושין סה ע"ג שו' 39.

¹⁵³ ונראה שהגו כאן "דלא".

¹⁵⁴ שהבאתי לעיל, עמ' רמח, בהערה 109.

¹⁵⁵ עיין, למשל, תרומות מה ע"ד שו' 35 (בנחותא). וראה עוד חלה נה ע"ג שו' 10 בערך "לא מסתברא דלא מחלפא שיטתיה (בנחותא או בלשון קושיא)".

¹⁵⁶ ונראה, שהוא הדין לשלישי.

¹⁵⁷ לשון החיד"א: "הגהות שמצאתי לא' קדוש בירוש' בגיליון כ"י ישן נושן" וכבר לאדן, ליוורנו

תקס"א, קסד ע"ב, ד"ה עוד.

¹⁵⁸ שם, קסה ע"ב.

¹⁵⁹ שם, קעא ע"א.

לא מסתברא דל"א כהוא [?] דלא מצטער. פי' דא אלא כהוא [?] דלא מצטער שאז חלום אמת¹⁶⁰.

בשיטה זו הוא מפרש כנראה גם את ארבעת המונחים האחרונים — בשבת פ"ב מתני' ג' דברים, ה ע"ב שו' 46: "לא צורכא דל"א הדליקו את הנר עשרתן ערבתן. דלא פי' דא אלא. כל' דהי"ל לתנא להקדים הדליקו דהוא איסור סקילה"¹⁶¹; ובשבועות פ"ד ה"ז, לה ע"ד שו' 37: "הוי לית טעמא דלא. פי' לית טעמא דא אלא והם ב' תיבות"¹⁶². כלומר, יש לפרש לשיטתו כך: לית טעמא — דא, הדא מילתא דאמרנן; כלומר, אין הטעם דבר זה שאמרנו אלא. וכיוצא בזה בפירוש הביטוי "לא צורכא דלא". וכן פירש הרש"ס¹⁶³. ועיין עוד לויאס, גלילית, עמ' 235, הע' 1.

אלא שאני מפקפק בפירוש זה של "דלא" בארבעת המונחים האחרונים, כי "טעמא" ו"צורכא" הן שמות, שלא כ"אתיא" ו"מסתברא" שהן צורות בינוני, ו"דא" משמשת בשופי בשני המונחים הראשונים כנושא, אבל שימושה באחרונים כנשוא נראה לי מוקשה ומסורבל.

אמנם הצורה "דלא" (ולעיתים בכתוב מלא "דילא") רווחת בדפוס ויניציאה בשני המונחים, "לא צורכא דלא (וכלומר, אין הספק אלא)" ו"לא צורכא דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בלשון קושיא)", עי"ש ושם, והיא רווחת גם בכ"י רומי¹⁶⁴. כמו כן הצורה "דלא" מופיעה בדפוס ויניציאה בביטוי "לית טעמא אלא" קרוב לעשר פעמים¹⁶⁵. והיא מופיעה גם בכ"י רומי בארבעת המופעים של הביטוי שבסדר

160 שם, קסו ע"ב.

161 שם, קסח ע"א.

162 שם, קעג ע"א.

163 כך מלמדים ניסוחיו של הרש"ס — ראה "לא צורכא דא אלא" (כלאים קסב ע"ב שו' 6, וכן הוא בכ"פ, אבל בד"ו שם, לב ע"ד שו' 41: "לא צורכא ולא (!)"; וכן הוא בשביעית קסו ע"ב שו' 11, אבל בד"ו שם, לט ע"ג שו' 36: "לא צורכא דלא"; וכן הוא בתרומות כב ע"א שו' 8, אבל בד"ו שם, מ ע"ד שו' 40: "לא צורכא דלא", וכן הוא בכ"מ (וראה עוד מה שהערתי לעיל, עמ' רכה, הע' 158); "לית טעמא דא אלא" (תרומות ט ע"ב שו' 12), אבל בד"ו שם, מ ע"ב שו' 57: "לית טעמא דלא", וכן הוא ממש בכ"מ של הרש"ס (והבאתי אותה לעיל, שם). וראה עוד מה שהערתי לעיל, עמ' ריט, הע' 122. וכן הוא בשלושת המונחים הראשונים — ראה: "לא אתיא דא אלא" (הרש"ס ביכורים כו ע"א שו' 12), אבל בד"ו שם, סד ע"ד שו' 36: "לא אתיא דלא"; "לא מסתברא דא אלא" (הרש"ס חלה נג ע"א שו' 16 בכ"י לונדון ובכ"מ), אבל בד"ו שם נט ע"א שו' 33: "לא מסתברא דלא" (בניחותא); וכן הוא ברש"ס חלה לט ע"ב שו' 4 בכ"ל ובכ"מ, אבל בד"ו שם, נח ע"ג שו' 10: "לא מסתברא דלא" (בניחותא או בלשון קושיא); "לא מסתברא [דא] אלא" (הרש"ס ברכות לא ע"א שו' 7, אבל בד"ו שם, ג ע"ד שו' 21: "לא מסתברא אלא" (בלשון קושיא), וכן הוא בכ"פ. וראה עוד "לא מסתברא דא אלא" (הרש"ס תרומות סח ע"ב שו' 2, אבל בד"ו שם, מג ע"א שו' 10: "לא מסתברא" (בתמיהה).

164 ראה, למשל: כלאים עמ' 168 שו' 30; שביעית עמ' 211 שו' 36; תרומות עמ' 218 שו' 14, עמ' 221 שו' 7, עמ' 223 שו' 20 (ושם: "צורכא"); מעשרות עמ' 265 שו' 34.

165 ע"ע לית טעמא אלא.

זרעים¹⁶⁶. ואף על פי כן, למרות המופעים הרבים של "דלא" בשלושת המונחים האלה, נראה לי שיש כאן אשגרת מונח¹⁶⁷ משלושת המונחים הראשונים¹⁶⁸ שבהם באה "דלא" כראוי תחת "אלא", כשהיא מתפרקת כאן לעתים בשיבוש לשני מרכיבים: "די לא", "דאי לא" ו"דא אלא".

דרך אגב, בביטוי "לא צורכה דלא" (על שני הפירושים של "צורכה" — ספק וצורך לומר) שאנו עסוקים בו, ישנם שני קשיים. הקושי הראשון הוא שבעלי המילונים תופסים את הצורה "צורכא" בכל מקום כשם¹⁶⁹, וכן סבור דלמן¹⁷⁰. והנה, מכיוון שמדובר בשם מן הראוי היה לנסח "לית צורכה אלא", כי בדרך כלל, בארמית הגלילית "לא" האמורה בניחותא שוללת את הפועל, לרוב את הבינוני¹⁷¹ אבל גם את העבר¹⁷² והעתיד¹⁷³, ורק לעתים נדירות היא שוללת את השם¹⁷⁴ ולעתים את התואר¹⁷⁵, ואילו "לית" שוללת בדרך כלל את השם¹⁷⁶ ולעתים רחוקות את הבינוני¹⁷⁷.

¹⁶⁶ ראה: ד"ו ברכות ז ע"א ש' 4: "לית טעמיה דלא", וכן הוא בכ"ר עמ' 65א ש' 11; פאה יז ע"ג ש' 40: "לית טעמא דלא", וכן הוא בכ"ר עמ' 112ב ש' 18 (ושם: "טעמה"); כלאים כז ע"ב ש' 33: "לית טעמא דלא", וכן הוא בכ"ר עמ' 161ב ש' 27 (ושם: "טעמ"); תרומות מ ע"ב ש' 57: "לית טעמא דלא", ובכ"ר: "לית טעמ' דלאו" (עמ' 215א ש' 33).

¹⁶⁷ אשגרה כזאת קיימת גם בביטוי "כל אילין מיליאי לא מסתברין (!) דלא חילופין" (סנהדרין כו ע"א ש' 41). הרי לא יתכן לומר כאן "דא לא" או "די לא" בלשון יחידה על "מיליאי"! ¹⁶⁸ כלומר, "לא אתיאי אלא", "לא מסתברא דלא (בניחותא)" ו"לא מסתברא דלא (בלשון קושיא)". ¹⁶⁹ ראה: לוי, ד, עמ' 220, טור א, ערך צורכא, צורכה; יסטרוב, ב, עמ' 1271, טור ב, ערך צורכא, צורכה; סוקולוף, עמ' 461, טור ב, ערך צורכ. וכן תרגם מרגליות: "צורכה להון" — "וצורכ להון" ומ' מרגליות, הלכות ארץ ישראל מן הגניזה, בעריכת י' תא-שמע, ירושלים תשל"ד, עמ' נט). ¹⁷⁰ ראה דלמן, עמ' 209, ד"ה צורכה. ולויאס (גלילית, עמ' 41, אות מח) רשם "צרכא" כשם, אבל הוא תופס את הצורה "צורכה" שבביטוי "לא צורכה דילא" כבינוני. כלומר, פירש "צורכה" כמו "צריכה" — ראה שם, עמ' 235, אות ד. וזה תמוה מאוד.

¹⁷¹ ראה לויאס, גלילית, עמ' 236, סי' שכד, אות א. וראה עוד: "לא משערין בהון" (ברכות ב ע"ב ש' 21); "ורבני לא עבדין זתים כקרקע" (דמאי כה ע"ג ש' 42); "א"ל סופיסטה לא אזלין לון" (שביעית לח ע"ד ש' 41); "לא עבדין [צריד לומר: עבדן] טבאות" (חלה נז ע"ב ש' 16). ¹⁷² כגון: "לא אתכוון משמדתון" (שביעית לה ע"א ש' 52); "שמעון דמעפריא לא איתמני" (ביכורים סה ע"ד ש' 23).

¹⁷³ כגון: "א"ל לא תתיבני" וכו' (כלאים כט ע"ב ש' 63); "לא תהוון מחשבין אגריכון על מישחא" (שביעית לז ע"ג ש' 17); "לא ניעול בניני לכנישתא" (חלה נז ע"ב ש' 15).

¹⁷⁴ כגון "לא חרש אנא" (ברכות יד ע"ב ש' 51).

¹⁷⁵ כגון "לא טבה כלום" (פסחים כז ע"ד ש' 5).

¹⁷⁶ ראה לויאס, גלילית, עמ' 237, סי' שכד, אות א. וראה עוד: "לית עלמא יכיל קאים ביה" (ברכות ג ע"ב ש' 17); "לית מבוען מספק לך" (דמאי כב ע"א ש' 13); "לית נפשה דסיריקין בתוך שבעי' ושירייס" (עירובין כב ע"ב ש' 52); "לית בר נש אמר אינה היא" וכו' (פסחים כח ע"א ש' 49); "לית כללוי דר' כלליו" (כגון חגיגה עה ע"ד ש' 43); "לית ציבור כוליה עתר לית ציבור כוליה מיעני" (גיטין מה ע"א ש' 50); "לית סימפון ספק" (קידושין סג ע"ד ש' 45).

משום כך, מכיוון שהמילה "צורכה" היא שם בכל שימושיה¹⁷⁸, היינו אמורים לצפות לצורה "לית צורכה דלא" כמו "לית טעמא דלא". ואמנם נמצאו שלושה מופעים של ביטוי זה עם "לית"¹⁷⁹, אבל רוב המופעים שלו הם עם "לא". ואולי יש כאן לשון קצרה תחת: לא הוה צורכא אלא¹⁸⁰, או: לא צורכא מימר אלא¹⁸¹; לא צורכא מילף אלא. וצ"ע.

הקושי השני הוא היות המילה "צורכה" מיודעת לפי כללי הארמית הגלילית. ואם כי ניתן לקבל יידוע זה בדוחק במונחים "מה צורכא (כלומר, לומר)" (ע"ע), "צורכה מימר (בתמיהה)" (ע"ע)¹⁸² ו"צורכא מתני הכא, וצורכא מתני תמן" (ע"ע), אין טעם ביידוע זה בביטויים "איך צורכה מיעבד" (שביעית לט ע"א שו' 14), "לא דהוה צורכא מיסמך עלוי אלא" (קידושין סב ע"ב שו' 11)¹⁸³, ו"חדא צורכה. וחדא לא צורכה" (מעשר שני נד ע"א שו' 48), או במונחים "לא צורכה (כלומר, אין צורך לומר)", "לא צורכה דלא (כלומר, אין הספק אלא)" ו"לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בלשון קושיא)". וכי כיצד נתרגם את ארבעת המונחים האחרונים: "אחת — הצורך, ואחת — לא הצורך"? "לא הצורך"? "לא הצורך אלא"? לכן נראה לי שהיידוע איבד כאן את משמעותו, כדרך הארמית הבבלית¹⁸⁴, ויש לתרגם בכל מקום בביטויים הנ"ל את "צורכה" במילה "צורך". ולפי זה פירוש "לא

¹⁷⁷ מציאו אותה רווחת רק בביטוי אחד: "לית כתיב אלא" (כגון ברכות ז ע"א שו' 43), וכן הוא בכ"ר עמ' 365 שו' 5 (ושם: "כתוב"ז). וכבר העיר על כך לויאס, גלילית, עמ' 236, ס' שכד, סוף אות א. ואולם "לית משכח" (סנהדרין כה ע"א שו' 14 ושו' 15) פירושו: לית את משכח, וכן הביטוי "לית שמע מינה כלום" (ע"ע): לית את שמע.

¹⁷⁸ כלומר, במשמעות "הספק", שהיא המשמעות הראשונה של "צורכה"; ובמשמעות "צורך לומר", שהיא המשמעות השנייה של "צורכה".

¹⁷⁹ שניים בברכות (בשתי המשמעויות של "צורכה": ספק וצורך לומר) ואחד בהוריות (במשמעות של ספק) — ע"ע: לא צורכה דלא (כלומר, אין הספק אלא); לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בלשון קושיא).

¹⁸⁰ ואמנם מציאו בפסיקתא דרב כהנא: "והא לא הוה צורכה אלא ויבא כבוד" (דברי ירמיהו, כרך א, עמ' 235 שו' 2).

¹⁸¹ עיין היטב ערכי מדרש אמוראים, עמ' 276, ערך צרך וערך צריך; עמ' 277, ערך צרך. ולפי זה יתכן שיש לפרש "דלא" במונחים "לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בניחותא)" ו"לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בלשון קושיא)" כ"דא אלא", ואין הכרח לומר כאן שהצורה "דלא" באה באשגרה.

¹⁸² בירושלמי ברכות שנינו: "אם ביום השיני אינו נותן תפילין **צורכה** מימר מי שמתו מוטל לפניו" (ה ע"ד שו' 34), אבל בבראשית רבה: "**איצטריכא** למימר" (ק [קא], ז, עמ' 1290 שו' 10). כיוצא בזה בשקלים מו ע"ד שו' 61: "לפום כן **צריך** מימר", אבל בקטע אימולה (ראה לעיל, עמ' קצח, ס' 5): "לפום כן **איצטריך** למימר" (שו' 8). וראה עוד: "ולמה לא אמר וכמסמרות קבועים וכאילנות נטועים" (סנהדרין כח ע"א שו' 26). ואילו בקה"ר: "לא **איצטריך** **דה** (!) **קרייה** למימר. אלא כאילנות נטועים" (פרש' יב, אות יא, לא ע"א).

¹⁸³ במקבילה: "לא הוה צריכה מיסמוד עליו (!) אלא" (גיטין מח ע"א שו' 21).

צורכה" הוא "אין צורך"; "לא צורכה דלא" (על שני שימושיו) — "אין צורך אלא". אשר למאמר "חדא צורכה. וחדא לא צורכה" (במעשר שני הנ"ל), נראה שיש כאן לשון קצרה: "חדא — צורכא מימר, וחדא — לא צורכא מימר". כלומר, אחת — צורך לומר [אותה], ואחת — אין צורך לומר [אותה].¹⁸⁵

ואמנם במונחים המנוסחים בעברית משמשת המילה "צורך" לא "הצורך" — ראה, למשל, בירושלמי: "צורך הוא שיאמר... וצורך הוא שיאמר..." (פאה יו ע"ג שו' 24-25); "צורך הוא שיאמר... צורך הוא שיאמר..." (פסחים לד ע"ב שו' 8-10)¹⁸⁶; "ואין צורך לומר" (פסחים לו ע"א שו' 53)¹⁸⁷; "צורך לומר... וצורך לומר..." (בבא קמא ו ע"ב שו' 24). ובמקורות אחרים: "מה צורך לעולם לד" (ב"ר לג, ה, כרך א, עמ' 309 שו' 5); "מה צורך היה לי" (שם, לט, י, כרך א, עמ' 373 שו' 4); "מה צורך לשבועה הזאת" (שם, נו, יא, כרך ב, עמ' 608 שו' 12); "מה צורך לומר" (שם, נח, א, כרך ב, עמ' 619, בחילופי הנוסחאות לשורה 1); "מה צורך היה לחור להזכר כאן" (תנחומא, מהד' בובר, ווילנא תרע"ג, ויקהל, ד, סא ע"א). וכן מצאנו: "צורך לין וצורך לחומץ צורך לין יותר מן החומץ" (ב"ר, כו, ד, כרך א, עמ' 246 שו' 11)¹⁸⁸.

ולבסוף יש להעיר כאן על הניקוד של "צורכא" ו"צורכה". אנו רגילים לקרוא "צוֹרְכָא" ו"צוֹרְכָה", וכן הוא אצל לוי ויסטורב הנ"ל¹⁸⁹. ובכך מנקד "צוֹרְכָא"¹⁹⁰, ולויאס — "צוֹרְכָה"¹⁹¹ ו"צוֹרְכָא"¹⁹².

¹⁸⁴ ראה כיצא בזה אצל בלאו, עיונים, עמ' 39, סעיף 4.6. שימוש זהה קיים גם בארמית השומרונית — ראה: "אין בה צורכה", ותרגם טל: "אין בו צורך" (טל, א, עמ' 5, ריש טור ב, ערך אבר); "לית צורכה לחכימיה גיחון", ותרגם: "אין צורך לחכמים שילחמו" (שם, עמ' 136, טור ב, ערך גוח [שם, טור א]).¹⁸⁵ תחילה סברתי לומר שמא יש כאן שימוש מיוחד של הצורה "צורכא" תחת "צורכת" (ראה דלמן, ריש עמ' 260), כלומר, עבר נסתרת במשקל קולת וחומרת. פירוש: קולת מילתא, וחומרת מילתא — ראה מה שהערתני להלן בריש ערך "קלת וחומרת" (דוגמאות לצורת עבר נסתרת ראה עוד אצל לויאס, גלילית, עמ' 90). ולפי זה היינו מתרגמים את המונחים הנ"ל כך: אחת נצרכה, ואחת לא נצרכה; לא נצרכה; לא נצרכה אלא. נמצא שביטוי זה מקביל למונחים הבבליים "לא נצרכה" ו"לא נצרכה אלא" — ראה: ח"י קאסאווסקי, אוצר לשון התלמוד, ג, ירושלים תשי"ח, עמ' 1277, טור ג, ערך לא נצרכה-א אלא; ב' קאסאווסקי, שם, כא, ירושלים תשכ"ט, עמ' 515, טור א, ערך לא נצרכה-ה. ועיין עוד להלן ברשימה בערכים הבאים: הלכה נצרכה לו; למי נצרכה; נצרכה (כלומר, לומר); נצרכה (כלומר, צריכה לימוד, מסופקת); על דרבנין נצרכה (כלומר, לומר). וראה עוד "הלכה נצרכה לי" (סנהדרין יח ע"ג שו' 12; תנאי); ובכ"א בבא בתרא עמ' 99 שו' 33: "ונצרכה הלכה למשה" (תנאי). אבל העיקר כמו שכתבתי בפנים.¹⁸⁶ אמנם להלן בשורות 11-12 בא: "צריך הוא שיאמר... וצריך הוא שיאמר... וצריך הוא שיאמר..."; אבל בקטע לוינגר: "צורך הוא... וצורך... וצורך..." (עמ' רסז שו' 7-8, עי"ש).

¹⁸⁷ ראה ילון, מבוא, עמ' 102, סי' 1.

¹⁸⁸ וראה עוד בכר, ערכי מדרש אמוראים, עמ' 277, ערך צֶרְךְ.

¹⁸⁹ לעיל, עמ' רנו, הע' 169. ובשרי"ר עמ' 162 שו' 6 (על פי כתב היד): "לא צורכה דלא".

¹⁹⁰ ראה ערכי מדרש אמוראים, עמ' 277, ערך צֶרְךְ, ד"ה בארמית.

¹⁹¹ ראה לויאס, גלילית, עמ' 26, אות ג, עי"ש.

¹⁹² שם, עמ' 41, אות מח.

ואולם מצאנו ניקוד מיוחד למילה זו בשתי מסורות נוסח הרחוקות זו מזו — פעם אחת בשרי"ר: "לא צורְכָה אלא" (פסחים עמ' 105 שו' 19 = ד"ו כט ע"ג שו' 39), ופעם אחרת בנוסח הרש"ס בכ"י לונדון: "לא צורְכָא דלא" (מעשרות לה ע"ב שו' 1¹⁹³). ונראה שנשתמרה כאן מסורת עתיקה¹⁹⁴ בקריאתה של המילה¹⁹⁵. ואפשר שיש במסורת זו כדי לתרץ את שני הקשיים שהצעתי לעיל במונח זה. וצ"ע.

*

סוף דבר: מטרתו של הספר הזה היא, כאמור לעיל¹⁹⁶, ריכוז רוב מונחי הירושלמי האמוראיים לשם הגהתם ופירושם ולשם קידום הגהתו, פרשנותו ומחקרו של התלמוד הירושלמי. ברם, ספר זה אינו אלא המסד, ועבודה זאת אינה אלא ההתחלה. מכאן ואילך נדרש עיון נוסף לשם הכרעה בספקות עד כמה שניתן, הגהת המקומות המשובשים שעודם טעונים הגהה¹⁹⁷, תוספות והשלמות להערות¹⁹⁸, הפניות נוספות לערכים דומים, ברור פירושם של המונחים, שימושם ומחקרם בכלל. כללו של דבר: תם ולא נשלם. ואמנם זה עתה יצא לאור ספרו של לייב מוסקוביץ, "הטרמינולוגיה של הירושלמי — המונחים העיקריים", ירושלים תשס"ט, שבו הוא דן בהרחבה לפי דרכו ב"כמאתיים ועשרים ערכים (העוסקים במספר גדול עוד יותר של מונחים...)";¹⁹⁹ עיון עליו²⁰⁰.

ודרושה עבודה דומה על מונחי האמוראים בתלמוד הבבלי ובמדרשי האגדה של ארץ ישראל, ועל מונחי התנאים במשנה, בתוספתא, במדרשי ההלכה, בבבלי ובירושלמי. עריכה שיטתית של כל החומר הזה תאפשר הבנה מעמיקה יותר בתולדות המונחים, בביאורם ובפירוש המקורות. ישוטטו רבים ותרבה הדעת.

¹⁹³ בד"ו שם, נ ע"א שו' 33: "לא צריכא". וכן הוא הנוסח בכ"מ של הרש"ס כמו בד"ו, וללא ניקוד. נראה אפוא שהרש"ס השתמש כאן בכתב יד אחר של הירושלמי.

¹⁹⁴ היימנס (עמ' 45, סעיף 16.3.3) משער ש"ייתכן שמדובר בשם ממשקל qutāl*". וצ"ע.

¹⁹⁵ גם בסורית קיימת הצורה "צורְכָא", אבל במשמעות עוני — ראה פיין-סמית, ב, טור 3444, ערך צורְכָא וערך צורְכָנָא.

¹⁹⁶ סוף עמ' יא.

¹⁹⁷ אם מחמת שנעלמו השיבושים ממני מפאת טרדתי הרבה בסידור הערכים אם מחמת חוסר מקורות להגהה. ואולי גם נשטטו ממני מופעים אחדים בערכים.

¹⁹⁸ למשל, בשלבים האחרונים של העבודה הוספתי הפניות לפירוש העניינים בספרות המדעית, וביחוד הפניות ל"מבוא לנוסח המשנה" של אפשטיין. וכדי להשלים את הפירושים המקבילים לאותם מקומות מתוך חיבוריו של ליברמן, השתמשתי במפתח הביבליוגרפי של מכון ליברמן (ורשמתי על פיו הפניות אחדות אחרות). וייתכן שהעניין טעון עוד השלמה.

¹⁹⁹ פתח דבר, עמ' י, ד"ה ראשיתו.

²⁰⁰ על חילוקי הדעות שבינינו ביחס לפרטים יכול המעיין לעמוד על ידי השוואת שני החיבורים.

תקציר הכללים הנחוצים מפרק "דרכי העריכה"

א. נוסח הערכים וציון מראי המקום הם על פי דפוס ויניציאה. מספר השורות בעמודה לא כולל את שם המסכת ואת הסיימים "סליק פרקא" ו"הדרן עלך...".

ב. הכינוי "ר'" מציין את שם החכם, הן ארץ ישראלי הן בבלי, גם כשאינו נושא בתואר רבנות, ואפילו כשלא מדובר בחכם ממש.

ג. הכינוי "רבי" מציין את רבי יהודה הנשיא בדברים הקשורים למשנתנו או לברייתא של בית מדרשו או למעשים אחרים פרטיים שלו, ולעתים רחוקות את ר' יהודה נשיאה, וכן הוא בא במשמעות מורי ורבי, או לציון חכם אנונימי הבא ללא הזכרת שמו.

ד. המונחים, הביטויים והלשונות נסדרו לפי אותיות הא"ב הפותחות את המונח. ואילו השמות באים בדרך כלל בהשמטת אותיות השימוש, והמספרים הסודרים ושמות התואר הבאים על דרך החיוב – בהשמטת אותיות השימוש חוץ מה"א הידיעה. ה. הכינוי "רבנין" נרשם בהשמטת אות השימוש כשהכוונה בו לחכמים עצמם, ועם אות השימוש כשהכוונה בו לשיטת החכמים.

ו. אות השימוש מצוינת במדור חילופי הנוסחאות אחרי מראה המקום (כגון ו') כאשר שם הערך בא בלעדית, וכשהיא באה בשיבוש היא מצוינת בסימן קריאה (כגון ו:); ואילו כאשר הערך בא עם אות השימוש היא מצוינת מונח הבא בלעדית (כגון ר' ל').

ז. מונחים שבא בראשם שם חכם הושמט עד כמה שאפשר. אבל במקום ששם החכם הוא חלק בלתי נפרד של המונח, או במקום של הסכמה או של מחלוקת בין החכמים, נרשם "ר'" בראש המונח. וכן במקום שהביטוי כפול לציון מחלוקת נרשם "ר'" בראש שתי צלעותיו.

ח. לשון הערך שייך לעתים לא למופע הראשון אלא לאחד המופעים שבערך ואפילו לאחרון.

ט. מונח משובש שנרשם בסתם עם סימן קריאה ולא הוגה בפירוש יש לתקן אותו על פי לשון הערך.

י. "צ"ל: א?" פירושו הגהה מסופקת.

יא. שני תיקוני נוסח הבאים משני צידיו של לוכסן עם סימני שאלה פירושם שהתיקון מסופק, ויתכנו בו שני תיקונים חלופיים.

יב. סימן שאלה בסתם (כלומר, ללא הסבר בהערות) הרשום ליד מונח או ליד מראה המקום שלו פירושו שהמונח הוא ספק תנאי [ביחוד כשהמונח בא בעברית].

מפתח הסימנים

מופע כפול או משולש או יותר של מונח.	2x או 3x וכו'
מופע ראשון או שני או יותר באותו מראה מקום.	א ₁ או א ₂ וכו'
א' נוסף או יש להוסיף אותו לפני לשון הערך.	+א
א' נוסף או יש להוסיף אותו אחרי לשון הערך.	א+
מספר הסרט של כתב היד במכון לתצלומי כתב-יד בירושלים.	ס'
אות מסופקת.	א°
מונח שמופיע רק במסכת נזיקין.	*
מונח שמופיע במסכת נזיקין ובשאר הירושלמי.	**

רשימת הערכים

אלף

א' ע"ע במה דברים אמורים.
א"ר (!) ע"ע: אָמְרָה; אמרין.
א"ר (!) ורבנן ע"ע ר' ורבנן (= איתפלגון ר' ורבנן).
א"ר (!) כבית שמאי ע"ע ר' כבית שמאי.
א"ר (!) כדעתיה ע"ע ר' כדעתיה.
א"ר (!) מן אתריה, ור' מן אתריה¹ חלה נח ב שו' 51 (צ"ל: ר').²
אבא (!) ידע רישא וסיפא ע"ע אנא ידע ראשה וסופה.
אבא תני ע"ע שמעית אבא תני.
אבות העולם³ שקלים מז ב שו' 22 (2x); ראש השנה נו ד שו' 23 (2x); חגיגה עז ד שו' 23.
אביא ע"ע מה... אף אני אביא....
אבין את אמרת (!) ע"ע אכן אתאמרת.
אבל (!) ע"ע: אבל... לא; אלא (תלמודית); הוי.
****אבל... לא ברכות ו ד שו' 45-46; פאה כ ג שו' 21, שם שו' 24 (אבל ליו!);⁴ דמאי כב**
א שו' 53-54, שם שו' 55-56, כו ג שו' 1; תרומות מד ב שו' 38-39; חלה נח א שו' 47;
שבת ו ג שו' 56, יד א שו' 41, טו ד שו' 28, יו ג שו' 15; עירובין כג ב שו' 32, כה ג שו' 7
(לא ליו!);⁵ פסחים לה ב שו' 8; מגילה ע א שו' 62 - ע ב שו' 1 (לא ליו!);⁶ חגיגה עט א
שו' 24; מועד קטן פא ג שו' 46; יבמות ט ב שו' 28 (לא ליו!);⁷ כתובות לב ד שו' 26;
גיטין מג ג שו' 19, מז ב שו' 1; נזיר נו ב שו' 9, שם שו' 9-10; קידושין סה ד שו' 15 (לא
ליו!);⁸ בבא בתרא יג א שו' 15; מכות לא א שו' 47; שבועות לג ד שו' 3-9.

¹ תרגום (אחרי ההגהה): ר' ממקומו, ור' ממקומו. פירוש: כל חכם לומד את ההלכה השנייה מאותו מקום, כלומר מאותו פסוק, שממנו למד את הראשונה, ע"ש.
² ראה נוסח הרש"ס, לז ע"ב שו' 14. וכבר העיר עליו אהצו"י, סוף עמ' 120, ד"ה א"ר ליעזר.
³ זוגות ותנאים. למקור הביטוי ראה הר"ש אברמסון, כללי התלמוד, סוף עמ' 14, ד"ה הצירוף; שם, הע' 8. ומצאנו ביטוי זה בסנהדרין כז ע"ד שו' 36, בהוראת אבות האומה. ועל השימוש ב"עולם" בביטוי דומה, ראה ש"י פרידמן, "גדולי הדור וגדולי עולם", לשוננו לעם מג (תשנ"ב), עמ' 90 ואילך. וראה עכשיו הנ"ל, "עולמם של גדולים", שערי לשון, ב, עמ' 272 ואילך.
⁴ ההגהה על פי כ"ר, עמ' 127א שו' 5.
⁵ להגהה ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 350, ד"ה הו בעי.
⁶ להגהה ראה ק"ע, ג ע"א, ד"ה ה"ג לא מסתברא.
⁷ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'.
⁸ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א' וב'.
⁹ למופע נוסף מסופק ע"ע אלא (בתמיהה).

אבל... לא (בתמיהה)¹⁰ **ביצה ס ד ש'** 10.

אבל... לא... ברכות י ג ש' 35-36; **דמאי כד א ש'** 50; **כלאים כט ב ש'** 41; **שביעית** לה א ש' 41-42¹¹, שם ש' 50-51; **עירובין כב ב ש'** 58.

אבל... לא בד"א (!) ע"ע אבל... לא בדא.

אבל... לא בדא¹² **ברכות י ד ש'** 36 (ברא!); שם ש' 37-38 (ברא!); שם ש' 39-40 (ברא!); **דמאי כג ג ש'** 10 (כדא!); **כד א ש'** 3; **כלאים כז ד ש'** 62, **לב א ש'** 54; **שביעית לז ג ש'** 28-30 (אבל — תנאין)¹³; **תרומוט מ ג ש'** 7 (כהדא! וצ"ל: בהדא), **מא ב ש'** 25, שם ש' 55-56, **מג א ש'** 53, **מו ג ש'** 55 (בדה), **מז א ש'** 23-24 (ל"ג); **מעשרות נ ג ש'** 61-62; **מעשר שני נג ד ש'** 6; **חלה נז ג ש'** 61-62 (כדא!); שם ש' 62, **נז ד ש'** 57, **נח ד ש'** 29-30; **שבת ו ד ש'** 53, שם ש' 55; **עירובין כד ג ש'** 4, **כו א ש'** 54; **פסחים כט א ש'** 37-38; **שקלים מו א ש'** 56-57, **מו ג ש'** 23, שם ש' 24; **ביצה ס ב ש'** 56-57 (בד"א!); **ס ג ש'** 26, **ס ד ש'** 1, **סא ג ש'** 39; **מגילה ע ד ש'** 29; **יבמות ט ב ש'** 24; **סוטה יז א ש'** 19; **נדרים לט א ש'** 46, שם ש' 55, **לט ד ש'** 41, **מא א ש'** 26-27, שם ש' 29; **נזיר נה א ש'** 15, **נו א ש'** 3-4, שם ש' 4, שם ש' 5, **נז א ש'** 4; **קידושין ס ב ש'** 45; **בבא בתרא יג א ש'** 8, **יג ג ש'** 10, **טו ב ש'** 51-52; **סנהדרין כב ב ש'** 7-8, **כו ב ש'** 33, שם ש' 35-36; **שבועות לח א ש'** 51; **עבודה זרה מד א ש'** 52, **מד ב ש'** 9; **הוריות מה ד ש'** 14.

אבל... לא בדא¹⁴ **ערכה ס ד ש'** 45; **תענית סו א ש'** 56-57, שם ש' 58; **מגילה ע ד ש'** 23-24; **יבמות ו ב ש'** 12, שם ש' 13-14; **נזיר נב ג ש'** 25.

אבל... לא בדא ע"ע אבל... לא בדא.

אבל... לא ברא (!) ע"ע אבל... לא בדא.

אבל... לא כדא (!) ע"ע אבל... לא בדא.

אבל... לא כהדא (!) ע"ע אבל... לא בדא.

אבל אם (!) ע"ע לא סוף דבר... אלא אפילו...

אבל לא (מדרשי)¹⁵ **תענית סו ג ש'** 18 (2א), שם ש' 19.

¹⁰ כך פירשו הפ"מ בפסחים, כא ע"ב, ד"ה עירס לא אמר, והר"א אזכרי בביצה (ראה פרנצוס, עמ' 107, ד"ה ערס). והלשון במקבילה בפסחים ל ע"א ש' 31-32: "הא... לא".

¹¹ במקבילה בסנהדרין כא ע"ב ש' 12, "אל" תחת "לא".

¹² תרגום: אבל... לא בזאת. כלומר, לא בדין הזה. להגהת המקומות המשובשים בערך הזה עיין מה שהערת בערך "לא בדא" על אתריהון.

¹³ ראה מה שהערת על מופע זה בערך "לא בדא" על אתר.

¹⁴ תרגום: אבל... לא בזאת... כלומר, לא בדין הזה.

¹⁵ שימוש דומה בביטוי זה — "בתיים שאמרו בריאים אבל לא מרוערעים. ודכותה בחורים אבל לא זקנינים" (תענית סו ע"ד ש' 16) — בא בעקבות ברייתא. הרישא היא ברייתא, כמו שמלמדת המקבילה בבבלי שם כ ע"ב: "תנו רבנן מפולת שאמרו בריאות ולא רעועות" וכו', אבל הסיפא נראה שהיא דברי סתם הגמרא, ובאה להגדיר "שלשה מתים" שבמשנתנו שם, פ"ג מ"ה. מכל מקום, אין זה ממש השימוש המדרשי, שמשנתנו (שם, מ"ד) לא שנתה "בתיים" ב"מפולת" (והוא, כנראה, לשון משנה אחרת), ולא "בחורים" ב"מתים".

****אגדה ברכות ט א שו' 11; פאה יז א שו' 49; כלאים לב ב שו' 47; שבת טו ג שו' 41; פסחים לב א שו' 62, שם שו' 63; מגילה עד ד שו' 23; יבמות יג א שו' 16; כתובות לה א שו' 53; בבא בתרא טו ג שו' 23; הוריות מח ג שו' 19, שם שו' 30.**

אגדה¹⁶ גיטין מה ג שו' 29.

אגדות ברכות ו ג שו' 34 (הגדות); פאה יז א שו' 52 (הגדות); שבת ג ד שו' 33; שקלים מח ג שו' 48 (הגדות); חגיגה עו ד שו' 27, שם שו' 30.

****אגדתא¹⁷ מעשרות מח ד שו' 48, נא א שו' 8; שבת טו ג שו' 32, שם שו' 34; יבמות ה ג שו' 62, שם שו' 63; בבא מציעא ח ד שו' 38; הוריות מח ב שו' 23.**

אגדתיה¹⁸ סנהדרין כ ב שו' 26.

אגיב ההן טעמא (ציווי)¹⁹ שביעית לח ב שו' 11.

אגיב ואמר ליה (עבר)²⁰ עירובין יח ד שו' 12.

אגיבה ע"ע מה דשאליה אגיבה. וראה עוד ערך ולא אגיביה.

אגיבון ע"ע הכין אגיבון. וראה עוד ערך ולא אגיבון.

אגיבונך (!) ע"ע מה דשאלת לי אגיבונך (!).

אדא ע"ע הדא.

אדא אמרה ע"ע הדא אמרה.

אדא יתנה ע"ע אדהי תנא.

אדהי תנא²¹ ברכות ד ב שו' 4 (אדא יתנה)²²; דמאי כו א שו' 52; כלאים כט ב שו' 54; עירובין יט ג שו' 39 (הדא תנה)²³; סוכה נב א שו' 60.

אדיין (!) את לזו ע"ע ואדיין את לזו.

אדיין (!) הוא ע"ע היידנו.

¹⁶ לפירוש המילה ראה מה שהערתי להלן בערך "באגדה דסבך מאן דייק לך".

¹⁷ תרגום: האגדה.

¹⁸ תרגום: האגדה שלו (כלומר, של ר' לוי). כלומר, הדרשות באגדה שהוא דורש, עי"ש.

¹⁹ תרגום: השב את הטעם הזה. כלומר, אמור את טעם הדבר הזה.

²⁰ תרגום: השיב ואמר לו.

²¹ לפירוש הביטוי אצל הקודמים עיי' דלמן, ריש עמ' 112; מהד' לונץ, דמאי, לה ע"ב, הע' 3. וראה עוד: אהצו"י, דמאי, סוף עמ' 129, ד"ה א"ל אדהי; כלאים, עמ' 33, ד"ה א"ל; עמ' 130, תקונים לצד 33 שו' 22. וראה עוד: ירוכ"פ, עמ' 242, ד"ה אמר ליה (והוא מפרש: אדא אי תנא); מבואות לסה"א, עמ' 405, הע' 8. וכבר פתרתי את הביטוי, גירסא ופירושה, במאמרי "לפירושו של מונח מוקשה בירושלמי", סידרא כא (תשס"ו), עמ' 51 ואילך. ותמצית הדברים היא, שיש כאן מילה אחת "אדהיתנא" = "אדהיתנה" שנחלקה לשתיים. ופירושה: הדהית אותה, החוורת אותה, החלשת אותה. "אותה" — כלומר, את המילתא, את העניין. והיא לשון עדינה לומר: טעית, החטאת.

²² אפשטיין מגיה כאן: "אדאי תנה" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 405, הע' 8. ולפי ליברמן (ירוכ"פ הנזכר בהערה הקודמת), אין צורך בהגהה זו. ולפי מה שפירשתי (בהערה הקודמת), יש כאן חילוף ה"א באל"ף בסוף המילה "אדא".

²³ הנוסח כאן בכ"ל: "אדא תנה" (עמ' 393 שו' 30). והוא עדיף.

אדם גדול ברכות ה ב שו' 49; תרומות מח ב שו' 26; מעשרות מט ג שו' 27; שבת ד ד שו' 18; חגיגה עו ד שו' 4, שם שו' 6; מועד קטן פב ד שו' 35; נדרים מב ב שו' 18, שם שו' 19; עבודה זרה לט ב שו' 38, מב א שו' 246.

אדם גדול בתורה קידושין סה ב שו' 55; סנהדרין כט א שו' 112.

אדם גיבור בתורה סנהדרין כט א שו' 27, כט ב שו' 72.

אדם קטן עבודה זרה לט ב שו' 2538.

אדעתיה (!) דבית שמאי... ואדעתיה (!) דבית הלל... ע"ע על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל....

אדרבה (!) אתא מימר לך ע"ע דרובה אתא מימר לך.

אהן ע"ע הדין (כלומר, פסוק זה).

אהן אמר... ואהן אמר... ע"ע ההין אמר... וההין אמר....

אהן דהכא ע"ע ההן דהכא (מונח עריכה).

אהן הוא²⁶ תרומות מ ב שו' 32 (ודו! תחת אהן וצ"ל: דין); עירובין כב ב שו' 45 (ההן נון)²⁸, כב ג שו' 61 (ההנו), שם שו' 62 (א2); ההנו; נזיר נב א שו' 50, שם שו' 51 (אהן ובסוף! וצ"ל: אהן הוא בסוף)²⁹, שם שו' 53, שם שם (אהנו).

אהן ובסוף (!) ע"ע אהן הוא.

אהן עבד... ואהן עבד...³⁰ עירובין כה א שו' 10.

²⁴ למופע נוסף, לפי גירסת האו"ז, ראה מה שהערתנו להלן בערך "אדם קטן".

²⁵ הגירסא באו"ז: "אדם גדול" (פסקי עבודה זרה, סי' צו; על פי גליונות הרש"ל, טופס א', וכן העיר בשתא"י, עמ' 557, ד"ה א"ר אבהו).

²⁶ תרגום: זהו.

²⁷ ההגהה על פי המקבילה בגיטין מח ע"ג שו' 21 (ושם: "זהו"). וכן הוא כאן בכי"ר: "זה הוא" (ועמ' 214ב שו' 32).

²⁸ לפירוש הצורה "ההן נו" ראה ירוכ"פ, עמ' 291, הע' 2. וליברמן מוסיף כאן עוד מופע ברישא — ראה שם, ד"ה ומה חמית.

²⁹ להגהה עיין ליברמן, מחקרים, עמ' 188; עמ' 193, סוף הע' 1. ובכ"ל מפורש: "אהן הוא" (עמ' 245 שו' 15), והסדר שגה.

³⁰ תרגום: זה עושה... זה עושה... בדרך כלל ההוראה הרווחת של "עבד" המובא ברשימה כמונח, היא עשיית דבר מה כדבר אחר מבחינת הדין, והוא ממונחי הדימוי וההשוואה. הוראה שנייה קרובה לה היא הגדרת דבר מה כך או אחרת, כשיש לזה השלכות מבחינת הדין — למשל: "היד עבדא שכח עומר אחד בצידו אין תעבדינה עומר דברי הכל שכחה. ואין תעבדינה גדיש מחלוקת שמאי והלל" (פאה יט ע"ג שו' 56). ועיין עוד שבועות לג ע"ד שו' 48. הוראה שלישית, היא קביעת שיעור מידה או כמות גדולה במידות קטנות — ראה: "קבא כמה עבד עשרין וד' ביעין" (תרומות מג ע"ג שו' 39), "כמה סתא [צ"ל: אסה, עיסה] — גליונות הרש"ל, טופס ב' עבדא... (שם, שם, שו' 40), "כמה סתא עבדא... (שם, שם, ע"ב שו' 20), "וכמה לוגא עבד... (שם, שם, שו' 21), "וכמה ליטרא עבדא... (שם, שם, שם; וראה תוכפ"ש, תרומות, עמ' 440, שו' 2-3), "מחצית השקל דעבד שיתא גרמסין" (שקלים מו ע"ד שו' 18). וראה עוד: "אין תעביד קינטרא מאה ליטרי... ואין תעבדינה שיתין ליטרי... (סנהדרין יט ע"ד שו' 2-3). ולהלן שם: "ואיתעביד (!) ליה פרוטרוט" (שם, שם, שו' 5), "ואת עביד ליה פרוטרוט" (שם, שם, שו' 8), כלומר,

אהן פירקא ע"ע ההן פירקא.

אהן קרייא ע"ע הדין קרייא.

אהן קרייה ע"ע הדין קרייא.

אהן תנייא ע"ע הדין תנייא.

אהן תנייא קדמיא³¹ **נזיר** נו ד שו' 17 (הדין)³²; **קידושין** סד ג שו' 51 (ההיא! וצ"ל: ההין)³³. ועיין עוד ערך כהן תניא קמא (!).

אהן תנייא קדמיא סבר כר'³⁴ **גיטין** מה ד שו' 55.

אהן תנייא קדמיא סבר מימר³⁵ **גיטין** מה ד שו' 20.

אהנו ע"ע אהן הוא.

או (מדרשית; בלשון קושיא) **מגילה** סט ד שו' 45, **עב א שו'** 30 (אין!)³⁶; **יבמות** ב ג שו' 8 (אין!) ח ג שו' 39; **קידושין** נח ג שו' 49; **שבועות** לג א שו' 27, **לו ד שו'** 22.

או (פרשנית; בניחותא) **יבמות** ה ד שו' 35; **כתובות** לב ב שו' 53.

***או** (בלשון קושיא) **בבא בתרא** יו ד שו' 51.

או (!) ע"ע: **או נימר**; **אין... אין...** (בניחותא); **אָמְרָה**.

מחשב. כיוצא בזה: "הכא את עבד מנחה שתי שעות ומחצ' והכא את עבד מנח' שלש שעות ומחצה" (ברכות ז ע"ב שו' 42), "ואת עבד מנחה שתי שעות ומחצה" (שם, שם, שו' 45). וכאן משמש "עבד" בהוראה שלישית זו. והלשון בשלמותו הוא: "אהן עבד עיגולא תרי עשר ביעין. ואהן עבד עיגולא תמני". כלומר, קבע את המידה של הכיכר. במקום אחר פירושו המדויק של המונח הוא הסימן "=" במתמטיקה, והוא ממונחי החשבון: "שובעין זימנין מן תרי תלתותין ושבעין זימנין מן תרין תלתותין דעבדין מאה וארבעים תלתותין" (עירובין כ ע"ב שו' 22). ואני רשמתי את המופעים של "עבד" וכיוצא בו ביחד לפי צורתם בירושלמי, והמעין יוכל לחלק אותם במקום שצריך לפי ההוראות השונות שלהם.

³¹ תרגום: התנא הראשון הזה. כלומר, התנא קמא.

³² לפירוש העניין ראה מה שהארכתי להלן בקונטרס הסוגיות, ס' 5, עמ' 1474 ואילך.

³³ ההגהה על פי שרי"ר, עמ' 232 שו' 35 (ושם: "להדן").

³⁴ תרגום: התנא הראשון הזה סובר כר'. כלומר, התנא קמא.

³⁵ תרגום: התנא הראשון הזה סובר לומר. כלומר, התנא קמא.

³⁶ המילה "אי" במשמעות "או" ישנה בארמית השומרנית — ראה טל, א, עמ' 21, טור ב, ערך אי¹

ואילך. היא נמצאת גם בתרגום קהלת (ויא, ו) — ראה לוי, מילון לתרגומים, א, עמ' 23, טור ב, ערך אי III. והיא נמצאת גם בארמית המזרחית: בארמית בבלי, ראה ע"צ מלמד, מלון ארמי-עברי לתלמוד בבלי, ירושלים תשנ"ב, עמ' 23, טור ב, ערך אי נמי; ובסורית (כמילה שאולה מהיוונית, והיא נדירה שם), ראה פיין-סמית, א, עמ' 135, ריש טור א, ערך אי, בהוראה השלישית. וסוקולוף לא ייחד ערך ל"אי" במילונו. ואמנם במופעים רבים של "אי" זו, הנוסח במקבילות, בכ"ר או בשרי"ר הוא: "או". ולכן נראה שהיא חדרה לירושלמי כאשרגרה מהבבלי. וראה עוד מה שהערתי במבוא עמ' סח, הע' 122. מכל מקום, מכיוון שהמילה מופיעה במקומות רבים בירושלמי, מן הראוי היה לסוקולוף לייחד לה ערך ולפסול אותה — והוא לא העיר עליה גם לא בערך אָן, אין (עמ' 63, טור ב), כדרכו לדון בצורות הפסולות. ובכתובת ארץ ישראלית מופיעה המילה "הי" בהוראת "או" — ראה סוקולוף, עמ' 161, טור ב, ערך הי, ע"ש. ולדעתו, היא שאולה מן היוונית; ואולי היא באה תחת "אי" בחילופי גרוניות.

א...א...א... ברכות ג ב ש' 62 (אין) 37, ג ד ש' 16, יג ג ש' 30-31, יג ד ש' 18, יד ב ש' 50 (אין) 38; **פאה** טו ג ש' 4-5! (צ"ל: אם תחת או₁), יז ג ש' 6; **דמאי** כד ג ש' 32, שם ש' 52, שם ש' 53! (צ"ל: אפילו תחת או₁) 39; **כלאים** כז ג ש' 59; **שביעית** לה ב ש' 1! (צ"ל: אן — בניחותא), לט ד ש' 55; **ביכורים** סד א ש' 20-22; **שבת** ג א ש' 34-35, יב א ש' 9; **עירובין** כא ב ש' 33, כה ג ש' 8, כו ג ש' 24; **פסחים** לד ג ש' 8; **יומא** לט ג ש' 23, מא ג ש' 36; **שקלים** נ ד ש' 37; **ביצה** סב ב ש' 40; **מועד קטן** פ ד ש' 54-55, שם ש' 55, שם ש' 57; **יבמות** ו ד ש' 12-13, שם ש' 22; **סוטה** כ ג ש' 44, כג ג ש' 64; **כתובות** כט ב ש' 26, לג א ש' 35, לד ב ש' 19; **נדרים** לט א ש' 58; **נזיר** נג ד ש' 40-41; **קידושין** נח ג ש' 17, סא א ש' 54, סב ג ש' 31, שם ש' 32, סה ד ש' 1, שם ש' 8, סו א ש' 8; **בבא קמא** ג ב ש' 51-52; **בבא מציעא** ט א ש' 38, ט ג ש' 55, שם ש' 55-56; **בבא בתרא** יד א ש' 2; **סנהדרין** כא ב ש' 27-28! (צ"ל: אן — בניחותא), כא ד ש' 52, ל ג ש' 1; **שבועות** לג ד ש' 22, לח א ש' 54-55; **עבודה זרה** מד ב ש' 43.

א...א...א... מעשרות נא ב ש' 31 (או₁ לילי, אי! תחת או₂) 42; **יומא** לט א ש' 52, שם ש' 55; **סוכה** נד ד ש' 21, שם ש' 24; **ראש השנה** נח ג ש' 28-29; **חגיגה** עט ב ש' 45-46; **קידושין** ס ג ש' 44.

א...א...א... שביעית לד ג ש' 43; **שבת** יא א ש' 35; **פסחים** לז ג ש' 32; **שקלים** מז ג ש' 4; **מועד קטן** פ ב ש' 45; **יבמות** ט ג ש' 22; **גיטין** מח ג ש' 27-28, נ ד ש' 22; **קידושין** נח ב ש' 53-54; **שבועות** לג א ש' 23; **הוריות** מה ד ש' 54; **נדה** מט ב ש' 12-13.

א...א...א... נדרים לו ד ש' 25; **קידושין** נח ב ש' 21-22, סב ב ש' 35; **עבודה זרה** מד א ש' 29.

א...א...א... (בלשון קושיא) שבועות לג א ש' 23.

א...א...א... יבמות ו א ש' 38-39.

א...א...א... נזיר נא ב ש' 20.

37 בסוטה יט ע"א ש' 19: "א...א...". וכן הוא במקבילה בקידושין נח ע"ד ש' 20. והלשון שם ושם היא תנאית במקורה. ועל המילה "אי" ראה מה שכתבתי לעיל בערך "או (מדרשית; בלשון קושיא)" בהערה למגילה עב ע"א ש' 30.

38 להגהה ראה המקבילה בסוטה כ ע"ג ש' 44 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

39 ההגהה על פי כ"ר, עמ' 147 א ש' 16.

40 פירוש: בין... בין... — ראה תוכפ"ש, בבא בתרא, ריש עמ' 379, ד"ה ובהסתייגות.

41 לאיזכור חלק מן הביטויים כאן, ולהלן ערך "א...א...א... (פרשני)" וערך "א...א...א...א...א...א... (פרשני)".

42 אצל אפשטיין ראה מבוא לנח"מ, סוף עמ' 1062, ד"ה אף במשנה ואילך.

42 להגהות ראה כ"ר, עמ' 263 א ש' 26-27 (ושם: "א...א...").

43 אמרו בחגיגה עט ע"ג ש' 9: "א" קודם עד שלא בצרו בה שלשה בני אדם". ושתא"י (עמ' 326,

סד"ה פתר לה) מגיה שם "תפתר" תחת "או". ואולי הלשון חסר, והיו כאן שני פתרונות, וצריך לומר: א...א...א...

או כר'... או כר'...

או אינו... אלא... (!) סנהדרין כו ד שו' 28-29.
או אינו אלא⁴⁴ שבת ב ד שו' 15; יומא לח א שו' 29, שם שו' 34; סוכה נא ד שו' 56;
ראש השנה נו א שו' 36, שם שו' 37; מגילה סט ד שו' 41, שם שו' 43, שם שו' 48; יבמות
יא ד שו' 45.⁴⁵

או אינן אלא (!) קידושין נט ד שו' 42, ס ג שו' 29.
או ב'... אמר ר' (!), אופ (!) ב'... דברי הכל ע"ע לא אתיא דלא או ב'... אמר ר' (!),
אופ (!) ב'... דברי הכל.

או ב'... כר' או ב'... כר' ע"ע מתניתא או ב'... כר' או ב'... כר'.
או דייק (!) ר' ע"ע היידין ר'.

או דר' (!) כר' או ר' עבד ע"ע או ר' כר' או ר' עבד.

או הדא אמרה... או הדא אמרה...⁴⁶ פסחים לה ג שו' 13, לה ד שו' 18.
**או חילוף שבת ט ג שו' 31 (חלף); עירובין כא ד שו' 6 (חלף)⁴⁷; סוכה נד ג שו' 34
(אדן; חלקן)⁴⁸; תענית סז א שו' 34 (חלף); חגיגה עו א שו' 52, עו ב שו' 61 (חלף); נזיר נד
ג שו' 43 (חלף); קידושין נט א שו' 46 (אימא)⁴⁹; חליף, נט ב שו' 33 (חליף); בבא בתרא
יו א שו' 24; סנהדרין כב א שו' 49; עבודה זרה מה ב שו' 50.⁵⁰

או חלוקין על ר' או פסחים כח ד שו' 42.

או חליף ע"ע או חילוף.

או חלף ע"ע או חילוף.

או (!) כיני ע"ע אין כיני.

או כר'... או דברי הכל ב'... יבמות ז א שו' 13 (אי! תחת או₁); גיטין מו א שו' 7.
או כר'... או כר'... ברכות יב א שו' 59-60 (או₁ ליו₁)⁵¹; ביכורים סד ד שו' 48-50 (איו)⁵²;
חגיגה עח ב שו' 35-36. ועיין עוד ערך מתניתא או ב'... כר' או ב'... כר'.

⁴⁴ מונח זה מציע חלופה מדרשית למה שקדם, והוא אמור בלשון קושיא. והוא המונח הרגיל
במקורות. ומצאנו שני מופעים של ביטוי זה בלשון בעיא, ואלה הם: נזיר נא ד שו' 54, נז ג שו' 36.
ונמצא מופע נוסף בתרומות מג ע"ד שו' 14, ופירושו עדיין צ"ע. כיוצא בזה המונח: "או אינה אלא"
(כתובות כט ע"ב שו' 21) אמור בלשון בעיא.

⁴⁵ ראה מה שהערת להלן, בריש ערך "כבר אמרנו (!)".

⁴⁶ תרגום: או זאת אומרת... או זאת אומרת....

⁴⁷ הגירסא בקו"א: "או חילוף" (שרי"ר, ריש עמ' 318, סי' סה).

⁴⁸ להגהות ראה אפשטיין, מבואות לסה"ת, ריש עמ' 711, ד"ה אבל; שם, הע' 42. והוא מגיה: "או
חלף" (המילה "או" נמצאת כהוגן בגוף כ"ל, עמ' 567 שו' 24; ו"הוגה" שם: "אדן"). ובמבואות לסה"א,
עמ' 313, ד"ה ועל סוכה, העתיק את הסוגיא ללא הגהה.

⁴⁹ ההגהה מתאשרת מקטע זוסמן, עמ' 113 שורה אחרונה (ושם: "או חילוף").

⁵⁰ יש עוד שני מופעים של "או חילוף" תנאי: פסחים לג ג שו' 6, שם שו' 7. והם ציטוט ממשנת
פסחים פ"ו מ"ד.

⁵¹ ההגהה על פי כ"ר, עמ' 87 שו' 33.

⁵² להגהה ראה המקבילה בחגיגה הרשומה בסמוך.

****או כר' או כדברי הכל ב-** שבת יד ד שו' 2; בבא מציעא יב א שו' 47 (או¹ ליו⁵³).
או כר' או כר' ברכות יב א שו' 58; מעשרות נ ד שו' 22 (איו⁵⁴); ביכורים סד ד שו' 47
 (איו⁵⁵); חגיגה עח ב שו' 34; קידושין סב ג שו' 6. וראה עוד ערך לא אתיאה לא כר' ולא
 כר'.

או כר' או כרבנן ב- ע"ע מתניתא או כר' או כרבנן ב-.

או כר' במחלוקת (!) או כדברי הכל ב- פאה יח ב שו' 47 (או¹ לי', במירווח תחת
 במחלוקת ול"ג לה, וכדברי⁵⁶); חלה נט א שו' 62 (ול"ג במחלוקת)⁵⁷.

****או מה... אף... פאה יז ב שו' 14 (איו⁵⁸); שבת יא ד שו' 6-7 (איו⁵⁹), שם שו' 10-11
 (איו⁶⁰), שם שו' 13-14 (איו⁶¹); פסחים לו ד שו' 42-43 (איו); יומא לח א שו' 43 (איו);
 תענית סז ב שו' 48-49 (איו), שם שו' 52 (איו), שם שו' 53 (איו); מועד קטן פב ג שו' 48-49,
 שם שו' 50, פב ד שו' 4-5 (איו), שם שו' 5 (איו); יבמות ה ד שו' 55 (איו⁶²); סוטה יט ב
 שו' 5 (איו⁶³), כ ב שו' 8 (איו⁶⁴); גיטין מח א שו' 53-54; נזיר נו ב שו' 44-45 (איו), שם
 שו' 46-47 (איו); בבא קמא ב ב שו' 13, שם שו' 13-14; עבודה זרה מג א שו' 40.**

או מה... יכול אף... עבודה זרה מג א שו' 44, שם שו' 47.

**או מה... שנאמר להלן... אף... שנאמר כאן... יבמות ו ג שו' 15-16 (איו); הוריות מו
 ג שו' 46-47.**

**או מה... שנאמר להלן ב-... הכותב מדבר, אף... שנאמר כאן ב-... הכותב מדבר
 יבמות ב ב שו' 24-25.**

**או (!) משום... או משום ש-... ע"ע משום ש-... או משום ש-...
 או נאמר ע"ע או נימר.**

⁵³ ההגהה על פי כ"א, עמ' 75 שו' 38. אלא ששם באה בטעות: "או!" ולמופעים נוספים של ערך
 זה שנשתבשו, ראה מה שהערתי בסוף ערך "או כר' במחלוקת (!) או כדברי הכל ב-".

⁵⁴ להגהת "א"י הראשונה ראה כ"ר, עמ' 261א שו' 14.

⁵⁵ להגהת ראה המקבילה בחגיגה הרשומה בסמוך.

⁵⁶ ההגהה "או" ברישא על פי המקבילה בחלה הרשומה בסמוך. ואין ההגהה הכרחית, כי "או"

ליתא כאן גם בכ"ר עמ' 116ב שו' 6. ולמחיקת "במירווח" ראה מה שכתבתי בהערה הבאה.

⁵⁷ ההגהה שלי. ורטנר מגיה "במירווח" תחת "במחלוקת" על פי המקבילה בפאה — ראה אהצו"י,
 עמ' 136, ד"ה תיפתר. והגר"א מגיה: "בתוספת" — ראה הרידב"ז, חלה, יז ע"א, ד"ה מתניתא. ולי נראה
 שיש למחוק "במחלוקת". וכסגנון זה ראה לעיל, ערך "או כר' או כדברי הכל ב-". והשגירו לכאן את
 המילה "במחלוקת" מן הביטוי "על דעתיה דר' במחלוקת, על דעתיה דר' דברי הכל", ע"ע, או מהביטוי
 "ר' אמר במחלוקת, ר' אמר דברי הכל", ע"ע; או מביטוי דומה.

⁵⁸ להגהת ראה כ"ר, עמ' 111א שו' 32.

⁵⁹ להגהת ראה המקבילה בעבודה זרה הרשומה להלן בְּערך. וראה עוד קו"א, שרי"ר, עמ' 316, ס' נז.

⁶⁰ להגהת ראה המקבילה בעבודה זרה מג ע"א שו' 44.

⁶¹ להגהת ראה המקבילה בעבודה זרה מג ע"א שו' 47. וראה עוד קו"א, שרי"ר, עמ' 316, ס' נז.

⁶² להגהת ראה קטע זוסמן, עמ' 90 שו' 17.

⁶³ להגהת ראה כ"ר, עמ' 16ב שו' 11.

⁶⁴ להגהת ראה כ"ר, עמ' 21ב שו' 16.

או נימר⁶⁵ **שביעית** לג ב שו' 20 (צ"ל: אין, צ"ל: תימר)⁶⁶; **תרומות** מ ב שו' 58 (נאמר), מג ג שו' 20 (נאמר); **מעשרות** מט ד שו' 59, נא א שו' 11, נא ד שו' 6 (ל"ג או)⁶⁷; **חלה** נט ג שו' 2 (נימר ליו)⁶⁸; **ביכורים** סד ג שו' 35 (נאמר); **שבת** ט א שו' 16; **עירובין** כב ב שו' 45 (נאמר); **פסחים** לא ד שו' 25 (נאמר), לב א שו' 50 (נאמר); **יומא** מב ד שו' 14; **שקלים** מו ד שו' 52 (נאמר); **סוכה** נג ב שו' 6 (נאמר); **ראש השנה** נט ב שו' 31 (נאמר); **תענית** סד א שו' 38; **מגילה** עא ג שו' 15 (נאמר); **יבמות** ח ג שו' 42 (נאמר), יב א שו' 26 (נאמר)⁶⁹, טו ד שו' 40; **סוטה** כ א שו' 39; **כתובות** לג א שו' 19 (איו)⁷⁰; **נאמר**; **גיטין** מו ג שו' 21 (איו)⁷¹; **קידושין** סג א שו' 20 (ל"ג או)⁷², נאמר; **שבועות** לג א שו' 26, שם שו' 46; **נדה** מט ג שו' 73¹³.

או ר' כר' או ר' עבד⁷⁴ **מעשרות** נ ד שו' 57 (דר! תחת ר'⁷⁵1), שם שו' 59.

או ר' כר' או ר' עושה תרומות מה ג שו' 6 (אומר! תחת או)⁷⁶, שם שו' 8.

או (!): ע"ע אָמור.

אוותרה ע"ע הא וותרה.

אוחרן ע"ע פתר לה פתר חורן.

אוחרנייתא⁷⁷ **שביעית** לו ב שו' 45 (חורנייתא); **שבת** ג ג שו' 39 (חורנייתא); **קידושין** סא ד שו' 7 (אחרנייתא); **סנהדרין** כב ב שו' 41, שם שו' 45.

⁶⁵ תרגום: או נאמר. מונח זה אמור תמיד בלשון קושיא חוץ מן המופע בכתובות האמור בלשון בעיא (ווחץ משני המופעים המשובשים). ואולי אין הלשון שם אלא לשון נימוס של תלמיד בפני רבו, כלומר, שמא נאמר, או שמא יש למחוק שם את המילה "אי" ולפרש את "נאמר" בניחותא. וצ"ע.

⁶⁶ להגהות ראה מהד' לונץ, ג ע"ב שו' 1; שם, ציון א.

⁶⁷ כי "נימר" כאן אמורה בניחותא, ומציעה תירוץ על קושיית הגמרא. וכן הוא בביאור הגר"א כ"י ב': "ומשני נימר מה פליגינן" (ההדגשה במקור).

⁶⁸ להגהה ראה קטע אפשטיין, עמ' 273 שו' 27 (והלשון שם: "או נאמר", והיא היא).

⁶⁹ עיין בפירוש הרידב"ז, סג ע"א, ד"ה ר"פ אמר.

⁷⁰ להגהה ראה מה שכתבתי בהערה הבאה.

⁷¹ להגהה ראה תוכפ"ש, בבא קמא, ריש עמ' 7. ומשם למדתי להגיה בכתובות לג ע"א שו' 19

(בהערה הקודמת).

⁷² כי "נאמר" אמורה כאן בניחותא, ולא בלשון קושיא במשא ומתן.

⁷³ בחלה נט ע"ג שו' 11: "אמר רבי בא". ואפשטיין מגיה שם על פי קטעי הגניזה: "או נא" (= "או נאמר") — ראה מחקרים, ב, א, עמ' 273, הערה לשורה 34 (והוא מציין שם ל"שביעית פ"ה, ל"ה ע"ד", ולא מצאתי שם; ויתכן שיש שם טעות סופר, וצריך להיות: פ"א, ל"ג ע"ב; והוא שם, שו' 20: "או נימר"). והרי לנו מופע נוסף של מונח זה.

⁷⁴ תרגום: או ר' כר' או ר' עושה.

⁷⁵ להגהה ראה נוסח הר"ש, מעשרות פ"ג מ"ט, [ד"ה נוטל] (אהצו"י, ריש עמ' 116, ד"ה או דר'

טרפון). וכן הוא לנכון שם, במופע הבא בשו' 59.

⁷⁶ להגהה ראה אהצו"י, עמ' 59, ד"ה אומר ר' טרפון.

⁷⁷ תרגום: האחרות. בשביעית וקידושין הפירוש הוא הארצות האחרות; בשבת — הגזרות האחרות שגזרו ב"ח דבר; ובסנהדרין — הדברים האחרים שבין דיני ממונות לדיני נפשות.

אולפן⁷⁸ **עירובין** כא ב שו' 60, כא ד שו' 31, כה ג שו' 59; **סוכה** נא ד שו' 38; **ראש השנה** נט ב שו' 25; **מגילה** עא ד שו' 6; **יבמות** ב ד שו' 54 (2x), ו ב שו' 19, יג א שו' 16; **כתובות** לא א שו' 10.

אולפן (!) ע"ע לא כן אלפן רבי (רבי = מורי; בתמיהה).

אולפנא⁷⁹ **ברכות** י ג שו' 49 (אולפנה); **יבמות** ו ב שו' 18 (אולפנה); **קידושין** סד ד שו' 12, שם שו' 13⁸⁰.

אולפנה ע"ע אולפנא.

אולפני⁸¹ **שבת** יא א שו' 37; **פסחים** לז ג שו' 33; **שקלים** מז ג שו' 5.

אולפניא ע"ע אולפניא.

אולפניה⁸² **סנהדרין** כ א שו' 7; **הוריות** מז א שו' 42.

אולפניא⁸³ **פאה** טו ג שו' 42 (אולפניא); **קידושין** סא ב שו' 31.

****אומר** (הפסוק) **ברכות** ד ג שו' 65, ח ג שו' 11^ז, שם שו' 12^ז, יג א שו' 46! (הרי הוא! + וצ"ל: הדא היא דכתיב)⁸⁴, יג ב שו' 55, שם שו' 56, יג ג שו' 34^ז; **פאה** טו ג שו' 5, טו ד שו' 44 (2x), שם שו' 61; **שביעית** לד ד שו' 39, שם שו' 40, לה ג שו' 31; **מעשר שני** נו ד שו' 30^ז; **שבת** טו ג שו' 54; **פסחים** לב ג שו' 8 (2x), שם שו' 38^ז, שם שו' 40^ז, לד ג שו' 5, שם שו' 6; **יומא** מא ב שו' 3, שם שו' 4, מה ג שו' 22; **שקלים** מח ג שו' 44, שם שו' 45, נא ב שו' 8^ז, שם שו' 9^ז; **ראש השנה** נו א שו' 49, נו ד שו' 45^ז, שם שו' 46^ז, נט ב שו' 22 (2x), שם שו' 25, שם שו' 26; **תענית** סד א שו' 1^ז, שם שו' 4^ז, סה א שו' 47 (2x), סה ב שו' 63; **מגילה** ע ג שו' 26, שם שו' 27, עב ג שו' 59 (2x), עג א שו' 57 (2x); **חגיגה** עו א שו' 38 (2x), שם שו' 40 (2x), עח א שו' 57, שם שו' 58; **יבמות** ה ג שו' 12! (צ"ל: אף)⁸⁵, ט ג שו' 18 (2x); **סוטה** יז א שו' 57, שם שו' 58, יז ב שו' 11 (2x), שם שו' 24^ז, כד א שו' 54^ז; **בבא קמא** ו א שו' 32; **בבא בתרא** טו ג שו' 17, שם שו' 18, יו ב שו' 44; **סנהדרין** יח ג שו' 2 (2x), כ ב שו' 64, כ ג שו' 7^ז, שם שו' 8^ז, שם שו' 14, שם שו' 15, כב א שו' 57, כב ג שו' 9^ז; **שבועות** לד א שו' 2 (2x); **עבודה זרה** מב ד שו' 34, שם שו' 35, שם שו' 54, שם שו' 55⁸⁶. ועיין עוד ערך ואומר (הפסוק).

⁷⁸ תרגום: תלמוד. ולפירוש המונח ראה ערכי מדרש אמוראים, עמ' 148, ערך אולפנא. וראה עוד דברי הראב"ד שהביא אלבק, מחקרים, עמ' 28.

⁷⁹ תרגום: התלמוד. כלומר, השמועה האמוראית. וביבמות: כלל השמועות האלה, כלומר ה"תלמוד" שלנו.

⁸⁰ למופע נוסף של ערך זה שנשתבש, ראה מה שהערתי בערך "כד שמע דתני לה ר' חייה בשם ר'" ליבמות ו ע"ב שו' 3.

⁸¹ תרגום: התלמוד שלי (כלומר, של ר' יהודה בר' אלעאי).

⁸² תרגום: תלמוד. כלומר, תורתו של ה', עי"ש.

⁸³ תרגום: התלמודים. כלומר, השמועות.

⁸⁴ עיין ערך "הדא היא דכתיב" על אתר.

⁸⁵ ראה מה שהערתי להלן בערך "יכול אומר (ו)".

⁸⁶ למופע נוסף שנשתבש ע"ע ואומר (ציווי); אבל הוא מופע תנאי.

אומר (!) כתובות ל א שו' 15 (צ"ל: או?)⁸⁷, לג ד שו' 19 (צ"ל: או?)⁸⁸.

אומר (!) ע"ע אַמְרָה.

אומר אני (= אימא)⁸⁹ כלאים כט ד שו' 50; **יבמות** ד ב שו' 5, י ג שו' 41, טו ג שו' 56,

שם שו' 758, שם שו' 759. ועיין עוד ערך כך אומר אני (בתמיהה).

אומר (!) ר' כר', אומר (!) ר' עושה ע"ע או ר' כר' או ר' עושה.

אומרי' (!) דבר אחד ע"ע אמרו דבר אחד.

אומרי' (!) מה להלן... וכא... ע"ע אי (!) מה להלן... וכא....

אומרים (!) ע"ע אמרין.

אומרת ע"ע זאת אומרת.

אוספון עלה⁹⁰ **ברכות** ז ג שו' 23 (עליה), שם שו' 26; **תענית** סז ג שו' 40.

אוספון עליה ע"ע אוספון עלה.

אוף אנא אית לי⁹¹ **עירובין** כה ג שו' 24; **גיטין** מח ד שו' 125 (צ"ל: אוף אנן אית לך)⁹²;

עבודה זרה מ א שו' 122 (צ"ל: אוף אנן אית לך)⁹³. ועיין עוד ערך כמה דאית לכוון... אוף

אנא אית לי....

אוף אנא אמר כן⁹⁴ **תרומות** מא ד שו' 22.

אוף אנא אמרית⁹⁵ **דמאי** כא ד שו' 56.

אוף אנא סבר כן⁹⁶ **ברכות** ב ג שו' 1; **תרומות** מג א שו' 11 (ו-), מג ג שו' 45 (ו-), נא;

מעשרות מט ב שו' 37; **מעשר שני** נו ג שו' 38, נו ד שו' 44; **חלה** נז ד שו' 2, שם שו' 50;

עירובין כב ב שו' 45; **פסחים** כט א שו' 54, לז א שו' 33; **שקלים** מו א שו' 7; **ביצה** סב

⁸⁷ ההגהה על פי גליונות הרש"ל (טופס א' וב'). אבל שתא"י, עמ' 386, ד"ה למה, מוחק אותה.

⁸⁸ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. אבל שתא"י, עמ' 395, ד"ה קידש, מוחק אותה.

⁸⁹ כלומר, יכול אני לומר. וראה עוד מה שהערתי בריש ערך "אני אומר (= אימא)".

ויש בירושלמי עוד ביטוי זהה במשמעות אחרת: לדעתי — ראה למשל ביצה סא ע"ב שו' 28. ולא רשמתי אותו כאן בערך נפרד, מחמת דברי ליברמן: "וזו היא ברייתא" (מחקרים, עמ' 169, ד"ה רב אמר). וראה עוד תוכפ"ש, יום טוב, עמ' 943, הע' 7. ובתוכפ"ש, בבא קמא (עמ' 101, שו' 40-41) כתב על ביטוי זה: "שכן הוא סיגונו [כלומר, של רבי — מ"ע] בכמה מקומות". וראה עוד תוכפ"ש, תרומות, ריש עמ' 302, שו' 38; שם, שביעית, עמ' 487, סד"ה ובירושלמי; שם, בבא מציעא, עמ' 302, שו' 24-25. וראה עכשיו ד' מלאך, "'רבי אומר: אומר אני"', סיני קכה (תש"ס), עמ' כג-כה. ולכן נראה לי ברור שגם המופע שבימא מב ע"ד שו' 43 הוא תנאי — ראה תוספ' זבחים, פ"ח הכ"ב, עמ' 492, ובבלי זבחים עה ע"א.

⁹⁰ תרגום: הוסיפו עליה.

⁹¹ תרגום: גם אני יש לי. כלומר, גם אני סובר.

⁹² ההגהה על פי שתא"י, עמ' 421, ד"ה מהיום.

⁹³ ההגהה על פי המקבילה בפסחים לא ע"א שו' 20. ולמופעים נוספים של ערך זה שנשתבשו ע"ע:

אוף אנן (!) כן אית לך (!); אופנא לית לון (!).

⁹⁴ תרגום: גם אני אומר כך.

⁹⁵ תרגום: גם אני אמרתי.

⁹⁶ תרגום: גם אני סובר כך.

אוף אנא סבר כן (המשך) ג ש' 1; **מגילה** ע ב ש' 2; **יבמות** טו ד ש' 21 (אף, סבור!);
סוטה כד ב ש' 3 (אף); **כתובות** כז א ש' 6 (אף, סבור!), ל א ש' 57.
אוף אנא צריכא לי ע"ע אוף אנא צריכה לי.
אוף אנא⁹⁷ **צריכה לי**⁹⁸ **הוריות** מה ג ש' 45, שם ש' 47 (צריכא).
אוף אנא (!) תנינתא ע"ע אוף אנן תנינתא.
אוף אנן אית לן ע"ע: כמה דאית לכו... כן אוף אנן אית לן...; כשיטתך שאת אומר...
 אוף אנן אית לן...⁹⁹.
אוף אנן (!) כן אית לן (!)¹⁰⁰ **גיטין** מח ד ש' 23 (צ"ל: אנא, צ"ל: לי)¹⁰¹.
אוף אנן תנינא (!) ע"ע אוף אנן תנינן.
אוף אנן תנינן¹⁰² **כלאים** כז ב ש' 41 (נן); **חלה** נט ב ש' 2; **שבת** ו א ש' 5 (אף),
 ו ג ש' 44 (אף, אנן נמי!); **ביצה** סא ד ש' 22; **בבא מציעא** ט א ש' 54 (תנינא!)¹⁰³.
אוף אנן תנינן דרבא¹⁰⁴ **שביעית** לג ב ש' 42 (אף); **חגיגה** עט ד ש' 15.
אוף אנן תנינן הדא מסייעא להדין תנייא קדמיא¹⁰⁵ **נזיר** נו ד ש' 17. וראה עוד
 ערך ואף אנן תנינן הדא דמסייע (!) להדא דתני ר' הושעיה.
אוף אנן תנינן תרתיהון (!) ע"ע אף אנן תנינן תרתיהון (!).
אוף אנן תנינתא ע"ע אוף אנן תנינתא.
אוף אנן תנינתא¹⁰⁶ **קידושין** נח ד ש' 37, שם ש' 39 (אנא; תנינתא), שם ש' 41, שם
 ש' 42, שם ש' 45 (תנינתא).
אוף ב'... כן ע"ע אף ב'... כן.
אוף בהדא איתפלגון¹⁰⁷ **סנהדרין** כט ד ש' 12.

⁹⁷ וכן הוא בהוריות הנספחת לבבלי: "אנא" (ו' ע"א ש' 7, שם ש' 9). ואולי צריך לומר: אדא,
 כלומר, הדא. ובמקבילה שבתרומות מה ע"ב ש' 12 וש' 14: "עוד צריכה לי".
⁹⁸ תרגום: גם אני [הדבר] נצרך לי. כלומר, אני מסופק גם בדבר הזה. והלשון כאן היא לשון רטורית,
 עי"ש.
⁹⁹ למופעים נוספים של ערך זה שנשתבשו ע"ע אוף אנא אית לי.
¹⁰⁰ תרגום (אחרי ההגהות): גם אני כך יש לי. כלומר, גם אני סובר.
¹⁰¹ ההגהות על פי שתא"י, עמ' 421, ד"ה מהיום.
¹⁰² תרגום: גם אנחנו שְׁנִינוּ.
¹⁰³ להגהה "תנינן" ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 889, סוף הע' 1. ולגירסת כ"א כאן, ראה ירושלמי
 נזיקין, עמ' 142, ש' 26. וראה מה שהגהתי במאמרי "שרידי ירושלמי", עמ' 33, ד"ה והלשון. וצ"ע.
¹⁰⁴ תרגום: גם אנחנו שְׁנִינוּ גדולה [מזון]. כלומר, הלכה גדולה יותר, בעלת חידוש יותר גדול ממה
 שקדם — ראה תוכפ"ש, שביעית, עמ' 484, ש' 7-8.
¹⁰⁵ תרגום: גם אנחנו שנינו [המשנה] הזאת [ש]מסייעת לתנא הראשון הזה. ופירושו המפרשים:
 "תנייא קדמיא" — ר' אילא. והדבר תמוה, מדוע ייקרא כאן ר' אילא האמורא בשם "תנייא". ולפי
 שהסוגיא (פ"ז ה"ד, נו ע"ג ש' 60 ואילך) חמורה מאוד, ראיתי לפרש אותה כולה, ובכללה מאמר זה —
 ראה להלן, קונטרס הסוגיות, ס' 5, עמ' 1474 ואילך.
¹⁰⁶ תרגום: גם אנחנו שנינו אותה.

אוף בית שמאי מודיי ע"ע אף בית שמאי מודיי.

אוף דין קרייה מסייע לר' 108 מגילה עב ג ש' 5.

*אוף הדא דמייא לה 109 בבא מציעא ז ד ש' 27.

אוף הדא דתנינן 110 כלאים ל ג ש' 2.

אוף הדא צריכה ליה 111 שקלים נ ד ש' 40.

אוף הוא ע"ע אף הוא.

אוף הוא מוכיח על עצמו ע"ע הוא מוכיח על עצמו.

אוף היא ע"ע אף היא.

**אוף הכא 112 ברכות ט ב ש' 30 (אף), יא א ש' 32 (אף), יא ב ש' 22 (אף), יב ג ש' 27

(אף), שם ש' 29 (אף); פאה יט ג ש' 11, כ ב ש' 32; דמאי כא ג ש' 22, כג ד ש' 16,

כו ב ש' 42; כלאים כז ב ש' 43, כח ד ש' 26 (2x), שם ש' 29 (אף), שם ש' 30, שם

ש' 37 (אף), שם ש' 57, שם ש' 58, ל ב ש' 28; תרומות מ א ש' 37 (אף), מ ב ש' 11

(ואף) 113, שם ש' 44 (ור), מג א ש' 18 (ואף), מג ג ש' 15 (אף), מד א ש' 16 (אף), מד ג

ש' 34 (אף), מד ד ש' 5 (ור), מז א ש' 49 (ואף; וצ"ל: אף), מח ב ש' 10 (אף); מעשרות

מט ד ש' 19 (אף), שם ש' 61, נב א ש' 39 (אף); מעשר שני נד ב ש' 2; חלה נז ד

ש' 54 (אף), נח ג ש' 1, שם ש' 2; ערלה סב ג ש' 12, שם ש' 16, סב ד ש' 55, שם

ש' 56; ביכורים סה א ש' 22, שם ש' 29; שבת ט ב ש' 48 (אף), ט ג ש' 17 (אף),

יב ג ש' 37, שם ש' 38, יד א ש' 32; עירובין יח ב ש' 20, יט ב ש' 34; פסחים כז ב

ש' 114, כז ד ש' 29, לד ב ש' 44, לד ג ש' 51, לו א ש' 13; שקלים מו ב ש' 22 (אף),

נ ד ש' 6, שם ש' 43 (אף); ראש השנה נו ג ש' 30, שם ש' 45; יבמות ג ג ש' 17 (אף),

ד א ש' 7, ד ג ש' 48 (אף), ט ב ש' 29 (אף), ט ג ש' 49 (אף), שם ש' 52 (אף), יא א ש' 33

(אף), יג ד ש' 54 (אף), יד א ש' 16, שם ש' 43 (אף), טו ד ש' 56 (וצ"ל: ואמר 115, אף);

כתובות כז ג ש' 53 (אף), לב א ש' 23, לג א ש' 10 (אף), לד א ש' 53 (אף), לד ד ש' 47

(אף), שם ש' 48 (אף); גיטין נ ב ש' 36 (וצ"ל: אוף הכא כן, ול"ג ליה) 116; קידושין נט

107 תרגום: גם בזאת נחלקו. ולפירוש הביטוי ראה ר"י לוי, פירוש לב"ק, עמ' 128, הע' *. וליברמן

מגיה אחרי הביטוי על דרך אולי: "דאתפלגון" (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וכסגנון זה: "אף ב... פליגי' (!)

ר' ור'" (נדרים מב ע"ג ש' 7, וצריך לומר: איתפלגון). וכיוצא בזה: "אפילו ב... אתייהא היא" (נדרים לו

ע"ד ש' 5).

108 תרגום: גם הפסוק הזה מסייע לר'.

109 תרגום: גם זאת דומה לה.

110 תרגום: גם זאת ששנינו.

111 תרגום: גם זאת נצרכת לו. כלומר, הוא מסופק גם בעניין זה.

112 תרגום: גם כאן.

113 אפשרות מעיר שהו"ו של "ואף" נוספה כנראה על ידי אחר בכ"ל — ראה מבואות לסה"א,

עמ' 440, מ ע"ב, ש' 11.

114 הראב"ה גורס כאן: "וכה" — ראה ירוכ"פ, עמ' 372, ד"ה ועיין.

115 ההגהה על פי המקבילה בסנהדרין כה ע"ד ש' 3, כדברי הק"ע כאן על אתר.

****אוף הכא** (המשד) א שו' 60 (אף), ס א שו' 11, סב ג שו' 12, סה ג שו' 32, סה ד שו' 16 (אף), סו א שו' 54 (אף)¹¹⁷; **בבא קמא** ב ב שו' 3, שם שו' 7; **בבא מציעא** ט ג שו' 38; **בבא בתרא** יו א שו' 4 (אף); **סנהדרין** כה ד שו' 3; **עבודה זרה** מה א שו' 57; **נידה** נ א שו' 14 (אף)¹¹⁸.

אוף הכא כן¹¹⁹ **שביעית** לו ג שו' 38, לז ג שו' 31 (צ"ל: תמן אמר ר'...¹²⁰); **תרומות** מב א שו' 28, מו ד שו' 24 (אף, כאן!); **מעשרות** נ ג שו' 24, נ ד שו' 50 (ר"י); **חלה** נט ד שו' 47; **ערלה** סא ב שו' 7; **שבת** ד א שו' 46; **עירובין** יט ב שו' 50, כ א שו' 30, כא ג שו' 25, כד ב שו' 54, כד ג שו' 63; **פסחים** כט א שו' 61; **יומא** מד א שו' 21; **יבמות** י ג שו' 38 (אף), יב א שו' 42 (אף), יד ג שו' 55 (אף); **גיטין** מד ד שו' 50 (אף); **נזיר** נז ג שו' 9 (אף); **סנהדרין** כא ב שו' ¹²¹⁴.

אוף (!) כאן ע"ע אית כאן.

אוף נן תנינן ע"ע אוף אנן תנינן.

אוף ר' אית ליה ע"ע אף ר' אית ליה.

***אוף ר' בשם ר' מודי**¹²² **בבא מציעא** יב ג שו' 20.

אוף ר' דכוותה¹²³ **נזיר** נג ג שו' 13.

אוף ר' דכוותהון¹²⁴ **פסחים** לה א שו' ¹²⁵15, לז א שו' 6 (אף; צ"ל: מתניתא דר' ¹²⁶).

אוף (!) ר' יודה (!) קידושין נט א שו' 31 (צ"ל: אמר, ל"ג יודה)¹²⁷.

אוף ר' מוד ע"ע אף ר' מודה.

אוף ר' מודה ע"ע אף ר' מודה.

אוף ר' מודה בה ע"ע אף ר' מודה בה.

אוף ר' מודה לר' ע"ע אף ר' מודה לר'.

אוף ר' מודי ע"ע אף ר' מודה.

¹¹⁶ ההגהה על פי המקבילות בתרומות מב ע"א שו' 28 וגיטין מד ע"ד שו' 50. והמופע נמחק על ידי אפשטיין — ראה: מחקרים, ב, א, עמ' 70, ד"ה כך הוא; מבואות לסה"ת, עמ' 100, הע' 24, עי"ש ושם.
¹¹⁷ בכ"ל: "והכא" ו"הוגה". והעיקר כנוסח המקורי — ראה מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 205, סוף הע' 390.

¹¹⁸ למופע נוסף החסר בד"ו ראה מה שהערתי בערך "לית כאן (= דבר זה אינו צריך להיות כאן)" לגיטין מח ע"ג שו' 50.

¹¹⁹ תרגום: גם כאן כך.

¹²⁰ ההגהה על פי אהצ"י, סוף עמ' 65, ד"ה הלכה, והמונח אמור בלשון שאלה.

¹²¹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע אוף הכא.

¹²² תרגום: גם ר' בשם ר' מודה.

¹²³ תרגום: גם ר' כמותו. כלומר, גם ר' סובר כר'.

¹²⁴ תרגום: גם ר' כמותם. כלומר, גם ר' סובר כמו החכמים שנזכרו לעיל.

¹²⁵ לפירוש העניין ראה ירוכ"פ, עמ' 490, ד"ה אוף.

¹²⁶ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 238, ד"ה א"ר יוסה. והיא נראית הגהה רחוקה. ואולם ליברמן מסתפק

רק אם יש להגיה "דכוותיה" תחת "דכוותהון" — ראה תוכפ"ש, פסחא, עמ' 630, שו' 70-71.

¹²⁷ ההגהות על פי קטע זוסמן, עמ' 113 שו' 18. ועיין בשתא"י, עמ' 450, ד"ה בכסף.

אוף ר' מודיי (!) ע"ע אף ר' מודה.
אוף רבנין מודיי ע"ע אף רבנין מודיי.
אוף רבנין מודיי בה¹²⁸ **קידושין** סב ג שו' 50.
אוף רבנן מודו ע"ע אף רבנין מודיי.
אוף רבנן מודיי ע"ע אף רבנין מודיי.
אוף רבנן מודיין ע"ע אף רבנין מודיי.
***אוף (!) שמעתייה ממנו, מה מיעבד ומר ר'**¹²⁹ **בבא בתרא** טו ג שו' 7 (צ"ל: אוף אנא שמעתייה)¹³⁰.
אופנא לית ל' (!) ע"ע אופנא לית לון (!).
אופנא לית לון (!)¹³¹ **דמאי** כה ב שו' 39 (צ"ל: אית לי)¹³³, שם שם; ול- תחת לון, צ"ל: אית לי ול"ג ליה).
אוקמה ר'¹³⁴ **נידה** נא א שו' 7.
אורי לון ע"ע הורי לון.

¹²⁸ תרגום: גם החכמים מודים בה.
¹²⁹ תרגום (אחרי ההגהה): גם אני שמעתי אותה ממנו, מה לעשות ור' אמר.
¹³⁰ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. וכן הוא בכ"א, עמ' 96 שו' 21 (אבל שם: "אין [!] אנה"; וראה שם, עמ' 208, שו' 21). ולמופע זה ע"ע אני (!) שמעתייה ממנו, מה מעבד ומר ר'.
¹³¹ = אוף אנא.
¹³² תרגום (אחרי ההגהה): גם אני יש לי. כלומר, גם אני סובר.
¹³³ ההגהה "אית" תחת "לית" על פי גליונות הרש"ל, טופס א'. וכן הגיה במופע הבא "אית לי" תחת "לית ל'" (שם, טופס ב'; ישנם כאן הבדלים בין ההגהות בטופס א' וב', ואני ביררתי לי את הדברים המתאימים לדעת). והמופע הבא הוא, כנראה, מופע כפול של הראשון ולא גרסין ליה — עיין רוזנטל, לשונות סופרים, עמ' 316, הע' 172 (עמ' 315).
ובגליונות הרש"ל, טופס ו', ציין ללשון המקבילה בגיטין מג ע"ב שו' 56-57: "כמא דאית לכוון... אף אנא אית לי", ולמה שכתב שם. ובגליון גיטין הנ"ל (כלומר, מג ע"ב) ציין עוד מראי מקומות: לגיטין מח ע"ד שו' 25: "אוף אנא אית לי"; לבבא בתרא יג ע"ג שו' 26: "כמה דאית לכוון... אוף אנא אית לי"; ולכלאים כח רע"ב שו' 3-4: "כמה דאית לכוון... כן [אנא אית לי] (הסוגריים שלי — מ"ע), כמו שהשלים בטופס א', או רק ["אית לי"] כמו שהשלים בטופס ב'.
והמשך הלשון: "לסתמא נעשה כאומר תלוש מן הקרקע הזה שיקנה לך אחד מעשרה שבו" (שו' 40), וצריך לומר: סתמו. וכבר הגיה כן רוזנטל הנ"ל. ונראה לי שאין לגרוס לעיל בשורה 38 את המילה "סתמו", שהרי לשון הקושיא של ר' אליעזר על החכמים הוא: "אפילו התנו במה קנו". אם כן, מדובר בתנאי מפורש, לא בסתם. והמילה שם היא באשגרה מהמילה "לסתמא" כאן, שבה מדובר בסתם ממש. ומצאנו לשון דומה בשביעית לז ע"ג שו' 42: "מוטב לית לי אחד בודאי ולא שנים בספק". וליברמן מגיה "ליתן" תחת "לית" (וגליונות הרש"ל, טופס ב'). ונראה לי יותר למחוק את המילה "לית". וכן ליתא בכ"ר עמ' 204 שו' 15 (ושם: "מוטב לו"). ושתי הגירסאות יתכנו.
¹³⁴ תרגום: העמידה ר'. כלומר, העמיד ר' את המימרא הקודמת על שני חלקיה בשתי אוקימתות שונות, כדי לתרץ את הסתירה שבמימרא מן הסיפא לרישא, ע"ש. ומוסקובין (טרמינולוגיה, עמ' 537, הע' 3) נוטה להגיה כאן "קיימה". וצריך עיון, כי הדברים נמסרו כאן בשם חכמים בבליים, וכפי שציין גם גירסת שרי"ר (עמ' 290 שו' 1) מסייעת לגירסא שלנו.

אורייתא חדתא ¹³⁵ **שבת** יא א שו' 39 (אורית'), שם שו' 40 (אוריתא); **פסחים** לז ג שו' 36 (אורייתא), שם שו' 37; **שקלים** מז ג שו' 8.
אורייתא חדתא ע"ע אורייתא חדתא.
אוריתא חדתא ע"ע אורייתא חדתא.
אותה כן (!) ר' ר' בשם ר' ע"ע אתא ר' ר' בשם ר'.
אותיב קומי ר' ¹³⁶ **שבועות** לג א שו' 24.
אותן (!) ע"ע באותן.
אזל ותני ליה עבודה (!) ¹³⁷ **חגיגה** עז ד שו' 58 (צ"ל: עובדה).
אזל שאיל לר' ע"ע אזל שאל לר'.
***אזל שאל לר'** ¹³⁸ **בבא מציעא** ח א שו' 1 (שאל), ח ג שו' ¹³⁹ 8.
***אזל תנייה ל-** ¹⁴⁰ **בבא קמא** ז ב שו' 31.
אזלון ושאלון ל- ¹⁴¹ **שבת** יו ג שו' 51 (צ"ל: אזלון ושאלין?) ¹⁴².
אזלית לדרומה ושמעית ¹⁴³ **פאה** יו ג שו' 51.
***אזלית לקיסרין ואשכחית לר' דדריש לה משום דר'** ¹⁴⁴ **בבא קמא** ו ד שו' 48.
אזלית לקיסרין וחמיתון ¹⁴⁵ **דמאי** כב ג שו' 30.
אזלית לקיסרין ושמעית ¹⁴⁶ **דמאי** כב ב שו' 2; **כלאים** ל ג שו' 22; **תרומות** מו א שו' 61 (שמעית!); **חלה** נז א שו' 36; **שבת** יב שו' 51; **פסחים** כח א שו' 58; **כט ב שו'** 8;
קידושין סג א שו' 11.

¹³⁵ תרגום: תורה חדשה. כלומר, חידושי תורה. ונראה לי, שהצורה "אורייתא" היא עיקר, ואילו "אורייתא" ו"אוריתא" באשגרה.
¹³⁶ תרגום: השיב (כלומר, הקשה) לפני ר'.
¹³⁷ תרגום (אחרי ההגהה): הלך וסיפר לו את המעשה.
¹³⁸ תרגום: הלך [נ]שאל את ר'.
¹³⁹ עיין: תש"ק, עמ' 84, הע' 5; ירושלמי נזיקין, עמ' 135, ד"ה אתא שאיל. ולא כללתי את המופע "אזל שאל" (לשון בינוני) שבסנהדרין כט ע"א שו' 58, ולא את המופע "אזל ושאל" (לשון ציווי) הקודם לו שם, לפי שמדובר בהם בשאלה באורים ותומים לא בשאלת חכם בהלכה. והוא הדין לביטוי "שואל באורים ותומים" (קידושין סה ע"ב שו' 32 = סנהדרין כג ע"ד שו' 8).
¹⁴⁰ תרגום: הלך התנא ל-. ולפירוש העניין ראה מה שכתבתי במאמרי "לפירושן של שמועות", עמ' 77, סי' 16. ועיין עוד ירושלמי נזיקין, מבוא [של רוזנטל], שם, ריש עמ' כז, ד"ה עיי"ש. ולשיטה אחרת בפירוש העניין ראה: מבוא לנח"מ, סוף עמ' 389, ד"ה אף (והוא מתרגם שם: "כשהתנא הולך לגזילות"), תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 231, ד"ה ובירושלמי ואילך (ותרגם שם: "כשהולך התנא לגזילות"); ירושלמי נזיקין, עמ' 126, שו' 6 (ותרגם כאן: "כשהלך התנא לגזל"); שם, הע' 1.
¹⁴¹ תרגום (לפי ההגהה): לכי ושאלי את.
¹⁴² ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 204, ד"ה אמר לה.
¹⁴³ תרגום: הלכתי לדרום ושמעתי.
¹⁴⁴ תרגום: הלכתי לקיסריה ומצאתי את ר' שדורש אותה בשם ר'.
¹⁴⁵ תרגום: הלכתי לקיסריה וראיתי אותם.
¹⁴⁶ תרגום: הלכתי לקיסריה ושמעתי.

אזלית לקיסרין שמעית (!) ע"ע אזלית לקיסרין ושמעית.

אחד (!) ע"ע אחד... ואחד... (= בין... בין...).

אחד... אחד... ע"ע אחד... ואחד... (= בין... בין...).

****אחד... ואחד...** (= בין... בין...) ¹⁴⁷ **ברכות** יא ג ש' 10, שם ש' 11; **שבת** ח א ש' 7,

ט ד ש' 16, י א ש' 54; **עירובין** כג ב ש' 37; **פסחים** לב ג ש' 9 (אחד תחת ואחד);

יבמות ט ג ש' 43, ט ד ש' 23; **סוטה** כג א ש' 17; **כתובות** לא ג ש' 7 (ואחד ליל) ¹⁴⁸;

קידושין סא ג ש' 33; **בבא קמא** ב ג ש' 26, שם ש' 31-32; **סנהדרין** כו ד ש' 15;

(צ"ל: אחר... ואחר) ¹⁴⁹; **שבועות** לז ב ש' 30.

אחד... ואחד... (פרשני) **תרומות** מא ב ש' 13; **יומא** לט ד ש' 51; **שקלים** נ א ש' 21;

סוכה נד ד ש' 17; **חגיגה** עז ג ש' 45.

אחד... ואחד... ואחד... (פרשני) **שקלים** מו ב ש' 31-32; **סנהדרין** כ ג ש' 13-14.

***אחד... ואחד... שניהן ממקרא אחד נתרבו, וכשהוא בא ל-... את מר** ¹⁵⁰...

וכשהוא בא ל-... את מר... **בבא קמא** ה א ש' 14-16.

אחד זה ואחד זה **שבועות** לח ג ש' 49.

אחד מזקני גליל (!) ע"ע אחד מזקני הגליל.

אחד מזקני הגליל **מועד קטן** פא ד ש' 64; **נדרים** מא ב ש' 52 (גליל).

אחורי (!) אמר לה ¹⁵¹ **יבמות** ט ג ש' 25 (צ"ל: אדא הי דו) ¹⁵².

אחר (!) שאילו ע"ע מאחר שאילו.

אחר שריבה הכתוב מיעט ¹⁵³ **חגיגה** עז ג ש' 30.

אחר שריבה הכתוב מיעט. מרבה אני אותן... ומוציאן... **פסחים** לב ג ש' 10-12.

אחרונה (= סיפא) ¹⁵⁴ **חלה** נז ד ש' 29 ¹⁵⁵.

אחרייא ע"ע ואתייה כר' אחרייה. ועיין עוד ערך: כקדמייא, כאחרייא; תנייא אחרייא.

אחרייה ע"ע אחרייא.

אחרייתא (יחידה) ¹⁵⁶ **כלאים** ל ג ש' 1; **פסחים** לג ג ש' 41 (אחרייתה); **תענית** סג ג

ש' 33; **נדרים** לז ב ש' 50 (אחרייתה); **שבועות** לד ד ש' 23.

¹⁴⁷ על ביטוי זה במשנה במשמעות "בין... בין..." ראה מבוא לנח"מ, עמ' 1074, ס' 10. ועל הביטוי

במובן מספרי ראה שם, סוף העמוד, ד"ה אבל.

¹⁴⁸ להגהה ראה: על הירושלמי, עמ' 22, ד"ה וכל המפרשים; הלכות הירושלמי, עמ' נט, אות ג.

¹⁴⁹ ההגהה על פי המקבילה ביבמות יא ע"ג ש' 46-47.

¹⁵⁰ תרגום: אתה אומר. וכן בסיפא.

¹⁵¹ תרגום (אחרי ההגהה): זהו שהוא אומר לה.

¹⁵² ההגהה "אדא הי" היא הגהת ליברמן על דרך אולי (גליונות הרש"ל, טופס א'; ואפשר להגיה

גם "אדה הי"), והתוספת "דר" היא שלי. ולמופע קרוב ע"ע הדא היא דו אמר ליה. וסברתי תחילה להגיה

"אהן דר" — ע"ע הוא ש-... אומר..., ומה שאחריו.

¹⁵³ לסגנון הביטוי הזה ראה הערתו היפה של כ"ץ, א, עמ' 299, הע' 3.

¹⁵⁴ כלומר חלה פ"א מ"ד.

¹⁵⁵ לפירוש העניין ראה מסכת חלה, הוצאת בית המדרש, ט ע"ב, הע' מב, בשם ספר ניר.

אחרייתא (רבות)¹⁵⁷ **ברכות** ד ד ש' 36 (אחרייתא!); **תרומות** מ ג ש' 25, מד ב ש' 27; **מגילה** עג ב ש' 50; **יבמות** ד ד ש' 26.

אחרים (כלומר, תנאים אחרים מחברי משניות) **תענית** סו א ש' 52, שם ש' 54; **מגילה** ע ד ש' 19, שם ש' 21; **יבמות** ו ב ש' 8, שם ש' 10.

אחרייתא ע"ע אחרייתא (יחידה).

אחרייתא ע"ע אחרייתא (יחידה).

אחרייתא ע"ע אחרנייתא.

אחרייתא (!) ע"ע אחרייתא (רבות).

אחרת מן (!) ... וכן ... ע"ע תמן... וכאן....

אחת... ואחד (!) ... ע"ע אחת... ואחת... (פרשני).

אחת... ואחד (!) ... ואחד (!) ... (פרשני) **סנהדרין** כט ג ש' 53-54 (צ"ל: ואחת)¹⁵⁸.

אחת... ואחת... (= בין... בין...) **יומא** מ ג ש' 39; **יבמות** י ב ש' 28-29.

אחת... ואחת... (פרשני) **פאה** יו ב ש' 60, שם ש' 61-62 (ואחד! תחת ואחת), יח ב ש' 43-44, שם ש' 44; **שביעית** לה ב ש' 59; **חלה** נט א ש' 57, שם ש' 58; **שבת** יז א ש' 32, שם ש' 33; **יומא** מ ג ש' 40; **יבמות** ח ד ש' 61 (2x), י ב ש' 44; **סוטה** יז א ש' 58-59, כ ב ש' 14-15; **זויר** נז ג ש' 21-22; **קידושין** סג א ש' 23; **סנהדרין** כ ג ש' 1-2.

אחת בשיטת אביו, ואחת בשיטת חכמים ערלה סב ג ש' 30.

אחת זו ואחת זו כתובות כה ג ש' 34; **גיטין** מט א ש' 12; **קידושין** סה ד ש' 46.

אחת (!) תנויי תניי... ואית תניי תני... ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני....

אטרחת בה¹⁵⁹ **מכות** לא ג ש' 38.

אי (!) ע"ע אמר (= אימר, ואולי במקצתם צריך לומר: אמרין).

אי (!) (מדרשית; בלשון קושיא) ע"ע או (מדרשית; בלשון קושיא).

אי (!) (פרשנית) ע"ע או... או... (פרשני).

אי (!) (בלשון קושיא) ע"ע ואין (בלשון קושיא).

אי (!) (אחרי מה אנן קיימין) ע"ע אם (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).

אי (!) ... אי (!) ... ע"ע או... או....

אי (!) ... אי (!) ... (בניחותא) ע"ע אין... אין... (בניחותא).

אי (!) ... אי (!) ... (בלשון קושיא) ע"ע אם... אם... (בלשון קושיא).

¹⁵⁶ תרגום: האחרונה. בכלאים הכוונה היא לשמועה האחרונה; בפסחים — למחלוקת האחרונה שבין ר' מנא ור' יוסי; בתענית — לדעה האחרונה; ובנדרים ושבעות — לדין האחרון.

¹⁵⁷ תרגום: האחרונות. בברכות, בתרומות מ ע"ג ש' 25 ובמגילה הכוונה היא לדברים האחרונים שנזכרו בתרומות פ"א מ"; בתרומות מד ע"ב ש' 27 — לשני הדברים האחרונים שנזכרו בתרומות פ"ו מ"ה; וביבמות הכוונה לשתי המשניות האחרונות בסוגיא שמיהן הקשו על רב.

¹⁵⁸ כי "גלות" (וע"ש) היא לשון נקבה — ראה אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ב, עמ' 697, טור ב, ערך גלות. ולעניין הפרשנות של הביטוי עיין בסנהדרין שם, ש' 55.

¹⁵⁹ תרגום: הטרחת בה. כלומר, הטרחת עליו בשאלותיך בעניין, ע"ש.

אי (!)... אי (!)... (אחרי מה אנן קיימין, מה נפשך) ע"ע אס... אס... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).

אי (!)... אין... ע"ע אין... אין... (בניחותא).

אי (!)... אס... (אחרי מה אנן קיימין) ע"ע אס... אס... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).

אי (!)... ואין... ע"ע אין... אין... (בניחותא).

אי (!)... ואין לא... ע"ע אין... ואין לא....

אי (!)... ואס... (אחרי מה אנן קיימין) ע"ע אס... אס... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).

אי (!)... למה לי..., אי (!)... למה לי... ע"ע אס... למה לי..., אס... למה לי... (בלשון קושיא).

אי אידא (!), אי אידא (!) ע"ע היא הדא, היא הדא.

אי אמרה (!) 160 **ברכות ז ג שו' 1** (ל"ג) 161.

אי את יכול ע"ע אין את יכול.

אי את למד ע"ע אין את למד (בניחותא).

אי אתה דן אלא כ' **שבועות לד ג שו' 54.**

אי אתה יכול... אין את יכול ע"ע אין את יכול... אין את יכול.

אי אתם מודין (בתמיהה) **תרומות מג ג שו' 29.**

אי (!) דאטייא ר' (!) בשיטת ר' רבו 162 **מעשרות נא ד שו' 45** (צ"ל: אין, צ"ל: דר' 163).

אי זה שביעית לה ב שו' 9 (אין) 164; **שבת יב א שו' 63**; **יומא מב ד שו' 18**, **שם שו' 21**, **שם שו' 23**, **שם שו' 31**, **מג ג שו' 7**, **שם שו' 15**, **מד ד שו' 37** (ואיזה); **יבמות ז ב שו' 23**;

160 תרגום: אס אמר אותה.

161 ליתיה בכ"ר (ועמ' 467 שו' 11), ולא במקבילה בתענית סז ע"ג שו' 17. וכן ליתיה בילקוט ישעיה רמז שפח, ובמשלי רמז תתקנ (אהצ"ל, עמ' 97, ד"ה אמר הכין; וראה שם, עמ' 96, סוף ד"ה חנה). וליברמן העיר עליו בטופס ג': "נמחק בכ"י". אבל במהד' האקדמיה (עמ' 34 שו' 11) לא ציינו מחיקה. והנוסח ברש"ס: "אי אמרת" (ק ע"ב שו' 11). ולא גרסינן ליה. אבל אפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 246, הע' 1) לא מוחק אותו, ולא עוד אלא שמביא אותו בהדגשה.

ודע שלדעת אפשטיין הצורה "אי" היא צורה משובשת. וכך כתב: "'אי' לשון בבלי הוא ולא לשון ירוש' (ומבואות לסה"א, עמ' 343, הע' 49). והעיר על הנוסח "אין" בכ"ל לעומת "אי" בד"ר במאמר "אי מפני סכנת דרכי' צא. אי משו' כבוד אביו ואמו איני יודע" (ברכות ו ע"א שו' 65 בד"ו): "אבל הנכון 'אין' (שם, עמ' 352, [ו ע"א], שו' 65; שם, הע' 12). ואני נמשכתי בספר זה אחרי אפשטיין, וציינתי אחרי "אי" תמיד סימן קריאה, אס כי יש לי קצת פקפוק בדברים, שהרי מצאנו צורות קצרות בירושלמי, כגון "די" בהוראת "דאי" (כלומר "דאין") — ראה מה שכתבתי במבוא, עמ' רנ, אות ב. אס כן, יתכן שגם "אי" הקצרה תחת "אין" היא צורה ירושלמית כשרה. וצ"ע.

162 תרגום (אחרי ההגהות): אס הולכת [שיטתו] של ר' בשיטת ר' רבו. כלומר, אס היא מתאימה לדעת רבו. והדברים אמורים בלשון קושיא.

163 ההגהה "דר" היא על פי מה שבא לעיל מינה שם: "אתיא דר" (שם, שו' 40 וש' 44).

164 להגהה ראה כ"ר, עמ' 194א שו' 38. והוא מופע רטורי.

אי זה (המשך) **סוטה** כא ד שו' 61; **עבודה זרה** לט ב שו' 11. וראה עוד ערך: באי זה; באי זה... אמרו; לאי זה עד לאי זה דבר נאמר.

אי זה... ואי זה... **ברכות** ה ב שו' 24; **סנהדרין** כ ג שו' 165. וראה עוד ערך לאי זה דבר נאמר... ולאי זה דבר נאמר...

אי זה הוא ע"ע אי זהו.

אי זה זה ע"ע ואי זה זה.

****אי זהו ברכות ב ב שו' 32, יא ד שו' 7; פאה יו א שו' 27; דמאי כד ד שו' 6; כלאים** כט ב שו' 18 (ורא, כט ד שו' 37 (ואיזהו); **שביעית** לה א שו' 33; **תרומות** מ א שו' 34 (ורא), שם שו' 36 (ורא, מ ד שו' 37, מה ד שו' 61; **מעשרות** מט ב שו' 25 (2x); **מעשר שני** נג ב שו' 36, נו ג שו' 42; **חלה** נז ד שו' 24, שם שו' 29, נח א שו' 12, שם שו' 35; (צ"ל: איזו היא) 166; **ביכורים** סה ב שו' 10; **שבת** ד א שו' 45, ו ב שו' 28 (ורא) 167, שם שו' 29 (ואיזהו), ח ב שו' 20 (ורא), ט א שו' 8, ט ד שו' 54, יו ב שו' 40; **עירובין** יט א שו' 50 (ורא, צ"ל: זוהי) 168, כו ג שו' 4, שם שו' 28, כו ד שו' 4; **פסחים** כז ב שו' 33 169, לד ד שו' 29, לה ד שו' 14, לו ב שו' 20 (ואיזהו); **יומא** מה א שו' 29; **שקלים** מז ג שו' 37, מח ב שו' 44; **סוכה** נג ב שו' 10; **ראש השנה** נו ד שו' 46; **תענית** סד ג שו' 50 (אין) 170, סה ב שו' 15 (ורא), סו ב שו' 48; **מגילה** עה ג שו' 27; **מועד קטן** פ ד שו' 4, שם שו' 13, שם שם (אי זה הוא), שם שו' 18, פב א שו' 58, פג ב שו' 5, שם שו' 13, פג ד שו' 19, שם שו' 24; **יבמות** ט ד שו' 17, יג ג שו' 41, טו ד שו' 58 (ואיזהו); **כתובות** כו ד שו' 33, לא ב שו' 38, לג ב שו' 6 (ואיזהו); **נדרים** לז ב שו' 52, לח ד שו' 3, לט ג שו' 55, מא ב שו' 35; **גיטין** מד ב שו' 35, מד ד שו' 51, מה א שו' 4 (ואיזהו), מט ג שו' 53 (ואיזהו), מט ד שו' 36, נב שו' 52, שם שו' 53; **נזיר** נז א שו' 49 171, נז ד שו' 20, שם שו' 33; **קידושין** סו א שו' 39; **בבא קמא** ז ב שו' 32 (ואיזהו); **בבא מציעא** ח ג שו' 57; **סנהדרין** כג ד שו' 47, שם שו' 51; **שבועות** לו ב שו' 62 (2x); **עבודה זרה** מב א שו' 22, מב ד שו' 17; **נידה** מט ד שו' 59 (ורא) 172.

****אי זהו... ואי זהו...** **ברכות** יא א שו' 16; **מועד קטן** פ ד שו' 15, שם שו' 51; **כתובות** כט ד שו' 14 (אין הוא)... ואין הוא! וצ"ל: איזהו... (ואיזהו) 173; **נדרים** לז ד שו' 55-56, לט ד שו' 1; **נזיר** נב א שו' 49; **בבא בתרא** טו ג שו' 52; **עבודה זרה** מג ב שו' 51.

165 לפי המקבילות ברות רבה (ה, א, ח ע"ד) ומדרש שמואל (כ, א, נג ע"א) נראה שיש למחוק "ואי זה..." וצ"ע.

166 ראה נוסח הר"ן לרי"ף פסחים פ"ב, סי' תשל, [יא ע"א, ד"ה אבל הרמב"ן] (אהצו"י, עמ' 116, ד"ה אי זהו).

167 להגהה ראה המקבילה במעשרות מט ע"ב שו' 25 (המופע הראשון) הרשומה לעיל בָּעֶרְךְ.

168 ההגהה על פי המשך הלשון: "עקמומית שהיא מעכבת את המבוז".

169 המופע הזה הוא תנאי בוודאי לדעת אפשטיין (מבוא לנח"מ, סוף עמ' 609, ד"ה בירושלמי).

170 להגהה ראה למשל המקבילה ביומא מה ע"א שו' 29 הרשומה לעיל בָּעֶרְךְ.

171 ראה לשונו של ליברמן: "וכן בארו **בירושלמי**... את משנתנו" (תוכפ"ש, נזירות, סוף עמ' 562 -

ריש עמ' 563; ההדגשה שלי). ונראה, שכוונתו לסתם התלמוד. והוא הדין למילה "זהו" (שם, שו' 50).

172 למופעים נוספים של ערך זה שנשתבשו ע"ע אי זו היא.

אי (!) כר'... אי (!) כר'...

אי זו כלאים כט ג שר' 6; **תרומות** מב א שר' 36; **ראש השנה** נז ב שר' 7, שם שר' 11; **יבמות** יג א שר' 29 (צ"ל: אי זו היא)¹⁷⁴. ועיין עוד ערך: באי זו; ואי זו זו; כאי זו.

אי זו... ואי זו... **ברכות** ג ג שר' 59-60.

אי זו היא ברכות ח א שר' 44, שם שר' 48, יא א שר' 34, יב ג שר' 45; **פאה** יח ד שר' 28; **כלאים** כט ג שר' 4, שם שר' 9; **תרומות** מג ג שר' 46 (ו-); **מעשרות** נ ד שר' 8; **שבת** ב ד שר' 57, ג א שר' 22, שם שר' 25, שם שר' 45, ז ב שר' 54 (ו-), ח ב שר' 37 (ו-), י א שר' 38; **עירובין** כג א שר' 11 (ו-), כג ד שר' 45; **פסחים** לב ג שר' 47; **סוכה** נג ג שר' 21, נד א שר' 12; **ראש השנה** נט ג שר' 62; **ביצה** סא ב שר' 54, סג א שר' 3, שם שר' 5; **תענית** סה ג שר' 47, שם שר' 52, סז א שר' 52; **מגילה** עב א שר' 21; **חגיגה** עח א שר' 19; **יבמות** ז ב שר' 15, יג א שר' 26, יג ג שר' 43, יד ד שר' 16, טו ד שר' 27; (איזו וצ"ל: איזה הוא)¹⁷⁵; **כתובות** כה ב שר' 60, לא ב שר' 63; **נדרים** לט ג שר' 48 (צ"ל: אי זה הוא)¹⁷⁶; **גיטין** מח א שר' 26; **קידושין** סא א שר' 45; **סנהדרין** יט ב שר' 46; **עבודה זרה** מג ד שר' 3! (צ"ל: אי זה הוא)¹⁷⁷; **הוריות** מו ד שר' 12; **נידה** מט ב שר' 17840.

אי זו היא... ואי זה הוא... **ברכות** ה ד שר' 55; **נדרים** מ ג שר' 23 (זהו).

אי זו היא... ואי זהו... ע"ע אי זו היא... ואי זה הוא....

אי זו היא... ואי זו היא... **כלאים** כח א שר' 36; **שבת** ו ד שר' 46-47 (ו-); **עירובין** כג א שר' 9, כד ג שר' 2; **סוכה** נה ג שר' 3-4; **מועד קטן** פג א שר' 12 (איזו תחת אי זו).

אי (!) כהדא דר', ואין כהדא דר' דברי הכל ע"ע אין כהדא דר', אין כהדא דר' דברי הכל.

אי (!) כהדא דר', ואין כהדא דרבנן ע"ע ולא ידעין אי (!) כהדא דר' ואין כהדא דרבנן.

***אי כן (!) בבא בתרא יו ב שר' 5 (צ"ל: איכו [= איך הוא]?)**¹⁷⁹. ועיין עוד ערך איכי (!) עביד.

אי (!) כר'... או דברי הכל ב'... ע"ע או כר'... או דברי הכל ב'....

אי (!) כר'... אי (!) כר'... ע"ע או כר'... או כר'....

¹⁷³ הגהתי על פי העניין.

¹⁷⁴ ההגהה על פי כ"ל, עמ' 43 שר' 1.

¹⁷⁵ ההגהה על פי המשך הלשון: "מתכוין" — לשון זכר.

¹⁷⁶ ההגהה על פי המשך הלשון: "מעשה רותחנה".

¹⁷⁷ ההגהה על פי המשך הלשון: "כל שהוא סג את הים ואת הדרכים". גם במקומות אחרים שם

משמש "מרקוליס" בלשון זכר — ראה למשל: "מרקוליס גדול אצל מרקוליס קטן" (שם, מג ע"ג שר' 51); "כל עצמו אינו קרוי מרקוליס" (מג ע"ד שר' 4). גם רוב המופעים של "מרקוליס" בבבלי הם בלשון זכר — ראה ב' קאסאווסקי, אוצר לשון התלמוד, כה, ירושלים תשל"א, עמ' 959, טורים ב-ג. ואינני יודע מדוע קבע קרויס את המילה כלשון נקבה — ראה: S. Krauss, *Griechische und lateinische*

Lehnwörter, II, Hildesheim 1964, p. 353, col. 2, s.v.

¹⁷⁸ למופעים נוספים של ערך זה שנשתבשו ע"ע: אי זהו, אי זו.

¹⁷⁹ ההגהה שלי. ובכ"א: "...הו"א" (עמ' 101 שר' 67). ויש כאן משום אסמכתא להגהה.

אי (!) כר' אי (!) כר'

אי (!) כר' אי (!) כר' ע"ע או כר' או כר'.

אי לאו דתניננה (!) ר' הושעיה, הוות צריכא לן ע"ע אילולי דתניתה ר' הושעיה, הוות צריכא לן (בתמיהה).

אי (!) מה... אף... ע"ע או מה... אף...

אי (!) מה... האמור ב"... אף... האמור ב"... יבמות ח ג שו' 48-49 (צ"ל: או).

אי (!) מה... האמורה להלן... אף כאן... שקלים נ ב שו' 34 (צ"ל: או)¹⁸⁰.

אי (!) מה... שנאמר ב"... אף... שנאמר כאן... יבמות ז ב שו' 48-49 (צ"ל: או).

אי (!) מה... שנאמר להלן... אף... שנאמר כאן... ע"ע או מה... שנאמר להלן... אף... שנאמר כאן...

אי (!) מה כאן (!)... אף כאן... (!) ערלה סב א שו' 3 (צ"ל: או, צ"ל: להלן תחת כאן)¹⁸¹.

אי (!) מה להלן... אף... שנאמר כאן... כתובות כז ד שו' 14-15 (צ"ל: או).

אי (!) מה להלן... וכא¹⁸²... סוכה נג א שו' 45-46 (אומרי! תחת אי וצ"ל: או)¹⁸³, שם שו' 46-47 (צ"ל: או).

אי (!) מה להלן ב"... אף כאן ב"... קידושין נט א שו' 27-28 (צ"ל: או)¹⁸⁴.

אי מחדית (!) מילה¹⁸⁵ ברכות ה א שו' 35 (צ"ל: אימחדית)¹⁸⁶. ועיין עוד ערך למחר סיני נחת ומחדת לכון מילה.

אי (!) מן הדא לית שמע מינה כלום ע"ע אין מן הדא לית שמע מינה כלום.

אי (!) משום... אי (!) משום... (בניחותא)¹⁸⁷ יבמות ב ג שו' 48 (צ"ל: אין).

אי (!) משום ד"... ואין משום ד"... ע"ע אין משום ד"... אין משום... (בניחותא).

אי (!) משם... אי (!) משם... (בלשון קושיא)¹⁸⁸ שבת ח ב שו' 10-11 (צ"ל: אין).

אי (!) נאמר ע"ע או נימר.

¹⁸⁰ וכן הוא בשרי"ר, עמ' 137 שו' 14 (אבל שם בטעות: "אומה" במילה אחת).

¹⁸¹ להגהה "או" ראה כי"ר, עמ' 300 שו' 13. וההגהה "להלן" על פי מה שבא לעיל מינה: "מה... שנאמר להלן... אף כאן..." (ושם, שו' 2-3). ואין ההגהה הזאת הכרחית, שכן גם בכל"ר הנ"ל כלפנינו. ובספרי במדבר, פיס' קכא, עמ' 149 שו' 9: "אי מה להלן... אף כאן..." (ועל פי מה"ת, עמ' 150, ס' קעא). וזהו טעם הספק בריש הערך.

¹⁸² תרגום: וכאן.

¹⁸³ להגהה ראה ק"ע, י סע"ב, ד"ה ה"ג חברי"א בעו. והוא מגיה: "אי". וראה עוד אהצ"ו, עמ' 89, ד"ה חברי"א. ויש להגיה "או".

¹⁸⁴ ראה קטע זוסמן, עמ' 112, טור א11 שו' 12. וישנו מופע נוסף, לכאורה, בבבא קמא ד ע"ג שו' 16, ולא נרשם כאן — ראה מה שהערתי בערך "אמר (= אימר, ואולי במקצתם צריך לומר: אמרין)" על אתר.

¹⁸⁵ תרגום: מחדש דבר.

¹⁸⁶ התחילית "אי" באה לפני הבינוני — ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 139, שו' 111; עמ' 163, שו' 3 (והיא באה גם לפני הציווי — ראה שם, עמ' 207, הע' 4). וראה עוד קוטשר, מחקרים, עמ' קצ, ד"ה כלל זה ואילך. וכאן נחלקה המילה בטעות לשתיים.

¹⁸⁷ תרגום: אם משום... [ו]אם משום...

¹⁸⁸ תרגום: אם משום... [ו]אם משום...

אי (!) נימר ע"ע או נימר.

אי (!) תאמר ע"ע אין תימר.

אי (!) תימר ע"ע אין תימר.

אידיא (!) ע"ע הדא¹⁸⁹.

איזהו ע"ע אי זהו.

איזו היא (!) ע"ע אי זו היא.

איזו היא... ואי זו היא... ע"ע אי זו היא... ואי זו היא...

איזלון לגבי ר' דאית ליה אולפן... און לית לן אולפן...¹⁹⁰ **יבמות** ב ד שו' 53-54.

איילן רבנן¹⁹¹ **ברכות** ה ב שו' 34¹⁹²; **מועד קטן** פב ד שו' 19 (היידן; וצ"ל: היילן)¹⁹³;

כתובות לב ד שו' 47 (היי לון; וצ"ל: היי לין)¹⁹⁴, רבנין.

אייתי דר' (!) זעירא לר' יצחק עטושיא ותנן (!) ליה ע"ע אייתי ר' זעירא לר'

יצחק עטושיא ותנא ליה.

אייתי רב הושעיה מתני' דבר קפרא מן דרומא ותני (!) ע"ע אייתי רב הושעיה

מתניתא דבר קפרא מן דרומא ותנא.

אייתי רב הושעיה¹⁹⁵ **מתניתא דבר קפרא**¹⁹⁶ **מן דרומא ותנא**¹⁹⁷ **שביעית** לה ד

שו' 50 (מתני', ותני!); **יומא** לח ד שו' 25; **ביצה** סב א שו' 34 (קפרא, מדרומא)¹⁹⁸; **מגילה**

עב ב שו' 4 (דרומא); **הוריות** מז ד שו' 30 (אייתהו, רבבהו שעלה; מדרומא).

אייתי רב הושעיה מתניתא דבר קפרא מן דרומא ותנא ע"ע אייתי רב הושעיה

מתניתא דבר קפרא מן דרומא ותנא.

אייתי רב הושעיה מתניתא דבר קפרא מדרומא ותנא ע"ע אייתי רב הושעיה

מתניתא דבר קפרא מן דרומא ותנא.

¹⁸⁹ בערך "היא הדא, היא הדא" המצוין שם.

¹⁹⁰ תרגום: לכו אצל ר' שיש לו תלמוד... אנחנו אין לנו תלמוד... ופירוש "תלמוד" כאן — שמועה,

מסורת.

¹⁹¹ תרגום: אילו חכמים? — בלשון שאלה.

¹⁹² לא הגהתי כאן "איילין", אף על פי שהכתיב הרווח בכ"י ליידין ודפוס ויניציאה הוא כתיב מלא,

לפי שאין חשש לטעות בהבנה.

¹⁹³ "היידן" הוא לשון יחיד, ותיקנתי ללשון רבים. ובסוכה נד ע"א שו' 6: "והיילין".

¹⁹⁴ בשתי מילים, לפי מנהגו של הסופר בכ"ל. ועדיף לגרוס "היילין", במילה אחת.

¹⁹⁵ עיין עליו: הרז"ף, מבוח"י, עד ע"ב, ערך רבי הושעיה; אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 221, ערך

רב אושעיא. וראה עוד גינצבורג, פירושים, ד, עמ' 120, ד"ה גם בבבלי [עמ' 119].

¹⁹⁶ על ברייתא זו שהביא רב הושעיה ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 288, הע' 3; עמ' 43, ד"ה לא לכאן;

מבואות לסה"א, עמ' 129, ד"ה ובדף; שם, הע' 113. וראה עוד אלבק, מחקרים, סוף עמ' 68, ערך רב

אושעיא. וראה עוד מה שהעיר ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 458, ד"ה וכדאי לציין.

¹⁹⁷ תרגום: הביא רב הושעיה משנת בר קפרא מן הדרום (כלומר, מיהודה) ושנה. וראה אהצו"י,

יומא, עמ' 10, ד"ה אייתי, שציין לרוב המופעים שבערך.

¹⁹⁸ ראה תוכפ"ש, יום טוב, עמ' 967, ד"ה ברם.

אייתי ר' אמי לר' יונה (!) חמוי ותנה ליה¹⁹⁹ גיטין מד א שו' 51 (צ"ל: ינאי)²⁰⁰.
אייתי ר' זעירא לר' יצחק עטושיא ותנא ליה²⁰¹ סוטה יח ג שו' 56; גיטין מח א שו' 52 (דר'! תחת ר', ותנון!).
אייתי ר' שמועתא קדמיהון, ולא ידע דעוד אינון פליגין²⁰² גיטין מו ב שו' 17.
אייתיהו רבבהו שעלה (!) מתניתא דבר קפרא מדרומא ותנא ע"ע אייתי רב הושעיה מתניתא דבר קפרא מן דרומא ותנא.
****אייתיה²⁰³ כלאים** כז א שו' 49; **בבא קמא** ה א שו' 45 (דאייתיה).
****אייתיה²⁰⁴ תרומות** מא א שו' 19; **חלה** נח ג שו' 58 (אייתיה! וצ"ל: אייתיה [= אייתיה]); **בבא קמא** ב ג שו' 40 (ד"י); **בבא בתרא** יד ג שו' 33 (אייתיה).
אייתיה מדחלפיי²⁰⁵ תרומות מא א שו' 19; **חלה** נח ג שו' 58 (אייתיה! וצ"ל: אייתיה [= אייתיה]); מדחילפיי.
אייתיה מן דבר דליה²⁰⁶ כלאים כז א שו' 49.²⁰⁷
אייתיה (= אייתיה) ע"ע אייתיה.
איך ע"ע היך (בלשון שאלה).
איך איפשר ע"ע היך איפשר (בלשון שאלה).
איך (!) את רואה ע"ע אין את רואה (בתמיהה).
***איך שמעתנה מר²⁰⁸ בבא בתרא** יו ד שו' 22.

¹⁹⁹ תרגום (אחרי ההגהה): הביא ר' אמי את ר' ינאי חמוי ושנה לו.
²⁰⁰ ראה: אהצו"י, שבת, ריש עמ' 154, ד"ה ר' ינאי; שתא"י, עמ' 413, ד"ה אייתי. והביטוי נרשם אצל ליברמן, מחקרים, סוף עמ' 170, ד"ה סוטה.
²⁰¹ תרגום: הביא ר' זעירא את ר' יצחק העטושי (כלומר, מכפר עיטוש) ושנה לו. שני המופעים הבאים נרשמו אצל ליברמן, מחקרים, סוף עמ' 170, ד"ה סוטה.
²⁰² תרגום: הביא ר' את השמועות לפנייהם, ולא ידע שגם הם חלוקים. ויש לפרש, שבמעמד אחר (וכדרך שאומר הבבלי: "זימנין אשכחיה דיתבי וקא אמר" [שבת קל ע"ב]; וכיוצא בזה בגיטין יז ע"א וחולין קכד ע"א), ופרש"י: "זמנין. פעם אחרת", הביא ר' יעקב בר אחא את השמועות, כלומר מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש דלקמן, לפני ר' אילא ור' אבא מר ממל; ולא ידע ר' יעקב בר אחא שגם הם, כלומר ר' אילא ור' אבא בר ממל עצמם, חלוקים בעניין זה. והוא מה שנתפרש בתלמוד לעיל, שו' 14: "קנה שדה בויבל רבי אילא אמר קנה קרקע. אבא בר ממל אמר לא קנה קרקע", שטעם שתי המחלוקות אחד הוא. והעורך הקדים את מחלוקתם של ר' אילא ור' אבא בר ממל למאמר זה.
²⁰³ תרגום: הבאתי אותו. כלומר, למדתי אותו.
²⁰⁴ תרגום: הבאתי אותה. כלומר, למדתי אותה.
²⁰⁵ תרגום: הבאתי אותה משל חלפיי. כלומר, למדתי אותה מן הברייתא של חלפיי. וראה מבוא לנדה מ"מ, עמ' 237, סוף ד"ה מצד אחר. ועל הברייתא הזאת ראה אלבק, מחקרים, עמ' 76, ערך חילפיי.
²⁰⁶ תרגום: הבאתי אותו משל בר דלייה. כלומר, למדתי אותו מן הברייתא של בר דלייה.
²⁰⁷ ראה תוכפ"ש, כלאים, עמ' 599, שו' 17.
²⁰⁸ תרגום: איך שמעת אותה מר?

***איכני (!) עביד**²⁰⁹ **בבא בתרא** טו ג שו' 31 (אינו; וצ"ל: איכו = איך הוא), עברו; וצ"ל: עבד²¹⁰, יז ג שו' 13 (צ"ל: איכו)²¹¹.

איכנ **ברכות** ג ב שו' 65, ח א שו' 23, שם שו' 28, שם שו' 41, ח ד שו' 60, ט א שו' 1, ט ב שו' 2, שם שו' 29, שם שו' 33, שם שו' 37, יא ג שו' 31 (היכן), יג א שו' 29 (היכן), שם שם (ור-), שם שו' 45 (היכן), שם שם (היכן), שם שם (היכן); **חלה** ס ב שו' 32; **שבת** יב ג שו' 25; **עירובין** כג ד שו' 11; **יומא** לט א שו' 33; **שקלים** מט ד שו' 56, נ א שו' 1; **תענית** סג ג שו' 51, סג ד שו' 26, שם שו' 31 (היכן), שם שו' 35 (היכן), סד א שו' 11, סה ג שו' 25 (היכן), שם שו' 31 (ור-), שם שו' 44, סז ג שו' 29 (ור-), שם שו' 41, סח ג שו' 63, סט א שו' 55; **מגילה** עב ג שו' 8, עד ג שו' 15, עה ג שו' 37 (היכא); וצ"ל: (היכן)²¹²; **חגיגה** עו א שו' 43, עז ב שו' 56 (2x); **יבמות** ג ב שו' 35 (באיכו); וצ"ל: (היכן)²¹³; **סוטה** יח ג שו' 45 (היכן), שם שו' 48 (היכן), יט א שו' 23 (ור-), כב ד שו' 22; **נזיר** נז א שו' 11; **קידושין** נח ד שו' 24; **עבודה זרה** מג א שו' 34²¹⁴. ועיין עוד ערך: לאיכו; מאיכו; מאיכו קשט הקושט הזה; עד איכו.

איכנ מצינו **שבועות** לח ד שו' 13²¹⁵. **איכפלה (!)**²¹⁶ **מעשרות** נא ד שו' 18 (צ"ל: אכפלה)²¹⁷. ועיין עוד ערך מה אפכה לה... גבי....

אֵילו **ברכות** ד ד שו' 3, שם שו' 4, שם שו' 6, שם שו' 37 (אלו)²¹⁸, ה ב שו' 66, ה ג שו' 1 (2x), ז ד שו' 18; **פאה** טו ב שו' 49 (אפילו)²¹⁹, שם שו' 50 (אפילו), טו ד שו' 45 (2x), יו א שו' 36 (אלו), שם שו' 37, יז א שו' 39, יט א שו' 23 (2x), אלו, כא ב שו' 2 (אלו);

²⁰⁹ תרגום (אחרי ההגהה): איך הוא עושה?

²¹⁰ להגהות ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 209, ד"ה היאך.

²¹¹ לפירוש המופע הזה ראה תש"ק, סוף עמ' 7; ועל פיו הגהתי. וראה עוד "היך הוא עביד רבה

וטבא" (בבא מציעא ח ע"ג שו' 58). והנוסח שם בכי"א: "ואיך הוא עביד רובה וטבה" (עמ' 49 שו' 80).

²¹² הגהתי "היכן" לפי ש"היכא" הוא לשון בבלי.

²¹³ ליברמן מגיה כאן: "איכו" (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וכן הוא במקבילות כהגהתו — ראה

ברכות ג ע"ב שו' 65 וקידושין נח ע"ד שו' 24 הרשומות בְּעֶרְךָ.

²¹⁴ ספק אם הגירסא נכונה. ולמופעים נוספים של ערך זה שנשתבשו ע"ע: היאך (בלשון שאלה);

היאך (בלשון קושיא).

²¹⁵ מופע נוסף נמצא בערך "בשיטתך שאתה אומר... איכו מצינו...", אבל הוא מופע תנאי.

²¹⁶ תרגום: איכפת לה! כלומר, איכפת לשביעית מן המעשרות. פירוש: יש עניין לשביעית אצל

מעשרות, שאנו למדים דין השביעית מדין המעשרות, עי"ש.

²¹⁷ לפשר הצורה ראה מה שהעתי בריש ערך "מה אפכה לה... גבי...".

²¹⁸ הצורה החסרה "אלו" תחת "אֵילו" מצויה במקורות — ראה למשל: שרי"ר, עמ' 106 שו' 1;

עמ' 110 שו' 11; שם, שו' 14; שם, שו' 16; עמ' 125 שו' 6; עמ' 143 שו' 24 (ושם: "אלו ואלר"); קטע גינצבורג,

עמ' 391 א' ב' שו' 1; עמ' 408 שו' 10 (ושם: "אלו הן") ועמ' 409 שו' 12; קטע לוינגר, עמ' רמט שו' 5

(ושם: "לאֵלו" [2x]); כ"ר, עמ' 447 שו' 35 (וש"ו 40 (ושם: "אלו ואלר").

²¹⁹ להגהה כאן ולקמן שו' 50 ראה אהצ"י, עמ' 5, ד"ה אפילו דברים. וראה עוד מה"ת, עמ' 186,

סי' פג בהערות.

אֵילוּ (המשך) **דמאי** כא ג שר' 32; **שביעית** לה ב שר' 29 (אלו), לו א שר' 55, לט ג שר' 34; **מעשר שני** נו ד שר' 1 (2x); **חלה** נז ב שר' 11 (אלו), שם שר' 12 (אלו); **ביכורים** סג ד שר' 48 (אלו), סד ג שר' 34, סד ד שר' 54 (אלו); **שבת** ג ג שר' 38 (אלו); **פסחים** ל ג שר' 48 (3x), שם שר' 50 (אלו), שם שר' 51, שם שר' 53; **יומא** לח א שר' 28, שם שר' 32, לח ג שר' 42, שם שר' 43, מא א שר' 17; **שקלים** מו ג שר' 40, שם שר' 41, מז ב שר' 16, שם שר' 17, מח ג שר' 48 (אלו); **ראש השנה** נו ד שר' 16, שם שר' 17, נז א שר' 55 (3x), נח ב שר' 1; **תענית** סד ב שר' 36, סה א שר' 54, סז ד שר' 32 (אלו), שם שר' 51 (אלו), שם שר' 52 (2x); **אלו** 1, שם שר' 54 (אלו), שם שר' 55 (אלו), שם שר' 56 (אלו), סח א שר' 59²²⁰, שם שר' 60; **מגילה** ע ב שר' 12 (3x), ע ד שר' 41, שם שר' 46, שם שר' 47, עב ב שר' 28, עב ג שר' 2, עג ד שר' 23, עד ב שר' 34, עד ד שר' 42, שם שר' 43 (2x); **חגיגה** עו ד שר' 17, עט ג שר' 41; **מועד קטן** פב א שר' 43, פב ב שר' 37, פב ד שר' 3, שם שר' 4, פג ב שר' 27; **סוטה** יז ב שר' 58; **כתובות** לב א שר' 41 (2x); **אלו** 2, שם שר' 42 (אלו), שם שר' 43; **נדרים** לח א שר' 47, שם שר' 48, מ א שר' 46 (2x); **גיטין** מז ג שר' 37; **קידושין** נט ד שר' 41, שם שר' 42 (2x); **ס** ג שר' 28, שם שר' 29, סה ב שר' 16 (3x), שם שר' 18; **סנהדרין** יח ג שר' 31, יט א שר' 22 (2x), יט ב שר' 30 (אלו), שם שר' 36 (אלו), כט ג שר' 57 (2x), שם שר' 58; **מכות** לב א שר' 7; **שבועות** לג א שר' 28 (2x), שם שר' 29, לג ד שר' 62; **עבודה זרה** מ ג שר' 13, שם שר' 14, מד ב שר' 29; **הוריות** מז ג שר' 56 (אלו), מח ג שר' 27, שם שר' 28²²¹.
אֵילוּ²²² **ברכות** ג ב שר' 15, שם שר' 18, שם שר' 49, ו ד שר' 22 (ד-), ח ג שר' 54; **דמאי** כב א שר' 50, כג ג שר' 58 (ר-); **כלאים** כט ג שר' 32 (ש-); **שביעית** לח ד שר' 60 (אילין);²²³ **תרומו** מ א שר' 46, מא ד שר' 16, שם שר' 17, מז ב שר' 36 (ר-); **מעשרות** נא ב שר' 24²²⁴.

²²⁰ המופעים הבאים כאן ולקמן שר' 60 מובאים בלוקט בשם ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי (אהצ"ר, עמ' 98, ד"ה ושלשתן). כלומר, הם אמוראיים בוודאי, ולכן לא רשמתי לצידם סימן שאלה. והוא הדין למקבילה שבמגילה עד ע"ב שר' 34 הרשומה להלן בְּעֶרֶךְ — ראה אהצ"ר, מגילה, עמ' 73, ד"ה ושלשתן (הראשון).

²²¹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע אלא (תלמודית).

²²² לא כללתי בערך זה את המופעים של "אֵילוּ" הרגילים בלשון הבריות (והחכמים בכללם). לפי שאינם בגדר מונח, כגון: תרומות מה ע"ד שר' 10 ("אלו"); ערלה סג ע"ב שר' 39 (ושם: "אֵילוּ לא סלקית לארץ דישאל אל" וכו'; ובכ"ל: "אֵילולא" [עמ' 297 שר' 35], ונקוד על האות למ"ד השנייה לשם חלוקה, כנראה. אבל במהד' האקדמיה [עמ' 347 שר' 21] לא נרשמה הנקודה; וצ"ע; שבת יד ע"ד שר' 36; מגילה עה ע"ב שר' 43; גיטין מג ע"ד שר' 50; קידושין סד ע"א שר' 33; בבא מציעא ח ע"ג שר' 46, ח ע"ד שר' 2; סנהדרין כה ע"ד שר' 43, כט ע"ב שר' 20; עבודה זרה מ ע"ד שר' 37, מב ע"א שר' 10 (ר-). ולא כללתי את המופע שבשבת ג ע"ב שר' 10 לפי שהוא בא בתוך ציטוט תנאי (ראה ספרא, בחוקותי, פרק א ה"ה, קי ע"ג), אף על פי שהוא חסר במקבילה בברכות ג ע"ב שר' 24, וכן ליתיה בשרי"ר שם (עמ' 5 שר' 6). ועוד, שהוא אינו פותח רישא של משפט תנאי. ולמופעים של מילה זו בלשון הדיוט, בדברים שיש בהם השלכות להלכה, ראה להלן נספח ד', ערך "אֵילוּ".

²²³ להגהה ראה שתא"י, סוף עמ' 76, ד"ה איתא.

²²⁴ לפי הרש"ס, יש לגרוס כאן: "אֵילוּ... יאות" (נז ע"א שר' 10-11). וראה מבוואות לסה"א, עמ' 465, הע' 2. וצ"ע.

****אֵילו (המשך) ערלה** סא ג שו' 11 (ואלו! וצ"ל: אלו)²²⁵, סב ד שו' 50; **שבת** ג ב שו' 1, שם שו' 4, יג ג שו' 29 (ש-), יד ד שו' 41; **עירובין** יט ב שו' 28 (ש-), שם שו' 29 (ש-), שם שו' 31 (ש-), שם שו' 32 (ש-), כא ב שו' 18; **פסחים** לג ב שו' 63 (ש-), לג ג שו' 2 (ש-), לד ד שו' 51; **שקלים** מו ג שו' 44; **ראש השנה** נז ד שו' 40, נח ד שו' 7, נט ד שו' 18; **ביצה** ס ג שו' 29 (ש-); **תענית** סד א שו' 25, שם שו' 27; **חגיגה** עו א שו' 13; (צ"ל: אפילו)²²⁶, עו ג שו' 36 (ש-), עח ד שו' 3; **מועד קטן** פא ב שו' 26, פב א שו' 27²²⁷, פב ד שו' 48; **יבמות** ב ד שו' 40, ט ג שו' 26, י ד שו' 61 (ש-), יג ג שו' 9, יד א שו' 25 (ש-), שם שו' 27 (ש-), שם שו' 30 (ש-), טו א שו' 9 (ש-), שם שו' 21 (ש-); **סוטה** כא ד שו' 17, שם שו' 18; **כתובות** כו ב שו' 21 (ש-), שם שו' 28 (ש-), שם שו' 31 (ש-), כו ג שו' 13 (אלו), כז ב שו' 52, כט א שו' 36 (ש-), ל ד שו' 53 (ש-), לג ב שו' 34; **נדרים** לו ד שו' 35, לח א שו' 14 (ש-), שם שו' 22 (ש-), מא ב שו' 40, שם שו' 42, שם שו' 45, שם שו' 54²²⁸, מא ג שו' 1, שם שו' 75, שם שו' 87, שם שו' 47; **גיטין** מג א שו' 27 (ש-), מד ג שו' 10 (ש-), מו ג שו' 16; **נזיר** נא ב שו' 1 (אילו)²²⁸, נד א שו' 32; **קידושין** נח ג שו' 33; (צ"ל: או)²²⁹, סב ב שו' 31, סג ד שו' 55, סד א שו' 12; **בבא קמא** ד ד שו' 38; **בבא מציעא** ז ד שו' 44, י ג שו' 50 (די לו! וצ"ל: דילו [= דאילו])²³⁰, **בבא בתרא** יז ג שו' 42 (ש-), יז ד שו' 13; **סנהדרין** כב א שו' 54, כג ב שו' 19, כו ב שו' 60, כז ד שו' 17 (ד-), שם שו' 37, ל א שו' 56; **שבועות** לה א שו' 1 (ש-), לו ב שו' 57, לח א שו' 11 (ד-), לח ג שו' 43 (אלו); **עבודה זרה** לט ד שו' 8, מד שו' 43, מא ג שו' 44, מג א שו' 22, מג ב שו' 56; **נדה** מט ג שו' 48, נ א שו' 48 (ש-)²³¹, ועיין עוד ערך: אלו איתתבת תמן, אית הוות יאות; אלו אמ' ליה... מה היה ליה מימור ליה (!), אלו נאמר (הדין); אלו תניי (!) דבית רבי ולא תנינן אנן, הוינן אמרינן; ואילו תנינן, מה הוינן מיתנינן; כאילו, כל שאילו; כל שאילו... וכל שאילו... מאחר ש-... או מאחר שאילו... מאחר ש-... כמי ש-... או מאחר שאילו... כמי ש-... עד מאחר שאילו... וכא....

²²⁵ ראה המקבילה בעבודה זרה מג ע"א שו' 22 הרשומה להלן בְּעֶרְךָ. והצורה החסרה "אלו" תחת "אילו" מצויה במקורות — ראה למשל: שרי"ר, עמ' 127 שו' 27; עמ' 158 שו' 16; קטע גינצבורג, עמ' 390 שו' 5; עמ' 391 שו' 20; עמ' 395 שו' 10; עמ' 397 שו' 19 וש' 21 (ושם: "כאלו"); עמ' 398 שו' 7; עמ' 406 שו' 12 (ושם: "כאלו"); קטע לוינגר, עמ' רמד שו' 20; שם, שו' 23; עמ' רמה שו' 11 (ושם: "שאלו"); שם, שו' 14; כ"א, עמ' 92 שו' 9 וש' 12 (ושם ושם: "כאלו").

²²⁶ ראה תוכפ"ש, חגיגה, עמ' 1267, ד"ה ויוחנן. ועי"ש הע' 7.

²²⁷ טעם הספק כאן ובמופעים המסופקים במסכת נדרים להלן (להוציא המופע בלח ע"א שו' 14) הוא היות הביטוי לשון פתיחה בהתרת נדרים, לא לשון התלמוד במשא ומתן.

²²⁸ ספק הוא אם הגירסא נכונה.

²²⁹ ההגהה שלי. ועיין פ"מ שם, ב סע"ב, ד"ה אילו.

²³⁰ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 161, שו' 139.

²³¹ בעירובין כב ע"א שו' 6 מגיה ליברמן "ואילו" תחת "ואפילו" — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 285, ד"ה וע"פ זה; ומדבריו להלן (ושם, סד"ה אתינא) נראה שהוא מעדיף לגרוס "אילו". והוא מוסיף שם מופע זה גם בשורה 9. אבל שת"א (ריש עמ' 199, ד"ה טעמא) גורס בשורה 6 "אפי". וצ"ע. ולפי הגהה של אפשטיין יש להוסיף מופע שלישי: הוא מגיה במקום "אפילו" שבבבא קמא זע"א שו' 5 — "אילו" (מבאות לסה"א, עמ' 304, ד"ה הרי). אבל גם בכ"א: "אפי" (עמ' 35 שו' 56), ואין להגיה, כי הגירסא קטועה בד"י. עיין בכ"א, שם.

אילו... אינו... (בתמיהה) **ברכות** יב א שו' 15; **תרומות** מד ג שו' 12 (ואלו); **שבת** ט ב שו' 28-29 (אלו); **כתובות** כז ב שו' 17 (ואלו), שם שו' 19.

אילו... דילמא... (בתמיהה)²³² **שבת** יז ב שו' 41; **פסחים** כז ג שו' 62.

אילו... דילמא לא... (בתמיהה)²³³ **מעשר שני** נו ב שו' 43-44 (אלו); **שבת** ז א שו' 42-43.

אילו... יאות²³⁴ **פאה** יז ב שו' 10-11; **תרומות** מד ג שו' 47-48 (אלו)²³⁵; **מעשר שני** נב ב שו' 39-40; **שבת** ג ג שו' 27²³⁶, שם שו' 28-29; **יבמות** ג א שו' 24-25, י ד שו' 63-64; **כתובות** כו ב שו' 33²³⁷.

אילו... כלום... **מעשר שני** נו ג שו' 18-19.

אילו... כלום... אלא... **שבת** ט ב שו' 45-46²³⁸, יב ב שו' 7-8; **שבועות** לד ג שו' 29.

אילו... לא... (בתמיהה) **תרומות** מז ד שו' 40; **שקלים** מו ג שו' 44-45; **חגיגה** עו ד שו' 18; **יבמות** יד ד שו' 8-9 (ו-); **סוטה** יו ד שו' 48-49; **כתובות** כז ג שו' 40 (לאו), כח ג שו' 34; **נידה** מט ג שו' 45-46.

אילו... לא כל שכן **שבת** יד א שו' 27-29; **חגיגה** עו א שו' 11; **כתובות** לב ד שו' 25; **סנהדרין** כד ד שו' 52-53; **שבועות** לג ב שו' 17-18.

אילו... לא כל שכן... **שבת** ב ב שו' 23.

אילו... לאו... ע"ע אילו... לא... (בתמיהה).

אילו... מה (!)... ע"ע אילו... שמא... (בתמיהה).

אילו... שמא... (בתמיהה) **ברכות** יב ג שו' 27-28 (אלן; וצ"ל: אלו)²³⁹; **דמאי** כה ד שו' 30-31; **מעשר שני** נד ד שו' 24-25 (אלו); **עירובין** כג ב שו' 21 (מה; וצ"ל: שמה)²⁴⁰; **יבמות**

²³² תרגום: אילו... שמא...!?

²³³ תרגום: אילו... שמא לא...!?

²³⁴ תרגום: אילו... יפה!

²³⁵ הנוסח כאן בכי"ל: "אילו" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 451, מד ע"ג, שו' 51.

²³⁶ כללתי מופע זה והבא אחריו אף על פי שהם באים בתוך ברייתא, מפני ש"יאות" הוא לשון

ארמי ולשון תלמוד.

²³⁷ למופעים נוספים של ערך זה שנשתבשו ע"ע אילו אמר... יאות. ולמופע נוסף אצל הרש"ס ראה

מה שהערתי בערך "אילו" למעשרות נא ע"ב שו' 7.

²³⁸ לשון הגמרא כאן: "אילו קצר וקצר בעלם אחד כלום הוא חייב על כלם אלא אחת". וכיוצא

בזה במופע הבא: "אילו הוציא והוציא בהעלם אחת כלום הוא חייב אלא אחד". וליברמן מגיה בשני המופעים: "כלום הוא אינו" — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 126, ד"ה וקשיא. והגהתו תמוהה, שהדברים אמורים בתמיהה, ופירושם שאינו חייב אלא אחת, עי"ש. והמופע המקביל בשבועות הרשום לקמן בדרך יוכיח. ודבריו להלן (שם, עמ' 163, ד"ה למי נצרכה) דחוקים. ואין כאן אלא תירוץ אחד, הוא התירוץ הראשון שהזכיר.

²³⁹ ראה: האצו"י, עמ' 190, ד"ה אלן; אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 368, הע' 22; מחקרים ב, א,

עמ' 280, הערה לשורה 20.

²⁴⁰ ראה שתא"י, סוף עמ' 202, ד"ה חצר. וכן הוא הסגנון לעיל שם, שו' 19, עי"ש. ולצורה "שמה"

בה"א ראה מה שהערתי להלן בערך "אילו... שמא אינו..." (בתמיהה) לתרומות מד ע"ב שו' 9. וליברמן לא הגיה — ראה תוכפ"ש, עירובין, עמ' 403, שו' 51-52. ולשיטתו יש לקרוא "מה" בתמיהה.

אילו... שמא אינו... (בתמיהה)

אילו... שמא... (בתמיהה) (המשך) ב ד ש' 41-42, ז א ש' 12-13! (צ"ל: שמא לא)²⁴¹, י ג ש' 10-11, שם ש' 24-25; **גיטין** מג א ש' 23-24, מג ג ש' 14; **שבועות** לג ב ש' 16-17, לו ב ש' 21²⁴².

אילו... שמא אין... (בתמיהה) **דמאי** כה ג ש' 39-40; **מעשר שני** נד ג ש' 22-23 (אלו); **עירובין** כג ב ש' 19; **פסחים** כט א ש' 27, לו א ש' 25-26; **שקלים** מו א ש' 7-8; **מגילה** ע ב ש' 2-3; **יבמות** ה א ש' 15, ה ד ש' 31; **כתובות** כה ב ש' 27-28²⁴³, לב ב ש' 32, לב ד ש' 18 (אלא! וצ"ל: אלו, שנייה! וצ"ל: שמה)²⁴⁴, לד ב ש' 27! (צ"ל: שמא יש)²⁴⁵; **גיטין** מג ג ש' 62, מה ד ש' 61-62, מז א ש' 62-63; **בבא קמא** ו ד ש' 26-27; **שבועות** לו א ש' 41.

אילו... שמא אינה... (בתמיהה) **עירובין** יח ד ש' 56, כה ג ש' 60; **יבמות** ג ג ש' 15-16, ה א ש' 32-33, ח ב ש' 30, יא ב ש' 57-58; **סוטה** יו ג ש' 57; **כתובות** כה ב ש' 51; **קידושין** נח ג ש' 53-54, נט ג ש' 29-30²⁴⁶.

אילו... שמא אינו... (בתמיהה) **דמאי** כא ד ש' 22, כג ג ש' 63-64, כד ג ש' 1-2; **מעשר שני** נג ב ש' 13-14; **חלה** נז ב ש' 26 (אלו)²⁴⁷; **שבת** ג ב ש' 44, ב ד ש' 17-18, שם ש' 26-27, ד א ש' 25-26, י ב ש' 10-11, יג ד ש' 43-44, טו ב ש' 14; **עירובין** יח ג ש' 23-24, שם ש' 61, כא א ש' 38²⁴⁸, שם ש' 39-40; **פסחים** לב א ש' 3, שם ש' 5-6, שם ש' 6-7, שם ש' 20, שם ש' 21-22, שם ש' 23-24, לג ב ש' 19-20! (אשגרה)²⁴⁹; **יומא** מג א ש' 41 (צ"ל: או [= הוא] תחת אינו)²⁵⁰, שם ש' 55-56, שם ש' 63-64, מד א ש' 5-6! (צ"ל: או [= הוא] תחת אינו)²⁵¹, מה א ש' 13-14; **סוכה** נא ד ש' 58-59.

²⁴¹ ההגהה על פי ליברמן, תוכפ"ש, יבמות, עמ' 62, ש' 17.

²⁴² למופעים נוספים של ערך זה ע"ע: אילו... שמא אין... (בתמיהה); אילו... שמא אינו... (בתמיהה).

²⁴³ ליברמן מציע להגיה כאן על דרך "קרוב לוודאי... אבל וודאי גמור אין כאן": "אילו... שמא אית" — ראה תוכפ"ש, כתובות, עמ' 225, ד"ה וברושלמי. והעיר: "וברושלמי מצויים מאמרים מעורבים מעברית וארמית" (שם, הע' 33).

²⁴⁴ ראה ק"ע, נא ע"ב, ד"ה ה"ג אלו לא כתב. ולצורה "שמה" בה"א ראה מה שהערתי להלן בערך "אילו... שמא אינו... (בתמיהה)" לתרומות מד ע"ב ש' 9.

²⁴⁵ כך הגיהו הק"ע (סא ע"ב, ה"ב, ד"ה ה"ג שמא יש) והפ"מ (שם, ד"ה וקשיא). ובכ"ל: "יש" (עמ' 151 ש' 35) תחת "שמא אין", כלומר, בתמיהה, ונמחק ו"הוגה" בגליון עי"ע: "שמא אין (!)".

²⁴⁶ ישנו מופע נוסף בקידושין נט ע"ג ש' 27-28. ואף על פי שהוא בא בתוך ברייתא, קרוב לוודאי שהניסוח הוא אמוראי — ראה הלשון בברייתא המקבילה שבבבלי קידושין יט ע"ב. ולמופע נוסף שנשתבש ע"ע שמא אינה (בתמיהה).

²⁴⁷ בכ"ל: "אינו", והוגה לנכון: "אילו" (עמ' 268 ש' 12, והסדר שינה — ראה מבואות לסה"א, עמ' 478, נז ע"ב, ש' 26).

²⁴⁸ ליברמן מגיה כאן ובמופע הבא "הוא" תחת "אינו", והוא מהפך את הסדר: "אסור... מותר" (וועדיף היה להגיה "או" תחת "הוא"; והיא היא) — ראה ירוכ"פ, עמ' 265, ד"ה אילו נאכל. ויפה אמר. אבל לעצם העניין, הדברים שקולים.

²⁴⁹ ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 470, ד"ה והכא.

²⁵⁰ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'. וצ"ע.

****אילו... שמא אינו... (בתמיהה) (המשך)** נב א שו' 4; **ראש השנה** נו ג שו' 17-18; **ביצה** ס א שו' 3-4, ס ד שו' 31-32; **חגיגה** עו ב שו' 45-46; **יבמות** ג ד שו' 52 (אלא! וצ"ל: אלו), ד ג שו' 22-24, שם שו' 51-52, ד ד שו' 45-46, יא א שו' 9; **כתובות** כו ב שו' 42; **נדרים** לז ב שו' 48-49; **גיטין** מג ב שו' 49 (צ"ל: או [= הוא] תחת אינו)²⁵², מג ד שו' 21-22, מד ד שו' 37; **נזיר** נא ב שו' 1; **קידושין** סא ד שו' 28; **בבא קמא** ה ג שו' 23²⁵³; **שבועות** לד ב שו' 55-56, לד ג שו' 30, לד ד שו' 22.

אילו... שמא אינו... אינו... (בתמיהה) סוכה נא ד שו' 8-9.

אילו... שמא אינו... שמא אינו... (בתמיהה)²⁵⁴ **שבת** יד א שו' 23-24.

אילו... שמא אינו... (בתמיהה) דמאי כב א שו' 45; **תרומות** מד ב שו' 9 (אלו)²⁵⁵; **ביצה** ס א שו' 64²⁵⁶, ס ב שו' 1; **יבמות** ד ג שו' 3-4; **שבועות** לג ב שו' 4.

אילו... שמא כלום הוא (בתמיהה) שבת יג ב שו' 21-22²⁵⁷, יג ג שו' 38; **עירובין** יח ג שו' 24-25; **פסחים** לג ב שו' 13! (אשגרה)²⁵⁸; **סוטה** יו ג שו' 18-19, שם שו' 21-22; **כתובות** כו ג שו' 33-35 (אלו), שם שו' 36-38 (אלו); **סנהדרין** כא ד שו' 5-6, שם שו' 8-9; **שבועות** לה ג שו' 23-25, שם שו' 26-27; **הוריות** מז ב שו' 44-45, שם שו' 47-48. ועיין עוד ערך אלו... שמא כלום... (בתמיהה).

אילו... שמא כלום היא (בתמיהה) ערלה סב ב שו' 3-4; **כתובות** כח ג שו' 59.

אילו... שמא לא... (בתמיהה) ברכות יב ג שו' 26; **פסחים** לג ג שו' 36²⁵⁹; **שקלים** מז ג שו' 38-39; **חגיגה** עו ג שו' 8-9; **קידושין** ס ב שו' 30²⁶⁰.

²⁵¹ ההגהה שלי. וק"ע (לו ע"א, ד"ה ה"ג שמא) מחק את "אינו". וכבר הערתי על כך במבוא, עמ' רלא, סי' 4.

²⁵² ההגהה "או" שלי. ושתא"י (עמ' 411, ד"ה נתן) מגיה: "הוא". והיא היא.
²⁵³ ראה מה שכתבתי במאמרי "לפירושן של שמועות", עמ' 73, סי' 8 [עמ' 72]. ויתכן גם להגיה כשיטת שתא"י (סוף עמ' 473, ד"ה וקשיא): "שמא הוא פטור" (והדגשה במקור; אבל אין צורך להגיה "הוא", אלא די להגיה "או" תחת "אינו", שכן "או" = "הוא"). והיא היא.

²⁵⁴ ראה מה שהעיר אפשטיין (ומבאות לסה"א, עמ' 520, הע' 2) על "שמא אינו" השני.
²⁵⁵ אפשטיין מעיר כאן שהגירסא בכ"ל [עמ' 205 שו' 36] לפני הגהה היא "שמה" בה"א — ראה מבואות לסה"א, סוף עמ' 450, מד ע"ב, שו' 9. ויש עוד כמותה — ראה שם, הע' 8 (וכוונתו שם לברכות עמ' 370, הע' 13). ולצורה "שמה" תחת "שמא" ראה מבוא לנזה"מ, סוף עמ' 1247, ד"ה מא. וראה הניקוד של מילה זו שם.

²⁵⁶ כתב ליברמן: "אפשר שצ"ל: א' לו" (ותוכפ"ש, יום טוב, סוף עמ' 916, ד"ה ברם מהמשך). כלומר, תחת "אילו". ברם, אם להגיה, יש לגרוס את שניהם: א' לו אילו וכו'. ולהגהה דומה ראה מה שהערתי להלן, ערך "אילו... שמא לא... (בתמיהה)", לפסחים לג ע"ג שו' 36.

²⁵⁷ ראה מבוא לנזה"מ, עמ' 627, ד"ה אבל הירוש'.

²⁵⁸ ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 469, ד"ה וקש'.

²⁵⁹ הנוסח כאן בכ"ל, עמ' 462 שו' 20: "אילי". ושתי הגירסאות נכונות, וצריך לומר: אילו אילי ציבור וכו'. וכן הוא בקטע לוינגר, עמ' רנח שו' 16. וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 475, ד"ה אילו ציבור.

²⁶⁰ למופע נוסף שנשתבש ע"ע אילו... שמא... (בתמיהה).

אילו אמר ר' ולא אמר' (!) ר', הוינן אמרין

*אילו איתאמרת דר' ולא איתאמרת דר', הייתי אומר²⁶¹ בבא קמא ב ב שו' 32, שם שו' 34.

אילו איתמר... יאות²⁶² קידושין סב ג שו' 19.

אילו אמר (!) (הפסוק) שקלים נא ב שו' 3, שם שו' 5, שם שו' 6.

אילו אמר... הוינן אמרין...²⁶³ מעשר שני נב ג שו' 63, נב ד שו' 1 (מרין).

אילו אמר... הוינן מרין... ע"ע אילו אמר... הוינן אמרין....

אילו אמר... הייתי אומר... ראש השנה נח א שו' 64 - נח ב שו' 1; סנהדרין יח ג שו' 31.

אילו אמר... וחזר ואמר... יאות²⁶⁴ נדרים לו ד שו' 61-62.

אילו אמר... ולא אמר... הייתי אומר... (!) פסחים לד ב שו' 8-9, שם שו' 10-11.

אילו אמר... ולא נאמר... הייתי אומר... (!) פסחים לד ב שו' 7.

אילו אמר... וקם ליה, יאות, לא אמר אלא... הא...²⁶⁵ נדרים לו ד שו' 62-63.

אילו אמר... יאות²⁶⁶ כלאים ל ג שו' 11-12; שביעית לט ד שו' 24-25 (ו-ו!);²⁶⁷ חלה נז

ב שו' 41-42; (ול"ג אמר)²⁶⁸; שבת ה א שו' 13 (אלא! וצ"ל: אלו, אם!)²⁶⁹, ו א שו' 14, יג

א שו' 45-46, יג ב שו' 16; עירובין יט ג שו' 59; יומא מג א שו' 57; כתובות לג א שו'

1-2; קידושין סה ד שו' 61; שבעות לו ב שו' 33-34 (מר), לז א שו' 25-26 (מר).

אילו אמר ר' ולא אמר ר', הוינן אמרין²⁷⁰ יומא לח ג שו' 21 (אמר!) תחת אמר²,

שם שו' 23; ראש השנה נח ב שו' 57, שם שו' 59.

אילו אמר ר' ולא אמר' (!) ר', הוינן אמרין ע"ע אילו אמר ר' ולא אמר ר', הוינן אמרין.

261 תרגום: אילו נאמרה [המימרא] של ר' ולא נאמרה [המימרא] של ר', הייתי אומר.

262 תרגום: אילו נאמר... יפה!

263 תרגום: אילו אמר... היינו אומרים....

264 תרגום: אילו אמר... וחזר ואמר... יפה! ויש כאן לשון קצרה — אילו [אמר התנא]: "אמר [הנודר]...

וחזר [הנודר] ואמר...", יפה היית פושט את הבעיא שלך. ולפירוש העניין ראה ליברמן, תוכפ"ש, נדרים, עמ' 460, ד"ה וכן בירושלמי. ולשונו שם: "כלומר, אילו אמרה הברייתא להפך, שנכסיו אסורין, יאות הייתי פושט ממנה שאדם מקדיש לשמים בלשון קונס" וכו' (ההדגשות שלי). ונראה לי, שצריך לומר שם: הייתי פושט ממנה שאין אדם מקדיש לשמים וכו' — עיין בפירושו של חסדי דוד שציין לו שם. ואין צורך למחוק "עלי" (ראה שם, ליד ציון 34) מן הסיפא. וכפלתי לשון זה גם בנספח ד', לפי שיש בו גם לשון הדיוט.

265 תרגום: אילו אמר [התנא]... ועמד לו (כלומר, ושתק, והפסיק כאן ולא המשיך את דבריו), יפה, לא אמר אלא... אבל... ולפירוש המאמר והסוגיא ראה ליברמן, תוכפ"ש, נדרים, עמ' 460, הע' 36. ולשונו שם: "כלומר, אילו הסתפקה הברייתא בהלכה גרידא" וכו' (ההדגשה שלי). וצריך לומר בסוף הסוגיא: "הדא אמרה [שלא] קדשו נכסים" (שם, שו' 64, כהגהתו של חסדי דוד — ראה שם, הע' 38, שהרי הברייתא שנתה: "נכסיו מותרין" — ראה שם, הע' 31.

266 תרגום: אילו אמר... יפה!

267 הגירסא "ואילו" גם בכ"ר, עמ' 212 שו' 33. והגהתי על פי הסגנון הרווח בביטוי זה.

268 ראה נוסח האו"א, ח"א, סי' ריד (אהצו"ל, סוף עמ' 101, ד"ה אמר ר' יוסי).

269 ההגהות על פי ירוכ"פ, ריש עמ' 67, ד"ה אלא. וראה עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 146, אות a.

270 תרגום: אילו אמר ר' ולא אמר ר', היינו אומרים.

אילו אמר תנא קמן (!), איתיהיבת יאות²⁷¹ עבודה זרה מה ב שו' 21 (צ"ל: אמרתנא [= אמרתנה], צ"ל: תמן)²⁷².

אילו (!) אמרה ר', מני שמעה ואמרה ע"ע אין אמרה ר', מיני שמעה ואמרה.

אילו הוה כתיב²⁷³ כתובות כד ד שו' 25.

אילו הוה כתיב... הוה יאות, לית כתיב אלא... ע"ע אילו הוה כתיב... יאות, לית כתיב אלא....

אילו הוה כתיב... הוין אמרין...²⁷⁴ יבמות יא ד שו' 31-32.

אילו הוה כתיב... הייתי אומר...²⁷⁵ סוכה נד א שו' 33; ראש השנה נט ב שו' 32-33, שם שו' 54.

אילו הוה כתיב... יאות, לית כתיב אלא...²⁷⁶ ברכות ג ד שו' 22, ז א שו' 43 (הוה יאות); סוכה נג ד שו' 46-47; סוטה כג ד שו' 14-15, שם שו' 50; כתובות כז א שו' 42 (היה); כמוהריות! וצ"ל: כמוהר יות [= יאות]²⁷⁷; נזיר נד ד שו' 10 (היה); שם שו' 13.

אילו הוה כתיב... קשיא²⁷⁸ עבודה זרה מד א שו' 45.

אילו הוה ר' שמע מליהון דרבנן מיכל (!) הוה ע"ע אילו הוה ר' שמע מליהון דרבנן מיזל הוה בהדא.

אילו הוה ר' שמע מליהון דרבנן מיזל הוה בהדא²⁷⁹ שביעית לה ב שו' 2 (דרבנין, מיכל! תחת מיזל, בהדא ל!); סנהדרין כא ב שו' 28 (צ"ל בשניהם: שמיע תחת שמע?)²⁸⁰.

²⁷¹ לתרגום המאמר ראה סוף ההערה הבאה.

²⁷² ראה הנוסח בחידושי הרמב"ן לעבודה זרה, עד ע"א, [ד"ה ואלו אסורין, עמ' שצ מן הספר] (אהצ"ו, ערלה, עמ' 225, ד"ה א"ל אילו), ועיין בהערות הרש"ר שם. וראה פירוש הרמב"ן שם, עמ' שצא. ואני גורס "אמרתנא" במילה אחת, כלומר אמרת אותה. והמילה "איתיהיבת" צ"ע, גירסא ופירושא. ועיין לויא, גלילית, עמ' 200, סי' רפז, אות ג. ברם, מצאנו כסגנון זה בתרגום הניאופיטי לבראשית ג, כב: "אילו נטר מצותה דאורייתא וקיים פקודה אית הוה חי וקיים כאלן חייא עד לעלמין" (תרגום ארץ ישראל לתורה — כתב יד ותיקן [ניאופיטי 1], ירושלים תשל"א, א, ריש עמ' 8. ולפי זה יש לגרוס: "אית הבת", כלומר אית הוות, בחילוף וי"ו/בי"ת, כנוסח המקבילה בערלה סג ע"א שו' 29 — ע"ע אלו איתתבת תמן, אית הוות יאות. כלומר, היתה [אמורה] יפה; ובערלה: היתה [מושבת] יפה. ולפי זה יהיה תרגום המאמר כאן: אילו אמרת אותה שם, היתה (כלומר, אמירתך) [אמורה] יפה! ואולי יש לתרגם את הסיפא: היה יפה! והרמב"ן פירש שם לפי גירסתו: "אלו אמרה התנא שם השבת יפה". ועדיין צ"ע.

²⁷³ תרגום: אילו היה כתוב.

²⁷⁴ תרגום: אילו היה כתוב... היינו אומרים....

²⁷⁵ תרגום: אילו היה כתוב... הייתי אומר....

²⁷⁶ תרגום: אילו היה כתוב... יפה, לא כתוב אלא....

²⁷⁷ ראה: שתא"י, עמ' 381, ד"ה א"ר זעירא; תוכפ"ש, שבת, עמ' 43, הע' 93.

²⁷⁸ תרגום: אילו היה כתוב... [היה הדבר] קשה.

²⁷⁹ תרגום (לפי ההגהה): אילו היה ר' שומע את דבריהם של החכמים היה הולך (כלומר, מת) בזאת.

כלומר, במעשה הזה שאירע לו.

²⁸⁰ להגהה "שמיע" עיין הלשון בערך "שמיע", אשר למילה "בהדא", כך אני מפסק את המאמר הזה, וכך מפסק הפ"מ על אתר (טז ע"ב, ד"ה מיכל). כלומר, היה מת בעניין הזה שקרה לו, כפירוש

אילו יבואו לפני רבותינו אין רבותינו נוגעין בו, ואנו עושין בו מעשה (בתמיהה)

אילו הוינא שמיע הדין אולפנא²⁸¹ **קידושין** סד ד ש' 12.
אילו היה (!) כתיב... יאות, לית כתיב אלא... ע"ע אילו הוה כתיב... יאות, לית כתיב אלא....

אילו היה (!) כתיב... כמוהריות (!), לית כתיב אלא... ע"ע אילו הוה כתיב... יאות, לית כתיב אלא....

אילו הם ע"ע אילו הן (בלשון שאלה).
אילו הן (בניחותא) **יבמות** ב ב ש' 10; **נדרים** לז ד ש' 14! (צ"ל: אין תחת הן)²⁸²;
סנהדרין כ ב ש' 63. ועיין עוד ערך ואילו הן (בניחותא).

אילו הן (בלשון שאלה) **פאה** יט ג ש' 15; **דמאי** כא ג ש' 31; **מעשר שני** נג ד ש' 1 (2x); **אלו**?; **שבת** ג ג ש' 42 (אלו); **פסחים** כז ד ש' 50 (אלו), לו ב ש' 27; שם ש' 28; **יומא** מה ב ש' 37 (2x); **סוכה** נג ג ש' 30²⁸³; **תענית** סד ב ש' 35 (הם)²⁸⁴; **מועד קטן** פ ד ש' 11; פב א ש' 38, שם ש' 41; **כתובות** לב א ש' 27; **סנהדרין** כג ד ש' 53 (2x); **שבועות** לג ב ש' 29²⁸⁵. ועיין עוד ערך ואילו הן (בלשון שאלה).

אילו הן... ואילו הן... (בלשון שאלה) **שקלים** מו ג ש' 39.
אילו יבואו לפני רבותינו אין רבותינו נוגעין בו, ואנו עושין בו מעשה (בתמיהה)
גיטין מו ד ש' 42.

"אזל" בירושלמי (עניין ירוכ"פ, סוף עמ' 181, ד"ה ראוי. וראה עוד: אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 315, סי' 30; ליברמן, תוכפ"ש, סוטה, עמ' 720, הע' 4. וציין לשני המקומות האחרונים סוקולוף, עמ' 45, טור א, סוף ערך אזל [עמ' 43]. והשימוש הזה הוא מקראי. ולשון ר' שמואל בן עלי גאון: "ומלת ההליכה הרבה במקרא ענינו הגויעה כאמרו ויאסף וילך אל עמיו. אנכי הולך בדרך כל הארץ" [י"צ לנגרמן, "איגרת ר' שמואל בן עלי בענין תחיית המתים", קבץ על יד, ס"ה, טו (תשס"א), עמ' 80. ועיין בהערה 107 ובהערה 108 שם]). וכן פירש אפשטיין הנ"ל: "כלומר היה מת, נהרג, ע"כ, כמו בחגיגה פ"ב ע"ז ע"ד: ואזיל **ביה**" (ההדגשות במקור). אבל ראיתי בספריו של הרש"ל ז"ל (טופס א' וב') בסנהדרין, שרשם נקודה אחרי "הוה" ואחרי "בהדא". ונראה שלפי דעתו יש כאן דיבור הצעה למה שיבוא. ואולי גם רצה להגיה "כהדא" תחת "בהדא". ובמקבילה שבשביעית לה ע"ב ש' 2: "מיכל (!) הוה", ותו לא. וכן הוא בכ"ר שם: "מיזל הוה" (עמ' 194 א ש' 29). וקטע ששון לסנהדרין קטוע כאן, כרגיל. אחר כך ראיתי שבעל המאור והרמב"ן במלחמות בסנהדרין (וציין להם רוזנברג, תיקוני נוסחאות, עמ' 98, ד"ה אמר רבי מנא; והעירני על מחברת זו פרופ' זוסימון) מסיימים אף הם את הציטוט שלהם במעשה שלנו ללא "בהדא". (היו קא (!) אזיל ליה" (מאור, סנהדרין יח ע"א, סוף הדיבור), "הוה אזיל ליה" (רמב"ן), שם, ברש הדיבור). ולא ציינו את מקור הדברים, וקרוב לומר שהעתיקו מסנהדרין. וצ"ע.

²⁸¹ תרגום: אילו הייתי שומע את התלמוד הזה. ופירוש "תלמוד" כאן — "שמועה", והיא הברייתא הבללית שמסר ר' יעקב בר אבא. ע"ש.

²⁸² ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב', והניקוד שלי.

²⁸³ כללתי מופע זה בסימן שאלה לציין ספק מופע תנאי. אבל אפשטיין כתב בפשיטות: "בוודאי **ברייתא** (ובלי ציון, כרגיל בירוש') (ומבוא לנוה"מ, עמ' 159, ד"ה כאלו; ההדגשה במקור). ונראים דבריו.

²⁸⁴ ראה גינצבורג, פירושים, א, עמ' 403, הע' 10.

²⁸⁵ לא כללתי את המופעים שבנדרים מב ע"ג ש' 13 וש' 25, כי הם ציטוט לשון משנתנו שם

(פי"א מ"ב).

אילו (!) יהושע שהיה קשור למשה לא הוה אמר כן, והוא (!) אמר כן (בתמיהה)

אילו (!) יהושע שהיה קשור למשה לא הוה אמר כן, והוא (!) אמר כן (בתמיהה)²⁸⁶
במות ו א שו' 35 (אפילו, קושר; הוה ל'ו, ואת, אומרת!); **נידה** מט ב שו' 10 (צ"ל: אפילו, צ"ל: ואת).

אילו כר' אית אמרת (!), ניחא²⁸⁷ **תרומות** מד ב שו' 16 (צ"ל: איתאמרת)²⁸⁸.
אילו כתיב... הייתי אומר...²⁸⁹ **ביכורים** סג ד שו' 37-38 (הייתי אומר — תנאין).
אילו כתיב... לא קשיא²⁹⁰ **עבודה זרה** מד א שו' 47 (צ"ל: אפילו תחת אילו);²⁹¹
אילו לא..., על אחת כמה וכמה ש-... **שבת** טו ג שו' 13-14.
אילו לא הוה כתיב²⁹² **ביכורים** סד ד שו' 23; **שבת** ט ד שו' 48 (אילו לא);²⁹³
אילו לא כתיב²⁹⁴ **כלאים** לא ב שו' 55; **סנהדרין** כד ד שו' 8 (צ"ל בשניהם: לא הוה כתיב);²⁹⁵

****אילו לא נאמר... הייתי למד... בבא קמא ב ב שו' 14, שם שו' 15, שם שו' 18-19, שם שו' 19, שם שו' 21-22; (צ"ל: נאמרה)**²⁹⁶.

אילו מביאין טעם לדבריהן, ואילו מביאין טעם לדבריהן (!) חגיגה עז ג שו' 60.
אילו מיתניא (!) תמן ולא מתנינן (!) הכא, הוינן אמרין ע"ע אילו תנינה תמן ולא תנינה תמן, הוינן אמרין.

אילו מר... יאות ע"ע אילו אמר... יאות.
אילו נאמר... ולא (!)... הייתי אומר... ע"ע אילו נאמר... ולא נאמר... הייתי אומר....
אילו נאמר... ולא נאמר... הייתי אומר... **פאה** יו ג שו' 32-33; **מגילה** עב א שו' 35-36, שם שו' 37! (אלו, היתין; ל"ג ליה)²⁹⁷; **הוריות** מז ג שו' 62, שם שו' 63-64; (נאמר² ל'ו; ל"ג ליה).
אילו נאמר (!)... שאינו צריך... ע"ע לא יאמר... שאינו צריך (כלומר, לא יאמר הפסוק).

²⁸⁶ תרגום המאמר (אחרי ההגהות): אפילו יהושע שהיה קשור למשה לא היה אומר כך, ואתה אומר כך?!

²⁸⁷ תרגום (אחרי ההגהה): אילו נאמרה כר' (כלומר, כשיטתו של ר'), [היה הדבר] נוח.
²⁸⁸ כבר הגיהו כן בד"ה, לג ע"א.
²⁸⁹ תרגום: אילו [היה] כתוב... הייתי אומר....
²⁹⁰ תרגום: אילו [היה] כתוב... לא [היה הדבר] קשה.
²⁹¹ להגהה עיין בפ"מ, כח סע"א, ד"ה אלו כתיב. ואולי צריך לומר: אילו הוה כתיב, כדלעיל שם, שו' 45.

²⁹² תרגום (לפי ההגהה): אילו לא היה כתוב.
²⁹³ ההגהה על פי המקבילה בסנהדרין כד ע"ד שו' 8 הרשומה בערך הבא. ולמופעים נוספים מסופקים של ערך זה ע"ע אילו לא כתיב.

²⁹⁴ תרגום (לפי ההגהה): אילו לא היה כתוב.
²⁹⁵ ההגהה על פי הסגנון בביכורים סד ע"ד שו' 23 הרשום בערך הקודם.
²⁹⁶ לשון הגמרא כאן: "אילו לא נאמר פרשת שילוח טמאין", ו"פרשת" לשון נקבה היא.
²⁹⁷ המחיקה כאן, ובמקבילה שבחוריות מז ע"ג שו' 63-64 הרשומה להלן, על פי ירוכ"פ, מבוא, עמ' יז, ד"ה המגיה הוסיף.

אילו תנייתה הכא ולא תנייתה תמן, הוינן אמרין

*אילו שמע ר' מתנייה, לא הוה מימר הדא מילתא²⁹⁸ בבא בתרא יז ג שו' 59
(צ"ל: מתנייתה תחת מתנייה?)²⁹⁹.

אילו תנא... וקס ליה, יאות³⁰⁰ הוריות מז ג שו' 16-17.

*אילו תנא... ושתק, הייתי אומר... ולמה תנא... אלא...³⁰¹ בבא קמא ב ג שו' 31-33.

אילו תנא... יאות³⁰² מעשרות נא ד שו' 20.

אילו תנא ר' ולא תנינן, הוינן מרין³⁰³ שבועות לה ד שו' 47.

אילו תנא ר' חייא ולא תנינן אנן, הוינן אמרין ע"ע אילו תנא ר' חייא ולא תנינן אנן, הוינן אמרין.

אילו תנא ר' חייא ולא תנינן אנן, הוינן אמרין³⁰⁴ שבת ג א שו' 15 (חייא), שם שו' 16; (צ"ל: אילו תנינן אנן ולא תנא ר' חייא)³⁰⁵; מועד קטן פא א שו' 36; עבודה זרה לט ד שו' 37.

אילו תנינן... ולא תנינן... הוינן אמרין...³⁰⁶ כלאים לב ד שו' 17, שם שו' 19, שם שו' 21; תרומות מא ב שו' 27-28, שם שו' 29 (ר-); חלה נט ד שו' 29, שם שו' 31.

אילו תנינן אנן ולא תנן דבית רבי, הוינן אמרין³⁰⁷ פאה יז ב שו' 46.

אילו תנינן ולא תנא ר', הוינן אמרין³⁰⁸ שבועות לה ד שו' 45.

אילו תנינן ולא תנא ר' חייא, הוינן אמרין³⁰⁹ מועד קטן פא א שו' 34; עבודה זרה לט ד שו' 35 (תני! תחת תנא)³¹⁰.

אילו תנינן ולא תני (!) ר' חייא, הוינן אמרין ע"ע אילו תנינן ולא תנא ר' חייא, הוינן אמרין.

אילו תנייתה הכא ולא תנייתה תמן, הוינן אמרין³¹¹ כלאים כח ד שו' 19 (אלו, תנייתה), ל ג שו' 53; גיטין מט ד שו' 43.

298 תרגום (לפי ההגהה): אילו שמע ר' את המשנה, לא היה אומר את הדבר הזה!

299 להגהה "מתנייתה" ראה מה שהערתי בערך "מתנייה".

300 תרגום: אילו שנה... ועמד לו (כלומר, ושתק), יפה!

301 תרגום: אילו שנה... ושתק, הייתי אומר... ולמה שנה... אלא...

302 תרגום: אילו שנה... יפה!

303 תרגום: אילו שנה ר' ולא שנינו, היינו אומרים.

304 תרגום: אילו שנה ר' חייא ולא שנינו אנחנו, היינו אומרים.

305 ההגהה על פי ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 18, ד"ה הוי צורכה. וכן הגיה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, ריש

עמ' 33, אבל הוא גורס רק "תנינן" בלי "אנן". וראה שם, הע' 1, שכן הוא בקטע ממגילת סתרים לרב נסים גאון. וראה עוד אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 612, ד"ה בפרק; שם, הע' 7.

306 תרגום: אילו שנינו... ולא שנינו... היינו אומרים...

307 תרגום: אילו שנינו אנחנו ולא שנו [התנאים] של בית רבי, היינו אומרים.

308 תרגום: אילו שנינו ולא שנה ר', היינו אומרים.

309 תרגום: אילו שנינו ולא שנה ר' חייא, היינו אומרים.

310 למופע נוסף משובש של ערך זה ע"ע אילו תנא ר' חייא ולא תנינן אנן, הוינן אמרין.

311 תרגום: אילו שנינו אותה כאן ולא שנינו אותה שם, היינו אומרים.

אילו תנייתה תמן ולא תנייתה הכא, הוינן אמרין³¹² **כלאים** כח ד שו' 22, ל ג שו' 56 (אלו, תנייתה תחת תנייתה¹); **גיטין** מט ד שו' 45 (מיתנייא; וצ"ל: תנייתה, מתנינן; וצ"ל: תנייתה)³¹³.

אילולא דאמר (!) ר' ע"ע אילולי דאמר ר'.
אילולא³¹⁴ **דאתון רחמין שמועתא, ולא מתניתא היא** (בתמיהה)³¹⁵ **תרומות** מה ג שו' 33 (אילולי, מרחמין³¹⁶); **עבודה זרה** מא א שו' 26.
אילולא דלא מעלה רישי ביני אריותא, הוינא אמר טעמא³¹⁷ **שבת** ד א שו' 11, שם שו' 15 (אילולי).

אילולא (!) הוה כתיב ע"ע אילו לא הוה כתיב.
אילולי דאמר ר'³¹⁸ **מעשר שני** נד ג שו' 4; **ערלה** סג א שו' 27; (אילולא; וצ"ל: ליה או לילה, צ"ל: אמר)³¹⁹.

אילולי דאתון מרחמין (!) שמועתא, ולא מתניתא היא ע"ע אילולא דאתון רחמין שמועתא, ולא מתניתא היא (בתמיהה).

אילולי דכתיב³²⁰ **שבת** ה ב שו' 24.
אילולי דלא מעלה רישי ביני אריותא, הוינא אמר טעמא ע"ע אילולא דלא מעלה רישי ביני אריותא, הוינא אמר טעמא.

³¹² תרגום: אילו שנה אותה [התנא] שם ולא שנה אותה כאן, היינו אומרים.
³¹³ הלשון המשובשת כאן הושפעה מהלשון לעיל: "צריכה מיתנייא תמן" (שם, שו' 45), ולהלן: "צריכה מיתניא הכא וצורכה מיתנייא תמן" (שם, שו' 47). וההגהות על פי הלשון לעיל שם, שו' 44.
³¹⁴ המילה "אילולא" כשלעצמה מופיעה בכמה מקומות בירושלמי, ולא ראיתי טעם לכוללה בפנים. ואלה הם (וכולל לשונות דיאלוגיים ולשונות הדיוט): **פאה** יו א שו' 61, **כא** ב שו' 16 (ש"; שם שו' 44 (ד-); **תרומות** מה ג שו' 36; **שבת** יד א שו' 35 (ש"; **עירובין** כב ב שו' 30; **תענית** סו ג שו' 57 (ש"; **חגיגה** עו ד שו' 13 (אי לולא); **מועד קטן** פא ד שו' 16; **יבמות** יב ג שו' 45; **גיטין** מד ג שו' 4, מה ג שו' 57; **בבא קמא** ד א שו' 48; **סנהדרין** ל ב שו' 17 (אילו לא); **שבועות** לז א שו' 64; **עבודה זרה** לט ג שו' 55. והוא הדיו למילה "אילולי" (בדרך כלל היא זהה בהוראתה ל"אילולא" ואין ביניהן אלא חילופי כתיב; ועיין מילון בן-יהודה, עמ' 250, ערך אלמלא, הע' 1). ואלה המופעים שלה: **פאה** יז א שו' 35, שם שו' 40; **דמאי** כד א שו' 60; **שקלים** מט ב שו' 25 (ד-); **תענית** סט א שו' 5; **סוטה** כ ד שו' 11 (ש"; **נדרים** מא ב שו' 50 (ו-); **סנהדרין** כז ב שו' 26; **עבודה זרה** מא א שו' 29. וראה מה שכתבתי בהערה האחרונה לערך "אלא (בתמיהה)".

³¹⁵ תרגום: אילולא שאתם אוהבים את השמועה, [כלום] לא משנה היא?
³¹⁶ להגהה ראה כ"ר, עמ' 2236 שו' 21.
³¹⁷ תרגום: אילולא שלא להכניס את ראשי בין האריות, הייתי אומר את הטעם.
³¹⁸ תרגום: אילולא שאמר ר'.
³¹⁹ ההגהה הראשונה על פי גליגות הרש"ל, טופס א' ("ליה"), וטופס ב' ("לילה"). והמילה קשורה עם "ולא הוודו (!)" שקדם, וצריך לומר: ולא הורי ליה (או: לילה, והיא היא), כמות שהגיה בשני הטפסים. וההגהה "אמר" היא שלי. ועיין הלשון בסוגיא המקבילה בכתובות לא ע"א שו' 13, וצ"ע.
³²⁰ תרגום: אילולא שכתוב.

אילין אינין, והא אית לך חורנין (בלשון קושיא)

אילולי דתניתה חזקיה, מצינו³²¹ **פסחים לב ב ש' 31.**
אילולי דתניתה ר' הושעיה, הוות צריכה לו (!) ע"ע אילולי דתניתה ר' הושעיה,
הוות צריכה לן (בתמיהה).

אילולי דתניתה ר' הושעיה, הוות צריכה לן (בתמיהה)³²² **יבמות ה ד ש' 30**³²³;
כתובות לב ב ש' 31 (אי לאו, דתניתה, צריכא); **נדה מט ב ש' 45** (לו! תחת לן)³²⁴.
אילין (!) ע"ע אילו.

אילין אינון³²⁵ **שביעית לו ב ש' 45** (צ"ל: אינין)³²⁶; **עירובין כ ד ש' 17**; **נדרים מ א ש' 58**; **נזיר נא ב ש' 2**; **קידושין סא ד ש' 7** (צ"ל: אינין).

אילין אינין, והא אית לך חורנין (בלשון קושיא)³²⁷ **שבת יב ד ש' 8**; **סוכה נה ג ש' 31** (חורנין); **ביצה סג ב ש' 10** (חורנין)³²⁸; **מגילה עא א ש' 31** (חורנין); **יבמות י א ש' 40** (ור, אינון, הא)³²⁹, שם ש' 44 (ור, אינון, הא). וראה עוד ערך ואילין אינון (!)...
אית לי חורנין (!)... (בלשון קושיא).

³²¹ ליברמן (ירוכ"פ, ריש עמ' 460, ד"ה אמר ר' מנא) מפרש את המאמר בניחותא, ורבינוביץ (שתא"י, סוף עמ' 224, ד"ה מצינו) בתמיהה. וכן נראה לי, וכן הוא הסגנון בערך הבא. ותרגום המאמר לפי זה:
אלולא שנה אותה חזקיה, [כלום] מצינו!

³²² תרגום: אלולא שנה אותה ר' הושעיה, [כלום] הייתה נצרכת לנו! כלומר, כלום היינו מסופקים
בה?!

³²³ בפירוש המופע הזה נחלקו הק"ע והפ"מ. לדעת הק"ע בתמיהה, ולדעת הפ"מ בניחותא — ראה
שם, כה ע"א, בק"ע ד"ה אילולי, ובפ"מ ד"ה הוות צריכה. ובמקבילה בכתובות הרשומה בסמוך פירש
גם הק"ע בניחותא — ראה שם, מט ע"ב, [ה"ט], ד"ה הוות צריכין וד"ה מאחר. ונראה עיקר שהקריאה
בתמיהה, אבל שלא כפירוש הק"ע ביבמות. ולשון הגמרא ביבמות: "תני רבי הושעיה יירשו [כ"ה בכ"ל,
עמ' 4 ש' 14, ובד"ו היו"ד השנייה מטושטשת, וצריך לומר: יורשיה, כמו בכתובות] הירשין את כתובתה
חייבין בקבורתה. אמר רבי יוסה אילולי דתניתה רבי הושעיה הוות צריכה לן מאחר שאין לה כתובה
אין לה קבורה" (ה ע"ד ש' 29). פירוש: שהתלמוד לומד מכלל דברי ר' הושעיה, שבמקום שאין הירשין
יורשין את כתובתה, כלומר שאין בנכסי האח המת כדי כתובתה, אין לה קבורה מהם. ועל זה תמה ר'
יוסי, פשיטא, אלמלא שנה אותה ר' הושעיה כלום היינו מסופקים בדין זה, הרי "מאחר שאין לה כתובה
אין לה קבורה", שהרי תיקנו קבורתה כנגד כתובתה (ראה רש"י כתובות פ סע"ב, ד"ה יורשי הבעל).
ועלתה בקשיא.

³²⁴ פירש ליברמן: "כלומ' בתמיה" (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וכן פירש הפ"מ, ד רע"א, ד"ה ויאות.

³²⁵ תרגום: אילו הם. רוב המופעים בלשון שאלה, ובנדרים — בניחותא.

³²⁶ לשון הירושלמי כאן: "תלתי חורנייתא אילין אינון". וכיצא בזה במקבילה בקידושין הרשומה
בסוף הערך: "תלתי אחרנייתא אילין אינון". כלומר, שלוש הארצות הנוספות מה הן, עי"ש. לכן הגהתי
"אינין" — לשון רבות.

³²⁷ תרגום: אילו הן? והרי יש לך אחרות! ליברמן רשם על פי ר"י אנגל את כל המקומות הבאים
להוציא את זה של מגילה — ראה ירוכ"פ, עמ' 167, ד"ה אילין אינין. והמצוין שם ביבמות פ"ט ה"א
נרשם במקומו.

³²⁸ הנוסח כאן בכ"ל: "חורניין" (עמ' 614 ש' 23). וכן עיקר, כי הוא לשון רבות. והסדר טעה.

³²⁹ ההגהה "אינין" כאן ולהלן ש' 44 היא שלי. וטעם ההגהה הוא שמדובר כאן בלשון נקבה,
עי"ש — ראה מה שכתבתי במבוא, ריש עמ' ככו, סי' 1; שם, הע 302, על "אינין".

אילין אינין, והא אית לך חורנין (!) ע"ע אילין אינין, והא אית לך חורנין (בלשון קושיא).

אילין אמרין אכן, ואילין אמרין אכן³³⁰ כתובות כה ב שו' 11, שם שו' 12.

אילין דאגדתא³³¹ מעשרות נא א שו' 8.

אילין דאמרין (!)³³² כתובות כו ב שו' 33358.

אילין דבית רבי תניין³³⁴ סנהדרין כז א שו' 62.

אילין דהכא תמן (!) ע"ע אילין דהכין הכין.

אילין דהכין הכין³³⁵ סוטה כג ג שו' 37, שם שו' 38, כג ד שו' 40 (דהכא תמן!)³³⁶, שם שו' 41 (דהכין אכן).

אילין דהכין אכן ע"ע אילין דהכין הכין.

אילין (!) דמתרגמין ע"ע ואילין דמתרגמין.

אילין דר' דהכין הכין³³⁷ תרומות מה ג שו' 31, עבודה זרה מא א שו' 25 (הדא! תחת אילין, דאכן אכן).

אילין ילפין מן אילין, ואילין ילפין מן אילין³³⁸ כתובות כה ג שו' 44.

אילין מיליהון דרבנן דבר נש מישתאיל בהון (!) וקיים ליה³³⁹ מועד קטן פב ד שו' 56 (צ"ל: בהין).

אילין מיליין דהכין הכין³⁴⁰ מועד קטן פג א שו' 48.

³³⁰ תרגום: [החכמים] אלה אומרים כך, ו[החכמים] אלה אומרים כך.

³³¹ תרגום: אלה של האגדה. כלומר, רבני דאגדתא, חכמי האגדה.

³³² תרגום: אלה שאומרים. ועיין בהערה הבאה.

³³³ לשון המאמר בד"ר: "למידין מספר מוגה כגון אילין דאמרין ספרוי דאסי". אבל בכ"ל: "כגון

אמרין דאסי" (עמ' 110 שו' 20), והוגה על הגליון ובין השורות כלפנינו. וליברמן שיחלף את הגירסא: "דאמרין אילין" (ליברמן, יונית, ריש עמ' 168, ד"ה ליהודים), ועיין שם מה שפירש בה. והנוסח בשו"ת הריב"ש, סי' קלו: "כגון דאמרין אלן ספרי דאסי". ובספר העיטור, קיום, נד ע"ב: "כגון אלו דאמרין שפרוי" [דאסי] וציין לשניהם אהצו"י, פאה, עמ' 72, ד"ה דבית אסי. ו"דאמרין" הוא לשון בבלי. ואולי צריך לומר: אמרין כגון אילין ספרוי דאסי, או: כגון אילין דאמרין אילין ספרוי דאסי. ושמא אין לגרוס "דאמרין". וצ"ע.

³³⁴ תרגום: [התנאים] אלה של בית רבי שונים. ולפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 70, אות

יב. ויש לנקד: תְּנִיין — ראה שם, עמ' 43, הע' 2.

³³⁵ תרגום: [הדברים] אלה ש[הם] כך [או] כך. כלומר, דברים רופפים ומסופקים.

³³⁶ להגהה ראה כ"ר, עמ' 37 שו' 17 (ושם: "דהכין הכין"). וראה עוד על הירושלמי, עמ' 81, כג ע"ד

שו' 40; שם, הע' 121.

³³⁷ תרגום: [הדברים] אלה של ר' ש[הם] כך [או] כך. כלומר, דברים שהם רופפים ומסופקים.

³³⁸ תרגום: אלה לומדים מאלה, ואלה לומדים מאלה. כלומר, המומים והבתולים לומדים הלכות

אלה מאלה, עי"ש.

³³⁹ תרגום: הדברים האלה של החכמים שהאדם נשאל בהם ועומד לו (כלומר, שותק ואינו עונה

עליהם) — ראה: ירוכ"פ, עמ' 51, ד"ה שונה; תוכפ"ש ברכות, עמ' 20, שו' 35.

³⁴⁰ תרגום: הדברים האלה ש[הם] כך [או] כך. כלומר, דברים רופפים ומסופקים.

***אילין מתנייתא** (י!) ³⁴¹ **בבא בתרא** יג ג ש' 21 (צ"ל: מתנייתא) ³⁴².

אילין פליגין (י!) **על ר' ולית להון** (י!) **קיום** ³⁴³ **כלאים** לב א ש' 26 (צ"ל: פליגין, צ"ל: להין) ³⁴⁴.
אילין רבנין ³⁴⁵ **תרומות** מד ד ש' 30, שם ש' 33; **מעשרות** נ ד ש' 34 (2x); **מעשר שני**
 נד ב ש' 19, שם ש' 21; **סוכה** נב א ש' 10 (2x; רבנן), נה א ש' 34 (רבנן); **מגילה** עא
 א ש' 57 (רבנן), שם ש' 59 (רבנן); **כתובות** כה ב ש' 7 (כל+), כה ג ש' 51 (רבנן), כה
 ד ש' 4, כז ג ש' 29, שם ש' 31 (דרבנן דאילו! וצ"ל: דאילין רבנין) ³⁴⁶.

אילין רבנן ע"ע אילין רבנין.

אילין תנאי ע"ע אילין תניי.

אילין תני (י!) ע"ע אילין תניי.

אילין תניי ³⁴⁷ **תרומות** מד ד ש' 19, שם ש' 30; **מגילה** עא א ש' 47 (תנייא), שם
 ש' 57 (תנייא), שם ש' 59 (תנייא); **יבמות** ז ג ש' 22 (תניי!); **כתובות** כז ג ש' 18, שם
 ש' 28 (תנאי), שם ש' 30 (תנאי).

אילין תניי סברין מימר... ואילין רבנין סברין מימר... ³⁴⁸ **תרומות** מד ד ש' 32-33.
אילין תנייא ע"ע אילין תניי.

אילין תרין (י!) **אחרייתא פליגי** (י!) **על ר' ולית להון** (י!) **קיום** ³⁴⁹ **יבמות** ד ד ש' 25
 (צ"ל: תרתין, צ"ל: פליגין, צ"ל: להין) ³⁵⁰.

אילפן (י!) ע"ע לא כן אלפן רבי (רבי = מורי; בתמיהה).

אימא (י!) **חליף** ע"ע או חילוף.

אימת ³⁵¹ **ברכות** ד ב ש' 145 (צ"ל: אימתי [= מתין] ³⁵²); **תענית** סד א ש' 23; **מועד קטן**
 פא ב ש' 38; **יבמות** ב ד ש' 162 (צ"ל: אימתי [= מתין] ³⁵³).

³⁴¹ תרגום (אחרי ההגהה): המשניות האלה.

³⁴² ראה כ"א, עמ' 83 ש' 61. והלשון שם: "מן אילין תרתין מתניית".

³⁴³ תרגום (אחרי ההגהות): [המשניות והברייתות ה]אלה חלוקות על ר' ואין להן קיום. כלומר, אין
 להן **יישוב**, **תירוצ**, לשיטתו. וראה מבוא לנוה"מ, עמ' 175, ד"ה ואמנם.

³⁴⁴ ההגהות שלי, לפי שהכוונה כאן ללשון רבות, כלומר, למתנייתא. והצורה "להין" היא כתיב מלא
 של "להן".

³⁴⁵ תרגום: החכמים האלה.

³⁴⁶ ההגהה על פי המקבילה במגילה עא ע"א ש' 59 הרשומה לעיל בְּעֶרְך. וישנם עוד שני מופעים
 זהים של ביטוי זה שעניינם אחר: **תענית** סד ב ש' 57 (רבנן); **סנהדרין** כז ד ש' 55.

³⁴⁷ תרגום: התנאים האלה.

³⁴⁸ תרגום: התנאים האלה סוברים לומר... והחכמים האלה סוברים לומר...

³⁴⁹ תרגום (אחרי ההגהות): שתי [המשניות] האחרונות האלה חלוקות על ר' ואין להן קיום. כלומר,
 אין להן **יישוב**, **תירוצ**, לשיטתו. וראה מבוא לנוה"מ, עמ' 175, ד"ה ואמנם.

³⁵⁰ ההגהות שלי, כי הכוונה כאן ללשון רבות, כלומר, למתנייתא. ולצורה "להין" ראה מה שהערת
 לעיל, סוף ערך "אילין פליגין (י!) על ר' ולית להון (י!) קיום".

³⁵¹ תרגום: מתי?

³⁵² ראה המקבילה במועד קטן פג ע"ג ש' 52.

*אימת דמתיבין ומסייעין לר'... אימת דמתיבין ומסייעין לר'...

***אימת דמתיבין ומסייעין לר'... אימת דמתיבין ומסייעין לר'...**³⁵⁴ **בבא קמא ג**
ד שו' 1-2.

אימתי (= במה דברים אמורים) **ברכות** ט ג שו' 64; **שבת** ג ב שו' 39; **עירובין** כה א שו' 24; **יבמות** ט ד שו' 2; **קידושין** סד ג שו' 39, שם שו' 43, סה ג שו' 45.
אימתי (= מתי) **ברכות** ד ב שו' 74; ז ג שו' 3, ח ד שו' 50 (2x), יד א שו' 52, שם שו' 56; **פאה** טו ב שו' 41; **שביעית** לג ב שו' 56, לו ג שו' 34; **תרומות** מב ב שו' 29; **חלה** ס ב שו' 23, שם שו' 34; **שבת** ג ד שו' 43; **פסחים** לא ד שו' 22; **אימתי**₁; ל"ג³⁵⁵, שם שם; **יומא** מא ד שו' 21; **שקלים** מז א שו' 41 (2x); **סוכה** נד ב שו' 41; **תענית** סד ד שו' 15; **מגילה** עג ד שו' 34; **מועד קטן** פג ג שו' 52 (2x); **סוטה** כ ג שו' 53, כב ד שו' 59, כד א שו' 72; **כתובות** כה א שו' 17 (2x), שם שו' 18, כח ב שו' 19, כח ג שו' 49, לב ג שו' 12; **נדרים** מא ג שו' 19; **גיטין** מד א שו' 54, מה ב שו' 17; **דא** **אימתי** + **ישן**! וצ"ל: **דא** **מתיישן**³⁵⁶; **סנהדרין** יח א שו' 50³⁵⁷. ועיין עוד ערך: **מאימתי**; עד מתי.

אימתי אמרו **סוכה** נד ג שו' 40; **חגיגה** עו ג שו' 2.
אין (מדרשית) **דמאי** כה א שו' 51, שם שו' 53; **תרומות** מב ב שו' 63, מ ג שו' 1; **חלה** נז ג שו' 36, נט א שו' 54; **פסחים** לא ד שו' 30, לד ב שו' 74; **יומא** מב ד שו' 48, שם שו' 52; **יבמות** ו ד שו' 53, ח ד שו' 50; **סוטה** כג ד שו' 23, שם שו' 24, שם שו' 25; **כתובות** כח ב שו' 18; **מכות** לא ד שו' 46³⁵⁸. ועיין עוד ערך **ואין** (מדרשית).

***אין** (בתמיהה)³⁵⁹ **ברכות** ג ד שו' 39³⁶⁰, י א שו' 18, י ג שו' 4 (אין₂); **פאה** יז ד שו' 46; **דמאי** כב ג שו' 6, כד ד שו' 56, כה ב שו' 46; **כלאים** כה א שו' 63, כח ב שו' 2, ל ב שו' 44, שם שו' 48; **שביעית** לג ב שו' 11, לז ב שו' 32, לט א שו' 7; **תרומות** מ ד שו' 24, מא ב שו' 22, מב ד שו' 43³⁶¹, מד ב שו' 28, מח ב שו' 37; **מעשרות** נ ב שו' 52³⁶², נא ב שו' 7, שם שו' 13; **חלה** נח ד שו' 27, נט ב שו' 24; **ערלה** ס ג שו' 30, שם שו' 33, סג ב שו' 1; **ביכורים** סה א שו' 34; **שבת** ב ב שו' 10, שם שו' 11, ד ג שו' 42;

³⁵³ הנוסח כאן בכ"ל: "אימתי" (עמ' ה שו' 8). ונראה שהסדר הדפיס "אימת" מחמת חוסר מקום בסוף השורה.

³⁵⁴ תרגום: מתי שמשויבים [על ר'] ומסייעים לר'... מתי שמשויבים [על ר'] ומסייעים לר'... ופירוש "משויבים" — מקשים.

³⁵⁵ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 223, ד"ה תמיד.

³⁵⁶ ראה מה שהערתי בערך "ויידא אמרה דא" על אתר.

³⁵⁷ למופעים נוספים ע"ע: אימת; במה. וראה עוד מה שהערתי בערך "עד מתי" לתענית סז ע"ג

שו' 19.

³⁵⁸ למופע נוסף שנשתבש ע"ע ואין (מדרשית).

³⁵⁹ נכללו כאן כל המופעים של "אין" בגלל יסוד התמיהה שבהם, כולל מופעים תנאיים המובאים בתמיהה על ידי התלמוד — ראה תרומות מ ע"ד שו' 24, מב ע"ד שו' 43.

³⁶⁰ ראה גינצבורג, פירושים, א, ריש עמ' 203, ד"ה מכיון.

³⁶¹ ראה תוכפ"ש, תרומות, עמ' 356, שו' 13-14.

³⁶² לפירוש העניין ראה תוכפ"ש, עירובין, עמ' 420, שו' 14-15.

****אין** (בתמיהה) (המשך) **עירובין** יח ג ש' 63, כא ב ש' 41; (ל"ג)³⁶³, שם ש' 62, כג ג ש' 42, שם ש' 43, כד ב ש' 364³⁵, כו ב ש' 24, שם ש' 365²⁷; **פסחים** כט ב ש' 366³³, שם ש' 367³⁴, שם ש' 51 (ש"ז)³⁶⁸, ל ד ש' 29, שם ש' 31, לד ד ש' 369²³; **יומא** לט א ש' 5, שם ש' 8, לט ב ש' 45, מא א ש' 10; **שקלים** נ ד ש' 7; **ביצה** סב א ש' 50; **מגילה** עב ד ש' 17 (אין²), עד ב ש' 53; **חגיגה** עז א ש' 24, עט ג ש' 2; **יבמות** ו א ש' 61, יב ד ש' 24, יו א ש' 370⁷; **סוטה** יו ג ש' 371²⁵, יח ב ש' 38, כג ד ש' 25; **כתובות** כה א ש' 41, כה ג ש' 24, שם ש' 36, כה ד ש' 2, שם ש' 28, כט ג ש' 40; (צ"ל: ואין)³⁷², לג ג ש' 4, שם ש' 5, לד ב ש' 16, שם ש' 64, לד ג ש' 44, לה ד ש' 32; **נדרים** לט ב ש' 42, מב ד ש' 50; **גיטין** מח ב ש' 373¹⁵, נ ב ש' 374¹; **נזיר** נו ב ש' 45, נז ד ש' 14, נח א ש' 113; **קידושין** נח ג ש' 148, נט ב ש' 4, סא ג ש' 43; **בבא קמא** ג א ש' 375¹⁵; **בבא מציעא** ח ד ש' 17; **בבא בתרא** יג ב ש' 18, יד ד ש' 376¹⁵; **סנהדרין** יח ג ש' 59, כו ב ש' 377¹⁶, כז א ש' 32, כח ד ש' 378⁴⁸, ל א ש' 22; **שבועות** לב ג ש' 44, שם ש' 45, לג א ש' 61, לג ד ש' 16, לד ג ש' 21 (2x), שם ש' 22, לה ג ש' 8, לו ד ש' 21; **הוריות** מז א ש' 49 (אין²)³⁷⁹; **נידה** מט ב ש' 51, מט ד ש' 45, נא א ש' 380³⁷. ועיין עוד ערך: אילו... שמא אין... (בתמיהה); ואין (בתמיהה); כלום אין... אלא....

- 363 המופע הזה נתפרש בתמיהה על ידי ליברמן (ירוכ"פ, עמ' 273, ד"ה דר' אליעזר, אבל שתא"י ריש עמ' 197, ד"ה מתניתין) מחק אותו. וכן עיקר.
- 364 לשון הירושלמי כאן: "מכל מקום אין העמודין משלימין לעשרה". וכללתי מופע זה על פי ליברמן, שרשם סימן שאלה אחרי "לעשרה" בטופס "הירושלמי כפשוטו" שלו, ריש עמ' 329, ד"ה מכל מקום. וראה עכשיו ירוכ"פ, מהדו"ח, סוף עמ' 561, הערה לעמ' 329, ד"ה מכל מקום.
- 365 ראה תוכפ"ש, עירובין, ריש עמ' 455.
- 366 ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 405, ד"ה ר' בון וולשונו בסוף הדיבור: "**והקושיא** היא גם מלקוח בכסף מע"ש טהור"; ההדגשה שלי.
- 367 ראה מה שכתבתי בהערה הקודמת. ועדיין צ"ע.
- 368 להגהה ראה שרי"ר, עמ' 103 ש' 14.
- 369 ראה ירוכ"פ, עמ' 487, ד"ה וקש.
- 370 ראה תוכפ"ש, כתובות, סוף עמ' 204, ד"ה ברם בירושלמי.
- 371 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 375, ד"ה אבל אחרת (ושם בטעות: "יז [י] ע"ג"); שם, הע' 2.
- 372 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 385, ד"ה ומה.
- 373 יש לגרוס "אין" לעיל לפני "המחשבה" 1. ועיין בק"ע, לח ע"א, [ה"י], ד"ה ה"ג א"ל פגול.
- 374 רשמתי את המופע הזה על פי ההגהה והפירוש בשתא"י, עמ' 425, ד"ה מילתיה אמרה. וצ"ע.
- 375 המופע הזה נרשם על פי ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 113, ש' 10-9.
- 376 ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 201, ש' 58-59 (והגירסא שם: "אין"; והיא עיקר). ובתוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 368, ש' 37-39, השמיט בטעות את המילה "אין", והגיה ופירש שם מה שפירש. ונראה שהראשון עיקר.
- 377 למופע זה והמקביל לו, להלן ל ע"א ש' 22, ראה על הירושלמי, עמ' 35, ד"ה סנהדרין.
- 378 מופע זה שייך למקור תנאי — עיין ספרי במדבר, פיס' קלא, עמ' 172, אבל ליתיה שם. יתכן אפוא שזוהי תוספת אמוראית בתוך הברייתא.

אין (!) בבא מציעא ז ד שו' 28 (צ"ל: איד — בתמיהה)³⁸¹.

אין (!) (בניחותא): ע"ע אין... אין... (בניחותא).

אין (בלשון קושיא) ע"ע ואין (בלשון קושיא).

אין (אחרי והיכי) ע"ע אם (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).

אין... אי (!) (אחרי מה אנן קיימין) ע"ע אם... אם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).

אין... אין... (בניחותא)³⁸² ברכות ה א שו' 10, ו א שו' 65 (אין)³⁸³, ז ב שו' 58, ח א שו' 29-30, ט א שו' 52 (ואין תחת אין²), יג ד שו' 55; דמאי כא ד שו' 57-58 (ואין תחת אין²); כלאים כח ג שו' 17 (אין), לב ב שו' 6 (ואין תחת אין²); תרומות מג ג שו' 41 (ואין תחת אין²), מה ד שו' 9 (ואין תחת אין²), מו ב שו' 60 (אין² ליל³⁸⁴); מעשרות נא ב שו' 45; מעשר שני נו ב שו' 63-64; עירובין כב ב שו' 52-53 (ו', ואין תחת אין²), כב ג

³⁷⁹ מופע זה נכלל על פי ליברמן, מחקרים, עמ' 241, ד"ה חטאו (ודבריו שם תמוהים, שה"השלמה" הוא ישנה בד"ו). ושתא"י (עמ' 582, ד"ה חטאו) מגיה "כאן" תחת "אין". ושמה עדיף למחוק "אין" זו, והיא באשגרה מזו שלפניה בשורה. ואמנם היא נמחקה כבר על ידי נוע"י (פג ע"א, ד"ה מתניתין חטאו). ולעצם העניין, הכל אחד.

³⁸⁰ למופעים נוספים: עיין תוכפ"ש, תרומות, עמ' 351, שו' 59, להופעה האפשרית של מילה זו בכ"ד (תרומות, עמ' 222 שו' 33). ועיין עוד בירושלמי נזיקין, עמ' 130, שו' 57-58, שפירש בתמיהה את המופע שבכ"א, בבא מציעא, עמ' 44 שו' 57 (שייך לד"ו ח ע"א שו' 14).

ולא כללתי כאן את המופע שבברכות ט ע"א שו' 39, לפי שאני מפרש אותו בניחותא. ועיין עוד מבואות לסה"א, עמ' 358, הע' 12. ולא כללתי את המופע שבשביעית לז ע"ב שו' 42, לפי שהנוסח שם משובש, ויש לגרס "אין" לעיל מזה שם, ובניחותא — ראה פליקס, מסכת שביעית, ב, עמ' 119, פירוש, שו' 46, ד"ה ומצינו. ולא כללתי את המופע שבשבת טו ע"א שו' 40, לפי שאני מפרש אותו כ"הן" ובניחותא — ראה מה שהערתי בערך "חולקין על ר"י" על אתר. ולא כללתי את המופע שבראש השנה נז ע"ג שו' 40 = מגילה עג ע"ג שו' 37, לפי שאני מפרש אותו בדרך אחרת — ראה מה שפירשתי בו במבוא, עמ' רלח, סי' 9. ולא כללתי את המופע שביבמות ט ע"ד שו' 46, לפי שאני מפרש אותו "הן" ובניחותא — ראה מה שהערתי בערך "חולקין על דברי ר"י ליבמות ט ע"ד שו' 45.

³⁸¹ ראה כי"א, עמ' 42 שו' 10 (ושם: "הייד", וצריך לומר: היד).

³⁸² תרגום: אם... אם... ביטוי זה מביע תנאי כפול, אבל ישנם מקומות שבהם משמעות הביטוי היא: אם... או, ולא נרשמו בפנים. ואלה הם: ביצה סא ב שו' 13; מועד קטן פב ד שו' 28 (ואין תחת אין²); בבא קמא ד א שו' 56 (אין); בבא מציעא י ג שו' 53 (ואין תחת אין²); שבועות לה ד שו' 14 (ו', ואין תחת אין²), שם שו' 17 (ו', ואין תחת אין²), שם שו' 19, שם שו' 21. וראה עוד מה שהערתי להלן בריש ערך "אם... אם..." (בניחותא).

וישנם שלושה מקומות בערך זה שבהם התנאי בסיפא מנוסח על דרך השלילה, כלומר: "אין לית", ורשמתי אותם בסתם כדרך שנהגתי בערך "אם... אם..." (בניחותא). ואלה הם: ראש השנה נט ב שו' 19-20; סוטה כ ד שו' 16 (ואין לית); כתובות לא ג שו' 20-21 (ואין לית).

³⁸³ הנוסח כאן בכ"ל: "אין... אין...". (עמ' 24 שו' 35), ונגרדו הנו"נין בטעות — ראה מבואות לסה"א, עמ' 352, [ו ע"א], שו' 65; שם, הע' 12.

³⁸⁴ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'. והוא גורס שם "ואין" תחת "אין", על פי כי"ר.

****אין... אין...** (בניחותא) (המשך) ש' 6-7 (ואין תחת אין₂), שם ש' 62, כג א ש' 27-28; **פסחים** לז ד ש' 26-27 (ואין תחת אין₂); **שקלים** מח ד ש' 1-2 (ואין תחת אין₂); **סוכה** נד ב ש' 55-56 (ואין תחת אין₂), נד ד ש' 36; **ביצה** סא ב ש' 13, סג ב ש' 32-33 (ואין תחת אין₂); **תענית** סה ג ש' 32 (ואין תחת אין₂), סה א ש' 31-32, סט ג ש' 11; **חגיגה** עז ד ש' 62-63 (ואין תחת אין₂); **מועד קטן** פ ד ש' 58 (אין, ואין), פב ב ש' 18 (אין, ואין); **יבמות** ה ד ש' 13-14 (אין תחת אין₁), יב ד ש' 59; **כתובות** כז ב ש' 1-2 (אין, ואין₂ ל' 385, לב ב ש' 48-49³⁸⁶, לה א ש' 13-14 (ואין תחת אין₂); **נדרים** מא ב ש' 47-48; (צ"ל: אין לא תחת אין₂)³⁸⁷; **קידושין** סג ד ש' 29, סד א ש' 19; **בבא קמא** ד א ש' 56 (אין); **בבא מציעא** ט ד ש' 3 (ואין תחת אין₂), יג ב ש' 21 (אין, ואין); **בבא בתרא** יג ג ש' 40 (אין, ואין), יו ג ש' 30³⁸⁸; **שבועות** לד א ש' 13 (ואין תחת אין₂), שם ש' 15, לה ד ש' 24 (אם תחת אין₂); **עבודה זרה** מ ג ש' 23 (ואין תחת אין₂), מא א ש' 63 (ואין תחת אין₂), מד ד ש' 33 (ואין תחת אין₂)³⁸⁹.

אין... אין... (בלשון קושיא) ע"ע אם... אם... (בלשון קושיא).

אין... אין... (אחרי מה אנן קיימין) ע"ע אם... אם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).

אין... אין... אין...³⁹⁰ **דמאי** כו ב ש' 57-58; **מעשר שני** נה ב ש' 16-17.

אין... אין לא... ע"ע אין... ואין לא....

אין (!)... אין תימר... ע"ע אין תימר... אין תימר....

אין... אלא... ע"ע: ואין... אלא...; כלום אין... אלא....

אין... אם... (בניחותא) ע"ע: אין... אין... (בניחותא); אם... אם... (בניחותא).

אין... בכלל (!) **ביצה** סב ב ש' 50; **כתובות** לה ד ש' 23.

אין... בכלל... **ברכות** י ב ש' 54-55 (ו-); **מעשר שני** נג ב ש' 22 (ו-); **ביכורים** סד ב ש' 9-10 (ו-); **יומא** מה א ש' 72, שם ש' 72; **נדרים** מ ב ש' 36³⁹¹.

****אין... דבר תורה** **כלאים** כח ג ש' 20 (ש-), שם ש' 24-25 (ש-); **שביעית** לח א ש' 2, לט ד ש' 37 (ו-); **תרומות** מא א ש' 32-33, שם ש' 36 (ש-); **מעשרות** נ ב ש' 48; **חלה** נז ב ש' 36, שם ש' 42; **ביכורים** סד א ש' 57; **עירובין** כד ד ש' 3-4 (ש-); **בבא קמא** ז א ש' 15-16 (ש-, +אלא מדבריהן); **בבא בתרא** יו ב ש' 32 (ש-, שם ש' 34-35 (ש-), שם ש' 40 (ש-), שם ש' 42 (ש-).

³⁸⁵ ההגהות על פי גלינות הרש"ל, טופס א'.

³⁸⁶ הספק כאן הוא ספק שייכות, כי הביטוי כאן הוא לשון שטר, לא לשון התלמוד. והוא הדין למופע המקביל בבבא בתרא יו ע"ג ש' 30 הרשום להלן בְּעֶרְךָ.

³⁸⁷ ראה הנוסח בד"ח כט ע"א, ופ"מ שם, ד"ה אין לא אכיל.

³⁸⁸ ראה מה שהערתי לעיל לכתובות ל ע"ב ש' 48-49.

³⁸⁹ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: או... או...; אם... אם... (בניחותא).

³⁹⁰ תרגום: אם... אם... אם....

³⁹¹ לא כללתי כאן את המופע שביומא לט ע"א ש' 8, כי "אין" אמורה בו בתמיהה, והיא נכללה בערכה, ו"בכלל" בערכה. וזוהי שיטתי בדרך כלל.

אין... ואי (!) לא... ע"ע אין... ואין לא....

אין... ואין... (בניחותא) ע"ע אין... אין... (בניחותא).

אין... ואין... (בלשון קושיא) ע"ע אם... אם... (בלשון קושיא).

אין... ואין... (אחרי מה אנן קיימין) ע"ע אם... אם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשד; בניחותא או בלשון קושיא).

אין... ואין לא...³⁹² **שבת** ג ג שו' 6-7 (ואם לאו)³⁹³, ט א שו' 34-35³⁹⁴; **עירובין** כג

ג שו' 14; **יומא** מה ג שו' 19-20 (ו-); **תענית** סד ב שו' 58 (ו-), שם שו' 59-60, סו ד שו' 37,

סח א שו' 23; **חגיגה** עז ד שו' 56-57 (אין תחת אין); **מועד קטן** פא ב שו' 15 (ואין תחת

ואין), שם שו' 16 (ואין תחת ואין), שם שו' 19 (ואין תחת ואין); **כתובות** לג ב שו' 51, שם

שו' 52, שם שו' 54-55 (ואין תחת ואין); **קידושין** סג ד שו' 56, שם שו' 58; **בבא בתרא**

יז א שו' 13-14 (אין אין), ואם לאו, שם שו' 17-18 (אין תחת ואין); **סנהדרין** כה ד שו' 52

(ואין תחת ואין); **שבועות** לח א שו' 37, שם שו' 38 (ואין תחת ואין), שם שו' 40 (ואין

תחת ואין), לח ג שו' 43 (אם, ואין); **עבודה זרה** מ א שו' 59-60, מב א שו' 28 (ואין תחת

ואין), מד ד שו' 29-30, מה א שו' 9 (ד-)³⁹⁵.

אין... ואם לאו... ע"ע אין... ואין לא....

אין... כר' וכר' אלא כר' (בתמיהה)³⁹⁶ **כתובות** כה ד שו' 28.

אין... לא ידעין, ואין... לא ידעין³⁹⁷ **ברכות** ה ב שו' 42-43 (אם, אם!); **מועד קטן**

פב ד שו' 28.

אין... לא כל שכן... ע"ע אם... לא כל שכן....

אין... לא כר' וכר' אלא כר' (בתמיהה) **כתובות** כה ג שו' 36.

אין... למדה מ'... ע"ע אין... למידה מ'....

אין... למידה מ'... **פאה** כ ג שו' 8 (למדה); **מעשר שני** נו א שו' 62.

אין... מדבר תורה כתובות לא ב שו' 6, לב ב שו' 3, לה ד שו' 18-19.

אין... מחזור ערלה סב ד שו' 24-25 (ש-); **עירובין** כד ג שו' 37-38; **פסחים** כח ג שו' 27

(ש-); **גיטין** מז ב שו' 64 (מחזור)³⁹⁸.

³⁹² תרגום: אם... ואם לאו... משמעות הביטוי כאן היא תנאי כפול, ולכן לא רשמתי בפנים את

המופע שבסנהדרין יח ע"ג שו' 6 ("אין... אין לא"), שפירוש: אם... או לא. ובדרך כלל התנאי בסיפא מסתיים במילים "ואין לא", אבל ישנם מקומות שבהם התנאי נמשך אחריה, ואף על פי כן כללתי אותם בפנים בסתם — ראה למשל: קידושין סג ע"ד שו' 56; עבודה זרה מ ע"א שו' 59-60, מה ע"א שו' 9. וראה עוד מה שהערתי לעיל, בריש ערך "אין... אין..." (בניחותא).

³⁹³ באו"ז מעתיק: ואין לא — ראה ירוכ"פ, עמ' 34, ד"ה ר' חיה.

³⁹⁴ הגירסא הזאת קשה — ראה: ליברמן, מחקרים, עמ' 209, ד"ה שבת; ירוכ"פ, ריש עמ' 120, סוף ד"ה אמר ר' מנא [עמ' 119]. והוא מגיה בירוכ"פ על דרך שמא "אילא" תחת "ואין לא", פירוש: סיבוב ביוונית. ואפשטיין (בהערה 1, במחקרים הנ"ל) מגיה: "ואולא", ומפרש: ראשונה. וצ"ע.

³⁹⁵ למופע נוסף שנשתבש ע"ע אין... אין... (בניחותא).

³⁹⁶ ראה תוכפ"ש, קידושין, עמ' 965, ד"ה וכבר ראינו.

³⁹⁷ תרגום: אם... לא יודעים, ואם... לא יודעים.

אין... מחוורת ע"ע שאין... מחוורת.
אין... מחוורת מדבר תורה נזיר נג ג ש' 35.
אין... מחזר (!) ע"ע אין... מחוור.
אין... מלמד... ע"ע ואין... מלמד...
אין... קרויין... כלאים לא ב ש' 39926.
אין... שוין (כלומר, הדברים) **תרומות** מב ד ש' 40 (ש-); **ראש השנה** נז א ש' 2; **הוריות** מז א ש' 45 (ש-), שם ש' 49, שם ש' 49-50, שם ש' 52, שם ש' 53, מז ב ש' 53.
אין... תורה⁴⁰⁰ **חלה** נט ב ש' 57, שם ש' 64; **שקלים** מו ב ש' 127 (ש-; ל"ג אין⁴⁰¹); **ביצה** סב א ש' 26; **נזיר** נו ב ש' 33 (ש-)⁴⁰².
אין אומ' ע"ע אין אומריין.
אין אומר (!) ע"ע אין אומריין.
אין אומריין **תרומות** מג ב ש' 3 (אומריין)⁴⁰³; **שבועות** לה ד ש' 25 (אומריין); לו ד ש' 52 (אומ'), לז ג ש' 59 (אומריין); לח ג ש' 43.
***אין אית בר נש פליג על ר' ש-... הכל מודין ב-...**⁴⁰⁴ **בבא קמא** ו ד ש' 49-50.
אין אמר... אין אמר...⁴⁰⁵ **מגילה** עד א ש' 25-26.
אין אמרה ר', מיני שמעה ואמרה⁴⁰⁶ **יבמות** ה א ש' 37 (אם; מני), טו א ש' 43 (אילו)⁴⁰⁷; **סנהדרין** כב ד ש' 38. וראה עוד ערך מיני שמעה ר' ואמרה.
אין אנא פתר לה... מה אית לך⁴⁰⁸ **תרומות** מו א ש' 63-64.
אין אנא פתר לה... מה בידך⁴⁰⁹ **פסחים** כח א ש' 60.
אין אנו יודעין ע"ע אין אנו יודעין (בתמיהה).
אין אנו יודעים ע"ע אין אנו יודעין (בתמיהה).

398 ההגהה על פי המקבילה בעירובין כד ע"ג ש' 37-38 הרשומה לעיל בְּעֶרְךְ.
399 למופע נוסף שנשתבש ע"ע קרויין.
400 פירוש "תורה" — דאורייתא.
401 ראה ק"ע, ו רע"א, ד"ה ה"ג דר"מ אמר.
402 למופעים נוספים שנשתבשו, מהם מופעים קרובים לערך זה, ע"ע: מן התורה (= מדאורייתא); תורה (= דאורייתא).
403 ההגהה שלי. ובכ"ר: "אין אומ'" (עמ' 226 ש' 5).
404 תרגום: אם יש בן אדם חולק על ר' ש-... הכל מודים ב-....
405 תרגום: אם אמר... אם אמר...
406 תרגום: אם אמר אותה ר', ממני שמע אותה ואמרה.
407 הגהה זאת היתה מסופקת אצלי, ונפשטה לי על ידי גליונות הרש"ל, טופס ב'. וכן הגיה בתוכפ"ש, בבא קמא, עמ' 10, הע' 47. וכבר הגיה כן רבינוביץ בשתא"י, עמ' 361, ד"ה מודה.
408 תרגום: אם אני פותר אותה... מה יש לך [לומר]?! ופירוש "אותה" — את התרומה התלויה, עי"ש.
409 תרגום: אם אני פותר אותה... מה [יש] בידך [להשיב]?! ופירוש "אותה" — את התרומה התלויה, עי"ש.

אין אנו יודעין (בניחותא) **פאה** טו ג שו' 4, **יז א שו'** 43 (ר-); **מגילה** עד ד שו' 18 (ר-); **חגיגה** עו ד שו' 21 (ר-), עז ג שו' 46 (ר-).

****אין אנו יודעין** (בתמיהה) **פאה** יט ד שו' 220; **ערלה** ס ג שו' 30 (אנו ליל!), שם שו' 33; **ביכורים** סד ד שו' 22; **יומא** לט א שו' 5, מ א שו' 34; **נזיר** נח א שו' 29, נח א שו' 13 (יודעי!); **קידושין** נח ג שו' 48 (יודעים!); **נט ב שו'** 4; **בבא קמא** ב ג שו' 34; **בבא מציעא** יא ג שו' 55; **סנהדרין** כז א שו' 32; **שבועות** לו ד שו' 21; **נידה** נא א שו' 37. **אין אני יודע (!)** (בניחותא) **שבת** יא ד שו' 5; **עבודה זרה** מג א שו' 38 (אינו! תחת אין אני) 410.

אין (!) אפשר ע"ע היד איפשר (בלשון שאלה).

אין אשכחן (!) ע"ע והן אשכחנן 411.

אין אשכחן (!) דר' מחמיר מדבריהן (!) כדברי תורה ע"ע והא אשכחן (!) דר' מחמיר בדבריהן כדברי תורה.

אין את בעי מקשיא, הכין קשי ע"ע אין את בעי מקשיא, הכין קשי.

אין את בעי מקשיא, הכין קשי 412 **עירובין** יט ג שו' 9, כד ב שו' 41 (מקשיא); **קידושין** סד א שו' 46.

אין את בעי מקשיא, קשיתה על ההיא דר' 413 **יבמות** ד ד שו' 51.

אין את יודע 414 **יבמות** ב ג שו' 48.

אין את יכול 415 **מעשרות** מט ב שו' 7 (אי); **פסחים** לא ב שו' 38 (אתה); **שקלים** נ ג שו' 27 (צ"ל: + ... אין את יכול) 416; **תענית** סח א שו' 4; **מגילה** עד ב שו' 6; **יבמות** ח ג שו' 55 (כול!).

410 הנוסח כאן בכ"ל: "איני יודע" (עמ' 554 שו' 23), וכן צריך לומר, והסדר שגה.

411 בערך "והא אשכחן (!) דר' מחמיר בדבריהן כדברי תורה" המצוין שם.

412 תרגום: אם אתה רוצה להקשות, הקשה כך.

413 תרגום: אם אתה רוצה להקשות, הקשה אותה (כלומר, את הקושיא) על [הברייתא] ההיא של ר'.

414 מצינו עוד כלשון הזה במקומות הבאים: **ברכות** ד ד שו' 2; **שביעית** לו א שו' 55; **חגיגה** עז א שו' 24 (בתמיהה). אבל הכוונה בכולם חוסר ידיעה ממש, ואינם בגדר מונח תלמודי.

415 רשמתי כאן את הביטוי הזה כשהוא משמש בסוף מאמר, וזה יחודו. ויש עוד ביטויים כאלה שמופיעים באמצע מאמר או בתחילתו ולא נרשמו. ואלה הן: **פסחים** לב ב שו' 3; **שקלים** מה ד שו' 52; **נזיר** נז ד שו' 14; **נידה** נ א שו' 20. וכן הוא בביטוי ואין את יכול: **חלה** נט א שו' 55; **עבודה זרה** מד ב שו' 18. וכן הוא בביטוי שאין את יכול: **שבת** יז ב שו' 15; **פסחים** לג ג שו' 61; **יומא** מ ב שו' 18; (צ"ל: שאף תחת שאין); **ראש השנה** נז ד שו' 46 (צ"ל: שאף תחת שאין); **מכות** לא א שו' 6 (אבל נרשם יחד עם כל הלשון שם). וכן הוא בביטוי שאת אין (!) יכול: **כתובות** לג ד שו' 28. כיוצא בזה: את יכול: **פסחים** לב ב שו' 3; **נידה** נ א שו' 19. ואת יכול: **פסחים** לב ב שו' 8. שאת יכול: **עירובין** כד ד שו' 21; **כתובות** לג ד שו' 27; **בבא בתרא** יז ג שו' 26, שם שו' 27; **מכות** לא א שו' 5 (אבל נרשם יחד עם כל הלשון שם).

416 ראה אהצו"י, עמ' 47, ד"ה לאכלו.

אין בגין... לית אנא ידע, אין בגין ד... לית אנא ידע

אין את יכול... אין את יכול מעשר שני נד א שו' 30-31; שבת ד ב שו' 34-35; פסחים לה ג שו' 56 - לה ד שו' 2! (אשגרה)⁴¹⁷; יומא מא ג שו' 52-53; שקלים מו ד שו' 60-61 (את¹ ל'!), מח ג שו' 2-3; סוכה נד ג שו' 37-39; חגיגה עו ב שו' 64 - עו ג שו' 2; סוטה יז ד שו' 18-19; נזיר נג ב שו' 45-46 (אי תחת אינ¹, אתה תחת את¹)⁴¹⁸. וראה עוד ערך אינו יכול... אינו יכול.

אין את יכול... אין את יכול... אין את יכול כלאים כט ד שו' 20-22; חלה ס ב שו' 26-28.

אין את כול (!) ע"ע אין את יכול.

אין את למד (בניחותא) כתובות כז ב שו' 23 (אי), שם שו' 24; נזיר נד ג שו' 35 (ש-), שם שו' 36 (אי).

אין את למד (בתמיהה) ע"ע את למד... אין את למד (הסיפא בתמיהה).

אין את מודה לי (בתמיהה) פאה יח ג שו' 30; מעשרות מט ד שו' 57; חלה נח ב שו' 29 (מודי); פסחים כט א שו' 11.

אין את מודי לי ע"ע אין את מודה לי (בתמיהה).

אין את עושה כלאים כח ד שו' 62; יבמות יא ב שו' 24 (ו-!)⁴¹⁹, שם שו' 25 (ו-); קידושין נט ג שו' 2, שם שו' 4 (ו-).

אין את רואה (בניחותא) שבת יג א שו' 41.

אין את רואה (בתמיהה) עירובין כא א שו' 20 (איך!)⁴²⁰, כו ב שו' 40⁴²¹.

אין את תופס ע"ע אין את תופש.

אין את תופש ערלה סב ד שו' 33 (תופס); פסחים כח ג שו' 36.

אין אתה יכול ע"ע אין את יכול.

אין אתם מודין לי (בתמיהה) פאה יח ג שו' 32; דמאי כה ב שו' 37; נדרים לז א שו' 32; סנהדרין כח ד שו' 55⁴²².

אין (!) ב... כן ע"ע אף ב... כן.

אין באחרייא (!) ע"ע אין בקדמייא (!).... אין באחרייא (!)....

אין בגין⁴²³ ביכורים סד ד שו' 26.

אין בגין... לית אנא ידע, אין בגין ד... לית אנא ידע⁴²⁴ תענית סח א שו' 33-35.

⁴¹⁷ ראה ירוכ"פ, עמ' 498, ד"ה וכאן.

⁴¹⁸ למופע נוסף שנשתבש ע"ע אין את יכול.

⁴¹⁹ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. וראה המקבילה בקידושין נט ע"ג שו' 2 הרשומה להלן

בְּעֶרְךְ.

⁴²⁰ ההגהה על פי ירוכ"פ, עמ' 264, ד"ה איך את.

⁴²¹ כך פירשו הפ"מ והק"ע. וצ"ע.

⁴²² ראה מה שהערת להלן, ערך "זו היא שאמרו חכמים (ז)". וישנו מופע נוסף והוא נראה לי תנאי:

קידושין סא ע"ג שו' 12. ואולם עיין כ"ץ, א, עמ' 190. ואין דבריו מוכרחים.

⁴²³ תרגום: אם בשביל.

⁴²⁴ תרגום: אם מפני... אינני יודע, אם מפני ש... אינני יודע.

*אין בגלל (!) מקיימא קראי (!), תיפּתּר⁴²⁵ בבא מציעא יב א שו' 58 (צ"ל: בגין, צ"ל: קרייא — רבים)⁴²⁶.

אין בהן (!)⁴²⁷ שבועות לד ג שו' 62 (צ"ל: אית, צ"ל: בהון)⁴²⁸.

אין בו (!) ע"ע אין כאן.

אין בו (!) ... ע"ע אין כאן....

אין בין (!) ע"ע אין כאן....

אין בעי (!) ע"ע אין כיני.

אין בקדמיא (!) ... אין באחרייא (!) ...⁴²⁹ כתובות לא ד שו' 17 (צ"ל: כקדמיא, צ"ל: כאחרייא)⁴³⁰.

אין בשיטת אביו ... אין בשיטת חכמים ...⁴³¹ סוטה יט ב שו' 15-16.

אין ד- (!) ... לא ידעין, ואי (!) משום ד- ... לא ידעין ע"ע אין משום ד- ... לא ידעין, ואין משום ד- ... לא ידעין (בניחותא).

אין ד- ... לא ידעין, ואין משום ש- ... לא ידעין ע"ע אין משום ד- ... לא ידעין, ואין משום ד- ... לא ידעין (בניחותא).

אין דאיתאמרת, לא איתאמרת אלא מן אילין מיליין דהכין הכין⁴³² מועד קטן פג א שו' 47.

אין (!) דאת אמר ... והן דאת אמר ... ע"ע הן דתימר ... והן דתימר....

אין (!) דבעי מימר ע"ע אית דבעי מימר.

אין (!) דין ע"ע אינו דין (בתמיהה).

אין (!) דלא תניתה פליגא (!) ע"ע הן דלא תניתה פליגא (!) את עבד ליה פליגא (!) (בתמיהה).

⁴²⁵ תרגום (אחרי ההגהה): אם כדי לקיים את הפסוקים, תיפּתּר.

⁴²⁶ להגהה "בגין" ראה מה שהערתי להלן, סוף ערך "בגלל (!)"; וההגהה "קרייא" היא על פי הנוסח בכול"א: "למקיימה קרייא" (עמ' 75 שו' 49), כי הצורה "קראי" היא בבליית. והצורה "קרייא" משותפת ליחיד ולרבים — ע"ע קרייא (יחיד); קרייא (רבים). ופירוש הסוגיא עדיין צ"ע.

⁴²⁷ תרגום (אחרי ההגהה): יש בהם.

⁴²⁸ ההגהה "אית" על פי גליונות הרש"ל, טופס ב', וההגהה "בהון" היא שלי.

⁴²⁹ תרגום (אחרי ההגהה): אם כן[ר'] הראשון... [ו] אם כן[ר'] האחרון... והכוונה היא אם כמימרא הראשונה או האחרונה של ר' מאיר, עי"ש.

⁴³⁰ ראה שתא"י, ריש עמ' 391, ד"ה אתא [עמ' 390].

⁴³¹ תרגום: אם בשיטת אביו... [ו] אם בשיטת החכמים....

⁴³² תרגום: כן נאמרה, [אבל] לא נאמרה אלא מן הדברים האלה של כך [או] כך. כלומר, מן הדברים הרופפים, המסופקים. והרמב"ן גורס: "אין איתמרת אין לא איתמרת אלא מן אילין מילי דהכין הכין" (תורת האדם, עמ' רכו). והוא מפרש: "פירוש בין שנאמרה או שלא נאמרה אם הדבר אמת כן הוא" (שם). ודברי רבינו צע"ג. וראה י' פלורסהיים, פירוש הרמב"ן לרבינו משה ב"ר נחמן לירושלמי סדר מועד, ירושלים תשס"ד, עמ' שפד, הע' 14 (וההפניה בסוף דבריו היא, כנראה, לאהצו"י, שבת, עמ' 102). ולפי הגירסא והפירוש שלנו, ניתן לתקן כך את הגירסא שבדברי הרמב"ן: אין איתמרת אין לא איתמרת, לא איתמרת אלא מן אילין מיליין דהכין הכין.

אין הוא (!)... ואין הוא (!)... ע"ע אי זהו... ואי זהו...
 אין הוה שמיע ר' הדא מילתא, יאות קנטרי⁴³³ מעשר שני נג א שו' 10.
 אין הלכה כיוצא בו סוטה כ א שו' 63; כתובות לה ד שו' 24, לו א שו' 22.
 **אין הלכה כר' דמאי כד א שו' 22; תרומות מא ב שו' 58 (2x); חלה נח ד שו' 32,
 שם שו' 33, נט א שו' 24; שבת ח ג שו' 5; עירובין יח ב שו' 48, יח ג שו' 32, כג ב שו' 26,
 כו ב שו' 53; יבמות יב ד שו' 10 (ל"ג אין)⁴³⁴, טו ד שו' 31; כתובות כט ד שו' 3 (ל"ג
 אין?)⁴³⁵, שם שו' 9 (ל"ג אין?); בבא בתרא יו א שו' 20 (2x), שם שו' 22; עבודה זרה מה
 ב שו' 43625. וראה עוד ערך ואין הלכה כמותו.
 אין הלכה כר' קידושין סד ד שו' 52⁴³⁷.
 אין הלכה כר' וקר' אלא כר' (בתמיהה) כתובות כה ד שו' 2.
 אין המשנה הזה (!) יוצא ידי דמאי כא ד שו' 25 (צ"ל: הזו).
 אין הפרשה יוצאה בלא מגילה עה ב שו' 13.
 אין (!) זה ע"ע אי זה.
 אין זה מדרש שביעית לז ד שו' 38, שם שו' 41.
 אין (!) זהו ע"ע אי זהו.
 אין חולקין על ר' ע"ע חולקין על ר'.
 אין חולקין על דברי ר' ע"ע חולקין על דברי ר'.
 אין ידרוש ר'... לפום כן לא דרש ר'...⁴³⁸ הוריות מו ג שו' 51-53.
 אין יודעין (!) ע"ע אין אנו יודעין (בתמיהה).
 אין יכול (!) ...אין את יכול ע"ע אין את יכול... אין את יכול.
 אין יסבור כן⁴³⁹ נזיר נד ד שו' 6.
 אין יסבור כר'⁴⁴⁰ שבת ה א שו' 44137; יבמות יג ד שו' 16 (יסבר; צ"ל: ר' 442).

⁴³³ תרגום: אם [אכן] שמע ר' את הדבר הזה, יפה קינטר אותי.
⁴³⁴ אפשטיין מוחק כאן את המילה "אין" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 509, הע' 13. וכן מוחק אותה
 ליברמן (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 105, ד"ה ושמע. ועל פיהם הגהתי.
⁴³⁵ להגהה כאן ולקמן שו' 9 ראה שתא"י, סוף עמ' 385, ד"ה ר' חנניה. והוא מוחק שם את כל
 המופע שבשורה 9.
⁴³⁶ למופעים נוספים ע"ע הלכה כר'. וראה עוד מה שהערתיו בערך הבא.
⁴³⁷ ניקדתי על פי ליברמן — עיין תוכפ"ש, קידושין, עמ' 971, ד"ה ובירושלמי ואילך. ולפי זה, הכוונה
 כאן היא שהלכה כר' יוסי. ואולם גינצבורג קורא: אין הלכה כר' — ראה גינצבורג, פירושים, א, מבוא,
 עמ' לט, ד"ה הדוגמא. וצ"ע.
⁴³⁸ תרגום: אם ידרוש ר'... לפיכך לא דורש ר'....
⁴³⁹ תרגום: אם יסבור כך.
⁴⁴⁰ תרגום: אם יסבור כר'.
⁴⁴¹ ליברמן משלים כאן מדעתו בסוף המאמר: "קשיית יאות" — ראה ירוכ"פ, עמ' 68, ד"ה כולחן.
 והיה לו להגיה "יאות את מקשי", שהוא הביטוי המצוי בירושלמי — ראה להלן, ערך "אין יסבור ר'
 כר', יאות את מקשי". וצ"ע.
⁴⁴² ההגהה על פי המקבילה בתרומות מ ע"ג שו' 56.

אין יסבור ר'⁴⁴³ **תרומות** מ ג שו' 56 (ו-);⁴⁴⁴ **יבמות** ט ב שו' 33 (ד-); **נזיר** נב ב שו' 18;
קידושין סה ד שו' 19⁴⁴⁵. ועיין עוד ערך ואין יסבור ר' כל מתניתין (ו) דר', קרייא דר' (הסיפא
בתמיהה). וראה עוד ערך ואפילו יסבור ר' כדמתניתא (ו) דר', קרייא דר' (הסיפא בתמיהה).
אין יסבור ר' כר'⁴⁴⁶ **תרומות** מד א שו' 59 (ו-); **חלה** נז ג שו' 13⁴⁴⁷; **כתובות** כה ד
שו' 1. וראה עוד ערך ואפילו יסבור ר' כר'.
אין יסבור ר' כר'... והכא...⁴⁴⁸ **דמאי** כה ג שו' 43-44; **תרומות** מד א שו' 21-22 (ו-).
וראה עוד ערך ואפילו דיסבור ר' כר' תמן... מודה הוא הכא....
אין יסבור ר' כר', אתיא היא⁴⁴⁹ **פסחים** לג ד שו' 25; **שבועות** לח ד שו' 6 (ו-).
אין יסבור ר' כר', יאות את מקשי⁴⁵⁰ **מעשרות** נא ד שו' 58⁴⁵¹.
אין יסבור ר' כר', מה טעמ' ע"ע אין יסבור ר' כר', מה טעמא (ו).
אין יסבור ר' כר', מה טעמא (!)⁴⁵² **פסחים** לו ד שו' 51 (טעמ' [= טעמיה]⁴⁵³, שם
שו' 54 (צ"ל: טעמיה)⁴⁵⁴.
אין יסבור כר' (ו) ע"ע אין יסבור כר'.
אין יסבור כר' (ו).... ויסבור כר'... ע"ע אין סבר (ו) ר'... ויסבור כר'....
אין כאן שבת טו ב שו' 17 (2x); **עירובין** כ ב שו' 34, כה ד שו' 22; **כתובות** כה ב שו' 45,
כט ג שו' 31 (בו) וצ"ל: כן⁴⁵⁵; **קידושין** נט ב שו' 38 (2x).
****אין כאן... פאה** יז ד שו' 5 (2x), כ א שו' 24⁴⁵⁶; **כלאים** ל ג שו' 43; **תרומות** מא ג
שו' 57, מג ג שו' 41 (כן)⁴⁵⁷; **ערלה** סא ג שו' 10; **שבת** ה ד שו' 38, שם שם: וצ"ל:

443 תרגום: אם יסבור ר'.

444 ההגהה על פי המקבילה ביבמות יג ע"ד שו' 16.

445 למופע נוסף שנשתבש ע"ע אין יסבור כר'.

446 תרגום: אם יסבור ר' כר'.

447 ראה מבוא לנ"מ, עמ' 1184, ס' 6.

448 תרגום: אם יסבור ר' כר'... ו[גם] כאן....

449 תרגום: [גם] אם יסבור ר' כר', היא הולכת. כלומר, בפסחים: המימרא של ר' אלעזר הולכת

(כלומר, מתאימה, הולמת) גם אם יסבור ר' אלעזר כשיטתו של ר' יוחנן (ועי"ש; וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 476,
ד"ה אמר ר' יוסי; ובשבועות: הבעיא של ר' יוחנן הולכת, גם אם יסבור כשיטת ר' ישמעאל (עיין שתא"י,

סוף עמ' 555, ד"ה במזידה).

450 תרגום: אם יסבור ר' כר', יפה אתה מקשה!

451 ראה מה שהערתי לעיל, ערך "אין יסבור כר'", לשבת ה ע"א שו' 37.

452 תרגום (אחרי ההגהה): אם יסבור ר' כר', מה [יהיה] הטעם שלו?

453 וכן הוא בקיצור גם בכ"ל (ועמ' 479 שו' 22). ונראה לי, שיש לפתור את הקיצור: טעמיה, כמו

שרשמתי, כלומר טעמו של ר' הראשון הנידון. ולגירסא בשם "רבי אלעזר" כאן ובמופע הבא ראה
מבוא לנ"מ, עמ' 1178, ד"ה בעל מ"ש.

454 בכ"ל: "מה טע" (ועמ' 479 שו' 24, והמדפיס פתר "טעמא". ונראה לי, שיש לפתור: "טעמיה",

וכמו שכתבתי בהערה הקודמת.

455 ההגהה שלי. וליברמן לא הגיה — ראה מחקרים, עמ' 171, ד"ה פסק.

456 בתמיהה — ראה מבוא לנ"מ, עמ' 92, ד"ה ירוש'.

אין כהדא דר', ואין כהדא דר'

****אין כאן...** (המשך) יש כאן⁴⁵⁸; **עירובין** יח ב ש' 57, יח ד ש' 7 ור', כד א ש' 31; **סוכה** נא ד ש' 29, נב ד ש' 30; **יבמות** ד ג ש' 7 ור', בוי וצ"ל: כן⁴⁵⁹, ו ד ש' 37 ור', שם ש' 39 ור', ח א ש' 8, ח ד ש' 56, י ב ש' 20 (בוי וצ"ל: כן)⁴⁶⁰, שם ש' 25 ור', שם ש' 33 ור', טו א ש' 47; **כתובות** כז ד ש' 38 (בוי וצ"ל: כן)⁴⁶¹, כט א ש' 48; **נזיר** נב ד ש' 42; **קידושין** סב ב ש' 14; **בבא קמא** ג ד ש' 1⁴⁶²; **סנהדרין** כו ב ש' 40 ור'; **שבועות** לג ד ש' 48, לח א ש' 5 ור', לח ד ש' 5, שם ש' 6; **עבודה זרה** מג א ש' 22; **הוריות** מו א ש' 33, שם ש' 34, שם ש' 36 (2x)⁴⁶³. ועיין עוד ערך יש כאן... ואין כאן...

אין כאן...אין כאן (הראשון בניחותא והשני בתמיהה) **ברכות** י ג ש' 4.

אין כאן... ואין כאן... (בניחותא) **סוטה** כא א ש' 49.

אין כאן כלל ופרט אלא ריבויים ע"ע אין כאן כלל ופרט אלא ריבויין.

אין כאן כלל ופרט אלא ריבויין **סוטה** כג ד ש' 15, שם ש' 51 (ריבויין); **סנהדרין** כה ב ש' 37 (ריבויים), שם ש' 39 (ריבויים).

אין כאן כלל ופרט אלא ריבויין ע"ע אין כאן כלל ופרט אלא ריבויין.

אין כבית שמאי⁴⁶⁴ **יבמות** ד ג ש' 33.

אין כהדא דר', אין כהדא דר'⁴⁶⁵ **ברכות** ח א ש' 29; **תענית** סה ג ש' 32 (ואין תחת אין²).

אין כהדא דר', אין כהדא דר' דברי הכל⁴⁶⁶ **סוכה** נד ד ש' 36⁴⁶⁷; **מועד קטן** פ ד ש' 58 (אין, ואין).

אין כהדא דר', ואין כהדא דר' ע"ע אין כהדא דר', אין כהדא דר'.

⁴⁵⁷ על הכתיב "כן" תחת "כאן" ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1237, הע' 1.

⁴⁵⁸ הנהתי על פי המקבילה בתרומות מא ע"ג ש' 57. וליברמן מפרש את הביטוי בתמיהה — ראה ירוכ"פ, עמ' 77, ד"ה אין תימר (הראשון); ודוחק. ולעצם העניין, אין הבדל בין שתי הגירסאות. ועיין מבואות לסה"א, עמ' 444, מא ע"ג, ש' 57; שם, הע' 15. ודבריו צ"ע.

⁴⁵⁹ ההגהה שלי. ולעיל מינה: "שנייא היא הכא שיש בו איסור אחיות" (ש' 5). וגם כאן אני מגיה: "שיש כן".

⁴⁶⁰ כבר גהיהו כן בד"ח, נב רע"ב. ועי"ש בק"ע ופ"מ. ושניהם מגיהים: "כאן". והיא היא.

⁴⁶¹ ההגהה שלי. והנהתי על פי המשך הלשון שם: "אם אומר את כן קנס כן הוא משעה הראשונה" (ש' 39). ונראה לי דלא גרסינן "כן" הראשונה.

⁴⁶² אני מפרש את המופע הזה בניחותא — ראה מה שכתבתי במבוא, עמ' קעט, ד"ה כיוצא בזה ואילך, בפירושה של סוגיא זו.

⁴⁶³ למופע נוסף שנשתבש ראה ערך "יש כאן...". ולמופע נוסף שחסר ראה מה שהערתי שם לתרומות

מא ע"ג ש' 58.

⁴⁶⁴ תרגום: אם כבית שמאי.

⁴⁶⁵ תרגום: אם כן [מימרא] הזאת של ר', [ו]אם כן [מימרא] הזאת של ר'.

⁴⁶⁶ תרגום: אם כן [מימרא] הזאת של ר', [ו]אם כן [מימרא] הזאת של ר' [דברי הכל]. תרגום זה הוא

למופע במועד קטן, אשר למופע בסוכה — ראה מה שציניתי בהערה הבאה.

⁴⁶⁷ ראה מה שהערתי בערך "ולא ידעין אין כהדא דר' אין כהדא דר' דברי הכל" על אתר.

***אין כיני⁴⁶⁸ ברכות ה ב ש' 41 (2x; בעיני)⁴⁶⁹, ה ד ש' 38 (ו-); כלאים כח ד ש' 5; שביעית לג ב ש' 14 (בעיני)⁴⁷⁰, לג ד ש' 64 (ו-), בני וצ"ל: כני⁴⁷¹; ביכורים סד א ש' 28 (כד! וצ"ל: כני)⁴⁷²; שבת י ב ש' 19 (או! וצ"ל: אן)⁴⁷³, יג ב ש' 4, שם ש' 5; עירובין יח ג ש' 50; פסחים כז א ש' 37, לב א ש' 10 (ו-), שם ש' 48 (ו-); שקלים מו ד ש' 50 (ואם, כן הוא! וצ"ל: כן היא)⁴⁷⁴; ראש השנה נו ג ש' 12, נז א ש' 10 (ו-); ביצה ס ד ש' 39; מועד קטן פב ב ש' 36, פב ד ש' 26, שם ש' 27; נדרים מ א ש' 48 (וכד הוא! וצ"ל: כן היא)⁴⁷⁵; נזיר נד ד ש' 18⁴⁷⁶, שם ש' 46, שם ש' 47, שם ש' 49, שם ש' 51, שם ש' 52, נו ג ש' 8; קידושין סו א ש' 17; בבא קמא ב ג ש' 7 (ו-); בבא מציעא ט א ש' 44 (ו-); סנהדרין יט א ש' 24 (ו-), כב א ש' 44, ל ב ש' 42; שבועות לד ג ש' 44 (ו-), ביניהן! וצ"ל: כיני ת⁴⁷⁷, לח ג ש' 8; עבודה זרה לט א ש' 36; נידה מט ג ש' 23 (ו-)⁴⁷⁸.

אין כד (!) ע"ע אין כיני.

אין כד הוא (!) ע"ע אין כיני.

אין כמאן דמר ע"ע ואין כמאן דמר (בלשון קושיא).

אין כן ע"ע אם כן.

אין כן ע"ע אין כאן....

אין כן... (= לית כאן...) נידה מט ד ש' 30 (2x), שם ש' 31.

***אין כר' (בלשון קושיא)⁴⁷⁹ כלאים ל ד ש' 28; תרומות מו א ש' 52 (ו-), מו ד ש' 35; מעשרות נ ב ש' 40; מעשר שני נד ג ש' 12; ביכורים סג ד ש' 15; פסחים כח א ש' 47 (ו-); מועד קטן פג ד ש' 16; יבמות ד ד ש' 56, שם ש' 59; בבא קמא ד ב ש' 38 (ו-); סנהדרין כ א ש' 12 (ואיני)⁴⁸⁰, שבועות לד ג ש' 23 (ו-); הוריות מז ד ש' 59. וראה עוד ערך ואין כר' אמר (בלשון קושיא).

אין כר'... אי (! כר'...) ע"ע אין כר'... אין כר'... (בלשון קושיא).

⁴⁶⁸ תרגום: אם כך היא.

⁴⁶⁹ להגהה ראה חידושי הרשב"א ברכות טז ע"ב, [ד"ה ובמקום, עמ' פב] (אהצו"י, עמ' 58, ד"ה

הדא דתימר).

⁴⁷⁰ להגהה ראה כ"ר, עמ' 187ב ש' 31 (ושם בשיבוש: "אין ביני" [!]).

⁴⁷¹ ראה מבואות לסה"א, עמ' 424, הע' 12.

⁴⁷² ההגהה על פי המקבילה בקידושין סו ע"א ש' 17 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

⁴⁷³ ראה ירוכ"פ, עמ' 142, ד"ה או כיני.

⁴⁷⁴ ראה המקבילה בפסחים לב ע"א ש' 48 הרשומה לעיל בְּעֶרְךְ.

⁴⁷⁵ ראה המקבילה בסנהדרין יט ע"א ש' 24 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

⁴⁷⁶ רבינוביץ נוטה להגיה כאן על דרך אולי: "אין מני" (שתא"י, ריש עמ' 437, ד"ה רבי [עמ' 436]).

ועל פיו הגיה גם ליברמן על דרך אולי (גליונות הרש"ל, טופס ב'; ושם: "מיני"). והדבר מסופק אצלי. וראה עוד מה שהערתי להלן, ערך "אין מני".

⁴⁷⁷ ראה מבואות לסה"א, סוף עמ' 304, ד"ה בירוש'.

⁴⁷⁸ למופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי להלן, ערך "אין מני".

⁴⁷⁹ תרגום: אם כר'.

⁴⁸⁰ ההגהה על פי המקבילה בהוריות מז ע"ד ש' 59 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

אין כר'... אין כר'... (בלשון קושיא)⁴⁸¹ **דמאי** כב א שו' 39-40 (א! תחת אין₂), כב ב שו' 1-2, שם שו' 7-8; **שבת** ו ג שו' 13-14, שם שו' 19, שם שו' 21-22; **קידושין** סב ב שו' 14, סג א שו' 9-10, שם שו' 15-16.

אין כרבנן דתמן (תמן = בבל; בלשון קושיא)⁴⁸² **יבמות** י ד שו' 28 (אם); **סוטה** יו ד שו' 9.

אין כתב (!) כאן אלא ע"ע אין כתוב כאן אלא.

אין כתוב ברכות **ברכות** יא א שו' 45 (ו-), שם שו' 46 (ו-), **דמאי** כד ג שו' 23 (כתיבו!); **תרומו** מ א שו' 39 (ש-), שם שו' 42, מ ב שו' 24, מ ג שו' 37 (2x); ש- , כתיבו!⁴⁸⁴; **יומא** לח ב שו' 62 (ש-), מא ג שו' 17 (ש-); **ראש השנה** נט ג שו' 54 (כתיבו!); **מגילה** ע ב שו' 10 (2x); **כתביב**!, עד ד שו' 56 (ו-), שם שו' 57 (ו-); **יבמות** ו ב שו' 64 (ש-), ו ד שו' 57 (ש-), יג ג שו' 63 (ש-), שם שו' 64; **כתובות** כד ד שו' 25 (ש-), כתיבו!⁴⁸⁵; **נדרים** מב א שו' 59 (ש-), כתיבו!⁴⁸⁶; **סנהדרין** כה א שו' 26 (2x); **נידה** נ ג שו' 42 (ש-), כתיבו!).

****אין כתוב... אלא...** **כלאים** כז ב שו' 9 (כתיבו!); **שבת** יא ד שו' 33 (כתיבו!); **יומא** לט ד שו' 35 (ש-), כתיבו!⁴⁸⁷; **מגילה** עב ג שו' 29-30 (כתיבו!); **כתובות** כד ד שו' 21 (כתיבו!); שם שו' 24 (כתיבו!); **בבא קמא** ה ב שו' 20-21 (כתיבו!); ה ד שו' 35; **סנהדרין** כה ג שו' 53; **שבוועות** לח ב שו' 59 (כתיבו!); **הוריות** מו ג שו' 59 (ו-), כתיבו!).

אין כתוב אלא ברכות יב ד שו' 48 (כתיבו!); יג א שו' 1 (כתיבו!); **חגיגה** עו ד שו' 10; **נדרים** מא ב שו' 46 (כתיבו!); **קידושין** סא ד שו' 41 (כתיבו!); **סנהדרין** כ ב שו' 46, כ ד שו' 14 (כתיבו!); **שבוועות** לב ד שו' 22 (כתיבו!)⁴⁸⁸.

אין כתוב כאן אלא ברכות ב ד שו' 33 (כתבו!)⁴⁸⁹, ג א שו' 48 (כתיבו!)⁴⁹⁰, ה ג שו' 16 (כתיבו!), ו א שו' 2 (כתבו!)⁴⁹¹, ח ב שו' 33 (כתבו!)⁴⁹², שם שו' 36 (כתיבו!), יב ד שו' 47 (כתיבו!),

481 תרגום: אם כר'... אם כר'....

482 תרגום: אם כחכמי בבל.

483 הרמב"ן גורס כאן: "ואין כתוב", וכן צריך לומר — ראה עשין לדעת הרמב"ן, מצוה טו [= ספר המצוות להרמב"ם, עמ' רננ] (אהצו"ל, עמ' 163, ד"ה כתוב בתורה).

484 ההגהה על פי נוסח הרישא: "את שכתוב בר" (שם, שו' 36). וכן הוא במופעים המקבילים ביבמות יג ע"ג שו' 63 ושו' 64, הרשומים להלן בְּעֶרְךְ.

485 הנוסח כאן בכי"ל: "שאינ כת" (עמ' 101 שו' 29), והיה צריך לפתור "שאינ כתוב".

486 הנוסח כאן בכי"ל: "שאינ כת" (עמ' 193 שו' 21), והסדר פתר בטעות "שאינ כתיב (!)".

487 טעם ההגהה כאן הוא שכל לשון המאמר עברית.

488 המופע הזה הוא תנאי — ראה מה"ת, עמ' 65, סי' קסה. ולא נרשם כאן אלא בגלל "כתיב"

הארמית.

489 הנוסח כאן בכי"ל: "אין כת' כאן" (עמ' 6 שו' 29), והסדר טעה בפתרון הקיצור.

490 בתוך ברייתא! והעיר גינצבורג: "ואולם בירושלמי אמרו אין כתיב שהבטוי הזה רגיל יותר בפי האמוראים שהשתמשו בארמית, ויותר נראה שהוא אשגרא דספרי שכך הורגלו בו הסופרים בזמן מאוחר" (גינצבורג, פירושים, א, עמ' 114, ד"ה אותה). והאשגרה היא רק במילה "כתיב", שהרי אמרו "אין" ולא "לית".

491 הנוסח כאן בכי"ל: "אין כת' כאן" (עמ' 23 שו' 22), והסדר טעה בפתרון הקיצור.

אין כתוב כאן אלא (המשך) שם שר' 51 (כתיל'), שם שר' 56 (כתיבו), יג א שר' 5 (כתיבו), שם שר' 13 (כתיבו); **פאה** טו ב שר' 43 (כתיבו), שם שר' 47 (כתיבו), יו א שר' 19 (כתיבו), יו ב שר' 38 (כתיל'), שם שר' 48 (כתיבו), כא ב שר' 25 (כתיבו); **חלה** נח ב שר' 33 (כתיל'); **ביכורים** סד ד שר' 11 (כתיבו); **שבת** ה ב שר' 10 (כתיבו), שם שר' 17 (כתיבו), ח ד שר' 26 (כתיבו), ט ב שר' 60 (כתיבו), יב א שר' 37 (כתיבו), יז א שר' 58 (כתיבו); **עירובין** כב ב שר' 32 (כתיבו), שם שר' 38 (כתיבו); **פסחים** לא ד שר' 39 (כתיבו); **יומא** לט ב שר' 9 (כתיבו); **שקלים** מט ב שר' 5; **סוכה** נד ג שר' 12 (כתיבו), נה א שר' 56 (כתיבו), נה ג שר' 13 (כתיבו), שם שר' 21 (כתיבו); **ראש השנה** נז א שר' 61 (כתיבו), נח ב שר' 46 (כתיבו), שם שר' 48 (כתיבו), נט א שר' 33 (כתיבו); **תענית** סה ב שר' 1 (כתיבו), שם שר' 40 (כתיבו), שם שר' 42 (כתיל'); **מגילה** סט ד שר' 43 (כתיבו), עב ג שר' 7; **חגיגה** עו ג שר' 35 (כתיבו), עט ד שר' 44 (כתיבו); **מועד קטן** פג א שר' 16 (כתיבו); **סוטה** כ ב שר' 4 (כתיבו), כ ג שר' 20 (כתיבו), כד ב שר' 63 (כתיבו); **קידושין** נט ד שר' 48 (כתיבו), בו! תחת כן⁴⁹³, ס ג שר' 34 (כתיבו), סא ד שר' 30 (כתיבו), שם שר' 56 (כתיבו); **סנהדרין** יח א שר' 24 (כתיבו)⁴⁹⁴, כה א שר' 37 (כתיבו), כה ב שר' 37 (כתיבו), כז ג שר' 30, שם שר' 32 (כתיבו), שם שר' 42 (כתיבו), כז ד שר' 33 (כתיבו), כט ג שר' 51 (כתיבו), ל ג שר' 15 (כתיבו); **שבועות** לב ד שר' 21 (כתיבו), לג ג שר' 14 (כתיבו); **עבודה זרה** מב ג שר' 52 (כתיבו); **הוריות** מז א שר' 40 (כתיבו); **נידה** נ א שר' 38 (כתיבו)⁴⁹⁵.

אין כתי' (!) ... אלא... ע"ע אין כתוב... אלא....

אין כתי' (!) אלא ע"ע אין כתוב אלא.

אין כתי' (!) כאן אלא ע"ע אין כתוב כאן אלא.

אין כתיב (!) ע"ע אין כתוב.

אין כתיב (!) ... אלא... ע"ע אין כתוב... אלא....

אין כתיב (!) אלא ע"ע אין כתוב אלא.

אין כתיב בו (!) אלא ע"ע אין כתוב כאן אלא.

אין כתיב (!) כאן אלא ע"ע אין כתוב כאן אלא.

אין לא סבר⁴⁹⁶ **פסחים** לג ב שר' 40.

אין להלכה, אין לעובדא ע"ע חזר ודרש להון, ולא ידעין אין להלכה אין לעובדא.

אין לומדין ע"ע אין למידין.

⁴⁹² להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 357, ח ע"ב, שר' 33. וראה נוסח האבודרהם (אהצו"ר, עמ' 112, ד"ה צריך).

⁴⁹³ ההגהה על פי המקבילה לקמן ס ע"ג שר' 34 הרשומה בסמוך. וציין להקבלה הזאת כ"ץ, ב, עמ' 90, הע' 4.

⁴⁹⁴ המופע הזה הוא תנאי — ראה מה"ת, עמ' 30, ס' קפ. ולא נרשם כאן אלא בגלל "כתיב" הארמית.

⁴⁹⁵ למופע נוסף שנשתבש ראה מה שהערתי להלן ערך "כתיב (מעניין כתיב וקרי)" לקידושין סא ע"ד שר' 46.

⁴⁹⁶ תרגום: אם לא סובר.

אין לך אלא כהדין פיתרא קדמא

****אין לי אלא מעשר שני נג א שו' 4; עירובין כ ד שו' 72; מגילה עב ג שו' 74; יבמות ב ב שו' 730; שם שו' 31; בבא מציעא ט ב שו' 729⁴⁹⁷; סנהדרין כא ג שו' 32, כה ב שו' 747⁴⁹⁸; שבועות לג א שו' 39, לה ב שו' 44.**

אין לי אלא משנה ע"ע אני אין לי אלא משנה.

אין לי אלא של (!) משנה ע"ע אני אין לי אלא משנה.

אין לית הדא אולפן דר' (!), קשיא⁴⁹⁹ עירובין כה ג שו' 59 (צ"ל: דר' אולפן)⁵⁰⁰.

אין לית הוא (!) כר', אפילו כר' לית היא⁵⁰¹ נידה מח ד שו' 33 (צ"ל: היא)⁵⁰².

אין לית היא דרבנן, ולא אף דר' לית היא⁵⁰³ מגילה עא ב שו' 13.

אין לית כאן... לית כאן... ע"ע ואין לית כאן... לית כן...

אין לך תרומות מג ד שו' 48 (ש-); שקלים מו ד שו' 60 (ש-), שם שו' 61 (ש-); חגיגה עו ד שו' 44 (ש-), עז ג שו' 54; סוטה כב ב שו' 45 (ש-); גיטין מו ד שו' 25, שם שו' 26; נזיר נג ב שו' 45 (ש-), שם שו' 46 (ש-); סנהדרין כ ב שו' 50, כח ב שו' 59.

אין לך... אלא... ברכות ד א שו' 52, ד ב שו' 4 (ש-); כלאים כז א שו' 28 (ש-), לב ד שו' 42-43; שביעית לז ב שו' 29; תרומות מא א שו' 17-18; מעשרות מח ד שו' 59 (ש-), מט ב שו' 35, שם שו' 39; חלה נז א שו' 39-40 (ש-), שם שו' 50, נח ג שו' 24; שבת ד ד שו' 42 (ש-), ו ב שו' 34, יב ג שו' 7; עירובין כא א שו' 63 (אשגרה)⁵⁰⁴, כב ד שו' 31; פסחים כז ג שו' 32, כט ב שו' 12 (ש-), לג ד שו' 32, לו ד שו' 32-33, לז א שו' 30-31; יומא מב ד שו' 39, מג א שו' 34, שם שו' 35, שם שו' 36, שם שו' 37; סוכה נה ב שו' 46-47⁵⁰⁵; ביצה סב ב שו' 54, סב ג שו' 2; מגילה עד ב שו' 45, שם שו' 49-50; מועד קטן פג ד שו' 36-37, שם שו' 39; יבמות ט א שו' 57; כתובות לה ד שו' 34-35; נדרים לח ג שו' 28; גיטין מה א שו' 51-52 (ש-), שם שו' 52-53, מה ד שו' 56; נזיר נד ד שו' 34; מכות לא ד שו' 41⁵⁰⁶.

אין לך אלא ברכות יג ד שו' 8; סוטה יז ד שו' 24; קידושין נח ג שו' 1.

אין לך אלא כהדין פיתרא קדמא⁵⁰⁷ דמאי כו ג שו' 50.

⁴⁹⁷ עיין ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 144, שו' 60-61. ולפי דבריו, קרוב לומר שהמופע הוא תנאי. וכן נראה עיקר. ועיין היטב מה שכתב הרא"ש רוזנטל, שם, מבוא, עמ' כז, ד"ה ומכאן לגר"ש ואילך.

⁴⁹⁸ המופע הזה הוא ספק תנאי. וראה מה שהגיה כאן בשתא"י, עמ' 523, סד"ה השתחוה.

⁴⁹⁹ תרגום (אחרי ההגהה): אם אין [המימרא] הזאת של ר' תלמוד (כלומר, שמועה, מסורת) —

[הדבר] קשה.

⁵⁰⁰ ראה ירוכ"פ, עמ' 352, ד"ה אין לית.

⁵⁰¹ תרגום (אחרי ההגהה): אם אינה כר', אפילו כר' אינה!

⁵⁰² ההגהה על פי הלשון בסיפא. והדברים חוזרים על "מתניתא", עי"ש.

⁵⁰³ תרגום: אם אינה של החכמים, אינה גם של ר'!

⁵⁰⁴ ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 267, ד"ה ר' מנא.

⁵⁰⁵ האות נו"ן במילה "אין" נדפסה כאן בטעות בשורה שמעליה (שו' 45).

⁵⁰⁶ למופע נוסף שנשתבש ע"ע ואין... אלא...

⁵⁰⁷ תרגום: אין לך אלא כפתרון הראשון הזה.

אין לך אלא כההיא⁵⁰⁸ **דאמר ר'**⁵⁰⁹ **דמאי כה ד שו' 13.**

אין לך לעמוד על... אלא מ'... ולא על... אלא מ'... (?) ראש השנה נו ב שו' 33-34.
אין לך קרוי... אלא... **כלאים** לא ד שו' 41; **חלה** נז ג שו' 48, שם שו' 49; **נדרים** מ ג שו' 6, שם שו' 7 (ל"ז)⁵¹⁰. וראה עוד ערך אינו קרוי... אלא...

אין למדין ע"ע אין למידין.

אין למידי' ע"ע אין למידין.

אין למידין **ברכות** יא א שו' 28; **פאה** יז א שו' 52 (למדין), שם שו' 56 (למדין), שם שו' 57 (ש', למדין); **תרומות** מד ג שו' 15, שם שו' 17 (ש'), שם שם (למידי'), מח א שו' 18 (ו-); **פסחים** לא ד שו' 61, לב ב שו' 40 (ו-); **ראש השנה** נו א שו' 38; **מגילה** עד ד שו' 47; **חגיגה** עו ד שו' 35, שם שם (ש-); **יבמות** ב ג שו' 15 (ו-), ד א שו' 49 (ו-), שם שו' 50; **סוטה** יו ב שו' 54, יח ג שו' 44; **כתובות** כו ד שו' 57 (לומדין), כז ב שו' 22 (לומדין); **קידושין** סד ב שו' 21 (ו-), שם שו' 22, סד ג שו' 59; **סנהדרין** כ ג שו' 6 (ו-)⁵¹¹, למדין; **שבעות** לג א שו' 3 (ו-); **עבודה זרה** מ ג שו' 51227.

אין מאמר (!) ע"ע אין תימר.

אין מהדא לית שמע מינה כלום ע"ע אין מן הדא לית שמע מינה כלום.

אין מחזור **עירובין** כו א שו' 32, שם שו' 39.

אין מן הדא⁵¹³ **קידושין** סד ג שו' 59.

אין מן הדא לית את שמע מינה כלום ע"ע אין מן הדא לית שמע מינה כלום.

****אין מן הדא לית שמע מינה כלום**⁵¹⁴ **ברכות** ג ג שו' 26; **פאה** יח ד שו' 20 (לית את); **חלה** נט א שו' 3 (איו); **יומא** לט ד שו' 39; **שקלים** מו א שו' 51; **מגילה** ע ב שו' 15, עא א שו' 8, עב ג שו' 46; **בבא קמא** ה ג שו' 51541; **שבעות** לז ד שו' 31 (מהדא).
אין מן הדין... לית שמע מינה כלום⁵¹⁶ **סוטה** יח ב שו' 4.

⁵⁰⁸ בכ"ל: "כהיא" (ועמ' 118 שו' 16) תחת "כההיא" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 404, כה ע"ד,

שו' 13.

⁵⁰⁹ תרגום: אין לך אלא כ[מימרא] ההיא שאומר ר'.

⁵¹⁰ ההגהה על פי המקבילה בחלה נז ע"ג שו' 49 הרשומה לעיל בְּעֶרְךְ.

⁵¹¹ ההגהה שלי. ועיין המקבילה ברות רבה (ה, א, ח ע"ד; וציין לה ליברמן בגליונות הרש"ל, טופס ב')

ובמדרש שמואל (כ, א, נג ע"א).

⁵¹² ישנו מופע נוסף של ביטוי זה: "אין למדין מן המלכות" (כלאים לא ע"ג שו' 11). ולא כללתי

אותו, לפי שהוא תנאי — ראה מ"ת, עמ' 138, לדברים כט, י. וציין למ"ת ליברמן, תוכפ"ש, כלאים, עמ' 650, ד"ה ובמדרש.

⁵¹³ תרגום: אם מזאת. ואפשטיין מגיה "הברה" תחת "הדא" על פי שרי"ר, עמ' 232 שו' 41 — ראה

מבוא לנזה"מ, עמ' 1299, הע' 1. וצ"ע.

⁵¹⁴ תרגום: אם מזאת (כלומר, ממקור זה) אין אתה שומע (כלומר, לומד) ממנה כלום.

⁵¹⁵ לפירוש העניין ראה ר"י לוי, פירוש לב"ק, עמ' 183, ד"ה אין מן הדא.

⁵¹⁶ תרגום: אם מן... הזה אין אתה שומע (כלומר, לומד) ממנה כלום. ו"מינה" באשגרת מונח תחת

"מיניה". ו"הזה" חוזר על המאמר "אמן לשבעה" (לעיל, שו' 1). ואפשר גם לקרוא "מינה".

אין סבר (!) ר'... ויסבור כר'...

אין מן שמועה, ואין מן מתנית' ע"ע תמן אמרין בשם ר', ולא ידעין אין מן שמועה
ואין מן מתנית' (תמן = בבל).

אין מני⁵¹⁷ דמאי כה ד שו' 4.

אין מקרא אמור על הסדר סוטה כב ב שו' 33 (סדר), שם שו' 38.

אין מקרא אמור על סדר ע"ע אין מקרא אמור על הסדר.

***אין משום ד'... אין משום... (בניחותא)⁵¹⁸ בבא מצינא ח ד שו' 35; בבא בתרא יג ב שו' 21 (ואי, ואין, משום ד')⁵¹⁹.**

אין משום ד'... ולא (!) ידעין, אין משם ש'... לא ידעין ע"ע אין משום ד'... לא ידעין, ואין משום ד'... לא ידעין (בניחותא).

אין משום ד'... לא ידעין, אין משום ש'... ולא (!) ידעין ע"ע אין משום ד'... לא ידעין, ואין משום ד'... לא ידעין (בניחותא).

אין משום ד'... לא ידעין, ואין משום ד'... לא ידעין (בניחותא)⁵²⁰ ברכות ו א שו' 40-41; סוכה נג א שו' 29-31 (ולא! תחת לא¹, אין תחת ואין, משם ש' תחת משום ד'...²; מועד קטן פב ד שו' 55, שם שו' 58-59 (משום¹ ל', ש' תחת ד'...²; נדרים מא ב שו' 56-58 (אין תחת ואין, ש' תחת ד'...², ולא! תחת לא²); נזיר נו א שו' 21-22 (משום¹ ל', ואין תחת ואין)⁵²¹.

אין משמע אלא סוטה כב ד שו' 54.

אין משנה אמורה על סדר דמאי כד ג שו' 12⁵²², שם שו' 16.

אין נימר (!) ע"ע אין תימר.

אין ניפתינה... ניחא, אין ניפתינה...⁵²³ תרומות מד ד שו' 9-10.

אין סבר (!) ר'... ויסבור כר'...⁵²⁴ תרומות מ ג שו' 58-59 (צ"ל: יסבור)⁵²⁵; יבמות יג ד שו' 18-20 (יסבור! תחת סבר וצ"ל: יסבור, כר'! תחת ר').

⁵¹⁷ וכן הוא בכ"ר, עמ' 153 שו' 5 וכלומר, "מני", אבל "אין" חסרה שם. והמפרשים פירשו לפי זה: אם ממני — ראה, למשל, מהד' לונץ, לב סע"ב, ד"ה אין מני. וראה מה שהגיה רבינוביץ בשתא"י (ריש עמ' 437, ד"ה רבי [עמ' 436]) בנזיר נד ע"ד שו' 18. וכן הגיה אחריו ליברמן (על דרך אולי שם, בגליונות הרש"ל, טופס ב' ווציינתי להם לעיל, ערך "אין כינ", לנזיר נד ע"ד שו' 18). והפירוש הזה כאן קשה בעיניי. שאילו בנזיר אמר האומר (לעיל שו' 14, והוא ר' לעזר, לדעת שתא"י הנ"ל, עי"ש) את הדברים בשם ר' יוחנן וריש לקיש, ושייך לומר לעומתם: "אין מני"; אבל כאן ר' ירמיה אומר את הדברים בשם עצמו, ומאי "אין מני"? לכן נראה לי שיש להגיה כאן "אין כינ". ויתכן שהסוגיא קטועה. וצ"ע.

⁵¹⁸ תרגום: אם משום ש'... [ו]אם משום....

⁵¹⁹ ישנם עוד שני מופעים כאלה אחרי "מה אנן קיימין" בצורת "אם משום... אם משום...": פאה

יט ב שו' 44-45, כ א שו' 24-25.

⁵²⁰ תרגום: אם משום ש'... לא יודעים, ואם משום ש'... לא יודעים.

⁵²¹ ההגהות על פי המקבילה בברכות ו ע"א שו' 40-41 הרשומה לעיל פערך.

⁵²² ראה תוכפ"ש, עירובין, עמ' 393, ד"ה ולפי פירושנו.

⁵²³ תרגום: אם נפתור אותה... [הדבר] נוח, [ו]אם נפתור אותה... "אותה", כלומר, את העניין.

⁵²⁴ תרגום (אחרי ההגהה): אם יסבור ר'... ויסבור כר'....

⁵²⁵ ראה הלשון בערכים: אין יסבור כר'; אין יסבור ר'.

אין עושין מעשה יבמות ג א שו' 9, יב א שו' 61.

אין קרוי (!) ... אלא... ע"ע אין לך קרוי... אלא....

****אין רואין**⁵²⁶ מעשר שני נד ב שו' 20; בבא קמא ו ב שו' 46; סנהדרין יט ב שו' 50⁵²⁷.

אין שאלון ליה, ולמה לא אגבון⁵²⁸ ביכורים סה ד שו' 50.

אין שונין נידה נ ד שו' 61.

אין שמעתון מילה מר', הוון ידעין דר' פליג⁵²⁹ נזיר נב ג שו' 28, שם שו' 34.

***אין שמעתונה, אתיית (!) כר**⁵³⁰ בבא מציעא ז ד שו' 33 (שמעתונה = שמעתונה)⁵³¹,

צ"ל: אתייה⁵³²).

אין תאמר ע"ע אין תימר.

אין תאמר... ואין תאמר... ע"ע אין תימר... אין תימר....

אין תימ'... אין תימר... ע"ע אין תימר... אין תימר....

אין תימ'... ואין תימר... ע"ע אין תימר... אין תימר....

****אין תימר**⁵³³ ברכות ב ב שו' 12, ה ב שו' 36! (צ"ל: אין תימר... נחא+) ⁵³⁴, ז א שו' 4,

י א שו' 35, יא א שו' 28, שם שו' 37, יא ג שו' 60, יב א שו' 50; פאה יו ד שו' 25 (ו-)⁵³⁵,

⁵²⁶ מכיוון שכללתי "רואין" ברשימה אני רושם גם ערך זה. ואת "רואין" כללתי אגב הביטוי "את

רואה".

⁵²⁷ הפירוש כאן על פי הרידב"ז, ז ע"ב, ד"ה א"ר אבוא.

⁵²⁸ תרגום: אם שאלו אותו, למה לא השיבם?

⁵²⁹ תרגום: אם שמעתם דבר מר', היו יודעים שר' חלוק.

⁵³⁰ תרגום (אחרי ההגחה): אם שמעתם אותה (כלומר, את המימרא של ר' אלעזר), [היא] הולכת

כר' (כלומר, כשיטתו של רבן שמעון בן גמליאל, ע"ש).

⁵³¹ הכינוי "יה" כאן הוא כנראה הכינוי לנקבה המצוי במקורות ארץ ישראלים מאוחרים —

ראה מה שכתבתי עליו במבוא, עמ' קח, ד"ה והעניין השני. ואמנם, גם בערכים ובערכי המשנה הבאים,

אפשר לומר שיש לנו שימוש מודע בכינוי "יה" לנקבה תחת "ה", ומשום כך לא ציינתי אותם בסימן

קריאה. ואלה הם: אין תיפטרניה... לא (!) יכיל; איתתיה (!) מדחילפיי (סימן הקריאה כאן מתייחס

לצורה "איתתיה" תחת "איתתיה"); אפילו תיפטרניה; דו בעי מיפטרניה; ואגיבניה; ולא קבליה;

זנה (!) איתתיה מדבית לוי; מיפטרניה; נישמעניה מן הדא; תיפטרניה. ואני כשלעצמי נוטה לומר,

שכל המופעים האלה שבד"ו ובכ"ל אינם אלא שיבוש. ואמנם אלה מהם הבאים בכתבי יד אחרים

מסתיימים שם ב"ה" — למשל: "דו בעי מפתרנה" (כ"א, עמ' 18 שו' 69); "ואגיבונה" (כ"ר, עמ' 102

שו' 19); "ונהי (!) איתתיה מן דבית לוי" (כ"א, עמ' 90 שו' 21). וכן הוא בערך שלנו: "אין שמעתונה

אתיה כר'" (כ"א, עמ' 42 שו' 14). גם המופע "נשמעניה מן הדא" בברכות ד ע"ג שו' 32 מופיע בכ"ל

כראוי: "נשמעניה מן הדא" (עמ' 16 שו' 5), לכן לא כללתי אותו ברשימת הערכים דלעיל. אף על פי כן,

מכיוון שניתן ליישב בדוחק את גירסת ד"ו לפי שיטת הכתיב המאוחרת, הנחתה מן הספק את הצורה

כהויתיה, ולא ציינתי אותה בלשונות האלה בסימן קריאה.

⁵³² ראה כ"א, עמ' 42 שו' 14 (ושם: "אתיה").

⁵³³ תרגום: אם תאמר.

⁵³⁴ ההגחה על פי המקבילה במועד קטן פב ע"ד שו' 21. וראה עוד שרי"ר, עמ' 201 שו' 7.

⁵³⁵ להגחה ראה כ"ר, עמ' 108 שו' 29.

***אין תימר (המשד) שם שו' 27, שם שו' 29; דמאי כב ג שו' 25 (צ"ל: +... אין תימר)⁵³⁶,
 כב ד שו' 39, כו א שו' 38; כלאים כח ד שו' 31, שם שו' 34, כט ב שו' 37 (צ"ל: +... אין
 תימר)⁵³⁷, כט ד שו' 30, ל ב שו' 33, ל ד שו' 54, לב ב שו' 49 (ור); שביעית לד ג שו' 12
 (ור)⁵³⁸; תרומות מא א שו' 15, מא ג שו' 58, מג ג שו' 21, שם שו' 60 (ואם, תאמר); מעשר
 שני נג ב שו' 24; חלה נז ג שו' 2, שם שו' 5, נט ד שו' 47; ערלה סא א שו' 34, שם
 שו' 54, סא ב שו' 9, שם שו' 15; שבת ב ג שו' 48, ה ד שו' 6, י ב שו' 39, יב ג שו' 26
 (תאמר)⁵³⁹, יז ג שו' 38; עירובין יח ב שו' 54 (שם, צ"ל: תומר)⁵⁴⁰, יט א שו' 2, שם
 שו' 28, כ א שו' 13, כ ד שו' 21, כג ד שו' 27; פסחים כח א שו' 37, כט א שו' 23, כט
 ג שו' 20, לב ב שו' 23, לג ב שו' 7 (תאמר), לג ג שו' 22, לד ד שו' 42, לה ג
 שו' 11, לו א שו' 11, שם שו' 20, שם שו' 35, לז א שו' 13, לז ד שו' 53; יומא לח ב
 שו' 46, מד שו' 36, מא ג שו' 41, מב ב שו' 4, מה א שו' 24; שקלים מז ב שו' 24, שם
 שו' 27, מח ב שו' 37, שם שו' 48, נ א שו' 61, נ ב שו' 7; סוכה נב ג שו' 11, נב ד שו' 37,
 נג א שו' 60, נג ג שו' 46 (צ"ל: +... אין תימר)⁵⁴¹, נה ג שו' 30; ראש השנה נו ב שו' 24,
 נו ד שו' 25, שם שו' 28, נח ד שו' 49; ביצה ס ד שו' 58 (תאמר), סג ב שו' 6, שם שו' 11,
 שם שו' 24, שם שו' 50; תענית סח ב שו' 29, סט א שו' 8 (ואם, תאמר); מגילה עא א
 שו' 4, שם שו' 32, עא ב שו' 16, שם שו' 21, עב א שו' 38 (תאמר), עה ב שו' 28; חגיגה
 עה ג שו' 17, עה ד שו' 63, עט א שו' 28; מועד קטן פ ד שו' 50, פב ב שו' 9; יבמות ג
 ד שו' 53 (אין), ד ג שו' 24 (מאמר! וצ"ל: תאמר), ו א שו' 51, ו ד שו' 22 (אין, תאמר), שם
 שו' 26 (ואם, תאמר), שם שו' 51 (ואם, תאמר), ט א שו' 40, ט ד שו' 56, יב ג שו' 32 (אין
 לוי)⁵⁴², תאמר; סוטה יו ב שו' 49, יו ד שו' 63, יז ד שו' 33, כ א שו' 45, שם שו' 50, כג
 א שו' 22 (וכן), כג ג שו' 28; כתובות כז א שו' 52 (אין)⁵⁴³, כז ד שו' 7, ל א שו' 55, לה
 א שו' 55 (וכאן! וצ"ל: ואין)⁵⁴⁴, לה ד שו' 2; נדרים לז ד שו' 23, שם שו' 39, לט ג שו' 23;
 גיטין מד ד שו' 2, שם שו' 45, מה ד שו' 58, מז ג שו' 24 (ור; צ"ל: אין תימר...⁵⁴⁵), מח
 ב שו' 19, שם שו' 20, נ ב שו' 6, שם שו' 8; נזיר נא ב שו' 48, נב ג שו' 16, נב ד שו' 38,
 נה א שו' 43, שם שו' 53, שם שו' 56, שם שו' 57, נה ג שו' 13, שם שו' 27, שם שו' 34,
 שם שו' 56; קידושין נח ב שו' 28, נח ג שו' 35 (וכן), ס א שו' 44, שם שו' 46, ס ג

536 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א' וב'.

537 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א' וב' (אבל בטופס א': "ואין תימר").

538 וכן הוא בשיבוש גם בכ"ר, עמ' 192ב שו' 11. וההגהה היא שלי על פי לשון הערך.

539 הנוסח כאן בקו"א: "אין תימר" (שרי"ר, עמ' 317, סי' נח).

540 טעם ההגהה כאן הוא שהלשון עברית, עיי"ש.

541 ראה שתא"י, עמ' 268, ד"ה היה דרכו.

542 להגהה ראה תוכפ"ש, יבמות, ריש עמ' 137.

543 כבר הגיהו כן בד"ח, טו ע"ב. ועיין במפרשים שם.

544 ההגהה על פי המקבילה בכלאים לב ע"ב שו' 49 הרשומה לעיל בְּעֶרְךְ.

545 ההגהה על פי המקבילה בשביעית לו ע"א שו' 39-40 — ראה מבואות לסה"א, עמ' 429, הע' 9.

*****אין תימר** (המשך) שו' 43, סא א שו' 25, סב א שו' 40, סד א שו' 51 (צ"ל: אין תימר...⁵⁴⁶), סה ג שו' 9; **בבא קמא** ב ד שו' 55; **בבא בתרא** טו א שו' 16 (ואם⁵⁴⁷, תאמר); **סנהדרין** יט א שו' 36, יט ד שו' 6 (ו'), שם שו' 51, כז א שו' 42 (ו'), שם שו' 45 (ו'); **שבועות** לד ד שו' 1, לה ד שו' 36, לח ג שו' 21; **עבודה זרה** לט ב שו' 62 (נימרו), מב ג שו' 50 (ואם, תאמר); **הוריות** מז א שו' 29, מז ג שו' 64 (אם, תאמר)⁵⁴⁸.

אין תימר... אין תימ'... ע"ע אין תימר... אין תימר....

*****אין תימר... אין תימר...⁵⁴⁹** **ברכות** ה ד שו' 43-42 (ו'), ואם תחת אין², תאמר תחת תימר², יא א שו' 38-39; (ל"ג אין תימר¹)⁵⁵⁰; **פאה** יז ג שו' 58-59 (ואין תחת אין²), שם שו' 60 (תימ'¹, ואין תחת אין²), יח א שו' 39, שם שו' 40-41 (תימ' תחת תימר¹); **כלאים** ל ג שו' 3-4; **שביעית** לד א שו' 62-63, לה ד שו' 55, שם שו' 58-59, לו א שו' 39-40, לו ד שו' 15, לז ג שו' 53-54 (ו'¹); ואין תחת אין²); **תרומות** מא ג שו' 57, מח א שו' 11-12; **מעשרות** מט ד שו' 39, נא ב שו' 5-6 (תימ' תחת תימר¹, ואין תחת אין²); **מעשר שני** נד ד שו' 12-13; **ערלה** סא ג שו' 1, סב א שו' 21 (תימר¹ ליו'), שם שו' 23-24; **ביכורים** סג ד שו' 6, שם שו' 19 (הין, ואין), שם שו' 22; **שבת** ב ד שו' 64 - ג א שו' 1, ה א שו' 10-11, ה ד שו' 38, שם שו' 39-40; **עירובין** יח ג שו' 46-47, יט א שו' 54-55, כא ד שו' 12, כו א שו' 50⁵⁵³, כו ב שו' 54-55; **פסחים** כז ד שו' 26, לב א שו' 44-45, לד א שו' 28-29, שם שו' 30, שם שו' 31-32 (תימ' תחת תימר²), לד ג שו' 38, לה ב שו' 23-24, לו א שו' 4-5, לו ד שו' 7, שם שו' 9-10; **יומא** לח ב שו' 51-52, שם שו' 53, לט א שו' 33-35, מ ב שו' 59-60, מב ב שו' 27-29; **שקלים** מו ד שו' 46-47, מז ב שו' 32-33; **סוכה** נג ג שו' 42-43, נג ד שו' 19-20; **ראש השנה** נו ד שו' 34, נז א שו' 46 (תימ' תחת תימר¹), שם שו' 48; **תענית** סח ג שו' 38-39; **מגילה** ע ד שו' 63 - עא א שו' 1, עא ג שו' 50-51, עג ג שו' 21-24 (תימ' תחת תימר²), עד ד שו' 6-7; **חגיגה** עט ב שו' 59-61; **מועד קטן** פ ב שו' 6-7; **יבמות** ו ד שו' 35-36 (אם, תאמר), שם שו' 39-40 (אם, תאמר, ואם), שם שו' 45-46 (אם, תאמר), ח א שו' 8 (ואין תחת אין²), שם שו' 20-21, ח ד שו' 56; **סוטה** יו ב שו' 20, יח ב שו' 54 (תימ' תחת תימר²), יט ב שו' 7-8 (ואין תחת אין²), כג ג שו' 51-52; **כתובות** כח א שו' 6; **נדרים** לח א שו' 40; **גיטין** מה א שו' 14-15, מה ב

⁵⁴⁶ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'.

⁵⁴⁷ בכ"א, עמ' 92 שו' 12: "ואפ"י תימ'". והעיר עליה ליברמן: "גירסה נכונה" (שם, ריש עמ' 202,

שו' 12). והעניין עדיין צריך עיון אצל.

⁵⁴⁸ למופעים נוספים ע"ע: או נימר; אין תימר... אין תימר...; ואפילו תימר. וראה עוד מה שהערת

בערך "ואפילו תימר" לשבת י ע"א שו' 19. וליברמן הוסיף עוד מופע מדעתו, על דרך אולי, בפסחים לו ע"ד שו' 59 — ראה ירוכ"פ, עמ' 511, ד"ה מה מקיים.

⁵⁴⁹ תרגום: אם תאמר... [אם תאמר]....

⁵⁵⁰ ראה מה שהערת לעיל במבוא, עמ' עא, הע' 144 [עמ' ע].

⁵⁵¹ להגהה ראה גירסת הר"ש בשביעית פ"ז מ"ו, [ד"ה ולדמיה] (אהצ"י, סוף עמ' 68, ד"ה למה).

⁵⁵² להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 492, הע' 15.

⁵⁵³ לפירוש העניין ראה אלבק, מחקרים, עמ' 78, הע' 1.

אין תימר... ניחא, אין תימר...

****אין תימר... אין תימר...** (המשך) ש' 1-2; **נזיר** נז ב ש' 28-29, נז ג ש' 31; **קידושין** נח ג ש' 4-5 (ואין תחת אין₂), שם ש' 6-7 (תימ' תחת תימר₁), סה ב ש' 4-5 (ואין תחת אין₂); **בבא קמא** ד ג ש' 29-30, שם ש' 31-32, ה ד ש' 37 (תימ' תחת תימר₂), שם ש' 39; **בבא מציעא** ט ב ש' 23; **בבא בתרא** יג ג ש' 14-15 (ואין תחת אין₂); **סנהדרין** ל א ש' 11-12 (ואין תחת אין₂); **מכות** לא ד ש' 48-49 (ואין תחת אין₂); **שבועות** לג ג ש' 18-19, לד ד ש' 8-9 (ואין תחת אין₂), לו ג ש' 25-26, לז ב ש' 35-37, לח ג ש' 37, שם ש' 38-39, לח ד ש' 41-42 (ו₁); **עבודה זרה** לט ד ש' 28-29; **הוריות** מה ד ש' 53 (תאמר, ואין תחת אין₂), שם ש' 64 - מו א ש' 1, מו א ש' 4-5 (ואין תחת אין₂)⁵⁵⁴.
אין תימר... אין תימר... אין תימר...⁵⁵⁵ **ראש השנה** נו ד ש' 47-48; **סוטה** כא ד ש' 45-46.

אין תימר... אין תימר... אין תימר... ואין תימר...⁵⁵⁶ **סוטה** כא ג ש' 4-6.
אין תימר... הא... לא, אין תימר... היא הדא היא הדא⁵⁵⁷ **כלאים** ל א ש' 27-28.
אין תימר... הא כל שכן..., אין תימר... הא... לא ע"ע אין תימר... כל שכן..., אין תימר... הא... לא.

אין תימר... ואין תימר... ע"ע אין תימר... אין תימר...
אין תימר... ואין תעבדיניה⁵⁵⁸ **ערלה** סא ד ש' 19-20 (תעבדיניה = תעבדינה).
אין תימר... יאות אמר ר', אין תימר... לא אמר ר' כלום⁵⁵⁹ **עירובין** יט ג ש' 22-23;
סוכה נב א ש' 43-44; **ראש השנה** נו ב ש' 18⁵⁶⁰.
אין תימר... כל שכן..., אין תימ'... הא... לא ע"ע אין תימר... כל שכן..., אין תימר... הא... לא.

אין תימר... כל שכן..., אין תימר... הא... לא⁵⁶¹ **כלאים** כט ב ש' 36-37 (הא כל שכן); **מעשרות** מט ד ש' 2-3; **חלה** נח ג ש' 25-26 (תימ' תחת תימר₂); **עירובין** יט ג ש' 21-22; **סוכה** נב א ש' 42-43.
אין תימר... ניחא, אין תימ'... ע"ע אין תימר... ניחא, אין תימר...
אין תימר... ניחא, אין תימר...⁵⁶² **ברכות** ה ב ש' 35; **תרומות** מב ד ש' 26, מו ד ש' 45-46; **חלה** נז ג ש' 7; **יומא** מ ג ש' 64; **מגילה** עג ד ש' 40 (תימ' תחת תימר₂); **מועד קטן** פב ד ש' 20, שם ש' 21⁵⁶³.

⁵⁵⁴ למופעים נוספים ע"ע אין תימר.

⁵⁵⁵ תרגום: אם תאמר... [ו]אם תאמר... [ו]אם תאמר....

⁵⁵⁶ תרגום: אם תאמר... [ו]אם תאמר... [ו]אם תאמר... ואם תאמר....

⁵⁵⁷ תרגום: אם תאמר... אבל... לא, [ו]אם תאמר... היא זאת היא זאת (כלומר, הדין זהה בשני המקרים), עי"ש.

⁵⁵⁸ תרגום: אם תאמר... ואם תעשה אותה....

⁵⁵⁹ תרגום: אם תאמר... יפה אמר ר', [ו]אם תאמר... לא אמר ר' כלום.

⁵⁶⁰ ליברמן ציין למקבילה זו ביריכ"פ, ריש עמ' 241, ד"ה אין תימר. וישנו מופע נוסף בכלאים כט ע"ב ש' 37, אלא שהלשון קטועה שם — ראה מהד' לונץ, כב ע"א ש' 11-12.

⁵⁶¹ תרגום: אם תאמר... כל שכן..., [ו]אם תאמר... אבל... לא.

אין תימר כן ע"ע אין תימר.

אין תיפּתרינייה... לא (!) יכיל⁵⁶⁴ מעשר שני נד ג שו' 10-11 (תיפּתרינייה = תיפּתרינייה⁵⁶⁵, צ"ל: לית⁵⁶⁶).

אין תעבדינה⁵⁶⁷ כתובות כח ד שו' 13.

אין תעבדינה... אין תעבדינה... ע"ע אין תעבדינה... אין תעבדינה....

אין תעבדינה... אין תעבדינה...⁵⁶⁸ סוטה כג ד שו' 32; גיטין מה ג שו' 10.

אין תעבדינה... דברי הכל..., ואין תעבדינה... מחלוקת ר' וחכמים⁵⁶⁹ עבודה זרה מד ד שו' 8-9.

אין תעבדינה... דברי הכל..., ואין תעבדינה... מחלוקת שמאי והלל (!)⁵⁷⁰ פאה יט ג שו' 56-57 (צ"ל: בית שמאי ובית הלל)⁵⁷¹.

אין תעבדינה... ואין תעבדינה... ע"ע אין תעבדינה... אין תעבדינה....

אין תעבדינה... מחלוקת בית שמאי והלל (!), אין תעבדינה...⁵⁷² פאה יט ג שו' 58 (צ"ל: ובית הלל)⁵⁷³.

אין תעבדינה... פליגא על רבנן דתמן, אין תעבדינה... פליגא בין על רבנן דהכא בין על רבנן דתמן (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל)⁵⁷⁴ יבמות י ד שו' 50-52.

אין תעבדינו (!) ע"ע אין תעבדינו... אין תעבדינו....

אין תעבדינו... אין תעבדינו...⁵⁷⁵ ברכות יא ב שו' 2-4; ביכורים סד ב שו' 37;

שבת יז ב שו' 24 (אין תעבדינו² ל"ו)⁵⁷⁶; פסחים לג ד שו' 7 (אין תעבדינו¹ ל"ו)⁵⁷⁷, ואין

תחת אין²; מגילה עה א שו' 9-10.

⁵⁶² תרגום: אם תאמר... [הדבר] נוח, [ו]אם תאמר....

⁵⁶³ למופע נוסף שנשתבש ע"ע אין תימר.

⁵⁶⁴ תרגום (אחרי ההגהה): אם תפתור אותה (כלומר, את המשנה)... אינך יכול!

⁵⁶⁵ הכינוי חוזר על "מתניתא".

⁵⁶⁶ ההגהה "לית יכיל" על פי לשונו הרגילה של הביטוי — ע"ע לית יכיל.

⁵⁶⁷ תרגום: אם תעשה אותה. ולהוראת "עבד" כאן ובערכים הבאים ראה מה שהערתי לעיל, ערך

"אהן עבד... ואהן עבד".

⁵⁶⁸ תרגום: אם תעשה אותה... [ו]אם תעשה אותה....

⁵⁶⁹ תרגום: אם תעשה אותה... דברי הכל, ואם תעשה אותה... מחלוקת ר' וחכמים.

⁵⁷⁰ תרגום (אחרי ההגהה): אם תעשה אותו... דברי הכל, ואם תעשה אותו... מחלוקת בית שמאי

ובית הלל.

⁵⁷¹ ראה מהד' לונץ, לו ע"ב שו' 17.

⁵⁷² תרגום (אחרי ההגהה): אם תעשה אותו... מחלוקת בית שמאי ובית הלל, [ו]אם תעשה אותו....

⁵⁷³ ראה מהד' לונץ, לו ע"ב שו' 18.

⁵⁷⁴ תרגום: אם תעשה אותה... [היא] חלוקה על חכמי בבל, [ו]אם תעשה אותה... [היא] חלוקה בין

על חכמי ארץ ישראל [ו]בין על חכמי בבל.

⁵⁷⁵ תרגום: אם תעשה אותם... [ו]אם תעשה אותם....

⁵⁷⁶ להגהה ראה נוסח המקבילה בפסחים לג ע"ד שו' 7 (הרשומה להלן בְּעֶרְךְ) בקטע לוינגר, עמ'

רס שו' 30-31.

אין תעבדיניה⁵⁷⁸ פאה כ ב שו' 29.
 אין תעבדיניה... אין תעבדיניה⁵⁷⁹... כלאים כט ד שו' 27-28 (תעבדינה, ואין תחת
 אין²); תרומות מ ב שו' 53-54 (ואין תחת אין²); ערלה סב ד שו' 52; סוכה נא ד שו'
 30-31; נזיר נב א שו' 21-22 (תעבדינה); סנהדרין יט ד שו' 2-3 (תעביד תחת תעבדיניה¹,
 ואין תחת אין²)⁵⁸⁰.

אין תעבדיניה... ואין תעבדיניה... ע"ע אין תעבדיניה... אין תעבדיניה....
 אין תעבדיניה... לית ר' כרבנין, אין תעבדיניה... ר' כרבנין⁵⁸¹ תרומות מב א שו'
 44-45.

אין תעבדיניה כרבנן לית ר' מודי, אין תעבדיניה כר' אופ רבנן מודו⁵⁸² ברכות
 ז ב שו' 58 (תעבדיניה = תעבדינה).

אין תעביד... ואין תעבדיניה... ע"ע אין תעבדיניה... אין תעבדיניה....
 אין תפשיטא לד⁵⁸³ חלה נט ב שו' 44.
 אין תפתרינה... ניחא, ואין תיפתר (!)... ע"ע אין תפתרינה... ניחא, ואין תיפתרינה....
 אין תפתרינה... ניחא, ואין תיפתרינה... פסחים כט ב שו' 2; כתובות כז ג שו' 8
 (תיפתר! תחת תיפתרינה²).

אין תקיימינה... אין תקיימינה⁵⁸⁵ יבמות יא א שו' 25-26.
 אינ' (!) חולקין ע"ע אינן חולקין (מעניין חילוק).

**אינה (בתמיהה)⁵⁸⁶ ברכות ה א שו' 64⁵⁸⁷; דמאי כג ג שו' 63; כלאים לב א שו' 50;
 מעשרות נ ד שו' 1 (ו-); חלה נז ד שו' 9; יומא מג ד שו' 61⁵⁸⁸; יבמות ב ג שו' 12, ו ב
 שו' 54, ו ד שו' 61, ז א שו' 2, ח א שו' 52; כתובות כה ג שו' 40; גיטין מט ג שו' 32;
 קידושין סב ג שו' 5; בבא בתרא יד ב שו' 26⁵⁸⁹. ועיין עוד ערך שמא אינה (בתמיהה).

577 להגהה ראה מה שכתבתי בהערה הקודמת.
 578 תרגום: אם תעשה אותו.
 579 תרגום: אם תעשה אותו... [ו]אם תעשה אותו....
 580 המשמעות של הביטוי כאן שונה ממשמעות הביטויים האחרים, כי אין כאן עשייה לעניין הדין
 אלא קביעת מידה. ולהוראות השונות של "עבד" ראה מה שכתבתי לעיל, ערך "אהן עבד... ואהן עבד".
 581 תרגום: אם תעשה אותו... אין ר' כחכמים, [ו]אם תעשה אותו... ר' כחכמים.
 582 תרגום: אם תעשה אותה כחכמים אין ר' מודה, [אבל] אם תעשה אותה כר' גם החכמים מודים.
 583 תרגום: אם תהיה פשוטה לך — ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 272, הערה לשורה 10.
 584 תרגום: אם תפתור אותה... [הדבר] נוח, ואם תפתור אותה... "אותה", כלומר, את העניין.
 585 תרגום: אם תקיים אותה... [ו]אם תקיים אותה... כלומר, תפרש את המשנה.
 586 הערך כולל מופע תנאי שהובא על ידי התלמוד בתמיהה — ראה המופע בקידושין הרשום להלן
 בְּעֶרְךָ.

587 ראה גינצבורג, פירושים, א, עמ' 357, ד"ה ואפילי [!] תימר.
 588 רשמתי מופע זה על פי הק"ע, לה ע"ב, ד"ה אינה מחיצה. והפ"מ מפרש בניחותא — ראה שם,
 ד"ה ואינה מחיצה. ועיין שתא"י, עמ' 258, ד"ה א"ר מנא, שהוא מגיה "אין" ובניחותא. וצ"ע.
 589 לקריאה בתמיהה ראה ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 196, שו' 113-114. ואולם במחקרים, עמ' 344,
 ד"ה והברייתא, קרא את המאמר בניחותא. והסוגיא עדיין צ"ע. ולמופעים נוספים ע"ע אינו (בתמיהה).

אינה... תורה⁵⁹⁰ **כתובות** כה א ש' 48.

אינה איסרתה ע"ע אינה היא איסרתה.

אינה (!) אמר ע"ע אנא אמר (= אימא).

אינה ב' (!) ... ואינה ב' (!) ... ע"ע אינה כ' ... אינה כ' ...

אינה דבר תורה ברכות ג ב ש' 7; **שבת** ג א ש' 57.

****אינה היא איסרתה**⁵⁹¹ **גיטין** מח ד ש' 31 (היא ל', איסרתה); **בבא בתרא** יו ג ש' 2.

****אינה כ' ... אינה כ' ...** **גיטין** מח ד ש' 32; **בבא בתרא** יו ג ש' 3 (ב'! תחת כ', ואינה

תחת אינה²).

אינה כן פסחים כח ב ש' 11, כט א ש' 14; **יומא** מ ג ש' 38, מב ג ש' 42 (ר').

***אינה כר'**⁵⁹² **בבא בתרא** יז ד ש' 27.

אינה מוחלפה (!) ע"ע אינה מוחלפת.

אינה מוחלפת תרומות מא ד ש' 25 (מוחלפה)⁵⁹³, שם ש' 28, מז ד ש' 3; **עירובין** כ

ב ש' 2; **יבמות** יב ב ש' 14; **עבודה זרה** מא ג ש' 21 (מחלפת).

אינה מחלפת (!) ע"ע אינה מוחלפת.

אינה שאילה סוטה יח א ש' 50.

אינה תורה⁵⁹⁴ **מעשרות** מט ד ש' 55! (צ"ל: אינן)⁵⁹⁵, נא א ש' 50! (צ"ל: אינן)⁵⁹⁶, נא ב

ש' 3; **יבמות** יג ד ש' 44⁵⁹⁷; **כתובות** לג א ש' 24, שם ש' 36; **נזיר** נא ב ש' 60 (ש'),

נו ב ש' 16.

אינה ר' דאמר ר' ע"ע ואינה ר' דמר ר'.

אינו (מדרשית) ע"ע ואינו (מדרשית).

****אינו** (בתמיהה)⁵⁹⁸ **ברכות** ג ג ש' 52, ד א ש' 47 (ר'), ד ב ש' 2 (ר'), ד ג ש' 11 (ר');

פאה יז א ש' 11, יח ד ש' 36, כ ד ש' 30; **דמאי** כא ד ש' 33 (ר')⁵⁹⁹, כג ב ש' 54 (ר'),

כד ב ש' 18, כו א ש' 53 (ר'), שם ש' 54 (ר'), כו ב ש' 2 (ר'); **כלאים** כז ב ש' 26, שם

ש' 51, כט ג ש' 40 (ר'), ל ב ש' 23, שם ש' 25 (ל"ג)⁶⁰⁰, שם ש' 29, לב א ש' 43 (ר'),

⁵⁹⁰ פירוש "תורה": דאורייתא.

⁵⁹¹ כלומר, אינה אותה הדרך. וראה עוד ירושלמי נזיקין, עמ' 218, ש' 121.

⁵⁹² "אינה" = אין הלכה. ועל הסגנון במאמר זה ראה תש"ק, עמ' 12, הע' 2.

⁵⁹³ להגהה ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 246, סי' 1.

⁵⁹⁴ פירוש "תורה": דאורייתא.

⁵⁹⁵ ראה נוסח הרש"ס, לא ע"א ש' 9.

⁵⁹⁶ ראה נוסח הרש"ס, נה ע"ב ש' 2.

⁵⁹⁷ לשון הברייתא בתוספתא יבמות, פ"ג ה"ה, עמ' 46, ובמקבילה שבבבלי שם, קט ע"א ווציין

לחן היגר, ז, עמ' 302, אות ה) הוא שונה, ע"ש ושם. יתכן אפוא שהניסוח כאן הוא של הירושלמי.

⁵⁹⁸ הערך כולל גם מופעים תנאיים שהובאו על ידי התלמוד בתמיהה — ראה: דמאי כד ע"ב ש' 18;

כלאים כז ע"ב ש' 51; כתובות ל ע"ד ש' 19; בבא מציעא ח ע"א ש' 24.

⁵⁹⁹ ראה תוכפ"ש, תרומות, עמ' 479, ד"ה אבל בתוספתא.

⁶⁰⁰ ההגהה שלי, שלדעתי המאמר הבא כאן הוא באשרגה מלקמן ש' 29. ולונוץ (כט ע"ב, ד"ה אם

וכו') אינו מוחק, אלא מפרש בניחותא.

****אינו** (בתמיהה) (המשך) שם ש' 48; **שביעית** לו ג ש' 38 (2x), לו ד ש' 7 (אינו₂), שם ש' 8; **תרומות** מד ב ש' 8, מד ג ש' 12, מו א ש' 55, מח ב ש' 3 (בש-⁶⁰¹); **מעשרות** מט א ש' 60222, מט ב ש' 34 (ו-), מט ג ש' 35 (ו-); **מעשר שני** נב ג ש' 21 (ו-); **חלה** נט ב ש' 5 (ו-), נט ג ש' 36 (ו-); **שבת** ה א ש' 54, ה ב ש' 13, ז ב ש' 16 (ו-); ח ג ש' 27 (ו-), י א ש' 7, יא ד ש' 17 (ו-), יב ד ש' 44 (צ"ל: אינה⁶⁰³), יג ד ש' 41, יד א ש' 60439, יד ש' 38 (ו-)⁶⁰⁵, יז א ש' 3; **פסחים** כח א ש' 51, לד ש' 28 (ו-), שם ש' 54 (2x); לא ד ש' 60643, לג ב ש' 24 (צ"ל: אינה?⁶⁰⁷), לה ב ש' 11, לה ג ש' 7⁶⁰⁸, לו ד ש' 60960; **יומא** לח א ש' 41, לח ד ש' 61 (ו-), לט א ש' 37, מא ד ש' 1 (ו-), מג א ש' 2; **שקלים** מו ב ש' 19 (ו-); **סוכה** נג ד ש' 39; **ביצה** ס ב ש' 16, ס ד ש' 7, ס ב ש' 53 (ו-); **תענית** סו א ש' 31, סח ג ש' 3; **מגילה** ע ג ש' 61, עה ב ש' 17; **חגיגה** עז ג ש' 57; **מועד קטן** פב א ש' 36 (ו-); **יבמות** יא ד ש' 42; **סוטה** יח ג ש' 40 (ו-), יט ד ש' 20 (אינו₂), כב א ש' 34 (ו-); **כתובות** ל ד ש' 8 (ו-), שם ש' 17, שם ש' 19, לא א ש' 18 (2x); לג ב ש' 34; **גיטין** מה ד ש' 30 (אינו₁), מט א ש' 35⁶¹⁰; **נזיר** נא א ש' 49, נז ב ש' 34 (ו-), נח א ש' 8 (צ"ל: אינה⁶¹¹); **קידושין** סא ג ש' 43 (ו-); **בבא קמא** ג א ש' 1 (ו-), ג ג ש' 26, ד ב ש' 7⁶¹²; **בבא מציעא** ח א ש' 24; **בבא בתרא** יו ג ש' 2; **סנהדרין** יט ג ש' 50, שם ש' 64, כא ג ש' 55, כו ב ש' 61, כז א ש' 7; **שבועות** לו א ש' 45, לח ד ש' 3 (אינו₁), שם ש' 59; **עבודה זרה** לט ד ש' 57 (ו-), שם ש' 58 (ו-), מא א ש' 44 (ו-), מג א ש' 51 (ו-); **הוריות** מו ד ש' 38 (ו-), שם ש' 51⁶¹³. ועיין עוד ערך: אילו... אינו... (בתמיהה); שמא אינו (בתמיהה).

601 כבר הגההו כן בד"ח, נח סע"א.

602 מופע זה נכלל על פי הגירסא במקבילה בסוכה נג ע"ד ש' 39 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ, ע"ש.

603 ראה המקבילה בגיטין מט ע"ג ש' 32. וצ"ע.

604 ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 178, ד"ה כד.

605 עיין שתא"י, עמ' 185, ד"ה שאלנו. וצ"ע.

606 ראה תוכפ"ש, פסחא, עמ' 549, ד"ה ובירושלמי וד"ה ומסתבר.

607 ההגהה כאן על פי הלשון בהמשך: "כאן בנפרכת. וכאן בשאינה נפרכת" (וש' 26), וכו', ע"ש.

כלומר, לשון נקבה.

608 הפ"מ (נז ע"א, ד"ה מעתה) מפרש "אינו" זו בלשון שאלה, אבל יתכן שפירוש "בעי" שם —

מקשה, ו"אינו" — בתמיהה. וצ"ע.

609 ראה תוכפ"ש, פסחא, עמ' 628, הע' 20.

610 עיין פ"מ, מד ע"א, ה"ה, ד"ה והא לא אקדים; ושתא"י, סוף עמ' 422, ד"ה מ"ט. והגירסא בסוגיא

מסופקת. וצ"ע.

611 לשון הגמרא כאן: "ושכתב זרעו בלא כך אינו מטמא אלא שאין תולין בה מעת לעת". וראה

הפ"מ, מו ע"ב, [ה"ד], ד"ה ושכתב זרעו. ועל פי זה הגהתי.

612 המופע מסופק. כי הלשון קשה, והמפרשים מגיחים — ראה: ר"י לוי, פירוש לב"ק, עמ' 109, ד"ה

מכיון; שתא"י, עמ' 470, ד"ה מכיון. ויתכן שאין להגיה, ויש לקרוא את הביטוי בלשון קושיא. וצ"ע.

613 למופעים נוספים ע"ע: אינו (בתמיהה); ואין (בתמיהה). וישנו מופע נוסף של "אינו" בעירובין

יט ע"ב ש' 28, והוא נתפרש בתמיהה על ידי ליברמן — ראה ירוכ"פ, עמ' 237, ד"ה ולמה עושין. והוא

אינו... דבר תורה תרומות מ ג ש' 50.

אינו אומר כן אלא פאה יו א ש' 18.

אינו דין (בניחותא) קידושין נח ב ש' 36.

אינו דין (בתמיהה) ברכות יא א ש' 52, שם ש' 54; מעשר שני נב ב ש' 29, שם ש' 37;

פסחים לא ד ש' 56, לד ד ש' 3, שם ש' 13, שם ש' 32, שם ש' 40; יומא מד א

ש' 15; מגילה עד ד ש' 64 (אין!), עה א ש' 1; חגיגה עט ב ש' 220; יבמות ו ד ש' 72,

שם ש' 9, ח ג ש' 52, ט ד ש' 33, שם ש' 42; סוטה יח א ש' 73; נדרים לט ג ש' 42;

גיטין מד ד ש' 5; נזיר נב ד ש' 31, נו ג ש' 52, נז ג ש' 56, נז ד ש' 5, שם ש' 24;

קידושין נח ב ש' 35, שם ש' 39, שם ש' 42, שם ש' 49, שם ש' 51, נח ד ש' 49, נט

ג ש' 52; סנהדרין כ ב ש' 2, כב א ש' 48, שם ש' 49, כב ב ש' 23 (אין!), כד ב ש' 16,

שם ש' 18, ל א ש' 10; שבועות לח ג ש' 52.

אינו חולק (מעניין חילוק) שבת ט ג ש' 37, שם ש' 51.

אינו (!) יודע ע"ע אין אני יודע (?) (בניחותא).

אינו יכול... אינו יכול תרומות מ ג ש' 45; יבמות ט ב ש' 34-35, יג ד ש' 5; סוטה

יו ב ש' 25-26; קידושין סה ד ש' 20-21. וראה עוד ערך: אין את יכול עד אין את יכול

...אין את יכול... אין את יכול.

אינו (!) כן אמר ר' ע"ע לא כן אמר ר' (בתמיהה).

אינו כתוב שבת ט ג ש' 46, יא ד ש' 58 (ש-).

***אינו מדבר אלא ב' בבא קמא ד ג ש' 4, שם ש' 18.**

אינו מזכיר פסחים לב ד ש' 7, לו ד ש' 22.

אינו מחזור ע"ע ואינו מחזור.

אינו מלמד פאה יו ג ש' 28; שבת ט ג ש' 31, יא ד ש' 58 (צ"ל: +אלא)⁶¹⁴; פסחים

לב ב ש' 51; נזיר נד ג ש' 44; סנהדרין כד ג ש' 56 (ל"ג אינו?)⁶¹⁵.

אינו נידון פאה יט ג ש' 36, שם ש' 58.

אינו עבר (!) ע"ע איכי (!) עביד.

אינו צריך יומא לט ד ש' 26, מ א ש' 34; כתובות כז ד ש' 12 (ש-), שם ש' 17 (ש-);

שבועות לח ג ש' 50 (ש-), שם ש' 53 (ש-), שם ש' 57 (ש-), שם ש' 60 (ש-).

מפרש בתמיהה גם את המשך המאמר — ראה שם, ד"ה ואין עושין. והעיקר, לדעתי, כשתא"י (ריש עמ' 192, ד"ה וחכ"א [עמ' 191]) שמהפך את הגירסא, והכל בניחותא, עי"ש. ודברי הגמרא שם, להלן ש' 31 ואילך, מוכיחים שכן עיקר. ולכן לא כללתי מופע זה ברשימה. והמופע שביבמות ח ע"ב ש' 10 נתפרש על ידי ליברמן בניחותא — ראה תוכפ"ש, יבמות, עמ' 84, ד"ה ונשאלת. והמופע שביבמות יא ע"ב ש' 11 נתפרש על ידי ליברמן בלשון קושיא — ראה תוכפ"ש, יבמות, עמ' 119, ד"ה ברם; שם, הע' 56. ועיין מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 635, ד"ה ז"א שהתוס'. וצ"ע. גם המופע שבבבא בתרא טו ע"א ש' 35 (ושם: "ואינו") אינו שייך לכאן. וראה מה שפירש בו ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 203, ד"ה ואפ"י יכול; שם, הע' 4.

⁶¹⁴ ההגהה על פי שתא"י, ריש עמ' 176, ד"ה ולא.

⁶¹⁵ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 169, ד"ה ולית לר"א. ולמופעים נוספים מסופקים ע"ע מלמד (בינוני).

****אינו קרוי ראש השנה נח ד ש' 20; בבא בתרא יד ג ש' 35?616.**
אינו קרוי... אלא... פסחים כט ג ש' 8; נזיר נא ד ש' 56-57, נה א ש' 63; עבודה זרה מג ב ש' 2, מג ד ש' 4.

אינו תורה ⁶¹⁷ **חלה נט ב ש' 64.**
איני (!) (בתמיהה) ברכות ו ג ש' 27?618.
****איני יודע (בתמיהה) ⁶¹⁹ כתובות כז ג ש' 43; בבא מציעא יא ד ש' 3.**
איני מקבל עלי את הדבר הזה נידה נ ג ש' 620. ועיין עוד ערך אני איני מקבל עלי את הדבר הזה אלא.

אינן (בתמיהה) פאה יט ב ש' 149 (צ"ל: אינו) ⁶²¹; תרומות מ ב ש' 23 (ו-), מב ב ש' 57; מעשרות נא א ש' 52, נא ג ש' 46; ערלה ס ג ש' 50; עירובין כא ד ש' 43?622, כג ד ש' 15?623; פסחים כז ב ש' 12, ל ד ש' 19 (ו-), שם ש' 20?624, לג ב ש' 43, לד ב ש' 26; מגילה סט ד ש' 47; מועד קטן פא ב ש' 57 (ו-), שם ש' 58; יבמות ח א ש' 44, ח ד ש' 32, י ב ש' 1; כתובות לד ג ש' 53; גיטין מג ב ש' 25 (אנן); מה ב ש' 19 (ו-), מט ב ש' 26; סנהדרין כד ג ש' 625?626. ועיין עוד ערך אילו... שמא אינו... (בתמיהה).

⁶¹⁶ עיין ירושלמי נזיקין, עמ' 198, ש' 23.

⁶¹⁷ פירוש "תורה": דאורייתא.

⁶¹⁸ לשון המאמר: "אם אין גבירתי טובלת איני טובלת". והלשון בתחילת הסיפור: "מעשה באחד שבא להיזקק עם שפחתו של רבי" (שם, ש' 26). ולדעתי, המילים "של רבי" הן באשגרה, ולא גרסינן להי (שלא כגינצבורג, פירושם, ב, עמ' 244, ד"ה מעשה) — ראה לעיל: "שפחתו של רבי אליעזר" (ה ע"ב ש' 58). ולשון דומה ראה: "ויצאת שפחה משל בית רבי" (שביעית לח ע"ג ש' 38 = מגילה עג ע"א ש' 37). ואדם זה רצה להיזקק עם שפחתו שלו בנידותה, והיא ענתה לו בעוקצנות בסירובה: אם אין גבירתי, כלומר אשתך, טובלת, אני איני טובלת! רמזה לו שהיא טובה מאשתו. ומתוך שחרה לו על תשובתה, ענה לה: "ולא כבהמ' את" (שם, ש' 27).

⁶¹⁹ ישנם מופעים נוספים של "איני יודע" האמורים בניחותא ועניינם חוסר ידיעה ממש במעשה שהיה, ולא נכללו. ראה מה שכתבתי במבוא, עמ' פא, ד"ה כיצא בזה (הראשון); שם, הע' 235.

⁶²⁰ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 145, ש' 74.

⁶²¹ ההגהה על פי לשון המשנה שם, פ"ו מ"ב. וכללתי את הביטוי הזה כאן אף על פי שהוא לשון המשנה, מפני שבמשנה הוא אמור בניחותא, וכאן בתמיהה.

⁶²² ראה ירוכ"פ, עמ' 280, סוף ד"ה ר' יודה בן פזי. וצ"ע.

⁶²³ ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 1098, סוף ד"ה כך.

⁶²⁴ "פי' בתמיהה" (לשון המאירי שהובא בירוכ"פ, עמ' 433, ד"ה קיבלו; והוא גורס "אין").

⁶²⁵ ההגהה שלי. והק"ע מגיה: "אינון" (ג רע"ב, ד"ה ה"ג אינון), והפ"מ לא הגיה (שם, ד"ה והא תנינן).

וראשון עיקר.

⁶²⁶ לפי גירסת הר"ש ופירושו בערלה סא ע"ב ש' 32 יש להוסיף "אינן" הבא שם — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 451, ד"ה אלא שלפירוש. ולמופע נוסף השייך לברכות ג ע"ב ש' 9, וחסר בד"ו, ראה הנוסח בחידושי הרשב"א ברכות, ח ע"ב, [ד"ה ולענין, עמ' כד] (אהצ"ל, ברכות, עמ' 18, ד"ה אמר רבי אחא). וראה עוד גינצבורג, פירושם, א, ריש עמ' 129, ד"ה בכ"י הגגיה; שם, הע' 19. ולמופע נוסף השייך לשבת ט ע"ד ש' 29, וחסר בד"ו, ראה מה שהערתי בערך "חולקין (מעניין חילוק)" לשבת ט ע"ד ש' 29. ולמופע נוסף בבבא בתרא בכ"א ראה מה שהערתי בערך "אין (בתמיהה)" לבבא בתרא יד ע"ד ש' 15.

אינן דומין חלה נט ד שו' 55.

אינן חולקין (מעניין חילוק) **כלאים** לא ב שו' 41; **שבת** ט ג שו' 147; (אינ' ול"ג לה) 627, שם שו' 48, שם שו' 52, ט ד שו' 628, שם שו' 29; **סנהדרין** כד ג שו' 629, שם שו' 53 (חולקין!) 630, שם שם 631.

אינן חולקין (!) ע"ע אינן חולקין (מעניין חילוק).

אינן נעשין גיטין מג ג שו' 60, נ ג שו' 632.

אינן (!) קיימין ע"ע אנן קיימין.

***אינן (!) קיימין אלא** 633 **בבא קמא** ד א שו' 57 (צ"ל: לינן) 634.

אינן קרויין (!) קידושין סא ג שו' 35.

אינן תורה 635 **מעשרות** נ ג שו' 636.

אינשא רבא 637 **ברכות** יב א שו' 47 (אנשא); **סנהדרין** יח ג שו' 20 (רבה), כא ד שו' 17.

אינשא רבה ע"ע אינשא רבא.

איסתלק ר' 638 **תענית** סג ד שו' 60.

627 ראה: שתא"י, עמ' 168, ד"ה ר"א שאל; ירוכ"פ, עמ' 131, ד"ה הדא אמרה; אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 317, ס' 38; שם, הע' 1; מבואות לסה"א, עמ' 513, [ט ע"ג], שו' 47; שם, הע' 19.

628 ראה מה שהערתי להלן, נספח ה', בריש ערך "ושני דברים שיצאו מן הכלל אינן חולקין".

629 לשון הגמרא כאן: "מכיון שאינן מצטרפין אינן חולקין" (שם, שו' 44). ובשרי"ר: "שאינן מצטרפין חולקין" (עמ' 259 שו' 37). ונראה לי שיש לגרוס בשני המקומות: "מכיון שאינן מצטרפין אינן חולקין". ואין "שאינן" אלא "שהן", והמאמר בלשון קושיא. ובמקבילה בשבת ט ע"ד שו' 21: "מכיון שאינן מצטרפין חולקין (!)". וכבר הגיה הפ"מ בלשון ראשון שם: "אינן חולקין", אלא שהוא מגיה "שהן" תחת "שאינן" (שם, מו סע"א, ד"ה ולא מותניתא), ואינו צריך. וליברמן (ירוכ"פ, עמ' 133, ד"ה אמר ליה) פירש את המאמר בתמיהה לפי גירסתו, עיי"ש. ולעצם העניין, אין הבדל בין שני הפירושים.

630 להגהה עיין ירוכ"פ, סוף עמ' 133, ד"ה ולית לר' אלעזר. ומתוך דברי ליברמן שם, נראה שהוא מפרש את המופע הזה בניחותא. אבל לפי תחילת הלשון: "**על דעתיה דר' אלעזר** אינן חולקין (!)" (שם, שו' 52), נראה יותר שיש להגיה "אין חולקין", ר"אין" = "הן", והלשון בתמיהה. ולעצם העניין, אין הבדל בין שתי הגירסאות. והלשון במקבילה בכלאים לא ע"ב שו' 40: "**ולית ליה לר' אלעזר** חולקין (!)", ובמקבילה בשבת ט ע"ד שו' 29: "חולקין!" (ו"ליה" ליתא שם, שו' 28; ונרשמו שתיהן להלן, בערך "חולקין [מעניין חילוק]"), ויש להגיה בשתיהן "אינן חולקין", כלומר, בתמיהה, כהגתו וכפירושו של לונץ בכלאים לח ע"ב, וכהגת ליברמן בדיבור הנ"ל.

631 למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע חולקין (מעניין חילוק).

632 למופע נוסף שנשתבש ע"ע נעשין.

633 תרגום: אין אנחנו עומדים (כלומר, עוסקים) אלא.

634 ההגהה על פי כ"א, עמ' 10 שו' 22. וכן עיקר, כי המאמר הוא בארמית. ובמאמרי "לבעיית עריכתה", סוף עמ' 149, נמשכתי אחרי נוסח ד"ו המשובש (וראה עוד שם, עמ' 150, הע' 49). וכן נמשך אחריו ליברמן, תוכפ"ש, כתובות, עמ' 347, הע' 33.

635 פירוש "תורה": דאורייתא.

636 למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע אינה תורה.

637 תרגום: אדם גדול.

638 תרגום: נסתלק ר'. כלומר, שתק כי לא היה לו מה להשיב. וראה תוס"ר, ד, עמ' 48, שו' 33/34.

איפשר כל מאן דנא שאיל ליה הוא מגיב לי (בלשון שאלה או בתמיהה)

איבעד (!) לה... איבעד (!) לה... ע"ע עבד לה... עבד לה...⁶³⁹.

איפשר (בלשון שאלה) **סנהדרין** כא ד שו' 12. ועיין עוד ערך היך איפשר (בלשון שאלה).
איפשר (בתמיהה) **ברכות** יג א שו' 31 (ו-); **פאה** טו ג שו' 36; **דמאי** כא ד שו' 53, כב א שו' 221⁶⁴⁰; שם שו' 31; **תרומות** מה ד שו' 51⁶⁴¹; **מעשרות** נ ג שו' 54 (ו-); **שבת** ב ג שו' 19 (ואפשר)⁶⁴²; **פסחים** לד ב שו' 41 (ו-); **שקלים** מח ד שו' 39; **סוכה** נב ג שו' 12 (ו-), נג ג שו' 20 (ו-); **תענית** סו ג שו' 6, סט ג שו' 32; **חגיגה** עח ב שו' 48 (ו-); **כתובות** לג ג שו' 23; (צ"ל: או [= הוא] כשר)⁶⁴³; **גיטין** מח ג שו' 40 (ו-); **קידושין** סא ב שו' 25; **סנהדרין** כא ד שו' 27, שם שו' 29, כב א שו' 244, כח ג שו' 244; **מכות** לא ד שו' 42 (ו-)⁶⁴⁴. ועיין עוד ערך ואיפשר כן (בתמיהה).

איפשר (= אי אפשר⁶⁴⁵; בתמיהה) **נדרים** לז ד שו' 34⁶⁴⁶; **שבועות** לד ד שו' 25.
איפשר... איפשר... (הראשונה בניחותא והשנייה בתמיהה) **ביכורים** סג ד שו' 35; **יבמות** ג א שו' 25⁶⁴⁷.

איפשר כל מאן דנא שאיל ליה הוא מגיב לי (בלשון שאלה או בתמיהה)⁶⁴⁸ **סנהדרין** כ ד שו' 5.

⁶³⁹ בערך "תמן הוא עבד לה... וכא הוא עבד לה..." המצוין שם.

⁶⁴⁰ אני מפרש מופע זה והמקביל לו בתענית סו ע"ג שו' 6 בתמיהה. ואני גורס בהמשך: "דנא חמי" תחת "דלא חמי", כלומר, דאנא. גם שתא"י (ועמ' 293, ד"ה כל אילין) מפרש בתמיהה, אלא שהוא מגיה בדרך אחרת, עי"ש. אבל אפשריין פותר אותו כ"אי אפשר" ובניחותא — ראה: מחקרים, ב, א, עמ' 159, סוף הערה לשורה 22; מבוא לנוה"מ, עמ' 1214, ד"ה ורגיל בירוש'. וצ"ע. וקשה להגיה "איפשי" תחת "איפשר" כדרך שהגיה ליברמן במקום אחר (ירוכ"פ, עמ' 499, ד"ה אין רשות, שאין הלשון נוחה. ועוד, שהוא לשון עברי, וכאן בארמית אכן קיימין.

⁶⁴¹ אולי יש לקרוא "איפשר" כאן בלשון שאלה רטורית.

⁶⁴² מופע זה נפתר על ידי ליברמן: ואי אפשר, ובניחותא — ראה ירוכ"פ, עמ' 8, ד"ה ואפשר. וכן פתר מלמד — ראה מלמד, פרקי מבוא, עמ' 620, סי' 3 (ובהערה 615 שם, יש לתקן: מבואות לספרות האמוראים תחת "התנאים"; והציונים להערות שם חסרים אצלו, וצריך להיות: עמ' 385, הע' 12; עמ' 461, הע' 8; עמ' 466, הע' 2). אבל שתא"י (ריש עמ' 146, ד"ה מן הדא) מפרש בתמיהה. ועל פיו רשמתי.

⁶⁴³ ההגהה על פי תוכפ"ש, שבת, עמ' 111, הע' 21. וראה עוד מה שהארכתי בזה להלן בהערה לערך "כי (!) (= כ"ף הדמיון)".

⁶⁴⁴ לא כללתי את המופע בחלה ס ע"ב שו' 26, כי פירושו — אי אפשר, ובניחותא.

⁶⁴⁵ ראה: גינצבורג, פירושים, א, עמ' 368, הע' 12; מבוא לנוה"מ, עמ' 1213, ד"ה אי ואילך. וראה עוד בירנבאום, ריש עמ' 75.

⁶⁴⁶ להגהת המשך המאמר כאן, ובשבועות שבסמוך, ראה שתא"י, עמ' 401, ד"ה איפשר.

⁶⁴⁷ ישנם עוד שני מופעים כאלה בהוריות בכ"ל. כי הנוסח בד"ו שם, מח ע"ג שו' 12: "איפשר... אי אפשר", וכן הוא שם, שו' 14; והכל בניחותא. אבל הנוסח בכ"ל, לפני ההגהה, במקום הראשון: "אי אפשר... איפשר" (ועמ' 584 שו' 13-14), ו"אי" נקודה לסימן מחיקה, וצריך לומר: איפשר... איפשר; הראשונה בניחותא והשנייה בתמיהה. והנוסח במקום השני: "איפשר... איפשר" (שם, שו' 15) כהוגן. ולא כללתי את הביטוי "איפשר... אבל אי אפשר" שבמועד קטן פג ע"א שו' 52-53, כי כולו אמור בניחותא.
⁶⁴⁸ תרגום: אפשר כל מה שאני שואל אותו הוא משיב לי? (או: הוא משיב לי?).

איפשר לומר פאה טו א שו' 27; שבת ט ב שו' 32, יא ב שו' 11; ראש השנה נו ג שו' 13; סנהדרין כא ג שו' 49; שבועות לה ג שו' 2.
איפשר לומר... איפשר לומר... (איפשר = אי אפשר)⁶⁴⁹ חגיגה עח ד שו' 29-30.
איפשר לומר... ואת אומר... ע"ע איפשר לומר... ואת אמר... (הסיפא בתמיהה).
איפשר לומר... ואת אמר... (הסיפא בתמיהה)⁶⁵⁰ פאה יו ג שו' 1-2 (ותימר); שביעית
לד א שו' 44-45; יבמות ב ג שו' 11-12 (או').
איפשר לומר... ואת אמר הכין (הסיפא בתמיהה)⁶⁵¹ חלה נז ג שו' 31-32 (הכן); סוטה
כ א שו' 25, שם שו' 26-27 (ותאמר).
איפשר לומר... ואת אמר הכן ע"ע איפשר לומר... ואת אמר הכין (הסיפא בתמיהה).
איפשר לומר... ותאמר הכין ע"ע איפשר לומר... ואת אמר הכין (הסיפא בתמיהה).
איפשר לומר... ותימר... ע"ע איפשר לומר... ואת אמר... (הסיפא בתמיהה).
איפשר מימר⁶⁵² שביעית לח ג שו' 51.
איצטררכת (!) ליה ע"ע איצטרכת ליה (כלומר, נצרכה לימוד).
איצטרכת לי ע"ע איצרכת לי.
איצטרכת ליה (כלומר, ללמד)⁶⁵³ שבועות לח ג שו' 21⁶⁵⁴.
איצטרכת ליה (כלומר, נצרכה לימוד)⁶⁵⁵ דמאי כו ב שו' 45 (דאצרכת); שבועות לח ד
שו' 37 (איצטריכות! וצ"ל: דאיצטרכת)⁶⁵⁶.
איצרכת לחברייא⁶⁵⁷ שביעית לח ג שו' 37 (אצרכת); מגילה עג א שו' 36.
איצרכת לי⁶⁵⁸ ברכות ד ב שו' 10 (צריכת!), יא ב שו' 34 (אצרכת); עירובין יח ד שו' 52
(איצטרכת); מגילה עג א שו' 46. וראה עוד ערך צריכה לי.
איכלס ר' דמר שמועה משום דזעיר מיניה ע"ע אקלס ר' דמר שמועה משום זעיר
מיניה.
איכפד (!) ר' ע"ע ואיכפד ר'.
איקרי (!) ע"ע קרוי.
איקשון (ציווי)⁶⁵⁹ תרומות מג ג שו' 31.
אירע ע"ע שאירע.

⁶⁴⁹ לפירוש "איפשר" כ"אי אפשר" ראה תוס"ר, ג, עמ' 80, שו' 19/20.

⁶⁵⁰ תרגום: אפשר לומר... ואתה אומר...!;

⁶⁵¹ תרגום: אפשר לומר... ואתה אומר כך?!

⁶⁵² תרגום: אפשר לומר.

⁶⁵³ תרגום: נצרכה לו. כלומר, נצרכה לו (כלומר, לתנא) הברייא ללמד את הדין.

⁶⁵⁴ הנוסח בקטע סבונה: "צריכה ליה" (עמ' 296, קטע 3.2). ונראה לי, שהעיקר כגירסא שלנו.

⁶⁵⁵ תרגום: נצרכה לו. כלומר, היה מסופק בה.

⁶⁵⁶ ראה הלשון בערך "מן דאצרכת ליה חזר ופשטה".

⁶⁵⁷ תרגום: נצרכה לחברים. כלומר, היו מסופקים בה.

⁶⁵⁸ תרגום: נצרכה לי. כלומר, הייתי מסופק בה.

⁶⁵⁹ תרגום: תקשו.

איש (!) תניי תני ע"ע אית תניי תני.

אישאיל ליה ע"ע שאל לה (בינוני).

אישתאלית (!) לאילין דבי ר' ינאי⁶⁶⁰ **שביעית** לח ב שו' 35 (אשתאלית! וצ"ל: אשתאלת); **מעשרות** מט ג שו' 18 (צ"ל: אשתאלת).

****אישתאלת לר'**⁶⁶¹ **כלאים** כח ג שו' 10 (אשתאלת); **שבת** יב א שו' 1, יג ג שו' 54, שם שו' 59; **ביצה** ס ג שו' 61 (אשתאלת); **מגילה** עד ב שו' 49; **בבא קמא** ג א שו' 50 (2x), ד ב שו' 15 (2x); **הוריות** מח ג שו' 47. וראה עוד ערך: **אישתאלית (!) לאילין דבי ר' ינאי**; אשתאלת לאילין דבית כרסנה; כמה דאישתאלת על דר', כך אשתאלת על דר'.
***אישתכח**⁶⁶² **בבא קמא** ד א שו' 59.

אישתעית ע"ע כמה דאישתעי קרייא אישתעית מתניתא.

אישתעית ע"ע כמה דאישתעי קרייא אישתעית מתניתא.

אית (בתמיהה)⁶⁶³ **שבת** ח ד שו' 29; **תענית** סה א שו' 57, סו ד שו' 5 (ו-); **מועד קטן** פ ד שו' 63?64, פג ב שו' 36; **סנהדרין** כב ב שו' 10 (ו-), כה ב שו' 8; **מכות** לא ב שו' 20 (ו-)⁶⁶⁵.

אית (!) ע"ע אית ליה.

אית אמר (!) ... אית אנן אמרין ... ע"ע אית מרין ... ואית מרין

אית אמרת (!) ע"ע איתאמרת.

***אית בה לחומרא, ואית בה לקולא**⁶⁶⁶ **בבא קמא** ה א שו' 26. ועיין עוד ערך: ואית בה לקולא, ואית בה לחומרא; יש בו להקל, ויש בו להחמיר (?).

אית בהו (!) ... ואין בהו (!) ...⁶⁶⁷ **נזיר** נא ד שו' 39 (צ"ל: בהון, צ"ל: ואית)⁶⁶⁸.

אית ביה ... ואית (!) ... ע"ע אית ביה ... ואית ביה

אית ביה ... ואית ביה ...⁶⁶⁹ **נזיר** נא ד שו' 32 (ביה₂ לוי⁶⁷⁰), שם שו' 46.

אית ביניהון ע"ע ביניהון.

⁶⁶⁰ תרגום: נשאלה ל[חכמים] האלה של בית ר' ינאי.

⁶⁶¹ תרגום: נשאלה לר'.

⁶⁶² פירוש: נמצא. כלומר, לעניין הדין, כמשמעות הערך "נמצא", עיי"ש בהערה.

⁶⁶³ תרגום: ויש?!

⁶⁶⁴ בפירוש המופע הזה נחלקו המפרשים — הק"ע (ו ע"ב, סה"ח, ד"ה אית לן) מפרש בתמיהה, והפ"מ (שם, ד"ה וא"ל אית) בניחותא. וצ"ע.

⁶⁶⁵ לשון הגמרא כאן: "ואית נבולין סגין מאן (!) אילין" וכו'. וללשון דומה ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 214, שו' 60 (והעיר ליברמן על הדמיון הזה שם, הע' 9).

⁶⁶⁶ תרגום: יש בה לחומרה, ויש בה לקולה. כלומר, יש בדבר להקל ולהחמיר. והנוסח בכו"א: "אית בה לקולא ואית בה לחומרא" (עמ' 18 שו' 71), והוא נראה עדיף. וראה שם, עמ' 220, שו' 4.

⁶⁶⁷ תרגום (אחרי ההגהות): יש בהם ... ויש בהם

⁶⁶⁸ הלשון "בהו" הוא לשון בבלי, לכן הגהתי "בהון". ולהגהה "ואית" ראה תוכפ"ש, פסחא, עמ' 643, ד"ה ובירושלמי. ויש להוסיף שכן הוא בכו"ל: "ואית בהו" (עמ' 243 שו' 31).

⁶⁶⁹ תרגום: יש בו ... ויש בו

⁶⁷⁰ הנוסח בצלע השנייה בכו"ל: "ואית ביה" (עמ' 243 שו' 25), ונשמטה "ביה" בטעות על ידי הסדר.

אית בר נש אמר לרביה (בתמיהה)⁶⁷¹ **פסחים** לג ג ש' 5 (ו-); **שקלים** מז ב ש' 24, שם ש' 27; **ראש השנה** נו ד ש' 25, שם ש' 28⁶⁷².

אית בר נש דיימר הדא מילת' (בתמיהה)⁶⁷³ **דמאי** כה ב ש' 32.

אית דאמרי (!) ... ואית דאמרי (!) ... ע"ע אית דאמרי... ואית דאמרי....

אית (!) דאמרי ע"ע ואית דאמרי.

אית דאמרי... ואית דאמרי...⁶⁷⁴ **ברכות** ה ג ש' 8 (ו-; דמרי); **פאה** טו ג ש' 22-21

(ו-; דמרי תחת דאמרי²); **דמאי** כב א ש' 32-33 (דאמרי); **שבת** יד ד ש' 29; **שקלים**

מז ג ש' 12 (דאמרי); ל"ג ואית דאמרי⁶⁷⁵, מח ד ש' 41; **קידושין** סא ב ש' 10 (ו-)⁶⁷⁶.

אית דאמרי... ואית דאמרי... ואית דאמרי (!) ...⁶⁷⁷ **קידושין** ס ב ש' 14-15

(צ"ל: דאמרי)⁶⁷⁸, **בבא קמא** ז ג ש' 28-29 (דמרי, אית תחת ואית¹, אית תחת ואית²)⁶⁷⁹;

בבא בתרא יג ד ש' 36-37 (דמרי); **סנהדרין** כ ג ש' 37-38 (דמרי תחת דאמרי¹,

חמרי! תחת דאמרי²)⁶⁸⁰, אית! תחת ואית², דמרי תחת דאמרי).

אית דבעי מימר⁶⁸¹ **ברכות** ג א ש' 28 (ו-), ו ג ש' 35, ט ב ש' 3; **פאה** טו ג ש' 60

(ו-); **דמאי** כב ד ש' 29; **כלאים** כט ב ש' 2, כט ג ש' 32, לא ב ש' 9 (ו-); **שביעית** לז

ג ש' 14 (ו-, מימור); **תרומות** מב ג ש' 57 (ו-); **מעשרות** נב א ש' 30; **חלה** נח ג ש' 38

(אין; תחת אית)⁶⁸², **שבת** ג ד ש' 34 (ו-), ט א ש' 4 (ו-), יא ג ש' 1, יד ד ש' 52, יו ב

ש' 30 (ו-); **עירובין** יט א ש' 38 (ו-, בעי), שם ש' 43; **פסחים** לז ד ש' 42 (ו-); **יומא** לט

א ש' 51, מד ב ש' 21 (ו-), שם ש' 55, שם ש' 59 (ו-), מה ב ש' 17; **סוכה** נד ד ש' 20;

ביצה ס ד ש' 25, סא ב ש' 11; **תענית** סג ד ש' 1; **חגיגה** עט ד ש' 31, שם ש' 36,

שם ש' 40; **מועד קטן** פא ג ש' 40, פב א ש' 64, פב ג ש' 37; **יבמות** ז א ש' 24 (ו-),

י ב ש' 8, שם ש' 13 (ו-; צ"ל: ומאן דאמר⁶⁸³); **סוטה** כ ג ש' 27 (ו-); **כתובות** לד ג

⁶⁷¹ תרגום: יש אדם [ש]אומר לרבו!

⁶⁷² המשך הלשון חסר כאן — ראה המקבילה בשקלים מז ע"ב ש' 27 הרשומה לעיל פָּעֶרְך.

⁶⁷³ תרגום: יש אדם שיאמר דבר זה!;

⁶⁷⁴ תרגום: יש אומרים... ויש אומרים....

⁶⁷⁵ ההגהה על פי המקבילות בשבת יא ע"א ש' 44 ופסחים לז ע"ג ש' 41. ולעצם העניין ראה

ליברמן, ספרי זוטא, סוף עמ' 100, ד"ה יתר על כן.

⁶⁷⁶ למופע נוסף מסופק ע"ע ואית דאמרי.

⁶⁷⁷ תרגום: יש אומרים... ויש אומרים... ויש אומרים....

⁶⁷⁸ הנוסח כאן בצלע השלישית בכ"ל: "ואית דאמרי" (עמ' 291 ש' 28), והסדר פתר בטעות "דאמרי"

תחת "דאמרי".

⁶⁷⁹ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 127, ש' 70.

⁶⁸⁰ הנוסח כאן בכ"ל: "ואית דמרי" (עמ' 431 ש' 8), והסדר שגה.

⁶⁸¹ תרגום: יש [מין] שרוצה לומר. לרשימת ביטוי זה במסכת נזיקין, ראה תש"ק, עמ' 17, הע' 1

(הציון "י"ח ע"א" בבבא בתרא, הוא לפי הציון המוטעה שבד"ו, וצריך להיות: י"ד ע"א). וראה שם, ד"ה

יחס (הראשון).

⁶⁸² להגהה ראה מסכת חלה, הוצאת בית המדרש, יט ע"א; שם, שניי נוסחאות, אות ב.

⁶⁸³ ההגהה על פי המקבילה בכתובות לד ע"ג ש' 64.

****אית דבעי מימר** (המשך) שו' 60; **נדרים** לז ד שו' 45; **גיטין** מג ב שו' 41 (ו-), מה ג שו' 51 (ו-); **נזיר** נה א שו' 58; **קידושין** סא א שו' 62 (ו-); **בבא קמא** ג ד שו' 37 (ו-), ד ב שו' 59 (ו-); **בבא מציעא** ט ד שו' 24 (ו-); **בבא בתרא** יד ד שו' 11 (ו-); **סנהדרין** יט ג שו' 1 (ו-); **מכות** לא ג שו' 57 (ו-); **שבועות** לד ד שו' 38 (ו-), לח ג שו' 27 (ו-), מימר ל"ו⁶⁸⁴; **עבודה זרה** מ ד שו' 68554.

אית דבעי מימר... אית דבעי מימר...⁶⁸⁶ **ברכות** ד ג שו' 31-32; **פאה** כ א שו' 10; **דמאי** כב ג שו' 32 (ואית תחת אית₂); **שביעית** לח ד שו' 46-47 (ואית תחת אית₂); **שבת** ג ב שו' 41 (ואית תחת אית₂), ד א שו' 47 (ואית תחת אית₂); **עירובין** כו א שו' 23-24 (ואית תחת אית₂)⁶⁸⁷, כו ד שו' 7; **יומא** מד ג שו' 8; **שקלים** נ ג שו' 15; **מועד קטן** פב ד שו' 3; **כתובות** כד ד שו' 46 (ואית תחת אית₂); **נזיר** נג ג שו' 22 (את! תחת אית₁)⁶⁸⁸.
אית דבעי מימר... ואית דבעי מימר... ע"ע אית דבעי מימר... אית דבעי מימר...
אית דבעי מימר... ואית דבעי מימר... אית (!) דבעי מימר...⁶⁸⁹ **סוטה** יו ג שו' 54-55 (צ"ל: ואית)⁶⁹⁰; **עבודה זרה** מד ד שו' 41-44 (ו-), ואית תחת אית₂).

אית דבעי מישמעניה מן הדא⁶⁹¹ **ברכות** ח ב שו' 11 (מישמעניה); **פאה** יח א שו' 35 (מישמעניה); **כלאים** לא ב שו' 11 (נישמעניה)⁶⁹²; **שביעית** לד ב שו' 17 (ו-), (נישמעניה)⁶⁹³; **מעשרות** מח ג שו' 36; **מעשר שני** נג ב שו' 22 (משמע! וצ"ל: משמעניה); **ערלה** סב ד שו' 10 (נישמעניה); **עירובין** כו א שו' 25 (נישמעניה); **פסחים** כז א שו' 41 (ו-), דבעי אימרו, (נישמעניה)⁶⁹⁴; **יומא** מה א שו' 23 (ו-); **מועד קטן** פ א שו' 48 (ו-), פ ג שו' 21 (ו-), דבעי

⁶⁸⁴ ההגהה מתאשרת מקטע סבונה (קטע 5.1, עמ' 274 שו' 3; וראה עוד שם, עמ' 296).
⁶⁸⁵ למופע נוסף מסופק ע"ע נמצאת אומר. וראה עוד הגהת שתא"י שהערת עליה בערך "הוון בעי מימר" ליבמות י ע"ב שו' 16 (והוא מגיה שם: "אית דבעיין מימר"), והגהתו שהערת עליה בערך "מה חמית מימר" לפסחים לה ע"א שו' 47. וראה עוד מה שהערת בערך "אית דבעי מישמעניה מן הדא" לשביעית לד ע"ב שו' 17.

⁶⁸⁶ תרגום: יש [מין] שרוצה לומר... [ן]יש [מין] שרוצה לומר...
⁶⁸⁷ גינצבורג (פירושם, א, ריש עמ' 278, ד"ה אית דבעי) מסופק באיבר השני שמא הוא "הוספה על פי הבבלי מנחות ל"ו, ב".

⁶⁸⁸ הנוסח כאן בכ"ל: "אית דבעי מימר" (עמ' 252 שו' 34), והסדר שגה.
⁶⁸⁹ תרגום (אחרי ההגהה): יש [מין] שרוצה לומר... ויש [מין] שרוצה לומר... [ן]יש [מין] שרוצה לומר...
⁶⁹⁰ ההגהה על פי כ"ר, עמ' 3א שו' 40.

⁶⁹¹ תרגום: יש [מין] שרוצה לשמוע (כלומר, ללמוד) אותה מזאת.
⁶⁹² ליברמן מגיה כאן: "מישמעניה" על פי כ"ר (ושם: "משמענה") — ראה ירוכ"פ, עמ' 390, ד"ה אמר ר' חנינה, אבל נראה לי שיש כאן חילוף אותיות נו"ן/מ"ם, ואין צורך בהגהה. וראה עוד מה שכתבתי במבוא, עמ' רמד, סי' 3, על חילוף זה.

⁶⁹³ מוסקוביץ (טרמינולוגיה, עמ' 57, הע' 202) מגיה כאן ובמקבילה במועד קטן פ ע"א שו' 48 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ: "אית דבעי מימר". והדברים ראויים להישמע (אם כי לא לפי ההסבר שלו, אלא כאשגרת גרסן).

⁶⁹⁴ בכ"ל בפנים רק "נישמעניה מן הדא" (עמ' 430 שו' 28), והוגה בגליון: "ואית דבעי אימ' (!) נשמעניה" ("נשמעניה" — כך הוא במהד' האקדמיה, עמ' 497 שו' 18), ונמחקת המילה "נשמעניה" מן

אית דבעי מישמעניה מן הדא (המשך) מימר; נישמעניה; נזיר נה ד שו' 33 (נישמענינ'), שם שו' 35; **שבועות** לז ב שו' 10 (ו', נישמעניה, מהדא)⁶⁹⁵.

אית דבעי מישמעניה מן הכא⁶⁹⁶ פאה יו ג שו' 14 (ו', נישמעניה); נזיר נא ג שו' 6 (ו', דבעו); נישמעניה⁶⁹⁷, שם שו' 7 (ו', נישמעניה), שם שו' 9 (ו', שם שו' 11 (ו', נה ד שו' 34; **שבועות** לב ד שו' 48 (ו', נישמעניה).

אית דבעי משמע (!) מן הדא ע"ע אית דבעי מישמעניה מן הדא.

אית דבעי משמעניה מן הדא ע"ע אית דבעי מישמעניה מן הדא.

אית דבעי נישמעניה מן הדא ע"ע אית דבעי מישמעניה מן הדא.

אית דלא תני ע"ע: אית תני תני... אית דלא תני...; אנו תנינן... אית דלא תני...

אית דלא תני לה בשם ר' ע"ע אית דתני לה בשם ר', אית דלא תני לה בשם ר'.

אית (!) דמחלפין ע"ע ואית דמחלפין.

אית (!) דמפקין לישנא ע"ע ואית דמפקין לישנא.

אית דמרינ... אית דמרינ... אית דמרינ... ע"ע אית דאמרינ... ואית דאמרינ... ואית דאמרי (!)...

אית דמרינ... ואית דמרינ... ואית דמרינ... ע"ע אית דאמרינ... ואית דאמרינ... ואית דאמרי (!)...

אית דמרינ... ואית דמרינ (!) אית (!) דמרינ... ע"ע אית דאמרינ... ואית דאמרינ... ואית דאמרי (!)...

אית דפתר לה כולה⁶⁹⁸ ערלה סא ד שו' 38.

אית דתני לה בשם ר', אית דלא תני לה בשם ר'⁶⁹⁹ ערלה סג א שו' 40.

אית הוות⁷⁰⁰ ערלה סג א שו' 29; **עבודה זרה** מה ב שו' 21 (איתיהיבת).

***אית הכא מילי (!) דיודי בה ר'**⁷⁰¹ בבא מציעא ט ג שו' 41 (צ"ל: מילה)⁷⁰².

הגליון. ואפשטיין מגיה כאן "מימר" תחת "אימר" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 149, ד"ה ואית; שם, הע' 11; וכן מגיה ליברמן, ירוכ"פ, ריש עמ' 369, ד"ה אף על פי. ושניהם סבורים, כנראה, שיש כאן צירוף של שני מונחים: "ואית דבעי מימר", ו"נישמעניה מן הדא". ולדעתי, גם "מימר" זו היא מיותרת ולא גרסינן לה. ואמנם ההגהה שלי במופע הדומה שבמועד קטן פ ע"ג שו' 21, הרשום להלן בְּעֶרֶד (וכן הוא שם בכ"ל, עמ' 707 שו' 12), מתאשרת מקטע זוסמן: "ואית דבעי נשמענה מן הדא" (עמ' 64 שו' 18).

⁶⁹⁵ למופע נוסף שנשתבש ע"ע נישמעניה מן הדא.

⁶⁹⁶ תרגום: יש [מין] שרוצה לשמוע (כלומר, ללמוד) אותה מכאן.

⁶⁹⁷ הנוסח בקו"א כאן ובמופע הבא: "ואית דבעי משמענייה (במופע השני: "משמעניי") מן הדא" (שרי"ר, עמ' 340, סי' רכז).

⁶⁹⁸ תרגום: יש [מין] שפותר אותה כולה. כלומר, את העניין כולו, את שתי הברייתות, ע"ש.

⁶⁹⁹ תרגום: יש [מין] ששונה אותה בשם ר', [ו]יש [מין] שלא שונה אותה בשם ר'. ולפירוש העניין

ראה מבוא לנח"מ, עמ' 102, אות זו.

⁷⁰⁰ לתרגום הביטוי ראה מה שכתבתי בסוף ערך "אילו אמר תנא קמן (!), איתיהיבת יאות".

⁷⁰¹ תרגום (אחרי ההגהה): יש כאן דבר שיודה בו ר'.

⁷⁰² ההגהה על פי כ"א, עמ' 55 שו' 21.

אית חורנין⁷⁰³ **דמאי כג א שו'** 24.
אית חורנין (!)⁷⁰⁴ **כלאים לא א שו'** 31 (צ"ל: חורנין)⁷⁰⁵.
אית כאן⁷⁰⁶ **תרומות מ ב שו'** 11; **ערלה סג א שו'** 46 (כן); **עירובין יח ד שו'** 39 (ד-, כן),
 יט ב שו' 13 (אית ליו⁷⁰⁷, כן); **מגילה עג ב שו'** 1 (אוף; תחת אית)⁷⁰⁸; **יבמות יא ב שו'** 27
 (כן;+)⁷⁰⁹, שם שו' 28; **גיטין מח ג שו'** 51 (כן); **קידושין נט ג שו'** 5, שם שו' 6.
אית כאן...⁷¹⁰ **שבת יב ד שו'** 71149; **עבודה זרה מה א שו'** 8.
אית כן ע"ע אית כאן.
אית כן כההיא דמר ר'⁷¹² **יבמות יו ב שו'** 11.
אית כן על סופה⁷¹³ **יבמות יד ב שו'** 52.
אית כן על ראשה⁷¹⁴ **יבמות יד ב שו'** 53.
אית לה ע"ע אית ליה.
אית להון⁷¹⁵ **ביכורים סד ב שו'** 24; **פסחים לא א שו'** 18; **יומא לט ג שו'** 28 (ד-, לון),
 מב ב שו' 57 (לן; וצ"ל: לון)⁷¹⁶; **ביצה ס ג שו'** 7116, סב ד שו' 15; **קידושין נט ג שו'** 36
 (לון), ס א שו' 13 (לון); **עבודה זרה מ א שו'** 21. וראה עוד ערך אופנא לית לון (!).
אית לון ע"ע אית להון.

⁷⁰³ פירוש: יש אחרים. כלומר, מוכרים אחרים, עי"ש.
⁷⁰⁴ תרגום (אחרי ההגהה): יש אחרות (כלומר, דברים אחרים). פירוש: יש חילוקים אחרים בין עציץ
 נקוב ושאינו נקוב, עי"ש.
⁷⁰⁵ ההגהה על פי המקבילה בשבת יב ע"ד שו' 8.
⁷⁰⁶ תרגום: יש כאן. ולפירוש הביטוי ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 65, ד"ה אמר ליה [עמ' 64]. וראה עוד
 מה שציין בתוכפ"ש, גיטין, עמ' 811, הע' 38.
⁷⁰⁷ ליברמן השלים כאן "אית" בגליונותיו: בטופס א' בסימן שאלה, ובטופס ב' בלעדיו. וראה עוד
 ירוכ"פ, מהדו"ח, עמ' 556, הערה לעמ' 235, ד"ה אמר ר' יוסה. וצ"ע.
⁷⁰⁸ להגהה ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 63, סי' ה; שם, הע' 1. וראה עוד אהצו"י, ריש עמ' 53, ד"ה אר"י.
⁷⁰⁹ להגהה ראה שתא"י, עמ' 355, ד"ה א"ר יעקב.
⁷¹⁰ תרגום: יש כאן....
⁷¹¹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 106, אות i.
⁷¹² תרגום: יש כאן כ[מימרא] ההיא שאומר ר'. ולפירוש העניין ראה מה שהערתי בערך "לית כן
 כההיא דאמר ר', אית כן כההיא דמר ר'".
⁷¹³ תרגום: יש כאן על סופה [של המשנה]. ולפירוש העניין ראה מה שהגהתי ופירשתי בערך "לית
 כן על ראשה, אית כן על סופה. מה אית כן על ראשה כ".... אבל אם... הדא היא דתנינן דבתר דבת'
 דבתרה".
⁷¹⁴ תרגום: יש כאן על ראשה [של המשנה]. ולפירוש העניין ראה מה שפירשתי בערך "לית כן על
 ראשה, אית כן על סופה. מה אית כן על ראשה כ".... אבל אם... הדא היא דתנינן דבתר דבת' דבתרה".
⁷¹⁵ תרגום: יש להם. כלומר, הם סוברים.
⁷¹⁶ כבר הגיה כן הפ"מ וכו ע"ב, סה"א, ד"ה אית לון.
⁷¹⁷ למופע הזה והבא אחריו ראה מה שהערתי בריש ערך "עוד אינון אית להון".

אית לי ע"ע: אוף אנא אית לי; אף על גב דאית לי; מה (!) דאית לכון... כן אית לי...⁷¹⁸.
אית לי חורנין (!) ע"ע ואילין אינון (!)..., אית לי חורנין (!)... (בלשון קושיא).

אית ליה⁷¹⁹ **ברכות** ב ב ש' 24, י א ש' 11; **דמאי** כה ב ש' 62; **כלאים** כז ב ש' 43, כח ד ש' 9, לא ב ש' 41; **תרומות** מב ד ש' 27 (ד-); **מעשרות** נא ג ש' 49; **מעשר שני** נו א ש' 3, שם ש' 6 (דאיתיה! וצ"ל: דאית)⁷²⁰; **חלה** ס ב ש' 42; **ערלה** סג א ש' 41, שם ש' 42; **ביכורים** סד ב ש' 33; **שבת** ו א ש' 9, ו ג ש' 26 (ליה ליה)⁷²¹; ט ד ש' 15, שם ש' 29, י ד ש' 43 (ד-), שם שם; **עירובין** כ א ש' 7, כג ד ש' 42; **פסחים** כז א ש' 36, כז ג ש' 48, כז ד ש' 59, לד ב ש' 4, לה ב ש' 26, לז ד ש' 55; **יומא** לח א ש' 41; **סוכה** נה ג ש' 28 (ד-), שם ש' 29 (ד-); **מגילה** ע ב ש' 31 (ד-; צ"ל: דלית)⁷²², שם ש' 32 (ד-), שם ש' 33 (2א; ד-); **יבמות** יב ד ש' 27 (ד-), שם ש' 29 (ד-), שם שם; **סוטה** יח א ש' 44, שם ש' 45, יח ד ש' 38, שם ש' 59, כ ב ש' 13, כג ד ש' 46 (ד-; לה); **כתובות** כד ד ש' 44 (לה), כה ד ש' 22, כז ג ש' 54, לג ג ש' 7236; **נדרים** לו ג ש' 29, שם ש' 30, שם ש' 32, שם ש' 33, לז ג ש' 11 (ד-), מא ד ש' 39 (2א), מב ד ש' 4; **גיטין** מה ג ש' 23; **נזיר** נא ד ש' 23, שם ש' 24 (ו-), נג ג ש' 12 (ד-)⁷²⁴; **קידושין** נט א ש' 22 (ד-), שם ש' 24, נט ג ש' 35, שם ש' 43 (ד-), שם ש' 44, ס א ש' 14, סג ב ש' 9;

⁷¹⁸ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע אופנא לית לון (!).

⁷¹⁹ תרגום: יש לו. כלומר, הוא סובר.

⁷²⁰ ראה מה שהערתי בסוף ערך "מאן דאיתיה (!) ליה... לית ליה לאילין קשייתא".

⁷²¹ להגהה ראה הלשון בערך "מאן אית ליה", ומה שהערתי שם על אתר.

⁷²² זה לשון הסוגיא כאן: "אשכח תני כפרים ועיירות וכרכים קורין כאחת. וההן תנייה לא נסב אפילו [צריך לומר: אפין] לבירייה דאית [צריך לומר: דלית] ליה שלא יקדמו כרכים לעיירות דאית ליה. כל שהוא נדחה ממקומו ידחה ליום הכניסה" (שו' 30 ואילך). ונתקשו בה המפרשים הרבה. אבל הנוסח בכ"ל: "אשכח תני כפרים וכרכים קורין כאחת" (עמ' 652 ש' 13). ולפי נוסח זה, עם ההגהה שהגהתי, הכל אתי שפיר. ועכשיו אפרש: התנא עוסק ב"ד באדר שחל להיות ערב שבת. והוא פוסק שהעיירות קורין בו ביום, ואילו כפרים וכרכים קורין כאחת ביום הכניסה, כלומר, שגם הכרכים נדחין ליום הכניסה. ומעיר התלמוד על תנא זה שהוא לא נושא פנים לשום בריה, כלומר, לא חש לא לכבודם של הכרכים ולא לעיירות. לא לכרכים — שהרי עכשיו יהו אומרים ראינו כרכים וכפרים קורין כאחת (בניגוד למה שאמרו לעיל, ש' 28: "שלא יהו אומרים ראינו כרכים וכפרים קורין כאחת", כהגהת שת"א), עמ' 302, ד"ה א"ר לא; וכגירסא המפורשת של הרי"ד — ראה מוסקוביץ הנזכר לקמן בסמוך, עמ' 46, הע' 175); ולא לעיירות — דלית ליה (כפי שהגהתי) שלא יקדמו כרכים לעיירות (ויש לשים את הנקודה אחרי "לעיירות", ולמחוק אותה אחרי "דאית ליה"), שאף על פי שהנס נעשה תחילה לעיירות, הכרכים קודמים אותם בקריאה. כן סובר תנא זה, שכל הנדחה ממקומו ידחה ליום הכניסה, ולכן הכרכים נדחים ליום הכניסה, ליום חמישי. דילא כן, היה לו לומר שהכרכים והעיירות קורים בו ביום, כלומר בערב שבת, כשיטת משנתנו פ"א מ"ד. וכבר העיר מוסקוביץ על גירסת הברייתא בכ"ל, אלא שהוא נתקשה בהמשך הדברים — ראה ל' מוסקוביץ, "סוגיות מוחלפות בירושלמי", תרביץ ס (תשנ"א), עמ' 46, טור א, אות ג. וראה שם, הע' 177 והע' 178. והמשך הסוגיא ברור ואינו טעון שום הגהה, שלא כשת"א, עמ' 302, סד"ה א"ר לא, אלא שאכמ"ל.

⁷²³ ראה מבוא לנז"מ, עמ' 616, ד"ה בירושלמי וד"ה לרב.

⁷²⁴ להגהה ראה הלשון בערך "מאן אית ליה", ומה שהערתי שם על אתר.

****אית לך מימר (בתמיהה)**

****אית ליה** (המשך) **בבא בתרא** יג ד שו' 29; **סנהדרין** כב ד שו' 52, כד ג שו' 53 (ו-), כו ד שו' 55; **שבועות** לב ד שו' 5. וראה עוד ערך: לית ליה (בניחותא) עד לית ליה באילין קישואייה.

אית ליה הכין, ואית ליה הכין⁷²⁵ **נזיר** נא ד שו' 23.

אית ליה לר'⁷²⁶ **עירובין** כא ב שו' 19; **כתובות** ל א שו' 18. וראה עוד ערך לית ליה לר'.

אית לך (בניחותא)⁷²⁷ **יבמות** ג ד שו' 37, שם שו' 40; **שבועות** לד ג שו' 60 (ו-). וראה עוד ערך: לית לך אלא עד לית לך כהדא (!) ד-.

אית לך (בתמיהה)⁷²⁸ **ברכות** ח א שו' 10; **ערלה** סא א שו' 51; **תענית** סה ג שו' 12⁷²⁹. ועיין עוד ערך מה אית לך. וראה עוד ערך לית לך (בתמיהה).

אית לך חוריי⁷³⁰ **ברכות** יד א שו' 55 (חוריי); **שביעית** לז ג שו' 52; **ערלה** סא ב שו' 64; **פסחים** לב ב שו' 10. וראה עוד ערך אילין אינין, והא אית לך חורניין (בלשון קושיא).

אית לך חוריי ע"ע אית לך חורי.

אית לך למימר ע"ע אית לך מימר (בתמיהה).

אית לך למימר הכא ע"ע אית לך מימר הכא (בתמיהה).

אית לך למימר תמן ע"ע אית לך מימר תמן (בתמיהה).

****אית לך מימר** (בתמיהה)⁷³¹ **ברכות** ה ב שו' 7 (למימר), ה ד שו' 44, ו ג שו' 14, ז ג

שו' 7, שם שו' 45 (למימר), ט ג שו' 45; **פאה** יז א שו' 55; **דמאי** כו ב שו' 51; **כלאים** כז

ב שו' 42, ל ג שו' 5, ל ד שו' 35, לא ב שו' 34; **שביעית** לה ד שו' 51, לו א שו' 46; **תרומות**

מ ב שו' 43, מא א שו' 35, מא ב שו' 20, מד ב שו' 31, מז ד שו' 60; **מעשרות** מט ב

שו' 21 (לך ליל!), מט ד שו' 60, נב א שו' 39; **מעשר שני** נד ב שו' 1, נה א שו' 10, נה ב

שו' 10; **חלה** נט א שו' 51; **ערלה** סג א שו' 34; **שבת** ב ב שו' 7 (למימר), ו א שו' 7, ו ב

שו' 25 (למימר), ו ג שו' 3, שם שו' 35, יב ג שו' 6, יד א שו' 51, יו ג שו' 22, שם שו' 44;

עירובין כד ג שו' 52; **פסחים** כז ד שו' 28, כח ד שו' 36, כט ב שו' 51, לג ג שו' 61, לז

ד שו' 58! (אשגרה)⁷³²; **יומא** מד ד שו' 57 (למימר); **שקלים** מז ב שו' 37, מח א שו' 39,

מח ד שו' 46; **סוכה** נא ד שו' 25, נה ג שו' 20; **ראש השנה** נו ד שו' 39; **ביצה** סא ד

שו' 53; **תענית** סד ד שו' 6, סז ג שו' 23, שם שו' 58; **מגילה** עד ב שו' 24, עד ד שו' 27,

עה ב שו' 1; **חגיגה** עו ד שו' 34, עט ג שו' 8; **מועד קטן** פ ד שו' 61; **יבמות** ה א שו' 29,

שם שו' 30; **סוטה** כ א שו' 40; **כתובות** כה א שו' 32, לב ב שו' 46; **נדרים** מא א שו' 9;

⁷²⁵ תרגום: יש לו כך, ויש לו כך. כלומר, הוא סובר את שני הטעמים, עיי"ש.

⁷²⁶ תרגום: יש לו לר'. כלומר, ר' סובר.

⁷²⁷ תרגום: יש לך. כלומר, אתה סובר.

⁷²⁸ תרגום: יש לך!! כלומר, האם אתה סובר!!

⁷²⁹ לפי הגהת ליברמן (ירוכ"פ, עמ' 171, ד"ה אמר ר' זעורה; שם, מהדו"ח, סוף עמ' 552, הערה

לעמוד 171), יש לנו מופע נוסף שנשתבש בשבת יג ע"א שו' 37, עיי"ש. רצ"ע.

⁷³⁰ תרגום: יש לך אחרת. כלומר, דבר אחר, הבדל אחר נוסף בין הדברים הנידונים.

⁷³¹ תרגום: יש לך לומר!! כלומר, האם אתה יכול לומר!! והעיר ליברמן: "'אית לך מימר' בירושלמי

הוא בתמיהה" (תוכפ"ש, נדרים, עמ' 455, הע' 4).

⁷³² ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 524, ד"ה אית לך.

****אית לך מימר (בתמיהה) (המשך)** גיטין מז ג שו' 29 ולך לוי! למימר, מז ד שו' 52, נ ב שו' 20, שם שו' 21, נ ד שו' 26 ולן!; נזיר נו ג שו' 19, נז ב שו' 35; קידושין נט א שו' 1; בבא קמא ו ד שו' 21; בבא בתרא יד ב שו' 6; סנהדרין כד ד שו' 27; שבועות לב ג שו' 41 ולך לוי!; עבודה זרה לט ג שו' 44, מד ב שו' 21, מה ב שו' 18⁷³³. וראה עוד ערך מה אית לך למימר.

אית לך מימר... אית לך מימר הכא... ע"ע תמן... אית לך מימר... אית לך מימר הכא... ("אית לך מימר" הראשון בניחותא והשני בתמיהה).

אית לך מימר הדא (!) ע"ע אית לך מימר הכא (בתמיהה).
אית לך מימר הכא (בתמיהה)⁷³⁴ שבת ו ב שו' 60 ולך לוי!⁷³⁵; יבמות ו ג שו' 20, ז ג שו' 10 (הדא!)⁷³⁶, יא ד שו' 51 (למימר); כתובות כח ד שו' 1; סנהדרין כז א שו' 15; נידה מט ב שו' 63.

אית לך מימר תמן (בתמיהה)⁷³⁷ פאה יז ג שו' 56 (למימר); ערלה סב ג שו' 15; פסחים לא ד שו' 14; סוטה כג ד שו' 24.

אית לך רישיה דפסוקא, ולית לך סופיה (הרישא בניחותא והסיפא בתמיהה)⁷³⁸ סנהדרין כח ב שו' 17.

אית למימר (!) ע"ע אית לך מימר (בתמיהה).

אית לן ע"ע אוף אנן אית לן⁷³⁹.

אית לן (!) ע"ע: אוף אנן (!) כן אית לן (!); אית להון.

אית לן (!) מימר ע"ע אית לך מימר (בתמיהה).

אית לר' (בניחותא)⁷⁴⁰ יבמות ב ג שו' 38 (2x); כתובות ל ג שו' 38; קידושין סד א שו' 13. וראה עוד ערך: אית ר' (!); ולית לר' (בניחותא); לית לר' (!) בשיטת ר' אביו.

אית לר' (בתמיהה)⁷⁴¹ פסחים לב ד שו' 2 (ו-); יבמות ב ג שו' 39⁷⁴². וראה עוד ערך: ולית לר' (בתמיהה); לית לר' הדא דר' (בתמיהה).

⁷³³ למופע נוסף השייך למעשר שני נה ע"א שו' 43, והושלם על פי המקבילה בעירובין כד ע"ג שו' 52, ראה מבואות לסה"א, עמ' 474, הע' 13. ולמופע נוסף השייך לשבת יז ע"ב שו' 16, וחסר בד"ו, ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 209, ד"ה ר' יוסה. ועיין בליברמן שציינתי לו לעיל, בהערה האחרונה בערך "אית לך (בתמיהה)".

⁷³⁴ תרגום: יש לך לומר כאן!! כלומר, האם אתה יכול לומר כאן!!

⁷³⁵ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 159, ד"ה התיב.

⁷³⁶ להגהה ראה קטע זוסמן, עמ' 99 שו' 7.

⁷³⁷ תרגום: יש לך לומר שם!! כלומר, האם אתה יכול לומר שם!!

⁷³⁸ תרגום: יש לך ראשו של הפסוק, ואין לך סופו!! כלומר, אתה מחזיק בראשו של הפסוק ולא בסופו!!

⁷³⁹ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע אוף אנא אית לי.

⁷⁴⁰ תרגום: יש לר'. כלומר, ר' סובר.

⁷⁴¹ תרגום: יש לר'! כלומר, כלום ר' סובר!!

⁷⁴² בפירוש המופע הזה נחלקו המפרשים: לפי הק"ע (ג סע"ב, ד"ה ופריך ואפי') — בתמיהה, ולפי

הפ"מ (שם, ד"ה ואפילו תאמר) — בניחותא. וראה עוד הרידב"א, שם, ד"ה אלא. וצ"ע. ולמופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בסוף ערך "ולית ר' (!) (בלשון קושיא)".

*אית מתניתא מסייעא לדין, ואית מתניתא מסייעא לדין

אית מילין (!) ... ואית מילין אמרין (!) ... ע"ע אית מילין אמרין (!) ... ואית מילין אמרין (!) ...

אית מילין אמרין (!) ... אית מילין אמרין (!) ... ע"ע אית מילין אמרין (!) ... ואית מילין אמרין (!) ...

אית מילין אמרין (!) ... ואית מילין אמרין (!) ...⁷⁴³ מגילה עב ב שו' 42 (אית תחת ואית), עד א שו' 27-26 (אמרין¹ ל!); **סנהדרין** כט ג שו' 32-33 (צ"ל בכולם: אמרין תחת אמרין).

אית מימר (!) ע"ע אית לך מימר (בתמיהה).

אית מימר (!) הכא ע"ע אית לך מימר הכא (בתמיהה).

***אית מרין ... ואית מרין ...**⁷⁴⁴ **בבא מציעא** ט ב שו' 9-11 (אמר! תחת מרין¹ וצ"ל: אנן אמרין⁷⁴⁵, אית תחת ואית, אנן אמרין תחת מרין², יא ד שו' 6-7 (צ"ל: אית אנן [או: נן] מרין ... ואית אנן [או: נן] מרין⁷⁴⁶).

אית מתני א"ר (!) ע"ע מתני' אמר (!) ... אית מתני א"ר (!) ...

אית מתני רישא וסיפא מסייעא לר'⁷⁴⁷ **כתובות** כח ב שו' 10 (צ"ל: מסייעין).

אית מתנית' אמרה ... ואית מתנית' אמרה ... ע"ע אית מתניתא אמרה ... ואית מתנית' אמרה ...

אית מתניתא אמרה ... ואית מתנית' אמרה ...⁷⁴⁸ **שבת** יא ד שו' 31 (מתנית', מתנית'); **קידושין** סב א שו' 50; **עבודה זרה** מג א שו' 63-64.

***אית מתניתא מסייעא לדין, ואית מתניתא מסייעא לדין**⁷⁴⁹ **בבא קמא** ג ג שו' 28; **בבא מציעא** ט ד שו' 46.

⁷⁴³ תרגום: יש דברים אומרים ... ויש דברים אומרים ...

⁷⁴⁴ תרגום (אחרי ההגהות): יש [שאנן] אומרים ... ויש [שאנן] אומרים ...

⁷⁴⁵ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 143, ד"ה אמ' ר' יצחק.

⁷⁴⁶ עיין: תש"ק, עמ' 1; שם, הע' 2; ירושלמי נזיקין, עמ' 168, ד"ה אמ' ר' יצחק.

⁷⁴⁷ תרגום: יש משנה — ראשה וסופה — [ש]מסייעת לר'. ולפי זה, "רישא וסיפא" הוא מאמר

מוסגר. ויתכן שיש להגיה "מסייעין" תחת "מסייעא", כי "רישא" ו"סיפא" הם לשון זכר (והעיקר "ראשה" ו"סופה"). ואז יהיה התרגום: יש משנה [ש]ראשה וסופה מסייעים לר'. וליברמן מגיה: "אית מתניתא רישא וסיפא מסייע לר'" (הלכות הירושלמי, עמ' נ). ואין הבדל בין "מתני" ל"מתניתא" אלא שהראשונה בלתי מיוחדת והשנייה מיוחדת. וגם לפי הגהתו, צריך לומר "מסייעא" או "מסייעין", כמו שהגהתי. ולעצם העניין, אין הבדל בין כל האפשרויות האלה. ובגליונותיו, טופס א' וב', הגיה ליברמן "את" תחת "אית", כלומר "אתה". ולפי הגהתו זו, נראה שהוא קורא "מְתִנִּי" — בינוני משורש "תני" מבניין פֻּעֵל, או "מְתִנִּי" — מבניין אפעל. כלומר, אתה שונה [משנה] שראשה וכו'. והיא הגהה רחוקה. והכוונה במשנה חיצונית זו לברייתא שבתוספתא בבא קמא, פ"ט ה"ח-ה"ט, עמ' 44. ועיין תוכפ"ש שם, עמ' 98, שו' 28-29, ד"ה ובירושלמי, שם, הע' 29. ורבינוביץ הרבה להגיה בסוגיא בכלל, וגם כאן — עיין שתא"י, עמ' 382, ד"ה רשב"ל.

⁷⁴⁸ תרגום: יש משנה [ש]אומרת ... ויש משנה [ש]אומרת ...

⁷⁴⁹ תרגום: יש משנה [ש]מסייעת ל[חכם] זה, ויש משנה [ש]מסייעת ל[חכם] זה.

אית מתניתין אמר (!) ... אית מתנית' אמר (!) ... אית מתניתין אמר (!) ...

אית מתניתין אמר (!) ... אית מתנית' אמר (!) ... אית מתניתין אמר (!) ...⁷⁵⁰

קידושין נט ד שו' 52-53 (צ"ל בכולם: מתניתא אמרה)⁷⁵¹.

אית סגין מינהון מבדרן במתניתא⁷⁵² מועד קטן פא ד שו' 19.

אית ר' (!)⁷⁵³ כתובות לג ג שו' 5 (צ"ל: לית — בניחותא, צ"ל: לר')⁷⁵⁴.

אית תנאי תני... אית תנאי תני... ע"ע אית תני תני... אית תני תני...

אית תנאי תני... ואית תני תני... ע"ע אית תני תני... אית תני תני...

אית תנווי תני... אית תנווי תני... ע"ע אית תני תני... אית תני תני...

אית תני... אית תני...⁷⁵⁵ עירובין כד ג שו' 12-13⁷⁵⁶, כה ב שו' 31 (ואית תחת אית²),

שם שו' 31-32.

אית תני... ואית תני... ע"ע אית תני... אית תני...

אית תני תנא (!) ע"ע אית תני תני.

אית תני תני (!) ע"ע אית תני תני.

****אית תני תני**⁷⁵⁷ פאה טו א שו' 36 (תני, תנא!)⁷⁵⁸, יט ג שו' 55; **דמאי** כג א שו' 6,

כג ב שו' 40; **כלאים** לא א שו' 27⁷⁵⁹, לא ג שו' 31⁷⁶⁰, לב ד שו' 123⁷⁶¹; **תרומות** מו ד

⁷⁵⁰ תרגום (אחרי ההגהות): יש משנה [ש]אומרת... [ו]יש משנה [ש]אומרת... [ו]יש משנה [ש]אומרת...

⁷⁵¹ בכ"ל לנכון: "אית מתני' אמ'... אית מתני' אמ'... אית מתני' אמ'..." (עמ' 289 שו' 26-27). והסגנון

המיושר: אית מתניתא אמרה — ראה לעיל, ערך "אית מתניתא אמרה... ואית מתני' אמרה...", והסדר

טעה בפתרון הקיצורים.

⁷⁵² תרגום: יש רבים מהם מפוזרים במשנה. וכן הוא — "מבדרן" — בר"ח יז ע"ב בדפוס וילנא,

ובפירושי רבינו חננאל בר חושיאל לתלמוד, מועד קטן, מהד' מצגר, ירושלים תשנ"ג, עמ' מד. אבל עיין

אהצ"י, עמ' 100, ד"ה אית סגין. ולפי זה, יש להגיה "מבדרין". וכן העתיק אפשטיין (מבוא לנוה"מ,

עמ' 806, אות ב) בשתיקה. ואם הכוונה ל"דברים" — "למילין" בארמית, בלשון נקבות — שמא צריך

לומר "מינהין" תחת "מינהון", ואולי השגירו לכאן את הכינוי לזכרים. ואם נגיה "מבדרין", הדבר חוזר

על "נידויים". על כל פנים, התרגום העברי סובל את שתי המשמעויות. ולפירוש "מתניתא" כאן, עיין

אפשטיין הנ"ל. וצ"ע (וכי אפשר שהקטע "תני א"ר יוסי תודוס איש רומי" וכו' [שם, שו' 24] הועבר

מפסחים לד ע"א שו' 44 ואילך).

⁷⁵³ תרגום ולפי ההגהות: אין לר'.

⁷⁵⁴ להגהות ראה שתא"י, עמ' 394, ד"ה התיב. והוא הגיה: "לית ליה לר'". וכיוצא בזה הגיה ליברמן:

"לית" (גליונות הרש"ל, טופס ב.). אבל אפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 616, ד"ה בירושלמי) הגיה רק "לר'"

תחת "ר'". וגם הוא קורא את המאמר בניחותא, אבל במשמעות הפוכה. ודברי הראשונים נראים יותר.

⁷⁵⁵ תרגום: יש שונה... [ו]יש שונה...

⁷⁵⁶ לפירוש העניין ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 108, אות t. והוא מגיה כאן: "אית [תניין] תני...

אית [תניין] תני" (שם, ריש עמ' 109, ד"ה ירוש'). וכן נראה. ולפירוש ראה עוד תוכפ"ש, עירובין, עמ' 428,

ד"ה וכן בירושלמי.

⁷⁵⁷ תרגום: יש תנא [ש]שונה. וכן תרגם אפשטיין: "יש תנא שונה" (ויש תנאים שונים!) (מבוא

לנוה"מ, סוף עמ' 74; וראה עוד שם, עמ' 87, ד"ה אנו שונים: "יש תנאים שונים [בברייתא]"; והמאמר

המוסגר מפרש את הראשון — ראה להלן בהמשך. וכתב היגר: "ובכמה מקומות מצינו בירושלמי, 'אית

תני תני... ואית תני תני', 'אית דלא תני', 'אשכח תנא תני', וכיוצא בהם. ובכולם קשה להחליט אם

כוונת התלמוד היא להתנאים העיקריים ששנו את המאמר בתוך הברייתא, או לה'תנאים' שמסרו את

****אית תניי תני** (המשך) ש' 5, מח א ש' 33; **מעשרות** נ א ש' 58, נ ד ש' 5; **חלה** נח ג ש' 76261, נט ד ש' 76326, שם ש' 76460; **שבת** ב ג ש' 56, ז ב ש' 7657, יא ב ש' 76635; יג ד ש' 24; **עירובין** יח ג ש' 6, יט א ש' 16, כ א ש' 18, כא ב ש' 76728, שם ש' 76830; **פסחים** כח ד ש' 76925, כט א ש' 58, כט ג ש' 77012, לא ד ש' 28, שם ש' 34, לד א ש' 77125, לו ד ש' 63, לז ד ש' 12; **יומא** לט א ש' 2, לט ד ש' 63; **וצ"ל**:

הברייתא" (היגר, ד, עמ' 496, ד"ה ובכמה). ומתוך דברי אפשטיין שהבאתי לעיל נראה שהוא נוקט לעתים כפירוש השני; כלומר, כשם ש"אנן" ב"אנן תנינן" כוונתה — אנו המשננים את משנתנו (ושהרי "אנן" לא סידרנו אותה!); כך הכוונה ב"תניי" לתנא המשנן (או לתנאים המשננים, שהרי רבים הם התנאים המשננים את הבריות) את הברייתא האנונימית; ע"ש. ולעתים הוא נוקט כפירוש הראשון, שכן הוא כותב: "מצד אחר יש ש'אית תניי תני' רומז **לתנא שני במחלוקת שבברייתא**, בניגוד למשנתנו שהחזיקה בדעת התנא הראשון" (שם, ריש עמ' 75, סוף ד"ה ב"אנן תנינן"; ההדגשה במקור). ולעתים מפרש אפשטיין שהכוונה למסדרי המשניות והבריות — כי להלן, ריש עמ' 675, בלשונות המתייחסים למסדרי המשניות והבריות, "בין שקדמו לרבי ובין תלמידיו" (שם, עמ' 674, אות ב) הוא כולל את המונח "אית תניי תני" — ואית תניי תני". ואמנם הוא כותב לעיל: "ל'תניי' של הירוש' אינם 'תנאים' שוני המשנה בנוסח אחר אלא שוני **בריות** ומסדריהן" (שם, סוף עמ' 165, ד"ה זו היא; ההדגשה במקור). כלומר, גם "שוני ברייתות" וגם "מסדריהן" (והקדים השונים למסדרים!). ואין סתירה בין הדברים, שאין "שוני [ה]בריות" שונים אלא מה שסידרו המסדרים. והכל לפי העניין — ראה עמ' 673, סי' 1. ונראה, שיש לנקד בדברי אפשטיין כאן (בסוף עמ' 165 הנ"ל) "תניי" בצירי, לשון רבים, על דרך הבבלי (ועין שם, עמ' 101, הע' 2, שהרי "תניי" במונח "אית תניי תני" לשון יחיד הוא. ועין זוסמן, תורה שבעל פה, עמ' 314, הע' 69. ולא דק. ולדרך ציטוט דברי התנאים לעתים במונח זה ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 797, ד"ה והצעת.

758 המופע הזה בא בכ"ל על הגליון (עמ' 67, לשורה 8). והשגיאות מצויות בגליונות.
759 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 96, אות f. וראה עוד תוכפ"ש, שביעית, ריש עמ' 503, ד"ה ושמו.

760 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 97, אות g. וראה עוד: ירוכ"פ, עמ' 95, ד"ה מהו; תוכפ"ש, שביעית, עמ' 648, ש' 8.

761 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 99, אות h.
762 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 101, אות j.
763 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 101, אות k.
764 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 102, אות l.
765 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 97, אות g. וראה עוד: ירוכ"פ, עמ' 95, ד"ה מהו; תוכפ"ש, שביעית, עמ' 648, ש' 8.

766 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 106, אות q.
767 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 107, אות s. וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 272, ד"ה מאן דמר.
768 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ הנ"ל (בהערה הקודמת). וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 272, ד"ה בא

חכם.

769 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1010, סי' 24. וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 393, ד"ה תני.
770 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 110, אות v. וראה עוד שם, עמ' 715, סי' 13. וראה עוד

תוכפ"ש, פסחא, עמ' 509, ד"ה והגירסא.

771 ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 113, אות x.

*****אית תניי תני** (המשך) אית תניי תני...⁷⁷², מב ב שו' 60; **סוכה** נה א שו' 40, נה ד שו' 77326; **ביצה** ס ב שו' 39; **תענית** סח ד שו' 7741; **מגילה** עד ב שו' 77525, שם שו' 77626, עד ג שו' 7773, עה א שו' 77842; **סוטה** כא ד שו' 21, שם שו' 24; **כתובות** כח ג שו' 9, לא ג שו' 35, לו א שו' 77919; **נדרים** לז א שו' 78026, לט ב שו' 9; **גיטין** מד ב שו' 14; **נזיר** נח א שו' 2; **קידושין** נט ג שו' 58, סב א שו' 55, סב ג שו' 58, סג ג שו' 78156, סו א שו' 37; **בבא קמא** ג ד שו' 17, ד ג שו' 22 (איש!);⁷⁸² **בבא בתרא** יו ב שו' 51 (תני, תניין);⁷⁸³ **סנהדרין** יח ב שו' 63, יח ד שו' 78430; **שבועות** לג ד שו' 45; **עבודה זרה** מא ב שו' 135 (צ"ל: +... ואית תניי תני)⁷⁸⁵, מד א שו' 12 (צ"ל: אתנייתני)⁷⁸⁶. ועיין עוד ערך אנן תניין... אית תניי תני....

אית תניי תני... אית דלא תני...⁷⁸⁷ **שבת** יב ד שו' 49-48.

אית תניי תני... אית תני (!)... ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני....

אית תניי תני... אית תני (!)... אית תני (!)... ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני....

אית תניי תני....

- 772 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. וראה עוד שתא"י, עמ' 248, ד"ה וכשהוא.
- 773 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 122, סי' 3.
- 774 יש להשלים לפני המופע הזה על פי ספר המפתח לרב נסים גאון: "אית תניי תני..." — ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 626; שם, הע' 11. וראה עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 113, הע' 4 (ועל פי שר"ר, עמ' 183 [שו' 20]). וכן השלים הרש"ל בגליונותיו, טופס א', אלא שסדר המאמרים בשר"ר הפוך, וההשלמה שם היא אחרי המופע שלפנינו, עיין שם). ולפירוש העניין עיין מבוא לנוה"מ הנ"ל, אות Z_a.
- 775 ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 122, סי' 4; תוכפ"ש, מגלה, עמ' 1170, ד"ה ויש אומ'.⁷⁷⁵
- 776 ראה: מבוא לנוה"מ הנ"ל (בהערה הקודמת); תוכפ"ש, מגלה, עמ' 1170, שו' 19.
- 777 ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 122, סי' 5; תוכפ"ש, מגלה, סוף עמ' 1174, ד"ה ברם.
- 778 ראה: מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 123, סי' 6; תוכפ"ש, מגלה, עמ' 1175, ד"ה ובירושלמי.
- 779 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 114, אות Z_c.
- 780 ליברמן משער שאולי חסר כאן איבר שני: "ואית תניי תני" (תוכפ"ש, נדרים, ריש עמ' 403, ד"ה ובבבלי).
- 781 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 115, אות Z_e.
- 782 הנוסח כאן בכ"ל: "אית תניי תני" (עמ' 341 שו' 15), והמדפיס טעה.
- 783 הנוסח כאן בכ"ל: "אית תניי תני" (עמ' 407 שו' 17), והמדפיס טעה.
- 784 ראה ירוכ"פ, עמ' 507, ד"ה אית תניי. ומוסקוביץ (טרמינולוגיה, עמ' 67, סוף הע' 280 [עמ' 66]; עמ' 593, סוף הע' 175) מגיה כאן "תני" על פי המקבילה בנדרים לט ע"ד שו' 57. ונראים דבריו.
- 785 ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 119, ד"ה ירוש'; שם, הע' 7. וראה פירוש העניין שם, אות Z_i.
- 786 ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 23; שם, הע' 1. ולמופע נוסף שנשתבש ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני... ולמופע נוסף השייך לביצה סג ע"ב שו' 34, וחסר בד", ראה: ליברמן, מחקרים, עמ' 316, ד"ה ויש שגירסת; תוכפ"ש, יום טוב, עמ' 1008, שו' 33-34; שם, הע' 25 (וההשלמה היא על פי כ"י של ר"א אזכרי, ושם: "אית תנווי תני"). ולהצעה של מופע נוסף על דרך אולי, בבבא מציעא ח ע"ד שו' 7, ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 138, שו' 92. ולהצעה דחוייה של מופע נוסף בסוטה יח ע"ד שו' 28 ראה תוכפ"ש, סוטה, עמ' 622, סוף ד"ה ובירושלמי.
- 787 תרגום: יש תנא [ש]שונה... [יש]שאינו שונה.... ולפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 106, אות i.

אית תניי תני... אית תני (!) תני... ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני...
****אית תניי תני... אית תניי תני...**⁷⁸⁸ ברכות ג א ש' 56-55 (ואית תחת אית₂),
ד ג ש' 51-50, ד ד ש' 9 (ואית תחת אית₂), ח א ש' 45 (ואית תחת אית₂)⁷⁸⁹, ח ב
ש' 28-27 (ואית תחת אית₂), ט ג ש' 19-18 (ואית תחת אית₂)⁷⁹⁰, שם ש' 62 (ואית תחת
אית₂), י ד ש' 54-53 (ואית תחת אית₂)⁷⁹¹; פאה יח ד ש' 39-38 (ואית תחת אית₂), יט
ג ש' 25-24, כ א ש' 28 (תנאי)⁷⁹², כ ד ש' 22-21 (ואית תחת אית₂)⁷⁹³; **כלאים** כז ב ש'
17-16 (ואית תחת אית₂), תניי₂ ל'י⁷⁹⁴, כט ד ש' 33 (ואית תחת אית₂), ל ד ש' 60 - לא
א ש' 1, לא ב ש' 52-51; **תרומות** מב א ש' 59 (תנאי תחת תניי₁, ואית תחת אית₂)⁷⁹⁵,
מב ב ש' 36, מו ג ש' 53 (תנויי)⁷⁹⁶; **מעשרות** נא ד ש' 25; **מעשר שני** נב ד ש' 26

⁷⁸⁸ תרגום: יש תנא [ש]שונה... [ו]יש תנא [ש]שונה... ובמדרש תנחומא תרגמו: "רבי אחד שנה... ורבי
אחר שנה..." (מבוא לנוה"מ, עמ' 143, ד"ה ואולם; עמ' 757). וכתב גינצבורג: "הירושלמי משתמש בבטוי:
אית תניי תני-אית תניי תני, בשני משמעות. במשמעו הראשון כוונתו, **שהתנאים שוני המשנה** נחלקו
בגרסת המשנה... ובמשמעו השני כוונתו, שב' ברייתות נחלקו באיזו הלכה או באיזו הגדה" (גינצבורג,
פירושם, ג, עמ' 319, ד"ה אית תניי; ההדגשה במקור). וכן כותב אלבק על ביטוי זה: "ובכל אלו המקומות
הובא באית תניי תני הראשון גירסת משנתנו, ובאית תניי תני השני גירסא אחרת... שהוא [כלומר,
הירושלמי — מ"ע] מביא **המחלוקת שבמשנה**... בלשון אית תניי תני, כמו שהוא מביא פעמים הרבה
מחלוקות שבברייתא בלשון זה. אבל באמת יש עוד הרבה מקומות שכוונו באית תניי תני על תנא
בברייתא שחולק על המשנה" (אלבק, נוסחות, עמ' ג, אות ב; ההדגשה במקור). והוא מביא בהמשך
שמונה מקומות במשמעות שנייה זו. ולהלן: "וכן נראה לפרש במקומות אחרים על פי הענין, שכוונו
לתנא בברייתא, אף שאין בהם כל כך הכרח" וכו' (שם, עמ' ד, ד"ה וכן נראה). ולהלן עמ' יט, אות כח
(לשון הגמרא שם: "אית תני... אית תני..."; והיא היא), וכן עמ' כא, אות לו, הסתפק אם הכוונה באותם
מופעים למחלוקת בגירסת המשנה או לברייתא החולקת על משנתו. ואולם לדעת אפשטיין, "אצל
'אית תניי תני — אית תניי תני' מתאים על-פי רוב הלשון **הראשון** למשנת הירושלמי... והשני —
לברייתא" (מבוא לנוה"מ, עמ' 75, ד"ה אצל [הראשון]; ההדגשה הראשונה במקור, והשנייה שלי). וכתב
עוד להלן: "'אית תניי תני — אית תניי תני' משמש בירוש' גם להצעה מקוצרת של **מחלוקת שבמשנה**"
(שם, ריש עמ' 121, אות ג; ההדגשות במקור). ולהלן: "וממש בסגנון זה מקצר הירוש' **מחלוקת שבברייתא**
על ידי 'אית תניי תני — אית תניי תני', כאילו היו שתי ברייתות חולקות זו על זו" (שם, ד"ה וממש;
ההדגשה במקור). ועי"ש בהמשך. וראה עוד את הסיכום, שם, עמ' 164 ואילך.

⁷⁸⁹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 89, אות a.
⁷⁹⁰ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 90, אות b. וראה עוד שם, סוף עמ' 1227, ד"ה חילוף
(השני).

⁷⁹¹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 91, אות c.
⁷⁹² לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 92, אות d.
⁷⁹³ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 94, אות e.

⁷⁹⁴ ראה מבואות לסה"א, עמ' 408, כז ע"ב, ש' 18-17. והשגיאות שכיחות בגליונות.

⁷⁹⁵ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 121, ד"ה ירוש' תרומות. והנוסח כאן בכ"ל הוא "תניי" (עמ' 195 ש' 37)
תחת "תנאי" שבד"ו — ראה מבואות לסה"א, עמ' 445, מב ע"א, ש' 63. ולפירוש העניין ראה תוכפ"ש,
תרומות, ריש עמ' 330, ד"ה ובירושלמי.

⁷⁹⁶ ראה תוכפ"ש, תרומות, עמ' 426, ש' 6-7.

****אית תנני תנני... אית תנני תנני... (המשך)** (ואית תחת אית₂), נו ג שו' 35-36; **חלה** נז ב שו' 797⁵³, נח ג שו' 58-57 (ואית תחת אית₂)⁷⁹⁸; **ערלה** ס ד שו' 1, סא ד שו' 36 (אחת! תחת אית₁)⁷⁹⁹, תנוי תחת תנני₁, ואית תחת אית₂, סב ד שו' 7, סג א שו' 48-47 (ואית תחת אית₂); **שבת** ד ד שו' 800²⁵, ה א שו' 50, ה ב שו' 801⁵, ה ג שו' 49-48 (ואית תחת אית₂), ו ד שו' 41 (ואית תחת אית₂), ז ב שו' 35-34 (ואית תחת אית₂)⁸⁰², ז ג שו' 4-3, שם שו' 803¹²⁻¹¹, ז ד שו' 18-17 (ואית תחת אית₂), ט ד שו' 41 (ואית תחת אית₂), י ג שו' 44, י ד שו' 804²⁹⁻²⁸, יא ב שו' 24, טו א שו' 33 (ואית תחת אית₂), טו ג שו' 44, טו ד שו' 6, יו ג שו' 805¹³⁻¹²; **עירובין** יח ג שו' 30-29, יט ד שו' 10 (ואית תחת אית₂), תנוי תחת תנני₂, כג ב שו' 41-40; **פסחים** כז ד שו' 806¹⁷, שם שו' 807⁶⁰, כט א שו' 2-1, שם שו' 6, כט ב שו' 26 (ואית תחת אית₂), שם שו' 808⁴⁴⁻⁴³, כט ד שו' 34 (ואית תחת אית₂)⁸⁰⁹, ל ב שו' 810¹⁴⁻¹³, לב ב שו' 32, שם שו' 34, שם שו' 37, לד ב שו' 13-12 (ואית תחת אית₂), שם שו' 16, שם שו' 29-28, לו א שו' 811¹⁷⁻¹⁶, לו ג שו' 812⁵⁰⁻⁴⁹, לו ד שו' 57, שם שו' 813⁶⁴, לז א שו' 35; **יומא** לח ג שו' 10-9 (ואית תחת אית₂), שם שו' 10, שם שו' 28-27, לט א שו' 26, מא ג שו' 30-29, מב ד שו' 3-2, שם שו' 59, מג א שו' 4-3

- 797 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 100, אות i.
798 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 121, ד"ה ירוש' תרומות.
799 וכן הוא לנכון בכי"ל (עמ' 290, גליון לשו' 19), והמדפיס טעה. ועיין במהד' האקדמיה, עמ' 338 שו' 6.
800 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 121, סי' 1.
801 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 121, סי' 2. וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 71, ד"ה אית תנני וד"ה מאן דמר.
802 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 103, אות ו. וראה עוד ירוכ"פ, סוף עמ' 96, ד"ה אית תנני.
803 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 103, אות o. וראה עוד ירוכ"פ, סוף עמ' 98, ד"ה אית תנני וד"ה מאן דמר.
804 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 104, אות p.
805 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1009, סי' 20; שם, הע' 7. וראה עוד תוכפ"ש, שבת, סוף עמ' 233, ד"ה ובירושלמי.
806 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 138, סי' 5.
807 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 109, אות u. וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 383, ד"ה אית תנני וד"ה מאן דאמר.
808 לפירוש העניין ראה תוכפ"ש, פסחא, עמ' 520, שו' 17-16.
809 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 111, אות w. וראה עוד תוכפ"ש, פסחא, סוף עמ' 514, ד"ה ונראה.
810 לפירוש העניין ראה ירוכ"פ, עמ' 423, ד"ה אית תנני.
811 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 310, הע' 2.
812 ראה ירוכ"פ, עמ' 507, ד"ה אית תנני.
813 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 121, ד"ה ירוש' תרומות.

****אית תנני תנני... אית תנני תנני... (המשך)** (ואית תחת אית₂)⁸¹⁴, מג ד שו' 13⁸¹⁵, מד ג שו' 24-25, מד ד שו' 39 (ואית תחת אית₂); **סוכה** נב ב שו' 45-46 (ואית תחת אית₂); נג ג שו' 18⁸¹⁶, נד א שו' 24, נד ג שו' 55-56 (את! תחת אית₁, תנני תחת תנני₁, +בשם ר' [2x]), שם שו' 61-62 (ואית תחת אית₂); **ראש השנה** נח א שו' 49, שם שו' 52 (ואית תחת אית₂), נח ד שו' 2, נט ב שו' 45, נט ג שו' 20 (ואית תחת אית₂), נט ד שו' 3-4; **ביצה** סב ג שו' 33 (ואית תחת אית₂)⁸¹⁷, שם שו' 35, שם שו' 37, שם שו' 38-39, שם שו' 40-41, סב ד שו' 8 (ואית תחת אית₂)⁸¹⁸, סג א שו' 17-18, סג ב שו' 19⁸¹⁹; **תענית** סד ג שו' 52-53, סה ג שו' 48-49 (תנני תחת תנני₂); **מגילה** עא ג שו' 26, שם שו' 46, שם שו' 54, עב ד שו' 42-43⁸²⁰, עד ג שו' 15⁸²¹, עה ב שו' 3 (ואית תחת אית₂, תנווי תחת תנני₂), עה ג שו' 9⁸²²; **חגיגה** עח ב 9-10; **מועד קטן** פב א שו' 6! (ואית תחת אית₂); ל"ג ואית תנני תנני₂ (823), שם שו' 14-15, פב ג שו' 10-11, שם שו' 17-18, שם שו' 52-53, פג ג שו' 27; **יבמות** ז ב שו' 63 (ואית תחת אית₂), ז ד שו' 3, ח ד שו' 28-29, ט ב שו' 3, י ד שו' 2-3 (ואית תחת אית₂), יב ב שו' 48-49 (ואית תחת אית₂), שם שו' 53-54 (ואית תחת אית₂)⁸²⁴, יב ג שו' 1-2⁸²⁵, שם שו' 6, שם שו' 36-37⁸²⁶, שם שו' 39, שם שו' 41-42 (ואית תחת אית₂), יג א שו' 36; **סוטה** יז ד שו' 51-52, שם שו' 55, יח א שו' 42-43, יח ב שו' 10-11 (ואית תחת אית₂), שם שו' 15-16, כג ב שו' 58; **כתובות** כח ד שו' 33-34 (ואית תחת אית₂), ל ב שו' 5, לא ב שו' 16⁸²⁷, לא ג שו' 38; **נדרים** לז ב שו' 16-17, לז ד שו' 24-25⁸²⁸, לח ב שו' 20 (ואית תחת אית₂), לח ד שו' 36 (ואית תחת אית₂), לט ב שו' 20, לט ד שו' 61-62; **גיטין** מט א שו' 2 (ואית תחת אית₂)⁸²⁹; **זויר** נא ב שו' 13 (ואית תחת אית₂).

⁸¹⁴ לפירוש העניין ראה תוכפ"ש, כפורים, עמ' 787, ד"ה ורבינו אליקים ואילך.

⁸¹⁵ לפירוש העניין ראה תוכפ"ש, כפורים, עמ' 793, שו' 56; שם, הע' 45 והע' 46. וראה עוד ירוכ"פ,

עמ' 417, ד"ה וכן הוא.

⁸¹⁶ ראה תוכפ"ש, סוכה, עמ' 837, שו' 8-9 ואילך.

⁸¹⁷ ראה מבוא לנז"מ, עמ' 113, אות y.

⁸¹⁸ ראה מבוא לנז"מ, עמ' 113, אות z.

⁸¹⁹ ראה מבוא לנז"מ, עמ' 310, הע' 2.

⁸²⁰ ראה מבוא לנז"מ, עמ' 121, ד"ה ירוש' תרומות.

⁸²¹ ראה מבוא לנז"מ, עמ' 121, ד"ה ירוש' תרומות.

⁸²² לפירוש העניין ראה מבוא לנז"מ, עמ' 90, אות b. וראה עוד שם, סוף עמ' 1227, ד"ה חילוף (השני).

⁸²³ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 334, ד"ה אית תנני. ואמנם בכ"ל "ואית תנני תנני" ליתא בפנים,

אלא בגליון (עמ' 711 שו' 36).

⁸²⁴ ראה מבוא לנז"מ, ריש עמ' 121, ד"ה ירוש' יבמות.

⁸²⁵ ראה מבוא לנז"מ, ריש עמ' 121, ד"ה ירוש' יבמות.

⁸²⁶ לפירוש העניין ראה מבוא לנז"מ, עמ' 120, אות z.

⁸²⁷ ראה: מבוא לנז"מ, עמ' 114, אות z; תוכפ"ש, כתובות, עמ' 285, ד"ה ובירושלמי; שם, הע' 5.

⁸²⁸ לפירוש העניין ראה מבוא לנז"מ, עמ' 114, אות z.

⁸²⁹ לפירוש העניין ראה תוכפ"ש, גיטין, סוף עמ' 870, ד"ה אבל. וליברמן משלים שם על דרך אולי

איבר שלישי: אית תנני תנני — ראה שם, עמ' 871, ד"ה ברם.

****אית תנני תנני... אית תנני תנני...** (המשך) נה ב שו' 18-19 (ואית תחת אית₂), נו ב שו' 7-8, שם שו' 19-20 (ואית תחת אית₂), נז ד שו' 48-49 (תנני₂ ליל!); **קידושין** נט א שו' 63-64 (ואית תחת אית₂), ס א שו' 27, ס ד שו' 31-32, שם שו' 36, סא ג שו' 37-38 (ואית תחת אית₂), סב ב שו' 51-52 (ואית תחת אית₂), סב ג שו' 61 (ואית תחת אית₂); **בבא קמא** ב ג שו' 36-37⁸³⁰, ג א שו' 29⁸³¹, ד ג שו' 27-28, ה ג שו' 35⁸³²; **בבא מציעא** יא א שו' 14 (ואית תחת אית₂)⁸³³; **בבא בתרא** יד ג שו' 50-51 (ואית תחת אית₂); **סנהדרין** יח ג שו' 15-16, יח ד שו' 35-36⁸³⁴, כ ב שו' 35-36 (ואית תחת אית₂)⁸³⁵, כא ב שו' 45-46 (ואית תחת אית₂), כג ג שו' 22⁸³⁶, כד ד שו' 1-2 (ואית תחת אית₂), כה א שו' 43-44, כה ג שו' 34-35; **שבועות** לד א שו' 24-25⁸³⁷, לה ג שו' 55-56; **עבודה זרה** מב א שו' 52-53, מב ד שו' 62 (ואית תחת אית₂); **הוריות** מו ג שו' 15-17⁸³⁸. ועיין עוד ערך אית תנני... אית תנני....

אית תנני תנני... אית תנני תנני... אית תנני תנני...⁸³⁹ **שביעית** לז ג שו' 43-44 (ואית תחת אית₂, תנני תחת תנני₂, ואית תחת אית₃); **חלה** ס א שו' 40-41 (תנני₂ ליל!), תנני₃ ליל!); **עירובין** כב ד שו' 7-8 (ואית תחת אית₂, ואית תחת אית₃); **פסחים** לג א שו' 8, לו ד שו' 33-35 (ואית תחת אית₃, צ"ל: +ואית תנני תנני...?⁸⁴⁰)⁸⁴¹; **יומא** מד ג שו' 15-16 (ואית תחת אית₂, ואית תחת אית₃); **מועד קטן** פג ב שו' 61-62 (ואית תחת אית₃)⁸⁴².

⁸³⁰ ראה תוכפ"ש, בבא קמא, סוף עמ' 47, שו' 28.
⁸³¹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 117, אות Zf.
⁸³² לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 118, אות Zg. וראה עוד שם, עמ' 436, סי' 4. וראה עוד תוכפ"ש, בבא קמא, עמ' 61, שו' 70.
⁸³³ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 119, אות Zh. וראה עוד תוכפ"ש, בבא מציעא, סוף עמ' 251, ד"ה ובירושלמי.
⁸³⁴ ראה ירוכ"פ, עמ' 507, ד"ה אית תנני.
⁸³⁵ ראה תוכפ"ש, פסחא, סוף עמ' 534, ד"ה ובירושלמי.
⁸³⁶ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 133, אות b. וראה עוד תוכפ"ש, חגיגה, עמ' 1297, שו' 43.
⁸³⁷ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 121, ד"ה ירוש' שבועות.
⁸³⁸ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע אית תנני תנני. וראה עוד מה שהערתי שם לתענית סח ע"ד שו' 1. ולמופע נוסף מסופק החסר בד"ו ראה מה שהערתי שם לנדרים לז ע"א שו' 26. ואפשטין הוסיף מדעתו עוד מופע בשבת טו ע"ב שו' 51 — ראה אפשטין, מחקרים, ב, א, עמ' 284, הערה לשורה 8. וראה מה שפירשתי בסוגיא זו לעיל במבוא, עמ' רנב ואילך, סי' 17.
⁸³⁹ תרגום: יש תנא [ש]שונה... [ד]יש תנא [ש]שונה... [ו]יש תנא [ש]שונה....
⁸⁴⁰ ההגהה על פי שתא"ק, עמ' 238, ד"ה ואית תנני. אבל ליברמן לא הגיה — ראה תוכפ"ש, פסחא, עמ' 624, שו' 25-26. וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 510, ד"ה ואית תנני.
⁸⁴¹ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 121, ד"ה ירוש' תרומות.
⁸⁴² למופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בערך "אית תנני תנני... אית תנני תנני..." לגיטין מט ע"א שו' 2.

אית תניי תני... אית תניי תני... אית תניי תני... אית תניי תני...⁸⁴³ **ראש השנה**
נז א שו' 26-30⁸⁴⁴; **נדרים** מב ד שו' 27-28 (ואית תחת אית⁴); **קידושין** סג ג שו' 50-51
(ואית! תחת אית²)⁸⁴⁵.

אית תניי תני... אית תניי תני... אית תניי תני... ואית תניי תני... ע"ע אית תניי
תני... אית תניי תני... אית תניי תני... אית תניי תני...
אית תניי תני... אית תניי תני... ואית תניי תני... ע"ע אית תניי תני... אית תניי
תני... אית תניי תני...

אית תניי תני... ואית תנווי תני... ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני...
אית תניי תני... ואית תנווי תני... ואית תניי תני... ע"ע אית תניי תני... אית תניי
תני... אית תניי תני...

אית תניי תני... ואית תני (!) ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני...
אית תניי תני... ואית תניי תני... ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני...
אית תניי תני... ואית (!) תני... אית תניי תני... אית תניי תני... ע"ע אית
תניי תני... אית תניי תני... אית תניי תני... אית תניי תני...
אית תניי תני... ואית תניי תני... ואית תניי תני... ע"ע אית תניי תני... אית תניי
תני... אית תניי תני...

אית תניי תני אפילו על קדמייתא⁸⁴⁶ **נדרים** לט ב שו' 14.

אית תניי תני ומחלף ע"ע אית תניי תני ומחלף.

****אית תניי תני ומחלף**⁸⁴⁷ **כלאים** ל ג שו' 29 (מחלף⁴⁸), לב א שו' 42 (מחלף⁴⁹);
ביכורים סה ד שו' 24 (מחלף⁵⁰); **שבת** ח ג שו' 37 (ומחלף⁵¹), **פסחים** ל ב שו' 54⁵²;

⁸⁴³ תרגום: יש תנא [ש]שונה... [ו]יש תנא [ש]שונה... [ו]יש תנא [ש]שונה...

⁸⁴⁴ ראה: מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 123, סי' 7; תוכפ"ש, ראש השנה, עמ' 1025, שו' 46.

⁸⁴⁵ למופע נוסף מסופק ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני... אית תניי תני...

⁸⁴⁶ תרגום: יש תנא [ש]שונה אפילו על [ההלכה] הראשונה (כלומר, על הרישא).

⁸⁴⁷ תרגום: יש תנא [ש]שונה ומחלף. לפירוש "תניי" כאן ולדיון במונח זה על סוגיו השונים ראה

מבוא לנוה"מ, עמ' 75, ד"ה אצל (השני); עמ' 123, אות ד; עמ' 129, סוף ד"ה הרבה; עמ' 133, אות B;
עמ' 135, ד"ה "אית תניי". והנה לדעת אפשטיין, כל החילופים האלה באים בברייתות. ולדעת אלבק, יש
שהם חילופים הבאים בברייתות (ראה אלבק, נוסחות, עמ' ג, ד"ה אמנם [עמ' ב]; עמ' ד, אות ב [עמ' ג];
שם, ד"ה וכן נראה), ויש שהם חילופים בין התנאים בגירסת המשנה (שם, עמ' יא, ד"ה קידושין; עמ'
יז, אות יט; עמ' כ, אות לב; עמ' כא, אות לט; עמ' כז, אות עח).

⁸⁴⁸ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 127, סי' 3.

⁸⁴⁹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 133, אות a. וראה עוד תוכפ"ש, כלאים, סוף עמ' 658,

שו' 40.

⁸⁵⁰ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 129, סי' 4. וראה עוד שם, ריש עמ' 318, סי' 4.

⁸⁵¹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 130, סי' 5; עמ' 1142, סי' 2. וראה עוד ירוכ"פ, ריש

עמ' 112, ד"ה אית תניי.

⁸⁵² לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 124, סי' 1; עמ' 253, סי' 2. וראה עוד שם, עמ' 714,

סי' 10. ולסגנון כאן בהמשך ראה מה שהעיר ליברמן בירוכ"פ, עמ' 427, ד"ה אית תניי.

****אית תניי תני ומחלף** (המשך) **ביצה** סא ב שו' ⁸⁵³33; **תענית** סד א שו' ⁸⁵⁴64, סו ב שו' ⁸⁵⁵6, סח ב שו' ⁸⁵⁶26; **חגיגה** עז ד שו' ⁸⁵⁷28; **מועד קטן** פג ב שו' 21 (ומחליף) ⁸⁵⁸; **קידושין** ס ב שו' 35 (ומחליף) ⁸⁵⁹; **בבא בתרא** יז ב שו' 4 (ומחליף) ⁸⁶⁰, שם שו' 6 (ומחליף); **הוריות** מח ב שו' 17 (ומחליף) ⁸⁶¹.

אית תניי תני מחלף (!) ע"ע אית תניי תני ומחלף.

אית תניי תני מיחלף (!) ע"ע אית תניי תני ומחלף.

אית תניי תני על קדמייתא ⁸⁶² **קידושין** סו א שו' 35.

אית' חמי ע"ע איתא חמי.

איתא חמי ⁸⁶³ **פאה** יז ד שו' 45 (אתא), כא א שו' 18 (אנא) ⁸⁶⁴; **דמאי** כא ג שו' 24 (אתא), כב א שו' 49 (אתא), כה ב שו' 13; **כלאים** כז ד שו' 14; **שביעית** לג ב שו' 10, לח ד שו' 60; **תרומות** מד ב שו' 9; **חלה** נח א שו' 7 (איתה), ס א שו' 7; **ערלה** סא ג שו' 11 (אתא); **שבת** יד א שו' 23, שם שו' 27 (אתא), יז ב שו' 26; **עירובין** כד ג שו' 10; **פסחים** לג ד שו' 8, לד ד שו' 27, שם שו' 55, שם שו' 56; **יומא** מד ד שו' 48 (אתי) וצ"ל: אתא; **ביצה** סא א שו' 55, סא ב שו' 2; **תענית** סד ג שו' 61; **מגילה** ע א שו' 37, ע ב שו' 26; **חגיגה** עו א שו' 10; **יבמות** ה ד שו' 4, ו ד שו' 60; **נדרים** מא א שו' 28 (אית); **נזיר** נז ד שו' 18; **סנהדרין** יט א שו' 2 (אתי) וצ"ל: אתא, יט ב שו' 21, יט ד שו' 47 (תא), כד ד שו' 52 (תא); **שבועות** לו ב שו' 21, שם שו' 57; **עבודה זרה** מג א שו' 22 (תא); **נידה** מט ב שו' 60.

איתא חמי... ואת אמר... 865 **ברכות** ב א שו' 25-27; **שביעית** לג ב שו' 59-60 (אתא).

⁸⁵³ ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 135, ד"ה מאלף.

⁸⁵⁴ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 135, ד"ה "אית תניי.

⁸⁵⁵ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 135, ד"ה "אית תניי.

⁸⁵⁶ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 126, ס' 2. וראה עוד שם, עמ' 711, ס' 11. וראה עוד:

ירוק"פ, עמ' 427, ד"ה אית תניי; תוכפ"ש, תעניות, עמ' 1105, ד"ה וכן בירושלמי ואילך.

⁸⁵⁷ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 133, אות b. וראה תוכפ"ש, חגיגה, עמ' 1297,

שו' 43.

⁸⁵⁸ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 135, ד"ה "אית תניי.

⁸⁵⁹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 131, ס' 6. ועיי' להלן, עמ' 1067, הע' 1. וצ"ע.

⁸⁶⁰ לפירוש העניין כאן ובמופע הבא ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 134, אות c; עמ' 1143, ס' 9. וראה

עוד תוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 451, שו' 50-51.

⁸⁶¹ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 135, ד"ה "אית תניי.

⁸⁶² תרגום: יש תנא [ש]יונה על [ההלכת] הראשונה (כלומר, על הרישא).

⁸⁶³ תרגום: בוא [ן]ראה! ולמשמעות הביטוי ראה מבוה"י, יד ע"א, ערך אתא חמי. וראה עוד

מוסקוביץ, מינוח, עמ' 139 ואילך; הנ"ל, טרמינולוגיה, עמ' 69 ואילך.

⁸⁶⁴ להגהה ראה אהצו"י, עמ' 75, ד"ה אנא חמי. ואפשטיין לא השגיח להגיה — ראה מבואות

לסה"א, עמ' 217, ד"ה נגבית.

⁸⁶⁵ תרגום: בוא [ן]ראה... ואתה אומר...!;

איתא חמי... ואת אמר... ,... ואת אמר...⁸⁶⁶ יומא לט ב שו' 44-45.
איתא חמי... ואת אמר הכין⁸⁶⁷ שביעית לג ד שו' 63-64; **שבת** ג א שו' 44, י ב שו' 46-47 (את! תחת איתא וצ"ל: אתא)⁸⁶⁸; **עירובין** כה א שו' 10-11 (ותימר, הכן); **פסחים** לג ג שו' 25-26 (ותימר); **יומא** מ ג שו' 15 (ותימר); **ראש השנה** נז א שו' 9-10; **תענית** סו ד שו' 18; **נדרים** מא ד שו' 41.
איתא חמי... ותימר הכין ע"ע איתא חמי... ואת אמר הכין.
איתא חמי... ותימר הכן ע"ע איתא חמי... ואת אמר הכין.
איתא חמי: אילו... ר' אמר... , והכא הוא אמר...⁸⁶⁹ קידושין סב ב שו' 31-32.
איתאמר (!) ע"ע איתאמרת.

****איתאמרת⁸⁷⁰ דמאי** כג ד שו' 1; **כלאים** כו ד שו' 51 (אתאמרת), כז א שו' 2, כט ב שו' 36 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת), ל א שו' 27; **שביעית** לג ב שו' 8, שם שו' 9, לו א שו' 41 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת)⁸⁷¹, שם שו' 42 (אית אמרת!)⁸⁷², שם שו' 43 (אתאמרת), לו ג שו' 58 (דאת אמרת! וצ"ל: דאתאמרת)⁸⁷³; **תרומות** מד ב שו' 17 (אית אמרת!), מו ב שו' 25 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת), מז ב שו' 36 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת); **מעשרות** מט א שו' 4 (2x), מט ד שו' 1 (אית אמרת!), שם שו' 2 (2x); אית אמרת!, שם שו' 3 (אית אמרת!); **מעשר שני** נד ד שו' 47; **חלה** נח ג שו' 25, ס א שו' 18! (דאתאמר! וצ"ל: דאת אמר)⁸⁷⁴; **ביכורים** סד א שו' 46; **שבת** ג א שו' 46, שם שו' 47⁸⁷⁵, ו ג שו' 47, שם שו' 48, שם שם (אתאמרת), י ד שו' 27, שם שו' 28, שם שם (אתאמרת); **עירובין** יח ג שו' 9 (איתמרת), יט ג שו' 21 (אתאמרת); **פסחים** כח ב שו' 26, כט ב שו' 49 (2x), שם שו' 50 (2x); **יומא** לט ג שו' 15 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת), שם שו' 16, מג א שו' 40, שם שם (אתמרת! וצ"ל: אתאמרת)⁸⁷⁶; **סוכה** נב א שו' 42 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת); **מגילה** ע א שו' 55 (ור); **מועד קטן** פב ד שו' 42, פג א שו' 47 (ד-); **יבמות** יב א שו' 26;

866 תרגום: בוא [נ]ראה... ואתה אומר... , ואתה אומר...!!
 867 תרגום: בוא [נ]ראה... ואתה אומר כך?
 868 ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 134, ד"ה שהיו; סוף עמ' 144, ד"ה את חמי.
 869 תרגום: בוא [נ]ראה: אילו... ר' אומר... , וכאן הוא אומר...!
 870 תרגום: נאמרה.
 871 ראה מבואות לסה"א, עמ' 429, הע' 10.
 872 ראה מבואות לסה"א, עמ' 429, לו ע"א, שו' 42.
 873 ההגהה שלי. כלומר, שנאמרה, ולא אמר על ידי מי. ויש כאן לשון כבוד כלפי ר' אבהו (שם, שו' 56). ובכ"ר: "דאמרת" (עמ' 200א שו' 19).
 874 ראה הלשון בערך "כמה דתימר... ודכוותה...".
 875 הנוסח כאן בכ"ל: "איתמרת" (עמ' 315 שו' 34), והסדר הגיה.
 876 הנוסח כאן בכ"ל: "אתאמרת" (עמ' 511 שו' 15), והנוסח שלפנינו הוא טעות של הסדר. אמנם מצאנו את הצורה "איתמרת" לעיל בשבת (בהערה הקודמת) ובעירובין יח ע"ג שו' 9 (וכן הוא שם בכ"ל, עמ' 388 שו' 1), אבל אפשר שנפלו שם ושם שיבושים. ועיין עוד להלן ערך "איתמר". על כל פנים, סימנתי מופע זה בסימן קריאה כאן ובמבוא (עמ' קסג, סי' 1) מפני שהסדר השמיט בו את האל"ף האמצעית שבכ"ל.

*****איתאמרת** (המשך) **סוטה** יו ב שו' 20, יו ג שו' 59; (צ"ל: אכן איתאמרת)⁸⁷⁷, יח א שו' 36 (אתאמרת), יח ד שו' 1; **כתובות** לג ב שו' 32 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת), לג ד שו' 48 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת), שם שו' 50 (אתאמרת); **נדרים** לח ד שו' 59 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת), שם שו' 60 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת); **קידושין** סד ד שו' 14 (את אמרת! וצ"ל: אתאמרת), סו א שו' 31; **בבא קמא** ד ב שו' 24 (אתאמרת); **בבא בתרא** יג ד שו' 42 (אתאמרת), שם שו' 51 (אתאמרת! וצ"ל: אתאמרת), שם שו' 52, יד ב שו' 9, שם שו' 10 (אתאמרת), שם שם; **סנהדרין** כד ד שו' 28, כה ג שו' 25 (2x), שם שו' 26, כו ב שו' 59; **שבועות** לח ג שו' 33 (אמר!)⁸⁷⁸, שם שו' 36, לח ד שו' 41; **עבודה זרה** לט ד שו' 9, שם שו' 10, מד א שו' 29, מה א שו' 38?⁸⁷⁹ מה ב שו' 29; **הוריות** מז ג שו' 17 (דת מר?)⁸⁸⁰; **נדה** מט ג שו' 14 (אתאמרת)⁸⁸¹. ועיין עוד ערך: אילו איתאמרת דר' ולא איתאמרת דר', הייתי אומר; דילמא לא איתאמרת אלא (בלשון שאלה); לא איתאמרת אלא עד לא איתאמרת אלא מן אילין מיליין דהכין הכין; לא על הדא איתאמרת אלא בהדא (!) דתני ר' חיה; לא על הדא איתאמרת אלא על הדא עד לא על הדא איתאמרת אלא על הדא דאמר ר'; עד דלא איתאמרת הדא מילתא, לא הוינן ידעין דו (!) כן (בתמיהה). וראה עוד ערך לא איתאמרת.

איתבעת מתניתא ולא אישתכחת⁸⁸² **עירובין** יט ב שו' 10.

איתה חמי ע"ע איתא חמי.

איתה מן התקנה ע"ע ליתה מן התורה, איתה מן התקנה.

איתותב (!) קומי ר' ע"ע איתתבת קומי ר'.

איתיבי' (!) **ערלה** סג א שו' 27 (צ"ל: אייתי)⁸⁸³.

איתייהבת ע"ע אית הוות.

איתיתיה (!) ע"ע אייתיתיה.

איתיתיה (!) מדחילפיי ע"ע אייתיתיה מדחילפיי.

איתמ' (!) ע"ע איתמר.

⁸⁷⁷ ראה: על הירושלמי, עמ' 56, הע' 11; מבוא לנוה"מ, עמ' 83, הע' 5.

⁸⁷⁸ ראה מה שהערתי בערך "מה איתאמרת" על אתר.

⁸⁷⁹ הגירסא מסופקת, כי הגירסא במקבילה בערלה סב ע"ב שו' 51: "הדא דאת אמר". וצריך עיון

מה עיקר כאן.

⁸⁸⁰ להגהה ראה מה שציניתי בערך "לצדדין איתאמרת" על אתר.

⁸⁸¹ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: אילו כר' אית אמרת (!), ניחא; איתמר; את אמר (בהקשר).

למופע נוסף מסופק ע"ע ואין כר' אמר (בלשון קושיא). ועיין עוד ערך "נאמרה (= איתאמרת)".

⁸⁸² תרגום: נתבקשה המשנה ולא נמצאה. כלומר, חיפשו את הברייתא ולא מצאו אותה; דהיינו

שאלו את התנאים אם שנו ברייתא כזו ונענו בשלילה. והובא אצל אלבק, מחקרים, עמ' 33, הע' 1.

ותירגמתי "נתבקשה" על פי סוקולוף, עמ' 108, טור א, ערך בעי' [עמ' 107, טור ב].

⁸⁸³ תרגום: הביא. ההגהה על פי המקבילה בכתובות לא ע"א שו' 12 (ושם: "ואייתי"). ושתא"י (סוף

עמ' 139, ד"ה איתיביה) לא דק. וראה מבואות לסה"א, עמ' 494, סג ע"א, שו' 27. ודבריו תמוהים.

****איתמר⁸⁸⁴** **ברכות** ד ד שו' 34! (איתמ' וצ"ל: אתמ' [= את מר])⁸⁸⁵, יא א שו' 14! (צ"ל: אתמר [= את מר])⁸⁸⁶, שם שו' 15! (איתמ' וצ"ל: אתמ' [= את מר]); **שביעית** לז ב שו' 38 (ו-), לח ד שו' 47 (2x); **תרומות** מ ג שו' 24! (צ"ל: אתמר [= את מר])⁸⁸⁷; **מעשר שני** נה א שו' 1, שם שו' 6; **חלה** נז ד שו' 60! (דאיתמר וצ"ל: דאתמר [= דאת מר])⁸⁸⁸; **שבת** ו ב שו' 43! (ד-; צ"ל: דאתמר [= דאת מר])⁸⁸⁹; **עירובין** יט א שו' 34! (דאיתמ' וצ"ל: דאתמ' [= דאת מר])⁸⁹⁰; **יבמות** ז ב שו' 50, יא ב שו' 63! (2x; צ"ל: אתמר [= את מר])⁸⁹¹; **כתובות** כה ג שו' 40! (2x; צ"ל: אתמר [= את מר])⁸⁹²; **גיטין** מג ב שו' 37 (צ"ל: אתמר [= את מר])⁸⁹³; מז ג שו' 25! (2x; צ"ל: איתאמרת)⁸⁹⁴, שם שו' 27! (צ"ל: איתאמרת)⁸⁹⁵, נ א שו' 44; **קידושין** סב ג שו' 19; **בבא בתרא** יב ד שו' 48! (צ"ל: את מר)⁸⁹⁶; **סנהדרין** יט א שו' 64 (את אמ' וצ"ל: אתאמ' [= איתאמר])⁸⁹⁷. וראה עוד ערך לא איתמר כלום.

איתמרת ע"ע איתאמרת.

****איתפלגון⁸⁹⁸** **תרומות** מד ד שו' 125! (צ"ל: דאיתפלגון)⁸⁹⁹; **כתובות** לא א שו' 6! (צ"ל: דאיתפלגון)⁹⁰⁰; **בבא מציעא** ח ג שו' 15, שם שו' 16, י ג שו' 37 (איתפלגון), שם שו' 38; **סנהדרין** כט ד שו' 12. ועיין עוד ערך דאיתפלגון. וראה עוד ערך לא איתפלגון.

איתפלגון ר' וחברייא⁹⁰¹ **ביצה** סג א שו' 19.
איתפלגון ר' ור'⁹⁰² **ברכות** ז ג שו' 3, ח ב שו' 7; **פאה** טו ב שו' 10, שם שו' 15, יח ב שו' 60, שם שו' 62, כא א שו' 32; **דמאי** כב ד שו' 20, כג א שו' 15, כו ג שו' 32; **כלאים** כח ב שו' 11, ל ג שו' 50, לא ג שו' 28; **שביעית** לט ג שו' 20 (איתפלגון);

⁸⁸⁴ תרגום: נאמר.

⁸⁸⁵ ראה הלשון בערך "על כורחך את אמר". וכבר העיר ליברמן על הצורה "ואתמר": "כלומר, את מר (כלשון הירושלמי בכל מקום)" (תוכפ"ש, גיטין, עמ' 811, הע' 36).

⁸⁸⁶ להגהה כאן ובמופיע הבא ראה הלשון בערך "הכא את אמר... והכא את אמר...".

⁸⁸⁷ ראה הלשון בערך "על כורחך את אמר".

⁸⁸⁸ ראה הלשון בערך "הדא דתימר".

⁸⁸⁹ ראה הלשון בערך "הכא ב... ומה דאת אמר תמן ב...".

⁸⁹⁰ ראה הלשון בערך "מכיון דאת אמר".

⁸⁹¹ ראה הלשון בערך "הכא את אמר... והכא את אמר...".

⁸⁹² ראה הלשון בערך "הכא את אמר... והכא את אמר...".

⁸⁹³ ראה מה שהערתי בסוף ערך "ולא כן איתמר (בתמיהה)".

⁸⁹⁴ כך הגהתי בערך "על כל פירקא את אמרת (ו), או על הדא הילכתא אית אמרת (ו)", עי"ש.

⁸⁹⁵ ראה הלשון בערך "על הדא הילכתא אתאמרת".

⁸⁹⁶ ראה מבואות לסה"א, עמ' 282, ריש סי' 7. ובכ"א: "אתמר" (עמ' 79 שו' 20).

⁸⁹⁷ ראה הלשון בערך "ולא כבר איתמר טעמא (בתמיהה)".

⁸⁹⁸ תרגום: נחלקו.

⁸⁹⁹ ראה כ"ר, עמ' 232א שו' 16.

⁹⁰⁰ ההגהה שלי. ועיין בפ"מ, מב סע"א, ד"ה איתפלגון.

⁹⁰¹ תרגום: נחלקו ר' והחברים.

⁹⁰² תרגום: נחלקו ר' ור'.

איתפלגון ר' ור' (המשך) מעשר שני נב ד ש' 59, נה א ש' 13, נו ב ש' 56, נו ג ש' 19, שם ש' 47, נו ד ש' 7; **חלה** נט ב ש' 56 (אתפלגון); **ערלה** סא ג ש' 8, שם ש' 13 (פליגי בה!);⁹⁰³ **ביכורים** סג ד ש' 55; **שבת** ד ב ש' 10, ה א ש' 41, ט א ש' 36, י ב ש' 3, יד ב ש' 31, יו ב ש' 32; **עירובין** כב ב ש' 57 (אתפלגון), כג ד ש' 11 (אתפלגון), כה ג ש' 5 (אתפלגון); **פסחים** לו א ש' 14, לו ד ש' 11 (אתפלגון); **ביצה** ס ב ש' 35, שם ש' 63, סג א ש' 60; **תענית** סז ב ש' 49, סז ג ש' 19, סח ב ש' 4, סח ד ש' 29; **מגילה** ע ב ש' 48, עב ב ש' 59, עה א ש' 36; **חגיגה** עו ב ש' 32, שם ש' 38, עח ב ש' 1; **מועד קטן** פ ד ש' 54; **יבמות** ב ג ש' 33, ג ד ש' 13, ח ב ש' 47 (פליגי!);⁹⁰⁴ **סוטה** יח א ש' 39; **כתובות** ל ג ש' 32, לד ג ש' 13, לד ד ש' 42, לו ב ש' 21; **נדרים** לו ג ש' 38, מב ג ש' 5, שם ש' 7 (פליגי!);⁹⁰⁵ **גיטין** מג א ש' 44 (אתפלגון), מג ד ש' 10, מח ג ש' 25; **נזיר** נב א ש' 51, נב ד ש' 37, נד ג ש' 60, נד ד ש' 28, נז ב ש' 26; **קידושין** נח ד ש' 16, סו א ש' 48; **סנהדרין** יט ב ש' 49 (אתפלגון), כב ב ש' 31, כו א ש' 51; **מכות** לא א ש' 33, לא ב ש' 23; **שבועות** לז ג ש' 45 (אתפלגון); **עבודה זרה** מג א ש' 20, שם ש' 25, מה ב ש' 24; **נידה** נ ד ש' 2, נא א ש' 27. ועיין עוד ערך דאיתפלגון ר' ור'.

איתפלגון ר' ור', תרויהון (!) בשם ר' 906 **ברכות** יא ב ש' 27 (צ"ל: תרייהון).
איתפלגון ר' ורבנן 907 **ברכות** יא א ש' 38 (ורבנן); **תענית** סה א ש' 48 (ורבנן); **כתובות** לד ג ש' 20; **גיטין** מג א ש' 49 (אתפלגון); **מכות** לא ב ש' 29.
איתפלגון ר' ורבנן ע"ע איתפלגון ר' ורבנן.
איתפליגו (!) ע"ע איתפלגון.
איתקשיית קומי ר' 908 **שקלים** מט ד ש' 54; **סוטה** כב ד ש' 20.
איתתבת (= הוקשתה קושיא) 909 **ברכות** ז ג ש' 15 (ד'), ח א ש' 34 (כנא); **דמאי** כו א ש' 50; **כלאים** לא א ש' 20 (ו-); **ראש השנה** נו ג ש' 44; **תענית** סה ג ש' 36 (צ"ל: כנא);⁹¹⁰ סז ג ש' 31 (ד'). ועיין עוד ערך ולא כבר איתתבת (בתמיהה). וראה עוד ערך: אתת בת (!) ואפרשת; אתתבת ולא אפרשת.
איתתבת (= הושבה תשובה על בעיא) 911 **ערלה** סג א ש' 29.

⁹⁰³ הלשון כאן הוא לשון בבלי, וההגהה על פי המקבילה בעבודה זרה מג ע"א ש' 25 הרשומה להלן בְּעֶרְךָ.
⁹⁰⁴ הלשון כאן הוא בבלי, והגהתי על פי הלשון השגורה בירושלמי בערך הזה.
⁹⁰⁵ הלשון כאן הוא בבלי, וההגהה שלי.
⁹⁰⁶ תרגום: נחלקו ר' ור', שניהם בשם ר'.
⁹⁰⁷ תרגום: נחלקו ר' והחכמים.
⁹⁰⁸ תרגום: הוקשתה לפני ר'. כלומר, הקשו קושיא לפני ר'.
⁹⁰⁹ תרגום: הושבה. כלומר, הוקשתה קושיא בבית המדרש.
⁹¹⁰ ההגהה על פי המקבילה בברכות ח ע"א ש' 34 הרשומה לעיל בְּעֶרְךָ.
⁹¹¹ תרגום: הושבה. כלומר, הושבה תשובה לבעיא שעלתה בבית המדרש — ראה פירוש הרמב"ן שציינתי לו לעיל בסוף ערך "אילו אמר תנא קמן (!), איתיהיבת יאות".

איתתבת קומי ר'⁹¹² **שביעית** לה ב ש' 8 (אתתבת); **חלה** נז ג ש' 13, נט ב ש' 8; **יומא** מה ג ש' 16; **סנהדרין** כז ד ש' 9; **שבועות** לג ג ש' 7 (איתותב!)⁹¹³.

אך חלק (!) ע"ע או חילוף.

אכין א"ל ע"ע הכין אמר ליה.

אכין אמר לון ע"ע הכין אמר לון.

אכין אמר ליה ע"ע הכין אמר ליה.

אכין הוה עובדא ע"ע הכין הוה עובדא.

אכן אנן קיימין ע"ע כן אנן קיימין.

אכן אתאמרת⁹¹⁴ **סוטה** יח א ש' 36; **כתובות** לג ב ש' 32 (אבין; וצ"ל: אכין⁹¹⁵, את אמרת); **קידושין** סד ד ש' 14 (הכא! וצ"ל: הכן, את אמרת)⁹¹⁶; **סנהדרין** כו ב ש' 58 (הכין, איתאמרת)⁹¹⁷. ועיין עוד ערך בפירוש הכין אתאמרת.

אכן הוא (!) ע"ע אלא כיני. ועיין עוד ערך הכיני.

אכן כתב ליה ע"ע הכין כתב ליה.

אכן, מרה דשמעתא (!) לא מקיים לה ע"ע הכין, מרה דשמעתא לא מקיים לה (בתמיהה).

***אכן שאיל'ה**⁹¹⁸ **בבא בתרא** יו ב ש' 16, שם ש' 17 (הכן, שאלה).

אל יקראו (במקרא) **שבת** טו ג ש' 17.

אל (!) שם ע"ע על שם.

אל תהי קורא... אלא... **סנהדרין** כז ד ש' 25-26.

אל תפליגינה לדבר אחר **פאה** יז א ש' 33; **חגיגה** עו ד ש' 12.

אל תתמה **פסחים** לב ג ש' 28 (ו-); **קידושין** נח ב ש' 36, שם ש' 40.

*****אלא** (מדרשית או פרשנית)⁹¹⁹ **ברכות** ב ד ש' 7, ד ב ש' 39, ד ד ש' 6, ז ד ש' 18 (על משנה!); יא ג ש' 29, יג א ש' 31, יג ב ש' 17, שם ש' 47 (צ"ל: אַל)⁹²⁰, יד ב ש' 92147,

⁹¹² תרגום: הושבה לפני ר'. כלומר, הקשו קושיא לפני ר'.

⁹¹³ ההגהה על פי המקבילה ביומא מה ע"ג ש' 16 הרשומה לעיל בְּעֶרְךְ.

⁹¹⁴ תרגום: כך נאמרה.

⁹¹⁵ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. והוא הוסיף שם את שם האומר החסר: "בא", כלומר

"רבי בא", על פי המקבילה בסנהדרין כו ע"ב ש' 58 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

⁹¹⁶ להגהות ראה: אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 301, ד"ה ר' מר עוקבן; מבוא לנוה"מ, עמ' 892,

ד"ה קידושין.

⁹¹⁷ למופע נוסף שנשתבש ע"ע איתאמרת.

⁹¹⁸ תרגום: כך שאל אותו.

⁹¹⁹ כתב ר"י לוי על "אלא" המדרשית: "ושמוש לש' אלא אחר שאלה וקושיא כמו מעתה" (פירוש

לב"ק, עמ' 124, [ה"ו], ד"ה או).

⁹²⁰ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 598, ד"ה אשר.

⁹²¹ למופע זה ישנה מקבילה בסוטה בכ"ל. והלשון שם: "והפסיד לא" (עמ' 79 ש' 11), ונמחק והוגה

על הגליון "והפשיר עמו", כמו שהוא בד"י שם, כ ע"ג ש' 42. וכן בכ"ר שם: "והפסיד לא" (עמ' 23 בב ש' 13), והגיה ליברמן שם "[אלא]" תחת "לא" — ראה על הירושלמי, עמ' 69, הע' 76. אבל אין צורך

****אלא** (מדרשית או פרשנית) (המשך) יד ג ש' 15; **פאה** טו ב ש' 64; יו א ש' 43, יו ב ש' 12, שם ש' 59, שם ש' 60, שם ש' 61, יז א ש' 37, שם ש' 43, כא ב ש' 2, שם ש' 5; **דמאי** כב ג ש' 48; **כלאים** לב ג ש' 22 (ולא! וצ"ל: לא [= אלא]); **שביעית** לד ד ש' 40; **מעשר שני** נד ב ש' 40, נו ב ש' 42, נו ג ש' 42; **חלה** נח ב ש' 58; **ביכורים** סג ד ש' 48; **שבת** ה ב ש' 10 (אלא₂), שם ש' 13 (אלא₁), שם ש' 14, שם ש' 16 (אלא₁), שם ש' 18 (אלא₂), שם ש' 20! (אלא₁); ל"ג⁹²³, ח ד ש' 26 (אלא₁), יב ג ש' 29, שם ש' 30, יג ג ש' 51, שם ש' 56, יד ג ש' 4, שם ש' 6, יד ד ש' 64; **עירובין** כ א ש' 72⁹²⁴, כ ד ש' 31, כב ב ש' 35, שם ש' 39 (אלא₂), כב ג ש' 57, כו ד ש' 12; **פסחים** כח ד ש' 62, ל ג ש' 41; **יומא** לח ד ש' 22, לט א ש' 6, שם ש' 9 (ועל לשון הדין!), מא ד ש' 10, מג א ש' 16 (ועל ברייתא!), מג ב ש' 43; **שקלים** מז א ש' 27, מז ד ש' 38⁹²⁵; מח ג ש' 6, שם ש' 49, שם ש' 54, מט ג ש' 17; **סוכה** נג ד ש' 4, נד א ש' 34, נה ג ש' 23; **ראש השנה** נו ב ש' 15, שם ש' 37, נו ג ש' 2, שם ש' 26 (ועל משנה!), נז ג ש' 33 (ועל משנה!), נח ב ש' 2 (ועל מימרא!), נט ב ש' 33, שם ש' 55; **תענית** סה א ש' 57, סה ב ש' 4, שם ש' 39, סה ד ש' 33, סו ד ש' 62, סז א ש' 19, סז ד ש' 32 (ועל משנה!), שם ש' 45, סח ב ש' 32, שם ש' 47⁹²⁶; **סח** ג ש' 40; **מגילה** ע ג ש' 2, ע ד ש' 32, עב ב ש' 1, שם ש' 3, עב ד ש' 2, עג ג ש' 31 (ועל משנה!), עד ד ש' 3, שם ש' 18; **חגיגה** עו ג ש' 13, שם ש' 18, שם ש' 19, עו ד ש' 15, שם ש' 16, שם ש' 21, עז ב ש' 52, עז ג ש' 33, שם ש' 46, עח ב ש' 51; **מועד קטן** פב ג ש' 35, פג א ש' 17 (אלא₂); ל"ג⁹²⁸, פג ג ש' 46; **יבמות** ד א ש' 6, שם ש' 38, שם ש' 40, ט ג ש' 15, שם ש' 17, שם ש' 19, שם ש' 21, שם ש' 60, י ב ש' 42, יא א ש' 40, יא ד ש' 23, יב ג ש' 54, שם ש' 55 (ועל משנה!); **סוטה** יו ד ש' 58, יז א ש' 11, שם ש' 60, יז ב ש' 35 (אלא₂), שם ש' 58, יז ג ש' 74, יט ב ש' 11

בהגהה, אלא "לא" = "אלא", והיא "אלא" מדרשית. וללשון "והפסיד" ראה דמאי כג ע"ב ש' 32: "בגין דו כשר יפסד", כלומר, בתמיהה.

⁹²² ההגהה על פי כ"ר, עמ' 2185 ש' 13. וכן הוא (כלומר "לא") גם במקבילה בכתובות לה ע"ב ש' 26 שנרשמה בערך "לא (= אלא; מדרשית)". וליברמן (ותופכ"ש, סוכה, עמ' 887, ד"ה ברם הר"ח) לא הגיה כאן. ועיין שם מה שנדחק בפירושו.

⁹²³ ההגהה על פי שרי"ר, עמ' 74 ש' 29.

⁹²⁴ אף על פי שהמילה "אלא" כאן באה במקור תנאי, יתכן שהיא פרי ניסוח אמוראי — ראה המקבילה בתוספתא עירובין, פ"ח הכ"ב, עמ' 138; בבלי שם, קד ע"ב. והוא הדין למקבילה בדף כו ע"ד ש' 12 הרשומה לקמן.

⁹²⁵ אף על פי שהמילה "אלא" כאן באה במקור תנאי, יתכן שהיא פרי ניסוח אמוראי — ראה הלשון בתוספתא תעניות, פ"ג ה"ה, עמ' 338; בבלי שם, כח ע"א. והוא הדין למקבילות בתענית סח ע"ב ש' 32 ובמגילה ע ע"ג ש' 2 הרשומות להלן בְּעֶרְךְ.

⁹²⁶ המילה "אלא" ליתא בתוספתא תעניות, פ"ג ה"ה, עמ' 339. יתכן אפוא שהיא לשון אמוראי.

⁹²⁷ המילה "אלא" ליתא בתוספתא תעניות, פ"ג ה"ה, עמ' 339. יתכן אפוא שהיא לשון אמוראי.

⁹²⁸ המילה "אלא" כאן היא באשגרה ממה שבא לעיל מינה: "אין כתיב כאן אלא" (שם, ש' 16).

וליתא במקבילה בברכות ו ע"א ש' 3.

****אלא** (מדרשית או פרשנית) (המשך) (על משנה!), כ ד ש' 11 (אלא₂), כ א ד ש' 30, שם ש' 262, כ ד א ש' 13; **כתובות** כ א ש' 29, כ ד ש' 58; ל א ג ש' 53, ל ב ש' 40; **נדרים** ל ט ג ש' 32, מ א ג ש' 9; **נזיר** נ א ג ש' 22, נ ב ש' 55; נ א ש' 14, שם ש' 16; **קידושין** ט א ש' 37, ס א ב ש' 22, שם ש' 11, שם ש' 40; **בבא קמא** ב ג ש' 33 (על משנה!), שם ש' 35 (על משנה!); **בבא מציעא** י א ש' 56, י א ד ש' 4; **בבא בתרא** ט ג ש' 21, י א ש' 58, י ג ש' 4, שם ש' 6; **סנהדרין** י א ג ש' 32 (על מימרא!), י ט ב ש' 33, שם ש' 39, כ ב ש' 6, שם ש' 49, שם ש' 56, כ ג ש' 8, כ ג ש' 63, כ ד ש' 50, כ ד ש' 40, כ א ש' 33, שם ש' 35, כ ב ש' 27, שם ש' 62, כ ג ש' 45, כ א ש' 11, שם ש' 23, ל ב ש' 45, ל ג ש' 24; **מכות** ל א ד ש' 47; **עבודה זרה** ל ט א ש' 43, מ א ש' 2, מ ב ש' 49, מ ד א ש' 46; **הוריות** מ א ש' 58 (על מימרא!), מ א ג ש' 44. ועיין עוד ערך לא (= אלא; מדרשית).

****אלא** (תלמודית)⁹²⁹ **ברכות** ב ב ש' ⁹³⁰, ג א ש' 54, ד ג ש' 21 (אלא₂), ד ד ש' 26, שם ש' 57, ה ד ש' 34, ט ג ש' 46, י א ב ש' 20, י א ג ש' 16, י ג ג ש' 4, שם ש' 32,

⁹²⁹ המשמעות העיקרית של "אלא" זו היא חזרה מן הדברים שנאמרו קודם לכן. ולא רק חזרה ממש מדברי חכם מה על ידי חבריו הסותר את דבריו (כגון שביעית לד ע"ג ש' 17), אלא גם חזרה מסברא היפותטית על ידי חכם אחד בעצמו (כגון: מעשרות מח ע"ד ש' 2, נ ע"ג ש' 28; מעשר שני נד ע"ד ש' 25; ערלה ס א ע"ב ש' 16), או על ידי סתם התלמוד (והם הרוב); כגון חלה ס ע"א ש' 3, וכגון כל המופעים של "אלא" לפני "כן אנן קיימין", ע"ע כן אנן קיימין, גם כשהסברא השנייה המוצעת ב"אלא" היא סברא דחוייה (כגון עירובין כד ע"א ש' 31). "אלא" זו באה לפעמים לפני "כר" וכיצא בו, ונרשמה להלן בערכים נפרדים — ראה הערכים: אלא כאחרים; אלא כבית שמאי; אלא כר'. גם הערך "אלא כינ" שייך ל"אלא" זו. וליברמן כתב: "והירושלמי משמיט תמיד את המלה אלא" (ירוכ"פ, עמ' 525, ד"ה אמר ר' מנא). ולשון גוזמא נקט.

ודע שגם "אלא" במשמעות זו לא נרשמה כאן אלא כשהיא פותחת מאמר, אבל כאשר קדמה לה מילת שלילה, והיא מציעה את הסיפא של אותו מאמר, לא נרשמה בכלל — ראה, למשל, הערכים הבאים: או אינו אלא; אני איני מקבל עלי את הדבר הזה אלא; ואנן לא הוינן אמרין כן אלא; לא אמר אלא; לא דאנא סבר כדעתיה אלא; לא מטעם הזה אלא. ולכן לא נכללו כאן גם שלושת המופעים הבאים, הפותחים ב"אינה כן", כלומר "אינה כן אלא": פסחים כט ע"א ש' 14; יומא מ ע"ג ש' 38, מב ע"ג ש' 42 (ושם: "ואינה"), וכן לא נכלל המופע שבשקלים מט ע"ד ש' 59, לפי שקדמה לו "אין", אף על פי שהיא "אין" של כלל מגובש מקדמת דנא: "אין מוקדם ומואחר בתורה". ונסתפקת במאמר שבפסחים לג ע"א ש' 55, שקדם בו ל"אלא" זו הביטוי "חס ושלום", אם ביטוי אחרון זה שקול כ"לא" או כ"אין", ולכן רשמתי את "אלא" כאן בסימן שאלה. אבל בשאר המופעים של "חס ושלום" או "חס ליה" וכיצא בהם, באה אחריהם גם "לא", או "דלא" לפני "אלא", ולכן לא נרשמו. ואלה הם: **חגיגה** עז ד ש' 42, שם ש' 43; **כתובות** כ ג ש' 64; **סנהדרין** כ ג ש' 31, שם ש' 32.

משמעות שנייה של "אלא" זו, שגם היא נכללה כאן, ובה אין חזרה, היא כשהיא פותחת תירוץ — ראה, למשל, "אם ביום השיני אינו נותן תפילין צורכה מימר מי שמתו מוטל לפניו. אלא בגין דתנא דא תנא דא" (ברכות ה ע"ד ש' 34). וראה עוד: שבת ה ע"ב ש' 50, י ע"ב ש' 47, י ע"ג ש' 51; יומא מד ע"א ש' 54. ושתי המשמעויות האלה של "אלא" מצויות בבבלי — ראה למשל מה שכתב עליהן ר' יוסף בן וירגא, וזה לשונו: "הדרך חב", הוא דרך החזרה, כאשר יתריך תירוץ ונדחה ובא לתריך תירוץ שני אומר אלא, ועל כלל זה כתב הליכות עולם זה לשונו, כשהגמרא מתריך תירוץ אחד וסתרין ליה

אלא (תלמודית) (המשך) שם שו' 40 (יש לגרוס אותה לעיל תחת אבל⁹³¹), יג ד שו' 62; **פאה** יו ב שו' 27, יו ג שו' 2, שם שו' 5, יז ב שו' 8, שם שו' 53, יז ד שו' 7, יח א שו' 44, יט א שו' 15, כ א שו' 8, שם שו' 9, שם שו' 25, כ ד שו' 34, כא א שו' 48; **דמאי** כא ג שו' 47, כב ג שו' 19, כב ד שו' 5 (ואבל⁹³²), שם שו' 17, שם שו' 32, שם שו' 33, כג ד שו' 1, כד ג שו' 2, שם שו' 5 (אלא²), שם שו' 58, שם שו' 59, כד ד שו' 56, כה ג שו' 57, כה ד שו' 50, כו ב שו' 11, שם שו' 42, כו ג שו' 46; **כלאים** כז ג שו' 55, כט ד שו' 56, לא א שו' 31, לד שו' 52, לא א שו' 7, לב ד שו' 27; **שביעית** לג א שו' 39, לג ג שו' 51, שם שו' 52, לד ב שו' 9, שם שו' 14, לד ג שו' 17, לד ד שו' 23, לה ב שו' 7, שם שו' 55, לה ג שו' 10, לה ד שו' 21, לו א שו' 23, לו ג שו' 35, לו ד שו' 2, שם שו' 39, לז ד שו' 57, לח א שו' 44, שם שו' 45, לט ד שו' 14, שם שו' 28; **תרומות** מ ב שו' 46, שם שו' 47, שם שו' 51, מ ג שו' 61; **ול"ג**⁹³³, מב א שו' 18, שם שו' 39, מב ב שו' 1, שם שו' 3, מב ג שו' 53, מג ג שו' 31, מד ב שו' 29, מד ג שו' 45, שם שו' 50, מה א שו' 9, מו ד שו' 36, מז א שו' 52, מז ד שו' 23; **מעשרות** מח ד שו' 2, שם שו' 17, מט א שו' 3, מט ב שו' 15, מט ג שו' 47, מט ד שו' 19⁹³⁴, שם שו' 25, שם שו' 37, נ ב שו' 41, נ ג שו' 28, שם שו' 32, נא ב שו' 35, שם שו' 36; **מעשר שני** נג ב שו' 5, נג ד שו' 5, נד א שו' 22, שם שו' 62, נד ב שו' 2, נד ג שו' 1, נד ד שו' 25, שם שו' 46, נה א שו' 16; **חלה** נז ב שו' 27⁹³⁵, נט ד שו' 56, ס א שו' 3; **ערלה** ס ד שו' 4, סא א שו' 64, סא ב שו' 10, שם שו' 16,

והדר בעי לפרוקי פירוקא אחרינא אמר בתירוף בתרא אלא, שלשון אלא מורה שהתירוף הראשון דחוי, שכך משמע לא כך אלא כך, ודוקא כשהמתרץ אינו המקשה, אבל כשהמתרץ הוא המקשה בעצמו שייך לומר אלא אף על פי שלא קדם לו תירוף אחר, וכן הוא בשבת פרק במה אשה כתבו התוספות [נז ע"א, ד"ה אלא א"ר יוסף — מ"ע] לפי שרב [יוסף — מ"ע] עצמו היה המקשה שייך לומר אלא, עד כאן. ור' יוסף בן וירגא, שארית יוסף, מהד' ר' ירחם מאיר ליינער, ווארשא תרס"ט, עמ' 47. וראה עוד ר' ישועה הלוי, הליכות עולם, שער ב, פרק ב, ד"צ ירושלים תש"ד, י ע"ב (על פי הערת ליינר שם, הע' ב) = מהד' ש' פורטנוי, ירושלים תשנ"ו, עמ' מג, אות ג. בגלל המשמעות השנייה הזאת כינתי את הערך הזה בשם "אלא (תלמודית)", שאם לא כן עדיף היה לרשום: אלא (לציון חזרה), שהרי הכל הוא תלמודי. שתי המשמעויות הנזכרות של "אלא" אינן הולמות את המופע שבהוריות מה ע"ד שו' 22, ולכן הוא לא נכלל כאן.

⁹³⁰ עיין גינצבורג, פירושם, א, עמ' 15, ד"ה שנים. ואולם אין צורך לשנות כאן את משמעותה של "אלא", אלא היא מתקשרת עם הסיפא: "קדמיא לא מתחשב", והמאמר "מיעוט כוכבים שנים" הוא מאמר מוסגר. כלומר, אמנם מיעוט כוכבים שניים, אלא שהכוכב הראשון לא נמנה, בניגוד למה שסברנו תחילה בקושיא.

⁹³¹ ההגהה על פי כ"ר, עמ' 93 שו' 8.

⁹³² ההגהה על פי כ"ר, עמ' 136 שו' 2.

⁹³³ ההגהה על פי המקבילה ביבמות יג ע"ד שו' 21.

⁹³⁴ הנוסח כאן בכ"ל: "לא" (ועמ' 232 שו' 5, והוגה "אלא" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 462, מט

ע"ד, שו' 19. יתכן אפוא שיש לקרוא כאן "לא" בתמיהה.

⁹³⁵ הוראת מופע זה במקומו: אלא ודאי, אלא שהוראתו בכל ההקשר כהוראת "אלא" התלמודית,

עיי"ש. ולכן כללתי אותו כאן מספק.

****אלא** (תלמודית) (המשך) סב א שו' 44, סג א שו' 14, שם שו' 35, סג ב שו' 1; **ביכורים** סג ד שו' 16, שם שו' 18, סד א שו' 53, סד ב שו' 18, שם שו' 28, סד ד שו' 45, שם שו' 46, סה א שו' 38, סה ג שו' 20; **שבת** ב ד שו' 19, שם שו' 28, ג א שו' 3, שם שו' 7, ג ד שו' 21⁹³⁶, ה ב שו' 1 (אלא¹), שם שו' 50, ו ב שו' 17, ו ג שו' 14, שם שו' 20, שם שו' 22, ח ג שו' 35, י א שו' 12, י ב שו' 45, שם שו' 47, י ג שו' 37, שם שו' 51, יא ב שו' 43, שם שו' 45, יא ג שו' 23, יב ב שו' 54, יב ג שו' 44, יג א שו' 28, יג ד שו' 18, יד א שו' 24, שם שו' 51, שם שו' 54, טו א שו' 42, טו ג שו' 59, יו ג שו' 32, יו ד שו' 30; **עירובין** יח ב שו' 37, יח ג שו' 19, שם שו' 41, יט א שו' 4, שם שו' 37, שם שו' 42, יט ב שו' 23, כ א שו' 13, שם שו' 29, כ ב שו' 13, שם שו' 17, כב ג שו' 14, כב ד שו' 27, כג ג שו' 60, כד א שו' 31, כד ד שו' 16, כה א שו' 31, כה ב שו' 35; **פסחים** כז ג שו' 53, שם שו' 55, כח א שו' 10, שם שו' 15, כח ב שו' 11, כח ג שו' 11, ל ב שו' 154 (צ"ל: אינו אלא⁹³⁷), לא ב שו' 56, לא ד שו' 64, לב א שו' 59 (ואמר ליה; צ"ל: אלא⁹³⁸), לג א שו' 55, לג ב שו' 43, לג ג שו' 62, לד ד שו' 55, לה ג שו' 56, לז ב שו' 49; **יומא** לח ב שו' 9, לט ד שו' 55, מ ג שו' 12, שם שו' 27, שם שו' 28, שם שו' 30, מב ב שו' 48, שם שו' 50, מג ג שו' 36, מג ד שו' 64, מד א שו' 54, מד ב שו' 4, מה א שו' 4, שם שו' 9, שם שו' 34; **שקלים** מו ב שו' 11, מו ג שו' 60, מח ב שו' 26, מט ג שו' 160 (ל"ג)⁹³⁹, נ ד שו' 2; **סוכה** נא ד שו' 9, שם שו' 11, שם שו' 59, נב א שו' 5, נב ג שו' 12, נב ד שו' 44, נה ג שו' 33; **ראש השנה** נו ג שו' 52, נז ב שו' 49, נח א שו' 8; **ביצה** ס ב שו' 21, ס ד שו' 24, סא ד שו' 17, שם שו' 53, שם שו' 55, סג ב שו' 26, שם שו' 45; **תענית** סד ב שו' 3, שם שו' 37, סד ד שו' 29, סה ד שו' 41, סו ד שו' 5, סח ד שו' 39, סט ב שו' 47; **מגילה** ע א שו' 55, ע ב שו' 37, שם שו' 61, עד א שו' 16, עד ד שו' 28, עה ב שו' 11; **חגיגה** עו א שו' 39, עו ד שו' 16 (צ"ל: אלא כיני⁹⁴⁰), עה ב שו' 32, שם שו' 33, עה ד שו' 30; **מועד קטן** פ ב שו' 11, פ ג שו' 12, שם שו' 18, שם שו' 25⁹⁴¹, שם שו' 28, פ ד שו' 51, פא ב שו' 2, פא ג שו' 49, פא ד שו' 62, פב א שו' 49, פב ב שו' 32, פב ד שו' 56, פג א שו' 55, פג ג שו' 6; **יבמות** ב ג שו' 23, שם שו' 27, שם שו' 38, שם שו' 60, ב ד שו' 27, ג א שו' 6, שם שו' 23, ג ג שו' 15, ד א שו' 46, ד ג שו' 19, ה א שו' 27, ה ג שו' 56, שם שו' 57, ו א שו' 36, שם שו' 61, ו ב שו' 55, ו ג שו' 24, ו ד שו' 5, שם שו' 16, שם שו' 29, ז א שו' 3, שם שו' 4, שם שו' 6, שם שו' 7, ז ב שו' 20, שם שו' 25⁹⁴²,

⁹³⁶ מופע זה ישנו גם בשר"ר כאן, עמ' 67 שו' 19. אבל במקבילה בעבודה זרה מא ע"ד שו' 53 ליתיה. ואולי יש למחוק אותו.

⁹³⁷ ההגהה על פי שר"ר, עמ' 109 שו' 11.

⁹³⁸ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 224. סד"ה כיצד.

⁹³⁹ ההגהה על פי המקבילה בסוטה כב ע"ג שו' 31.

⁹⁴⁰ ההגהה על פי המקבילה בפאה יז ע"א שו' 38.

⁹⁴¹ ראה תוכפ"ש, סוטה, עמ' 630, סוף הע' 24.

⁹⁴² מופע זה מתחוויר על פי לשון הגמרא אחרי הגהת ליברמן: "והלא כל הטמאות שהיא מטמא אינה מטמאה אלא [שם, אלא] עד בית השיניים" (גלינות הרש"ל, טופס ב.). אף על פי שלפי הגהתו

אלא (תלמודית) (המשך) ז ג ש' 41, ח ב ש' 15, שם ש' 24, ט ג ש' 28, יא ב ש' 46, יב א ש' 54, שם ש' 55, יד א ש' 36, יד ד ש' 63, טו ד ש' 63 (ולא⁹⁴³); **סוטה** יז ד ש' 5, שם ש' 9 (ו-⁹⁴⁴), שם ש' 17, יח א ש' 45, יח ב ש' 46, יח ד ש' 3, שם ש' 19, שם ש' 36, כ א ש' 17 (אלא¹), שם ש' 18, שם ש' 21, שם ש' 22 (אלא²), כ ד ש' 11 (אלא¹), שם ש' 22, שם ש' 52, כא א ש' 9, שם ש' 13 (אלא¹), כא ב ש' 51, כא ד ש' 47, כב א ש' 10, שם ש' 16, כב ב ש' 25, כב ד ש' 58, כד א ש' 24; **כתובות** כד ד ש' 55, כה א ש' 48, שם ש' 49, שם ש' 54, כה ב ש' 11, כה ג ש' 12, כו ד ש' 16, שם ש' 19, כז ב ש' 50, שם ש' 55, כח ג ש' 31, שם ש' 44, כט א ש' 26, כט ד ש' 12, ל ב ש' 37, לא ב ש' 22, שם ש' 26, שם ש' 28 (אבל⁹⁴⁵), לב ב ש' 43, לג א ש' 50, לג ד ש' 14, שם ש' 36 (אבל; צ"ל: אלא⁹⁴⁶), לו א ש' 5, לו ב ש' 14, שם ש' 26; **נדרים** לז ב ש' 28, לז ד ש' 34, לח א ש' 2, מ ב ש' 35 (אלא²), מא א ש' 11, שם ש' 34, מא ג ש' 4, מא ד ש' 35, מב א ש' 56; **גיטין** מג ב ש' 18, מג ד ש' 13, שם ש' 23, שם ש' 29, שם ש' 34, מד ב ש' 25, שם ש' 26, מד ד ש' 49, שם ש' 58, מה ג ש' 30, מו ג ש' 5, שם ש' 15, שם ש' 26, שם ש' 39 (אלא²), מז א ש' 7, שם ש' 8, שם ש' 12, שם ש' 38, מח ד ש' 22, שם ש' 24, מט א ש' 11, מט ג ש' 50, מט ד ש' 33, נ ב ש' 18, נ ד ש' 34; **נזיר** נא א ש' 35, שם ש' 41, נא ב ש' 45, נא ד ש' 51, נב א ש' 41, נב ג ש' 24, שם ש' 53 (אלא²), נג ב ש' 24, נג ד ש' 28, שם ש' 52, נד א ש' 30, שם ש' 38 (אלא²), שם ש' 57, נד ב ש' 27, נד ג ש' 50, נד ד ש' 35, נה ג ש' 28, שם ש' 35, נז ג ש' 13, שם ש' 15, שם ש' 29; (צ"ל: לא — בתמיהה)⁹⁴⁷, שם ש' 43, נח א ש' 8, שם ש' 16; **קידושין** נח ג ש' 53, נט א ש' 35 (אמר לו)⁹⁴⁸, שם ש' 59, נט ג ש' 21, ס א ש' 55, ס ב ש' 49, ס ג ש' 44 (אלא²), סא ד ש' 18, סב א ש' 52, שם ש' 53, שם ש' 55, סג א ש' 32, סג ג ש' 49, סג ד ש' 49, סד ד ש' 22; **בבא קמא** ב א ש' 27, שם ש' 29, ב ג ש' 35, ה א ש' 20, ו ב ש' 33; **בבא בתרא** יג ב ש' 19, יד ג ש' 25, יו ב ש' 57, יז א ש' 50; **סנהדרין** יח ב ש' 47, יט ב ש' 52 (2x), יט ג ש' 6, שם ש' 44, שם ש' 59, כא א ש' 46, כב ד ש' 57, כד ד ש' 36, כה א ש' 52, כה ב ש' 40 (אלא²), כו ב ש' 14, כז א ש' 33, כז ג ש' 25,

ולפי דרכי ברישום במקום של דילוג מחמת הסופות, דווקא "אלא" התלמודית (כלומר, השנייה) היא החסרה כאן.

⁹⁴³ ההגהה מתאשרת מכי"ל (עמ' 54 ש' 32), בקטע שנמחק על ידי המגיה.

⁹⁴⁴ להגהה ראה כי"ר, עמ' 8ב ש' 32.

⁹⁴⁵ כבר הגיהו כן בד"ה, מד ע"א, ה"ב. וראה פ"מ, שם, ד"ה אלא בשנדרה אשתו.

⁹⁴⁶ ההגהה על פי גלינות הרש"ל, טופס ב'. אבל בטופס א' הגיה "הוי". והפ"מ מפרש "אבל" —

באמת (נט ע"א, [ה"ב], ד"ה אבל). וצ"ע.

⁹⁴⁷ ראה תוכפ"ש, נזירות, סוף עמ' 575, ד"ה וברושלמי.

⁹⁴⁸ בכי"ל: "אמ' לו" (עמ' 285, ש' 5). ונראה לי, שהיה כתוב "אל" תחת "אלא", ונתפרדה המילה

בטעות לשתיים: "א" ל", ונתפרדה: "אמ' לו". ונתעוררתי על מופע זה על ידי מאמרו של ש' פינחס, "פירושים חדשים לכמה סוגיות עמומות בירושלמי", סיני קלט (תשס"ז), עמ' צו ואילך, עיין עליו.

****אלא** (תלמודית) (המשך) ל א שו' 20; **שבועות** לב ד שו' 50, לג א שו' 43, שם שו' 64, לג ד שו' 57, לד א שו' 9, שם שו' 11, לד ב שו' 18, שם שו' 23, שם שו' 26, שם שו' 46, שם שו' 51, לד ג שו' 24, לד ד שו' 27, שם שו' 32, שם שו' 54, לו א שו' 55, לו ד שו' 27, לו ב שו' 8, לו ד שו' 56, לח א שו' 1, לח ב שו' 38, שם שו' 41, לח ד שו' 39; **עבודה זרה** לט ד שו' 21, מ א שו' 63, מ ב א שו' 33, מ ב ב שו' 55, מ ב ד שו' 6, שם שו' 25, שם שו' 62, מ ב שו' 48, מ ג ג שו' 5, מ ג ד שו' 38, מ ב שו' 31, שם שו' 44; **הוריות** מה ד שו' 21, שם שו' 46, מו ד שו' 56; **נידה** מח ד שו' 50, מט א שו' 28, מט ב שו' 11, שם שו' 51, מט ג שו' 55, נ א שו' 14, שם שו' 28, נ ב שו' 27⁹⁴. ועיין עוד ערך לא (= אלא; תלמודית).

****אלא** (להצעת בעיא)⁹⁵⁰ **חגיגה** עח ד שו' 47, שם שו' 55; **כתובות** לא ד שו' 17⁹⁵¹; **בבא קמא** ג ב שו' 55, ג ג שו' 2, שם שו' 49, ה ב שו' 40, שם שו' 43, ו ג שו' 14, ו ד שו' 29, ז ג שו' 12; **בבא מציעא** ט ד שו' 19, יא ד שו' 32, יב ג שו' 22; **בבא בתרא** יד א שו' 35, יו ד שו' 60, יז א שו' 31; **הוריות** מו ב שו' 31, מו ג שו' 25⁹⁵².

****אלא** (בלשון שאלה) **ברכות** ד ב שו' 4, ט ב שו' 9; **פאה** כ ב שו' 64; **זמאי** כד ד שו' 63⁹⁵³; **שביעית** לח ב שו' 34⁹⁵⁴, לח ג שו' 46; **תרומות** מב ב שו' 33, מג ד שו' 14⁹⁵⁵;

⁹⁴⁹ למופעים נוספים, ע"ע: אס... אס... (בלשון קושיא); אס... אס... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשי; בניחותא או בלשון קושיא). ולמופע נוסף בכלאים לא ע"ב שו' 20 שנשתבש ("אינן" תחת "אלא") ראה מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 297. סוף הע' 329. וישנו מופע נוסף בפסחים לז ע"ד שו' 31, וליתיה בברייתא המקבילה שבתוספתא פסחא, פ"י ה"ט, עמ' 198 שו' 27. ועיין תוכפ"ש, פסחא, עמ' 654, שו' 26-27. וקרוב לומר שהוא תנאי, ולכן לא רשמתי אותו בפנים. ולמופע נוסף השייך לשביעית לח ע"א שו' 60, וחסר בד"ו, ראה תוכפ"ש, שביעית, ריש עמ' 566; עמ' 565, הע' 12. ולמופע נוסף השייך לשבת יז ע"ב שו' 16, וחסר בד"ו, ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 209, ד"ה ר' יוסה. וישנו מופע נוסף לשיטת ליברמן ביבמות יא ע"ב שו' 11 — ראה תוכפ"ש, יבמות, עמ' 119, ד"ה ברס; שם, הע' 57 והע' 58. ואולם אפשטיין (מבוא לנו"מ, סוף עמ' 635, ד"ה ז"א שהתוס' מוחק אותו. וצ"ע. וליברמן הוסיף מודעתו עוד מופע בשבת יג ע"ב שו' 25 — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 172, ד"ה הגע. ועיין מוסקוביץ, מינוח, עמ' 212 ואילך. וצ"ע. ואולם המופע שבכתובות לב ע"ב שו' 36 אינו שייך לכאן — ראה מה שהגיה בו אפשטיין, מבוא לנו"מ, עמ' 289, ד"ה ואולם; שם, הע' 4. כן לא כללתי את המופע שבנזיר נה ע"ד שו' 33, לפי שקדמתו "אין", על פי מה שהגיה שתא"י, סוף עמ' 440, ד"ה כתיב. ואולי אינו אלא תנאי, וצ"ע.

⁹⁵⁰ אף על פי שרשמתי בערך זה את המופעים שבחגיגה, כתובות והוריות, אין שימוש "אלא" בהם דומה לשימושה במסכת נזיקין. כי במסכתות אלה קודמות ל"אלא" מילות הצעה מסוימות: בחגיגה ובמופע השני בהוריות — המונח "פשיטא"; בכתובות — שאלה שלמה (ראה הפירוש שציינתי בהערה הבאה); ובמופע הראשון בהוריות — המילה "אין" במשפט שקדם לה. ואילו במסכת נזיקין, ברובם המכריע של המופעים, לא קודם לה כלום, אלא היא המציעה את הבעיא — ראה אלון, בקורת, סוף עמ' 91, ד"ה וכן.

⁹⁵¹ כדי לברר את פירוש המופע הזה מן הראוי לעמוד על פירוש הסוגיא בהרחבה — ראה מה שפירשתי בה להלן, קונטרס הסוגיות, סי' 4, עמ' 1470 ואילך.

⁹⁵² למופע נוסף מסופק בברכות ב ע"ב שו' 16, לפי כ"ר ושר"ר, ראה גינצבורג, פירושים, א, ריש עמ' 18. וצ"ע.

⁹⁵³ היא שאלה רטורית. וכן הוא גם ביבמות יב ע"ג שו' 48 ובבבא מציעא יא ע"ב שו' 55 הרשומות להלן.

****אלא** (בלשון שאלה) (המשך) **מעשר שני** נד ב ש' 4, נו א ש' 53; **חלה** נז א ש' 50; **עירובין** כב ב ש' 44, כו ד ש' 6, שם ש' 38; **פסחים** לד ג ש' 56, לד ד ש' 95633; **יומא** מב ב ש' 26; **תענית** סו ג ש' 53, שם ש' 57; **מגילה** ע א ש' 36; **יבמות** יב ג ש' 48; **כתובות** כט ב ש' 21, לג ב ש' 21, לה ד ש' 7; **נזיר** נא ד ש' 54, נז א ש' 36; **קידושין** ס ב ש' 1; **בבא מציעא** יא ב ש' 55; **סנהדרין** כו ב ש' 46; **שבועות** לו ב ש' 24, שם ש' 26; **עבודה זרה** מה ב ש' 29; **הוריות** מו א ש' 15. ועיין עוד ערך דילמא לא איתאמרת אלא (בלשון שאלה).

****אלא** (בלשון קושיא) 957 **ברכות** ד א ש' 51, ז ב ש' 63; **דמאי** כא ג ש' 19; **כלאים** כז א ש' 33, שם ש' 36, כט ד ש' 30, לב ג ש' 4; **שביעית** לט ב ש' 37, לט ד ש' 10; **תרומות** מא ב ש' 52, מב א ש' 10, מג ג ש' 20, מז ב ש' 3, מח א ש' 7; **מעשרות** נא ד ש' 15; **חלה** נז ג ש' 48; **ערלה** סא ב ש' 37; **ביכורים** סד ג ש' 48; **שבת** ד ד ש' 59, ה ב ש' 1 (אלא₂), ט ב ש' 5, שם ש' 49, י א ש' 14, יא ד ש' 33, יז ג ש' 51 (אלא₁); **עירובין** כ ד ש' 9587, כא א ש' 56, כב ב ש' 39 (אלא₁), כה ד ש' 22; **פסחים** כז א ש' 48, כז ד ש' 55, כט ג ש' 8, כט ד ש' 44, ל א ש' 31, ל ג ש' 39, לג ב ש' 35, לה ב ש' 47; **יומא** לח ב ש' 13959, לט ג ש' 9, שם ש' 96031, מד א ש' 50, מד ד ש' 18; **שקלים** מז א ש' 6; **סוכה** נב ג ש' 37; **ביצה** ס ב ש' 24, ס ד ש' 10; **תענית** סז ג ש' 15, סז ד ש' 43, סח ב ש' 3; **מגילה** סט ד ש' 49, עד א ש' 45, עה א ש' 36; **חגיגה** עו ד ש' 10, עט ד ש' 29; **יבמות** ג ד ש' 961, ד ג ש' 33 (ל"ג?), ז ב ש' 25, יא א ש' 39, שם ש' 45; **סוטה** יז ב ש' 35 (אלא₁), כא ד ש' 26, שם ש' 28, כג ד ש' 14, שם ש' 49; **כתובות** כד ד ש' 21, כז א ש' 43 (2א), לה ב ש' 10; **נדרים** לז ד ש' 15, לח ב ש' 32, מ ב ש' 35 (אלא₁), מ ג ש' 6; **גיטין** מג א ש' 26, מו ג ש' 10,

954 ראה הלשון בהמשך: **"אשתאליה** לאילין דבית ר' ינאי" (ש' 35), ולהלן: **"מיי כדון"** (ש' 36). ולפירוש הסוגיא ראה מה שצינני בסוף ערך **"אתיא דיחידייא דהכא כסתמא דתמן ודיחידיא דהכא (א) כסתמא דתמן (א), אלא דסתמא דהכא ר', דתמן (א)!"**.
955 הפירוש כאן מסופק.

956 **"אלא"** זו באה במקורה בניחותא בתוך ברייתא, אבל בהקשר הנוכחי היא בלשון שאלה.
957 רשמתי כאן גם כמה מופעים, בחלקם תנאיים, שנאמרו בתחילתם בניחותא, אלא שהם באים כאן בהקשר של קושיא, ואלה הם: **שביעית** לט ד ש' 10; **תרומות** מח א ש' 7; **ערלה** סא ב ש' 37; **שבת** ט ב ש' 49; **יומא** לח ב ש' 13, לט ג ש' 9; **סוכה** נב ג ש' 37; **מגילה** עד א ש' 45; **סוטה** כג ד ש' 14, שם ש' 49; **נדרים** לח ב ש' 32; **נזיר** נד ד ש' 26; **קידושין** סד ד ש' 20; **סנהדרין** כה ב ש' 27; **שבועות** לז ב ש' 36.

958 הק"ע והפ"מ פירשו את המופע הזה בלשון קושיא — ראה: ק"ע, יט רע"א, ד"ה מעתה; פ"מ, שם, ד"ה והוא שנתן. ואפשר לפרש את המאמר בניחותא או בלשון שאלה. וצ"ע.

959 הק"ע (וב ע"א, ד"ה ופריד על דעתיה דר"י) פירש בלשון קושיא. ולפי הפ"מ (שם) ד"ה על דעתיה דר' יוחנן, ניתן לפרשה כלשון שאלה.

960 אפשר שיש לקרוא אותה בניחותא.

961 לפי הפ"מ (וא ע"א, ד"ה לא קנה כו'). אבל הק"ע קורא בניחותא — ראה שם, ד"ה ומשני לא קני.

962 להגהה ראה ק"ע, יז ע"א, ד"ה ה"ג אין כב"ש.

****אלא** (בלשון קושיא) (המשך) שם שו' 39 (אלא₁); נזיר נב ג שו' 53 (אלא₁), נד ד שו' 9, שם שו' 12, שם שו' 26, שם שו' 34, נה א שו' 96322, שם שו' 63, נז ג שו' 14; **קידושין** נט ד שו' 48, ס ג שו' 34, שם שו' 44 (אלא₁), סד ד שו' 20; **בבא קמא** ד א שו' 57, ה ד שו' 35; **סנהדרין** כה ב שו' 96427, כה ג שו' 53; **שבועות** לד ג שו' 51, לז ב שו' 36; **עבודה זרה** מב ד שו' 51, שם שו' 96559, מג ב שו' 2; **הוריות** מו ד שו' 96661. ועיין עוד ערך: או אינו... אלא... (?) עד או אינו אלא (?); לא מסתברא דלא (בלשון קושיא); לא מסתברא דלא חילופין (בלשון קושיא); לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בלשון קושיא).

****אלא** (בתמיהה) **ברכות** ג ג שו' 45, ד ג שו' 21 (אלא₁), ז ג שו' 45, יא ד שו' 36, שם שו' 37, שם שו' 40, שם שו' 42, יג ד שו' 40; **פאה** כ ג שו' 18; **דמאי** כד ג שו' 1! (וצ"ל: אף) 967, כה ד שו' 96837; **כלאים** כז ד שו' 41, כח ב שו' 2, כח ד שו' 96934; לא ב שו' 33, לא ג שו' 1; **שביעית** לד א שו' 19 (אלא₁) 970, לה ב שו' 32, לו א שו' 59, לז ג שו' 97141; **תרומות** מ ב שו' 47 (אלא₁), מג ג שו' 97210, שם שו' 29; **מעשרות** נ ג שו' 11, נא ד שו' 34; **מעשר שני** נב ג שו' 40, נג ב שו' 20 (אלא₂), נג ג שו' 4, שם שו' 5, נו ב שו' 7; **חלה** נט א שו' 18; **ערלה** סב ג שו' 28; **שבת** ג ד שו' 48, ח ג שו' 48, ט ב שו' 46, שם שו' 48, י ב שו' 28, יב ב שו' 8, יג ב שו' 9, טו ב שו' 14, יז ג שו' 51 (אלא₂) וצ"ל: א"ל [= אמר ליה] 973; **עירובין** יח ב שו' 48; **פסחים** לב ב שו' 53, לב ד שו' 14, לז ג שו' 50, שם שו' 52, שם שו' 54; **יומא** מ ב שו' 43, מא ג שו' 35, מה א שו' 21; **שקלים** מו א שו' 16 (וצ"ל: אבל... לא? / לא? — בלשון שאלה) 974, מז א שו' 45, מח א שו' 28, נב שו' 35; **סוכה** נא ד שו' 25, שם שו' 97526, נד ד שו' 33 (2א); **ראש השנה** נו ב שו' 141

963 לפי הק"ע (כז רע"ב, ד"ה ופרידן זה). אבל הפ"מ קורא בניחותא — ראה שם, ד"ה מפני שצירף.

964 עיין בפ"מ, לז ע"ב, ד"ה לא תעבדם.

965 ספק אם יש לקרוא "אלא" זו בלשון קושיא או בניחותא.

966 למופע נוסף משובש ע"ע אלא (ו) מעתה, ומה שהערתי שם.

967 ראה מה שצינתי בסוף ערך "כלום אמרו בית שמאי אלא (ו)".

968 המופע הזה מסופק, כי אפשר לקרוא "אלא" בניחותא, או להגיה "לא" ובתמיהה. וצ"ע.

969 הגירסא והפירוש כאן צ"ע.

970 המופע הזה נתפרש כך גם על ידי אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 424, הע' 14.

971 המופע הזה אמור בתחילתו בניחותא בתוך מימרא, אלא שבהקשר שלפנינו הוא בא בתמיהה.

והוא הדין לכל מופע כיוצא בו.

972 המופע הזה אמור בתחילתו בניחותא, והוא מופע תנאי, אלא שבהקשר שלפנינו הוא בא

בתמיהה. והוא הדין לכל מופע כיוצא בו.

973 ההגהה על פי ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 215, ד"ה אלא. ואפשטיין העתיק את לשון הגמרא במבוא

לנוה"מ (עמ' 235, סד"ה מצד אחר) ללא ההגהה, אבל במחקרים (ב, א, עמ' 286, הערה לשורה 25) הגיה

על פי הקטע שלו כליברמן.

974 ההגהה הראשונה על פי הנספח לבבלי, ב ע"ד שו' 7, וההגהה השנייה היא שלי.

975 ליברמן הגיה כאן "או" תחת "אלא" (גליונות הרש"ל, טופס א': "או, בתמיהה"). ואין ההגהה

הכרחית.

אלא (בתמיהה) (המשך) (צ"ל: כלום... אלא)⁹⁷⁶; **ביצה** ס ב ש' 3, ס ד ש' 48; **תענית** סה א ש' 36, סה ב ש' 15, סה ד ש' 35, סז ג ש' 59, סט ב ש' 16; **מגילה** ע ד ש' 36, עב ב ש' 48, עד א ש' 32, עד ב ש' 24, עה ב ש' 25; **חגיגה** עז א ש' 24, שם ש' 37; **מועד קטן** פא ב ש' 29, פג א ש' 47; **יבמות** ב ד ש' 15, ז א ש' 21, שם ש' 30, י ב ש' 25, יא ב ש' 57; **סוטה** יט ג ש' 40, כ א ש' 17 (אלא₂), שם ש' 22 (אלא₁), כב א ש' 26; **כתובות** כד ד ש' 27 (אלא₂), כה ג ש' 32, שם ש' 36, כה ד ש' 2, שם ש' 29, כט ג ש' 32, ל א ש' 29⁹⁷⁷, לג ג ש' 22, לד ב ש' 28, לד ג ש' 42; **נדרים** מא ב ש' 49; **גיטין** מד א ש' 28 (אלא₁), מה ד ש' 1, מז ג ש' 40; **נזיר** נב ג ש' 39; **קידושין** נט ד ש' 11, ס ד ש' 39, סה ג ש' 8; **בבא קמא** ה ב ש' 44⁹⁷⁸; **בבא מציעא** ט א ש' 41; **בבא בתרא** יג א ש' 4, טו ד ש' 9, יו ב ש' 40, שם ש' 43, יו ד ש' 30⁹⁷⁹; **סנהדרין** יט ב ש' 12, כ ד ש' 9, כד ב ש' 27, שם ש' 29, כד ד ש' 14 (אלא₂), כה ב

⁹⁷⁶ ההגהה על פי המקבילה בשקלים מז ע"א ש' 44-45. ובמקבילה שבמועד קטן פג ע"ד ש' 3-4: "כלום... לא". והיא היא.

⁹⁷⁷ והמפרשים פירשו בניחותא. וצ"ע.

⁹⁷⁸ לשון הגמרא כאן בד"ו, ש' 43 ואילך: "אלא נפלה למקום שראויה לירד. ירדה למקום שראויה ליפול. אמר רבי יוסי בר חנינה היא מתניתא **אלא** נפלה למקום שראויה ליפול. **נפלה** למקום שראויה לירד. דא צריכא לדא" וכו'. לפי נוסח משובש זה שלפנינו פירש ר"י לוי: "נ"ק שאינה אלא כפילת הבעיא דלעיל בשינוי נוסחא משובשת" (פירוש לב"ק, ריש עמ' 169, סד"ה אמר רבי יוסי [עמ' 168]). אבל הנוסח הנכון נמצא בשרי"ר, ושם: "א' ר' יוסה בן יוסה **וחיטא היא מתניתא אלא** נפלה למקום שהיא ראויה ליפול וירדה למקום שהיא ראויה לירד" (עמ' 242 ש' 37). וכיוצא בזה בכ"א (עמ' 21 ש' 30). בהיפוך הסדר ובשינויים קלים (בכללם: "וחוטא"). וראה מה שפירש בו מורי המנוח הרא"ש רזנטל ז"ל, ירושלמי נזיקין, מבוא, ריש עמ' יח, ד"ה והנה. ולפי פירוש, נראה ש"אלא" זו היא "אלא" תלמודית המביעה חזרה ממנה שקדם. וליברמן (שם), מבוא, סוף עמ' לו, ד"ה עכשיו) פירש בדרך אחרת, ולשונו צריך עיון, עיי"ש. ולפי פירושו "אלא" נראית מיותרת (ומה שכתב שם: "המשנה אינה מבדילה בנפילה והיא פטורה אפילו במקום שראויה לירד" וכו' (ריש עמ' לז), אין כוונתו שהיא פטורה מכלום, אלא מתשלום מלוא הנזק, וכדברי משנתנו: "נפלה לגינה והזיקה משלמת מה שנהנית" [פ"ו מ"ב]).

ולי נראה, שפירוש המילה "וחיטא" בביטוי "וחיטא היא מתניתא אלא" הוא "ותפורה", כדברי רזנטל, אלא שפירוש העניין שונה ממנה שפירש. ותרגום המאמר: כלום תפורה היא המשנה אלא (כלומר, דווקא) נפלה למקום שהיא ראויה ליפול וירדה למקום שהיא ראויה לירד! פירוש: כלום המאמרים "למקום שהיא ראויה ליפול" ו"למקום שהיא ראויה לירד", תפורים ללשונה של משנתנו: "נפלה לגינה" ו"ירדה כדרכה"? כלומר, כלום שנינו במשנתנו בפירוש דווקא "נפלה למקום שהיא ראויה ליפול, ירדה למקום שהיא ראויה לירד"? רוצה לומר, אף על פי שבוודאי זהו פשוטה של משנתנו, הרי משנתנו לא שנתה אלא "נפלה לגינה והזיקה משלמת מה שנהנית. ירדה כדרכה והזיקה משלמת מה שהזיקה" (פ"ו מ"ב), ולא הגבילה את טיב הגינה שהבהמה נפלה או ירדה אליה, ללמדנו שדין המקומות השונים שווה. מעתה, יכולים אנו לפשוט את הבעיא שלנו ממשנתנו, שדין נפלה למקום שראויה לירד דינו כדין נפלה למקום שראויה ליפול ומשלמת מה שנהנית, ודין ירדה למקום שראויה ליפול צריך להילמד מדין ירדה למקום שראויה לירד ומשלמת מה שהזיקה. שאין אנו הולכים אחרי טיבו של המקום, אלא אחרי מעשה הבהמה. וראה עוד עסיס, לפירושן של שמועות, עמ' 72, סי' 7.

⁹⁷⁹ ראה מה שהערתי בערך "כלום... אלא..." על אתר.

אלא** (בתמיהה) (המשך) שו' 40 (אלא₁), כה ג שו' 32, כט א שו' 19, כט ב שו' 37, ל ב שו' 29; **שבועות** לד ג שו' 1, שם שו' 29, לו ב שו' 98076, לז ג שו' 58, לח ג שו' 52; **עבודה זרה** מד ב שו' 33; **נידה** מט א שו' 13 (אלא₁)⁹⁸¹. ועיין עוד ערך לא (= אלא; בתמיהה). **אלא (ז)** **הגיגה** עה ג שו' 25 (צ"ל: א' ר' לא?⁹⁸²; **סוטה** כ ד שו' 46 (צ"ל: א"ל [= אמר ליה?⁹⁸³; **כתובות** לג ג שו' 23 (צ"ל: א"ל [= אמר ליה?⁹⁸⁴; **שבועות** לח א שו' 17⁹⁸⁵; **הוריות** מה ד שו' 61 (צ"ל: און?⁹⁸⁶).

אלא (!)** **תרומות** מ ב שו' 10 (אלא₂; צ"ל: לא — בתמיהה⁹⁸⁷; **שבת** ו ג שו' 36 (צ"ל: און)⁹⁸⁸, יז ג שו' 51 (אלא₂ וצ"ל: א' לה [= אמר ליה?⁹⁸⁹; **יבמות** י ב שו' 6 (צ"ל: אילון)⁹⁹⁰, יא ב שו' 11 (ל"ג)⁹⁹¹; **נזיר** נב א שו' 58 (צ"ל: לא — בתמיהה⁹⁹², נז ב

⁹⁸⁰ ראה מה שהגיה בשתא"י, עמ' 546, ריש ד"ה א"ר יוסי. ולפי הגהתו, "אלא" זאת היא בלשון שאלה. וצ"ע.

⁹⁸¹ וישנו מופע משולש של "אלא" שאני מסופק בקריאתה: "אילולא דיין אלא שהיה מקבל פני רבו" (ועירובין כב ע"ב שו' 30) ובמקבילה בסנהדרין ל ע"ב שו' 17: "אילו לא דיין אלא שהיה מקביל פני רבו", והמופע השלישי תנאי: "אילו לא דיין אלא ששימשתה שעה אחת לפני מי שאמר והיה העולם" (ויומא לח ע"ד שו' 4). והלשון במקבילה בתוספתא: "לא דיין ששימשת תחת כהן גדול שעה אחת לפני מי שאמר והיה העולם, אלא שאתה מבקש ליטול לך כהונה גדולה" (כפורים, פ"א ה"ד, עמ' 221 שו' 19). יתכן אפוא שיש לקרוא גם "אלא" שבירושלמי בתמיהה, למרות הדוחק הרב. ולשון המקבילה ליומא במגילה עב ע"א שו' 48: "לא דיין אלא ששימשתה שעה אחת לפני מי שאמר והיה העולם **דיין**", ובבבלי שם: "אילו לא דיין" וכו' (עמ' 661 שו' 37), ונמחקה "אילו" בטעות על ידי המגיה — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 289, ד"ה אילולא. לפי זה, יתכן שיש לקרוא "אלא" בניחותא, ויש כאן לשון קצרה: "אילולא דיין אלא שהיה מקבל פני רבו" — דיו. וכיוצא בזה פירש הי"מ במופע שבעירובין: "כלומר אלו לא זכה רק שהיה מקביל פני רבו דיו" (י"מ, עב ע"ג, ד"ה אילו לא דיין). ובמקבילה בהוריות מז ע"ד שו' 10: "לא דיין ששימשת שעה אחת לפני מי שאמר והיה העולם" בלבד. וליברמן הנ"ל לא פירש. וראה עכשו, ירוכ"פ, מהדור"ח, עמ' 560, הערה לעמ' 289; שם, הע' 114. וצ"ע.

⁹⁸² ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

⁹⁸³ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

⁹⁸⁴ ההגהה על פי חידושי הרמב"ן לכתובות, פט ע"א, ד"ה שני שטרות (עמ' 246), ושיטה מקובצת לכתובות פט ע"ב (כרך ד, פ"ט, צו ע"ב, ד"ה אבל מצאתי). וציין לשטמ"ק ליברמן בגליונות הרש"ל, טופס א'. וצ"ע.

⁹⁸⁵ מילה זו ליתה במקבילה בכתובות לג ע"ב שו' 16. וצ"ע אם יש לגרוס אותה.

⁹⁸⁶ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 578, ד"ה אלא.

⁹⁸⁷ ההגהה על פי הנוסח בבבלי — ראה מבואות לסה"א, עמ' 440, מ ע"ב, שו' 9-10; שם, הע' 3.

⁹⁸⁸ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 160, סד"ה דר' יהודה. וכן הגיה ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 89, ד"ה אית לך. והיא אמורה בתמיהה, עי"ש.

⁹⁸⁹ להגהה ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 215, ד"ה אלא. אבל אפשריין (מבוא לנוה"מ, עמ' 235, סוף ד"ה מצד) לא הגיה. ולפיו, פירוש "אלא" — "וכי".

⁹⁹⁰ ההגהה על פי המקבילה בכתובות לד ע"ג שו' 58.

⁹⁹¹ מחקתי מופע זה, כשיטתו של אפשריין — ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 635, ד"ה ז"א שהתוס'. וליברמן חולק — ראה תוכפ"ש, יבמות, עמ' 119, ד"ה ברם; שם, הע' 58. ועדיין צ"ע. ולשיטתו, "אלא" זו היא "אלא" תלמודית.

****אלא (!)** (המשך) שו' 34 (ל"ג)⁹⁹³; **בבא מציעא** ז ד שו' 26 (צ"ל: לא — בתמיהה)⁹⁹⁴; **סנהדרין** כ א שו' 1 (אלא₁; ל"ג)⁹⁹⁵, שם שם (אלא₂; צ"ל: א' לָהּ [= אמר ליה]⁹⁹⁶), כ ג שו' 3 (ל"ג)⁹⁹⁷; **מכות** לא ד שו' 41 (אלא₁; צ"ל: לא)⁹⁹⁸; **שבועות** לד ב שו' 55 (ל"ג)⁹⁹⁹.

אלא (!) ... ולא ... ע"ע לא... ולא...

אלא (!) ... שמא אינו ... ע"ע אילו... שמא אינו... (בתמיהה).

אלא (!) ... שנייה (!) אין ... ע"ע אילו... שמא אין... (בתמיהה).

אלא אכן הוא (!) ע"ע אלא כיני.

אלא אם (!) ... יאות ע"ע אילו אמר... יאות.

אלא (!) אתיא די לא (!) על דמתניתין¹⁰⁰⁰ **סוטה** יו ב שו' 46 (צ"ל: לא, צ"ל: דילא [= דא אלא])¹⁰⁰¹. וע"ע לא אתייה אלא.

אלא ביני (!) ע"ע אלא כיני.

אלא בעי (!) ע"ע אלא כיני.

אלא הא (!) הכני ע"ע אלא כיני.

אלא הכן הוא (!) ע"ע אלא כיני.

אלא הכני ע"ע אלא כיני.

אלא כאחרים כתובות כד ד שו' 27.

אלא כאן (!) ע"ע דלא כן.

אלא כבית שמאי יבמות ד ג שו' 32.

****אלא כיני**¹⁰⁰² **פאה** יז א שו' 38; **דמאי** כב ג שו' 7 (+הא! וצ"ל: הא כיני [= הכיני])¹⁰⁰³, **כה** ב שו' 28 (הא! הכני)¹⁰⁰⁴, שם שו' 32 (הכני), שם שו' 46 (הכני); **כלאים** כח ג שו' 41

⁹⁹² ההגהה שלי. ועיין בפ"מ, ט ע"א, ד"ה אלא אפילו.

⁹⁹³ ראה: ק"ע, מא סע"ב, ד"ה ה"ג ואינו אסור; שת"י, עמ' 445, ד"ה וחש לומר.

⁹⁹⁴ ראה: תש"ק, עמ' 42, סי' 44 [עמ' 41]; תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 142, שו' 1.

⁹⁹⁵ המופע ליתיה בשרי"ר כאן, עמ' 257 שו' 20, ולא במקבילה בהוריות מז ע"א שו' 35, ולא גרסינן ליה.

⁹⁹⁶ ההגהה על פי שרי"ר כאן, עמ' 257 שו' 20 (ושם: "א' לה"), ועל פי המקבילה בהוריות מז ע"א שו' 35 (ושם: "אמ' ליה").

⁹⁹⁷ ההגהה על פי המקבילות ברות רבה (ה, א, ח ע"ד; וציין לו ליברמן בגליונות הרש"ל, טופס ב') ומדרש שמואל (כ, א, נג ע"א). וכן ליתא בקטע ששון, ע"א שו' 22.

⁹⁹⁸ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'.

⁹⁹⁹ לשון הגמרא כאן: "אין חייב אלא אחת", וההגהה על פי המקבילה במעשר שני נג ע"ב שו' 13 (ושם: "חייב שתי").

¹⁰⁰⁰ תרגום (אחרי ההגהות): לא הולכת [קושיא] זאת (כלומר, אין הקושיא מתאימה) אלא על משנתנו, ע"ש.

¹⁰⁰¹ להגהה "לא" ראה כ"ר, עמ' 2א שו' 21. ונרשמה בעל הירושלמי, עמ' 55, טז ע"ב, שו' 31. וההגהה "דילא" ישנה בהמשך בכ"ר (שם), כלומר, דא אלא.

¹⁰⁰² תרגום: אלא כך היא.

¹⁰⁰³ להגהה ראה כ"ר, עמ' 133א שו' 18.

****אלא כיני** (המשך) (הכן הוא! וצ"ל: הכן היא)¹⁰⁰⁵; **שביעית** לד א שו' 19, לח א שו' 46 (כן היה! וצ"ל: כן היא)¹⁰⁰⁶; **מעשרות** מט א שו' 38, נא ג שו' 55; **מעשר שני** נד א שו' 17 (כן הוא! וצ"ל: כן היא)¹⁰⁰⁷, נד ב שו' 58; **ביכורים** סד ד שו' 4; **שבת** ג ג שו' 52, ח ג שו' 8; **פסחים** לא ד שו' 25, לב ב שו' 9, לד א שו' 21; **יומא** מ ג שו' 31, מב ד שו' 19; **חגיגה** עט ג שו' 12, שם שו' 14, שם שו' 16; **יבמות** יד א שו' 51; **סוטה** יח ב שו' 34; **כתובות** כט ג שו' 37; **נדרים** לט ג שו' 43; **נזיר** נד א שו' 35 (אכן הוא! וצ"ל: אכן היא)¹⁰⁰⁸, נז ג שו' 38 (אכן הוא! וצ"ל: אכן היא), נח א שו' 27; **קידושין** ס א שו' 59, סא ד שו' 53 (בעיני)¹⁰⁰⁹, סד ב שו' 5; **בבא קמא** ד ג שו' 10; **סנהדרין** כג ב שו' 18, כה א שו' 51, כז א שו' 51, כז ג שו' 38 (בינינו)¹⁰¹⁰; **שבועות** לג ג שו' 11, לד ג שו' 52, שם שו' 53, לו ד שו' 50, לח ג שו' 57; **עבודה זרה** מא ד שו' 28, מד ב שו' 40, מה א שו' 2; **הוריות** מז ב שו' 21, שם שו' 101164.

אלא כיני הא (!) ע"ע אלא כיני.

אלא כן הוא (!) ע"ע אלא כיני.

אלא כן היה (!) ע"ע אלא כיני.

אלא כר'¹⁰¹² **דמאי** כב א שו' 40, כד ג שו' 4, שם שו' 5, שם שו' 60, שם שו' 61; **כלאים** כח א שו' 63, כט ג שו' 41, ל א שו' 21, ל ד שו' 27; **שבת** ז א שו' 46, ז ב שו' 16, יא ג שו' 26, יד א שו' 33, יז א שו' 12; **פסחים** כט ב שו' 44, לג א שו' 44; **שקלים** מו ג שו' 47, מח א שו' 27; **ביצה** סג א שו' 7; **מגילה** עב ד שו' 40; **חגיגה** עח ב שו' 13; **מועד קטן** פ א שו' 30; **יבמות** ד ג שו' 30, ד ד שו' 58, ז א שו' 10, י ג שו' 44; **כתובות** כו ב שו' 8; **גיטין** מד א שו' 101328. ועיין עוד ערך: אין... כר' וקר' אלא כר' (בתמיהה); אין... לא כר' וקר' אלא כר' (בתמיהה); אין הלכה כר' וקר' אלא כר' (בתמיהה); ואינה אלא כר'; לא אתייה אלא כר'.

אלא (!) כר' ע"ע דלא כר'.

¹⁰⁰⁴ להגהה ראה כי"ר, עמ' 150 ב שו' 34. אבל שם: "אלא היכני (!)".

¹⁰⁰⁵ ראה כי"ר, עמ' 168 א שו' 15.

¹⁰⁰⁶ ראה אהצו"י, עמ' 75, ד"ה אלא כן. וראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 435, הע' 10.

¹⁰⁰⁷ ראה המקבילה בשבת ע"ג שו' 52 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ (ושם: "אלא כיני"). וראה מה שצינתי

בהערה הקודמת.

¹⁰⁰⁸ ההגהה כאן ולקמן נז ע"ג שו' 38 היא שלי, על פי לשונו של המונח האמור בלשון נקבה.

¹⁰⁰⁹ ההגהה על פי המקבילה בשבועות לג ע"ג שו' 11 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

¹⁰¹⁰ הנוסח כאן בכ"ל לנכון: "כיני" (עמ' 469 שו' 35). וכן הוא במקבילה בשבועות לג ע"ג שו' 11

הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

¹⁰¹¹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע אלא (תלמודית).

¹⁰¹² לפירוש הביטוי בחלק מהמופעים ראה מבוה"י, יג סע"א, ערך אלא כפלוני אלא כפלוני.

¹⁰¹³ למופע נוסף של ביטוי זה, השייך לפסחים לג ע"ד שו' 42 ונשמט בכ"ל, ראה תוכפ"ש, פסחא,

עמ' 587, הע' 18.

אלא (!) לא יצא אלא... יאות הוית מקשי

אלא (!) לא יצא אלא... יאות הוית מקשי¹⁰¹⁴ פאה יו ג שו' 32 (צ"ל: אלו)¹⁰¹⁵.

אלא (!) מעתה כלאים לב ג שו' 6 (ל"ג אלא)¹⁰¹⁶.

אלו ע"ע אילו.

אלו ע"ע אילו.

אלו... אינו... ע"ע אילו... אינו... (בתמיהה).

אלו... דילמא לא... ע"ע אילו... דילמא לא... (בתמיהה).

אלו... יאות ע"ע אילו... יאות.

אלו... שמא... ע"ע אילו... שמא... (בתמיהה).

אלו... שמא אין... ע"ע אילו... שמא אין... (בתמיהה).

אלו... שמא אינו... ע"ע אילו... שמא אינו... (בתמיהה).

אלו... שמא אינן... ע"ע אילו... שמא אינן... (בתמיהה).

אלו... שמא כלום... (בתמיהה) מעשר שני נו א שו' 4.

אלו... שמא כלום הוא ע"ע אילו... שמא כלום הוא (בתמיהה).

אלו איתתבת תמן, אית הוות יאות¹⁰¹⁷ ערלה סג א שו' 101829.

אלו אמ' ליה... מה הוה ליה מימור ליה (!)¹⁰¹⁹ כלאים לב א שו' 49-50 (אמ' = אמרת, צ"ל: לך)¹⁰²⁰.

אלו אמר (!) ע"ע אלו נאמר (הדין).

אלו הן ע"ע אילו הן (בלשון שאלה).

אלו נאמר (הדין) פאה כ ג שו' 16; מעשר שני נו ב שו' 6 (אמר!)¹⁰²¹.

¹⁰¹⁴ תרגום (אחרי ההגהה): אילו לא יצא אלא... יפה היית מקשה:

¹⁰¹⁵ ראה מבואות לסה"א, עמ' 378, הע' 52.

¹⁰¹⁶ ראה מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 447, ריש הע' 517 (אבל מה שכתב שם בהמשך לגבי המופע

בחלה אינו, כי "אלא" שם היא סיוס הלשון הקודם: "לא תני רבי הושעיה אלא").

¹⁰¹⁷ תרגום: אילו הושבה שם, היתה (כלומר, תשובתך) [מושבת] יפה! ואולי יש לתרגם את הסיפא:

היה יפה! ולפירוש "אית הוות" ראה מה שכתבתי לעיל, סוף ערך "אילו אמר תנא קמן (!), איתיהיבת יאות". ועדיין צ"ע.

¹⁰¹⁸ למקורו של מאמר זה ראה שתא"י, ריש עמ' 140, ד"ה א"ל אילו.

¹⁰¹⁹ תרגום (אחרי ההגהה): אילו אמרת לו... מה היה לו לומר לך?!

¹⁰²⁰ ראה מהד' לונץ, מד ע"א שו' 20. ועיין הפירוש שם.

¹⁰²¹ לשון הגמרא בפאה ובמעשר שני (להוציא המילה "אמר" במעשר שני): "אמר רבי מנא אלו

נאמר כבית שמאי ויש ציבור כבית שמאי". פירוש: אילו היה נאמר הדבר במפורש, כלומר, שנטע רבעי פטור ממעשרות, היה נאמר כשיטת בית שמאי (והחכמים הנמשכים אחריהם) הסוברים שנטע רבעי דינו כנכסיו. מעתה, כיצד ניתן לפשוט דין זה ממנהג הציבור — כלום יש ציבור שנוהג כבית שמאי?! אתמאה! והגריסא "אלו נאמר" ישנה גם בכי"ר בפאה: "אילו נאמ" (עמ' 126 שו' 33); אבל במעשר שני שם קטוע: "אילו" (עמ' 285 שו' 16). וכן פירשו במסכת פאה לעצם העניין הרש"ס, קג ע"ב, ד"ה אילו נאמר; והפ"מ, לד ע"ב, [ה"ה], ד"ה א"ר מנא. ושתא"י (ריש עמ' 610, ד"ה א"ר מנא) מגיה: "או נאמר", עי"ש. והראשון עיקר.

אלו נאמר... ולא נאמר... היתי (!) אומר... ע"ע אילו נאמר... ולא נאמר... הייתי אומר...

אלו תניי (!) דבית רבי ולא תנינן אנן, הוינן אמרינן¹⁰²² פאה יז ב שו' 49 (צ"ל: תנוון)¹⁰²³.

אלו תנייתה תמן ולא תנייתה הכא, הוינן אמרינן ע"ע אילו תנייתה תמן ולא תנייתה הכא, הוינן אמרינן.

אלו תנייתה הכא ולא תנייתה תמן, הוינן אמרינן ע"ע אילו תנייתה הכא ולא תנייתה תמן, הוינן אמרינן.

אלן (!) ... שמא... ע"ע אילו... שמא... (בתמיהה).

אל"ף ב"ית¹⁰²⁴ שבת טו ג שו' 10.

אלפא ביתא¹⁰²⁵ סנהדרין יח א שו' 102654.

אלפון (!) ע"ע לא כן אלפן רבי (רבי = מורי; בתמיהה).

אלפך (!) ע"ע לא כן אלפן רבי (רבי = מורי; בתמיהה).

אלפן ע"ע: לא כן אלפן משה רבן (בתמיהה); לא כן אלפן רבי (רבי = מורי; בתמיהה).

אם (בלשון קושיא) **ברכות** ד ד שו' 35, ה ד שו' 34, שם שו' 57, ו ד שו' 7, י א שו' 31, יא ב שו' 6 (ו-), יא ג שו' 16; **פאה** יו ג שו' 53 (ו-), יח ד שו' 41 (אס₂), יט ג שו' 27 (אס₂); **דמאי** כא ג שו' 48, כא ד שו' 1, כג א שו' 19, שם שו' 20, כג ד שו' 40, שם שו' 43 (ו-), כד א שו' 31, כד ג שו' 59 (ו-); **כלאים** כח ג שו' 12, שם שו' 16, כח ד שו' 46, לב ב שו' 25 (ל"ג?)¹⁰²⁷, שם שו' 28; **שביעית** לג ב שו' 9 (ו-), לד ג שו' 16, לד ד שו' 22, שם שו' 23; **תרומות** מב ב שו' 50; **מעשרות** מט ג שו' 22, שם שו' 35, נב א שו' 38; **מעשר שני** נה ד שו' 57; **חלה** נח ב שו' 56, נט א שו' 42, נט ד שו' 12; **עירלה** ס ד שו' 2, סב ב שו' 44; **שבת** ו ד שו' 37, ז ד שו' 24, יב א שו' 3, שם שו' 41, יג א שו' 36¹⁰²⁸; **טו** ד שו' 32, יו א שו' 36; **עירובין** יח ב שו' 15, כב ג שו' 51 (אס₂), כה ג שו' 34, כו א שו' 56, כו ב שו' 37; **פסחים** כט ג שו' 16, ל ב שו' 49, לא ד שו' 20, לג ב שו' 17, לה ב שו' 48; **סוכה** נא ג שו' 37, נב ד שו' 32, נד ג שו' 31; **ראש השנה** נו ג שו' 52; **ביצה** ס ב שו' 48, סא ד שו' 3; **מגילה** סט ד שו' 49 (ו-), ע ד שו' 28, עב ד שו' 17, עג ב שו' 49, עה א שו' 13, עה ב שו' 10; **חגיגה** עו ב שו' 57, עט ב שו' 48 (2x), שם שו' 52; **מועד קטן** פ ב שו' 12, פב ב שו' 31, פג א שו' 14; **יבמות** ג ב שו' 22, ד א שו' 44, שם שו' 45, ד ג שו' 18, ה א

¹⁰²² תרגום (אחרי ההגהה): אילו שנו [התנאים] של בית רבי ולא שנינו אנחנו, היינו אומרים.

¹⁰²³ ההגהה על פי לשון הגמרא לעיל שם: "אילו תנינן אנן ולא תנוון דבית רבי" (שם, שו' 46).

¹⁰²⁴ לא נכללו המופעים שביומא מא ע"א שו' 22 וסוטה יח ע"א שו' 17, כי משמעותם אחרת, עיין

שם ושם.

¹⁰²⁵ תרגום: אל"ף ב"ית.

¹⁰²⁶ הנוסח בכ"ל: "ביטא" (עמ' 417 שו' 14). וכתוב זה נמצא בחלק מהנוסחאות במשנה — ראה

שקלים פ"ג מ"ב בכ"ק.

¹⁰²⁷ המופע הוא כנראה באשגרה מלקמיה שו' 28, והרש"ס (קג ע"ב שו' 8) לא גורס אותו.

¹⁰²⁸ כל הקטע כאן סתום וצריך עיון. ועיין ירוכ"פ, עמ' 171, ד"ה אמר ר' זעורה.

*****אם** (בלשון קושיא) (המשך) ש' 26, י ד ש' 28; **סוטה** יט א ש' 57, יט ד ש' 19 (ו-), כא א ש' 9, שם ש' 12; **כתובות** כה א ש' 49, שם ש' 51, כה ג ש' 6, לה ד ש' 41; **נדרים** לו ג ש' 42, שם ש' 46, לח ג ש' 34; **גיטין** מג ד ש' 57, מד א ש' 50, שם ש' 53, מד ב ש' 59, מד ד ש' 35, שם ש' 40, מה ג ש' 47, מו ד ש' 50 (אם₁), מז א ש' 11; **נזיר** נא ג ש' 12, נב א ש' 15, שם ש' 17, נב ג ש' 52, נח א ש' 14, שם ש' 16; **קידושין** סב ד ש' 12 (ו-); **בבא קמא** ב ב ש' 17, ג ד ש' 35, ה ד ש' 30, ו א ש' 1; **בבא מציעא** ט א ש' 50, שם ש' 52, יא ד ש' 17; **בבא בתרא** יז ד ש' 2; **סנהדרין** יט ג ש' 5, כז א ש' 33, שם ש' 34, כז ב ש' 5; **מכות** לא ג ש' 56; **שבועות** לב ד ש' 50 (אם₁), לד ד ש' 31 (ו-), לו ד ש' 47, לז ד ש' 3, לח ב ש' 37; **עבודה זרה** מא ג ש' 61, מב א ש' 21, מג ד ש' 49, מד ב ש' 9, מה א ש' 32; **הוריות** מה ד ש' 22 (ו-), שם ש' 49; **נידה** נ ד ש' 102951.

*****אם** (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא) 1030 **פאה** יו ב ש' 26, יו ג ש' 5, יט א ש' 103134; **דמאי** כב ג ש' 19, כה ד ש' 49; **כלאים** ל א ש' 30 (אינ); **תרומות** מא ג ש' 61; **מעשרות** מח ד ש' 1; **מעשר שני** נג ב ש' 4, שם ש' 9, שם ש' 34, נד א ש' 21, נה א ש' 15, נו ג ש' 41; **חלה** ס א ש' 45; **ביכורים** סד ב ש' 17, שם ש' 26, סה א ש' 38; **שבת** יב א ש' 63, יג א ש' 103225; **עירובין** כג ג ש' 58; **פסחים** כח ג ש' 10, כח ד ש' 61; **יומא** מ ג ש' 12, מג א ש' 16, מד ד ש' 36, מה א ש' 8, שם ש' 28; **שקלים** מח ב ש' 25; **ראש השנה** נו ג ש' 2, שם ש' 26, נז ג ש' 33; **תענית** סד ג ש' 49; **מגילה** עג ג ש' 30; **מועד קטן** פ ב ש' 10; **יבמות** ב ד ש' 26, ד א ש' 37, ה ג ש' 54, ח ב ש' 14, יא א ש' 39, יא ד ש' 22, שם ש' 62 (ו-), יב א ש' 52, שם ש' 54; **סוטה** יט ב ש' 11; **כתובות** ל ב ש' 36, לב ב ש' 43; **נדרים** מא ג ש' 2, מא ד ש' 34, מב א ש' 56; **גיטין** מז א ש' 37, מח ג ש' 55; (צ"ל: ... אם) 1033, נ ד ש' 33; **נזיר** נד א ש' 37; (צ"ל: אם...+) 1034, נד ב ש' 25, נד ד ש' 26 (אינ); **קידושין** נט א ש' 58; **בבא קמא** ה א ש' 20 (אינ), ו א ש' 1; **סנהדרין** כו ב ש' 12, כז ד ש' 40, כז ג ש' 25, לא ש' 18; **שבועות** לד ב ש' 45, שם ש' 50, לד ג ש' 16, לז ד ש' 64, לח ד ש' 38; **נידה** נ א ש' 103528.

אם... אי (!)... (בניחותא) ע"ע אם... אם... (בניחותא).

1029 לא נכללו שני המופעים הבאים: ברכות יג ע"ד ש' 23 = סנהדרין ל ע"ג ש' 5, כי הם דיאלוגיים.

1030 למעשה כל המופעים בערך זה הם בלשון קושיא, חוץ מהמופע ביבמות יא ע"ד ש' 62 שבה

אחרי "מה נפשך", שהוא בניחותא.

1031 ראה תוכפ"ש, פאה, עמ' 160, הע' 19. רצ"ע.

1032 ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 170, ד"ה מה אנן.

1033 ראה אהצו", תרומות, ריש עמ' 3, ד"ה ר' בנימין.

1034 ראה ק"ע, כב סוף ע"ב, ד"ה ה"ג אם בשגלגל.

1035 ישנו מופע נוסף משובש של ביטוי זה במכות לא ע"ב ש' 2 ("אמר! תחת "אם") — ראה מה

שהערתי להלן ערך "אמר (!)" (השני) על אתר.

אם... אי (!)... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך) ע"ע אם... אם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).

אם... אינו קל וחומר... (בתמיהה) **בבא קמא** ג ג ש' 26.

אם... אם... (בניחותא)¹⁰³⁶ **ברכות** ו ג ש' 61 (ואם תחת אם₂), ח א ש' 50, ט א ש' 15-16 (ואם תחת אם₂)¹⁰³⁷, ט ד ש' 13, י ב ש' 2, יג ב ש' 33 (ואם תחת אם₂), יג ג ש' 56 (אי! תחת אם₂), יד ב ש' 28-29 (ואם תחת אם₂); **דמאי** כב ב ש' 13-14, כג ג ש' 35-36, כו ג ש' 20-21 (ואם תחת אם₂); **שביעית** לו ג ש' 60; **תרומות** מג ג ש' 54 (ואם תחת אם₂); **מעשר שני** נג ג ש' 8 (צ"ל: אין... אין...)¹⁰³⁸; **ערלה** סא ב ש' 1 (ואם תחת אם₂), סג א ש' 8-9; **ביכורים** סה ג ש' 15-16; **שבת** ד ב ש' 42, ו ב ש' 4-5, ז ג ש' 21, י א ש' 19, שם ש' 52 (ואם תחת אם₂), שם ש' 53 (ואם תחת אם₂), שם ש' 57, יד ג ש' 21 (ואם תחת אם₂), שם ש' 26; **עירובין** יח ג ש' 14-15, כג א ש' 30-31, כג ד ש' 29; **פסחים** לד ג ש' 12, שם ש' 13; **יומא** מב ב ש' 44, שם ש' 45; **שקלים** מח ב ש' 50-51, נ ד ש' 3 (ל"ג); **סוכה** נא ד ש' 29; **ביצה** ס ב ש' 29, סא ד ש' 1-2; **תענית** סה ג ש' 53-54; **חגיגה** עז ד ש' 4-5 (ואם תחת אם₂), שם ש' 5-6; **מועד קטן** פב ג ש' 13-14; **יבמות** ה ד ש' 26 (אין תחת אם₁), שם ש' 32-33, יא ד ש' 53 (ואם תחת אם₂), יב ד ש' 11-12 (ואם תחת אם₂); **סוטה** יז ב ש' 44 (ש', ואם תחת אם₂)?; **כתובות** לב ב ש' 27, שם ש' 33-34 (ואם תחת אם₂); **נדרים** לו ד ש' 1 (צ"ל: את... את... [אתה... אתה])¹⁰³⁹, מב ד ש' 45-46 (ואם תחת אם₂); **נזיר** נא ד ש' 47, נז ג ש' 38-39; **קידושין** ס ב ש' 37-38 (ואם תחת אם₂), ס ג ש' 55-56 (ואם תחת אם₂), סג א ש' 32-33; (ואם תחת אם₂ ל"ג), סד ב ש' 54-55 (ואם תחת אם₂); **בבא מציעא** ט א ש' 35-36 (ש', ואם תחת אם₂)?; **בבא בתרא** יו ב ש' 9; **סנהדרין** כז א ש' 16-17 (ואם תחת אם₂).

¹⁰³⁶ כללתי בערך זה גם את המופע שבדמאי כג ע"ג ש' 35-36, שבאה בו "אין" אחרי הצלע השנייה, וכן נהגתי בערך "אם... אם..." (בלשון קושיא), כגון כתובות כו ע"ד ש' 15 וש' 17; שלא ראיתי לייחד להם ערכים נפרדים. וכן כללתי כאן את המופע שאחרי "צריכא דבית (ו) שמאי" ביבמות ה ע"ד ש' 26, ואת המופע שבכתובות לב ע"ב ש' 27, המקביל לו. והלשון בצלע השנייה בשניהם: "אם אינו".

ודע שביטוי זה מביע תנאי כפול שיש לו תוצאות שונות, אבל בכמה מקומות ישנם מופעים כאלה במקום "אם... או...", ולא כללתי אותם בפנים — ואלה הם: **ברכות** ה ב ש' 42; **שביעית** לד ג ש' 7, לה א ש' 31, לה א ש' 16, לה ד ש' 16, לט א ש' 38, לט ד ש' 36; **תרומות** מג ד ש' 47; **מעשרות** נב א ש' 41, שם ש' 46; **שבת** ה ב ש' 11; **חגיגה** עז ד ש' 43; **יבמות** ג ג ש' 16-17 (ואם תחת אם₂), שם ש' 17 (ואם תחת אם₂), ד ג ש' 48, שם ש' 49, ה ג ש' 14, שם ש' 53-54; **סוטה** כב ב ש' 44; **גיטין** מד ב ש' 62 (ואם תחת אם₂); **נזיר** נב א ש' 51 (ואם תחת אם₂), שם ש' 53 (ואם תחת אם₂), שם שם, שם ש' 55, נז א ש' 35; **סנהדרין** כט ב ש' 2 (ואם תחת אם₂); **שבועות** לג ד ש' 7, שם ש' 53; **הוריות** מו ב ש' 43 (המופע הראשון), מז ב ש' 56-57, שם ש' 58-57. והוא הדין בביטוי "אם... ואם לאו...": **ערלה** סב א ש' 23 (ואם לאו); **נזיר** נב א ש' 50 (ואם לאו), שם ש' 52 (ואם לאו), נה ב ש' 42 (ואם לאו). והוא הדין בביטויים: אין... אין... (בניחותא) אין... ואין לאו... — ראה מה שהערתי לעיל בריש הערכים שלהם.

¹⁰³⁷ טעם הספק כאן היות הביטוי מלשון תפילה, לא לשון התלמוד, עי"ש.

¹⁰³⁸ ההקשר כאן הוא בארמית, עי"ש. וזהו טעם ההגהה.

¹⁰³⁹ כבר הגיהו כן בד"ה, רע"א. ועיין שם במפרשים.

אם... אם... (בניחותא) (המשך) כח ב שר' 42-43, כט ב שר' 2 (ואם תחת אם₂); **שבועות** לו ג שר' 12-13, לז א שר' 16 (ואם תחת אם₂), שם שר' 18, לז ב שר' 49 (ואם תחת אם₂); **הוריות** מו ב שר' 43 (2x); **נדה** נ ד שר' 56 (ואם תחת אם₂).

אם... אם... (בלשון קושיא) **דמאי** כא ג שר' 24-25; **כלאים** ל א שר' 20-21; **תרומות** מ ב שר' 15-16; **מעשרות** מט ד שר' 44, נ ד שר' 1, נא ב שר' 34; **ערלה** סא ב שר' 55; **שבת** ח ב שר' 10-11 (אינ); **עירובין** כא א שר' 1-2, שם שר' 7-8; **פסחים** ל ג שר' 39-40; **יומא** לט ד שר' 26-27; **סוכה** נב ד שר' 52-53 (ואם תחת אם₂), שם שר' 58 (ואם תחת אם₂); **ראש השנה** נט ב שר' 19-20 (אינ); **תענית** סז ד שר' 42-44; **יבמות** ה ג שר' 36, ט ד שר' 48-49; **סוטה** כ ד שר' 16 (אינ, ואין); **כתובות** כו ד שר' 15 (ואם תחת אם₂), שם שר' 17 (ואם תחת אם₂), לא ג שר' 20-21 (אינ, ואין), לב ב שר' 41-42; **נזיר** נו ג שר' 34; (צ"ל: אלא [תלמודית] תחת אם₂)¹⁰⁴⁰, שם שר' 39-40, שם שר' 46; **קידושין** סג א שר' 50 (אינ); **בבא קמא** ב א שר' 25-26 (ואם תחת אם₂).

אם... אם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא)¹⁰⁴¹ **ברכות** ב ב שר' 14-15, שם שר' 17-19, ג א שר' 53-54 (ואם תחת אם₂), יג ג שר' 52-53; **פאה** יז ב שר' 52 (אי! תחת אם₁), יח ב שר' 1, יט ב שר' 44-45, כ א שר' 24-25; **דמאי** כב א שר' 39-40 (אינ, אינ), כב ב שר' 1-2 (אינ), כג א שר' 45-46, כג ג שר' 37-38, כו א שר' 47-48 (אינ, ואם), כו ב שר' 10 (ואם תחת אם₂); **כלאים** כז ב שר' 31-32 (אינ), כז ג שר' 45-46, כח א שר' 21-22, כט ב שר' 38 (אי! תחת אם₂), ל ד שר' 25-26 (אינ), לא ב שר' 19-20, לא ג שר' 26-27; **שביעית** לד ב שר' 8-9, לד ד שר' 7-8, לו א שר' 22, לו ד שר' 37-38, לז ד שר' 56-57, לט ד שר' 26-27; **תרומות** מב א שר' 38 (ואם תחת אם₂), מג ג שר' 27-28, מה א שר' 3-4 (אינ), שם שר' 8 (ואם תחת אם₂); **מעשרות** מח ד שר' 50-51, מט ד שר' 31-32, שם שר' 36, נ ג שר' 26-27 (ואם תחת אם₂), נא ב שר' 35-36; **מעשר שני** נג ד שר' 4 (ואם תחת אם₂), נד ב שר' 39, נה א שר' 19-20; **חלה** נז ג שר' 46-47 (אי! תחת אם₂), נט ב שר' 53; **ערלה** סא א שר' 62-63 (ואם תחת אם₂), סא ג שר' 10, סג א שר' 13-14; **ביכורים** סד א שר' 52 (ואם תחת אם₂); **שבת** ג א שר' 5-6, ד ד שר' 20-21 (ואם תחת אם₂), ו ג שר' 13-14 (אינ), שם שר' 19 (אינ), יב ב שר' 52-53, יו ג שר' 30-31; **עירובין** יט ג שר' 23, כב ג שר' 13-14, כד ג שר' 28-29, כה ג שר' 44-45; **פסחים** כט ד שר' 50, לא ב שר' 55, לב ב שר' 14, לב ג שר' 15-16, לג ד שר' 41, לד א שר' 20, לה ד שר' 9 (צ"ל: אלא [תלמודית] תחת אם₂)¹⁰⁴²; **יומא** מב ג שר' 4-5; **שקלים** מו ג שר' 59; **סוכה** נב ד שר' 42-43; **ביצה** ס ג שר' 38; **מגילה** עג א שר' 25, עד א שר' 16, שם שר' 45-46; **חגיגה** עו א שר' 62, עח ב שר' 46-47, עח ג שר' 12-13, עט ב שר' 57-58;

¹⁰⁴⁰ ראה שתא"י, עמ' 442, ד"ה אם לשרוף.

¹⁰⁴¹ למעשה רובם של הביטויים כאן הם בלשון קושיא, להוציא ביטויים בודדים שהם בניחותא, כגון נדרים לט ע"א שר' 43 = בבא בתרא יד ע"ב שר' 3 (אחרי "מה נפשך").

¹⁰⁴² ההגהה כאן היא הגהה מסופקת של ליברמן (גליונות הרש"ל, טופס ב'), וראה ירוכ"פ, עמ' 498, ד"ה אמר ר' אלעזר.

אם... ואם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין)

****אם... אם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא) (המשך)**
מועד קטן פ ג ש' 12, פא ב ש' 1, פא ג ש' 48, פא ד ש' 61; **יבמות** ד ג ש' 46, ה ב ש' 49-50, ה ד ש' 52, ו ד ש' 5-4, ז ב ש' 18, יג ב ש' 57-58 (ואם תחת אם₂), יד א ש' 36 (ואם תחת אם₂), שם ש' 47, טו ג ש' 16-17, שם ש' 19; **סוטה** יח ב ש' 44-45, יט ד ש' 25-26, כ ד ש' 50-51 (אין, ואין), כב ד ש' 56-57 (ואם תחת אם₂); **כתובות** כה א ש' 53-54, כה ג ש' 12, שם ש' 57, כו ד ש' 23 (ואם תחת אם₂), לה ד ש' 15, לו א ש' 38-39 (ואם תחת אם₂), לו ב ש' 12-13 (ואם תחת אם₂); **נדרים** לח א ש' 26, לט א ש' 43, מ ג ש' 4-6, מא א ש' 33; **גיטין** מג ד ש' 28, שם ש' 33-34, מו ג ש' 2-4, שם ש' 12-13, מט ג ש' 5 (ואם תחת אם₂), שם ש' 49-50, מט ד ש' 31-32; **נזיר** נא א ש' 33-34, שם ש' 40, נא ב ש' 43-44, נב א ש' 39-40, נב ג ש' 22-23, נב ד ש' 25-26 (ואם תחת אם₂), נג ד ש' 27, נד א ש' 29-30, שם ש' 54-56, נז ג ש' 37, שם ש' 38-39, שם ש' 42-43; **קידושין** סג א ש' 9-10 (אין); **בבא מציעא** ז ד ש' 55-56 (אין! תחת אם₂), ט ד ש' 7-8 (ואין! תחת אם₂), יא ד ש' 27-28 (ואם תחת אם₂); **בבא בתרא** יד ב ש' 3, יד ג ש' 23-24, טו א ש' 51-52, יו ב ש' 55-56 (ואם תחת אם₂), יז ד ש' 20-21; **סנהדרין** יח א ש' 41; **שבועות** לג א ש' 42, לג ד ש' 50, לד ב ש' 15-16 (ואם תחת אם₂), שם ש' 25-26 (ואם תחת אם₂), לז א ש' 41-42, לח ב ש' 39-40! וצ"ל: אם...[אם]...אם¹⁰⁴³, לח ד ש' 5; **עבודה זרה** מב ב ש' 54, מב ד ש' 5-6, שם ש' 23-24, שם ש' 40-41 (ואם תחת אם₂), מג א ש' 22, מג ב ש' 46-47 (ואם תחת אם₂), מג ג ש' 4; **הוריות** מה ד ש' 19-20 (ואם תחת אם₂), שם ש' 45-46 (ואם תחת אם₂); **גיטין** מט א ש' 23-24 (ואם תחת אם₂)¹⁰⁴⁴.

אם... אם... אם... (בניחותא) מועד קטן פב ד ש' 49-50.
אם... אם... אם... אם... (בניחותא) שבת י ב ש' 54-56.
אם... אם לא... ע"ע אם... ואם לא...
אם... אם לא... ע"ע אם... ואם לא...
אם... את אמר... לא כל שכן¹⁰⁴⁵ **כלאים** כח ב ש' 26-27.
אם... ואי (!)... (אחרי מה אנן קיימין) ע"ע אם... אם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).
אם... ואי (!) לא... ע"ע: אין... ואין לא...; אם... ואם לא...
אם... ואם... (בניחותא) ע"ע אם... אם... (בניחותא).
אם... ואם... (בלשון קושיא) ע"ע אם... אם... (בלשון קושיא).
אם... ואם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין) ע"ע אם... אם... (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא).

¹⁰⁴³ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. והוא הגיה על פי שתא"י, עמ' 554, ד"ה מה.

¹⁰⁴⁴ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע אם (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או

בלשון קושיא).

¹⁰⁴⁵ תרגום: אם... אתה אומר... לא כל שכן!!

אם... ואם (!)... אם... (אחרי מה נן קיימין; בניחותא)

אם... ואם (!)... אם... (אחרי מה נן קיימין; בניחותא) **נזיר** נא ג ש' 27-28 (צ"ל: אם).
אם... ואם לא... ע"ע אם... ואם לאו...

אם... ואם לאו...¹⁰⁴⁶ **ברכות** ה א ש' 39, ו ב ש' 23-24, ח ג ש' 45-46, ט ב ש' 29-30, שם ש' 30-31, ט ג ש' 38, יא ג ש' 54, יג ד ש' 15; **פאה** יז א ש' 45-46, שם ש' 47-48, יח ד ש' 47, שם ש' 49-50, יט ג ש' 36; **דמאי** כג ג ש' 29-30, כד ד ש' 30-31, כה ב ש' 47; **כלאים** כח א ש' 36-37, כט ב ש' 20-21 (אם אם!), כט ג ש' 4-5; **שביעית** לד ב ש' 1; **תרומות** מד ג ש' 6 (אם לא), שם ש' 40 (לא), מו ג ש' 34; **מעשרות** מח ד ש' 28, מט א ש' 2, נ ג ש' 44; **מעשר שני** נב ד ש' 6, שם ש' 13, נד ב ש' 61-62; **חלה** נח א ש' 48; **ערלה** סב א ש' 51; **שבת** ג א ש' 34, ד א ש' 28-29 (לא), ה ד ש' 49, ז א ש' 8, ז ד ש' 22, יג א ש' 2-3, שם ש' 40-41, יד א ש' 42-43, יו ב ש' 13-14 (ואי! לא), שם ש' 16 (ואי! לא — תנאי); **עירובין** יח ג ש' 60 (ואי! לא), כ א ש' 49-50, כד ג ש' 4-5 (אם תחת ואם); **פסחים** לא ד ש' 44-45, לד ב ש' 53-54, שם ש' 55-56, לו א ש' 40; **ראש השנה** נז א ש' 53-54, נז ב ש' 18-19; **ביצה** ס א ש' 7, שם ש' 15, ס ד ש' 64; **תענית** סג ד ש' 27-28, שם ש' 28-29, שם ש' 58; **מגילה** עא ג ש' 18-19, שם ש' 21, שם ש' 22, שם ש' 23-24, עד ד ש' 20-21, שם ש' 21-22; **חגיגה** עו ד ש' 23-24, שם ש' 25; **מועד קטן** פב ב ש' 15-16 (אם לא); **יבמות** ה ד ש' 36-37, שם ש' 40, ז ב ש' 33-34, ח ד ש' 14, שם ש' 17, שם ש' 24; **סוטה** יט ב ש' 58-59, כב ד ש' 41-42;¹⁰⁴⁷ **כתובות** כה ד ש' 45-46, כז ב ש' 45-46 (לא), כח ד ש' 45, ל ד ש' 24, לב ב ש' 54, שם ש' 57-58; **גיטין** מד ב ש' 37 (לא), מו א ש' 19, מו ד ש' 34-35; **נזיר** נא א ש' 36, נג ב ש' 71; **קידושין** סא א ש' 53-54; **בבא קמא** ד ג ש' 50; **בבא מציעא** ט ב ש' 20-21 (ואי! לא — תנאי), יא א ש' 24-25, שם ש' 26-27; **בבא בתרא** יג ב ש' 15-16 (אם לא); **סנהדרין** יט ג ש' 14 (ואי! לא — תנאי), שם ש' 15-16 (ואי! לא — תנאי), שם ש' 16-17 (ואי! לא — תנאי), כ א ש' 44-45, כב א ש' 41-42, כח א ש' 2-3, שם ש' 5-6, כח ג ש' 53-54, ל ג ש' 38-39; **שבועות** לח ג ש' 43 (ואי! לא); **עבודה זרה** מא ד ש' 37, מג ד ש' 59-60, מד ב ש' 52-53, מה א ש' 34, שם ש' 37-38, שם ש' 41; **הוריות** מז ב ש' 34, שם ש' 36-37, שם ש' 40; **נידה** נ ג ש' 8 (ו-), שם ש' 14 (ש-), שם ש' 14-15 (ש-).

אם... כל שכן... **ברכות** ה ב ש' 61-62 (צ"ל: לא כל שכן)¹⁰⁴⁸, ו א ש' 62 (צ"ל: לא כל שכן)¹⁰⁴⁹, לה ב ש' 41.

אם (!)... לא ידעין, אם (!)... לא ידעין ע"ע אין... לא ידעין, ואין... לא ידעין.

¹⁰⁴⁶ ראה מה שהערתי לעיל בריש ערך "אם... אם..." (בניחותא), "סד"ה דע. ויש להעיר עוד, שעיקר ערך זה הוא המקומות שבהם התנאי בסיפא מסתיים במילים "ואם לאו". ואף על פי כן, לא הקפדתי וכללתי כאן גם המקומות שנמשך בהם התנאי אחרי מילים אלה, ביחוד בצורה "ואם לא".

¹⁰⁴⁷ ראה מלמד, מה"ה, עמ' 145, ס' קכח, הע' 1.

¹⁰⁴⁸ הרישום וההגהה כאן על פי אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 443, ד"ה בכ"ל וד"ה אלא; שם,

הע' 4. וראה עוד גינצבורג, פירושים, א, עמ' 387, ד"ה הא בני חורים, בגירסת הרמב"ן.

¹⁰⁴⁹ ההגהה על פי המקבילה בנזיר נו ע"א ש' 9-10.

אם... לא כל שכן פסחים לה ב ש' 22-21, לז ד ש' 52-51; **יומא** לט ד ש' 34-33; **מועד קטן** פב א ש' 12; **כתובות** לו א ש' 37-36; **נדרים** מא ד ש' 33; **סנהדרין** כא ב ש' 44, כו ד ש' 42-41.

אם... לא כל שכן... תרומות מד ד ש' 24; **פסחים** כז ג ש' 11-10 (ש-), שם ש' 12-11, שם ש' 12, לד ד ש' 54-53, לה ב ש' 52; **יומא** לט ג ש' 25-24, מב ב ש' 15; **שקלים** מח ב ש' 12, שם ש' 43; **מגילה** עא א ש' 51; **יבמות** ה ד ש' 5-4, י ד ש' 14-13 (ו-), יא ד ש' 26, שם ש' 27-26, יג ב ש' 53-52 (כל כל!); **כתובות** ל ד ש' 49 (אין); **גיטין** מו ד ש' 51-50, נ ד ש' 21-20; **נזיר** נו א ש' 10-9, נח א ש' 27; **סנהדרין** כה א ש' 42-41, שם ש' 42, כו ד ש' 42, כז א ש' 51; **שבועות** לב ד ש' 105020.

אם... למה... אם... למה... ע"ע אם... למה..., ואם... למה... (בלשון קושיא).
אם... למה... ו-..., ואם אין... למה... ע"ע אם... למה... ולמה..., ואם אין... למה... (בלשון קושיא).

אם... למה... ואם... למה... (בלשון קושיא) **פאה** יו א ש' 43-42; **ביכורים** סה א ש' 54 (אם תחת ואם); **פסחים** לב ג ש' 41-40; **מגילה** עא ד ש' 8; **יבמות** יג א ש' 17, שם ש' 22; **כתובות** כה ד ש' 1; **בבא בתרא** יו א ש' 57; **עבודה זרה** מב ד ש' 56-55.

אם... למה... ולמה..., ואם אין... למה... (בלשון קושיא) **ברכות** ו א ש' 34-33; **נזיר** נו א ש' 14 (ו- תחת ולמה).

אם... למה לי..., אם... למה לי... (בלשון קושיא) **כלאים** כז ב ש' 32-31 (אין! תחת אם); **מעשרות** נא ב ש' 34.

אם... על אחת כמה וכמה סנהדרין כח א ש' 25-24.

אם או (!) את כן ע"ע אם אומר את כן.

אם אומר (!) ע"ע אם אומר את.

אם אומר את ברכות ב ג ש' 15 (את לין!)¹⁰⁵¹, ד א ש' 105246, ו ד ש' 55 (אתה), ט ג ש' 42 (אמר!); **דמאי** כג ב ש' 16 (אמ'!), כה א ש' 6 (אמר!); **כלאים** כז ג ש' 48 (אמר!), כז ד ש' 44 (אומר לין!), כח ד ש' 3, כט ב ש' 34 (אמ'!); **מעשר שני** נה ד ש' 45; **חלה** נט א ש' 35, נט ד ש' 23; **ערלה** ס ד ש' 15 (את לין!); **שבת** ב ד ש' 50, ז א ש' 18, ז ד ש' 35, ח א ש' 58, יב א ש' 34 (את לין!), שם ש' 60, יג ג ש' 30 (ש-), אמר!; יז א ש' 55 (אמר!); **עירובין** יט ג ש' 19, כא ד ש' 28 (ש-); **פסחים** לה ד ש' 46;

¹⁰⁵⁰ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע אם... כל שכן....

¹⁰⁵¹ הנוסח כאן בחידושי הרשב"א לשבת לד ע"ב: "אם אמר את" (אהצו"י, עמ' 6, ד"ה ר' חנינא).

אבל במהדורת ברוך, עמ' קמב, ד"ה ואזדו: "אם אומר את".

¹⁰⁵² לשון הגמרא כאן: "א"ר יוסה אם אומ' את שהוא צריך לברך בירך צריך שיכוין את לבו בכולן". ודברי ר' יוסי אלה הם מאמר מוסגר, והם מפסיקים את רצף הסוגיא. וההמשך "התיבון" וכו' (שם, ש' 47) חוזר לדברי ר' בא שקדמו. והממירא הזאת יכלה לבוא בסוף הקטע אחרי "צריך לברך" (שם, ש' 48), שהרי המקשים האלה הם הסוברים ש"צריך לברך". ועניין הכוונה כאן הוא הבנת הנאמר, לא כוונה לקיים מצוות קריאת שמע.

****אם אומר את** (המשד) **יומא** לט ב ש' 46, מ ג ש' 52; **שקלים** מה ד ש' 39, שם ש' 41, מו א ש' 28; **סוכה** נב א ש' 41; **ראש השנה** נח א ש' 12 (ש-); **ביצה** סא א ש' 16; **מגילה** עא א ש' 21, שם ש' 23, עא ב ש' 30, עג ד ש' 15; **מועד קטן** פ ג ש' 4; **יבמות** ח ב ש' 16, י ג ש' 43; **סוטה** כג ג ש' 14; **גיטין** נב ש' 63; **קידושין** נח ד ש' 51, נט א ש' 47, נט ד ש' 62, ס א ש' 1, ס ב ש' 9; **בבא קמא** ג א ש' 34, שם ש' 37; **בבא מציעא** ט א ש' 105357, יב ג ש' 6; **בבא בתרא** יג ג ש' 27 (ש-, את לילי), טו א ש' 20 (ש-), יו ב ש' 32, שם ש' 34, שם ש' 40, שם ש' 42; **שבועות** לו ג ש' 7; **נידה** מט ג ש' 11 (ו-), שם ש' 40 (ו-), מט ד ש' 52, שם ש' 105454. ועיין עוד ערך שאם אומר את לו.

אם אומר את כן **שביעית** לה א ש' 23 (אמרו!), לז א ש' 28 (אמרו!), לח א ש' 26 (אמרו!), לט ד ש' 10; **תרומות** מ ד ש' 26 (ו-, אמרו!, את לילי), מא ג ש' 11 (אמרו!), מא ד ש' 37 (ש-), מד ב ש' 39 (ש-, אמרו!), **מעשרות** מח ד ש' 34, נ ג ש' 38, שם ש' 42; **חלה** נט ד ש' 52, ס א ש' 20, ס ב ש' 60; **שבת** יז א ש' 2 (ש-); **עירובין** כ א ש' 31; **פסחים** כז ד ש' 20, שם ש' 23, לא א ש' 50, לא ד ש' 20; **שקלים** מו א ש' 8; **ראש השנה** נז ד ש' 42, נח א ש' 13; **ביצה** סא ש' 32, ס ב ש' 38, סא א ש' 12 (או! תחת אומר), סא ב ש' 1; **מגילה** ע ב ש' 3, עד ד ש' 8; **מועד קטן** פא א ש' 14, פב א ש' 48; **יבמות** ד א ש' 42, ד ג ש' 53, ד ד ש' 46, יג ב ש' 44; **סוטה** יט ב ש' 41; **כתובות** כד ד ש' 29, כו ג ש' 15, כז ד ש' 39; **ול"ג כן**, לג א ש' 38, שם ש' 40, לד ב ש' 42; **נדרים** מא ב ש' 32; **קידושין** סא ג ש' 42; **סנהדרין** כב א ש' 45, כב ב ש' 21; **שבועות** לב ד ש' 25, לה ב ש' 42, שם ש' 105547, שם ש' 52, לח ג ש' 105611.

אם אומר את כן, נמצאת למד על המלמד (!) להחמיר עליו **שבועות** לח ג ש' 54 (צ"ל: הלמד!); 1057.

1053 ליברמן מגיה כאן: "אם אין את אומר" — ראה תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 172, ד"ה ובירושלמי. ונראה שחזר בו מהגהה זו — ראה ירושלמי נזיקין, סוף עמ' 142, ד"ה ברם (השני). ואני מגיה בהמשך: "אבודין הן יגע בהן" (ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 142, הע' 11, ואינני מגיה כאן. והפירוש כדברי ליברמן, שם, ד"ה ברם (הראשון). ועדיין צ"ע.

1054 למופע נוסף שנשתבש ע"ע אם אומר את כן.
1055 לדעת אלבק (מחקרים, עמ' 44, סוף הע' 1), המופע הזה הוא אמוראי בודאי.
1056 ישנו מופע נוסף משובש בנדרים לו ע"ג ש' 49, והנוסח בכ"ל שם: "אם או" את" (עמ' 164 ש' 12). והוא מופע תנאי — ציטוט לשון הברייתא לעיל, שם, ש' 47. ונוספה מילת "כן" בין השורות על ידי המגיה, ולא גרסינו לה. וליברמן הוסיף מדעתו עוד מופע בסנהדרין כב ע"ב ש' 21 — ראה ליברמן, מחקרים, ריש עמ' 264.

1057 לשון הגמרא כאן: "רבי יוסי אומר אם אומר את כן נמצאת למד על המלמד להחמיר עליו דו כיל מימר ליה מה אם נושא שכר שהחמירה בו התורה אינו חייב עד שימשוך. שומר חנם שהיקילה בו התורה אפילו משך יהא פטור". והגירסא כאן קשה, אבל הגירסא במקבילה בבבא מציעא בכ"א נוחה יותר: "אם אומ' את כן נמצאת למד קיל [צ"ל: קל] מחמור להחמיר עליו" וכו' (עמ' 54 ש' 79). ועל פיה הגהתי, ואפשר להגיה גם בדרך ארוכה יותר: נמצאת למד ללמד מן המלמד להחמיר עליו. אבל עדיף למעט בהגהה. והיא היא. פירוש: המלמד כאן הוא השומר שכר, ואתה למד ממנו על השומר חנם שלא יהא חייב אלא עד שימשוך. והוא מה שאמרו לעיל: "מה אם נושא שכר שהחמירה התורה עליו

אם אומר את לית כאן... לית כאן... ע"ע ואין לית כאן... לית כן....

אם אומר אתה ע"ע אם אומר את.

אם אינו עניין ב-... תניהו ל- (!).... ע"ע אם אינו עניין ל-... תניהו עניין ל-....

אם אינו עניין ב-... תניהו עניין ב-... ע"ע אם אינו עניין ל-... תניהו עניין ל-....

אם אינו עניין ל-... תניהו ל- (!).... ע"ע אם אינו עניין ל-... תניהו עניין ל-....

אם אינו עניין ל-... תניהו עניין ל-... שביעית לח ב ש' 15; חלה נח ב ש' 58;

פסחים כח ד ש' 62 (ועניין ב-, עניין² ל¹⁰⁵⁸); יומא מג א ש' 16; ראש השנה נו ג

ש' 3-2 (ועניין ב-), שם ש' 26, נז ג ש' 33-34; מגילה עג ג ש' 31 (ועניין² ל¹); יבמות

ד א ש' 40 (ואנינו), ענין תחת עניין¹ 1059, יא א ש' 40 (ענין תחת עניין²), יא ד ש' 23;

סוטה יט ב ש' 11-12; סנהדרין כו ד ש' 40; שבועות לב ד ש' 50-51 (ועניין² ל¹),

שם ש' 52.

אם אינו עניין ל-... תניהו עניין ל-... ע"ע אם אינו עניין ל-... תניהו עניין ל-....

אם אמ' (!) את ע"ע אם אומר את.

אם אמ' (!) את כן ע"ע אם אומר את כן.

אם (!) אמר ע"ע: את אמר; ואת אמר.

אם אמר (!) את ע"ע אם אומר את.

אינו חייב עד שימשוך. שומר חנם שהיקלה בו התורה אינו דין שלא יהא חייב אלא עד שימשוך" (שם, ש' 51). והרי זו חומרא שאתה לומד משומר שכר החמור לשומר חנם הקל להחמיר עליו; והרי אפשר לדרוש אחרת להקל על השומר חנם: שבשומר שכר החמור חייב כשמשוך, ואילו בשומר חנם הקל אינו חייב במשיכה אלא עד שיחסר. ופירוש "דו יכיל מימר ליה" — החולק על הדרשן יכול היה לומר לו לדרוש אחרת. וכסגנון זה לעיל שם, ש' 11, וע"ע דו יכיל מימר ליה.

ודע שהרישא של הדרשות לעיל ש' 50 ולהלן ש' 57 נתחלפה בכי"א (שם, ש' 75 וש' 81) ובש"ס וילנא (בבא מציעא סוף פ"ג, יג ע"ב ש' 17, בסוגיא שנוספה על פי הגהותיו של ר' מנחם דילונזאנו), ויש שם שיבושים אחרים, והעיקר כנוסח ד"ר בשבועות. אלא שגם שם נפלו שיבושים, וכך יש לגרוס שם אחרי ההגהות (וראה מה שהגתי בערך "לא יאמר... שאינו צריך [כלומר, לא יאמר הפסוק]" לשבועות לח ע"ג ש' 50, ובערך "מה אם" לשבועות לח ע"ג ש' 55, ומה שהגיה בשת"א, סוף עמ' 555, ד"ה מה אם: ר' אמי בשם רבי לעזר ותני רבי הושעיה כן. לא יאמר שליחות יד שנאמרה בשומר חנם שאינו צריך. הייתי למד מנושא שכר. מה אם נושא שכר שהחמירה התורה עליו אינו חייב עד שימשוך. שומר חנם שהיקלה בו התורה אינו דין שלא יהא חייב אלא עד שימשוך. לאי זה דבר נאמר שליחות יד בשומר חנם שאינו צריך. להחמיר על נושא שכר כיון שהניח מקלו ותרמילו עליה חייב. רבי יוסי אומר אם אומר את כן נמצאת למד על הלמד להחמיר עליו. דו יכיל מימר ליה נושא שכר שהחמירה בו התורה אינו חייב עד שימשוך. שומר חנם שהיקלה בו התורה אפילו משך יהא פטור. אלא כיני לא יאמר שליחות יד שנאמרה בשומר שכר שאינו צריך. הייתי למד משומר חנם. מה אם שומר חנם שהיקלה בו התורה כיון שמשך חייב. נושא שכר שהחמירה בו התורה אינו דין שהיא חייב כשמשך. לאי זה דבר נאמר שליחות יד בנושא שכר שאינו צריך להחמיר עליו כיון שהניח מקלו ותרמילו עליה חייב. ופירוש "משך" — משך אותה כשהיא כבר ברשותו לשלוח בה יד; עיין בפ"מ, מב ע"א, [ה"א], סוף ד"ה שמע ר' יוסי.

¹⁰⁵⁸ בקו"א לנכון: "תנהו עניין" (שריר, עמ' 319, סי' עה).

¹⁰⁵⁹ הנוסח כאן בכי"ל: "אינו עניין" (עמ' יא ש' 22), והסדר טעה.

אם אמר (!) את כן ע"ע אם אומר את כן.

אם (!) אמרה ר', מני שמעה ואמרה ע"ע אין אמרה ר', מיני שמעה ואמרה.

אם אנינו (!) ענין ל-... תניהו עניין ל-... ע"ע אם אינו עניין ל-... תניהו עניין ל-...

אם את (!) ע"ע אם אומר את.

*****אם את אומר ברכות ג א שו' 39 (את הוא!); מעשר שני נב ב שו' 41; בבא קמא ד ב**

שו' 47 (ש-), אתה; עבודה זרה מה א שו' 18 (אתה)¹⁰⁶⁰. ועיין עוד ערך שאם את אומר לו.

אם את אומר כן שבת טו ג שו' 64 (אתה); כתובות כו ג שו' 12 (אתה); סנהדרין כא

ג שו' 30, שם שו' 35 (אתה)¹⁰⁶¹.

אם את הוא (!) אומר ע"ע אם את אומר.

אם אתה אומר ע"ע אם את אומר.

אם אתה אומר כן ע"ע אם את אומר כן.

אם יאמר לך (!) ... אמור לו... ע"ע אם יאמר לך אדם... אמור לו....

אם יאמר לך אדם... אמור לו... ברכות ח א שו' 1 (אדם ליל!); שם שו' 6-7, שם שו' 12,

שם שו' 13; תרומות מז ד שו' 38-39; תענית סד א שו' 11, סה ג שו' 3-4, שם שו' 9, שם שו'

14-15, שם שו' 15-16 (ו-), לו ליל!¹⁰⁶². וראה עוד ערך שאם יאמר אדם... יאמר (!) לו....

אם כזו (!) ע"ע אם מזו.

אם כן ברכות ב א שו' 30, יד א שו' 25; כלאים כז ב שו' 9 (ו-); ראש השנה נז ד שו' 39;

תענית סד ב שו' 28; כתובות ל ד שו' 41 (אין); גיטין מה ד שו' 18 (צ"ל: מתניתא אמ'

כן)¹⁰⁶³; קידושין נט א שו' 47; סנהדרין כא ג שו' 19; שבועות לג א שו' 12; עבודה זרה

מג א שו' 16¹⁰⁶⁴.

אם כן למה נאמר (הפסוק) יומא מג ב שו' 41, שם שו' 49; סנהדרין כא ג שו' 15;

שבועות לה ב שו' 25, שם שו' 30. וראה עוד ערך ואם כן למה נאמר (הדין).

אם כר'... אם כרבנן... (בלשון קושיא) מגילה עד א שו' 45-46.

אם כרבנן ע"ע אם כר'... אם כרבנן... (בלשון קושיא).

אם כרבנן דתמן ע"ע אין כרבנן דתמן (תמן = בבל; בלשון קושיא).

***אם לא נאמר... הייתי למד... בבא קמא ב ב שו' 11.**

אם (!) למידת הדין כן ע"ע אף למידת הדין כן.

*****אם מזו יבמות ח א שו' 45¹⁰⁶⁵; בבא מציעא ז ד שו' 30¹⁰⁶⁶, י א שו' 47; בבא בתרא**

יד א שו' 32 (כזו!)¹⁰⁶⁷.

¹⁰⁶⁰ ליברמן מוסיף עוד שני מופעים בעירובין יח ע"ב שו' 54 (הראשון: "שאם אתה אומר", והשני:

"ואם אתה אומר") על פי האו"ז — ראה ירוכ"פ, עמ' 219, ד"ה דרב אמר.

¹⁰⁶¹ ולדעת אלבק (מחקרים, עמ' 44, סוף הע' 1), המופע הזה הוא אמוראי בודאי.

¹⁰⁶² למופע נוסף של הרישא לבדה בלשון הדיוט ראה תענית סה ע"ב שו' 59. והוא נרשם בערכו

בנספח ד'.

¹⁰⁶³ ראה: ליברמן, מחקרים, ריש עמ' 178, ד"ה אמר רבי יוסי; תוכפ"ש, גיטין, עמ' 830, הע' 27.

¹⁰⁶⁴ למופע נוסף מסופק של ביטוי זה ראה מה שהערתי בערך "ואם כן למה נאמר (הדין)".

¹⁰⁶⁵ לפירוש העניין ראה תוכפ"ש, יבמות, ריש עמ' 80.

אם (!) מן שמועה, אם (!) מן מתניתא ע"ע תמן אמרין בשם ר', ולא ידעין אין מן שמועה ואין מן מתנית' (תמן = בבל).

אם שנייא אדם, ר' שנייה¹⁰⁶⁸ **יומא** לט ג שו' 25.

אם תאמר ע"ע אין תימר.

אם תאמר... אם תאמר... ע"ע אין תימר... אין תימר....

אם תאמר... ואם תאמר... ע"ע אין תימר... אין תימר....

אמ' ע"ע: אמר (= אימר, ואולי במקצתם צריך לומר: אמרין); אמר (?); אמר (!) (השני); אמרין.

אמ' (!) בשם רבנין ע"ע ר' בשם רבנין.

אמ' לון ר' (!)¹⁰⁶⁹ **מעשר שני** נג ב שו' 12 (צ"ל: אמרון ליה חברייא)¹⁰⁷⁰.

אמ' (!) מתניתא... פתר מתניתא... ע"ע ר' פתר מתניתא... ר' פתר מתניתא....

אמ' קרא (!) ע"ע אמר קרא (!).

אמדין (!) ע"ע אמרין.

אמה איתאמר (!) ע"ע מה איתאמרת.

****אָמור ברכות** יא א שו' 47 (2x; ה'), יא ג שו' 15 (ה'); **כלאים** לא ב שו' 9 (ה'); **מעשר**

שני נב ג שו' 35 (ה'), שם שו' 36 (ה'); **ביכורים** סד א שו' 5; **שבת** יא ד שו' 58 (ה'); **יומא**

לח ב שו' 32 (ה'); **ראש השנה** נו ג שו' 2, שם שו' 26, נז ג שו' 33 (או'!)¹⁰⁷¹; **מגילה** עג ג

שו' 31, עד ד שו' 58 (ה'), שם שו' 59 (ה'); **חגיגה** עו ב שו' 48 (ה'); **יבמות** ח ג שו' 48

(ה'), שם שו' 49 (ה'), יא ד שו' 23; **סוטה** יו ב שו' 32 (ה'), שם שו' 33 (ה'), כא ג שו' 9,

כב ב שו' 33, שם שו' 39; **כתובות** כז ד שו' 19 (ה'); **בבא קמא** ב א שו' 26 (2x); **סנהדרין**

כה ג שו' 50, כו ד שו' 40; **עבודה זרה** מד א שו' 28 (2x; ה'), מה ב שו' 5 (2x; ה'). ועיין

עוד ערך כאמור.

אָמור כתובות כו א שו' 42.

****אמור דבֿתרה**¹⁰⁷² **ברכות** ה ב שו' 9 (ומור), שם שו' 11 (ומור); **ערלה** ס ד שו' 4 (מן);

וצ"ל: ומר, דבֿתרתה!¹⁰⁷³ **שבת** ו ב שו' 63 (ומן; וצ"ל: ומר)¹⁰⁷⁴, **יומא** מה א שו' 12;

¹⁰⁶⁶ ליברמן (ירושלמי נזיקין, עמ' 129, שו' 11) מפנה כאן לשקלים רפ"ב. ולא התכוון אלא להמשך

הלשון: "שבועת תקנה היא" — ראה שקלים מו ע"ג שו' 30.

¹⁰⁶⁷ להגהה ראה כ"א, עמ' 87 שו' 57. וכן הוא לנכון אצל הרמב"ן, מלחמות ה', בבא בתרא, כ

ע"א. וראה ירושלמי נזיקין, עמ' 187, שו' 57 (ושם בטעות בנוסח ד"ר: "מזר").

¹⁰⁶⁸ תרגום: אם שנה אותה אדם, ר' שנה אותה.

¹⁰⁶⁹ תרגום (אחרי ההגהה): אמרו לו החברים.

¹⁰⁷⁰ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב' (והוא מגיה "אמרין"). ולפי המקבילה ביומא מה ע"א

שו' 12 יש להגיה "אמרון חברייא קומי ר'". ואמנם הלשון במקבילה בשבועות לד ע"ב שו' 54: "אמרי (!)

חברייא קומי ר'".

¹⁰⁷¹ להגהה ראה המקבילה במגילה עג ע"ג שו' 31 הרשומה לקמן.

¹⁰⁷² תרגום: אמור את שאחריה! כלומר, את הסיפא. והכוונה לעתים לא לסיפא של המשנה אלא

לתוספתא — ראה תוס"ר, ג, עמ' 89, ד"ה ואנו רואים. והמקבילה הבבליית של מונח זה: "אימא סיפא"

(מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 589, ד"ה ר"ש מתייר; עמ' 1000, ד"ה בנוגע).

אמור דבֿתרה (המשך) **סוטה** כ א שו' 43 (ואסור! וצ"ל: ואמור)¹⁰⁷⁵, שם שו' 49 (ו-); **כתובות** כח א שו' 9; **נזיר** נב א שו' 15, שם שו' 17, נז ד שו' 39; **בבא מציעא** ז ד שו' 49 (ומור), ט א שו' 28, ט ג שו' 36; **שבועות** לד ב שו' 54 (ומר), לו ג שו' 28 (ומור)¹⁰⁷⁶. וראה עוד ערך אמרין (!) דבֿתרה.

אמור דבֿתרה והוא (!) פליגא¹⁰⁷⁷ **נדרים** מ ד שו' 19 (צ"ל: והיא)¹⁰⁷⁸.
אמור דבֿתרה ולית הדא (!) פליגא¹⁰⁷⁹ **גיטין** מח ג שו' 48 (צ"ל: היא)¹⁰⁸⁰.
אמור דבֿתרה ותהא פליגא על ר'¹⁰⁸¹ **כתובות** לא ג שו' 53; **קידושין** סב ד שו' 13. וראה עוד ערך אמרין (!) דבֿתרה דהיא פליגא על רבכון.
אמור לי חדא (!) מילתא¹⁰⁸² **פסחים** לב א שו' 64 (צ"ל: הדא)¹⁰⁸³.
אמור מעתה יבמות י ב שו' 45; כתובות כו א שו' 40; קידושין סה ב שו' 53; בבא קמא ב א שו' 24; סנהדרין כ א שו' 54, כג ד שו' 227.
אמור סופא¹⁰⁸⁴ **סוטה** כא א שו' 37¹⁰⁸⁵.
אמור סופה דלית¹⁰⁸⁶ היא פליגא על דר'¹⁰⁸⁷ **שבת** ח ג שו' 29.
אמור ראשה¹⁰⁸⁸ **סוטה** כא א שו' 41.

¹⁰⁷³ ההגהות על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. והוא הגיה שם "ומור" תחת "מן". והיא היא. ורטנר הגיה "מן דבֿתרה" — ראה אהצו", ריש עמ' 204, ד"ה אמר ר' מתיא.
¹⁰⁷⁴ ראה: אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 316, סי' 35; מבואות לסה"א, עמ' 506, ו ע"ב, שו' 63; שם, הע' 12. וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 87, ד"ה ומן דבֿתרה.
¹⁰⁷⁵ כבר הגיהו כן בד"ח, כב רע"א. ועיין במפרשים שם.
¹⁰⁷⁶ למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע אמרין (!) דבֿתרה. ולמופע נוסף מסופק ראה מה שהעירי שם לעירובין כב ע"א שו' 40.
¹⁰⁷⁷ תרגום (אחרי ההגהה): אמור את שאחריה (כלומר, את הסיפא) והיא חלוקה.
¹⁰⁷⁸ "פליגא" היא לשון נקבה, ומכאן מתחייבת ההגהה.
¹⁰⁷⁹ תרגום (אחרי ההגהה): אמור את שאחריה (כלומר, את הסיפא) והיא איננה חלוקה.
¹⁰⁸⁰ ראה נוסח הרשב"א שהביא ליברמן, תוכפ"ש, גיטין, עמ' 811, ד"ה ובחי' הרשב"א. וראה עוד מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 75, הע' 338. ובמקבילה שציין הנוסח הוא: "אמר סופה ולית היא פליגא" (תרומות מ ע"ב שו' 9).
¹⁰⁸¹ תרגום: אמור את שאחריה (כלומר, את הסיפא) ותהיה חלוקה על ר'.
¹⁰⁸² תרגום (אחרי ההגהה): אמור לי את הדבר הזה.
¹⁰⁸³ ראה קטע לוינגר, עמ' רמח שו' 12 (ושם: "דהה").
¹⁰⁸⁴ תרגום: אמור סופה [של המשנה]!
¹⁰⁸⁵ ליברמן הוסיף מדעתו עוד מופע על דרך אולי בבבא מציעא ז ע"ד שו' 44 — ראה ירושלמי נזיקין, סוף עמ' 129, שו' 26 (ושם: "מור סופה").
¹⁰⁸⁶ סברתי להגיה "ולית" תחת "דלית" — ראה הסגנון לעיל בערכים: אמור דבֿתרה והוא (!) פליגא; אמור דבֿתרה ולית הדא (!) פליגא. אבל כן הוא — בדלית — גם בשרי"ר (עמ' 82 שו' 13; בדקתי שם בגוף כתב היד). וראה עוד מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 75, הע' 342.
¹⁰⁸⁷ תרגום: אמור סופה [של המשנה] שאין היא חלוקה על [המימרא] של ר'.
¹⁰⁸⁸ תרגום: אמור ראשה [של המשנה]!

אמורא מגילה עה ג שו' 17 (צ"ל: אמורה)¹⁰⁸⁹, שם שו' 19 (צ"ל: אמורה); **גיטין** מג ב שו' 11.

אמוראין (!) ע"ע אמורין (= אמוראים).

אמורה ברכות ד ד שו' 47; **דמאי** כד ג שו' 12, שם שו' 16; **מעשרות** נ א שו' 46 (ה"ה); **יומא** מד ב שו' 29; **שקלים** נ ב שו' 34 (ה"ה); **מגילה** עב א שו' 34, עג א שו' 21, עה ב שו' 8 (ה"ה); **חגיגה** עו ב שו' 18 (ה"ה), שם שו' 49 (ה"ה); **קידושין** סא ג שו' 39 (ה"ה); **סנהדרין** יט ג שו' 3 (ה"ה), כד ב שו' 9 (2x; ה"ה), כה ב שו' 35 (2x; ה"ה), כה ג שו' 51. **אמורה בעניין (!)**¹⁰⁹⁰ **יומא** לח ב שו' 13.

אמורות יבמות י ב שו' 43. ועיין עוד ערך האמורות בתורה.

****אמורה**¹⁰⁹¹ **ברכות** ז ג שו' 47, שם שו' 48, שם שו' 55, שם שו' 56, שם שו' 59, שם שו' 60, ז ד שו' 50, יא ג שו' 55; **תענית** סז ג שו' 60, שם שו' 61, סז ד שו' 4, שם שו' 5, שם שו' 8, שם שו' 9; **בבא מציעא** ח ב שו' 53, שם שו' 54¹⁰⁹².

אמורים ע"ע במה דברים אמורים.

אמורים (!) **ברכות** יא ב שו' 21 (צ"ל: אמר)¹⁰⁹³; **כתובות** ל ב שו' 56 (צ"ל: אמר)¹⁰⁹⁴. **אמורים בפרשה** ע"ע אמורין בפרשה.

אמורין (= אמוראים) **ברכות** ב ג שו' 20, ג ב שו' 4 (אמוראין), ו ב שו' 25 (אמוראין), ח ג שו' 46 (אמוראין), יא א שו' 17, יב ג שו' 25; **דמאי** כה ג שו' 24 (אמוראין), כה ד שו' 35; **כלאים** לב א שו' 29 (אמוראין); **תרומות** מא ג שו' 19, מד ד שו' 6, מה ד שו' 32; **ביכורים** סה ג שו' 33; **שבת** ה ג שו' 1, ז ד שו' 21, י ב שו' 52; **עירובין** יח ד שו' 46, כב ד שו' 10, כו ב שו' 43; **יומא** מא א שו' 19, מה ב שו' 20; **שקלים** מז ג שו' 28 (אמוראין), מט א שו' 42, נ א שו' 49; **סוכה** נב א שו' 15, נב ב שו' 31, נה ב שו' 33, נה ד שו' 1; **ביצה** סא ב שו' 41; **תענית** סט ב שו' 27; **מועד קטן** פ ד שו' 41; **סוטה** יז ב שו' 5, יז ג שו' 5; **כתובות** כז ג שו' 5 (אמוראין), לג ג שו' 26; **סנהדרין** יט ב שו' 62, כ א שו' 45, כא ד שו' 40.

אמורין (= נאמרים) ע"ע במה דברים אמורים.

אמורין בפרשה **יומא** מד ד שו' 18 (ה"ה); **מגילה** עה ב שו' 12 (ה"ה); **סוטה** כ א שו' 40 (אמורים); **סנהדרין** יח ב שו' 22. ועיין עוד ערך דברים האמורים בפרשה.

¹⁰⁸⁹ ההגהה כאן ולקמן שו' 19 על סמך לשונות דומים: "אמוריה דרבי יצחק בר טבליי" (בבא מציעא ח ע"ב שו' 53), "אמוריה דרבי יוחנן" (שם, שו' 54). וראה עוד להלן, ערך "אמוריה". וראה עוד אוצר לשון תלמוד ירושלמי, א, עמ' 950, טור ג, ערך לאבדן אמוריה, לאמוריה.
¹⁰⁹⁰ טעם הספק הוא שמא התלמוד מצטט כאן את לשון הברייתא הבאה לעיל, שו' 8.
¹⁰⁹¹ תרגום: האמורא שלו.
¹⁰⁹² למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע אמורא.
¹⁰⁹³ תרגום: אומר. להגהה ראה מה שהערתי בערך "כמה דאת אמר תמן... ואמור אוף הכא..."

על אתר.

¹⁰⁹⁴ תרגום: אומר (או: אמר). להגהה ראה מה שהערתי בערך "דברים אמורים (!)".

אמר (הפסוק) **עירובין** יט ג ש' 59 (אמר¹); **יומא** לט א ש' 1095. ועיין עוד ערך: אילו אמר (?) (הפסוק); אילו אמר... ולא אמר... הייתי אומר... (?) אילו אמר... ולא אמר... הייתי אומר... (אמר הכתוב; אמר קרא (!). וראה עוד ערך: ויאמר... ואל יאמר... (כלומר, הפסוק); ויאמר קרייה; ולמה לא אמר (הפסוק); כמה דאת אמר (לציטוט פסוק); כשאמר (!); לא יאמר... שאינו צריך (כלומר, לא יאמר הפסוק). **אמר** (ארמית; כלומר, אומר הפסוק) **עירובין** כ ד ש' 21, שם ש' 22; **סוטה** יז א ש' 10, יז ב ש' 3; **נדרים** לט ג ש' 24; **נזיר** נה ג ש' 12 (אמרה!); **קידושין** נח ד ש' 49; **עבודה זרה** לט ד ש' 43.

אמר (= אימר, ואולי במקצתם צריך לומר: אמרין) 1096 **ביצה** סג א ש' 53; **נזיר** נו א ש' 52, שם ש' 54; **בבא קמא** ג ד ש' 28, שם ש' 39, ד ב ש' 46 (+ליה)¹⁰⁹⁷; ד ג ש' 2, שם ש' 16 (אי! וצ"ל: אימר)¹⁰⁹⁸, ו א ש' 8, ז א ש' 9 (אמ!)¹⁰⁹⁹, שם ש' 11,

1095 עיין עוד ביומא שם, ש' 9 (לשון הדיוט).

1096 תרגום: אמור; ואולי במקצת המונחים צריך לגרוס: אמרין. ולמונח "אמר" במסכת נזיקין עיין במאמרי "לבעיית עריכתה", עמ' 151, הע' 74. ואפשטיין מנקד אותו "אָמֶר" — ראה מבוא לנח"מ, עמ' 681, ד"ה אבל (וראה עוד מבואות לסה"א, סוף עמ' 378, אחרי הע' 53, שגם שם הוא מנקד "ואָמֶר"). ורונטל מנקד "אָימר" — ראה הר"ש רוזנטל, ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' כ, הע' 38. ואינו יודע מניין לו חטף צירי זה. ודע, שכמה מופעים שבערך זה רשומים בכ"ל בצורה: "אמ", והסדר הוא שפטר אותם "אמר". אלא שכיוון כאן הסדר לאמת, ופתרוננו מתאשר במקצתם במסכת נזיקין שבכ"א, שם הצורה היא "אמר" או "אימר" (ראה בהערה 74 במאמרי הנ"ל). ואילו בנזיר נו ע"א ש' 52 ושו' 54 הרי פתרונו של הסדר מתאשר מהמקבילה שבברכות ו ע"ב ש' 9 ושו' 11, שבה הלשון היא "נימר".

ואלה הם המופעים האמורים: **ביצה** סג א ש' 53 — כ"ל עמ' 614 ש' 10; **נזיר** נו א ש' 52 — עמ' 266 ש' 26; שם, ש' 54 — שם, ש' 28; **בבא קמא** ג ד ש' 28 — עמ' 337 ש' 16; שם, ש' 39 — שם, ש' 25; שם, ד ב ש' 46 — עמ' 340 ש' 20; ד ג ש' 2 — שם, ש' 36; ו א ש' 8 — עמ' 349 ש' 13; ז א ש' 11 — עמ' 355 ש' 4; **בבא מציעא** ז ד ש' 48 — עמ' 360 ש' 8; ט ב ש' 9 — עמ' 367 ש' 29; ט ד ש' 42 — עמ' 371 ש' 14; **בבא בתרא** טו ד ש' 9 — עמ' 403 ש' 25; יז א ש' 19 — עמ' 410 ש' 36; **שבועות** לז ב ש' 48 — עמ' 522 ש' 26.

1097 הגירסא כאן בחידושי הרשב"א: "אמרין" (ר"י לוי, פירוש לב"ק, עמ' 119, ד"ה אמר ליה). אבל בחידושי הרשב"א, ב"ק, מהדורת ליכטנשטיין: "אמרין" (לט ע"א, ד"ה ירושלמי, עמ' רי).

1098 לשון הגמרא כאן בד"ה: "אי מה להלן במתכין אף כאן במתכין". ור"י לוי הגיה "אלא" תחת "אי" זו (פירוש לב"ק, עמ' 124, [ה"ן], ד"ה או). וכן הגיה בשת"א, עמ' 470, ד"ה והלא. וההגהה שלי — "אימר" — היא על פי כ"א, עמ' 13 ש' 89. וכל הקטע מן ש' 15: "כי ינצו כי יריבון. והלא היא מצות. היא מריבה". וכו', עד ש' 17: "מה כאן בשאינו מתכין. אף להלן בשאינו מתכין", הוא ברייתא, כעדות המקבילות בנזיר נח ע"א ש' 24 ובסנהדרין כז ע"א ש' 47, והיא הוצעה שם ושם ב"נישמענה מן הדא", וראה עוד מכילתא דרשב"י, ריש עמ' 176 ש' 1 ואילך, אלא שהשגירו לתוך הברייתא המונח "אימר" האופייני למסכת נזיקין. ואף על פי שלשון הברייתא במכילתא דרשב"י ובמקבילות הנ"ל שונה מלשונה כאן, אין לנו לומר בהכרח שכל הניסוח כאן הוא אמוראי, אם כי זה יתכן, אלא ששנו אותה בלשון אחרת. ויעיד על כך שוני הלשון בנוסח הברייתא בין מכילתא דרשב"י ובין ירושלמי נזיר וסנהדרין הנ"ל.

1099 אפשטיין פותר מופע זה: "אמר", על פי הא"ז, ח"ג, בבא קמא, ס' תיג (ראה מבואות לסה"א, עמ' 304, סוף ד"ה הרי). וראה עוד ירושלמי נזיקין, עמ' 125, ש' 61.

****אמר** (= אימר, ואולי במקצתם צריך לומר: אמרין) (המשך) ז ג ש' ¹¹⁰⁰; **בבא מציעא** ז ד ש' 48 (אמר₁), ט ב ש' 9, ט ד ש' 42; **בבא בתרא** ט א ש' 10, ט ד ש' 9, יו ד ש' 38 (אמ'), יז א ש' 19; **סנהדרין** כב ב ש' 19, כד ב ש' 36; **שבועות** לז ב ש' 48; **עבודה זרה** לט ד ש' ¹¹⁰¹58. ועיין עוד ערך: ואמר (ציווי) עד ואמר אף ב... כן.

****אמר (!)** ¹¹⁰² **שביעית** לט ד ש' 47 (אמר₁) = אימר? / צ"ל: אמר ליה? ¹¹⁰³; **עירובין** כו ב ש' 8 (אמר₁) ל"ג? ¹¹⁰⁴; **בבא מציעא** ח ד ש' 39 (צ"ל: אמרין? ¹¹⁰⁵, ט ד ש' 1 (אמ') = אימר? / צ"ל: אמר ליה? ¹¹⁰⁶; **בבא בתרא** יז ד ש' 14 (אמ') צ"ל: אמר לו? ¹¹⁰⁷; **סנהדרין** כב ב ש' 11 (אמ') = אמרין? ¹¹⁰⁸, כג ב ש' 19 (צ"ל: אמרין? ¹¹⁰⁹; **שבועות** לה ד ש' 35 (= אימר? / צ"ל: אמר ליה? ¹¹¹⁰; **עבודה זרה** מג א ש' 4 (צ"ל: או? ¹¹¹¹).

***אמר (!)** **בבא קמא** ו ג ש' 11 (צ"ל: אמור [= אמורא] ¹¹¹²). **אמר (!)** ¹¹¹³ **ברכות** ז א ש' 42 (אמר₂) ל"ג? ¹¹¹⁴, יב א ש' 11 (אמר₂) צ"ל: דו אמר ¹¹¹⁵; **פאה** טו ג ש' 64 (צ"ל: דאמר) ¹¹¹⁶, יו ד ש' 53 (ל"ג) ¹¹¹⁷, **דמאי** כא ד ש' 29

¹¹⁰⁰ ודעת ליברמן שונה — עיין ירושלמי נזיקין, עמ' 127, שר' 40–41.

¹¹⁰¹ למופע נוסף של ביטוי זה ראה מה שציינתי בערך "אמרין" לבבא קמא ה ע"ג ש' 4. ולמופעים נוספים מסופקים של ביטוי זה ע"ע: אמר (!) אמרין. וראה עוד מה שהערתי בערך "אמרין" לקידושין נט ע"ג ש' 4.

¹¹⁰² דע שבמקומות הבאים הנוסח בכ"ל הוא: "אמ", ונפתר "אמר" על ידי הסדר: **בבא מציעא** ח ד ש' 39 — כ"ל עמ' 365 ש' 26; **סנהדרין** כג ב ש' 19 — עמ' 446 ש' 12; **שבועות** לה ד ש' 35 — עמ' 514 ש' 9; **עבודה זרה** מג א ש' 4 — עמ' 553 ש' 32.

¹¹⁰³ הביטוי הזה כאן ובמקבילות (ובבא מציעא ט ע"ד ש' 1 ושבועות לה ע"ד ש' 35) הרשומות להלן פֶּעֶרֶד ניתן להתפרש מחד גיסא על דרך המונח "אימר" הרווח בבבות, ויהיה לשון תשובתו של ר' יעקב בר זבדי לר' יוסי, וכן הוא בבבא מציעא בכ"א: "אמר" (עמ' 56 ש' 39); וניתן לומר מאידך גיסא שחסרה בו המילה "ליה", כלומר, אמר ליה ר' יעקב לר' יוסי, כמו שהוא במקבילה בגיטין מז ע"ד ש' 55. וכן גרס הרש"ם בשביעית קעה ע"ב שורה 5: "א"ל".

¹¹⁰⁴ כבר השמיטו אותה בד"ח, ס ע"ב, [ה"ג]. ושתא"י (ריש עמ' 213, ד"ה לא סוף) מגיה "מותר" תחת "אמר". וצ"ע.

¹¹⁰⁵ ההגהה על פי אפשטיין — ראה מבואות לסה"א, סוף עמ' 279; שם, הע' 34. אבל בכ"א (עמ' 51 ש' 118) ליתא.

¹¹⁰⁶ להגהות ראה מה שהערתי לעיל, לשביעית לט ע"ד ש' 47.

¹¹⁰⁷ ההגהה על פי המקבילה בנזיר נד ע"א ש' 12.

¹¹⁰⁸ הצעת הקריאה "אמרין" היא שלי. וכן יוצא מפירושו של הפ"מ, כב רע"א, ד"ה הא אמירה. וכסגנון זה להלן בסנהדרין כג ע"ב ש' 19: "אמר הא אמירה". וראה מה שציינתי עליה בהערה הבאה.

¹¹⁰⁹ ראה קטע עסיס, עמ' 69, סוף הערה לשורה 14, ד"ה אמר [עמ' 68].

¹¹¹⁰ ראה מה שהערתי לעיל, לשביעית לט ע"ד ש' 47.

¹¹¹¹ ההגהה שלי. ועיין שתא"י, ריש עמ' 568, ד"ה מה כמאן דמר. וצ"ע.

¹¹¹² ראה מה שהערתי בערך "חד אמר (!) בשם ר'".

¹¹¹³ לא כללתי כאן אלא שיבושים של המילה "אמר" השייכים למונחים שברשימה, וישנם שיבושים אחרים שאינם שייכים ולא נכללו — ראה: תרומות מד ע"ג ש' 50 (לא גרסינן — ההגהה על פי המקבילה בכתובות כז ע"ב ש' 55; שם, מה ע"ד ש' 56 (לא גרסינן — ליתא בכ"ר, עמ' 2237 ש' 23; ביכורים

אמר (!) (המשך) (צ"ל: אמר) ¹¹¹⁸; **כלאים** כו ד שו' 34 (צ"ל: מה — בתמיהה) ¹¹¹⁹; **תרומות** מג א שו' 63 (צ"ל: אומרים) ¹¹²⁰, מג ד שו' 14 (אמ'; ל"ג ¹¹²¹); **מעשרות** נ ד שו' 10 (אמר; ל"ג ¹¹²²); **מעשר שני** נו ב שו' 6 (צ"ל: נאמר [כלומר, הדין]) ¹¹²³; **חלה** נז ג שו' 14 (צ"ל: דר' אמר) ¹¹²⁴, נט ג שו' 18 (צ"ל: אמר ליה) ¹¹²⁵; **ערלה** סב ב שו' 55 (ל"ג ¹¹²⁶); **שבת** יג ג שו' 15 (צ"ל: אמרין) ¹¹²⁷; **עירובין** כא ב שו' 12 (אמ'; צ"ל: אמ' ליה ¹¹²⁸); **יבמות** ה א שו' 2 (צ"ל: או?) ¹¹²⁹, יב א שו' 44 (צ"ל: דו אמר) ¹¹³⁰, טו א שו' 34 (אמר; צ"ל: אמרין ¹¹³¹); **כתובות** כה ב שו' 17 (צ"ל: אמרין ¹¹³², +בשם ר'), לא ג שו' 28 (צ"ל: אמר) ¹¹³³, לה ע"ד שו' 7 (ל"ג?) ¹¹³⁴; **נדרים** לו ד שו' 15 (ל"ג ¹¹³⁵), לט ד שו' 51

סד ע"ב שו' 8 (לא גרסינן — ראה נוסח הרש"ס, טז ע"א שו' 13); פסחים כח ע"ד שו' 49 (לא גרסינן — ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'); כתובות לה ע"ד שו' 7 (אמר; לא גרסינן — ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'); נזיר נב ע"ב שו' 7 (צריך לומר: אמר ליה — ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'); בבא בתרא יז ע"ד שו' 21 (לא גרסינן — ההגהה שלי).

¹¹¹⁴ ראה כ"ר, עמ' 265 שו' 3.

¹¹¹⁵ ראה כ"ר, עמ' 284 שו' 39 (ושם: "דהוא אמ").

¹¹¹⁶ ההגהה על פי המקבילה בקידושין סא ע"ב שו' 47. וראה עוד כ"ר כאן, עמ' 103א שו' 23.

¹¹¹⁷ הנוסח המשובש כן הוא גם בכ"ר, עמ' 109ב שו' 1 (ושם: "אמ"); וההגהה שלי. ועיין במהדורת

לונץ, טו ע"ב שו' 4. ואין הדברים נראים.

¹¹¹⁸ ראה הלשון בערך "בדין היה... ולמה אמרו...".

¹¹¹⁹ ההגהה על פי מהד' לונץ, ב ע"א שו' 15. ואפשטיין מגיה על פי הר"ש (וכלאים פ"א מ"א, ד"ה

ירושלמי) וכ"ר (עמ' 158א שו' 30): "ומה" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 407, הע' 8 (אבל בר"ש שבדפוס וילנא: "אמר"). והיא היא.

¹¹²⁰ ראה כ"ר, עמ' 225 שו' 37.

¹¹²¹ המילה ליתא בכ"ר, עמ' 227 שו' 36.

¹¹²² המילה ליתא בכ"ר, עמ' 260 שו' 26.

¹¹²³ ההגהה על פי המקבילה בפאה כ ע"ג שו' 17.

¹¹²⁴ ההגהה על פי הנוסח בכ"ל (עמ' 269 שו' 12).

¹¹²⁵ ראה שרי"ר, עמ' 60 שו' 12 (ושם: "א' לה").

¹¹²⁶ ההגהה על פי ליברמן, תוכפ"ש, תרומות, עמ' 388, הע' 45.

¹¹²⁷ ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 173, ד"ה אמר.

¹¹²⁸ ההגהה על פי המקבילה בקידושין סד ע"א שו' 6. ועיין בנוסח הרמב"ן שהביא ליברמן בירוכ"פ,

עמ' 269, ד"ה ר' חגי.

¹¹²⁹ ליברמן הגיה כאן במוחלט "או" (גליונות הרש"ל, טופס א' וב'). וכן הגיה בשתא"י, עמ' 345,

ד"ה אפי' כן. וצ"ע.

¹¹³⁰ ראה מה שהערתי בסוף ערך "אף ר' אמר (!)..." מודה הוא הכא...".

¹¹³¹ הנוסח כאן בכ"ל: "אמ" (עמ' 53 שו' 38), והסדר טעה בפתרון הקיצור.

¹¹³² ההגהה על פי שתא"י, ריש עמ' 377, ד"ה ר' אבדומא [עמ' 376]. והנוסח כאן בכ"ל: "אמ"

(עמ' 104 שו' 11), והסדר פשט אותה בשיבוש.

¹¹³³ ההגהה על פי המקבילה בקידושין סב ע"ג שו' 52.

¹¹³⁴ כן נראה לי. וראה מוסקוביץ, עמ' 196, הע' 328.

¹¹³⁵ ראה ק"ע, ב סע"א, ד"ה ה"ג היא הימך.

אמר אנא (!!)... ואת אמר...

אמר (!) (המשך) (צ"ל: הדא דאת אמר)¹¹³⁶; גיטין מט א שו' 27 (צ"ל: אשכחת אמר)¹¹³⁷; קידושין סד ד שו' 16 (צ"ל: אתר)¹¹³⁸; מכות לא ב שו' 2 (צ"ל: אם)¹¹³⁹. וע"ע: איתאמרת; אַמְרָה; אמרה; אמרה ר'; את אמר (בהקשר).

אמר (!) ... היו (!) דו יליף לה מ-... ע"ע ר' דו אמר... היו (!) דו יליף לה מ-... ר' אמר (!) ... היו (!) דו יליף לה מ-...

אמר ...לא אמר (הפסוק) **חלה** נז ב שו' 27-28.

אמר אילין שמועתא דהכא (!) ע"ע אמר אילין שמועתא הכא.

אמר אילין שמועתא הדא (!) ע"ע אמר אילין שמועתא הכא.

אמר אילין שמועתא הכא¹¹⁴⁰ **שביעית** לד ג שו' 34 (דהכא)¹¹⁴¹; **תרומות** מז א שו' 142⁴²; **ערלה** סב א שו' 62 (הדא); **מועד קטן** פ ב שו' 36 (דהכא); **עבודה זרה** מד ד שו' 16 (אילין ל'), שמועתא, כן¹¹⁴³.

אמר אנא (!) ... ואת אמר... ע"ע אנא אמר... ואת אמר... (הסיפא בתמיהה).

¹¹³⁶ ההגהה על פי המקבילה בפאה יח ע"ד שו' 15 (ושם: "הדא דתימר").

¹¹³⁷ ההגהה על פי שתא", עמ' 422, ד"ה אבא; תוכפ"ש, גיטין, ריש עמ' 878, ד"ה ולעיל.

¹¹³⁸ הנוסח בכ"ל: "אמ", ונמחק, והוגה בין השורות: "אתר" (עמ' 317 שו' 19). וכן עיקר. והמדפיס לא השגיח בהגהה.

¹¹³⁹ הנוסח כאן בכ"ל: "אמ" (עמ' 488 שו' 36), וההגהה היא על פי ליברמן, תש"ק, עמ' 8, ד"ה לעומת; עמ' 36, ס' 26 [עמ' 35]. וכן הוא במקבילה שבבבא קמא ו ע"א שו' 1, ובכ"א שם, עמ' 26 שו' 47. והמופע הזה שייד אחרי ההגהה לערך "אם (אחרי והיכי, מה אנן קיימין, מה נפשך; בניחותא או בלשון קושיא)".
¹¹⁴⁰ תרגום: אומר את השמועות האלה כאן. ולהוראת הביטוי ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 256, ד"ה ואנו מעירים וד"ה שביעית.

¹¹⁴¹ להגהה ראה נוסח כ"ר שהביא ליברמן, שם (בהערה הקודמת), ד"ה שביעית. והוא הדין, לדעתי, במופע שבמועד קטן דלקמן. ופירוש "הכא" — כאן, במשנת מועד קטן שאנו עומדים לצטט. ומקור הסוגיא בשביעית, והועתקה כצורתה למועד קטן כרגיל בירושלמי.

¹¹⁴² המופע הזה הוא מופע של ביטוי אחד המופיע בסוגיא משולשת, תרומות, ערלה ועבודה זרה, במימרא אחת: "רבי יוסי בי רבי בון אמר אילין שמועתא הכא רבי יוחנן [אמר] במחלוקת. רבי שמעון בן לקיש אמר דברי הכל". ולדעתי, מקורו של המאמר הוא בעבודה זרה, על "החומץ שנפל לגריסים" ששנתה משנתנו (פ"ה מ"ג) שם (ונשמטה ממנו "אילין" בטעות). והתלמוד הביא לשם את סוגיית ערלה כדי להוסיף עליה מימרא זו של ר' יוסי בר' בון. והמימרא הועתקה משם על ידי הסופרים לערלה (בשיבוש: "הדא!" תחת "הכא" — ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 256, הע' 22) ותרומות. וכל זה שלא כמפרשים, שפירשו את המימרא על משנת תרומות. וכתבתי "סוגיית ערלה", כי נראה לי שמקור הסוגיא הוא בערלה כפי שמלמד המשך הדברים שם (עי"ש), ועוד שהיא מצטטת את משנת תרומות ב"תמן תנינן", ציטוט החוזר בלשון זה גם בתרומות, ומשם הועברה הסוגיא לתרומות או על ידי העורכים או על ידי הסופרים. ולפי זה, פירוש "כן" בעבודה זרה — כאן, כפי שכבר העיר ליברמן (מחקרים, עמ' 256, ד"ה תרומות), אלא שהוא לא פירש. ופירוש "שמועתא" גם בעבודה זרה — השמועות, לשון רבות, כמו במקבילות, לפי שמדובר כאן בשתי שמועות: אחת של ר' יוחנן ואחת של ריש לקיש.

ולדעת רבינוביץ, הגירסא העיקרית במונח היא בעבודה זרה — ראה מה שהגיה בשתא", ריש עמ' 575, ד"ה אפי' רותחין. והפירוש לדעתו, שמה שהגמרא שיערה לומר בדין שעורים שנפלו לבור שבמשנת תרומות (פ"י מ"ב) לשיטת ר' יוחנן וריש לקיש, נאמר כמימרא מפורשת על ידי ר"י בר' בון.

אמר את הכין, ואינון אמרין הכין (בתמיהה)

אמר את הכין, ואינון אמרין הכין (בתמיהה)¹¹⁴⁴ **תרומות** מז ב שו' 52.

אמר בה ארבע שיטין¹¹⁴⁵ **ברכות** יג א שו' 26.

אמר בה שיטה אחר¹¹⁴⁶ **ברכות** יג א שו' 47 (בה ל', בשיטה [= בה שיטה]¹¹⁴⁷), שם שו' 52.

אמר בה תרתי, חדא בשם ר' וחד (!) בשם ר'¹¹⁴⁸ **ברכות** יג ב שו' 7 (צ"ל: וחדא)¹¹⁴⁹.

אמר בעי (!) קומי ר' ע"ע אמר קומי ר'.

אמר בשיטה אחר ע"ע אמר בה שיטה אחר.

אמר דין (!) ע"ע אמרין.

אמר הכתוב **סוטה** יו ד שו' 50.

אמר חברין (!) קומי ר' ע"ע אמרין חברייא קומי ר'.

אמר חורי¹¹⁵⁰ **חלה** נז ד שו' 40.

אמר טעמא ע"ע: אילולא דלא מעלה רישי ביני אריוותא, הוינא אמר טעמא; דאנא אמר טעמא. וראה עוד ערך: ואמר טעמא; ואמר טעמא (טעמא = טעמה).

אמר כן (כלומר, הפסוק) ע"ע קרייא אמר כן.

אמר כן (!?)¹¹⁵¹ **סנהדרין** כ ד שו' 8.

אמר (!) כן ע"ע אמרה כן¹¹⁵².

אמר לה¹¹⁵³ **מעשר שני** נה ד שו' 40; **פסחים** לא א שו' 30; **שקלים** מו א שו' 22 (אמרין)¹¹⁵⁴; **מגילה** עא ג שו' 43; **מועד קטן** פ ב שו' 63; **סוטה** כ א שו' 33 (אמרין)¹¹⁵⁵,

והוא קורא: כן (בצירי; הניקוד שלי). ולפי זה, הלשון "אילין שמועתא הכא" בתרומות וערלה הוא באשגרה מהמונח במקומות אחרים. וראשון נראה לי עיקר.

¹¹⁴³ לניקוד "כך" בקמץ ראה מה שהערתי להלן, ערך "אמר שמועתא (!) כן".

¹¹⁴⁴ תרגום: אתה אומר כך, והם אומרים כך!!

¹¹⁴⁵ תרגום: אומר בה ארבע שיטות. כלומר, ארבע דרשות שונות. וקרוב לסגנון זה בבבא בתרא

טו ע"א שו' 27: "רבי תנחום דכפר גון בשם רבי לעזר בי ר' יוסי ארבעה". כלומר, פירש ארבעה תנאים מתנאי יהושע.

¹¹⁴⁶ תרגום: אומר בה שיטה אחרת. כלומר, דרשה אחרת.

¹¹⁴⁷ הפירוש על פי ליברמן, מחקרים, סוף עמ' 209. והמילים "בשיטה אחרת" מוגהות על הגליון

בכ"ל (עמ' 58 שו' 30). ובד"ו ניתן לקרוא גם "כשיטה", אבל כ"ל מכריע.

¹¹⁴⁸ תרגום (אחרי ההגהה): אומר בה שתיים (כלומר, שתי דרשות), אחת בשם ר' ואחת בשם ר'.

¹¹⁴⁹ ההגהה בסיפא על פי הרישא. ולסגנון דומה ראה להלן, ערך "אמר תרתי".

¹¹⁵⁰ תרגום: אומר אחרת. כלומר, מחלוקת אחרת בין ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש.

¹¹⁵¹ ערך זה מסופק, כי אמנם הפ"מ (יג ע"ב, סוף פ"א, ד"ה כהנא) מפרש: "וכהנא היה דורש כן",

אבל במקבילה שבבראשית רבה הנוסח הוא: "כהנא אמר לפום גנתה גננה" (פ, א, כרך ב, עמ' 952 שו' 4). ולפי זה, המילה "כן" כאן היא באשגרה בסנהדרין מלעיל שם, ע"ש. וכן נראה עיקר.

¹¹⁵² וראה עוד ערך "מתניתא לא אמרה כן אלא" המצוין שם.

¹¹⁵³ תרגום: אומר אותה. כלומר, את השמועה.

¹¹⁵⁴ ההגהה על פי המקבילה במועד קטן פ ע"ב שו' 63 הרשומה להלן בְּעֶרְךָ. ועל פי זה פתרתי את

הקיצור בביטוי "אמ" שבמעשר שני נה ע"ד שו' 40 הרשום לעיל בְּעֶרְךָ.

אמר (!) ליה

אמר לה (המשך) כג ג שו' 11569. ועיין עוד ערך: בשם מן ר' אמר לה; הוה אמר לה (לה) = אותה; ואית אמר (!) לה; ומה את אמר לה... וכא....

אמר לה בשם ר' ...אמר לה בשם ר' ע"ע זימנין אמר לה בשם ר', וזימנין אמר לה בשם ר'.

אמר לה בשם ר' ...אמר לה בשם ר' ר' בשם ר' ע"ע ר' אמר לה בשם ר', ר' אמר לה בשם ר' ר' בשם ר'.

אמר לה מן אולפן 1157 **עירובין** כא ב שו' 60, כא ד שו' 31 (לה ליה!).

אמר לה מן דיעה 1158 **עירובין** כא ב שו' 60, כא ד שו' 31.

אמר לה משום ר' 1159 **ערלה** סג א שו' 26 (ליה, משם); **יבמות** ח ב שו' 57.

אמר לה סתם 1160 **כלאים** לא א שו' 34; **שביעית** לד ב שו' 7; **מעשרות** מט ב שו' 29 (ליה); **חלה** נז ב שו' 32 (ליה!); 1161 **ערלה** ס ד שו' 47; **שבת** ג ב ש' 24, ח ב שו' 26, יב ד שו' 11, יג ד שו' 45; **עירובין** יח ב שו' 13; **סוכה** נא ג שו' 34, נה א שו' 33; **ביצה** ס ב שו' 44; **מועד קטן** פ ג שו' 11; **יבמות** ה ג שו' 4, י ד שו' 57, יב ד שו' 51, יד א שו' 32; **סוטה** יט ג שו' 50; **כתובות** כו ב שו' 27; **שבועות** לב ג שו' 50.

אמר לה 1162 **על כולהן** 1163 **תרומות** מד ב שו' 31.

אמר להן (!) על תרתין אחרייתא 1164 **תרומות** מד ב שו' 27 (צ"ל: לה) 1165.

אמר לו (!) ע"ע אלא (תלמודית).

אמר לון (!) ע"ע אמרין.

אמר ליה (!) ע"ע: אלא (תלמודית); אמרין.

אמר (!) ליה ע"ע פתר לה (בהקשר).

1155 ההגהה שלי. ושתא"י (עמ' 367, ד"ה מן מה) לא הגיה, עי"ש. ואני סבור להגיה שם: מן מה דמר רבי יוסי בשם [רב]. ר' יונה אמר לה רב בשם ר' חיה רובא.

1156 למופע נוסף של ערך זה שנשתבש ע"ע ואמרין לה.

1157 תרגום: אומר אותה (כלומר, את המימרא) מן תלמוד. כלומר, משמועה, ממסורת.

1158 תרגום: אומר אותה (כלומר, את המימרא) מן דיעה. כלומר, מדעתו.

1159 תרגום: אומר אותה (כלומר, את המימרא) משם ר'.

1160 תרגום: אומר אותה (כלומר, את המימרא) סתם.

1161 הנוסח בכ"ל לנכון: "לה" (עמ' 268 שו' 16), והסדר קלקל. ולא נרשם חילוף זה על ידי אפשטיין, מבואות לסה"א, ריש עמ' 479. ונתעוררתי עליו על ידי הגהות ליברמן בטופס ג'. אבל במעשרות הרשום לעיל בָּעֶרֶךְ, כן הוא "ליה" גם בכ"ל (עמ' 230 שו' 1). ושם אפשר לפרש "ליה" = "לה", כמו שהערתי במבוא, עמ' קח, ד"ה והעניין. אבל אין לחשוד בסדר של דפוס ויניציאה שהכיר את הכתיב הזה.

1162 בד"ר: "א"ל", והפתרון "אמר לה" הוא שלי. ובכ"ל: "אמ' ליה" (עמ' 206 שו' 14). וראה מבואות לסה"א, עמ' 451, [מד ע"ב], שו' 31; שם, הע' 13. וצ"ע.

1163 תרגום: אומר אותה על כולו. כלומר, מפרש את הסיפא, את דברי החכמים, על כל הדברים שנזכרו קודם לכן במשנה בדברי ר' מאיר, עי"ש.

1164 תרגום (אחרי ההגהה): אומר אותה על השתיים האחרונות. כלומר, הוא מפרש את הסיפא, את דברי החכמים, רק על שני הדברים האחרונים שנזכרו קודם לכן במשנה בדברי ר' מאיר, עי"ש.

אמר ליה משום גרמיה¹¹⁶⁶ יבמות ח ב שו' 57 (ליה = לה).

אמר ליה משם ר' ע"ע אמר לה משום ר'.

אמר ליה סתם ע"ע אמר לה סתם.

אמר (!) מן אולפן ע"ע אמר לה מן אולפן.

אמר מתקנתא¹¹⁶⁷ עבודה זרה מג א שו' 28.

אמר סופא ולית היא פליגא ע"ע אמר סופה ולית היא פליגא.

אמר סופה ולית היא פליגא¹¹⁶⁸ דמאי כה ד שו' 33 (סופא); תרומות מ ב שו' 9.

אמר על הא (!) דר'¹¹⁶⁹ ברכות ב ד שו' 5 (צ"ל: הדא)¹¹⁷⁰.

אמר קומי ר'¹¹⁷¹ ברכות ו א שו' 47 (+בשם ר'), ז ג שו' 34 (+בשם ר'), י ב שו' 3 (אמר

ל'י, קומי)¹¹⁷², +בשם ר'; פאה כ ב שו' 51 (אמר בעי¹¹⁷³, +בשם ר'), כ ד שו' 59 (+בשם

דבי ר' ינאי); דמאי כד ד שו' 43 (+בשם ר'); שביעית לו ג שו' 51; תרומות מד ב שו' 6,

מז ב שו' 54¹¹⁷⁴; מעשרות נא ג שו' 47 (+בשם ר'); מעשר שני נג ג שו' 44 (+ר' בשם ר'),

שם שו' 46 (+ר' בשם ר'), נה ב שו' 38 (+בשם ר'), נו א שו' 41 (+בשם ר'); שבת ו ג שו' 18

(אמר ל'י)¹¹⁷⁵, ז ב שו' 24, ח ב שו' 59 (+ר'! וצ"ל: בשם ר')¹¹⁷⁶, י א שו' 8 (+ר' בשם ר'),

יב ג שו' 40 (+בשם ר'); עירובין כ ד שו' 12 (+משום דבית ר' ינאי), כא א שו' 42 (+בשם

ר'), שם שו' 54 (+בשם ר'); פסחים לב א שו' 18 (+בשם ר'); שקלים מח ג שו' 4 (+בשם

ר'), ביצה ס ב שו' 18 (+ר' בשם ר'), ס ג שו' 24 (+בשם ר'), סג א שו' 54 (+ר' בשם ר');

תענית סד ד שו' 25 (+ר' בשם ר'), סו א שו' 63 (+בשם ר'), סז ג שו' 47 (+בשם ר'), סט

ב שו' 43 (+ר' בשם ר'), שם שו' 52 (+ר' בשם ר'); מגילה ע ב שו' 14; מועד קטן פג א

שו' 38 (+ר' בשם ר'); יבמות ח א שו' 35 (+ר' בשם ר'), יב א שו' 22 (+בשם ר'), שם שו' 25

(+בשם ר'), יד א שו' 3 (+ר' בשם ר'); כתובות כד ד שו' 51 (+ר' בשם ר'), לד א שו' 1;

¹¹⁶⁵ ההגהה שלי. ועיין מבואות לסה"א, עמ' 451, הע' 13. וצ"ע.

¹¹⁶⁶ תרגום: אומר אותה משם עצמו.

¹¹⁶⁷ תרגום: אמר (או: אומר) [שמועה] מתוקנת. ולפירוש העניין ראה מה שהערתי להלן, ריש ערך

"מתקנתה".

¹¹⁶⁸ תרגום: אמור סופה [של המשנה — בדמאי, ושל הברייתא — בתרומות] ואין היא חלוקה!

¹¹⁶⁹ תרגום: אמר (או: אומר) על [הממרא] הזאת של ר'.

¹¹⁷⁰ ראה כ"ר, עמ' 44 א שו' 11.

¹¹⁷¹ תרגום: אמר לפני ר'.

¹¹⁷² להגהות ראה כ"ר, עמ' 79 א שו' 5 (אבל שם: "אומ").

¹¹⁷³ להגהה ראה המקבילה במעשר שני נו ע"א שו' 41.

¹¹⁷⁴ לנוסח הירושלמי כאן עיין מבואות לסה"א, סוף עמ' 457, אחרי הע' 18. וראה עוד היגר, ד,

עמ' 240, סי' 5. בשם אר"ז, א, סי' תנד.

¹¹⁷⁵ להגהה עיין בנוסח האו"ז שהביא אהצו"י, סוף עמ' 56, ד"ה נר. וכן הגיה מדעתי שתא"י,

עמ' 160, ד"ה דר' יהודה. וישנן גירסאות אחרות בראשונים — עיין אהצו"י הנ"ל, עמ' 57. והנוסח בהלכות

הרא"ש: "תני ר' שמואל בר אבא קמיה דרבי יוחנן" (שבת פט"ז, ס' ח, קעו ע"א). ולעצם העניין, הכל

אחד.

¹¹⁷⁶ ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 108, ד"ה אנן.

אמר קומי ר' (המשך) **גיטין** מו ב שו' 11 (אמר לוי!¹¹⁷⁷, +בשם ר'); **נזיר** נה ב שו' 13, נו א שו' 29 (+בשם ר'); **קידושין** סד ג שו' 58 (+בשם ר'); **שבועות** לח א שו' 36; **עבודה זרה** מא ד שו' 130 (צ"ל: אמרו)¹¹⁷⁸, מב א שו' 40.

אמר קמי (!) ר' בשם רבנין דתמן (תמן = בבלי)¹¹⁷⁹ **שבועות** לח א שו' 3 (צ"ל: קומי).
***אמר קרא (!)**¹¹⁸⁰ **בבא קמא** ג ד שו' 52 (אמ'; ל"ג¹¹⁸¹); **בבא בתרא** יו א שו' 11 (ל"ג קרא)¹¹⁸².

אמר (!) ר' ע"ע אמרה ר'.

אמר ר' אמר ר' (!) יבמות יב ב שו' 9 (צ"ל: חזר ר' ואמר?)¹¹⁸³.

אמר ר' במחלוקת, אמר ר' דברי הכל היא מעשר שני נד א שו' 37.

אמר ר' (!) ור' לא אמר כן אלא ע"ע אני שמעתי מר', ור' לא אמר כן אלא.

****אמר ר' ותני כן**¹¹⁸⁴ **דמאי** כא ד שו' 45; **מעשר שני** נד א שו' 118543, נד ג שו' 5; **ערלה** סא א שו' 49 (ד-); **עירובין** כא ד שו' 6 (ותנינן! תחת ותני כן)¹¹⁸⁶; **סוכה** נה ד שו' 18¹¹⁸⁷; **תענית** סז א שו' 34; **חגיגה** עו ג שו' 20; **יבמות** ז א שו' 14, ט ג שו' 33, י ד שו' 52; **כתובות** כה ב שו' 19, כו ב שו' 22; **גיטין** מד ד שו' 17; **נזיר** נג ב שו' 53; **בבא בתרא** טו ג שו' 24 (+בשם ר'); **סנהדרין** כד ב שו' 51; **שבועות** לג א שו' 56, לג ב שו' 9, לח ד שו' 9, שם שו' 16.

¹¹⁷⁷ ההגהה על פי המקבילה בדמאי כד ע"ד שו' 43 הרשומה לעיל בְּעֶרְך.

¹¹⁷⁸ ההגהה על פי המקבילה בשבת ג ע"ג שו' 55.

¹¹⁷⁹ תרגום: אמר לפני ר' בשם חכמי בבלי.

¹¹⁸⁰ הביטוי "אמר קרא" (כלומר, אמר הפסוק) הוא ביטוי בבלי, וגם הצורה "קרא" היא צורה

בבבית. והצורה הירושלמית — "קרייא", כפי שכבר הערתי במבוא, עמ' קלב, סי' 13.

¹¹⁸¹ ההגהה על פי כ"א, עמ' 9 שו' 125.

¹¹⁸² ההגהה על פי כ"א, עמ' 99 שו' 12. וראה פירושו של ליברמן שם, עמ' 213, שו' 12.

¹¹⁸³ ההגהה על פי שתא"ר, עמ' 621, ד"ה אמר רבי חנינא.

¹¹⁸⁴ תרגום: אומר ר' ושונה [התנא] כך. ולפירוש המונח ראה: הר"ז^ף, מבוה"י, יג ע"ב, ערך: אמר

פלוני ותני כן; היגר, ז, ריש עמ' 17; אלבק, מחקרים, עמ' 32, הע' 1 (ושם: "כמו ותניא נמי הכי"; וכן מלמד הלשון "נפק קבעה במתניתא [!] ותני כן" [בבא מציעא י ע"ג שו' 48]). וכתב גינצבורג: "וכבר הערתי בכמה מקומות שדברי ראשוני האמוראים מובאים לפעמים כמימרות ולפעמים כברייתות" (גינצבורג, פירושים, א, עמ' 351, ד"ה תני לא יהא). והמונח הזה מלמד שיש כאן גם מימרא וגם ברייתא, ולכן כללתי ברשימה את הביטויים המופיעים אחרי מונח זה. ואף על פי שנראה לי שהלשון במקומות אלה בעיקרה היא לשון ברייתא, כבר כתב הר"ז^ף: "כי לא מביא הברייתא בצורתה ולרוב הברייתא משונה באיזה תיבה או אומר מן המאמר של האמורא" (שם), ודי לנו בעדות התלמוד שיש כאן גם מימרא. והר"ז^ף מונה שם גם את המונח "למדתנו ותני כן" שבשביעית לח ע"א שו' 23. ואם כדבריו, ואין כאן לשון נימוסין גרידא, יש להוסיף לרשימה בערך "מפני" גם את הביטוי "מפני" הבא שם, שו' 24.

¹¹⁸⁵ לשון הירושלמי כאן: "א"ר לעזר ותני כן". ופירש אפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 293): "ושנה

כן", כלומר ר' אלעזר, עי"ש. ועיין עוד שם, עמ' 294, ד"ה ר' אלעזר (הראשון), וצ"ע.

¹¹⁸⁶ להגהה ראה: שתא"ר, סוף עמ' 197, ד"ה א"ר אלעזר; ירוכ"פ, עמ' 279, סוף ד"ה א"ר אליעזר.

¹¹⁸⁷ ראה תוכפ"ש, סוכה, עמ' 901, שו' 57.

אמר ר' ותני ר' חייה כן¹¹⁸⁸ תענית סז ג ש' 35.

אמר ר' ותני דבית רבי כן¹¹⁸⁹ שבת ט ב ש' 14.

אמר ר' ותני תמן (תמן = בבלי)¹¹⁹⁰ כלאים כט ג ש' 43, ל ב ש' 54; **ביכורים** סג ד

ש' 59; **פסחים** לה ג ש' 9, לו ד ש' 13; **סוכה** נד א ש' 37 (ד-); **ביצה** סג ב ש' 26;

תענית סז ד ש' 10¹¹⁹¹; **יבמות** י ד ש' 22 (ד-).

אמר ר' ותנינן (!) ע"ע אמר ר' ותני כן.

אמר ר': מתיב חד מן רבנן, ואמרין: הוא הוה¹¹⁹² **פסחים** לה ד ש' 58.

אמר ר' קומי (!) ר' ע"ע אמר ר' קומי ר'.

****אמר ר' קומי ר'**¹¹⁹³ **ברכות** ג ב ש' 18 (קומי), ה ב ש' 5, ז ג ש' 39, י א ש' 19;

פאה יו ג ש' 43, יז ד ש' 29; **דמאי** כד ד ש' 39, כה א ש' 1; **כלאים** לא ג ש' 17;

שביעית לג ד ש' 62, לה א ש' 37, לח ד ש' 5, שם ש' 12; **תרומות** מב ג ש' 42, מד

ג ש' 43, שם ש' 59, מד ד ש' 23, מו א ש' 44, שם ש' 59; **מעשר שני** נב ד ש' 46,

נד ג ש' 11, נה א ש' 20; **חלה** ס א ש' 16; **ערלה** סב ג ש' 7; **שבת** ג ב ש' 5, ו ג ש' 2,

ט א ש' 59, ט ב ש' 35, י ד ש' 36, שם ש' 37, יב ג ש' 5, טו ב ש' 13, טו ד ש' 31,

יו ג ש' 42, יז ב ש' 21; **עירובין** יח ד ש' 54, יט ד ש' 52, כא ב ש' 52, שם ש' 58,

שם ש' 61, כד ג ש' 29, כה ג ש' 35, שם ש' 47, כו ב ש' 38, כו ד ש' 39; **פסחים** כז

ד ש' 41, שם ש' 57, כח א ש' 1, שם ש' 39, שם ש' 53, שם ש' 56, כח ב ש' 21, כח

ג ש' 7, כט א ש' 4, שם ש' 53, כט ד ש' 48, לא ב ש' 18, לא ד ש' 59, לב א

¹¹⁸⁸ תרגום: אמר ר' ושונה ר' חייה כן.

¹¹⁸⁹ תרגום: אמר ר' ושונים [התנאים] של בית רבי כן.

¹¹⁹⁰ תרגום: אמר ר' ושונים שם (= בבלי). והעיר ליברמן על המופע שבסוכה הרשום להלן: "ולפ"ז

מעיד לנו הירושלמי בפירוש שזו היא ברייתא בבלי, עיין מ"ש בתס"ח ח"א, עמ' 199, הלכות הירושלמי

להר"מ, עמ' נ"ד הערה ז" וכו' (ותוכפ"ש, סוכה, עמ' 865, ש' 62-63; ההדגשה שלי). ואולם לפי מה

שכתבתי בהערה הבאה, יש לתרגם: שונים שם (כלומר, בלי וי"ו), והדברים הם דברי האמורא המוסר.

¹¹⁹¹ הנוסח במקבילה בברכות ז ע"ג ש' 61: "תני תמן", ללא וי"ו. וכן הוא שם גם בכ"ר: "תני

תמן" (עמ' 468 ש' 29). והיא נראית בעיני עיקר. ולכן לא כללתי "מהו" (= מה הדין) המופיעה בתענית

(שם, ש' 11) ברשימה, ולא את כל המונחים המופיעים בהמשך הברייתא הארוכה: "מעשה בתלמיד

אחד" וכו' שם ושם, מכיוון שכל הסגנון בה הוא סגנון של ברייתא. ואמנם היא הוצעה בבבלי ברכות

כז ע"ב במונח "תנו רבנן". כיוצא בזה, ליבמות י ע"ד ש' 22 הרשום להלן, ישנה מקבילה בסוטה יו ע"ד

ש' 5, והנוסח שם: "תני תמן". ולכן לא כללתי "חוץ" המופיעה ביבמות ושם, ש' 23) בערך "חוץ".

וליברמן נוטה להגיה "ותני תמן" בשני מופעים נוספים של "תני תמן" — ראה מה שהערתי להלן

בערך "תני תמן (ותמן = בבלי)" לביכורים סה ע"א ש' 34; ואני גורס בהם: "תני תמן", כנוסח שלנו.

ואמנם בפסחים לו ע"ד ש' 13 הרשום לעיל בְּעֶרְךָ הַנוֹסַח בְּקו"א: "תני תני (!)" (שרי"ר, עמ' 321, סי' פח)

ללא וי"ו, וצריך לומר שם: תני תמן. ואמנם כל האמוראים המוסרים שבערך זה הם אמוראים בבליים

שעלו לארץ ישראל. וראה עוד מה שכתבתי בסוף ההערה הראשונה לערך "תני תמן (ותמן = בבלי)".

¹¹⁹² תרגום: אמר ר': משיב אחד מן החכמים, [ויש] אומרים: הוא היה (כלומר, המשיב). ופירוש

"משיב" — מקשה.

¹¹⁹³ תרגום: אמר ר' לפני ר'.

****אמר ר' קומי ר'** (המשך) שו' 58, לג ד שו' 3; **יומא** מ ג שו' 36, מב ד שו' 7, מד ב שו' 31; **שקלים** נ ג שו' 58; **ראש השנה** נז א שו' 8, נז ג שו' 15, נט ב שו' 57, נט ג שו' 49; **ביצה** ס א שו' 55, שם שו' 61, ס ג שו' 48; **תענית** סג ג שו' 40, סז ג שו' 52; **מגילה** עא א שו' 50, עד ב שו' 17, עה א שו' 53; **הגיגה** עה ד שו' 3, שם שו' 62, עט א שו' 63, עט ב שו' 62, עט ד שו' 24; **מועד קטן** פ ד שו' 59; **יבמות** ב ג שו' 30, שם שו' 37, ב ד שו' 39, ג א שו' 31, ג ד שו' 37, ד ג שו' 32, ד ד שו' 36, ו א שו' 33, ו ב שו' 16, ח א שו' 45, ט א שו' 57, ט ב שו' 11, יג ג שו' 8; **סוטה** יו ב שו' 22, כ ב שו' 12, כ ד שו' 43, שם שו' 45; **כתובות** כה ג שו' 5, כז ב שו' 48, שם שו' 63, כז ג שו' 22, כח א שו' 8, שם שו' 10, כח ב שו' 50, כט ב שו' 3, לא ג שו' 9, לב ד שו' 7, שם שו' 17, לג א שו' 6, שם שו' 19, לג ג שו' 20, לד א שו' 6, לד ג שו' 34; **נדרים** לח ד שו' 22; **גיטין** מד ב שו' 60, מו ב שו' 7, שם שו' 19, מו ג שו' 1, מז ד שו' 43, מח ד שו' 35, מט א שו' 31, נ ג שו' 37; **נזיר** נב א שו' 57, נב ב שו' 20, נב ד שו' 29, שם שו' 34, נד ד שו' 30, שם שו' 57 (ו-), נו ד שו' 14, שם שו' 17, נז ג שו' 50; **קידושין** ס א שו' 23, ס ד שו' 4; **בבא בתרא** יו ג שו' 6, יז א שו' 48, שם שו' 60; **סנהדרין** כא א שו' 44, כה ג שו' 22 (ובשם ר'), שם שו' 31; **שבועות** לב ד שו' 32, לג א שו' 1, לג ב שו' 11, לו ג שו' 27, שם שו' 30 (קמין)¹¹⁹⁴, לז ד שו' 54; **עבודה זרה** מא ב שו' 8, מג א שו' 26, מה א שו' 16, שם שו' 57, מה ב שו' 28; **הוריות** מו ג שו' 55, שם שו' 57; **גיטין** מט ב שו' 8, שם שו' 60, מט ג שו' 12, שם שו' 51, נ א שו' 45, נ ב שו' 9. וע"ע אמרה ר' קומי ר'.

אמר ר' קמי (!) ר' ע"ע אמר ר' קומי ר'.

אמר שאילתה ד... מן (!) הוריות מו ב שו' 10 (צ"ל: כן)¹¹⁹⁵.

אמר שמועתא¹¹⁹⁶ **ערלה** סג א שו' 57¹¹⁹⁷; **יבמות** ג ב שו' 5; **קידושין** סה ג שו' 20.

אמר שמועתה כן¹¹⁹⁸ **פאה** יז ד שו' 10¹¹⁹⁹; **שביעית** לט ד שו' 25 (שמעה יתה)¹²⁰⁰.

¹¹⁹⁴ טעם ההגהה הוא ש"קמי" היא לשון בבלי.

¹¹⁹⁵ תרגום (אחרי ההגהה): אמר את השאלה של... כאן. ואולי יש לקרוא "שאילתה" ולתרגם "שאלתו". והערך וההגהה על פי ליברמן, מחקרים, עמ' 255, ד"ה ועדיין. ולשון הירושלמי: "רבי יוסי בי רבי בון אמר שאילתה דכהן משיח מן הדא הוריית בית דין גדול הוריית בית דין קטן". ופירש ליברמן שם: "הדא [הוריית בית דין], הוריית בית דין גדול, הוריית בית דין קטן". וראה שם, עמ' 256, הע' 20. אבל בגליונותיו, טופס א' וב' העביר "הדא" לפני "שאילתה". וצריך עיון אם חזר בו בגליונותיו מממה שכתב במאמרו וזו משנה אחרונה שלו, או שמא זו משנה ראשונה והעדיף במאמרו למעט בהגהה. וכל העניין עדיין צ"ע.

¹¹⁹⁶ תרגום: אומר את השמועות.

¹¹⁹⁷ לשון הגמרא כאן: "רבי יעקב בר אחא אמר שמועתא". ולדעתי, יש להעביר מאמר זה לעיל, לסוף שורה 55, בתחילת ההלכה. כלומר, שמחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש דלקמיה (ע"ש) נמסרה על ידי ר' יעקב בר אחא. וכן הוא השימוש בביטוי זה בשני המופעים שבסוגיא כפולה, יבמות ג ע"ב שו' 5 וקידושין סה ע"ג שו' 20, הרשומים להלן כְּעֶרֶךְ.

¹¹⁹⁸ תרגום: אומר את השמועה כך.

¹¹⁹⁹ פירוש הביטוי הזה כאן שר' יוסי בר' בון מסר את הבעיא שהעלה ר' מנא כמימרא בשם ר' יוחנן. ויש לקרוא: "כך" כאן ובשביעית. וכן נראית דעת הרז"ף (מבזה"י, יז ריש ע"א). ועיין ליברמן (מחקרים, עמ' 257, ד"ה ובירושלמי) שהכריע אחרת.

אמר שמועתה (!) כן¹²⁰¹ ע"ע אמר אילין שמועתא הכא.

אמר שמעה יתה (!) כן ע"ע אמר שמועתה כן.

אמר שמעתתא (!) על¹²⁰² **יבמות** ט ד שו' 36 (צ"ל: שמועתא — רבות)¹²⁰³.

אמר תלת¹²⁰⁴ **יבמות** יד ב שו' 42 (תלתא)¹²⁰⁵; **נזיר** נב א שו' 1206³²; **קידושין** סד ב שו' 50.

אמר תלתא (!) ע"ע אמר תלת.

אמר תרתי¹²⁰⁷ **חלה** נז ד שו' 37.

אמר' (!) ע"ע איתאמרת.

אמרה¹²⁰⁸ **ברכות** ב ב שו' 3, ב ד שו' 39, שם שו' 40, שם שו' 43, ג ג שו' 51, ג ד שו' 48, ד ב שו' 4, שם שו' 24, ו ב שו' 7, ז א שו' 7, ז ג שו' 53, ח א שו' 43 (צ"ל: +כך)¹²⁰⁹, ח ב שו' 2, ט ב שו' 42, שם שו' 43, שם שו' 45, ט ד שו' 12, י א שו' 13, שם שו' 48, י ד שו' 19, יא ב שו' 9, שם שו' 11; **פאה** טו א שו' 30, טו ג שו' 6, יו ב שו' 64, יו ג שו' 45, יו ד שו' 29, יז א שו' 15, שם שו' 44, יז ב שו' 9, יז ד שו' 3, יח ד שו' 22 (אמרו), שם שו' 42, שם שו' 45, שם שו' 55 (אמרו), יט א שו' 16, יט ב שו' 32 (ד-; ל"ג?¹²¹⁰), שם שו' 42 (2x), שם שו' 43, יט ד שו' 11, שם שו' 15, כ א שו' 40, כא ב שו' 6; **דמאי** כא ד שו' 7, שם שו' 9, כב ב שו' 20, כב ג שו' 44, כג ב שו' 21, כג ג שו' 53, כד ד שו' 40

¹²⁰⁰ להגהה ראה: ליברמן, מחקרים, ריש עמ' 257; שם, הע' 24; אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 439, לט ע"ד, שו' 25; שם, הע' 11; רבינובין, שתא"י, עמ' 79, ד"ה ריבר"ב. ולעיקר הפירוש ראה שתא"י, עמ' 606, ד"ה אמר שמועתה (כי יתכן שיש להגיה בדרך אחרת בסוגיא, שלא כהגהתו בעמוד 79, ד"ה מה את). וליברמן (מחקרים, סוף עמ' 256, ד"ה וכן להלן) נקט דרך אחרת, עי"ש.

¹²⁰¹ אפשטיין מנקד "כן" בפתח — ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 13; עמ' 1236, סעיף כן (כאן). וכן ניקד ליברמן — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 256, ד"ה אמר ר' יוסה. ואני מנקד בכל מקום "כן" בקמץ. וכן ניקד גינצבורג (פירושים, א, עמ' 313, הע' 10). יתר על כן, גם אפשטיין ניקד "כן" במבוא לנוה"מ, ריש עמ' 439, ד"ה כִּינִי. וכן מנקד ילון במשנה של אלבק, אף על פי ששם היא עברית.

¹²⁰² תרגום: אומר את השמועות על.

¹²⁰³ כי "שמעתתא" הוא לשון בבלי.

¹²⁰⁴ תרגום: אומר שלוש. כלומר, אומר שלושה דברים בנושא אחד.

¹²⁰⁵ ההגהה שלי. שהדברים מתייחסים ל"מילין" או ל"הילכתא", ושתיהן לשון נקבה. והמופעים

האחרים שפֿערך יוכיחו.

¹²⁰⁶ ראה מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 96, הע' 494.

¹²⁰⁷ תרגום: אומר שתיים. כלומר, שתי מחלוקות בין ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש, עי"ש.

¹²⁰⁸ תרגום: אומרת. ופירושה לרוב: מלמדת. ערך זה כולל ברובו המכריע את המופעים של "אמרה"

המתייחסים ל"מילתא" (במפורש או מכללא), "מתניתא", "שמועה" ו"תורה" וכיוצא בהן, בערכים הרשומים בספר הזה — ראה, למשל: הדא אמרה; הדא מילתא אמרה; המשנה אמרה כן (בתמיהה); התורה אמרה; ויידא אמרה דא; מילתיה אמרה ועוד. ולכן כל מקום שנכתב בשיבוש "אמר" או "אומר" תחת "אמרה" איני צריך להעיר במפורט על טעם הגהתו.

¹²⁰⁹ ראה ערך "מתניתא אמרה" על אתר.

¹²¹⁰ ראה שתא"י, עמ' 601, ד"ה א"ר אבין.

****אָמְרָה (המשך)** (אמרו!) כה ד שו' 56, כו א שו' 36 (אמרו!) כו ב שו' 54, כו ג שו' 2; **כלאים** כז א שו' 2, כז ד שו' 29, שם שו' 32, כח א שו' 51, כח ג שו' 28, שם שו' 29, שם שו' 53, כט ב שו' 14, שם שו' 19, כט ג שו' 39, כט ד שו' 22, שם שו' 140 (צ"ל: דתמר)¹²¹¹, ל א שו' 48, ל ג שו' 10, שם שו' 15, ל ד שו' 47, שם שו' 53, לא ג שו' 35, שם שו' 36, שם שו' 56, שם שו' 57, לב ד שו' 4; **שביעית** לד ג שו' 8, שם שו' 12, שם שו' 56 (צ"ל: דתמר)¹²¹², לד ד שו' 1, לה א שו' 24, שם שו' 25, שם שו' 26 (2x), לה ד שו' 51, לו א שו' 6, שם שו' 16, שם שו' 43, לו ג שו' 27, שם שו' 37, לו ד שו' 7, שם שו' 33 (אמרו!), לז ב שו' 39 (צ"ל: דתמר)¹²¹³, לז ג שו' 7, לח א שו' 18, שם שו' 33, לח ד שו' 7, שם שו' 13, שם שו' 55, לט א שו' 36, שם שו' 39 (אמרו!), לט ד שו' 33; **תרומות** מ ג שו' 20, שם שו' 29, שם שו' 34, מ ד שו' 57, מא א שו' 13, שם שו' 29, שם שו' 32, שם שו' 36, מב א שו' 37, מב ב שו' 12, מג א שו' 5 (אמרו!), שם שו' 40, שם שו' 43, מג ג שו' 12 (צ"ל: דתמר)¹²¹⁴, שם שו' 34, שם שו' 42, שם שו' 43, מג ד שו' 32 (אמרו!), מד א שו' 19, שם שו' 52, מד ג שו' 46, שם שו' 49, מה ב שו' 28, שם שו' 46, מה ג שו' 54, מה ד שו' 21 (אמרו!), שם שו' 23 (אמרו!), מו ג שו' 36, שם שו' 37, מז א שו' 50 (אמרו!), מז ב שו' 9, שם שו' 13, שם שו' 43, מז ג שו' 56, מז ד שו' 10 (אמרו!), שם שו' 13, מח א שו' 16; **מעשרות** מט ד שו' 4, שם שו' 9, נ ב שו' 50, נ ג שו' 39, שם שו' 57, שם שו' 58, שם שו' 59, נ ד שו' 30, נא א שו' 53, נב א שו' 29; **מעשר שני** נב ג שו' 14, שם שו' 47 (אזו!), נג א שו' 12, שם שו' 20, נד א שו' 56, שם שו' 64, נד ב שו' 13 (אמרו!), שם שו' 56, נה א שו' 37, שם שו' 42, נו א שו' 15, שם שו' 17 (צ"ל: דתמר)¹²¹⁵, שם שו' 29, נו ד שו' 35; **חלה** נז ד שו' 56 (צ"ל: דתמר)¹²¹⁶, נח א שו' 36 (אמרו!), צ"ל: +כך)¹²¹⁷, נח ג שו' 41, שם שו' 51, נט א שו' 7, שם שו' 8, שם שו' 24, שם שו' 46, נט ב שו' 46, שם שו' 51, שם שו' 56, שם שו' 61, נט ד שו' 14 (אמרו!), שם שו' 59, ס א שו' 4, שם שו' 56; **ערלה** ס ג שו' 47 (אמרו!), ס ד שו' 57, סא א שו' 18 (אמרו!), סא ב שו' 26, שם שו' 56, סא ד שו' 54 (צ"ל: דתמר)¹²¹⁸, סב א שו' 53, סג ב שו' 19 (אמרו!), **ביכורים** סג ג שו' 41, שם שו' 51, סד ב שו' 19; **שבת** ב ב שו' 4, ב ג שו' 22, ג א שו' 19, ד ג שו' 35, ה א שו' 43, ה ג שו' 51, שם שו' 52, ה ד שו' 1, ו ג שו' 57, ו ד שו' 24, שם שו' 35, שם שו' 45, שם שו' 51, ז ב שו' 11, שם שו' 12, ז ג שו' 9, ח א שו' 6, שם שו' 7 (3x), שם שו' 54, ח ב שו' 1, שם שו' 38, ט א שו' 9, שם שו' 12, שם שו' 58, שם שו' 60, שם שו' 64, ט ב שו' 5, שם שו' 10, ט ג שו' 37, שם שו' 47, שם שו' 51, שם שו' 56, ט ד שו' 23, י ג שו' 8,

¹²¹¹ ע"ע הדא אמרה על אתר.

¹²¹² ע"ע הדא אמרה על אתר.

¹²¹³ ע"ע הדא אמרה על אתר.

¹²¹⁴ ע"ע הדא אמרה על אתר.

¹²¹⁵ ע"ע הדא אמרה על אתר.

¹²¹⁶ ע"ע הדא אמרה על אתר.

¹²¹⁷ להגחות ע"ע מתניתא אמרה על אתר.

¹²¹⁸ ע"ע הדא אמרה על אתר.

*****אִמְרָה** (המשך) שם ש' 28, י ד ש' 11 (2x), שם ש' 12 (2x), יא א ש' 21, שם ש' 24, שם ש' 28, יא ד ש' 31 (2x), יב ד ש' 40, שם ש' 45, שם ש' 47 (אמר!), יג א ש' 44, יג ג ש' 5, שם ש' 6 (2x), יד ג ש' 10, יד ד ש' 1, טו א ש' 25, שם ש' 40, טו ב ש' 51, שם ש' 55, טו ג ש' 22, טו ד ש' 29, שם ש' 55, יו ב ש' 45, יו ג ש' 26, יו ד ש' 28, יז א ש' 46, יז ב ש' 18 (אמר!), שם ש' 38, שם ש' 47, שם ש' 60, יז ד ש' 7; **עירובין** יט א ש' 2, יט ג ש' 45, כ א ש' 62, כא א ש' 10, שם ש' 11 (ל"ג)¹²¹⁹, כא ב ש' 53, שם ש' 60, כב ג ש' 57, כב ד ש' 38, כג א ש' 24, שם ש' 25, כג ג ש' 13 (אמר!), כג ד ש' 4, שם ש' 5, כד א ש' 17 (2x), שם ש' 18, שם ש' 19, שם ש' 19, שם ש' 21, שם ש' 23, שם ש' 24 (2x; אשגרה)¹²²¹, שם ש' 25, שם ש' 26, שם ש' 46, שם ש' 51, שם ש' 56, כה ב ש' 15 (אמר!), כו ב ש' 22, שם ש' 33 (ל"ג)¹²²², שם ש' 64, כז ג ש' 9; **פסחים** כז א ש' 43, שם ש' 49, כז ב ש' 20, שם ש' 22, שם ש' 30, כז ג ש' 3, כח ג ש' 9 (אמר!), כט ב ש' 50 (אמר!), שם ש' 52, שם ש' 57, ל ב ש' 37, שם ש' 59, לא א ש' 10, לב א ש' 54, שם ש' 55, שם ש' 56, שם ש' 57, לב ב ש' 15, שם ש' 22, שם ש' 28, לב ג ש' 56, לב ג ש' 44, לב ג ש' 27, שם ש' 64, לב ג ש' 20, לד א ש' 34, לד ב ש' 49 (אמר!), לד ד ש' 19, שם ש' 61, לה ב ש' 34, שם ש' 36, שם ש' 47 (אמר!), לה ג ש' 10, שם ש' 12 (אמר!), שם ש' 13 (2x), לה ד ש' 18 (2x), לו א ש' 10, שם ש' 19, שם ש' 44, לז א ש' 56, לז ג ש' 21, שם ש' 25, לז ד ש' 11 (אמר!), שם ש' 12 (אמר!); **יומא** לח ב ש' 46, שם ש' 50, לח ד ש' 42, שם ש' 60, לט ד ש' 2, שם ש' 11, שם ש' 37 (אמר!), מ ג ש' 3, שם ש' 57, מא ב ש' 44, מא ג ש' 40, שם ש' 58 (אמר!), מב ב ש' 3, שם ש' 28, שם ש' 30, שם ש' 54, מב ד ש' 5, שם ש' 46, שם ש' 57, מג א ש' 17, שם ש' 25, שם ש' 27, מג ג ש' 4, שם ש' 38, מג ד ש' 44, מד א ש' 17, מה א ש' 41, מה ב ש' 42, שם ש' 52 (אומר!); **שקלים** מו א ש' 52, מז ב ש' 52, שם ש' 54, שם ש' 58, מט א ש' 47, מט ג ש' 61, נ ב ש' 36, נא ב ש' 41; **סוכה** נא ד ש' 14, שם ש' 42, נב ב ש' 36, נב ג ש' 2, שם ש' 5, שם ש' 20, נב ד ש' 41, נג א ש' 1, שם ש' 3, נג ב ש' 10, נד א ש' 44, נד ד ש' 17; **ראש השנה** נז א ש' 33, נח ב ש' 34, שם ש' 35, נח ג ש' 35, שם ש' 37, שם ש' 39, שם ש' 42, נח ד ש' 24 (2x), שם ש' 34, נט ג ש' 32, שם ש' 64, נט ד ש' 7, שם ש' 13; **ביצה** ס א ש' 56, שם ש' 63, סא א ש' 15, סא ב ש' 21, שם ש' 22, שם ש' 23, סא ג ש' 19, סב ג ש' 61, סב ד ש' 52, סג א ש' 14, סג ב ש' 5, שם ש' 46, שם ש' 52 (אמר!), שם ש' 57; **תענית** סד א ש' 37, סה א ש' 46, סה ב ש' 61, סו ד ש' 16, שם ש' 44, שם ש' 59, סז א ש' 61, סז ד ש' 2 (אמר!); **מגילה** ע ב ש' 14, עא א ש' 4, עא ב ש' 16, שם ש' 21, עב ב ש' 20, שם ש' 50, עב ג ש' 36, עג א ש' 53,

¹²¹⁹ ראה מה שהערתי בערך "הדא אמרה" על אתר.

¹²²⁰ ראה מה שהערתי בערך "הדא אמרה" על אתר.

¹²²¹ ראה מה שהערתי בערך "הדא אמרה" על אתר.

¹²²² ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה" על אתר.

****אָמְרָה (המשד)** עג ב שו' 44, עג ד שו' 21, שם שו' 33, עד א שו' 3, שם שו' 25, שם שו' 26, שם שו' 34, עד ד שו' 19, שם שו' 36, עה ב שו' 22; **חגיגה** עה ד שו' 38, שם שו' 43, עו א שו' 45, עו ג שו' 64, עו ד שו' 22, עז א שו' 12, שם שו' 14, עה ד שו' 63, עט א שו' 55, עט ב שו' 54; **וצ"ל:** דתמר¹²²³; **מועד קטן** פ ב שו' 13, שם שו' 18, פ ד שו' 29, פא ב שו' 49, פא ד שו' 29, שם שו' 32, שם שו' 40, שם שו' 44, פב א שו' 13, פג א שו' 48 (אמר!), פג ב שו' 37; **יבמות** ב ב שו' 26, שם שו' 27, ג ד שו' 59, ד א שו' 28, ה ג שו' 37, ו א שו' 3, שם שו' 4 (2x), ו ב שו' 18, ו ד שו' 17, שם שו' 22, שם שו' 24, שם שו' 25, שם שו' 27, שם שו' 51, שם שו' 57, שם שו' 60, ז ב שו' 32; **וצ"ל:** (וכן)¹²²⁴, ז ג שו' 49, ח א שו' 50, ח ב שו' 12, שם שו' 25, ט א שו' 11, שם שו' 32, שם שו' 45, ט ד שו' 46, י ד שו' 21, שם שו' 24, שם שו' 38, שם שו' 42, יב ד שו' 20 (אמר!), שם שו' 45, יג ב שו' 47, יג ג שו' 4; **וצ"ל:** (ג)¹²²⁵, שם שו' 25, שם שו' 37, שם שו' 44, יד ד שו' 11, טו ד שו' 60; **סוטה** יו ד שו' 3 (אמרת!)¹²²⁶, יז א שו' 10, יח ב שו' 5, שם שו' 21, שם שו' 29, יח ג שו' 47, יח ד שו' 5, שם שו' 29, שם שו' 45, יט ב שו' 12, יט ג שו' 21, יט ד שו' 24, כ א שו' 62, כב ג שו' 32, כד א שו' 59, כד ב שו' 20; **כתובות** כד ד שו' 30, כה א שו' 19, שם שו' 42, כה ב שו' 61, כה ג שו' 54, כה ד שו' 7, שם שו' 25 (אמר!), כו ד שו' 41, כז א שו' 43, כז ב שו' 5; **וצ"ל:** (וכן)¹²²⁷, שם שו' 51, שם שו' 54, כז ג שו' 56, כח א שו' 15, שם שו' 17, לב ב שו' 41, לא ב שו' 8, לא ג שו' 45; **וצ"ל:** (ג)¹²²⁸, לא ד שו' 20, לב ד שו' 10, שם שו' 58, לג א שו' 5, שם שו' 8, שם שו' 54, לג ג שו' 21, לד א שו' 16, לד ג שו' 8; **וצ"ל:** מודיין¹²²⁹, שם שו' 30, שם שו' 38, לד ד שו' 38 (2x), לה א שו' 8, לה ב שו' 53; **וצ"ל:** (וכן)¹²³⁰, לה ד שו' 32, לו א שו' 9, לו ב שו' 3, שם שו' 46; **נדרים** לו ד שו' 30, שם שו' 39, שם שו' 64 (3x), לז ב שו' 52, שם שו' 54, שם שו' 56, לח א שו' 34, שם שו' 49, לח ד שו' 38, שם שו' 50 (2x), שם שו' 51, לט ג שו' 20, שם שו' 23, שם שו' 55, שם שו' 58, מ ד שו' 25, שם שו' 32 (אמר!), שם שו' 34 (אמר!), שם שו' 35 (אמר!), מא א שו' 24, שם שו' 44, מא ג שו' 19, מא ד שו' 54, שם שו' 58, מב א שו' 3, שם שו' 6, מב ב שו' 14; **גיטין** מד ג שו' 54 (אמר!), שם שו' 55, שם שו' 56 (אמר!), מד ד שו' 22 (אמר!)¹²³¹, שם שו' 24, שם שו' 55, מה א שו' 43, שם שו' 45, מה ב שו' 16, שם שו' 17, שם שו' 18 (2x), מז ב שו' 9, שם שו' 17, מז א שו' 18, שם שו' 53, מז ב שו' 2, שם שו' 39 (אמר!), שם שו' 43 (אומר!), שם שו' 50, מז ג שו' 26, מח א שו' 8, שם שו' 59 (אמר!), מח ב

- 1223 ראה מה שצינתי בערך "כמה דתימר... וכא..." על אתר.
 1224 ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה" על אתר.
 1225 ראה מה שהערתי בערך "די מתניתא" על אתר.
 1226 להגהה ראה מה שהערתי בערך "הדא היא אמרת (!)" על אתר.
 1227 כך הגהתי בערך "מתניתא אמרה" על אתר.
 1228 ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה" על אתר.
 1229 ראה מה שהערתי בערך "כל גרמה אמרה" על אתר.
 1230 ראה מה שהערתי בערך "מילתיה דר' אמרה" על אתר.
 1231 להגהה ראה מה שהערתי בערך "הדא היא אמרת (!)" על אתר.

אָמְרָה (המשך) ש' 11, נ א ש' 31, שם ש' 32, שם ש' 47, שם ש' 59; **נזיר** נא ב ש' 50, נב א ש' 23, שם ש' 32 (2x), שם ש' 33, נב ב ש' 13, נב ד ש' 5, נה ג ש' 11, שם ש' 14, שם ש' 47, שם ש' 59, נו א ש' 49, נו ב ש' 34, נז ד ש' 10, שם ש' 41; **קידושין** נח ב ש' 56, שם ש' 57, נח ג ש' 22, נט ד ש' 10, שם ש' 52 (2x); **אמרו**, שם ש' 53 (2x); **אמרו**, שם ש' 55 (א"ר!); ס א ש' 33, שם ש' 37, שם ש' 54, ס ב ש' 8, שם ש' 53, סא א ש' 25, סב א ש' 37 (אמרו), שם ש' 50 (2x), סג ד ש' 57 (אמרו);¹²³² סד ג ש' 3, סד ד ש' 42, סה ג ש' 8; **בבא קמא** ב ב ש' 28, ג א ש' 10 (אמרו), שם ש' 11 (אמרו), ג ג ש' 22 (אמרו), שם ש' 36, שם ש' 45, שם ש' 49 (אמרו), ד ב ש' 54, ד ד ש' 44, שם ש' 46, ה ד ש' 52, ו א ש' 8, ו ג ש' 14, שם ש' 29 (אמרו), ו ד ש' 31, שם ש' 32; **בבא מציעא** ח ג ש' 26, ח ד ש' 39, ט ג ש' 22 (אמרו), שם שם, ט ד ש' 47, שם ש' 49, שם ש' 57, י ב ש' 31, יב א ש' 30, יב ג ש' 25; **בבא בתרא** יד א ש' 62, טו א ש' 10, שם ש' 34, שם ש' 35, טו ג ש' 13, טו ד ש' 2, יו ג ש' 27, שם ש' 29; **סנהדרין** יח ג ש' 9, יט ב ש' 8, יט ד ש' 47, כ א ש' 37, כ ב ש' 34, כב ב ש' 48, כד ג ש' 18, שם ש' 46, כד ד ש' 49, כה ב ש' 8, כז א ש' 2, שם ש' 42, שם ש' 45, כט א ש' 54; (צ"ל: אמר)¹²³³ כט ג ש' 36, שם ש' 39, ל ב ש' 9; **מכות** לא א ש' 53, לא ב ש' 3; **שבועות** לב ג ש' 40, לב ד ש' 26, שם ש' 32, לג ב ש' 36, שם ש' 44, לג ג ש' 20, לג ד ש' 5, לד ג ש' 28, לד ד ש' 36, לו א ש' 36, לו ג ש' 8, שם ש' 35, שם ש' 36, לז ב ש' 3, שם ש' 39, לח א ש' 51; (צ"ל: דתמר)¹²³⁴, לח ד ש' 25; **עבודה זרה** לט א ש' 44, שם ש' 46, שם ש' 47, שם ש' 48, שם ש' 49, לט ד ש' 44, מ א ש' 13, מ ג ש' 10, שם ש' 42, שם ש' 60, מא א ש' 43, מא ג ש' 17, שם ש' 59, מב ד ש' 14; (צ"ל: דתמר)¹²³⁵, מג א ש' 63, שם ש' 64, מד א ש' 7, שם ש' 9, מה א ש' 6, שם ש' 17, שם ש' 26; **הוריות** מה ד ש' 22, שם ש' 23, שם ש' 41; (ל"ג)¹²³⁶, מז ג ש' 44, מז ד ש' 44, שם ש' 51, מח א ש' 28, מח ג ש' 7; **נידה** מט א ש' 10, מט ג ש' 39, נא א ש' 20, שם ש' 26, שם ש' 30¹²³⁷. ועיין עוד ערך לא אמרה התורה... אלא... וראה עוד ערך לא אמר.

אמרה (!) ע"ע אמר (ארמית; כלומר, אומר הפסוק).

אמרה¹²³⁸ **ברכות** ז ג ש' 1; (ל"ג)¹²³⁹; **ערלה** סא א ש' 4, שם ש' 5 (אמרו);¹²⁴⁰ **עירובין** כ א ש' 11; (צ"ל: אמר)¹²⁴¹; **יבמות** ה א ש' 37 (ו-), ו א ש' 34, שם ש' 36 (ד-), יא ב

¹²³² ראה מה שהערתי בערך "ויידא אמרה דא" על אתר.

¹²³³ ע"ע הדא היא דמתלא אמרה (!).

¹²³⁴ ע"ע הדא אמרה על אתר.

¹²³⁵ ע"ע הדא אמרה על אתר.

¹²³⁶ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא פליגא על ר" על אתר [לשו] 40.

¹²³⁷ למופעים נוספים שנשתבשו עיין ערך: אמרה כן; אמרין (!); הדא; מילתיה דר'; מתניתא (משנה

אחת מסוימת). ולמופעים נוספים מסופקים ע"ע: כמאן דאמר (בהקשר); "ר' אמר (?!).

¹²³⁸ תרגום: אמר אותה. כלומר, את המימרא או את ההלכה.

¹²³⁹ ראה מה שהערתי בערך "אי אמרה (!).

אמרה (המשך) ש' 61 (ו'), טו א ש' 43 (ו'); **סנהדרין** כב ד ש' 38 (ו'); **נידה** מט ב ש' 9, שם ש' 11. ועיין עוד ערך אמרה ר'. וראה עוד ערך ובאיש לר' דלא אמרה מן גרמיה. **אמרה דבי (!)... קומי ר'** ע"ע אמרה ר' קומי ר'.

אמרה התורה ע"ע אמרה תורה.

אמרה ואמר טעמא¹²⁴² **נזיר** נו ד ש' 9. ועיין עוד ערך הוא אמרה ואמר טעמא.

****אמרה כן**¹²⁴³ **ברכות** ב ד ש' 44 (אמרו!); ו ד ש' 6, ז ג ש' 39, ח ג ש' 26 (אמרו!); שם ש' 30 (אמרו!); שם ש' 57, י א ש' 20, שם ש' 25; (צ"ל: לא אמרה)¹²⁴⁴, י ב ש' 56, שם ש' 61, יא ג ש' 8; **פאה** יו ג ש' 43, כ ד ש' 39 (אמרו!); **כלאים** כט ב ש' 34; **שביעית** לג ד ש' 7, לד ד ש' 2, שם ש' 16, לה ג ש' 2, לח ד ש' 56 (אמרו!); לט א ש' 24 (אמרו!); לט ג ש' 56 (אמרו!); **תרומות** מא ג ש' 25, מב ד ש' 29¹²⁴⁵, שם ש' 61, מג ב ש' 54, מנ ג ש' 62, שם ש' 64, מה ב ש' 51, מה ג ש' 14, שם ש' 35, מח א ש' 40; **מעשרות** מט ב ש' 41, נא ג ש' 49, נב א ש' 43; (צ"ל: לא אמרה)¹²⁴⁶, **מעשר שני** נב ב ש' 40, נב ד ש' 21, נג א ש' 6, נד ג ש' 9, שם ש' 25, נה ב ש' 14; **ערלה** סא א ש' 44; **ביכורים** סג ג ש' 43, סה א ש' 37; **שבת** ב ב ש' 5, ו א ש' 6, ו ג ש' 46, ז ד ש' 34, ח א ש' 2, יד ד ש' 22, שם ש' 42; (ול"ג כן)¹²⁴⁷, שם ש' 54, יו ב ש' 11, יז א ש' 1, יז ד ש' 8; **עירובין** יט ג ש' 18, יט ד ש' 53, כ ב ש' 15, כ ד ש' 19; (ול"ג כן)¹²⁴⁸, כא ד ש' 14, שם ש' 42, שם ש' 53, כב ב ש' 46 (אמרו!); שם ש' 49, שם ש' 54, כו ב ש' 14; **פסחים** ל ב ש' 3, לא ב ש' 13, לב ג ש' 64 (אמרה ליו)¹²⁴⁹, לב ד ש' 4, לג ב ש' 61, לה א ש' 7, לה ב ש' 45, לה ד ש' 7; (צ"ל: לא אמרה?)¹²⁵⁰, שם ש' 40, שם ש' 55, לו א ש' 32; (צ"ל: לא אמרה)¹²⁵¹, לו ג ש' 41, לז ד ש' 23, שם ש' 33; **יומא** לח ד ש' 43, לט ד ש' 52, שם ש' 55, מא א ש' 9, שם ש' 10, מג ג ש' 5, שם ש' 43, מא ד ש' 60, מב ד ש' 7, מד א ש' 49; **שקלים** מח ב ש' 33, שם ש' 35, נ ב ש' 27, נ ג ש' 27, שם ש' 30; **סוכה** נב א ש' 40, נג א ש' 59, שם ש' 63, שם ש' 64, נד ב ש' 58, נה ד

¹²⁴⁰ ההגהה על פי המופע הקודם ברישא: "שמועה אמרה" (שם, ש' 4).

¹²⁴¹ ראה הלשון בערך "אף על גב דלא אמר ר' רבי הדא מילתא, אמר דכוותה".

¹²⁴² תרגום: אמר אותה ואמר טעמה.

¹²⁴³ תרגום: אומרת כך. כלומר, מלמדת. לשון זה מצוי ברובו המכריע בערכים המתייחסים ל"מילתא"

ו"מתניתא" הרשומים בספר הזה, כגון "מילתיה דר' אמרה כן"; "מתניתא אמרה כן". לכן בכל מקום שבא בשיבוש "אמר" תחת "אמרה" אני מגיה בסתם, שטעם הדבר כבר ידוע.

¹²⁴⁴ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁴⁵ ראה מה שהערתי בערך "המשנה אמרה כן".

¹²⁴⁶ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁴⁷ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁴⁸ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁴⁹ להגהה ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁵⁰ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁵¹ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

אמרה כן (המשך) ש' 16! (צ"ל: לא אמרה)¹²⁵², שם ש' 21, שם ש' 28; **ראש השנה** נח א ש' 59, נט ד ש' 20; **ביצה** סא ד ש' 23, סב א ש' 47, סב ג ש' 5; **תענית** סה ג ש' 46, סז א ש' 39, סז ג ש' 52; **מגילה** ע ב ש' 23, עא א ש' 2, עא ב ש' 19, עב ב ש' 21, עד ב ש' 18; **חגיגה** עו ג ש' 23, עט א ש' 64, עט ג ש' 42, עט ד ש' 14; **מועד קטן** פ ד ש' 59; **יבמות** ג א ש' 20, ג ב ש' 3, ה א ש' 37, ה ד ש' 38, ח א ש' 38, ט ג ש' 36, ט ד ש' 8, יא ב ש' 61, יב א ש' 58, טו א ש' 17, טו ב ש' 34; **סוטה** יו ג ש' 60, יח ד ש' 31, כד א ש' 12; **כתובות** כה ב ש' 36, כו ב ש' 53, כח ב ש' 42, כח ג ש' 57, כח ד ש' 38, לא ד ש' 23! (ל"ג כן)¹²⁵³, לב ב ש' 55, לב ד ש' 8, שם ש' 23, שם ש' 33, לג ג ש' 14; **נדרים** מ ג ש' 4! (מתניתא + וצ"ל: כיני מתניתא, ל"ג אמרה כן)¹²⁵⁴, מד ש' 30, מא א ש' 18, מא ג ש' 38, מא ד ש' 51, מב א ש' 9; **גיטין** מג ד ש' 17! (צ"ל: אמר)¹²⁵⁵, מה ד ש' 16, מז א ש' 18, שם ש' 52, שם ש' 54, נ ב ש' 26, נ ג ש' 2, שם ש' 10, נ ד ש' 18; **נזיר** נא ב ש' 39, נב א ש' 26, נז ב ש' 33; **קידושין** סב ג ש' 40, סד ב ש' 1, שם ש' 12, שם ש' 18, שם ש' 41, סה ג ש' 19, שם ש' 51; **בבא מציעא** ח א ש' 16; **בבא בתרא** יג ג ש' 2, יז ג ש' 16; **סנהדרין** יח ג ש' 25, כג א ש' 17, כה א ש' 9; **שבועות** לב ג ש' 38, לב ד ש' 41, לה ג ש' 59, לו א ש' 49, לח ב ש' 32, שם ש' 34, לח ד ש' 57; **עבודה זרה** מד ש' 24, מא א ש' 28, מג ב ש' 22, מג ד ש' 46; **הוריות** מו ב ש' 8! (ל"ג כן)¹²⁵⁶, מז ד ש' 45; **נדה** מט ג ש' 39, מט ד ש' 35, נ א ש' 45, נ ב ש' 12¹²⁵⁷. ועיין עוד ערך מתניתא לא אמרה כן אלא.

אמרה כן (!) ע"ע מתניתא אמרה כן.

אמרה על גרמיה¹²⁵⁸ **ברכות** ג ב ש' 11; **שבת** ג א ש' 62.

אמרה קומי ר'¹²⁵⁹ **תרומות** מב ב ש' 54! (צ"ל: אמרית¹²⁶⁰, +בשם ר'); **מעשר שני** נג א ש' 7 (קומיה!), שם שם. ועיין עוד ערך חזר ואמרה קומי ר'.

אמרה קומיה (!) ר' ע"ע אמרה קומי ר'.

אמרה ר'¹²⁶¹ **שבת** יז ב ש' 20; **פסחים** לג ד ש' 2; **יבמות** ה א ש' 37, טו א ש' 43; **סוטה** יט ב ש' 11 (אמר);¹²⁶² **קידושין** ס ג ש' 49 (צ"ל: אמר)¹²⁶³; **סנהדרין** כב ד ש' 38;

¹²⁵² ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁵³ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁵⁴ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁵⁵ ראה מה שהערתי בסוף ערך "לשם מתניתא אמרה (!) כן".

¹²⁵⁶ ראה מה שהערתי בערך "מתניתא אמרה כן" על אתר.

¹²⁵⁷ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: אם כן; אָמְרָה.

¹²⁵⁸ תרגום: אמר אותה (כלומר, את המימרא) על עצמו.

¹²⁵⁹ תרגום: אמר אותה (כלומר, את המימרא) לפני ר'.

¹²⁶⁰ ההגהה על פי אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 446, הע' 8. וראה עוד אהצו"י, סוף עמ' 29, ד"ה

אמר ר"ז.

¹²⁶¹ תרגום: אמר אותה (כלומר, את המימרא או את ההלכה) ר'.

¹²⁶² ראה מה שהערתי בסוף ערך "כבר אמר (!) ר'".

אמרה ר' (המשך) עבודה זרה לט ד שו' 5, שם שו' 6 (אמר; ל"ג¹²⁶⁴). ועיין עוד ערך לא ר' אמרה (בתמיהה). וראה עוד ערך לא אמרה ר'.

***אמרה ר' ותני לה**¹²⁶⁵ בבא מציעא ח ב שו' 51.

אמרה ר' קומי ר'¹²⁶⁶ ברכות יא א שו' 19 (דבי... תחת ר'¹²⁶⁷); עירובין יח ד שו' 34;

יומא מב ב שו' 12; שקלים מח ב שו' 8; יבמות ח ב שו' 29 (אמר¹²⁶⁸); יד ד שו' 18.

אמרה שמועה¹²⁶⁹ שביעית לז ג שו' 53; ערלה סא ב שו' 64.

****אמרה תורה**¹²⁷⁰ ברכות י א שו' 35 (ש-, התורה); פאה טו ג שו' 34 (ש-); מעשרות מח

ד שו' 1; מעשר שני נד ג שו' 13; פסחים כט ג שו' 20 (ש-), לג ב שו' 18; יומא מא ג

שו' 6 (התורה); מג א שו' 61 (התורה), מה ב שו' 18¹²⁷¹; ראש השנה נו ג שו' 16; חגיגה

עח ב שו' 46 (התורה); יבמות ב ב שו' 30, ב ג שו' 6 (התורה); קידושין נח ב שו' 26, סא

ב שו' 22 (ש-, התורה); בבא קמא ד ג שו' 49 (ש-); סנהדרין כא ג שו' 31, שם שו' 37,

כו א שו' 39 (ו-, התורה); שבועות לה ב שו' 43, שם שו' 49; עבודה זרה מה ב שו' 12.

ועיין עוד ערך לא אמרה התורה... אלא....

****אמרו ברכות** ב ד שו' 42, ג ב שו' 5, ד ב שו' 66, ו ב שו' 24, שם שו' 60 (ש-, ח א

שו' 2, ח ג שו' 46, ט ב שו' 58, י ג שו' 4; פאה טו ג שו' 44, טו ד שו' 12! (ש-; צ"ל:

שאמרתי¹²⁷²); דמאי כא ד שו' 27; כלאים כח ב שו' 23 (ש-, שם שו' 24 (ש-, שם שו' 25

(2x); שביעית לג ב שו' 26; תרומות מה ד שו' 52 (ש-, מז ג שו' 48, שם שו' 49, מז

ד שו' 55! (צ"ל: אמר¹²⁷³); מעשר שני נג ג שו' 45 (ש-, שם שו' 47 (ש-, שם שו' 48 (ש-);

ביכורים סד א שו' 4, שם שו' 62; שבת ב ד שו' 64 (ש-, ה ד שו' 21! (צ"ל: את אמר¹²⁷⁴),

ז ד שו' 59 (ש-, שם שו' 60 (ש-, ח א שו' 3 (ש-, שם שו' 8 (ש-, יא א שו' 25;

¹²⁶³ ראה ק"ע, טז סע"ב, ד"ה ה"ג אמר ר' בא. וראה שתא"י, ריש עמ' 454, ד"ה אתיאי [עמ' 453].

ואפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 61, ד"ה במכות) העתיק את המאמר ללא הגהה.

¹²⁶⁴ הנוסח כאן בכ"ל: "אמר ר' (עמ' 535 שו' 29), והסדר פתר את הקיצור שלא כהוגן. ושתא"י

מוחק — ראה שם, סוף עמ' 558, ד"ה דילמא.

¹²⁶⁵ תרגום: אמר אותה (כלומר, את המימרא) ר' ו[הוא גם] שונה אותה (כלומר, בברייתא). והנוסח

הזה כן הוא גם בכ"א (עמ' 46 שו' 18). ולפירוש ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 239, ד"ה הוא היה; אלבק,

מחקרים, עמ' 24, הע' 2. וראה עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 241, סוף הפסקא הראשונה; עמ' 439, ד"ה שכן;

עמ' 678, סוף ד"ה אעפ"כ; עמ' 683, ד"ה וכשה"תנא".

¹²⁶⁶ תרגום: אמר אותה ר' לפני ר'. "אותה" — את המימרא; וביומא ושקלים — את הקושיא.

¹²⁶⁷ לשון הגמרא כאן: "אמרה דבי (ו) זעירא קומי רבי יסא", כלומר, הכינוי "רבי" השתבש ל"דבי",

אבל שם החכם ישנו.

¹²⁶⁸ ההגהה מוכחת מההמשך, ע"ש.

¹²⁶⁹ תרגום: אמר אותה (כלומר, את ההלכה) שמועה.

¹²⁷⁰ לשימוש המונח ראה מה"ת, מבוא, עמ' ל, אות כא (= מלמד, פרקי מבוא, עמ' 286, אות כא).

¹²⁷¹ למופע זה ראה אהצו"י, עמ' 96, ד"ה אית דבעי. ומדבריו נראה שהוא מופע תנאי. וצ"ע.

¹²⁷² ההגהה על פי כ"ר, עמ' 103 ב שו' 1.

¹²⁷³ ראה מה שהערתני בערך "ולמה אמרו" על אתר.

¹²⁷⁴ ראה מה שהערתני בערך "והכא את אמר הכין (בתמיהה)" על אתר.

****אמרו (המשך) עירובין** יח ד שו' 29 (ש-), שם שו' 35 (ש-), שם שו' 37 (ש-), כא ד שו' 11 (ש-), שם שו' 14 (ש-), שם שו' 43 (ש-), כב א שו' 23, שם שו' 24; **פסחים** כז ד שו' 4, לא א שו' 40, לג ד שו' 34 (ש-), לה א שו' 40, לז ג שו' 22; **יומא** לט ד שו' 48, מא ב שו' 37, מב ג שו' 19 (אמרו¹), מג א שו' 42 (ש-), שם שו' 43 (ש-); **שקלים** מה ד שו' 38, שם שו' 40, שם שו' 47, מז ב שו' 55, נא ב שו' 23; (צ"ל: אמר¹²⁷⁵); **סוכה** נא ד שו' 32, שם שו' 46 (ש-), שם שם, נג ד שו' 57 (ש-), נד ג שו' 40, נה ג שו' 8; **ראש השנה** נז ד שו' 33, שם שו' 34, נט א שו' 39 (ש-); **ביצה** סג א שו' 12, שם שו' 14; **תענית** סה ג שו' 4, סז ב שו' 59, סט א שו' 79; **מגילה** ע ב שו' 40, שם שו' 46 (ש-), שם שו' 48 (ש-), עא א שו' 20, שם שו' 22, עה ג שו' 4; **חגיגה** עו ג שו' 2, עה ב שו' 44, עה ג שו' 21, עה ד שו' 28 (ש-), שם שו' 61 (ש-), שם שו' 62 (ש-), עט א שו' 20, שם שו' 30; **מועד קטן** פב ב שו' 26 (2x), פג א שו' 49, שם שו' 61; **יבמות** ח א שו' 25, יב ג שו' 34 (ש-), שם שו' 35 (ש-), יג ב שו' 43 (2x); **סוטה** כ ב שו' 6, כא א שו' 33; **כתובות** כט א שו' 59; (ל"ג)¹²⁷⁶, לא ב שו' 59, לא ג שו' 7 (ש-), לב ד שו' 42, שם שו' 44, לד ב שו' 36 (ש-), שם שו' 40 (ש-); **נדרים** לט ב שו' 23 (ש-), (צ"ל: שאמרו¹²⁷⁷), לט ד שו' 18; (צ"ל: אמרין¹²⁷⁸); **גיטין** מה ג שו' 26, שם שו' 27, שם שו' 28 (ש-), מה ד שו' 15, שם שו' 17, מז א שו' 31, שם שו' 32, שם שו' 50, מז ב שו' 4, שם שו' 6; **קידושין** סב ג שו' 52; **בבא קמא** ג ד שו' 2, ז ג שו' 2, שם שו' 15, שם שו' 16; **בבא מציעא** ט ד שו' 5; **בבא בתרא** יג א שו' 1 (ש-), שם שו' 3 (ש-), שם שו' 4, טו ב שו' 2 (ש-), שם שו' 3 (ש-), יו ב שו' 25, יז ד שו' 8; **סנהדרין** כ א שו' 35, שם שו' 45, כ ב שו' 39, שם שו' 42, כא א שו' 7, כא ב שו' 54 (ש-), שם שם, כב א שו' 37, שם שו' 39, כט ב שו' 36 (ו-); **עבודה זרה** מ ב שו' 17 (ש-); (צ"ל: שאמרו¹²⁷⁹); **הוריות** מז ד שו' 32, מח א שו' 20 (אמרו²); **נדה** מח ד שו' 47 (ש-), מט א שו' 6 (ש-), שם שו' 8 (ש-), נ ב שו' 33 (ש-), נ ד שו' 17¹²⁸⁰. ועיין עוד ערך: לא אמרו אלא; שלא אמרו... אלא.... וראה עוד ערך שאמרו חכמים.

****אמרו דבר אחד פאה** יו ד שו' 48, יח ב שו' 51; **דמאי** כג ד שו' 4; **כלאים** לב ב שו' 40; **שביעית** לג ג שו' 14; **תרומות** מא ד שו' 20, שם שו' 21, מו ב שו' 6, מז ד שו' 17;

¹²⁷⁵ ראה מה שהערתי בסוף ערך "בגין דר' אמרו (ו)".

¹²⁷⁶ ראה מה שהערתי בערך "מה טעמא דר" על אתר.

¹²⁷⁷ ההגהה מתחייבת מההקשר, עיי"ש.

¹²⁷⁸ ראה מבוא לנ"ה מ', ריש עמ' 891; שם, הע' 1/2. וכן עיקר. ושתא"י (עמ' 404, ד"ה וכל) מגיה:

"רופא". וליברמן (גליונות הרש"ל, טופס ב') מגיה על דרך אולי "אר".

¹²⁷⁹ כך היא גירסת הסמ"ג, ל"ת מח (גליונות הרש"ל, טופס א'), וריטב"א עבודה זרה כא ע"א ד"ה

אף במקום, עמ' פז] (גליונות הנ"ל, טופס ב').

¹²⁸⁰ למופעים נוספים של ביטוי זה ע"ע: אמר (ו) (השני); אמרין; ולמה אמר; ולמה לא אמר (החכם);

כשם שאמר... כך אמר... לא אמרה אלא; לא אמרי (ו) אלא; לא אמרנן אלא (אבל המופע בברכות שם

הוא מופע תנאי משושב). וביבמות יא ע"ב שו' 12: "אבל", וליברמן מגיה: "אמרו" — ראה תוכפ"ש,

יבמות, עמ' 119, ד"ה ברם; שם, הע' 57. ולפי דבריו, יש לנו כאן מופע נוסף של ביטוי זה. אבל אפשטיין

לא הגיה — ראה מבוא לנ"ה מ', סוף עמ' 635, ד"ה ז"א שהתוס'. וצ"ע.

****אמרו דבר אחד** (המשך) **מעשרות** מט ד שו' 5, שם שו' 9, נ א שו' 63; **מעשר שני** נה ד שו' 35; **ערלה** סא ב שו' 60, סב ג שו' 10, שם שו' 15; **שבת** ב ד שו' 36, ה א שו' 22, י א שו' 12, שם שו' 13 (2x); **עירובין** יט ב שו' 35, כה ב שו' 20, שם שו' 40; **פסחים** כח ב שו' 3, ל ד שו' 40, לא א שו' 17, לג ב שו' 5, לה א שו' 9; **יומא** מ ג שו' 29 (2x), שם שו' 30; **שקלים** מו ד שו' 64, מח ב שו' 46; **סוכה** נב ג שו' 25, נב ד שו' 45; **ביצה** ס ב שו' 22, שם שו' 23, שם שו' 24; **מגילה** ע א שו' 30; **חגיגה** עח ד שו' 8; **יבמות** ב ד שו' 49, ז א שו' 36, יא ג שו' 52; **כתובות** כז ג שו' 38 (אומרי'), כט ד שו' 4, לג ב שו' 57, לו ב שו' 9; **נדרים** לז ד שו' 24, מב ג שו' 21; **נזיר** נג ב שו' 49; **בבא קמא** ד א שו' 44; **בבא מציעא** י ג שו' 63; **סנהדרין** כו ד שו' 19; **שבועות** לח א שו' 42; **עבודה זרה** מ א שו' 19; **נדה** נא א שו' 20.

אמרו (!) חבריאי קומי ר' ע"ע אמרון חבריאי קומי ר'.

אמרוה כתובות כח ב שו' 40, שם שו' 41; **נזיר** נו ג שו' 26.

אמרון ¹²⁸¹ **מגילה** עא ד שו' 35! (צ"ל: אמרין) ¹²⁸², עג א שו' 37 (ו-ו) ¹²⁸³.

אמרון בשם ר' ¹²⁸⁴ **מועד קטן** פ ג שו' 58 (ו-); **נדה** מט ד שו' 29, שם שו' 30.

אמרון (!) בשם ר'... אמרין בשם ר'... ע"ע אמרין בשם ר'... אמרין בשם ר'....

אמרון חבריאי קומי ר' ¹²⁸⁵ **עירובין** כה ד שו' 24 (אמרו!); **יומא** מה א שו' 12; **מגילה** עא ג שו' 14.

אמרון קומי ר' ¹²⁸⁶ **שבת** ג ג שו' 55, יא א שו' 38; **פסחים** לז ג שו' 35; **שקלים** מז ג שו' 7; **חגיגה** עו ג שו' 55; **נדרים** מב ב שו' 5 (אמרין!) ¹²⁸⁷; **נדה** נ ב שו' ¹²⁸⁸14.

אמרונה בשם ר' ¹²⁸⁹ **ערלה** סג ב שו' 42.

אמרי (!) ע"ע: אמרין; אמרין (!).

אמרי (!) בשם ר' ע"ע אמרין בשם ר'.

אמרי (!) חבריאי קומי ר' ע"ע אמרין חבריאי קומי ר'.

אמרי כל (!) ע"ע אמרן כן.

אמרי (!) לה ע"ע אמר לה.

אמרי' (!) ע"ע אמרין (!).

¹²⁸¹ תרגום: אמרו.

¹²⁸² ההגהה שלי. ובמקבילה בבראשית רבה: "ויש אומרים" (א, יא, כרך א, עמ' 10 שו' 6).

¹²⁸³ ההגהה שלי. ובמקבילה שבשביעית לח ע"ג שו' 38 כל המילה ליתא. ולמופעים נוספים של

ביטוי זה ע"ע אמרין.

¹²⁸⁴ תרגום: אמרו בשם ר'.

¹²⁸⁵ תרגום: אמרו החברים לפני ר'.

¹²⁸⁶ תרגום: אמרו לפני ר'.

¹²⁸⁷ ההגהה על פי המקבילה בחגיגה הרשומה לעיל בְּעֶרְך.

¹²⁸⁸ למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע אמר קומי ר'.

¹²⁸⁹ תרגום: אמרו אותה בשם ר'.

1290 **אמרין**** 1290 **ברכות** ג ד שו' 39 (צ"ל: אמר?)¹²⁹¹, ה ב שו' 19, ט א שו' 48 (צ"ל: אמרו — תנאין)¹²⁹², י א שו' 46, יג ד שו' 33; **פאה** טו ב שו' 8 (אמרין), יו ג שו' 12! (צ"ל: את אמר)¹²⁹³; **דמאי** כא ד שו' 49 (א"ר! וצ"ל: אמרין: ר'...)¹²⁹⁴; **שביעית** לה ב שו' 47 (אמרין), לט ד שו' 19; **תרומות** מ ב שו' 5, מו ד שו' 44, מח ב שו' 16; **מעשר שני** נה ב שו' 13 (צ"ל: אימרו / אמר ליה)¹²⁹⁵; **חלה** נט ב שו' 47, ס ב שו' 25; **ערלה** סא א שו' 31; **שבת** ג ג שו' 62, ד ג שו' 12, ד ד שו' 8, ו ב שו' 45, שם שו' 58, יב ג שו' 3; **פסחים** לג ג שו' 42, לה ד שו' 58 (ו-), לז ב שו' 60; **סוכה** נב ג שו' 1 (ו-), שם שו' 4 (ו-); **תענית** סה ב שו' 4, סה ג שו' 61 (צ"ל: אמר?)¹²⁹⁶; **חגיגה** עו ב שו' 30, עז ב שו' 11, עח ד שו' 22, שם שו' 24 (צ"ל: אמרין?)¹²⁹⁷, עט ב שו' 34; **מועד קטן** פ ב שו' 49; **יבמות** ט ד שו' 15, יד ד שו' 62 (א); **כתובות** כד ד שו' 41, כח ד שו' 53, כט א שו' 24, שם שו' 25 (אמרין), כט ג שו' 53 (ל"ג?)¹²⁹⁸, ל ג שו' 41, לג א שו' 40; **גיטין** מה ד שו' 47, מח ג שו' 44; **נזיר** נה ג שו' 3; **קידושין** נט ג שו' 4 (צ"ל: אמר?)¹²⁹⁹, סא ב שו' 33, סא ג שו' 6 (אמר לון! וצ"ל: אמרין?)¹³⁰⁰, סב ג שו' 29 (אמר דין?)¹³⁰¹, סג ד שו' 48 (צ"ל: אמרין?)¹³⁰², סד ב שו' 46, סה ג שו' 58.

1290 תרגום: אומרים.

1291 להגהה כאן ובמקבילה בתענית סה ע"ג שו' 61 הרשומה להלן, ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 191, ד"ה כל הברכות. ועדיין צ"ע.

1292 להגהה ראה כ"ר, עמ' 47ב שו' 24. והיא ברייתא בתוספתא ברכות, פ"ג ה"כ, עמ' 17.

1293 ראה ערך "תמן את אמר... והכא את אמר..." על אתר.

1294 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'.

1295 ההגהה "אימר" על פי המקבילות בשביעית לט ע"ד שו' 47 (והנוסח שם: "אמר"), בבבא מציעא

ט ע"ד שו' 1 (והנוסח בד"ו שם: "אמי", אבל בכ"א, עמ' 56 שו' 39: "אמר"), ובשבעות לה ע"ד שו' 35 (והנוסח שם: "אמר"), ורשמתי "אימר" כדי להבהיר שמדובר כאן בציווי, לא בעבר; וההגהה "אמר ליה" על פי המקבילה בגיטין מז ע"ד שו' 55. וציין לכל המקבילות האלה ליברמן, תש"ק, עמ' 54, הע' 87.

1296 ראה מה שהערתי לעיל, לברכות ג ע"ד שו' 39.

1297 ההגהה שלי, על פי ההקשר, ע"ש.

1298 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'.

1299 ההגהה על פי ליברמן (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וכן הוא במקבילה ביבמות יא ע"ב שו' 26.

אבל אפשר שהעיקר כנוסח שבקידושין, והאומרים היו בני בית המדרש. ואמנם, כן הוא — "אמרין" — כאן גם בקטע זוסמן (עמ' 120 שו' 35), וגם בקו"א (שר"ר, עמ' 339, ס' ריג [עמ' 338]). וביבמות בכ"ל: "אמי" (עמ' 33 שו' 38), והסדר פתר "אמר". ואולי צריך לומר בשניהם: אמרון. וצ"ע.

1300 ההגהה שלי. וכיוצא בזה הגיה הפ"מ, כא ע"א, ד"ה אמרון. וראה עוד הק"ע (שם), ד"ה אמר (לון) שפירש כן ללא הגהה. ובמקבילה בפאה טו ע"ד שו' 26 ליתא. וכן ליתא שם בכ"ר, עמ' 103ב שו' 31. וכן ליתא ברש"ס שם, י ע"ב שו' 24. וכן ליתא אצל הראשונים שהביא כ"ץ, ג, עמ' 83-84. ולכן קרוב לומר שאין לגרוס אותה בכלל.

1301 כבר הגיהו "אמרין" בד"ה, כו ע"א. ועיין שם בפ"מ. ובכ"ל: "אמי" דין (עמ' 304 שו' 29). והיה לו למגיה למחוק את הגרש מעל "אמי", ולתקן "דין" תחת "דין", ולחבר אותן למילה אחת; ולא הגיה. והמדפיס פתר בטעות "אמר" תחת "אמי". ולשיבוש דומה בתוספתא ראה תוכפ"ש, דמיי, עמ' 214, שו' 30.

1302 ההגהה שלי, שמדובר שם במעשה שהיה. ועיין בק"ע, לד ע"ב, [ה"ב], ד"ה אמרין.

****אמרין** (המשך) **בבא קמא** ג א שו' 9 (אמרין), ג ד שו' 31 (אמרין), ה ג שו' 4 (אמרין)¹³⁰³, ו ג שו' 4 (אמרין); **בבא מציעא** ח ג שו' 5 (אמרין), יא ד שו' 35 (אמרין); **בבא בתרא** יב ד שו' 31 (אמרין), יד ג שו' 18¹³⁰⁴, יז ד שו' 8; **סנהדרין** כא ד שו' 15 (אמרין ליה¹³⁰⁵), כב א שו' 52, כג ב שו' 15 (אמרין), כז ב שו' 14; **עבודה זרה** מא ד שו' 38, מב ג שו' 2 (אמרין), שם שו' 8, שם שו' 9, שם שו' 11, שם שו' 13, שם שו' 18, מד ד שו' 20 (אמרין), שם שו' 57, מה א שו' 11; (צ"ל: אמרין)¹³⁰⁶; **נדה** מט ד שו' 38 (2x), נ א שו' 42 (אומרין)¹³⁰⁷. ועיין עוד ערך: אילין אמרין אכן, ואילין אמרין אכן; אילין דאמרין (!); אית דאמרין... ואית דאמרין...; אית דאמרין... ואית דאמרין... ואית דאמרין (!);...; אית מרין... ואית מרין...; ואית דאמרין (!) לה; ואית דאמרין; ואית דאמרין לה... ואית דאמרין לה; ואמרין תמן (ותמן = בבל); והיך אמרין; סברין אמרין; תמן אמרין (ותמן = בבל); תמן אמרין... ורבנין דהכא אמרין... (ותמן = בבל, הכא = ארץ ישראל) עד תמן אמרין, ולא ידעין מן מה שמועה (ותמן = בבל). וראה עוד ערך: אין אומרין; הלכה כר', ולא אמרין לה לכל אפיין; ולא הוה דשמעה, ולא אמרין (!) ליה כלום; ולמה לא אמרין ליה משמיה; לא אמר; לא אמר כן אלא (בינוני).

אמרין (!) כלאים כז ג שו' 50, לב ב שו' 1 (צ"ל: אִמְרִינָה)¹³⁰⁸; **פסחים** כז ב שו' 1, לו א שו' 8 (אמרין); **תענית** סו א שו' 41 (אמרין); **מגילה** ע ד שו' 8, עב ב שו' 42 (2x), שם שו' 50, עד א שו' 27, שם שו' 34; **יבמות** ב ג שו' 42 (אמרין); ד ג שו' 58; **נדרים** מ ד שו' 51; **גיטין** נ ב שו' 60; **קידושין** נט ד שו' 57; **סנהדרין** כט ג שו' 32, שם שו' 33; **שבועות** לו ג שו' 5 (צ"ל בכלום חוץ מכלאים לב ב שו' 1: אמרין)¹³⁰⁹. ועיין עוד ערך אמרין כן.

אמרין בשם ר'¹³¹⁰ **מעשר שני** נב ד שו' 49 (ר'); **כתובות** כו ב שו' 62 (אמרין), כו ד שו' 33, כז ד שו' 1 (אמרין). ועיין עוד ערך: ר' ור' תריהון אמרין בשם ר' (= איתפלגון ר' ור' בשם ר'); תמן אמרין בשם ר', ולא ידעין אין מן שמועה ואין מן מתנית' (ותמן = בבל).

אמרין (!) בשם ר' ע"ע אתון אמרין בשם ר'.

¹³⁰³ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 120, שו' 48. ועיין עסיס, לבעיית עריכתה, עמ' 151, הע' 74.

¹³⁰⁴ ליברמן (ירושלמי נזיקין, עמ' 197, שו' 6) מגיה כאן: "ורבנין אמרין". וצ"ע.

¹³⁰⁵ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 516, ד"ה ר' יונתן. ולא גרסינן "ליה".

¹³⁰⁶ ההגהה שלי, שמדובר שם במעשה שהיה. וכבר הגיה כן הפ"מ ולה ע"א, [ה"ח], ד"ה חייויא.

¹³⁰⁷ ההגהה "אמרין" שלי. וכיוצא בזה הגיה הפ"מ, ה ע"א, [ה"ח], ד"ה אומרין. ויתכן שיש למחוק

אותה בכלל, וזהו טעם הספק. ולמופעים נוספים של ביטוי זה, ע"ע: אמר (= אימר, ואולי במקצתם צריך לומר: אמרין); אמר (?) אמר (!) (השני); אמרין; ואומר (!); ואמר (ציווי); והאמר (!) בשם ר'. ולמופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי לעיל, סוף ערך "אילין דאמרין (?)". ולמופע נוסף משובש ע"ע ויידא אמרה דא (ושם: "דאמרין!"). ולא כללתי את המופע שבכלאים לב ע"ב שו' 63 = כתובות לה ע"ב שו' 5, לפי שהפ"מ מפרש שם: "שמע רב חגי קול שאמר" וכו' (כלאים, מב ע"ב, ד"ה אמרין). מעתה, לא מדובר כאן במאמר סתמי של אנשי התלמוד.

¹³⁰⁸ ראה הלשון בערך "מילתיה אמרה".

¹³⁰⁹ כי כל המופעים הנ"ל חוץ מכלאים לב ע"ב שו' 1 מתייחסים לשני הערכים: "אית מילין

אמרין (!)... ואית מילין אמרין (!)... "ו"מיליהון דרבנין אמרין (!)", "ו"מילין" היא לשון נקבה.

¹³¹⁰ תרגום: אומרין בשם ר'.

אמרין בשם ר'... אמרין בשם ר'...

אמרין בשם ר'... אמרין בשם ר'...¹³¹¹ **שבת ז ד שו' 38**; **ביצה סא א שו' 19-20** (ואמרין תחת אמרין₂); **סוטה כא א שו' 42-43** (אמרין! תחת אמרין₁)¹³¹²; **גיטין מה ג שו' 14** (ואמרין תחת אמרין₂).

אמרין בשם ר'... ואמרין בשם ר'... ע"ע אמרין בשם ר'... אמרין בשם ר'...
אמרין (!) דבתרא ע"ע אמרין (!) דבתרה.

אמרין (!) דבתרה¹³¹³ **מעשר שני נג ב שו' 12** (צ"ל: אמור או ומור¹³¹⁴, דבתרא); **ביכורים סה א שו' 56** (צ"ל: אמרון)¹³¹⁵; **עירובין כב א שו' 40** (צ"ל: אמרון)¹³¹⁶.

אמרין (!) דבתריה דהיא פליגא על רבכון¹³¹⁷ **עירובין יט ב שו' 30** (צ"ל: אמרון, דבתריה = דבתרה)¹³¹⁸.

אמרין חבריא קומי ר' ע"ע אמרין חברייא קומי ר'.

****אמרין חברייא קומי ר'**¹³¹⁹ **פאה יז ג שו' 11** (אמרין); **כלאים כח ד שו' 4** (חבריא); **תרומות מג ג שו' 24**; **פסחים כט א שו' 61**; **ראש השנה נו ד שו' 49**, **נט ב שו' 30**; **סוטה כג ד שו' 45** (חבריא); **כתובות לא ג שו' 53**; **נזיר נד א שו' 11** (חבריא), **נד ד שו' 3** (אמרן, חברין)¹³²⁰, **שם שו' 6** (אמרין לוי!¹³²¹, חברייא); **קידושין סב ד שו' 12**; **בבא בתרא יז ד שו' 13** (חברייא); **שבועות לד ב שו' 54** (אמרין). וראה עוד ערך: לא כן אמרין חברייא (בתמיהה); מתניתא מסייעה למה דאמרי (!) חברייא.

¹³¹¹ תרגום: אומרים בשם ר'... [ו]אומרים בשם ר'....

¹³¹² להגהה ראה שרי"ר, עמ' 212 שו' 32.

¹³¹³ תרגום (אחרי ההגהה): אמרו את שאחריה! כלומר, את הסיפא; ובביכורים: אמרו את סוף העניין לשיטתכם! (כדברי הפ"מ, י רע"א, ד"ה אמר לון: "א"כ היאך אומרים אתם דבתרה בדבר שא"כ" וכו').

¹³¹⁴ ראה מבואות לסה"א, עמ' 468, הע' 3. וראה עוד אהצ"ל, סוף עמ' 169, ד"ה שבועה.

¹³¹⁵ ההגהה שלי. שמדובר כאן בלשון ציווי לנוכחים, לא בבינוני רבים.

¹³¹⁶ להגהה "אמרין" ראה מה שכתבתי בהערה הקודמת. ולפי זה יש לפרש, שהפנייה של ר' יוסי היתה לרבים, לר' אחא שמסר את השמועה בשם ר' חנינא ולר' חסדיי (שם, שו' 37), עי"ש. ונראה יותר שיש להגיה כאן "אמר דבתרה", והפנייה כאן היא ליחיד, לר' אחא שמסר את השמועה של ר' חנינא ור' חסדיי. ועיין עוד לשון הפ"מ ול ע"א, ה"י, ד"ה אמר לו ר' יוסי). וצ"ע.

¹³¹⁷ תרגום (אחרי ההגהה): אמרו את שאחריה (כלומר, את הסיפא) שהיא חלוקה על רבכם.

¹³¹⁸ להגהה "אמרין" ראה ירוכ"פ, עמ' 237, ד"ה קם; שם, הע' 1. והוא הגיה גם "דבתרא" על פי שרי"ר (עמ' 93 שו' 23). ויש כאן פליטת קולמוס, שהנוסח בשרי"ר: "דבתרה" (הניקוד על פי כתב היד). וכבר כתבתי במבוא, עמ' קח, ד"ה והעניין השני, שהכינוי "יה" משמש לעתים לנקבה, ולפי זה "דבתריה" = "דבתרה", ואין צורך כאן בהגהה. ואף על פי כן, נראית הגהתו של ליברמן, כי כתיב זה הוא מאוחר לדעת, כפי שהערתי שם.

¹³¹⁹ תרגום: אומרים החברים לפני ר'.

¹³²⁰ ההגהות שלי. ובד"ח (כה סע"א) הגיהו "אמרין" תחת "אמר". ובכ"ל: "אמ" (עמ' 259 שו' 6),

והסדר טעה בפתרונו.

¹³²¹ ההגהה שלי. והפ"מ (כה סע"א, ד"ה מ"ט) מוחק את כל המאמר. וכן מחקו אותו בד"ה, שם.

וצ"ע.

אמרין חברייה קומי ר' ע"ע אמרין חברייה קומי ר'.
***אמרין (!) קומי הדא** ¹³²² **בבא מציעא** ט ג ש' 36 (צ"ל: אמרון) ¹³²³.
אמרין (!) קומי ר' ע"ע אמרון קומי ר'.
אמרן כן ¹³²⁴ **דמאי** כב ג ש' 33 (אמרין, כלו) ¹³²⁵; **יבמות** טו ד ש' ¹³²⁶31.
אמרת סנהדרין כד ב ש' ¹³²⁷10, כד ג ש' ¹³²⁸3; **שבועות** לח ג ש' ¹³²⁹25. ועיין עוד
 ערך לא, אם אמרת ב... תאמר ב...
אמרת (!) ע"ע: איתאמרת ¹³³⁰; אַמְרָה.
אמש הייתי יושב ושונה ¹³³¹ **מגילה** ע ד ש' 4; **יבמות** יג א ש' 27; **נדרים** מ ד ש' 48;
גיטין מה ד ש' 53.
אמש הייתי שונה תענית סו א ש' 38.
אמשול לכם משל תענית סו ד ש' 2.
אן מן (!) ע"ע מנן.
אן מן (!) הדא ¹³³² **יומא** מד ד ש' 46 (צ"ל: מנן תחת אן מן?) ¹³³³.
אנא אמ' טעמא ע"ע אנא אמרית טעמא.
אנא אמר (= אימא) ¹³³⁴ **יבמות** טו ד ש' 25 (אינה! וצ"ל: אנה) ¹³³⁵, שם שם; **סוטה** כג
 ג ש' 63; **גיטין** מח א ש' 59. ועיין עוד ערך דנא אמר. וראה עוד ערך: אוף אנא אמר
 כן; אנא (!) ידע מה אנא אמר, כדון אנא מימר; כד תסאבון אנא אמר לכוון.
אנא אמר... ואת אמר... (הסיפא בתמיהה) ¹³³⁶ **שביעית** לה ד ש' 19, שם ש' 20, שם
 שם (אמר אנא!).

¹³²² תרגום (אחרי ההגהה): אָמְרו לפניו זאת.
¹³²³ השיבוש (כלומר, "אמרין") גם בכי"א, עמ' 55 ש' 17. וההגהה שלי, שמדובר כאן במעשה שהיה.
¹³²⁴ תרגום: אומרים כך. מילולית: אומרות כך.
¹³²⁵ ראה מה שהערתי בערך "ומילהון דרבנין אמרן כן" על אתר.
¹³²⁶ למופעים משובשים של "אמרן" ע"ע אמרין (!).
¹³²⁷ ולדעת מוסקוביץ (טרמינולוגיה, עמ' 15, סוף הע' 102), מונח זה הוא תנאי בוודאי.
¹³²⁸ לדעת אפשטיין, המופע הזה מציין פסקא, כלומר תנאי — ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 906,
 ד"ה "אמרת"; שם, הע' 2.
¹³²⁹ לא רשמתי את המופע שבפסחים לו ע"ד ש' 45, לפי שהוא, ככל הנראה, תנאי — ראה ספרי
 במדבר, פיס' ע, ריש עמ' 67. וראה אהצו", ריש עמ' 115, ד"ה ודוחה. וכן נראית דעת ליברמן — עיין
 היטב ירוכ"פ, עמ' 510, ד"ה ודוחה. ולמופע נוסף ראה מה שצינתי בערך "דכתיב" לפאה יט ע"א ש' 28.
¹³³⁰ בערך "לא על הדא איתאמרת אלא על הדא" המצוין שם.
¹³³¹ לשכיחות הביטוי הזה ושכמותו בפי ר' יוחנן ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 240, ד"ה רגיל.
¹³³² תרגום (לפי ההגהה): מנין זאת!!
¹³³³ ראה ק"ע, לט סע"א, ד"ה ה"ג א"ל מן.
¹³³⁴ תרגום: אני אומר. כלומר, יכול אני לומר. והמונחים העבריים המקבילים: אומר אני (= אימא);
 אני אומר (= אימא). עיין עליהם.
¹³³⁵ ראה תוכפ"ש, יבמות, עמ' 174, ש' 31-32.
¹³³⁶ תרגום: אני אומר... ואתה אומר...!!

אנא אמר מן שמועה ואת אמר מן דיעה, ואת מסתכל בי (הסיפא בתמיהה)

אנא אמר מן שמועה ואת אמר מן דיעה, ואת מסתכל בי (הסיפא בתמיהה)¹³³⁷
מגילה עד ב ש' 1.

אנא אמרי (!) לכו... ואתון אמרין אכן (הסיפא בתמיהה)¹³³⁸ נזיר נד ד ש' 17-18
(צ"ל: אמרית).

אנא אמרי (!) שמועה ואת אמרת (!) מתניתא, תבטל שמועה מיקמי (!)
מתניתא¹³³⁹ כתובות כט ב ש' 18 (צ"ל: אמרית / אמר; צ"ל: אמר תחת אמרת; צ"ל:
מיקומי)¹³⁴⁰.

אנא אמרית טעמא¹³⁴¹ ברכות ג א ש' 60 (ו-), ג ד ש' 20, ה א ש' 10¹³⁴², ז א ש' 41
(ווא), יב ג ש' 10, יב ד ש' 31 (ואמ)¹³⁴³. וראה עוד ערך דאנא אמר טעמא.
*אנא אמרית שמעתא (!), ולא אמרי (!) משמי¹³⁴⁴ בבא בתרא יד ב ש' 12 (צ"ל:
שמועתא, צ"ל: אמרונה)¹³⁴⁵.

אנא בעי מינד... ואת אמרת (!) לי... (הסיפא בתמיהה)¹³⁴⁶ סנהדרין כג ב ש' 38-39
(צ"ל: אמר)¹³⁴⁷.

אנא בעיתה¹³⁴⁸ חלה נז ד ש' 6 (2x), נט א ש' 52.
אנא דלא בדקתה אין כהדא דר' אין כהדא דר' בשם (!) ר', סלקית לסררה (!)
ושמעית¹³⁴⁹ ברכות ח א ש' 29 (צ"ל: בר תחת בשם)¹³⁵⁰, צ"ל: לסדרה; תענית סה ג
ש' 32 (ו-, בדקיתה, ואין תחת אין², בי תחת בשם, לסדרה).

¹³³⁷ תרגום: אני אומר משמועה, ואתה אומר מדיעה (כלומר, מדעתך), ואתה מסתכל בי?!

¹³³⁸ תרגום: אני אמרתי לכם... ואתם אומרים כך?!

¹³³⁹ תרגום: אני אמרתי שמועה ואתה אמרת משנה, תיבטל [ה]שמועה מלפני המשנה! ולפי ההגהות
"אמר" המסופקות, יש לתרגם: אני אומר שמועה ואתה אומר משנה וכו'.

¹³⁴⁰ הצורה "מיקממי" היא צורה בבליית. ועדיף היה להגיה "מן קומי" שהיא יותר רווחת בירושלמי,
אבל כוונתי היא למעט בהגהה.

¹³⁴¹ תרגום: אני אמרתי את הטעם.

¹³⁴² הנוסח כאן בכ"ל: "ווא" תחת "אנא" (עמ' 18 ש' 19) — ראה מבואות לסה"א, עמ' 348, ה

ע"א, ש' 10.

¹³⁴³ בחידושי הרשב"א לברכות נד ע"א, [סד"ה הרואה, עמ' רסב] מפירש: "אנא אמרית טעמא" (ואהצו"י,

עמ' 195, ד"ה כל ברכה [עמ' 194]). ולמופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בסוף ערך "סברא טעמא".

¹³⁴⁴ תרגום (אחרי ההגהה): אני אמרתי את השמועה, ולא אמרו אותה משמי.

¹³⁴⁵ להגהה "שמעותא" ראה מה שהערתי להלן, ערך "שמעותא (ויחידה)", לשקלים מז ע"א ש' 37.

ולהגהה "אמרונה" ראה כ"א, עמ' 89 ש' 101 (ושם: "מן שמיי").

¹³⁴⁶ תרגום (אחרי ההגהה): אני מבקש ממך... ואתה אומר לי...!?

¹³⁴⁷ ראה קטע עסיס, עמ' 72 ש' 9.

¹³⁴⁸ תרגום: אני שאלתי (כלומר, הקשיתי) אותה — ראה פ"מ, ו סע"א, ד"ה ר' יוחנן; יז רע"א, ד"ה

ר' זבידא.

¹³⁴⁹ תרגום (אחרי ההגהה): אני שלא בדקתי אותה אם כ[מימרא] הזאת של ר' [א]ם כ[מימרא]

הזאת של ר' בן ר', עליתי לסדר ושמעתי. ולפירוש "סדרא" ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 104, ד"ה טיבראי.
וכבר הארכתי בזה במאמרי "מסביב ל'סידרא'", בר-אילן ל-לא (תשס"ו), עמ' 353 ואילך.

*אנא לא שמעית מיניה הדא מילתא, אלא מה (!) דר' בעא קמי (!) ר'

אנא ואת צריכא לך¹³⁵¹ הוריות מו ד ש' 19.

אנא (!) חמי ע"ע איתא חמי.

אנא (!) ידע מה אנא אמר, כדון אנא מימר¹³⁵² נזיר נג ד ש' 56 (צ"ל: הדין)¹³⁵³.

אנא ידע ראשה וסופא ע"ע אנא ידע ראשה וסופא.

אנא ידע ראשה וסופא¹³⁵⁴ **שביעית** לז א ש' 1; **שבת** ז ד ש' 38 (רישא, וסיפא); **ביצה** סא א ש' 20 (וסופא); **נדרים** מב ד ש' 47 (אבא)¹³⁵⁵, רישא, וסיפא; **גיטין** מח א ש' 2 (רישא, וסיפא); **קידושין** סד ג ש' 60.

אנא ידע רישא וסיפא ע"ע אנא ידע ראשה וסופא.

אנא כתב עליך זקן ממרא¹³⁵⁶ **שבת** ג ד ש' 26 (כתיב, עלך); **יבמות** יא א ש' 19 (אני, כותב); **גיטין** מט ג ש' 46 (עלך); **עבודה זרה** מא ד ש' 48.

אנא כתב עלך זקן ממרא ע"ע אנא כתב עליך זקן ממרא.

אנא כתיב עלך זקן ממרא ע"ע אנא כתב עליך זקן ממרא.

אנא לא אמרית, את מנן לך¹³⁵⁷ **שקלים** מז א ש' 6; **כתובות** כט ב ש' 34 (אנת), לא לז'¹³⁵⁸, אמרת, מנא).

***אנא לא אמרית הדא מילתא**¹³⁵⁹ **בבא בתרא** יז א ש' 48.

אנא לא שמעית, אין שמעת פוק והורי¹³⁶⁰ **מועד קטן** פב ג ש' 29.

אנא לא שמעית כלום, אלא נפרש מיליהון דרבנין מן מליהון¹³⁶¹ **חלה** נט ב ש' 58.

***אנא לא שמעית מיניה הדא מילתא, אלא מה (!) דר' בעא קמי (!) ר'**¹³⁶² **בבא בתרא** יו ד ש' 22 (צ"ל: מן מה, צ"ל: קומי)¹³⁶³.

¹³⁵⁰ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

¹³⁵¹ תרגום: אני ואתה — [הדבר] נצרך לנו. כלומר, שנינו מסופקים בדבר.

¹³⁵² תרגום (אחרי ההגהה): זה יודע מה אני אומר, עכשיו אני אומר.

¹³⁵³ ההגהה על פי ליברמן, על הירושלמי, עמ' 7, ד"ה נזיר. וכן הגיה אפשטיין — ראה: מבוא לנזה"מ, ריש עמ' 50; שם, הע' 1; מבואות לסה"ת, ריש עמ' 646; שם, הע' 16; ריש עמ' 697. ורבינוביץ (שתא"י, סוף עמ' 435, ד"ה חמתיה) הגיה בדרך אחרת, עי"ש.

¹³⁵⁴ תרגום: אני יודע את הראש ואת הסוף. ואולי יש לתרגם: אני יודע את ראשה ואת סופה. כלומר, את ראשו וסופו של הדבר, של המעשה. וכבר ציין ליברמן בשם ר"י אנגל לכל המקומות הבאים חוץ מזה של ביצה — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 102, ד"ה אמר ר' חזקיה, ועי"ש.

¹³⁵⁵ להגהה ראה אהצו"י, שבת, עמ' 69, ד"ה אר' חזקיה.

¹³⁵⁶ תרגום: אני כותב עליך זקן ממרא! ולמשמעות הביטוי ראה מבוח"י, טו רע"ב, ערך (חוזר בד) דלא כן אני כותב עליך זקן ממרא.

¹³⁵⁷ תרגום: אני לא אמרתי, אתה — מנין לך!?

¹³⁵⁸ להגהות ראה ש' ליברמן, "הוספות למאמרו של ד. ש. לוינגר", קטעים מן הגניזה באוסף קופמן בבודפשט (בעריכת ד"ש לוינגר וא' שייבר), ד"צ ירושלים תשל"א, סוף עמ' 59, ועי"ש.

¹³⁵⁹ תרגום: אני לא אמרתי את הדבר הזה!

¹³⁶⁰ תרגום: אני לא שמעתי, אם שמעת — צא והורה.

¹³⁶¹ תרגום: אני לא שמעתי כלום, אלא נפרש דבריהם של החכמים מן דבריהם.

¹³⁶² תרגום (אחרי ההגהה): אני לא שמעתי ממנו דבר זה, אלא ממה שר' שאל לפני ר'.

אנא מה דשמעית, ואינון מה דשמעון¹³⁶⁴ תרומות מז ב ש' 53.

אנא (!) מימר לך ע"ע אתא מימר לך.

אנא פליג ע"ע על רביה אנא פליג, לא כל שכן עילויה (!).

אנא קשייתה קומי ר' ע"ע קשייתה קומי ר' (עבר מדבר).

אנא שמעית מר' ומן כל רבנין¹³⁶⁵ פסחים לג א ש' 46.

אנו (!) אומ' ע"ע כך אנו אומרים (בתמיהה).

אנו למידין (בניחותא) שביעית לט ב ש' 33 (ש-); חגיגה עז ג ש' 30.

אנו למידין (בתמיהה) פסחים לא ד ש' 60; מועד קטן פג ב ש' 10; עבודה זרה מ ג

ש' 25.

אני אומר (= אימא)¹³⁶⁶ ברכות ו ד ש' 56, יב ב ש' 61; פאה יח א ש' 4, כ א ש' 49;

דמאי כב ג ש' 6, שם ש' 45, כג ד ש' 49, שם ש' 51, כד א ש' 63, כד ב ש' 1, שם

ש' 5, כה ד ש' 146¹³⁶⁷, כו ג ש' 42, שם ש' 43; שביעית לו א ש' 36; תרומות מ ב

ש' 18, שם ש' 26, מה ד ש' 42, שם ש' 43; מעשרות מח ד ש' 44; מעשר שני נג ג

ש' 42, נה ב ש' 28 (2x)¹³⁶⁸, חלה ס א ש' 23; שבת ג ד ש' 7, שם ש' 8; פסחים כז

ב ש' 31, כז ג ש' 4, שם ש' 28, לו א ש' 53¹³⁶⁹; יומא מא ג ש' 52 (ש-), שם ש' 54

(ש-), מב ג ש' 27; מגילה עג ד ש' 29, שם ש' 52, עה א ש' 33; חגיגה עט ד ש' 16,

שם ש' 18; יבמות יב א ש' 53 (ש-), יד ד ש' 14 (ו-)¹³⁷⁰, שם ש' 15 (ו-), שם ש' 23,

טו ג ש' 56, שם ש' 57, טו ד ש' 62, יו א ש' 3; סוטה יו ג ש' 14, יט ד ש' 7, כ א

ש' 15, שם ש' 17, שם ש' 18, שם ש' 19, שם ש' 21, שם ש' 22, כג ג ש' 21, שם

ש' 47, שם ש' 48; כתובות כה ג ש' 9, כה ד ש' 48, שם ש' 49, כו ד ש' 16, שם

ש' 19, לא ג ש' 57, לה ב ש' 56; גיטין מד ד ש' 57, שם ש' 62, מז ג ש' 20, מז ד

ש' 21, מח א ש' 5 (אמר!), שם ש' 33, שם ש' 36, שם ש' 40, שם ש' 43; מח ג ש' 57,

מח ד ש' 19, נ ג ש' 26; נזיר נז ד ש' 34; קידושין סב ד ש' 16, סג ד ש' 37, סו ב

ש' 5; בבא קמא ז ב ש' 59; בבא מציעא ח א ש' 25 (ש-), שם ש' 41, ח ב ש' 50,

¹³⁶³ להגהות ראה כ"א, עמ' 105 ש' 6.

¹³⁶⁴ תרגום: אני מה ששמעתי, והם מה ששמעו. כל אחד מסר את השמועה ששמע.

¹³⁶⁵ תרגום: אני שמעתי מר' ומכל החכמים.

¹³⁶⁶ הכוונה היא ל"אימא" במשמעות של עתיד מדבר, לא של ציווי לנוכח. וראה מה שכתבתי על

שתי צורות אלה בבבלי במאמרי "ענייני לשון בפרק קמ"ג של 'מבוא התלמוד' לרב שמואל בן חופני

גאון", לשוננו נו (תשנ"ב), עמ' 41. והמונח הארמי המקביל: אנא אמר (= אימא), עיין עליו.

¹³⁶⁷ מופע זה מסופק, כי ברש"ס הקטע מוצע ב"תני" (קד ע"ב ש' 6).

¹³⁶⁸ למופע השני עיין ליברמן, תוכפ"ש, מעשר שני, עמ' 777, ש' 5-6. ולפיו, הוא ביטוי תנאי. ושמה

הוא הדין למופע הראשון.

¹³⁶⁹ המופע הזה איננו בברייתא המקבילה בתוספתא פסחא, פ"ז ה"א, עמ' 180 ש' 47 ואילך.

ועיין תוכפ"ש, פסחא, עמ' 609, ש' 47-48; עמ' 610, ד"ה ובירושלמי. יתכן אפוא שהוא לשון פירוש

אמוראי שנפתק לתוך הברייתא.

¹³⁷⁰ להגהה כאן ולקמן ש' 15 ראה שתא"י, עמ' 360, ד"ה היתה.

*אני (!) שמעתי ממנו, מה מעבד ומר ר'

****אני אומר (= אימא)** (המשך) ט ב שו' 15 (ש'), יב ג שו' 6; **בבא בתרא** טו א שו' 22, יז ג שו' 28; **סנהדרין** כא ד שו' 2; **שבועות** לה ג שו' 19, לח א שו' 48; **עבודה זרה** מא ב שו' 42, מא ד שו' 17, שם שו' 18, מב ד שו' 15, מד ג שו' 159; ¹³⁷¹ **נידה** מט ג שו' 47, נא א שו' 4. ועיין עוד ערך: אף אני אומר; כך אני אומר (בלשון שאלה); כך אני אומר (בתמיהה); כן אני אומר (בתמיהה). וראה עוד ערך ואני אומר.

אני אין לי אלא משנה ¹³⁷² **ברכות** יא א שו' 20; **תרומות** מא ג שו' 36 ¹³⁷³; **שבת** ה ד שו' 17, ו ג שו' 6; **יבמות** ט ג שו' 24; (צ"ל: משבה) ¹³⁷⁴; **קידושין** נט ג שו' 53 (של משנה) ¹³⁷⁵. **אני אין לי אלא של (!) משנה** ע"ע אני אין לי אלא משנה.

אני איני מקבל עלי את הדבר הזה אלא שבועות לח ג שו' 48. ועיין עוד ערך איני מקבל עלי את הדבר הזה.

אני אמר (!) ע"ע אני אומר (= אימא).

אני אקרא כתובות כז ד שו' 62; **סנהדרין** כה ג שו' 55.

אני זקן והוא זקן. אני עלת על ליבי לאסור, והוא עלת על דעתו להתיר עבודה זרה מב א שו' 1.

אני כותב עליך זקן ממרא ע"ע אנא כתב עליך זקן ממרא.

אני לא אמרתי אלא שביעית לו א שו' 1. ועיין עוד ערך אף אני לא אמרתי אלא.

אני לא נמנתי עמהם בעלייה ¹³⁷⁶ **שביעית** לג ד שו' 52 (עמהן); **מעשר שני** נב ג שו' 11.

אני לא נמנתי עמהן בעלייה ע"ע אני לא נמנתי עמהם בעלייה.

אני לא שמעתי מאבא, אחותי אמרה לי משמו שבת ו ד שו' 56, יד ב שו' 9, טו ד שו' 44; **ביצה** סב ד שו' 41.

אני לא שמעתי, נראין דברים מגילה עד ב שו' 51.

אני לא שמעתי מר' אלא שביעית לו ד שו' 1.

אני קורא פאה יט א שו' 20 (2x).

אני קורא עליהם כלאים לב ג שו' 41; **כתובות** לה ב שו' 45 (עליהן).

אני קורא עליהן ע"ע אני קורא עליהם.

***אני (!) שמעתי ממנו, מה מעבד ומר ר'** ¹³⁷⁷ **בבא בתרא** טו ג שו' 2 (צ"ל: אף אני) ¹³⁷⁸.

¹³⁷¹ עיין שתא"י, עמ' 574, ד"ה והכא.

¹³⁷² רוב המופעים הבאים אמורים בפי ר' יוחנן. וראה עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 243, ד"ה אמנם (ועל ר' יוחנן כ"תנא" ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 239, ד"ה הוא היה; אלבק, מחקרים, עמ' 131, הע' 3). והמופע בברכות בא בפי ר' אסי תלמידו. וראה מבוא לנוה"מ, עמ' 348, ד"ה הוא סומך.

¹³⁷³ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 208, סי' 1.

¹³⁷⁴ ראה על הירושלמי, ריש עמ' 7. וראה עוד אהצו"י, שבת, עמ' 56, ד"ה אני אין לי. ואלבק

(מחקרים, עמ' 1, סוף הע' 1) לא הגיה.

¹³⁷⁵ להגחה ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 243, ד"ה אמנם; שם, הע' 3.

¹³⁷⁶ לפירוש הלשון ראה הר"ז, מבוה"י, טז ע"א, ערך נמנה בעלייה.

¹³⁷⁷ תרגום הסיפא: מה לעשות ור' אמר.

אני שמעתיה מר', ור' לא אמר כן אלא¹³⁷⁹ גיטין מה ב שו' 4, שם שו' 10 (אמר ר' תחת אני שמעתיה מר')¹³⁸⁰.

אנן (!) ע"ע אינן (בתמיהה).

אנן אמרין (!) ע"ע אנן קיימין.

אנן אמרין... ואת אמר הכין (הסיפא בתמיהה)¹³⁸¹ מגילה עג א שו' 29-30.

אנן אמרין לה על דר', ואתון אמרין לה על דר' ע"ע דילמא תרין עובדין אינון: אנן אמרין ליה על דר', ואתון אמרין ליה על דר' (בניחותא).

אנן אמרין ליה על דר', ואתון אמרין ליה על דר' ע"ע דילמא תרין עובדין אינון: אנן אמרין ליה על דר', ואתון אמרין ליה על דר' (בניחותא).

אנן בעי (!)... ואת מייתי לן... ע"ע אנן בעיי... ואת מייתי לן... (הסיפא בתמיהה).

אנן בעיי... ואת אמר...¹³⁸² (הסיפא בתמיהה)¹³⁸³ שבת י ד שו' 36; גיטין מו ג שו' 15 (בענן; וצ"ל: בעיין¹³⁸⁴, אמרת!).

אנן בעיי... ואת אמר אכין (הסיפא בתמיהה)¹³⁸⁵ נדרים מא א שו' 2-3; קידושין סד ב שו' 64 (אכן).

אנן בעיי... ואת אמר אכן ע"ע אנן בעיי... ואת אמר אכין (הסיפא בתמיהה).

אנן בעיי... ואת מייתי לן... (הסיפא בתמיהה)¹³⁸⁶ שבועות לד א שו' 21; הוריות מו ד שו' 6-7 (בעי!).

אנן בעיין... ואתון מייתו ליה (!)... (הסיפא בתמיהה)¹³⁸⁷ סוטה כג ד שו' 35-36 (צ"ל: לן)¹³⁸⁸.

אנן בענן (!)... ואת אמרת (!)... ע"ע אנן בעיי... ואת אמר... (הסיפא בתמיהה).

¹³⁷⁸ ההגהה על פי כ"א, עמ' 96 שו' 17. ולמופע נוסף זהה ע"ע אוף (!) שמעתיה ממנו, מה מיעבד ומר ר'.

¹³⁷⁹ תרגום הסיפא: ור' לא אמר כן אלא.

¹³⁸⁰ ההגהה שלי, וליברמן מגיה: "כן אמר ר'" — ראה תוס"ר, ד, עמ' 56, שו' 37/38. וכן הגיה רבינוביץ, שתא"י, סוף עמ' 415, ד"ה אחרונים.

¹³⁸¹ תרגום: אנחנו אומרים (כלומר, שונים במשנה)... ואתה אומר כך?!

¹³⁸² לפירוש "בעיי" כאן ובשלושת הערכים הראשיים הבאים ראה מה שהערתי להלן בריש ערך "בעיי (= מבקשים לדון ולפרש)".

¹³⁸³ תרגום: אנחנו מבקשים [לדון ולפרש]... ואתה אומר...?!

¹³⁸⁴ הגהתי "בעיין" על פי לשון הירושלמי. והצורה "בענן" היא כידוע צורה בבבלי — ראה, למשל, ד' בויאריק, "עיונים בארמית בבבלי", לשוננו מ (תשל"ז), עמ' 176.

¹³⁸⁵ תרגום: אנחנו מבקשים [לדון]... ואתה אומר כך? ולפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 68, ד"ה אבל.

¹³⁸⁶ תרגום: אנחנו מבקשים [לדון]... ואתה מביא לנו...?!

¹³⁸⁷ תרגום (אחרי ההגהה): אנחנו מבקשים [לדון]... ואתם מביאים לנו...?!

¹³⁸⁸ בכ"ר: "לך" (עמ' 37 שו' 11, וברור הוא שצריך לומר "לן"). ואפשטיין מגיה "לי" תחת "ליה" — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 269, ד"ה ירוש'. ולעצם העניין, אין הבדל בין שתי ההגהות. אשר לצורה "מייתו", הנוסח בכ"ר הנ"ל: "מייתי", וצריך לומר: מייתי. והיא צורה עדיפה בעיניי.

אנן דרבבינן משגחין עלינן, ואנן מתיבין לו (!) ע"ע כגון אנן דרבבינן משגחין עלינן, ואנן מתיבין לו (!).

אנן ילפין¹³⁸⁹ **שביעית** לו ב שו' 56; **חלה** נט ב שו' 26; **גיטין** מג ג שו' 22.

אנן מרין ע"ע ואנן אמרין.

אנן משכחין ע"ע מנן אנן משכחין.

אנן סמכין עלוי¹³⁹⁰ **נידה** נ ב שו' 19.

****אנן קיימין**¹³⁹¹ **דמאי** כא ג שו' 48, כא ד שו' 1 (2x), כב א שו' 40 (אמרין)¹³⁹², כב ג

שו' 20, שם שו' 21, כד ג שו' 8, שם שו' 12 (נן), שם שו' 14, שם שו' 63 (אנן לילי,

קיימין)¹³⁹³, כו א שו' 39; **כלאים** כח א שו' 23, לא ב שו' 34; **שביעית** לו א שו' 11;

תרומות מ ב שו' 17 (2x), מב ב שו' 40, מד ב שו' 29 (קיימין); **חלה** נז ג שו' 24, נט א

שו' 18 (נן), ס א שו' 9; **ערלה** סא ב שו' 10, שם שו' 16; **ביכורים** סג ד שו' 33, סד ב

שו' 30; **שבת** ב ד שו' 19, ו ג שו' 24, יא ג שו' 27, יד א שו' 53, יד ג שו' 18, טו ג שו' 60,

יז ג שו' 21; **עירובין** כא א שו' 31, כה א שו' 31 (צ"ל: כן אנן קיימין)¹³⁹⁴, כה ב שו' 35;

(צ"ל: כן אנן קיימין)¹³⁹⁵, כו ג שו' 42; **פסחים** לב ג שו' 14, לג ב שו' 32, לד ד שו' 37,

שם שו' 42; **יומא** לח ב שו' 48; **שקלים** מח א שו' 28; **סוכה** נא ד שו' 60; **ביצה** סא ד

שו' 55, סג ב שו' 25; **מגילה** ע ב שו' 22, עא ב שו' 21, שם שו' 22, שם שו' 23; **חגיגה**

עח ב שו' 39; **יבמות** ח א שו' 26 (אינין), יב א שו' 57; **סוטה** יח ג שו' 60, כ א שו' 48,

כ ב שו' 3! (צ"ל: דאנן), שם שו' 12, שם שו' 13, כא ד שו' 5; **כתובות** כט ב שו' 35, לד

א שו' 9, לד ג שו' 35; **נדרים** מא א שו' 38, שם שו' 39; **גיטין** מח ג שו' 56, שם שו' 57,

מט א שו' 9, שם שו' 11; **נזיר** נא ב שו' 33, נב ג שו' 36, נג ד שו' 13, נה ג שו' 28, שם

שו' 35, נז ג שו' 32; **קידושין** ס ג שו' 44, סד ב שו' 4, שם שו' 5; **בבא קמא** ד א שו' 57,

שם שו' 58; **בבא בתרא** יו ב שו' 24 (נן); **שבועות** לג ג שו' 19, שם שו' 21, לו א שו' 55

(נן)¹³⁹⁶. ועיין עוד ערך: אינן (!) קיימין אלא; כל מה דאנן קיימין הכא, ב'... אנן קיימין;

כן אנן קיימין; מה אנן קיימין. וראה עוד ערך לו (!) נן וכלין קיימין.

1389 תרגום: אנחנו לומדים.

1390 תרגום: אנחנו סומכים עליו.

1391 תרגום: אנחנו עומדים. כלומר, עוסקים.

1392 להגהה ראה מהד' לונג, ו ע"א שו' 29; שם, ציון לב.

1393 להגהות ראה הנוסח בכ"ר: "קיימין הם אנן (!)" (עמ' 147 שו' 34). והסגנון הרגיל בירושלמי:

אנן קיימין.

1394 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 208, ד"ה ר' שמואל. והוא מגיה שם "כי" תחת "כן". אבל "כי"

במשמעות זו היא לשון בבלית. ואפשר לקיים את הגהתו (אם כי שלא ככוונתו) אם נקרא "כי", שהיא

לשון קצרה מן "כן". וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 342, ד"ה אלא.

1395 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 210, סד"ה נתמלאת. והוא מגיה "כי" תחת "כן". וראה מה שכתבתי

בהערה הקודמת.

1396 למופעים נוספים של ביטוי זה ע"ע מה אנן קיימין.

אנן קיימין הכא¹³⁹⁷ **חגיגה** עט ב שו' 61 (צ"ל: תמוז)¹³⁹⁸. ועיין עוד ערך: כל... דאנן קיימין (!) הכא...; כל מה דאנן קיימין הכא ב'; כל מה דאנן קיימין הכא, ב'... אנן קיימין.

אנן קיימין תמן¹³⁹⁹ **חגיגה** עט ב שו' 60, שם שו' 1400⁶².

אנן קיימן (!) ע"ע אנן קיימין.

אנן תני'... תניי דבית רבי... ע"ע אנן תנינן... תניי דבית רבי...

אנן תנינן¹⁴⁰¹ ע"ע: אוף אנן תנינן; אוף אנן תנינן דרבא; אוף אנן תנינן הדא מסייעא להדין תנייא קדמיא; אף אנן תנינן כולחן; אף אנן תנינן תרתייהו (!); ואף אנן תנינן הדא דמסייע (!) להדא דתני ר' הושעיה; וליידא מילח תנינן.

אנן תנינן... אית דלא תני...¹⁴⁰² **ברכות** ג א שו' 32.

אנן תנינן... אית תני (!) ע"ע אנן תנינן... אית תני תני...

אנן תנינן... אית תני תנו (!) ע"ע אנן תנינן... אית תני תני...

אנן תנינן... אית תני תני...¹⁴⁰³ **כלאים** כז ג שו' 40 (תנו! תחת תני)¹⁴⁰⁴; **יומא** מג ד שו' 1405³⁴; **סוכה** נג ד שו' 1406⁴⁵; **סוטה** יח ד שו' 1407²³, כ א שו' 1408¹, שם שו' 3-4, כ ד שו' 1409⁴⁵, שם שו' 1410⁴⁹; **גיטין** מט ג שו' 1411³⁶; **סנהדרין** כג ד שו' 1412⁴²; **עבודה זרה** מג א שו' 30-31 (תניי לי')¹⁴¹³.

¹³⁹⁷ תרגום: אנחנו עומדים (כלומר, עוסקים) כאן.

¹³⁹⁸ ראה ק"ע, יט סע"ב, [ה"ג], ד"ה ה"ג אין תימר.

¹³⁹⁹ תרגום: אנחנו עומדים (כלומר, עוסקים) שם.

¹⁴⁰⁰ למופע נוסף מסופק ע"ע אנן קיימין הכא.

¹⁴⁰¹ "כמעט בכל המקומות בירושלמי **אנן תנינן** הוא הנוסח הקבוע של משנה ירושלמית" וכו' (גינצבורג, פירוש, א, עמ' 100, ד"ה אנן תנינן; ההדגשה במקור).

¹⁴⁰² תרגום: אנחנו שְׁנִינוּ... יש [מי] שלא שונה... ולפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 76, אות "א". וראה עוד שם, עמ' 713, ס' 8; עמ' 736, ס' 5; עמ' 937, ד"ה בברכות.

¹⁴⁰³ תרגום: אנחנו שְׁנִינוּ... יש תנא [ש]שונה... ולדעת אפשטיין, כל המופעים של "אית תני תני" כאן מציינות ברייתות אונימיות המקבילות למשנתנו — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 74 ואילך, ס' 8; ואילו לדעת אלבק, "פשוט שבכלל כוונת הירושלמי בזה לומר שיש שינויים בין תנאים שוני המשנה **בגירסת** המשנה, שאלו שנו בגירסא זאת ואלו בגירסא אחרת. אולם נמצא גם יוצא מן הכלל שכוונו ב'אית תני' לומר שיש תנא **שחולק** על המשנה... אבל בכלל, כאמור, בוודאי כוון הירושלמי באמרו אנן תנינן וכו' לגירסות שונות במשנה" (אלבק, נוסחות, עמ' ג, ד"ה אמנם [עמ' ב]; ההדגשות במקור). ולהלן עמ' טו, אות ז, וכן עמ' כג, אות נ, הוא מסתפק שמא לא התכוון הירושלמי באותם מופעים לשינוי בנוסח המשנה אלא לברייתא.

¹⁴⁰⁴ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 78, אות ב. ולהגהה "תני" ראה שם, הע' 5. וראה עוד תוכפ"ש, כלאים, סוף עמ' 604, שו' 40.

¹⁴⁰⁵ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 79, אות ג; תוכפ"ש, חלק ז, עמ' 593, ד"ה ולפ"ז ואילך.

¹⁴⁰⁶ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 80, אות ד.

¹⁴⁰⁷ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 80, אות ה.

¹⁴⁰⁸ לפירוש העניין כאן ובמופע הבא ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 81, אות ו.

אנן תנינן... אית תניי תני ומחליף¹⁴¹⁴ חגיגה עז ד ש' 27-28.
 אנן תנינן... ותני (!) ר' חייה... ע"ע אנן תנינן... תני ר' חייה...
 אנן תנינן... ותני (!) דבית רבי... ע"ע אנן תנינן... תניי דבית רבי...
 אנן תנינן... תני (!) דבי רבי... ע"ע אנן תנינן... תניי דבית רבי...
 אנן תנינן... תני (!) דבית רבי... ע"ע אנן תנינן... תניי דבית רבי...
 אנן תנינן... תני ר' חייא... ע"ע אנן תנינן... תני ר' חייה...
 **אנן תנינן... תני ר' חייה...¹⁴¹⁵ ברכות ב א ש' 22-23 (חייא)¹⁴¹⁶; שבת ג א ש' 13¹⁴¹⁷;
 פסחים לו ג ש' 40-41¹⁴¹⁸; מועד קטן פא א ש' 32¹⁴¹⁹; יבמות ז ב ש' 6-7 (חייא)¹⁴²⁰;
 כתובות לב א ש' 29¹⁴²¹. בבא קמא ב א ש' 22-23 (ותני! תחת תני)¹⁴²²; סנהדרין כב
 ב ש' 41¹⁴²³; עבודה זרה לט ד ש' 33-34 (תנן! תחת תנינן)¹⁴²⁴.
 אנן תנינן... תניי דבי רבי... ע"ע אנן תנינן... תניי דבית רבי...
 אנן תנינן... תניי דבית רב (!)... ע"ע אנן תנינן... תניי דבית רבי...

-
- 1409 לשון הגמרא כאן: "אנן תנינן מחלוקת. אית תניי תני סתם". ולפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ,
 עמ' 84, אות ז.
 1410 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 85, אות ח.
 1411 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 86, אות ט.
 1412 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 87, אות י.
 1413 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 89, אות יא. וראה עוד: ליברמן, תוס"ר, א, סוף עמ' 100,
 ד"ה ומעיני וציין לו אפשטיין, שם, הע' 4; תוכפ"ש, מעשרות, עמ' 670, הע' 15. והוא מגיה שם ושם
 בסיפא: "אית [תניי] תני".
 1414 תרגום: אנחנו שנינו... יש תנא [ש]שונה ומחליף. והובא בתוכפ"ש, חגיגה, עמ' 1297, ש' 43.
 וראה: אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 133, אות ב; אלבק, נוסחות, עמ' ג, ד"ה אמנם [עמ' ב]. כאן שני
 החוקרים האלה מסכימים שהכוונה ב"תני" לברייתא המקבילה למשנתנו, עי"ש ושם.
 1415 תרגום: אנחנו שנינו... ר' חייא שונה...; "כלומר שר' חייא שנה בברייתא שלו ההלכה שבמשנה
 בנוסח אחר" (אלבק, מחקרים, עמ' 37, ד"ה אולם). וראה עוד אלבק, נוסחות, סוף עמ' ח, ד"ה והנה.
 ולדיין בביטוי זה ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 30, סעיף 5.
 1416 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 32, אות א.
 1417 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 32, אות ב. וראה עוד: ירוכ"פ, עמ' 18, ד"ה מתניתין
 ואילך; תוכפ"ש, שבת, עמ' 200, ד"ה עם חשיכה.
 1418 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 33, אות ג.
 1419 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 34, אות ד.
 1420 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 35, אות ה.
 1421 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 35, אות ו. וראה עוד תוכפ"ש, כתובות, עמ' 309, ד"ה
 ובירושלמי ואילך.
 1422 ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 36, אות ז; תוכפ"ש, בבא קמא, עמ' 92, ש' 1.
 1423 לפירוש העניין ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 36, אות ח; ח' אלבק, "לעריכת התלמוד הבבלי", ספר
 זכרון לאשר גולאק ולשמאול קליין ז"ל, בעריכת ש' אסף וג' שלום, ירושלים תש"ב, עמ' 11, הע' 1. וצ"ע.
 1424 לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 37, אות ט; עמ' 1104, סי' 9.

אנן תנינן... תניי דבית רבי...¹⁴²⁵ פאה יז ב שו' 44-45 (תנלי' תחת תנינן)¹⁴²⁶; **שביעית** לג ד שו' 44-43 (דבי)¹⁴²⁷; **שבת** ו ד שו' ¹⁴²⁸51, ט א שו' ¹⁴²⁹5, יב א שו' 29-30 (רבנן)¹⁴³⁰, יו ב שו' 30-31 (תנני! תחת תניי)¹⁴³¹, דבי)¹⁴³², יז א שו' 51 (תנני! תחת תניי)¹⁴³³; **שקלים** מו ג שו' 42 (ותניי! תחת תניי)¹⁴³⁴.

אנן תנן (!)... תני ר' חייה... ע"ע אנן תנינן... תני ר' חייה....

אנשא רבא ע"ע אינשא רבא.

אנשי כנסת הגדולה ברכות ד א שו' 2, יא ג שו' 26, שם שו' 33; **שקלים** מח ג שו' 48; **מגילה** עד ג שו' 9, שם שו' 16.

אנת אמרת (!), את מנא לך ע"ע אנה לא אמרית, את מנן לך.

***אסבר לר'**¹⁴³⁵ **בבא מציעא** ח ד שו' 39.

אסברי ר'¹⁴³⁶ **מעשרות** נא ג שו' 6; **עירובין** כג א שו' 27, כג ד שו' 15, כו א שו' ¹⁴³⁷35. ****אעיל עובדא קומי ר'**¹⁴³⁸ **כתובות** לג ג שו' 24; **בבא בתרא** יו ג שו' 1, שם שו' 23; **עבודה זרה** מא ג שו' 1.

¹⁴²⁵ תרגום: אנחנו שנינו... [התנאים] של בית רבי שונים... ולדעת אפשטיין, "תניי דבית רבי" היא ברייתא ש"מוצאה... בלא ספק **מבית רבי**" (מבוא לנוה"מ, עמ' 43, סי' 7, סוף ד"ה בירוש'; ההדגשה במקור; וראה עוד להלן, עמ' 47, ד"ה ברייתא). ואילו לדעת אלבק, "הירושלמי מביא בשם תני דבי רבי נוסח אחר במשנה" (אלבק, נוסחות, עמ' ה, אות ג; וציין לעצמו במחקרים, עמ' 62, ריש הע' 2); וכן הוא כותב להלן: "התניי דבית רבי **שלא הובאו** בירושלמי, **כי אם בעניינים הנשנים במשנה**, רובם בודאי יסודם רק בשינויים במשנה עצמה, ולא בברייתא 'המשלמת את סוף גדר דברי המשנה'" (אלבק, נוסחות, עמ' ח, ד"ה היוצא; ההדגשות במקור). והוא מסתפק שם, ולהלן ד"ה ואעיר, בכמה מופעים שקשה ליישב לפי שיטתו. וראה עוד אלבק, מחקרים, עמ' 182, ד"ה ואולם ואילך.

¹⁴²⁶ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 51, סי' 1.

¹⁴²⁷ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 52, סי' 2. ואפשטיין ציין שם (ד"ה ירוש') את הגירסא "דבית" בכי"ר תחת "דבי".

¹⁴²⁸ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 53, סי' 3. וראה עוד שם, עמ' 713, סי' 6.

¹⁴²⁹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 53, סי' 4.

¹⁴³⁰ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 54, סי' 5. ולהגהה "רבי" ראה: שם, עמ' 55, ד"ה בפ"ט; שם, הע' 5; אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 3, ד"ה בנוגע. וראה עוד: אהצ"ל, עמ' 118, ד"ה תניי; ירוכ"פ, סוף עמ' 161, ד"ה תניי.

¹⁴³¹ אפשטיין כלל כלל בהגהת ביטוי זה: "וצ"ל תמיד: תניי, ולא: תני" (מבוא לנוה"מ, עמ' 43, הע' 2).

¹⁴³² לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 56, סי' 6.

¹⁴³³ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 54, סי' 5. ולהגהה "תניי" ראה שם, עמ' 55, ד"ה ירוש'.

¹⁴³⁴ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 56, סי' 7 (ולהגהה "תניי" ראה שם, עמ' 57, ד"ה ירוש').

וראה עוד תוכפ"ש, עמ' 668, ד"ה ולהלן.

¹⁴³⁵ תרגום: הסביר לר'.

¹⁴³⁶ תרגום: הסביר לי ר'.

¹⁴³⁷ למופע נוסף שנשתבש ע"ע סבר ר' (בינוני).

¹⁴³⁸ תרגום: הכניס את המעשה לפני ר'.

אעיל עובדא קומי ר' וקומי ר' 1439 כתובות ל ד ש' 51; גיטין מו ד ש' 40.
 **אעלון עובדא קומי ר' 1440 חלה נט ג ש' 6; כתובות לד ב ש' 32; נדרים לט ב ש' 26; קידושין ס א ש' 49, ס ג ש' 55; בבא בתרא יו ב ש' 9.
 אף (מדרשית) יומא מג ד ש' 41 (2x)?; נזיר נה ג ש' 5.
 אף (!) ע"ע: אף הוא; הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה); מה... אף....
 אף... כן שבועות לג ג ש' 27-28, שם ש' 144131. ועיין עוד ערך: כשם ש-... אף... כן; מה... אף... כן (?).
 אף אית ליה 1442 פסחים כז א ש' 36.
 אף אנא סבור (!) כן ע"ע אוף אנא סבר כן.
 אף אנא סבר כן ע"ע אוף אנא סבר כן.
 אף אני ברכות ו ג ש' 29, יב ב ש' 28; סנהדרין כה א ש' 57 (2x) 1443, כט א ש' 76.
 אף אני אביא ע"ע מה... אף אני אביא....
 אף אני אומר מגילה עג ד ש' 15.
 אף אני ארבה ע"ע: מה... אף אני ארבה...; מה... אף אני ארבה... ומוציא....
 אף אני לא אמרתי אלא שקלים מח ג ש' 12.
 אף אגן (!) אמרין 1444 ביצה ס ב ש' 11 (ואוף ול"ג לה! 1445, ואגן); תענית סד ב ש' 9: (ל"ג אף, צ"ל: ואגן) 1446. וע"ע ואגן אמרין.
 אף אגן נמי (!) תנינן ע"ע אוף אגן תנינן.
 אף אגן נמי (!) תנינן תרתייהו (!) ע"ע אף אגן תנינן תרתייהו (!).
 אף אגן תנינן ע"ע אוף אגן תנינן.
 אף אגן תנינן דרבא ע"ע אוף אגן תנינן דרבא.

1439 תרגום: הכניס את המעשה לפני ר' ולפני ר'.
 1440 תרגום: הכניסו את המעשה לפני ר'.
 1441 ישנו מופע נוסף מסופק של ביטוי זה: ראש השנה נח א ש' 24 — ראה מה שכתבתי לביטוי דומה בהערה האחרונה בערך "אף ב-... כן". ולמופע נוסף שנשתבש ע"ע כשם ש-... אף....
 1442 תרגום: גם יש לו. כלומר, גם הוא סובר.
 1443 המופע הכפול הזה אינו דומה לשאר המופעים, שכאן לא יתכן בלי "אף", עי"ש.
 1444 תרגום (אחרי ההגהה): ואנחנו אומרים.
 1445 להגהה ראה ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 461, ד"ה אמר ליה. והנוסח אחרי ההגהה הוא הנוסח שבגוף כי"ל (ועמ' 598 ש' 6, כפי שציין. וכן הוא בשרי"ר, עמ' 160 ש' 9: "ואגן אמרין", כפי שציין. אבל ב"מחקרים" (ועמ' 318, ד"ה נציע) הוא מגיה: "ואוף אגן אמרין". והנראה שלא התכוון שם אלא להציע את הגירסא של ר' אלעזר אזכרי בסוגיא, עי"ש בהמשך. וראה שם, הע' 131.
 1446 הנוסח כאן בכי"ל: "ואגן אמרין" (ועמ' 620 ש' 4), והוגה "אף" בין השורות, והו"ו נמחקה. ונראה לי שהעיקר כגירסת גוף כי"ל. וכן הוא במקבילות: בפסחים לב ע"ב ש' 57 (לביצה) ובברכות יד ע"א ש' 6 (לתענית) — ע"ע ואגן אמרין. ושני המופעים של הביטוי הזה נאמרו בפי ר' מנא לר' חזקיה.

אף אנן תנינן כולהן¹⁴⁴⁷ שבת ב ד ש' 46.

אף אנן תנינן תרתיהון (!)¹⁴⁴⁸ כלאים כח ג ש' 59 (ואף); תרומות מד א ש' 36 (אף ל'י, ואנן); חלה נט א ש' 44 (ואף); סוכה נב ג ש' 29; כתובות לג ב ש' 40 (אנן נמי!); גיטין מו ד ש' 11; שבעות לח א ש' 28 (נן, צ"ל בכולם: תרתיהון¹⁴⁴⁹).

אף את ברכות ו א ש' 5; חגיגה עז ג ש' 31; מועד קטן פג א ש' 19; יבמות טו א ש' 21; גיטין מג א ש' 27, מד ג ש' 11 (אתה)¹⁴⁵⁰.

אף אתה ע"ע אף את.

אף אתה אל תתמה על קידושין נח ב ש' 36, שם ש' 40.

אף ב' (!) ע"ע אף ב'... כן.

אף ב'... וב'... וב'... וב'... כן שביעית לד א ש' 10.

**אף ב'... וב'... כן ברכות ד ב ש' 8; מגילה עג א ש' 43-44; בבא קמא ד ג ש' 14518.

אף ב'... כך ע"ע אף ב'... כן.

**אף ב'... כן ברכות ג א ש' 1, ד ב ש' 9; כלאים כז ד ש' 64, כז ד ש' 64 - כח א ש' 1; שביעית לה א ש' 26, שם ש' 28-29, לו א ש' 4, לט ד ש' 30; תרומות מב ג ש' 49, מג ב ש' 6 (ואף), מה ב ש' 55 (3x), שם ש' 56 (5x), מח א ש' 8 (ו-), שם ש' 9-8 (ו-); מעשרות מח ג ש' 47, מח ד ש' 41, מט ב ש' 21, נ א ש' 3, נא ד ש' 57 (ו-); מעשר שני נד א ש' 26; ערלה סא ב ש' 42-43; שבת ו ב ש' 25, יז ב ש' 36 (כן ל'י!)¹⁴⁵², שם שם (ו-), שם ש' 38 (2x; אפ'י), שם ש' 58 (כן ל'י!)¹⁴⁵³, שם ש' 59, שם

¹⁴⁴⁷ תרגום: גם אנחנו שְׁנִינוּ את כולן. כלומר, שנינו במשנתנו את הדברים שפירטה הברייתא,

ע"ש.

¹⁴⁴⁸ תרגום: גם אנחנו שְׁנִינוּ את שתייהן. כלומר, את שני הדברים; עייני עליהם.

¹⁴⁴⁹ הנוסח בכ"ד במופע שבתרומות: "תרתיהן" (עמ' 229 א ש' 9, ובמופע שבכלאים: "תרתיהו"! (עמ' 2168 א ש' 8), וצריך לומר: תרתיהן. וכן צריך להיות בכל המופעים שְׁפָּעָד. והצורה "תרתיהון" שבד"ו היא צורת כלאים של זכר ונקבה. וראה עוד מה שהערתי בעניין הזה במבוא, עמ' קכו, סוף סי' 1.

¹⁴⁵⁰ ביטוי זה נמצא פעם נוספת בסיפא של הביטוי "מה... אף...": "שבת טו א ש' 54. ולשון הגמרא בעירובין כג ע"ד ש' 43: "אמר ליה מה את משכח עלייהו הילכות עירובין"; ובכ"ל: "אן את" וכו' (עמ' 414 ש' 12), ונמחקה "אן", ונוסף לפניו על הגליון על ידי המגיה: "לא רבי מאיר דר' מאיר אמר על ידי עירוב ועל ידי שיתוף אמר ליה מה". וליברמן (ירוכ"פ, ריש עמ' 318, ד"ה מאן) העתיק בשגגה מוגף כ"ל: "אן מה (!) את", ונדחק בפירושו המאמר. ועדיין הפירוש צ"ע, אבל לשון כ"ל ניתן להתפרש כ"אין את" בתמיהה, או שיש להגיה אותו "אף את", כדלקמן שם ש' 54 בד"ו: "אמר להו אף אתם משכחין עלינו הילכות עירובין". ואם הגהה זו נכונה, הרי לנו מופע נוסף של ביטוי זה. ובגיטין מג ע"ב ש' 60: "אין". והגיה ליברמן: "אף אתה" — ראה תוכפ"ש, גיטין, עמ' 775, ש' 1. והרי לנו עוד מופע של ביטוי זה, אלא שהביטוי שם הוא דיאלוגי.

¹⁴⁵¹ ליברמן נוטה להגיה כאן על דרך אולי: "אף ב'... נאמר כן" — ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 116,

ש' 82. וישנם עוד שני מופעים ספק תנאיים של ביטוי זה: ברכות ד ד ש' 45-46; מגילה עג א ש' 18-19. וראה מה שכתבתי להלן בסוף ערך "אף ב'... כן".

¹⁴⁵² להגהה ראה המקבילה בפסחים לג ע"ד ש' 19 הרשומה להלן פְּעָרָד.

¹⁴⁵³ להגהה ראה המקבילה ביבמות ט ע"א ש' 44 הרשומה להלן פְּעָרָד.

****אף ב'... כן** (המשך) ש' 60 (כן ליל¹⁴⁵⁴), שם שם (ר-); **פסחים** כח ב ש' 24-25, לג ד ש' 19 (2x), שם ש' 20-21, שם ש' 21, לז א ש' 8-9; **יומא** מג ג ש' 30, שם ש' 33; **סוכה** נב ב ש' 18, נד א ש' 42, שם ש' 42-43, שם ש' 44 (2x); **מגילה** עא ג ש' 58, עג א ש' 44; **חגיגה** עו א ש' 22; **יבמות** ד א ש' 51, ו ב ש' 48, ט א ש' 44 (2x), שם ש' 45-46, שם ש' 46; **סוטה** יו ג ש' 9; **כתובות** כו ג ש' 24-25, לב ב ש' 37, שם ש' 46; **גיטין** מה א ש' 16, מו ד ש' 23 (וכך), מח ד ש' 3 (2x)¹⁴⁵⁵, שם ש' 4, שם ש' 37, שם ש' 39, שם ש' 40, שם ש' 41, מט א ש' 6-7; **נזיר** נד ד ש' 48; **קידושין** סג ד ש' 15-16, סד ב ש' 23; **בבא קמא** ו א ש' 26; **סנהדרין** כא ג ש' 60-61; **שבועות** לג ג ש' 53-54, לד ב ש' 30-31, שם ש' 34 (אוף), לה ג ש' 14, לו ב ש' 26 (אין!) תחת אף¹⁴⁵⁶, שם ש' 37, לז א ש' 17 (2x); **הוריות** מה ד ש' 51, מז ב ש' 43, מז ד ש' 49¹⁴⁵⁷. ועיין עוד ערך: ואמר אף ב'... כן; כמה דאת אמר... אף ב'... כן. וראה עוד ערך: אף ל'...

כן; אף למידת הדין כן; אף לעניין... כן.

אף בית הלל מודו ע"ע אף בית הלל מודיי.

אף בית הלל מודיי¹⁴⁵⁸ **פאה** יז ב ש' 50, שם ש' 53 (מודו).

אף בית שמאי מודה (!) בה, ואף ר' מודה בה, ולא כר' ע"ע ואף בית שמאי מודיי בה, ואף ר' מודיי (!) בה, ולא כר'.

אף בית שמאי מודיי¹⁴⁵⁹ **פאה** יז ב ש' 48 (מודין), שם ש' 52; **מעשר שני** נג ג ש' 55 (אוף).

אף בית שמאי מודין ע"ע אף בית שמאי מודיי.

אף בשאר כל הדברים חלוק ר' **עבודה זרה** מ ג ש' 10.

****אף הוא**¹⁴⁶⁰ **ברכות** יא ג ש' 4; **פאה** כ ד ש' 32; **דמאי** כא ד ש' 28, שם ש' 30, כג ב ש' 34, כה ב ש' 36; **שביעית** לג ב ש' 1, לה א ש' 23, לח א ש' 26; **תרומות** מד ד ש' 27, מא ד ש' 37; **מעשרות** מט ד ש' 46; **חלה** נט ד ש' 52; **שבת** ד ב ש' 36, שם

¹⁴⁵⁴ להגהה ראה המקבילה ביבמות ט ע"א ש' 45-46 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

¹⁴⁵⁵ המופע הראשון בלשון שאלה, והשני בניחותא — ראה תוכפ"ש, גיטין, עמ' 865, ש' 4-5.

¹⁴⁵⁶ להגהה ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 260, הע' 7. וכסגנון זה להלן, ש' 37.

¹⁴⁵⁷ ישנם מופעים נוספים ספק תנאיים של ביטוי זה, ואלה הם: **חלה** נט א ש' 51; **שקלים** מח

א ש' 9; **חגיגה** עו ג ש' 15; **יבמות** ה א ש' 30; **גיטין** מט א ש' 6-7; **קידושין** סג ד ש' 15-16; **סנהדרין** כד ד ש' 55. ואף על פי שכולם מופיעים בברייתות (הדבר מסופק רק במופע של חגיגה), ספק אצלי אם הביטוי הזה הוא לשון הבריתא, או לשון התלמוד שסיכם את עניינה בלשוננו. מכל מקום, נראה לי קרוב לוודאי שהמופעים שבגיטין וקידושין (וכן המופע שבקידושין סג ע"ג ש' 13-14, ונרשם להלן בהערה לערך "אף ל'... כן") הם תנאיים. ומוסקוביץ (טרמינולוגיה, עמ' 589, הע' 143) מוסיף את המופעים הבאים כפרפרזות של ברייתות: ברכות ד ע"ד ש' 45-46; ראש השנה נח ע"א ש' 24; מגילה עג ע"א ש'

19-18.

¹⁴⁵⁸ תרגום: גם בית הלל מודים.

¹⁴⁵⁹ תרגום: גם בית שמאי מודים.

¹⁴⁶⁰ לפירוש הביטוי במשנה ראה מבוא לנז"מ, סוף עמ' 1019, ד"ה אלא.

*****אף הוא** (המשך) שו' 37, ה ב שו' 48, ו ג שו' 30, ו ד שו' 18, שם שו' 19, יא א שו' 25, יג ג שו' 31 (א2), טו ג שו' 64, יז א שו' 3; **עירובין** יח ב שו' 54, יט ד שו' 44 (אוף), כ א שו' 8, שם שו' 45, כא ד שו' 29 (אוף), כג ד שו' 46, שם שו' 49; **פסחים** לא א שו' 15, שם שו' 50 (הוא ל"ו)¹⁴⁶¹; **יומא** לט ב שו' 47, לט ד שו' 28; **שקלים** מז ב שו' 56; **ביצה** ס ב שו' 38, ס ג שו' 31, שם שו' 32, סא א שו' 12, סא ב שו' 1, סא ג שו' 41; **תענית** סג ג שו' 36, שם שו' 37; **מגילה** עד ד שו' 8; **חגיגה** עה ב שו' 18, שם שו' 22, עט ד שו' 8, שם שו' 9; **מועד קטן** פ ג שו' 39, פא ב שו' 36; **יבמות** טו א שו' 23; **נדרים** מא ג שו' 27; **גיטין** מג א שו' 36, מד ג שו' 13; **נזיר** נא ד שו' 42; **בבא קמא** ה א שו' 9, ז א שו' 9; **בבא מציעא** ט א שו' 57, י ג שו' 25; **סנהדרין** כא ד שו' 36 (אוף)¹⁴⁶²; **עבודה זרה** מ ג שו' 41, מג א שו' 146327.

אף הוא אומר ברכות ו ג שו' 29.

אף הוא אית לה כהדא דתני בר קפרא¹⁴⁶⁴ **כתובות** כד ד שו' 44.

אף הוא חזר ואמר דכוותהון¹⁴⁶⁵ **כתובות** כה ב שו' 12.

אף הוא חזר וסבר דכוותהון¹⁴⁶⁶ **כתובות** כה ב שו' 11.

אף היא¹⁴⁶⁷ **מעשר שני** נה ד שו' 46; **ערלה** סא ג שו' 14 (אוף, צ"ל: הוא¹⁴⁶⁸); **שקלים** מו א שו' 28; **מועד קטן** פ ג שו' 4; **יבמות** טו א שו' 25, טו ב שו' 10; **סוטה** כג ג שו' 15; **כתובות** לד א שו' 53; **גיטין** נ ד שו' 36 (אוף); **סנהדרין** כח א שו' 9¹⁴⁶⁹.

אף הכא ע"ע אוף הכא.

אף הכא כאן (!) ע"ע אוף הכא כן.

אף הכא כן ע"ע אוף הכא כן.

¹⁴⁶¹ ההגהה על פי שרי"ר, עמ' 115 שו' 29 — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 441, ד"ה אף מתבייש.

¹⁴⁶² המופע הזה שונה משאר המופעים שפערד, כי הכוונה בו "אוף" ממש, והמילה "אוף" בו היא הכרחית, ע"ש, ואילו ברוב המקומות האחרים ניתן למחוק את המילה "אף" מבלי שינוי במשמעות. וזהו טעם הספק כאן — ספק של שייכות.

¹⁴⁶³ ביטוי זה נמצא פעם נוספת בסיפא של הביטוי "מה... אף...": **סנהדרין** כט א שו' 9, והוא ספק תנאי. ולמופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע אף היא. וליברמן מוסיף עוד מופע בעירובין יח ע"ב שו' 54 על פי האו"ז — ראה ירוכ"פ, עמ' 219, ד"ה דרב אמר.

¹⁴⁶⁴ תרגום: גם הוא יש לו כ[ברייטא] הזאת ששונה בר קפרא. כלומר, גם הוא סובר כברייתא של בר קפרא.

¹⁴⁶⁵ תרגום: גם הוא חזר ואמר כמותם.

¹⁴⁶⁶ תרגום: גם הוא חזר וסבר כמותם.

¹⁴⁶⁷ לפירוש הביטוי במשנה ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 1019, ד"ה אלא. וציין לו ליברמן, תוכפ"ש,

סוטה, עמ' 676, ד"ה ברם.

¹⁴⁶⁸ עיין מבואות לסה"א, עמ' 490, סוף הע' 24.

¹⁴⁶⁹ ההוראה של "אף" כאן היא אף ממש, ואין כאן עניין סגנוני. לכן ספק אם יש לכלול מופע זה בפערד. וליברמן הוסיף מדעתו עוד מופע של הביטוי בבבא בתרא יד ע"ב שו' 25 — ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 343, ד"ה אמנם; אלא שהיא הגהה על דרך הוה אמינא, שחזר בו ממנה שם אחר כך. ואמנם, אין היא מתאשרת מכ"א, עמ' 89 שו' 113.

אף הם ע"ע אף הן.

****אף הן**¹⁴⁷⁰ **שביעית** לז א ש' 28; **מעשר שני** נו א ש' 8; **חלה** ס ב ש' 60; **שבת** ט ד ש' 225; **פסחים** כז ד ש' 24; **יומא** מ ג ש' 14 (הם); **ראש השנה** נח א ש' 14; **בבא בתרא** יד ד ש' 15.

אף הראשון (!) במחלוקת ע"ע אף הראשונה במחלוקת.

אף הראשונה במחלוקת **ערלה** סב א ש' 147154; **נדרים** מא א ש' 32 (הראשון!!)¹⁴⁷². **אף זה** **כלאים** כח א ש' 41, שם ש' 42; **מעשר שני** נב ג ש' 29; (ל"ג)¹⁴⁷³, שם ש' 31; **חגיגה** עט ד ש' 47; **עבודה זרה** מ א ש' 18¹⁴⁷⁴.

אף זו **יומא** לח ב ש' 147557.

אף ל-... כן **מעשר שני** נד ב ש' 63; **גיטין** מד ב ש' 147648.

אף למידת הדין כן **שביעית** לט ג ש' 36 (אם! תחת אף)¹⁴⁷⁷; **כתובות** כט ג ש' 55; **נדרים** מ ב ש' 36; **גיטין** מו ג ש' 46 (+היא!); **קידושין** סג ג ש' 113.

אף למידת הדין כן היא (!) ע"ע אף למידת הדין כן.

אף לענין... כן **פאה** יט א ש' 34; **תרומות** מא א ש' 21-22 (ו-), מה ב ש' 26 (ו-); **מעשרות** נא ב ש' 52-53; **מעשר שני** נה ב ש' 8; **חלה** נט ד ש' 44-45; **ערלה** סא ב ש' 45 (לענין); **שבת** ז ב ש' 57; **עירובין** יט ב ש' 47, כג ג ש' 34-35 (לענין); **כתובות** כה ד ש' 25-26; **גיטין** מז ד ש' 50. וראה עוד ערך כמה דתימר לענין... וכן... לענין... וכן (!).

אף לענין... כן ע"ע אף לענין... כן.

¹⁴⁷⁰ לפירוש הביטוי במשנה ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 1019, ד"ה אלא.

¹⁴⁷¹ ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 240.

¹⁴⁷² ההגהה כאן על פי המופע הקודם. ואפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 1049, אות ג) וליברמן (ותוכפ"ש,

נדרים, ריש עמ' 463) לא הגיהו.

¹⁴⁷³ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

¹⁴⁷⁴ ישנם מופעים נוספים של ביטוי זה, בסיפא של הביטוי "מה... אף...", ואלה הם: **דמאי** כד א

ש' 45; **מעשר שני** נה ב ש' 22; **פסחים** לו ד ש' 42; **יבמות** ה ד ש' 55, שם ש' 57; **קידושין** נט ב ש' 27; **סנהדרין** כה א ש' 16. וכן ישנם שני מופעים נוספים בסיפא של הביטוי "או מה... אף...": **פסחים** לו ד ש' 43 (אין); **יבמות** ה ד ש' 55 (אין).

¹⁴⁷⁵ לא כללתי את המופע שביבמות יד ע"ב ש' 50, לפי שהוא לשון הפיסקא ממשנת יבמות פי"ד

מ"ג: "אף זו כיצוא בה" — ראה שתא"י, ריש עמ' 360, ד"ה ולא עדות. ובמקבילה בגיטין מז ע"א ש' 47 בשיבוש: "אף אביו (!)". וישנם מופעים נוספים של ביטוי זה, בסיפא של הביטוי "מה... אף...", ואלה הם: **ברכות** יא ב ש' 8; **מעשר שני** נד א ש' 61, שם ש' 63; **חלה** נז ד ש' 15, נט א ש' 14; **ערלה** סב א ש' 5 (2x); **יומא** לח א ש' 30, שם ש' 35; **ביצה** סב א ש' 48; **מגילה** ע א ש' 12, שם ש' 13, עד ד ש' 55, עה א ש' 14; **סוטה** יט ב ש' 3, שם ש' 5; **קידושין** נח ב ש' 31. וכן ישנו מופע אחד נוסף בסיפא של הביטוי "או מה... אף...": **סוטה** יט ב ש' 5 (אין).

¹⁴⁷⁶ ישנו מופע נוסף מסופק של ביטוי זה: **קידושין** סג ג ש' 13-14. וראה מה שהערתי לעיל בסוף

ערך "אף ב-... כן".

¹⁴⁷⁷ להגהה ראה הלכות הירושלמי, עמ' נא, הע' 45.

אף נן תנינן תרתייהון (!) ע"ע אף אנן תנינן תרתייהון (!).

אף על גב (!) ע"ע אף על גב כן.

אף על גב דאית ליה¹⁴⁷⁸ **שבועות** לד ג שו' 61.

אף על גב דאמר את (!) ע"ע אף על גב דאת אמר.

אף על גב דאמר ר'... מודה ר'...¹⁴⁷⁹ **יבמות** יב ג שו' 29.

אף על גב דאת אמר¹⁴⁸⁰ **פסחים** לה ב שו' 42 (דתימר); **ראש השנה** נח א שו' 6 (דאמר

אתנא); **מגילה** ע ד שו' 7, עד ד שו' 37; **כתובות** כה א שו' 22 (דתימר); **נדרים** מ ד שו' 50

(דתימר); **מא** ג שו' 36 (דתימר); **עבודה זרה** מג ד שו' 51, שם שו' 52. ועיינן עוד ערך ואף

על גב דאת אמר... מודה....

אף על גב דו פליג על רבנין, לא עבד עובדא דכוותיה¹⁴⁸¹ **דמאי** כג ג שו' 25.

אף על גב דו פליג עלוי ע"ע אתיא דר' כר' אף על גב דו פליג עלוי.

אף על גב דלא אמר ר' (!) דא מילתא, אמר דכוותיה ע"ע אף על גב דלא אמר

ר' רבי הדא מילתא, אמר דכוותיה.

אף על גב דלא אמר ר' דכי (!) הדא מילתא, אמרה (!) דכוות' ע"ע אף על גב

דלא אמר ר' רבי הדא מילתא, אמר דכוותיה.

אף על גב דלא אמר ר' (!) הדא מילתא, אמר דכוותיה ע"ע אף על גב דלא אמר

ר' רבי הדא מילתא, אמר דכוותיה.

אף על גב דלא אמר ר' רבי הדא מילתא, אמר דכוותיה¹⁴⁸² **חלה** נח ג שו' 46 (רבי

לילי), נח ד שו' 5; **ביכורים** סד א שו' 45 (רבי לילי); **שבת** ט ב שו' 39 (רבי לילי, דא,

דכוותיה); **עירובין** כ א שו' 10 (דכי¹⁴⁸³, אמרה! תחת אמר², דכוות').

אף על גב דלא תנינן ע"ע והא קדמיתא לא תנינן..., וכא אף על גב דלא תנינן....

אף על גב דלא תנינתה¹⁴⁸⁴ **ברכות** ד א שו' 47.

אף על גב דלית ליה לר'... אית ליה...¹⁴⁸⁵ **פסחים** כז ד שו' 58-59.

****אף על גב דלית ר'... מודה...**¹⁴⁸⁶ **גיטין** מז ב שו' 36-37 (דלית לילי, דר' רבנא וצ"ל:

דלית ר' רבי¹⁴⁸⁷, **בבא בתרא** יז ג שו' 53-54.

¹⁴⁷⁸ תרגום: אף על פי שיש לי. כלומר, שאני סובר.

¹⁴⁷⁹ תרגום: אף על פי שאומר ר'... מודה ר'....

¹⁴⁸⁰ תרגום: אף על פי שאתה אומר.

¹⁴⁸¹ תרגום: אף על פי שהוא חלוק על החכמים, [הוא] לא עושה מעשה כמותו.

¹⁴⁸² תרגום: אף על פי שלא אמר ר' רבי דבר זה, אמר כמותו. רשימה מלאה של המופעים באה

אצל ליברמן, מחקרים, עמ' 167, ד"ה חלה; ירוכ"פ, ריש עמ' 126, ד"ה א"ר מנא.

¹⁴⁸³ להגהה "רבי" ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 247, ד"ה אמר ר' מנא.

¹⁴⁸⁴ תרגום: אף על פי שלא שנינו אותה. כלומר, את העניין הזה.

¹⁴⁸⁵ תרגום: אף על פי שאין לו לר'... יש לו.... כלומר, אף על פי שאינו סובר את הדין הזה במקרה

הראשון, הוא סובר אותו במקרה השני, עי"ש.

¹⁴⁸⁶ תרגום: אף על פי שאין ר'... [הוא] מודה....

¹⁴⁸⁷ להגהות ראה: שתא"י, עמ' 420, ד"ה א"ר מנא; תש"ק, עמ' 83, סי' 136; ליברמן, יוונית, עמ' 3,

ד"ה כך; שם, הע' 12 והע' 13.

אף על גב דר' אמר... מודי הוא ב'...

אף על גב דלר' (!) עביד... מודה...¹⁴⁸⁸ כתובות ל ג ש' 38-39 (צ"ל: דר').
אף על גב דנצחי ר' בדינא, הלכה¹⁴⁸⁹ כתובות כז ד ש' 64 (דנצחיה, בדינה)¹⁴⁹⁰;
סנהדרין כה ג ש' 58.

אף על גב דנצחיה (!) ר' בדינה, הלכה ע"ע אף על גב דנצחי ר' בדינא, הלכה.
אף על גב דר'... אית ליה...¹⁴⁹¹ כלאים כז ב ש' 43; שבת ו א ש' 9.
אף על גב דר' (!) מודי... ע"ע אף על גב דר' אמר... מודי...
אף על גב דר' אומ' (!) מודה הוא הכא... ע"ע אף על גב דר' אמר... מודי הוא
הכא....

אף על גב דר' אומר (!) מודה... ע"ע אף על גב דר' אמר... מודי...
אף על גב דר' אומר (!) מודה הוא הכא... ע"ע אף על גב דר' אמר... מודי הוא
הכא....

אף על גב דר' אמר¹⁴⁹² ביכורים סד ב ש' 41.
אף על גב דר' אמר¹⁴⁹³... ובלבד... עירובין כ ג ש' 48-49, כב א ש' 24-25.
אף על גב דר' אמר... מודה... ע"ע אף על גב דר' אמר... מודי...
אף על גב דר' אמר... מודה (!) בה... ע"ע אף על גב דר' אמר... מודי הוא הכא....
אף על גב דר' אמר... מודה הוא הכא... ע"ע אף על גב דר' אמר... מודי הוא הכא....
אף על גב דר' אמר... מודה ר'...¹⁴⁹⁴ יבמות יב ג ש' 27.

אף על גב דר' אמר... מודו (!) ... ע"ע אף על גב דר' אמר... מודי...
אף על גב דר' אמר... מודי...¹⁴⁹⁵ כלאים כז א ש' 47 (מודה); ערלה סא ד ש' 4-5;
עירובין כג ב ש' 47-48 (אומר; מודה), שם ש' 52-53 (אומר; מודה), כג ד ש' 40-41
(מודה); פסחים לד ג ש' 22-23 (מודה); יבמות ה ג ש' 16 (מודו), שם ש' 27-28, ו ג
ש' 2-3, שם ש' 4-5 (אמר ליל), שם ש' 7-8, יג א ש' 3-4 (מודה); כתובות כח ד ש' 28-29
(מודה); גיטין מו ב ש' 11-12 (מודה); קידושין סד ג ש' 62-63 (מודה), שם ש' 64 (מודה),
סד ד ש' 3-4 (מודה); סנהדרין כה ב ש' 19-20 (מודה), כה ג ש' 16-17 (מודה), ל ג
ש' 47 (מודה)¹⁴⁹⁶.

אף על גב דר' אמר... מודי הוא ב'...¹⁴⁹⁷ שביעית לט ב ש' 54-55.

- 1488 תרגום (אחרי ההגהה): אף על פי שר' עושה... [הוא] מודה....
1489 תרגום: אף על פי שניצח אותי ר' בדין (כלומר, במשא ומתן), הלכה.
1490 כאן חסר תואר החכם, ושמו קטוע: "יעקב" תחת "ר" יעקב בר אבא" שבמקבילה שבסנהדרין
הרשומה לקמן בְּעַרְד. ואפשר שזהו לשונו המקורי של רב, עיי"ש.
1491 תרגום: אף על פי שר'... יש לו... כלומר, הוא סובר....
1492 תרגום: אף על פי שר' אומר.
1493 תרגום: אף על פי שר' אומר.
1494 תרגום: אף על פי שר' אומר... מודה ר'....
1495 תרגום: אף על פי שר' אומר... מודה....
1496 למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע מודה.
1497 תרגום: אף על פי שר' אומר... מודה הוא ב'....

אף על גב דר' אמר... מודי הוא הכא...

אף על גב דר' אמר... מודי הוא הכא...¹⁴⁹⁸ דמאי כד ד שו' 44-45 (מודה)¹⁴⁹⁹, כה ב שו' 42; **כלאים** ל א שו' 22-23 (מודה); **תרומות** מג א שו' 11-12 (ו', מודה); **שבת** טו ג שו' 3-4; **יבמות** ה ג שו' 42-43 (מודה); **כתובות** כו ג שו' 2-3 (אומ' מודה), כט א שו' 42-43 (אומר, מודה); **נזיר** נא א שו' 30-31 (מודה), שם שו' 31 (מודה), שם שו' 32 (מודה); **קידושין** סב ב שו' 15-16 (מודה, הוא ל'י, בה וצ"ל: כה?)¹⁵⁰⁰.

אף על גב דר' אמר תמן... מודי הוא הכא...¹⁵⁰¹ חלה נח ג שו' 22-23. וראה עוד ערך ואף (!) על גב דר' אמר תמן... מודי....

אף על גב דר' פליג ב'... מודה הוא הכא...¹⁵⁰² **כלאים** כח א שו' 38-39.

אף על גב דר' פליג על רבנין... מודה הוא הכא...¹⁵⁰³ **עירובין** כב א שו' 17-18.

אף על גב דר' רבו (!)... מודה... ע"ע אף על גב דלית ר'... מודה....

אף על גב דת אמר... והוא ש'... ע"ע אף על גב דתימר... והוא ש'....

אף על גב דת מר ע"ע אף על גב דאת אמר.

אף על גב דת מר... וכא...¹⁵⁰⁴ **עבודה זרה** מא ב שו' 28-29.

אף על גב דתימ' ע"ע אף על גב דאת אמר.

אף על גב דתימר ע"ע אף על גב דאת אמר.

אף על גב דתימר... והוא ש'...¹⁵⁰⁵ **שבת** יו א שו' 45; **חגיגה** עו ג שו' 61-62 (דת אמר); **נדרים** מב ב שו' 11-12.

אף על גב כן¹⁵⁰⁶ **סנהדרין** כח ג שו' 5 (כן ל'י!), כט א שו' 49, שם שו' 53¹⁵⁰⁷.

****אף על פי כן פאה כא ב שו' 4; דמאי כג א שו' 48; תרומות מח ב שו' 6; יבמות ו ב שו' 33, יג ג שו' 53; כתובות כד ד שו' 56 (ו', ל ב שו' 63; בבא בתרא יו ב שו' 63; סנהדרין כג ג שו' 45¹⁵⁰⁸.**

אף על פי כן זה עומד בשמועתו וזה עומד בשמועתו עירובין כא א שו' 58; פסחים לג ב שו' 38.

¹⁴⁹⁸ תרגום: אף על פי שר' אומר... מודה הוא כאן....

¹⁴⁹⁹ רטנר מוחק "הכא" כאן — ראה אהצו"י, ריש עמ' 117, ד"ה מודה. ונראים דבריו.

¹⁵⁰⁰ ההגהות שלי. ושתא"י (ריש עמ' 455, ד"ה אע"ג) הגיה בדרך אחרת. וצ"ע.

¹⁵⁰¹ תרגום: אף על פי שר' אומר שם... מודה הוא כאן....

¹⁵⁰² תרגום: אף על פי שר' חלוק ב'... מודה הוא כאן....

¹⁵⁰³ תרגום: אף על פי שר' חלוק על החכמים... מודה הוא כאן....

¹⁵⁰⁴ תרגום: אף על פי שאתה אומר... כאן.... ולא הגהתי "הכא" תחת "וכא", כי אפשר לפרש את

הוי"ו של "וכא" כוי"ו הניגוד. וכסגנון זה עיין לקמן, ערך "אפילו כמאן דאמר תמן... הכא...", במופע שבעבודה זרה.

¹⁵⁰⁵ תרגום: אף על פי שאתה אומר... והוא ש'....

¹⁵⁰⁶ תרגום: אף על פי כן.

¹⁵⁰⁷ למופע נוסף ראה מה שהערתי בערך "אפילו כן" לבבא מציעא י ע"ב שו' 19.

¹⁵⁰⁸ ישנו מופע דומה בלשון הדיוט, בפסחים לא ע"ג שו' 4: "אף על פי כד". ובכ"ל: "א'ע'פ'כ'"

(עמ' 451 שו' 31), והסדר פתר "כד" תחת "כן". ובקו"א: "אפילו כן" (שרי"ר, עמ' 320, סי' פה [הראשון]; בדפוס הראשון בטעות: "בן"!).

אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר (!) מועד קטן פ ג שו' 26.

אף קדמייתא¹⁵⁰⁹ על דר' מקשי¹⁵¹⁰ פאה יח ג שו' 18.

אף ר' אית ליה¹⁵¹¹ דמאי כה ב שו' 62 (אוף); יומא לח א שו' 41; כתובות כה ד שו' 22;

נדרים מב ד שו' 4 (אוף); קידושין סג ב שו' 9.

אף ר' אמר (!)... מודה הוא הכא...¹⁵¹² יבמות יב א שו' 44 (צ"ל: דו אמר)¹⁵¹³.

אף ר' דכוותהון ע"ע אף ר' דכוותהון.

אף ר' יודה לר' ע"ע אף ר' יודי לר'.

אף ר' יודי לר'¹⁵¹⁴ שבת ט ב שו' 2, שם שו' 7; כתובות לג ד שו' 12 (יודה), שם שו' 15.

*אף ר' כדעתיה¹⁵¹⁵ בבא קמא ז ב שו' 41.

אף ר' מודה¹⁵¹⁶ ברכות ד ב שו' 22 (אוף, מודי), ו ג שו' 60 (מודי); פאה יז ג שו' 13

(אוף); דמאי כב ד שו' 39 (אוף, מודי), כד ב שו' 13 (אוף); שביעית לח א שו' 64 (אוף,

מוד'); תרומות מב א שו' 38 (מודי), מב ב שו' 55, מג ד שו' 11 (מודי), מד א שו' 60 (אוף,

מודי), מד ד שו' 51 (ר', מודי), מה ב שו' 50 (מודי), מז א שו' 39, מז ד שו' 6 (מודי), שם

שו' 7; ערלה סב א שו' 58 (אוף); ביכורים סה א שו' 6 (אוף, מודי); וצ"ל: מודי¹⁵¹⁷; שבת

ב ב שו' 26 (אוף); וצ"ל: אמר, ל"ג מודה¹⁵¹⁸, יב ד שו' 6; עירובין יט א שו' 63 (אוף), כ

ב שו' 55 (אוף), כ ד שו' 26 (אוף), כג א שו' 3, כה ב שו' 15; פסחים לו ב שו' 42; סוכה

נב ג שו' 20; חגיגה עח ב שו' 59; יבמות ה א שו' 14, ט א שו' 52, יא ד שו' 59, יב ב

שו' 6, טו א שו' 53 (ר'), שם שו' 57 (ר'); כתובות כה ג שו' 52 (מודי), שם שו' 57, כה ד

שו' 4 (מודי), כט ד שו' 14, ל ד שו' 59 (מודי), לג ד שו' 19 (מודי); נדרים לט א שו' 32

¹⁵⁰⁹ המילה "קדמייתא" מוקשה. ויתכן שהסוגיא פתחה במימרא של ר' יוסי בשם ר' יוחנן (ולעיל

שו' 12 ואילך), ויש למחוק את המסורת שלפניה שנמסרה על ידי ר' ירמיה בשם ר' יוחנן (ולעיל, שו' 9

ואילך), והיא הועברה מלקמן שו' 15 ואילך. וצריך לומר כאן: אף על קדמייתא דר' יוסי מקשי. כלומר,

שהקושיא של ר' אלעזר חוזרת גם על המסורת הראשונה של ר' יוסי בשם ר' יוחנן, עי"ש. ויפה ניסחו

כך, שר' אלעזר לא הקשה על ר' יוסי ב', אלא על דברי ר' יוחנן כפי שנמסרו על ידי ר' יוסי. ועדיין צ"ע.

ועיין מוסקוביץ, כפלי גרסה, עמ' 213, אות ג. ואין הדברים נראים.

¹⁵¹⁰ תרגום (אחרי ההגהה בהערה הקודמת): גם על [המימרא] הראשונה של ר' [הוא] מקשה. כלומר,

שהקושיא של ר' אלעזר חוזרת גם על המסורת של ר' יוסי ב' בשם ר' יוחנן, כמו שכתבתי בהערה

הקודמת.

¹⁵¹¹ תרגום: גם ר' יש לו. כלומר, גם הוא סובר.

¹⁵¹² תרגום (אחרי ההגהה): גם ר' שהוא אומר... מודה הוא כאן....

¹⁵¹³ ההגהה על פי אפשטיין, מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 386, ד"ה אבל.

¹⁵¹⁴ תרגום: גם ר' יודה לר'.

¹⁵¹⁵ תרגום: גם ר' כדעתו. כלומר, גם ר' חייא סובר כדעתו של ר' ינאי, עי"ש.

¹⁵¹⁶ הצורה הארמית של הביטוי: אף ר' מודי. אבל בירושלמי שלפנינו בא הביטוי לעתים בלשון

עברית, כולו או מקצתו, ולכן כללתי את כל המופעים בערך אחד, שהמשמעות אחת היא.

¹⁵¹⁷ ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 452.

¹⁵¹⁸ להגהות ראה עסיס, הגהות ופירושים, עמ' א.

אף ר' מודה (המשך) (צ"ל: אף רבנין מודיי)¹⁵¹⁹, לט ג שו' 28; **גיטין** מג ב שו' 29 (אוף), מג ד שו' 28, שם שו' 33, מד א שו' 50, מד ב שו' 1 (אוף), שם שו' 57 (אוף)¹⁵²⁰, מד ד שו' 22, מח א שו' 31 (אוף), מט ג שו' 49; **נזיר** נב א שו' 49 (אוף), מודיי! רצ"ל: מודי, נב ד שו' 23 (מודי), שם שו' 47 (אוף), שם שו' 50 (אוף), נה ג שו' 17 (אוף), נז א שו' 43 (מודי), נז ג שו' 42 (אוף), שם שו' 43 (אוף); **סנהדרין** כב ד שו' 27 (אוף), שם שו' 31 (אוף); **שבועות** לד ב שו' 25, לה א שו' 20 (אוף), לו ב שו' 28 (אוף)¹⁵²¹.

אף ר' מודה בה¹⁵²² **דמאי** כד ג שו' 63 (אוף); **מעשר שני** נה א שו' 55 (מודי); **חלה** נח ג שו' 15 (מודי), ס א שו' 53 (אוף); **שבת** יב ב שו' 6, יב ג שו' 51; **יבמות** ה ד שו' 50 (ור), מודיי! רצ"ל: מודי, ז ג שו' 36 (ור), טו ב שו' 31 (אוף); **נזיר** נג ב שו' 10 (אוף); **קידושין** סב ב שו' 36 (אוף), סב ג שו' 50 (אוף); **שבועות** לו ב שו' 40.

אף ר' מודה לר' דמאי כה ד שו' 18, שם שו' 20, שם שו' 23 (אוף).

אף ר' מודי ע"ע אף ר' מודה.

אף ר' מודי בה ע"ע אף ר' מודה בה.

אף ר' עבד לה¹⁵²³ **ערלה** סא ד שו' 24.

אף רבנין מודו ע"ע אף רבנין מודיי.

אף רבנין מודיי¹⁵²⁴ **ברכות** ז ב שו' 58 (אוף, רבנן, מודו); **תרומות** מב א שו' 39 (אוף, רבנן, מודיין), מח א שו' 4 (מודיין); **מעשרות** מט ב שו' 28 (אוף), נא ב שו' 64; **מעשר שני** נג ג שו' 62; **עירובין** כ ב שו' 54 (אוף, רבנן); **כתובות** לו א שו' 44; **נדרים** לט א שו' 32 (צ"ל: אף ר' מודיי)¹⁵²⁵, **גיטין** מג ד שו' 29 (מודו), שם שו' 34 (רבנן, מודו), מד א שו' 48 (רבנן, מודי), מח א שו' 31 (אוף), מט ג שו' 50 (אוף, רבנן); **שבועות** לד ב שו' 26 (רבנן, מודו)¹⁵²⁶.

אף רבנין מודיין ע"ע אף רבנין מודיי.

אף רבנן מודו ע"ע אף רבנין מודיי.

¹⁵¹⁹ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 624, ד"ה אם היתה; אבל ליברמן (תוכפ"ש, עירובין, עמ' 450, הע' 20) אינו מגיה. וראה עוד תוכפ"ש, נדרים, עמ' 433, שו' 33-34.

¹⁵²⁰ ליברמן מגיה כאן על פי השד"י "רבנין" תחת "ר' יודה"; כלומר, אף רבנין מודיי (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וכן הגיהו הק"ע (יג סוף ע"א, ה"ד, ד"ה ה"ג אבל בשטרות) ורידב"ז (שם, ד"ה אר"א). אבל הפ"מ (שם, ד"ה אבל בשטרות) לא הגיה. רצ"ע.

¹⁵²¹ למופע נוסף מסופק של ביטוי זה ע"ע אף רבנין מודיי.

¹⁵²² הצורה הארמית של הביטוי: אף ר' מודי בה. אבל בירושלמי שלפנינו בא הביטוי לעתים בלשון עברית, כולו או מקצתו, ולכן כללתי את כל המופעים בערך אחד, שהמשמעות אחת היא.

¹⁵²³ תרגום: גם ר' עושה אותה.

¹⁵²⁴ תרגום: גם החכמים מודים.

¹⁵²⁵ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 624, ד"ה אם היתה, אבל ליברמן (תוכפ"ש, עירובין, עמ' 450, הע' 20)

אינו מגיה. וראה עוד תוכפ"ש, נדרים, עמ' 433, שו' 33-34.

¹⁵²⁶ למופע נוסף מסופק של ביטוי זה ראה מה שהערתני בערך "אף ר' מודה" לגיטין מד ע"ב

שו' 57.

- אף רבנן מודוי** ע"ע אף רבנין מודיי.
- אף (!) תימר** ע"ע אין תימר.
- אפוי**¹⁵²⁷ **חגיגה** עה ד שו' 22.
- אפטרה** ע"ע עבד לה אפטרה.
- אפילו (!) ?** ע"ע אפילו כן.
- אפילו (!) ?** ע"ע אָילו.
- אפילו ב'... כן** ע"ע אף ב'... כן.
- אפילו במקום שאמרו** **שבת ח א שו' 3**, **שם שו' 8**.
- *אפילו בעי ר' מיכפור, ולא כן אמר ר'**¹⁵²⁸ **בבא בתרא יז א שו' 48**.
- אפילו דיסבור כן**¹⁵²⁹ **נזיר נד ד שו' 7**.
- אפילו דיסבור כר'**¹⁵³⁰ **מעשרות נ ג שו' 12**, **שם שו' 14**; **גיטין מז א שו' 23** (ו-). וראה עוד ערך ואפילו דו סבר כר'.
- אפילו דיסבור כרבנין**¹⁵³¹ **גיטין מז א שו' 24**.
- אפילו (!) דיסבורן בית שמאי כבית הלל** ע"ע ואפילו דיסבורן בית שמאי כבית הלל.
- אפילו הכא**¹⁵³² **פסחים כח א שו' 51**; **נזיר נג ג שו' 33** (ו-); **סנהדרין כא ד שו' 38**.
- אפילו הכא איתאמרת**¹⁵³³ **שביעית לג ב שו' 9**.
- אפילו יהושע שהיה קושר (!) למשה לא אמר (!) כן, ואת אומרת (!) כן** ע"ע אילו (!) יהושע שהיה קשור למשה לא הוה אמר כן, והוא (!) אמר כן (בתמיהה).
- אפילו יסבור כר'** **ערלה ס ד שו' 55**.
- אפילו יפתר (!)**¹⁵³⁴ **סנהדרין כב ד שו' 40** (צ"ל: יפתרינה)¹⁵³⁵.
- אפילו כהדין תנייא אתייא היא**¹⁵³⁶ **סוטה יו ב שו' 47**, **כא א שו' 23** (ו-, כאהך, תנא!).
- אפילו כך (!) ?** ע"ע אפילו כן.
- אפילו כמ"ד** ע"ע ואפילו כמאן דאמר.

- ¹⁵²⁷ תרגום: הפנים שלו. כלומר, אופני הדרשה השונים שלו, עי"ש.
- ¹⁵²⁸ תרגום: אפילו [אם] רוצה ר' להכחיש, כלום לא כך אמר ר'!
- ¹⁵²⁹ תרגום: אפילו יסבור כך.
- ¹⁵³⁰ תרגום: אפילו יסבור כר'.
- ¹⁵³¹ תרגום: אפילו יסבור כחכמים.
- ¹⁵³² תרגום: אפילו כאן.
- ¹⁵³³ תרגום: אפילו כאן נאמרה. כלומר, מחלוקת רב ושמואל בדין "שלשה אילנות" שנאמרה במסכת בבא בתרא (פ"ה מ"ו), נאמרה גם כאן (כלומר, היא שייכת גם כאן) במסכת שביעית (פ"א מ"ב) — עיין: רידב"ז, א ע"ב, ד"ה רב אמר; פירוש לונץ, ג ע"א, על אתר.
- ¹⁵³⁴ תרגום (אחרי ההגהה): אפילו יפתור אותה.
- ¹⁵³⁵ ראה הנוסח בקטע עסיס, עמ' 53 שו' 26 (ושם: "יפתירינה").
- ¹⁵³⁶ תרגום: אפילו כתנא הזה היא הולכת. במופע הראשון — הקושיא מתאימה גם לדעת התנא הזה; ובמופע השני — המשנה מתאימה גם לדעת התנא הזה, עי"ש ושם.

- אפילו כמאן דאמר** ע"ע ואפילו כמאן דאמר.
- אפילו כמאן דאמר... אית ליה...** ¹⁵³⁷ גיטין מה ג' ש' 22-23.
- אפילו כמאן דאמר... אתיא הוא (!)** ¹⁵³⁸ מעשר שני נו א ש' 2 (צ"ל: היא).
- אפילו כמאן דאמר... יכלין אנן מפקין לה מן הכא** ¹⁵³⁹ קידושין נט א ש' 50-51.
- אפילו כמאן דאמר... מודה...** ¹⁵⁴⁰ שביעית לט ג ש' 47-48; יבמות יב ב ש' 56 (דמר, מודי; וצ"ל: מודי), יב ג ש' 4-5; כתובות לא ב ש' 29-30 (דמר, מודי); גיטין מה ד ש' 6-7. וראה עוד ערך ואפילו כמאן דאמר... מודי הוא הכא....
- אפילו כמאן דאמר תמן... הכא...** ¹⁵⁴¹ חלה נח ג ש' 2; עבודה זרה מא ב ש' 23 (דמר, וכא ¹⁵⁴²). וראה עוד ערך ואפילו כמאן דמר תמן... מודי הוא הכא....
- אפילו כמאן דמר** ע"ע ואפילו כמאן דאמר.
- *אפילו כמאן דמר... כל עמא מודי...** ¹⁵⁴³ בבא מציעא ח ג ש' 24.
- אפילו כמאן דמר... מודי...** ע"ע אפילו כמאן דאמר... מודה....
- אפילו כמאן דמר... מודי הוא הכא...** ע"ע ואפילו כמאן דאמר... מודי הוא הכא....
- אפילו כמאן דמר... מודי (!)** ע"ע אפילו כמאן דאמר... מודה....
- אפילו כמאן דמר... שניא היא...** ¹⁵⁴⁴ פסחים לה ד ש' 36 (ו-, כמ"ד); קידושין סא ג ש' 29.
- אפילו כמאן דמר תמן... וכא...** ע"ע אפילו כמאן דאמר תמן... הכא....
- אפילו כמה דמר** ע"ע ואפילו כמאן דאמר.
- אפילו כמתניתא אתיא היא** ¹⁵⁴⁵ פסחים כז ג ש' 8; ראש השנה נז ד ש' 31 (כמתניתן).
- אפילו כמתניתא אתיא היא** ע"ע אפילו כמתניתא אתיא היא.
- **אפילו כן ברכות ו ג ש' 48; פאה יז א ש' 39, יח א ש' 48, שם ש' 50, יט א ש' 36 (כן ל; צ"ל: אפילו כן?), כ ד ש' ¹⁵⁴⁶45; דמאי כד ג ש' 58; כלאים כז ד ש' 9, לב ג ש' 33; שביעית לח ד ש' 36; תרומות מא ב ש' 60, מה ג ש' 19 (ו-, מו ג ש' 8 (ו-),**
- ¹⁵³⁷ תרגום: אפילו כמי שאומר... יש לו... כלומר, הוא סובר.
- ¹⁵³⁸ תרגום (אחרי ההגהה): אפילו כמי שאומר... היא הולכת. כלומר, היא מתאימה גם לשיטת האומר....
- ¹⁵³⁹ תרגום: אפילו כמי שאומר... יכולים אנחנו להוציא (כלומר, ללמוד) אותה מכאן. ולפירוש הסיפא ראה מבואות לסה"א, סוף עמ' 101, ד"ה פירוש.
- ¹⁵⁴⁰ תרגום: אפילו כמי שאומר... מודה.... והצורה העיקרית כאן היא "מודי", אלא שבירושלמי שלפנינו היא מתחלפת ב"מודה" ללא הקפדה.
- ¹⁵⁴¹ תרגום: אפילו כמי שאומר שם... כאן....
- ¹⁵⁴² לא הגהתי "הכא" כי אפשר לפרש את הוי"ו של "וכא" כוי"ו הניגוד. וכסגנון זה עיין לעיל ערך "אף על גב דת מר... וכא....".
- ¹⁵⁴³ תרגום: אפילו כמי שאומר... כל העם (כלומר, כל החכמים) מודים....
- ¹⁵⁴⁴ תרגום: אפילו כמי שאומר... שונה הוא [הדבר]....
- ¹⁵⁴⁵ תרגום: אפילו כמשנה (כלומר, כלשון משנתנו) היא הולכת. כלומר, הדבר הולם, מתאים ונות.
- ¹⁵⁴⁶ ראה: אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 392, הע' 9 [עמ' 391]; מחקרים ב, א, עמ' 272, הערה לשורה 10. וצ"ע.

אפילו כרבנן דהכא אתייהא היא (הכא = ארץ ישראל)

****אפילו כן** (והמשך) שם שו' 39, מו' ד שו' 2; **מעשר שני** נד' ד שו' 13, שם שו' 19, שם שו' 34, נה' ג שו' 11; **חלה** נח' ד שו' 34; **ביכורים** סד' ב שו' 52; **שבת** ח' א שו' 52, ח' ד שו' 8, טו' ג שו' 41; **עירובין** כה' א שו' 22, כה' ג שו' 16, שם שו' 36, שם שו' 48; **פסחים** ל' ד שו' 20; **שקלים** נ' ג שו' 60; **ביצה** סג' א שו' 59; **תענית** סד' ד שו' 29, סח' ד שו' 16, סט' ב שו' 48; **חגיגה** עו' ד שו' 18, עה' ד שו' 48, שם שו' 56; **מועד קטן** פא' א שו' 10, פא' ב שו' 58; **יבמות** ה' א שו' 1, ו' ד שו' 48, ח' ד שו' 56, יא' ד שו' 63, יב' ד שו' 18 (וכד!); יג' ב שו' 49; **סוטה** כד' א שו' 13; **כתובות** ל' ד שו' 55, לד' ב שו' 61, לה' ב שו' 36 (ור!); שם שו' 1547?57; **גיטין** מו' ד שו' 43; **נזיר** נא' ד שו' 53; **בבא קמא** ד' ב שו' 31?1548; **בבא מציעא** י' ב שו' 19?1549; **סנהדרין** יח' ג שו' 14 (ור!); **שבועות** לו' ב שו' 57, שם שו' 59; **עבודה זרה** מד' א שו' 54 (מן! תחת כן) 1550, מד' ג שו' 55; **הוריות** מו' ג שו' 26, מז' א שו' 54, מז' ג שו' 17?1551.

אפילו כר' ערלה סא' א שו' 22; **שבת** טו' ב שו' 13; **סוטה** יט' ב שו' 22 (+אביו), כ' א שו' 52, שם שו' 53 (ור!); שם שו' 64 (ור!); 1552; **נדרים** לו' ד שו' 52; **נזיר** נא' ג שו' 41; **הוריות** מח' ג שו' 6. ועיין עוד ערך: אין לית הוא (!) כר', אפילו כר' לית היא; ואפילו כר' אתיא היא; ואפילו כר' צריכה ליה. וראה עוד ערך ואפילו על דר' לית היא פליגא (בתמיהה). **אפילו כר' דו אמר תמן... מודי הוא הכא...** 1553 **שבת** ו' ג שו' 29?1554.

אפילו כר' צריכה לו (!) ע"ע ואפילו כר' צריכה ליה.

אפילו כר' צריכה ליה (!) ע"ע ואפילו כר' צריכה ליה.

אפילו כרבנן ע"ע אפילו כרבנן.

אפילו כרבנן 1555 **ברכות** ג' א שו' 35; **פאה** יז' ג שו' 11 (כרבנן); **ביכורים** סג' ד שו' 4 (כרבנן); **עירובין** כא' ב שו' 15 (ור!); **פסחים** לה' ב שו' 63; **סוטה** כ' א שו' 59 (ור!); **קידושין** סד' א שו' 9 (כרבנן); **שבועות** לז' ג שו' 38.

אפילו כרבנן דהכא אתייהא היא ע"ע אפילו כרבנן דהכא אתייהא היא (הכא = ארץ ישראל). **אפילו כרבנן דהכא אתייהא היא** (הכא = ארץ ישראל) 1556 **יבמות** י' ד שו' 27; **סוטה** יו' ד שו' 8 (אתיא).

1547 ספק הוא אם הגירסא כאן נכונה.

1548 לדעת מלמד, מופע זה הוא אמוראי בוודאי — ראה מה"ת, עמ' 27, ס' קנד, הע' 13.

1549 הנוסח בכ"א: "אף על גב כן" (עמ' 61 שו' 41). וראה שם, עמ' 157, שו' 41.

1550 להגהה ראה שתא"י, עמ' 572, ד"ה אילו.

1551 יש להוסיף עוד מופע בכלאים לב' ע"ב שו' 40 על פי כ"ל — ראה מבואות לסה"א, עמ' 420.

[לב ע"ב], שו' 40; שם, הע' 18.

1552 עיין היטב על הירושלמי, עמ' 68, הע' 66.

1553 תרגום: אפילו כר' שהוא אומר שם... מודה הוא כאן....

1554 למופע נוסף מסופק בסוגיא זו ראה מה שהגיה ליברמן בתוכפ"ש, שבת, עמ' 51, ד"ה ובדרך שמא.

1555 תרגום: אפילו כחכמים.

1556 תרגום: אפילו כחכמי ארץ ישראל היא הולכת. כלומר, הברייתא הולכת, מתפרשת, גם בשיטת

חכמי ארץ ישראל. והכוונה לברייתא שבתוספתא יבמות, פ"ד ה"ג, עמ' 51, שהובאה לעיל ביבמות שם, שו' 19, ובסוטה שם, שו' 1.

- אפילו לית כתיב אלא¹⁵⁵⁷ מעשר שני נו ב שו' 43.
- אפילו למאן דאמר¹⁵⁵⁸ דמאי כג ד שו' 57; חלה ס ב שו' 54 (ו-).
- אפילו למאן דאמר תמן... הכא...¹⁵⁵⁹ ערלה סג א שו' 17-18.
- אפילו מיחלף לית בה כלום¹⁵⁶⁰ ראש השנה נו א שו' 41.
- אפילו מן (!) ע"ע אפילו כן.
- אפילו מן דחזר ביה אתיא היא¹⁵⁶¹ גיטין מד א שו' 57.
- אפילו ניתני... לית כל אילין רבנין פליגין (הסיפא בתמיהה)¹⁵⁶² כתובות כה ב שו' 7.
- אפילו על דר' לית הוא (!) פליגא ע"ע ואפילו על דר' לית היא פליגא (בתמיהה).
- אפילו על דר' לית היא פליגא ע"ע ואפילו על דר' לית היא פליגא (בתמיהה).
- אפילו על קדמיתא אתייתא היא¹⁵⁶³ קידושין נט א שו' 62.
- אפילו על ר' דכי (!) אתייתא מקשייה¹⁵⁶⁴ כתובות כח ג שו' 25 (צ"ל: רבי)¹⁵⁶⁵. וראה עוד ערך ואפילו על דר' לית היא מקשייה (בתמיהה).
- אפילו עליה פליגין¹⁵⁶⁶ פסחים כט א שו' 55.
- אפילו ר' לית הוא ר'¹⁵⁶⁷ תרומות מו ב שו' 16 (ו-, היא!); פסחים כח ב שו' 14.
- אפילו ר' מודי ע"ע מה פליגין ל-... אבל ל-... אפילו ר' מודי.
- אפילו רבנן מודו¹⁵⁶⁸ עירובין כה ג שו' 52.
- אפילו תימא (!) ע"ע ואפילו תימר.
- אפילו תימר ע"ע ואפילו תימר.

- ¹⁵⁵⁷ תרגום: אפילו לא כתוב אלא.
- ¹⁵⁵⁸ תרגום: אפילו ל[דעת] מי שאומר.
- ¹⁵⁵⁹ תרגום: אפילו ל[דעת] מי שאומר שם... כאן...
- ¹⁵⁶⁰ תרגום: אפילו [אתה] מחלף (כלומר, את שני הפירושים זה בזה, עי"ש) אין בה כלום. כלומר, אין בדבר שום קושי. ואפשר גם לתרגם "מיחלף" — [הדבר] מוחלף, אבל הראשון נראה יותר.
- ¹⁵⁶¹ תרגום: אפילו משחזר בו היא הולכת. כלומר, שיטתו של ר' יוסי הולכת כדעת ר' אימי גם אחרי שחזר בו, עי"ש. ונחלקו המפרשים מי חזר בו — עיין במפרשים על אתר. וראה עוד שתא"י, עמ' 413, ד"ה ר' יסא. וצ"ע.
- ¹⁵⁶² תרגום: אפילו נשנה... אין כל החכמים האלה חלוקים!;
- ¹⁵⁶³ תרגום: אפילו על הראשונה (כלומר, העניין הראשון) היא הולכת. כלומר, שהברייתא שהובאה על ידי ר' חייה בר אדא לפשוט ממנה את העניין השני (כלומר, ברח העבד ואחר כך חלה שהוא משלים את ימי עבודתו אצל האדון שלו כימי בריחתו), מתאימה לדון בה אותו דין בעניין הראשון (כלומר, חלה העבד ואחר כך ברח) הפשוט בהצעת הבעיא של ר' הושעיא; ושלא כדבריו — עיין בק"ע, ז ע"א, ד"ה ה"ג ניחא חלה; ז ע"ב, ד"ה אפי' על קדמיתא.
- ¹⁵⁶⁴ תרגום (אחרי ההגהה): אפילו על ר' רבי הולך להקשות. כלומר, ניתן להקשות אותה קושיא.
- ¹⁵⁶⁵ ראה על הירושלמי, עמ' 31, ד"ה אמר רבי מנא. וכבר הגיה כן בגליון אפרים — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 247, ד"ה אמר ר' מנא.
- ¹⁵⁶⁶ תרגום: אפילו עליה חלוקים.
- ¹⁵⁶⁷ תרגום: אפילו ר' אינו ר'! כלומר, שר' יהושע סותר את עצמו, עי"ש.
- ¹⁵⁶⁸ תרגום: אפילו החכמים מודים.

אשגריית עיניי בכל ספר תילים אגדה

אפילו תיפתריניה¹⁵⁶⁹ מעשר שני נה א שו' 38; **קידושין** ס א שו' 34 (אפילו לוי¹⁵⁷⁰), תיפתריניה בשניהם = תיפתרינה).

אפין¹⁵⁷¹ חגיגה עה ד שו' 21.

אפקון¹⁵⁷² שבת ט ג שו' 1, שם שו' 4.

אפקין (!)¹⁵⁷³ יבמות ג ד שו' 8 (צ"ל: אפיקון)¹⁵⁷⁴.

אצרכת לחברייא ע"ע איצרכת לחברייא.

אצרכת לי ע"ע איצרכת לי.

אקלס ר' דמר שמועה בשם זעיר מיניה ע"ע אקלס ר' דמר שמועה משום זעיר מיניה.

אקלס ר' דמר שמועה משום זעיר מיניה¹⁵⁷⁵ שביעית לז ג שו' 25 (בשם), שם שו' 30; **סנהדרין** כא א שו' 60 (איקלס, דזעיר), כא ב שו' 3 (אקלס לוי¹⁵⁷⁶).

אקרא ע"ע אני אקרא.

אראה נזיר נו ג שו' 9.

ארבה ע"ע: מה... אף אני ארבה...; מה... אף אני ארבה... ומוציא....

ארבע¹⁵⁷⁷ **פלגוון**¹⁵⁷⁸ עירובין כה ג שו' 29.

אריוותא קמיד (!), ואת שאל לתעלייא (הסיפא בתמיהה)¹⁵⁷⁹ **שביעית** לט א שו' 11 (צ"ל: קומיד)¹⁵⁸⁰.

אשגריית עינוי בכל ספר תילים אגדה ע"ע אשגריית עיניי בכל ספר תילים אגדה.

אשגריית עיניי¹⁵⁸¹ **בכל ספר תילים אגדה**¹⁵⁸² **כלאים** לב ב שו' 47; **כתובות** לה א שו' 53 (עינוי).

¹⁵⁶⁹ תרגום: אפילו תפתור אותה. כלומר, אתה יכול גם לפתור אותה.

¹⁵⁷⁰ כ"ץ מגיה "ואפילו" כאן ובמעשר שני דלעיל, על פי המקבילה בעירובין כד ע"ג שו' 45 (ושם: "ואפילו תימור") — ראה כ"ץ, ב, עמ' 72, הע' 3. ויפה הגיה.

¹⁵⁷¹ תרגום: פנים. כלומר, אופני דרשה שונים — ראה ערכי מדרש אמוראים, עמ' 257, ערך אפין. וראה עוד ערך "פנים". ולא כללתי כאן את המופע שבבבא מציעא ט ע"ג שו' 50, לפי שאני מפרש אותו בדרך אחרת — ראה מה שהערתי בערך "הלכה כר", ולא אמרין לה לכל אפין".

¹⁵⁷² תרגום: הוציא. כלומר, הסיקו והעלו.

¹⁵⁷³ תרגום: הוצאנו. כלומר, מצאנו והעלנו.

¹⁵⁷⁴ ראה הצורה "אפקותן" אצל פסברג, עמ' 180, סעיף 137r.

¹⁵⁷⁵ תרגום: נתקלס (כלומר, קילסו את) ר' שאמר שמועה משם קטן ממנו.

¹⁵⁷⁶ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 433, הע' 9.

¹⁵⁷⁷ ליברמן מסופק אם יש להגיה "תלת" תחת "ארבע" — ראה ירוכ"פ, עמ' 351, ד"ה אשכחת אמר.

¹⁵⁷⁸ תרגום: ארבע מחלוקות.

¹⁵⁷⁹ תרגום: האריות לפניך, ואתה שואל את השועלים!!

¹⁵⁸⁰ לכינוי החבור "ייד" לנוכח, ראה מה שהערתי במבוא, עמ' קכה, הע' 346, על "עליך".

¹⁵⁸¹ לפירוש הביטוי "אשגריית עיניי" כאן, ו"אשגרת עיינה" בערך הסמוך לקמן: "אשגרת עיינה דר"

בכל אוריתא, ולא אשכח כתיב דא מילתא", ראה מלמד, פרקי מבוא, עמ' 625, סי' 58.

¹⁵⁸² תרגום: השגרת את עיניי בכל האגדה של ספר תהילים.

אשגרת לשון (!) הי מתניתא¹⁵⁸³ **ברכות ד ד שו' 32** (השגרת, היא)¹⁵⁸⁴; **תרומות מ ג שו' 22**; **מגילה עג ב שו' 46** (ב-, היא, מתנית'; צ"ל בכולם: לישן)¹⁵⁸⁵.
אשגרת עיינה דר' בכל אוריתא¹⁵⁸⁶, **ולא אשכח כתיב דא מילתא**¹⁵⁸⁷ **שבת ט ב שו' 54**.

אשוי שיטתך¹⁵⁸⁸ **כתובות כה ב שו' 14**.
אשכח¹⁵⁸⁹ **חגיגה עח ד שו' 22**. וראה עוד ערך ולא אשכח.
אשכח (!) אמר ע"ע אשכחת אמר.
אשכח ר' יתיב דרש ע"ע אשכח ר' יתיב ודרש.
אשכח ר' יתיב ודרש¹⁵⁹⁰ **שבת ג ד שו' 24**; **עבודה זרה מא ד שו' 47** (דרש); **הוריות מח ג שו' 25** (דרש). וראה עוד ערך ואשכח ר' יתיב ומקשי.
אשכח ר' רבינא ומר זעירא (בתמיהה)¹⁵⁹¹ **כתובות כט ג שו' 36**.
אשכח תימר (!) ע"ע אשכחת אמר.

¹⁵⁸³ תרגום: השגרת לשון היא המשנה. ופירש גינצבורג: "כלומר שהבטוי **חרש שוטה וקטן** היה כל כך שגור בפייה עד שנעשה **סטייטופי** והשתמשו בו גם במקום שלא כוונו לכולם אלא לשנים מהם" (גינצבורג, פירושים, א, עמ' 313, ד"ה אמר רב חסדא; ההדגשות במקור). והביטוי המקביל בבבלי הוא "כדי נסבא", עי"ש בהמשך (ואבל ראה שם, עמ' 314, הע' 12). ועל פיו מלמד, פרקי מבוא, עמ' 625, סי' 59. וראה עוד ערכי מדרש אמוראים, עמ' 234, סוף ערך נסב.
¹⁵⁸⁴ בחידושי הרשב"א לברכות טו ע"א, [ד"ה מאן תנא, עמ' עח] הנוסח כאן: "אשגרות לישן" — ראה אהצו"י, עמ' 51, ד"ה אמר רב חסדא (והוא ציין בטעות: "י"ד ע"א"). וראה עוד אהצו"י, תרומות, ריש עמ' 6, ד"ה אמר רב חסדא; ושם בטעות: "י"ד ע"ב"]. ועל פיו הגהתי בהמשך. ואפשטיין הגיה "לשן" — ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 354, ד"ה ירוש'. וכן העתיק בשתיקה להלן, סוף עמ' 620, ד"ה אבל. והיא היא. ובד"ו נוסף אחרי הביטוי כאן: "לר' יודה" (שו' 33). ותוספת זו ליתא במקבילות בתרומות ומגילה הרשומות לקמן בפרק, וליתא כאן לא בכי"ר (עמ' 54 שו' 27) ולא ברש"ס (נה ע"א שו' 9), ולא גרסינן לה. ושלא כרז"ף (אהבת ציון, טז ע"א, ד"ה מתניתא) ולונץ (יח סע"א, ד"ה מתניתא). ונראה שהיא באה בהשפעת סוגיות הבבלי (ברכות טו ע"א ומגילה יט ע"ב ואילך).
¹⁵⁸⁵ כתב ליברמן: "ובמאירי ר"ה, עמ' 27, מעתיק בשם הירושלמי הנ"ל [ערלה פ"א ה"ב, סב ע"א שו' 22; ותחילת לשון המאירי: "והוא שאמרו שם" — מ"ע]: 'לית כאן מרכיב, אשגר לישן הוא'. ולא מצאתי גירסא זו בשום נוסח, ואף לא אצל אחד מן הראשונים" (תוכפ"ש, שביעית, עמ' 498, הע' 5). וכבר העיר סופר: "בספרינו ליתא 'אשגר לישן הוא'" (שם, הע' ה).

¹⁵⁸⁶ למקבילה סגנונית לרישא ראה ירוכ"פ, עמ' 128, ד"ה אשגרת; וכבר נרשמה לעיל. וסוקולוף (עמ' 538, טור א, ערך שגר) מגיה: "אשגר ר' עיינה". אבל נראה שאין "אשגרת" אלא "אשתגרת", ואין להגיה. וראה כיוצא בזה אצל בן-חיים, ערכי מלים, עמ' 207, ד"ה ועוד עניין.
¹⁵⁸⁷ תרגום: נשתגרה עינו של ר' בכל התורה, ולא מצא [את] הדבר הזה כתוב.
¹⁵⁸⁸ תרגום: השווה את שיטתך! ביטוי זה הוא ההיפך מן הביטוי "מחלפה שיטתיה דר'".

והדומים לו.
¹⁵⁸⁹ תרגום: מצא.
¹⁵⁹⁰ תרגום: מצא את ר' יושב ודורש.
¹⁵⁹¹ תרגום: מצא ר' את הגדולה ואמר את הקטנה!! כלומר, "מצא רב גידול לומר חידוש גדול בשם רב ואמר דבר קטן" (ק"ע, לב רע"א, ד"ה אשכח גידול).

אשכח תנא (!) תני ע"ע אשכח תנאי תני

אשכח ¹⁵⁹² **תנאי תני** ¹⁵⁹³ **שביעית** לה א ש' 27 (תנא! תחת תנאי); **שבת** ו א ש' ¹⁵⁹⁴ 47. **אשכח** ¹⁵⁹⁵ **תני** ¹⁵⁹⁶ **ברכות** יא א ש' 38 (אשכח!) ¹⁵⁹⁷ 1597, יב ב ש' 54; **פאה** יז א ש' 4 (אשכחת!) ¹⁵⁹⁸ 1598, יז ב ש' 15; **כלאים** לא א ש' 26, לב ד ש' 35; **שביעית** לד ב ש' 20, לה א ש' 29, לו ד ש' 8, לז א ש' 21, לט א ש' 4, לט ג ש' ¹⁵⁹⁹ 57; **תרומות** מד ד ש' 22 (ובשם ר'), שם ש' 59 (ובשם ר'), מא א ש' 22, מב ב ש' 59; **מעשר שני** נב ג ש' 21, נב ד ש' 57, נג א ש' ¹⁶⁰⁰ 1600, נד א ש' 35; **חלה** נז ג ש' 29, נז ד ש' 16 (ובשם ר'); **שבת** ב ד ש' 35, ד ב ש' 46, ה א ש' 39 (ובשם ר'), ט ב ש' 22 (ובשם ר'); **עירובין** יח ד ש' 3, יט א ש' 24 (צ"ל: אשכחת אמר) ¹⁶⁰¹ 1601, כב א ש' 2, שם ש' 41, שם ש' 42; **יומא** לט א ש' 19 (+ כן), שם ש' 20, שם ש' 37; **סוכה** נג א ש' 35, נה ב ש' 42; **ראש השנה** נו ג ש' 3 (אשכחת!), נח ד ש' 16 (אשכחת!), נט ג ש' 36 (אשכחת!) ¹⁶⁰² 1602, שם ש' 59

¹⁵⁹² לפירוש "אשכח" ראה מה שצינתי בריש הערך הבא.

¹⁵⁹³ תרגום: נמצא תנא [ש]שונה. שני המופעים הבאים נרשמו אצל אלבק (מחקרים, עמ' 88, הע' 2). ¹⁵⁹⁴ הנוסח כאן בכ"ל (עמ' 330 ש' 15) "תנא" תחת "תנאי" — ראה אפשטיין, מבואות לסה"א, סוף עמ' 505, ש' 47. ולדעתו, שתי נוסחאות הן, כלומר "אשכח תני" ו"אשכח תנא" (שם, הע' 7). ודברי ליברמן (ירוכ"פ, ריש עמ' 84, ד"ה אשכח תנאי) מטים שיש למחוק "תנאי". ואמנם, בספרו (טופס א') מחק את "תנאי" על פי שרי"ד והראשונים, כפי שהעיר שם. ולכאורה, הצורה הבבליית "תנא" בכ"ל מוכיחה שהיא תוספת, כדברי אפשטיין וליברמן, ואולי השגירו אותה לכאן על פי המונח "אית תני תני" וכיוצא בו; אלא שיתכן שנשתמר כאן המונח המקורי "אשכח תני תני" בשלמותו, שנתקצר בירושלמי בדרך כלל ל"אשכח תני". וכן נמצא ביטוי זה גם בקטע זוסמן: "אשכח תנא תני" (עמ' 64 ש' 22). ויש להגיה כמובן "תני" תחת "תנא". מכל מקום, זו היתה כנראה צורתו המקורית של הביטוי. ולכן לא סימנתי את "תנאי" בלשון הערך בסימן קריאה.

¹⁵⁹⁵ לפירוש "אשכח" בביטוי זה ובשכמותו ראה ברחיים, ערכי מלים, עמ' 207, ד"ה ועוד עניין. ¹⁵⁹⁶ תרגום: נמצא [תנא]שונה. כמה מן המופעים הבאים נרשמו אצל אלבק (מחקרים, עמ' 88, הע' 2). ולמשמעות ביטוי זה ראה מה שצינתי להלן, בהערה לראש השנה נט ע"ג ש' 59. ¹⁵⁹⁷ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 363, הע' 2. ובנוסח הרי"ף, ברכות פ"ז, לד ע"א: "אשכח תנא תני" (אהצ"י, עמ' 162, ד"ה ג' שאכלו; ושם ציין בטעות: "ד" ל"ז"), אבל בתוספות הרי"ף לברכות, מו ע"א, ד"ה עד, העתיק: "אשכח תני" [= תוספות רבנו יהודה שירליאון על מסכת ברכות, מהד' זק"ש, ב, ירושלים תשל"ב, ריש עמ' תפח; אבל שם: "ואשכח תני", ולהלן: "אשכח תנא תני" (אהצ"י, שם, סוף העמוד).

¹⁵⁹⁸ ההגהה שלי. וראה מה שהערתי לקמן לראש השנה נט ע"ג ש' 36.

¹⁵⁹⁹ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 145, סי' 2.

¹⁶⁰⁰ לשון הגמרא כאן: "כד נפק רבי חגי אשכח תני". לפי זה, יש אפוא לתרגם כאן: מצא [תנא] [ש]שונה — ראה מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 85, הע' 411 [עמ' 84]. אבל "תני" אין תרגומה "שנוי" כדבריו (ראה עוד שם, עמ' 587, הע' 131), אלא "שונה"; שהרי "מתניתא" היא לשון נקבה, והיה להם לומר לשיטתו "תניא". וכן מלמד המונח "אית תני תני" ושכמותו.

¹⁶⁰¹ ההגהה שלי. ועיין בפ"מ, ז ע"ב, [ה"ג], ד"ה אשכח תני.

¹⁶⁰² להגהה ראה: אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 518, ד"ה וכד; מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 416, ד"ה וכך (ושם פירוש העניין). והוא הדין למופעים הדומים. אבל את המופע שבפאה יז ע"א ש' 4 מצטט אפשטיין ללא הגהה — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 729, ד"ה אבל גם.

אשכח תני (המשך) (אשכחתו)¹⁶⁰³; **מגילה** ע ב שו' 30, שם שו' 43; **מועד קטן** פ ג שו' 23; **יבמות** ג ג שו' 41, ד ג שו' 37 (+בשם ר'), ח א שו' 63 (+בשם אביו וצ"ל: אביו)¹⁶⁰⁴, יא ג שו' 54, טו א שו' 39, טו ד שו' 41; **סוטה** יז ד שו' 51¹⁶⁰⁵; **נדרים** לח ג שו' 58; **גיטין** מח ד שו' 41; **נזיר** נו ב שו' 45 (+בשם ר'); **בבא בתרא** יג א שו' 1606¹⁶⁰⁵; **סנהדרין** יט ב שו' 48, כב ג שו' 42, כג א שו' 18, כו ד שו' 23; **שבועות** לג ג שו' 20, לז א שו' 26; **עבודה זרה** מ א שו' 38, מב ד שו' 46; **נדה** מט א שו' 1, שם שו' 1607¹⁶⁰⁷.

אשכח תני אמר¹⁶⁰⁸ **סנהדרין** כב א שו' 50.

אשכח תני בר קפרא¹⁶⁰⁹ **כתובות** כט ד שו' 12.

אשכח תני ופליג¹⁶¹⁰ **ברכות** ט ג שו' 33 (תניין), יא ג שו' 39; **פאה** יז א שו' 6.

אשכח תני חזקיה¹⁶¹¹ **סנהדרין** יח א שו' 26 (רבי חזקיהו), כו ד שו' 1612¹⁶¹² 43.

אשכח תני כהדין קדמיא¹⁶¹³ **פסחים** לג ג שו' 4.

אשכח תני לה ר' חייא בשם ר'¹⁶¹⁴ **תענית** סו א שו' 48; **מגילה** ע ד שו' 14; **יבמות** ו ב שו' 3.

אשכח תני על כולהו ע"ע אשכח תני על כולהו.

¹⁶⁰³ הנוסח בחידושי הרמב"ן כאן, כז ע"א, [ד"ה והוי יודע, עמ' סב]: "אשכח תנווי תנא" (ואהצו"), עמ' 52, ד"ה אשכחת. ולמשמעות ביטוי זה כאן ובמקומות אחרים, ראה דבריו החשובים של המאירי ב"מגן אבות" שהביאם ליברמן, תוכפ"ש, ראש השנה, עמ' 1060, ד"ה ומכאן.

¹⁶⁰⁴ ראה תש"ק, עמ' 86, הע' 16. והוא ר' יוסי בן חלפתא, עי"ש בגמרא. וכיוצא בזה הגיה רבינוביץ (שתא"י, עמ' 350, ד"ה ואנן חמיין) את השיבוש הזה, לעיל שם, שו' 51.

¹⁶⁰⁵ אפשטיין מגיה כאן: "אשכח תני ר' ישמעאל" — ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 144, סי' 13, ד"ה ירוש'; עמ' 955, סי' 16, ד"ה וכן; מבואות לשה"ת, עמ' 590, סי' 8. והביא ליברמן (על הירושלמי, עמ' 61, הע' 36) את ההגהה מפיו, וכן הגיה בספרו (טופס ב') בסתם.

¹⁶⁰⁶ ראה מה שהגיה ופירש ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 177, שו' 28-29; שם, הע' 8. והדברים תמוהים מאוד, שהמילה "אשכח" ישנה בד"ו, אלא שהוא נמשך בטעות אחרי נוסח דפוס וילנא ונוסח הפנים של נתיבות ירושלים שהשמיטו אותה בטעות. ולעצם העניין, נראים יותר דבריו של נתיבות ירושלים.

¹⁶⁰⁷ למופעים נוספים של ביטוי זה ע"ע אשכחת אמר. וראה עוד מה שהערתי בערך "אתא מימר" לנזיר נה ע"ב שו' 41. וליברמן מוסיף על דרך אולי עוד מופע (+בשם ר') בשבת ט ע"ב שו' 22 — ראה ירוכ"פ, עמ' 125, ד"ה אשכח תני.

¹⁶⁰⁸ תרגום: נמצא [תנא ש]שונה [ו]אומר. והיגר מגיה על דרך אולי: "אשכח תנא אמר" (היגר, ד, עמ' 496, סוף ד"ה ובכמה). ולפיו עדיף להגיה "תניין". וצ"ע.

¹⁶⁰⁹ תרגום: נמצא [ש]בר קפרא שונה.

¹⁶¹⁰ תרגום: נמצא [תנא ש]שונה וחולק.

¹⁶¹¹ תרגום: נמצא [ש]חזקיה שונה.

¹⁶¹² ראה אלבק, מחקרים, ריש עמ' 67, ערך אבוב דר' אבין.

¹⁶¹³ כלומר, כהדין פיתרא קדמיא — ראה פ"מ, מב רע"ב, ד"ה אשכח תני. והתרגום: נמצא [תנא

ש]שונה כ[פתרון] הראשון הזה.

¹⁶¹⁴ תרגום: נמצא [ש]שונה אותה ר' חייא בשם ר'.

אשכח תני על כולה¹⁶¹⁵ עירובין כ ב ש' 56; יומא מד ד ש' 59 (כולהו).
 אשכח תני על קדמיתא¹⁶¹⁶ עבודה זרה לט ב ש' 44.
 אשכח תני על תרויהו (!) ע"ע אשכח תני על תרתיהו (!).
 אשכח תני על תרתיהו (!)¹⁶¹⁷ נדרים לח א ש' 17; גיטין מז ד ש' 34 (תרויהו!);
 שבועות לה א ש' 5 (תרויהו!); צ"ל בכולם: תרתיהו¹⁶¹⁸.
 אשכח תני רבי חזקיה (!) ע"ע אשכח תני חזקיה.
 אשכח תני ר' חיה¹⁶¹⁹ יבמות ז ב ש' 10; סנהדרין כב ד ש' 12.
 אשכח תני ר' ישמעאל¹⁶²⁰ שביעית לט ג ש' 29; סוטה כא א ש' 1 (+אומר!);¹⁶²¹
 נדרים לז ב ש' 34 (+אומר!);¹⁶²² לח א ש' 35 (+אומר ול"ג לה?);¹⁶²³ נזיר נא א ש' 28;¹⁶²⁴
 קידושין נט א ש' 23; סנהדרין כא ג ש' 48; מכות לא א ש' 42; שבועות לה ג ש' 1.¹⁶²⁵
 אשכח תני ר' ישמעאל אומר ע"ע אשכח תני ר' ישמעאל.
 אשכח תני ר' שמעון בן יוחי¹⁶²⁶ סנהדרין יח א ש' 28.¹⁶²⁷
 אשכח תני (!) ופליג ע"ע אשכח תני ופליג.
 אשכחון (!) ע"ע אשכחון. וראה עוד ערך דאשכחון.
 אשכחון כתיב בפינקסיה דר' ע"ע אשכחון כתיב על פינקסיה דר'.

¹⁶¹⁵ תרגום: נמצא [תנא ש]שונה על כולו. כלומר, על כל הדברים שבאו במשנה.
¹⁶¹⁶ תרגום: נמצא [תנא ש]שונה על הראשונה. כלומר, על הפתרון הראשון. כי פירוש "קדמיתא"
 כאן — פיתרא קדמיא (ראה דמאי כו ע"ג ש' 50). ועיין שתא"י, סוף עמ' 557, ד"ה אם היתה.
¹⁶¹⁷ תרגום: נמצא [תנא ש]שונה על שתיהן. כלומר, על שני הדברים הנידונים בסוגיא.
¹⁶¹⁸ להגהה ראה מה שהערתי בסוף ערך "אף אנן תנינן תרתיהו (!)". וקרוי לוודאי שיש לנו בכולם
 לשון נקבה.
¹⁶¹⁹ תרגום: נמצא [ש]ר' חיה שונה.
¹⁶²⁰ תרגום: נמצא [ש]ר' ישמעאל שונה.
¹⁶²¹ המופע הזה הובא על ידי אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 112, ד"ה ואשר, ולא מחק את "אומר".
 אבל בשרי"ר (עמ' 211 ש' 23) "אומר" ליתא. וכן ליתא במקבילות בסנהדרין ושבועות הרשומות להלן
 בְּעֶרֶךְ (ראה מה"ת, עמ' 102, ס' יא בהערות). ועל פי זה הגהתי. ועיין עוד בספרי במדבר, פיס' ז, עמ' 12
 ש' 11.
¹⁶²² ההגהה שלי. וכבר קדמוני בה מלמד על דרך אולי (מה"ת, עמ' 77, ס' רנה). ויש לנו כאן מדרש
 הלכה מדבי ר' ישמעאל, וליתיה בספרי במדבר, מטות, פיס' קנג, עמ' 200.
¹⁶²³ ההגהה שלי. ויש כאן, לפי זה, מדרש הלכה דבי ר' ישמעאל.
¹⁶²⁴ ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 147, סוף הע' 4 [עמ' 146].
¹⁶²⁵ למופע נוסף של מונח זה ראה מה שהערתי בערך "אשכח תני" לסוטה יז ע"ד ש' 51. וליברמן
 מוסיף עוד מופע בנדרים לו ע"ג ש' 31, על פי המופע המקביל בנזיר נא ע"א ש' 28 המובא לעיל
 בְּעֶרֶךְ — ראה תוכפ"ש, נזירות, עמ' 513, ד"ה ובספרי; שם, הע' 42.
¹⁶²⁶ תרגום: נמצא [ש]ר' שמעון בן יוחאי שונה.
¹⁶²⁷ לא הובא כאן המדרש אלא הפסוק בלבד. והוא מן ה"ברייתות [ה]רמוזות" לפי המינוח של
 מלמד — ראה מה"ת, מבוא, עמ' יט, ד"ה וברייתות (= מלמד, פרקי מבוא, ריש עמ' 278, ד"ה וברייתות).

אשכחון כתיב על כותלא (!) דר' 1628 **כלאים** כז א שו' 7 (צ"ל: כותלה) 1629.
אשכחון כתיב על פינקסיה דר' 1630 **כלאים** כז א שו' 6; **מעשרות** מט ד שו' 43
 (בפינקסיה) 1631.

אשכחיה (!) אמר ע"ע אשכחת אמר.
****אשכחית 1632** **שבת** טו ג שו' 34; **יבמות** יג ד שו' 47; **בבא קמא** ו ד שו' 48 (ו-); **בבא**
מציעא י ב שו' 17; **עבודה זרה** מב א שו' 5, מג ג שו' 6. וראה עוד ערך לא (!) אשכחית.
אשכחית (!) אמר ע"ע אשכחת אמר.
אשכחן (!) ע"ע אשכחנן.

אשכחן (!) דאית לרבנין 1633 **כלאים** כח ב שו' 4 (צ"ל: והן אשכחנן) 1634.
אשכחן (!) תני ע"ע אשכח תני.

אשכחנן 1635 **ברכות** ג א שו' 8, שם שו' 14, שם שו' 21; **פאה** יו ד שו' 50; **כלאים** כח ב
 שו' 4 (אשכחנן); **תרומות** מו א שו' 41 (אשכחנן); **מעשר שני** נב ב שו' 37; **ערלה** סא ד
 שו' 7 (אשכחנן); **עירובין** יח ד שו' 49, יט ג שו' 55; **פסחים** כח א שו' 22 (אשכחנן); שם
 שו' 35, לג ד שו' 37; **יומא** לח ד שו' 50, שם שו' 55, מג ג שו' 21; **מועד קטן** פב ב שו' 20
 (אשכחנן) 1636; **קידושין** סג ג שו' 39; **שבועות** לד ג שו' 16; **הוריות** מז א שו' 58 1637.
 וראה עוד ערך לא אשכחנן.

אשכחנן פלוגא (!) בין ר' לר' ב- ע"ע ואשכחן פליגא (!) בין ר' לבין ר' ב- (בתמיהה).
אשכחת (!) ע"ע אשכחת אמר.
אשכחת א'ר (!) ע"ע אשכחת אמר.

אשכחת 1638 **אמר 1639** **שבת** ו ג שו' 11 (אמר ל'!), ז א שו' 29, יב ד שו' 7, יג ד שו' 3,
 יד א שו' 12; **עירובין** יט ב שו' 21, כה ג שו' 29; **פסחים** לא א שו' 61 (אשכחית!), לו ב
 שו' 1 (חמר!) 1640; **יומא** לח ב שו' 62, לח ג שו' 4, שם שו' 20, מא ג שו' 55, מג א שו' 2

1628 תרגום (אחרי ההגהה): מצאו כתוב על כותלו של ר'.
 1629 ראה כ"ר, עמ' 159 שו' 6.
 1630 תרגום: מצאו כתוב על פנקסו של ר'.
 1631 ראה אלבק, מחקרים, עמ' 76, ערך חילפיי.
 1632 תרגום: מצאתי.
 1633 תרגום (אחרי ההגהה): והיכן מצאנו שיש לחכמים? כלומר, שהחכמים סוברים.
 1634 להגהה "והן" ראה מוה"ד לונץ, יג ע"ב שו' 17; שם, ציון יא. וההגהה "אשכחנן" — על פי כללי
 הדקדוק של הארמית הגלילית. וראה עוד מה שהערתי בסוף ערך "כמה דאית לכוון... כן (!)".
 1635 תרגום: מצאנו.
 1636 בקטע זוסמן: "אשכחנן!" (עמ' 73 שו' 25), וצריך לומר: אשכחנן.
 1637 למופע נוסף של "אשכחנן" על פי הגהת ליברמן, ראה תוכפ"ש, עירובין, ריש עמ' 323, ד"ה
 ונ"ל.
 1638 לפירוש "אשכחת" בביטוי זה, ראה ברחיים, ערכי מלים, עמ' 207, ד"ה ועוד עניין.
 1639 תרגום: נמצאת אומר.
 1640 להגהה ראה ירוכ"פ, עמ' 505, ד"ה אשכחת.

אשכחת אמר (המשך) (צ"ל: אשכח תניי)¹⁶⁴¹; **ראש השנה** נו ב שו' 47, שם שו' 50, נז ב שו' 47, נח ב שו' 55; **מגילה** עג ג שו' 22, שם שו' 24; **חגיגה** עט ד שו' 22; **יבמות** ח א שו' 55 (א'ר: וצ"ל: א' [= אמר: ר'...])¹⁶⁴²; **סוטה** כ א שו' 45 (מימר:), כג ג שו' 29 (את אמר:); **כתובות** כח ב שו' 14 (אשכח:)¹⁶⁴³, שם שו' 15, שם שו' 16 (א2), לג א שו' 2! (צ"ל: אשכח תניי)¹⁶⁴⁴, לג ב שו' 57; **גיטין** מה א שו' 59; **נזיר** נב א שו' 42 (אשכח:), נג ג שו' 39 (אשכחיה:)¹⁶⁴⁵; **סנהדרין** יט א שו' 37 (אשכח תימר: וצ"ל: אשכחת מר), כ א שו' 28 (מר), כ ג שו' 26 (אשכח תימר: וצ"ל: אשכחת מר); **שבועות** לח א שו' 42 (אשכח תימר: וצ"ל: אשכחת מר); **הוריות** מח א שו' 13; **נדה** מט ב שו' 26¹⁶⁴⁶.

אשכחת את (!) אמר ע"ע אשכחת אמר.

אשכחת חמר (!) ע"ע אשכחת אמר.

אשכחת מימר (!) ע"ע אשכחת אמר.

אשכחת מר ע"ע אשכחת אמר.

אשכחת (!) תני ע"ע אשכח תני.

אשתאילת לר' ע"ע אישתאילת לר'.

אשתאילת (!) לאילין דבית ר' ינאי ע"ע אישתאילת (!) לאילין דבי ר' ינאי.

אשתאילת לאילין דבית כרסנה¹⁶⁴⁷ **שביעית** לט א שו' 34. וראה עוד ערך: אישתאילת (!) לאילין דבי ר' ינאי, אישתאילת לר'.

אשתאילת לר' ע"ע אישתאילת לר'.

אשתאילת על דר' ע"ע אישתאילת לר'¹⁶⁴⁸.

אשתעייא (!) ע"ע כמה דאישתעי קרייא אישתעיית מתניתא.

את* **ברכות** ד ג שו' 35 (את3), ו ב שו' 39; **כלאים** לא ב שו' 27; **תרומות** מד ג שו' 35, מד ד שו' 37, שם שו' 39; **שבת** יא ד שו' 24; **מגילה** ע ב שו' 57, עא ב שו' 40, שם שו' 42; **חגיגה** עו א שו' 38, שם שו' 39, שם שו' 41, שם שו' 42; **יבמות** ב ד שו' 10, ח ב שו' 52 (צ"ל: את...+)¹⁶⁴⁹, ט ד שו' 54; **סוטה** יט ב שו' 31; **כתובות** כז ב שו' 42; **נזיר** נא ב שו' 60, שם שו' 64, נז ג שו' 9, שם שו' 25; **קידושין** סא ג שו' 31; **בבא קמא** ה א שו' 10; **סנהדרין** כא ג שו' 40, שם שו' 43, שם שו' 45; **שבועות** לה ב שו' 53, שם שו' 56; **עבודה זרה** מג א שו' 57; **הוריות** מו ד שו' 32, שם שו' 42, שם שו' 43, שם שו' 52. **את (!)** ע"ע הא (= אמר מר).

¹⁶⁴¹ ההגהה שלי. ועיי' בפ"מ, ל ע"א, ד"ה אשכחת אמר.

¹⁶⁴² להגהה ראה תוס"ר, ג, ריש עמ' 161.

¹⁶⁴³ הנוסח כאן בכ"ל: "אשכחת אמר" (עמ' 120 שו' 6), והסדר שגה.

¹⁶⁴⁴ ראה שתא"י, עמ' 393, ד"ה תני.

¹⁶⁴⁵ אפשטיין מגיה כאן: "אשכחית" (מבואות לסה"ת, עמ' 389, ד"ה כך הנוסח). וצ"ע.

¹⁶⁴⁶ למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע: אמר (!) (השני); אשכח תני.

¹⁶⁴⁷ תרגום: נשאלה ל[אנשים] האלה של בית כרסנה.

¹⁶⁴⁸ בערך "כמה דאישתאילת על דר', כך אשתאילת על דר'" המצוין שם.

¹⁶⁴⁹ ראה מה"ת, עמ' 88, ס' שמה, הע' 1. והכוונה שלו ב"להלן" — להלן שו' 61-62.

****את... את... פאה יח ב שו' 40; תרומות מ א שו' 39 (ואת תחת את₂), מ ג שו' 36-37 (ואת תחת את₂), שם שו' 38-39 (ואת תחת את₂); חלה נז ב שו' 2-3, נז ד שו' 18-19; פסחים לו ד שו' 43-44, שם שו' 48-49, שם שו' 52-53 (ואת תחת את₂), שם שו' 55-56 (ואת תחת את₂); יומא מב ד שו' 24, שם שו' 25-26, מג ג שו' 15-16, שם שו' 17; חגיגה עו א שו' 17, עט א שו' 43, שם שו' 46-47 (ואת תחת את₂); יבמות ח ב שו' 61-62 (ואת תחת את₂), שם שו' 64 (ואת תחת את₂), יג ג שו' 61, שם שו' 63 (ואת תחת את₂); סוטה יט ד שו' 27 (ואת תחת את₂); בבא מציעא ח ב שו' 40-41 (ואת תחת את₂); מכות לא א שו' 5-6 (ואת תחת את₂); שבועות לג ד שו' 14-15; הוריות מו ד שו' 33-34 (ואת תחת את₂), מז ב שו' 11-12 (ואת תחת את₂)¹⁶⁵⁰.**

את... ואת... ע"ע את... את...

את או' (!) ע"ע את אמר (בהקשר).

את אומר חלה נט ד שו' 50; יבמות ו ד שו' 58, י ד שו' 40; נדרים לז ג שו' 6; נזיר נב ג שו' 39 (ש', אומר), נב ד שו' 31, נו ג שו' 52, נז ג שו' 29; (צ"ל: ואת)¹⁶⁵¹; קידושין נח ד שו' 48, ס א שו' 25. ועיין עוד ערך: אם את אומר; אם את אומר כן; ואת אמר; מכיון שאתה אומר... כמי ש-...; מתוך שאת אומר עד מתוך שאת אומר לו כן; שאם את אומר לו. וראה עוד ערך: אם אומר את עד אם אומר את כן, נמצאת למד על המלמד (!) להחמיר עליו; את אמר (בהקשר).

את אומר (!) ע"ע את אמר.

את אומר (!) (בהקשר) ע"ע את אמר (בהקשר).

את אומר (דיאלוגי) ע"ע את אמר (דיאלוגי). ועיין עוד ערך: בשיטתך שאת אומר עד בשיטתך שאתה אומר... איכן מצינו...; כשיטתך שאת אומר... אוף אנן אית לו...; כשיטתך שאת אומר... מהו ש-...

את אמ' (!) ע"ע איתמר.

את אמ' (!) שאל לר' ע"ע אתה שאל לר'.

את אמר¹⁶⁵² ברכות יא ד שו' 49, שם שו' 56; פאה טו א שו' 31, יח א שו' 50; כלאים ל ג שו' 45, לא א שו' 40; תרומות מג ב שו' 8; שבת ט א שו' 29, יו ב שו' 28 (אמרת!);

¹⁶⁵⁰ למופע נוסף שנשתבש ע"ע את.

¹⁶⁵¹ הגהתי על פי העניין, ע"ש. וראה עוד מה שהעיתי בערך "את אמר (בהקשר)" לנזיר נג ע"ב

שו' 32.

¹⁶⁵² תרגום: אתה אומר. לדיון במונח זה ראה ל' מוסקוביץ, "בירורי ירושלמי", סידרא כ (תשס"ה), עמ' 161, הע' 23; עמ' 163, הע' 32. והדברים בהערה 23 הנ"ל הם לא תמיד מדויקים, כי מה שכתב שם על: "את אמ' ביאתה או חליצתה של אח' מהן פוטרת צרתה" (יבמות ג ע"ג שו' 55-56 לפי מניינו; שו' 51 לפי המניין שלי), שהדברים הם "פרפרזה של דברי ר"ש במשנה", אינו כן, אלא הם דברי ר' שמעון שהובאו בסמוך לפני זה בברייתא המוצעת ב"נישמעניה מן הדא", ע"ש; ומה שכתב שם על: "את אמר קופות מעלות ומגורות אינן מעלות" (תרומות מג ע"ב שו' 8), שהקביעה הזאת "סותרת את המשנה המקומית", הוא משום שלא השגיח על לשון הירושלמי בתחילת אותה הלכה: "שתי קופות בשתי עליות ושתי מגורות בעליה אחת. אבל שתי מגורות בשתי עליות לא בדא" (מג ע"א שו' 52), ע"ש. אשר למה

את אמר (המשך) **יבמות** ג ג ש' 48, שם ש' 51; **סוטה** יו ב ש' 53 (אתה! אמרת!); כא א ש' 11; **כתובות** כט ג ש' 50, לב א ש' 165³55, שם ש' 56, לג ד ש' 32, שם ש' 33; **נדרים** לז א ש' 41 (אומר!) 165⁴, מא ב ש' 32 (אומר!); מא ד ש' 44; **גיטין** מג א ש' 42, מג ב ש' 42 (אם! תחת את?); 165⁵, **נזיר** נה ב ש' 5, שם ש' 7; **שבועות** לג ג ש' 30, לח ג ש' 14 (מר) 165⁶. ועיין עוד ערך: דאת אמר; דאת אמר (!); דתימר (= דאת אמר); ואת אמר. ****את אמר** (בהקשר) 165⁷ **פאה** יו ג ש' 12, יח ד ש' 3, שם ש' 4, כא א ש' 10, שם ש' 11; **דמאי** כא ד ש' 24, כב א ש' 42, שם ש' 43, כג א ש' 14, שם שם (אומר!) 165⁸, כג ב ש' 26 (2x), כג ג ש' 12, שם ש' 40, שם ש' 41, כה ב ש' 22 (2x), כה ג ש' 37, שם ש' 38, כה ד ש' 38, שם ש' 54; (צ"ל: הוא אמר) 165⁹, כו ב ש' 25 (אתאמר!); **כלאים** כז ד ש' 12 (2x), כח ב ש' 27, כח ג ש' 20, שם ש' 22, שם ש' 24, כט ב ש' 52, כט ג ש' 16, ל ג ש' 54, שם ש' 55, שם ש' 57 (2x), ל ד ש' 31 (2x), לא ב ש' 24 (צ"ל: אתאמר?) 166⁰, שם ש' 25, שם ש' 26, לא ג ש' 63, לא ד ש' 48 (2x); **שביעית** לג ד ש' 23, לד ד ש' 6, שם ש' 7, לז ג ש' 33 (2x), שם ש' 56 (2x); **תרומות** מ ב ש' 10; (צ"ל: ואת) 166¹, מ ד ש' 3, שם ש' 21, שם ש' 43, שם ש' 53, מב ד ש' 42 (מר), שם ש' 43, שם ש' 46, מג ד ש' 18, מד ב ש' 18; (צ"ל: אתאמר) 166², מד ג ש' 4, שם ש' 5, מד ד ש' 60; (צ"ל: הוא אמר) 166³, מו א ש' 16, מח א ש' 7; **מעשרות** מט א ש' 13, מט ג ש' 51, מט ד ש' 48, שם ש' 50, נא ב ש' 48, שם ש' 49, שם שם! (+ש'; צ"ל: מפני ש-166⁴), נא ד ש' 2; **מעשר שני** נב ד ש' 59, נד א ש' 27 (2x); **חלה** נז ב ש' 134 (צ"ל: ואת) 166⁵, נט ב ש' 7, שם ש' 8; **ערלה** סא ד ש' 58, שם ש' 59, סב ב

שסבר להגיה "את אמר" תחת "**אין תימר** שנים ספק" (ברכות ב ע"ב ש' 12), ההגהה אינה הכרחית, לפי שיש מי שסובר שם: "שנים לילה" (שם, ש' 23), ו"בעי" (שם, ש' 12) — בניחותא. ולשימוש במונח ראה עוד מבוא לנזה"מ, עמ' 303, הע' 2.

165³ לדעת אפשטיין, מופע זה וכן המופע בנדרים לז ע"א ש' 41, הרשום להלן, מציינים פיסקא — ראה מבוא לנזה"מ, ריש עמ' 907. ושם הגיה "אמר" תחת "אומר" בנדרים.

165⁴ ראה ההערה הקודמת.

165⁵ ההגהה על פי ליברמן, תוכפ"ש, גיטין, סוף עמ' 889. וצע"ג. מכל מקום, גם אחרי ההגהה אין המופע הזה נראה כמונח.

165⁶ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: איתמר; אמרו; אמרין; ואת אמר. ולמופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בערך "זאת אומרת" לברכות ט ע"ב ש' 64.

165⁷ תרגום: אתה אומר.

165⁸ ראה הלשון בערך "הכא את אמר... והכא את אמר...".

165⁹ ראה הלשון בערך "תמן הוא אמר... והכא הוא אמר הכין".

166⁰ ראה מה שהערתי בנספח ה', בערך "הן דאת אמר" (?) לא אמר' (?) למה את אמר (?)".

166¹ ההגהה על פי המקבילה בגיטין מח ע"ג ש' 50.

166² ראה כ"ר, עמ' 229 ב ש' 36 (ושם: "את אמרת [!]").

166³ ראה הלשון בערך "תמן הוא אמר... והכא הוא אמר הכין".

166⁴ ההגהה על פי כ"ר, עמ' 264 א ש' 21.

166⁵ ראה אהצו"י, עמ' 101, ד"ה את אמר.

****את אמר** (בהקשר) (המשך) ש' 40 (את ליל), שם שם, סב ד ש' 31 (2x), סג א ש' 30 (2x);
ביכורים סד ד ש' 38, שם ש' 39, סה א ש' 16, שם ש' 17, שם ש' 33, שם ש' 34;
שבת ו ג ש' 52, שם ש' 53, י ב ש' 44, שם ש' 45, יא ב ש' 64, יב א ש' 31, יב ב
 ש' 3, יג א ש' 5 (2x), שם ש' 17, שם ש' 18, יג ג ש' 21, יד א ש' 44, טו ג ש' 58
 (2x), שם ש' 59 (2x), טו ד ש' 17, יז א ש' 53 (אומר!)¹⁶⁶⁶, יז ג ש' 23; **עירובין** יט ב
 ש' 32, שם ש' 33, יט ג ש' 8, שם ש' 9, שם ש' 37, כ ד ש' 36, שם ש' 57, כא א
 ש' 13, שם ש' 49, כד ב ש' 40, שם ש' 41, כה א ש' 4 (איל!)¹⁶⁶⁷, כו ב ש' 38, כו ג
 ש' 35, כז ד ש' 40 (+לה); **פסחים** כז ג ש' 24, כח ג ש' 33 (תימר! וצ"ל: תמר [= את
 מר]), שם ש' 34 (תימר! וצ"ל: תמר [= את מר]), כט ג ש' 33¹⁶⁶⁸, כט ד ש' 44, לב א
 ש' 35 (2x), לב ב ש' 23, שם ש' 24, לב ג ש' 29 (מר), לב ד ש' 12 (2x; מר), לג ב
 ש' 24 (2x), לד ב ש' 44 (צ"ל: ואת!)¹⁶⁶⁹; **יומא** לח ב ש' 61, לח ד ש' 53, שם ש' 54,
 לט ד ש' 40, שם ש' 41, מ ג ש' 21, שם ש' 22, מב ב ש' 22, שם ש' 23, מד א ש' 53
 (2x); **שקלים** מו ב ש' 4, שם ש' 5, שם ש' 22, מו ד ש' 35 (2x), נ ד ש' 6, נא ב ש' 42
 (2x); **סוכה** נא ג ש' 42, נב א ש' 59, נב ב ש' 14, שם ש' 15, נג א ש' 5 (2x), נד ב
 ש' 49, שם ש' 50, נה ב ש' 35, שם ש' 37; **מגילה** עג ב ש' 48, עה א ש' 5; **חגיגה** עו
 א ש' 41, עה ב ש' 24, שם ש' 25, עט ב ש' 51 (2x), עט ד ש' 35, שם ש' 39; **מועד**
קטן פא א ש' 50; **יבמות** ד א ש' 21, שם ש' 22 (את ליל), שם ש' 23, שם ש' 24, שם
 ש' 30, שם ש' 31 (את ליל), שם ש' 32, שם ש' 33, ד ב ש' 11, שם ש' 12, ד ג ש' 13,
 שם ש' 14, ד ד ש' 54 (צ"ל: הוא אמר!)¹⁶⁷⁰, ה א ש' 40 (2x; אומר!)¹⁶⁷¹, ה ד ש' 20,
 שם ש' 21, ו ב ש' 6, ח א ש' 41 (2x), יב א ש' 29 (2x), שם ש' 30, שם ש' 31, יב ב
 ש' 51 (אומר!)¹⁶⁷², שם שם, יב ג ש' 51, שם ש' 63 (אומר!)¹⁶⁷³, טו ב ש' 32 (2x; תימר!
 וצ"ל: תמר [= את מר]), טו ד ש' 56 (תמר [= את מר]); **סוטה** יו ג ש' 42, שם ש' 43,
 יח א ש' 59, שם שם (את ליל), כב א ש' 9, שם ש' 10, כב ב ש' 33, כג ב ש' 54, כג
 ג ש' 29 (ל"ג את!)¹⁶⁷⁴; **כתובות** כז ב ש' 9, שם ש' 10, ל ב ש' 3 (2x), שם ש' 24 (מר),
 שם ש' 25 (מר), ל ד ש' 17 (2x; מר), שם ש' 18 (מר), שם ש' 19 (מר), לא ב ש' 2 (מר),

¹⁶⁶⁶ ראה הלשון בערך "על כורחך את אמר".

¹⁶⁶⁷ ראה הלשון בערך "מה אם תמן... את אמר... כאן... לא כל שכן".

¹⁶⁶⁸ המופע נמצא בתוך ברייתא, ורשמית אותו כאן בגלל לשונו הארמית, שהוא המונח שלנו.

וכיוצא בזה להלן בשבועות לח ע"ב ש' 58. וכיוצא בזה בעירובין יט ע"א ש' 1, שנרשם בערך "מה את אמר לי (דיאלוג; בתמיהה)".

¹⁶⁶⁹ ראה שתא"י, עמ' 229, ד"ה נטמא.

¹⁶⁷⁰ ראה הלשון בערך "תמן הוא אמר... והכא הוא אמר...".

¹⁶⁷¹ ראה הלשון בערך "הכא את אמר... והכא את אמר...".

¹⁶⁷² ראה הלשון בערך "הכא את אמר... והכא את אמר...".

¹⁶⁷³ ראה הלשון בערך "היד מה דאת אמר תמן... כן את אמר אף הכא...".

¹⁶⁷⁴ ראה הלשון בערך "אשכחתי אמר".

****את אמר** (בהקשר) (המשך) לב ב שו' 21 (2x); מר), שם שו' 48 (2x), לב ד שו' 35! (צ"ל: ואת)¹⁶⁷⁵, לב ב שו' 34 (2x); **נדרים** לז ב שו' 58 (2x), לז ג שו' 2, שם שו' 3, שם שו' 6, לח א שו' 20, מב ד שו' 51 (2x); **גיטין** מג ד שו' 15 (2x), מד ב שו' 41 (2x), מז ד שו' 18, שם שו' 19; **נזיר** נג ב שו' 17 (או'! וצ"ל: אמר)¹⁶⁷⁶, שם שו' 27, שם שו' 32! (צ"ל: ואת)¹⁶⁷⁷, נד א שו' 14 (2x), נה א שו' 9 (2x), נז ג שו' 27! (צ"ל: ואת)¹⁶⁷⁸, נז ד שו' 38 (2x); **קידושין** ס ד שו' 31! (צ"ל: ואת)¹⁶⁷⁹, סב ג שו' 4, שם שו' 5, סג א שו' 42, סג ג שו' 32, שם שו' 33, סד ג שו' 4; **בבא קמא** ה א שו' 15 (מר), שם שו' 16 (מר), ו א שו' 33, ו ב שו' 44 (מר), שם שו' 45 (מר), שם שו' 58, שם שו' 59 (מר), ו ד שו' 16 (מר), שם שו' 17 (מר); **בבא מציעא** ח א שו' 23 (2x); מר), שם שו' 32 (2x); מר), ח ב שו' 48 (2x); מר), ח ד שו' 16 (מר), שם שו' 17, י ג שו' 10 (מר), שם שו' 11 (מר), שם שו' 12 (מר), שם שו' 13 (מר); **בבא בתרא** יג ב שו' 18 (2x); מר), יג ג שו' 7 (2x); מר), יג ד שו' 52 (מר), יד ב שו' 16 (2x); מר), טו א שו' 9 (מר), טו ד שו' 8 (מר), שם שו' 9 (מר); **סנהדרין** כג ג שו' 7 (2x); מר), כד ג שו' 4 (2x); מר), כה ד שו' 3, כו ב שו' 60 (מר), שם שו' 61 (מר); **שבועות** לג ד שו' 7, לו ב שו' 47 (מר), לז ב שו' 54, שם שם (מר), לח א שו' 22 (מר), שם שו' 33 (2x); מר), לח ב שו' 58, לח ד שו' 44 (צ"ל: הוא אמר)¹⁶⁸⁰; **עבודה זרה** מא ב שו' 43, שם שו' 44, שם שו' 51 (מר), מד א שו' 13! (צ"ל: הוא אמר)¹⁶⁸¹, מד ג שו' 46, שם שו' 47, מה ב שו' 53 (2x); **הוריות** מה ג שו' 40 (מר), שם שו' 41 (מר), מו ד שו' 45 (2x); מר), מז ג שו' 60 (מר), שם שו' 61 (מר); **נידה** מט א שו' 35, מט ג שו' 22¹⁶⁸². ועיין עוד ערך: דתימר (= דאת אמר); ואת אמר הכין. וראה עוד ערך ולית את אמר הכין אלא.

את אמר (דיאלוגי)¹⁶⁸³ **מעשרות** נב א שו' 51; **תענית** סה ד שו' 4 (אומר). ועיין עוד ערך: את מה את אמר (דיאלוגי); דאת אמר (דיאלוגי); ואת אמר (דיאלוגי); ואת אמר אכין (דיאלוגי).

¹⁶⁷⁵ ראה שתא"י, עמ' 392, ד"ה ר' יהודה.

¹⁶⁷⁶ ראה הלשון בערך "מה אם תמן... את אמר... כאן... לא כל שכן".

¹⁶⁷⁷ ההגהה שלי, על פי העניין, עי"ש. וכסגנון זה בכתובות כה ע"ג שו' 47-48; נדרים מב ע"א שו'

2-1, וש' 4-5 (בשני האחרונים בשיבוש: "דתימר!" תחת "ותמר").

¹⁶⁷⁸ ההגהה שלי, על פי העניין, עי"ש. וראה עוד מה שכתבתי בהערה הקודמת.

¹⁶⁷⁹ ההגהה שלי, על פי העניין, עי"ש. וראה עוד מה שהערת לעיל, לנזיר נג ע"ב שו' 32. אחר כך

מצאתי שכן גרס כאן הרשב"א (ושם: "ואת מר") — ראה חידושי הרשב"א, קידושין, כז ע"ב, עמ' רט,

ד"ה האי ארוסה [עמ' רח]. וציין לו כ"ץ, ג, ריש עמ' 59.

¹⁶⁸⁰ ראה מה שהערת בערך "תמן אמר... והכא את מר הכין".

¹⁶⁸¹ ראה הלשון בערך "תמן הוא אמר... והכא הוא אמר הכין".

¹⁶⁸² למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע איתמר. ולמופע נוסף מסופק ע"ע ולא כן איתמר (בתמיהה). ולמופע קרוב מסופק ע"ע דו אמר. ובכלאים ל ע"א שו' 48: "אתרוג אע"פ שאת או' עליו בורא פרי העץ את אמ' על התמור' שלו בורא מיני דשאים". ושני הביטויים האלה אינם שייכים למונח שלנו.

¹⁶⁸³ תרגום: אתה אומר. על ההבדל בין "את אמר" סתם ל"את אמר" דיאלוגי, ראה מה שכתב ברויאר על ההבדל בין הביטוי "אי אתה" ל"אין אתה": "בכל המקרים האחרים אי אתה מופיע במסגרת

את אמר... את אמר...¹⁶⁸⁴ **חלה** נז ד ש' 7. ועיין עוד ערך: בכל אתר את אמר... והכא את אמר...; בכל אתר את אמר... והכא את אמר הכין; הכא את אמר... והכא את אמר הכין; הכא את אמר... והכא את אמר הכין; תמן את אמר... והכא את אמר הכין.

את אמר לי (בתמיהה)¹⁶⁸⁵ **כתובות** לג ב ש' 63. ועיין עוד ערך: לית את אמר לי (בתמיהה); מה את אמר לי (דיאלוגי; בתמיהה).

את אמרת (!) ע"ע: איתאמרת; את אמר.

את אמרת דא מילתא ע"ע את אמרת הדא מילתא (בתמיהה).

את אמרת הדא מילתא (בתמיהה)¹⁶⁸⁶ **דמאי** כה ד ש' 3; **שבת** י א ש' 10 (דא); **שקלים** מז ב ש' 35 (אתה!); **ראש השנה** נו ד ש' 37; **ביצה** ס ב ש' 19 (אתה!; אמרתה!). **את (!) דבעי מימר... אית דבעי מימר...** ע"ע אית דבעי מימר... אית דבעי מימר... **את דורש שביעית** לז ד ש' 38 (ש-), שם ש' 41 (ש-); **חגיגה** עז ג ש' 34, שם שם (הולך!);¹⁶⁸⁷

את דרש¹⁶⁸⁸ **ברכות** ז ב ש' 11 (ו-), דריש; **כלאים** לא ד ש' 56; **יומא** מ א ש' 34 (ו-), שם ש' 38 (ו-). ועיין עוד ערך: מתדרש; מתדרשה (!).

את הולך (!) ע"ע את דורש.

את (!) חמי ע"ע איתא חמי.

את (!) חמי... ואת אמר הכין ע"ע איתא חמי... ואת אמר הכין.

את יודע תרומות מא ד ש' 32 (אתה), מב ב ש' 26 (אתה); **קידושין** נח ג ש' 55; **שבועות** לו ד ש' 28. וראה עוד ערך אין את יודע.

את יכיל מימר ע"ע תמן את יכיל מימר... אית לך מימר הכא... (הסיפא בתמיהה).

את יליף¹⁶⁸⁹ **פסחים** כט ד ש' 42; **סנהדרין** כה א ש' 3, שם ש' 12, שם ש' 33; **עבודה זרה** מ ד ש' 20.

את יליף לה¹⁶⁹⁰ **ברכות** יא ג ש' 16; **סנהדרין** יט ג ש' 6.

אמירה הלכתית, ו**אתה** נושאת בהם משמעות אימפרסונלית, להבעת אמת או ציווי כלליים... רק בשני המקרים הללו **אין אתה** מופיע בתוך סיפור במסגרת דרשית, ו**אתה** נושאת בהם משמעות קונקרטיית ולא כללית" (ברויאר, סוף עמ' 123, ד"ה במקרה; ההדגשות במקור).

¹⁶⁸⁴ תרגום: אתה אומר... אתה אומר....

¹⁶⁸⁵ תרגום: אתה אומר לי?!

¹⁶⁸⁶ תרגום: אתה אמרת את הדבר הזה?!

¹⁶⁸⁷ ההגהה "דורש" שלי, והמילה "הולך" היא באשגרה ממה שבא אחריה: "וקולך הולך". וראה

ב"ר, א, י, כרך א, עמ' 8 ש' 10.

¹⁶⁸⁸ תרגום: אתה דורש.

¹⁶⁸⁹ תרגום: אתה לומד.

¹⁶⁹⁰ תרגום: אתה לומד אותה.

את סבר דהדא דר' לקולא, ולית היא אלא לחומרא

את למד ברכות ז א שו' 35; כלאים כח ג שו' 5; שבת ד ד שו' 46, ט ג שו' 22 (ש', לומ'!), שם שו' 23, יא ד שו' 60, יג ד שו' 142¹⁶⁹¹; מגילה עה ב שו' 11; חגיגה עו ד שו' 10 (ו-); כתובות לב ד שו' 18, שם שו' 19; גיטין מד ד שו' 36; סנהדרין כה א שו' 7. ועיין עוד ערך עד שאת למד... למד.... וראה עוד ערך אין את למד (בניחותא).

את למד ...אי את למד ע"ע את למד ...אין את למד (הסיפא בתמיהה).
את למד ...אין את למד (הסיפא בתמיהה) **סוטה יח ב שו' 14-15, שם שו' 18-19; קידושין ס ד שו' 35, שם שו' 40 (אי).**

את מה אמר (!) ע"ע את מה את אמר (דיאלוגי).
את מה את אמר (דיאלוגי)¹⁶⁹² **תרומות מא ג שו' 35; שבת ה ד שו' 16 (את₂ ל'!), ו ג שו' 6; יבמות ג א שו' 57; נזיר נד ד שו' 17 (את₂ ל'!).**

את מה שמעת מן אבוד¹⁶⁹³ **שבת ט א שו' 12.**
את מה שמעת מן ר¹⁶⁹⁴ **חלה נט ב שו' 58; כתובות לה ד שו' 62.**

את מוצא שקלים נ א שו' 143; סנהדרין כג ב שו' 24, כז ד שו' 22, כט א שו' 31, שם שו' 44 (וכנ+), כט ב שו' 15, שם שו' 21, ל ב שו' 48, שם שו' 55, ל ג שו' 28. ועיין עוד ערך בכל מקום שאת מוצא... את מוצא.... וראה עוד ערך תמן את מוצא אומר... וכא את אמר אכן.

את ממעט פסחים כט ד שו' 38.

את מציית (!) ליה¹⁶⁹⁵ **תענית סד א שו' 42 (צ"ל: אתמציית)¹⁶⁹⁶.**

את מר ע"ע את אמר.

את מר (בהקשר) ע"ע את אמר (בהקשר).

את מרבה פסחים כט ד שו' 38; סוטה יח ד שו' 3.

את סבור יומא מ ג שו' 37 (צ"ל: סבר)¹⁶⁹⁷; יבמות ב ג שו' 43, ד ג שו' 59, טו ג שו' 42. ועיין עוד ערך מה את סבר.

את סבר¹⁶⁹⁸ **סוכה נג ג שו' 57. ועיין עוד ערך: מה את סבר; מה את סבר, דילפינן (!) עובדא מינד (בתמיהה).**

את סבר דהדא דר' לקולא, ולית היא אלא לחומרא¹⁶⁹⁹ **עבודה זרה מד ד שו' 21.**

¹⁶⁹¹ הספק כאן הוא ספק שייכות, כי בכל שאר המופעים שבִּעֵרְךָ יש לימוד דבר מדבר לעניין הלכה, מה שאין כן כאן, ע"ש.

¹⁶⁹² תרגום: אתה מה אתה אומר?

¹⁶⁹³ תרגום: אתה מה שמעת מאביד?

¹⁶⁹⁴ תרגום: אתה מה שמעת מר'?

¹⁶⁹⁵ תרגום: נתמצתה לו — ראה ההערה הבאה.

¹⁶⁹⁶ להגהה ולפירוש הביטוי ראה תוכפ"ש, תרומות, עמ' 368, הע' 64. ותרגם ליברמן שם: "נתמצתה

לו [ההלכה]".

¹⁶⁹⁷ הגהתי "סבר" מפני שההקשר כאן הוא בארמית.

¹⁶⁹⁸ תרגום: אתה סובר.

¹⁶⁹⁹ תרגום: אתה סובר ש[הדעה] הזאת של ר' לקולה, ואינה אלא לחומרה!

את עבד ע"ע את עבד.

את עבד לה ע"ע: הכא את עבד לה... והכא את עבד לה...; מה את עבד לה.

את עבד לון ע"ע מה את עבד לון. ועיין עוד ערך ואת עבד לון.

את עבד ליה ע"ע מה את עבד ליה. ועיין עוד ערך ואת עבד ליה.

את עבד ליה (= לה) ע"ע את עבד לה¹⁷⁰⁰.

את עבד ליה... את עבד ליה...¹⁷⁰¹ **כתובות** כז ב ש' 2 (עבד תחת עבד₂); **שבועות**

לג ד ש' 48. ועיין עוד ערך הכא את עבד ליה... והכא את עבד ליה....

את עבד ליה... את עבד ליה... ע"ע את עבד ליה... את עבד ליה....

את עבד¹⁷⁰² **ברכות** ז ב ש' 45 (ו', עבד); **יבמות** יא ב ש' 21 (עבד); **קידושין** נט א

ש' 30 (עבד), נט ב ש' 63; **עבודה זרה** מד א ש' 58 (עבד). ועיין עוד ערך: הכא את

עבד... והכא את עבד...; לית את עבד (בתמיהה); מה את עבד (!). וראה עוד ערך לית

את עבד (בניחותא).

את עבד ליה (ליה = לה) ע"ע את עבד לה¹⁷⁰³.

את עבד ליה... את עבד ליה... ע"ע את עבד ליה... את עבד ליה....

את (!) עובדא קומי ר' וקומי ר'¹⁷⁰⁴ **נידה** נ א ש' 63 (צ"ל: אתא)¹⁷⁰⁵.

את עושה **כלאים** כח ד ש' 61 (עשה!); **ערלה** סא ב ש' 19, שם ש' 20; **נזיר** נה ג ש' 40,

שם ש' 41; **קידושין** נט ג ש' 1. וראה עוד ערך אין את עושה.

את עשה (!) ע"ע את עושה.

את צווח¹⁷⁰⁶ **פסחים** לב ג ש' 145 (ו' וצ"ל: והוא)¹⁷⁰⁷, לה א ש' 3. וראה עוד ערך בכל

אתר לא (!) צווח ליה... וכא את צווח ליה... (הסיפא בתמיהה).

את קרי¹⁷⁰⁸ **סנהדרין** כ ב ש' 32.

****את רואה** **דמאי** כב ג ש' 27; **כלאים** כט ג ש' 13, שם ש' 14, שם ש' 15, כט ד

ש' 19, שם ש' 23, שם ש' 42, ל ג ש' 59; **שביעית** לג ב ש' 33, לג ג ש' 2; **תרומות**

מא ד ש' 8 (אתה), שם ש' 16, שם ש' 18; **ערלה** סב א ש' 50, שם ש' 52, סב ב

ש' 5, שם ש' 6, שם ש' 46, שם ש' 49, שם ש' 53, סג א ש' 9, שם ש' 10; **שבת** יג

א ש' 39, שם ש' 40, יג ב ש' 18 (ו'); **עירובין** יח ב ש' 20 (2x), כא א ש' 20, כב ב

ש' 50 (ו'), כב ג ש' 9, שם ש' 10, כג א ש' 23, כד ב ש' 49, שם ש' 54, כה א ש' 48

¹⁷⁰⁰ בערך "הכא את עבד לה... והכא את עבד לה..." המצוין שם.

¹⁷⁰¹ תרגום: אתה עושה אותו... אתה עושה אותו....

¹⁷⁰² תרגום: אתה עושה. להוראות "עבד" ראה מה שהערתי לעיל בערך "אהן עבד... ואהן עבד..."

¹⁷⁰³ בערך "הכא את עבד לה... והכא את עבד לה..." המצוין שם.

¹⁷⁰⁴ תרגום (אחרי ההגהה): בא המעשה לפני ר' ולפני ר'.

¹⁷⁰⁵ כן הוא בכ"ל: "אתא" (עמ' 594 ש' 37), והסדר שגה.

¹⁷⁰⁶ תרגום: אתה קורא. כלומר, בשם. ולא כללתי "את צווח" שבמעשרות נ ע"ד ש' 47, כי הוא

ביטוי דיאלוגי ולא מונח פרשני. וכן כל כיוצא בו.

¹⁷⁰⁷ ההגהה על פי קטע ליינגר, עמ' רנה ש' 31.

¹⁷⁰⁸ תרגום: אתה קורא. כלומר, במקרא.

****את רואה** (המשך) (את לוי!)¹⁷⁰⁹, שם שם, כו ב שו' 35; **סוכה** נא ג שו' 42 (2x); **כתובות** לג ד שו' 17; **בבא בתרא** יו ב שו' 1, שם שו' 2 (אתה); **עבודה זרה** מה א שו' 33, שם שו' 37, שם שו' 40. ועיין עוד ערך אין את רואה (בתמיהה). וראה עוד ערך אין את רואה (בניחותא). **את שאיל**¹⁷¹⁰ **ביכורים** סד ב שו' 6 (שאל); **קידושין** סד ב שו' 13. ועיין עוד ערך אריותא קמייך (י!), ואת שאל לתעלייא (הסיפא בתמיהה). וראה עוד ערך כל עמא שאלין לרבי, ואת לית את שאל ליה (בתמיהה).

את שאיל לה¹⁷¹¹ **תרומות** מג א שו' 14; **חלה** נז ד שו' 50 (שאל); **ביצה** ס ג שו' 60.

את שאיל ל¹⁷¹² **סנהדרין** כא ד שו' 25; **הוריות** מו ד שו' 16.

את שאל ע"ע את שאיל.

את שאל לה ע"ע את שאיל לה.

את שאת יכול לקיים בו... את (!) מקיים בו..., ואת שאין את יכול לקיים בו...

אין (!) את מקיים בו... מכות לא א שו' 5-7 (צ"ל: אין את, ל"ג אין)¹⁷¹³.

את שואליני **נידה** מט ד שו' 42.

את שומע (!) עירובין כא ב שו' 20; **נדרים** לז א שו' 37; **קידושין** סד א שו' 13; **שבועות**

לה ד שו' 57 (אתה), לז ג שו' 39 (אתה), שם שו' 41 (אתה).

את שמ (!) ע"ע את שמע מינה.

את שמיע¹⁷¹⁴ **מגילה** ע ב שו' 7.

את שמע¹⁷¹⁵ **ברכות** ח ג שו' 32! (צ"ל: +מינה)¹⁷¹⁶, יא ג שו' 63! (צ"ל: +מינה)¹⁷¹⁷; **פסחים**

לב ב שו' 5 (צ"ל: שמט?)¹⁷¹⁸. וע"ע מינה את שמע.

****את שמע מינה**¹⁷¹⁹ **ברכות** ח ג שו' 32, שם שו' 33, שם שו' 34, יא ג שו' 63, יא ד

שו' 5, שם שם (את לוי!)¹⁷²⁰; **שבת** ב ב שו' 16, יד ד שו' 30 (2x), שם שם (ו-), שם שו' 31

(ו-), יז ב שו' 12, שם שם (את לוי!)¹⁷²¹; **פסחים** לג ג שו' 172246, שם שו' 47, שם שו' 57

1709 להגהה ראה ירוכ"פ, עמ' 343, ד"ה היה שם.

1710 תרגום: אתה שואל.

1711 תרגום: אתה שואל אותה (כלומר, את השאלה).

1712 תרגום: אתה שואל אותי. המופע הראשון בלשון שאלה, והשני בתמיהה.

1713 להגהה בסיפא ראה קטע ווידר, עמ' 131 שו' 12. וכבר קדם בשתי ההגהות מה"פ, א ע"א, ד"ה

הכל היה. והסכים עמו הרידב"א, שם, ד"ה אר"י בר"י.

1714 תרגום: אתה שמעת?!

1715 תרגום: אתה שומע. כלומר, לומד.

1716 ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 303, סי' 15.

1717 ראה כי"ר, עמ' 85 שו' 38.

1718 ההגהה על פי ליברמן, ירוכ"פ, ריש עמ' 459, ד"ה מן הדא.

1719 תרגום: אתה שומע (כלומר, לומד) ממנה. רשימה חלקית בתש"ק, עמ' 6, סי' 1.

1720 ההגהה על פי כי"ר, עמ' 85 שו' 4 (המופע השני).

1721 ההגהה על פי המקבילה בפסחים לג ע"ג שו' 57 (המופע השני) הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

1722 ליברמן מגיה כאן ולהלן שו' 47 על דרך אולי: "שמט מיניה" (במופע הראשון), "שמט" (בשני)

(גליונות הרש"ל, טופס ב'). ובירוכ"פ (עמ' 475, ד"ה את שמע) הניח את העניין בצ"ע ולא הגיה.

*****את שמע מינה** (המשך) (2x); שמע! תחת ש"מ); **תענית** סז ב שו' 40 (2x); **יבמות** ה ג שו' 59 (את ליו¹⁷²³), שם שו' 60 (2x), שם שו' 61 (2x), יא ד שו' 39; **קידושין** סב ד שו' 48 (2x); **בבא קמא** ג א שו' 36 (ו-)¹⁷²⁴, ג ג שו' 5 (ותישמעו! וצ"ל: ותשמעו)¹⁷²⁵, ו ד שו' 58 (ותשמעו); **בבא מציעא** ח ג שו' 2, ט ב שו' 14 (ותשמעו), ט ד שו' 11 (צ"ל: ואת)¹⁷²⁶; **בבא בתרא** יז ד שו' 28 (ו-); **סנהדרין** כא א שו' 15 (ו-), כג א שו' 16 (ותשמעו), כה א שו' 54 (2x), שם שו' 55 (ו-), שם שו' 56 (2x; ו-), שם שו' 57 (ו-), שם שו' 58 (ו-), כט ג שו' 31 (צ"ל: מה את)¹⁷²⁷; **שבועות** לד ג שו' 18 (ות); **עבודה זרה** מ ד שו' 32, שם שם (2x); את ליו¹⁷²⁸, שם שו' 33 (את ליו), מא ב שו' 28 (ותשמעו), מג ד שו' 52, מה א שו' 7 (ו-)¹⁷²⁹. ועיין עוד ערך מה את שמע מינה. וראה עוד ערך: ולית שמע מינה כלום; לית שמע מינה כלום, לא מראשה ולא מסופה.

את שמעת מאבוך הדא מילתא ע"ע את שמעת מן אבוך הדא מילתא (בתמיהה).
את שמעת מן אבוך הדא מילתא (בתמיהה)¹⁷³⁰ **ברכות** ז ג שו' 35 (מאבוך); **שביעית** לט ג שו' 10; **ראש השנה** נח ג שו' 58 (אתה), שמעתה!; **תענית** סו א שו' 64 (אתה!), סז ג שו' 48 (אתה!); **מועד קטן** פג א שו' 39 (אתה!).
את תופס ע"ע את תופס.

את תופס¹⁷³¹ **תרומות** מד ג שו' 20 (תופס); **ערלה** סב ד שו' 12 (תופס), שם שו' 17 (אתה), שם שו' 18; **פסחים** כח ג שו' 13, שם שו' 18, שם שו' 20, שם שו' 36; **כתובות** כז ב שו' 27 (תופס); **מכות** לא א שו' 9. וראה עוד ערך אין את תופס.
את תני (!) תני... אית תניי תני... ע"ע אית תניי תני... אית תניי תני...
אתא אמר (!) ר' ור' (!) בשם ר' ע"ע אתא ר' ר' בשם ר'.

¹⁷²³ ההגהה על פי קטע זוסמן, עמ' 87 שו' 23.
¹⁷²⁴ ראה מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 95, הע' 483. וצ"ע.
¹⁷²⁵ ההגהה "ותשמע" היא על פי המופעים דלקמן. והצורה "ותשמע" היא צורה מורכבת: ות שמע. ואין כאן לשון עתיד אלא בינוני: ואתה שומע. וראה כדוגמתה, למשל, בכי"א: "<ד-תפתר" (עמ' 76 שו' 71). וראה ירושלמי נזיקין, עמ' 172, שו' 71. וראה עוד לעניין "דתמר": "הערות מאת הגאון ר' שאול ליברמן", ויק"ר, כרך ד, עמ' תתפ, סוף הע' 18; ירושלמי נזיקין, מבוא (של רוזנטל), עמ' יח, הע' 29.
¹⁷²⁶ "כסגנונו של ר' יוסי בכמה מקומות" — ירושלמי נזיקין, סוף עמ' 149, שו' 47.
¹⁷²⁷ ההגהה על פי המקבילה במגילה עד ע"א שו' 28.
¹⁷²⁸ ההגהה כאן (בשני המופעים) ולהלן בשורה 33 על פי המקבילה בשבת יד ע"ד שו' 30-31 (הנוסח בשני המופעים האחרונים שם: "ואת"), הרשומה לעיל בְּעֶרְךָ.
¹⁷²⁹ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע את שמע.
¹⁷³⁰ תרגום: אתה שמעת מאבך את הדבר הזה!
¹⁷³¹ רשמתי כאן את המופעים הפרשניים של ביטוי זה, וכן הקרובים לכך ועיין המופע בתרומות ועיין שם לעיל, שו' 8; והוא הדין למופע המקביל בכתובות הרשום בְּעֶרְךָ; ועיין להלן גם במופע המקביל במכות). שאר המופעים שאינם עניין לפרשנות לא נכללו, ואלה הם: **כתובות** לד ג שו' 28 (שאת תופס), שם שו' 30 (שאת תופס); **נזיר** נא א שו' 36 ("אם!" תחת "את"); **קידושין** סב ד שו' 47 ("תופס את"); **סנהדרין** כד ד שו' 61, שם שו' 62 (בשני המופעים האלה אין "את").

אתא (!) דיחידייא דהכא כסתמא דתמן, ודיחידייא דתמן כסתמא דהכא ע"ע
אתיא דיחידייא דהכא כסתמא דתמן, ודיחידייא דתמן כסתמא דהכא.

אתא (!) דר' כר' ע"ע אתיא דר' כר'.

אתא (!) דר' כר', ודר' כר' ע"ע אתיא דר' כר', ודר' כר'.

אתא ושאל לר' ע"ע אתא שאל לר'.

אתא ושאל לר' ע"ע אתא שאל לר'.

אתא (!) ושאלון ליה ע"ע אתון ושאלון ליה.

אתא חד סב שאל ליה¹⁷³² פאה יט ג שו' 32; **ביכורים** סה א שו' 14; **סוטה** כג ג שו' 40.

אתא חמי ע"ע איתא חמי.

אתא חמי... ואתא חמי... ע"ע איתא חמי... ואתא חמי...

אתא יתיב דריש (!)¹⁷³³ **קידושין** סד ג שו' 36 (צ"ל: דרש)¹⁷³⁴.

אתא מימר¹⁷³⁵ **דמאי** כג ג שו' 34 (צ"ל: +לך)¹⁷³⁶; **נזיר** נה ב שו' 41 (צ"ל: +לך?)¹⁷³⁷; **סנהדרין** כו ב שו' 32.

אתא מימר לך¹⁷³⁸ **פאה** יו ד שו' 41 (אנא?)¹⁷³⁹; **דמאי** כג ג שו' 25; **תרומות** מג ד שו' 43 (אתה, מימור)¹⁷⁴⁰; **חגיגה** עט ב שו' 1 (ד', מימור); **מועד קטן** פא ג שו' 46; **סוטה** יט א שו' 49; **כתובות** לג א שו' 51 (ו!); **נדרים** לז ב שו' 15, **לט** ב שו' 29, **שם** שו' 30; **קידושין** ס ב שו' 50; **סנהדרין** כו ב שו' 35; **שבועות** לו א שו' 48; **הוריות** מח ב שו' 11, **שם** שו' 14¹⁷⁴¹. ועיין עוד ערך: **דרובה** אתא מימר לך; לא אתא אלא מימור לך.

אתא מימר לך כפשוטה דקרייא¹⁷⁴² **סנהדרין** יח א שו' 29.

אתא (!) מישאול ע"ע מה אתא (!) מישאול. וראה עוד ערך לא אתיא מישאול אלא כהדא דתני ר' הושעיא.

אתא מן צור ואמר מן שמיה דר' ע"ע אתא ר' מן צור ואמר מן שמיה דר'.

אתא עובד' קומי ר' ע"ע אתא עובדא קומי ר'.

אתא עובד' קומי רבנן ע"ע אתא עובדא קומי רבנן.

¹⁷³² תרגום: בא זקן אחד [ו]שאל אותו.

¹⁷³³ תרגום (אחרי ההגהה): בא ישב [ו]דרש.

¹⁷³⁴ ההגהה על פי שרי"ר, עמ' 232 שו' 27.

¹⁷³⁵ תרגום: בא לומר.

¹⁷³⁶ ראה כי"ר, עמ' 140ב שו' 35.

¹⁷³⁷ ההגהה שלי, ושתא"י (עמ' 439, ד"ה הוון) מגיה: "אשכח תני". וצ"ע.

¹⁷³⁸ תרגום: בא לומר לך.

¹⁷³⁹ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 380, הע' 7. וראה אהצו"י, עמ' 23, ד"ה אנא.

¹⁷⁴⁰ אפשטיין מגיה כאן על פי המקבילה בחגיגה עו ע"ד שו' 39: "דרובה אתא מימור לך" — ראה

מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 790, ד"ה ואמרו. ועיין מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 97, הע' 496.

¹⁷⁴¹ למופעים נוספים ע"ע אתא מימר.

¹⁷⁴² תרגום: בא [התנא] לומר לך כפשוטו של הפסוק.

אתא עובדא ע"ע כד (!) אתא עובדא שאל ר' לר'.
אתא עובדא קומי דר' (!) ע"ע אתא עובדא קומי ר'.
אתא עובדא קומי דר' (!) והורי כר' ע"ע אתא עובדא קומי ר' והורי כר'.
אתא עובדא קומי דרבנן (!) דתמן (תמן = בבל)¹⁷⁴³ **יבמות** טו א שו' 32 (צ"ל: רבנן).
 וראה עוד ערך אתה עובדא קומי דייני נהרדעא.
****אתא עובדא קומי ר'**¹⁷⁴⁴ **פאה** יז ד שו' 60 (אתאלין, קומוי!) **דמאי** כה ג שו' 33; **כלאים** כט ב שו' 47, לא א שו' 8; **שביעית** לג ב שו' 24, לט ב שו' 32; **תרומות** מ ב שו' 31, שם שו' 35, מב א שו' 43, מג ד שו' 26; **מעשרות** נב א שו' 48; **מעשר שני** נב ד שו' 8; **ערלה** סג ב שו' 47; **ביכורים** סד א שו' 26; **שבת** יז א שו' 45; **עירובין** יט ג שו' 32, כג ג שו' 8 (עובדא ליל!)¹⁷⁴⁵, כד א שו' 16, כד ד שו' 20 (ו-ו!)¹⁷⁴⁶, כה א שו' 38; **פסחים** ל ד שו' 60; **יומא** לט א שו' 7; **שקלים** נ ג שו' 48, שם שו' 49; **סוכה** נב א שו' 53; **מועד קטן** פ א שו' 41 (עובדה); **יבמות** ב ד שו' 53 (עובד'), ג א שו' 6 (אתיאא), ג ד שו' 56, ח א שו' 46, ח ד שו' 21 (דר'), ט א שו' 10, ט ב שו' 1, יא א שו' 61 (עובד'), יב ד שו' 63, יג א שו' 32, טו א שו' 35; **כתובות** כה ב שו' 13 (דר'), כה ד שו' 63, כט ב שו' 26, שם שו' 33, לא ג שו' 19, לא ד שו' 14, לב א שו' 35, לג א שו' 30, שם שו' 32, לד א שו' 19, לד ב שו' 18¹⁷⁴⁷; **נדרים** מב ד שו' 46, שם שו' 49; **גיטין** מג ב שו' 12, שם שו' 20, שם שו' 59, מד ג שו' 2, מד ד שו' 54, מה א שו' 32, מו ב שו' 2, מז ד שו' 60, מח א שו' 3, מח ג שו' 19, שם שו' 23, מט א שו' 25; **נזיר** נד א שו' 10 (דר'), **קידושין** נט ד שו' 60, סב א שו' 47, שם שו' 49, סב ג שו' 31, סג ד שו' 27, סד א שו' 19, שם שו' 22, שם שו' 26, סד ב שו' 42¹⁷⁴⁸, שם שו' 47, סו א שו' 14; **בבא קמא** ג א שו' 39, ה ב שו' 54, ה ג שו' 38, שם שו' 41, ו ג שו' 12, ז א שו' 25; **בבא מציעא** י א שו' 59; **בבא בתרא** יג ב שו' 32, יז א שו' 5, שם שו' 7, שם שו' 13, שם שו' 46, יז ד שו' 12; **סנהדרין** יח ב שו' 9, כא ג שו' 7 (עובדא ליל!); **שבועות** לז ד שו' 27, שם שו' 31, לח א שו' 11; **עבודה זרה** לט ד שו' 63, מא ד שו' 58, מד א שו' 63, מד ד שו' 19; **נידה** נא א שו' 36¹⁷⁴⁹. ועיין עוד ערך: חד עובדא אתא קומי ר'; כהדין עובדא אתא קומי ר'.

¹⁷⁴³ תרגום: בא המעשה לפני חכמי בבל.

¹⁷⁴⁴ תרגום: בא המעשה לפני ר'.

¹⁷⁴⁵ להגהה ראה ירוכ"פ, עמ' 309, ד"ה אמר ר' בא.

¹⁷⁴⁶ להגהה ראה הנוסח בתוס' הרי"ד שהובא בירוכ"פ, סוף עמ' 338, ד"ה סבר ר' מאיר.

¹⁷⁴⁷ לנוסח כאן עיין אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 823, הע' 1. וראה עוד אהצו"י, מגילה, עמ' 46,

ד"ה ר' פנחס. ולפי זה, יש לתקן בנוסח הרשב"א שהביא אפשטיין: "אעיל", וכאן — "אייתי".

¹⁷⁴⁸ לשון הגמרא כאן: "קומי רבי שמואל". ויש למחוק את המילה "רבי" — ראה תוכפ"ש, בבא

בתרא, עמ' 409, ד"ה ושיטת.

¹⁷⁴⁹ למופע נוסף מסופק ראה להלן ערך "אתא עובדין (?) קומי ר'". ולמופע נוסף השייך לבבא

קמא ה ע"ג שו' 35, וחסר בד"ה, ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 120, שו' 81. ולמופע נוסף אצל האו"ז ראה

מה שהערת להלן בערך "אתא קומי ר'". ולמופע דומה ראה נידה נ ע"ב שו' 24: "והן עובדא לא אתא

קומי ר' אלא...".

אתא עובדא קומי ר' ועבד כר'

- אתא עובדא קומי ר' ב" ... ובעא למיעבד כהדא דר' 1750 גיטין נ ב שו' 39.
אתא עובדא קומי ר' בי ר' (!) ע"ע אתא עובדא קומי ר' ור'.
אתא עובדא קומי ר' בעא (!) מיעבד כרבנן ע"ע אתא עובדא קומי ר' ובעא מיעבד כרבנן.
אתא עובדא קומי ר' ובעא למיעבד כר' ע"ע אתא עובדא קומי ר' ובעא מיעבד כר'.
אתא עובדא קומי ר' ובעא למיעבד כרבנן ע"ע אתא עובדא קומי ר' ובעא מיעבד כרבנן.
אתא עובדא קומי ר' ובעא מיעבד כהדא דר' 1751 כתובות כט ב שו' 16; קידושין סג ד שו' 41.
אתא עובדא קומי ר' ובעא מיעבד כר' 1752 שביעית לח ד שו' 2; מעשרות מח ד שו' 62 (למיעבד); ביצה ס א שו' 52.
אתא עובדא קומי ר' ובעא מיעבד כרבנן 1753 מגילה עה ב שו' 24; כתובות לד ג שו' 40 (בעא!); סנהדרין יט ב שו' 11 (למיעבד).
אתא עובדא קומי ר' והורי כן 1754 תרומות מז ב שו' 25.
**אתא עובדא קומי ר' והורי כר' 1755 דמאי כד א שו' 21 (דר! תחת ר'), שם שו' 24 (דר! תחת ר'); שביעית לט א שו' 9; ביכורים סד א שו' 17 (דר! תחת ר'); תענית סו א שו' 46; מגילה ע ד שו' 13; יבמות ו ב שו' 1; כתובות כט ג שו' 48; בבא מציעא ט ב שו' 27.
אתא עובדא קומי ר' ולא הורי 1756 תרומות מא ב שו' 59; חלה נח ד שו' 33 (קומיה! תחת קומי ר') 1757.
*אתא עובדא קומי ר' ולא קביל 1758 בבא קמא ז ג שו' 5; בבא מציעא יא ד שו' 35.
אתא עובדא קומי ר', וסבר מימר 1759 ביצה סב א שו' 33.
אתא עובדא קומי ר' ועבד כבית הלל 1760 גיטין מט ג שו' 57.
אתא עובדא קומי ר' ועבד כר' 1761 יבמות יג א שו' 31; גיטין מד ד שו' 26.

- 1750 תרגום: בא המעשה לפני ר' ב" ... ורצה לעשות כ[דעה] הזאת של ר'.
1751 תרגום: בא המעשה לפני ר' ורצה לעשות כ[דעה] הזאת של ר'.
1752 תרגום: בא המעשה לפני ר' ורצה לעשות כר'.
1753 תרגום: בא המעשה לפני ר' ורצה לעשות כחכמים.
1754 תרגום: בא המעשה לפני ר' והורה כך.
1755 תרגום: בא המעשה לפני ר' והורה כר'.
1756 תרגום: בא המעשה לפני ר' ולא הורה.
1757 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א' וב'.
1758 תרגום: בא המעשה לפני ר' ולא קיבל (כלומר, את הדעה שנזכרה לפני כן בסוגיא, עי"ש ושם).
1759 תרגום: בא המעשה לפני ר', וסבר לומר.
1760 תרגום: בא המעשה לפני ר' ועשה כבית הלל.
1761 תרגום: בא המעשה לפני ר' ועשה כר'.

***אתא עובדא קומי ר' ור'**¹⁷⁶² **בבא מציעא** ט ג שו' 54; **בבא בתרא** יג ב שו' 38 (בי ר'! תחת ור')¹⁷⁶³, שם שו' 40, יז א שו' 41.

אתא עובדא קומי ר' ור' ור'¹⁷⁶⁴ **כתובות** כו ג שו' 57.

אתא עובדא קומי רבנין¹⁷⁶⁵ **מעשר שני** נה ב שו' 40; **יבמות** טו ד שו' 60 (ועובד', רבנן); **גיטין** מג ב שו' 36, שם שו' 39, מד ב שו' 11, מה א שו' 49, מה ג שו' 52; **עבודה זרה** מא ג שו' 4 (רבנן), מד ב שו' 47 (רבנן), מד ד שו' 56 (רבנן), מה א שו' 11 (קמיו).

אתא עובדא קומי רבנן ע"ע אתא עובדא קומי רבנין.

אתא עובדא קומי רבנן דתמן, ולא ידעין אם... או... (תמן = בבב'¹⁷⁶⁶) **יבמות** ו א שו' 21-23 (ועובדה, דלא!); **נידה** מט א שו' 60-61.

אתא עובדא קומיה (!) ולא הורי ע"ע אתא עובדא קומי ר' ולא הורי.

אתא עובדא קומיהו¹⁷⁶⁷ **תרומות** מו א שו' 40; (צ"ל: עובדא אתי)¹⁷⁶⁸; **יבמות** יג ג שו' 36 (ו-).

אתא עובדא קומיהו הורי (!) ר' ע"ע אתא עובדא קומיהו והורי ר'.

אתא עובדא קומיהו והורי ר'¹⁷⁶⁹ **שביעית** לג ד שו' 51 (הורי!); **מעשר שני** נב ג שו' 10.

אתא עובדא קמי (!) רבנין ע"ע אתא עובדא קומי רבנין.

אתא עובדה קומי ר' ע"ע אתא עובדא קומי ר'.

אתא עובדה קומי רבנן דתמן, דלא (!) ידעין אם... או... ע"ע אתא עובדא קומי רבנן דתמן, ולא ידעין אם... או... (תמן = בבב').

אתא עובדין (!) קומי ר'¹⁷⁷⁰ **כתובות** לא א שו' 9 (צ"ל: עובדא?)¹⁷⁷¹.

אתא קומוי (כלומר, עובדא)¹⁷⁷² **גיטין** נ ב שו' 40.

***אתא קומי (!) חד דיין אכן**¹⁷⁷³ **בבא בתרא** יג ג שו' 33 (צ"ל: קומוי)¹⁷⁷⁴.

¹⁷⁶² תרגום: בא המעשה לפני ר' ור'.

¹⁷⁶³ להגהה ראה תש"ק, ריש עמ' 7, ס' 2; עמ' 98, ערך ר' יונה; עמ' 99, ערך ר' יוסי (בר זיבדי).

וכן הוא לנכון בכי"א, עמ' 82 שו' 24. וראה עוד שם, עמ' 181, שו' 24.

¹⁷⁶⁴ תרגום: בא המעשה לפני ר' ור' ור'.

¹⁷⁶⁵ תרגום: בא המעשה לפני החכמים.

¹⁷⁶⁶ תרגום: בא המעשה לפני חכמי בבב, ולא [היו] יודעים אם... או....

¹⁷⁶⁷ תרגום: בא המעשה לפניו.

¹⁷⁶⁸ ההגהה על פי המקבילה בפסחים כח ע"א שו' 35.

¹⁷⁶⁹ תרגום: בא המעשה לפניו והורה ר'.

¹⁷⁷⁰ תרגום (לפי ההגהה): בא המעשה לפני ר'.

¹⁷⁷¹ ההגהה שלי. והמפרשים לא העירו.

¹⁷⁷² תרגום: בא לפניו (כלומר, המעשה).

¹⁷⁷³ תרגום (אחרי ההגהה): בא לפניו דין אחד כך (כלומר, כמקרה שהיה אצל הרב הדיין עצמו,

עיי"ש).

¹⁷⁷⁴ ראה הלשון בכי"א: "אתא הדין דינא קומויי" (עמ' 84 שו' 76). ולא הגהתי "דיין" ל"דין", לפי

שמצאתי בתשובת הגאון "דין" במשמעות דין — ראה א"א הרכבי, זכרון לראשונים וגם לאחרונים, א, מחברת רביעית, זכרון כמה גאונים וביחוד רב שרידא ורב האיי בנו והרב ר' יצחק אלפאסי, ברלין

אתא קומי ר'¹⁷⁷⁵ **עירובין** כג ג שו' 8.
אתא קומי (!) ר' ע"ע אתא עובדא קומי ר'.
אתא קומי ר' ומר'¹⁷⁷⁶ **סנהדרין** כא ג שו' 7. וראה עוד ערך לא אתא קומי רבי אלא.
אתא ר' (!) כתובות כח ד שו' 47 (צ"ל: איתא¹⁷⁷⁷, אמר ר'¹⁷⁷⁸).
אתא ר' בעי (!) ר' ע"ע אתא ר' בשם ר'.
אתא ר' בריה דר' אמר (!) ר' ע"ע אתא ר' בריה דר' בשם ר'.
אתא ר' בריה דר' בשם ר'¹⁷⁷⁹ **כתובות** לא ד שו' 5 (אמר! תחת בשם)¹⁷⁸⁰, **קידושין** סב ד שו' 27; **עבודה זרה** לט ד שו' 5.
אתא ר' בשב (!) ר' ע"ע אתא ר' בשם ר'.

****אתא ר' בשם ר'**¹⁷⁸¹ **ברכות** ח ב שו' 3, י ג שו' 43, יב א שו' 36; **פאה** טו ב שו' 20, יו ד שו' 39, יז ד שו' 62 (בשבול), שם שם; **דמאי** כד א שו' 46; **תרומות** מב ב שו' 28, מז ב שו' 37, מז ג שו' 1, מז ד שו' 61, מח א שו' 8; **מעשר שני** נה ב שו' 23; **שבת** ד ב שו' 17 (בעי! תחת בשם)¹⁷⁸², שם שו' 24, יב ב שו' 49, יו ב שו' 45; **פסחים** כט א שו' 55, לב א שו' 13, לב ג שו' 37, לה ד שו' 10; **מגילה** עג ב שו' 47; **יבמות** ז ב שו' 50, יא ד שו' 63; **כתובות** כז ג שו' 39, ל ג שו' 37, לד ב שו' 40, לה ב שו' 60; **נדרים** לח ד שו' 38; **גיטין**

תרמ"ז, עמ' 5, סי' יג. והתשובה היא לרב שרירא ורב האי — ראה ב"מ לוין, אוצר הגאונים, גיטין, ירושלים תש"א, עמ' 197, הע' ב. ושמו כך הוא גם בארמית הגלילית.
¹⁷⁷⁵ תרגום: בא (כלומר, המעשה או הפרסי, עי"ש) לפני ר'. והאו"ז גורס: "ואתא עובד' קומי ר'", וצריך לומר: "אתא", והיא גירסא יפה — ראה ירוכ"פ, עמ' 309, ד"ה אמר ר' בא.
¹⁷⁷⁶ תרגום: בא (כלומר, המעשה) לפני ר' ואמר.
¹⁷⁷⁷ תרגום: אשה.

¹⁷⁷⁸ ראה: על הירושלמי, עמ' 7, ד"ה כתובות; תוכפ"ש, פאה, עמ' 185, שו' 35-36; שם, הע' 30. וראה עוד שם מה שהגיה בלשון "כמה דו דהיא שמשא" (שם, שו' 48), ונרשם בערך "כמאן ד--".
¹⁷⁷⁹ תרגום: בא ר' בנו של ר' [ואמר] בשם ר'. ולפירוש המונח כאן ובערכים הבאים ראה מה שכתבתי במאמרי "על התרגום הגרמני של ירושלמי שקלים", *JQR* 84 (1994), החלק העברי, עמ' ה, הע' 30. וראה עכשיו מוסקוביץ, אתא ר', עמ' 505 ואילך. ויש להעיר על דבריו בכמה מקומות, ואסתפק כאן במקום אחד: בעמ' 516, הע' 80, ציין לשבת ד ע"ג שו' 24 (לפי שיטת המספור שלו, ולפי השיטה שלי — שו' 20) כדוגמא ל"אתא ר' חנינא", אבל הלשון שם: "אתא רבי שמואל רבי אבהו" וכו' כמו שציין הוא עצמו להלן הע' 83: ואולי התכוון לציין לשבת ד ע"ד שו' 22. בהמשך ההערה נתחלף לו ר' חנינא זה בן הדור החמישי לאמוראי ארץ ישראל בר' חנינא בר חמא תלמידו של רבי בן הדור הראשון — ראה, למשל, אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 155, ערך ר' חנינא (ור' חנניה); שם, עמ' 393, ערך ר' חנינא. ולדיון במונח ראה עוד מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 98 ואילך.

¹⁷⁸⁰ הנוסח כאן בכי"ל: "אתא ר' שמואל בשם בריה דר' יוסי ביר' בון אמ' ר' נסה" (עמ' 138 שו' 11), ונקוד על "בשם" לשם מחיקה, ונראה לי ברור שצריך לומר: אתא ר' שמואל בריה דר' יוסי ביר' בון בשם ר' נסה. וכן הוא במקבילה שבקידושין סב ע"ד שו' 27 הרשומה לקמן בְּעֶרְךְ.

¹⁷⁸¹ תרגום: בא ר' [ואמר] בשם ר'.
¹⁷⁸² להגהה ראה ירוכ"פ, עמ' 60, ד"ה אתא.

****אתא ר' בשם ר' (המשך)** מו ג שו' 63, מח ד שו' 3; **זיזי** נה ב שו' 62; **בבא קמא** ב ג שו' 17831, ג א שו' 55; **בבא בתרא** טו ג שו' 178453; **עבודה זרה** מא ב שו' 5, מא ג שו' 31; **הוריות** מח ב שו' 178516.

אתא ר' בשם ר' בשם ר' 1786 **שקלים** מח א שו' 61; **יבמות** טו ג שו' 20.
אתא ר' בשם ר' ואמר טעמא 1787 **סוכה** נד ב שו' 178860; **מגילה** עה א שו' 31.
אתא ר' בשם ר', ור' בשם ר' 1789 **כתובות** כה ד שו' 5.
אתא ר' בשם ר' ור' תריהון (!) מרין ע"ע אתא ר' בשם ר' ור' תריהון אמרין.
אתא ר' בשם ר' ור' תריהון אמרין 1790 **פסחים** לו ב שו' 5; **סנהדרין** כ א שו' 32 (תריהון; מרין); **הוריות** מח א שו' 18 (ר' תחת ור').

אתא ר' בשם ר', ר' בשם רבנין 1791 **קידושין** סג א שו' 55.
אתא ר' בשם ר' ר' תריהון אמרין ע"ע אתא ר' בשם ר' ור' תריהון אמרין.
אתא ר' ור' (!) בשם ר' ע"ע אתא ר' ר' בשם ר'.
אתא ר' ור' ור' (!) בשם ר' ע"ע אתא ר' ר' ר' בשם ר'.
אתא ר' ור' (!) ר' בשם ר' ע"ע אתא ר' ר' ר' בשם ר'.
אתא ר' כר' (!) 1792 **קידושין** סב ב שו' 30.
****אתא ר' מימר לך 1793** **בבא קמא** ג ג שו' 42 (דאיכא! וצ"ל: דאתא); **עבודה זרה** מג א שו' 5.

1783 ראה: ליברמן, תש"ק, עמ' 94, הע' 49; הנ"ל, ספרי זוטא, עמ' 128, ד"ה וכן הבאתי (השני). וצ"ע, כי הוא ור"י לוי סבורים, כנראה, ש"אתא ר'" מציין את הופעתו הממשית של החכם בבית המדרש. ואולם יתכן שאין הכוונה לעתים אלא להגעת השמועה, ושמה על דרך אשגרת מונח.
1784 ליברמן ציין כאן סימן קריאה אחרי "אתא" — ראה תש"ק, עמ' 97, טור א. אבל גם בכי"א הנוסח הוא: "אתא ר' יסא בשם ר' ווחנן" (עמ' 97 שו' 5). וראה ירושלמי נזיקין, עמ' 209, שו' 5. וראה עוד מה שכתבתי בהערה הקודמת.

1785 למופע נוסף של מונח זה בכי"ל השייך לברכות ד ע"ד שו' 33 ראה מבואות לסה"א, ריש עמ' 348, [ד ע"ד], שו' 33; שם, הע' 34. ולמופע נוסף אחרי הגהה ראה מה שהערתי להלן בערך "אתא ר' כר' (!)". ולמופע נוסף מסופק ראה ערך "אתא ר' ר' בשם ר'".

1786 תרגום: בא ר' [ואמר] בשם ר' [שאמר] בשם ר'.

1787 תרגום: בא ר' בשם ר' ואמר הטעם.

1788 מוסקוביץ (אתא ר', עמ' 508, הע' 21; עמ' 512, הע' 50) מוחק כאן את המילים "ואמר טעמא", והוא מסתייע בגירסת בעל העיטור, ונראים דבריו. והנוסח בסוגיא זו צ"ע, שלא נאמר בה מה היתה תשובתו של ר' דניאל בריה דרב קטינא בשם אביו על שאלת ר' זעורא, עי"ש. ונראה שתשובתו נמסרה על ידי ר' אייבו בר נגרי, ולא בשם אביו של ר' דניאל אלא בשם רב הונא. ולפי זה, פירוש "אתא רבי אייבו בר נגרי" — בא ממש לבית המדרש. ועיין בפ"מ, יח ע"ב, ה"ג, ד"ה שמעת מאביך. ועדיין צ"ע.

1789 תרגום: בא ר' [ואמר] בשם ר', ו[וכן אמר] ר' בשם ר'.

1790 תרגום: בא ר' [ואמר] בשם ר' ור' [ש]שניהם אומרים.

1791 תרגום: בא ר' [ואמר] בשם ר', ו[וכן אמר] ר' בשם החכמים.

1792 מוסקוביץ (אתא ר', עמ' 510, הע' 38) מגיה כאן "בשם ר'" תחת "כר'", ונראים דבריו. ולפי זה

יהיה התרגום: בא ר' [ואמר] בשם ר'.

1793 תרגום: בא ר' לומר לך.

אתא ר' ר' בשם ר'

אתא ר' מן צור ואמר מן שמיה דר'¹⁷⁹⁵ **פסחים** כח א ש' 15; **תענית** סד א ש' 43 (ר' אתא).

אתא ר' ר' בשם ר'¹⁷⁹⁶ **ברכות** יג ג ש' 55 (אתא אמר; ור' תחת ר'¹⁷⁹⁷); **פאה** טו ד ש' 27; **תרומות** מב ד ש' 28; **מעשרות** מט ב ש' 38; **ביכורים** סד ב ש' 57; **שבת** ג ד ש' 49; ד ג ש' 20; ד ד ש' 22; ו ב ש' 4; יג א ש' 48; יז ג ש' 47 (אותה כן);¹⁷⁹⁸ **עירובין** יח ב ש' 42; יח ג ש' 20; כג ב ש' 32; **פסחים** כז ד ש' 31; לב ג ש' 63; לה ג ש' 8; **יומא** מג א ש' 38 (צ"ל: אתא ר' בשם ר'¹⁷⁹⁹); מג ג ש' 12; **שקלים** מו ב ש' 33; נ ד ש' 34; **ביצה** סב ג ש' 1; **תענית** סד ג ש' 17; **חגיגה** עו ג ש' 17; עט א ש' 38; **נזיר** נג ד ש' 39 (ור' תחת ר'¹⁸⁰⁰); **קידושין** סא ג ש' 7; סב ב ש' 22; **עבודה זרה** לט ד ש' 9, שם ש' 22.

אתא ר' ר' ר' בשם ר'¹⁸⁰¹ **ביכורים** סה ד ש' 51 (כ"י: ול"ג לה? / צ"ל: כדן);¹⁸⁰² **תענית** סו א ש' 53 (ו-);¹⁸⁰³ **מגילה** ע ד ש' 20; **יבמות** ו ב ש' 9 (ור' תחת ר'², ור' תחת ר'³);¹⁸⁰⁴ **גיטין** נ ד ש' 21; **עבודה זרה** מג א ש' 27 (ור' תחת ר'²);¹⁸⁰⁵

¹⁷⁹⁴ ראה תש"ק, עמ' 96, טור ב. וכן הוא לנכון בכ"א, עמ' 5 ש' 48 (ושם: "מימור").

¹⁷⁹⁵ תרגום: בא ר' מצור ואמר משמו של ר'.

¹⁷⁹⁶ תרגום: בא ר' [ואמר בשם] ר' [שאמר] בשם ר'. לדרך הירושלמי בהבאת אמוראים אחדים זה אחר זה ראה: שתא"י, עמ' 261, ד"ה ר' חונייה; שערי תורת בבל, סוף עמ' 357, ד"ה ר' אלעזר אבוי דר' יצחק בר נחמן. וראה עוד מבוה"י, טז ע"ב, ערך פלוני בשם פלוני.

¹⁷⁹⁷ לשון הגמרא כאן: "אתא אמר (ו) רבי אחא ורבי (ו) חנינא בשם רבי יוסי". ולמחיקת "אמר" ראה הנוסח ברי"ף פ"ט דברכות, מג ע"ב (אהצו"י, עמ' 200, ד"ה דיו; ושם ציין בטעות: "מ"ז ע"ב"). ועיין עוד בכ"ר, עמ' 93 ש' 33. ונראה לי ברור שצריך לומר "רבי חנינא" תחת "ורבי חנינא", שר' אחא רגיל למסור בשמו — ראה למשל: ברכות ב ע"ג ש' 62; עירובין יט ע"ג ש' 44, כ ע"א ש' 9. וכן מצאנו אותו מוסר בשמו בשלשלת משולשת של חכמים — ראה: ברכות י ע"ד ש' 12; כלאים ל ע"ג ש' 22; תרומות מ ע"ג ש' 41; שבת ג ע"ד ש' 31. ולשלשלת זהה לזו שלפנינו, ראה ברכות יג ע"ד ש' 38: "רבי אחא ורבי (ו) חנינא בשם רבי יוסי"; אבל בכ"ד לנכון: "ר' אחא ר' חנינא בש' ר' יסא" (עמ' 94 ש' 34).

¹⁷⁹⁸ ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 286, הערה לשורה 21. וראה עוד מה שכתב ליברמן (ירוכ"פ, סוף עמ' 214, ד"ה ר' חזקיה) על הנוסח שבכ"ל שם (עמ' 385 ש' 27).

¹⁷⁹⁹ ראה גינצבורג, פירושים, ד, סוף עמ' 100, ד"ה אחרי. וצ"ע.

¹⁸⁰⁰ לשון הגמרא כאן: "אתא רבי חנינא ורבי (ו) יסא בשם רבי יוחנן". וההגהה "רבי יסא" היא שלי. ולשלשלת זהה ללא וי"ו ראה: מועד קטן פ ע"ד ש' 44; כתובות לו ע"א ש' 6.

¹⁸⁰¹ תרגום: בא ר' [ואמר בשם] ר' [שאמר בשם] ר' [שאמר] בשם ר'.

¹⁸⁰² להגהות ראה דברי קוטשר: "מסופק אני מאד, אם יש בכלל 'כי' מקורית בלשון הארמית של הגלילי" (מחקרים, עמ' רב, סי' 179). ועל שימושה של "כד" בירושלמי ראה רוזנטל, לשונות סופרים, עמ' 321, נספח א'.

¹⁸⁰³ להגהה ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 313, סי' ח.

¹⁸⁰⁴ ההגהות על פי המקבילות בתענית ומגילה הרשומות לעיל בְּעֶרְך.

¹⁸⁰⁵ לשון הגמרא כאן: "אתא רבי חניניה ורבי (ו) יונה רבי לעזר בשם כהנא". והשלשלת ר' יונה ר' לעזר בשם כהנא נמצאת גם בכלאים כז ע"ב ש' 1. וכיוצא בה: "רבי יונה רבי לעזר בשם רב" (פסחים ל ע"ד ש' 46). ונראה לי ברור שצריך לומר: רבי חניניה (או: חנינה) רבי יונה וכו'. כלומר, שר' חניניה

- אתא ר' ר' ר' ר' בשם ר' 1806 יומא לט ג שו' 15; שבועות לג ב שו' 48.
- אתא שאיל לאבוי ע"ע אתא שאל לאבוי.
- אתא שאיל לר' ע"ע אתא שאל לר'.
- אתא שאל לאבוי 1807 כלאים כח ב שו' 23 (אבוי = רבלי), שם שו' 25 (אבוי = ר' וולס); חלה נז ד שו' 63 (שאיל, אבוי = ר' יונה).
- אתא שאל ליה 1808 מעשר שני נג ג שו' 38.
- אתא שאל לר' 1809 ברכות ו א שו' 64; כלאים כז ד שו' 54 (ושאל); שביעית לח א שו' 22, לח ג שו' 1, לט א שו' 11, שם שו' 12; תרומות מ ג שו' 14; חלה ס א שו' 6; ביכורים סה א שו' 20 (את אמל' תחת אתא) 1810; שבת ז ד שו' 39 (ושאל); פסחים כז ג שו' 64, כז ד שו' 1, לד ב שו' 24 (שאיל); שקלים מח א שו' 42 (ושאל); סוכה נג א שו' 24 (ושאל); ביצה סא א שו' 21, סב א שו' 62, סג ב שו' 59; תענית סז ב שו' 55; מגילה עג ד שו' 51, עה ב שו' 39, שם שו' 64 (שאיל); מועד קטן פא ד שו' 39, פב ג שו' 27, פג ד שו' 27; כתובות כו ג שו' 54; גיטין מו א שו' 31, שם שו' 32; נזיר נו א שו' 41 (ושאל); בבא מציעא ט א שו' 59, ט ב שו' 1, ט ד שו' 5, שם שו' 59, י ג שו' 48, שם שו' 58; עבודה זרה מב ד שו' 26; נידה נ ג שו' 62 (ושאל), שם שו' 64 (ושאל) 1811.
- אתא שאל לר' ולר' 1812 גיטין מה ד שו' 50.
- אתא שאל לרבנין 1813 תרומות מה ג שו' 38; יבמות ח ד שו' 16 1814.
- אתאי (!) ע"ע אתר.
- אתאי (!) עובדא קומוי (!) ר' ע"ע אתא עובדא קומי ר'.
- אתאי (!) קומוי עובדין ע"ע והוון אתאי (!) קומוי עובדין.
- אתאמר (!) ע"ע איתאמרת.
- אתאמר (!) (בהקשר) ע"ע את אמר (בהקשר) 1815.
- אתאמרת ע"ע איתאמרת.
-
- חבירו של ר' מנא מסר את הדברים בשם ר' יונה. והמקבילה בערלה סא ע"ג שו' 15 משובשת יותר: "ר' חנינא ורבי (!) יונה ור' (!) לעזר בשם כהנא".
- 1806 תרגום: בא ר' [ואמר בשם] ר' [שאמר בשם] ר' [שאמר] בשם ר'.
- 1807 תרגום: בא [ן]שאל את אבוי.
- 1808 תרגום: בא [ן]שאל אותו.
- 1809 תרגום: בא [ן]שאל את ר'.
- 1810 להגהה עיין בנוסח הר"ש ביכורים, פ"ב מ"ב, [ד"ה אף לזרים] (אהצו"י, סוף עמ' 146, ד"ה את אמ').
- 1811 למופעים נוספים של ביטוי זה ראה מה שהערתי בערך "שאל לר' (ועבר)", לפסחים כט ע"ג שו' 50 וש' 51.
- 1812 תרגום: בא [ן]שאל את ר' ואת ר'.
- 1813 תרגום: בא [ן]שאל את החכמים.
- 1814 למופע נוסף שנשתבש ראה מה שהערתי בערך "שאל לרבנין" לפסחים כט ע"ג שו' 53.
- 1815 ראה עוד מה שהגהתי מספק בערך "דאת אמ'" (אבל שם במשמעות נאמר).

אתון אמרין בשם ר'... ולית אתון מיניהון (!)

אתה אומר... ואני אומר... סנהדרין ל ב ש' 37-38.

אתה אמרת (!) ע"ע את אמר.

אתה (!) אמרת הדא מילתא ע"ע את אמרת הדא מילתא (בתמיהה).

אתה אמרתה (!) הדא מילתא ע"ע את אמרת הדא מילתא (בתמיהה).

אתה יודע ע"ע את יודע.

אתה מימור לך ע"ע אתא מימר לך.

אתה עובדא קומי דייני נהרדעא¹⁸¹⁶ **שבועות** לז ב ש' 43.

אתה רואה ע"ע את רואה.

אתה שומע ע"ע את שומע (?).

אתה (!) שמעת מן אבוך הדא מילתא ע"ע את שמעת מן אבוך הדא מילתא (בתמיהה).

אתה שמעתה (!) מן אבוך הדא מילתא ע"ע את שמעת מן אבוך הדא מילתא

(בתמיהה).

אתה תופש ע"ע את תופש.

אתו שאלוניה¹⁸¹⁷ **שביעית** לז ג ש' 4.

אתון ע"ע כד אתון לעירובין.

אתון אמרין¹⁸¹⁸ **תרומות** מו א ש' 50 (ו-), מו ב ש' 15; **מעשרות** נא ד ש' 43; **ערלה** סא

א ש' 57; **פסחים** כח א ש' 45 (ו-), כח ב ש' 13; **חגיגה** עז א ש' 181931; **גיטין** מח ד ש' 22

(ו-), שם ש' 24 (ו-), מט א ש' 35 (ו-)¹⁸²⁰. ועיין עוד ערך: אנא אמרי (!) לכו... ואתון אמרין

אכן (הסיפא בתמיהה); דילמא תרין עובדין אינון; אנן אמרין ליה על דר', ואתון אמרין

ליה על דר' (בניחותא); הכא אתון אמרין... והכא אתון אמרין...; ואתון אמרין הכין

(בתמיהה); והיך אתון אמרין; חמוון מה אתון אמרין; כתיב... ואתון אמרין הכין; לא אתון

דאמרין בשם רבנין (!) (בתמיהה); למה אתון אמרין. וראה עוד ערך ולית אתון אמרין מהן.

אתון אמרין בשם ר'¹⁸²¹ **שביעית** לז ב ש' 27; **תרומות** מד א ש' 53 (אתון ליה)¹⁸²²;

יבמות ב ד ש' 55; **גיטין** מג ב ש' 64; **מכות** לא ד ש' 35, שם ש' 38 (ו-).

אתון אמרין בשם ר'... ולית אתון מיניהון (!)¹⁸²³ **תרומות** מד א ש' 55-56 (צ"ל:

ולית אתון אמרין מיניהון [= מן הן])¹⁸²⁴.

¹⁸¹⁶ תרגום: בא המעשה לפני דייני נהרדעא.

¹⁸¹⁷ תרגום: באו [ו]שאלו אותו.

¹⁸¹⁸ תרגום: אתם אומרים.

¹⁸¹⁹ כללתי מופע זה למרות שהוא אמור בפיו של אדריאנוס קיסר, לפי שהוא מתייחס לדברי

החכמים.

¹⁸²⁰ למופע נוסף שנשתבש ע"ע בשיטתך שאת אומר.

¹⁸²¹ תרגום: אתם אומרים בשם ר'.

¹⁸²² ההגהה "אתון" שלי — כך מלמד העניין, וכך מלמד כ"ר שגורס בהמשך השורה: "אתון אמרין

בשם ר' יוחנן" (עמ' 229א ש' אחרונה) תחת "אמר ר' יוחנן" בד"ו. וכסגנון זה במכות לא ע"ד ש' 35,

עי"ש. וע"ע חמוון מה אתון אמרין.

¹⁸²³ תרגום (אחרי ההגהות): אתם אומרים בשם ר'... ואין אתם אומרים מהיכן.

אתון ושאלו (!) לר' ע"ע אתון ושאלון לר'.

אתון ושאלון ליה¹⁸²⁵ **כלאים** כח ב שר' 23 (שאלון), שם שר' 24; **שביעית** לו ד שר' 62; **תרומות** מה ג שר' 29; **שבת** ז א שר' 7, יד ד שר' 47 (שאלון), יו ד שר' 54; **ראש השנה** נט ב שר' 21 (שאלון); **ביצה** סא ב שר' 12; **מועד קטן** פג א שר' 40; **יבמות** ד א שר' 12 (שאלון); וצ"ל: שאלון, יג א שר' 14, שם שר' 16; **נזיר** נו א שר' 35 (אתא); **קידושין** סד ד שר' 30 (שאלון); **עבודה זרה** מא ב שר' 50 (שאלון), שם שר' 56 (שאלון).

אתון ושאלון ליה אילין דבר עשתור¹⁸²⁶ **דמאי** כה ב שר' 7 (שאלון); **יבמות** יא ד שר' 60 (עשתיו); **עבודה זרה** מ ב שר' 11.

אתון ושאלון ליה אילין דבר עשתין (!) ע"ע אתון ושאלון ליה אילין דבר עשתור.
אתון ושאלון לר'¹⁸²⁷ **ברכות** ה ב שר' 40 (שיילון), ט ב שר' 32 (שיילון), ט ג שר' 31 (שיילון), שם שר' 53 (ושיילון); **תרומות** מה ג שר' 57; **שבת** ז א שר' 3 (ושאלון); **פסחים** ל ד שר' 5, שם שר' 22 (שאלון); **ביצה** סב ד שר' 46 (שאלון); **תענית** סג ד שר' 30, סד ג שר' 28; **מועד קטן** פב ג שר' 25, פב ד שר' 25, שם שר' 64; **עבודה זרה** מ ד שר' 48 (שאלון), מא א שר' 49 (שאלון); **הוריות** מח ג שר' 43.

אתון ושיילון לר' ע"ע אתון ושאלון לר'.

אתון מגיבין לי ע"ע ומן הדא דר' אתון מגיבין לי (בתמיהה).

אתון סברין ע"ע מה אתון סברין.

אתון פתריך¹⁸²⁸ **ראש השנה** נו ג שר' 43.

אתון שאלון ליה ע"ע אתון ושאלון ליה.

אתון שאלון ליה אילין דבר עשתור ע"ע אתון ושאלון ליה אילין דבר עשתור.

אתון שאלון לר' ע"ע אתון ושאלון לר'.

אתון שאלון לר' ולר'¹⁸²⁹ **מגילה** עד א שר' 6.

אתון שאלין (!) ליה ע"ע אתון ושאלון ליה.

אתון שיילון לר' ע"ע אתון ושאלון לר'.

אתי (כלומר, הפסוק) ע"ע כד הוא אתי גבי.

אתי (כלומר, עובדא)¹⁸³⁰ **פסחים** כח א שר' 35; **נידה** נ ב שר' 29 (ד-), שם שר' 31 (2x)¹⁸³¹.

אתי (!) חמי ע"ע איתא חמי.

¹⁸²⁴ ההגהות על פי הלשון לעיל, שם, שר' 53: "ולית אתון אמרין מהן". ו"מינהן" = "מן הן" = "מהן", כלומר, מהיכן.

¹⁸²⁵ תרגום: באו ושאלו אותו.

¹⁸²⁶ תרגום: באו [האנשים] האלה של בר עשתור ושאלו אותו.

¹⁸²⁷ תרגום: באו ושאלו את ר'.

¹⁸²⁸ תרגום: אתם פותרים. הביטוי אמור בהקשר של תמיהה.

¹⁸²⁹ תרגום: באו [ו]שאלו את ר' ואת ר'.

¹⁸³⁰ תרגום: בא (כלומר, המעשה).

¹⁸³¹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע אתא עובדא קומיהון.

אתיא דיחידיא דהכא כסתמא דתמן, ודיחידיא דתמן כסתמא דהכא

אתי¹⁸³² דר' דלא כר¹⁸³³ חגיגה עה ד שו' ¹⁸³⁴35. אתי¹⁸³² (!) כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר... ע"ע ואתיא כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר....

אתיא דבית שמאי כר¹⁸³⁵ פאה יז ב שו' 56; שבת יז ב שו' 27 (אתיא); יבמות יג ב שו' 45.

אתיא דבית שמאי כר', ודבית הלל כר¹⁸³⁶ ברכות יב א שו' 21. אתיא דבית שמאי כרבנין, ובית (!) הלל כר¹⁸³⁷ גיטין מח ד שו' 60 (צ"ל: ודבית). אתיא דיחידא דהכא כסתומה (!) דתמן, ודיחידא דתמן כסתומה (!) דהכא ע"ע אתיא דיחידא דהכא כסתמא דתמן, ודיחידא דתמן כסתמא דהכא. אתיא דיחידא דהכא כסתמא דתמן, ודיחידא דתמן כסתמא דהכא ע"ע אתיא דיחידא דהכא כסתמא דתמן, ודיחידא דתמן כסתמא דהכא ע"ע אתיא דיחידא דהכא כסתמא דתמן, ודיחידא דתמן כסתמא דהכא.

אתיא דיחידא דהכא כסתמא דתמן... ודיחידא דתמן כסתמא דהכא...¹⁸³⁸ מועד קטן פ ג שו' 47-48.

אתיא דיחידא דהכא כסתמא דתמן ודיחידא דהכא (!) כסתמא דתמן (!), אלא דסתמא דהכא ר', דתמן (!)¹⁸³⁹ שביעית לח ב שו' 33 (צ"ל: דתמן... דהכא, צ"ל: דתמן ר' תחת דתמן)¹⁸⁴⁰.

אתיא דיחידא דהכא כסתמא דתמן, ודיחידא דתמן כסתמא דהכא¹⁸⁴¹ תרומות מד א שו' 33 (דיחידא, ויחידא); שבת יז ב שו' 42 (אתיא, יחידא, ויחידא); עירובין כו ג שו' 6 (דיחידא, ויחידא); ביצה סב ג שו' 49 (דיחידא, כסתומה!¹⁸⁴², ודיחידא); מועד קטן פ ג שו' 46; נדרים מ ב שו' 39 (אתא!).

¹⁸³² לפירוש המונח "אתיא" ראה ערכי מדרש אמוראים, עמ' 155, ערך אתא.
¹⁸³³ תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת שלא כ[שיטתו של] ר'. כלומר, אין ר' (הראשון) מסכים לדעתו של ר' (השני).

¹⁸³⁴ למופע נוסף מסופק ראה מה שהעיתי בערך "אתיא דר' כר'" לעירובין כא ע"ד שו' 18.
¹⁸³⁵ תרגום: [שיטתם] של בית שמאי הולכת כר'.
¹⁸³⁶ תרגום: [שיטתם] של בית שמאי הולכת כר', ו[שיטתם] של בית הלל כר'.
¹⁸³⁷ תרגום: [שיטתם] של בית שמאי הולכת כחכמים, ושל בית הלל כר'.
¹⁸³⁸ תרגום: [שיטתו] של היחיד של כאן הולכת כסתם של שם... ושל היחיד של שם כסתם של כאן....

¹⁸³⁹ תרגום (אחרי ההגהות): [שיטתו] של היחיד של כאן הולכת כסתם של שם ושל היחיד של שם כסתם של כאן, אלא שהסתם של כאן — ר' / [ו] של שם — ר'.
¹⁸⁴⁰ להגהות ראה: אפשטיין, מחקרים, ב, א, ריש עמ' 35; שם, הע' 1; מבוא לנוה"מ, עמ' 1160, ד"ה זבחים. ולשתי ההגהות הראשונות, ראה עוד אהצו"י, עמ' 79, ד"ה אתיא (אלא שהוא מגיה בלשון בבלי: "דהתם!" תחת "דתמן").

¹⁸⁴¹ תרגום: [שיטתו] של היחיד של כאן הולכת כסתם של שם, ושל היחיד של שם כסתם של כאן.
¹⁸⁴² להגהה ראה אהצו"י, עמ' 35, ד"ה לפסים.

אתיא דמר (!) ר' ע"ע ואתיא כיי דמר ר'.

אתיא דר' (!) ע"ע אתיא דר' כר'.

אתיא דר' בשיטת דר' (!) אבוי ע"ע אתיא דר' בשיטת ר' אבוי.

אתיא דר' בשיטת ר' אבוי¹⁸⁴³ פאה כ ג שו' 4 (דר'! תחת ר'); מעשר שני נו א שו' 57;

יומא לט ג שו' 27 (אבוי); סנהדרין כד ד שו' 60 (אתיא, אבוי), כה ג שו' 12 (אתיא, כשיטת¹⁸⁴⁴, אבוי).

אתיא דר' בשיטת ר' אבוי ע"ע אתיא דר' בשיטת ר' אבוי.

אתיא דר' בשיטת ר' זקינו¹⁸⁴⁵ מעשרות נא ד שו' 60.

אתיא דר' בשיטת ר' רבו ע"ע אתיא דר' כשיטת ר' רבו.

אתיא דר' דתרומות כר' דקידושין, ודר' בגיטין (!) כרבנן דקידושין¹⁸⁴⁶ תרומות מ א שו' 47 (צ"ל: דגיטין)¹⁸⁴⁷.

אתיא דר' כבית שמאי¹⁸⁴⁸ כלאים כט ג שו' 29, שם שו' 34; תרומות מב ב שו' 7 (אתיא), מב ד שו' 50; ערלה סב א שו' 36 (אתיא); יומא מד ב שו' 15; נזיר נו ב שו' 16.

אתיא דר' כבית שמאי, ודר' כבית הלל ע"ע אתיא דר' כבית שמאי, ודר' כבית הלל. **אתיא דר' כבית שמאי על דעתיה דר'**¹⁸⁴⁹ פאה כ ב שו' 51; מעשר שני נו א שו' 41 (אתיא).

אתיא דר' כהדא דבר קפרא, ומה דתני ר' חייא כהדא דר'¹⁸⁵⁰ חגיגה עז ג שו' 35.

אתיא דר' כמאן דאמר¹⁸⁵¹ מעשר שני נו ב שו' 36.

אתיא דר' כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר... לא אתיא¹⁸⁵² מעשר שני נה ד שו' 58 - נו א שו' 1.

****אתיא דר' כר'**¹⁸⁵³ ברכות ב ג שו' 43 (ו-), ב ד שו' 62, ג ב שו' 19, יד א שו' 53; פאה יט א שו' 38 (אתא!), יט ג שו' 41, כ ג שו' 11; דמאי כג א שו' 3; כלאים כז ב שו' 36;

¹⁸⁴³ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת בשיטת ר' אבוי.

¹⁸⁴⁴ האות כ"ף של "כשיטת" מסופקת בד"ו, אבל בכ"ל (עמ' 458 שו' 22) היא ברורה בהחלט.

¹⁸⁴⁵ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת בשיטת ר' אבוי. להוראה זו של "זקינו" ראה ליברמן, מחקרים,

עמ' 198, ערך זקן.

¹⁸⁴⁶ תרגום (אחרי ההגהה): [שיטתן] של ר' של [מסכת] תרומות הולכת כר' של [מסכת] קידושין,

[שיטתן] של ר' של [מסכת] גיטין כחכמים של [מסכת] קידושין.

¹⁸⁴⁷ ראה אהצ"ו, עמ' 2, ד"ה ודר' יוחנן.

¹⁸⁴⁸ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כבית שמאי.

¹⁸⁴⁹ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כבית שמאי לפי דעתו של ר'.

¹⁸⁵⁰ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כ[ברייתא] הזאת של בר קפרא, ומה ששונה ר' חייא כ[מימרא]

הזאת של ר'.

¹⁸⁵¹ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כמי שאומר.

¹⁸⁵² תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כמי שאומר... אבל כמי שאומר... לא הולכת.

¹⁸⁵³ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כר'.

אתיא דר' כר', ודברי שניהן כר'

****אתיא דר' כר'** (המשך) **שביעית** לז ג שו' 47 (אתיאיא), לט ב שו' 34; **מעשר שני** נו ב שו' 1 (כר' ליו¹⁸⁵⁴); **ביכורים** סג ד שו' 11 (אתיאיא); **שבת** ג ב שו' 5 (אתיאיא), ה ד שו' 64 (אתיאיא), ז א שו' 25 (אתיאיא), ז ד שו' 27, ח ג שו' 23, יא א שו' 48, יג ג שו' 39, יז ג שו' 24; **עירובין** כא ד שו' 18 (ותיאיא¹⁸⁵⁵), כב א שו' 7 (אתיאיא¹⁸⁵⁶), כג ג שו' 51, כה א שו' 5! (אתיאיא ול"ג לה, צ"ל: ר' כר')¹⁸⁵⁷; **פסחים** כט א שו' 31, ל ב שו' 31, לג ב שו' 13! (אתיאיא); **אשגרה**¹⁸⁵⁸, לג ד שו' 22, לד ג שו' 21, לה ד שו' 52, לז ג שו' 44; **שקלים** מז ג שו' 15; **מגילה** עא ג שו' 25; **מועד קטן** פ ב שו' 28; **יבמות** ב ב שו' 4, ב ג שו' 33 (אתיאיא), ט ג שו' 50, שם שו' 55 (אתיאיא), יא ב שו' 35; **כתובות** לא ד שו' 16 (אתיאיא); **נדרים** לו ד שו' 44 (ואתיאיא), לח ד שו' 14 (ותיאיא); **גיטין** מג ד שו' 6 (אתיאיא), מד ב שו' 4, מו א שו' 2; **נזיר** נא ג שו' 33 (ואתיאיא), נב ד שו' 14 (ואתיאיא), נה א שו' 42 (אתיאיא), נז ג שו' 18 (ואתיאיא, כדר'!); **קידושין** נט ב שו' 50 (אתיאיא), נט ג שו' 11 (אתיאיא), ס א שו' 8 (אתיאיא), סב ב שו' 47, סה ג שו' 30, שם שו' 35 (ואתיאיא); **בבא קמא** ג ד שו' 3 (אתיאיא); **בבא בתרא** יג ב שו' 50 (אתיאיא); **שבועות** לח ד שו' 6; **הוריות** מו א שו' 55 (ואתיאיא)¹⁸⁵⁹. ועיין עוד ערך ותיאיא דר' כר' ב... כפרתה (!) דר' על דבית שמאי ב... וראה עוד ערך: ואתיאי' (!) דר' כהד' דר'; ואתיאיא דר' בשם ר' כר'.

אתיא דר' כר'... ברם כרבנין לא אתיא¹⁸⁶⁰ **כלאים** כח א שו' 26-28.

אתיא דר' כר' אף על גב דו פליג עליו¹⁸⁶¹ **חלה** נז ב שו' 9.

אתיא דר' כר', דרבנין כר', ודר' כר'¹⁸⁶² **תרומות** מו ב שו' 20 (אתיאיא, דר' כחכמי! כר'¹⁸⁶³, ודרבנן); **פסחים** כח ב שו' 19¹⁸⁶⁴.

אתיא דר' כר', ודברי שניהן כר'¹⁸⁶⁵ **ברכות** י ב שו' 21.

¹⁸⁵⁴ להגהה ראה אהצ"י, סוף עמ' 195, ד"ה אתיא. וכן הוא במקבילה שבפאה כ ע"ג שו' 11 הרשומה

לעיל פערך.

¹⁸⁵⁵ ליברמן (ותוכפ"ש, שבת, עמ' 292, שו' 33-34) מסופק אם יש להגיה כאן: "ותיאיא דר' דלא כר'", עי"ש. ולמונח דומה ראה לעיל, ערך "אתי' דר' דלא כר'".

¹⁸⁵⁶ בכ"ל נוסף כאן: "ודרובא כדר'" (עמ' 405 שו' 7). וליברמן העתיק מכ"ל: "ודרובה כר'(!)" (ירוכ"פ, עמ' 285, ד"ה אתיאיא). ואולי אינה אלא טעות המדפיס או פליטת קולמוס, שבגליונותיו בטופס א' העתיק כהוגן. על כל פנים צריך לומר שם: ורובא מדר', כהגהת ליברמן בירוכ"פ (שם).

¹⁸⁵⁷ ההגהות על פי ירוכ"פ, עמ' 339, ד"ה ולא תניתה וד"ה אתיאיא.

¹⁸⁵⁸ ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 469, ד"ה וקשי'.

¹⁸⁵⁹ למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע ואתיא כר'. וראה עוד מה שהערתי בערך "ר' כר'"

לפסחים לד ע"ג שו' 44.

¹⁸⁶⁰ תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כר'... אבל לא הולכת כחכמים.

¹⁸⁶¹ תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כר' אף על פי שהוא חלוק עליו.

¹⁸⁶² תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כר', [ושיטתם] של החכמים כר', ו[שיטתו] של ר' כר'.

¹⁸⁶³ להגהה ראה אהצ"י, ריש עמ' 69, ד"ה אתיא.

¹⁸⁶⁴ הנוסח כאן בכ"ל: "ודרבנין" — ראה ירוכ"פ, עמ' 388, ד"ה אתיא.

¹⁸⁶⁵ תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כר', ודברי שניהם כר'.

אתיא דר' כר', ודר' ברובים (ו!)¹⁸⁶⁶ חגיגה עט ג שו' 39 (צ"ל: כרובים)¹⁸⁶⁷.
אתיא דר' כר', ודר' בשיטתיה¹⁸⁶⁸ דמאי כד ב שו' 9; קידושין ס ד שו' 43 (אתיאי, ור' תחת ודר').
אתיא דר' כר', ודר' כדעתיה¹⁸⁶⁹ מעשר שני נו ד שו' 11; מכות לב א שו' 16 (ותיאי)¹⁸⁷⁰.
אתיא דר' כר', ודר' כר'¹⁸⁷¹ ברכות י ד שו' 15; דמאי כא ד שו' 37¹⁸⁷², כד ב שו' 1 (אתאי), כה ב שו' 51; שביעית לה ד שו' 45¹⁸⁷³; חלה נז ב שו' 6 (אתיאי); שבת ו ב שו' 8 (ור'! תחת ודר'); עירובין כו ג שו' 38; פסחים כט א שו' 13 (אתיאי, לר'! תחת ודר'¹⁸⁷⁴), לג ב שו' 28, לד א שו' 39; יומא מב ב שו' 8; שקלים מח ב שו' 4; סוכה נד ג שו' 49; ביצה סב א שו' 51 (אתיאי); יבמות יד ד שו' 57 (ור'! תחת ודר')¹⁸⁷⁵; כתובות כח ב שו' 52 (ור', וכר'! תחת ודר', בר'! תחת כר'¹⁸⁷⁶), כח ג שו' 48 (ור', ר'! תחת ודר'), כט א שו' 19 (אתיאי), ל ד שו' 33 (ותיאי), לה ג שו' 1 (ואתיאי, ור'! תחת ודר'); נדרים מא ג שו' 16 (ואתיאי); גיטין מז ד שו' 1 (ואתיאי), מז ד שו' 46 (ור', מח א שו' 37 (אתיאי); קידושין ס ג שו' 46 (אתיאי); סנהדרין יח ב שו' 50 (ותיאי); עבודה זרה מד א שו' 36 (ואתיאי).
אתיא דר' כר', ודרבנן כר'¹⁸⁷⁷ פסחים לד א שו' 36.
אתיא דר' כר', ור' (ו) כר' ע"ע אתיא דר' כר', ודר' כר'.
אתיא דר' כר', ושמואל תניתה כשיטתיה¹⁸⁷⁸ פסחים לז א שו' 38.

¹⁸⁶⁶ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כר', ושל ר' כרובים. כלומר, כיהודה וחזקיה בניו של ר' חייא. ראה להלן, ערך "רובין (= יהודה וחזקיה בני ר' חייא)".
¹⁸⁶⁷ כבר הגיהו כן בד"ח, כ ע"ב, [ה"ד]. וראה שם בפ"מ, ריש העמוד, ד"ה אתיא דר' יוסי.
¹⁸⁶⁸ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כר', ושל ר' בשיטתו (כלומר, בשיטת עצמו).
¹⁸⁶⁹ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כר', ושל ר' כדעתו (כלומר, כדעת עצמו).
¹⁸⁷⁰ ליברמן השלים עוד מופע בכתובות כח ע"ב שו' 30 על פי הרמב"ן (ושם: "ותייה דר' כר', ור' כדעתיה") — ראה תש"ק, עמ' 5, ד"ה כתובות; שם, הע' 2.
¹⁸⁷¹ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כר', ושל ר' כר'.
¹⁸⁷² לשון הגמרא בסיפא: "ודר' אחא כר' אמי". ור"ש [דמאי פ"א מ"ב, סד"ה ומאבדין] מתקן: "ודר' לוי כר' אמי. וציון לו אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 395, הע' 15.
¹⁸⁷³ ראה מבואות לסה"א, עמ' 429, לה ע"ד, שו' 49; ומה שהגיה שם, הע' 5. ונתעוררתי לכך על ידי הגהת ליברמן בטופס ג'.
¹⁸⁷⁴ להגהה ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 399, ד"ה אמר ר' יוסה.
¹⁸⁷⁵ להגהה ראה ק"ע, עח ע"ב, ד"ה ה"ג ודשמואל. והוא הגיה על פי המקבילה בכתובות כט ע"א שו' 19 הרשומה להלן בְּעֶרְךָ.
¹⁸⁷⁶ להגהות ראה שתא"י, עמ' 383, ד"ה ואתיא.
¹⁸⁷⁷ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כר', ו[שיטתם] של החכמים כר'.
¹⁸⁷⁸ תרגום: [שיטתן] של ר' הולכת כר', ושמואל שונה אותה כשיטתו. והכינוי "אותה" חוזר על משנת תמורה פ"ד סמ"ג — ראה: מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 214; תוכפ"ש, פסחא, עמ' 638, הע' 11. ואפשטיין קורא: "בשיטתיה" (ומבוא לנוה"מ, עמ' 189, ד"ה מחלוקת ועי"ש; סוף עמ' 214). והיא היא. ולעצם התופעה של אמוראים שאמרו מימרא "ושנו בקובץ הבריות שלהם כן" ראה אלבק, מחקרים, עמ' 23, ד"ה כדי להבין וד"ה וכן בירושלמי.

אתיא (!) כההיא דתני חזקיה

אתיא דר' כר', ותריוהו פליגין על שיטתיה דר' ע"ע אתיא דר' כר', ותריוהו פליגין על שיטתיה דר'.

אתיא דר' כר' עד לא יחזור ביה 1879 **גיטין** מד א ש' 56.

אתיא דר' כרבנין, ודר' כשיטתיה 1880 **שבועות** לד ב ש' 5.

אתיא דר' כשיטת ר' רבו 1881 **פאה** יז ג ש' 9 (אתיא); **מעשרות** מט א ש' 20 (בשיטת), נא ד ש' 40, שם ש' 44 (בשיטת); **סוכה** נג ד ש' 37 (אתיא); **ביצה** סא א ש' 5; **חגיגה** עט ב ש' 13; **סוטה** כ ב ש' 37 (אתיא); **כתובות** כז ד ש' 32 (בשיטת). ועיין עוד ערך אי (!) דאתיא ר' (!) בשיטת ר' רבו.

אתיא דר' כשיטת ר' רבו של אבין 1882 **מגילה** עג ג ש' 16.

אתיא דרבנין כר' ורובה מר' 1883 **פסחים** ל ב ש' 21.

אתיא הוא (!) ע"ע אתיא היא.

אתיא היא 1884 **מעשר שני** נו א ש' 2 (הוא!); **עירובין** יח ב ש' 53; **פסחים** כז ג ש' 9, לג ד ש' 26; **יומא** מג ד ש' 37; **ראש השנה** נז ד ש' 31; **יבמות** י ד ש' 27 (אתיא); **סוטה** יו ב ש' 47 (אתיא); **יו ד ש' 8**, כא א ש' 23 (אתיא); **כתובות** לד א ש' 21 (אתיא); **נדרים** לו ד ש' 5 (אתיא); **גיטין** מד א ש' 57; **קידושין** נט א ש' 62 (אתיא); **שבועות** לב ד ש' 4, שם ש' 47, לח ד ש' 7; **הוריות** מו ב ש' 1885 42. וראה עוד ערך: לא אתיא עד לא אתיא אלא במתניתא (!); לא אתיא מישאול אלא כהדא דתני ר' הושעיא.

אתיא כבית שמאי דלא ילפי (!)... ברם כבית הלל דילפי (!) 1886 **קידושין** נח ג ש' 64 (ואתיא, צ"ל: ילפין, דאינון ילפין); **שבועות** לו ד ש' 36-37 (צ"ל: ילפין, צ"ל: דילפין). וראה עוד ערך לא אתיא אלא על דבית שמאי.

אתיא (!) כההיא דתני חזקיה ע"ע ואתיא כההיא דתני חזקיה.

1879 **תרגום:** [שיטתו] של ר' הולכת כר' עד שלא חזר בו. ולשון הגמרא: "אתיא דר' יוסי כר' אימי עד לא יחזור ביה". ונחלקו המפרשים מי חזר בו, עיין במפרשים על אתר. וראה עוד שתא"י, עמ' 413, ד"ה ר' יסא. וצ"ע.

1880 **תרגום:** [שיטתו] של ר' הולכת כחכמים, ושל ר' כשיטתו (כלומר, כשיטת עצמו).

1881 **תרגום:** [שיטתו] של ר' הולכת כשיטת ר' רבו.

1882 **תרגום:** [שיטתו] של ר' הולכת כשיטת ר' רבו של אביו.

1883 **תרגום:** [שיטתם] של החכמים הולכת כר' ו[היא] גדולה מ[של] ר'. כלומר, בעלת חידוש יותר גדול.

1884 **תרגום:** היא הולכת. כלומר, הדבר הולך, הולם, מתאים. ומילה זו מתפרשת בכל מקום לפי עניינה.

1885 לפני המופע הזה קדמה המילה "כר'", וצריך לומר: ברם כר' אתיא היא — ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 242, ד"ה מה נפשך. ולצורה "אתיא" בפני עצמה (כלומר, ללא "היא") שנשתבשה ע"ע מה אתא (!) מישאול.

1886 **תרגום:** [המימרא] הולכת כבית שמאי שלא לומדים... אבל כבית הלל שלומדים... והדברים חוזרים על המימרא של ר' חנינא המפרש את דבריו של שמואל, עי"ש.

אתיא כחברוי דר'¹⁸⁸⁷ **שבועות** לו ד שו' 49.

אתיא כמאן דאמר... ברם כמ"ד... ע"ע ואתיא כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר...
אתיא כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר... ע"ע ואתיא כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר...

אתיא כמאן דאמר... ברם כמאן דמר... לא בדא ע"ע אתיא כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר... לא בדא.

אתיא כמאן דמר ע"ע ואתיא כמאן דאמר.
אתיא כמאן דמר... ברם כמאן דמר... ע"ע ואתיא כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר...
אתיא כר' ע"ע ואתיא כר'. וראה עוד ערך: לא אתיא אלא כר'; לא אתיא דא אלא...
כדברי ר'; לא אתיא דלא אלא (!) כר'.

אתיא כר', ולא אתיא כר'¹⁸⁸⁸ **שקלים** מט ד שו' 55; **סוטה** כב ד שו' 21 (אתיא תחת אתיא²). וראה עוד ערך לא אתיא לא כר' ולא כר'.

אתיא כר', ולא אתיא כר' ע"ע אתיא כר', ולא אתיא כר'.
אתיא ר' ע"ע התיב ר'.

אתיא כהדא דתמר (!) ר'¹⁸⁸⁹ **יבמות** טו ד שו' 26 (צ"ל: דאמר)¹⁸⁹⁰.

אתיא דר' כר' ע"ע אתיא דר' כר'.

אתיא (!) אילין פלוגותא כאינון (!) פלוגותא ע"ע אתיא אילין פלוגותא כאילין פלוגותא.

אתיא (!) אילין פלוגתא כאילין פלוגתא ע"ע אתיא אילין פלוגותא כאילין פלוגותא.
אתיא דבית שמאי כאילין כותיא¹⁸⁹¹ **יבמות** ג א שו' 29.

אתיא דבית שמאי כר' ע"ע אתיא דבית שמאי כר'.

אתיא דר' בשיטת אביו וחלוק על אביו¹⁸⁹² **עירובין** יט ג שו' 53.

אתיא דר' בשיטת ר' אביו ע"ע אתיא דר' בשיטת ר' אביו.

¹⁸⁸⁷ תרגום: הולכת כ[שיטת] חבריו של ר'. ופירש הפ"מ (כח ע"ב, ד"ה אתיא כחברוי) שהדברים חוזרים על משנת שבועות פ"ו מ"א, ע"ש. ויתכן שהדברים חוזרים על המימרא של ר' זירא (שם, שו' 48). רצ"ע.

¹⁸⁸⁸ תרגום: [הדבר] הולך כר', ולא הולך כר'! והדברים חוזרים על הפסוק: "לקוח את ספר התורה הזה" וגומר (דב' לא, כו). וכבר הארכתי בפירוש כל הסוגיא הזאת במאמרי "להשגות פני זקן" על הגהות הגר"א לירושלמי שקלים, נסיעות לדוד — ספר היובל לדוד הלבני, ירושלים תשס"ה, עמ' קסט ואילך.
¹⁸⁸⁹ תרגום (אחרי ההגהה): הולכת כ[מימרא] הזאת שאומר ר'. והדברים חוזרים על הבעיא: "שקעה ספינתו בים" (שם). כלומר, אם אמרו העדים ששקעה ספינתו של פלוני בים, האם משיאין את אשתו. ולפי זה, הנוסח הנכון יותר כאן הוא בקטע זוסמן: "יבה כהדא דמר ר'" (עמ' 111 שו' 52), שלשון זה הוא לשון פשיטות בעיא.

¹⁸⁹⁰ ראה קטע זוסמן, עמ' 111 שו' 53 (ושם: "דמר").

¹⁸⁹¹ תרגום: [שיטתם] של בית שמאי הולכת כמו הכותים האלה.

¹⁸⁹² תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת בשיטת אביו ו[הוא] חלוק על אביו. ולפירוש הסוגיא ראה תוכפ"ש, עירובין, ריש עמ' 323, ד"ה ונ"ל.

אתייה דר' כשיטת ר' רבו

אתייה דר' ודר' כר', וכולהון פליגין על שיטתיה דר' 1893 נידה מט ג שו' 6.

אתייה דר' כבית שמאי ע"ע אתייה דר' כבית שמאי.

אתייה דר' כבית שמאי, ודר' כבית הלל 1894 סוטה יו ב שו' 23; נזיר נד א שו' 2 (אתייה).

אתייה דר' כבית שמאי על דעתיה דר' ע"ע אתייה דר' כבית שמאי על דעתיה דר'.

אתייה דר' כהדא דתני ר' אליעזר בן יעקב 1895 נזיר נד ד שו' 3.

אתייה דר' כחכמי (!) כר', ודרבנן כר', ודר' כר' ע"ע אתייה דר' כר', דרבנן כר', ודר' כר'.

אתייה דר' כר' ע"ע אתייה דר' כר'.

אתייה דר' כר'... דר' כר'... 1896 חלה נז ב שו' 6-8.

אתייה דר' כר', ודחברייא כר' 1897 תענית סו ב שו' 55.

אתייה דר' כר', ודר' כר' ע"ע אתייה דר' כר', ודר' כר'.

אתייה דר' כר', ור' בשיטתיה ע"ע אתייה דר' כר', ודר' בשיטתיה.

אתייה דר' כר' ורובה מן דר' 1898 מעשרות נ ג שו' 18 (ר' תחת דר' 1); פסחים ל ב שו' 1899.

אתייה דר' כר', ותרויהון פליגי (!) על שיטת ר' (!) ע"ע אתייה דר' כר', ותרויהון פליגין על שיטתיה דר'.

אתייה דר' כר', ותרויהון פליגין על שיטתיה דר' 1900 עירובין כה ב שו' 18 (ותרויהון); וצ"ל: ותרויהון, פליגי, שיטת ר' (!), כה ג שו' 37 (לר' תחת כר', ותרויהון! וצ"ל: ותרויהון); סוכה נב ג שו' 23; מגילה עא ג שו' 24 (אתייה).

אתייה דר' כר' על דעתיה דר' 1901 שבועות לג ד שו' 51.

אתייה דר' כרבנן, ודחברייא כר' 1902 פסחים כז ב שו' 54.

אתייה דר' כרבנן, ודר' כר' ע"ע ואתייה דר' כרבנן, ודר' כר'.

אתייה דר' כרבנן, דר' (!) כר' ע"ע ואתייה דר' כרבנן, ודר' כר'.

אתייה דר' כשיטת ר' אביו ע"ע אתייה דר' בשיטת ר' אביו.

אתייה דר' כשיטת ר' רבו ע"ע אתייה דר' כשיטת ר' רבו.

1893 תרגום: [שיטתם] של ר' ושל ר' הולכת כר', וכולם חלוקים על שיטתו של ר'.

1894 תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כבית שמאי, ושל ר' כבית הלל.

1895 תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כ[ברייא] הזאת ששונה ר' אליעזר בן יעקב.

1896 תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כר'... [ו] של ר' כר'....

1897 תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כר', ושל החברים כר'.

1898 תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כר' [היא] גדולה משל ר'. כלומר, יש בה חידוש יותר גדול.

1899 למופע נוסף של ביטוי זה ראה מה שהערתי בערך "אתייה דר' כר'" לעירובין כב ע"א שו' 7.

1900 תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כר', ושניהם חלוקים על שיטתו של ר'.

1901 תרגום: [שיטתו] של ר' הולכת כר' לפי דעתו של ר'.

1902 תרגום: [המיימרא] של ר' הולכת כחכמים, ו[המיימרא] של החברים כר'. כלומר, שר' יוחנן מפרש

את טעמם של החכמים, והחברים את טעמו של רבן שמעון בן גמליאל, ע"ש.

אתייה דר' לר' (!), ותרוייהו (!) פליגין על שיטתיה דר'

אתייה דר' לר' (!), ותרוייהו (!) פליגין על שיטתיה דר' ע"ע אתייה דר' כר', ותריהון פליגין על שיטתיה דר'.

אתייה היא ע"ע אתייה היא.

אתייה יחידייה דהכא כסתמא דתמן, ויחידייה דתמן כסתמא דהכא ע"ע אתייה יחידייה דהכא כסתמא דתמן, ויחידייה דתמן כסתמא דהכא.

אתייה כאן (!) דמר ע"ע ואתייה כמאן דאמר.

אתייה כהדא¹⁹⁰³ סוטה יו ב שו' 21.

אתייה כמ"ד... ברם כמ"ד... ע"ע ואתייה כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר....

אתייה כמאן דאמר ע"ע ואתייה כמאן דאמר.

אתייה כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר... ע"ע ואתייה כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר....

אתייה כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר... לא בדא¹⁹⁰⁴ שקלים מו ג שו' 28-26; כתובות כז א שו' 53-54 (אתייה, דמר תחת דאמר₂).

אתייה כמאן דמר ע"ע ואתייה כמאן דאמר.

אתייה כמאן דמר... ברם כמאן דמר... ע"ע ואתייה כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר.... **אתייה כר'** ע"ע ואתייה כר'.

אתייה כרבנין דתמן, ברם רבנין (!) דהכא וכו' (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל)¹⁹⁰⁵ כתובות כו ד שו' 24 (צ"ל: כרבנין)¹⁹⁰⁶.

אתייה כרבנין דתמן... ברם כרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל)¹⁹⁰⁷ יבמות י ד שו' 22-25; סוטה יו ד שו' 4-6 (רבנין; תחת כרבנין₂).

אתייה כרבנין דתמן... ברם רבנין (!) דהכא... ע"ע אתייה כרבנין דתמן... ברם כרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל).

אתייה למאן (!) דאמר¹⁹⁰⁸ תרומות מח ב שו' 2 (ל"ג אתייה, צ"ל: ולמאן)¹⁹⁰⁹.

אתייה לר' (!) כר', ודר' כר' ע"ע אתייה דר' כר', ודר' כר'.

אתייה מקשייה ע"ע אפילו על ר' דכי (!) אתייה מקשייה.

אתייה (!) עובדא קומי ר' ע"ע אתא עובדא קומי ר'.

¹⁹⁰³ תרגום: הולכת כ[ברייתא] הזאת. והדברים חוזרים על הבעיא שהציע התלמוד לעיל. ועדיף היה לגרוס: ייבא כהדא, שהוא לשון פשיטות בעיא.

¹⁹⁰⁴ תרגום: הולכת כמי שאומר... אבל כמי שאומר... לא בזאת. כלומר, לא בדין הזה. והדברים חוזרים על משנת שקלים פ"ב מ"א, ועל משנת כתובות פ"ג מ"א.

¹⁹⁰⁵ תרגום (אחרי ההגהה): הולכת כחכמי בבל, אבל כחכמי ארץ ישראל וכו'. והדברים חוזרים על הקושיא של ר' בון בר חייא, ע"ש.

¹⁹⁰⁶ להגהה ראה תוכפ"ש, כתובות, עמ' 216, ד"ה וברשב"ם.

¹⁹⁰⁷ תרגום: [הברייתא] הולכת כחכמי בבל... אבל כחכמי ארץ ישראל... והכוונה לברייתא שבתוספתא יבמות, פי"ד ה"ג, עמ' 51, שהובאה לעיל ביבמות שם, שו' 19, ובסוטה שם, שו' 1.

¹⁹⁰⁸ תרגום (אחרי ההגהה): ול[שיטת] מי שאומר.

¹⁹⁰⁹ להגהות ולפירוש העניין ראה מה שכתבתי בפירוש סוגיא זו במבוא, ריש עמ' קעד, ד"ה הסוגיא.

אתניא ר' (!) כר' ורובה מן דר' ע"ע אתניא דר' כר' ורובה מן דר'.
אתנין אילין פלגוותא כאינון (!) פלגוותא ע"ע אתנין אילין פלגוותא כאילין פלגוותא.
אתנין אילין פלגוותא כהנין פלגוותא ע"ע אתנין אילין פלגוותא כאילין פלגוותא.
אתנין אילין פלגוותא כאילין פלגוותא ע"ע אתנין אילין פלגוותא כאילין פלגוותא.
אתנין אילין פלגוותא כאינון (!) פלגוותא ע"ע אתנין אילין פלגוותא כאילין פלגוותא.
 פלגוותא.

אתנין אילין פלגוותא כהנין פלגוותא ע"ע אתנין אילין פלגוותא כאילין פלגוותא.
אתנין אילין פלגוותא¹⁹¹⁰ **כאילין פלגוותא**¹⁹¹¹ **ברכות ז ג שר' 62** (פלגוותא, כאינון!
 וצ"ל: כאינון), י א שר' 39 (אתניא, פלגוותא, כאינון! וצ"ל: כאינון¹⁹¹²); **דמאי** כה ג שר' 22
 (פלגוותא, פלגוותא)¹⁹¹³; **עירובין** כו ד שר' 19 (אתניא, פלגוותא); **פסחים** ל א שר' 44
 (פלגוותא, פלגוותא); **שקלים** נ ד שר' 25 (פלגוותא, כהנין); **ראש השנה** נז ג שר' 21; **תענית**
 סז ד שר' 12 (פלגוותא, כהנין); **יבמות** ט א שר' 48 (פלגוותא, כאינון! וצ"ל: כאינון);
סוטה יח א שר' 46 (ור', פלגוותא, כהנין! וצ"ל: כהנין); **כתובות** כח ב שר' 26 (ואתניא,
 פלגוותא, כהנין, פלגוותא), כח ד שר' 20 (ותניא, פלגוותא, כאילין פלגוותא ליל!), לה ב
 שר' 61 (ור', פלגוותא, כהנין), לה ד שר' 53 (ור', פלגוותא, כהנין); **נדרים** לב ב שר' 18 (ור',
 פלגוותא)¹⁹¹⁴; **גיטין** מה ב שר' 7 (ור', פלגוותא), מז ג שר' 60 (ור', פלגוותא), מז ד שר' 44
 (ור', פלגוותא); **קידושין** ס ג שר' 19 (ור', פלגוותא, כאינון! וצ"ל: כאינון); **סנהדרין** כא א
 שר' 49 (ואתניא! וצ"ל: ואתניא, פלגוותא); **שבועות** לד ד שר' 59 (פלגוותא, פלגוותא).
אתנין אילין פלגוותא כאילין פלגוותא ע"ע אתנין אילין פלגוותא כאילין פלגוותא.
אתניא (!) כר' ע"ע ואתניא כר'.
אתנין (!) ע"ע אתנין מיתני.

אתנין מיתני¹⁹¹⁵ **פאה טו א שר' 42** (מתניא! וצ"ל: מתניא), יז א שר' 12, יט ג שר' 5
 (מתניא! וצ"ל: מתניא); **דמאי** כא ג שר' 21 (מתניא ליל!), כה ב שר' 20 (מתניא); **שביעית**
 לג ג שר' 49 (מתניא! וצ"ל: מתניא), שם שר' 51 (מתניא! וצ"ל: מתניא), לה ב שר' 55 (מתניא);
מעשרות נ ג שר' 31 (מתניא! וצ"ל: מתניא); **ערלה** סג ב שר' 35 (מתניא! וצ"ל: מתניא);

¹⁹¹⁰ לדעת אפשטיין, יש לגרוס כאן בכל מקום: פלגוותא (כלומר, ללא הוי"ו הראשונה) — ראה
 מבואות לסה"א, סוף עמ' 192, ד"ה "פלגוותא".

¹⁹¹¹ תרגום: המחלוקות האלה הולכות כמחלוקות האלה. והמונח הבבלי המקביל לגבי התנאים:
 "והני תנאי כהני תנאי" (מלמד, פרקי מבוא, עמ' 624, סי' 47).

¹⁹¹² הגהתי כאן ולהלן "כאינין" תחת "כאינון", לפי ש"אינון" הוא לשון רבים, וכאן בלשון רבות
 אנו קיימים.

¹⁹¹³ הנוסח כאן בכ"ל: "כאינון" (עמ' 117 שר' 17) תחת "כאילין" — ראה מבואות לסה"א, עמ' 404,
 כה ע"ג, שר' 23.

¹⁹¹⁴ לפירוש העניין ראה תוכפ"ש, כפורים, עמ' 833, ד"ה ובירושלמי.

¹⁹¹⁵ תרגום: באנו לשנות. ההנגה של הביטוי הזה משתנה לפי ההקשר: יש שהוא אמור בניחותא,
 ויש בתמיהה.

אתינן מיתני (המשך) **שבת** ב ב ש' 4 (מתני), שם ש' 8, ט א ש' 26 (מתני), י ג ש' 14, יג א ש' 10 (מתני); **פסחים** כח ג ש' 6, לב ד ש' 18; **ביצה** סג ב ש' 12; **מגילה** עא א ש' 33; **יבמות** ב ג ש' 32, ח ב ש' 23; **כתובות** לא ד ש' 5 (אתינן לילי, מתני), לב א ש' 17; **גיטין** מט א ש' 10; **נזיר** נה ב ש' 18; **קידושין** סב ד ש' 28; **שבועות** לב ג ש' 40, שם ש' 42, לד ג ש' 26, שם ש' 27; **עבודה זרה** מה ב ש' 15 (אתינן לילי, מתני); **הוריות** מו ד ש' 9 (מתני)¹⁹¹⁶.

אתינן מתני ע"ע אתינן מיתני.

אתינן מתני' (!) ע"ע אתינן מיתני.

אתינן מתנית' (!) ע"ע אתינן מיתני.

אתינן מתניתא (!) ע"ע אתינן מיתני.

אתם שואלין ע"ע ולי אתם שואלין (בתמיהה).

אתמרת (!) ע"ע איתאמרת.

***אתניתני**¹⁹¹⁷ **בבא מציעא** ט ג ש' 191822.

אתפלגון ר' ור' ע"ע איתפלגון ר' ור'.

אתפלגון ר' ורבנין ע"ע איתפלגון ר' ורבנין.

אתר¹⁹¹⁹ **תרומות** מה ג ש' 49; **עירובין** כ ב ש' 4, כא ב ש' 19; **פסחים** לב א ש' 35, לה א ש' 2; **יומא** מ ד ש' 31; **שקלים** מו ד ש' 35; **תענית** סו א ש' 52; **מגילה** ע ד ש' 19; **יבמות** ג ד ש' 14, ו ב ש' 8 (אתאינן)¹⁹²⁰; **סוטה** יח ג ש' 41; **קידושין** נט א ש' 23, סד א ש' 13, סד ב ש' 17, שם ש' 18; **סנהדרין** כד ג ש' 26, שם ש' 27; **עבודה זרה** מא א ש' 39; **הוריות** מה ג ש' 40.

אתרה¹⁹²¹ **שבת** ט ב ש' 63, יו ד ש' 42; **עירובין** כד א ש' 4.

אתריה ע"ע מן אתריה.

אתרין¹⁹²² **ברכות** ד ג ש' 34; **עירובין** כו א ש' 28.

¹⁹¹⁶ למופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בסוף ערך "וכא אתינן מיתני (בתמיהה)".

¹⁹¹⁷ תרגום: השניתני. כלומר, שנית לי.

¹⁹¹⁸ למופע נוסף שנשתבש ראה המופע בעבודה זרה מד ע"א ש' 2 בערך "אית תניי תני".

¹⁹¹⁹ תרגום: מקום. המשמעות של המונח "אתר" כמשמעות המונח "מקום": מקור בתורה או בספרות

חז"ל, בין מסוים בין שאינו מסוים. וישנם מופעים נוספים של "אתר" במשמעות מקרה או דין, ואלה הם: **ערלה** סב ב ש' 40; **שבת** יג א ש' 17, טו ג ש' 58; **יומא** מד א ש' 53; **יבמות** ד א ש' 21, שם ש' 23, שם ש' 30, שם ש' 32, יב א ש' 29, שם ש' 30; **סוטה** כב א ש' 9; **גיטין** מג ד ש' 15, מז ד ש' 18; **נזיר** נה א ש' 9; **קידושין** נט א ש' 30; **בבא קמא** ד ג ש' 7, שם ש' 9; **בבא מציעא** ח ד ש' 16; **עבודה זרה** מד א ש' 58, מד ג ש' 46, שם ש' 47. בשני המופעים שבגיטין הנ"ל אני מסופק שמא הכוונה היא למקורות ולא למקרים. ועיין עוד מוסקוביץ, לישן מתניתא, עמ' מה, סי' 7, ד"ה כל אתר; שם, הע' 104.

¹⁹²⁰ ההגהה על פי המקבילות בתענית ומגילה הרשומות לעיל בְּעֶרְךְ.

¹⁹²¹ תרגום: מקומה.

¹⁹²² תרגום: מקומות (ריבוי של "אתר").

- אתת... ושאלתון¹⁹²³ נידה נ ב שו' 28.
- אתת בת (!) ואפרשת¹⁹²⁴ כתובות כח ד שו' 44 (צ"ל: אתתבת)¹⁹²⁵. וראה עוד ערך
איתתבת (= הוקשתה קושיא).
- אתת ושאלת לר'¹⁹²⁶ שבת יו ג שו' 51.
- **אתת שאלת לאבוה¹⁹²⁷ ביצה סב ג שו' 62 (לאבוה!); בבא מציעא ט ג שו' 23.
- אתת שאלת לאבוה' (!) ע"ע אתת שאלת לאבוה.
- אתתבת ולא אפרשת¹⁹²⁸ כתובות כח ד שו' 44.
- אתתבת קומי ר' ע"ע איתתבת קומי ר'.

- ¹⁹²³ תרגום: באה... ושאלה אותם.
- ¹⁹²⁴ תרגום: הושבה ונתפרשה. כלומר, נשאלה השאלה ונפשטה. משמעות זו של השורש "תוב" היא
נדירה. וראה כיוצא בה בערך "מתיבין קומי ר' ושתיק".
- ¹⁹²⁵ ראה הלשון לעיל מינה, שם: "אתתבת ולא אפרשת", ונרשם להלן בסמוך.
- ¹⁹²⁶ תרגום: באה ושאלה את ר'.
- ¹⁹²⁷ תרגום: באה [ו]שאלה את אביה (הוא ר' חייא).
- ¹⁹²⁸ תרגום: הושבה ולא נתפרשה. כלומר, נשאלה השאלה ולא נפשטה. ולמשמעות זו של השורש
"תוב" ראה מה שהערתי לעיל, ריש ערך "אתת בת (!) ואפרשת".

בית

ב"ב ... (!) ... ע"ע בין... בין....

ב"ב ... (!) מ" ... (!) ... ע"ע כ"ב... כן....

***בא** (הפסוק; עבר) **בבא קמא** ה א שו' 15, שם שו' 16. ועיין עוד ערך: לא בא הכתוב... אלא...; לא בא הכתוב אלא.

בא (החכם; עבר) **שבת** ד א שו' 49. ועיין עוד ערך: ובא... ופירש; ובא להוסיף; לא בא אלא עד לא בא אלא לפרש; לא בא ר' אלא להוסיף עד לא בא ר' אלא להקל; מה בא ר' ור' לכאן עד מה בא ר' להוסיף על דברי ר' רבו.

בא (המעשה; עבר) ע"ע: מה מעשה בא לידך; מעשה בא לפני ר' (מעשה הלכתי). ועיין עוד ערך: ובא מעשה לפני חכמים; ובא מעשה לפני ר'.

בא (כלומר, יצא, נלמד; עבר) **יבמות** ח ג שו' 50.

בא (הפסוק; בינוני) ע"ע כשהוא בא אצל.

בא (כלומר, יוצא או נלמד; בינוני) ע"ע שהוא בא (כלומר, יוצא או נלמד).

בא... ללמד על... ונמצא למד ממנו¹ פסחים לו ד שו' 41-42.

בא (!) וראה ע"ע בוא וראה.

בא להודיעך כלאים כז א שו' 53; **שבת** יז ב שו' 20; **פסחים** לג ד שו' 2; **ביצה** ס ג שו' 46; **תענית** סו א שו' 18, שם שו' 24; **מגילה** ע ג שו' 55; **יבמות** יא ד שו' 5, שם שו' 6, שם שו' 7, שם שו' 12; **כתובות** לו א שו' 28; **סנהדרין** כו ד שו' 30, שם שו' 31, שם שו' 33, שם שו' 37; **שבועות** לז א שו' 29.

בא להודיעכם ברכות ה ב שו' 52.

בא להודיענו מועד קטן פב ד שו' 38.

בא להכריע על דברי בית הלל ע"ע זו דברי ר', ור' בא להכריע על דברי בית הלל.

בא להתחיל מתחילת הפרשה תענית סז ד שו' 241²; **סוטה** כג ב שו' 350³.

***בא עליו ר' משני צדדין בבא קמא** ד א שו' 35.

בא רבי (!) ע"ע חד ברבי.

בא (!) ר' להוסיף על דברי בית הלל נדרים לח א שו' 18 (צ"ל: מה בא)⁴.

¹ כלומר, בא ליל פסח ללמד על ליל מפלתו של סנחריב, ונמצא למד ממנו, ע"ש.

² לפירוש המופע הזה ראה מבוא לנח"מ, עמ' 654, ד"ה ובירוש'. וראה עוד שם, ריש עמ' 1132.

³ לפירוש המופע הזה ראה מבוא לנח"מ, עמ' 654, ד"ה ודומה לו.

⁴ ראה: רבינוביץ, שתא"י, עמ' 402, ד"ה ר"ש; אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 26, ד"ה אלא; וראה

שם, הע' 31; מבואות לסה"ת, עמ' 75, ד"ה ומכיון; שם, הע' 37; ליברמן, תוכפ"ש, נדרים, עמ' 468, שו' 12-13; שם, הע' 9.

באגדה דסבך מאן דייק לן⁵ גיטין מה ג שו' 29.

באה (כלומר, יוצאת) ע"ע שהיא באה (כלומר, יוצאת).

באו ע"ע בההוא.

באו (כלומר, נזכרו בפסוק) ע"ע ולמה באו לכאן.

באו (כלומר, יצאו, נלמדו) ע"ע ממקום אחר באו.

באו... ושאלו את...(!) סנהדרין כט א שו' 12.

****באותו⁶ פאה יו ב שו' 26, שם שו' 27; שבת ו ג שו' 31, יו ג שו' 15 (ו-), שם שם; פסחים**

כז ב שו' 25 (ו-), שם שם; בבא מציעא יא א שו' 15 (2x); בבא בתרא יד א שו' 42, יז

א שו' 32; סנהדרין כז ג שו' 25, שם שו' 726.

****באותן שביעית** לט ד שו' 7 (ב- ל"ו);⁸ **סוטה כג ב שו' 55, שם שו' 56; בבא בתרא יז**

ד שו' 20, שם שו' 21.

באחרייא (!) ע"ע אין בקדמיא (!).... אין באחרייא (!)....

****באי זה ברכות ח ב שו' 38; גיטין נ ג שו' 14; בבא בתרא יז ג שו' 20.**

באי זה... אמרו ברכות ו ב שו' 24, ח ג שו' 46; סנהדרין כ א שו' 45.

באי (!) זה צד ע"ע כיצד.

****באי זו סוטה יז ב שו' 58 (ו-); בבא מציעא יב ג שו' 17.**

באיכן (!) ע"ע איכן.

באילו... אמר (!) ע"ע באילו... אמרו.

באילו... אמרו כתובות לא ג שו' 28 (אמר);⁹ קידושין סב ג שו' 52.

****באילין¹⁰ ברכות ב א שו' 28, ב ב שו' 20, שם שו' 21, ו א שו' 1, ו ב שו' 19, יב א**

שו' 51; דמאי כב ד שו' 24 (2x), כד ד שו' 25 (2x); שביעית לח ב שו' 61 (2x); מעשרות

מט ב שו' 37, שם שו' 38; מעשר שני נג ב שו' 10; שבת י ג שו' 43 (2x), יא ב שו' 8 (2x),

שם שו' 20 (2x), שם שו' 24, שם שו' 25, טו ד שו' 48; עירובין כא ב שו' 29 (2x),

⁵ פירש הק"ע: "בדברי זקנך", "מי הוא שיפרש אותן לן על בורין" (כ ע"ב, [ה"ב], ד"ה באגדה דסבך, וד"ה מאן; והפ"מ מפרש: "בהגדת דבריו של זקנך... מי מדייק לנו להגיד טעם דבריו" (שם, ד"ה באגדה).

ועל "דייק" ראה ערכי מדרש אמוראים, עמ' 170, ערך דוק. ולפי זה יש לתרגם: מי מדייק לנו בדבריו של הסבא שלך. ועיין סוקולוף עמ' 141, טור ב, ערך דוק. וצ"ע.

⁶ נרשמו כאן רק המקומות שבהם משמש הביטוי באוקימתא. והוא הדין בביטויים הקרובים אליו בעניינם: בההוא; בההיא; בהן (= באהן) וכיוצא בהם.

⁷ לא כללתי את המופעים שבכתובות לג ע"ד שו' 39 ושו' 40, לפי שאין עניינם אוקימתא, עיי"ש.

⁸ להגהה ראה תוכפ"ש, גיטין, עמ' 782, ד"ה וכן מפורש. אבל בתוס"ר (וב, עמ' 68, ד"ה ולעצם) מחק ליברמן את המילה "אותן", וציין למקבילה שבגיטין מה ע"ג שו' 44: "תמן בשאמרו לא חתמנו כל עיקר". ואמנם כך הוא גם בכ"ר בשביעית: "כשאמרו" וכו' (עמ' 212 שו' 7). ואני נמשכתי אחרי הכרעתו בתוכפ"ש, מכיוון שהיא משנה אחרונה. והדברים שקולים.

⁹ ההגהה "אמרו" על פי המקבילה בקידושין דלקמן.

¹⁰ תרגום: באלה. נרשמו כאן רק המקומות שבהם משמש הביטוי באוקימתא (לכן לא כללתי את המופע שבפסחים לב ע"ג שו' 48 = תענית סז ע"א שו' 54). והוא הדין בביטויים הקרובים אליו בעניינם: באותו; בההוא; בההיא; בהן (= באהן) וכיוצא בהם, כפי שכבר הערתי בהערה הראשונה לערך "באותו".

*****באילין** (המשד) שם ש' 30, כג ב ש' 143, שם ש' 44; **יומא** מה א ש' 10; **ביצה** ס א ש' 25, סב ב ש' 43, שם ש' 56, סב ג ש' 2; **תענית** סד ד ש' 19, שם ש' 20; **מועד קטן** פג א ש' 15; **נדרים** מ ג ש' 26; **גיטין** מה ב ש' 15, מז ג ש' 8, שם ש' 9; **קידושין** ס ד ש' 27; **בבא מציעא** ח ב ש' 44 (2x), יא ד ש' 124 (צ"ל: באילין); **שבועות** לד ב ש' 52. **באילין תרתין מלייא נהג ר' כבית שמאי וסכין** 13 **שביעית** לה ב ש' 20. **באינון** 14 **ראש השנה** נח א ש' 53 (בהינון), שם ש' 54 (בהינון); **מועד קטן** פב ג ש' 64, פג ב ש' 4; **כתובות** לג ג ש' 4 (כאינון); **סנהדרין** כ א ש' 40, כא א ש' 13. ***באינון דמרין כן** 15 **בבא קמא** ו ג ש' 7 (וינון, דמרון¹⁶), שם ש' 17 (ואינון); **בבא בתרא** יז ג ש' 60 (וכגון: וצ"ל: בנון [= בינון])¹⁷, יז ד ש' 23.

11 ליברמן מגיה "כאילין" כאן ובמופע הבא — ראה תוכפ"ש, עירובין, עמ' 406, ד"ה ונראה; שם, הע' 58. וצ"ע.

12 ראה כי"א, עמ' 73 ש' 29 (ושם: "באלו"). והוא לשון התוספתא בבא מציעא, פ"ו ה"ג, עמ' 93 (ושם: "באילין"). ולא כללתי אותו כאן אלא בגלל לשונו הארמית.

13 תרגום: בשני הדברים האלה נהג ר' כבית שמאי והסתכן.

14 תרגום: באותם.

15 לדעת ליברמן (ותש"ק, עמ' 8, ד"ה בבבות), מונח זה "משמש דיבור הצעה בכדי לסמן את שיטות ההבליים". ועיין עוד להלן, שם, עמ' 11, ד"ה ובתור סמוכין. וכן פירש שם, בין היתר, את המופע שבבא קמא ו ע"ג ש' 7: "כלומר ההבליים שונים ככה". ונמשך אחריו הרא"ש רוזנטל ז"ל — ראה ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' כד, ד"ה כבר אמרנו. אבל ראה מה שכתבתי במאמרי "לבעיית עריכתה", עמ' 150, ס' 3. וכבר חזר בו ליברמן בשתיקה (כלומר, ללא ציון לדבריו בתש"ק) מפירושו זה במופע הנ"ל, בתוכפ"ש, בבא קמא, עמ' 106, ד"ה ובירושלמי. ושם פירש: "והם, כלומר, שני עדים אמרו כן". ואפסטיין פירש במופע שבבא קמא ו ע"ג ש' 17: "ואינון (ה'תנאים') וכו' (מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 679). וציין שם מראה מקום נוסף, לבבא קמא פ"ח ה"ה, [ו ע"ג ש' 7] הנ"ל (שם, הע' 1; והעתיק שם "דמרין" תחת "דמרון"). אבל העיקר לדעתי בפירוש הביטוי הזה שבשורה 7 הנ"ל כשיטת ליברמן אחרי חזרתו. וכן נראה לי עכשיו שזהו פירושו של הביטוי גם בבבא קמא ש' 17 הנ"ל, וכמו שהצעתי במאמרי הנ"ל (עמ' 151, הע' 68) על דרך אולי. והוי"ו של "ואינון" באה במקום ב"ת, כמו שהוא בשני המופעים שבבא בתרא, והוא חילוף רגיל בירושלמי. ודברי ר' אבהו: "אנא הוא דטעית" עונים על דברי ר' יוחנן: "הן **נתינת** אילין" וכו' (שם, ש' 16), כלומר, אני טעיתי, ולא רבותי התנאים ששנו לי ברייתא זו. ולפי כל זה, אין כאן מונח. מכל מקום, יש כאן לשון מיוחד האופייני למסכת נזיקין, ועניינו הצעת אוקימתא, כלומר, "באינון ד—" — "באותם ש—" ותרגומו: באותם שאומרים כך.

ורשמתי את הערך הראשי "באינון דמרין כן" לשיטתי. ואילו לשיטת ליברמן (בתש"ק הנ"ל, עמ' 8, לפני חזרתו, וגם אחרי חזרתו בתוכפ"ש הנ"ל), עיקר הביטוי בוי"ו: "ואינון דמרין כן", עיין שם ושם (ולא מצאנו "דאמרין" בירושלמי ד"ו בביטוי זה אלא "דמרין", והיא היא).

16 ליברמן הגיה כאן בשתיקה "דמרין" תחת "דמרון" (ותש"ק, עמ' 8, ד"ה בבבות), אבל הנוסח בשרי"ר: "דמרון" (עמ' 250 ש' 21). והוא תואם את לשון הברייתא שם: "העדים **שאמרין** וכו' (שם, ש' 18 = ד"ו שם, ש' 5; ושם: "העדים"). וכן הוא שם בשרי"ר במופע הבא: "דאמרין" (שם, ש' 34). אבל בכי"א: "דאמרין", בשני המופעים (עמ' 31 ש' 50; עמ' 32 ש' 65, וצ"ע. ולעצם העניין, אין הבדל בין שתי הגירסאות.

17 להגהה ראה תש"ק, עמ' 8, ד"ה בבבות.

באן (!) ע"ע כאן.

באנו למחלוקת ר' ור' נזיר נז ג שר' 40.

באש לך דאתא מימור לך (בתמיהה)¹⁸ חגיגה עט ב שר' 1.

באשגרת לשון (!) היא מתנית' ע"ע אשגרת לשון (!) הי מתניתא.

באת (כלומר, יצאה, נלמדה) ע"ע ממקום אחר באת.

באת (!) כתובות לא ג שר' 19 (צ"ל: כאור)¹⁹.

בב"ה (!) ע"ע כבית הלל.

בבלאי ע"ע רבנן דבבלאי.

בגיטין הוא אמר... בקידושין הוא (!)... והכא הוא אמר... ע"ע מחלפה שיטתיה

דר': בגיטין הוא אמר... בקידושין הוא (!)... והכא הוא אמר...

בגיטין הוא אמר... בקידושין הוא אמר... ע"ע מחלפה שיטתיה דר': בגיטין הוא

אמר... בקידושין הוא אמר...

בגין²⁰ ברכות ד ג שר' 20, ו ג שר' 52, י ד שר' 19; פאה יז א שר' 12, יט ד שר' 14! (צ"ל:

כגון — תנאית)²¹ כלאים כז ג שר' 57! (צ"ל: כגון — תנאית)²², לב א שר' 12; שביעית

ל ג שר' 58, לח ב שר' 63, לט ב שר' 50! (צ"ל: כגון)²³, שם שר' 51! (צ"ל: כגון); ביכורים

סד ד שר' 26, סה ג שר' 44, שם שר' 46; שבת ב ג שר' 16; פסחים ל א שר' 13! (צ"ל: בגו)²⁴,

לא ב שר' 54; ראש השנה נז ב שר' 49, נח א שר' 8; תענית סו א שר' 61, סז ב שר' 57!

(צ"ל: סגין)²⁵, סז ג שר' 45, סח א שר' 26 (ו-), שם שר' 33; יבמות י ב שר' 4! (צ"ל: כגון)²⁶;

כתובות כו ב שר' 5! (צ"ל: כגון)²⁷, לד ג שר' 56! (צ"ל: כגון)²⁸; גיטין מד ד שר' 30, נ ד

שר' 113! (צ"ל: כגון)²⁹; קידושין סו א שר' 38! (צ"ל: כגון)³⁰; סנהדרין כא ד שר' 3126.

¹⁸ תרגום: הורע לך שבא לומר לך?

¹⁹ פירש הפ"מ לפי הנוסח המשובש שלפנינו: "דבר כזה בא מעשה לפני ר' יוסי ואמר תצא שלא בכתובה" (מה רע"ב, ד"ה כזה). כלומר, פירוש "באת" — בא מעשה. אבל אין כאן אלא שיבוש. וההגהה על פי שתא"י, ריש עמ' 390, ד"ה חנינה [עמ' 389], שהגיה על פי ספר העיטור, ח"א, מרד, [סט ע"ב]. וכן הוא ב"הלכות הירושלמי", ריש עמ' סא שר' 2: "[כ]זה כאור הדבר תצאי". וראה שם, אות פ.

²⁰ תרגום: בשביל. לא נרשמו כאן המופעים הדיאלוגיים בשיחת חולין של חכמים, כגון: ביכורים סה ע"ד שר' 21; שקלים מט ע"ב שר' 20; תענית סו ע"ג שר' 1 (ו-); ולא לשונות הדיוט, כגון: כתובות כה ע"א שר' 29; קידושין סד ע"ב שר' 42; סנהדרין ל ע"ג שר' 6.

²¹ ראה אהצו"י, עמ' 59, ד"ה בגין.

²² ראה אהצו"י, עמ' 16, ד"ה ותני עלה.

²³ להגהה כאן ולקמן שר' 51 ראה אהצו"י, סוף עמ' 98, ד"ה ר' יוחנן.

²⁴ ראה ירוכ"פ, עמ' 416, ד"ה ר' אבון, עי"ש. והוא ציין לשרי"ר שגורס "גו" [עמ' 107 שר' 25].

²⁵ ההגהה על פי המקבילה במגילה עה ע"ג שר' 2.

²⁶ להגהה כאן ובמקבילות: כתובות לד ע"ג שר' 56 = גיטין נ ע"ד שר' 13 ראה תוכפ"ש, יבמות,

עמ' 16, שר' 26-27.

²⁷ ראה ק"ע, ט ע"ב, ד"ה כגון אלו.

²⁸ ראה מה שהערתי לעיל ליבמות י ע"ב שר' 4.

²⁹ ראה מה שהערתי לעיל ליבמות י ע"ב שר' 4.

בגין בית הלל³² **כלאים** כט ב ש' 6, ל ב ש' 29 (כגון);³³ שם ש' 31 (כגון);³⁴.

בגין בית שמאי³⁵ **יבמות** יא א ש' 50.

בגין ד³⁶ **ברכות** ד ב ש' 19, שם ש' 20, ט ב ש' 51, יא ג ש' 1; **פאה** טו ג ש' 12; **דמאי** כג א ש' 51, כג ב ש' 32; **שביעית** לה ג ש' 10, לו ג ש' 59, לו ד ש' 2, שם ש' 3 (ו-); **מעשר שני** נו ב ש' 48; **ביכורים** סה ג ש' 30; **שבת** ז ד ש' 46, ח ד ש' 14, שם ש' 15, יא א ש' 44; **פסחים** ל ד ש' 61, לז ב ש' 49, לז ג ש' 40; **ביצה** ס ד ש' 24, סג א ש' 39, שם ש' 40, שם ש' 45; **תענית** סח א ש' 25, שם ש' 34; **חגיגה** עז ד ש' 46; **מועד קטן** פ ג ש' 60; **יבמות** ט ד ש' 5; **כתובות** כו ג ש' 64, לג ב ש' 33; **גיטין** מד ד ש' 30, שם ש' 49, מח ד ש' 22 (2x), שם ש' 24, שם ש' 25, מט א ש' 35, נ ב ש' 35; **קידושין** סב ד ש' 44, סה ג ש' 48; **בבא מציעא** ח ג ש' 6; **בבא בתרא** יז ג ש' 29; **סנהדרין** יח ג ש' 7, שם ש' 39, כא ד ש' 16, כג ג ש' 35, כו ב ש' 59; **שבועות** לח א ש' 22; **עבודה זרה** לט ב ש' 13, לט ד ש' 21, שם ש' 64. ועיין עוד ערך: מן בגין ד; מן בגין דו סבר.

בגין ד³⁷ (להצעת שאלה) **ברכות** ד ב ש' 15, שם ש' 18, י ב ש' 61, יג ד ש' 12; **דמאי** כה ב ש' 7; **שביעית** לט א ש' 13; **תרומות** מח ב ש' 18; **חלה** נז ד ש' 62; **שבת** ד ד

³⁰ ההגחה על פי המקבילה בבבא בתרא יו ע"ב ש' 52.

³¹ למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע: בגלל (ו); כגון. וראה עוד מה שהערתי בערך "בגין ר'". ולמופע נוסף בכ"ל, השייך לתרומות מו ע"ד ש' 8, ראה מה שהערתי להלן, סוף ערך "שאל ר' מיבדקוניה (ו)". ובביצה סג ע"ב ש' 59 אמר: "אתא שאל לרבי מנא אמר ליה קבלין **בגו** מגיריון דידך ואוכלין בארבע אמות". והעיר ליברמן: "לפי פירוש כמה מן הראשונים צריך לומר כאן: בגין, כלומר בשביל השכנים אבל לעצמו אסור" (גליונות הרש"ל, טופס א'). וצ"ע. ולא כללתי את המופע שבברכות ד ע"ג ש' 44 (וישנו גם בכ"ד, עמ' 53א ש' 18, אבל ראה מהד' לונץ, טז ע"ב, ציון כב), לפי שאין עניינו הנמקה.

³² תרגום: בשביל בית הלל.

³³ להגחה ראה מה שכתבתי בהערה הבאה.

³⁴ להגחה ראה מבואות לסה"א, עמ' 415, אחרי הע' 3. והוא הדין למופע הקודם בשורה 29.

³⁵ תרגום: בשביל בית שמאי.

³⁶ תרגום: בשביל ש-. ולא כללתי כאן מופעים דיאלוגיים אפילו אם הם בפי החכמים (כגון: ברכות ט ע"ג ש' 52; סנהדרין כא ע"ג ש' 7; עבודה זרה מג ע"ד ש' 35), ולא לשונות להבעת תכלית בעניינים ריאליים (כגון פסחים כט ע"ג ש' 49, כט ע"ד ש' 29, שם ש' 30), ולא לשונות במעשים שהיו (ראה: תרומות מה ע"ג ש' 18; תענית סה ע"ב ש' 3), ולא לשונות המושמים בפי הדיוטות (כגון בבא מציעא יא ע"ב ש' 36). אמנם המופע בעבודה זרה לט ע"ב ש' 13 אמור בשיחת הדיוט, אבל כללתי אותו בגלל חשיבותו לעצם העניין, עי"ש. כיוצא בזה לא רשמתי להלן בערך "בגין ד" (להצעת שאלה) את המופע שבתענית סט ע"א ש' 23, מכיוון שהוא בא בשאלת הדיוט; ונרשם בנספח ד'. כיוצא בזה, לא רשמתי בכלל את הביטוי "בדיל ד" שבקידושין סד ע"א ש' 24, מכיוון שהוא מנמק שיחת הדיוט. אבל רשמתי בנספח ד' את המופע שבתענית סט ע"א ש' 24, מפני שהוא מקביל לביטוי "בגין ד" (להצעת שאלה), אלא שהוא לשון הדיוט.

³⁷ תרגום: בשביל ש-. על "בגין" זו ראה לויאס, גלילית, עמ' 208, סי' רצד, אות ב. וראה מה שהערתי לעיל, ערך "בגין ד-", בסוף ההערה.

בגין ד' (להצעת שאלה) (המשך) ש' 10; **פסחים** לז ב ש' 43; **תענית** סז א ש' 37; **יבמות** ו ג ש' 6 (בנין);³⁸ **קידושין** סד ד ש' 1; **עבודה זרה** מ ב ש' 11; **נידה** נ ד ש' 28.

בגין דאיתתבת תיבטיל (בתמיהה)³⁹ **ברכות** ז ג ש' 15; **תענית** סז ג ש' 31 (ו, תיבטל). **בגין דאמר ר'**⁴⁰ **עירובין** יח ב ש' 37, כג ב ש' 27 (דמר); **יבמות** ו א ש' 61; **נידה** מט ב ש' 51 (דמר).

בגין דאמר ר'... דלא תסבור מימר... לפום כן צריך מימר...⁴¹ **גיטין** נ ב ש' 34-32.

בגין דאמר ר'... לפום כן צרכין (!) מימר...⁴² **תרומות** מו ד ש' 36-37 (צ"ל: צרך). **בגין דהוא שאיל לך, את בעיט ביה** (בתמיהה)⁴³ **שבת** יא א ש' 55 (דשאל, בעט); **שקלים** מז ג ש' 21 (דשאל, בעט), נא א ש' 28.

בגין דהוון עסיקין ב'... לא אדכרון...⁴⁴ **יבמות** י ד ש' 31 (עסקין, אדכרין); **סוטה** יו ד ש' 12.

בגין דהוון עסקין (!) ב'... לא אדכרין (!)... ע"ע בגין דהוון עסיקין ב'... לא אדכרון... **בגין דכתיב**⁴⁶ **ברכות** ד ד ש' 46 (כגין); **פאה** טו ג ש' 9; **כלאים** לא ב ש' 55; **חלה** ס ב ש' 7; **ערלה** סב ד ש' 47; **ביכורים** סד ד ש' 23; **שבת** ט ד ש' 47; **פסחים** כח ג ש' 53 (כן כתיב! תחת דכתיב)⁴⁷, לב ג ש' 51; **תענית** סז א ש' 57; **מגילה** ע א ש' 55, עג א ש' 19; **סוטה** כב ב ש' 23, שם ש' 25, כד ג ש' 11; **סנהדרין** כד ד ש' 7, כה ב ש' 40. ***בגין דלא תימר (!) קשיא לר', את מר ב'... איתאמרת** (בתמיהה)⁴⁸ **בבא בתרא** יג ד ש' 51 (צ"ל: תי [= תהא])⁴⁹.

בגין דלא תנינן⁵⁰ **הוריות** מו ג ש' 41.

³⁸ להגהה ראה המקבילה בקידושין סד ע"ד ש' 1 הרשומה לקמן בפרק.

³⁹ תרגום: בשביל שהושבה (כלומר, שהקשו עליה) תתבטל! והוא מה שכתב הר"ש אברמסון ז"ל על קושיא זו: "כלומר אף על פי שהשיבונו על המימרא אין התשובה מבטלת אותה" (פירוש רבנו חננאל לתלמוד, ירושלים תשנ"ה, עמ' 189, טור א, סד"ה והנה מצאנו). הווי אומר, שאין כאן תיובתא ממש אלא אתקפתא.

⁴⁰ תרגום: לפי שאמר ר'.

⁴¹ תרגום: לפי שאמר ר'... שלא תסבור לומר... לפיכך צריך לומר...

⁴² תרגום (אחרי ההגהה): לפי שאמר ר'... לפיכך צרך לומר...

⁴³ תרגום: בשביל שהוא שואל אותך, אתה בועט בו!

⁴⁴ לביטוי "עסיקין" בכלל ובפרט, כלומר לציון עיסוק כולל בתורה או בעניינים מסוימים כמו כאן, וכן לשאר המופעים של השורש "עסק", ראה אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ו, ערך עסק — עשק, עמ' 455, טור ג ואילך.

⁴⁵ תרגום: לפי שהיו עסוקין ב'... לא הזכירו...

⁴⁶ תרגום: לפי שכתוב.

⁴⁷ ההגהה שלי. ועיין בפ"מ (יא סע"ב, סד"ה ר' יצחק) שהגיה כך בשתיקה.

⁴⁸ תרגום (אחרי ההגהה): כדי שלא תהיה [המשנה] קשה לר', אתה אומר: ב'... נאמרה!!

⁴⁹ כלומר, תהיה. וההגהה שלי, ובכ"א (עמ' 85 ש' 22) חסר כל המאמר הזה.

⁵⁰ תרגום: לפי שלא שנינו.

בגין דמר ר' ע"ע בגין דאמר ר'.

בגין דר'⁵¹ פאה כ ב שו' 39! (צ"ל: דר', דר'...)⁵², שם שו' 144! (צ"ל: דר', דר'...); כלאים לב ד שו' 10 (כגין!);⁵³ תרומות מ ג שו' 43; מעשר שני נו א שו' 34, נו ד שו' 4; יבמות ב ג שו' 22, יא א שו' 47, יג ד שו' 60, יד א שו' 54¹².

בגין (!) דר' אמר⁵⁵ יבמות יג ד שו' 3 (צ"ל: בגין דר' [או: ר'] תחת בגין);⁵⁶ עבודה זרה מא ב שו' 49 (צ"ל: בגין דר' [או: ר'] תחת בגין).⁵⁷

בגין דר' אמרו (!)⁵⁸ שקלים נא ב שו' 23 (דר' = דא ר', צ"ל: אמר).⁵⁹ בגין דר' ור' תרוייהו (!) אמרין..., ולא (!) תיסבר אף הכא כן, צרך מימר...⁶⁰ גיטין מד ד שו' 49 (צ"ל: תרוייהו, צ"ל: דלא⁶¹).

בגין דשאל לך, את בעט ביה ע"ע בגין דהוא שאיל לך, את בעיט ביה (בתמיהה).

בגין דתנא... תנא...⁶² פאה יז ד שו' 7.

בגין דתנא דא תנא דא⁶³ ברכות ה ד שו' 34; מועד קטן פב ב שו' 32.

בגין דתנא כולהון... תנא אף הדא עמהון⁶⁴ יבמות יא ב שו' 47 (אף, הוא!); קידושין נט ג שו' 22 (צ"ל בשניהם: כולהין, עמהין?).

בגין דתנא כולהון... תנא אף הוא (!) עמהון ע"ע בגין דתנא כולהון... תנא אף הדא עמהון.

בגין דתני⁶⁵ דמאי כג ד שו' 1, כד ד שו' 56; עירובין יט א שו' 4.

בגין דתני לה ר' בשם אביו ואמר ר'..., דלא תיסבור למימר אף הכא כן, לכן צריכה⁶⁶ מימר...⁶⁷ תרומות מב א שו' 27-28.

⁵¹ תרגום: בשביל [דעתן] של ר'.

⁵² ראה מבואות לסה"א, עמ' 389, כ ע"ב, שו' 39; שם, הע' 13. ונראה שהוא הדין למופע הבא.

⁵³ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 420, לב ע"ד, שו' 10.

⁵⁴ למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע בגין (!) דר' אמר.

⁵⁵ תרגום (אחרי ההגהה): בשביל [הדעה] של ר', שר' אומר.

⁵⁶ ההגהה הראשונה על פי המקבילה בתרומות מ ע"ג שו' 43, והשנייה — שלי.

⁵⁷ ראה שתא"י, עמ' 562, ד"ה פינהו. והוא מגיה שם: "בגין ר'", וההגהה "בגין דר'" היא שלי.

⁵⁸ תרגום (אחרי ההגהה): בשביל זה ר' אומר.

⁵⁹ הפתרון של "דר'" הוא שלי. וההגהה "אמר" ישנה בד"ח (לג רע"א), וכן הוגה מכבר בנוסח הרא"ף

(יט סע"ב). ובכ"ל: "בגין דר' עקיבה אמר" (עמ' 550 שו' 27, והסדר פתר "אמר" על דעת עצמו. והארכתו בפירוש העניין בפירושי לשקלים (בכתב יד).

⁶⁰ תרגום (אחרי ההגהה): לפי שר' ור' שניהם אומרים..., שלא תסבור גם כאן כך, צרך לומר...

⁶¹ להגהה "דלא" ראה הלשונות המקבילים בתרומות מב ע"א שו' 28 וגיטין נ ע"ב שו' 36.

⁶² תרגום: לפי ששנה... שנה....

⁶³ תרגום: לפי ששנה זאת (כלומר, דבר זה) שנה זאת.

⁶⁴ תרגום (לפי ההגהות): לפי ששנה את כולך... שנה אף זאת (כלומר, דבר זה) איתן.

⁶⁵ תרגום: לפי ששונה (כלומר, התנא).

⁶⁶ כך הוא גם בכ"ר (עמ' 221 שו' 28) וברש"ס (מז ע"ב שו' 12; ושם: "צריכא"). ועדיף בעיני להגיה "צורכא".

בגין דתנינן⁶⁸ עירובין כב ד שו' 63; סוכה נה ד שו' 32; ביצה סב א שו' 58; מגילה ע א שו' 55; יבמות ב ג שו' 23, שם שו' 27; סוטה יח ב שו' 32, כ ד שו' 46⁶⁹.
בגין דתנינן... ואתא (!) מימר לך...⁷⁰ כתובות לג א שו' 50-51 (צ"ל: אתא).
בגין דתנינן... וסברנן מימר... לפום כן לא תנינן...⁷¹ נדרים לז ב שו' 28-29.
בגין דתנינן... לפום כן תנא...⁷² יבמות ו ג שו' 24.
בגין דתנינן... לפיכך צריך מימר...⁷³ כתובות לו ב שו' 26-27.
בגין דתנינן... תנינן...⁷⁴ יבמות ח ב שו' 24.
בגין דתנינן... תניננה עמהון ע"ע בגין דתנינן... תניננה עמהון.
בגין דתנינן... תניננה עמהון⁷⁵ שבת י ב שו' 47, י ג שו' 51-52 (עמהון)⁷⁶.
בגין דתנינן קדמייתא בשם ר', תנינן אף הדא בשם ר'⁷⁷ שבת טו א שו' 42.
בגין דתנינן תמן... אתא מימר לך...⁷⁸ קידושין ס ב שו' 49-50.
בגין דתנינן תמן... לפום כן לא תנינה (!)⁷⁹ יבמות ז ג שו' 41-42 (צ"ל: תנינה או תניננה)⁸⁰.
בגין דתניננה⁸¹ דמאי כב ג שו' 35.

⁶⁷ תרגום: לפי ששונה אותה ר' בשם אביו ואומר ר'... שלא תסבור לומר גם כאן כך, לכן צריך לומר... ולפי ההגהה בהערה הקודמת: לכן צורך לומר.
⁶⁸ תרגום: לפי ששנינו.
⁶⁹ למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע כמה (!) דתנינן... לא ניתני... (הסיפא בתמיהה).
⁷⁰ תרגום (אחרי ההגהה): לפי ששנינו... בא לומר לך...
⁷¹ תרגום: לפי ששנינו... וסברנו לומר... לפיכך לא שנינו...
⁷² תרגום: לפי ששנינו... לפיכך שנה...
⁷³ תרגום: לפי ששנינו... לפיכך צריך לומר...
⁷⁴ תרגום: לפי ששנינו... שנינו...
⁷⁵ תרגום: לפי ששנינו... שנינו אותה איתן. וראה בהערה הבאה.
⁷⁶ הצורה "עמהון" עיקר, אם הכוונה למלאכות השבת; ו"עמהון" — אם הכוונה לאבות מלאכות. והרמב"ן שהובא באהצ"ל, סוף עמ' 103, ד"ה אלא בגין, גורס "עמהון" ברישא ו"עמהון" בסיפא, ע"ש. וקטע זה היה לפני הרמב"ן הנ"ל (גם?) בשבת ה ע"א שו' 42 — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 69, ד"ה ברמב"ן [עמ' 68].
⁷⁷ תרגום: לפי ששנינו את [ההלכה] הראשונה (כלומר, את הרישא) בשם ר', שנינו גם זאת (כלומר, את הסיפא) בשם ר'. וראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 648, ד"ה ואמנם.
⁷⁸ תרגום: לפי ששנינו שם... בא לומר לך...
⁷⁹ תרגום (אחרי ההגהה): לפי ששנינו שם... לפיכך לא שנה אותו (או: לא שנינו אותו) — ראה בהערה הבאה. "אותו" — את ישראל שיש לו אשה ובנים.
⁸⁰ להגהה "תניננה" ראה קטע זוסמן, עמ' 101 שו' 13. וההגהה "תניננה" היא שלי, והוא לשון זכר. ויש בירושלמי כמה וכמה כדוגמתה בלשון נקבה. ראה, למשל: "ילא תניננה" (ברכות ד ע"א שו' 47); "אילו תניננה הכא ולא תניננה תמן" (כלאים ל ע"ג שו' 53); "ולמה תניננה תרין זימנין" (חלה נט ע"א שו' 56). ולפי ההגהה הראשונה יהיה התרגום — לא שנה אותו, כלומר, התנא; ולפי ההגהה השנייה — לא שנינו אותו.
⁸¹ תרגום: לפי ששנה אותה.

בגין דתניתה ר' חייה לא ניתנינה, כל שכן ניתנינה (הרישא בתמיהה)

בגין דתניתה ר' חייה לא ניתנינה, כל שכן ניתנינה (הרישא בתמיהה)⁸² יבמות ב
ג שר' 27.

בגין כך (!) ע"ע בגין כך.

****בגין כך⁸³ שביעית לו ד שר' 3; שבת יד ד שר' 53; פסחים כח א שר' 17 (כד!)⁸⁴; כח ג שר' 53, לב ג שר' 56; ביצה ס ד שר' 25; תענית סז א שר' 62; בבא קמא ז ג שר' 6; בבא מציעא יא ד שר' 36; בבא בתרא יז א שר' 20; עבודה זרה לט ג שר' 17, לט ד שר' 21, מד שר' 55, מב ג שר' 46; נידה נ ב שר' 19.**

בגין כן הוא פתר לה⁸⁵ עבודה זרה מג ב שר' 25.

בגין כן כתיב (!) ע"ע בגין דכתיב.

בגין מדמיתיה ל-... והוא (!) עבד כך⁸⁶ שבת ב ג שר' 16 (צ"ל: הוא)⁸⁷.

בגין מתני' הא (!) דבתרה ע"ע בגין מתניתא (!) הדא דבתרה.

****בגין מתניתא (!) הדא דבתרה⁸⁸ עירובין כד ב שר' 45 (צ"ל: מתני' [= מיתני])⁸⁹; בבא קמא ה א שר' 1 (מתני'! וצ"ל: מתני' [= מיתני], הא!)⁹⁰.**

בגין ניתנינה (!) דבתר' ע"ע בגין נתנו (!) דבתרה.

בגין נתנו (!) דבתרה⁹¹ מעשר שני נב ג שר' 33 (כגון!)⁹²; ניתני; חלה נט ב שר' 36 (צ"ל: נתני)⁹³; יבמות ז א שר' 12 (ניתנינה! וצ"ל: ניתני⁹⁴, דבתר').

⁸² תרגום: לפי ששונה אותה ר' חייה לא נשנה אותה (כלומר, במשנתנו?), כל שכן [ש]נשנה אותה; וב"אותה" הכוונה ל"אמו אנוסת אביו נשואה לאחיו מאביו" (שם, שר' 20), עי"ש. וראה מה שהעיר ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 19, ד"ה וזה מתאים.

⁸³ תרגום: בשביל כך. ולא נרשמו כאן המופעים הדיאלוגיים הבאים המשמשים בשיחות של חכמים: **פאה** כא ב שר' 41 (במקבילה שבשקלים מט ע"ב שר' 21 "כך" ליתא!); **סוטה** כ ג שר' 49; **סנהדרין** כח ג שר' 4 (בפי חזקיהו המלך); **נידה** נ ב שר' 19, שם שר' 25 (מנ+). וכן לא נרשם המופע הבא, שהוא לשון הדיוט: **בבא מציעא** יא ב שר' 36.

⁸⁴ להגהה ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 384, ד"ה בגין כך.

⁸⁵ תרגום: משום כך הוא פותר אותה (כלומר, את המשנה).

⁸⁶ תרגום (אחרי ההגהה): בשביל לדמות אותה ל-... הוא עושה כך.

⁸⁷ ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 7, ד"ה בגין.

⁸⁸ תרגום (אחרי ההגהה): כדי לשנות [משנה] זאת שאחריה (כלומר, את הסיפא).

⁸⁹ ראה ירוכ"פ, עמ' 329, ד"ה ולמה לי.

⁹⁰ להגהה "מתני' ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 118, שר' 40. אשר להגהה "הדא" תחת "הא", כך הוא הנוסח בבי"א, עמ' 16 שר' 40 (ושם: "הדה").

⁹¹ תרגום (אחרי ההגהה): בשביל לשנות [את] שאחריה (כלומר, את הסיפא).

⁹² להגהה ראה מבוא לנ"ה"מ, עמ' 74, ד"ה ירוש' שם; שם, הע' 5.

⁹³ ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 275, הערה לשורה 19 (והנוסח שם: "הדה דבתרה"). ועניין "נתני" ו"ניתני" כמו "מיתני".

⁹⁴ הגהתי את "ניתנינה" על פי שאר המקבילות, אף על פי שאפשר לפרש אותה בדוחק על דרך תמורה: לשנות אותה, כלומר, את זו שאחריה.

בדא פליגין עליה (!) ולית לה קיום

בגין ר' 95 כלאים ל ב שו' 32; מעשרות נ ג שו' 10; מעשר שני נו א שו' 28; שבת ה א שו' 6; שקלים נא ב שו' 26; ביצה ס ג שו' 41; מגילה עב ב שו' 41; יבמות ב ג שו' 31, יא א שו' 51; שבועות לד ג שו' 23.

בגין ש- 96 תרומות מו א שו' 63; (צ"ל: כגון) 97; תענית סז ב שו' 57. בגין שמע (!) דתני לה ר' חייא בשם ר', לפום כן צריך למימרא (!) 98 ברכות ד שו' 26 (צ"ל: דשמע, צ"ל: למימר) 99.

*בגלל (!) 100 בבא מציעא יב א שו' 58 (צ"ל: בגין) 101.

בד"א ע"ע במה דברים אמורים.

בדא 102 כלאים כז ב שו' 51 (בהדא); שבת ו ד שו' 27 (בהדא); חגיגה עו א שו' 63 (בהדא); יבמות ד ג שו' 19; גיטין מד ב שו' 59, מד ד שו' 36, שם שו' 41, מט ד שו' 34; נזיר נב ג שו' 36; סנהדרין יח א שו' 41, שם שו' 42, כא ב שו' 29 (בהדא), כט ד שו' 103; שם שו' 12 (בהדא); שבועות לד ג שו' 8, לו ד שו' 47, לז ג שו' 53 (2x) 104. ועיין עוד ערך בהדא (מונח עריכה). וראה עוד ערך לא בדא.

בדא דתני (!) ע"ע בדא תני.

בדא כתיב 105 שקלים מח ג שו' 7, שם שו' 12; (ל"ג) 106; סנהדרין כז א שו' 34, שם שו' 35. בדא פליגין עליה (!) ולית לה קיום 107 נידה נ ג שו' 28 (צ"ל: הדא פליגא עלוי) 108.

95 תרגום: בשביל ר'. ופירוש הביטוי הזה בדרך כלל: בשביל דעתו של ר', חוץ מן המופעים במעשרות, בביצה ובמגילה, עיין עליהם. ואפשר היה לרשום אותם בערך "בגין" ללא "ר'".

96 תרגום: כדי ש-.

97 ההגהה על פי המקבילה בפסחים כח ע"א שו' 59. וכן נראית דעת ליברמן — ראה ירוכ"פ, עמ' 387, ד"ה ואמרית.

98 תרגום (אחרי ההגהה): לפי ששמע ששונה אותה ר' חייא בשם ר', לפיכך צריך לומר. ועדיף להגיה "צרך" תחת "צריך" ועיין הלשון בערך "לפום כן צרך מימר", ויהיה התרגום: צרך (כלומר, רב) לומר.

99 ראה כ"ר, עמ' 54 א שו' 14 וש' 15 (ושם: "מימר").

100 תרגום (לפי ההגהה): בשביל.

101 ראה תש"ק, סוף עמ' 1; עמ' 2, הע' 1. ובכ"א: "כגון!" (עמ' 75 שו' 49), וצריך לומר גם שם: בגין.

וראה: ירושלמי נזיקין, עמ' 171, שו' 48-49; שם, מבוא (של רויזנטל), סוף עמ' כד, ד"ה וכן אף; עסיס, לבעיית עריכתה, עמ' 149, סי' 1; שם, הע' 37.

102 תרגום: בזאת.

103 עיין פ"מ, נד רע"ב, ד"ה שכן. ואני מסופק בגירסא ובפירוש, ושמה צריך לומר: כהדא.

104 למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע כהדא. ולמופע "בהדא" בסנהדרין כא ע"ב שו' 29

ראה מה שהערתי בסוף ערך "אילו הוה ר' שמע מיליהון דרבנן מיזל הוה בהדא".

105 תרגום: בזאת כתוב!!

106 המופע הוא באשגרה מלעיל שו' 7, ולא גרסינן ליה — כך העליתי בפירושי על שקלים (בכתב יד).

107 תרגום (אחרי ההגהה): [הברייתא] הזאת חלוקה עליו (כלומר, על ר' יוסי בן חנינה) ואין לה

קיום. כלומר, אין לה יישוב לשיטתו.

108 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 588, סד"ה מתניתא.

בדא תני¹⁰⁹ ביצה ס ב שו' 49 (דתני¹¹⁰); יבמות ד א שו' 44 (בהא! וצ"ל: בהדא); גיטין מז א שו' 12 (ודא, דתני¹¹¹); נזיר נו ד שו' 15; עבודה זרה מד ב שו' 11254.

בדא תנינן ע"ע בדה תנינן.

בדה (!) ע"ע פתח לנו ר' פתח מאיר באורח (!).

בדה תני ר' חייא¹¹³ כלאים כח ג שו' 18.

בדה תנינן¹¹⁴ דמאי כג ד שו' 43; כלאים כח ג שו' 16; שביעית לד ד שו' 22 (כהדא! וצ"ל: בהדא)¹¹⁵; שם שו' 23 (בהדא), לט א שו' 48 (כהדא! וצ"ל: בהדא)¹¹⁶; מעשרות מט ג שו' 22 (כדא! וצ"ל: בדא, דתנינן¹¹⁷); שבת ז ג שו' 22 (כדא! וצ"ל: בדא, דתנינן¹¹⁸), ט א שו' 11952, שם שו' 53, יו ד שו' 37 (כהדא! וצ"ל: בהדא)¹²⁰; יבמות ג ב שו' 22 (בדא); קידושין נח ד שו' 11 (בדא), סב ב שו' 40 (בדא), שם שו' 62 (בדא); סנהדרין כז ב שו' 5 (בדא); עבודה זרה מג ד שו' 49 (בדא)¹²¹.

בדין מעשר שני נד א שו' 17.

בדין הוא שביעית לח א שו' 47; מעשר שני נב ב שו' 27, שם שו' 35, נד א שו' 12, שם שו' 14, שם שו' 16; מגילה עד ב שו' 14; עבודה זרה מא ד שו' 24, שם שו' 25, שם שו' 27, שם שו' 28.

בדין הוא... והן אמרו... והן אמרו... יבמות ח א שו' 12-13.

***בדין הוא... ולמה אמרו... בבא קמא ז ג שו' 2; בבא בתרא יו ב שו' 25.**

בדין הוא (!) היה ע"ע בדין היה.

בדין הוה (!) ע"ע בדין היה.

בדין הוה (!)... ולמה אמרו... ע"ע בדין היה... ולמה אמרו...

¹⁰⁹ תרגום: בזאת שונה [התנא]!?

¹¹⁰ השיבוש הזה ישנו גם בשר"ר, עמ' 163 שו' 11; עמ' 165 שו' 12. וההגהה שלי.

¹¹¹ הלשון משויש גם במקבילה בתרומות מ ע"ב שו' 50: "כהדא דתני", והגהתי על פי לשון הערך.

¹¹² למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע כהדא דתני.

¹¹³ תרגום: בזאת שונה ר' חייא!?

¹¹⁴ תרגום: בזאת שנינו. וראה מה שהערתי להלן, לשבת ט ע"א שו' 52.

¹¹⁵ ראה מבואות לסה"א, עמ' 426, הע' 8.

¹¹⁶ ראה מבואות לסה"א, עמ' 438, הע' 17. וכתב ליברמן: "ומקשה הירושלמי: בהדא תנינן ר' ליעזר

אומר ינתנו לאוכל [יהו]?" (תוכפ"ש, תרומות, ריש עמ' 380).

¹¹⁷ להגהות ראה אהצ"ר, עמ' 103, ד"ה אס במקום.

¹¹⁸ להגהות ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 889, הע' 1; מבואות לסה"ת, עמ' 287, ד"ה סוף מ"ד; ירוכ"פ,

עמ' 99, ד"ה גניבא.

¹¹⁹ אפשטיין מעיר: "כרגיל 'בדה תנינן', שאלה היא... אבל כאן [שבת ט ע"א שו' 52 — מ"ע] בוודאי

בניחותא היא" (מבוא לנוה"מ, עמ' 59, הע' 3; וראה עוד להלן, עמ' 60, ד"ה אלא). אבל ליברמן מפרש גם כאן בתמיהה — ראה ירוכ"פ, עמ' 122, ד"ה בדה תנינן (הראשון).

¹²⁰ ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 205, ד"ה כהדא.

¹²¹ למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע כהדא דתנינן. ולמופע נוסף מסופק ראה מה

שהערתי בערך "הדא היא דתנינן" לביצה סא ע"ד שו' 3.

בדין הוה (!) למה (!) אמרו... ע"ע בדין היה... ולמה אמרו...

בדין היה ברכות ג ג ש' 27 (והוא!); שם ש' 30; **דמאי** כג א ש' 19, כד ג ש' 21; **שביעית** לח א ש' 43 (כדיו!); שם ש' 45; **מעשר שני** נד א ש' 61 (ווא! היה!); **חלה** נט א ש' 52; **שבת** ג ג ש' 48, שם ש' 49, שם ש' 51, שם ש' 53; **פסחים** ל א ש' 33; **יומא** לח ד ש' 27; **שקלים** נ ד ש' 46; **ביצה** ס ד ש' 12, סא א ש' 55; **תענית** סט ב ש' 62; **מגילה** ע ג ש' 16, עב ב ש' 6; **חגיגה** עו א ש' 12; **כתובות** לא ג ש' 37, לג ב ש' 29; **גיטין** מו א ש' 52; **נזיר** נב ג ש' 38; **קידושין** סב ג ש' 59; **סנהדרין** כו ב ש' 55; **עבודה זרה** מד ב ש' 16.

בדין היה... והן אמרו... והן אמרו... תרומות מז ג ש' 48-49; **ראש השנה** נז ד ש' 33; **יבמות** יג ב ש' 42-43.

בדין היה... ולמה אמרו... דמאי כא ד ש' 27, שם ש' 29 (כדיו!); **אמרו!**; **כתובות** לב ד ש' 44-43; **גיטין** מה ד ש' 14, שם ש' 17, מז א ש' 31 (למה!); שם ש' 32, מז ב ש' 4 (והוא! למה!); שם ש' 5-6 (והוא!); **הוריות** מז ד ש' 31-32; **נדה** נ ד ש' 17.

בדין היה... למה (!) אמרו... ע"ע בדין היה... ולמה אמרו...

בדעתון (!) ע"ע כדעתון¹²³.

בדעתיה (!) ע"ע ר' כדעתיה.

בה ע"ע כא.

בהא (!) תני ע"ע בדא תני.

בהדא ע"ע בדא.

בהדא (מונח עריכה)¹²⁴ **שביעית** לה ב ש' 20.

בהדא (!) דאחרים ע"ע כהדא דאחרים.

בהדא (!) דר' ע"ע כהדא דר'.

בהדא (!) דתני ר' חייה ע"ע כהדא דתני ר' חייה.

בהדא כר' (!) ע"ע כהדא דר'.

בהדא ר' פליג¹²⁵ **שבת** ו ד ש' 27.

בהדא תנינן ע"ע בדה תנינן.

****בההוא ברכות** ב ב ש' 31, שם ש' 32 (והוא!)¹²⁶, ג א ש' 55 (צ"ל: כההוא)¹²⁷, ט ב ש' 23, י ב ש' 14 (2x), שם ש' 15; **פאה** טו ג ש' 61; **דמאי** כד א ש' 9 (2x); **כלאים** לב א ש' 6; **שביעית** לח א ש' 60 (כההוא!)¹²⁸; **תרומות** מה ג ש' 41; **מעשר שני** נד א

¹²² להגהה "בדין" ראה מבואות לסה"א, עמ' 394, הע' 13.

¹²³ בערך "רבנין דהכא כדעתון, ורבנין דתמן כדעתון (הכא = ארץ ישראל, תמן = בבל)" המצוין שם.

¹²⁴ תרגום: בזאת. כלומר, בדבר זה. וראה קטע עסיס, עמ' 73, הערה לשורה 11, ד"ה ודין דכה.

¹²⁵ תרגום: בזאת ר' חלוק.

¹²⁶ להגהה על פי הרישא שם, ש' 31.

¹²⁷ ראה כ"ר, עמ' 446 ש' 10. ואפשריין לא הגיה — ראה מבואות לסה"א, עמ' 342, הע' 37.

¹²⁸ להגהה ראה נוסח הרש"ס, קכט ע"ב ש' 9.

בההוא (המשך) ש' 21 (בהוא), שם ש' 22 (בהוא), נה ב ש' 42 (בהוא); **שבת** יד א ש' 58 (כההיא);¹²⁹ **עירובין** כ א ש' 57 (בהוא); **יומא** מה ב ש' 21 (2x; בהוא); **ביצה** סב א ש' 4 (בהוא), סג א ש' 21 (בהוא); **תענית** סג ד ש' 21 (בהוא); **מועד קטן** פב ב ש' 48 (בהוא); **יבמות** טו ד ש' 61; **כתובות** לו א ש' 43; **גיטין** מג ד ש' 53 (בהוא), מד ד ש' 56 (והוא; וצ"ל: בהוא);¹³⁰ **קידושין** סא א ש' 64, סד א ש' 36; **בבא קמא** ה א ש' 20 (בהוא), שם ש' 21; **בבא מציעא** ח ד ש' 19, שם ש' 20; **בבא בתרא** יז א ש' 21 (בהוא), שם ש' 22 (בהוא), יז ג ש' 54 (בהוא); **סנהדרין** כה ג ש' 2 (בהוא), כו ב ש' 13 (בהו), שם ש' 14 (בהו), שם ש' 21! (בהו; וצ"ל: בהי [= בההיא]);¹³¹ ל א ש' 19 (באו);¹³² שם ש' 20 (באו); **שבועות** לז א ש' 46 (בהוא), לז ד ש' 64 (בהוא), לח א ש' 1 (בהוא), שם ש' 2 (בהוא), לח ד ש' 38 (בהוא), שם ש' 39 (בהוא); **עבודה זרה** לט ג ש' 45, מא א ש' 33 (באו);¹³³

בההוא דלא סבר (כלומר, שאינו בעל סברא, שאינו סבורא);¹³⁴ **פאה** יז א ש' 58; **חגיגה** עו ד ש' 36 (בהוא).

בההוא (!) דמר ר' ע"ע כיי דאמר ר'.

בההוא סבר (!) ע"ע בהוא דסבר (כלומר, שהוא בעל סברא, סבורא).

בההיא¹³⁵ **ברכות** י ב ש' 13; (צ"ל: בההוא);¹³⁶ **כתובות** לג ג ש' 6 (כההיא);¹³⁷ לד א ש' 21 (צ"ל: בההוא);¹³⁸ **קידושין** סב ד ש' 20; **בבא קמא** ד ד ש' 56 (בהיא), ה ב ש' 57;¹³⁹

בההיא (!) דמר ר' ע"ע כיי דאמר ר'.

בההיא (!) דר' ע"ע כיי דר'.

בההין (!) עובדא אתא קומי ר' ע"ע כהדין עובדא אתא קומי ר'.

בההן ע"ע בהן (= באהן).

¹²⁹ להגהה ראה המקבילה בביצה סב ע"א ש' 4 הרשומה להלן פֶּערך (ושם: "בהוא").

¹³⁰ ההגהה על פי המקבילה ביבמות טו ע"ד ש' 61 הרשומה לעיל פֶּערך.

¹³¹ ההגהה על פי העניין, שמדובר שם בלשון נקבה, עי"ש.

¹³² לצורה "באו" כאן ולקמן ש' 20 ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 290, הערה לשורה 13.

¹³³ למופעים נוספים של ערך זה ע"ע: בההיא; והוא ש". ולא כללתי כאן את שני המופעים שבסנהדרין

כב ע"ג ש' 43, כי אינם לשון אוקימתא — ראה קטע עסיס, עמ' 39, הערה לשורה 1, ד"ה קי[מ]נה. וכבר הערתי על כך במבוא, עמ' מ, ד"ה המילה (השני). וכן לא כללתי מטעם זה את המופע שבעבודה זרה מה ע"א ש' 20. ועדיין הגירסא והפירוש שם צ"ע. ולשני מופעים נוספים השייכים לשביעית לח ע"א ש' 60, וחסרים שם, ראה תוכפ"ש, שביעית, עמ' 565, ש' 40; שם, הע' 12.

¹³⁴ תרגום: באותו [חכם] שאינו סובר. כלומר, שאינו סבור, שאינו בעל סברא.

¹³⁵ תרגום: באותה. ביטוי זה מציין אוקימתא, כלומר במקרה שהיא כך וכך.

¹³⁶ ההגהה על פי המשך הדברים שם, ש' 14 ושו' 15, עי"ש.

¹³⁷ להגהה ראה מבוא לנחה"מ, עמ' 616, ד"ה בירושלמי, שם, הע' 4.

¹³⁸ ההגהה שלי. והכינוי חוזר על בעל חוב, עי"ש. וצריך לומר שם בהמשך "דלא כתב" תחת "דלא

כתיב".

¹³⁹ למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע בההוא.

בהו ע"ע בההוא.

בהוא ע"ע בההוא.

בהוא דלא סבר ע"ע בההוא דלא סבר (כלומר, שאינו בעל סברא, שאינו סבורא).

בהוא דלא פליג¹⁴⁰ **פאה** יז א שו' 59; **חגיגה** עו ד שו' 37.

בהוא דסבר (כלומר, שהוא בעל סברא, סבורא)¹⁴¹ **פאה** יז א שו' 58 (בההוא, סבר¹⁴²); **חגיגה** עו ד שו' 36. וראה עוד ערך בההוא דלא סבר (כלומר, שאינו בעל סברא, שאינו סבורא).

בהוא דפליג¹⁴³ **פאה** יז א שו' 59 (דפליגא!!)¹⁴⁴; **חגיגה** עו ד שו' 37.

בהוא דפליגא (!) ע"ע בהוא דפליג.

בהי (!) פשיטא לך ע"ע כתי פשיטא לך.

בהיא ע"ע בההיא.

בהיי דא מתניתא¹⁴⁵ **כתובות** לא ג שו' 14610.

בהין ע"ע בהן (= באהן).

בהינן ע"ע באינן.

בהן (= באהן)¹⁴⁷ **ברכות** י ג שו' 39 (2x); **כהדין** וצ"ל: **בהדין**¹⁴⁸; **שבת** ד ד שו' 26 (2x); **בההן**, יא ב שו' 5 (בהין), שם שו' 6, שם שו' 17 (בהין), שם שם, שם שו' 18 (בהין), שם שו' 19, שם שו' 36 (בהין), שם שו' 37 (בהין), שם שו' 38 (בהין); **עירובין** כ א שו' 29 (בהין)¹⁴⁹; **פסחים** לז א שו' 32 (צ"ל: אהן?)¹⁵⁰; **סוטה** כ ד שו' 50, שם שו' 51; **כתובות** לג ג שו' 6 (כהן?)¹⁵¹; **גיטין** מו ג שו' 19, מח א שו' 58.

¹⁴⁰ תרגום: באותו [חכם] שלא חלוק.

¹⁴¹ תרגום: באותו [חכם] שסובר. כלומר, שהוא סבור, בעל סברא.

¹⁴² להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 380, הע' 13. וכן תיקן ליברמן במחקרים, עמ' 450, ד"ה המחבר.

¹⁴³ תרגום: באותו [חכם] שחלוק.

¹⁴⁴ ההגהה על פי המקבילה בחגיגה עו ע"ד שו' 37 דלקמן.

¹⁴⁵ תרגום (אחרי ההגהה): באיזו משנה?

¹⁴⁶ אפשטיין (מבוא לנזה"מ, עמ' 212, הע' 6) הגיה בשתיקה: "בהיידא", במילה אחת. אבל לעיל, שם, עמ' 189, ד"ה ושגם, לא הגיה. ואני הפסקתי להגיה, כי נוכחתי לדעת שזה מנהגו של הסופר בכי"ל. וראה מה שהערתי בערך "כל המשניות מחוברות כמשנה זו".

¹⁴⁷ תרגום: בזה. עניינו של ביטוי זה הצעת אוקימתא, לכן לא כללתי בו את המופע שבכתובות ל ע"ג שו' 49 שאינו מעניין זה, עי"ש.

¹⁴⁸ ראה מהד' לונץ, סב ע"ב שו' 22; שם, שו' 23. וכן הוא לנכון גם בנוסח הרש"ס (קנז ע"א שו' 4-5).

¹⁴⁹ ראה מה שפירש ליברמן, ירוכ"פ, ריש עמ' 249, ד"ה אלא בהין. והדבר צ"ע, שאם הכוונה לקנים היה צריך לומר: באילין, ודוחק לומר שהכוונה היא לאיש שחגר אותם בגמי. וצ"ע.

¹⁵⁰ כבר הגיהו כן בד"ח סו ע"ב (ושם: "ההן").

¹⁵¹ להגהה ראה מבוא לנזה"מ, עמ' 616, ד"ה בירושלמי (והוא מנקד "בהן"; ולדעתי, יש לנקד "בהן" — ראה טל, א, עמ' 11, טור ב, ערך אהן; שם, הע' 3. וכן הגיה שתא"י, עמ' 394, ד"ה התיב. ועדיף

בהן (!) תנייא קדמייא ע"ע כהן תניא קמייא (!).

בו (!) ע"ע כאן.

בוא וקרי (!) שבת ח ב שו' 17 (צ"ל: וקרא)¹⁵².

בוא וראה פאה יו א שו' 16; מעשר שני נו ג שו' 44; ביכורים סה ג שו' 23; פסחים ל ב שו' 35; שקלים מח ד שו' 12¹⁵³; תענית סט ב שו' 26; שבועות לז א שו' 58 (בא!?).
בוא וראה מה בין תחילת ר' לסופו, שתחילתו ב"ר... וסופו ב"ר... כלאים כט א שו' 6-7.

בואו ונדיין (!) דמאי כב ג שו' 47.

בטל פסחים לד ד שו' 47, שם שו' 50; כתובות כט ד שו' 64.

בי (!) ע"ע רבי (= מורי).

בי ר' ע"ע בירבי (תואר כבוד).

בי רבי ע"ע חד ברבי.

בי ר' (!) ע"ע דר' ריבא (!) מן דר'.

בידך (!) ע"ע ומה בידך.

ביחיד אצל חכמים ע"ע יחיד אצל חכמים.

ביחיד אצל יחיד ע"ע יחיד אצל יחיד.

בין (!) ע"ע בין... בין...

****בין... בין... ברכות** ב ג שו' 15, ג ג שו' 40, שם שו' 41, ט א שו' 63 (ובין תחת בין₂), ט ב שו' 1, יד ב שו' 30-31; פאה טו ג שו' 3-4, יז א שו' 58, שם שו' 59, יז ג שו' 52-53, שם שו' 53, יח ג שו' 36, יט ב שו' 20, שם שו' 20-21, שם שו' 22, שם שו' 23-24, יט ד שו' 25; דמאי כא ג שו' 19, שם שו' 22, שם שו' 22-23, שם שו' 25, שם שו' 25-26, שם שו' 28-29, שם שו' 30, כא ד שו' 5-6, שם שו' 7-8, שם שו' 42 (ובן תחת בין₁), כג ג שו' 11, שם שו' 17, כג ד שו' 16, שם שו' 16-17, שם שו' 55, כה ג שו' 25, שם שו' 26; כלאים ל א שו' 23, ל ג שו' 41-42, לא ד שו' 46-47, שם שו' 48; שביעית לג ב שו' 20, לד א שו' 46, שם שו' 47, שם שו' 56, שם שו' 57, לד ב שו' 16, לו ד שו' 45-46, לט ג שו' 43-44, שם שו' 45, שם שו' 46-47; תרומות מו ד שו' 16 (ובין תחת בין₂), שם שו' 18, מז ג שו' 1; מעשרות נ ב שו' 44, נא ב שו' 58, נא ד שו' 3-4, שם שו' 4, שם שו' 12

בעניי להגיה "בהו" (= "בהווא"). ויגיד עליו רעו: "כההיא דאמר" (שם, שם; וצריך לומר: בההיא דאמרה, כמו שהגיה אפשטיין שם), "בההיא" לא "בהדא"!

¹⁵² הביטוי הוא תנאי, לדעתי. ובמקבילה שבעירובין כו ע"ג שו' 26: "בוא וקרא", ועל פי זה הגהתי. ולא רשמתי אותו כאן אלא בגלל הצורה הארמית "וקרי".

¹⁵³ עיין: אפשטיין, מחקרים, ב, א, סוף עמ' 7, ד"ה [תני פתחיה; שם, הע' 3; מבוא לנוה"מ, עמ' 944, ד"ה ובשקלים; עמ' 952, ס' 4, ד"ה אבל הכל; מבואות לסה"ת, סוף עמ' 25, ד"ה אמנם; שם, הע' 4. ויש להוסיף שהציון "תני" נמצא גם בנוסח שקלים הנספח לבבלי ד"ה, ח ע"א שו' 32 (= ירושלמי ד"ו מח ע"ד שו' 12). נמצא שלדעת אפשטיין, המופע הזה ממשיך את דברי הברייטא, והוא תנאי בוודאי, ולא שייך לרשימה שלנו. והוא הדין למילה "ודורשן" שבהמשך.

****בין... בין... (המשך)** (בין¹ ל²)¹⁵⁴; **מעשר שני** נב ג ש' 55, נב ב ש' 49, שם ש' 50, שם ש' 52, נב ב ש' 49, שם ש' 54-55; **חלה** נז ב ש' 57-58, נז ג ש' 9, נז ד ש' 27; **ערלה** סב א ש' 29, סב ב ש' 48 (ל¹: תחת בין²)¹⁵⁵, סג ב ש' 33, שם ש' 49-56¹⁵⁶, שם ש' 52, שם ש' 56; **ביכורים** סד ד ש' 32-33; **שבת** ד א ש' 55 (המופע השלישי), ד ג ש' 45, שם ש' 50-51, שם ש' 54, ד ד ש' 31, שם ש' 58, שם ש' 60, ו א ש' 12, ז א ש' 15, שם ש' 23-24, ז ב ש' 30, ח ג ש' 33, שם ש' 34, ח ד ש' 56, ט א ש' 3 (ובין תחת בין²), ט ג ש' 23-24, י א ש' 54, שם ש' 54-55, יב ב ש' 20, יב ד ש' 3-4, יג א ש' 39, יד א ש' 28, יד ג ש' 32-33, שם ש' 33, שם ש' 35, טו א ש' 50, טו ב ש' 48, יז ג ש' 46, שם ש' 47-48; **עירובין** יח ג ש' 1, שם ש' 55, שם ש' 57, כ ג ש' 44 (צ"ל: כָּן... כָּן?)¹⁵⁷, שם ש' 51-52, כא ב ש' 6-7 (ל"ג)¹⁵⁸, כב ג ש' 1, כד א ש' 23, כה ב ש' 26, כה ג ש' 45, שם ש' 46, כה ד ש' 2, שם ש' 10, שם ש' 14 (ובין תחת בין²), שם ש' 18-19, כו ג ש' 37; (צ"ל: כָּן... כָּן)¹⁵⁹; **פסחים** כט א ש' 21, כט ג ש' 25, לב ב ש' 56, שם ש' 58, לב ג ש' 15, שם ש' 16, לד ב ש' 55, שם ש' 56, לד ד ש' 17, לה א ש' 53, לו ד ש' 38; **יומא** לט ג ש' 58, מד ג ש' 6-7, מה ב ש' 35-36, שם ש' 36, שם ש' 41; **שקלים** מו ב ש' 14, שם ש' 16, נא ב ש' 22, שם ש' 25; **סוכה** נב ג ש' 6; **ראש השנה** נח א ש' 12-13, נט ב ש' 32; **ביצה** ס א ש' 27, שם ש' 39, ס ב ש' 10, שם ש' 12; **תענית** סג ג ש' 48, שם ש' 50-51, סה א ש' 38; **מגילה** עג ב ש' 61, שם ש' 64 - עג ג ש' 1 (ובין בין¹); **חגיגה** עו ד ש' 36, שם ש' 37, עה ד ש' 28, עט ג ש' 29, שם ש' 32-33, שם ש' 37; **מועד קטן** פ א ש' 46, פ ג ש' 19, שם ש' 160²⁵, פב א ש' 55, פב ב ש' 14; **יבמות** ב ג ש' 35 (ובין תחת בין²), שם ש' 36, שם ש' 45, ג ד ש' 64 (בן... בן)¹⁶¹, ד ד ש' 25, ז א ש' 5, שם ש' 8, שם ש' 9, שם ש' 15, שם ש' 17, שם ש' 17-18 (ובין תחת בין²), שם ש' 18, שם ש' 19, שם ש' 20, שם שם (ובין תחת בין²), שם ש' 29, שם ש' 33, ז ב ש' 9, ז ג ש' 12, שם ש' 13, י ג ש' 51 (2x), יא ב ש' 56, יא ג ש' 4, יג ד ש' 1 (צ"ל: כָּן... כָּן)¹⁶², יד ב ש' 49,

¹⁵⁴ ההגהה על פי נוסח הרש"ס, סז ע"ב ש' 9-10. ובכ"ר בשיבוש: "כן... כן (!)" (עמ' 265ב ש' 10), וצריך לומר: בן... בן. ועל הצורה "בן" תחת "בין" ראה מה שהערתי להלן ליבמות ג ע"ד ש' 64.

¹⁵⁵ להגהה ראה נוסח הרש"ס, מח ע"א ש' 6-7.

¹⁵⁶ המופעים הבאים כאן ולקמן ש' 52 וש' 56, שייכים לפתרונות אמוראיים שבאו בתוך הברייתא — עיין תוספ' כלאים, פ"ב הט"ז, עמ' 212.

¹⁵⁷ ההגהה על פי ירוכ"פ, ריש עמ' 256, ד"ה אמר ר' יוסה. והוא מנקד שם פתח תחת קמץ.

¹⁵⁸ ההגהה על פי ירוכ"פ, עמ' 268, ד"ה ברם כרבנן.

¹⁵⁹ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. והוא רשם שם: "כאן... כאן".

¹⁶⁰ בלשון שאלה — ראה תוכפ"ש, סוטה, עמ' 630, הע' 24.

¹⁶¹ המופע נתפרש על ידי ליברמן: בין... בין — ראה: מחקרים, עמ' 523, ד"ה עכשיו; לעיל, שם, ד"ה וכאן; תוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 407, ד"ה וזקן זקני; שם, הע' 9. ואפשטיין העיר על הצורה "בן" תחת "בין": "ההכתיב הזה רגיל בשרידי הירושלמי" (מחקרים, ב, א, עמ' 333, הע' 8). וכבר הערתי על כך במבוא, עמ' קפט, הע' 138.

¹⁶² ההגהה על פי המקבילה בתרומות מ ע"ג ש' 40-41 (ושם: "תמן... וכאן").

*****בין... בין... (המשך)** טו א שו' 28; **סוטה** יט א שו' 63 (ובין תחת בין₂), כ א שו' 14, שם שו' 31, שם שו' 34; **כתובות** כה ג שו' 58-59, כח ד שו' 19-20 (ובין תחת בין₂), שם שו' 22 (א₂), שם שו' 23, כט ג שו' 52 (א₂), ל ב שו' 54, לב ד שו' 35-36 (ב₂... ב₁)¹⁶³, שם שו' 37-38, לג ג שו' 27, לג ד שו' 51, לד א שו' 10 (ובין תחת בין₂), שם שו' 23, לד ב שו' 11, שם שו' 25-26, לד ד שו' 49-50, לה ד שו' 53, שם שו' 56, שם שו' 57, שם שו' 58, שם שו' 59; **נדרים** לט ב שו' 4, שם שו' 7-8, מב ג שו' 6, שם שו' 8, שם שו' 16; **גיטין** מה ד שו' 1, שם שו' 3, שם שו' 4, שם שו' 6, שם שו' 56 (ובין תחת בין₂), מז א שו' 14, שם שו' 15, שם שו' 46, מח א שו' 26, נ ג שו' 5 (בין₂ ל₁)¹⁶⁴; **נזיר** נב א שו' 35-36, נד א שו' 52, נד ג שו' 36-37, שם שו' 39, נד ד שו' 39, נה א שו' 56 (צ"ל: בין... ל₁)¹⁶⁵, נז ג שו' 42, שם שו' 45, נז ד שו' 8; **קידושין** נח ד שו' 63-64, נח ד שו' 64 - נט א שו' 1, נט א שו' 1-2, נט ד שו' 5, ס ב שו' 39, ס ג שו' 8, סא ד שו' 13, סג א שו' 1, סה ד שו' 57 (בן... ובן)¹⁶⁶; **בבא קמא** ב א שו' 24-25, ב ד שו' 36-37, ג ג שו' 20-21, ד ב שו' 43, ד ד שו' 58 - ה א שו' 1, ה א שו' 28, ז א שו' 31, שם שו' 33; **בבא מציעא** ט ב שו' 11, שם שו' 12, יא א שו' 8, יא ב שו' 40; **בבא בתרא** יב ד שו' 49, יג ב שו' 27 (א₂), יז א שו' 36; **סנהדרין** כג ב שו' 14, כד ד שו' 31-32, שם שו' 41, שם שו' 48, שם שו' 49, כו א שו' 54, ל ג שו' 35; **מכות** לא ג שו' 46-47; **שבועות** לג ב שו' 28, שם שו' 29, שם שו' 34, לו ג שו' 11-12, לו ד שו' 44, לז ב שו' 3, לח ג שו' 24, שם שו' 28, שם שו' 38, לח ד שו' 9-10; **עבודה זרה** לט ב שו' 55-56, לט ג שו' 21, מא ג שו' 32, מג ג שו' 10, מה א שו' 36 (בין₂ ל₁)¹⁶⁷; **נידה** מט א שו' 24, שם שו' 25, נ ד שו' 58¹⁶⁸. ועיין עוד ערך מה בין... ובין...
*****בין... בין... בין... מעשרות** נא ג שו' 56 - נא ד שו' 1; **שבת** ט ג שו' 26, יד ב שו' 37; **פסחים** לה א שו' 63; **נזיר** נד ג שו' 52-53; **בבא מציעא** י ג שו' 36-37¹⁶⁹.
בין... בין... בין... תרומות מו ד שו' 3, מז א שו' 25, מח א שו' 30; **מעשר שני** נב ג שו' 32, שם שו' 38; **שבת** ד א שו' 55¹⁷⁰; **יומא** לט ג שו' 22-23; **יבמות** יא ב שו' 29-30; **סוטה** יט א שו' 62-63 (ובין תחת בין₂), ובין תחת בין₄)¹⁷¹; **קידושין** נט ג שו' 7-8; **סנהדרין** ל ג שו' 34; **עבודה זרה** לט ב שו' 55¹⁷².

¹⁶³ להגהה ראה המופע הבא.

¹⁶⁴ ההגהה על פי המקבילה בשבועות לו ע"ג שו' 11-12 — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 555, הע' 9.

¹⁶⁵ ראה הלשון להלן שם, שו' 58.

¹⁶⁶ המופע על פי גליונות הרש"ל, טופס א' וב'. והוא רשם: "בין... ובין", על פי ספר ניר, ולא נתכוון

אלא לפרש.

¹⁶⁷ להגהה ראה מה שהערתי לעיל למקבילה בערלה סב ע"ב שו' 48.

¹⁶⁸ למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע: כאן... כאן... מה בין... מה בין... (בין... בין... בערך

הזה — תנאי). וראה עוד מה שהערתי בהערה האחרונה להלן, ערך "בין... בין... בין... בין...".

¹⁶⁹ למופע דומה ראה שבת טו ע"ב שו' 51: "בין... ל₁... ל₂... = בין... בין... בין...".

¹⁷⁰ בלשון שאלה — ראה: ירוכ"פ, עמ' 56, ד"ה מהו; תוכפ"ש, סוטה, עמ' 630, הע' 24.

¹⁷¹ בלשון שאלה — ראה תוכפ"ש הנ"ל (בהערה הקודמת). ולפירושו העניין ראה שם, ריש העמוד;

שם, סוף העמוד, ד"ה ולפ"ז.

בין... בין... בית שמאי פליגינן¹⁷³ מעשר שני נג ג שו' 58.

****בין... בין... היא המחלוקת** גיטין מד ב שו' 58; בבא קמא ג ג שו' 25-26.

בין... ובין... ע"ע בין... בין....

בין... ובין..., בין... ובין... ע"ע בין... בין..., בין... בין....

בין... ל' (!)... ע"ע בין... בין....

בין דיחידא דהכא בין דרבנן דהכא מודיי לרבנן דתמן (הכא = מסכת זו, תמן = מסכת אחרת)¹⁷⁴ מועד קטן פ ג שו' 51.

בין הכא בין תמן¹⁷⁵ עירובין כא א שו' 17; סוכה נג א שו' 9.

בין הכין ובין הכין (בהחוויה ממחישיה)¹⁷⁶ שבת י א שו' 63; ביצה סג א שו' 31.

בין זה בין זה ע"ע בין זה ובין זה.

בין זה ובין זה תרומות מה ד שו' 23 (בין תחת ובין); מעשר שני נד ב שו' 42 (בין תחת ובין); שבת ב ג שו' 58, טו א שו' 35; פסחים כז ד שו' 34 (בין תחת ובין), כח א שו' 7, שם שו' 15, שם שו' 16; שקלים נא ב שו' 15; סוכה נג ג שו' 21; קידושין נט ב שו' 17.

בין זו ובין זו עירובין כג א שו' 11.

בין כך ובין כך ברכות ו ג שו' 62, יד ב שו' 29, שם שו' 32; חגיגה עו א שו' 43; קידושין סה ג שו' 17.

בין כלל (!) ואחר כך פרט ואחר כך (!) כלל ע"ע פֶּלֶל (!) ואחר כך פֶּרֶט ואחר כך (!) פֶּלֶל.

בין כמאן דאמר... בין כמאן דאמר...¹⁷⁷ כלאים כז ג שו' 43, ל ב שו' 33-34; עירובין כ א שו' 21 (דמר תחת דאמר²); פסחים לא א שו' 35, לד ב שו' 27; ראש השנה נו ב שו' 27-28; תענית סח ג שו' 45.

בין כמאן דאמר... בין כמאן דאמר... בין כמאן דאמר...¹⁷⁸ מגילה עג ב שו' 26-27.

בין כמאן דאמר... בין כמאן דמר... ע"ע בין כמאן דאמר... בין כמאן דאמר....

בין כר' בין כר' תרומות מו א שו' 59; פסחים כח א שו' 55.

בין כר' בין כרבנן יבמות יא ד שו' 20.

¹⁷² למופע נוסף בכ"ל (עמ' 415 שו' 5), השייך לעירובין כד ע"א שו' 21, ראה ירוכ"פ, עמ' 322, ד"ה פשיטא. ולפי גירסת הרשב"א ושאר הראשונים שם, יש לגרוס רק: "בין... בין...", והיא נראית עיקר, עי"ש.

¹⁷³ תרגום: בין... בין... בית שמאי חלוקים.

¹⁷⁴ תרגום: בין היחיד של כאן וכלומר, של מסכת זו, והיא מסכת נגעים פ"ד מ"י [ו] בין החכמים של כאן וכלומר, של מסכת זו) מודים לחכמים של שם וכלומר, של המסכת ההיא, והיא מסכת מועד קטן פ"א מ"ג. לפירוש זה של "רבנן דהכא" ו"רבנן דתמן" ראה אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 897, ד"ה אבל. וכבר פירש כן הפ"מ (ד ע"ב, ד"ה הכא, ד"ה אתיא, ד"ה ודיחידא וד"ה רבי יוסי בר' בון).

¹⁷⁵ תרגום: בין כאן [ו] בין שם.

¹⁷⁶ תרגום: בין כך ובין כך.

¹⁷⁷ תרגום: בין כמי שאומר... [ו] בין כמי שאומר....

¹⁷⁸ תרגום: בין כמי שאומר... [ו] בין כמי שאומר... [ו] בין כמי שאומר....

בין כר' עקיבה בין כר' ישמעאל עירובין כ ג שו' 54.
בין כרבניין (!) בין כר' סנהדרין כו ד שו' 53 (צ"ל: כרבניין) 179.
בין כרבניין דהכא בין כרבניין דהתם אמרין (!) 180 חלה נט ב שו' 32 (צ"ל: דתמן, ל"ג אמרין) 181.
בין (!) לקולא בין (!) לחומרא 182 תרומות מו ד שו' 45 (ל"ג בין) 183.
בין (!) מה דאיפלגון 184 עבודה זרה מג א שו' 6 (צ"ל: מן?) 185.
בין על דעתיה (!) בין על דעתהון דרבנן 186 שבת יב ד שו' 37 (צ"ל: דעתיה דר') 187.
בין על דעתיה דר' בין על דעתיה דר' 188 כלאים לא ג שו' 3, שם שו' 30; שבת י א שו' 28; סנהדרין כד ד שו' 17, כה א שו' 18.
בין על דעתיה דר' בין על דעתיה דר' מחלפה שיטתיה דר' 189 נדרים מב ג שו' 27.
בין על דר' בין על דר' 190 סנהדרין כה א שו' 14.
בין על רבניין דהכא בין על רבניין דתמן (הכא = ארץ ישראל, תמן = בבל) 191 יבמות י ד שו' 52, יג ד שו' 46 (רבנן).
בין על רבנן דהכא בין על רבנן דתמן ע"ע בין על רבניין דהכא בין על רבניין דתמן (הכא = ארץ ישראל, תמן = בבל).
בין ר' לר' ע"ע בין ר' לר' חדא, בין ר' לר' חדא, בין ר' לר'. ועיין עוד ערך מה בין ר' לר'. וראה עוד ערך: ואשכחן פליגא (!) בין ר' לבין ר' ב' (בתמיהה); ומשיבין דבר בין ר' לר' (בתמיהה).

179 כן הוא לנכון בכ"ל: "כרבניין" (עמ' 465 שו' 11), והסדר שגה.
 180 תרגום (אחרי ההגהה): בין כחכמים של כאן [בין כחכמים של שם. והפ"מ מפרש: "רבניין דהתם": "רבנן דבבל" (יט ריש ע"א, ד"ה בין כרבניין). ואפשטיין חולק — ראה: מחקרים, ב, א, עמ' 276, ד"ה אבל פירוש; מבוא לנוה"מ, עמ' 897, ד"ה אבל (ושם בטעות: "נ ע"ב"). ולדעתו, הכוונה לסתם של כאן — חלה פ"ב מ", ולסתם של שם — חלה פ"ג מ".ז. וליברמן (תוכפ"ש לחלה, עמ' 803, שו' 1-2) נראה כחולק על אפשטיין. וראה עוד אהצו"י, עמ' 141, ד"ה בין כרבניין. ולא הכרעתי בעניין. ולכן לא כללתי את המופעים שבערך זה, בערכים: רבניין דהכא (הכא = ארץ ישראל); רבניין דתמן (תמן = בבל). וצ"ע.
 181 להגהה "דתמן" ראה אפשטיין, מחקרים ב, א, ריש עמ' 275, שו' 16. ולמחיקת "אמרין" ראה שם, עמ' 276, הע' 3. ואולם רוזנטל (המורה, עמ' מ, ד"ה ור' תוס' כפשוטה) מקיים אותה.
 182 תרגום (אחרי ההגהה): לקולחז, לחומרה? כלומר, האם להקל או להחמיר?
 183 ראה שתא"י, עמ' 99, ד"ה בין לקולא. וראה עוד כ"ר, עמ' 2242 שו' 16. אבל שם נכפלה "מה" בטעות, ע"ש.
 184 תרגום (לפי ההגהה): מן מה שנחלקו.
 185 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. וצ"ע.
 186 תרגום (אחרי ההגהה): בין על דעתו של ר' [בין על דעתם של החכמים].
 187 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 178, ד"ה ולא שנייא.
 188 תרגום: בין על דעתו של ר' [בין על דעתו של ר'.
 189 תרגום: בין על דעתו של ר' [בין על דעתו של ר' מוחלפת שיטתו של ר'.
 190 תרגום: בין על [דעתו] של ר' [בין על [דעתו] של ר'.
 191 תרגום: בין על [דעתם של] חכמי ארץ ישראל [בין על [דעתם של] חכמי בבל.

בין ר' לר' חדא, בין ר' לר' חדא, בין ר' לר' 192 סנהדרין כ א שו' 19317; הוריות
מח א שו' 1.

בין ר' לר' קשיא 194 שבת ז ד שו' 58.

בין ר' לרבנן ניהא 195 שבת ז ד שו' 56, שם שו' 57.

בין רבנין בי (!) ר' מודיי בה ע"ע בין רבנין בין ר' מודיי בה.

192 תרגום: בין ר' לר' אחת (כלומר, דבר אחד שהם חלוקים בו), בין ר' לר' אחת, בין ר' לר'.
193 לשון הגמרא כאן: "כהן גדול מקריב אונן ולא אוכל דברי רבי מאיר. ר' יהודה אומר כל אותו היום. ר"ש אומר גומר כל העבודה שיש בידו ובא לו. בין רבי מאיר לר"ש חדא. בין רבי יודה לר"ש חדא. בין רבי מאיר לרבי יודה הכנסה. רבי יעקב בן דסאי מפסיק ביניהון. רבי מאיר אומר היה בפנים היה יוצא. היה בחוץ היה נכנס. רבי יהודה אומר היה בפנים היה נכנס. היה בחוץ לא היה נכנס. רבי שמעון אומר גומר כל העבודה שיש בידו ובא לו". ותחילת הדברים היא ברייתא בתוספתא זבחים, פי"א ה"ג, עמ' 495. ועיין עוד בבלי יומא יג ע"ב - יד ע"א. אשר להמשך, עיין הגירסא במקבילה בהוריות הרשומה בסמוך הכוללת מעט שינויים. ועיין עוד הנוסח אצל הרמב"ן, ספר המצוות להרמב"ם, עמ' עו. ונראה לי, שנוסח הרמב"ן בתחילת המאמרים שהעתיקתי עיקר, אלא שגם שם נשתבשו הדברים בסופם. והנראה לי שיש לגרוס ולפרש בסיועם של דברי רבינו כך: **בין רבי מאיר לר' יודה חדא** (כגירסת הרמב"ן, וכמו שמפרש התלמוד בהמשך). **בין רבי מאיר לר"ש חדא** (כגירסא שלנו בראש המאמרים, ושלא כגירסת הרמב"ן; פירוש: שלדעת ר' מאיר עובד כל היום, ואילו לדעת ר' שמעון רק את העבודה שיש בידו). וחזר התלמוד לפרש מהי אותה "חדא" שבין ר' מאיר ור' יהודה: **בין רבי מאיר לרבי יודה הכנסה** (כלומר, שנחלקו בדינו של כהן גדול אונן שהיה מחוץ למקדש בשעת מיתת קרובו, האם מותר לו להיכנס ולעבוד אם לאו, וכמו שמפרש התלמוד בהמשך. וצריך עיון למה נקט התלמוד לשון "הכנסה" ולא "כניסה", ואפשר שלשון זה בא באשגרה מהכנסת כלים טמאים למקדש, ראה: "משם מכניס כלים טמאים למקדש" [נזיר נו ע"ד שו' 16]. או מלשון "הכנסה והוצאה" האמורות בשבת — ראה למשל: "אפילו הכנסה את שמע מינה" [שבת ב ע"ב שו' 16]). **רבי יעקב בן דסאי מפסיק ביניהון** ("מפסיק" — כלומר, האם הוא יכול לחזור לעבוד אחרי שהפסיק לעבוד [ויסיים את אותה עבודה כדון] כשהוא במקדש, אם לאו, כפירושו של הרמב"ן; ו"ביניהון" — בין ר' מאיר לר' יהודה. שלדעת ר' מאיר, אם הפסיק שוב אינו עובד; ולדעת ר' יהודה, גם אם הפסיק מותר לו לחזור ולעבוד כל היום כולו. ומאמר ר' יעקב בן דסאי הוא מאמר מוסגר שמפסיק את רצף הסוגיא. ועכשיו חוזר התלמוד להסביר מה בין ר' מאיר ור' יהודה בדיון ההכנסה). **רבי מאיר אומר היה בפנים היה יוצא. היה בחוץ לא היה נכנס** (וכן צריך לומר, כגירסת המקבילה בהוריות, וכגירסת הרמב"ן). **רבי יהודה אומר היה בפנים לא היה יוצא. היה בחוץ היה נכנס** (וכן צריך לומר, כגירסת הרמב"ן). **רבי שמעון אומר גומר כל העבודה שיש בידו ובא לו.** נמצא עכשיו שיש בין ר' יהודה לר' שמעון תרתין: לר' שמעון גומר כל העבודה שבידו ויוצא, ואין צריך לומר שאם היה בחוץ אינו נכנס; ואילו לר' יהודה עובד כל אותו היום, ואם היה בחוץ הוא יכול להכנס ולעבוד. ודברי ר' יוסי בר' בון בשם רב הונא בהמשך הסוגיא קשים. גם הגירסא בדבריו אינה מחוורת, ועוד שהרמב"ן גורס בסוף הברייתא שם "רבי יוסי" תחת "רבי יודן". אבל ראה מה שפירשתי בעניין בערך "מתניתא דר" לסנהדרין כ ע"א שו' 21. ושתא"י, עמ' 511, ד"ה בין ר"מ, הרבה להגיה בסוגיא.

194 תרגום: בין ר' לר' [הדבר] קשה! כלומר, המחלוקת שבין ר' לר' קשה, שיש הבדל גדול ביניהם בדיון — עיין במפרשים על אתר.

195 תרגום: בין ר' לחכמים [הדבר] נוח. כלומר, המחלוקת שבין ר' לחכמים נוחה, שאין הבדל גדול ביניהם בדיון — עיין במפרשים על אתר.

בין רבנין בין ר' מודיי בה¹⁹⁶ יבמות ג ג שו' 28, ה א שו' 5 (מודין), שם שו' 9 (בי): תחת בין²).

בין רבנין בין ר' מודין בה ע"ע בין רבנין בין ר' מודיי בה.
ביני (!) ע"ע אלא כיני.

ביני (!) מתניתא ע"ע כיני מתניתא.

****ביניהון**¹⁹⁷ **דמאי** כג א שו' 38 (ביניהון), כה ב שו' 50 (ביניהון); **כלאים** כז ד שו' 16; **תרומות** מד ב שו' 12, שם שו' 14, שם שו' 17, שם שו' 18, מד ד שו' 15 (2x), שם שו' 32, שם שו' 34 (צ"ל: תיפתר דברי הכל)¹⁹⁸; **מעשר שני** נג ב שו' 52, נג ג שו' 17, שם שו' 20; **חלה** נט ג שו' 27 (ביניהון)¹⁹⁹, שם שו' 32; **ביכורים** סד ב שו' 50; **שבת** יב א שו' 14, יד ג שו' 34; **עירובין** יט א שו' 9 (ביניהון), כג ב שו' 45; **יומא** מג א שו' 5, שם שו' 6, שם שו' 36, שם שו' 39²⁰⁰; **שקלים** מה ד שו' 37 (ביניהון), מח ב שו' 59; **ראש השנה** נו ב שו' 29; **ביצה** סב ד שו' 6 (ביניהון), סג ב שו' 18 (2x); **מגילה** ע ד שו' 62, עא א שו' 19 (יש ביניהון), שם שו' 25, שם שו' 26, שם שו' 42 (2x), שם שו' 58 (אית ביניהון), שם שם, עב ג שו' 25 (ביניהון)²⁰¹, שם שם, עה ג שו' 40; **מועד קטן** פ ג שו' 43, שם שו' 54, שם שו' 56, שם שו' 58, פא ב שו' 54 (ביניהון), פב ב שו' 15, פג ד שו' 37; **יבמות** ח ב שו' 37; **סוטה** כג א שו' 36 (ביניהון), שם שו' 37; **כתובות** כז ג שו' 13, שם שו' 14, שם שו' 29, שם שו' 30, ל א שו' 9; **נזיר** נב ד שו' 14 (ביניהון); **בבא קמא** ד א שו' 39; **בבא מציעא** יא ד שו' 20 (ביניהון); **בבא בתרא** יד א שו' 11; **סנהדרין** כ א שו' 19; **שבועות** לד א שו' 23, שם שו' 24; **הוריות** מו א שו' 9, מח א שו' 3. ועיין עוד ערך מה ביניהון. וראה עוד ערך מה נפק מביניהון.

ביניהן (!) ע"ע ביניהון²⁰². ועיין עוד ערך אין כיני. וראה עוד ערך נפק מביניהן (!!).

בירבי (ותואר כבוד)²⁰³ **ברכות** ב ג שו' 39; **פסחים** לז ב שו' 56 (ברבי); **יומא** מ ב שו' 35 (בר ר'); **ראש השנה** נט ב שו' 44 (בי ר')²⁰⁴. וראה עוד ערך: חד ברבי; רבי בירבי.

¹⁹⁶ תרגום: בין החכמים [בין ר' מודים בה].

¹⁹⁷ תרגום: ביניהם.

¹⁹⁸ ראה אהצו"י, עמ' 54, ד"ה אמר ר"מ. וראה עוד שתא"י, ריש עמ' 608, ד"ה א"ר מתניה.

¹⁹⁹ להגהה ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 274, הערה לשורה 6.

²⁰⁰ ליברמן מניה כאן: "מועלין בו" וגליונות הרש"ל, טופס ב'. וכבר הגיה כן בשתא"י, סוף עמ' 256.

ד"ה אתא. וצ"ע.

²⁰¹ הנוסח כאן בכ"ל: "ביניהון" (עמ' 664 שו' 7), והסדר טעה.

²⁰² גם בערך "מה ביניהון" המצוין שם.

²⁰³ תרגום מילולי: בנו של רבי. כלומר, בנו של חכם. ורש"י רגיל לפרש בבבלי: גדול הדור — ראה: קידושין פ ע"ב: "ברבי. גדול הדור ריב"ל"; חולין נז ע"א: "של בירבי. חזקיה שהיה גדול בדורו". וראה עוד חולין יא ע"ב, ד"ה והתניא; קלז ע"א, ד"ה דברי בירבי. וכן פירש רשב"ם בפסחים ק ע"א, ד"ה ברבי: "כך קראו רשב"ג לר' יוסי בר חלפתא כלומר גדול הדור". ולשון ליברמן: "וכבר פירשנו בכ"מ ש'ברבי' פירושו בן גדולים" (ותוכפ"ש, יום טוב, עמ' 922, שו' 20). וראה עוד: תוכפ"ש, ברכות, עמ' 73, שו' 4; שם, הע' 2; מבוא לנדה"מ, עמ' 44, סוף ד"ה בחולין. וראה עוד דיונו של מרדכי פרידמן בביטוי בספרו *Jewish Marriage in Palestine*, תל-אביב וניו יורק 1981, ב, סוף עמ' 411 ואילך. ולמופעים

- בית הלל דורשין חגיגה עו א שו' 40.**
בית הלל הודו לבית שמאי תרומות מג ג שו' 60 (יודו!); סוכה נג א שו' 60.
בית הלל יודו (!) לבית שמאי ע"ע בית הלל הודו לבית שמאי.
בית הלל ילפין לה מ' ע"ע בית שמאי ילפין לה מ'... בית הלל ילפין לה מ'...
בית הלל כדעתין (!) 205 דמאי כה ג שו' 57 (צ"ל: כדעתין) 206.
בית הלל פשיטא ליה (!) ע"ע דבית הלל פשיטא לון.
בית הלל שנו אותה עד שלא הודו להם בית (!) שמאי סוכה נג א שו' 62 (צ"ל: לבית) 207.
בית הלל שנו אותה קודם שיודו להן בית (!) שמאי תרומות מג ג שו' 61 (צ"ל: לבית) 208.
בית שמאי אומרים (!) כר' ע"ע בית שמאי כר'.
בית שמאי דאינון אמרין... (!) אינון אינון דאמרין... ע"ע בית שמאי דאינון אמרין...
אינון (!) דאמרין... בית הלל דאינון אמרין... אינון אינון דאמרין...
בית שמאי דאינון אמרין... אינון (!) דאמרין... בית הלל דאינון אמרין... אינון
אינון דאמרין... 209 גיטין מט ג שו' 62-63 (אינון דאמרין... בית הלל דאינון אמרין
לי!) 210, שם שו' 64 - מט ד שו' 3 (צ"ל: אינון אינון דאמרין) 211.
בית שמאי ובית הלל מקרא אחד הן דורשין חגיגה עו א שו' 37.
בית שמאי יודון לר'... ר' לא יודי לבית שמאי... 212 פאה יז ג שו' 4-3.
בית שמאי ילפין לה מ'... בית הלל ילפין לה מ'... 213 חגיגה עו ב שו' 5-6.
בית שמאי כדעתהון, ובית הלל כדעתהון 214 גיטין מט ג שו' 62, שם שו' 64 215.

של "ברבי" בבבלי ראה ח"י קאסאווסקי, אוצר לשון התלמוד [הבבלי], ח, ירושלים תש"ך, עמ' 777, טור ג, ערך ברבי.

- 204 למופע נוסף שנשתבש ע"ע ברם.
205 תרגום (אחרי ההגהה): בית הלל כדעתם.
206 למופעים נוספים ע"ע בית שמאי כדעתהון, ובית הלל כדעתהון.
207 ראה ק"ע, יא סע"א, ד"ה ה"ג עד.
208 ראה מה שצינתי בערך הקודם. ועיין עוד כאן בפ"מ, כח ע"א, ה"ב, ד"ה א"ר חנינה.
209 תרגום (אחרי ההגהה): בית שמאי שהם אומרים... הם הם שאומרים... בית הלל שהם אומרים...
הם הם שאומרים...
210 להגהה ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 86, ד"ה והנה; שם, הע' 4. וראה עוד תוכפ"ש, גיטין, עמ' 873, הע' 35.
211 ההגהה על פי לשון הסיפא.
212 תרגום: בית שמאי יודו לר'... ר' לא יודה לבית שמאי...
213 תרגום: בית שמאי לומדים אותה מ'... ובית הלל לומדים אותה מ'...
214 תרגום: בית שמאי כדעתם, ובית הלל כדעתם.
215 למופע נוסף משובש של הסיפא ע"ע בית הלל כדעתין (!).

בית שמאי כר' מעשר שני נה ב שו' 21620; **יבמות** ד ד שו' 55 (אומרים! כר') 217; ועיין עוד ערך: אתיא דבית שמאי כר'; אתיא דבית שמאי כר', ודבית הלל כר'.

בית שמאי מסלקין לון, ואינו מודי לון (הסיפא בתמיהה) 218; **תרומות** מג ג שו' 64; **סוכה** נג ב שו' 1.

בית שמאי עבדין לון... בית הלל עבדין לון... 219; **פאה** יז ב שו' 54 (ובית תחת בית₂); **ביצה** סא ב שו' 56-57; **חגיגה** עח א שו' 22.

בית שמאי עבדין לון... ובית הלל עבדין לון... ע"ע בית שמאי עבדין לון... בית הלל עבדין לון....

בית שמאי פליגינ ע"ע בין... בין... בית שמאי פליגינ.
בכל אתר 220; **תרומות** מה ג שו' 49 (ד-); **עירובין** כ ב שו' 4; **יומא** מ ד שו' 31; **יבמות** ג ד שו' 14 (ד-); **סוטה** יח ג שו' 41; **עבודה זרה** מא א שו' 39 (ד-).

בכל אתר אית ליה לר'... והכא לית ליה (הסיפא בתמיהה) 221; **עירובין** כא ב שו' 19-20; **קידושין** סד א שו' 13 (ליה₁ ליה₂).

בכל אתר אית לר' (!)... והכא לית ליה ע"ע בכל אתר אית ליה לר'... והכא לית ליה (הסיפא בתמיהה).

בכל אתר אמר (!)... וכה את אמר... ע"ע בכל אתר את אמר... והכא את אמר....

בכל אתר את אמר... הכא (!) את אמר... ע"ע בכל אתר את אמר... והכא את אמר....

בכל אתר את אמר... והכא אמר (!) אכין ע"ע בכל אתר את אמר... והכא את אמר אכין.

בכל אתר את אמר... והכא אמר (!) הכין ע"ע בכל אתר את אמר... והכא את אמר אכין.

בכל אתר את אמר... והכא את אמר... 222; **ערלה** סב ב שו' 40 (את₁ ליה₂, וכה);

שבת יג א שו' 17-18, טו ג שו' 58 (וכא); **פסחים** לב א שו' 22335; **יומא** מד א שו' 53;

²¹⁶ ראה מה שפירש ליברמן, תוכפ"ש, מעשר שני, עמ' 761, ד"ה הורם. ושלא כרש"ס הגורס כאן: **ב"ה"** (ע"ע א שו' 2).

²¹⁷ מחקתי כאן בתחילה את המילה "אומרים", מספק. אחר כך מצאתי בגליונות הרש"ל, טופס ב/, שמחקה בוודאות, ועל פיו צירפתי את הביטוי לערך זה.

²¹⁸ תרגום: בית שמאי מסלקים אותם (כלומר, את בית הלל), והם (כלומר, בית שמאי) מודים להם (כלומר, לבית הלל)! וכן פירשו המפרשים. ופירוש "מסלקים" — שהשיבו אותם תשובה מסלקת, מכרעת — ראה תוכפ"ש, תרומות, עמ' 381, הע' 16. וליברמן כתב: "כלומר, **וב"ה** מודים להם, בתמיהה" (שם, שם, שו' 22; ההדגשה שלי). ואין כאן אלא פליטת קולמוס, וצריך לומר: **וב"ש**. וראה שם להלן, ריש עמ' 383, ד"ה ברם.

²¹⁹ תרגום: בית שמאי עושים אותם... [ו]בית הלל עושים אותם....

²²⁰ תרגום: בכל מקום.

²²¹ תרגום: בכל מקום יש לו לר'... וכאן אין לו! כלומר, בכל מקום הוא סובר... וכאן הוא אינו סובר! ויש ראשונים שמהפכים כאן את הגירסא, כלומר: "לית ליה... אית ליה" — ראה כ"ץ, ג, עמ' 136. וצ"ע.

²²² תרגום: בכל מקום אתה אומר... וכאן אתה אומר!...

בכל אתר לית ליה לר'... והכא אית ליה (הסיפא בתמיהה)

****בכל אתר את אמר... והכא את אמר... (המשך) שקלים מו ד שו' 35; סוטה כב א שו' 9-10; גיטין מג ד שו' 15 (ב' ליל'), מז ד שו' 18-19 (הכא!); נזיר נה א שו' 9 (וכא); בבא מציעא ח ד שו' 16-17 (מר תחת אמר¹, וכא); הוריות מה ג שו' 40-41 (מר, וכא).
בכל אתר את אמר... והכא את אמר אכין²²⁴ יבמות ד א שו' 21-22 (את² ליל', הכין), שם שו' 23-24, שם שו' 30-31 (את² ליל'), שם שו' 32-33, יב א שו' 29 (הכין), שם שו' 30.**

בכל אתר את אמר... והכא את אמר הכין ע"ע בכל אתר את אמר... והכא את אמר אכין.

בכל אתר את אמר... וכא...²²⁵ עבודה זרה מד ג שו' 46, שם שו' 47-48.
בכל אתר את אמר... וכא את אמר... ע"ע בכל אתר את אמר... והכא את אמר...
***בכל אתר²²⁶ את מחמיר ב'... יותר מן הכל...** הייתי אומר... אף ב'... כן בבא קמא ד ג שו' 7-8.

***בכל אתר את מחמיר ב'... מ'... והכא את מחמיר ב'... יותר מב'...**²²⁷ בבא קמא ד ג שו' 9.

בכל אתר את מר... וכא את אמר... ע"ע בכל אתר את אמר... והכא את אמר...
בכל אתר את מר... וכא את מר... ע"ע בכל אתר את אמר... והכא את אמר...
בכל אתר את עבד... והכא לית את עבד... (הסיפא בתמיהה)²²⁸ קידושין נט א שו' 29-30.

בכל אתר לא (!) צווח ליה... וכא את צווח ליה... (הסיפא בתמיהה)²²⁹ פסחים לה א שו' 2-3 (צ"ל: לית [= לית את])²³⁰.

בכל אתר לית את עבד... והכא את עבד... (הסיפא בתמיהה)²³¹ עבודה זרה מד א שו' 58.

בכל אתר לית ליה לר'... והכא אית ליה (הסיפא בתמיהה)²³² קידושין נט א שו' 23-24.

²²³ ליברמן (ורוכ"פ, עמ' 455, ד"ה בכל אתר) משער שאולי צריך לגרוס כאן ובשקלים הרשום להלן בְּעֶרְד: "הכא את אמר... והכא את אמר...". וההגהה הזאת מיותרת, אלא העיקר כדברי המפרשים שציון, עי"ש.

²²⁴ תרגום: בכל מקום אתה אומר... וכאן אתה אומר כך?!

²²⁵ תרגום: בכל מקום אתה אומר... וכאן...?!

²²⁶ תרגום: בכל מקום.

²²⁷ תרגום: בכל מקום אתה מחמיר ב'... מ'... וכאן אתה מחמיר ב'... יותר מב'...?!

²²⁸ תרגום: בכל מקום אתה עושה... וכאן אין אתה עושה...?!

²²⁹ תרגום (אחרי ההגהה): בכל מקום אין אתה קורא אותו... וכאן אתה קורא אותו...?!

²³⁰ ההגהה על פי קטע לוינגר, עמ' רעט שו' 9.

²³¹ תרגום: בכל מקום אין אתה עושה... וכאן אתה עושה...?!

²³² תרגום: בכל מקום אין לו לר'... וכאן יש לו? כלומר, בכל מקום הוא אינו סובר... וכאן הוא

סובר?!

בכל הדברים חלוק ר' שבת יו ד שו' 25, שם שו' 29.

****בכל מקום ברכות ז ג שו' 30; כלאים כז ב שו' 6; תרומות מו א שו' 61, שם שו' 62, מו ב שו' 11! (צ"ל: מכל מקום)²³³; פסחים כח א שו' 58, שם שו' 59; ראש השנה נט ג שו' 12; תענית סז ג שו' 43; יבמות ט ד שו' 32, שם שו' 33, שם שו' 41, שם שו' 42; סוטה יו ב שו' 36?; כב א שו' 18, כג ב שו' 157! (צ"ל: מכל מקום — מדרשי)²³⁴; כתובות כט ב שו' 1 (ש-), שם שו' 2 (ש-); נזיר נד ד שו' 124! (צ"ל: מכל מקום)²³⁵; בבא בתרא יז ד שו' 7, שם שו' 9; שבועות לח ג שו' 13; הוריות מה ד שו' 26 (ש-)²³⁶.**

בכל מקום... והכא...²³⁷ יומא מד ב שו' 6; מגילה עה ב שו' 49-50. ועיין עוד ערך: מה מצינו בכל מקום... והכא...; שבכל מקום... וכאן...

בכל מקום ש- ע"ע כל מקום ש-.

בכל מקום שאת מוצא... את מוצא... סוטה יז א שו' 9.

בכל מקום שכתוב... אין כתיב (!)..., בכל מקום שכתוב... אין כתיב (!)..., וכאן כתיב (!)... וכתוב (!)... מגילה ע ב שו' 9-11 (צ"ל בכל המופעים: כתוב תחת כתיב, צ"ל: ולא כתוב תחת וכתוב)²³⁸.

בכל מקום ששנה רבי ע"ע כל מקום ששנה רבי.

בכל מקום ששנינו ע"ע כל מקום ששנינו.

בכל פומך²³⁹ פסחים לב ג שו' 36.

בכל קריא ע"ע כל קריא.

בכל קריא את קרי... בר מהדין פסוקא...²⁴⁰ סנהדרין כ ב שו' 32.

בכל שעה הוה ר' רבי אמר לי תני מתניתא (!) ע"ע כל שעה הוה ר' רבי אומר (!) לי תני מתניתך.

בכלל (= בסך הכל)²⁴¹ ראש השנה נו ב שו' 36.

בכלל פאה יט ד שו' 20?; כלאים כח ב שו' 29; תרומות מז ד שו' 22?; שבת ב ב שו' 11 (2x); מגילה עב ד שו' 3 (2x); יבמות טו א שו' 45! (צ"ל: בכולל)²⁴², שם שו' 46! (צ"ל: בכולל)²⁴³; כתובות לה ד שו' 22; נזיר נה א שו' 30, שם שו' 38?; סנהדרין כב ד שו' 20!

²³³ ההגהה על פי המקבילה בפסחים כח ע"ב שו' 9.

²³⁴ ההגהה על פי המקבילה בראש השנה נח ע"ד שו' 1.

²³⁵ ראה ק"ע, כו רע"א, ד"ה מכל מקום.

²³⁶ למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע מכל מקום (מדרשי).

²³⁷ תרגום: בכל מקום... וכאן....

²³⁸ ההגהה הזאת על פי שתא"י, ריש עמ' 302, ד"ה וכאן.

²³⁹ תרגום: בכל פיד; ופירש הק"ע: "בכל לבך אתה אומר דבר זה" וכו' (לז ע"א, ה"ה, ד"ה בכל

פומך). וראה ירוכ"פ, עמ' 463, ד"ה אמר ליה.

²⁴⁰ תרגום: בכל המקרא אתה קורא... חוץ מפסוק זה....

²⁴¹ דוגמתו בסנהדרין יט ע"ג שו' 51. אבל שם הוא תנאי.

²⁴² ההגהה על פי המקבילה בנזיר נב ע"ד שו' 40.

²⁴³ ההגהה על פי המקבילה בנזיר נב ע"ד שו' 41.

בכלל (המשך) (צ"ל: בכלל)²⁴⁴, כה ב שו' 29; **שבועות** לב ג שו' 45 (2x), לד ג שו' 53; **הוריות** מו ג שו' 41, שם שו' 42. וראה עוד ערך אין... בכלל.

****בכלל...** **ברכות** ט ד שו' 12²⁴⁵; י ב שו' 54; **כלאים** לא ג שו' 2; **תרומות** מד ג שו' 51, שם שו' 53; **מעשר שני** נג ב שו' 2, שם שו' 3, שם שו' 22 (בכלל₁); **ביכורים** סד ב שו' 9; **שבת** י א שו' 26; **פסחים** לז ד שו' 60; **יומא** לט א שו' 6, שם שו' 8, מ ג שו' 23, שם שו' 24, מה א שו' 1, שם שו' 2 (בכלל₂); שם שו' 22 (בכלל₁); **יבמות** ב ב שו' 19, יא ד שו' 47, שם שו' 50, שם שו' 51, טו א שו' 45 (בכלל₂), טו ב שו' 32 (מכלל₁)²⁴⁶, שם שו' 33 (מכלל₁); **סוטה** יט ב שו' 40, שם שו' 41, כא ד שו' 10, שם שו' 12; **כתובות** כז ב שו' 56, שם שו' 57; **נדרים** לח א שו' 50, שם שו' 57 (2x), מ ב שו' 36 (בכלל₁); **גיטין** מז ב שו' 51; **נזיר** נב ד שו' 40; **קידושין** סא ג שו' 41; **בבא מציעא** ט א שו' 38²⁴⁷; **סנהדרין** כב ד שו' 21, כד ב שו' 25, שם שו' 28, שם שו' 31, שם שו' 33, כד ד שו' 15, שם שו' 36, כה ג שו' 15, כז א שו' 12, שם שו' 14, ל ג שו' 33; **מכות** לא א שו' 4; **שבועות** לד ב שו' 43, לד ג שו' 3; **עבודה זרה** מ ג שו' 46. וראה עוד ערך: אין... בכלל...; ולא... בכלל....

בכלל היה (!) ע"ע בכלל היית.

בכלל היו **נזיר** נד ג שו' 50.

בכלל היית **שבת** ט ג שו' 15 (הייתה?), שם שו' 18 (היתה), שם שו' 57 (היית?); **נזיר** נד ג שו' 28 (היה! וצ"ל: היתה)²⁴⁸, שם שו' 31 (היה! וצ"ל: היתה)²⁴⁹; **סנהדרין** כד ג שו' 19, כז א שו' 15.

בכלל הייתה ע"ע בכלל היית.

בכלל היתה ע"ע בכלל היית.

בכמה (בלשון שאלה) **כלאים** כה ג שו' 27, כה ד שו' 28, שם שו' 31; **שבת** יא א שו' 20; **פסחים** לז ג שו' 18; **שקלים** מז ב שו' 50; **סנהדרין** יט ד שו' 43; **הוריות** מז ד שו' 30; (צ"ל: במה)²⁵⁰.

בלא בן (!) ע"ע בלא כד.

בלא כד **דמאי** כד א שו' 36, כה ב שו' 46; **כלאים** כז ב שו' 26, ל ב שו' 23, לב א שו' 25¹47, שם שו' 50; **תרומות** מד ב שו' 8 (וכן, מח ב שו' 2 (בן! וצ"ל: כן)²⁵²;

²⁴⁴ ההגהה על פי המקבילה בנזיר נב ע"ד שו' 40.

²⁴⁵ הספק כאן ובמקבילה בגיטין מז ע"ב שו' 51 הרשומה להלן הוא ספק שייכות.

²⁴⁶ ההגהה כאן ולקמן שו' 33 על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. וראה מה שפירשתי בסוגיא להלן,

ערך קָלָל (מעניין כלל ופרט). בהערה לשבת יב ע"ב שו' 22.

²⁴⁷ ליתא בכ"א, עמ' 52 שו' 13. ועיין על הירושלמי, עמ' 33, ד"ה עיין. ולדעתי, נוסח כ"א עיקר.

²⁴⁸ הגהתי על פי המקבילה בשבת ט ע"ג שו' 15 הרשומה לעיל בְּעֶרְךָ (ושם: "הייתה").

²⁴⁹ הגהתי על פי המקבילה בשבת ט ע"ג שו' 18 הרשומה לעיל בְּעֶרְךָ.

²⁵⁰ ראה למשל המקבילה ביומא לח ע"ד שו' 25 (ושם: "ובמה").

²⁵¹ לדעת ליברמן, המופע הזה הוא באשגרה מלקמיה שו' 50 (גליונות הרש"ל, טופס ב').

²⁵² אבל העיקר: "כך" — ראה כ"ר, עמ' 248 שו' 33. והוא הסגנון הרגיל בביטוי זה.

בלא כד (המשך) **מעשרות** נא א שו' 25352, נא ב שו' 7, שם שו' 13; **ביכורים** סה א שו' 51; **פסחים** כז ב שו' 12; **יומא** לח א שו' 41 (ולא²⁵⁴); לט א שו' 37, מג א שו' 2; **תענית** סו א שו' 31; **מגילה** ע ג שו' 61, עד ב שו' 53; **חגיגה** עט ג שו' 2; **יבמות** ו ב שו' 54, ז א שו' 2, יא ד שו' 42; **כתובות** כח ד שו' 15, לד ב שו' 16; **נזיר** נח א שו' 8; **סנהדרין** כז א שו' 7 (ולא²⁵⁵).

בלא כן ע"ע בלא כד.

בלבד (!) ע"ע ובלבד.

בלשון נקי היא מתניתא²⁵⁶ **מועד קטן** פ ד שו' 40; **סוטה** יו ג שו' 26 (ב' ל', הוא²⁵⁷); **בלשון נקיה** **כתובות** ל ב שו' 22.

במה²⁵⁸ **ברכות** ז ג שו' 31, שם שו' 38, שם שו' 41, ח ד שו' 27, יא ג שו' 25; **דמאי** כה ב שו' 37, שם שו' 38; **שביעית** לו א שו' 38; **מעשרות** מט א שו' 30; **ערלה** סב ב שו' 14 (2x); **שבת** טו ב שו' 18; **עירובין** יח ד שו' 3; **פסחים** כח ד שו' 28; **יומא** לח ד שו' 25 (ו-), שם שו' 41; **שקלים** נ ג שו' 20, נ ד שו' 49; **תענית** סו א שו' 60 (ו-), סז ג שו' 44, שם שו' 51, שם שו' 54; **מגילה** עב ב שו' 4, שם שו' 19, עד א שו' 64 (צ"ל: אימתי [= מתני?]²⁵⁹); עד ב שו' 17, שם שו' 19, עד ג שו' 8; **יבמות** ו ב שו' 43, יג א שו' 12, שם שו' 14, שם שו' 20; **כתובות** לד ד שו' 26; **גיטין** מז ג שו' 22; **קידושין** נח ג שו' 3, נט א שו' 3, נט ב שו' 38, ס ב שו' 34, סב ג שו' 18, סג א שו' 19, סד ב שו' 8; **בבא קמא** ג ג שו' 47; **בבא מציעא** י א שו' 56; **סנהדרין** יט ב שו' 54, כ ב שו' 48 (ו-), כב ד שו' 11, כח א שו' 31 (צ"ל: כמה)²⁶⁰, כח ג שו' 61; **עבודה זרה** לט ד שו' 26, מא ב שו' 50, שם שו' 57; **הוריות** מז ד שו' 26144.

במה דברי אמורין ע"ע במה דברים אמורים.

במה דברים אמורים **מעשר שני** נד ג שו' 26219; **ביצה** סב א שו' 56 (בד"א); **יבמות** יא ד שו' 64 (דברי, אמורין); **כתובות** ל א שו' 43; **גיטין** מט ד שו' 27; **קידושין** סו ב שו' 6 (בד"א); **נידה** מט ב שו' 37.

במה דברים אמורים (!) תמן... ומור אף הכא... ע"ע כמה דאת אמר תמן... ואמור אף הכא....

²⁵³ ליברמן מגיה כאן: "אפילו כד" — ראה תוכפ"ש, מעשרות, עמ' 693, הע' 3.

²⁵⁴ להגהה ראה הנוסח בתו"י, ב ע"ב, [ד"ה מטמאין (שם, ע"א)] (אהצו"י, עמ' 1, ד"ה למה).

²⁵⁵ להגהה ראה המקבילה ביבמות יא ע"ד שו' 42 הרשומה לעיל בפרק. ולהצעה דחוייה של מופע

נוסף (בסוטה יח ע"ד שו' 27) ראה תוכפ"ש, סוטה, עמ' 622, סוף ד"ה ובירושלמי.

²⁵⁶ תרגום: בלשון נקי היא המשנה.

²⁵⁷ ראה מבוא לנזה"מ, עמ' 375, ד"ה אבל אחרת ואילך; שם, הע' 4.

²⁵⁸ לא נכלל "במה" דיאלוגי, כגון ברכות ו ע"א שו' 39 = נזיר נו ע"א שו' 20.

²⁵⁹ ההגהה על פי שתא"י, סוף עמ' 312, ד"ה חל.

²⁶⁰ ראה המקבילה בשבת ח ע"א שו' 17.

²⁶¹ למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע: בכמה (בלשון שאלה); כמה (בלשון שאלה).

²⁶² ראה היגר, ד, עמ' 281, סי' 27.

במה הוא פליג²⁶³ ברכות י ג ש' 41.

במה (!) נן קיימין ע"ע מה אנן קיימין.

במה (!) פליגין ע"ע מה פליגין.

במחזורה תניינא חזר ביה ר'²⁶⁴ פסחים לב ב ש' 19; יבמות ב ד ש' 37 (במחזירה,

תנינה, בו), יג ג ש' 6 (במחזירה, תניינ').

במחזירה (!) תניינ' חזר ביה ר' ע"ע במחזורה תניינא חזר ביה ר'.

במחזירה (!) תנינה חזר בו (!) ר' ע"ע במחזורה תניינא חזר ביה ר'.

****במחלוקת פאה יח ב ש' 42; דמאי כב א ש' 64, כב ב ש' 4, שם ש' 6; כלאים**

כח ד ש' 25, שם ש' 38, כט ד ש' 49; תרומות מ ד ש' 32, מב ב ש' 41, מז א ש' 41,

שם ש' 43; מעשרות מט א ש' 18; מעשר שני נד א ש' 37; חלה נח ב ש' 55, נט א

ש' 162 (ל"ג)²⁶⁵; ערלה סב א ש' 54, שם ש' 61, שם ש' 62 (כמחלוקת), סב ג ש' 40

(כמחלוקת)²⁶⁶; שבת ה א ש' 46, יד ב ש' 32, יז ב ש' 2679, שם ש' 10; עירובין כה

ג ש' 57, כו ב ש' 31 (כמחלוקת); פסחים לג ג ש' 54 (כמחלוקת), שם ש' 55 (כמחלוקת);

לז א ש' 45 (כמחלוקת); יומא מ ג ש' 53 (כמחלוקת)²⁶⁸, שם ש' 60 (כמחלוקת); חגיגה

עט ב ש' 60, שם ש' 62 (צ"ל: דברי הכל)²⁶⁹; יבמות ג ג ש' 41, ט ד ש' 27020, יג ד

ש' 34, טו א ש' 40; סוטה יו ג ש' 16, שם שם (כמחלוקת), שם ש' 28; כתובות כו ג

ש' 32, ל ג ש' 33, שם ש' 34; נדרים מא א ש' 32; נזיר נג ד ש' 14, נז ד ש' 62;

קידושין סב ד ש' 59, סג א ש' 9, שם ש' 13, שם ש' 15; בבא קמא ה ב ש' 18, שם

ש' 21; סנהדרין כא ד ש' 3, כה ב ש' 46 (כמחלוקת); ל"ג?²⁷¹, שם שם (כמחלוקת),

כו ד ש' 23; שבועות לה ג ש' 21, שם ש' 22, לז א ש' 10, לח א ש' 14, שם ש' 15;

עבודה זרה מ א ש' 37, שם ש' 38, מג ב ש' 35, מד א ש' 35, מד ד ש' 15, שם

ש' 27217.

במחלוקת היא יומא מ ג ש' 27357.

במי (!) ש- ע"ע כמי ש-.

²⁶³ תרגום: במה הוא חלוק?

²⁶⁴ תרגום: במחזור השני חזר בו ר'. ולעצם העניין ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 400, ד"ה ולקמן. וראה

עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 981, ד"ה ואמנם; ריש עמ' 982, ד"ה בבבלי.

²⁶⁵ ראה מה שהערתי בערך "או כר' במחלוקת (!) או כדברי הכל ב-" על אתר.

²⁶⁶ להגהה ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 959, ד"ה ירוש'.

²⁶⁷ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 311, הע' 5.

²⁶⁸ להגהה כאן ולקמן ש' 60 ראה שתא"י, עמ' 250, ד"ה אם אומר.

²⁶⁹ ראה ק"ע, יט סע"ב, [ה"ג], ד"ה ה"ג אין תימר.

²⁷⁰ ראה תוכפ"ש, יבמות, עמ' 103, הע' 62.

²⁷¹ ראה שתא"י, עמ' 523, ד"ה השתחה.

²⁷² למופעים נוספים מסופקים של ביטוי זה ע"ע: דברי הכל; מחלוקת. וראה עוד מה שהערתי בערך

"מחלוקת" לפסחים לה ע"ד ש' 23.

²⁷³ שתא"י (עמ' 250, ד"ה אם אומר) מוחק את המילה "היא". וצ"ע.

בממון (!) ש- ע"ע מכיון ש-.

במקום אחד 274 שבת ט ג שו' 20, שם שו' 22, שם שו' 23! (צ"ל: ממקום אחר) 275, שם שו' 24 (2x), י ב שו' 18! (צ"ל: אחר) 276; **נזיר** נד ג שו' 33, שם שו' 35, שם שו' 37 (2x), שם שו' 39 (2x), שם שו' 51 (2x) 277.

****במקום אחר** 278 **נאה** יט ב שו' 18, שם שו' 20, שם שו' 22, שם שו' 24; **שבת** ט ג שו' 20, שם שו' 22, שם שו' 24; **שקלים** מח ג שו' 9, שם שו' 10, שם שו' 11; **ביצה** ס ד שו' 38; **נזיר** נד ג שו' 34, שם שו' 35, שם שו' 37, שם שו' 39, שם שו' 51; **בבא קמא** ד שו' 31! (צ"ל: אחד) 279; **בבא מציעא** י ב שו' 280 19. ועיין עוד ערך כאן... ובמקום אחר....

במקום כל רבנין 281 **קידושין** סד ג שו' 58.

במקום שאמרו ע"ע אפילו במקום שאמרו.

במקרא (!) אחד דורשין ע"ע מקרא אחד הן דורשין.

במשוהו (!) ע"ע כמי ש-.

במשמע ערלה סב ד שו' 9 (2x); **ביכורים** סד ד שו' 55 (ב- ליל!), שם שו' 57, שם שו' 59; **שבועות** לג א שו' 32.

במשנה (!) ע"ע כמשנה הראשונה.

במשנה (!) אחרונה ע"ע כמשנה האחרונה.

במשנה (!) האחרונה ע"ע כמשנה האחרונה.

במשנה (!) הראשונה ע"ע כמשנה הראשונה.

במתני' (!) פליגא על ר' ע"ע מתניתא פליגא על ר'.

במתנית' (!) ע"ע כמתניתן (כמשנתנו, כמשנת רבי).

במתניתא (!) ע"ע כמתניתן (כמשנה אחת במשנתנו).

במתניתן (!) ע"ע כמתניתן (כמשנה אחת במשנתנו).

בן... בין... ע"ע בין... בין....

בן... בן... ע"ע בין... בין....

בן... ובן... ע"ע בין... בין....

274 משמעות "מקום" כאן — מקור, כלומר, פסוק, חוץ מן המופע בשבת י ע"ב שו' 18, שפירשו

מקרה אחר.

275 ראה הלשון שם, לעיל שו' 20 ושו' 22, ולהלן שו' 24 הרשומים בערך "במקום אחר".

276 ההגהה על פי המקבילה בביצה ס ע"ד שו' 38 — ראה ירוכ"פ, עמ' 142, ד"ה שכן.

277 למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע במקום אחר.

278 משמעות "מקום" כאן — מקור, כלומר, פסוק, חוץ משלושת המופעים בשקלים והמופעים בביצה ובבא קמא שפירושם מקרה אחר. והמופע בבבא מציעא הוא מסופק בין שתי המשמעויות האלה. ואילו הפירוש בערך "כאן... ובמקום אחר..." שצינתי אליו בסוף הערך הוא מקום ממש.

279 ראה כ"א, עמ' 15 שו' 6.

280 למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע במקום אחד. וראה עוד שם ביטוי קרוב שנשתבש.

281 תרגום: במקום כל החכמים. פירוש: "לפני כל החכמים שהיו באותו מעמד" (פ"מ, מ ע"ב, ד"ה במקום). וכן פירש הק"ע, שם, ד"ה במקום.

בני (!) ע"ע אין כיני.

בני כהני' גדולי' ע"ע בני כהנים גדולי'²⁸².

בני כהנים גדולי' כתובות לה ד שו' 28 (כהני'); **נדרים** לח ג שו' 23. ועיין עוד ערך תפלוגתא דר' ובני כהנים גדולי'.

בני מערבא²⁸³ **סוכה** נג ד שו' 2.

בניין אב ברכות יד ב שו' 36; **ערלה** סב ד שו' 33; **פסחים** כח ג שו' 37; **סוטה** כא ג שו' 3; **סנהדרין** יח א שו' 51, כו ב שו' 18, ל א שו' 24.

בנין (!) ד- ע"ע בגין ד- (להצעת שאלה).

בנתיים²⁸⁴ **כלאים** ל ד שו' 28550; **חלה** נז ד שו' 27; **נזיר** נו ג שו' 27, שם שו' 28 (2x).

****בסתם דמאי** כה ד שו' 50; **שביעית** לג ד שו' 48, לו א שו' 35; **תרומות** מב א שו' 39, מב ג שו' 42; **ערלה** סא א שו' 64; **שבת** יב ב שו' 54; **פסחים** לא ב שו' 56; **מגילה** עד א שו' 17; **יבמות** יד א שו' 37; **כתובות** כה ג שו' 13, לו ב שו' 14; **נדרים** מא א שו' 35; **גיטין** מג ד שו' 35, מז ג שו' 19, מט ג שו' 50; **בבא בתרא** יד ג שו' 25, יו ב שו' 57; **עבודה זרה** מב ב שו' 55, מב ד שו' 6, שם שו' 25, מג ב שו' 48, מג ג שו' 5.

בסתם חולקין ע"ע בסתם חלוקין.

בסתם חלוקים ע"ע בסתם חלוקין.

****בסתם חלוקין שביעית** לד ב שו' 8 (חולקין); **ערלה** סא א שו' 62; **מועד קטן** פ ג שו' 11 (חלוקים); **כתובות** לו ב שו' 11; **נדרים** לח א שו' 25, מא א שו' 32; **גיטין** מג ד שו' 27, שם שו' 33; **נזיר** נא ב שו' 42, נב א שו' 39; **בבא בתרא** יד ג שו' 23, יו ב שו' 55; **עבודה זרה** מג ב שו' 46, מג ג שו' 3.

****בעא (= הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה)**²⁸⁶ **עירובין** כא ב שו' 55, כב א שו' 10; **יבמות** ב ג שו' 45, שם שו' 61, ח ג שו' 48; **כתובות** כה ב שו' 58, כה ג שו' 14, כה ד שו' 28, כו ג שו' 17, שם שו' 19, שם שו' 45, שם שו' 47, כו ד שו' 23, כז ג שו' 18, שם שו' 19, שם שו' 59, כט ג שו' 53, ל א שו' 18, ל ב שו' 20, לב א שו' 48, לב ד שו' 19, שם שו' 24, לג ב שו' 20, שם שו' 27, שם שו' 33, לד ב שו' 3, שם שו' 16; **קידושין** נח ג שו' 12, שם שו' 32, נט א שו' 3, שם שו' 55, נט ג שו' 64, סא ד

²⁸² הצורה שבראש הערך מופיעה גם בערך "תפלוגתא דר' ובני כהנים גדולי" המצוין שם.

²⁸³ תרגום: בני המערב. כלומר, אנשי ארץ ישראל. ולשון רב שמואל בן חפני גאון: "על דעת חכמי

ירושלם והן בני מערבא" (ב"מ ליון, אוצר הגאונים, ברכות, חיפה תרפ"ח, הפירושים, ריש עמ' 68).

²⁸⁴ ערך זה נרשם על פי ליברמן, ראה ההערה הבאה.

²⁸⁵ "כלומר מה ששנינו בין ההלכות שנמנו כאן, והיינו מ"ח ומ"ט בספ"ו. וכס"ז בחלה נז ע"ד ובנזיר נו ע"ד [צריך להיות: ע"ג — מ"ע] (ניר)" (גליונות הרש"ל, טופס ב', לכלאים). והכוונה בחלה — בין מ"ב למ"ג ומ"ד בפרק א'; ובנזיר — בין מ"ב למ"ג בפרק ז'; ראה ספר ניר, כלאים, כח ע"ד, ד"ה בינתיים מהו וולפיו הכוונה היא בין מ"ג למ"ח בפ"ז; וצ"ע; חלה, סג ע"ב, סד"ה בשמירת.

²⁸⁶ תרגום: שאל. וראה מה שהעירתי להלן בהערה הראשונה לערך "שאל (= הסתפק או הקשה או

דרש וחקר והעלה)".

****בעא (= הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה) (המשך)**

****בעא (= הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה) (המשך)** שו' 14 (בעה)²⁸⁷, שם שו' 49, סב ב שו' 50, סג ד שו' 55, סד א שו' 9; **בבא קמא** ג ד שו' 7; **סנהדרין** יט א שו' 56, כז ג שו' 35 (בעה)²⁸⁸.

בעא מחזיר (!) ביה²⁸⁹ **מעשר שני** נג א שו' 10 (צ"ל: מחזור)²⁹⁰.

בעא מיבדוק לר'²⁹¹ **ברכות** י ד שו' 22.

בעא מיניה דר' ע"ע בעא קומי ר'.

בעא מר' ע"ע בעא קומי ר'.

בעא נישמענה מן הדא²⁹² **קידושין** סב ד שו' 9.

בעא קומי (!) ר' ע"ע בעא קומי ר'.

בעא קומי דר' (!) ע"ע בעא קומי ר'.

בעא קומי (!) מיחזור ביה ע"ע בעא ר' מיהדר (!) ביה.

****בעא קומי ר'**²⁹⁴ **ברכות** ב ג שו' 6, ד ב שו' 19 (קומי!), ד ג שו' 45 (קומי!), ח א

שו' 41, ח ב שו' 2, ט ב שו' 40, יא ב שו' 21, שם שו' 31, יב א שו' 12; **פאה** טו ב שו' 26,

יו א שו' 25, יו ג שו' 11, יו ד שו' 31, יח ד שו' 25, יט ג שו' 4, כ ג שו' 21, שם שו' 38,

כא א שו' 13; **דמאי** כא ד שו' 31, כב א שו' 62, כב ג שו' 15, כב ד שו' 26, שם שו' 46,

כג ג שו' 26, שם שו' 42, כד א שו' 15, כה ג שו' 18 (דר!), כו א שו' 52, שם שו' 53, שם

שו' 54, כו ב שו' 40; **כלאים** כו ד שו' 44, כח ב שו' 2, כט ב שו' 53, ל ג שו' 14, לא ב

שו' 25, לא ד שו' 48; **שביעית** לג ב שו' 49, לד א שו' 50, לה א שו' 54, לה ד שו' 33,

שם שו' 47, לו א שו' 3, שם שו' 35, לו ד שו' 32, לז ב שו' 23, לז ד שו' 33, לט ד שו' 43;

תרומות מ ב שו' 12, מ ג שו' 15 (דר!), מ ד שו' 38, מא ב שו' 43, מא ג שו' 14, מב א

שו' 21, שם שו' 25, מב ד שו' 25, שם שו' 44, מג א שו' 9, מג ג שו' 4, מו ב שו' 8, מו ד

שו' 28, מח א שו' 20, שם שו' 41, מח ב שו' 37; **מעשרות** מח ד שו' 9, מט ב שו' 36, מט

ג שו' 33, נ ד שו' 19, נא א שו' 6; **מעשר שני** נב ג שו' 36, נב ד שו' 36, נד ב שו' 58,

²⁸⁷ לשון הגמרא כאן: "רבי יונה בעה", אבל במקבילה בערלה סג ע"ב שו' 34: "רבי יונה בעי קומי

רבי יוסי". ובציטט שבקו"א של ילקוט שמעוני: "רבי יונה בעא קומי רבי יוסי" (על פי כ"ץ, ג, עמ' 97).

ונראה שכן צריך לומר כאן. וראה עוד הציטט שבאו"ז שהביא כ"ץ, שם, עמ' 98. וראה עוד שם, עמ' 99.

ולפי זה, מופע זה שייך לערך "בעא קומי ר'", והוא מופע שנשתבש.

²⁸⁸ ישנו מופע נוסף משושב בשבת ח ע"ג שו' 27: "אמר רבי בעא". והגיה ליברמן "מנא" תחת

"בעא" — ראה: ירוכ"פ, סוף עמ' 111, ד"ה אמר ר'; מחקרים, עמ' 259, הע' 2. וישנו מופע נוסף של מונח

זה בכ"ל, ביבמות עמ' 37 שו' 13, ונשמט בד"ו יב ע"א שו' 13 בטעות הסדר.

²⁸⁹ תרגום (אחרי ההגהה): רצה לחזור בו.

²⁹⁰ ראה כ"ר, עמ' 272א שו' 12.

²⁹¹ תרגום: רצה לבדוק את ר'.

²⁹² יש כאן, לדעתי, חילופי מי"ס/נו"ן: "נישמענה" = "מישמענה", וראה כיוצא בזה בערך "בעיי

מישמענה מן הדא". וכבר דנתי בכך במבוא, עמ' רמד, סי' 3.

²⁹³ תרגום: רצה לשמוע (כלומר, ללמוד) אותה מן [המשנה] הזאת.

²⁹⁴ תרגום: שאל לפני ר'. ולעתים הפירוש: הקשה.

****בעא קומי ר' (המשד)** שם שר' 60, נד ג שר' 3, נד ד שר' 60, נה א שר' 59, נה ב שר' 7, נה ד שר' 50, נו א שר' 35, נו ב שר' 2, שם שר' 11, נו ג שר' 37; **חלה** נז ב שר' 4, נח ב שר' 38, נט ב שר' 3, שם שר' 41, ס ב שר' 5; **ערלה** ס ד שר' 19, סב ד שר' 30, סג א שר' 16, סג ב שר' 38; **ביכורים** סג ג שר' 50, סד ב שר' 10, סה ב שר' 23; **שבת** ב ג שר' 21, ו ב שר' 27, ז ב שר' 59, ז ג שר' 9, ט ב שר' 30, ט ג שר' 13 (וּדְר'!), ט ד שר' 17, יב ד שר' 42, יג א שר' 43, יו ב שר' 12 (קמיו!), יז ג שר' 30; **עירובין** יט ג שר' 38, כא ב שר' 12; **פסחים** כז ד שר' 19, כח ג שר' 33, לא א שר' 9, שם שר' 24, שם שר' 51, שם שר' 54, לא ב שר' 37 (וּדְר'!) ²⁹⁵, שם שר' 47, לב ב שר' 39, שם שר' 45, לג ד שר' 37, שם שר' 40, לד ד שר' 51, לז א שר' 32, לז ב שר' 55; **יומא** לח א שר' 42, לח ד שר' 58, מ ג שר' 21, מא ג שר' 38, מא ד שר' 61, מג ב שר' 1, מד ד שר' 63; **שקלים** מו א שר' 33, מח א שר' 4, שם שר' 62, נא ב שר' 41; **סוכה** נב א שר' 59, נג ג שר' 55, שם שר' 59, נג ד שר' 32, נד ב שר' 34, נד ג שר' 3, נד ד שר' 15; **ראש השנה** נו ג שר' 32, שם שר' 37, שם שר' 46, נח א שר' 7, נט ב שר' 43; **ביצה** ס א שר' 63, ס ד שר' 22, סב ב שר' 56, סג א שר' 47, סג ב שר' 27; **תענית** סה ג שר' 44, סו א שר' 49, סח ד שר' 27; **מגילה** ע ב שר' 18, שם שר' 56, ע ד שר' 16, עב א שר' 11, עב ד שר' 11, שם שר' 14, שם שר' 17, עה ב שר' 21, שם שר' 60, עה ג שר' 33; **חגיגה** עו א שר' 10, שם שר' 43, שם שר' 47, עה ב שר' 49, עה ג שר' 8, שם שר' 9; **מועד קטן** פ ג שר' 9, פג ב שר' 10; **יבמות** ב ג שר' 10, שם שר' 20, שם שר' 43, ד ג שר' 12, שם שר' 59, ו א שר' 9, ו ב שר' 4, שם שר' 17, ח א שר' 39, ט א שר' 53, ט ד שר' 30, שם שר' 38, י א שר' 27, שם שר' 59, י ב שר' 39, יא ב שר' 21, יא ד שר' 30, שם שר' 45, יב ד שר' 18, שם שר' 34, שם שר' 50, יד ב שר' 48, טו ב שר' 30, טו ד שר' 62; **סוטה** יח א שר' 49, יח ג שר' 50, כ א שר' 56, כא א שר' 44, כב א שר' 34, כג ג שר' 19, כג ד שר' 13; **כתובות** כה ד שר' 25, שם שר' 35, כז א שר' 5, כז ד שר' 61, כח א שר' 16, כח ב שר' 48, כח ג שר' 32, כח ד שר' 57, כט ב שר' 20, שם שר' 21, ל ד שר' 7, שם שר' 55, לא א שר' 5, שם שר' 17, לא ג שר' 48, לב א שר' 16, לב ד שר' 16, שם שר' 47, שם שר' 49, שם שר' 51, שם שר' 54, שם שר' 56, לג א שר' 62, לד ג שר' 38, שם שר' 52, לה ב שר' 51, לה ד שר' 63, לו א שר' 3 (וּדְר'!), **נדרים** לח א שר' 18; **גיטין** מג ב שר' 3! (צ"ל: בעון) ²⁹⁶, שם שר' 34, שם שר' 50, מד ד שר' 7, שם שר' 24, שם שר' 57, מח ב שר' 24, מח ג שר' 51 (ומיניה דר'), מח ד שר' 27, מט א שר' 36, שם שר' 37, שם שר' 39, מט ג שר' 30, שם שר' 41, נב שר' 44; **נזיר** נא ד שר' 20, נב ב שר' 5, שם שר' 17, נב ג שר' 49, נב ד שר' 20, נג ד שר' 38, נד ג שר' 27, נה ב שר' 63, נז א שר' 29, נז ב שר' 23, נז ג שר' 36, נז ד שר' 37; **קידושין** נט א שר' 37, נט ב שר' 24, שם שר' 62 (וקומיה!), נט ג שר' 50, נט ד שר' 5, ס א שר' 5, ס ב שר' 59, ס ג שר' 9, ס ד שר' 13, סב ד שר' 8, שם שר' 36 (וּדְר'!), סג ג שר' 32, שם שר' 59, סג ד שר' 2, סד א שר' 6, סד ב שר' 57, סד ג שר' 9, שם שר' 13; **בבא קמא** ג ג שר' 41,

²⁹⁵ להגהה ראה קטע גינצבורג, עמ' 442 שר' 4. וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 442, ד"ה ר' חייא. והקו"א

שציין ישנו בשר"ר, עמ' 320, ס' פג.

²⁹⁶ ראה: שתא"י, עמ' 410, ד"ה נעשה; תוכפ"ש, גיטין, עמ' 789, ד"ה והואיל.

****בעא קומי ר' (המשך)** ד ד שו' 38; **בבא מציעא** ח א שו' 32, שם שו' 34, ט ג שו' 25, ט ד שו' 21, י ג שו' 35; **בבא בתרא** יג ד שו' 47, יו ב שו' 28, יו ג שו' 32, יו ד שו' 59 (קומי ליו²⁹⁷); יז א שו' 44; **סנהדרין** יח ג שו' 63, יט א שו' 59, יט ב שו' 8, כא ב שו' 20 (קומי ליו²⁹⁸); כא ד שו' 24, כב א שו' 38, כב ב שו' 5, כד ג שו' 3, שם שו' 9, שם שו' 41, כד ד שו' 34, כה א שו' 24 (מר'), כה ב שו' 25, שם שו' 27, כה ג שו' 2, שם שו' 54, כו ד שו' 56, כז א שו' 10, כח א שו' 299³⁵; **מכות** לא א שו' 48, לא ג שו' 35, שם שו' 37; **שבועות** לב ד שו' 3, לה ד שו' 34, לו ג שו' 18, שם שו' 35, לז ב שו' 54, לז ג שו' 37, לח ג שו' 35; **עבודה זרה** מא א שו' 13, מא ב שו' 6, מא א שו' 56, מא ב שו' 5, שם שו' 11, שם שו' 22; **הוריות** מו ג שו' 38, מו ד שו' 38, מז א שו' 59; **נדה** מט ב שו' 50, מט ד שו' 40, נ א שו' 29, שם שו' 52, נ ד שו' 59, נא א שו' 300³³. ועיין עוד ערך אנא לא שמעית מיניה הדא מילתא, אלא מה (ו!) דר' בעא קמי (ו!) ר'.

בעא קומי (ו!) ר' ע"ע בעא קומי ר'.

בעא קמי (ו!) ר' ע"ע בעא קומי ר'.

בעא ר' (ו!) ר' ע"ע בעא קומי ר'.

בעא ר' מיהדר (ו!) ביה³⁰¹ **כתובות** כה ב שו' 52, שם שו' 53 (צ"ל בשניהם: מיחזור)³⁰²; **גיטין** מג ג שו' 4 (קומי! תחת ר'³⁰³, מיחזור).

בעה ע"ע בעא (= הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה).

בעו (= הסתפקו או הקשו)³⁰⁴ **חלה** נט ד שו' 42! (צ"ל: בעי)³⁰⁵; **עבודה זרה** לט ג שו' 22. **בעו (ו!) ר'** ע"ע כיני.

בעו מיניה מר' ע"ע בעון קומי ר'.

בעו מר' ע"ע בעון קומי ר'.

בעו קומי ר' ע"ע בעון קומי ר'.

בעון מר' ע"ע בעון קומי ר'.

בעון קומי³⁰⁶ **פאה** כ ב שו' 7, כא א שו' 4 (קומי!); **דמאי** כג ג שו' 55 (קומי!);³⁰⁷ **עירובין** כ ד שו' 17, כג ד שו' 63 (קומי!);³⁰⁸ **תענית** סד א שו' 309³⁸; **מועד קטן** פב א שו' 31; **סוטה** כ א שו' 52 (בעי!);³¹⁰

²⁹⁷ להגהה ראה תש"ק, עמ' 78, ס' 124^a; עמ' 92, הע' 42.

²⁹⁸ להגהה ראה המקבילה בשביעית לה ע"א שו' 54 הרשומה לעיל בַּעַרְךָ.

²⁹⁹ ראה מבוא לנז"מ, עמ' 1300, הע' 3.

³⁰⁰ למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע בעון קומי ר'. ולמופע נוסף שנשתבש ראה מה שהערת

בערך "בעא (= הסתפק או הקשה או דרש וחקר והעלה)" לקידושין סא ע"ד שו' 14.

³⁰¹ תרגום: רצה ר' לחזור בו.

³⁰² ראה מה שהערת בערך "לא תחזור בד" לכתובות כה ע"ב שו' 52. ו"מיהדר" הוא לשון בבלי.

³⁰³ להגהה ראה פ"מ, ה רע"א, ד"ה בעא קומי; וק"ע, שם, ד"ה ה"ג בעא.

³⁰⁴ תרגום: שאלו.

³⁰⁵ ראה כ"ר, עמ' 292 ב שו' 19.

³⁰⁶ תרגום: שאלו לפניו; והפירוש בתענית: הקשו לפניו. כלומר, לפני החכם שנזכר קודם לכן.

****בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה)**

בעון קומי (!) ר' ע"ע בעון קומי ר'.

בעון קומי (!) ע"ע בעון קומי.

****בעון קומי ר' 311** ברכות ג ד ש' 54 (קומי!), ה ב ש' 18 (קומי!), יא ב ש' 31, יב ג ש' 38, יג ד ש' 15; פאה יו א ש' 27; דמאי כה ב ש' 60; כלאים כט ב ש' 48, לב ד ש' 10; שביעית לח ב ש' 40 (בעו, מיניה, מר'); תרומות מא ב ש' 44, מא ג ש' 35, מב א ש' 22, מג ג ש' 27, מה ג ש' 41, מז א ש' 44; מעשרות נא ב ש' 48 (צ"ל: בעא) 312; חלה נט ב ש' 58; שבת ה ד ש' 16, ו ג ש' 5, ח ב ש' 8, שם ש' 9, ט א ש' 12, ט ב ש' 53, יד א ש' 313, שם ש' 36, שם ש' 52, יו ד ש' 39; עירובין יט ג ש' 34, כ א ש' 11, כד א ש' 1 (קומי!), כד ב ש' 17; פסחים כט ב ש' 43, כט ד ש' 37; יומא לט א ש' 58, מב ג ש' 24; שקלים מח ג ש' 10, נ א ש' 57; סוכה נב א ש' 55, נב ג ש' 8, נג ג ש' 26, נד א ש' 7, שם ש' 29, נד ד ש' 27; ראש השנה נו ג ש' 1, שם ש' 6, נט ב ש' 50, שם ש' 58; ביצה סא ד ש' 54, סב א ש' 48; מגילה ע ב ש' 26, שם ש' 35, עב א ש' 16, עב ד ש' 38; מועד קטן פ ד ש' 27, פב א ש' 30, פג א ש' 54; יבמות ה ד ש' 5, יא ד ש' 27, שם ש' 28; כתובות ל ד ש' 39, לב ד ש' 48, לה ד ש' 62; נדרים לח ד ש' 54, מב ד ש' 2; גיטין מו א ש' 13; נזיר נה א ש' 51, נו ב ש' 46, נו ג ש' 7 (בעו); קידושין סג ב ש' 6, סד א ש' 40; בבא מציעא י א ש' 46 (בעו); בבא בתרא יו ד ש' 22; סנהדרין כז א ש' 2, לב ש' 62; עבודה זרה מא א ש' 33, מד ד ש' 45 (בעו, מר'), שם ש' 52 (מר'); נידה מט ד ש' 31451.

בעון קומי ר' ור' 315 שבת ה ד ש' 3.

****בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה) 316** ברכות ב ב ש' 12, ב ג ש' 9, ד ב ש' 11317, שם ש' 13, ד ג ש' 48, ה ב ש' 34, ה ד ש' 36, ז ב ש' 42, ט ב ש' 61,

307 ליברמן הגיה כאן "קומיה" — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 458, ד"ה אבל אנו. ואולם הלשון "קומי" עיקר.

308 כללתי מופע זה כאן, מכיוון שכך הוא הנוסח (כלומר, "קומי") בכ"ל, עמ' 414 ש' 27. אבל לא נתברר לי בפני מי שאלו. ואולי צריך לומר: קומי ר' פלוני. וצ"ע.

309 פירש אפשטיין: "לפני רבי יוחנן" (מבוא לנוה"מ, עמ' 251; ההדגשה במקור). וכן פירשו מכבר הק"ע והפ"מ, ג סוף ע"ב, ד"ה בעון קומי.

310 להגהה ראה כ"ר, עמ' 21א ש' 29.

311 תרגום: שאלו לפני ר'. ולעתים הפירוש: הקשו.

312 ראה כ"ר, עמ' 264א ש' 18.

313 לפירוש הסוגיא עיי' ירוכ"פ, עמ' 178, ד"ה היך ואילך; מבוא לנוה"מ, עמ' 1072, ד"ה ואף הירוש' ואילך. וצ"ע.

314 למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע: בעא קומי ר'; בעי קומי ר'. ולמופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בערך "בעון קומי" לעירובין כג ע"ד ש' 63.

315 תרגום: שאלו לפני ר' ור'.

316 תרגום: שואל. להוראה השנייה של המונח ראה לשון המגדל עוז בהלכות שקלים פ"ג ה"ה על "בעי" שבשקלים מו ע"ב ש' 46 הרשומה להלן בְּעֶרְד: "ולשון בעי כמו מקשה" (אהצו"ל, שקלים, עמ' 8, ד"ה מפני). ולהוראה האחרונה שלו, ראה לשון הרז"ף: "ולפעמים בל' החלט וענינו חקר והגה ועלה בידו

****בעי** (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה) (המשך) י א שו' 45, י ב שו' 30, י ג שו' 58, יא א שו' 60, יא ב שו' 33, שם שו' 35, יב א שו' 31, יב ג שו' 37, יג ג שו' 58; **פאה** טו א שו' 41, יו ב שו' 41, שם שו' 62, יו ד שו' 39, שם שו' 56, יז ב שו' 13, יז ד שו' 4, שם שו' 6, שם שו' 8, יח א שו' 50, שם שו' 56, יח ב שו' 58, יט ב שו' 47³¹⁸, כ א שו' 2, שם שו' 22, כ ב שו' 57, כ ד שו' 26, שם שו' 39, כא א שו' 3; **דמאי** כא ג שו' 42, כא ד שו' 14, שם שו' 16, שם שו' 42, כב ב שו' 1, כב ג שו' 5, שם שו' 23, שם שו' 24, שם שו' 26 (2x), כב ד שו' 3, שם שו' 8, שם שו' 12, כג א שו' 2, כג ג שו' 37, שם שו' 57, כד א שו' 10, שם שו' 31, כד ד שו' 8, שם שו' 9, שם שו' 22, שם שו' 26, כה ד שו' 12, שם שו' 43 (2x), כו א שו' 46, שם שו' 47, כו ג שו' 28; **כלאים** כז ב שו' 21, שם שו' 26, כז ד שו' 35, שם שו' 49, כח א שו' 53, כח ב שו' 19, כח ג שו' 36, שם שו' 49, כח ד שו' 46, שם שו' 59, כט ב שו' 20, שם שו' 35, כט ג שו' 11, שם שו' 13, שם שו' 18, ל א שו' 27, שם שו' 39, ל ב שו' 26, ל ג שו' 36, שם שו' 44, לא א שו' 37, שם שו' 38 (2x), לא ג שו' 25, שם שו' 33, לב ד שו' 37, שם שו' 39; **שביעית** לג א שו' 34, לג ב שו' 13, שם שו' 15, לג ג שו' 4, שם שו' 8, לג ד שו' 33, שם שו' 36, לד א שו' 61, לד ג שו' 16, לד ד שו' 22, שם שו' 41, לה ב שו' 60, לו א שו' 38, שם שו' 41, לו ג שו' 43, שם שו' 57, לו ד שו' 42, לז ב שו' 8, לח ד שו' 9, לט א שו' 21, שם שו' 23, לט ג שו' 36, לט ד שו' 35; **תרומות** מא א שו' 44, מב ב שו' 15, שם שו' 50, מא א שו' 21, מב א שו' 12, שם שו' 17, מב ב שו' 16, שם שו' 33, שם שו' 35, מג ג שו' 2, שם שו' 20, שם שו' 47, מג ד שו' 31, שם שו' 49, מד ד שו' 19, מה ב שו' 26, שם שו' 58, מו ג שו' 33, שם שו' 35, שם שו' 39, מז ב שו' 44, מז ג שו' 52, מח א שו' 10; **מעשרות** מח ד שו' 48, שם שו' 50, מט א שו' 2, שם שו' 37, שם שו' 46, מט ב שו' 10, מט ג שו' 46, מט ד שו' 1, שם שו' 58, נ א שו' 3, נ ג שו' 25, שם שו' 36, שם שו' 37, שם שו' 42, נ ד שו' 1, שם שו' 38, נא ב שו' 7, שם שו' 78³¹⁹, שם שו' 17, נא ד שו' 31, נב א שו' 20, שם שו' 35; **מעשר שני** נב ג שו' 43, נב ד שו' 16, נג ב שו' 46, נג ג שו' 3, שם שו' 28, נד ב שו' 3, שם שו' 4, שם שו' 24, שם שו' 57, שם שו' 63, נד ד שו' 19, שם שו' 23, שם שו' 46, שם שו' 62, נה א שו' 5, שם שו' 31, נה ב שו' 41, נה ד שו' 26, שם שו' 32, נו א שו' 46; **חלה** נז ב שו' 47, נז ד שו' 11 (צ"ל: +קומי ר')³²⁰, שם שו' 24, נח א שו' 32, נח ג שו' 24, שם שו' 37, נט ג שו' 2, נט ד שו' 16, שם שו' 36, שם שו' 44, ס א שו' 18, שם שו' 30; **ערלה** ס ד שו' 2,

דין או מאמר זה" (מבוה"י, ט ע"ב, ערך בעא, בעי, אות ב). וראה עוד: רשימת הרש"ס, ערך בעי (עמ' 18 — המספור שליו); ערכי מדרש אמוראים, עמ' 158, ערך בעא, גינצבורג, פירוש, א, מבוא, ריש עמ' מג, ד"ה ויש מקומות; עמ' 17, ד"ה והנה; תוכפ"ש, בבא קמא, עמ' 94, הע' 15, שם, בבא בתרא, עמ' 407, הע' 5. ועיין הר"ש אברמסון ז"ל, כללי התלמוד, עמ' 16, סי' ג.

³¹⁷ ראה גינצבורג, פירוש, א, עמ' 237, ד"ה ר' יוס'.

³¹⁸ יש לגרוס כאן "בעי" אחרי "רבי יונה" — ראה מהד' לונץ, לג ע"ב שו' 14.

³¹⁹ עיין בפ"מ, יט ע"א, [ה"א], ד"ה אילו אפשר; וברש"ס, נז ע"א, ד"ה ומשני אילו אפשר. וראה

עוד מבוואות לסה"א, עמ' 465, הע' 2. ואני מסופק כאן בגירסא ובפירוש, וצ"ע.

³²⁰ ההגהה שלי, שכך מתחייב מן ההמשך: "אמר ליה אוף אנא סבר כן" (שם, שו' 2).

***בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה) (המשך)

*****בעי** (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה) (המשך) שם ש' 23, שם ש' 37, שם ש' 61, סא א ש' 26, סא ב ש' 25, שם ש' 45, שם ש' 58, סא ד ש' 10, סב א ש' 43, סב ב ש' 4, שם ש' 44, סב ג ש' 21, סב ב ש' 3, שם ש' 8; **ביכורים** סג ד ש' 15, שם ש' 21, סד א ש' 13, שם ש' 60, סד ב ש' 4, סה ג ש' 6, שם ש' 18, סה ד ש' 27, שם ש' 29, שם ש' 33; **שבת** ב ב ש' 36, ב ג ש' 40, שם ש' 49, ב ד ש' 12, שם ש' 17, שם ש' 25, ג ד ש' 19, שם ש' 47, ד ב ש' 10, שם ש' 15, שם ש' 23, ד ג ש' 20, ד ד ש' 20, ה א ש' 18, ו ב ש' 32, ו ד ש' 29, ז ב ש' 9, ז ד ש' 10, ח א ש' 32143, י א ש' 38, י ב ש' 9, שם ש' 28, שם ש' 44, שם ש' 62, י ד ש' 35, שם ש' 41, שם ש' 43, יא ב ש' 41, שם ש' 56, שם ש' 58, יב א ש' 41, יב ב ש' 47, יב ג ש' 17, שם ש' 19, שם ש' 22, יב ד ש' 6, יג א ש' 22, יג ב ש' 3, שם ש' 13, יג ד ש' 19, יד ב ש' 6, שם ש' 8, שם ש' 11, יד ד ש' 38, שם ש' 57, יז א ש' 50; **עירובין** יח ד ש' 3, שם ש' 17 (בשם:),³²² שם ש' 48, שם ש' 51, יט ב ש' 47, יט ג ש' 20, שם ש' 59, כ ב ש' 34, שם ש' 53, שם ש' 54, כ ד ש' 7, שם ש' 15, שם ש' 34, שם ש' 35, שם ש' 43, כא א ש' 60, שם ש' 62, כא ב ש' 15, שם ש' 42, כא ד ש' 11, שם ש' 52, כב ג ש' 49 (ו'), כב ד ש' 29, כג א ש' 4, שם ש' 17, כג ב ש' 23, כג ג ש' 34, שם ש' 42, שם ש' 62, כג ד ש' 57, כד ב ש' 39, שם ש' 52, כד ג ש' 19, שם ש' 40, כה א ש' 27, כו ב ש' 37, שם ש' 54; **פסחים** כז א ש' 38, כז ב ש' 8, שם ש' 11, כח ד ש' 27, שם ש' 50, כט א ש' 50, שם ש' 56, כט ב ש' 28, שם ש' 33, ל א ש' 54, שם ש' 61, ל ב ש' 49, ל ג ש' 57, לא ד ש' 24, לג ב ש' 17, לד א ש' 51, לד ב ש' 50, לד ד ש' 52, לה ב ש' 11, שם ש' 13, שם ש' 53, שם ש' 63, לה ג ש' 7, לה ד ש' 45, שם ש' 48, לו א ש' 6, לז א ש' 8; **יומא** לח ב ש' 44, לט א ש' 20, לט ב ש' 43, לט ד ש' 38, שם ש' 53, שם ש' 56, מא א ש' 8, מג א ש' 29, שם ש' 31, מד א ש' 11, שם ש' 50, מד ב ש' 3, מה א ש' 34, מה ג ש' 18; **שקלים** מו ב ש' 41, שם ש' 46, מח א ש' 61, נ ב ש' 26, נ ד ש' 19 (+מימרו:),³²³ שם ש' 32, שם ש' 36; **סוכה** נא ד ש' 28, שם ש' 52, שם ש' 58, נב א ש' 2, שם ש' 23, שם ש' 42, נג א ש' 46, נג ג ש' 36, שם ש' 39, נג ד ש' 25, שם ש' 53, שם ש' 54, נד א ש' 6, נד ב ש' 46, נה ג ש' 20; **ראש השנה** נו ג ש' 13, שם ש' 43, שם ש' 63, שם ש' 64, נז א ש' 45, שם ש' 56, נז ג ש' 29, נח ד ש' 29, נט א ש' 15, נט ב ש' 37, נט ג ש' 31; **ביצה** ס א ש' 17, שם ש' 36, שם ש' 58, ס ב ש' 5, שם ש' 48, שם ש' 62, ס ג ש' 56, ס ד ש' 29, שם ש' 30, שם ש' 47, סא ב ש' 37, סא ד ש' 3, סב א ש' 29, שם ש' 40,

³²¹ רשמתי מופע זה והמקביל שלו להלן יבמות יב ע"ד ש' 10 לפי שיטת ליברמן וירוק"פ, עמ' 105, ד"ה ושמע). אבל לשיטת אפשטיין (מבואות לסה"א, עמ' 509, הע' 13, פירוש "בעי" כאן — חפץ, ואינו מונח.

³²² להגהה ראה ירוק"פ, עמ' 225, ד"ה רב נחמן.

³²³ ההגהה על פי שרי"ר, עמ' 139 ש' 23. וכן הוא בשקלים הנספחת לבבלי, יא ע"ג ש' 41. וכן נמחק "מימר" בגליונות הרש"ל, טופס א'.

****בעי** (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה) (המשך) שם ש' 49, סב ב ש' 47, סב ג ש' 7; **תענית** סח ג ש' 44; **מגילה** ע א ש' 16, ע ד ש' 28, עא א ש' 47, עא ב ש' 6, שם ש' 9 (2x), עב א ש' 15, עב ג ש' 55, עב ד ש' 27, שם ש' 29, עג א ש' 48, שם ש' 49, עג ב ש' 3, שם ש' 4, שם ש' 10, עג ג ש' 27, עד א ש' 24, עד ב ש' 6, שם ש' 9, עה א ש' 7, עה ב ש' 47; **חגיגה** עה ד ש' 43, עו א ש' 52, עו ב ש' 14, עו ג ש' 7, עו ד ש' 45, עה ג ש' 12, עט א ש' 27, שם ש' 41, שם ש' 49, עט ב ש' 52; **מועד קטן** פ א ש' 50, פ ב ש' 5, פב א ש' 10, פב ב ש' 34, פב ד ש' 19; **יבמות** ב ג ש' 30, שם ש' 51, ב ד ש' 12, ג א ש' 20, שם ש' 23, ג ג ש' 42, שם ש' 45, שם ש' 47, שם ש' 48 (ובעין), ג ד ש' 63, ד א ש' 44, ד ג ש' 18, ד ד ש' 64, ה א ש' 26, ה ג ש' 7, ו א ש' 31, ו ד ש' 47, ז ב ש' 48, ח א ש' 41, ח ג ש' 51, ח ד ש' 44, שם ש' 47, ט ג ש' 39, שם ש' 44, שם ש' 45, יא ב ש' 39, שם ש' 43, יב א ש' 62, יב ב ש' 7, שם ש' 12, שם ש' 15, יב ד ש' 10, שם ש' 23, שם ש' 64, יג ד ש' 32454, יד א ש' 38, שם ש' 51, יד ד ש' 3, טו א ש' 30; **סוטה** יו ג ש' 29, יז א ש' 20, יז ד ש' 43, יח א ש' 54, יט ב ש' 10, שם ש' 14, שם ש' 57, יט ג ש' 25, כ ד ש' 47, כא א ש' 8, שם ש' 10, כב א ש' 16, כב ב ש' 35, שם ש' 46, כג ד ש' 45; **כתובות** כה א ש' 41, כה ג ש' 36, כה ד ש' 1, כו ד ש' 56, כז ד ש' 42, לד ש' 26, לד ב ש' 14, לה ד ש' 3257, שם ש' 27, שם ש' 37, שם ש' 46, לו א ש' 6; **נדרים** לו ג ש' 42, שם ש' 46, לו ד ש' 17, שם ש' 19, שם ש' 52, לז א ש' 1, שם ש' 8, לז ב ש' 36, לח ג ש' 17, שם ש' 19, שם ש' 20, שם ש' 21, שם ש' 31, שם ש' 38, לח ד ש' 59, לט ב ש' 42, לט ד ש' 4, שם ש' 7, מ ג ש' 10, שם ש' 30, מא א ש' 15, שם ש' 17, מא ב ש' 32, מב ד ש' 55; **גיטין** מג ב ש' 43, מג ג ש' 21, שם ש' 45, מג ד ש' 19, שם ש' 20, מד א ש' 33, שם ש' 37, שם ש' 41, מד ב ש' 27, שם ש' 32, שם ש' 48, שם ש' 54, שם ש' 55, מה א ש' 63, מה ב ש' 13, מו ג ש' 46, מז א ש' 11, שם ש' 55, שם ש' 62, מז ג ש' 3, שם ש' 22, שם ש' 25, מז ד ש' 33, מח ג ש' 37, שם ש' 55, מט ב ש' 38, מט ג ש' 4, מט ד ש' 23, נ א ש' 45, נ ב ש' 25; **נזיר** נא ב ש' 25, שם ש' 55, נא ג ש' 40, נב א ש' 15, שם ש' 36, שם ש' 56, נב ג ש' 52, נב ד ש' 24, שם ש' 33, נב ב ש' 30, נג ד ש' 40, נד ד ש' 22, שם ש' 39, נה א ש' 32663, נה ב ש' 11, נה ג ש' 46, שם ש' 57, נו ב ש' 36, שם ש' 44, נו ג ש' 11, שם ש' 29, שם ש' 34, שם ש' 39, שם ש' 45, נז ב ש' 20, שם ש' 27, נז ג ש' 11; **קידושין** נט ג ש' 14, שם ש' 18 (+קומי!) 327, ס ב ש' 18, ס ד ש' 21, סג א ש' 9; **בבא קמא** ב ב ש' 4, שם ש' 9, ב ד ש' 49, ג ד ש' 25, שם ש' 55, ה א ש' 19, ה ג ש' 36, ו א ש' 16, ו ב ש' 20, שם ש' 38; **בבא מציעא** ט א ש' 50, ט ב ש' 22, י ג ש' 10, שם ש' 12,

324 יש לגרוס כאן "בעי" אחרי "רבי יודן", עי"ש.

325 ראה מבוא לנחה"מ, ריש עמ' 67, ד"ה ירוש'; שם, הע' 5.

326 ראה מבוא לנחה"מ, עמ' 309, סוף הע' 4 [עמ' 308].

327 ההגהה על פי המקבילה ביבמות יא ע"ב ש' 39 — ראה כ"ץ, ב, עמ' 45, הע' 9.

****בעי** (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה) (המשך) יא ד ש' 17, שם ש' 19;
בבא בתרא יו ד ש' 32, יז ד ש' 2; **סנהדרין** יח א ש' 25, יח ב ש' 32⁸⁵⁴, יט א ש' 62,
 כא א ש' 21, כא ב ש' 50, שם ש' 61, כא ד ש' 17, כב ב ש' 21, כד ד ש' 52, כה א
 ש' 34, שם ש' 35, כו ב ש' 16, שם ש' 44, שם ש' 53, שם ש' 59, כט ד ש' 6; **שבועות**
 לב ד ש' 50, לג א ש' 60, לג ב ש' 3, לג ג ש' 9, שם ש' 52, לג ד ש' 50, שם ש' 55,
 שם ש' 58, לד ב ש' 40, לד ג ש' 14, שם ש' 20, שם ש' 22, לד ד ש' 10 (2x), לה ג
 ש' 34, שם ש' 37, שם ש' 40, לו א ש' 53, לו ב ש' 2, שם ש' 5, שם ש' 8, שם ש' 22,
 שם ש' 31, שם ש' 34 (2x), לז ד ש' 4, לח א ש' 22, לח ב ש' 37, לח ג ש' 7, שם
 ש' 32, לח ד ש' 4, שם ש' 34, שם ש' 41, שם ש' 53; **עבודה זרה** לט ג ש' 22, לט ד
 ש' 5, שם ש' 7, שם ש' 41, מ א ש' 37, מ ג ש' 3, שם ש' 11, שם שם (בעימשיבין;
 וצ"ל: בעי משיבין), מ ד ש' 40, שם ש' 59, מא ג ש' 13, שם ש' 26, שם ש' 30, שם
 ש' 57, מא ד ש' 51, מב א ש' 12, שם ש' 21, מג ד ש' 49, מד א ש' 58, מד ב ש' 9,
 מד ג ש' 55, מד ד ש' 54, מה א ש' 32, מה ב ש' 16; **הוריות** מו א ש' 31, מו ב ש' 27,
 מו ד ש' 36, שם ש' 55, מח א ש' 33, מח ג ש' 6; **נדה** מח ד ש' 32, מט א ש' 11,
 מט ב ש' 6, מט ג ש' 19, שם ש' 45, נ א ש' 13, נ ג ש' 40, שם ש' 32⁹⁵⁹.

בעי (!) ע"ע: בעי (= מבקשים לדון ולפרש); בעיין (= מסתפקים או מקשים או דורשים
 וחוקרים ומעלים). ועיין עוד ערך: אין כיני; אלא כיני; אמר קומי ר'; אתא ר' בשם ר'.

בעי (!) דא אמנותא (!) ע"ע בעייתא דא מילתא.

בעי למיקם על הדין טעמא³³⁰ **שביעית** לח ב ש' 7, שם ש' 10. ועיין עוד ערך מיקום
 על הדין טעמ'.

בעי מדמתה ל... ולא דמיא³³¹ **יומא** מא ג ש' 32.

בעי מימר (!) ע"ע בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה).

***בעי (!) מימר פנסטה (!) ולא אשכח, ומר הדא הילכתה תינייתא**³³² **בבא בתרא**
 יו א ש' 27 (צ"ל: אתא בעי, צ"ל: פנסטה)³³³.

בע"י (!) מתניתא ע"ע כיני מתניתא.

³²⁸ פירש אפשטיין כאן: "תמה" (מחקרים, ב, א, עמ' 324, ד"ה אבל; מבוא לנוה"מ, עמ' 963, סד"ה וברייתא; ולמופע הקודם עיין שם, עמ' 738, הע' 2).

³²⁹ למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע בעו (= הסתפקו או הקשו). וישנו מופע נוסף בכ"ל, בעירובין עמ' 389 ש' 20, והוא שייך לד"ו יח ע"ד ש' 17, ונמחק בטעות על ידי המגיה — ראה ירוכ"פ, עמ' 225, ד"ה רב נחמן. ואפשטיין הוסיף מדעתו עוד מופע בנזיר נא ע"א ש' 38 — ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 717, ד"ה אחריו.

³³⁰ תרגום: רוצה (כלומר, ברצותו, עי"ש) לעמוד על הטעם הזה.

³³¹ תרגום: רוצה לדמות אותה ל... ולא דוקמה.

³³² תרגום (אחרי ההגהות): [התנא] בא [כשהוא] מבקש לומר את כל הדרכים ולא מצא, ואמר את

ההלכה הזאת השנייה. ולפירוש העניין ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 213, ש' 26.

³³³ ההגהות על פי כ"א, עמ' 99 ש' 26 (ושם: "אתה בעי"; אבל הכתיב באל"ף — "אתא" — הוא הרווח בד"ו במילה זו).

בעי (!) נישמענינה מן הדא ע"ע בעיי מישמענינה מן הדא.

בעי (!) קומוי ע"ע בעון קומוי.

בעי קומוי (!) ר' ע"ע בעי קומי ר'.

בעי קומי (!) ע"ע בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה).

****בעי קומי ר'**³³⁴ **ברכות** ו ג ש' 36 (קומוי!), ו ד ש' 10! (צ"ל: בעון)³³⁵, ח ג ש' 37; **פאה** יז ג ש' 39, כ ב ש' 45, שם ש' 51! (ל"ג בעי)³³⁶, כ ג ש' 12, כ ד ש' 35; **דמאי** כ ב ש' 13; **כלאים** ל ג ש' 9; **מעשרות** מט ב ש' 23, נא ד ש' 59; **ערלה** ס ג ב ש' 34; **שבת** ח א ש' 52, יו ב ש' 43; **עירובין** כו ג ש' 7; **סוכה** נד א ש' 4; **ראש השנה** נט א ש' 11; **יבמות** ח ג ש' 42 (קמיו!)³³⁷, יד א ש' 15, טו ד ש' 20, יו ב ש' 9; **סוטה** יט ב ש' 21, שם ש' 29, שם ש' 52; **כתובות** ל א ש' 57; **נדרים** מ ד ש' 56, מא א ש' 36, מא ד ש' 59; **גיטין** מד ב ש' 40, מה ג ש' 42, מז א ש' 45, מז ג ש' 19, מז ד ש' 50, נ ג ש' 16, נ ד ש' 20; **נזיר** נב א ש' 34; **קידושין** סד ב ש' 3384; **בבא קמא** ד ג ש' 37; **בבא בתרא** טו א ש' 40; **סנהדרין** יח ב ש' 23; **שבועות** לז א ש' 7 (קמיו!)³³⁹; **עבודה זרה** מה א ש' 24³⁴⁰ (נראה לי שצ"ל בכולם: בעא)³⁴¹.

בעי קמי (!) ר' ע"ע בעי קומי ר'.

בעי (!) ר' **שבת** ד ב ש' 17; **סוטה** כא ד ש' 10; **עבודה זרה** מג א ש' 59 (צ"ל בכולם: בשם)³⁴².

בעי ר' מיבדקוניה (!) ע"ע בעי ר' מיבדקוניה.

בעי ר' מיבדקוניה³⁴³ **נדרים** לז ב ש' 40 (מיבדקוניה!); **שבועות** לד ד ש' 14.

בעיא דא מילתא ע"ע בעייתא דא מילתא.

בעיא הדא מילתא ע"ע בעייתא דא מילתא.

³³⁴ תרגום: שואל לפני ר'. ולפי מה שהגהתי בסוף הערך: שאל לפני ר'. והפירוש לעתים רחוקות: הקשה.

³³⁵ ראה כ"ר, עמ' 63 ב ש' 42. וראה עוד קו"א, שר"ר, עמ' 322, ס' צז. ושלא כגינצבורג, פירושים, ב, ריש עמ' 290, ד"ה בעי.

³³⁶ ראה מבוא לנ"ה"מ, עמ' 303, ד"ה ואמנם; שם, הע' 1. וראה עוד אהצו"י, סוף עמ' 65, ד"ה ר' ביבי. והלשון כאן: "ר' ביבי אמר בעי קומי רבי זעירא בשם ר' לעזר", וצריך לומר: ר' ביבי אמר קומי וכו'.

³³⁷ להגהה ראה מה שהערתי להלן, לשבועות לז ע"א ש' 7.

³³⁸ ראה תוכפ"ש, קידושין, עמ' 941, הע' 8.

³³⁹ לתיקון "קמי" ל"קומי" ראה מבוא לנ"ה"מ, עמ' 227, ד"ה משנת. והוא הדין ליבמות ח ע"ג ש' 42 הרשום לעיל.

³⁴⁰ למופע נוסף שנשתבש ע"ע בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה).

³⁴¹ ואולם היימנס סבור ש"בעי" משמש גם במשמעות "בעא", כלומר כעבר נסתר — ראה היימנס, עמ' 102, ס' 2; עמ' 104, ד"ה נסתר. וצ"ע.

³⁴² להגהה בשבת ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 60, ד"ה אתא; ולהגהה בסוטה ראה על הירושלמי, עמ' 72,

הע' 88; וההגהה בעבודה זרה על פי המקבילה בשבת יא ע"ד ש' 26.

³⁴³ תרגום: רצה ר' לבדוק אותו.

בעיי (= מבקשים לדון ולפרש)

בעיי (= מבקשים לדון ולפרש)³⁴⁴ **שבת י ד ש'** 36; **סוטה כג ד ש'** 35 (בעיין); **נדרים מא א ש'** 2; **גיטין מו ג ש'** 15 (בענן; וצ"ל: בעיין); **קידושין סד ב ש'** 64; **שבועות לב ד ש'** 6, **לד א ש'** 21; **הוריות מו ד ש'** 6 (בעי!).

³⁴⁴ כללתי את כל המופעים האלה כאן לפי שהערכים שבהם הם מופיעים הם בעלי מבנה דומה. ע"ע: אנן בעיי... ואת אמר... (הסיפא בתמיהה) עד אנן בעיין... ואתון מייתו ליה (!)... (הסיפא בתמיהה). גם המופע שבשבועות לב ע"ד ש' 6 (ע"ע ונן בעיי [בתמיהה]) זהה לרישא של שאר הערכים. אשר לפירוש "בעיין" בערכים האלה, התלבטתי בו הרבה. לפי שיש ערכים שאפשר לפרש את המונח הזה בהם — שואלים. כך הוא במופע הראשון שבערך הראשון (שבת י ע"ד ש' 36), לפי שבא לעיל מיניה: "ר' ירמיה בעי ניהא יצטרפו למושב שכן שוו למושב בטפח בהיסק מניין" (שם, ש' 35). וכך ניתן לפרש בשופי גם בערך הרביעי (סוטה כג ע"ד ש' 36-35), לפי שבא לעיל מיניה: "חד סב שאל לרבנין דקיסרין עריפתה מהו שתטהר טריפתה מטומאתה" (שם, ש' 34). כך ניתן לפרש גם במופע השני שבערך הראשון (גיטין מו ע"ג ש' 15), גם אם אולי בדוחק מה, לפי שבא לעיל מיניה בלשון קושיא: "כרמו פרט להקדש. מה אנן קיימין" וכו' (שם, ש' 11). אבל הפ"מ פירש שם: "הא בקרקע הקדש אנן עוסקין" וכו' (כו ע"א, ד"ה אנן בעינן), והק"ע לא פירש. גם בערך השני (נדרים מא ע"א ש' 2-3 = קידושין סד ע"ב ש' 64) ניתן לפרש כך (כלומר, שואלים) בדוחק מה. כלומר, שהקושיא חוזרת על משנתנו ששנתה: "עד לפני הפסח ר"מ או' עד שיגיע ר' יוסי אומר עד שיצא" (נדרים פ"ח מ"ג). כלומר, שהמשנה שואלת מה הדין בנודר "עד לפני הפסח", ומביאה על זה מחלוקת ר' מאיר ור' יוסי. אבל הפ"מ פירש שם: "כלומר **אנו רוצין** לפרש לפני הפסח דקאמר התנא ובמאי פליגי" (נדרים, כז ע"א, [ה"ב], ד"ה אנן בעיין), והק"ע לא פירש גם שם את הלשון "בעיין". אשר לערך השלישי (שבועות לד ע"א ש' 21 = הוריות מו ע"ד ש' 6-7), הפ"מ פירש גם שם: "אנחנו **רוצים** לידע הטעם בנכנסין עצמן" וכו' (שבועות יא ע"א, ה"ד, ד"ה אנן בעיין). אבל יתכן לפרש: שואלים, כלומר, שואלים את טעם ההלכה ב"נכנסין", ע"ש. אשר לערך "ונן בעיי (בתמיהה)" (שבועות לב ע"ד ש' 6), הפ"מ פירש שם: "כלומר והיכי **מצין** לאוקמי כר"ע" וכו' (ב ע"א, ד"ה ואנן בעיין). וניתן לפרש לשיטתו גם כאן "בעיין" — רוצים, מבקשים. אמנם גם שם ניתן לפרש אותו מלשון שאלה (או קושיא), לפי שבא לעיל מיניה: "ר' חגי בעא קומי רבי יוסי. ולמה לי כרבי ישמעאל ואפי' כרבי עקיבה אתייה היא" (שם, ש' 3), אבל פירוש הפ"מ נראה יותר. ואמנם, בסנהדרין, בסיפור עכן, אומר לו יהושע לעכן בסגנון דומה לשני הערכים הראשונים: "מה אנא בעי מינך חדא ואת אמרת לי תרת" (כנ ע"ב ש' 38). כלומר, אני מבקש ממך הודאה בחרם אחד — חרם יריחו, ואתה אומר לי שתי הודאות — גם בחרם מדיין (ע"ש). כיוצא בזה באסתר רבה: "אנן בעיין עשרים ותימר ל"ב" (א, ה, ג ע"ב). כלומר, אנו מבקשים עשרים איפרכיות החסרות ממניין האיפרכיות של אחאב, ואתה אומר "שלישים ושנים"?!" והוא לשון הפסוק: "ובן הדד מלך ארם קבץ את כל חילו ושלישים ושנים מלך אתו" (מלכים א, כ, א), ע"ש. הרי לנו מבנים זהים לשני הערכים הראשונים הנידונים כאן, שמירוש "בעי" ו"בעיין" בהם בבירור — רוצה, מבקש; רוצים, מבקשים (בהתאמה). והוא הדין לשני הערכים האחרונים. והוא פירוש המילה "בעיין" במקומות אחרים בירושלמי — ראה למשל: "למחר אתון בעיין מיעול גביה" (ברכות ו ע"א ש' 24); "אתון בעיין מיזקפניה" (שם, ו ע"ב ש' 13); "מן ההוא אילנא אנן בעיין" (פאה כ ע"א ש' 54); "אנן בעיין תיתין לן ההוא ירחא דעיבורא" (יבמות ו ע"ב ש' 41); "בעיין לך ולא משכחין לך" (בבא בתרא יג ע"ב ש' 47). ועיין עוד במונח "הוון בעי מימר". ולכן נראה לי עדיף לפרש "בעיין" בכל המופעים האלה — מבקשים, כלומר, רוצים לדון ולפרש. והרי גם המשמעות "שואל" של "בעי" נגזרת מן המשמעות הבסיסית הזאת — ראה מה שהערתי להלן בראש ערך "בעיין דא מילתא". ועדיין צ"ע.

בעיי (= מסתפקים או מקשים או דורשים וחוקרים ומעלים)

בעיי (= מסתפקים או מקשים או דורשים וחוקרים ומעלים) ע"ע בעיין (= מסתפקים או מקשים או דורשים וחוקרים ומעלים).

בעיי מישמעניה מן הדא³⁴⁵ כתובות לא ד שו' 3 (משמעו!); גיטין מו ג שו' 53 (בעי, נישמעניה); קידושין סב ד שו' 26.

בעיי משמע (!) מן הדא ע"ע בעיי מישמעניה מן הדא.

בעייא דא מילתא³⁴⁶ שבת ט ב שו' 55 (בעיא), י ב שו' 40, יז ג שו' 40, שם שו' 42, שם שו' 57 (בעיא); ביצה ס ד שו' 59 (בעיא, הדא); כתובות כח ד שו' 26 (בעי, אמנותא!);³⁴⁷ סנהדרין ל ג שו' 45 (בעיא, הדא).

בעיין (= מבקשים לדון ולפרש) ע"ע בעיי (= מבקשים לדון ולפרש).

בעיין (= מסתפקים או מקשים או דורשים וחוקרים ומעלים)³⁴⁸ שביעית לט ב שו' 37; תרומות מז א שו' 30, מח א שו' 34⁹⁴; מעשרות נא ג שו' 54 (בעיי); מעשר שני נג ב שו' 59; חלה נז ב שו' 29; ערלה סא א שו' 33 (בעיי); שבת ו ב שו' 33 (בעי, וצ"ל: בעיי)³⁵⁰, יד א שו' 14; פסחים ל א שו' 38, שם שו' 52 (בעיי), לב ב שו' 41; יומא מג א שו' 30 (בעיי); סוכה נג א שו' 45 (בעיי); יבמות יד א שו' 47 (בעיי); נדרים מ ב שו' 47 (בעיי). **בעיין קומוי**³⁵¹ כתובות לא ג שו' 18.

³⁴⁵ תרגום: רוצים לשמוע (כלומר, ללמוד) אותה מן [הברייתא] הזאת.

³⁴⁶ תרגום: הדבר הזה מסופק. כלומר, נשאל ולא נפטר. תרגום מילולי של "בעי" — מתבקשת. כך מתרגם המתרגם האנונימי של הספר הלכות פסוקות: "איבעיא להו" — "נתבקשה להם", "בעי מיניה" — "בקשו חכמים" (ראה מכתב שז"ח הלבשרטס, הלכות ראו, מהד' א"ל שלאסברג, ד"צ ירושלים תשכ"ז, סוף עמ' II, ועמ' III). לתרגום אחר של "איבעיא להו" המתבסס על משמעות אחרת של השורש "בעי" ראה אברמסון, רשב"ה, עמ' 164, ערך איבעיא להו (ושם: "ויש לומר (בדיוק) הצטרכו לשאלה זאת").

³⁴⁷ להגהות ראה: שתא"י, עמ' 384, ד"ה בעי; על הירושלמי, עמ' 31, ד"ה בעי דא (והניח שם "בעי" ללא הגהה).

³⁴⁸ תרגום: שואלים.

³⁴⁹ לא תיקנתי כאן "בעא", אף על פי שהאומר הוא לכאורה אחד, לפי שבכ"ר הנוסח הוא: "ר' בון (בין?) ורכון (!) בעיין" (עמ' 247 א שו' 31), כלומר, שהיו שם שני שואלים: ר' בון ור' בון. ועל ר' בון ור' בון ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 242, ד"ה ר' בון. וראה עוד מה שצינתי להלן, ערך "רבנין", בהערה לכלאים כט ע"ב שו' 48. ונראה לי ברור שהאחד מהם הוא ר' בון בר חייה הרגיל לשאול מר' זעירא רבו (ראה אוצר השמות, עמ' 40 ואילך, ערך רבי אבון... ברבי חייה), ואילו השני ספק אם הוא ר' בון סתם, כלומר, רבין נחותא, או ר' בון בר כהנא. ושני חכמים אלה היו מצויים יותר אצל ר' אילא — ראה אוצר השמות, עמ' 15 ואילך, ערך אבא בר כהנא וכו'; עמ' 35 ואילך, ערך אבון וכו'. וראה: "אמר רב נחמן בר יצחק אנה לא רבי אבין ברבי חייה ולא רבי אבין בר כהנא אלא רבי אבין סתם" (בבלי קידושין מד סע"א), "מתקיף לה ר' אבין בר חייה ואיתימא ר' אבין בר כהנא" (זבחים ט ע"א; וראה ירושלמי נזיקין, ריש עמ' 161, שו' 123). וראה עוד אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 219, ד"ה בבבלי, בערך ר' אבון (אבין, בון) בר חייה [עמ' 218]; עמ' 352, ערך רבין (ר' אבין, ר' בון). וצ"ע.

³⁵⁰ טעם ההגהה הוא שהנושא הוא "חברייא", עי"ש.

³⁵¹ תרגום: שואלים לפניו.

בפירוש שמעתנה מן ר' או מן שיטתיה

בעיין קומי ר' ³⁵² ברכות ח ב שו' ³⁵³.

בעימשיבין (!) ע"ע: בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה); משיבין.

בעין (!) ע"ע בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה).

בעיתה ע"ע אנא בעיתה.

בעיתון (!) למיקשייה, איקשון על הדא דתני ר' הושעיה ³⁵⁴ תרומות מג ג שו' 31 (צ"ל: אין בעיתון) ³⁵⁵.

בעל אגדה הוריות מח ג שו' 19, שם שו' 30.

בעל השמועה שבת ג א שו' 37; שקלים מז א שו' 34 (שמועה!); קידושין סא א שו' 55.

בעל התלמוד הוריות מח ג שו' 19, שם שו' 31.

בעל שמועה (!) ע"ע בעל השמועה.

*בעלי לשונות בבא בתרא יו ג שו' 15.

בעניינו (!) ע"ע כעניינו.

בענן (!) ע"ע בעיי (= מבקשים לדון ולפרש).

בפירוש הכין אתאמרת ³⁵⁶ נידה מט ג שו' 13.

בפירוש פליגי (!) ע"ע בפירוש פליגי.

**בפירוש פליגי ³⁵⁷ ברכות ד ב שו' 21; פאה יט ב שו' 30; תענית סט ב שו' 56; כתובות לד א שו' 3; נזיר נב ג שו' 43; בבא קמא ד ב שו' 4 (פליגי!); בבא מציעא י ג שו' 4 (פליגי!).

בפירוש שמעת מר' או ממילתיה ³⁵⁸ שבועות לו ג שו' 18.

בפירוש שמעתנה מן דר', או בערלה הויתון קיימין ואתדכרת הדא מילתא ³⁵⁹

ביכורין ואמר ³⁶⁰ ערלה ס ד שו' 49.

בפירוש שמעתנה מן ר' או מן שיטתיה ³⁶¹ ערלה סא א שו' 48.

³⁵² תרגום: שואלים לפני ר'. ולפי הנוסח שהבאתי בהערה הבאה: שאלו לפני ר'.

³⁵³ הנוסח בפסקי הרי"ד לברכות, בית נתן, וינה 1854, מד ע"ב [= פסקי הרי"ד למסכתות ברכות

ושבת, מהד' וורטהיימר וליס, ירושלים תשכ"ד, ריש עמ' נג]: "בעון" (אהצו"י, עמ' 111, ד"ה שמעון).

³⁵⁴ תרגום (אחרי ההגהה): אם רציתם להקשות, הקשו על [הברייתא] הזאת ששונה ר' הושעיא.

ויתכן שהצורה "בעיתון" היא צורה מורכבת מן "בעיי אתון", ואם כך הוא, יהיה תרגומה: רוצים אתם. וצ"ע.

³⁵⁵ ההגהה על פי כ"ר, עמ' 227 א שו' 2.

³⁵⁶ תרגום: כך נאמרה בפירוש.

³⁵⁷ תרגום: חלוקים בפירוש.

³⁵⁸ תרגום: שמעת מר' בפירוש או מן כלל דבריו.

³⁵⁹ בכ"ר: "ואתת כהדה מילתא" (עמ' 297 א שו' 1). ולעצם העניין, אין הבדל בין שתי הגירסאות.

³⁶⁰ תרגום: שמעת אותה מר' בפירוש, או ב[מסכת] ערלה הייתם עומדים (כלומר, עוסקים) ונזכר

הדבר הזה ב[הלכות] ביכורים ואמר.

³⁶¹ תרגום: שמעת אותה מר' בפירוש או מן כלל שיטתו? וראה מבוה"י, יד רע"ב, ערך בפירוש שמעת

מן פלוני או מן שיטתיה.

בפירוש תני לה ר' חייא³⁶² יומא לט ד שו' 3.
 בפלגות פומך³⁶³ פסחים לב ג שו' 37.
 בפלוגתא (!) דר' ודר' ע"ע תפלוגתא דר' ור'.
 בפני (!) ע"ע מפני.
 בפסוק אחד ע"ע ושלשתן בפסוק אחד.
 בפרט (!) יבמות טו א שו' 45; סנהדרין כב ד שו' 20 (צ"ל בשניהם: בפורט)³⁶⁴.
 בפרשת... את עבד... והכא לית עבד... ע"ע בפרשת... את עבד... והכא לית את
 עבד... (הסיפא בתמיהה).
 בפרשת... את עבד... והכא לית את עבד... (הסיפא בתמיהה)³⁶⁵ יבמות יא ב
 שו' 21-22 (עבד, את₂ ל'); קידושין נט ב שו' 63.
 בצידה חלה נח ב שו' 44, שם שו' 46; ביצה ס ב שו' 60, שם שו' 61; נדרים לח ב שו' 31,
 שם שו' 33 (2x).
 בקדמיא (!) ע"ע אין בקדמיא (!!) אין באחריא (!!)....
 בקדמייתא (!) ע"ע קדמייתא (יחידה; = רישא).
 בקדמייתא הוינן אמרין... ולא הוינן אמרין כלום ע"ע בקדמייתא הוינן אמרין...
 ולא הוינן אמרין כלום.
 בקדמייתא הוינן מרין... ולא הוינן אמרין כלום ע"ע בקדמייתא הוינן אמרין... ולא
 הוינן אמרין כלום.
 בקדמייתא הוינן (!) אמרין... ולא הוינן אמרין כלום ע"ע בקדמייתא הוינן אמרין...
 ולא הוינן אמרין כלום.
 בקדמייתא הוינן אמרין³⁶⁶ שבועות לז א שו' 24.
 בקדמייתא הוינן אמרין... ולא הוינן אמרין כלום³⁶⁷ מעשר שני נב ד שו' 33-34
 (בקדמיית', מרין תחת אמרין₁); שבת ז ד שו' 4-5 (בקדמייתא), י ב שו' 33-35, יז ג שו'
 33-35; פסחים לו א שו' 48-49; ביצה ס ד שו' 52-54 (הוינון! תחת הוינון₁).
 בקדמייתא הוינן סברין מימר... לא (!) הוינן אמרין כלום³⁶⁸ שבת ו ג שו' 30-34
 (צ"ל: ולא)³⁶⁹.

³⁶² תרגום: בפירוש שונה אותה ר' חייא.

³⁶³ תרגום: במחצית פיד; כלומר, בחצי לבד, לא בלב שלם. עיין ק"ע, לז ע"א, ה"ה, ד"ה בכל פומך.
 ולפירוש העניין ראה ירוכ"פ, עמ' 463, ד"ה אמר ליה.

³⁶⁴ ראה המקבילה בנזיר נב ע"ד שו' 40.

³⁶⁵ בפרשת... אתה עושה... וכאן אין אתה עושה...!!

³⁶⁶ תרגום: בראשונה היינו אומרים.

³⁶⁷ תרגום: בראשונה היינו אומרים... ולא היינו אומרים כלום.

³⁶⁸ תרגום (אחרי ההגהה): בראשונה היינו סוברים לומר... ולא היינו אומרים כלום.

³⁶⁹ ההגהה על פי הלשון בערך הקודם.

בר ³⁷⁰ **ברכות ב ב שו' 22, י ד שו' 31, יג ג שו' 32; שביעית לז א שו' 6; סנהדרין כ ב שו' 32.**

בר אביי ע"ע חד בר אביי.

בר אבייה ע"ע חד בר אביי.

בר דעתיה (!) דר' ³⁷¹ **חלה נז ג שו' 6 (צ"ל: מודעתיה).**

בר נש זעיר ³⁷² **כלאים לב ב שו' 49; מועד קטן פב ד שו' 46; יבמות ט א שו' 63; כתובות לה א שו' 55 (זעירא!).**

בר נש זעירא (!) ע"ע בר נש זעיר.

בר נש רב ³⁷³ **סוטה כ א שו' 61.**

בר נשא רבא ³⁷⁴ **פאה כא ב שו' 44; שקלים מט ב שו' 25; ראש השנה נח ד שו' 6 (רבה).**

בר נשא רבה ע"ע בר נשא רבא.

בר ר' ע"ע בירבי (תואר כבוד).

בראשה דפירקא את אמר... וכא את אמר... ³⁷⁵ **שביעית לז ג שו' 33.**

בראשונה היו או' ע"ע בראשונה היו אומרים.

בראשונה היו אומ' ע"ע בראשונה היו אומרים.

בראשונה היו אומרי' ע"ע בראשונה היו אומרים.

בראשונה היו אומרים תרומות מא ג שו' 38 (אומרי!); **מעשר שני** נב ד שו' 49 (או') ³⁷⁶; **שבת ה ד שו' 19** (בראשנה; אומרי!); **ביצה ס א שו' 34** (אומ'), **שם שו' 38** (אומרי!); **עבודה זרה מא ג שו' 27** (אומרי!); **שם שו' 31.**

בראשנה (!) היו אומרינ' ע"ע בראשונה היו אומרים.

בר' (!) ע"ע כר'. ועיין עוד ערך ר' כר'.

ברבי ע"ע בירבי (תואר כבוד).

ברבי דעתון (!) דבנוי דר' ³⁷⁷ **חלה נז ג שו' 5 (צ"ל: מודעתון) ³⁷⁸.**

³⁷⁰ תרגום: חוץ. ולא ראיתי לכלול בערך זה את המופעים האגדיים במעשים שהיו. ואלה הם: **כלאים לב ב שו' 19; כתובות לה א שו' 26; עבודה זרה מד ד שו' 44** (והם גם לשון הדיוט).

³⁷¹ תרגום (אחרי ההגהה): קרובו של ר' — עיין ערך "ברבי דעתון (!) דבנוי דר'" ומה שהערת שם.

³⁷² תרגום: אדם קטן. ואולי כדאי להעיר כאן שלעתים הביטוי "בר נש" משמש בלשון רבים —

ראה: תוכפ"ש, גיטין, עמ' 896, הע' 29; שם, בבא מציעא, עמ' 213, הע' 12; ירושלמי נזיקין, עמ' 158, ד"ה בר נש.

³⁷³ תרגום: אדם גדול.

³⁷⁴ תרגום: אדם גדול.

³⁷⁵ תרגום: בראשו של הפרק אתה אומר... וכאן אתה אומר...!!

³⁷⁶ ראה מה שהערתני בערך "חזרו לומר" על אתר.

³⁷⁷ תרגום (אחרי ההגהה): קרובם של בניו של ר' [חייא] — עיין בהערה הבאה.

³⁷⁸ לשון הגמרא כאן: "דאמר רבי זעירא על ידי דרב ברבי דעתון דבנוי דר' חייא בר רבה" (שו' 4).

וכבר הקיפו את "בר" בד"ח (ג ע"ב). אשר להגהות של "ברבי דעתון", רבינוביץ (שתא"י, ריש עמ' 123,

בר' חנין דשמואל³⁷⁹ **כתובות** לא ג ש' 10. וראה עוד ערך תנא ר' חנין דשמואל.

ברה (!) הכא ע"ע ברם הכא.

בריה (!) דר' ע"ע על דעתיה דר'.

ברייתא³⁸⁰ **נידה** נ ד ש' 12.

בריך רחמנא דלא הוינא שמיע הדין אולפנא³⁸¹ **קידושין** סד ד ש' 12.

ברם³⁸² **ברכות** ב ב ש' 21, שם ש' 32, ד ג ש' 11, ד ד ש' 46; **פאה** יז א ש' 58, שם

ש' 59; **דמאי** כב ד ש' 24, כד ד ש' 25; **כלאים** ל ד ש' 38; **שביעית** לח ב ש' 61;

תרומות מג ד ש' 6! (צ"ל: ברבי)³⁸³; **שבת** יא ב ש' 5, שם ש' 8, שם ש' 17, שם ש' 19,

שם ש' 20, שם ש' 38; **יומא** מ ד ש' 1; **תענית** סט ב ש' 49; **מגילה** עג א ש' 19; **חגיגה**

עו ד ש' 36, שם ש' 37; **נדרים** לט א ש' 47, מא א ש' 39; **גיטין** מג ד ש' 53, מח א

ש' 58; **נזיר** נא ב ש' 55! (צ"ל: בדס)³⁸⁴, נה ב ש' 5! (צ"ל: בדס? / ברם הכא?)³⁸⁵;

ד"ה דא"ר זעירא, ואפשטיין (מבואות לסה"א, עמ' 479, הע' 5) מגיהם: "בר דעתון", כפי שכבר הגיהו בד"ח (ג ע"ב). ואולם הרא"ש רוזנטל במאמרו "רב בן-אחי ר' חיה גם בן-אחותו?", ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 307, הע' 56 [עמ' 304], אות ה, מגיה: "בר מודעתון". והוא מסופק להלן (עמ' 308) אם תרגום "מודעתון" הוא "קרובתם" או "קרובם", עיין היטב בדבריו. וליברמן הפנה בגליונותיו (טופס א') לרות רבה ד', ג'. והלשון שם: "ולנעמי מודע לאישה איש גבור חיל. מודע קרוב" (ז סע"ב). וכן הפנה שם לפירוש ספר יצירה לר"י הברצלוני, [מהד' שז"ח הלבשרטאט, ד"צ ירושלים תשל"א], עמ' 61-62. והלשון שם: "ומודע לשון קרובות" וכו' (עמ' 61), עי"ש. ובתוכפ"ש כתב: "בכ"י [הרש"ס — מ"ע] שם צ"ל: ע"י דרב בר (בי) מודעתון דבני דר"ח רובא', כלומר, מפני שרב הוא בן דודם של בני ר' חייא הגדול" (פאה, עמ' 131, הע' 15). וראה מה שכתב סמואל, עמ' 115, סי' 44. ולי נראה, שהמילים "ברבי דעתון" הן שיבוש מן "מודעתון". ונפרדו האותיות "מו" מן המילה "מודעתון", ונשתבשו לבר, בר', ברבי! (לשיבוש דומה ראה מה שהערתי בערך "רבי תני [?]"). והכוונה, שרב הוא קרובם של בני ר' חייא הגדול דודו, והושפע מתורתם. ואמנם, להלן בא: "רב בר דעתיה דרבי יוחנן" (ש' 6), וגם שם צריך לומר "מודעתיה" תחת "בר דעתיה". ונקט ר' יוסי בר זבידא (ראה שם, נז ע"ב ש' 63) "מודעתיה" לגבי ר' יוחנן, אגב הלשון "מודעתון" שנקט ר' זירא לגבי בניו של ר' חייא, והכוונה היא שהיה לו לר' זירא לומר שרב סובר כדעתו של ר' יוחנן. ולפי זה, כבר חדלו שני ביטויים אלה להימנות על מונחי הירושלמי.

³⁷⁹ תרגום: [בברייתא] של ר' חנין של שמואל. כלומר, בברייתא של שמואל ששנה ר' חנין. וראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, סוף עמ' 292, ד"ה תני. וראה עוד מה שהערתי להלן בערך "כל המשניות מחוברות כמשנה זו".

³⁸⁰ תרגום: החיצונית. כלומר, משנה חיצונית, ברייתא. וכתב הרז"ף: "ודע דבירושלמי לא נמצא ל' ברייתא" (מבזה"י, יב ע"א, ערך מתניתא). וכבר השיגו מלמד, פרקי מבוא, עמ' 623, סי' 34. וראה עוד: היגר, י, עמ' 14, ד"ה בירושלמי, אלבק, מחקרים, סוף עמ' 1, ד"ה חוץ; עמ' 3, ד"ה גס.

³⁸¹ תרגום: ברוך הרחמן (כלומר, ה') שלא שמעתי את התלמוד הזה. כלומר, את השמועה הזאת.

³⁸² תרגום: אבל.

³⁸³ ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 271, הע' 2; תוכפ"ש, תרומות, סוף עמ' 386; שם, הע' 39.

³⁸⁴ כבר הגיהו כך בד"ח, ג ע"ב. ועיין במפרשים שם. ונתעוררתי על הגהה זו על ידי קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ב, עמ' 574, טור א, ערך ברם.

³⁸⁵ ההגהה "בדס" היא לפי הק"ע, כח סוף ע"ב, ד"ה ה"ג כיון שקידש, ולפי ליברמן, תוכפ"ש, נזירות, ריש עמ' 555, ש' 55; ו"ברם הכא" — לפי שתא"י, ריש עמ' 439, ד"ה נהיר [עמ' 438]. וצ"ע.

****ברם** (המשך) **קידושין** סד א שו' 37, סד ד שו' 15; **בבא מציעא** ח ב שו' 44, יב א שו' 26, שם שו' 29, יב ג שו' 19; **בבא בתרא** יג א שו' 9, שם שו' 11, יג ב שו' 22, יז א שו' 38622.

ברם (= אף) 387 **ברכות** ו ד שו' 22; **סנהדרין** כז ד שו' 18.

ברם (= באמת) 388 **כתובות** לג ד שו' 41.

****ברם הכא** 389 **ברכות** ב ד שו' 2, שם שו' 4, ג ב שו' 59, יא ד שו' 52, יב ג שו' 32; **פאה**

טו א שו' 24, יט ג שו' 6; **דמאי** כא ד שו' 23, שם שו' 25, שם שו' 26, כג ג שו' 13, שם שו' 32, כה ב שו' 14, כה ד שו' 40! (צ"ל: לפיכך — תנאין) 390; **כלאים** לב ד שו' 34; **שביעית** לד ג שו' 39121, לו א שו' 29, לח ד שו' 17; **תרומות** מ א שו' 46, מב א שו' 23, מו ב שו' 17, מז ד שו' 44! (צ"ל: תמן... ברם הכא) 392; **מעשר שני** נה ב שו' 42; **ערלה** ס ד שו' 14! (צ"ל: תמן... ברם הכא) 393, סא א שו' 4, סא ב שו' 28; **שבת** ב ג שו' 48, ד ג שו' 34, י ג שו' 2, יב ד שו' 45, יד א שו' 11, טו ג שו' 2, שם שו' 64 (ברה), יז ב שו' 7; **עירובין** יח ג שו' 63, כ ב שו' 49, כא א שו' 50, כא ב שו' 42, שם שו' 45, כה א שו' 3; **פסחים** כח ב שו' 15, ל א שו' 22, ל ד שו' 155 (אשגרה) 394; **יומא** לט ג שו' 43! (ל"ג) 395, מא ג שו' 33, שם שו' 60; **שקלים** נא ב שו' 33; **סוכה** נא ד שו' 42, נג ג שו' 15, נה ד שו' 12; **ביצה** ס א שו' 39613, שם שו' 19; **תענית** סט א שו' 58; **מגילה** עד ג שו' 2, עה ב שו' 62; **הגיגה** עו א שו' 30, שם שו' 43; **מועד קטן** פג ד שו' 28; **יבמות** ד ד שו' 6! (ל"ג הכא) 397, ה ד שו' 32, ט א שו' 25, יב ב שו' 17, יב ג שו' 59, יב ד שו' 51, טו ד שו' 61; **סוטה** יו ג שו' 37, שם שו' 44; **כתובות** כה ד שו' 27, כז ג שו' 1, כח ב שו' 39830, לב א שו' 18, שם שו' 48, לב ב שו' 33, לד ב שו' 28, לה ד שו' 29; **נדרים** לח ג שו' 23; **גיטין** מד ג שו' 50, מד ד שו' 56, מה א שו' 31, מח ג שו' 54, מט ג שו' 34; **קידושין** סג א

386 למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע ברם הכא.

387 כבר העיר הרז"ף (מבוה"י, י ע"א, ערך ברם) על משמעות זו. ועיין מלמד, פרקי מבוא, עמ' 607.

סי' 9. ודברי הרז"ף עיקר.

388 ראה תוכפ"ש, עירובין, עמ' 363, ד"ה ואשר ללשון.

389 תרגום: אבל כאן.

390 להגהה ראה מהד' לוניץ, לד ע"א שו' 17. וראה שם, ציון י.

391 ראה מה שצינתי בערך "כאן (!!!) ברם הכא..."

392 ההגהה על פי אפשטיין, מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 304; שם, הע' 2.

393 ראה אהצ"ר, ריש עמ' 205, ד"ה כשם. וראה עוד הגירסא בקו"א (ושרי"ר, עמ' 333, סי' קסד

[צריך להיות: קסה].

394 ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 437, ד"ה וכיון.

395 המופע הזה נוסף בכ"ל, עמ' 493 שו' 15, בין השורות, ולא גרסינו ליה. ועיין להלן מא ע"ג שו'

59-60. וליברמן גורס אותו שם לפני "מה צריכה ליה", עיי"ש (גליונות הרש"ל, טופס ב').

396 "כלומר, במובן הרגיל, אבל" (תוכפ"ש, יום טוב, עמ' 918, שו' 9).

397 ראה הלשון בערך "הדא מסייעא למאן דאמר... ברם כמאן דאמר..."

398 ליברמן מגיה כאן: "תמן... ברם הכא..." — ראה תש"ק, עמ' 5, ד"ה כתובות; שם, הע' 3.

ברם הכא (המשד) ש' 1; **בבא קמא** ג א ש' 10; **בבא בתרא** יב ד ש' 140 (ל"ג הכא)³⁹⁹; **סנהדרין** כו ב ש' 55, ל ב ש' 8; **מכות** לא ד ש' 15; **שבועות** לג א ש' 59, לג ד ש' 48, שם ש' 54, לו ג ש' 20, לז א ש' 58; **עבודה זרה** מא ג ש' 54, מד א ש' 24; **נדה** מט ג ש' 400⁴⁸. ועיין עוד ערך תמן... ברם הכא....

ברם הכא (ברם = אף)⁴⁰¹ **דמאי** כד ד ש' 28; **מעשר שני** נה א ש' 12; **יבמות** ג א ש' 10.

ברם הכא (הכא = ארץ ישראל)⁴⁰² **עבודה זרה** לט א ש' 38.

ברם הכא (הכא = טבריא)⁴⁰³ **קידושין** ס ב ש' 13.

ברם הכא (!) ... ברם הכא ... ע"ע תמן... ברם הכא....

ברם הכא (!) כמאן דאמר ע"ע ברם כמאן דאמר.

ברם הכא כמאן דמר ע"ע כמאן דמר... ברם הכא כמאן דמר....

ברם כבית הלל⁴⁰⁴ **קידושין** נח ג ש' 64; **שבועות** לו ד ש' 37.

ברם כמ"ד ע"ע ברם כמאן דאמר⁴⁰⁵.

ברם כמ"ד ... פשיטא (!) ליה (ברם = אפילו)⁴⁰⁶ **ביצה** סב ב ש' 50-51 (צ"ל: צריכא)⁴⁰⁷.

ברם כמאן דאמר⁴⁰⁸ **יבמות** ד ד ש' 6 (ברם הכא!), שם ש' 18, שם ש' 22, ז ג ש' 38

(דמר). ועיין עוד ערך: כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר...; כמאן דאמר... ברם כמאן

דאמר... (בהקשר).

ברם כמאן דאמר... מודה הוא הכא... (ברם = אפילו)⁴⁰⁹ **ביצה** ס א ש' 12.

³⁹⁹ ראה אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 202, ד"ה רה"א הכל (וכפירושו שם). וכן הוא בכי"א, עמ' 79 ש' 11. וראה ליברמן, ירושלמי נזיקין, ריש עמ' 176, ש' 11-12; שם, הע' 4. והוא מפרש: "ברם" — אף (שם, ש' 11-12). ולפי פירוש, הביטוי שייך לערך הבא: "ברם הכא (ברם = אף)".
⁴⁰⁰ למופע נוסף מסופק של ביטוי זה ע"ע ברם.

⁴⁰¹ תרגום: אף כאן. להוראה זו ראה תוכפ"ש, מעשר שני, עמ' 764, ש' 1; שם, הע' 2 (ואולם את המופע בפסחים שציין ליברמן שם אני מפרש בהוראה הרגילה של "ברם" — ראה מה שהערתני בערך "תמן... ברם הכא..." לפסחים כח ע"א ש' 16-17). וראה מה שהערתני לעיל, ערך "ברם הכא", לבבא בתרא יב ע"ד ש' 40.

⁴⁰² תרגום: אבל כאן.

⁴⁰³ תרגום: אבל כאן. וראה מבואות לסה"א, עמ' 275, הע' 10.

⁴⁰⁴ תרגום: אבל כבית הלל.

⁴⁰⁵ בערך "כמאן דאמר... ברם כמאן דאמר... (בהקשר)" המצוין שם.

⁴⁰⁶ תרגום (אחרי ההגהה): אפילו כמי שאומר... [הדבר] נצרך לו. כלומר, הוא מסופק בו.

⁴⁰⁷ ראה שתא"י, עמ' 286, ד"ה כמ"ד. והוא הגיה שם ברישא "ואפי' תימר" תחת "ברם", ואולם לפי משמעות "ברם" — "אפילו", ההגהה הזאת מיותרת. ולהוראת "ברם" — אפילו, ראה מה שהערתני בריש ערך "ברם כמאן דאמר... מודה הוא הכא... (ברם = אפילו)".

⁴⁰⁸ תרגום: אבל כמי שאומר.

⁴⁰⁹ תרגום: אפילו כמי שאומר... מודה הוא כאן... להוראה זו של "ברם" ראה: תוכפ"ש, מעשר שני, עמ' 764, הע' 2; שם, יום טוב, עמ' 918, הע' 28 והע' 29. ועיין עוד אהצ"י, עמ' 1, ד"ה יש כאן.

ברם כמאן דמר ע"ע ברם כמאן דאמר⁴¹⁰.

ברם כר'⁴¹¹ **ברכות** ו ג ש' 59; **שביעית** לג ג ש' 54; **תרומות** מא ג ש' 16, מד ד ש' 24; **מעשר שני** נב ב ש' 27, שם ש' 35; **שבת** טו ב ש' 12; **עירובין** כ ג ש' 55, כא א ש' 43; **פסחים** כח ג ש' 3, לד א ש' 52; **יומא** מב ג ש' 3, מג ד ש' 54; **מגילה** עא א ש' 51; **חגיגה** עז א ש' 10, שם ש' 13; **כתובות** כז ב ש' 4, כז ג ש' 23, שם ש' 41, כח ג ש' 56; **גיטין** מח א ש' 29; **נזיר** נא ב ש' 21 (ר'!), נב ג ש' 29, נג א ש' 32, נה ב ש' 53; **קידושין** סב ב ש' 35, סב ג ש' 48⁴¹².

ברם כר' (ברם = אפילו) **קידושין** נט א ש' 14⁴¹³.

ברם כר'... וכר'...⁴¹⁴ **פסחים** כח א ש' 33.

ברם כר' וכר'⁴¹⁵ **עירובין** כא ד ש' 24.

ברם כרבנין⁴¹⁶ **כלאים** כח א ש' 28, לא א ש' 31; **שביעית** לג ד ש' 31; **מעשר שני** נג ב ש' 18 (צ"ל: כרבנין)⁴¹⁷; **חלה** נז ב ש' 28, נט ב ש' 23; **ערלה** סג א ש' 25; **שבת** ד א ש' 5, ט א ש' 11 (כרבנין), שם ש' 57 (כרבנין), ט ב ש' 48 (כרבנין), י א ש' 17 (כרבנין), שם ש' 20 (כרבנין); **עירובין** כא ב ש' 16 (כרבנין; ל"ג⁴¹⁸), כג ב ש' 24; **שקלים** מט א ש' 46 (כרבנין), מט ד ש' 64 (כרבנין); **ביצה** ס ב ש' 27 (כרבנין), שם ש' 30 (כרבנין); **תענית** סח ב ש' 24 (כרבנין); **מגילה** עא ב ש' 12 (כרבנין), עג ד ש' 9 (כרבנין); **סוטה** יח ד ש' 22 (כרבנין); **כתובות** כז ד ש' 49, שם ש' 56, כח ב ש' 1; **נזיר** נז ג ש' 46; **סנהדרין** כה ג ש' 50 (לרבנין).

ברם כרבנין דהכא (הכא = ארץ ישראל)⁴¹⁹ **מעשר שני** נה א ש' 31; **עירובין** כד ג ש' 40 (כרבנין); **יבמות** י ד ש' 25 (כרבנין); **סוטה** יו ד ש' 6 (רבנין; וצ"ל: כרבנין); **גיטין** מז ג ש' 2 (כרבנין). ועיין עוד ערך ברם רבנין (!) דהכא וכר' (הכא = ארץ ישראל).

ברם כרבנין ע"ע ברם כרבנין.

ברם כרבנין דהכא ע"ע ברם כרבנין דהכא (הכא = ארץ ישראל).

ברם לרבנין ע"ע ברם כרבנין.

ברם ר' (!) ע"ע ברם כר'.

⁴¹⁰ גם בערכים המצוינים שם.

⁴¹¹ תרגום: אבל כר'.

⁴¹² למופע נוסף של ביטוי זה ראה מה שהערתי בערך "אתיא היא" להוריות מו ע"ב ש' 42. ולמופע

נוסף שנשתבש ע"ע ברם כרבנין.

⁴¹³ ראה מה שהערתי בסוף ערך "מה צריכה ליה כר'... ברם כר' צריכה ליה...".

⁴¹⁴ תרגום: אבל כר'... וכר'....

⁴¹⁵ תרגום: אבל כר' וכר'.

⁴¹⁶ תרגום: אבל כחכמים.

⁴¹⁷ עיין מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 72, ד"ה הירוש'.

⁴¹⁸ ראה ירוכ"פ, עמ' 268, ד"ה ברם כרבנין.

⁴¹⁹ תרגום: אבל כחכמי ארץ ישראל.

ברם רבנין (!) דהכא וכו' (הכא = ארץ ישראל)⁴²⁰ **כתובות** כו ד שו' 25 (צ"ל: כרבנין)⁴²¹.

ברם רבנן (!) דהכא ע"ע ברם כרבנין דהכא (הכא = ארץ ישראל).

ברם תמן ע"ע הכא... ברם תמן....

בשאינו (!) ע"ע אינו (בתמיהה).

בשביל⁴²² **ברכות** יב ב שו' 55; **מעשרות** מט ג שו' 47; **יומא** מה ב שו' 20; **כתובות** כה

ד שו' 40, כט ג שו' 56; **נזיר** נו א שו' 42.

בשביל (פרשנית) **ברכות** יג ג שו' 42; יג ד שו' 3.

בשביל ל- **ברכות** ב א שו' 31, ב ד שו' 43, ט ב שו' 43; **פאה** יו א שו' 17; **תרומות** מז

ד שו' 55; **מעשרות** ג ג שו' 7; **פסחים** לה ד שו' 64; **שקלים** נ א שו' 25; **ראש השנה** נו

ב שו' 38; **תענית** סה ד שו' 42; **יבמות** יד א שו' 39; **סוטה** יו ד שו' 51, יח ד שו' 26, יט

ג שו' 25; **סנהדרין** כב א שו' 36, שם שו' 39, כח א שו' 23; **הוריות** מח ב שו' 41.

בשביל לחדד את התלמידים נדרים מב ד שו' 41.

בשביל ש- **פסחים** לד ד שו' 6, שם שו' 7, לז ד שו' 44; **סוטה** יט א שו' 75; **כתובות**

כה א שו' 49; **נזיר** נז ג שו' 58, שם שו' 60, נז ד שו' 1.

בשבעה מקומות כתיב... והכא הוא אמר הכין⁴²³ **סוטה** יז ב שו' 2-424.

⁴²⁰ תרגום (אחרי ההגהה): אבל כחכמי ארץ ישראל וכו'.

⁴²¹ ראה תוכפ"ש, כתובות, עמ' 216, ד"ה וברשב"ם.

⁴²² לא כללתי בערך זה, ובערכים "בשביל ל-" ו"בשביל ש-" הרשומים להלן, את המקומות הבאים,

מכיוון שאין כאן מינוח אלא שימוש רגיל בביטוי ולשון רגילה של הבריות. ואלה הם: **פאה** יו ב שו' 50,

כא ב שו' 27 (+ש-); **דמאי** כה ד שו' 37 (+ל-); **כלאים** כז ב שו' 25 (+ל-); **שבת** ו ד שו' 57 (+ש-); ז ג שו' 15

(+ש-); שם שו' 21 (+ש-); ח ב שו' 18 (+ש-); יד ב שו' 10 (+ש-); טו ד שו' 45 (+ש-); **עירובין** כג ד שו' 29

(+ל-); כו ג שו' 27 (+ש-); **שקלים** מט ב שו' 7 (+ש-); **ביצה** סא ד שו' 2 (+ש-); סב ג שו' 51 (+ש-); סב ד

שו' 42 (+ש-); **תענית** סג ד שו' 16; **יבמות** ג א שו' 62 (+ש-); **סוטה** יט א שו' 5 (+ש-); **סנהדרין** כז ג שו' 43,

כח א שו' 23 (+ל-); ל ב שו' 46 (+ל-). המקומות המצוינים בסימן שאלה הם ספק תנאים.

⁴²³ תרגום: בשבעה מקומות כתיב... וכאן הוא אומר כד'!

⁴²⁴ לשון הגמרא כאן: "בשבעה מקומות כתיב לא תתחתן בם... והכא הוא אמר הכין". ולשון הרישא

ישנו גם בשבת ג ע"ד שו' 28. וכתב עליו ליברמן: "וכבר תמהו על מאמר זה ושאלו שהרי בתורה כתוב

רק פעם אחת לא תתחתן בם" (ורוכ"פ, סוף עמ' 50, ד"ה בנותיהן). וראה מה ששיער שם, ריש עמ' 51.

אבל האמת היא שאין כוונת ר' אלעזר למה שכתוב בתורה דווקא, ולא ללשון זה דווקא, אלא כוונתו

לעניין הזה שכתוב בתנ"ך בלשונות שונים, ונקט הלשון העיקרי המצוי בתורה: "ולא תתחתן בם בתך

לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנדך" (דברים ז, ג). והרי לך עוד שישה מקומות נוספים: "ולקחת מבנותיו

לבניך" (שמות לד, טז), "והתחתנתם בהם" (יהושע כג, יב) ע"ש, "לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם"

(מלכים א', יא, ב), "ובנותיהם אל תשאו לבניכם" (עזרא ט, יב), "ולתחתן בעמי התעבות האלה" (שם,

ט, יד), "ואת בנותיהם לא נקח לבנינו" (נחמיה י, לא), "ואם תשאו מבנותיהם לבניכם ולכם" (שם, יג,

כה). ואף על פי שמצאנו עוד שני פסוקים בעניין, אין הדברים אמורים שם דרך אזהרה, אלא דרך

סיפור. ואלה הם: "ויקחו את בנותיהם להם לנשים" (שופטים ג, ו), "כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם

והתעברו זרע הקדש בעמי הארצות" (עזרא ט, ב). וראה עוד: "ויתעברו בגוים וילמדו מעשיהם" (תהלים

קו, לה). את הפסוקים האלה אספתי בחלקם מפירושו של הק"ע בשבת יו ע"ב, ד"ה בשבעה) ומפירושו

בשזה עומד בתשובתו, וזה עומד בתשובתו הוריות מה ד ש' 46.
בשטה (!) ש" ... בשעה ש" ... ע"ע בשעה ש" ... בשעה ש" ...
בשיטת מעשר שני נה א ש' 32; עירובין כד ג ש' 41; גיטין מז ג ש' 4.
בשיטת אבוהן⁴²⁵ שבת ט ג ש' 5.
בשיטת אביו ערלה סב ג ש' 24, שם ש' 25, שם ש' 27; עירובין יט א ש' 28; סוכה נב ג ש' 22; סוטה יט ב ש' 16; נזיר נג ד ש' 53.
בשיטת אביו ... בשיטת חכמים ע"ע אחת בשיטת אביו, ואחת בשיטת חכמים.
בשיטת אביו ... בשיטת חכמים ... ערלה סב ג ש' 30-31; סוטה יט ב ש' 15-16.
בשיטת אביו ... וחלוק על אביו ... עירובין יט א ש' 25-26, יט ג ש' 54.
בשיטת אביו או בשיטת חכמים ע"ע ר' בשיטת אביו או בשיטת חכמים.
בשיטת אביו וחלוק על אביו עירובין יט א ש' 25, יט ג ש' 53.
בשיטת בני (!) פאה כ ג ש' 7; מעשר שני נו א ש' 61 (צ"ל בשניהם: בנו)⁴²⁶.
בשיטת דר' (!) אביו ע"ע בשיטת ר' אביו.
בשיטת חכמים ערלה סב ג ש' 30, שם ש' 31; סוטה יט ב ש' 15, שם ש' 16.
בשיטת ר' חלה נט א ש' 19; שבת ד ג ש' 43; עירובין כ א ש' 15, כא ב ש' 14;
פסחים לד א ש' 39; נזיר נו ג ש' 22; קידושין סד א ש' 8; נידה מט ד ש' 61. ועיין עוד ערך חכמים שהן בשיטת ר'.
בשיטת רבי (!) ע"ע בשיטת רביה.
בשיטת ר' אביו⁴²⁷ פאה כ ג ש' 4 (דר'!); מעשר שני נו א ש' 57.
בשיטת ר' אביו יומא לט ג ש' 27; סנהדרין כד ד ש' 61, שם ש' 62.
בשיטת ר' זקינו מעשרות נא ד ש' 61.
בשיטת ר' רבו מעשרות מט א ש' 20, נא ד ש' 45, שם ש' 46; כתובות כז ד ש' 32.
ועיין עוד ערך כשיטת ר' רבו.
בשיטת ר' רביה איתאמרת, ועל דר' איתאמרת⁴²⁸ סנהדרין כה ג ש' 24.
בשיטת רביה⁴²⁹ ברכות יד א ש' 5 (רבי!); תענית סד ב ש' 7.
בשיטתו (!) דאת אמ' ע"ע בשיטתך שאת אומר.
בשיטתו השיבה ע"ע בשיטתו השיבו.
בשיטתו השיבו כתובות כה ד ש' 22; גיטין נ ד ש' 5 (השיבהו).

של המגיה ביפ"מ בסוטה (קנ רע"ג, ד"ה א"ה [קנ ע"ב]; ועיין ביפ"מ, שם, קנ ע"ב, ד"ה בשבעה, ויתרם הוספתי בעצמי. ואפשר שיש עוד פסוקים בעניין. והתימה על רבינו שהתעלם מדברי המפרשים ונכנס להשערות מפליגות.

⁴²⁵ תרגום: בשיטת אביהם.

⁴²⁶ להגהה בפאה ראה נוסח הרש"ס, קנ ע"א ש' 12; ולהגהה במעשר שני ראה נוסח הרש"ס, צא

ע"ב ש' 13.

⁴²⁷ תרגום: בשיטת ר' אביו.

⁴²⁸ תרגום: בשיטת ר' רבו נאמרה, ועל [שיטתו] של ר' נאמרה.

⁴²⁹ תרגום: בשיטת רבו.

בשיטתו השיבוהו פאה כ ד שו' 30! (צ"ל: בשיטתן השיבוהו)⁴³⁰; **שביעית** לט א שו' 50;
שבת יג ד שו' 38; **פסחים** לא א שו' 19 (כשיטתו); **שבועות** לג ב שו' 7 (כשיטתו), לד ב
שו' 38 (כשיטתו); צ"ל: בשיטתן השיבוהו⁴³¹); **עבודה זרה** מ א שו' 21 (כשיטתו).
בשיטתיה⁴³² **דמאי** כד ב שו' 10; **קידושין** ס ד שו' 44.
בשיטתיה דרבו (!)⁴³³ **שבת** ג ב שו' 45 (צ"ל: דרביה)⁴³⁴.
בשיטתך השיבוהו (!) **פאה** יט א שו' 1 (צ"ל: בשיטתן השיבוהו)⁴³⁵.
בשיטתך שאת אומר פאה יט א שו' 1 (בשיטתו, דאת, אמ'; אולי צ"ל: בשיטתכון
דאתון אמרין⁴³⁶); **שביעית** לט א שו' 50.
בשיטתך שאת אומר... אף הוא... שבת יג ד שו' 38 (אף הוא — תנאי!).
בשיטתך שאת אומר... מצינו... כתובות כה ד שו' 23.
בשיטתך שאתה אומר... איכן מצינו... שבועות לד ב שו' 38-39 (צ"ל: בשיטתכם
שאתם אומרין⁴³⁷); **איכן מצינו** — תנאי!).
בשלא שאלו עבודה זרה מב ד שו' 41.
בשם (!) ע"ע בעי (= מסתפק או מקשה או דורש וחוקר ומעלה).
****בשם גרמיה**⁴³⁸ **ברכות** יג א שו' 54 (משמיה דידיהו)⁴³⁹; **כלאים** כז ד שו' 40; **שביעית**
לז ג שו' 53; **תרומות** מד ד שו' 58; **מעשר שני** נב ג שו' 55, שם שו' 56; **ערלה** סא א
שו' 5 (בשם לוי)⁴⁴⁰; סא ב שו' 64; **שבת** ג ד שו' 27; **עירובין** כא א שו' 50; **תענית** סד
א שו' 33, שם שו' 34, שם שו' 37 (צ"ל: בשם ר')⁴⁴¹; **יבמות** ח ב שו' 57 (משום); **קידושין**
סג א שו' 1, שם שו' 2; **בבא קמא** ג א שו' 10; **עבודה זרה** מא ד שו' 50.
בשם מן ר' אמר לה⁴⁴² **ראש השנה** נט ב שו' 58.

430 ראה מהד' לונץ, מד ע"ב שו' 6.

431 ההגהה שלי. ועיין היטב בפ"מ, יב ע"ב, [ה"א], ד"ה כשיטתו השיבוהו.

432 תרגום: בשיטתו.

433 תרגום: בשיטתו של רבו.

434 להגהה ראה ירוכ"פ, עמ' 31, ד"ה אמר לה.

435 ראה מבוא לנזה"מ, עמ' 247, סי' 3; שם, הע' 2. וראה עוד אהצו"י, עמ' 48, ד"ה בשיטתך. אבל

במבואות לסה"א הגיה: "בשיטתו השיבוהו" (עמ' 385, הע' 11, ועי"ש). וראשון עיקר.

436 עיין בר"ש פאה, פ"ה סוף מ"ב, [ד"ה ירושלמי] (אהצו"י, עמ' 48, ד"ה בשיטתך, ועי"ש).

437 ההגהה שלי. וראה מה שהערתי לעיל, ערך "בשיטתו השיבוהו", לשבועות לד ע"ב שו' 38.

438 תרגום: בשם עצמו. ולמשמעות המונח ראה מבוה"י, י ע"א, ערך גרמך.

439 הגירסא כאן באורחות חיים, הל' ק"ש, סי' יט: "בשם גרמיה" — ראה אהצו"י, ריש עמ' 197,

ד"ה רבי יודן. וכן הוא בכ"ר, עמ' 91 א שו' 34. וכן עיקר. והלשון "משמיה דידיה" מושפע מלשון הבבלי —

ראה, למשל: "ורב קטינא דידיה אמר" (ברכות נט ע"א), "ר' יוחנן דידיה אמר" (שבת קה ע"א), "ורב

נחמן דידיה אמר" (שם, קכד ע"ב).

440 להגהה ראה אהצו"י, עמ' 207, ד"ה אלא ביהמ"ק.

441 ראה שתא"י, עמ' 290, ד"ה הא הדא.

442 תרגום: בשם מי ר' אומר אותה?

בשם ר' אמרוה, ומדרש אמרוה כתובות כח ב שו' 40. ועיין עוד ערך מדרש אמרוה מפי חגי זכריה ומלאכי.

בשסילקו אותו הוריות מה ד שו' 46. וראה עוד ערך שלא סילקו אותו.

בשסילקן⁴⁴³ **הוריות** מה ד שו' 45. וראה עוד ערך שלא סילקן.

בשעבר ע"ע לשעבר (= בדיעבד).

****בשעה ש'**⁴⁴⁴ **ברכות** ו ב שו' 40; **פאה** טו ב שו' 42; **כלאים** כח ד שו' 49, כט ג שו' 16;

שביעית לג ב שו' 56, לט ד שו' 47; **מעשר שני** נה ב שו' 13; **שבת** ב ד שו' 19, ג ד שו' 44,

יב א שו' 38; **פסחים** ל ד שו' 28, שם שו' 30; **יומא** לט א שו' 60; **סוכה** נא ד שו' 60,

נד ד שו' 30; **ראש השנה** נח ב שו' 47, שם שו' 49; **חגיגה** עט ד שו' 7; **מועד קטן** פ ב

שו' 10, שם שו' 11, שם שו' 12; **סוטה** יז ב שו' 35; **כתובות** לב ג שו' 12, לב ד שו' 53;

גיטין מז ד שו' 55; **נזיר** נב א שו' 35, נג ג שו' 6; **בבא קמא** ז א שו' 16; ור' צ"ל: בשעה

ש'...⁴⁴⁵, שם שו' 7! (צ"ל: +ובשעה ש'...)⁴⁴⁶; **בבא מציעא** ט ד שו' 1; **בבא בתרא** יג ד

שו' 60; **סנהדרין** יח א שו' 50, כ ב שו' 754, שם שו' 755, שם שו' 56 (2x); **שבועות** לה

ד שו' 35; **עבודה זרה** מא ד שו' 8, מב א שו' 44727.

****בשעה ש'... בשעה ש'...** **ברכות** ב ד שו' 20-21 (ובשעה תחת בשעה₂), ה ג שו' 3-4

(ובשעה תחת בשעה₂), שם שו' 5-7 (ובשעה תחת בשעה₂), יג ג שו' 36-38; **כלאים** לא ג

שו' 63; **שביעית** לג א שו' 42-43 (ובשעה תחת בשעה₂), שם שו' 43-46 (ובשעה תחת

בשעה₂), לג ב שו' 10-11 (ובשעה תחת בשעה₂), לט ג שו' 45-46 (ובשעה תחת בשעה₂);

תרומות מב ג שו' 44-45 (ובשעה תחת בשעה₂), מו ב שו' 28; **מעשרות** מט א שו' 43-44

(ובשעה תחת בשעה₂), מט ד שו' 50-51; **מעשר שני** נד ב שו' 51-52; **חלה** נח ד שו' 15,

נט ב שו' 48-49; **שבת** יב א שו' 53-54; **פסחים** כז ב שו' 3-2 (ובשעה תחת בשעה₂), שם

שו' 5 (ובשעה תחת בשעה₂), כז ג שו' 24-25, כח ב שו' 28 (ובשעה תחת בשעה₂), לד א

שו' 56, לד ב שו' 17-18; **סוכה** נה ב שו' 35-36 (בשטה! תחת בשעה₁), שם שו' 37-38;

ראש השנה נט ב שו' 22-23, שם שו' 26-27; **מגילה** ע ג שו' 28-29; **חגיגה** עח א שו' 56,

שם שו' 59-60 (ובשעה תחת בשעה₂); **כתובות** לב ד שו' 52 (ובשעה תחת בשעה₂), לג ד

שו' 27-28; **גיטין** מה ד שו' 2-3; **נזיר** נב ג שו' 45-46 (וכשעה! תחת בשעה₂ וצ"ל: ובשעה);

⁴⁴³ לפירוש המונח ראה תוס"ר, ד, עמ' 48, שו' 33/34.

⁴⁴⁴ אני רושם כאן את הביטוי הזה ואת הבא אחריו רק כשעניינם אוקימתא. ולכן ישנם מופעים

רבים אחרים שאיני רואה אותם כשייכים לכאן, כגון ברכות ט ע"ב שו' 15, ולא נכללו. וראה עוד:

קידושין סא ע"א שו' 22 (והוא ספק תנאי, כי במקבילה במכילתא דר"י, עמ' 258 שו' 15 הלשון הוא:

"בזמן ש" [ראה מה"ת, עמ' 22, סי' קכא]); סנהדרין כ ע"ב שו' 54, שו' 55 ושו' 56 (2x); וגם הם ספק

תנאיים בעיניי. אבל מלמד הביא את כל הקטע של סנהדרין כקטע אמוראי — ראה מה"א, עמ' 186,

סי' נח.

⁴⁴⁵ ראה כ"א, עמ' 35 שו' 57; עמ' 124, שו' 57.

⁴⁴⁶ ההגהה על פי כ"א, עמ' 36 שו' 60.

⁴⁴⁷ למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע משל.

***בשעה ש'... בשעה ש'... (המשך) **קידושין** סא ג שו' 34 (ובשעה תחת בשעה²)⁴⁴⁸;
בבא מציעא ט ד שו' 22-21; **סנהדרין** כו ב שו' 46-47 (ובשעה תחת בשעה²), כח א
 שו' 50-51 (ובשעה תחת בשעה²)⁷; **שבועות** לג ד שו' 7; **עבודה זרה** לט ד שו' 51, מא ב
 שו' 51; **נידה** מט א שו' 46 (ובשעה תחת בשעה²)⁴⁴⁹.

בשעה ש'... בשעה ש'... בשעה ש'... עבודה זרה מא ב שו' 57-59 (עי"ש).

בשעה ש'... ובשעה ש'... ע"ע בשעה ש'... בשעה ש'...

בשעה ש'... ובשעה ש'... לא כל שכן **נידה** נ א שו' 18-19.

בשעה ש'... וכאן... **נידה** מט ב שו' 60-61.

בשעה ש'... וכשעה (!) ש'... ע"ע בשעה ש'... בשעה ש'...

בשעה ש'... כאן ש'... כלאים כח ג שו' 21-22; **עירובין** יט ב שו' 31-32; **נידה** מט ג
 שו' 22.

בשראה דעתו ע"ע ראה דעתו.

בששאלו **עבודה זרה** מב ד שו' 40. וראה עוד ערך בשלא שאלו.

בששמע ע"ע שמע (עברית; עבר).

בתחילה ע"ע כתחילה (= לכתחילה).

בתר כל אילין פסוקי קילוסייא יכיל הוא (!) פתר לה ע"ע בתר כל אילין קילוסייא
 יכיל אנא פתר לה.

בתר כל אילין קילוסייא יכיל אנא פתר לה⁴⁵⁰ **כלאים** לא ב שו' 32; **יבמות** ב ג
 שו' 58 (קילוסייא, יכול, הוא! אנא! **סוטה** יח ב שו' 27 (פסוקי קילוסייא, הוא! תחת
 אנא); **קידושין** סד א שו' 62 (קילוסייא, הוא! תחת אנא, ליה).

בתר כל אילין קילוסייא יכול הוא (!) אנא פתר לה ע"ע בתר כל אילין קילוסייא
 יכיל אנא פתר לה....

בתר כל אילין קילוסייא יכיל הוא (!) פתר ליה ע"ע בתר כל אילין קילוסייא יכיל
 אנא פתר לה.

בתריה ע"ע: וכתבי בתריה; מה כתיב בתריה. ועיין עוד ערך ובדבתריה.

בתרייא (!)⁴⁵¹ **תענית** סג ג שו' 32 (צ"ל: ברייא, כלומר, תנייא ברייא)⁴⁵².

⁴⁴⁸ לשון המופע הזה בברייתא המקבילה בבבלי קידושין לו ע"א: "בזמן ש'... בזמן ש'...". וצוינה
 במה"ת, עמ' 135, סי' נד. וזהו טעם הספק.

⁴⁴⁹ למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע בשעה ש'. וישנו מופע נוסף בכי"ל השייך לפסחים
 כז ע"ג שו' 25, שנמחק בטעות על ידי המגיה (ושם: "בזמן" בסיפא) — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 377, ד"ה
 לא צורכה.

⁴⁵⁰ תרגום: אחרי כל השבחים האלה יכול אני לפתור אותה (כלומר, את המשנה). ולדעתי, זו היא
 הגירסא העיקרית בלשון זה. וביבמות באה גירסא מורכבת "הוא" ו"אנא", ובסוטה ובקידושין בא
 בשיבוש "הוא" תחת "אנא".

⁴⁵¹ תרגום (אחרי ההגהה): החיצוני. כלומר, תנא ברא, התנא של הברייתא.

⁴⁵² להגהה ראה מה שהערתי בסוף ערך "על דעתיא דהדין בתרייא (!)".

גימל

גברא רבא¹ ראש השנה נט ב שו' 21 (רבה); **סנהדרין** כ ד שו' 5, כג ג שו' 42, כד ב שו' 48, כח ג שו' 35 (רבה)².

גברא רבה ע"ע גברא רבא.

גדולי עולם³ **ברכות** יב ג שו' 2.

גורעין⁴ **סוטה** כ א שו' 6; **נזיר** נג ד שו' 58; **הוריות** מו א שו' 21.

גזומא⁵ **שקלים** נא ב שו' 13, שם שו' 14.

גזירה שוה **ברכות** יא א שו' 48 (ל-); **ערלה** סב א שו' 68; **פסחים** לג א שו' 22, שם שו' 23 (ל-), שם שו' 26 (2א), שם שו' 27, שם שו' 28; **יומא** מג ב שו' 43 (ל-), מה א שו' 41; **מגילה** עד ד שו' 59 (ל-); **יבמות** ג ד שו' 44 (ל-), יא ד שו' 14 (ל-), שם שו' 21 (ל-); **כתובות** כז ג שו' 53 (ל-), כז ד שו' 13 (ל-), שם שו' 18 (ל-); **סנהדרין** כא ג שו' 15, כב ג שו' 46 (ל-), כו ד שו' 46 (ל-); **שבועות** לה ב שו' 25.

גזירת הכתוב **תרומו** מד א שו' 17, מד ב שו' 24; **פסחים** לד ב שו' 37⁷; **חגיגה** עו א שו' 12; **סוטה** יט ג שו' 19, יט ד שו' 23; **נזיר** נג ב שו' 28, נג ג שו' 6; **סנהדרין** יח ב שו' 53, יט ב שו' 15.

גימטריא ע"ע חשבון גימטריא.

גימטריון ע"ע לישן גימטריון.

גמרו (!) ע"ע למדו.

גרמה (!) אמרה ע"ע כל גרמה אמרה.

גרמיה (!) ע"ע בשם גרמיה.

¹ תרגום: אדם גדול.

² מצאנו את הכינוי הזה גם כלפי שני הדיוטות: סנהדרין כח ע"ב שו' 27 על חיאל בית האלי, ולהלן כח ע"ג שו' 35 (ושם: "רבה") על חזקיהו המלך.

³ ראה מה שהערתי בערך "אבות העולם".

⁴ ראה ליברמן, יוונית, ריש עמ' 207, אות ב.

⁵ כלומר, גזומא. וראה ערכי מדרש אמוראים, עמ' 161, ערך גזומא.

⁶ אפשטיין מוחק את המופע הזה — ראה מבואות לסה"א, עמ' 491, סב ע"א, שו' 8-9; שם, הע' 11.

ונראים דבריו.

⁷ המופע הזה איננו בסוף הברייתא בספרא, אמור, פרק יז הי"ג, קג ע"ב (מה"ת, עמ' 94, סי' שצז).

וזהו טעם הספק.

דלת

ד'ה (!) ע"ע דברי הכל.

דא ע"ע הדא.

דא דאת אמר... ודא דאת אמר...¹ תענית סג ג שו' 41-42.

דא היא ע"ע: הדא היא (בניחותא); הדא היא (בתמיהה).

*דא צריכא לדא, ודא צריכה לדא² בבא קמא ה ב שו' 45.

*דא צריכה לדא... ודא צריכה לדא...³ בבא קמא ה ב שו' 45-46.

דאהן מודה לאהן, ואהן מודה לאהן ע"ע דדין מודי לדין, ודין מודי לדין.

דאורייתא ע"ע דאורייתא.

דאורייתא⁴ ביכורים סה ג שו' 51; שבת יא א שו' 41; פסחים לז ג שו' 38 (דאורייתא);

שקלים מז ג שו' 9.

דאי לא כן ע"ע דלא כן.

דאייתיה ע"ע אייתיה.

דאייתיה ע"ע אייתיה.

דאיכא (!) ר' מימר לך ע"ע אתא ר' מימר לך.

דאילו ע"ע אילו.

דאימתי (!) ע"ע: אימתי (= מתי); הדא⁵.

דאין... ואין לא... ע"ע אין... ואין לא....

דאין יסבור ר' ע"ע אין יסבור ר'.

**דאינן אמרין⁶ פאה יו ג שו' 31; תרומות מ ג שו' 52 (דו!); מעשר שני נג ב שו' 18

(מרין; צ"ל: דו אמר?); ביכורים סג ד שו' 24 (מרין), סד ב שו' 3 (מרין); וצ"ל: מרין); שבת

ו ד שו' 15 (דינן); פסחים לב א שו' 30⁸, שם שו' 40 (דאתון!);⁹ שקלים מו ד שו' 31,

¹ תרגום: זאת שאתה אומר... וזאת שאתה אומר....

² תרגום: זאת צריכה לזאת, וזאת צריכה לזאת. ולפירוש העניין ראה מה שהערתני בערך "אלא (בתמיהה)" לבבא קמא ה ע"ב שו' 44.

³ תרגום: זאת צריכה לזאת... וזאת צריכה לזאת.... ולפירוש העניין ראה מה שהערתני בערך "אלא (בתמיהה)" לבבא קמא ה ע"ב שו' 44.

⁴ תרגום: של תורה.

⁵ מדובר באותו מופע.

⁶ תרגום: שהם אומרים.

⁷ עיין מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 72, ד"ה הירוש'.

⁸ לפירוש המופע כאן ובמקבילה שבשקלים מו ע"ד שו' 31 הרשומה להלן ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 174, ד"ה ונזכרים. וראה עוד שם, עמ' 893, ד"ה פסחים. וראה מה שכתבתי במאמרי "לבעיית עריכתה", עמ' 151.

****דאינון אמרין** (המשך) שם ש' 42; **יבמות** ב ד ש' 61, יא ד ש' 19, יג ד ש' 11, טו ב ש' 1025; **סוטה** כ א ש' 59; **נזיר** נב א ש' 44; **בבא קמא** ה ב ש' 41 (דינון); **סנהדרין** כו ד ש' 151 (דינון; ל"ג¹¹), שם ש' 52 (דינון); **הוריות** מז ב ש' 51 (דינון); **גיטה** נ ד ש' 64. ועיין עוד ערך: **דאינון דמרין** כן; **הכא אינון אמרין**... **והכא אינון אמרין**...; **דאינון אמרין**; **כמה דאינון אמרין** תמן... **כן אינון אמרין**... **כמה דרבנן אמרין**... **כן אינון אמרין**...; **מחלפה שיטתון דרבנן**: **דתנינן תמן**... **והכא אינון אמרין** הכן; **תמן אינון אמרין**... **והכא אינון אמרין** הכין; **תמן אינון אמרין**... **וכא אינון אמרין**...
דאינון אמרין... אינון אינון דאמרין... ע"ע **בית שמאי דאינון אמרין**... **אינון (!)** **דאמרין**... **בית הלל דאינון אמרין**... **אינון אינון דאמרין**...
דאינון אמרין... אינון דאמרין (!)... ע"ע **בית שמאי דאינון אמרין**... **אינון (!)** **דאמרין**... **בית הלל דאינון אמרין**... **אינון אינון דאמרין**...
דאינון אמרין... ואינון אמרין... ע"ע: **ר' דו אמר**... **דו אמר**... **ורבנין דינון מרין**... **אינון אמרין**...; **רבנין דתמן דאינון אמרין**... **ואינון אמרין**... **ורבנן דהכא דאינון אמרין**... **ואינון אמרין**... (**תמן** = **בבל**, **הכא** = **ארץ ישראל**).
דאינון דרשי (!) ע"ע **דאינון דרשין**.
****דאינון דרשין**¹² **פסחים** כז ב ש' 48; **יבמות** ג א ש' 30; **בבא בתרא** יו א ש' 2 (דרשין), שם ש' 5 (דרשין)¹³.
דאינון יכלין מימר ליה¹⁴ **פסחים** לד ד ש' 46, שם ש' 48.
דאינון ילפין¹⁵ **קידושין** נח ג ש' 64.
דאינון מודיי להון¹⁶ **יבמות** ג ב ש' 20; **קידושין** נח ד ש' 10 (לון).
דאינון מודיי לון ע"ע **דאינון מודיי להון**.
דאינון מריין (!) ע"ע **דאינון אמרין**.
דאינון מרין ע"ע **דאינון אמרין**.
***דאינון סמכין על הדא דר'**¹⁷ **בבא בתרא** יו א ש' 19.
דאינון קריי ע"ע **דינון קריין**.
דאישתאלת על דר' ע"ע **אישתאלת לר'**.
דאישטעני ע"ע **כמה דאישטעני קרייא אישתעניית מתנייתא**.

⁹ להגהה ראה: **מבואות לסה"א**, ריש עמ' 308; שם, הע' 158; **ירוש"פ**, עמ' 456, ד"ה **א"ר יוחנן**.
¹⁰ **לפירוש המופע הזה ראה תש"ק**, עמ' 49, הע' 73a. **וראה עוד מה שפירשתי במאמרי "שרידי ירושלמי"**, עמ' 32, ריש ד"ה **וכך**.
¹¹ **ההגהה על פי גליונות הרש"ל**, **טופס א'**.
¹² **תרגום: שהם דורשים**.
¹³ **למופע נוסף של ערך זה שנשתבש ע"ע דרשין**.
¹⁴ **תרגום: שהם יכולים לומר לו**.
¹⁵ **תרגום: שהם לומדים**.
¹⁶ **תרגום: שהם מודים להם**.
¹⁷ **תרגום: שהם סומכים על [המיימרא] הזאת של ר'**.

דאית כּוֹן ע"ע אית כאן.

דאית לֵה ע"ע אית ליה.

דאית לוֹן ע"ע אית להון.

דאית לי ע"ע אית לי.

דאית ליה ע"ע אית ליה.

***דאית ליה מילין סגין**¹⁸ **בבא קמא ב ב שו' 16.**

דאית לכוֹן ע"ע: כמה דאית לכוֹן... אוף אנא אית לי... עד כמה דאית לכוֹן... כן אוף אנן אית לן...; מה (!) דאית לכוֹן... כן אית ל....

דאית לרבנין ע"ע אשכחן (!) דאית לרבנין.

***דאית לתנויה סגין מילין**¹⁹ **בבא קמא ב ב שו' 20, שם שו' 23.**

דאיתאמרת ע"ע איתאמרת.

דאיתיה (!) ליה ע"ע אית ליה.

דאיתמ' (!) ע"ע איתמר.

דאיתמר (!) ע"ע איתמר.

****דאיתפלגון**²⁰ **פאה יח ב שו' 46 (ואיתפלגון);**²¹ **דמאי כג ג שו' 39, כה ד שו' 44, כו ג**

שו' 23 (ואיתפלגון);²² **שביעית לו א שו' 25, לח ד שו' 4, שם שו' 10; תרומות מד א**

שו' 48, מד ד שו' 49; מעשרות נא א שו' 55; חלה נז ב שו' 37, נט א שו' 60; ערלה ס ג

שו' 42; שבת י ב שו' 61, שם שו' 63 (צ"ל: דתני);²³ **י ג שו' 58; עירובין כ א שו' 41, כא**

ב שו' 51, שם שו' 57, כג א שו' 12, כג ד שו' 25; פסחים כט א שו' 51, לב ג שו' 3, לה

א שו' 56, לז א שו' 18 (דאיתפלגון), שם שו' 24; יומא מב ב שו' 4, שם שו' 14, מב ד

שו' 22, שם שו' 32, מג ד שו' 55; שקלים מו ב שו' 7, מח א שו' 64, מח ב שו' 10; ביצה

ס א שו' 53, שם שו' 60; תענית סג ד שו' 50; מגילה עא א שו' 52; מועד קטן פ ג שו' 61;

יבמות ט א שו' 49, יב ב שו' 8; כתובות כז א שו' 54, כז ג שו' 24 (ואיתפלגון);²⁴ **לב א**

שו' 58 (דאיתפלגון), לג א שו' 20, לד ג שו' 12; גיטין מג ב שו' 51, מד א שו' 45, מח ג

שו' 27; נזיר נז א שו' 33; בבא קמא ג א שו' 46, ד ב שו' 12; סנהדרין כד ג שו' 11, כה

ג שו' 3; שבועות לג ד שו' 10, שם שו' 26; עבודה זרה מג ג שו' 25²⁵. וראה עוד ערך

בין (!) מה דאיפלגון.

¹⁸ תרגום: שיש לו דברים רבים. כלומר, שיש לו לתנא ללמוד דברים רבים — ראה ר"י לוי, פירוש

לב"ק, סוף עמ' 28.

¹⁹ תרגום: שיש לתנא דברים רבים (כלומר, ללמד) — ראה ר"י לוי, פירוש לב"ק, סוף עמ' 28.

²⁰ תרגום: שנחלקו.

²¹ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 383, יח ע"ב, שו' 46.

²² להגהה ראה מהד' לונץ, לט ע"ב שו' 2.

²³ ההגהה על פי שתא"י, ריש עמ' 171, ד"ה ר' ירמיה.

²⁴ להגהה ראה המקבילה בתרומות מד ע"ד שו' 25 לפי הנוסח שבכ"ר, עמ' 232 א שו' 16.

²⁵ למופעים נוספים של ערך זה שנשתבשו ע"ע איתפלגון. ובקטע סבונה (סוף עמ' 293, קטע 5.1)

ישנו מופע נוסף בשבועות לז ע"ג שו' 55 (ושם: "דאיתפלגון").

דאיתפלגון ר' ור'²⁶ נזיר נד ד שו' 15.
דאיתתבת ע"ע איתתבת (= הוקשתה קושיא).
דאכן אכן ע"ע דהכין הכין.
דאמר (!) ע"ע: הדא; הוא דאמר.
דאמר (!) טעמא ע"ע ואמר טעמא (טעמא = טעמה).
דאמר (!) ר' ב' ע"ע מה דאמר ר' ב'.
דאמר ר' ותני כן ע"ע אמר ר' ותני כן.
דאמר ר' ותני תמן ע"ע אמר ר' ותני תמן (תמן = בבל).
דאמר ר' ר' (!) תריהון בשם ר' ע"ע ר' ור' תריהון בשם ר' (כלומר, אמרו דבר אחד).
דאמרה (!) ע"ע אַמְרָה.
דאמרה ע"ע אמרה.
דאמרי תרויהו (!) ע"ע תריהון אמרין.
דאמרינ (!) ע"ע הדא.
דאנא אמר טעמא²⁷ **דמאי** כד א שו' 18, שם שו' 19. וראה עוד ערך: אנא אמרית טעמא; ואמר טעמא; ואמר טעמא (טעמא = טעמה).
דאנא משכח²⁸ **כלאים** כח ג שו' 10; **שבת** יב א שו' 1; **סנהדרין** כה ב שו' 41.
דאנן אמרין²⁹ **תרומוות** מו א שו' 46; **מעשר שני** נג ב שו' 18 (דנן, מרין); **יומא** מה א שו' 18. ועיין עוד ערך: ואנן אמרין; כמה דנן אמרין... כן בית שמאי אומרים (!)....
דאנן קיימין הכא ע"ע אנן קיימין הכא.
דאנן קיימינ (!) הכא ע"ע אנן קיימין הכא.
דאעלי ע"ע הדא. ועיין עוד ערך על דאעלי ר'.
דאצרכת ליה ע"ע איצטרכת ליה (כלומר, נצרכה לימוד).
דאקשי (!) ר' ע"ע קשי ר'.
דאשכחון³⁰ **שבת** ט ג שו' 2. וראה עוד ערך דלא אשכחון.
דאת אמ'³¹ **כלאים** לא ב שו' 24 (צ"ל: דאתאמר?³²).
דאת אמר (דיאלוגי)³³ **שבת** ג א שו' 41, שם שו' 43, טו א שו' 3, שם שו' 4; **שקלים** מז א שו' 37 (דאתא!), שם שו' 39; **קידושין** סא א שו' 58. ועיין עוד ערך בשיטתך שאת אומר.

²⁶ תרגום: שנחלקו ר' ור'.

²⁷ תרגום: שאני אומר את הטעם.

²⁸ תרגום: שאני מוצא.

²⁹ תרגום: שאנחנו אומרים.

³⁰ תרגום: שמצאו.

³¹ תרגום: שאתה אומר, ולפי ההגחה: שנאמר.

³² ראה מה שהערתי בנספח ה', בערך "הן דאת אמ' (?) לא אמר' (?) למה את אמר (?)". ולמופע

נוסף (אבל שם: "את אמר") מסופק של ערך זה ע"ע את אמר (בהקשר).

³³ תרגום: שאתה אומר.

דאת (!) אמר ע"ע ואת אמר.
דאת אמר (!) 34 ביכורים סה ד שו' 34 (צ"ל: דיאמר) 35.
דאת אמרת (!) ע"ע איתאמרת.
דאת (!) דעתו (!) קידושין סה ב שו' 23 (ואת; שדעתו!); סנהדרין כג ג שו' 64, כג ד שו' 1 (ואת; צ"ל בכולם: ראת [= ראתה] דעתו 36).
דאת מדמי ליה 37 תרומות מה ב שו' 47.
דאתא (!) אמר ע"ע דאת אמר (דיאלוגי).
דאתא מימור לך ע"ע אתא מימר לך.
דאתאמר' (!) ע"ע איתאמרת.
דאתון ע"ע כד אתון לעירובין.
דאתון (!) אמרין ע"ע דאינון אמרין.
דאתון (!) תרתיי שמועין (!) ע"ע לאו בגין דאתון (!) תרתיי שמועין (!), אלא בגין דר' ור' תרויהון (!) בשם ר'.
דאתי ע"ע אתי (כלומר, עובדא).
דאתייתא ר' (!) בשיטת ר' רבו ע"ע אי (!) דאתייתא ר' (!) בשיטת ר' רבו.
דאתפלגון ע"ע דאתפלגון.
דאתפלגי (!) 38 גיטין מד ד שו' 30 (צ"ל: מתפלגא?) 39.
דבחנת 40 מעשר שני נה ד שו' 21.
דבי לוי ע"ע דבית לוי (= משנת לוי).
דבי רבי (= התנאים של בית רבי) ע"ע דבית רבי (= התנאים של בית רבי) 41.
דבי רבי (= הברייתא של בית רבי) ע"ע דבית רבי (= הברייתא של בית רבי).
דבית הלל (!) ע"ע על דבית הלל.
דבית הלל מקיימין תרין קריא 42 ברכות ג ב שו' 35.
דבית הלל פשיטא לון 43 יבמות ה ד שו' 28 (דילי, ליה! וצ"ל: ליהון); כתובות לב ב שו' 28.

34 תרגום (אחרי ההגהה): שיאמר.
 35 ההגהה על פי המשך הדברים שם, שו' 36. אבל שם: "די אמר (!)", וכן הוא שם, שו' 37. ואין זה מונח.
 36 להגהות בקידושין ראה שרי"ר, עמ' 236 שו' 11 (ושם: "וראת"). והמופע הראשון בסנהדרין מקביל לקידושין דלעיל, והמופע השני שם הוא הצלע השנייה המקבילה לקודמת.
 37 תרגום: שאתה מדמה אותו.
 38 תרגום (אחרי ההגהה): ליחלק. כלומר, לחלוק.
 39 ההגהה שלי, והיא צורת מקור הראויה לבוא אחרי "בגין". ואפשר להגיה גם "דו פליג".
 40 תרגום: שבחנתי, שבדקתי.
 41 בערך "תניי דבית רבי" המצוין שם.
 42 תרגום: בית הלל מקיימים (כלומר, מפרשים, מיישבים) את שני הפסוקים. ובכ"ל: "קרייא" (עמ' 9 שו' 15), והמדפיס השמיט יו"ד אחת.
 43 תרגום: בית הלל [הדבר] פשוט להם.

***דבית לוי** (= משנת לוי)⁴⁴ **בבא קמא** ה א שו' 46; **בבא בתרא** יד ג שו' 33 (מז), יז ג שו' 55 (דבי).

דבית רב ע"ע: תני בכתובות דבית רב; תני דבית רב פליג.

דבית רב (!) ע"ע דבית רבי (= התנאים של בית רבי)⁴⁵.

דבית רבי (= התנאים של בית רבי) ע"ע: אילין דבית רבי תניין; תנון דבית רבי; תני דבית רבי; תני דבית רבי כן.

דבית רבי (= הברייתא של בית רבי) **פאה** יז ב שו' 45, שם שו' 46; **סנהדרין** כז א שו' 63 (דבי). וראה עוד ערך מתניתה דרבי.

דבית ר' ינאי⁴⁶ **ור'** (= איתפלגון דבית ר' ינאי ור') **שבת** ב ד שו' 21; **סוכה** נא ד שו' 62. **דבית ר' ינאי ילפיין (!) לה מן...** **ר' יליף לה מן...** ע"ע מסתברא דבית ר' ינאי ילפיין לה מן... ור' יליף לה מן....

דבית ר' ינאי ילפיין לה מן... ור' יליף לה מן... ע"ע מסתברא דבית ר' ינאי ילפיין לה מן... ור' יליף לה מן....

דבית שמאי⁴⁷ **פאה** יז ג שו' 46 (+היא! ול"ג לה)⁴⁸, יט ב שו' 51, כ א שו' 15; **מעשרות** נא א שו' 25; **עירובין** כ ד שו' 38 (צ"ל: דלא כבית שמאי)⁴⁹, כג ג שו' 27; **סוטה** יט ג שו' 122 (צ"ל: דלא כבית שמאי)⁵⁰; **כתובות** לג ב שו' 27; **סנהדרין** כו ב שו' 51⁵⁴. וראה עוד ערך על דבית שמאי.

דבית שמאי (!) ע"ע: דבית שמאי היא; על דבית שמאי.

דבית (!) שמאי אומר (!) כן ר' אומר (!)... ע"ע כמה דבית שמאי אמרי (!).... כן ר' אמר....

דבית (!) שמאי אמרין... כן ר' אומר (!)... ע"ע כמה דבית שמאי אמרי (!).... כן ר' אמר....

דבית שמאי דרשי (!) ע"ע דבית שמאי דרשין.

דבית שמאי דרשין⁵² **יבמות** יד ד שו' 34; **כתובות** כט א שו' 1 (דרשין).

דבית שמאי היא⁵³ **פאה** יח ד שו' 8, שם שו' 22 (היא לוי!);⁵⁴ **דמאי** כד ב שו' 54; **עירובין** כג ג שו' 23; **שקלים** מו א שו' 53; **נזיר** נג ד שו' 37, נד ב שו' 30. וע"ע דבית שמאי.

44 תרגום: של בית לוי. וראה מה שהערתי בריש ערך "תנא לוי".

45 בערך "תני דבית רבי" המצוין שם.

46 תרגום: [החכמים] של בית ר' ינאי.

47 תרגום: של בית שמאי.

48 ראה הלשון בערך "מתניתא דבית שמאי".

49 ראה מה שהערתי בערך "מתניתא דבית שמאי" על אתר.

50 ראה מה שהערתי בערך "מתניתא דבית שמאי" על אתר.

51 למופע נוסף שנשתבש ע"ע כבית שמאי.

52 תרגום: בית שמאי דורשים.

53 תרגום: של בית שמאי היא (וכלומר, המשנה).

54 ההגהה על פי המופע דלעיל, שו' 8, ועל פי המקבילה בשקלים מו ע"א שו' 53 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

דבית שמאי יודון לר', ר' לא יודה לבית שמאי ע"ע מסתברא דבית שמאי יודון לר', ר' לא יודה לבית שמאי.

דבכל אתר ע"ע בכל אתר.

דבר אחד ע"ע אמרו דבר אחד.

דבר אחד (כלומר, שיצא מן הכלל) **סוטה** כא ד שר' 4, שם שר' 5.

דבר אחד שיצא לצורך... ושלא לצורך... **שבת** ט ג שר' 37.

דבר אחד שיצא מן הכלל לצורך... ושלא לצורך... **שבת** ט ג שר' 51-52.

****דבר אחר ברכות** ז ב שר' 54, שם שר' 55, שם שר' 56 (2x), ט ד שר' 56 (2x); **פאה** יח

ב שר' 3; **תרומות** מא ג שר' 55; מז ד שר' 26, שם שר' 30; **שבת** ה ד שר' 36; **פסחים**

לז ד שר' 26; **תענית** סה א שר' 44; **חגיגה** עז ג שר' 40, עח ב שר' 20; **יבמות** יד ד שר' 31

(2x); **סוטה** יו ד שר' 59; **כתובות** לה ג שר' 54; **נדרים** לו ד שר' 37; **גיטין** מט ג שר' 7;

בבא מציעא ז ד שר' 58; **סנהדרין** כז ד שר' 34, כח א שר' 18, שם שר' 21, שם שר' 27;

שם שר' 29, שם שר' 50, שם שר' 53, כט א שר' 8, שם שר' 9, שם שר' 11; **מכות** לא

א שר' 7; **שבועות** לח ד שר' 15.

דבר ברור ע"ע דבר בריא.

****דבר בריא** 57 **שביעית** לג ד שר' 48, לח א שר' 16, לט א שר' 38; **תרומות** מג א שר' 17;

מעשרות נב א שר' 42, שם שר' 47; **חלה** נז ד שר' 53; **ערלה** סא א שר' 32, שם שר' 36,

שם שר' 62, שם שר' 63, סא ב שר' 1, שם שר' 2; **ביכורים** סד ב שר' 27 (ברור); **שבת** ד

א שר' 28, שם שר' 29; **פסחים** כט ב שר' 62; **סוכה** נב ב שר' 20; **ביצה** סב א שר' 5, שם

שר' 6; **יבמות** ו א שר' 64; **כתובות** לו ב שר' 12, שם שר' 13, שם שר' 15; **נזיר** נו ב שר' 30;

קידושין סה ב שר' 47, סו א שר' 53; **בבא בתרא** יד ג שר' 23, שם שר' 24 (בריא!); יו ב

שר' 55, שם שר' 56; **עבודה זרה** מב א שר' 18, מב ב שר' 54 (2x), מב ד שר' 23, שם שר' 24,

מג ב שר' 46, שם שר' 47, מג ד שר' 48, שם שר' 49, מד ד שר' 25; **נדה** מט ב שר' 54, מט

ג שר' 46, נ א שר' 13.

דבר בריא (!) ע"ע דבר בריא.

דבר דליא ע"ע דברדליה (= משנת ברדליה).

דבר דליה ע"ע דברדליה (= משנת ברדליה).

דבר דלייא ע"ע דברדליה (= משנת ברדליה).

דבר מיוחד עירובין יט ב שר' 41.

דבר קפרא ע"ע דבר קפרא (= משנת בר קפרא).

דבר קפרא (= משנת בר קפרא) **פסחים** לג ב שר' 44, לז ד שר' 4 (קפרא); **חגיגה** עז ג שר' 36

(קפרא). ועיין עוד ערך סבר ר' על הדא דבר קפרא. וראה עוד ערך מתניתא דבר קפרא⁵⁸.

⁵⁵ עיין תוספ' שבת, פ"ב הכ"א, עמ' 11. וציין לה היגר, ז, עמ' 326, ס' ריא. והוא הדין למופיע המקביל בשבת הרשום להלן.

⁵⁶ ראה מה שפירש ליברמן, תוכפ"ש, בבא קמא, עמ' 84, הע' 11.

⁵⁷ כלומר, דבר ברור, ודאי.

דבר שאילו יבוא לפני רבותינו ואין רבותינו נוגעין (!), ואנו עושין אותו מעשה

(בתמיהה) **כתובות** ל ד ש' 53 (צ"ל: נוגעין בו)⁵⁹.

דבר שאינו שוה בשניהן פסחים לב ב ש' 50⁶⁰.

דבר שהוא שוה בזה ובזה חגיגה עה ד ש' 4.

דבר שהוא שוה לשניהן פאה יו ג ש' 27, שם ש' 28 (ו-, שהו! וצ"ל: שאינו⁶¹, בשניהן);

פסחים לב ב ש' 50 (שהוא לילי, בשניהן).

דבר שוה (!) בשניהן ע"ע דבר שהוא שוה לשניהן.

דבר של תורה⁶² ברכות ב א ש' 31, ח ד ש' 26; **מועד קטן** פב ד ש' 47.

דבר תורה (= דברי התורה) פאה טו ב ש' 3; **שביעית** לט ג ש' 41; **סוכה** נה ב ש' 33

(מ-); **חגיגה** עו ב ש' 24; **כתובות** לג א ש' 22.

****דבר תורה (= דאורייתא)⁶³ ברכות** ג ב ש' 7, יא א ש' 42; **פאה** טו א ש' 45, טו ב

ש' 5; **דמאי** כד ד ש' 46; **כלאים** כח ג ש' 20, שם ש' 24, לא א ש' 24, לב א ש' 29;

שביעית לג ב ש' 45⁶⁴, שם ש' 48, לד א ש' 50, לח א ש' 3, לט ג ש' 40, שם ש' 42,

שם ש' 44, שם ש' 45, שם ש' 46, שם ש' 47; **תרומות** מ ג ש' 49, מ ד ש' 1, מא א

ש' 32, מא ד ש' 36 (ל-), מב ב ש' 56, מב ד ש' 32, מג ד ש' 20, מו א ש' 63, מו ב

ש' 11, שם ש' 12, מח א ש' 34; **מעשרות** מט ב ש' 28, נ ד ש' 10, נא ד ש' 7; **מעשר**

שני נד א ש' 31 (2x), נד ב ש' 41, שם ש' 42, שם ש' 44, שם ש' 47, שם ש' 50, שם

ש' 57; **חלה** נז ב ש' 15, שם ש' 35, שם ש' 62, נז ג ש' 3, שם ש' 6, שם ש' 7, שם

ש' 40, נט א ש' 12 (ל-), שם ש' 53, נט ג ש' 12, ס א ש' 48; **עירלה** ס ד ש' 17, שם

ש' 18 (2x); **שבת** ג א ש' 56, ה ג ש' 10; **עירובין** יט ד ש' 7, כא א ש' 53 (2x), שם

ש' 54, שם ש' 55, כד ד ש' 6; **פסחים** כז ד ש' 10, שם ש' 33, שם ש' 34, שם ש' 58,

כח א ש' 6, שם ש' 7, שם ש' 15, שם ש' 16, שם ש' 60, כח ב ש' 8, שם ש' 10, כח

ד ש' 59, ל ב ש' 52, לג ב ש' 34; **יומא** לט ד ש' 24, מ ב ש' 60; **שקלים** מו ב

⁵⁸ וראה עוד: "דו חשש להדא דב' קפרא" (דמאי כג ע"ג ש' 23); ונרשם בערך "דו חשש להדא דר".

ולא רשמתי אותו כאן, לפי שמדובר בו על מימרא של בר קפרא: "דבר קפרא אמר" (דמאי, שם, ש' 24).

⁵⁹ השווה הלשון בגיטין מו ע"ד ש' 42. וראה עוד ק"ע, מא סע"ב, [ה"ן], ד"ה ואין רבותינו.

⁶⁰ למופע נוסף שנשתבש ע"ע דבר שהוא שוה לשניהן.

⁶¹ ראה אהצו"י, סוף עמ' 18, ד"ה ודבר.

⁶² לשון הירושלמי במועד קטן המצוין בהמשך: "אמר רבי יוחנן ואין דובר אליו דבר. ואפילו דבר

של תורה". כלומר, דבר תורה, דברי תורה.

⁶³ רשמתי בחילופי הנוסח שבתוך הערך "ול-"), כלומר, לדבר תורה, רק במקומות שאות השימוש

היא חלק מהביטוי ובמקצת המקומות המסופקים.

⁶⁴ המונח הזה כאן, ובמקבילה בסוכה נד ע"ב ש' 30 הרשומה להלן, הבא בדברי אבא שאול הוא

לשון התלמוד, והראיה ממה שבא בסוכה נג ע"ג ש' 49: "אבא שאול או' ערבי נחל שתיים. ערבה ללולב

וערבה למקדש". בלי "דבר תורה". ונראה שהוא הדין למונח שבדברי ר' עקיבא בשביעית לג ע"ב ש' 48,

בסוכה נד ע"ב ש' 33, נד ע"ג ש' 52, שם ש' 54, שם ש' 60 (המופע הראשון), ובראש השנה נז ע"ב

ש' 33 הרשומים להלן בְּעֶרְךָ. וכן דעת מלמד, מה"ת, עמ' 122, סי' קמט, בהערות.

****דבר תורה (= דאורייתא) (המשך)** שו' 32 (ל-), שם שו' 34 (ל-), נ ד שו' 35, נא ב שו' 15 (2x), שם שו' 18, שם שו' 20, שם שו' 22; **סוכה** נג ד שו' 13, שם שו' 14, נד א שו' 26 (3x), שם שו' 27, נד ב שו' 30, שם שו' 33, נד ג שו' 52, שם שו' 54, שם שו' 55, שם שו' 60 (2x); **ראש השנה** נז ב שו' 33, נט ב שו' 19, שם שו' 39, שם שו' 40 (2x), שם שו' 47 (3x), שם שו' 48; **ביצה** סא א שו' 55, סג א שו' 54 (ל-); **חגיגה** עו ב שו' 19, שם שו' 27, עה ב שו' 20, עט ב שו' 14 (2x); **יבמות** ח א שו' 54, י ב שו' 12, יג ד שו' 9, שם שו' 10, שם שו' 26, יד ד שו' 62, שם שו' 63; **סוטה** כ א שו' 38, כ ב שו' 11, שם שו' 13, שם שו' 38, שם שו' 39; **כתובות** כד ד שו' 60 (ל-), כז א שו' 4, כט א שו' 25, לד ג שו' 64; **גיטין** מה ג שו' 25, שם שו' 64, מה ד שו' 3, מו ב שו' 14, מו ד שו' 63; **נזיר** נד ד שו' 54; **קידושין** נח ג שו' 39; **בבא מציעא** יב ב שו' 11; **סנהדרין** יט ב שו' 34; **עבודה זרה** מד ב שו' 15, שם שו' 65. ועיין עוד ערך מדבר תורה (= מדאורייתא). וראה עוד ערך: אין... דבר תורה; אינה דבר תורה; אינו... דבר תורה; לית הוא דבר תורה; שאינן מחזורין מדבר תורה.

דברדלייה (= משנת ברדלייה)⁶⁶ פאה יז ד שו' 48 (דבר דליא); **כלאים** כז א שו' 49 (דבר דליה), לא ג שו' 62 (דבר דליה); **שביעית** לג ד שו' 55; **תרומות** מז ב שו' 16 (דבר דליה); **שבת** ז ג שו' 23 (רב דליה!); **שקלים** נ ד שו' 28 (דבר דליה); **ביצה** סא ד שו' 4, סב ג שו' 59 (דבר דליא), סג ב שו' 19 (דבר דליא); **מגילה** עא א שו' 27 (דברזילה! וצ"ל: דברדליה).

דברזילה (!) ע"ע דברדלייה (= משנת ברדלייה).

דברי בית שמאי (= לדברי בית שמאי) **תרומות** מד ד שו' 12. ועיין עוד ערך כדברי בית שמאי.

****דברי הכל פאה יט ב שו' 27, יט ג שו' 56; דמאי כא ג שו' 25 (2x), שם שו' 28, שם שו' 29, כב ב שו' 4, שם שו' 6; כלאים** כט ד שו' 49, לא ג שו' 53; **שביעית** לג ג שו' 54, לד ב שו' 8, שם שו' 9, שם שו' 14, לו א שו' 22, שם שו' 23, לז ב שו' 19; **תרומות** מד ד שו' 33, מב ב שו' 41, מג א שו' 44⁶⁷, מז א שו' 42, שם שו' 43; **מעשרות** מט א שו' 18, מט ד שו' 32 (2x), שם שו' 36, שם שו' 37, נא ב שו' 4, שם שו' 5, שם שו' 36 (2x), נא ג שו' 1; **מעשר שני** נב ג שו' 28! (ל"ג)⁶⁸, שם שו' 30, נג א שו' 16, נד א שו' 22 (2x); **חלה** נז א שו' 47; **ערלה** סא א שו' 63, שם שו' 64, סב א שו' 61, שם שו' 62, סב ג שו' 41, סג א שו' 14 (2x); **ביכורים** סד ד שו' 37; **שבת** ה ד שו' 60, ז ד שו' 8, ח ב שו' 33, יא ד שו' 46, שם שו' 49, יב ב שו' 53 (2x), יב ג שו' 51, יד ב שו' 32, יו א שו' 31, שם שו' 32;

⁶⁵ למופע נוסף ראה מה שהערתי בערך "מדבריהן" לפסחים כז ע"ג שו' 54.

⁶⁶ תרגום: של ברדלייה.

⁶⁷ מקור המופע הזה בתוספתא תרומות, פ"ה ה"א, עמ' 134. אבל שם: "הכל מודים". וזהו טעם

הספק, שמא החליפו האמוראים או הגרסנים מונח במונח.

⁶⁸ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

דברי הכל (המשך) עירובין כו ב ש' 36 (צ"ל: +היא)⁶⁹; פסחים כט ב ש' 20, לא ב ש' 40: (ל"ג)⁷⁰, שם ש' 55, שם ש' 56, לד ג ש' 4, לה ד ש' 23; שקלים מו א ש' 54; סוכה נב ב ש' 64, נב ג ש' 3, נב ד ש' 43, נד א ש' 20, נד ד ש' 36; ביצה סא ג ש' 24, סג א ש' 8; מגילה עא א ש' 61; חגיגה עט ב ש' 60, שם ש' 61 (צ"ל: במחלוקת?)⁷¹; מועד קטן פ א ש' 32, פ ג ש' 12 (2x), שם ש' 17, פ ד ש' 42, שם ש' 43, שם ש' 47, שם ש' 59, פא א ש' 36, שם ש' 38, פב ב ש' 19; יבמות ז א ש' 13, ח א ש' 20, שם ש' 21, שם ש' 26, ט ד ש' 18, י ג ש' 58, י ד ש' 1, יג ד ש' 35, טו א ש' 50, שם ש' 56, שם ש' 60 (ד"ה!); סוטה יו ג ש' 15, שם ש' 16; כתובות כו ג ש' 31 (2x), כז ג ש' 33, ל א ש' 6, ל ג ש' 33, לא ב ש' 24⁷², לו א ש' 26, שם ש' 27 (צ"ל: דברי חכמים [= לדברי החכמים])⁷³, שם ש' 30, שם ש' 35 (צ"ל: דברי חכמים [= לדברי החכמים])⁷⁴; נדרים לז ד ש' 23, לח א ש' 25, שם ש' 26, שם ש' 27, מא א ש' 33 (דברי לוי)⁷⁵, שם ש' 34, מב א ש' 50, מב ג ש' 25, מב ד ש' 18; גיטין מד ד ש' 26, מו א ש' 7, נב ש' 41; נזיר נב ד ש' 44, נג ד ש' 15, שם ש' 38, נד ד ש' 15, נה ב ש' 59, נז ב ש' 29, שם ש' 30, נז ד ש' 62; קידושין ס ג ש' 55, סא ג ש' 17, סב ד ש' 58, סג א ש' 12, שם ש' 14, סג ג ש' 40; בבא קמא ג ג ש' 40, שם ש' 43, ד ג ש' 38, ה ג ש' 18⁷⁶; בבא מציעא ח ד ש' 24; סנהדרין כא ד ש' 3 (2x), כב ד ש' 24, שם ש' 30, שם ש' 34; שבועות לה ג ש' 20, שם ש' 21, לז א ש' 28 (צ"ל: דברי חכמים [= לדברי החכמים])⁷⁷, שם ש' 33, לח א ש' 32: (ל"ג)⁷⁸, שם ש' 50, לח ב ש' 40, שם ש' 41; עבודה זרה מ ג ש' 4, שם ש' 5, שם ש' 12 (ל"ג?)⁷⁹, מב ב ש' 54, שם ש' 55, מב ד ש' 5, שם ש' 6, מג ב ש' 13, שם ש' 16, שם ש' 47, שם ש' 48, שם ש' 64, מג ג ש' 4 (2x), מג ד ש' 24, שם ש' 26, מד א ש' 31, שם ש' 33, שם ש' 34, שם ש' 35, שם ש' 37, מד ד ש' 8, שם ש' 16, שם ש' 18, מה א ש' 21, שם ש' 25; הוריות מו ד ש' 80⁸⁰. ועיין עוד ערך כדברי הכל.

69 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 213, ד"ה ניחא.

70 ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 442, ד"ה למה לי.

71 ראה ק"ע, יט סע"ב, [ה"ג], ד"ה ה"ג אין תימר.

72 עיין שתא"י, עמ' 389, ד"ה ובכוחות.

73 ראה עסיס, לית היא פליגא, עמ' 158, ד"ה רבי אמי. וכן הגיה בגליונות הרש"ל, טופס א'.

74 ראה עסיס, לית היא פליגא, עמ' 159, ד"ה דברי חכמים פטור (השני). ואמנם הנוסח בגוף כי"ל:

"דברי חכמי" (עמ' 161 ש' 21), ונמחקה המילה "חכמי", ו"הוה" בין השורות "הכל".

75 להגהה ראה המופע הבא.

76 ר"י לוי (פירוש לב"ק, עמ' 176, ד"ה בקודחת) מוחק את המופע הזה. ושתא"י (ריש עמ' 474, ד"ה

אמר רבה) מגיה: "אפ"י כמה". אבל המופע ישנו בכי"א (עמ' 22 ש' 62). וכן ישנו שם גם בסיפא (שם, ש' 63, וליתיה בד"ו שם, ש' 19. ושתא"י (שם) מגיה בסיפא: "אפ"י כל שהוא". וצ"ע.

77 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'. וכן הגהתי במאמרי "לית היא פליגא", עמ' 158, ד"ה

רבי אמי.

78 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. וראה עוד מה שהערתני בערך "תיפתר" על אתר.

79 ראה שתא"י, סוף עמ' 560, ד"ה ר' אבין.

)דברי הכל הוא (!) **שבת ב ג שו' 25 (צ"ל: היא)⁸¹, שם שו' 29 (צ"ל: היא)⁸²; **נזיר** נז ב שו' 29 (ל"ג הוא)⁸³, **בבא קמא** ה ב שו' 19 (ל"ג הוא)⁸⁴.

דברי הכל הוא (!) הכא ע"ע דברי הכל היא הכא.

)דברי הכל היא **ברכות י ב שו' 54, י ג שו' 54; **פאה** יח ג שו' 29, יח ד שו' 23, יט ב שו' 52, כ א שו' 15, כ ד שו' 36; **דמאי** כג ב שו' 47, כד א שו' 44, כה ד שו' 13; **כלאים** כז ב שו' 3, כח ד שו' 27, שם שו' 39, ל ד שו' 59, לא א שו' 3, לא ב שו' 6; **שביעית** לח ב שו' 1; **מעשרות** מט ג שו' 18, שם שו' 31, נא ג שו' 43, נב א שו' 5; **מעשר שני** נב ב שו' 45, שם שו' 46, נב ד שו' 31, נד א שו' 37, נה א שו' 9, נה ב שו' 21, שם שו' 35; **חלה** נח ג שו' 22, נח ד שו' 5, נט א שו' 20, שם שו' 50; **עירלה** סא ב שו' 49; **ביכורים** סד ב שו' 9; **שבת** ו ב שו' 58 (ל"ג היא)⁸⁵, שם שו' 60; **עירובין** יט א שו' 48, כ ג שו' 43, כד ג שו' 7; **פסחים** כט ב שו' 61, לד ד שו' 24, לז א שו' 46; **שקלים** מו ב שו' 31, מו ג שו' 30, מז ד שו' 44, שם שו' 47, מח א שו' 3; **סוכה** נב ב שו' 19; **ראש השנה** נז ג שו' 16; (צ"ל: +הכא)⁸⁶; **ביצה** ס ג שו' 22 (צ"ל: +הכא)⁸⁷, סא א שו' 9, סב ב שו' 8, סג ב שו' 22; **תענית** סח ב שו' 37, שם שו' 41; **מגילה** ע ג שו' 7, שם שו' 10, עא א שו' 29, עא ב שו' 16; **חגיגה** עז א שו' 35, עח ב שו' 14, עט א שו' 50; **יבמות** ט א שו' 47, טו ב שו' 18; **סוטה** כב ד שו' 55; **כתובות** כה ג שו' 43, ל ג שו' 37, לא ג שו' 10; **נדרים** לז א שו' 88²⁸; **גיטין** נ ד שו' 4; **נזיר** נב א שו' 89⁷, נג ג שו' 8, נג ד שו' 40, נה ג שו' 1, נז ד שו' 15; **בבא קמא** ה ב שו' 21; **בבא בתרא** יז א שו' 45; **שבועות** לג ד שו' 6, לז א שו' 11; **עבודה זרה** מג א שו' 90¹.

⁸⁰ לגירסא ולפירוש כאן ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 483, סי' 56; שם, ד"ה אבל הירוש'. ולמופעים נוספים ע"ע: ביניהון; במחלוקת; דברי הכל הוא (!); דברי הכל היא. ועיין עוד ערך "ולא ידעין אי (!) כהדא דר' ואין כהדא דרבנן", וערך "ולא ידעין אין כהדא דר' אין כהדא דר' דברי הכל", ומה שהערת שם ושם. ולשני מופעים נוספים השייכים לשביעית לח ע"א שו' 60, וחסרים שם, ראה תוכפ"ש שביעית, ריש עמ' 566; עמ' 565, הע' 12. ולמופע נוסף משובש בכ"ל, השייך לשבת ז ע"ד שו' 9, ראה ירוכ"פ, עמ' 100, ד"ה הא. והוא הגיה שם: "דברי חכמים", כלומר, פסק ההלכה. והערת ע"ע גם להלן, סוף ערך "דברי חכמים (= הלכה)".

⁸¹ הגהתי על פי המונח השגור "דברי הכל היא" — ראה לקמן בערכו.

⁸² ההגהה מתאשרת משרי"ר, עמ' 65 שו' 12.

⁸³ ראה הנוסח בביטוי המקביל לקמן שם, וכן הוא שם בשו' 30.

⁸⁴ ההגהה על פי כ"א, עמ' 20 שו' 7.

⁸⁵ ראה הלשון בערך "ולמה לי נן פתרון לה דברי הכל".

⁸⁶ ההגהה על פי ההמשך שם, שו' 17. וכן הוא לנכון במקבילות בסנהדרין כא ע"א שו' 45 ובשבועות

לז ע"ד שו' 55. ובשתייהן חסר ההמשך "מהו דברי הכל היא הכא" מחמת דמיון הסופות, כנראה.

⁸⁷ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. וראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 725.

⁸⁸ הרשב"א אינו גורס מופע זה (ותוכפ"ש, נדרים, עמ' 402, הע' 32).

⁸⁹ ראה תוכפ"ש, נזירות, ריש עמ' 515, ד"ה ובירושלמי, שם, הע' 2.

⁹⁰ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: דברי הכל; דברי הכל הוא (!). ולמופע נוסף מסופק ראה מה

שהערת בסוף ערך "דברי הכל היא תמן, ברם הכא".

דברי הכל היא הכא⁹¹ מעשר שני נב ג שו' 25, נג ג שו' 24; ערלה ס ד שו' 43; **ביכורים** סג ג שו' 51⁹², סד א שו' 33; **שבת** יב ד שו' 43; **ראש השנה** נז ג שו' 17; **יבמות** ט ב שו' 64, טו ב שו' 31 (והוא!); **גיטין** מג ב שו' 55, מט ג שו' 31; **קידושין** סו א שו' 21; **סנהדרין** כא א שו' 45; **שבועות** לז ד שו' 93⁵⁵.

דברי הכל היא תמן, ברם הכא⁹⁴ **עירובין** כא ב שו' 95⁴¹.

דברי (!) הכל מודין ע"ע הכל מודין.

דברי זקנים ברכות ג ב שו' 54 (זקנים); **סנהדרין** ל ב שו' 3; **עבודה זרה** מא ג שו' 49.

דברי זקנים ע"ע דברי זקנים.

דברי חכמים (= תורה שבכל-פה) **שקלים** מח ג שו' 54.

דברי חכמים (= דבריהם של החכמים, בכלל או בפרט) **ברכות** ג א שו' 28, שם שו' 29;

שבת יו ד שו' 35; **סוכה** נב ד שו' 33; **נדה** מט ד שו' 33, נ ב שו' 33.

דברי חכמים (= לדברי החכמים או טעם החכמים) **כלאים** כז א שו' 10; **שבת** ז ג

שו' 17⁹⁶; **פסחים** לא א שו' 15; **ביצה** סא ג שו' 60; **הגיגה** עח ד שו' 12; **מועד קטן** פב

ב שו' 14; **יבמות** ח ב שו' 57 (ל-); **כתובות** כו ג שו' 97⁴, לב ד שו' 48; **נדרים** לז ב שו' 29;

נזיר נא ב שו' 37; **בבא בתרא** יו ב שו' 31; **סנהדרין** ל ג שו' 36; **שבועות** לג ב שו' 6

(דברי חכמים²), לו ב שו' 16, לו ג שו' 15 (ל-), שם שו' 16, שם שו' 17, לז א שו' 31, שם

שו' 37; **נדה** נ ג שו' 98⁵⁷.

⁹¹ תרגום: דברי הכל היא כאן.

⁹² בד"י באה כאן נקודה אחרי "היא". ולתיקון הפיסוק הזה ראה תוכפ"ש, מעשרות, עמ' 693, סוף

הע' 73.

⁹³ למופע נוסף שנשתבש ע"ע דברי הכל היא.

⁹⁴ תרגום: דברי הכל היא שם, אבל כאן.

⁹⁵ לשון הגמרא כאן: "רבי ירמיה בשם רבי זעירא דברי הכל היא תמן. ברם הכא מבחול הוא

קנה לו שביתה לשני ימים". ורבינוביץ (שתא"י, ריש עמ' 197, ד"ה מתניתין) מגיה: "תמן אין מערבין

לאדם משתחשך ברם הכא מבחול הוא קנה כו". ולפי זה, "דברי הכל היא" הוא מונח נפרד, כפי שאכן

מסתבר. ואולם אין הגהתו מתאשרת משר"ר (עמ' 99 שו' 27). ואף על פי שהשורה קרועה דווקא שם,

אין הקרחה מספיקה להכיל את תיקונו (בדקתי בקטע הגניזה גופו). וצ"ע.

⁹⁶ למופעים בשבת, בביצה, בכתובות (לב ע"ד שו' 48) ובבבא בתרא, ראה אפשטיין, מחקרים, ב,

א, עמ' 318, הע' 5 (לשביעית לג ע"ג [שו' 16] המצוין שם ראה מה שכתבתי לקמן בריש הערך הסמוך,

ד"ה וכדברי).

⁹⁷ עיין מבואות לסה"ת, עמ' 194, סי' 2.

⁹⁸ למופעים נוספים של ערך זה שנשתבשו ע"ע דברי הכל. וישנו מופע נוסף בכ"ל, בגיטין עמ' 237

שו' 8 (והוא שייך לד"ר נ ע"ב שו' 36). ולדעתי, הוא באשגרה מלהלן שו' 38. וכוונתו לומר שלדעת החכמים

החלוקים על ר' אלעזר, גט שאין עליו עדים פסול; כפירוש הפ"מ, נא ע"ב, ה"ד, ד"ה דברי חכמים.

והראיה ממה שבא בהמשך: "רבי יהושע בן לוי אמר **דברי הכל** כשר" (שם, שו' 41). ובהמשך הסוגיא

שם, יש להגיה כשתא"י, סוף עמ' 425, ד"ה והא ר' אלעזר. ועיין: אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 70, סוף

ד"ה בירוש'; עמ' 71, ד"ה ור' יוסי; מבואות לסה"ת, עמ' 100, ד"ה וכאן; שם, הע' 24. וישנו מופע נוסף

****דברי חכמים (= הלכה)**⁹⁹ **ברכות** ח ב ש' 30, ט ב ש' 53 (דרבי)¹⁰⁰, יא ב ש' 57, יא ג ש' 10; **דמאי** כה א ש' 46; **כלאים** כט ג ש' 42, לא ג ש' 37; **שביעית** לג ג ש' 16; **תרומות** מב ב ש' 12; **מעשרות** נ ב ש' 43; **מעשר שני** נה א ש' 27; **חלה** נז ג ש' 10137; **שבת** ז ב ש' 13, יב א ש' 27, יב ג ש' 57 (דברי דברי); **עירובין** יט א ש' 5, כד ג ש' 36, כו ב ש' 7; **פסחים** לא א ש' 22, לז ב ש' 42; **יומא** מד ב ש' 14, מה ג ש' 10; **ראש השנה** נח ד ש' 63; **תענית** סו ב ש' 6; **יבמות** ו א ש' 13, ח ב ש' 40, ט ב ש' 41, ט ד ש' 23, יב ג ש' 26, יב ד ש' 33, טו א ש' 28; **כתובות** כט ד ש' 20,

בקטע סבונה (סוף עמ' 298, קטע 6.3) בעבודה זרה מ ע"א ש' 18, כמות שהוא אצלנו במקבילה בפסחים לא ע"א ש' 15.

⁹⁹ **"דברי חכמים** פרושו: דעת בני החבורה שבבית המדרש" (גינצבורג, פירושים, ג, עמ' 359, ד"ה דברי חכמים; ההדגשה במקור), "כלומר דעת הרבים" (שם, עמ' 360; ואולם שאר הדברים שכתב באותו דיבור בפירוש העניין לא ניתנו להיאמר). ועל ההוראה "הלכה" של הביטוי "דברי חכמים" העמיד אפשטיין (מחקרים, ב, א, עמ' 318, ס' 42). והתנה בה אחד משני מצבים: או שיהיה הביטוי בלשון סתם הירושלמי ואחריו מימרא של אמוראים, או שיהיה בדבריהם של האמוראים הראשונים (בדרך כלל, בסיפא של המימרא, כשהרישא בדרך כלל היא בצורת: "זו דברי ר'"; והאמוראים המצויים בהקשר זה הם: ר' יוחנן, רב, שמואל ור' אלעזר). והעיר שם על המצב הראשון: "בלי תנאים אלה פירושו: **לדברי חכמים**" (הע' 5; ההדגשה במקור). וחזר על הדברים בקיצור במבוא לנוה"מ, סוף עמ' 175. ולהלן כתב: "וכן הוא דרך הירוש' תמיד, שהוא מביא בלשון 'דברי חכמים' את דעת ה'חכמים' (אפילו אמוראים!) החולקים על המשנה!" (מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 974). וראה עוד שם, סוף עמ' 1141, ד"ה וכבר; סוף עמ' 1214, ד"ה ולא עוד. וראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 359, הע' 20; עמ' 369, הע' 23 (במקום האחרון: "כלומר שהאמוראים הבאים, שמואל ור' יוחנן, **חולקים** על המשנה" [ההדגשה במקור]).

וכדברי אפשטיין כך כתב גם ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 334, ד"ה דברי חכמים. אלא שהוא (תוכפ"ש, יבמות, עמ' 139, הע' 75) הוסיף עוד שני מקרים שבהם הדברים באים בפי סתם הירושלמי בלי מימרא של אמוראים, והכוונה לכלאים לא ע"ג ש' 37 [= שבת ז ע"ב ש' 13 — מ"ע], ושביעית לג ע"ג ש' 16 (שלא כאפשטיין, מחקרים, ב, א הני", עמ' 318, הע' 5); וכן הוסיף את המופע שבחלה נז ע"ג ש' 37 שמובא בשם אמוראים אחרונים (במופע שבפסחים שם יש לתקן: ל"א ע"א תחת "ל"ה ע"א", והוא שם, ש' 22). וכתב שם: "והכל לפי העניין". ואני נמשכתי אחריו בזה. ומשום כך רשמתי בערך הזה גם את המופע שבגיטין נ ע"ב ש' 38, שכך מלמד העניין, עי"ש. ואמנם גם אפשטיין הרחיב את חלות הכלל שלו. וכך כתב ב"מבוא לנוה"מ": "וכך דרכו של הירוש' **תמיד** לפסוק הלכה ע"י הפתיחה 'דברי חכמים'. והאמוראים, ביחוד הראשונים, דרכם היה לפסוק הלכה ע"י 'זו דברי ר' אבל חכמים אומרים' בבבלי (או 'אבל דברי חכמים', בירוש') (סוף עמ' 1141, סוף ד"ה וכבר; ההדגשה שלי). משום כך, הוא כלל כאן את המופע שבכתובות ל ע"ד ש' 36 למרות שהוא מופיע בדברי סתם התלמוד, ללא מימרא של אמוראים (מבוא לנוה"מ, עמ' 472, ד"ה ירוש'; שם, הע' 3). וראה עוד מה שהערתי על מופע זה להלן. ולדיונים נוספים במונח זה, ראה עוד: שתא"י, ריש עמ' 51, ד"ה אלא (והוא הולך בשיטה אחרת בפירושו של המונח, עי"ש); מלמד, פרקי מבוא, עמ' 621, הע' 624 (ולא מצאתי את המראה מקום בירושלמי כפשוטו, עמ' 394 שציין לו. וכנראה, שיש כאן טעות דפוס, וצריך להיות: עמ' 334 [ד"ה דברי חכמים הנ"ל]).

¹⁰⁰ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 359, ט ע"ב, ש' 53; שם, הע' 20.

¹⁰¹ לפירוש המופע הזה עיין תוכפ"ש ליבמות, עמ' 139, הע' 75. שלא כרז"ף, מבוה"י, יד ע"ב, ערך דברי פלוני; ושלא כמלמד, פרקי מבוא, עמ' 614, ס' 48, ד"ה וכך, שנמשך אחריו.

****דברי ר' (= דבריו של ר')**

****דברי חכמים (= הלכה) (המשך)** ל ד שו' 36¹⁰², ל ד ב שו' 24; **נדרים** מ ב א שו' 12; **גיטין** מ ב שו' 64, נ ב שו' 38; **נזיר** נ ד ב שו' 20, נ ב שו' 19; **קידושין** נ ט ב שו' 17, סה ד שו' 26; **בבא בתרא** י ד א שו' 20, יו ד שו' 20; **סנהדרין** כ ז ד שו' 3; **שבועות** ל ב ד שו' 40; **עבודה זרה** מ א שו' 103²⁴.

דברי חכמים... ודברי ר'... **יבמות** ד ג שו' 11-12 (וודר! תחת ודברי ר'), ו א שו' 14-15; **סנהדרין** ל ג שו' 37; **שבועות** ל ג ב שו' 6. ועיין עוד ערך כדברי חכמים... כדברי ר'... **דברי חכמים... ודר' (!:)** ...ע"ע דברי חכמים... ודברי ר'... **דברי חכמים וחידותם** 104 **דמאי** כו ג שו' 17.

דברי חכמים חלוקין עליו... דברי חכמים חלוקין עליו (הראשון בניחותא והשני בתמיהה) **כלאים** ל ג שו' 49.

דברי חכמים שהן בשיטת ר' **נדה** מט ד שו' 61. ועיין עוד ערך חכמים שהן בשיטת ר'. **דברי נביאים ברכות** ג ב שו' 55; **סנהדרין** ל ב שו' 4; **עבודה זרה** מא ג שו' 50. **דברי סופרי** ע"ע דברי סופרים.

דברי סופרים ברכות ג ב שו' 46, שם שו' 47, שם שו' 49; **מעשר שני** נ ג שו' 15; **מועד קטן** פ א ד שו' 30; **יבמות** ג ד שו' 17, שם שו' 58, י ב שו' 8 (2x; סופרי); **כתובות** ל ד ג שו' 59 (2x; סופרי); **גיטין** מ ג שו' 18 (סופרי); **סנהדרין** ל א שו' 52, שם שו' 54, שם שו' 55, ל ב שו' 11, שם שו' 12 (סופרי), שם שו' 13 (סופרי), שם שו' 14 (סופרי); **עבודה זרה** מא ג שו' 41, שם שו' 42, שם שו' 44 (סופרי). **דברי סופרי** ע"ע דברי סופרים.

****דברי ר' (= דבריו של ר')** **ברכות** יא ג שו' 10; **דמאי** כה א שו' 45; **תרומות** מ ב א שו' 24; **מעשרות** נ ד שו' 20 (א-ברו); **ביכורים** סה ב שו' 16; **שבת** ד א שו' 49, יז ב שו' 31; **פסחים** ל ג ד שו' 14; **סוכה** נ ג שו' 59; **יבמות** ה ג שו' 45, ו א שו' 13, ט ד שו' 45, שם שו' 46, טו א שו' 27; **כתובות** לה ד שו' 61; **נדרים** מ ג שו' 19; **גיטין** מז ד שו' 58; **נזיר** נז ב שו' 19; **קידושין** סה ד שו' 37; **בבא מציעא** יא ד שו' 18; **בבא בתרא** יו ד שו' 19; **עבודה זרה** מא ב שו' 30. ועיין עוד ערך: זו להוציא מדברי ר'; מן דעתיה דר'.

¹⁰² ראה מבוא לנ"ה"מ, עמ' 472, ס' 36; שם, הע' 3 והע' 4. ולדעתו, חכמים אלה, שהם החכמים שבתוספתא, חלוקים על החכמים של משנתנו, והם סוברים שמה שנתן האב לראשונה נתן, ואין לשנייה כלום (ועיין להלן, סוף עמ' 473, ד"ה ה"חכמים"; עמ' 660, אות כז). וראה תוכפ"ש, כתובות, עמ' 274, שו' 7-8.

¹⁰³ ישנו מופע נוסף ודאי של ביטוי זה בכ"ל, בשבת עמ' 338 שו' 4 (והוא שייך לד"ו ז ע"ד שו' 9), אלא שנשתבש: "דברי הכל (ו)" — ראה ירוכ"פ, עמ' 100, ד"ה הא. וכבר הערתי עליו לעיל, סוף ערך "דברי הכל". ולמופע נוסף שנשתבש בברכות יב ע"ג שו' 30, ראה מה שציינתי להלן, בערך "חכמים אומרים" על אתר. ולמופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בערך "ולא ידעין אין כהדא דר' אין כהדא דר' דברי הכל" לסוכה נד ע"ד שו' 36. וראה עוד מה שהערתי בסוף ערך "זו דברי ר' ור' ור' (ו), אבל חכמים אומרי".

¹⁰⁴ מליצה מקראית — ראה משלי א, ו. לכן לא כללתי את המופע "חכמים" שבפסוק זה בכלל מונחי התלמוד שבערך "חכמים", אף על פי שהם מתכוונים בו כאן לחכמי התלמוד.

דברי ר' (= לדברי ר' או טעמו של ר' או במה דבריו של ר' אמורים)

דברי ר' (= לדברי ר' או טעמו של ר' או במה דבריו של ר' אמורים)¹⁰⁵ **פאה** יח ד שו' 52, שם שו' 54, כ ג שו' 40; **כלאים** כח ד שו' 48, שם שו' 55; **תרומות** מג א שו' 42, שם שו' 48, שם שו' 49; **מעשרות** מט ד שו' 10; **מעשר שני** נב ג שו' 63, נג ג שו' 25; **חלה** נט ב שו' 20; **ערלה** ס ד שו' 36, סא ד שו' 57, סב א שו' 35, סג א שו' 56, שם שו' 57, שם שו' 58; **שבת** ד ד שו' 61, ו ב שו' 49, ט ג שו' 53, י א שו' 10, יז ב שו' 11, שם שו' 17, שם שו' 31, שם שו' 33, שם שו' 37, שם שו' 55, שם שו' 59; **פסחים** כז ג שו' 61, לא ב שו' 40, לג ג שו' 46, שם שו' 56, שם שו' 63, לג ד שו' 14, שם שו' 16, שם שו' 19, שם שו' 25; **סוכה** נד א שו' 36, שם שו' 43; **ביצה** ס ב שו' 20; **יבמות** ד ג שו' 12 (וודר!), ד שו' 38, ו א שו' 15 (ור), ז א שו' 25, שם שו' 32, ט א שו' 41, שם שו' 44, ט ב שו' 10632, י ד שו' 44, יא ב שו' 52, יד א שו' 1 (זא+);¹⁰⁷ **סוטה** כג ד שו' 36, כד א שו' 8, שם שו' 9! (צ"ל: +... דברי ר')¹⁰⁸; **נדרים** לז א שו' 27, שם שו' 37¹⁰⁹, לח ד שו' 35; **נזיר** נג ב שו' 18; **קידושין** נח ג שו' 36, סב ב שו' 64, סה ד שו' 18; **סנהדרין** כב ב שו' 30! (צ"ל: שדברו. ר')¹¹⁰, ל ג שו' 37 (ור); **שבועות** לג ב שו' 6 (ור), לו ב שו' 39, שם שו' 48, שם שו' 54, לו ג שו' 19, לז ג שו' 1138. ועיין עוד ערך: כדברי ר'; פשט הוא לן על דברי ר'; תרתי מתניין אינון על דברי ר' (י).

דברי ר'... אבל דברי חכמים... ע"ע דברי ר'... דברי חכמים....

דברי ר'... דברי חכמים... **מועד קטן** פב ב שו' 14 (אבל דברי תחת דברי²); **כתובות** כו ג שו' 4 (ודברי תחת דברי²)¹¹²; **נזיר** נא ב שו' 37; **סנהדרין** ל ג שו' 36 (ודברי תחת דברי²); **שבועות** לו ב שו' 15-16, לו ג שו' 15 (לדברי תחת דברי²), שם שו' 16, שם שו' 17. ועיין עוד ערך זו דברי ר', אבל דברי חכמים.

¹⁰⁵ לפירוש הביטוי ראה מבוח"י, יד ע"ב, ערך דברי פלוני. ונראה לי שיש כאן לשון קצרה תחת "לדברי ר'" או "כדברי ר'".

¹⁰⁶ כללתי את המופע הזה ואת המקביל לו בקידושין סה ע"ד שו' 18 הרשום להלן, אף על פי שהוא לשון הברייתא ששנה ר' יעקב גבולייא לפני ר' יוחנן, משום שהוא נמסר גם בשם "ר' יצחק בר טבליי בשם רבי שמעון בן לקיש" — ראה מה שהערתי במבוא, סוף עמ' נא, ד"ה כמו כן.

¹⁰⁷ להגהה ראה: הערות ר"ש ליברמן לספר מתיבות, מהד' ב"מ לוין, ד"צ ירושלים תשל"ג, עמ' 139, סי' 2; אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 307, ד"ה ירוש'; שם, הע' 1; מבואות לסה"א, עמ' 608, בהערה ליבמות

פי"ג יד ע"א. ועיין תוכפ"ש, יבמות, עמ' 158, הע' 28; וראשון נראה לי עיקר.

¹⁰⁸ ההגהה על פי מבוא לנוה"מ, עמ' 269, ד"ה ירוש' סוטה; שם, הע' 2.

¹⁰⁹ "כלומר רבי מאיר סובר" — מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 623, ד"ה אבל.

¹¹⁰ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

¹¹¹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע זו דברי ר', ור' בא להכריע על דברי בית הלל. ולמופע נוסף בכ"ל השיך ליבמות ד ע"ד שו' 62 ראה מה שהערתי בערך "כמה דרבנין דתמן אמרין... כן ר' אומר (י)... כן בית שמאי אומרים (י) הכא... (תמן) = מקום אחר בתלמוד". ולמופע נוסף בשרי"ר השיך לסוטה כד ע"א שו' 9 ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 269, ד"ה ירוש'; שם, הע' 2.

¹¹² ראה: מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 947, ד"ה זו; שם, הע' 3; מבואות לסה"ת, עמ' 194, סי' 2. ועיין מבוא לנוה"מ, עמ' 174-175.

***דברי ר'... דברי ר'... בבא קמא ד ג שו' 44-43, שם שו' 44-43¹¹³.**
דברי ר'... ודברי חכמים... ע"ע דברי ר'... דברי חכמים....
דברי ר'... ודברי חכמים... ודברי ר'... נידה נ ג שו' 58-57.
דברי ר'... לדברי חכמים... ע"ע דברי ר'... דברי חכמים....
דברי ר' הכא (!), דהוא רבנין דתמן (!) (הכא = ארץ ישראל, תמן = בבל)¹¹⁴ גיטין
 מח ד שו' 28 (צ"ל: תמן... דהכא)¹¹⁵.
דברי ר', וחכמים אומרים יבמות ז א שו' 15; גיטין מד ד שו' 18. וראה עוד ערך זו
דברי ר', אבל חכמים אומרים.
****דברי ר' ור' שבת יז ב שו' 31; פסחים לג ד שו' 13, לז ב שו' 41; יומא מד ב שו' 14;**
ראש השנה נח ד שו' 62; כתובות כט ד שו' 19; בבא בתרא יד א שו' 6, שם שו' 8;
שבועות לב ד שו' 116⁴⁰.
דברי ר' ור' ור' שבת יב א שו' 26; יומא מה ג שו' 9; (ל"ג ור'₂)¹¹⁷; יבמות ט ד שו' 22;
סנהדרין כז ד שו' 2; (ל"ג ור'₂); שבועות לג ב שו' 64; (ל"ג ור'₂).
***דברי (!) ר' ינאי אמרי (!)¹¹⁸ בבא בתרא טו א שו' 42 (צ"ל: דבית, צ"ל: אמרי)¹¹⁹.**
דברי ר' תמן (!), דהוא רבנין דהכא (!) (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל)¹²⁰ גיטין
 מח ד שו' 26 (צ"ל: הכא... דתמן)¹²¹.
דברי שונה אחרון¹²² מעשרות מט ב שו' 43.
דברי שונה ראשון¹²³ מעשרות מט ב שו' 42.

¹¹³ ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 717, ד"ה אבל נוסח; עמ' 737, סי' 18. ולמופע נוסף שנשתבש עיין ערך "דברי ר' (= לדברי ר' או טעמו של ר' או במה דבריו של ר' אמורים)". ולפי זה, אין המונח הזה יחודי למסכת נזיקין.
¹¹⁴ תרגום (אחרי ההגהות): דברי ר' שם (כלומר, לפי הגירסא של חכמי בבל), שהוא החכמים של כאן (כלומר, לפי הגירסא של חכמי ארץ ישראל).
¹¹⁵ ההגהה על פי שתא"י, סוף עמ' 421, סד"ה מהיום. ואפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 198, הע' 3) ציטט ללא הגהה.
¹¹⁶ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע דברי ר' ור' ור'.
¹¹⁷ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 260, ד"ה א"ר יוחנן. והוא הדין למקבילות בסנהדרין כז ע"ד שו' 2 ובשבועות לג ע"ב שו' 64 הרשומות להלן בפרק.
¹¹⁸ תרגום (אחרי ההגהה): [החכמים] של בית ר' ינאי אומרים.
¹¹⁹ ההגהות על פי כ"א, עמ' 94 שו' 39 (ושם: "דבית ר' ינאי אמרי"). ולהגהה הראשונה ראה עוד תש"ק, עמ' 101, הע' 78 (ההערה מתייחסת לעמ' 100, ערך דבית ר' ינאי).
¹²⁰ תרגום (אחרי ההגהות): דברי ר' כאן (כלומר, לפי הגירסא של חכמי ארץ ישראל), שהוא החכמים של שם (כלומר, לפי הגירסא של חכמי בבל).
¹²¹ ההגהה על פי שתא"י, סוף עמ' 421, סד"ה מהיום. ואפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 198, הע' 3) ציטט ללא הגהה.
¹²² כלומר, דברי התנא בתרא.
¹²³ כלומר, דברי התנא קמא.

דברי תורה (= דברי תורה בכלל) **ברכות** ח ד ש' 32, יד ג ש' 23; **שבת** טו א ש' 49, שם ש' 50; **ראש השנה** נט א ש' 23; **תענית** סז א ש' 48; **חגיגה** עז ב ש' 736, שם ש' 38; שם ש' 44, שם ש' 60; **יבמות** ג א ש' 62, יג א ש' 25; **סנהדרין** כח א ש' 50; **עבודה זרה** מא ד ש' 9.

דברי תורה (= דברי התורה שבכתב) **ברכות** ג ב ש' 27, שם ש' 28, שם ש' 29, שם ש' 46 (2x), שם ש' 47, שם ש' 48, שם ש' 49, ו ג ש' 31, ז ב ש' 8 (מ'); **פאה** טו ד ש' 45; **תרומות** מא ג ש' 8, שם ש' 11; **מעשר שני** נג ג ש' 15; **ערלה** סא ד ש' 7, שם ש' 8; **שבת** ג ב ש' 14, שם ש' 15 (2x); **פסחים** כח א ש' 22, שם ש' 23; **שקלים** מח ג ש' 54; **ביצה** סג ב ש' 45, שם ש' 46; **יבמות** ג ד ש' 60, ד ד ש' 22, ז ג ש' 39, י ב ש' 7 (2x), שם ש' 12; **סוטה** יט א ש' 77, שם ש' 72; **כתובות** לג א ש' 21, לג ד ש' 28 (2x), שם ש' 29 (2x), לד ג ש' 58, שם ש' 63; **גיטין** מה ג ש' 26; **קידושין** סג א ש' 22, סה ד ש' 52 (מ'); **סנהדרין** כב ד ש' 45 (צ"ל: מדברי תורה [= מדאורייתא])¹²⁴, ל א ש' 53 (2x), שם ש' 54 (2x), שם ש' 56; **עבודה זרה** מא ג ש' 41 (2x), שם ש' 42, שם ש' 43, שם ש' 44¹²⁵.

דבריהם ע"ע דבריהם.

דבריהן **ברכות** ו ב ש' 5 (דבריהם); **ערלה** סא ד ש' 7 (2x); **עירובין** כא א ש' 53; **פסחים** כז ד ש' 39, שם ש' 44, שם ש' 55, כח א ש' 9, שם ש' 10, שם ש' 14 (2x), שם ש' 22 (דבריהם), שם ש' 23; **סוכה** נד א ש' 28; **ראש השנה** נט ב ש' 41, שם ש' 49; **ביצה** סג ב ש' 45, שם ש' 46; **יבמות** ח א ש' 54, שם ש' 64 (2x), ח ב ש' 3, יד ד ש' 63 (2x); **כתובות** כט א ש' 25, לג ד ש' 27, שם ש' 28 (2x), שם ש' 29; **גיטין** מה ג ש' 26; **נזיר** נו ג ש' 126³⁴. ועיין עוד ערך מדבריהן.

דברים אמורים (!) **כתובות** ל ב ש' 56 (צ"ל: רב אמר)¹²⁷.

דברים האמורים בפרשה ע"ע דברים האמורים בפרשה.

דברים האמורים בפרשה **יבמות** ז ב ש' 27, ח ג ש' 49 (האמורים).

דברים שנכללו ולא נפרטו **סוטה** כא ד ש' 2.

דברים שנכללו ונפרטו **סוטה** כא ד ש' 1.

דבת ע"ע דבתר.

דבתר ע"ע הדא היא דתנינן דבתר דבת' דבתרה.

¹²⁴ ההגהה על פי המקבילה בפסחים כז ע"ג ש' 41. אבל הלשון בקטע עסיס: "דבר תורה" (עמ' 55 ש' 7). וכן הוא להלן שם, עמ' 58 ש' 17.

¹²⁵ לא כללתי כאן את המופע שבפאה טו ע"ד ש' 45, לפי שכבר פירש אותו לונץ: "כלומר **המצות** שעושה אותם על פי התורה שהם דבוקים וקשורים בעצמותו של אדם" (ופאה, ז ע"ב, ד"ה דברי תורה; ההדגשה שלי). ועי"ש ציון יא.

¹²⁶ למופעים נוספים של ערך זה שנשתבשו ע"ע: מדבריהן; תורה (= דאורייתא).

¹²⁷ נתעוררתי על הגהה זו על ידי קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ב, עמ' 798, טור א, ערך דברים אמורים. וכבר הגיה כן הפ"מ, כתובות, לח ע"ב, הי"א, ד"ה דברים. וכן הגיה בגליונות הרש"ל, טופס א' וב'.

דבתר' ע"ע דבתרה.

דבתרא ע"ע דבתרה.

****דבתרה**¹²⁸ **ברכות** ה ב שו' 9, שם שו' 11; **דמאי** כג א שו' 28 (לבתרה), כד ג שו' 9; **כלאים** ל ד שו' 40; **תרומות** מא א שו' 14, מג ג שו' 23, מז ב שו' 39; **מעשרות** מח ד שו' 24, נ ג שו' 29; **מעשר שני** נב ג שו' 33, נג ב שו' 12 (דבתרה); **חלה** נט ב שו' 37; **ערלה** ס ד שו' 5 (דבתרה!); **ביכורים** סה א שו' 56; **שבת** ג א שו' 19, ו ב שו' 63; **עירובין** יט ב שו' 30 (דבתרה), כב א שו' 40, כד ב שו' 45; **יומא** מה א שו' 12; **יבמות** ו א שו' 1, ז א שו' 12 (דבתר'), יד ב שו' 55; **סוטה** כ א שו' 43, שם שו' 49; **כתובות** כח א שו' 9, לא ג שו' 51, שם שו' 53, לד ג שו' 35; **נדרים** לט ד שו' 6, מ ד שו' 20; **גיטין** מג א שו' 38, מח ב שו' 22, מח ג שו' 49; **נזיר** נב א שו' 15, שם שו' 17, נז א שו' 13, נז ד שו' 39; **קידושין** סב ד שו' 11, שם שו' 13, סד ג שו' 12, סו א שו' 56, סו ב שו' 1; **בבא קמא** ה א שו' 2; **בבא מציעא** ז ד שו' 49, ט א שו' 28, ט ג שו' 36; **שבועות** לד ב שו' 54, לה ד שו' 39 (מדבתרה), לו ג שו' 28; **עבודה זרה** מד ב שו' 61; **הוריות** מו א שו' 34 (צ"ל: הדא)¹²⁹.

דבתריה ע"ע ובדבתריה.

דבתריה ע"ע דבתרה.

דבתרתה (!) ע"ע דבתרה.

דדילמא (!) ע"ע דילמא (בלשון שאלה).

דדילמא (!) הדא דתנינן... ולא תני עליה... (בלשון שאלה)¹³⁰ **תרומות** מב ד שו' 30-31 (צ"ל: דילמא)¹³¹.

דדילמא מה (!) אילין דר' דהכן הכין ע"ע דילמ' מן הדא (!) דר' דאכן אכן (בלשון שאלה).

דדין מודי לדין, ודין מודי לדין¹³² **יבמות** ו א שו' 63; **נידה** מט ב שו' 53 (דאהן, מודה, לאהן, ואהן).

דדרומיי אמרין ע"ע דרומאיי אמרי (!).

דדריש ע"ע דרש (בינוני).

דדרשי (!) ע"ע דרשין.

¹²⁸ תרגום: שאחריה. כלומר, הסיפא (שבאה אחרי הרישא).

¹²⁹ להגהה ראה מה שצייתי בערך "שמע לה מן דבתרה" להוריות מו ע"א שו' 34. ולפי ליברמן, ישנו מופע נוסף שנשתבש ביבמות יד ע"ב שו' 54: "דבתר" — ראה הערות ר"ש ליברמן לספר מתיבות, מהד' ב"מ לוין, ד"צ ירושלים תשל"ג, עמ' 139, הע' ד. ואולם ראה מה שהערתי בסוף ערך "לית קן על ראשה, אית קן על סופה. מה אית קן על ראשה כ"א... אבל אם... הדא היא דתנינן דבתר דבת' דבתרה".

¹³⁰ תרגום (אחרי ההגהה): שמא [משנה] זאת ששנינו... ולא שונה [התנא] עליה...?

¹³¹ ראה מה שהערתי בערך "דילמא (בלשון שאלה)" לתרומות מב ע"ד שו' 30. וכן הוא בשיבוש

גם בכ"ר, עמ' 224 א שו' 5 (ושם: "דדילמא"). אבל בנוסח הרש"ס, סב ע"ב שו' 9: "דילמא".

¹³² תרגום: ש[חכם] זה מודה לזה, ו[חכם] זה מודה לזה.

- 133 דהא ¹³³ ברכות ג א שו' 13.
- דהא (!) פשיטא לון¹³⁴ נזיר נו ב שו' 30 (צ"ל: דהיא)¹³⁵.
- דהא (!) תני ע"ע והתני.
- דהא תנינן (!) תמן ע"ע דתנינן תמן.
- דהא דר' ע"ע הדא דר'.
- דהא (!) דר' מן אילין דהכין הכין¹³⁶ סוטה כג ג שו' 37 (צ"ל: הדא)¹³⁷, כג ד שו' 40 (צ"ל: הדא? / והדא?, ר"ל, דהכא תמן)¹³⁸.
- דהא ר' (!) ע"ע הדא דר'.
- דהא ר' (!) מן אילין דהכא תמן (!) ע"ע דהא (!) דר' מן אילין דהכין הכין.
- דהיא (!) דמר ר'¹³⁹ תרומות מא ב שו' 32 (צ"ל: כהיא?)¹⁴⁰.
- דהן אמר... דהן (!) אמר... ע"ע ההין אמר... וההין אמר....
- דהא אומר (!) ע"ע דו אמר.
- דהא אמר ע"ע דו אמר.
- דהא דר'¹⁴¹ עירובין כב א שו' 142³⁹.
- דהא דריש ע"ע דו דרש.
- דהא דריש לה¹⁴³ סוטה יז ד שו' 46. ועיין עוד ערך אזלית לקיסרין ואשכחית לר' דדריש לה משום דר'.
- דהא מודה ע"ע דהא מודי.
- דהא מודי¹⁴⁴ דמאי כב ד שו' 59 (דו); תרומות מו א שו' 54; שבת ד ד שו' 60 (עדי! וצ"ל: עדו [= עד דו])¹⁴⁵, יז ב שו' 4 (דו); פסחים כח א שו' 49 (דו, מודה); סוכה נב ב

¹³³ תרגום: שהרי.

¹³⁴ תרגום (אחרי ההגהה): שהיא פשוטה להם.

¹³⁵ ההגהה שלי, על פי "פשיטא" שהיא לשון נקבה. וכסגנון זה ע"ע דהיא צריכה ליה.

¹³⁶ תרגום (אחרי ההגהה): [ההלכת] הזאת של ר' מן [הדברים] האלה ש[הם] כך [אין] כך. כלומר,

מן הדברים הרופפים, המסופקים.

¹³⁷ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. והוא הגיה על פי שרי"ר, עמ' 218 שו' 7. וממנו למדתי

להגיה "הדא" במופע הבא. אבל אפשטיין מפרש במקום הראשון: ("= והדא") — ראה מבואות לסה"ת, עמ' 659, ד"ה אבל בירוש'. והוא הדין לשני — ראה שם, הע' 117.

¹³⁸ להגהה ראה על הירושלמי, עמ' 81, כג ע"ד שו' 40; שם, הע' 121.

¹³⁹ תרגום (לפני ההגהה): ש[המימרא] ההיא שאומר ר'. ואחרי ההגהה: כמו [המימרא] ההיא

שאומר ר'.

¹⁴⁰ ההגהה שלי. וליברמן מגיה: "וההיא" (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וצ"ע.

¹⁴¹ תרגום: שהוא (כלומר, המאמר) של ר'. כלומר, "שהרי כן אומר ר'" (ורכ"פ, סוף עמ' 287, ד"ה

הא שתיים). ולשון הגמרא כאן צ"ע.

¹⁴² בכ"ל: "דהוא ר'" (עמ' 405 שו' 31), והוגה: "דר" — ראה מהד' האקדמיה, עמ' 472 שו' 45. ולא

העיר עליה ליברמן הנ"ל (בהערה הקודמת). ולביטוי דומה ע"ע דהיא דר'.

¹⁴³ תרגום: שהוא דורש אותה.

¹⁴⁴ תרגום: שהוא מודה.

דהוא מודי (המשך) ש' 36 (מודה), נג ג ש' 58 (מודה); **חגיגה** עו א ש' 27; **יבמות ט א** ש' 22 (דו, מודה); **גיסין נ ג ש'** 4 (דו, מודה); **שבועות** לו ג ש' 10 (דמודה).
דהוא מסייע¹⁴⁶ **מעשר שני נו ב ש'** 38.
דהוא סבור (!) ע"ע דהוא סבר.
דהוא סבר¹⁴⁷ **ברכות ג ד ש'** 14839; **פסחים** לג ב ש' 40 (דו); **תענית** סה ג ש' 61 (סבור!); **יגדה מט א ש'** 54, **מט ג ש'** 2 (דו)¹⁴⁹.
דהוא סבר כהדא דר¹⁵⁰ **ברכות ה ב ש'** 22; **גיסין** מג ג ש' 5.
דהוא סבר כר' ע"ע דו סבר כר'.
דהוא (!) סבר כר' אלא¹⁵¹ **יבמות יא א ש'** 61 (צ"ל: לא דהוא)¹⁵².
דהוא פליג ע"ע כל גרמיה אמרה דהוא פליג.
דהוא פתר לה ע"ע דו פתר לה.
דהוא (!) צריכה ליה ע"ע דהיא צריכה ליה.
דהוא שאיל לך ע"ע בגין דהוא שאיל לך, את בעיט ביה (בתמיהה).
דהוא שאל ליה הדא, ומר ליה הדא ע"ע הוא שאל ליה דא, ומגיב ליה דא (בתמיהה).
דהוא שמיע ע"ע דו שמיע.
דהוא שמע (!) ע"ע דו שמיע.
דהוא שמע (!) ... הוא דאמר ... ר' דלא שמיעא (!) ליה צריכה (!), הוא דו אמר ... ע"ע
ר' דהוא שמע (!) ... היא (!) דאמר ... ר' דלא שמיע ליה צריכה ליה, הוא דו אמר ...
דהוון (!) דרשין ע"ע דהוון דרשין.
דהוון דרשין¹⁵³ **פאה יו ג ש'** 49 (דהוין!), **כא א ש'** 45; **כתובות** כט ד ש' 51; **נזיר** נה א ש' 10.

¹⁴⁵ ראה עסיס, הגהות ופירושים, עמ' ה, סוף ס' 4 [עמ' ד].

¹⁴⁶ תרגום: שהוא מסייע.

¹⁴⁷ תרגום: שהוא סובר.

¹⁴⁸ פירשתי "סבר" כאן ובמקבילה בתענית סה ע"ג ש' 61 הרשומה להלן כבינוני, כשיטת המפרשים ז"ל. ולפי זה, הגהתי "סבר" תחת "סבור" בתענית, כפי שאני קורא, לפי ש"סבור" הוא לשון חכמים, וכאן בארמית אנו קיימין. וכן מפרש גינצבורג (גינצבורג, פירושים, א, עמ' 204, הע' 12). וליברמן מפרש את המילה "סבר" בברכות לא כבינוני, אלא כשם: סָבוּר, סבורא — ראה מחקרים, עמ' 191, ד"ה כל הברכות. נמצא, לפיו, שהעיקר "סָבוּר" כפי שהוא קורא בתענית. ולפי דבריו, שתי מילים אלה שייכות לערך "סבורא". אבל דבריו קשים בעיניי, הן מבחינת אריכות הלשון של ר' יוסה (עי"ש), הן מבחינת העניין.
¹⁴⁹ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: סבר (בינוני); סבר (!) כההן תנייה.

¹⁵⁰ תרגום: שהוא סובר כ[מימרא] הזאת של ר'.

¹⁵¹ תרגום (אחרי ההגהה): לא שהוא סובר כר' אלא.

¹⁵² ראה תוכפ"ש, יבמות, ריש עמ' 30, ד"ה ובירושלמי. ולשון הגמרא שם: "אתא עובד' קומי רבי מנא ואפיק לה דהוא סבר כרבי יהודה אלא שהיתה מתרגלת לבוא אצלו". ובגליונות הרש"ל, טופס א', הוסיף "לא" לפני "דהוא" על פי הק"ע, כמו שהגיה בתוכפ"ש הנ"ל, ואילו בטופס ב' רשם נקודה אחרי "ואפיק", והגיה "לא" תחת "לה". ואיני יודע מה היא משנתו האחרונה.
¹⁵³ תרגום: שהיו דורשים.

- דהוון דרשין מימר¹⁵⁴ חגיגה עה ד שו' 23.
- דהוון כולהון דרשין¹⁵⁵ חגיגה עה ד שו' 21.
- דהוי בה ע"ע הוי בה.
- דהורו (!) לון ע"ע הורי לון.
- דהורי ע"ע הורי (עבר).
- דהורי ליה ע"ע הורי ליה.
- דהורי ר' ע"ע הורי ר'.
- דהורי ר' בשם ר' ע"ע הורי ר'.
- דהורי ר' לאילין דבית ר' ינאי ע"ע הורי ר' לאילין דבית ר' ינאי.
- דהיא דר'¹⁵⁶ ברכות ד ד שו' 33, שם שו' 34; פאה יח ד שו' 56; תרומות מ ג שו' 23, שם שו' 24, מא א שו' 9; פסחים לז א שו' 56; מגילה עג ב שו' 47, שם שו' 15748.
- דהיא מסייעה לר' ע"ע כל גרמא אמר (!) דהיא מסייעה לר'.
- דהיא מתני' ע"ע די מתניתא.
- דהיא מתניתא ע"ע די מתניתא.
- דהיא פליגא על רבכון ע"ע אמרין (!) דבתריה דהיא פליגא על רבכון.
- דהיא צריכה לה ע"ע דהיא צריכה ליה.
- דהיא צריכה ליה¹⁵⁸ יבמות יא ב שו' 43; כתובות כה ב שו' 58 (לה); קידושין נט ג שו' 18 (דהוא!!).
- דהין תנייא ע"ע הדין תנייא.
- דהך (!) תנייא ע"ע הדין תנייא.
- דהך (!) תנייא בריא ע"ע הדין תנייא ברייה.
- דחכא¹⁵⁹ שביעית לח ב שו' 33, שם שם; (צ"ל: דתמן)¹⁶⁰, שם שו' 34, שם שו' 37, לח ג שו' 55; תרומות מד א שו' 33 (2x); ביכורים סד א שו' 6; שבת יו ב שו' 42, שם שו' 43; עירובין כו ג שו' 6, שם שו' 7; ביצה ס א שו' 50, סב ג שו' 50 (2x); מגילה עה ב שו' 23; מועד קטן פ ג שו' 46, שם שו' 47 (2x), שם שו' 49, שם שו' 51 (2x); יבמות ה ד שו' 25; כתובות לב ב שו' 26; נדרים מ ב שו' 39 (2x); קידושין נט ב שו' 50; סנהדרין יט ב שו' 10 (דכא)¹⁶¹.
- ¹⁵⁴ תרגום: שהיו דורשים לומר.
- ¹⁵⁵ תרגום: שהיו כולם דורשים.
- ¹⁵⁶ תרגום: שהיא של ר'. ופירוש הביטוי בכל המופעים (חוץ מתרומות מא ע"א): שהמשנה היא של ר', כלומר, שר' שנה אותה. ופירוש הביטוי בתרומות מא ע"א: "שהרי היא ר' יוסי, שר' יוסי אומר כך בעדיות" (מבוא לנוה"מ, עמ' 399, סוף ד"ה ירוש' תרומות; ההדגשה שלי).
- ¹⁵⁷ לביטוי דומה ע"ע דהוא דר'.
- ¹⁵⁸ תרגום: שהיא נצרכת לו. כלומר, שהוא מסופק בה.
- ¹⁵⁹ תרגום: של כאן.
- ¹⁶⁰ ראה: אפשטיין, מחקרים, ב, א, ריש עמ' 35; שם, הע' 1; מבוא לנוה"מ, עמ' 1160, ד"ה זבחים.
- וראה עוד אהצו"י, עמ' 79, ד"ה אתיא (אלא שהוא מגיה "דהתם" בלשון בבלי תחת "דתמן").
- ¹⁶¹ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: כהדא; ריבה.

דהכא (!) (מונח עריכה)¹⁶² **שביעית** לד ג שו' 34 (צ"ל: הכא)¹⁶³; **מועד קטן** פ ב שו' 36 (צ"ל: הכא)¹⁶⁴. ועיין עוד ערך: ההן דהכא (מונח עריכה); והדין ר' דהכא (מונח עריכה).

דהכא (!) ע"ע בין כרבנין דהכא בין כרבנין דהתם אמרין (!).

דהכא (= של ארץ ישראל)¹⁶⁵ **ברכות** ה ג שו' 49; **דמאי** כב ג שו' 9; **מעשר שני** נד ד שו' 14 (2x); **עריה** סא ב שו' 16640. ועיין עוד ערך: רבנין דהכא (הכא = ארץ ישראל) עד רבנין דהכא פתרין קרייא (!)... ורבנין דתמן פתרין קרייא (!)... (הכא = ארץ ישראל, תמן = בבל).

דהכא (= של הגליל)¹⁶⁷ **מעשר שני** נד ד שו' 7.

דהכא (= של טבריא) ע"ע: רבנן דהכא (הכא = טבריא); רבנן דהכא אמרי (!) (הכא = טבריא).

דהכא תמן (!) ע"ע דהכין הכין.

דהכין הכין¹⁶⁸ **תרומות** מה ג שו' 31 (דהכין הכין); **מועד קטן** פג א שו' 48; **סוטה** כג ג שו' 37, שם שו' 38, כג ד שו' 40 (דהכא תמן!), שם שו' 41 (דהכין אכן); **עבודה זרה** מא א שו' 25 (דאכן אכן).

דהכין כתיב (!) ע"ע: דכתיב; כתיב (לציטוט פסוק או מקצתו, בלשוננו או בעניינו)¹⁶⁹.

דהכין אכן ע"ע דהכין הכין.

דהכין הכין ע"ע דהכין הכין.

דהן תנייא ע"ע הדין תנייא.

דהן (!) תנייא עבד ר' (!)... ולא עבד... ע"ע והדין תנייא דר' עביד... ולא (!)....

דהן תנייה ע"ע הדין תנייא.

דהתם (!!) ע"ע בין כרבנין דהכא בין כרבנין דהתם אמרין (!).

דהתם (!) (= של בבל) ע"ע רבנן דהתם (!) (התם = בבל).

****דו אמר**¹⁷⁰ **פאה** טו ב שו' 5, יט ב שו' 33, שם שו' 34; **דמאי** כג ב שו' 19, שם שו' 20; **כלאים** כח ג שו' 58; **שביעית** לח א שו' 2; **תרומות** מ ב שו' 37 (דהוא), מ ג שו' 51,

¹⁶² תרגום (אחרי ההגהה): כאן.

¹⁶³ ראה מה שהערתי בערך "אמר אילין שמועתא הכא" על אתר. וכל המופעים של "הכא" באותו

מונח, וכן "כן" הבא שם הם בגדר מונחי עריכה.

¹⁶⁴ ראה מה שהערתי בערך "אמר אילין שמועתא הכא" לשביעית לד ע"ג שו' 34.

¹⁶⁵ תרגום: של כאן.

¹⁶⁶ כך אני מפרש את המופע הזה. ולפי זה פירשתי "תמן" בביטוי "ואמרין תמן בשם ר'" (לעיל

שם, שו' 39) — בבל; שלא כפ"מ — ע"ע ואמרין תמן (ותמן = בבל).

¹⁶⁷ תרגום: של כאן. והביטוי נתפרש על ידי ליברמן כמכוון לגליל, והוא הדין לביטוי "הכא" (שם); ואילו "תמן" ו"דתמן" (שם) נתפרשו כמכוונים לבותניין (כלומר, לבשן; ראה י' פרס, ארץ-ישראל — אנציקלופדיה סופוגרפית-היסטורית, א, ירושלים תשי"א, עמ' 129, ערך בשן) — ראה תוכפ"ש, דמיי, עמ' 259, שו' 74; שם, מעשרות, סוף עמ' 698, ד"ה ואשר לגירסת.

¹⁶⁸ תרגום: שכך [או] כך. כלומר, [דבר] רופף, מסופק.

¹⁶⁹ מדובר באותו מופע.

¹⁷⁰ = דהוא אמר — ראה רשימת הרש"ס, ערך דו אמר (עמ' 18 — המספור שלי). כלומר, שהוא

אומר.

***דו אמר (המשך) מא ג ש' 63; (ל"ג דר, צ"ל: לומר)¹⁷¹, מא ד ש' 28 (דהוא), מב ג ש' 53 (צ"ל: דאת אמר)¹⁷², מג א ש' 41, מג ג ש' 15, מד ג ש' 39 (2x), שם ש' 42 (+ר!) ול"ג לה, או צ"ל: דר' אמר)¹⁷³, מד ד ש' 31; (2x); (ל"ג)¹⁷⁴, מו א ש' 13 (דהוא), מז ד ש' 17, שם ש' 21, שם ש' 22; **מעשרות** נא ד ש' 5 (2x); **מעשר שני** נד א ש' 50, נו ד ש' 18 (הוא! וצ"ל: דהוא, אומר)¹⁷⁵, שם ש' 19; **חלה** נח ב ש' 43, שם ש' 45; **ערלה** סא א ש' 17, סב א ש' 47; (ל"ג)¹⁷⁶, שם ש' 48; (ל"ג); **ביכורים** סג ד ש' 24; **שבת** ה ב ש' 3, שם ש' 4, ו א ש' 52, ו ג ש' 15, שם ש' 29, יג א ש' 59, יז א ש' 29, שם ש' 30; **עירובין** יח ד ש' 8, יט א ש' 25, שם ש' 26, כג ג ש' 52, שם ש' 53, כג ד ש' 13; **יומא** מא ג ש' 21, שם ש' 27, מה א ש' 19; **שקלים** מט ד ש' 13, שם ש' 27, שם ש' 56; (ל"ג)¹⁷⁷, שם ש' 59; (ל"ג); **סוכה** נג ד ש' 64; **ראש השנה** נז א ש' 19; **ביצה** ס ב ש' 59, שם ש' 60, סא ג ש' 30, סב א ש' 15, סג א ש' 23, שם ש' 33; **תענית** סה ג ש' 60; **מגילה** עב א ש' 8, עב ב ש' 63, עג ב ש' 24 (דהוא); **מועד קטן** פ ד ש' 46; **יבמות** ג א ש' 5, ח ד ש' 58, שם ש' 59, יג ד ש' 47; **סוטה** כ ב ש' 21, שם ש' 31 (דו לי, ויאמר! וצ"ל: דו אמר)¹⁷⁸, כא ד ש' 55, שם ש' 56 (דהוא, אומר), כב ב ש' 28, שם ש' 29, כב ד ש' 22; (ל"ג)¹⁷⁹, שם ש' 24; (ל"ג), כד א ש' 42 (2x); **נדרים** מ א ש' 40; ¹⁸⁰; **גיטין** מז א ש' 18 (דהוא), מח ג ש' 24, נ ד ש' 5; **נזיר** נב א ש' 43; **קידושין** סג ד ש' 57 (והוה! וצ"ל: והיידא אמרה דא)¹⁸¹; **בבא קמא** ג א ש' 54; **בבא מציעא** יא ד ש' 30; **עבודה זרה** לט ב ש' 51, מא ג ש' 22, מג ב ש' 26; **הוריות** מה ד ש' 10, שם ש' 11, מו ג ש' 34, מו ד ש' 43, מז ב ש' 53; **גידה** מט א ש' 48 (דהוא),

171 ההגהות על פי כ"ר, עמ' 220א ש' 11. ובקו"א: "לומר לך" (שרי"ר, עמ' 331, סי' קנב).

172 להגהה ראה שתא"י, ריש עמ' 88, ד"ה אלא טעמא.

173 ההגהה הראשונה שלי, וההגהה השנייה על פי כ"ר כאן: "דר' מאיר אמר" (עמ' 231א ש' 24).

ובמקבילה בכתובות כז ע"ב ש' 48: "דאמר".

174 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א' וב'.

175 ההגהות על פי המקבילה בסוטה כד ע"א ש' 42 הרשומה להלן בְּעֶרְךָ (ושם: "דו אמר"). וראה

אהצ"ר, סוף עמ' 200, ד"ה הוה.

176 ההגהה כאן ולהלן ש' 48 שלי. וראה שתא"י, סוף עמ' 136, ד"ה על דעתיה, שאף הוא מחק את

המופע הראשון. אחר כך ראיתי שגם הרש"ס (מא ע"ב ש' 6) אינו גורס את שניהם.

177 להגהה כאן ולהלן ש' 59 ראה שרי"ר, עמ' 134 ש' 13 ושו" 15. והוא הדין למקבילות בסוטה

כב ע"ד ש' 22 ושו" 24 הרשומות להלן בְּעֶרְךָ. והמופע הראשון ליתיה שם גם בכ"ר, עמ' 34א ש' 17.

וכבר הארכתי בפירוש הסוגיא במאמרי "להשגות 'פני זקן' על הגהות הגר"א לירושלמי שקלים", נסיעות

לדוד — ספר היובל לדוד הלבני, בעריכתי 'אלמן ואחרים, ירושלים תשס"ה, עמ' קסט ואילך.

178 ראה על הירושלמי, עמ' 68, כ ע"ב, ש' 31; שם, הע' 70.

179 להגהה כאן ולהלן ש' 24 ראה מה שהערתי לעיל לשקלים מט ע"ד ש' 56.

180 המופע ליתיה במקבילה בסנהדרין יט ע"א ש' 16, ונראה שיש למחוק אותו. ואפילו נגרוס

אותו אינו אלא מופע דיאלוגי.

181 ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 514, ד"ה וכן נשתמרה.

****דו אמר** (המשך) שם שו' 49, שם שו' 50 (דהוא)¹⁸². ועיין עוד ערך: הדא היא דו אמר ליה; הוא דו אמר; כמה דהוא אמר תמן... כך הוא אמר...; כמה דו אמר תמן... כן הוא אמר הכא... וראה עוד ערך לא דו אמר הלכה כר', אלא דו חמי רבנן נהגין כר'.

דו אמר... דהוא (!) אמר... ע"ע ר' דו אמר... הוא דו אמר... ר' דו אמר... הוא דו אמר...
דו אמר... דו אמר... ע"ע: על דעתיה דר' דו אמר... דו אמר... על דעתיה דר' דו אמר...
דו אמר...; ר' דו אמר... דו אמר... ורבנין דינון מרין... אינון אמרין....

דו אמר... הוא דאמר... ע"ע ר' דו אמר... הוא דו אמר... ר' דו אמר... הוא דו אמר...
דו אמר... הוא דו אמר... ע"ע ר' דו אמר... הוא דו אמר... ר' דו אמר... הוא דו אמר...
דו אמר... הווי (!) דו אמר... ע"ע ר' דו אמר... הוא דו אמר... ר' דו אמר... הוא דו אמר...
אמר...

דו אמר... הוי (!) דו אמר... ע"ע ר' דו אמר... הוא דו אמר... ר' דו אמר... הוא דו אמר...
אמר...

דו אמר... היו (!) דו יליף לה מ... ע"ע ר' דו אמר... היו (!) דו יליף לה מ... ר' אמר (!)...
היו (!) דו יליף לה מ...

דו אמר (!) ליה ע"ע דו פתר לה.

דו אמר ר' (!) ע"ע דו אמר.

דו (!) אמר תמן... וכן (!) הוא אומר (!) הכא... ע"ע כמה דו אמר תמן... כן הוא אמר הכא...

דו (!) אמרין ע"ע דאינון אמרין.

דו בה (!) דר' מן דר' ע"ע רובה דר' מדר'.

***דו בעי מיפּתרינא**¹⁸³ **בבא קמא** ה א שו' 23 (מיפּתריניה); **בבא מציעא** ח ב שו' 56.

דו בעי מיפּתריניה ע"ע דו בעי מיפּתריניה.

דו דרש¹⁸⁴ **פאה** כ א שו' 20; **פסחים** לג א שו' 23; **סוטה** יז ד שו' 47 (דהוא, דריש). ועיין עוד ערך כמו (!) דו דרש... ידרוש...

דו (!) הוא ע"ע אהן הוא.

דו חשש כהדין תנייא¹⁸⁵ **ביכורים** סה ג שו' 40.

¹⁸² למופעים נוספים ע"ע: אמר (!) (השני); אף ר' אמר (!)... מודה הוא הכא...; דאינון אמרין; כרבנין דאינון מרין. ולמופעים נוספים מסופקים ראה מה שצינתי בסוף ערך "אפילו כר' דו אמר תמן... מודי הוא הכא...", ומה שצינתי בריש ההערה השנייה לערך "ממה דתימא (!)". וישנו מופע נוסף משובש בקידושין סד ע"א שו' 24; והוא לשון הדיט, ולא נכלל. וצריך לומר שם: די (= דאי, או דאין) אמר — ראה שתא"י, עמ' 459, ד"ה אתא עובדא. וראה עוד הנוסח המשובש אצל בעל העיטור שהביא כ"ץ, ג, ריש עמ' 138.

¹⁸³ תרגום: שהוא רוצה לפתור אותה.

¹⁸⁴ תרגום: שהוא דורש.

¹⁸⁵ תרגום: שהוא חושש כ[דבר] התנא הזה. והתנא הזה הוא ר' חנניה בן עקביה, עי"ש.

דו חשש לדו (!) ולדין¹⁸⁶ מעשר שני נד ב שו' 22 (צ"ל: לַדן).
 דו חשש להדא דר'¹⁸⁷ דמאי כג ג שו' 23.
 דו חשש להיא דתני ר' שמעון בן יוחי¹⁸⁸ מגילה ע א שו' 38. וראה עוד ערך ולא
 חשש להדא דתני ר' שמעון בן יוחי (בתמיהה).
 דו יכיל מימור ליה ע"ע דו יכיל מימור ליה.
 דו יכיל מימור ליה¹⁸⁹ פסחים לג ג שו' 42 (מימור), שם שו' 44 (מימור); כתובות כט ד
 שו' 62; שבועות לח ג שו' 11, שם שו' 55.
 דו יליף לה¹⁹⁰ סוכה נב ב שו' 50, שם שו' 51; הוריות מה ד שו' 39, שם שו' 19140.
 דו (!) יליף לה מן הדין קרייא¹⁹² יומא לח א שו' 38 (צ"ל: דלא)¹⁹³.
 דו מדמי לה... דו מדמי לה... ע"ע ר' דו מדמי לה... ר' דו מדמי לה....
 דו מודה ע"ע דהוא מודי.
 דו מודי ע"ע דהוא מודי.
 דו (!) מתנית' ע"ע די מתניתא.
 דו (!) מתניתא ע"ע די מתניתא.
 דו סבד (!) כר' ע"ע דו סבר כר'.
 דו סבר ע"ע דהוא סבר.
 דו סבר כר'¹⁹⁴ עירובין כ ב שו' 2 (דין); יבמות ט א שו' 64; סוטה יז ד שו' 48 (סבד!);
 סנהדרין כד ד שו' 35 (דהוא). ועיין עוד ערך ואפילו דו סבר כר'.
 דו פתר לה¹⁹⁵ דמאי כה ד שו' 11 (הוא! וצ"ל: דהוא); ערלה סא א שו' 17; יבמות יא
 ב שו' 32 (דהוא), שם שו' 34 (דהוא); כתובות ל א שו' 3 (תיפתר! תחת דו פתר)¹⁹⁶, שם
 שו' 5 (אמר!; ליה)¹⁹⁷, ל ג שו' 35, ל ד שו' 29, שם שו' 31, לו א שו' 37 (ליה); נדרים לז
 ד שו' 22, מב ד שו' 15, שם שו' 17; גיטין מד ב שו' 57 (דין), שם שו' 58 (דין), שם שו' 60
 (דין); קידושין נט ג שו' 10, סב ב שו' 49 (דהוא)¹⁹⁸.

¹⁸⁶ תרגום (אחרי ההגהה): שהוא חושש ל[חכם] זה ול[חכם] זה.
¹⁸⁷ תרגום: שהוא חושש ל[מימרא] הזאת של ר'.
¹⁸⁸ תרגום: שהוא חושש ל[ברייתא] ההיא ששונה ר' שמעון בן יוחאי.
¹⁸⁹ תרגום: שהוא יכול לומר לו.
¹⁹⁰ תרגום: שהוא לומד אותה.
¹⁹¹ למופע אחר שנשתבש ע"ע דלא (!) יליף לה מן קרייא.
¹⁹² תרגום (אחרי ההגהה): שלא לומד אותה מן הפסוק הזה.
¹⁹³ ההגהה על פי שתא"י, ריש עמ' 241, ד"ה על דעתיה.
¹⁹⁴ תרגום: שהוא סובר כר'.
¹⁹⁵ תרגום: שהוא פותר אותה (כלומר, את המשנה או את הברייתא).
¹⁹⁶ להגהה ראה מבוא לנחה"מ, עמ' 531, ד"ה ירוש'; שם, הע' 2.
¹⁹⁷ להגהה ראה שתא"י, עמ' 386, ד"ה במעלה. והוא הגיה: "דו פתר לה". וראה עוד מבוא לנחה"מ,
 עמ' 894, הע' 1. אבל ראה מבוא לנחה"מ, עמ' 531, ד"ה ירוש'; שם, הע' 4; ריש עמ' 894 (הוא הגיה רק
 את המילה: "ליה", ופירש "אמר" כמו "פתר", עי"ש ושם; ולפי מה שכתבתי במבוא, עמ' קח, ד"ה והעניין
 השני, יתכן ש"ליה" = "לה", ואין צורך כאן בהגהה). והראשון עיקר.

דו פתר לה (!) הדא דר' כר'¹⁹⁹ **יבמות** יא ב שו' 41 (דיו, לה לוי); **קידושין** נט ג שו' 16 (ל"ג "לה").

דו פתר ליה ע"ע דו פתר לה.

דו קריינא²⁰⁰ **יומא** מ ד שו' 20138.

דו ר' אומר (!) ... כן ר' אמר... ע"ע כמה דר' אמר... כן ר' אמר....

דו ר' (!) אמר²⁰² **תרומות** מד ג שו' 13; **מעשר שני** נב ג שו' 24; **חלה** ס ב שו' 20, שם שו' 21 וצ"ל בכולם: דר' תחת דו ר' 203.

דו שמיע²⁰⁴ **דמאי** כב ב שו' 6 (דהוא, שמעו²⁰⁵); **שביעית** לה ב שו' 7 (דהוא); **פסחים** כח א שו' 4 (שמעו); **יומא** לט ד שו' 55; **יבמות** ג א שו' 23 (דשמיע¹, ה ד שו' 61 (שמעו²⁰⁶); **קידושין** סג א שו' 14 (דהוא, שמעו).

דו שמע (!) ע"ע דו שמיע.

****דומה** **ברכות** ב ד שו' 60, ה ג שו' 2, שם שו' 17, שם שו' 31, יב ג שו' 4; **תרומות** מד ב שו' 15; **סוכה** נג ג שו' 10; **תענית** סו ד שו' 2; **מועד קטן** פג ג שו' 19; **יבמות** י ד שו' 48; **כתובות** לג ד שו' 20; **גיטין** נ ב שו' 2; **בבא מציעא** ט ב שו' 8; **סנהדרין** כח ב שו' 51. וראה עוד ערך לא דומה....

דומה **פאה** טו א שו' 22; **כתובות** כה ב שו' 34. וראה עוד ערך שאינה דומה.

דומין **ברכות** ג ב שו' 56; **סנהדרין** ל ב שו' 5; **עבודה זרה** מא ג שו' 51. וראה עוד ערך: אינן דומין; לא דומין....

דון (!) ע"ע דין (= שורת הדין).

דונה ע"ע עד דאת דיין לה לה... דונה לה....

דורש **ראש השנה** נט א שו' 31; **חגיגה** עז ג שו' 21; **יבמות** ו ב שו' 60; **כתובות** לה ג שו' 51. ועיין עוד ערך: את דורש; יושב ודורש.

¹⁹⁸ למופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בערך "פתר לה" לתרומות מ ע"ג שו' 10.

¹⁹⁹ תרגום (אחרי ההגהה): שהוא פותר את [המימרא] הזאת של ר' כר'.

²⁰⁰ תרגום: ש[הרי] הוא הפסוק. כלומר, שהרי הדבר מפורש בפסוק.

²⁰¹ הובא על ידי ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 142, שו' 27 בסופה.

²⁰² תרגום (אחרי ההגהה): שר' אומר.

²⁰³ להגהה בתרומות ראה המקבילה בכתובות כז ע"ב שו' 19; ולהגהה במעשר שני ראה כ"ר,

עמ' 269 שו' 23; ובחלה ס ע"ב שו' 20 "דו"ר ליתא בכ"ר, עמ' 294 שו' 13; ולהלן שו' 21 הנוסח בכ"ר,

עמ' 294 שו' 14: "דר", "ו"אמר" ליתא. ואפשר היה להגיה בכולם "דו אמר". ויתכן שיש כאן לשון

הדגשה, כלומר, שהוא, דהיינו, ר', אומר כך וכך, ואין צורך להגיה. וראה כיוצא בזה במבואות לסה"ת,

עמ' 98, הע' 18. ולעצם העניין הכל אחד.

²⁰⁴ תרגום: שהוא שמע. על הצורה "שמיע" ראה מה שהערתי בערך "ולא שמיע (בתמיהה)". והצורה

"שמיע" בביטוי זה היא בוודאי מבחינה צורנית בינוני (בינוני סביל של "שמע"), כמו כל הערכים

המתחילים ב"ד" או "דהוא" עם פועל אחריו.

²⁰⁵ ההגהה על פי כ"ר, עמ' 134 שו' 25. והוא הדין למקבילה בקידושין סג ע"א שו' 14 הרשומה

להלן בְּעֶרְךָ. ועל פי זה אני מגיה גם בפסחים כח ע"א שו' 4 הרשומה להלן בְּעֶרְךָ.

²⁰⁶ ראה מה שהערתי בסוף ערך "הוי שמע (!)".

דורשה שבת טו ג ש' 32.

דורשין (שם) ע"ע משמעות דורשין ביניהון.

דורשין (בינוני) **ביכורים** סד א ש' 19; **עירובין** כב ג ש' 55, שם ש' 56 (צ"ל: דרשין)²⁰⁷;

פסחים כח ב ש' 27, לו ד ש' 19; **יומא** מב ד ש' 54, מג א ש' 50; **מגילה** עה ב ש' 58;

חגיגה עו א ש' 28, שם ש' 37, שם ש' 40, עז א ש' 13; **יבמות** ט א ש' 24, שם שם!

(צ"ל: דרשין); **סוטה** יט ב ש' 2; **קידושין** נט ב ש' 15; **סנהדרין** יט ב ש' 41.

דזקני הגליל אומר (!)²⁰⁸ **סוכה** נד א ש' 19 (צ"ל: אומרין? / אמרין?)²⁰⁹.

דזקני הגליל היא²¹⁰ **סוכה** נד א ש' 19.

דזקנים²¹¹ **גיטין** נ ד ש' 37.

דחד מינהון אמר... וחרנה אמר... ע"ע חד מינהון אמר... וחרנה אמר....

דחזקיה (= משנת חזקיה) **הוריות** מו ד ש' 20. וראה עוד ערך מתניתא דחזקיה פליגא עלוי.

דחזר ביה ע"ע חזר ביה.

דחייה (!) **רובה ור' הושעיה רובה**²¹² **נזיר** נג א ש' 50 (צ"ל: תפלוגתא דר' חייה)²¹³.

דחלפיי (= משנת חלפיי) ע"ע אייתיתא מדחלפיי.

דחלפיי (= משנת חלפיי) ע"ע אייתיתא מדחלפיי.

די²¹⁴ **פסחים** לב ג ש' 42 (2x).

די הוא שמועתא כן ושמועתא כן²¹⁵ **מועד קטן** פב ב ש' 11 (דיהוה, שמעתא, ושמועתא); **נזיר** נב ג ש' 19 (= דיהוה [= דהוה]).

²⁰⁷ כי הלשון שם היא ארמית: "רבנין דורשין (!)". והוא הדין למופע השני ביבמות ט ע"א ש' 24

הרשום להלן.

²⁰⁸ תרגום (אחרי ההגהה): שזקני הגליל אומרים.

²⁰⁹ בכ"ל: "אומ' " (עמ' 564 ש' 30), ופתר הסדר בטעות "אומר" תחת "אומרין". ואם הדברים

אמורים בארמית, יש להגיה "אמרין".

²¹⁰ תרגום: של זקני הגליל היא.

²¹¹ תרגום: של הזקנים.

²¹² תרגום (אחרי ההגהה): מחלוקת ר' חייה הגדול ור' הושעיה הגדול.

²¹³ ההגהה "תפלוגתא דר'" על פי גליונות הרש"ל, טופס א' וב' (אלא ש"דר'" הוגהה מכבר בדפוס

קרוטושין, וליברמן הוסיף רק "תפלוגתא"). ואפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 41, ד"ה הברייתא) מגיה רק

"דר'", ומושך לביטוי הזה את המילה "תני" הבאה אחריו, כלומר, וצריך לומר: תניי, אף על פי שלא

הגיה. ובתוכפ"ש, נדרים, ריש עמ' 478, הגיה ליברמן בדרך אחרת: "[מה ביניהון דר'] (דחייה רובה" וכו'.

ואני נמשכתי אחרי דבריו בגליונות.

²¹⁴ תרגום: שהיא. בשימוש פרשני, עיי"ש.

²¹⁵ הנוסח בקטע זוסמן: "דיהבה" (עמ' 73 ש' 12) תחת "די הוא". והמאמר קשה. ועיין מה שפירש

בו בספר ניר, נזיר, סד ע"א, ד"ה אמר ר"ח. ואחרי העיון נראה לי שיש כאן לשון קצרה: דאית הוה

שמועתא כן ושמועתא כן (ובקטע זוסמן יש חילוף וי"ו/בי"ת המצוי בירושלמי). כלומר, שהיו שמועות

כך ושמועות כך. והכוונה היא שהיו שמועות שאסור לאבל לגלח ביום שלשים, כשמועת רב לעיל

בסוגיא (עיי"ש), ושמועות חולקות שלפיהן מותר לו לגלח ביום שלשים. ולשון זה הוא מימרא של ר'

די לא כן ע"ע דלא כן.

די לא כן מה נן אמרין ע"ע דלא כן מה אנן אמרין.

די לא (!) כר' ע"ע דלא כר'.

די לן (!) ע"ע אילן.

****די מתניתא**²¹⁶ **פאה כ ד שו' 41 (דו!); דמאי כג ג שו' 18 (דו!; מתנית!)** כו ג שו' 2;
תרומות מ ג שו' 8 (מתניתה), מד א שו' 60 (דהיא, מתני!); יבמות ב ד שו' 34 (דמתניתא!;
תחת די מתניתא)²¹⁷, ה ב שו' 47, ה ג שו' 17, ט ד שו' 24 (דו!); יג ג שו' 4 (דמתנית! תחת
די מתניתא, +אמרה!)²¹⁸; **כתובות לג ב שו' 4 (דו!); לד ג שו' 33 (דו!); נדרים לט א שו' 38**
(דו!); גיטין מג ג שו' 2 (דהיא), מז א שו' 28 (דהיא); בבא מציעא ט א שו' 55 (דמתניתא!;
תחת די מתניתא)²¹⁹; **שבועות לז א שו' 39 (דו!)**²²⁰.

די מתניתה ע"ע די מתניתא.

די (!) סבר כר' ע"ע דו סבר כר'.

די (!) פתר הדא דר' כר' ע"ע דו פתר לה (!) הדא דר' כר'.

די (!) פתר לה ע"ע דו פתר לה.

דיברה (!) אתא מימור לך ע"ע דרובה אתא מימור לך.

דידיה ע"ע: בשם גרמיה; עד דו מקשי לה על דר', יקשינה על ידיה; ר' כדידיה²²¹.

דידכון ע"ע לית פירקא דידכון אלא דידן.

****דידן**²²² **שבת יא א שו' 23**²⁴³, **יא ב שו' 24**²⁴⁶, **שם שו' 8; פסחים לב ג שו' 52 (2x)**²²⁵,
שם שו' 53, שם שו' 56 (2x), לז ג שו' 40; שקלים מז ג שו' 11; ראש השנה נט ג שו' 164

חגי, והוא חוזר על דברי ר' יוסי ב' (הוא ר' יוסי בר זבידא חברו של ר' יונה) האוסר, והחולק על המעשים
של ר' אמי ור' ירמיה שהתירו לגלח ביום שלושים. ולדברי ר' חגי, אין ספק ששני חכמים אלה שהורו
להיתר סמכו על אותן השמועות המתירות. וכבר הארכתי בפירוש הסוגיא במאמרי "לפתרונה של מימרא
סתומה בירושלמי", העומד להתפרסם בספר "כתבור בהרים — ספר היובל ליוסף תבורי".

²¹⁶ תרגום מילולי: שהיא המשנה. ולפירוש המונח בכמה מהקשריו ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 445,
סי' 2, ד"ה ירוש' ("שכן היא המשנה"); עמ' 499, סי' 19, ד"ה ירוש' ("שכן שנינו במשנתנו"); ירוכ"פ, סוף
עמ' 287, ד"ה הא שתים ("שהרי כן אומרת המשנה"); ירושלמי נזיקין, עמ' 142, שו' 27 ("שהיא המשנה
שלנו"); וציין שם לכמה מופעים של המונח הזה. ו"מתניתא" לשון נקבה היא, ולכן צריך לגרוס בכל
מקום "די" תחת "דר".

²¹⁷ "כמו 'דו מתניתא'" (מבוא לנוה"מ, עמ' 493, סי' 19, ד"ה ירוש'). ולא דק.

²¹⁸ ההגהות על פי גליונות הרש"ל, טופס א'. וכן הוא בשיבוש גם במקבילה לעיל ב ע"ד שו' 34

הרשומה בְּעֶרְד. וראה מה שהערתי שם.

²¹⁹ הנוסח כאן בכי"א: "די מתניתין" (עמ' 52 שו' 27). וראה שם, עמ' 142, שו' 27.

²²⁰ למופע נוסף שנשתבש ע"ע היא מתניתא.

²²¹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע דידן.

²²² תרגום: שלנו.

²²³ לפירוש "דידן" כאן, ובמקבילות בפסחים לז ע"ג שו' 40 ובשקלים מז ע"ג שו' 11, ראה ליברמן,

ספרי זוטא, עמ' 100, ד"ה יתר.

²²⁴ לפירוש "דידן" כאן ראה ליברמן, ספרי זוטא, עמ' 100, ד"ה אבל.

****דידן** (המשך) (צ"ל: ידידה)²²⁶; **תענית** סז א שו' 58 (2x), שם שו' 59, שם שו' 62 (2x); **יבמות** יב ג שו' 45; **גיטין** מט ג שו' 42; **בבא בתרא** יג ב שו' 227, יד ג שו' 228.

דיהיה שמעתא (!) כן ושמעתי (!) כן ע"ע די הוא שמועתא כן ושמועתא כן.

דיודי בה ר' ע"ע אית הכא מילי (!) דיודי בה ר'.

דיודי ר' ע"ע יודי ר'.

דיודי ר' לר' ע"ע יודי ר' לר'.

דיין לה ע"ע עד דאת דיין לה ל-... דונה ל-....

דייני נהרדעא שבועות לז ב שו' 43.

דייק ע"ע באגדה דסבך מאן דייק לן.

דילא כן ע"ע דלא כן.

דילא כר' ע"ע דלא כר'.

דיליף (עבר) ע"ע מאן (!) דיליף הדין מנה יליף הדין.

דיליף (בינוני) ע"ע יליף (בינוני).

דיליף לה ע"ע יליף לה.

דילמ' ע"ע: דילמא (בניחותא); דילמא (בתמיהה).

דילמ' מן הדא (!) דר' דאכן אכן (בלשון שאלה)²²⁹ **תרומות** מה ג שו' 31 (דדילמא);

מה! תחת מן²³⁰, אילין תחת הדא, דהכן הכין; **עבודה זרה** מא א שו' 25 (צ"ל: אילין

תחת הדא).

דילמא (בניחותא)²³¹ **ברכות** ה ג שו' 12 (דילמ'), ו א שו' 49 (דילמ'); **פאה** טו ג שו' 23

(דילמ'); **דמאי** כג ג שו' 64, כד א שו' 12, שם שו' 26; **שבת** יא א שו' 39; **פסחים** לז ג

שו' 36; **תענית** סט ג שו' 41; **יבמות** יג א שו' 15 (דילמה); **נזיר** נו א שו' 30; **קידושין** סא

ב שו' 12, סה ב שו' 41; **סנהדרין** כג ד שו' 16, כה ד שו' 32, כח ג שו' 4.

²²⁵ לפירוש "דידן" בכל המופעים שבפסחים לב ע"ג ובמקבילות בתענית סז ע"א ראה ירוכ"פ,

עמ' 464, סוף ד"ה וקראו.

²²⁶ להגהה ראה שתא"י, עמ' 280, ד"ה ר' חנניה.

²²⁷ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 179, שו' 10; שם, הע' 1. וראה עוד מה שצינתי בערך "דתמן (= של

בבל)" לבבא בתרא יג ע"ב שו' 22.

²²⁸ פירוש: "של משנתנו" (מבוא לנוה"מ, עמ' 198, ד"ה ירוש').

²²⁹ תרגום (אחרי ההגהה): שמא מן [הדברים] האלה של ר' ש[הם] כך [אין] כך? כלומר, מן הדברים

הרופפים, המסופקים.

²³⁰ להגהות ראה אהצ"י, עמ' 61, ד"ה אמר ליה. ולהגהה "מן" ראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 453,

הע' 5.

²³¹ תרגום: שמא. כמה מופעים של מילה זו באים בשיחת חולין של חכמים או בלשון הדיוט, וכללתי

אותם בערך כדרך שנהגתי בערך "דילמא (בתמיהה)". ואלה הם: **ברכות** ה ג שו' 12 (דילמ'); **פאה** טו ג

שו' 23 (דילמ'); **דמאי** כד א שו' 12, שם שו' 26; **שבת** יא א שו' 39; **פסחים** לז ג שו' 36; **תענית** סט ג

שו' 41; **יבמות** יג א שו' 15 (דילמה); **קידושין** סא ב שו' 12, סה ב שו' 41; **סנהדרין** כג ד שו' 16, כה ד

שו' 32, כח ג שו' 4.

דילמא מן רבנין דאגדתא הוא שמע לה (בניחותא או בלשון שאלה)

****דילמא** (בלשון שאלה)²³² **דמאי** כב א שו' 13²³³; **תרומות** מב ד שו' 30 (ד"ו)²³⁴; **שבת** יא ב שו' 56, שם שו' 58; **נדרים** לט ב שו' 23; **בבא מציעא** ח ג שו' 51; **עבודה זרה** לט ד שו' 5, שם שו' 8.

****דילמא** (בתמיהה)²³⁵ **כלאים** לב ב שו' 18²³⁶; **ערלה** סב ג שו' 28; **שבת** יא ג שו' 27; **עירובין** כא א שו' 30; **תענית** סו א שו' 51, סח ג שו' 45; **מגילה** ע ד שו' 18; **מועד קטן** פא ד שו' 43, פב ד שו' 43; **יבמות** ו ב שו' 6; **סוטה** כא ד שו' 4; **כתובות** לד א שו' 9, לה א שו' 25; **נדרים** לו ד שו' 21²³⁷; **גיטין** מה ד שו' 48, שם שו' 49; **נזיר** נא ב שו' 27, שם שו' 28, נב ב שו' 7; **בבא בתרא** יו ג שו' 26 (2x); **סנהדרין** כג ג שו' 29, כד ד שו' 15; **עבודה זרה** מג ב שו' 34 (דילמ')²³⁸. ועיין עוד ערך: אילו... דילמא... (בתמיהה); אילו... דילמא לא... (בתמיהה).

דילמא אתאמרת (!) אלא ע"ע דילמא לא איתאמרת אלא (בלשון שאלה).

****דילמא ב"..." אתאמרת** (בלשון שאלה)²³⁹ **בבא בתרא** יג ד שו' 42.

****דילמא דא היא** (בניחותא)²⁴⁰ **בבא קמא** ד ג שו' 4; **שבועות** לג א שו' 26.

דילמא דלא איתאמרת אלא ע"ע דילמא לא איתאמרת אלא (בלשון שאלה).

דילמא לא איתאמרת אלא (בלשון שאלה)²⁴¹ **תרומות** מז ב שו' 36 (ו', את אמרת! וצ"ל: אתאמרת), שם שו' 40 (לא ליל', אתאמרת); **מעשרות** נב א שו' 46 (דלא תחת לא); **מעשר שני** נב ד שו' 56 (דלא תחת לא); **שבת** ד ב שו' 16 (דלא תחת לא), שם שו' 23; **נזיר** נה ב שו' 2; **עבודה זרה** מה ב שו' 30.

דילמא מן רבנין דאגדתא הוא שמע לה (בניחותא או בלשון שאלה)²⁴² **מעשרות** מח ד שו' 48.

²³² תרגום: שמא?

²³³ המופע הזה בא בשיחת חולין של חכמים, והמופע בבבא מציעא ח ע"ג שו' 51 — בשיחת הדיוטות. וכללתי אותם כאן כדרך שנהגתי בערך "דילמא (בתמיהה)".

²³⁴ וכן הוא בשיבוש גם בכ"ר, עמ' 224 א שו' 5 (ושם: "דדילמא"). אבל בנוסח הרש"ס, סב ע"ב שו' 9 לנכון: "דילמא". וראה מה שהערתי לעיל בסוף ערך "דדילמא (!) הדא דתנינן... ולא תני עליה... (בלשון שאלה)".

²³⁵ תרגום: שמא! הערך כולל את כל המופעים של מילה זו, כלומר גם בשיחת חולין של חכמים וגם בלשון הדיוט, בגלל שימושה בתמיהה. וכן נהגתי בערך "שמא (בתמיהה)".

²³⁶ המופע הזה ניתן להתפרש גם בניחותא או בלשון שאלה רטורית. והוא הדין למופע המקביל בכתובות לה ע"א שו' 25.

²³⁷ ראה מה שהגיה כאן אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 580, סוף ד"ה ושוב אמרו; שם, הע' 3.

²³⁸ למופע נוסף שנשתבש ע"ע למה. ואפשטיין מוסיף עוד מופע בנדרים לו ע"ד שו' 21, על פי המקבילה בנזיר נא ע"ב שו' 27 הרשומה לעיל בערך, ועל פי הרשב"א והמאירי — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 580, ד"ה ושוב אמרו, שם, הע' 3.

²³⁹ תרגום: שמא ב"..." נאמרה?

²⁴⁰ תרגום: שמא זאת היא!

²⁴¹ תרגום: שמא לא נאמרה אלא?

²⁴² תרגום: שמא מחכמי האגדה הוא שמע אותה. ולשון הגמרא שם: "רבי יונה בעי דילמא" וכו', ואם נפרש "בעי" בניחותא, גם "דילמא" כן. וצ"ע.

דילמא על דר' איתאמרת (בלשון שאלה)²⁴³ **קידושין** סו א ש' 31.

דילמא פשיטא (!) ליה²⁴⁴ **סנהדרין** כ ג ש' 2 (צ"ל: מא [= מה] תחת דילמא, צ"ל: צריכא)²⁴⁵.

דילמא תרין עובדין אינון: אנו אמרין ליה על דר', ואתון אמרין ליה על דר' (בניחותא)²⁴⁶ **ברכות** ה ב ש' 32; **מועד קטן** פב ד ש' 17 (ו-, לה).

דילמא ע"ע דילמא (בניחותא).

דילף ע"ע ילף (בינוני).

דילפה ע"ע מאן (!) דילפה מן דר', עוד הוא אמר כן.

דילפי (!) ע"ע ילפין.

דילפינן (!) ע"ע ילפין.

דין ע"ע: הדין (= דבר זה); הדין (כלומר, פסוק זה).

דין** (= שורת הדין)²⁴⁷ **ברכות** ג ג ש' 27, שם ש' 30; **דמאי** כא ד ש' 27, שם ש' 29 (דון!), כג א ש' 19, כד ג ש' 21; **שביעית** לח א ש' 43, שם ש' 45, שם ש' 47; **תרומות** מז ג ש' 48; **מעשר שני** נב ב ש' 27, שם ש' 35, נד א ש' 12, שם ש' 14, שם ש' 16, שם ש' 17, שם ש' 61; **חלה** נט א ש' 52; **שבת** ג ג ש' 48, שם ש' 49, שם ש' 51, שם ש' 53; **פסחים** ל א ש' 33; **יומא** לח ד ש' 27; **שקלים** נ ד ש' 46; **ראש השנה** נז ד ש' 33; **ביצה** ס ד ש' 12, סא א ש' 55; **תענית** סט ב ש' 62; **מגילה** ע ג ש' 16, עב ב ש' 6, עד ב ש' 14; **חגיגה** עו א ש' 12; **יבמות** ח א ש' 12, יג ב ש' 42; **כתובות** לא ג ש' 37, לב ד ש' 43, לג ב ש' 29; **גיטין** מה ד ש' 14, שם ש' 17, מו א ש' 52, מז א ש' 31, שם ש' 32, מז ב ש' 4, שם ש' 5; **זויר** נב ג ש' 38; **קידושין** סב ג ש' 59; **בבא קמא** ז ג ש' 2; **בבא בתרא** יו ב ש' 25; **סנהדרין** כו ב ש' 55; **עבודה זרה** מא ד ש' 24, שם ש' 25, שם ש' 27, שם ש' 28, מד ב ש' 16; **הוריות** מז ד ש' 31; **נדה** נ ד ש' 17. ועיין עוד ערך: אינו דין (בתמיהה); מידת הדין. וראה עוד ערך אינו דין (בניחותא).

²⁴³ תרגום: שמא על [דעתו] של ר' נאמרה?

²⁴⁴ תרגום (אחרי ההגות): מה נצרך לז' כלומר, מה הוא הדבר שהוא מסופק בו.

²⁴⁵ למדתי להגיה כך מהמקבילה ברות רבה (וה, א, ח ע"ד; וציין לה ליברמן בגליונות הרש"ל, טופס ב') ובמדרש שמואל (כ, א, נג ע"א), עיין שם ושם.

²⁴⁶ תרגום: שמא שני מעשים הם: אנחנו אומרים אותו (כלומר, את המעשה האחד) על ר', ואתם אומרים אותו (כלומר, את המעשה האחר) על ר'.

²⁴⁷ הגדרה זו כוללת כמה פירושים לפי ההקשר: שורת ההיגיון, הסברא הישרה, מידת הדין (הן מדאורייתא הן מדרבנן) מבלי להקל או להחמיר. וגניצבורג כתב: "אמנם כן בלשון חכמים דין — השם והפעל — יש לו עוד משמע שלישי והוא: **מחקר**, עיון וסברה, וביחוד באלה ששה בטויים שהשתמשו בהם בעלי המשנה והתלמוד והם: והלא דין הוא, שהיה בדין, והדין נותן, בדין הוא, אינו דין, ודין הוא" (גניצבורג, פירושים, ד, עמ' 63, ד"ה אמנם כן; ההדגשה במקור). וראה עוד ערכי מדרש אמוראים, עמ' 170, ערך דין.

דין (= קל וחומר)²⁴⁸ **פסחים** לא ד שו' 754; **חגיגה** עט ב שו' 18, עט ד שו' 34, שם שו' 38; **סוטה** כ ב שו' 43; **קידושין** נח ב שו' 34, שם שו' 38, שם שו' 47, שם שו' 50.

דין (= טיעון)²⁴⁹ **יומא** מ ג שו' 16.

דין (= דיון)²⁵⁰ **פסחים** לג ג שו' 7.

דין כדעתיה, ודין כדעתיה²⁵¹ **ברכות** ג ב שו' 12²⁵²; **דמאי** כו ג שו' 23; **שבת** ג א שו' 63; **פסחים** לב ג שו' 3; **סוכה** נב ב שו' 49, שם שו' 51; **שבועות** לג ד שו' 10.

דין קרייה ע"ע הדין קרייה.

דין של הלכה²⁵³ **ברכות** ח ד שו' 32.

דינא²⁵⁴ **כתובות** כז ד שו' 64 (דינה); **סנהדרין** כה ג שו' 58.

דינה ע"ע דינא.

דינון אמרין ע"ע דאינון אמרין.

דינון יכלין למימר לון²⁵⁵ **שבת** ד א שו' 18.

דינון מרין... אינון אמרין... ע"ע דאינון אמרין... ואינון אמרין...

דינון קריין²⁵⁶ **נדרים** לז א שו' 5; **נזיר** נא א שו' 47 (דאינון, קריין).

דיסבור כן ע"ע אפילו דיסבור כן.

דיסבור כר' ע"ע: אפילו דיסבור כר'; יסבור כר'²⁵⁷.

דיסבור כרבנין ע"ע אפילו דיסבור כרבנין.

דיסבור ר' כר' ע"ע יסבור ר' כר'.

דיסברון ע"ע ואפילו דיסברון בית שמאי כבית הלל.

²⁴⁸ עיין ערכי מדרש תנאים, עמ' 16, ערך דין. והערך הזה והבא אחריו הם פירוט של המילה "דין" במשמעה הכללי — לימוד.

²⁴⁹ ראה הרב ע' שטיינזלץ, מודריך לתלמוד (הדפסה יב: ירושלים 1992), עמ' 101, טור ב, ערך דין. והטיעון כאן הוא: "עצים מכשירין את הקטורת" (שם, שו' 14). ולפירוש העניין ראה שתא"י, עמ' 249, ד"ה איתא חמי. וראה עוד מה שהערתי בריש ערך "על שלא זכיתי בו מן הדין... ואצרכת (!) הדא מתניתא".

²⁵⁰ הביטוי הזה מופיע גם בבבלי פסחים סט ע"א, ועבודה זרה מו ע"ב (ועל פי ירוכ"פ, עמ' 473, ד"ה לפי שהיה). ופירש רש"י בפסחים: "בשעת הדין. בשעה זו שאנו דנין עליה", ובעבודה זרה פירש: "אל תכפירני בשעת דין זה שאנו חלוקין ודנין זה כנגד זה" (וד"ה והיינו דקאמר).

²⁵¹ תרגום: זה כדעתו, וזה כדעתו. והמקבילה הבבלית של ביטוי זה: "ואזדו לטעמייהו" (מלמד, פרקי מבוא, סוף עמ' 620, סי' 8).

²⁵² ראה גינצבורג, פירושים, א, עמ' 131, ד"ה דין כדעתיה.

²⁵³ גינצבורג (פירושים, ד, עמ' 62, ד"ה אף שאין) התלבט מאוד בביטוי זה, והעלה על פי המאירי שהגירסא הנכונה היא: "**סוף** דין של הלכה", "ופרושו **אחרי** שגמור עיונו בדבר הלכה וכבר עלתה בידו המסקנא ואין דעתו טרודה עוד בעיון" (שם, עמ' 63, ד"ה אמנם כן; ההדגשות במקור). ועדיין צ"ע.

²⁵⁴ תרגום: הדין. כלומר, המשא ומתן.

²⁵⁵ תרגום: שהם יכולים לומר להם. כלומר, שבית הלל יכולים להשיב לבית שמאי — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 53, ד"ה לא מסתברא.

²⁵⁶ תרגום: שהם קוראים. כלומר, בשם.

²⁵⁷ מדובר באותם מופעים.

דיעה ע"ע מן דיעה.

דיפוק²⁵⁸ **שבת** ט ב שו' 51.

דיקרונון²⁵⁹ **מגילה** עה ב שו' 39.

דיתנון²⁶⁰ **מועד קטן** פב ד שו' 51, שם שו' 52, שם שו' 54, שם שו' 58.

דכא ע"ע דהכא.

דכד ע"ע כד.

דכוותה ע"ע דכוותה.

דכוותה ע"ע דכוותה.

דכוותה²⁶¹ **חלה** נח ג שו' 46, נח ד שו' 6; **ביכורים** סד א שו' 45; **שבת** ט ב שו' 40

(דכוותה); **עירובין** כ א שו' 11 (דכוותה). ועיין עוד ערך דכוותה²⁶².

דכוותה (!) ע"ע דכוותה.

דכוותהו²⁶³ **ברכות** ג ד שו' 57; **חלה** נז ג שו' 5; **ביצה** ס ד שו' 25; **כתובות** כה ב שו' 11,

שם שו' 12²⁶⁴. ועיין עוד ערך אוף ר' דכוותהו.

דכוותי²⁶⁵ **יבמות** יג ד שו' 47; **סוטה** יו ג שו' 17 (ד- ליל); **כתובות** כו ג שו' 32; **נדרים** מ

א שו' 39, שם שו' 40; (צ"ל: דכוותה)²⁶⁶, שם שם; (צ"ל: דכוותה); **סנהדרין** יט א שו' 16,

כא ד שו' 4; **שבועות** לה ג שו' 22 (ד- ליל).

דכוותיה²⁶⁷ **ברכות** ג א שו' 6 (ד- ליל), שם שו' 7 (ד- ליל), שם שו' 8 (2x; ד- ליל), שם

שו' 14 (ד- ליל), שם שו' 21 (ד- ליל), שם שו' 27 (ד- ליל); **דמאי** כג ג שו' 26; **כלאים** לא

א שו' 6; **שביעית** לט א שו' 10 (ד- ליל), שם שם (כותיה); **גיטין** מט א שו' 24; **נזיר** נג ג

שו' 13 (דכוותה); **קידושין** סג ד שו' 23, שם שו' 48; **סנהדרין** יט א שו' 16, שם שו' 17,

כא ד שו' 35; **נידה** נ א שו' 59²⁶⁸. וראה עוד ערך כותיה (!).

דכוותיה ע"ע דכוותה.

דכוותיה (!) ע"ע דכוותה.

דכי (!) ע"ע רבי (= מורי).

²⁵⁸ תרגום: שיצא. כלומר, דין שיוצא מתוך אותה משנה, עי"ש.

²⁵⁹ תרגום: שיקראו אותם. כלומר, את הפסוקים.

²⁶⁰ פירוש: שישנו. כלומר שישנו משנה עם החולה ועם האבל, עי"ש.

²⁶¹ תרגום: כמותה.

²⁶² וראה עוד ערך "כן (= דכוותה)".

²⁶³ תרגום: כמותם.

²⁶⁴ ישנם עוד שני מופעים, ולא כללתי אותם כאן מפני שהם מתייחסים למינים: ראש השנה נז

ע"ד שו' 55, שם שו' 56; עי"ש.

²⁶⁵ תרגום: כמותי.

²⁶⁶ ההגהות במופע הזה ובבא אחריו על פי המקבילה בסנהדרין יט ע"א שו' 16 ושו' 17.

²⁶⁷ תרגום: כמותו.

²⁶⁸ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע דכוותי.

דכל עמא מודיי ע"ע כל עמא מודיי²⁶⁹.

דכן תנייא מתיב לחבריה ע"ע דכן תנייה מתיב לחבריה.

דכן תנייה מתיב לחבריה²⁷⁰ עירובין כ א ש' 23; מגילה עא ב ש' 32 (תנייא).

דכתב (!) ע"ע דכתיב²⁷¹.

דכתי" (!) ע"ע דכתיב.

דכתיב²⁷² ברכות ב א ש' 33, ב ג ש' 31, ג א ש' 50, ג ב ש' 55, ג ג ש' 14²⁷³, ד א

ש' 8, ד ד ש' 7, שם ש' 30, שם ש' 46, ה ג ש' 29, שם ש' 60, שם ש' 61, ו ב ש' 41,

שם ש' 42, שם ש' 51, ז ב ש' 63, י ב ש' 3, יא א ש' 42, יא ב ש' 45, יב ג ש' 47

(דכתב!)²⁷⁴, יג ב ש' 13, יד ב ש' 46; פאה טו ג ש' 8, טו ד ש' 29, שם ש' 46, שם

ש' 51, יו א ש' 37, יו ב ש' 7, שם ש' 10, יו ג ש' 35, יז ד ש' 9, שם ש' 10, יט א

ש' 27, שם ש' 28²⁷⁵; דמאי כב א ש' 44; כלאים לא א ש' 29, לא ג ש' 20 (2x), לא

ד ש' 42, לב ג ש' 33, שם ש' 43; שביעית לה א ש' 44, שם ש' 53, לז א ש' 23;

תרומות מ ג ש' 19, מב ד ש' 13, שם ש' 35, מד ג ש' 21; מעשרות מט א ש' 25, נ

א ש' 46, נ ד ש' 55; מעשר שני נה א ש' 27, שם ש' 31, נה ב ש' 64; חלה נז ג ש' 47,

נח א ש' 16, נט א ש' 53, נט ב ש' 25, שם ש' 62; ערלה סא א ש' 27, שם ש' 28,

סב ד ש' 17, שם ש' 19, סג א ש' 50, שם ש' 54, סג ב ש' 36; ביכורים סד א ש' 3,

סד ב ש' 40, סד ג ש' 33, שם ש' 34, שם ש' 35, שם ש' 49, סד ד ש' 52, שם ש' 54,

שם ש' 56, שם ש' 58, שם ש' 61, סה א ש' 43, שם ש' 44, שם ש' 45, שם ש' 48,

שם ש' 49; שבת ג ג ש' 14, שם ש' 16, שם ש' 17, שם ש' 18, שם ש' 19 (2x), ד א

ש' 64, ד ב ש' 34, ד ד ש' 45, ה א ש' 58, שם ש' 60, שם ש' 62, ה ב ש' 21, שם

ש' 34, שם ש' 36²⁷⁶, יא א ש' 37, יד ד ש' 63, טו ג ש' 12, שם ש' 36; עירובין יט

ב ש' 50, שם ש' 52, כד ג ש' 36, שם ש' 40; פסחים כח ג ש' 18, שם ש' 21, כט ד

ש' 40, לא ד ש' 62, לב ג ש' 50, לג ב ש' 42, לה ד ש' 2! (אשגרה)²⁷⁷, שם ש' 13!

(אשגרה)²⁷⁸, לו ב ש' 10, לו ד ש' 58, לז א ש' 2, לז ג ש' 34, לז ד ש' 138 (אשגרה)²⁷⁹;

יומא לח ג ש' 12, שם ש' 14, מא ג ש' 60, מא ד ש' 22, מב ד ש' 16, מג ד ש' 52,

²⁶⁹ בערך "לא אתנינן מיתני אלא מילין דכל עמא מודיי בהן" המצוין שם.

²⁷⁰ תרגום: שכן התנא משיב לחבירו. בעירובין — תשובה במשא ומתן, ובמגילה — קושיא.

²⁷¹ גם בערך "הדא היא דכתיב" המצוין שם.

²⁷² תרגום: שכתוב.

²⁷³ ראה מבואות לסה"א, עמ' 343, ג ע"ג, ש' 14.

²⁷⁴ הנוסח כאן בכ"ל: "דכת" (ועמ' 56 ש' 17), והסדר פתר "דכתב" בטעות.

²⁷⁵ הנוסח כאן בכ"ל: "אמ" (ועמ' 86 ש' 10). וראה מבואות לסה"א, עמ' 386, הע' 13.

²⁷⁶ ליברמן מגיה כאן: "וכתיב" — ראה ירוכ"פ, עמ' 73, ד"ה ובחלה.

²⁷⁷ ראה ירוכ"פ, עמ' 498, ד"ה וכאן.

²⁷⁸ ראה ירוכ"פ, עמ' 498, ד"ה וכאן.

²⁷⁹ ראה ירוכ"פ, עמ' 522, ד"ה תני.

*****דכתיב** (המשך) מד ב ש' 32, מד ג ש' 9, שם ש' 26; **שקלים** מה ד ש' 25²⁸⁰, מז א ש' 42, מז ג ש' 6 (דהכין כתיבו!) 281, שם ש' 34, שם ש' 35, שם ש' 53 (2x), שם ש' 54, שם ש' 55, שם ש' 56, שם ש' 57, שם ש' 58 (2x), שם ש' 59, מח ג ש' 2, מט ד ש' 14, שם ש' 16, שם ש' 19, שם ש' 21, שם ש' 28, שם ש' 30, שם ש' 33, שם ש' 34, שם ש' 39, שם ש' 41, שם ש' 48; **סוכה** נג ד ש' 35, שם ש' 42, נד א ש' 14, שם ש' 31, נה א ש' 45, שם ש' 47, נה ד ש' 40; **ראש השנה** נח ד ש' 1, נט ב ש' 52, נט ג ש' 37, שם ש' 38, שם ש' 39; **תענית** סד א ש' 8, סה ד ש' 43, סז א ש' 56, סז ג ש' 15, סח א ש' 4, סח ג ש' 17, סט ב ש' 24, סט ג ש' 30, שם ש' 34; **מגילה** עב א ש' 24, עג א ש' 14, שם ש' 15, שם ש' 16, שם ש' 17, שם ש' 19, עג ב ש' 43, שם ש' 56, שם ש' 57 (2x), שם ש' 58, עג ג ש' 4, שם ש' 5, שם ש' 6, שם ש' 7 (2x), שם ש' 9, עד ג ש' 2, שם ש' 13; **חגיגה** עו א ש' 34, שם שם (דכתיב!) 35, שם ש' 45, שם ש' 49 (2x), שם ש' 53 (2x), עו ג ש' 4, עז ג ש' 7; **מועד קטן** פא ב ש' 40, פא ד ש' 14, פב ד ש' 38, פג ג ש' 21; **יבמות** ח ב ש' 10, שם ש' 11, ט ג ש' 14, יב ג ש' 51, שם ש' 52, שם ש' 61, יב ד ש' 24; **סוטה** יו ג ש' 43, יז ב ש' 34, יז ד ש' 20 (דכתיב₁), יח א ש' 60, יט א ש' 5, יט ב ש' 28, שם ש' 32, שם ש' 42, שם ש' 49, שם ש' 50, שם ש' 51, שם ש' 55, יט ג ש' 37, כ א ש' 38, כא ב ש' 47 (2x), כב ג ש' 46, שם ש' 48, שם ש' 50, שם ש' 52, שם ש' 59, שם ש' 61, שם ש' 64, כב ד ש' 1, שם ש' 11, שם ש' 14, שם ש' 61, כג ב ש' 57, כג ג ש' 49, שם ש' 50 (2x), כד א ש' 21, כד ג ש' 10; **כתובות** כה א ש' 23, כה ג ש' 21, כז ג ש' 51, לא ב ש' 58, לה ב ש' 25, שם ש' 37, שם ש' 47; **נדרים** לז א ש' 10, לח א ש' 13, לח ב ש' 5, שם ש' 6, שם ש' 7, מ ג ש' 5; **גיטין** מג ב ש' 55, מד ב ש' 41, שם ש' 51, שם ש' 52, מו ג ש' 43, מז ב ש' 10; **נזיר** נב ד ש' 58, נד א ש' 26, נד ב ש' 10, נד ג ש' 20, שם ש' 21, שם ש' 23, נה ב ש' 35, שם ש' 36, שם ש' 37, שם ש' 38 (2x), שם ש' 44, נה ג ש' 12, נז ג ש' 9, שם ש' 24; **קידושין** נח ד ש' 46, שם ש' 47, שם ש' 50, נט א ש' 20, נט ב ש' 2, שם ש' 3, נט ד ש' 36, שם ש' 37, סא א ש' 15, שם ש' 19, שם ש' 23, שם ש' 42, סג ד ש' 56, סד ג ש' 30, סד ד ש' 27, סה א ש' 60, סה ב ש' 50; **בבא קמא** ב א ש' 16, שם ש' 20, שם ש' 22, ב ב ש' 25, שם ש' 29²⁸², ב ג ש' 38, שם ש' 39, ה ג ש' 6, ו ג ש' 22; **בבא מציעא** ח ג ש' 52, יב ב ש' 25; **בבא בתרא** טו ג ש' 21, יו א ש' 36; **סנהדרין** יח ג ש' 41, יט ד ש' 2, כ א ש' 5, שם ש' 25, כ ב ש' 5, שם ש' 6, שם ש' 51, שם ש' 59 (2x), כ ג ש' 60, כ ד ש' 11 (דכתיב₁),

²⁸⁰ הנוסח כאן בכ"ל: "כתב!" (עמ' 524 ש' 23), והאות "ד" הושלמה בין השורות, ותיקן הסדר: "דכתיב". אבל במקבילה שבראש השנה נו ע"ד ש' 4 (ובכ"ל: עמ' 578 ש' 25) כל המופע ליתיה.

²⁸¹ ההגהה על פי המקבילות בשבת יא ע"א ש' 37 ובפסחים לז ע"ג ש' 34 (ושם: "דכתיב") הרשומות לעיל בערך.

²⁸² ליברמן מגיה כאן: "כתב". והוא מפרש: "כלומר זו היא קושיא... ומתרץ: ישלם פחתה" (גליונות הרש"ל, טופס ב'). ולפירוש דבריו עיין מה שהערתי בערך "וכתיב" לבבא קמא ב ע"ב ש' 26.

דלא (!) אתיא אלא

****דכתיב** (המשך) כא ב שו' 15, שם שו' 20, כב ד שו' 41, כג ד שו' 4, שם שו' 5, שם שו' 7, שם שו' 20, שם שו' 21 (2x), שם שו' 24, כז ד שו' 61, שם שו' 62, כח א שו' 10, כח ג שו' 12, שם שו' 45, כט ב שו' 19, כט ג שו' 42, שם שו' 44, ל ב שו' 4; **מכות** לא ב שו' 34, שם שו' 38, לא ד שו' 42, שם שו' 61, לב א שו' 6; **שבועות** לג ב שו' 1, לד ד שו' 63; **עבודה זרה** מא א שו' 61, מ ג שו' 62, מא ג שו' 50, מג ד שו' 56 (2x), שם שו' 57, שם שו' 58, מד א שו' 40, שם שו' 47, מד ב שו' 16, מד ד שו' 36; **הוריות** מה ג שו' 42, מו א שו' 60, מז א שו' 39, מז ד שו' 35, מח א שו' 10, מח ב שו' 45, שם שו' 46, שם שו' 28347. ועיין עוד ערך: אילולי דכתיב; בגין דכתיב; הדא היא דכתיב; היינו דכתיב; כל הן דכתיב; כמה דכתיב; לפום דכתיב; מהו הדין דכתיב; מכיון דכתיב עד מכיון דכתיב... לגזירה שוה, כמי שכולהן כן דכולהן (!) כן; מן הדא דכתיב; מן הדין דכתיב; מן מה דכתיב עד מן מה דכתיב... הוי....

דכתיב (!) ... ואת אמר הכין ע"ע כתיב... ואת אמר הכין.

דל כן (!) ע"ע דלא כן.

דל כן (!) מה אנן אמרין ע"ע דלא כן מה אנן אמרין.

דל כן (!) מה בן א"ר (!) ע"ע דלא כן מה אנן אמרין.

דל כן (!) מה נן אמרין ע"ע דלא כן מה אנן אמרין.

דלא (!) ע"ע לא צורכה דלא וכלומר, אין צורך לומר אלא; בלשון קושיא.

דלא אחזר ליה ר' שמעתא (!) ע"ע ובאש לר' דלא חזר ליה ר' שמועתא.

דלא איתאמרת ע"ע לא איתאמרת.

דלא אפיקת מתניתא דר' חייא רבא ממתניתין, זרקוני לנהרא 284 **כתובות** לא א שו' 2 (אפיקת, מתנייה! וצ"ל: מתניתה²⁸⁵, מן מתניתא, וירקוני! וצ"ל: זירקוני; **קידושין** נח ד שו' 36.

דלא אפיקת מתנייה (!) דר' חייא רבא מן מתניתא, וירקוני (!) לנהרא ע"ע דלא אפיקת מתניתא דר' חייא רבא ממתניתין, זרקוני לנהרא.

דלא אשכחון 286 **שבת** ט ג שו' 2.

דלא אתי (!) מילתיה דר' פליגא על מילתיה ע"ע דלא תהא מילתיה דר' פליגא על מילתיה.

דלא (!) אתיא אלא ע"ע לא אתיא אלא.

283 למופעים נוספים ע"ע: והכתיב; כתיב (לציטוט פסוק או מקצתו, בלשונו או בעניינו). וליברמן השלים עוד מופע בסוטה כג ע"ג שו' 6 על פי שרי"ר — ראה תוכפ"ש, סוטה, עמ' 751, ד"ה והנה בספר; ומופע שני בנדרים לז ע"א שו' 9 על פי שיטה ועל פי המאירי — ראה תוכפ"ש, נדרים, ריש עמ' 397, ד"ה ועדיין.

284 תרגום: שאם לא הוצאתי (כלומר, אוציא) את המשנה של ר' חייא הגדול ממשנתנו, זרקו אותי לנהר!

285 ההגהה "מתניתה" הוגהה מכבר על ידי אפשטיין (מבואות לסה"ת, עמ' 242, סי' 4). ונראה קרוב שיש לקרוא "מתניתה".

286 תרגום: שלא מצאו.

- דלא בדקיתה** ע"ע דלא בדקתה.
- דלא בדקתה**²⁸⁷ **ברכות** ח א שו' 29; **תענית** סה ג שו' 32 (בדקיתה).
- דלא בחנון**²⁸⁸ **מעשר שני** נה ד שו' 23.
- דלא (!) דמיא** ע"ע ולא דמיא.
- דלא דר' (!)** ע"ע דלא כר'.
- דלא דריש**²⁸⁹ **פאה** כ א שו' 21 (דרש); **סוטה** כג ג שו' 27 (דרש), שם שו' 28 (דרש); **קידושין** סה ג שו' 28; **סנהדרין** יט א שו' 35 (2x).
- דלא דרש** (בינוני) ע"ע דלא דריש.
- דלא הודי ליה** ע"ע לא הודי ליה.
- דלא הוינא שמייע הדין אולפנא** ע"ע בריך רחמנא דלא הוינא שמייע הדין אולפנא.
- דלא הכין ודלא הכין** (בהחוויה ממחישה)²⁹⁰ **שבת** י א שו' 64.
- דלא חזר ליה ר' שמועטא** ע"ע ובאש לר' דלא חזר ליה ר' שמועטא.
- דלא (!) ידעין אם... או...** ע"ע אתא עובדא קומי רבנן דתמן, ולא ידעין אם... או... (תמן = בבל).
- דלא יהוון סברין כר'**²⁹¹ **עירובין** יט א שו' 39, שם שו' 44.
- דלא יהוי ר' פליג הכא** ע"ע מסתברא דלא יהוי ר' פליג הכא.
- דלא יליף** (ועבר) ע"ע לא ילף.
- דלא יליף** (בינוני) ע"ע מאן דיליף מן... מאן דלא יליף מן....
- דלא יליף לה** ע"ע לא יליף לה.
- דלא (!) יליף לה מן קרייא**²⁹² **יומא** לח א שו' 39 (צ"ל: דו)²⁹³.
- דלא ילפי (!)**²⁹⁴ **קידושין** נח ג שו' 64; **שבועות** לו ד שו' 37 (צ"ל בשניהם: ילפין).
- דלא יסבור ר'**²⁹⁵ **גיטין** מז א שו' 18.
- דלא כבית שמאי** ע"ע מתניתא דלא כבית שמאי²⁹⁶.
- דלא כן**²⁹⁷ **ברכות** ד ג שו' 57 (דלכן), שם שו' 60 (דלכן); **כלאים** ל ג שו' 2, שם שו' 30 (דל כן); **שביעית** לח ב שו' 51 (דלכן); **תרומות** מ ב שו' 26, מג ג שו' 25 (דילא);

- ²⁸⁷ תרגום: שלא בדקתי אותה.
- ²⁸⁸ תרגום: שלא בחנו, שלא בדקו.
- ²⁸⁹ תרגום: שלא דורש.
- ²⁹⁰ תרגום: שלא כך ושלא כך.
- ²⁹¹ תרגום: שלא יהיו סוברים כר'.
- ²⁹² תרגום (אחרי ההגהה): שהוא לומד אותה מן הפסוק.
- ²⁹³ ההגהה על פי שתא"י, ריש עמ' 241, ד"ה על דעתיה.
- ²⁹⁴ תרגום: שלא לומדים.
- ²⁹⁵ תרגום: שלא יסבור ר'.
- ²⁹⁶ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: דבית שמאי; ולא (!) כבית שמאי.
- ²⁹⁷ תרגום: שאם לא כך. ולניקוד המונח ולפירושו ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 127, ד"ה ירוש'; שם, הע' 5; עמ' 1213, הע' 3; ריש עמ' 1264, ד"ה ומצוי. וראה עוד: מבוה"י, י ע"ב, ערך דלכן; רשימת הרש"ס, ערך דלכן ועמ' 18 — המספור שלי.

דלא כן (המשך) **מעשר שני** נב ב ש' 44 (דלכן), נג ב ש' 33 (דלכן); **שבת** ג ד ש' 26, יא ד ש' 17, יב א ש' 61, יד א ש' 29826, יד ד ש' 22, טו א ש' 2, יו ב ש' 11 (דלכן); **עירובין** כג ג ש' 19 (דל כן); כו א ש' 57, כו ב ש' 29917; **פסחים** לא ד ש' 6 (דלכן), לה ב ש' 25, לז ד ש' 54 (דל כן); **יומא** מד א ש' 5 (דאי לא), מד ד ש' 34 (דל כן); שם ש' 60 (דל כן); **שקלים** מה ד ש' 29 (דל כן); **ראש השנה** נו ב ש' 32 (די לא), נו ד ש' 8; **ביצה** ס ב ש' 12 (די לא), סא ב ש' 16 (די לא); **תענית** סד ג ש' 47 (דלכן); **יבמות** ב ד ש' 46, ו א ש' 30 (דלכן), ז ג ש' 52 (דלכן), ח א ש' 44 (דל כן); יא א ש' 19, יג ג ש' 15 (דלכן); **כתובות** כח א ש' 17 (די לא), כט ד ש' 52, לב ד ש' 11 (אלא, כאן)³⁰⁰; **נדרים** מב ד ש' 34 (דל כן); **גיטין** מח ג ש' 14 (דל כן); מט ג ש' 46; **נזיר** נד א ש' 50; **סנהדרין** כה ד ש' 41; **שבועות** לו ג ש' 37; **עבודה זרה** מד ד ש' 24, מא ד ש' 48, מב ד ש' 50, מג א ש' 50, מג ב ש' 56; **הוריות** מו ג ש' 54, שם ש' 55; (ל"ג)³⁰¹, שם ש' 57; **נידה** מט ב ש' 5 (צ"ל בכל מקום: דלכן תחת דל כן)³⁰².

****דלא כן מה אנן אמרין**³⁰³ **ברכות** ד ד ש' 24 (דלכן, כן; תחת אנן וצ"ל: נן)³⁰⁴, ה א ש' 56 (דלכן); **פאה** יז ג ש' 21 (די לא, נן), יט א ש' 11 (נן); **דמאי** כד ד ש' 55 (נן, אמר;³⁰⁵ **כלאים** כט ד ש' 55 (דל כן), שם ש' 56 (דל כן), לא ג ש' 45 (ולא, מה ליל, נן); **תרומות** מח ב ש' 37 (נן); **מעשר שני** נד ד ש' 20 (נן); **עירובין** יח ב ש' 36, יט א ש' 3 (דל כן, נן), כא ד ש' 3 (ולכן)³⁰⁶, נן), שם ש' 48 (דל כן), כג ב ש' 26; **ראש השנה** נו ג ש' 4, שם ש' 57; **חגיגה** עז ד ש' 23; **יבמות** ג ג ש' 11, ו א ש' 61, ח ד ש' 31

²⁹⁸ ראה מה שהגיה כאן בשתא"י, סוף עמ' 180, ד"ה כהיא. וליברמן (תוכפ"ש, שבת, עמ' 181, הע' 47) נוטה להסכים איתו. ולפי אותה הגהה, יש כאן מופע נוסף של "דלא כר". וצ"ע.
²⁹⁹ הנוסח כאן בכ"ל: "דל כן" (עמ' 427 ש' 4), והוגה "דלכן" במילה אחת — ראה מהד' האקדמיה, עמ' 493 ש' 30. אבל ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 361, ד"ה דלא כן. ולעצם העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 254, ד"ה ירוש' עירובין ואילך.

³⁰⁰ ההגהות על פי גליונות הרש"ל, טופס א' וב'. וכבר הגיה כן בשתא"י, ריש עמ' 392, ד"ה א"ר יוסי [עמ' 391].

³⁰¹ ההגהה על פי ליברמן, מחקרים, עמ' 245, ד"ה דלא כן. וראה עוד שתא"י, סוף עמ' 580, ד"ה דלא כן.

³⁰² ליברמן הוסיף עוד מופע בפסחים לב ע"ב ש' 58 על פי המקבילה בביצה ס ע"ב ש' 12 — ראה ירוכ"פ, עמ' 461, ד"ה אמר ליה (ושם: "דילא כן"). אף הוא השלים ביטוי זה מדעתו בפסחים לג ע"ג ש' 5 (שם, עמ' 473, ד"ה משיבין; ושם: "דלכן"); וכן השלים אותו בפסחים לד ע"ג ש' 4 על פי "מיכל המים" (שם, עמ' 484, ד"ה וכו' נתן; ושם: "דלכן").

³⁰³ תרגום: שאם לא כך, מה אנחנו אומרים?! לקריאה בתמיהה ראה ש' ליברמן, קונטרס תיקונים והשלמות לתוספתא כפשוטה סדר מועד, נויארק תשכ"ב, סוף עמ' 1.

³⁰⁴ ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 1157, ד"ה וליתא בכל; מבואות לסה"א, עמ' 347, הע' 32.

³⁰⁵ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 402, הע' 12. וכן הגיה ליברמן בשתיקה — ראה תוכפ"ש, דמי, עמ' 260, הע' 55.

³⁰⁶ להגהה ראה: ירוכ"פ, עמ' 279, ד"ה ולכן; מבואות לסה"ת, ריש עמ' 311, ד"ה בירוש'. וזה שלא כרז"ף, מבוה"י, יא ע"א, ערך ולכן; ושלא כאפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1213, הע' 3.

****דלא כן מה אנן אמרין** (המשד) (דל כן); **סוטה** יט ב שו' 40 (דלכן), יט ד שו' 6 (דלכן); **כתובות** לג ב שו' 31 (דל כן); **נדרים** מב ד שו' 60! (דל כן! ול"ג דל וצ"ל: וכן, ל"ג מה, בן! תחת אנן וצ"ל: נן, א"ר! תחת אמרין)³⁰⁷; **קידושין** סא ג שו' 41; **בבא קמא** ב ד שו' 42 (דל כן!); שם שו' 46 (דל כן!); **סנהדרין** כו ב שו' 58 (נן); **שבועות** לח א שו' 57 (נן); **הוריות** מו ג שו' 21 (נן); **נידה** מט ב שו' 51 (בכל מקום שאין תיקון אחר צ"ל: דלכן תחת דל כן).

דלא כן מה נן אמר (!) ע"ע דלא כן מה אנן אמרין.

דלא כן מה נן אמרין ע"ע דלא כן מה אנן אמרין.

דלא כר'³⁰⁸ **כלאים** כז א שו' 21 (אלא!)³⁰⁹; לא ג שו' 60; **תרומות** מ ב שו' 20, שם שו' 38, מו א שו' 60, שם שו' 61, מז א שו' 29, שם שו' 31, שם שו' 52³¹⁰, שם שו' 56; **מעשר שני** נב ג שו' 60, נג ב שו' 60, נה א שו' 52; **חלה** נז ד שו' 11; **ערלה** סא ב שו' 52; **ביכורים** סה ב שו' 13, שם שו' 15, שם שו' 19; **שבת** ב ב שו' 20, שם שו' 24, שם שו' 37, ב ג שו' 38, יד א שו' 45; **עירובין** כא ב שו' 40, כד ג שו' 6 (דר'!); **פסחים** לד ד שו' 23; **יומא** מ ג שו' 46, שם שו' 48, מה ב שו' 59; **סוכה** נד ב שו' 47; **ביצה** ס ד שו' 58 (די לא! וצ"ל: דילא)³¹¹, סא ב שו' 47, סא ד שו' 46 (דילא); **מגילה** עב ג שו' 28; **חגיגה** עה ד שו' 35; **יבמות** ו ד שו' 50, ט ב שו' 48, יד א שו' 3, טו ב שו' 15, שם שו' 31; **סוטה** יח ב שו' 34, יח ד שו' 59; **כתובות** כה ג שו' 42; **גיטין** מד ד שו' 23, מח א שו' 29; **נזיר** נז ד שו' 14; **קידושין** סב ג שו' 48, סב ד שו' 37, סה ג שו' 58; **סנהדרין** כג ד שו' 43; **שבועות** לג ב שו' 51; **עבודה זרה** מ ג שו' 32, מה ב שו' 34; **נידה** מח ד שו' 32³¹². ועיין עוד ערך ודלא כר'.

דלא כר' ודלא כרבנן (בתמיהה)³¹³ **שבת** ב ג שו' 39.

דלא כר' וכו' ע"ע והדא מתנל' דלא כר' וכו'.

דלא כר' ישמעאל³¹⁴ **מעשר שני** נב ד שו' 63.

דלא כרבנן³¹⁵ **תרומות** מד ד שו' 34; **מגילה** עא א שו' 60 (לא, כרבנן); **סוטה** יח ב שו' 35 (כרבנן); **כתובות** כז ג שו' 32. ועיין עוד ערך דלא כר' ודלא כרבנן (בתמיהה).

³⁰⁷ ההגהות שלי. והנוסח בכ"ל כאן: "דלכן מה כן אמ' ר" (עמ' 197 שו' 37). וראה מה שהארכתי במבוא, עמ' ה ואילך, בפירוש הסוגיא. ושם הבאתי את הגהתו של ליברמן בגליונותיו.

³⁰⁸ תרגום: שלא כר'.

³⁰⁹ ראה מה שהערת בערך "מתניתין דר' דלא כר'" על אתר.

³¹⁰ ליברמן הוסיף כאן בספרו, טופס א', "לא צורכא" לפני "דלא כר'", על פי הרש"ס [קמג ע"א

שו' 6]. ובטופס ב' מחק "דלא", והגיה תחתיה "מא". וצ"ע.

³¹¹ במקבילה בשבת יז ע"ג שו' 39: "ודלא". וכאן המילה נכתבה בכתב מלא, ונחלקה לשתיים.

³¹² למופעים נוספים של ביטוי זה ע"ע: דר', דר' היא; מתניתא דר'. ולמופע נוסף מסופק ראה מה

שהערת בערך "דלא כן" לשבת יד ע"א שו' 26.

³¹³ תרגום: שלא כר' ושלא כחכמים!! ולקריאה בתמיהה ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 11.

³¹⁴ תרגום: שלא כר' ישמעאל.

³¹⁵ תרגום: שלא כחכמים.

דלא תהא מילתיה דר' פליגא על מילתיה

דלא כרבנן ע"ע דלא כרבנן.
דלא מחוורא ע"ע מילה דלא מחוורא.
דלא מן אולפן ³¹⁶ **מגילה** עא ד ש' 6.
דלא מן דעתון דרבנן ³¹⁷ **מועד קטן** פג ד ש' 43.
דלא מן דעתיה דר' ³¹⁸ **שבת** יז ג ש' 28 (דלאו מדעת ר'!) ³¹⁹; **מועד קטן** פג ד ש' 44.
דלא מפלג ³²⁰ **ברכות** יב א ש' 14.
דלא מפנה אהן קרייה ³²¹ **הוריות** מה ד ש' 1.
דלא מתיב לה ע"ע דלא מתיב ליה ³²².
דלא מתיב ליה ע"ע: מן מה דלא מתיב ליה, הדא אמרה; מן מה דלא מתיב ליה הוי כן (!).
דלא סבר ע"ע לא סבר (כלומר, שאינו בעל סברא, שאינו סבורא).
דלא סבר ע"ע לא סבר (כלומר, אינו מבין).
דלא סמכית ע"ע ואנא דלא סמכית עלי, אשתאלת לאילין דבית כרסנה ואמרין.
דלא פליג ע"ע בהוא דלא פליג.
דלא (!) צורכה דלא ע"ע לא צורכה דלא (כלומר, אין צורך לומר אלא; בלשון קושיא).
דלא שמיע ליה ³²³ **דמאי** כב ב ש' 6; **קידושין** סג א ש' 15 (שמיעא! ³²⁴), ליה בשניהם = לה).
דלא שמיעא (!) ליה ע"ע דלא שמיע ליה.
דלא שמע (ועבר) ³²⁵ **שביעית** לו ד ש' 2; **מגילה** עה ג ש' 18, שם ש' 20.
דלא שמע (בינוני) ע"ע כד דלא שמע מתני'.
דלא שמעה ³²⁶ **עבודה זרה** לט ד ש' 21.
דלא תהא מילתיה דר' פליגא על מילתיה ³²⁷ **מעשרות** נ ד ש' 11 (דליתיה! וצ"ל: דלתי [= דלא תי], מילתא! וצ"ל: מילתה) ³²⁸; **גיטין** מח ג ש' 30; **הוריות** מה ד ש' 56 (אתי! וצ"ל: תי).

³¹⁶ תרגום: שלא מן תלמוד. כלומר, שלא ממסורת, שלא מפי השמועה.
³¹⁷ תרגום: שלא על דעתם של החכמים.
³¹⁸ תרגום: שלא על דעתו של ר'.
³¹⁹ ההגהה על פי קטע אפשטיין, עמ' 288, דף ב ע"א ש' 6.
³²⁰ תרגום: שלא לחלוק.
³²¹ תרגום: שהפסוק הזה לא מופנה (כלומר, לדרשה).
³²² בערך "מן מה דלא מתיב ליה, הדא אמרה" המצוין שם.
³²³ תרגום: שלא שמע אותה.
³²⁴ נראה לי שהנוסח בדמאי דלעיל עיקר, ויש להגיה כאן "שמיע" תחת "שמיעא", ו"ליה" = "לה", כלומר, אותה. וראה מה שהערתי לעיל בריש ערך "דו שמיע" בהערה לדמאי כב ע"ב ש' 6, ולהלן בסוף ערך "מנן שמיע לך (!) הדא מילתא".
³²⁵ תרגום: שלא שמע.
³²⁶ תרגום: שלא שמע אותה.
³²⁷ תרגום: שלא יהיו דבריו של ר' חלוקים על דבריו.

דלא תיסבור: כמה דאית ליה לחומרא אית ליה לקולא

דלא תיסבור: כמה דאית ליה לחומרא אית ליה לקולא³²⁹ **שבת י ד שו' 43.**

דלא תיסבור כר'³³⁰ **נדרים מא ג שו' 49.**

דלא תיסבור למימר אף הכא כן, לכן צריכה מימר ע"ע דלא תסבור מימר אף הכא (!), לפום כן צריך מימר.

דלא תיסבור מימר... לפום כן צרך לומר (!)... ע"ע דלא תיסבור מימר... לפום כן צרך מימר....

דלא תיסבור מימר... לפום כן צרך מימר...³³¹ **דמאי כד ד שו' 59-60** (ולומר: תחת מימר²); **מעשרות מט ב שו' 44-45; גיטין נ ב שו' 34** (תסבור, צריך). וראה עוד ערך ולא (!) תיסבור כההיא דאמר ר'... לפום כן לא תנייה.

דלא תיסבור מימר אף הכא כן³³² **ערלה סא ב שו' 7.**

דלא תיסבור מימר אף הכא כן, לפיכך³³³ **שביעית לו ג שו' 38.**

דלא תנא ע"ע מאן תנא (!) ... ומאן דלא תנא....

דלא תני ע"ע: אית תניי תני... אית דלא תני...; אכן תנינו... אית דלא תני....

דלא תני לה בשם ר' **ערלה סג א שו' 40, שם שו' 41.**

****דלא תנינו** (בהקשר) **עירובין כה א שו' 3; נדרים לט ב שו' 5; בבא קמא ז א שו' 32; מכות לא ב שו' 14; הוריות מו ג שו' 41, שם שו' 33442.** וראה עוד ערך מן מה דלא תנינו ב... אלא הדא הילכתא, הדא אמרה....

דלא תנינו (!)³³⁵ **תרומות מו ב שו' 3** (צ"ל: דתני)³³⁶.

דלא תניננה ע"ע לא תניננה.

דלא תניתא ע"ע הן דלא תניננה פליגא (!) את עבד ליה פליגא (!) (בתמיהה).

³²⁸ הנוסח בכ"ר כאן משופר יותר, אם כי גם הוא טעון הגהה. והנוסח שם: "דלית מילתה דר' פליגא על מילתיה" (ועמ' 260ב שו' 29); וצריך לומר "דלתי" (= "דלא תי", כלומר תהי) תחת "דלית".

³²⁹ תרגום: שלא תסבור: כמו שיש לו לחומרה [כך] יש לו לקולה. כלומר, כשם שהוא סובר להחמיר כך הוא סובר גם להקל; אלא הוא אומר זאת להחמיר בלבד. ופירוש העניין: שלא תאמר שהוא (כלומר, ר' הושעיא) הולך תמיד אחרי פי הבהמה שבשבילה הוא מוציא לרשות הרבים בשבת, וכשם שהוא מחייב במוציא תבן לגדי כמלוא פי גדי, גם אם שיעור התבן להוצאה הוא כמלוא פי פרה, כך הוא פוטר במוציא תבן לגמל כמלוא פי פרה, שמלוא פיו גדול ממלוא פי הפרה, אלא הוא מחייב גם כאן, לפי שהוציא תבן כשיעור — עיין ירוכ"פ, ריש עמ' 150, ד"ה מודה ר' הושעיה. ועיין עוד לעיל, שם, עמ' 149, ד"ה תני ר' הושעיה. ועיין עוד שתא"י, עמ' 173, ד"ה מודה ר' הושעיה. ולעצם העניין, הוא הולך בשיטתו של ליברמן, אלא שהגיה בדרך אחרת.

³³⁰ תרגום: שלא תסבור כר'.

³³¹ תרגום: שלא תסבור לומר... לפיכך צרך לומר....

³³² תרגום: שלא תסבור לומר גם כאן כך.

³³³ תרגום: שלא תסבור לומר גם כאן כך, לפיכך.

³³⁴ למופע נוסף מסופק ע"ע דתנינו (בהקשר).

³³⁵ תרגום (לפני ההגהה): שלא שנינו. ואחרי ההגהה: ששונה (כלומר, התנא).

³³⁶ ראה אהצו"י, עמ' 68, ד"ה תדע לך.

דלא תנייתה ע"ע הן דלא תנייתה פליגא (!) את עבד ליה פליגא (!) (בתמיהה)³³⁷.
דלא תסבור מימר... לפום כן צריך מימר... ע"ע דלא תיסבור מימר... לפום כן צריך מימר....

דלא תסבור מימר אוף הכא (!), לפום כן צריך מימר³³⁸ **תרומות** מב א שו' 28 (תיסבור, למימר תחת מימר¹, הכא כן, לכן תחת לפום כן, צריכה); **גיטין** מד ד שו' 49 (ולא; תיסבר, אף, הכא כן, לפום כן ל', צרד), נ ב שו' 36 (צ"ל: הכא כן)³³⁹.

דלאו מדעת ר' (!) ע"ע דלא מן דעתיה דר'.
דלית אינון מודיי להון³⁴⁰ **יבמות** ג ב שו' 21; **קידושין** נח ד שו' 10 (לון).
דלית אינון מודיי לון ע"ע דלית אינון מודיי להון.
דלית אתון דרשין כר'³⁴¹ **יבמות** ג א שו' 33.
דלית הדא דר' פליגא על ר' ע"ע מן הדא דרבנין אנן ילפין דלית הדא דר' פליגא על ר'.

דלית היא פליגא על דר' ע"ע אמור סופה דלית היא פליגא על דר'.
דלית חבריה שמיע ליה ע"ע ולית בר נש הוי שמע (!) מילה דלית חבריה שמיע ליה (בתמיהה).

דלית טעמא³⁴² **דהן כטעמא דהן**³⁴³ **יבמות** ו ד שו' 29.
דלית כן ע"ע לית כאן (= דבר זה אינו צריך להיות כאן).
דלית כתיב ע"ע לית כתיב (בניחותא).
דלית להון³⁴⁴ **תרומות** מב ד שו' 27.
דלית ליה ע"ע לית ליה (בניחותא).
דלית ליה לר' ע"ע לית ליה לר'.
דלית מתנייתא ב'... אלא ב'... ע"ע מסביר (!) סבר ר' דלית מתנייתא ב'... אלא ב'....
דליתי בר (!) ע"ע ליתי בר (!).
דליתיה מילתא (!) דר' פליגא על מילתא (!) ע"ע דלא תהא מילתיה דר' פליגא על מילתיה.

דלכן ע"ע דלא כן.
דלכן מה אנן אמרין ע"ע דלא כן מה אנן אמרין.

³³⁷ למופע נוסף מסופק ע"ע תנייתה.
³³⁸ תרגום (אחרי ההגהה): שלא תסבור לומר גם כאן כך, לפיכך צריך לומר.
³³⁹ אפשטיין מוחק מופע זה — ראה: מחקרים, ב, א, עמ' 70, ד"ה כך הוא; מבואות לסה"ת, עמ' 100, הע' 24. ועי"ש.
³⁴⁰ תרגום: שאינם מודים להם.
³⁴¹ תרגום: שאין אתם דורשים כר'.
³⁴² בכי"ל: "טעמ'... כטעמ'" (עמ' 9 שו' 33); והסדר פתר בשתיחה: "טעמא". ויש להגיה בשתיחה "טעמיה" תחת "טעמא", ראה הלשון בערך "לא כטעמיה דהדין טעמיה דהדין".
³⁴³ תרגום (לפי ההערה הקודמת): שאין טעמו של [חכם] זה כטעמו של [חכם] זה.
³⁴⁴ תרגום: שאין להם. כלומר, שאינם סוברים שתוספת תרומה נתרמת שלא מן המוקף, עי"ש.

דלכן מה כן (!) אמרין ע"ע דלא כן מה אנן אמרין.

דלמא ע"ע דלמא.

דלמא³⁴⁵ **ברכות** ב ג ש' 37, ד ג ש' 65, ה א ש' 34, ה ג ש' 8 (דלמא), ה ד ש' 10, יא ב ש' 61 (דלמא); **פאה** יז ד ש' 39, כ א ש' 51, כא ב ש' 11, שם ש' 48; **שביעית** לה ב ש' 26, לו א ש' 52; **מעשרות** נא א ש' 7, נא ב ש' 29; **שבת** ג א ש' 48, טו ג ש' 8; **פסחים** ל ב ש' 45, לב ג ש' 35 (דלמא); **יומא** לח ג ש' 53 (דלמא), מ ב ש' 33; **שקלים** מט ב ש' 28; **סוכה** נה א ש' 43; **ביצה** ס ג ש' 62; **תענית** סה א ש' 55; **חגיגה** עו ג ש' 44; **יבמות** ו ב ש' 34, ט ב ש' 53 (דלמא); **כתובות** ל ד ש' 3; **גיטין** מג ד ש' 45, מז ג ש' 34, מח ב ש' 1; **קידושין** ס ד ש' 58, סד א ש' 28, שם ש' 43, סה ד ש' 61; **סנהדרין** כה ד ש' 18, שם ש' 27; **עבודה זרה** מד ב ש' 26.

דלמא ע"ע דלמא.

דמאן³⁴⁶ **כלאים** לא א ש' 13.

דמאן דמר ע"ע מאן דאמר (בהקשר).

דמודה ע"ע דהוא מודי. ועיין עוד ערך מודה³⁴⁷.

דמויי³⁴⁸ **מעשר שני** נד א ש' 51.

דמורה ע"ע מורה.

***דמותבין לה**³⁴⁹ **בבא קמא** ג ג ש' 61, שם ש' 62. ועיין עוד ערך דמתיבין.

דמחלף ע"ע מחלף (בהקשר).

דמחלפה ע"ע לית היא מחלפה, מתנייתא היא דמחלפה.

דמחלפין ע"ע מחלפין.

דמחלפין ליה ע"ע מחלפין.

דמ (!) ע"ע מה דמי לה.

דמי ע"ע מה דמי לה. וראה עוד ערך: לא דמי עד לא דמי... ולא דמי... (?).

דמי (!) ע"ע: דמייא; והיכי.

דמיא ע"ע דמייא.

דמייא³⁵⁰ **ברכות** ב ג ש' 34 (מדמייא); **יומא** מ ב ש' 30 (דמייא); **סוטה** יט א ש' 57, שם ש' 58 (דמייא); **סנהדרין** כ א ש' 4; **הוריות** מו ד ש' 9, מז א ש' 38 (דמיו);³⁵¹

³⁴⁵ פירוש: מעשה — ראה: רז"ף, מבוה"י, י ע"ב, ערך דלמא; ירוכ"פ, עמ' 24, ד"ה דלמא; ושלא כרש"ס (ראה רשימת הרש"ס, ערך דְלִמָּא [עמ' 18 — המספור שלין]). והעיר ר"י לוי: "דרך הירוש' לפתוח סיפור מעשה של יחיד בלשון כהדא כמו של רבים בלשון דלמא" וכו' (פירוש לב"ק, עמ' 181, ד"ה כהדא).

³⁴⁶ תרגום: של מי? כלומר, על דעת מי?

³⁴⁷ מדובר באותו מופע.

³⁴⁸ תרגום: דימוי.

³⁴⁹ תרגום: שמשבים אותה. כלומר, שמקשים ממנה (= מן הברייתא).

³⁵⁰ תרגום: דומה.

³⁵¹ ההגהה על פי המקבילה בסנהדרין כ ע"א ש' 4 הרשומה לעיל בְּעֶרְךְ.

דמיא (המשך) **נידה** מט ג שו' 24. ועיין עוד ערך: אוף הדא דמיא לה; ודמיא היא כל רבה (!) (בתמיהה); ולא דמיא אלא; מה דמיא. וראה עוד ערך: ולא דמיא; ולא דמיא....
דמינה ע"ע עד דאת מדמי לה ל... דמינה ל... וראה עוד ערך: לא תדמינה; עד דין (!) מדמי לה ל... ודמינה (!) ל....

דמיתה ע"ע עד דאת מדמי לה ל... דמינה ל....

דמסייע (!) ע"ע מסייע.

דמפנה אהן קרייה³⁵² **הוריות** מה ד שו' 3. וראה עוד ערך דלא מפנה אהן קרייה.

דמפסיק ע"ע דמפסק.

דמפסק³⁵³ **ביצה** סא ג שו' 7; **חגיגה** עח א שו' 37 (דמפסיק).

דמר (!) ר' ע"ע כיי דאמר ר'.

דמר (!) ר' ב' ע"ע מה דאמר ר' ב'.

***דמתיבין**³⁵⁴ **בבא קמא** ג ד שו' 1, שם שו' 2. ועיין עוד ערך דמותבין לה.

דמתלא אמרה (!) ע"ע הדא היא דמתלא אמרה (!).

דמתלין ע"ע: מן מה דמתלין לה מתלא... הדא אמרה...; מן מה דמתלין מתלא (!)... חדא (!) אמרה....

דמתנית' אמרה (!) ע"ע די מתניתא. ועיין עוד ערך מתניתא אמרה³⁵⁵.

דמתניתא (!) ע"ע די מתניתא.

דן³⁵⁶ **פסחים** לג א שו' 25, שם שו' 27 (דן₁). ועיין עוד ערך אי אתה דן אלא כ'. וראה עוד ערך ואין... דן....

****דנא אמר**³⁵⁷ **שקלים** נ ג שו' 44, שם שו' 47; **בבא מציעא** ח ג שו' 9 (דנימר; וצ"ל: דנמר [= דנא מר])³⁵⁸, **בבא בתרא** יד א שו' 48 (דנימ' וצ"ל: דנמ')³⁵⁹, שם שו' 50 (דנימר; וצ"ל: דנמר)³⁶⁰; **עבודה זרה** מא ד שו' 61, שם שו' 64. וראה עוד ערך דנא אמר טעמא.
דנימ' (!) ע"ע דנא אמר.

³⁵² תרגום: שהפסוק הזה מופנה.

³⁵³ תרגום: שמפסיק. פירוש: מי שקורא את הפסוק בדברי הימים כ"ט, כ"א בטעם מפסיק במילה "זבחים" — כך פירשו המפרשים. ומצאנו מונח דומה לזה במסכת מגילה: "קטע בדבייריא" (ועה ע"ב שו' 38), "ולין מקטעין לון בסידרא" (שם, שו' 42), ולהלן אמרו להפך: "ולין חזרין וכללין לון" (שם, שו' 43). ואולם העניין שם אינו מחוור לי. ועיין: ליברמן, מחקרים, עמ' 126, ד"ה ואנו; תוכפ"ש, שבת, עמ' 11, ד"ה וע"פ זה. וצ"ע.

³⁵⁴ תרגום: שמשבים. כלומר, שמקשים.

³⁵⁵ מדובר באותו מופע.

³⁵⁶ לפירוש המונח ראה ערכי מדרש אמוראים, עמ' 170, ערך דון.

³⁵⁷ תרגום: שאני אומר.

³⁵⁸ ראה כ"א, עמ' 47 שו' 35 (ושם: "דנה א'").

³⁵⁹ ראה כ"א, עמ' 87 שו' 75 (ושם: "דנח (!) אמ'", וצריך לומר: דנה אמ'; ועיין ירושלמי נזיקין,

עמ' 189, שו' 75).

³⁶⁰ ראה כ"א, עמ' 88 שו' 77 (ושם: "דנח (!) אמ'", וצריך לומר: דנה אמ').

דנימר (!) ע"ע דנא אמר.

דנין תרומות מג ד שו' 49; **סנהדרין** כב א שו' 47.

דנישאל ליה ע"ע נישאל ליה (מדברים).

דנן מרין ע"ע דאנן אמרין.

דסבר (כלומר, שהוא בעל סברא, סבורא)³⁶¹ **פאה** יז א שו' 58 (ד- ליו')³⁶², שם שם (ד- ליו'); **חגיגה** עו ד שו' 36 (2x). וראה עוד ערך לא סבר (כלומר, שאינו בעל סברא, שאינו סבורא).

דסבר (!) ע"ע סבר (בינוני).

דסבר (!) כרבנן³⁶³ **שבועות** לו ג שו' 19 (צ"ל: דו סבר)³⁶⁴.

דסבר (!) ר' ע"ע ואפילו דסבר (!) ר'. וראה עוד ערך יסבור ר'³⁶⁵.

דע (!) לך שהוא כן ע"ע תדע לך שהוא כן.

דעוד ע"ע עוד.

דעוון³⁶⁶ **דעוון אית לר'**³⁶⁷ **יבמות** ב ג שו' 38 (2x); **דעוון דעוון**, שם שו' 39 (דעוון דעוון); **כתובות** ל א שו' 18 (רעיון רעיון)³⁶⁸, ליה לר', ל ג שו' 37³⁶⁹.

דעוון דעוון אית לר' ע"ע דעוון דעוון אית לר'.

דעלי ע"ע הדא. ועיין עוד ערך על דאעלי ר'.

דעת ע"ע לא עלה (!) על דעת.

דעת (!) דבית הלל ע"ע על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל...

דעת (!) דבית שמאי ע"ע דעתהון דבית שמאי³⁷⁰.

דעת הראשונים **פאה** טו ב שו' 38; **שביעית** לג ב שו' 53; **שבת** ג ד שו' 40; **סוכה** נד ב שו' 39; **כתובות** לב ג שו' 9.

דעת חבריא (!) ע"ע דעתהון דחברייא³⁷¹.

דעת ר' (!) ע"ע דעתיה דר'³⁷².

³⁶¹ תרגום: שסובר. ולפירוש הביטוי ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 191, ד"ה כל הברכות; עמ' 450, ד"ה המחבר.

³⁶² להגהה ראה אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 380, הע' 13. וכן תיקון ליברמן במקום השני הנ"ל (בהערה הקודמת).

³⁶³ תרגום (אחרי ההגהה): שהוא סובר כחכמים.

³⁶⁴ להגהה עיין למשל ערך "דו סבר כר'".

³⁶⁵ מדובר באותו מופע.

³⁶⁶ לניקוד המילה: "דעוון", ולפירוש הביטוי ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 400, ד"ה אבל (אבל שם בטעות: "דעוון"). ולפירוש הביטוי ראה עוד ערכי מדרש אמוראים, עמ' 172, סוף ערך דעתא.

³⁶⁷ תרגום: דעות דעות יש לר'. כלומר, דעות שונות.

³⁶⁸ ההגהה על פי שאר המופעים. ושתא"י (סוף עמ' 386, ד"ה היו) הגיה "דעיון דעיון!"

³⁶⁹ למופעים נוספים של "דעוון דעוון" שנשתבשו ע"ע רעיון (!).

³⁷⁰ בערך "על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל..." המצוין שם.

³⁷¹ בערך "על דעתהון דחברייא... על דעתיה דר'..." המצוין שם.

³⁷² בערך "על דעתיה דר'" המצוין שם.

דעת' דהדין תנייה ברייה ע"ע על דעת' דהדין תנייה ברייה.

דעת' דר' ע"ע דעתיה דר'³⁷³.

דעתה דהדין תנייה ע"ע על דעתיה דהדין תנייה.

דעתה דר' ע"ע דעתיה דר'³⁷⁴.

דעתהון ע"ע כדעתון.

דעתהון דאילין רבנן ע"ע על דעתהון דאילין רבנן.

דעתהון דבית הלל ע"ע על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל....

דעתהון דבית שמאי ע"ע: על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל...; על דעתיה (!) דבית שמאי.

דעתהון דחברייא ע"ע דעתהון דחברייא³⁷⁵.

דעתהון דחברייא ע"ע: על דעתהון דחברייא... על דעתיה דר'...; על דעתון דחברייא דינון אמרין... על דעתיה דר' דו אמר...; על דעתיה דר' דאמר... ניחא, על דעתין (!) דחברייא דאינון אמרין....

דעתהון דכל רבנן ע"ע דעתון דכל רבנן.

דעתהון דרבנין³⁷⁶ ע"ע: היא דעתהון דרבנן ב'... היא דעתהון ב'...; מן דעתון דרבנן; על דעתהון דרבנין; על דעתהון דרבנין... על דעתיה דר'... ועיין עוד ערך דעתון דרבנן.

דעתהון דרבנן ע"ע דעתהון דרבנין³⁷⁷.

דעתו ע"ע: דאת (!) דעתו (?); וכי עלתה על דעתו של; נצרפה דעתו עם ר' ורבו על חכמים (בתמיהה); נצרפה דעתו עם ר' ורבו על ר' (בניחותא); עלת על דעתו; ראה דעתו.

דעתו של ר' ע"ע: נצטרפה דעתו של ר' עם ר' ורבו על ר'; ראה דעתו של ר'; ראה רבו (!) דעתו של ר' ושנה כיוצא בו.

דעתון ע"ע כדעתון.

דעתון דאילין רבנן ע"ע על דעתהון דאילין רבנן.

דעתון דאילין תנייא ע"ע: על דעתון דאילין תנייא... על דעתון דאילין רבנן...; על דעתין (!) דאילין תני (!).

דעתון דבית הלל ע"ע על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל....

דעתון דבית שמאי ע"ע דעתהון דבית שמאי³⁷⁸.

דעתון (!) דבנוי דר' ע"ע ברבי דעתון (!) דבנוי דר'.

דעתון דחברייא ע"ע דעתהון דחברייא³⁷⁹.

³⁷³ בערכים הבאים המצוינים שם: על דעתהון דרבנין... על דעתיה דר'...; על דעתיה דר'; על דעתיה דר'... על דעתיה דר' ור'... על דעתיה (!) דרבנן... דו אמר... ניחא, על דעתיה דר' דו אמר....

³⁷⁴ בערך "על דעתיה דר'... על דעתיה דר'..." המצוין שם.

³⁷⁵ בערך "על דעתהון דחברייא... על דעתיה דר'..." המצוין שם.

³⁷⁶ תרגום: דעתם של החכמים.

³⁷⁷ בערכים הבאים המצוינים שם: על דעתהון דרבנין; על דעתהון דרבנין... על דעתיה דר'....

³⁷⁸ בערך "על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל..." המצוין שם.

³⁷⁹ בערך "על דעתון דחברייא דינון אמרין... על דעתיה דר' דו אמר..." המצוין שם.

דעתון דכל רבנן ע"ע מן דעתון דכל רבנן.

דעתון דרבנין ע"ע דעתהון דרבנין³⁸⁰.

דעתון דרבנן סנהדרין כא ד ש' 30. ועיין עוד ערך דעתהון דרבנין³⁸¹.

דעתון דרבנן דתמן ע"ע דעתהון דרבנין דתמן (תמן = בבל)³⁸².

דעת' דבית הלל ע"ע על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל....

דעת' דר' ור' ע"ע על דעתיה דר' ור'³⁸³.

דעת' דרבנן ע"ע דעתהון דרבנין³⁸⁴.

דעתיה³⁸⁵ גיטין מד ד ש' 31, שם ש' 32. ועיין עוד ערך: בין על דעתיה (!) בין על דעתהון

דרבנן; היא דעתיה דר' ב'... היא דעתיה ב'...; היא דעתיה דר' קדמייתא, היא דעתיה

אחרייתא; כדעתיה; מן דעתיה; מצוית דעתיה על דר'.

דעתיה (!) דאילין תנאי ע"ע דעתון דאילין תנאי³⁸⁶.

דעתיה (!) דבית הלל ע"ע על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל....

דעתיה (!) דבית שמאי ע"ע דעתהון דבית שמאי³⁸⁷.

דעתיה דהדין בתרייא (!) ע"ע על דעתיה דהדין בתרייא (!).

דעתיה דהדין תניא ע"ע על דעתיה דהדין תניא.

דעתיה דהדין תנייא ע"ע על דעתיה דהדין תנייא.

דעתיה דהדין תנייה ע"ע על דעתיה דהדין תנייה.

דעתיה דההן תנייה ע"ע על דעתיה דההן תנייה.

דעתיה דהך (!) תנייא בריא ע"ע על דעת' דהדין תנייה ברייה.

דעתיה (!) דחברייא ע"ע דעתהון דחברייא³⁸⁸.

דעתיה דר' ע"ע: בר דעתיה (!) דר'; היא דעתיה דר' עד היא דעתיה דר' קדמייתא, היא

דעתיה אחרייתא; מן דעתיה דר'; על דעתהון דחברייא... על דעתיה דר'...; על דעתהון

דרבנין... על דעתיה דר'...; על דעתיה דר' עד על דעתיה דר'... על דעתיה דר'...; על דעתיה

דר'... על דעתיה דר' ור'...; על דעתיה דר'... על דעתיה דר' ור'... על דעתיה (!) דרבנן...; על

דעתיה דר' במחלוקת, על דעתיה דר' דברי הכל עד על דעתיה דר' היא; על דעתיה דר'

ור' דאמרי (!)... ניחא, על דעתיה דר' דו אמר... עד על דעתיה דר' ניחא, על דעתיה דר';

³⁸⁰ בערך "על דעתהון דרבנין" המצוין שם.

³⁸¹ בערכים הבאים המצוינים שם: מן דעתון דרבנן; על דעתהון דרבנין; על דעתהון דרבנין... על

דעתיה דר'....

³⁸² בערך "על דעתין (!) דרבנין דתמן (תמן = בבל)" המצוין שם.

³⁸³ בערך "על דעתיה דר'... על דעתיה דר' ור'... על דעתיה (!) דרבנן..." המצוין שם.

³⁸⁴ בערך "על דעתהון דרבנין" המצוין שם.

³⁸⁵ תרגום: דעתו.

³⁸⁶ בערך "על דעתון דאילין תנייא... על דעתון דאילין רבנן..." המצוין שם.

³⁸⁷ גם בערך "על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל..." המצוין שם.

³⁸⁸ בערך "על דעתהון דחברייא... על דעתיה דר'..." המצוין שם.

דעתיה דר' (המשך) על דעתיה של ר' (!) ניחא, דר' דרש..., על דעתיה (!) דרבנין דאינון אמרין... לאי זה דבר נאמר... וראה עוד ערך דלא מן דעתיה דר'³⁸⁹.

דעתיה דר' אמר ר' (!) ע"ע דעתיה דר' ור'³⁹⁰.

דעתיה דר' ודר' ע"ע דעתיה דר' ור'³⁹¹.

דעתיה דר' וחבורתה ע"ע על דעתיה דר' וחבורתה.

דעתיה דר' וחבורתיה ע"ע על דעתיה דר' וחבורתיה.

דעתיה דר' ור' ע"ע: על דעתיה דר' ור' עד על דעתיה דר' ור' דאמרי (!)... ניחא, על דעתיה דר' דו אמר....

דעתיה (!) דרבנין ע"ע דעתיהון דרבנין³⁹².

דעתיה דרבנין דאילו (!) ע"ע על דעתיהון דאילין רבנן.

דעתיה (!) דרבנין דתמן ע"ע דעתיהון דרבנין דתמן (תמן = בבל)³⁹³.

דעתיה דרבנן (!) ע"ע דעתיהון דרבנין³⁹⁴.

דעתיה (!) דרבנן ע"ע דעתיהון דרבנין³⁹⁵.

דעתיה (!) דרבנן דהכא ע"ע על דעתיהון דרבנין דהכא (הכא = ארץ ישראל).

דעתיה (!) דרבנן דתמן ע"ע דעתיהון דרבנין דתמן (תמן = בבל)³⁹⁶.

דעתיה דתנייא אחורייא (!) ע"ע על דעתיה דתנייא אחרייא... על דעתיה דתנייא קדמייא....

דעתיה דתנייא אחרייא ע"ע על דעתיה דתנייא אחרייא... על דעתיה דתנייא קדמייא....

דעתיה דתנייא קדמייא ע"ע על דעתיה דתנייא אחרייא... על דעתיה דתנייא קדמייא....

דעתיה של ר' (!) ע"ע דעתיה דר'.

דעתיהו (!) דרבנין דהכא ע"ע על דעתיהון דרבנין דהכא (הכא = ארץ ישראל).

דעתיהון דחברייא ע"ע דעתיהון דחברייא³⁹⁷.

דעתיהון דחברייא ע"ע דעתיהון דחברייא³⁹⁸.

דעתיהון דרבנין דהכא ע"ע על דעתיהון דרבנין דהכא (הכא = ארץ ישראל).

³⁸⁹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע דברי ר' (= לדברי ר' או טעמו של ר' או במה דבריו של ר' אמורים).

³⁹⁰ בערך "על דעתיה דר'... על דעתיה דר' ור'..." המצוין שם.

³⁹¹ בערך "על דעתיה דר'... על דעתיה דר' ור'..." המצוין שם.

³⁹² בערך "על דעתיהון דרבנין" המצוין שם.

³⁹³ בערכים הבאים המצוינים שם: על דעתיהון דרבנין דתמן ניחא... על דעתיהון דרבנין דהכא...

(תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל); על דעתין (!) דרבנין דתמן (תמן = בבל); על דעתין (!) דרבנין דתמן ניחא... ברם כרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל).

³⁹⁴ בערך "על דעתיהון דרבנין" המצוין שם.

³⁹⁵ בערכים הבאים המצוינים שם: על דעתיהון דרבנין; על דעתיהון דרבנין... על דעתיה דר'...

³⁹⁶ בערך "על דעתין (!) דרבנין דתמן ניחא... ברם כרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל)"

המצוין שם.

³⁹⁷ בערך "על דעתיהון דחברייא... על דעתיה דר'..." המצוין שם.

³⁹⁸ בערך "על דעתיהון דחברייא... על דעתיה דר'..." המצוין שם.

דעתיהון דרבנין דתמן (תמן = בבל) ע"ע: על דעתיהון דרבנין דתמן נחא... על דעתיהון דרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל); על דעתין (!) דרבנין דתמן (תמן = בבל); על דעתין (!) דרבנין דתמן... ועל דעתין (!) דרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל); על דעתין (!) דרבנין דתמן נחא... ברם כרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל).

דעתיהון הבית (!) הלל ע"ע דעתהון דבית הלל³⁹⁹.

דעתיהון (!) דרבנן ע"ע דעתהון דרבנין⁴⁰⁰.

דעתייהו דרבנין (!) ע"ע דעתהון דרבנין⁴⁰¹.

דעתין (!) ע"ע כדעתון.

דעתין (!) דאילין תניי ע"ע דעתון דאילין תנייא.

דעתין (!) דבית שמאי ע"ע דעתהון דבית שמאי⁴⁰².

דעתין (!) דדרומאיי ע"ע על דעתין (!) דדרומאיי.

דעתין (!) דחבריא ע"ע דעתהון דחברייא⁴⁰³.

דעתין (!) דרבנין ע"ע דעתהון דרבנין⁴⁰⁴.

דעתין (!) דרבנין דהכא ע"ע על דעתיהון דרבנין דהכא (הכא = ארץ ישראל).

דעתין (!) דרבנין דתמן ע"ע דעתיהון דרבנין דתמן (תמן = בבל)⁴⁰⁵.

דעתין (!) דרבנן ע"ע דעתהון דרבנין⁴⁰⁶.

דעתין (!) דרבנן דהכא ע"ע על דעתיהון דרבנין דהכא (הכא = ארץ ישראל).

דעתין (!) דרבנן דתמן (תמן = מקום אחר בתלמוד) ע"ע על דעתין (!) דרבנן דתמן (תמן = מקום אחר בתלמוד).

דעתין (!) דרבנן דתמן (תמן = בבל) ע"ע דעתיהון דרבנין דתמן (תמן = בבל)⁴⁰⁷.

דעתיית (!) דרבנין ע"ע דעתהון דרבנין⁴⁰⁸.

דעתך ע"ע: על דעתך; על דעתך דאת אמר.

דפליג ע"ע בהוא דפליג. ועיין עוד ערך פליג⁴⁰⁹.

399 בערך "על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל..." המצוין שם.

400 בערך "על דעתהון דרבנין... על דעתייהו דר'..." המצוין שם.

401 בערך "על דעתהון דרבנין... על דעתייהו דר'..." המצוין שם.

402 בערך "על דעתהון דבית שמאי... על דעתהון דבית הלל..." המצוין שם.

403 בערך "על דעתייהו דר' דאמר... נחא, על דעתין (!) דחבריא דאינון אמרין..." המצוין שם.

404 בערכים הבאים המצוינים שם: על דעתהון דרבנין; על דעתהון דרבנין... על דעתייהו דר'....

405 בערכים הבאים המצוינים שם: על דעתין (!) דרבנין דתמן (תמן = בבל); על דעתין (!) דרבנין דתמן... ועל דעתין (!) דרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל); על דעתין (!) דרבנין דתמן נחא...

ברם כרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל).

406 בערכים הבאים המצוינים שם: על דעתהון דרבנין; על דעתהון דרבנין... על דעתייהו דר'....

407 בערכים הבאים המצוינים שם: על דעתין (!) דרבנין דתמן (תמן = בבל); על דעתין (!) דרבנין דתמן... ועל דעתין (!) דרבנין דהכא... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל).

408 בערך "על דעתהון דרבנין" המצוין שם.

409 מדובר באותו מופע.

- דפליגא** ע"ע פליגא.
- דפליגא (!)** ע"ע בהוא דפליג.
- דפליגא (!) עלוי** ע"ע פליגא עלוי.
- דפליגא (!) עלוי מן רבנן**⁴¹⁰ **קידושין** סג א שו' 50 (צ"ל: פליגא?)⁴¹¹.
- דפשיט' ליה** ע"ע פשיטא ליה (בהקשר).
- דפשיטא** ע"ע פשיטא (בהקשר).
- דפשיטא ליה** ע"ע פשיטא ליה (בהקשר).
- *דפשיטא לתנא (!)**⁴¹² **בבא בתרא** טו א שו' 21 (צ"ל: לתנייא).
- דפתר לה** ע"ע פתר לה (בהקשר).
- דפתר (!) לה** ע"ע פתר לה.
- דצריכא ליה** ע"ע צריכה ליה (בהקשר).
- דצריכא לר'** ע"ע צריכה לר' (= הדבר מסופק לר').
- דצריכה להן** ע"ע צריכה (= תיקו או הדבר מסופק).
- דצריכה לי (!)** ע"ע צריכה ליה (בהקשר).
- דצריכה ליה** ע"ע צריכה ליה.
- דצריכה ליה** (בהקשר) ע"ע צריכה ליה (בהקשר).
- דצריכין (!) לה** ע"ע צריכין (!) לה.
- דצריכין (!) לרבנן** ע"ע דצריכין לרבנן.
- דצריכין (!) לרבנן** ע"ע דצריכין לרבנן.
- דצריכין לרבנן**⁴¹³ **שבת** י א שו' 14 (דצריכין?)⁴¹⁴; **ביצה** ס ב שו' 24. ועיין עוד ערך:
- מילין דצריכין (!) לרבנן בבית וועדא את שאל; מילין דצריכין (!) לרבנן.
- דצרכת לרבנן קדמא**⁴¹⁵ **ביצה** ס ב שו' 53. וראה עוד ערך צרכת לרבנן אחרא (!).
- דקמתה עליה** ע"ע קמת עליה.
- דקמתיה (!) עליה** ע"ע קמת עליה.
- דקרא** ע"ע קרי (במקרא; בינוני).
- דקרי** ע"ע קרי (במקרא; בינוני).
- דקשי** ע"ע קשי (עבר נסתר).

⁴¹⁰ תרגום (לפי ההגהה): [הברייטא] חלוקה עליו מן [דעת] החכמים. כלומר, מדברי החכמים.

⁴¹¹ ההגהה על פי המשך הלשון שם: "פליגא עלוי מר'". ואולי אין "דפליגא" אלא "די פליגא", כלומר, שהיא חלוקה עליו. ואולי דין דלי"ת זו כדין וי"ו הנשוא. וצ"ע.

⁴¹² תרגום: שפשיט [הדבר] לתנא.

⁴¹³ תרגום: [הדברים] שנצרכים לחכמים. כלומר, שהחכמים מסופקים בהם.

⁴¹⁴ ההגהה על פי המקבילה בביצה ס ע"ב שו' 24 הרשומה לקמן.

⁴¹⁵ תרגום: שנצרכה לחכמים הראשונים. כלומר, שנסתפקו בפירושה החכמים הראשונים. והחכמים האלה הם ר' חייא ובר קפרא. ולפירוש העניין ראה מה שהערת בריש ערך "כמה דצרכת לרבנן קדמא" וקשת בידיהון, כן צרכת לרבנן אחרא (!) וקשת בידיהון".

*דקשי ליה (ו!) 416 בבא מציעא ח א שו' 5 (ל"ג "ליה") 417.

דקשי ר' ע"ע קשי ר'.

דרבא ע"ע רובה 418.

דרבא אתא מימר לך ע"ע דרובה אתא מימר לך.

דרבה ע"ע רובה.

דר' 419 ברכות ד ד שו' 33, שם שו' 34; פאה יח ד שו' 56; כלאים לא א שו' 12, לא ב

שו' 34, שם שו' 35; שביעית לו ד שו' 13; תרומות מ ג שו' 23, שם שו' 24, מא א

שו' 9, מב ב שו' 35, מד ג שו' 44 (2x); מעשרות נא ג שו' 3; חלה נט ב שו' 29 (כדר'!) 421;

עירובין יט א שו' 52, כב א שו' 39, כד ג שו' 52 422, כה א שו' 42, כו ד שו' 2 (צ"ל: כר' ? /

דלא כר'!) 423; פסחים לז א שו' 56; שקלים מו ג שו' 32; ראש השנה נז ג שו' 21, נט א

שו' 5; מגילה עג ב שו' 47, שם שו' 48; יבמות ו ב שו' 15, שם שו' 17, יב ד שו' 33;

כתובות כז ב שו' 48 (2x); גיטין מט ג שו' 40, נב שו' 33; שבועות לח ג שו' 6 (צ"ל:

כר'!) 424. ועיין עוד ערך מתניתא דר'. וראה עוד ערך: אין לית הדא אולפן דר' (ו!), קשיא;

אין לית היא דרבנן, ולא אף דר' לית היא; לית היא דר'.

**דר' (ו!) תרומות מא ד שו' 24 (צ"ל: הא ר' — בלשון קשיא?) 425; כתובות לא ד שו' 15

(צ"ל: כרבנין) 426, שם שם (ו; צ"ל: וכו'); בבא מציעא ז ד שו' 25 (צ"ל: למד ר') 427. וע"ע:

דר' היא; כהדא דר'; שיטתיה דר'.

416 תרגום (אחרי ההגהה): שהקשה.

417 ראה מה שהערתיו בערך "לא דמר ר' אכן, אלא דקשי ליה (ו!) על הדא דתני ר' הושעיה".

418 בערכים הבאים המצוינים שם: אף אנו תנינן דרבא; דרובה אתא מימר לך.

419 תרגום: של ר'. ערך זה כולל רק את המופעים של "דר'" שעניינם אוקימתא כר'. הוא לא כולל

את המופעים של "דר'" שעניינם שיטת ר' שלא באוקימתא, כגון בערכים הבאים: ואתיין דר' כרבנין,

וודר' כר', והיא דר', והיא מן דר'; על דר'; רובה דר'... רובה דר'... עד רובה דר' מדר'. כל שכן

המופעים שפירושם "של ר'", כגון בערכים: אילין דר' דהכן הכין; הא אזילא ההיא דר'; הדא מן תתובתה

דר' דאינין קשיין; ואתיין כיי דר'; מחלפה שיטתיה דר'; סבר ר' כהדא דר'; תפלוגתא דר' ור'.

420 לשון הגמרא כאן: "פתר לה שביעית דר' לעזר". והלשון קשה; אבל כן הוא גם בכ"ר (עמ' 180א

שו' 33-34, ויש שם קיטוע, עי"ש).

421 ראה מה שהערתיו בערך "מתניתא דר'" על אתר.

422 ראה ירוכ"פ, עמ' 335, ד"ה והא תני. ואולי צריך לומר: דר' היא.

423 ההגהה "כר'" על פי הפ"מ, סד סע"א, ד"ה ר' יעקב (והוא הגיה: "כדר'", אבל לשיטתו עדיף

להגיה "כר'"). וההגהה "דלא כר'" היא שלי. וצ"ע.

424 ראה מה שהערתיו בסוף ערך "עוד דר' (ו!)". ולמופע נוסף מסופק ע"ע מסייעא לר'. ואפשטיין

השלים שני מופעים נוספים בבבא קמא ז ע"א שו' 3 על פי האו"א — ראה מבואות לסה"א, עמ' 304,

ד"ה הרי. אבל ליברמן תיקן בדברי האו"א: "ר'... ד"ר" — ראה תש"ק, עמ' 39, ס' 37; שם, הע' 42. ואילו

בכ"א, עמ' 35 שו' 53-55: "ר'... ר'".

425 ההגהה על פי ליברמן (גליונות הרש"ל, טופס ב'). והתרגום: [ו]הרי ר'!

426 להגהה כאן ובמופע הבא ראה מה שהערתיו בסוף ערך "ואתיין דר' (ו!) ב... ודר' (ו!) ב...".

427 כן הוא לנכון בכ"א, עמ' 42 שו' 8. וראה עוד: תש"ק, עמ' 42, ס' 44 [עמ' 41]; עמ' 92, ערך ר'

חייה; תוכפ"ש, בבא מציעא, עמ' 142, שו' 1.

דר' אינון⁴³⁰ פסחים לה ד שו' 61. ועיין עוד ערך כל אילין שמועתא דר' אינון (?!).
דר' אלא (?!): כר' ע"ע מתניתין דר' דלא כר'.

דר' אמר (?!): כלאים כח א שו' 25 (צ"ל: כמה דר' אמר... כן הוא אמר...⁴³¹?); מועד קטן פ א שו' 31 (צ"ל: הר' [= הא ר'] — בלשון קושיא?⁴³²); קידושין ס א שו' 61 (צ"ל: דרבנין אמרין?⁴³³).

דר' (?!): אמר... כאן (?!): ר' אמר... ע"ע כמה דר' אמר... כן ר' אמר...
דר' (?!): דו אמר... הוא דו אמר... ור' דו אמר... הוא דו אמר... ע"ע ר' דו אמר...
הוא דו אמר... ר' דו אמר... הוא דו אמר...
דר' (?!): דו אמר... הוי (?!): דו אמר... הוי (?!): דו אמר... ע"ע ר' דו אמר...
הוא דו אמר... הוא דו אמר... ר' דו אמר... הוא דו אמר...

דר' דלא כר' ע"ע מתניתין דר' דלא כר'.
דר' דרש... ר' דרש... ע"ע ר' דרש... ר' דרש...
דר' הו' (?!): ע"ע דר' היא.
דר' הוא (?!): ע"ע דר' היא.

**דר' היא⁴³⁴ ברכות ד ד שו' 29, שם שו' 31, שם שו' 34, שם שו' 36, ה ד שו' 14, י ב שו' 44, שם שו' 53; פאה יז ג שו' 52, שם שו' 56, יח ג שו' 26, יח ד שו' 51; דמאי כג א שו' 22, שם שו' 27, כג ב שו' 46, כד א שו' 46, כד ג שו' 3, כה ד שו' 10, כו ב שו' 62; כלאים כז ב שו' 1, שם שו' 41, כז ד שו' 31, כח א שו' 24 (צ"ל: ר' כדעיתיה?⁴³⁵), ל ד שו' 42, שם שו' 57, שם שו' 60; שביעית לז ב שו' 18 (הוא!), לח א שו' 18, לט ב שו' 48, לט ג שו' 12, שם שו' 14, שם שו' 33; תרומות מ ג שו' 18, שם שו' 20 (היא לילי?⁴³⁶), שם שו' 26, מא ד שו' 23, מב א שו' 24, מב ב שו' 34, מה א שו' 6, מו ד שו' 35, שם שו' 37, מז ג שו' 50; מעשרות מט ב שו' 44, שם שו' 45, מט ג שו' 16, נ א שו' 61, נא ג שו' 51;

428 תרגום (אחרי ההגהות): אף על פי שר' אומר... מודה הוא כאן.
429 ההגהות שלי. וכסגנון זה ע"ע אף על גב דר' אמר... מודי הוא הכא...
430 תרגום: של ר' הם. כלומר, הם אמורים לפי שיטתו של ר'.
431 להגהה ראה: שתא"י, עמ' 46, ד"ה ר' שמואל; מהד' לונץ, יב ע"א שו' 7; שם, ציון ג. והתרגום: כמו שר' אומר... כך הוא אומר...
432 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א' (במוחלט) וב' (על דרך אולי). וכן הגיה במוחלט בתוכפ"ש, מועד [קטן], עמ' 1225, ד"ה וכתב בתכ"מ. והתרגום: [ו]הרי ר'!
433 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 452, ד"ה ר' אמי. והתרגום: שהחכמים אומרים.
434 תרגום: של ר' היא.
435 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 46, ד"ה ר' שמואל.
436 המילה "היא" נמצאת לנכון בכ"ל (עמ' 188 שו' 3) — ראה מבואות לסה"א, עמ' 441, מ ע"ג, שו' 20.

***דר' היא (המשך) **מעשר שני** נג א שו' 12, נג ב שו' 158 (צ"ל: דלא כר')⁴³⁷, נה ב שו' 23, שם שו' 34, שם שו' 37; **חלה** נז ב שו' 17, נח ג שו' 17, נח ד שו' 3, נט א שו' 16, שם שו' 49; **ערלה** סא א שו' 46, סב ב שו' 43; **ביכורים** סד א שו' 59, סד ב שו' 8; **שבת** ו א שו' 6, ו ב שו' 57, ו ג שו' 45, שם שו' 55, שם שו' 57, ח ב שו' 30 (זו! היא)⁴³⁸, ט ב שו' 50 (הוא!), י א שו' 9, שם שו' 17 (הוא!), שם שו' 19, י ב שו' 24, יא א שו' 18, יב ב שו' 49, יד א שו' 36, טו ג שו' 62, טו ד שו' 27, שם שו' 29, יז ב שו' 8; **עירובין** כ ג שו' 41, כא א שו' 18, שם שו' 29, שם שו' 31, כא ד שו' 16, כג ד שו' 36, כד א שו' 24, כו ב שו' 1, שם שו' 35, כו ג שו' 31 (צ"ל: מתניתא דלא כר')⁴³⁹; **פסחים** לג ג שו' 53, לג ד שו' 27, שם שו' 28, שם שו' 36, לד ב שו' 63, לד ג שו' 4, לה ג שו' 3, לה ד שו' 56, לז א שו' 51, שם שו' 54, שם שו' 55, לז ג שו' 16; **יומא** לט ד שו' 42⁴⁴⁰, שם שו' 43, מה א שו' 41; **שקלים** מו ב שו' 30, מו ג שו' 29, מז ד שו' 43, שם שו' 46, שם שו' 56, שם שו' 59, מה א שו' 45, מח ב שו' 21; **סוכה** נג א שו' 11, נד ג שו' 51, נד ד שו' 14, נה א שו' 33; **ראש השנה** נט א שו' 6; **ביצה** ס ב שו' 18, שם שו' 27, שם שו' 30, ס ג שו' 20, שם שו' 23, ס ד שו' 43, סא ד שו' 22, סב א שו' 27, סב ב שו' 7, סב ד שו' 54, סג ב שו' 21; **תענית** סח ב שו' 36, שם שו' 40; **מגילה** ע ג שו' 5, שם שו' 9, עא א שו' 29, עא ב שו' 11, שם שו' 16, עג ב שו' 42, שם שו' 44, שם שו' 48, שם שו' 50, עג ג שו' 10, עג ד שו' 7; **חגיגה** עז א שו' 9, שם שו' 13; **יבמות** ה א שו' 36, ה ג שו' 4, י ג שו' 57, יא ב שו' 59, יב ד שו' 52, יד א שו' 33, שם שו' 41; **סוטה** יט ג שו' 51, כב ד שו' 55; **כתובות** כה ג שו' 18, שם שו' 50, כז ד שו' 49, שם שו' 56, לב א שו' 46; **נדרים** לז א שו' 27, לח א שו' 24, מא א שו' 43⁴⁴¹; **גיטין** מד ד שו' 12, שם שו' 13 (ל"ג)⁴⁴², מה א שו' 29, מט ב שו' 51, נ ב שו' 32, שם שו' 34, שם שו' 35, שם שו' 36, נ ד שו' 4; **נזיר** נב א שו' 47, נג ג שו' 7; **קידושין** ס א שו' 50, שם שו' 53, סב ב שו' 42, סה ד שו' 33; **בבא קמא** ב ג שו' 20, שם שו' 57, ג א שו' 56 (הו' וצ"ל: ה'), ג ג שו' 44, ד ב שו' 37, ה ב שו' 22, ז א שו' 34; **סנהדרין** כה ג שו' 49; **שבועות** לג ג שו' 56, לג ד שו' 4; **עבודה זרה** מד ד שו' 14, מה א שו' 31; **נידה** נא א שו' 12⁴⁴³. ועיין עוד ערך: ההיא (!) דר' היא; ולא ר'

⁴³⁷ ראה אהצו"י, סוף עמ' 170, ד"ה אמר ר"ה. וכן הגיהה הפ"מ (ט ע"ב, ד"ה דגים) והגר"א (ראה הרידב"ז, שם, ד"ה א"ר הושעיא).

⁴³⁸ להגהה ראה מבוא לנזה"מ, ריש עמ' 780, ד"ה ואעפ"כ.

⁴³⁹ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 214, ד"ה א"ר יוסי ב"ר בון. ואולם ליברמן אינו מגיה — ראה תוכפ"ש, עירובין, עמ' 466, שו' 60–61. וראה עוד שם, תעניות, עמ' 1104, שו' 14–15. וצ"ע.

⁴⁴⁰ ראה מבוא לנזה"מ, עמ' 241, הע' 6.

⁴⁴¹ לדעת אפשטיין, המופע הזה כפול מלעיל שם, שו' 42 (אבל שם: "ר' היא"), ולא גרסינן ליה — ראה מבוא לנזה"מ, ריש עמ' 1049, ד"ה אמנס.

⁴⁴² ההגהה על פי שרי"ר, עמ' 224 שו' 29. וראה עוד: תוס"ר, ג, עמ' 37, שו' 25; שתא"י, עמ' 414, ד"ה ר' יוסי.

⁴⁴³ למופע נוסף של ביטוי זה ראה מה שהערתי בערך "כר" היא" לעבודה זרה מא ע"ב שו' 20. וישנו מופע נוסף בכ"ל, בקידושין עמ' 303 שו' 23, והוא שייך לד"י סב ע"ב שו' 39 אחרי המילים: "אמר

****דר' היא** (המשך) היא (בתמיהה); מן דר' הוא (!); על דעתיה דר' היא. וראה עוד ערך:
 אין לית היא דרבנן, ולא אוף דר' לית היא; לית היא דר'.
דר' ודר' היא⁴⁴⁴ מעשר שני נד א שו' 21; **יבמות** ז ג שו' 10 (ור' תחת ודר'), ט א שו' 47.
דר' ור' ע"ע מתניתא דר' ור'.
דר' (!) ור' ע"ע תפלוגתא דר' ור'.
דר' ור' דלא כר' ע"ע מתניתא דר' ור' דלא כר' (בלשון שאלה).
דר' ור' היא ע"ע דר' ודר' היא.
דר' ור' תרויהון (!) בשם ר' ע"ע ר' ור' תריהון בשם ר' (כלומר, אמרו דבר אחד).
דר' ורבנן ב-⁴⁴⁵ מעשר שני נג א שו' 446.
דר' זו (!) היא ע"ע דר' היא.
****דר' חייה** (= משנת ר' חייא) מועד קטן פא א שו' 33 (ד' ל'!), שם שו' 34; **בבא בתרא**
 יד ג שו' 21, שם שו' 22. וראה עוד ערך מתניתיה דר' חייה.
דרבי (!) חכמים ע"ע דברי חכמים (= הלכה).
דר' יודה לאילין רבנן, ואילין רבנן לא יודון לר' ע"ע מסתברא דר' יודה לאילין
 רבנן, ואילין רבנן לא יודון לר'.
דר' יודי לר', ר' לא יודי לר', ר' לא יודון לר', ר' לא יודי לר' ור' ע"ע מסתברא
 דר' יודי לר', ר' לא יודי לר', ר' ור' יודון לר', ר' לא יודי לר' ור'.
דר' יונה תני דר' שמעון בן יוחי⁴⁴⁷ חלה נח ג שו' 448.
דר' יבא (!) מן ר' (!) ע"ע דר' ריבא (!) מן דר'.
דר' ישמעאל (= מכילתא דר' ישמעאל) ע"ע: שונה אני על דר' ישמעאל; תנא ר' חננאל
 בר פפא קומי ר' זעירא דר' ישמעאל; תני ר' אייבו בר נגרי קומי ר' לא דר' ישמעאל⁴⁴⁹.
דר' ישמעאל כר' ע"ע ר' ישמעאל כר'.
דר' ישמעאל תני⁴⁵⁰ חגיגה עז א שו' 10.
דר' כבית שמאי ע"ע ר' כבית שמאי.

רבי אלעזר, ונמחק על ידי המגיה. והסוגיא שם צ"ע. וליברמן הוסיף עוד מופע במעשר שני נה ע"א
 שו' 12, מופע שנשמט מד"ו — ראה תוכפ"ש, מעשר שני, עמ' 764, שו' 1 בסוף הדיבור. ולמופע נוסף
 מסופק ראה מה שהערתי להלן בסוף ערך "דר' ורבנן ב-". ולמופע נוסף אצל הרשב"א ראה מה שהערתי
 בערך "ר' היא" לעירובין יט ע"א שו' 48.

⁴⁴⁴ תרגום: של ר' ושל ר' היא.

⁴⁴⁵ תרגום: [מחלוקת] ר' וחכמים ב-.

⁴⁴⁶ ליברמן מגיה על דרך אולי: "דר' מאיר [היא. והא ר"מ] ורבנן [כן הוא — "ורבנן" — בדפוס

קרוטושין, שם, שו' 14 — מ"ע"] (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וצ"ע.

⁴⁴⁷ תרגום: שר' יונה שונה [בריייתא] של ר' שמעון בן יוחאי.

⁴⁴⁸ עיין מבואות לסה"א, עמ' 376, הע' 23.

⁴⁴⁹ אמרו בפסחים לב ע"א שו' 51: "רבי יוחנן בשם רבי ישמעאל". ופירש ליברמן: בשם דבי ר'

ישמעאל — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 456, ד"ה ר' יוחנן.

⁴⁵⁰ תרגום: שר' ישמעאל שונה.

דר' (!) כדעתיה ע"ע ר' כדעתיה.

דר' כר' ע"ע ר' כר'.

דר' כר'... ודחברייא כר'...⁴⁵¹ **תענית** סו ב שו' 56 - סו ג שו' 1.

דר' כר'... ודר' כר'...⁴⁵² **קידושין** ס ג שו' 47-53.

דר' כר' ישמעאל... ודר' כרבנן...⁴⁵³ **סוטה** כג ד שו' 6-9.

דר' כרבנן ע"ע ר' כרבנן.

דר' כרבנן... ודר' כר'...⁴⁵⁴ **גיטין** מז א שו' 23-24, מט ב שו' 29-32⁴⁵⁵.

דר' לא עבד... ורבנן עבדין... ע"ע ר' לא עבד... ורבנן עבדין....

דר' לא עבד... ורבנן עבדין... ע"ע ר' לא עבד... ורבנן עבדין....

דר' עקיבה דלא כר' ישמעאל ע"ע מתני' דר' עקיבה דלא כר' ישמעאל.

דר' פליג על רבנן ולא עבד עובדא כוותיה ע"ע ר' פליג על רבנן ולא עבד עובדא

כוותיה.

דר' פליגא על דר' ע"ע הדא דר' פליגא על דר'.

דר' ריבא (!) מן דר'...⁴⁵⁶ **דמאי** כד ב שו' 2 (צ"ל: רובה)⁴⁵⁷; **גיטין** מג ב שו' 15 (ייבא!

וצ"ל: רובא⁴⁵⁸, ר'! תחת דר'², מח א שו' 37 (בי ר'! תחת דר'¹, ריבא מן דר' ליל' וצ"ל:

רובה מן דר')⁴⁵⁹. וראה עוד ערך ורובה מן דר'.

דר' שמעון בן יוחי (= מכילתא דר' שמעון בן יוחאי)⁴⁶⁰ **פאה** טו ד שו' 1 (+היא!);⁴⁶¹

חלה נח ג שו' 27 (2x)⁴⁶²; **קידושין** סא ב שו' 47.

דר' שמעון בן יוחי היא (!) ע"ע דר' שמעון בן יוחי (= מכילתא דר' שמעון בן יוחאי).

דרבנן⁴⁶³ **כלאים** לא א שו' 12, שם שו' 14; **פסחים** כז א שו' 45; **מגילה** עא ב

שו' 14 (דרבנן); **יבמות** ו ב שו' 14 (דרבנן), ט ב שו' 12 (דרבנן); **סוטה** יז ד שו' 57;

⁴⁵¹ תרגום: [השיטה] של ר' כר'... ושל החברים כר'....

⁴⁵² תרגום: [השיטה] של ר' כר'... ושל ר' כר'....

⁴⁵³ תרגום: [השיטה] של ר' כר'... ושל ר' כחכמים....

⁴⁵⁴ תרגום: [השיטה] של ר' כחכמים... ושל ר' כר'....

⁴⁵⁵ בגליונות הרש"ל, טופס ב', מגיה: "דר' כר'... ודר' כרבנן". וכן הגיה בשתא"י, עמ' 423, ד"ה

ואתיא.

⁴⁵⁶ תרגום (אחרי ההגהה): [השיטה] של ר' גדולה משל ר'. כלומר, בעלת חידוש יותר גדול.

⁴⁵⁷ ראה מהד' לונץ, כב ע"א, ציון ח.

⁴⁵⁸ ראה ק"ע, ג ע"א, ד"ה ה"ג דר"י.

⁴⁵⁹ ההגהות על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

⁴⁶⁰ תרגום: [מכילתא] של ר' שמעון בן יוחאי.

⁴⁶¹ להגהה ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, ריש עמ' 293; שם, הע' 2.

⁴⁶² ראה מבואות לסה"א, עמ' 376, הע' 23.

⁴⁶³ תרגום: של החכמים. בערך זה נרשמו המופעים שעניינם אוקימתא כשיטת החכמים. וישנם

מופעים אחרים של "דרבנן" שעניינם שיטת החכמים שלא באוקימתא, כלומר, לפי שיטת החכמים,

ואלה לא נכללו כאן. ואלה הם: **פאה** יז ד שו' 34 (דרבנן); **כלאים** כז ב שו' 52; **תרומות** מז ב שו' 21

(דרבנן); **פסחים** כח ב שו' 19, ל ב שו' 22, לד א שו' 36 (ר'); **יבמות** ג ד שו' 2 (דרבנן); **גיטין** מד ב

דרבנין (המשך) **כתובות** לא ג שו' 40; **גיטין** נ ב שו' 34 (דרבנן); **קידושין** סא ב שו' 162; (צ"ל: דרבה)⁴⁶⁴. וראה עוד ערך לרבנין (= על דעתהון דרבנין).

דרבנין אמרי (!) ע"ע דרבנין אמרי.

דרבנין אמרי⁴⁶⁵ **כלאים** כז ד שו' 26 (אמרי!); **מגילה** עג ג שו' 23 (דרבנן), שם שו' 25 (דרבנן, אמרי!); **יבמות** ט ב שו' 51; **סוטה** יח ד שו' 19 (דרבנן, אמרי!); כג ד שו' 9; **גיטין** מט ב שו' 466²⁹. ועיין עוד ערך: כמה דרבנין אמרי... כן ר' אמר...; כמה דרבנן אמרי... כן אינון אמרי....

דרבנין דאילו (!) ע"ע אילין רבנין.

דרבנין (!) ור' מודיי⁴⁶⁷ **כתובות** לו ב שו' 25 (צ"ל: רבנין)⁴⁶⁸.

דרבנין (!) סברין מימר ע"ע רבנין סברין מימר.

דרבנן ע"ע דרבנין.

דרבנן אמרי (!) ע"ע דרבנין אמרי.

דרבנן אמרי ע"ע דרבנין אמרי.

דרבנן דאגדתא אומרי (!)⁴⁶⁹ **יבמות** ה ג שו' 62 (צ"ל: אמרי!).

דרבנן דלא כר'⁴⁷⁰ **סוטה** יח ב שו' 34.

דרבנן (!) דקיסרין אמרי ע"ע רבנין דקיסרין אמרי.

דרוב' ע"ע רובה.

דרובא אתא מימור לך ע"ע דרובה אתא מימור לך.

דרובא אתא מימר לך ע"ע דרובה אתא מימר לך.

דרובה ע"ע רובה.

דרובה אתא אימור (!) לך ע"ע דרובה אתא מימר לך.

דרובה אתא מימור לך ע"ע דרובה אתא מימר לך.

שו' 11, שם שו' 12; **קידושין** ס ד שו' 8 (2x); **בבא בתרא** יז א שו' 64 (דרבנן), יז ב שו' 1 (דרבנן); **עבודה זרה** מד ד שו' 22 (דרבנן). ועיין עוד ערך: על דרבנין עד על דרבנן איתאמרת. מופעים אלה נכללו בערך "רבנין" ובחלקם גם בערכים השלמים שבהם הם מופיעים.

וישנם עוד מופעים אחרים שפירושם בדרך כלל — של החכמים, ובמקום אחד — שהחכמים (ראה כתובות לו ע"ב שו' 25), והם נכללו בערך "רבנין", ובחלקם גם בערכים השלמים שלהם הם שייכים, ואין מקום לייחד להם ערך לעצמם. עיין, למשל, בערכים הבאים: טעמון דרבנן; ליידיא פשטה (!) על שיטתהון דרבנן (בתמיהה); מחלפה שיטתון דרבנין; מחלפה שיטתון דרבנן; דתנינן תמן... והכא אינון אמרי הכן; מיליהון דרבנין עד מיליהון דרבנין פליגן; על דעתהון דרבנין; על דעתהון דרבנין... על דעתיה דר'....

⁴⁶⁴ ההגהה על פי המקבילה בפאה טו ע"ד שו' 17.

⁴⁶⁵ תרגום: שהחכמים אומרים.

⁴⁶⁶ למופע נוסף מסופק ע"ע דר' אמר (?).

⁴⁶⁷ תרגום (אחרי ההגהה): החכמים ור' מודים.

⁴⁶⁸ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'.

⁴⁶⁹ תרגום: שחכמי האגדה אומרים.

⁴⁷⁰ תרגום: של החכמים (כלומר, כשיטת החכמים) [ן]שלא כר'.

דרובה אתא מימר לך⁴⁷¹ מעשרות מט א שו' 47 (אימור! וצ"ל: מימור); חגיגה עו ד שו' 39 (מימור)⁴⁷², עח ב שו' 53 (דרבא, מימור), עט א שו' 63 (דרבא); יבמות ה ד שו' 39 (דרבא); סוטה יו ג שו' 25 (דיברה! וצ"ל: דרבה)⁴⁷³, מימור; כתובות לב ב שו' 57 (דרבא), לב ד שו' 53 (אדרבה! וצ"ל: דרבה), לה ב שו' 52, שם שו' 58⁴⁷⁴.

דרובה תני ר' חייא⁴⁷⁵ סוטה יח ד שו' 30.

דרובן (!) ע"ע רובה.

דרומאי ע"ע דרומייה.

דרומאי אמרי (!) ע"ע דרומאיי אמרי (!).

דרומאיי ע"ע דרומייה.

דרומאיי אמרי (!)⁴⁷⁶ תרומות מא ד שו' 13 (דרומאי, צ"ל: אמרין)⁴⁷⁷; פסחים לב א שו' 56 (דרומי, אמרין), לד ד שו' 36 (צ"ל: אמרין).

דרומי ע"ע דרומייה.

דרומי ע"ע דרומייה.

דרומייה⁴⁷⁸ תרומות מא ד שו' 19; מעשר שני נד ד שו' 27 (דרומיא)⁴⁷⁹; פסחים לב א שו' 56 (דרומי), לד ד שו' 38 (דרומאיי), שם שו' 43 (דרומאיי), שם שו' 59 (דרומאיי); תענית סט ב שו' 60 (דרומאי).

דרוש נזיר נו ב שו' 38.

דרושא⁴⁸⁰ סוטה יו ד שו' 41, שם שו' 42⁴⁸¹.

דרושא⁴⁸² יבמות ח ד שו' 4.

דריש (!) (שם)⁴⁸³ שביעית לו ד שו' 4; יבמות יג א שו' 13 (צ"ל בשניהם: דרוש)⁴⁸⁴.

⁴⁷¹ תרגום: גדולה [מזאת] בא (כלומר, החכם) לומר לך. כלומר, חידוש יותר גדול — ראה מבוה"י, יד ע"ב, ערך דרבא אתא אימור [!]. לך.

⁴⁷² מוסקוביץ (טרמינולוגיה, עמ' 97, הע' 496; עמ' 462, הע' 604) מוחק "דרובה" כאן על פי המקבילה בתרומות מג ע"ד שו' 43. ואילו אפשטיין (מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 790, ד"ה ואמרו) הוסיף "דרובה" בתרומות על פי המופע כאן.

⁴⁷³ ראה: שתא"י, סוף עמ' 363, ד"ה הא אם; על הירושלמי, ריש עמ' 56, טז ע"ג, שו' 25; שם, הע' 8; מבוא לנוה"מ, עמ' 375, ד"ה אבל; שם, הע' 2.

⁴⁷⁴ למופע נוסף מסופק של ביטוי זה ראה מה שהערת לעיל לחגיגה עו ע"ד שו' 39, ומה שהערת ערך "אתא מימר לך" לתרומות מג ע"ד שו' 43.

⁴⁷⁵ תרגום: גדולה [מזאת] שונה ר' חייא. כלומר, בעלת חידוש יותר גדול.

⁴⁷⁶ תרגום: הדרומיים (כלומר, חכמי הדרום) אומרים.

⁴⁷⁷ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 30, ד"ה ל"דרומאים".

⁴⁷⁸ תרגום: הדרומיים. כלומר, חכמי הדרום.

⁴⁷⁹ הספק כאן הוא ספק בפירוש, כלומר, ספק אם הכוונה לחכמי הדרום או לאנשיו.

⁴⁸⁰ תרגום: הדרשן — ראה ערכי מדרש אמוראים, ריש עמ' 175, ערך דרושא.

⁴⁸¹ למופעים קרובים שנשתבשו ע"ע דריש (!) (שם).

⁴⁸² פירוש: [המילה] נדרשת, ואינה מופנה.

⁴⁸³ תרגום (אחרי ההגהה): דרשן.

דריש (בינוני) ע"ע דרש (בינוני).

דריש... דריש... (בינוני)⁴⁸⁵ ע"ע ר' דרש... ר' דרש....

דריש לה ע"ע דרש (בינוני).

דרש (עבר)⁴⁸⁶ **ברכות** יב ב ש' 63; **פאה** יו ב ש' 154⁴⁸⁷; **שביעית** לה ג ש' 5; **שבת** ה ד ש' 12, ו ד ש' 28, ז א ש' 23, ח א ש' 19; **פסחים** ל ב ש' 3, לא א ש' 29; **סוכה** נד ג ש' 6, שם ש' 7, שם ש' 9; **ראש השנה** נז א ש' 60; **ביצה** ס ב ש' 33, סא ב ש' 10 (2x), שם ש' 12, שם שם (2x); **תענית** סד א ש' 44, שם ש' 45, סה א ש' 56, שם ש' 60, סה ב ש' 2; **חגיגה** עז א ש' 15, שם ש' 39 (ו-); **יבמות** יד ד ש' 53; **סוטה** יח א ש' 24; **כתובות** כט א ש' 11, שם ש' 15; **גיטין** מו ג ש' 140; **סנהדרין** כח א ש' 32; **הוריות** מח ג ש' 17, שם ש' 21. ועיין עוד ערך: אתא יתיב דריש (!); עאל ר' ודרש; עאל ר' ודרש להון כרבנן דהכא וכרבנן דתמן (הכא = מסכת זו, תמן = מסכת אחרת).

דרש (בינוני)⁴⁸⁸ **ברכות** ד ב ש' 33, ז ב ש' 11 (דריש); **פאה** יו ג ש' 29, כ א ש' 20; **כלאים** לא ד ש' 56; **תרומות** מו ב ש' 27; **מעשר שני** נב ד ש' 63; **ביכורים** סד ד ש' 9; **שבת** ג ד ש' 25 (וודיש), יז ב ש' 5, שם ש' 7; **עירובין** כב ג ש' 55; **פסחים** לג א ש' 23, לד א ש' 27, שם ש' 29, שם ש' 31, שם ש' 32, שם ש' 34 (דריש), לה א ש' 26; **יומא** לט ד ש' 28, מ א ש' 34, שם ש' 38; **סוכה** נג ג ש' 53; **ראש השנה** נט ב ש' 24; **ביצה** סא ב ש' 11; **תענית** סה ב ש' 9, סח ד ש' 38 (2x), שם ש' 40; **מגילה** ע א ש' 20, שם ש' 22, עד א ש' 19; **חגיגה** עו א ש' 29, עז א ש' 14, עז ב ש' 20, שם ש' 22, שם ש' 25, שם ש' 26 (דריש), שם ש' 32, שם ש' 43, עז ג ש' 55, עט ב ש' 16; **מועד קטן** פג ג ש' 38 (וודיש); **יבמות** ט א ש' 25, יב ב ש' 17; **סוטה** יו ד ש' 38 (דריש), שם ש' 40 (דריש), שם ש' 56 (דריש), יז ד ש' 46 (לה), שם ש' 47 (דריש), כ ב ש' 40; **בבא קמא** ה ג ש' 28 (דריש), ו ד ש' 49 (דריש); **בבא מציעא** ח ד ש' 37 (דריש); **סנהדרין** כ ב ש' 25, כד ב ש' 13, שם ש' 14, שם ש' 28, שם ש' 33, כד ד ש' 46 (דריש), כח ב ש' 15, שם ש' 18; **שבועות** לד ג ש' 49 (דריש), לה ג ש' 31, לו א ש' 59 (דריש), לז א ש' 60 (דריש), לז ב ש' 15; **עבודה זרה** מא ד ש' 47;

⁴⁸⁴ להגהה בשביעית ראה כי"ר, עמ' 200 א ש' 34. והוא הדין ליבמות. ולמופעים דומים ע"ע דְרֹשָׁא.

⁴⁸⁵ כלומר, דרשה במקרא.

⁴⁸⁶ פירוש: דרש דרשה במקרא או דרשה פומבית. והסגנון הזה של "דרש" עם "ר'" אחריו מצוי

בספרות התנאית — ראה למשל תוספ' סוטה, פ"ה ה"ג, עמ' 181. ולכן לא כללתי ברשימה את "דרש רבי עקיבה" שבסוטה כ ע"ד ש' 12 ובקידושין סא ע"ד ש' 29 (ושם: "ר'"), ולא את "דרש בן עזאי" שבקידושין סא ע"ד ש' 27. וכל המופעים שְׁפָּעַרְדְּ הם לדעתי בעברית, חוץ מן המופע בשבת ה ע"ד ש' 12, שאולי הוא בארמית.

⁴⁸⁷ המופע הזה הוא תנאי לפי הרש"ס, לפי שהוא גורס בתחילת הדברים: "תני" (טז ע"א ש' 4).

והדברים נראים.

⁴⁸⁸ תרגום: דורש. כלומר, דרשה במקרא או דרשה פומבית.

****דרש** (בינוני) (המשך) **הוריות** מח ב שו' 22 (דרש), מח ג שו' 25. ועיין עוד ערך: מתדרש; מתדרשה (!). וראה עוד ערך: דלא דרש (בינוני); לא דרש.

דרש... דרש... (בינוני) ע"ע ר' דרש... ר' דרש...

דרש... ודרש (!)... ע"ע כמו (!) דו דרש... ידרוש...

דרש ר' קומי ר' (עבר)⁴⁸⁹ **עבודה זרה** מב ג שו' 48.

דרשה⁴⁹⁰ **חגיגה** עז ב שו' 22.

דרשה⁴⁹¹ **פאה** כא ב שו' 2; **מעשר שני** נה ד שו' 56; **שבת** ד ג שו' 50; **תענית** סט ב שו' 54; **מגילה** עג ב שו' 60. ועיין עוד ערך: ודרשה; עאל ודרשה; עאל ר' ודרשה.

דרשו **ברכות** יב ג שו' 2; **פאה** יט ג שו' 52; **תרומות** מו ב שו' 27; **שבת** טו ג שו' 49; יז ב שו' 5; **קידושין** סד ג שו' 46, סו א שו' 7; **מכות** לא ד שו' 12.

דרשי (!) ע"ע דרשין.

דרשיהון⁴⁹² **יבמות** ג א שו' 32.

****דרשין**⁴⁹³ **פאה** יו ג שו' 49, יח א שו' 44 (דרשין), כא א שו' 46; **מעשר שני** נו א שו' 36 (דרשין); **שבת** ט ב שו' 64, יז ב שו' 6 (דרשין); **פסחים** כז ב שו' 48, לה א שו' 24; **חגיגה** עו א שו' 28, עח ד שו' 21, שם שו' 23; **יבמות** ג א שו' 30, יד ד שו' 34; **כתובות** כט א שו' 2 (דרשין), כט ד שו' 52; **נזיר** נה א שו' 10; **בבא בתרא** יו א שו' 2 (דרשין), שם שו' 5 (דרשין); **סנהדרין** כד ב שו' 16, שם שו' 25, שם שו' 31; **שבועות** לה ג שו' 32 (דרשין), לו א שו' 60 (דרשין); **עבודה זרה** מד ד שו' 51 (דרשין וצ"ל: דאינון דרשין)⁴⁹⁴. וראה עוד ערך דלית אתון דרשין כר'.

דשאל (עבר) ע"ע שאל ושאלה ממישהו; עבר).

דשאל ל- ע"ע שאל ל- (בינוני).

דשאל ע"ע שאל ושאלה ממישהו; עבר).

דשאל לך ע"ע שאל לך.

דשאליה ע"ע מה דשאליה אגיה.

דשאלת לי ע"ע מה דשאלת לי אגיבונך (!).

דשמואל (= משנת שמואל) ע"ע: בר' חנין דשמואל; תנא ר' חנין דשמואל; תני ר' חנין בשם ר' שמואל (!). וראה עוד ערך מתניתא דשמואל פליגה עלוי.

דשמיע ע"ע: דו שמיע; שמיע.

דשמע ע"ע שמע (ארמית; עבר).

דשמע ע"ע שמע (ארמית; בינוני).

⁴⁸⁹ פירוש: דרש ר' (דרשה במקרא בדרשה פומבית) לפני ר'.

⁴⁹⁰ תרגום: דרשתו.

⁴⁹¹ תרגום: דרש אותה.

⁴⁹² תרגום: הדרשה שלהם.

⁴⁹³ תרגום: דורשים.

⁴⁹⁴ ההגהה על פי הלשון בפסחים כז ע"ב שו' 48 ועוד — ע"ע דאינון דרשין. ולמופעים נוספים שנשתבשו ע"ע דרשין (בינוני).

דשמעה ע"ע שמעה.

דשמעון ע"ע שמעון.

דשמעית ע"ע שמעית.

דת מר (!) ע"ע איתאמרת.

דתאני (!) ע"ע דתני (בהקשר).

דתימר (= דאת אמר)⁴⁹⁵ **כתובות** כה ג ש' ⁴⁹⁶32. ועיין עוד ערך: אף על גב דאת אמר;

אף על גב דת מר... וכא...; אף על גב דתימר... והוא ש...; דא דאת אמר... ודא דאת אמר...; הדא דאת אמר וכולה תינוין היך עבידא (!?); הדא דתימר; היך מה דאת אמר תמן... כן את אמר אף הכא...; הכא ב...; ומה דאת אמר תמן ב...; הן דאת אמר; הן דתימר... והן דתימר...; ואף על גב דאת אמר... מודה...; ודא דאת אמר; זמנין דאת אמר... וזמנין דאת אמר...; כל אתר דת מר... וכל אתר דת מר...; כמה דאת אמר (לציטוט פסוק) עד כמה דאת אמר תמן... והכא...; כמה דתימר... אף הכא... עד כמה דתימר תמן... ואמר אף הכא כן; מכיון דאת אמר עד מכיון דאת מר (?)... מודה הוא הכא...; מכיון דתימר... הווי...; ממה דתימא (!) מן מה דאת אמר... הדא אמרה...; על דעתך דאת אמר.

דתימר (!) ע"ע: ואת אמר; כמה דאת אמר (לציטוט פסוק).

דתיפתר (!) ע"ע פתר.

דתיפתר (!) לה ע"ע פתר.

דתמן⁴⁹⁷ **שביעית** לח ב ש' 33, שם ש' 34 (2x), שם ש' 36, לח ג ש' 55; **תרומות** מד

א ש' 33 (2x); **שבת** יו ב ש' 42, שם ש' 43; **עירובין** כו ג ש' 6 (2x); **ביצה** ס א ש' 50, סב ג ש' 50 (2x); **מועד קטן** פ ג ש' 46, שם ש' 47 (2x), שם ש' 48, שם ש' 51; **נדרים** מ ב ש' 39 (2x)⁴⁹⁸. ועיין עוד ערך: רבנין דתמן (תמן = מקום אחר בתלמוד); רבנין דתמן (תמן = מסכת אחרת).

****דתמן (= של בבל)**⁴⁹⁹ **ערלה** סג ב ש' 42! (צ"ל: לתמן)⁵⁰⁰; **בבא בתרא** יג ב ש' ⁵⁰¹22.

ועיין עוד ערך: ר' בשם רבנין דתמן (תמן = בבל); רבנין דתמן (תמן = בבל) עד רבנין דתמן סברין (!) (תמן = בבל).

⁴⁹⁵ תרגום: שאתה אומר. הצורה "דתימר" מופיעה בערכים שצינתי בהמשך בצורות שונות שקולות, ומכיוון שכולן מופיעות בפרוטרוט באותם ערכים, לא ראיתי לייחד להן ערכי משנה נפרדים. למשל, בערך "הן דתימר... והן דתימר..." מופיעות גם הצורות: "דאת אמר", "דתאמר", "דת אמר"; בערך "כמה דאת אמר (לציטוט פסוק)" מופיעה הצורה המשובשת "דתימא"; בערך "על דעתך דאת אמר" מופיעה הצורה "דת מר". גם ערך זה לא היה בא לעולם, אלמלא הצורה "דתימר" בכתובות המופיעה בצורה עצמאית, והיא שגררה את כל שאר הערכים שצינו כאן. וצורתה העיקרית: "דתמר" = "דאת אמר" — ראה ירושלמי נזיקין, מבוא (של רוזנטל), עמ' יח, הע' 29.

⁴⁹⁶ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: אָמְרָה; דו אמר.

⁴⁹⁷ תרגום: של שם. כלומר, של מקום אחר בתלמוד.

⁴⁹⁸ למופע נוסף שנשתבש ע"ע דהכא. וראה עוד מה שהערתי בריש ערך "בין כרבנין דהכא בין

כרבנין דהתם אמרין (!)".

⁴⁹⁹ תרגום: של שם.

דתמן אמר ר'... והכא הוא אמר הכין ע"ע תמן אמר ר'... והכא הוא אמר הכין.

דתמן אמרין ע"ע תמן אמרין (תמן = בבל)⁵⁰².

דתמן אמרין... ורבנן דהכא אמרין... ע"ע תמן אמרין... ורבנן דהכא אמרין... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל).

דתמן אמרין בשם ר', ולא ידעין אס (!) מן שמועה אס (!) מן מתניתא ע"ע תמן אמרין בשם ר', ולא ידעין אין מן שמועה ואין מן מתנית' (תמן = בבל).

דתמן תנינן⁵⁰³ חלה נט ב שו' 59.

דתמר (!) ע"ע ואת אמר.

דתנ' ע"ע דתני (בהקשר).

דתנא⁵⁰⁴ ברכות ו ג שו' 50543; פאה יו ג שו' 47; יבמות ב ב שו' 5.

****דתנא** (בהקשר)⁵⁰⁶ ברכות ה ד שו' 35; פאה יז ד שו' 7; פסחים לד ד שו' 10! (צ"ל: דתני)⁵⁰⁷; סוכה נב ב שו' 34; מועד קטן פב ב שו' 32; יבמות יא ב שו' 47; כתובות כה

ב שו' 5; קידושין נט ג שו' 22; בבא קמא ב ג שו' 34⁵⁰⁸.

****דתנה (!)**⁵⁰⁹ בבא בתרא טו ב שו' 4 (צ"ל: דתני — בהקשר)⁵¹⁰.

****דתני**⁵¹¹ ברכות ב ג שו' 44 (+בשם ר'), ב ד שו' 63 (+בשם ר'), ג א שו' 8, ג ב שו' 19,

ה ב שו' 37, ו ג שו' 1, שם שו' 51244, שם שו' 45, י ב שו' 22, שם שו' 32, י ג שו' 50, יא

ג שו' 6, יב א שו' 48, שם שו' 59; פאה יו ד שו' 129 (צ"ל: ותני)⁵¹³, יח ג שו' 27, כ א

⁵⁰⁰ הגהתי "לתמן" על פי פירושו של הפ"מ (כ ריש ע"ב, ד"ה כד נחתין). ועיין אהצו"י, ריש עמ' 230,

ד"ה נחתון. וצ"ע.

⁵⁰¹ ראה: תש"ק, עמ' 17, ד"ה ב"ב; תוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 329, ד"ה ובירושלמי; ירושלמי נזיקין,

עמ' 179, שו' 10. וראה עוד מה שכתבתי במאמרי "לבעיית עריכתה", עמ' 160, סי' 3. ולמופע נוסף

שנשתבש ע"ע רבנן דהכא (הכא = ארץ ישראל). וראה עוד מה שהערתי בריש ערך "בין כרבנן דהכא

בין כרבנן דהתם אמרין (ו)". וישנו מופע נוסף של "דתמן" במעשר שני נד ע"ד שו' 7 בהוראה אחרת:

ביתנין — ראה מה שהערתי לעיל, בערך "דהכא (= של הגליל)".

⁵⁰² גם בערך "ולא שמיע (!) דתמן אמרין... ורבנן דהכא אמרין... (תמן = בבל, הכא = ארץ ישראל;

בניחותא)" המצוין שם.

⁵⁰³ תרגום: ששם שנינו.

⁵⁰⁴ תרגום: ששנה [התנא].

⁵⁰⁵ עיין מבואות לסה"א, עמ' 353, [ו ע"ג], שו' 42-45; שם, הע' 23.

⁵⁰⁶ תרגום: ששנה [התנא].

⁵⁰⁷ ראה הלשון בערך "כהדא דתני".

⁵⁰⁸ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע תנא (פועל; בהקשר).

⁵⁰⁹ תרגום (אחרי ההגהה): ששונה [התנא].

⁵¹⁰ להגהה ראה כ"א, עמ' 95 שו' 67.

⁵¹¹ תרגום: ששונה [התנא]. הערך הזה כולל את המופעים של "דתני" כמונח עצמאי. והפניתי בסוף

הערך לערך "ועוד מן הדא דתני" דרך כלל, ולא פירטתי כאן את המופעים שבו, בגלל הספק בקריאת

"דתני" שם, האם כמונח עצמאי הצמוד למונח עצמאי אחר או כמונח בהקשר.

⁵¹² למופע הזה והבא אחריו עיין מבואות לסה"א, עמ' 353, [ו ע"ג], שו' 42-45; שם, הע' 23.

****דתני** (המשך) שו' 30; **דמאי** כא ד שו' 2, כב ג שו' 17! (צ"ל: דתנינן תמן)⁵¹⁴, כב ד שו' 140! (צ"ל: תני)⁵¹⁵, כה ד שו' 49, כו ג שו' 25; **כלאים** כו ד שו' 44, כז א שו' 30, כז ב שו' 37, כח א שו' 30, לא ג שו' 18; **שביעית** לד א שו' 16! (צ"ל: ותני), שם שו' 20! (צ"ל: ותני), לה ג שו' 8, לו ד שו' 48, לח א שו' 51, שם שו' 55, לח ב שו' 4, לט א שו' 2, שם שו' 36, לט ג שו' 48; **תרומות** מ ב שו' 20, שם שו' 51⁶³⁸, מא ב שו' 45, מא ג שו' 31, מד א שו' 45, מד ד שו' 12, מו א שו' 47, שם שו' 64, מו ב שו' 1! (צ"ל: והתני)⁵¹⁷, מז ג שו' 50, מז ד שו' 18! (צ"ל: דתנינן)⁵¹⁸; **מעשרות** מט ב שו' 30, נ ב שו' 54, נ ג שו' 2, שם שו' 32 (צ"ל: תנינן)⁵¹⁹, נ ד שו' 25; **מעשר שני** נב ג שו' 60! (צ"ל: דתנינן)⁵²⁰, נד ב שו' 37, נה א שו' 44, שם שו' 61, נה ב שו' 34, נה ד שו' 58; **חלה** נז ב שו' 52¹¹⁸, נח א שו' 41, שם שו' 44! (צ"ל: תנינן) / "נז"ג⁵²², נט א שו' 20! (צ"ל: תני)⁵²³, ס ב שו' 10! (צ"ל: ותנינן) / והתנינן⁵²⁴; **ערלה** סא א שו' 5, סא ב שו' 23, שם שו' 52 (+בשם ר'), סג א שו' 13, סג ב שו' 48! (צ"ל: תני)⁵²⁵; **ביכורים** סד ד שו' 49, סה ב שו' 14, שם שו' 20, סה ג שו' 40; **שבת** ב ב שו' 20, שם שו' 37 (צ"ל: תנינן)⁵²⁶, ג ב שו' 6, ה ג שו' 32 (דתנינן)⁵²⁷, ה ד שו' 7, שם שו' 12, ו א שו' 1, שם שו' 15, שם שו' 28, שם שו' 35, ו ב שו' 46! (צ"ל: תני)⁵²⁸, ו ג שו' 24 (צ"ל: והתנינן)⁵²⁹, שם שו' 40, ז ב שו' 16, שם שו' 25, שם שו' 31, ז ג שו' 530²

-
- 513 ראה מה שהערת ביערד "הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה)" לפאה יו ע"ד שו' 27.
- 514 ראה מהד' לונץ, ט ע"א, ציון ה. וכן הוא בערלה סג ע"א שו' 58.
- 515 ראה מהד' לונץ, יא ע"ב שו' 24.
- 516 ליברמן מסופק אם יש לגרוס כאן "תני" (גליונות הרש"ל, טופס ב').
- 517 ההגהה על פי המקבילה בפסחים כח ע"א שו' 62 (ושם: "והא תני כן", וצריך לומר שם: והא תנינן — ע"ע והא תנינן על אתר).
- 518 ההגהה על פי כ"ר, עמ' 246 שו' 11 (ושם: "דתנן!"). והיא משנה במכשירין פ"ו מ"ג.
- 519 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 107, ד"ה אלא משום.
- 520 ראה נוסח הרש"ס, ט ע"ב שו' 1 (ושם: "דתנינן תמן"). והיא משנה בעדויות פ"ג מ"ב.
- 521 לשון הגמרא כאן: "דתני רבי יוחנן ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה אומר". ולא גרסינן "יוחנן" (הראשון) — ראה אהצו"י, סוף עמ' 99, ד"ה דתני רבי יוחנן. ואלבק (מחקרים, ריש עמ' 17) התלבט בה.
- 522 להגהות ראה: אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 481, [נח ע"א], שו' 44; שם, הע' 21; מחקרים ב, א, עמ' 270, הערה לשורה 26. וליברמן מחק אותו בגליונותיו, טופס א'.
- 523 ראה אהצו"י, עמ' 133, ד"ה דתני (הראשון).
- 524 ההגהה "ותני" היא שלי. ועיין בפ"מ, כז ע"ב, [ה"ד], ד"ה מעתה. ובנוסח הרש"ס, פ ע"ב שו' 8: "והתניא", ועל פי זה הצעתי להגיה "והתני".
- 525 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.
- 526 ראה שתא"י, עמ' 145, ד"ה ר' זעירא.
- 527 להגהה ראה מבוא לנח"מ, עמ' 455, ד"ה ירוש'.
- 528 ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 87, ד"ה דתני.
- 529 ראה ירוכ"פ, עמ' 88, ד"ה מה חמית.

****דתני** (המשך) ט א שו' 60 (צ"ל: תנינ⁵³¹), י ב שו' 40 (+בשם ר'), י ג שו' 3, יא א שו' 18, יג ג שו' 17, שם שו' 33, שם שו' 39, יג ד שו' 7, יז ב שו' 27, יז ג שו' 24 (+בשם ר'), שם שו' 39 (+בשם ר'); **עירובין** יט ב שו' 38, כ ג שו' 45⁵³², שם שו' 46, כא א שו' 19, כא ב שו' 2, כא ד שו' 16, שם שו' 18, כד ג שו' 53 (דתניא⁵³³), כה ב שו' 21, שם שו' 38, שם שו' 43, כה ד שו' 11, שם שו' 15, כו א שו' 43⁵³⁴, כו ג שו' 31, שם שו' 39; **פסחים** כז ג שו' 21, כח א שו' 64, כח ד שו' 56, שם שו' 64, כט א שו' 32, כט ב שו' 28; (ל"ג)⁵³⁵, כט ד שו' 47, ל ד שו' 62 (+בשם ר'), לא א שו' 17, לא ד שו' 16, לג ב שו' 8, שם שו' 14; (אשגרה)⁵³⁶, שם שו' 29, לג ד שו' 9, לד א שו' 40; (צ"ל: תנינ⁵³⁷), לד ג שו' 16, שם שו' 30 (צ"ל: תנינ⁵³⁸), לה א שו' 9, לה ב שו' 56, לו א שו' 57, לי א שו' 6, שם שו' 38⁵³⁹, שם שו' 41, לז ב שו' 32, לז ג שו' 17; **יומא** לח ד שו' 31, שם שו' 55, לט ג שו' 26, מ ג שו' 49, שם שו' 57 (צ"ל: תנינ⁵⁴⁰), שם שו' 60 (צ"ל: תנינ⁵⁴¹); **שקלים** נ ג שו' 51, שם שו' 56; **סוכה** נב ג שו' 26, נב ד שו' 31, שם שו' 48, נג א שו' 11, נה א שו' 28, נה ד שו' 17; **ראש השנה** נז ג שו' 22, נט א שו' 6, נט ב שו' 60; **ביצה** ס ג שו' 18, שם שו' 20, ס ד שו' 59 (+בשם ר'), סא ב שו' 47; **תענית** סד א שו' 56, סח ד שו' 28; **מגילה** עא א שו' 39, עא ב שו' 14, עא ג שו' 26, עב א שו' 13, עב ב שו' 10, עב ג שו' 28; **חגיגה** עה ד שו' 28, שם שו' 44, עח ב שו' 35, עט ג שו' 29, שם שו' 33; **מועד קטן** פא א שו' 43, פב ד שו' 22; **יבמות** ג א שו' 34 (+בשם ר'), ו ג שו' 12, ז א שו' 36 (דתניא!), ח ד שו' 35, יא א שו' 51; (צ"ל: תנינ⁵⁴²), יא ב שו' 48, יג ב שו' 45, יד ד שו' 58; **סוטה** יז ד שו' 59⁵⁴³, יח א שו' 63, יח ד שו' 60, כא א שו' 3, שם שו' 24, כב ב שו' 56, כב ד שו' 34, כג א שו' 22 (צ"ל:

530 לדעת אפשטיין, המופע הזה יחד עם לשון הברייתא שאחריו הוא גליון. כלומר, ולא גרסינן ליה — ראה מבואות לסה"א, עמ' 508, ז ע"ג, שו' 2; שם, הע' 8.
531 ההגהה על פי ליברמן, ירוכ"פ, סוף עמ' 122, ד"ה דתני. והדבר מסופק אצלי.
532 עיין מה שהגיה ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 256, ד"ה מתני'. ועיין שתא"י, עמ' 195, ד"ה א"ר יוסה. (צ"ע.)
533 להגהה ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 335, ד"ה דתני(א).
534 ליברמן מגיה בלשון ראשון: "תני" או "והתני" — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 357, ד"ה דתני. והעיקר, לדעתי, כלשון השני: "ויותר מתקבל" וכו' (שם, ריש עמ' 358), ולכן לא הגהתי.
535 ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 405, ד"ה ר' בון.
536 ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 469, ד"ה וקשי'.
537 ראה: רבינוביץ, שתא"י, ריש עמ' 229, ד"ה תוך בר; ליברמן, ירוכ"פ, עמ' 479, ד"ה אתיא; מחקרים, עמ' 217, ד"ה וכן (השני); תוכפ"ש, יום טוב, סוף עמ' 957, ד"ה ברם; שם, הע' 31 והע' 32.
538 ראה ירוכ"פ, עמ' 485, ד"ה דתני.
539 "כלומר: שמואל" (מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 214; שם, הע' 5).
540 ראה שתא"י, עמ' 250, ד"ה אם אומר.
541 ראה שתא"י, עמ' 250, ד"ה אם אומר.
542 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א' וב'.
543 ליברמן מעיר כאן: "אולי צ"ל: תני, וזו היא ברייתא אחרת סתמית שהולכת בשיטת ר' אליעזר" (תוס"ר, ג, עמ' 201, ד"ה ובירוש').

****דתני** (המשך) תיפתר כמאן דתני⁵⁴⁴; **כתובות** כה א שו' 43, כה ד שו' 7, שם שו' 15, שם שו' 52, שם שו' 57, כז א שו' 46, כז ד שו' 9, כט א שו' 20, כט ד שו' 4 (צ"ל: תני⁵⁴⁵), שם שו' 51, לה ד שו' 51, לו ב שו' 48; **נדרים** לו ד שו' 31 (+בשם ר'), שם שו' 40 (+בשם ר'), שם שו' 44, לט ב שו' 19, מ ב שו' 40, מב א שו' 7 (+בשם ר'), מב ג שו' 28, שם שו' 30, מב ד שו' 30; **גיטין** מג ג שו' 6, שם שו' 147 (צ"ל: תני⁵⁴⁶), מד ד שו' 12, מו א שו' 3, מז ד שו' 37, מח ד שו' 64 (דתניא!); **נזיר** נא ב שו' 62 (+בשם ר'), נא ג שו' 33, נב א שו' 8, נד ב שו' 19, שם שו' 121 (צ"ל: תני⁵⁴⁷), נה ג שו' 44, נה ד שו' 1, נו ג שו' 21, שם שו' 122 (צ"ל: תני⁵⁴⁸), שם שו' 24, נו ד שו' 18; **קידושין** נט ב שו' 51, נט ג שו' 12, שם שו' 23, שם שו' 57, שם שו' 60, נט ד שו' 49, שם שו' 55, שם שו' 61, ס א שו' 9, שם שו' 40, ס ג שו' 20, שם שו' 35, סב ב שו' 42, סב ג שו' 7, סג ד שו' 62, סה ד שו' 33; **בבא קמא** ב ג שו' 9, שם שו' 15 (צ"ל: תני⁵⁴⁹), שם שו' 19 (צ"ל: תני⁵⁵⁰), שם שו' 20, ג א שו' 152 (צ"ל: תני⁵⁵¹), ג ג שו' 28, שם שו' 56, ג ד שו' 3, ו ד שו' 34; **בבא מציעא** ט ד שו' 16, שם שו' 47, י ב שו' 14 (צ"ל: דתנינן⁵⁵²); **בבא בתרא** יד ג שו' 36 (+בשם ר')⁵⁵³; **סנהדרין** כ א שו' 13, כא א שו' 18, שם שו' 50, כג ב שו' 7, כד ד שו' 37 (צ"ל: ותני או ותני כן)⁵⁵⁴, שם שו' 155 (צ"ל: ותני או ותני כן)⁵⁵⁵, שם שו' 57 (צ"ל: כהדא דתני⁵⁵⁶), כה ג שו' 7, כז א שו' 63 (+בשם ר'), כז ב שו' 15 (+בשם ר') ישמעאל; **שבועות** לג א שו' 62, לג ד שו' 45, לד ג שו' 23, לז ד שו' 60, לח ג שו' 19 (צ"ל: ותני⁵⁵⁷); **עבודה זרה** לט א שו' 36 (צ"ל: ותני⁵⁵⁸), מ א שו' 1 (+בשם ר'), שם שו' 19,

544 ראה עסיס, לית היא פליגא, עמ' 162; שם, הע' 86 והע' 87.

545 ראה שתא"י, סוף עמ' 385, ד"ה ר' חנניה.

546 ההגהה על פי ליברמן, תוכפ"ש, גיטין, עמ' 777, הע' 4.

547 ההגהה על פי המקבילה בברכות יא ע"ב שו' 58.

548 ראה: תוס"ר, ג, עמ' 151, שו' 35/36; שתא"י, עמ' 442, ד"ה רשב"ג.

549 ראה: ר"י לוי, פירוש לב"ק, עמ' 35, ד"ה דתני חפר; שתא"י, עמ' 464, סד"ה חפר.

550 ההגהה על פי שתא"י, עמ' 464, ד"ה נכסין. ועיי' ר"י לוי, פירוש לב"ק, עמ' 35, ד"ה נכסין. וצ"ע.

551 ראה: ר"י לוי, פירוש לב"ק, ריש עמ' 59, ד"ה דתני; שתא"י, עמ' 467, ד"ה דתני. אבל עיי' אלו,

בקורת, עמ' 91, ד"ה לב"ק. וזו השגה כללית על כל ההגהות מן הסוג הזה.

552 ראה: אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 796, ד"ה ב"מ (אבל ב"מחקרים", ב, ב, עמ' 846, ד"ה

"אנטיכריסטיס", לא הגיה, למרות שציי' "ערכין פ"ט מ"ג", וכתב שם: "קיצור המשנה על פי לשון התוס'

הבאה", ושמה בגלל הקיצור); ליברמן, ירושלמי נזיקין, עמ' 156, שו' 35.

553 ליברמן (ירושלמי נזיקין, עמ' 198, ד"ה דתני) מגיה כאן: "דתניתה". ולשון הירושלמי לפירושו

ארוכה וקשה. עיי' מה שכתב לעיל שם, שו' 24. וצ"ע.

554 ראה מה שכתבתי במאמרי "לפירושה של סוגיא", עמ' קטז, ד"ה דתני.

555 ראה מה שכתבתי במאמרי "לפירושה של סוגיא", עמ' קכה, ד"ה דתני.

556 ראה מה שכתבתי במאמרי "לפירושה של סוגיא", עמ' קכה, ד"ה לית יכיל.

557 ראה שתא"י, ריש עמ' 555, ד"ה מהו [עמ' 554].

558 ההגהה שלי. ועיי' בפ"מ, א ע"א, ד"ה אין כיני.

דדדדד (המשיך) שם ש' 127; (צ"ל: תני) 559, מ ד ש' 44, מא ב ש' 20, מד ב ש' 10, מד ד ש' 56012, מה ב ש' 34, שם ש' 37 (צ"ל: תני); 561; **הוריות** מה ד ש' 4, מו א ש' 52, שם ש' 62 (צ"ל: תני); 562, מו ב ש' 1; (צ"ל: דתנין תמן) 563, שם ש' 19, שם ש' 21, מו ד ש' 58; (צ"ל: ותני) 564, מו ד ש' 56561, ועיין עוד ערך ועוד מן הדא דתני.

דדדדד (בהקשר) 566 **ברכות** ג ג ש' 50, ו ב ש' 22, שם ש' 30; **פאה** יו ב ש' 64, יו ד ש' 51, כ ג ש' 35; **דמאי** כג א ש' 25, כג ב ש' 17, שם ש' 22, כג ד ש' 1, שם ש' 11, כד ג ש' 33, כד ד ש' 56, כו ב ש' 6, שם ש' 29; **כלאים** כו ד ש' 43, כז ב ש' 27, כח ב ש' 4, כט ד ש' 51, ל ג ש' 18, לא ב ש' 7, לב א ש' 60, לב ד ש' 4; **שביעית** לד ג ש' 17, לו א ש' 15, לו ג ש' 27, שם ש' 37, לז ג ש' 6, לח ד ש' 55 (דתנ); **תרומות** מ ב ש' 50; (צ"ל: תני) 567, מא א ש' 12, מה ב ש' 27; **מעשרות** מח ד ש' 21, נ ב ש' 49, שם ש' 52, נ ג ש' 50, נ ד ש' 29; **מעשר שני** נב ג ש' 14, שם ש' 25, נב ד ש' 51, נג ב ש' 27, נג ג ש' 14, נה ד ש' 27, נו ד ש' 26; **חלה** נח ג ש' 12, שם ש' 42, ס ב ש' 1; **ערכה** ס ד ש' 34; **ביכורים** סג ד ש' 29, סד ג ש' 37, סד ד ש' 4; **שבת** ב ג ש' 4; (צ"ל: תני) 568, ג ד ש' 62, ה ג ש' 50, שם ש' 52, ז ב ש' 18, ז ד ש' 35, ח א ש' 61, ט ג ש' 43, יב א ש' 55, יב ד ש' 2, טו א ש' 37, יו ד ש' 53, יז ב ש' 47; **עירובין** יט א ש' 4, יט ד ש' 8, כ ב ש' 26, כו ב ש' 50; **פסחים** כט א ש' 25, ל א ש' 29, ל ג ש' 36, לא ב ש' 34, לא ד ש' 6, לד ב ש' 32, לד ד ש' 19, לה א ש' 29 (צ"ל: תני); 569; **יומא** לח ג ש' 16, לט ד ש' 10, מ ג ש' 1, שם ש' 55, מא ד ש' 44, מד ד ש' 28,

559 ראה: ליברמן, מחקרים, עמ' 172, ד"ה מתניתא דבר; ירוכ"פ, סוף עמ' 438, ד"ה אבל; שתא"י, ריש עמ' 560, ד"ה הא [עמ' 559].

560 ראה מבוא לנור"מ, עמ' 603, הע' 2.

561 ראה שתא"י, עמ' 577, ד"ה ר' יוסי.

562 ההגהה על פי הגהת המקבילה בפסחים לד ע"ג ש' 30 הרשומה לעיל בְּעֶרְךָ — ראה ירוכ"פ,

עמ' 485, ד"ה דתני.

563 ההגהה על פי המקבילה בפסחים לד ע"ג ש' 34.

564 ראה שתא"י, ריש עמ' 582, ד"ה ר' הושעיה [עמ' 581].

565 למופעים נוספים של ביטוי זה ע"ע: דאיתפלגון; דלא תנינן; ותני כן; כדתי (!); רבי תני (!).

ולמופעים נוספים מסופקים ראה מה שהערת בערך "דתנינן" לנזיר נג ע"ב ש' 64; בערך "ותני כן" לתרומות מ ע"ד ש' 44; ובערך "תני (ציון לברייתא; בינוני)" לפסחים כח ע"א ש' 61, לסוטה יז ע"ד ש' 49 ולסנהדרין כה ע"ב ש' 59 (ולשני המופעים). וראה עוד מה שהגיה ליברמן בתוכפ"ש, עירובין, ריש עמ' 323, ד"ה נ"ל. ולמופע נוסף (+בשם) השייך לכלאים כז ע"א ש' 21, וחסר בד"י, ראה תוכפ"ש כלאים, עמ' 598, ש' 13-14. ולמופע נוסף השייך לשבת ו ע"ג ש' 27, וישנו אצל הרמב"ן, ראה ירוכ"פ, עמ' 88, ד"ה מאן. ולמופע נוסף, שהושלם מדעתו של אפשטיין בשביעית לג ע"ד ש' 26, ראה מה שהערת בסוף ערך "מן מה דתני... הוי...".

566 תרגום: ששונה [התנא].

567 ראה מה שהערת בערך "כחדא דתני" על אתר.

568 ראה מה שהערת בערך "כחדא דתני" על אתר.

569 ראה מה שהערת בערך "כחדא דתני" על אתר.

****דתני** (בהקשר) (המשך) מה א ש' 26; **שקלים** מה ד ש' 29, מח א ש' 53, מח ב ש' 44, נא ב ש' 37; **סוכה** נה ד ש' 17; **ראש השנה** נו ג ש' 48, נו ד ש' 8, נח ב ש' 33, שם ש' 34, נח ד ש' 30, נט ג ש' 31; **ביצה** ס ב ש' 149 (צ"ל: תני) 570, ס ד ש' 8, סא א ש' 17; **תענית** סד ג ש' 41, סו א ש' 6; **מגילה** ע ג ש' 30, שם ש' 38, עג א ש' 26, עה א ש' 43, שם ש' 57; **חגיגה** עה א ש' 61; **מועד קטן** פג ב ש' 1, שם ש' 3; **יבמות** ג ב ש' 29, ח א ש' 17, ח ד ש' 4, ט א ש' 10, שם ש' 32; **סוטה** יו ג ש' 45, יח א ש' 30, יט א ש' 17, שם ש' 43, כא ב ש' 57, כד א ש' 49; **כתובות** כז ד ש' 21, ל א ש' 30, שם ש' 47, לא ב ש' 7, לג ד ש' 6, לד ב ש' 5, שם ש' 20, שם ש' 43, לה א ש' 3, לה ד ש' 19; **נדרים** לו ד ש' 5, לז ב ש' 53, לז ד ש' 29, לט ג ש' 56, מ ב ש' 43; **גיטין** מה ד ש' 30, שם ש' 60, מו ג ש' 19, שם ש' 27, מו ד ש' 63, מז א ש' 12 (צ"ל: תני) 571; **זויר** נג ג ש' 33, נז ד ש' 2, שם ש' 10, שם ש' 29 (דתאני); **קידושין** נח ג ש' 61, נח ד ש' 18; **בבא מציעא** יא א ש' 14; **בבא בתרא** יו ג ש' 26, שם ש' 29; **סנהדרין** כ א ש' 34, שם ש' 43; **מכות** לא ד ש' 43; **שבועות** לו ד ש' 34; **עבודה זרה** מד ד ש' 25; **הוריות** מה ד ש' 23, מח א ש' 19; **גיטה** מט א ש' 26, שם ש' 30, שם ש' 57247. ועיין עוד ערך: ועוד מן הדא דתני 573; כדתני (!).

דתני (מעניין לימוד ושינון) 574 **שביעית** לט ד ש' 33.

דתני בר קפרא ע"ע תני בר קפרא. ועיין עוד ערך: כהדא דתני בר קפרא; מה דתני בר קפרא; מן מה דתני בר קפרא... הדא אמרה... 575.

דתני בתקיעתא (!) דרב ע"ע דתני בתקיעתא דבי רב (!).

דתני בתקיעתא דבי רב (!) 576 ראש השנה נז א ש' 34 (בתקיעתא; דרב); **עבודה זרה** לט ג ש' 11 (צ"ל: דרב) 577.

דתני (!) דבי רבי ע"ע תני דבית רבי.

570 ראה מה שהערתי בערך "בדא תני" על אתר.

571 ראה מה שהערתי בערך "בדא תני" על אתר.

572 למופעים נוספים שנתבשו ע"ע: דתנא (בהקשר); דתנה (!); דתנינן (בהקשר). ולמופעים נוספים מסופקים עיין ערך "מן מה (!)... הדא אמרה...", ומה שהערתי בערך "דתנינן תמן" לנדרים לט ע"ד ש' 17. וראה מה שהערתי בערך "כל הן דתנינן" לכלאים כח ע"ב ש' 28.

573 ציינתי גם כאן לערך הזה בגלל הספק בקריאתו, כמו שהערתי לעיל בריש ערך "דתני".

574 תרגום: שוונה. ולשון הגמרא כאן: "בר נש דתני חדא מיכלא", כלומר, אדם שלמד ושינון ויודע מסכת אחת, והיא אינה משנתו שלו אלא משנתם של אחרים. נמצא ששימוש המונח כאן שונה משימוש בשני הערכים הקודמים, המציינים הבאת ברייתא במשא ומתן התלמודי. לכן ייחדתי לו ערך נפרד. והוא הדין לערכים הבאים השונים בהוראה זו מהערכים הזהים שלפניהם: "שונה (בינוני; מעניין לימוד ושינון)", "ששנה (מעניין לימוד ושינון)", תנא (ופועל; מעניין לימוד ושינון); תני (שונים; מעניין לימוד ושינון). הוראה זו קיימת בכמה ערכים נוספים, אבל מכיוון שלא הייתי צריך להבחין בינם ובין מונחים זהים, הם נרשמו בסתם ולא צוינו כך — ואלה הם: דיתנון; ואינו שונה; ויתנון; לשנות.

575 למופע נוסף מסופק ע"ע פליגא על ר'.

576 תרגום: שוונה (כלומר, רב) ב"תקיעות" של רב.

577 ההגהה על פי אפשטיין — ראה מבואות לסה"ת, עמ' 647, הע' 28.

דתני (!) דבית רבי ע"ע תניי דבית רבי.

דתני (!) דבית רבי כן ע"ע תניי דבית רבי כן.

דתני חזקיה ע"ע תני חזקיה. ועיין עוד ערך: ואתייה כהדא דתני חזקיה; ואתייה כההיא דתני חזקיה.

דתני (!) כן ע"ע ותני כן.

דתני לה בשם ר' 578 ערלה סג א שו' 40, שם שו' 41.

דתני לה ר' 579 תרומות מב א שו' 27 (+בשם אביו); ביכורים סה א שו' 24.

דתני לה ר' חייא בשם ר' ע"ע דתני לה ר' חייא בשם ר'.

דתני לה ר' חייא בשם ר' 580 ברכות ד ד שו' 26 (חייא); תענית סו א שו' 48; מגילה ע ד שו' 15; יבמות ו ב שו' 3, שם שו' 18, שם שו' 120 (ל"ג) 581.

דתני עלה 582 מעשרות מט ד שו' 18; נידה מט ב שו' 64. וראה עוד ערך ותני עלה.

דתני ר' אחא ע"ע כהדא דתני ר' אחא.

דתני ר' הושעיה 583 תרומות מג ג שו' 32; חגיגה עו ב שו' 22. ועיין עוד ערך הדא דתני ר' הושעיה.

דתני ר' חייא ע"ע תני ר' חייא.

דתני ר' חייא ע"ע תני ר' חייא. ועיין עוד ערך: הדא דתני ר' חייא; הדא היא דתני ר' חייא; הדא מסייעא לההוא (!) דתני ר' חייא; כהדא דתני ר' חייא; לא חשין להדא דתני ר' חייא; מה דתני ר' חייא עד מה דתנינן אנן ל-... מה דתני ר' חייא בין ל-... בין ל-...; מטינתא לההיא דתני ר' חייא; מן מה דתני ר' חייא עד מן מה דתני ר' חייא... הוי...; מסייעא לההיא דתני ר' חייא; מתניתין כר', מן מה (!) דתני ר' חייא כרבנן.

דתני ר' חייא כן ע"ע תני ר' חייא כן.

דתני ר' יעקב בר סוסי ר' יוסה (!) ע"ע מן מה דתני ר' יעקב בר סוסי ר' יוסה (!)... הדא אמרה....

דתני ר' ישמעאל ע"ע תני ר' ישמעאל. ועיין עוד ערך כהדא דתני ר' ישמעאל.

דתני ר' ליעזר בן יעקב ע"ע תני ר' ליעזר בן יעקב. ועיין עוד ערך כהדא דתני ר' ליעזר בן יעקב.

דתני ר' נחמיה ע"ע תני ר' נחמיה. ועיין עוד ערך לית לך אלא כהדא דתני ר' נחמיה. **דתני ר' שמעון בן יוחי** ע"ע תני ר' שמעון בן יוחי. ועיין עוד ערך: דו חשש להיא דתני ר' שמעון בן יוחי; ודא מסייעא לההיא דתני ר' שמעון בן יוחי; ודא מסייעא למה דתני ר' שמעון בן יוחי; ולא חשש להדא דתני ר' שמעון בן יוחי (בתמיהה); ולמה לא שמע (!)

578 תרגום: ששונה (כלומר, התנא) אותה בשם ר'.

579 תרגום: ששונה אותה ר'.

580 תרגום: ששונה אותה ר' חייא בשם ר'.

581 ראה קטע זוסמן, עמ' 93 שו' 12. וראה עוד מה שהערתני בערך "כד שמע דתני לה ר' חייא בשם

ר' ליבמות ו ע"ב שו' 3.

582 תרגום: ששונה עליה.

583 תרגום: שר' הושעיה שונה.

דתני ר' שמעון בן יוחי (המשך) לה מן הדא דתני ר' שמעון בן יוחאי; מטינתה לההיא דתני ר' שמעון בן יוחי; מן מה דתני ר' שמעון בן יוחי.

דתני ר' שמעון בן יוחי אומר ע"ע תני ר' שמעון בן יוחי.

דתני שמואל ע"ע מן מה דתני שמואל... הוי....

דתני (!) תמן ע"ע דתנינן תמן.

דתני תמן ע"ע דתנינן תמן (בהקשר).

דתניא (!) ע"ע דתני.

דתניא (!) מחלפין⁵⁸⁴ מועד קטן פא ד ש' 12 (צ"ל: דתנייא).

דתני דבית רבי ע"ע תניי דבית רבי.

דתנייתה ע"ע פוק שאל לר' דתנייתה.

****דתנינן**⁵⁸⁵ **ברכות** ג א ש' 36; **פאה** יו ד ש' 28; (צ"ל: ותנינן)⁵⁸⁶, יח ג ש' 1, כא א ש' 2; **דמאי** כא ג ש' 26, כא ד ש' 35, כג ג ש' 54; (צ"ל: ותנינן / והתנינן?)⁵⁸⁷, כג ד ש' 46, כד ד ש' 15, כה ב ש' 57, כה ג ש' 58, כו א ש' 39; **כלאים** כח ד ש' 1, שם ש' 2, שם ש' 40, ל ב ש' 40, שם ש' 47; **שביעית** לד ג ש' 34, לו ד ש' 33, שם ש' 57, לט א ש' 24, שם ש' 48; (צ"ל: ותנינן)⁵⁸⁸; **תרומות** מ א ש' 42, שם ש' 49 (דתנן)⁵⁸⁹.

⁵⁸⁴ תרגום: שהתנאים מחלפים. ולעצם העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 680, ד"ה ויש שהיפכו.

⁵⁸⁵ תרגום: ששנינו. וכתב אפשטיין: "יש שגם 'תנינן' מציין ברייתא" (מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 889). וראה הדוגמאות שם. וכן הוא גם לגבי "תנן" הבלית — ראה שם, עמ' 843, סי' (4) "תנן". וראה עוד מה שהערתו להלן, לתרומות מ ע"א ש' 49.

⁵⁸⁶ ראה מה שהערתו בערך "הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה)" לפאה יו ע"ד ש' 27.

⁵⁸⁷ ראה מהד' לונץ, יח ע"א ש' 8; שם, ציון ו.

⁵⁸⁸ ההגהה שלי. וכן הוא בנוסח הרש"ס, קנז ע"ב ש' 9 (ושם: "ותנינן תמן").

⁵⁸⁹ ליברמן (על הירושלמי, עמ' 24, ד"ה תרומות) הגיה כאן "דתני". אבל בתוס"ר וג, עמ' 233, ד"ה ובירושלמי הגיה "דתנינן", אף על פי שהלשון כאן אינה במשנת פרה פ"ה מ"ד, אלא בלשון אחרת בתוספתא שם, פ"ה ה"ז, עמ' 634. וכן הביא בתוס"ר (ד, עמ' 144, ד"ה וכן מפורש) את לשון הירושלמי "והא תנינן הנוטל ידיו למקדש צריך רביעית" שבחגיגה עח ע"ב ש' 39, ללא הגהה, אף על פי שהיא ברייתא בתוספתא ידים, פ"א ה"ה, עמ' 681. ואולי חזר לסבור שניתן להשתמש בלשון "תנינן" גם לגבי ברייתא, אם היא ברייתא בת סמכא, כעניין מה שאמר רש"ג על "תנו רבנן": "וכד חזו רבנן דבריתא דלאו ר' חייה ור' אושעיה אית בהי שבשתא... והני דתריציןן ר' חייה ור' הושעיה עדיפן מכולהי לקטונין רבנן ותנונין בי רבנן ועליהון אמרינן בגמרא תנו רבנן" וכו' (אגרת רב שריא גאון, מהדורת לוין, חיפה תרפ"א, עמ' 39, נוסח צרפת; והובאו הדברים אצל אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 879, ד"ה הבריתא). וראה עוד מה שכתבתי להלן, ריש ערך "והא תנינן". אחר כך ראיתי שכך כתב ליברמן בפירושו: "הירושלמי אומר לעתים רחוקות גם על תוספתא והתנינן במקום והתני" (מחקרים, עמ' 169, ד"ה והא תנינן); "והלשון תמן תנינן לתוספתא (כתובות פ"א ה"ז) נמצא רק לפעמים רחוקות מאוד בירושלמי" (שם, עמ' 171, ד"ה אלא אפ"ל). וכיוצא בזה כתב אפשטיין: "והא תנינן = תני" (מבוא לנוה"מ, עמ' 181, ד"ה אבל; שם, הע' 4). וכן הם דבריו במבוא לנוה"מ, ריש עמ' 889 שהבאתי אותם לעיל בראש הערך; וראה עוד מה שכתב שם, ריש עמ' 890. כיוצא בזה, לגבי הבלית, כתב אפשטיין: "בריייתא מפורסמת שהיו שונים בשיבות" (תנו רבנן) היו מביאים גם ב'תנן', ו'תנינן' (מבואות לסה"א, עמ' 192, ד"ה ברייתא [ההדגשה

דַּתְנִינָן (הַמִּשְׁדָּה) מ ג שו' 30⁵⁹⁰, מ ד א שו' 36, שם שו' 38, שם שו' 39, שם שו' 40, מ ד ג שו' 47, מ ב שו' 6! (צ"ל: ותנינן)⁵⁹¹, מ ד א שו' 41, מ ד שו' 6, מ ד א שו' 29, מ ד ב שו' 19; **מַעֲשֵׂה שְׁנֵי** נ ג ב שו' 58, נ ג ג שו' 44, נ ד א שו' 40, נ ד ג שו' 11, נ ה א שו' 52⁵⁹², נ ו ג שו' 33, נ ו ד שו' 12, שם שו' 15; **חֵלֶה** נ ט ב שו' 46, נ ט ד שו' 18, ס א שו' 56; **שִׁבְתָּ ב ד** שו' 48, שם שו' 51⁵⁹³, שם שו' 53, ד א שו' 31 (דתנן), ד ד שו' 44, ה ב שו' 44, שם שו' 45, שם שו' 46, ו ב שו' 62, ו ג שו' 1, ז ד שו' 34, ח א שו' 54, י ד א שו' 45, שם שו' 48, י ד שו' 1, י ג שו' 16, שם שו' 39, שם שו' 41, י ז א שו' 1; **עִירוּבִין** כ ד שו' 15⁵⁹⁴, שם שו' 20, שם שו' 40, שם שו' 44, כ א ב שו' 7, כ ד ג שו' 42⁵⁹⁵, כ ה ב שו' 40, כ ה ג שו' 38, כ ה ד שו' 3 (דתנן), שם שו' 24; **פִּסְחִים** כ ז א שו' 43, שם שו' 45, ל ב ג שו' 53, ל ד ד שו' 42, ל ז א שו' 49; **יומא** מ ב ב שו' 8, מ ג א שו' 17, שם שו' 26, שם שו' 27; **שְׁקָלִים** מ ו ג שו' 57 (דתנן), מ ח ב שו' 5, שם שו' 21, מ ט ד שו' 12 (דתנן); **סוּכָה** נ ב ג שו' 29, שם שו' 31, נ ב ד שו' 46, נ ג ד שו' 26; **רֹאשׁ הַשָּׁנָה** נ ז א שו' 32; **בִּיצָה** ס א שו' 16, ס א ד שו' 48⁵⁹⁶, ס ב א שו' 8, ס ג ב שו' 48; **תַּעֲנִית** ס ד ד שו' 11, ס ו א שו' 31; **מַגִּילָה** ע ג שו' 60; **יַבְמוֹת** ו א שו' 31, י ב א שו' 50, שם שו' 52, י ב ד שו' 20, י ד ג שו' 56, ט ו ב שו' 34; **סוּטָה** י ח א שו' 14, כ ב ג שו' 44 (דתנן); **כְּתוּבוֹת** כ ז ב שו' 18, ל א ד שו' 23, ל ד ד שו' 40, ל ה ד שו' 33; **נִדְרִים** ל ז ד שו' 41, ל ח ג שו' 26, ל ט ג שו' 21, מ א ב שו' 30, מ ב ג שו' 63; **גִּיטִין** מ ה א שו' 54, מ ו ד שו' 59; **נִזְרִי** נ א ד שו' 24, נ ג ב שו' 62 (א2), שם שו' 63 (דתנן), שם שו' 64 (דתנן)⁵⁹⁷, נ ה ג שו' 11; **קִידוּשֵׁין** ס ג ב שו' 3; **בְּבֹא בְּתָרָא** טו א שו' 18; **סִנְהֶדְרִין** י ח א שו' 45, י ט ב שו' 45, כ א א שו' 47 (צ"ל: והא תנינן)⁵⁹⁸, כ ב ב שו' 49⁵⁹⁹; **מִכּוֹת** ל ב א שו' 17; **שְׁבוּעוֹת** ל ד ד שו' 33, ל ו ג שו' 9, שם שו' 30, ל ו ד שו' 42,

במקור]; וראה עוד שם, הע' 7. וראה עוד מה שציינתי בהערה שבראש הערך. וראה עוד אלבק, מחקרים, עמ' 5, ד"ה לפי זה; שם, הע' 3.

⁵⁹⁰ ליברמן הגיה כאן בטופס א' "תנינן" תחת "דתנינן", ומן הראוי היה להגיה גם במקבילה בחגיגה עה ע"ד שו' 39 "תנינן תמן" תחת "דתנינן תמן", ולא הגיה. ושמה יגיד עליו רעו. וצ"ע.

⁵⁹¹ ההגהה שלי. ועיין בפ"מ, לט רע"ב, ד"ה ופריך.

⁵⁹² בנוסח הרש"ס כאן, עג ע"א שו' 5: "דתניא". ולפי מה שכתבתי לעיל, בהערה לתרומות מ ע"א שו' 49, בשם ליברמן ואפשטיין אין צורך להגיה.

⁵⁹³ בספר העתים גורס כאן: דתנינן תמן — ראה ירוכ"פ, עמ' 15, ד"ה אסטוה.

⁵⁹⁴ הנוסח כאן בחידושי הרשב"א עירובין, כט ע"ב, [ד"ה בשר, עמ' קפח]: "תמן תנינן [!]" — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 259, ד"ה בשר מליח [עמ' 258]. ולפי זה, אולי יש לגרוס כאן: "דתנינן תמן". אבל ליברמן מציב בהמשך לגרוס "תנינן", עי"ש. וצ"ע.

⁵⁹⁵ אפשטיין הוסיף כאן "תמן" אחרי "דתנינן" (מבואות לסה"א, עמ' 323, הע' 218, עי"ש).

⁵⁹⁶ עיין בירוכ"פ, סוף עמ' 179, ד"ה אמר ר' חנינא. ואולם המופע הזה נמחק על ידי אפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 1113, ד"ה אבל הירוש'; שם, הע' 1). וכן נראה עיקר.

⁵⁹⁷ שת"א (עמ' 434, ד"ה הביא) מגיה כאן: "דתני". ולפי מה שכתבתי לעיל, בהערה לתרומות מ ע"א שו' 49, בשם ליברמן ואפשטיין, אין הכרח בהגהה זו, ואפשר להגיה "דתנינן".

⁵⁹⁸ ראה שת"א, עמ' 274, ד"ה א"ר מנא.

⁵⁹⁹ ליברמן מגיה כאן: "ותנינן" — ראה ליברמן, יוונית, עמ' 112, ד"ה מאחר.

****דתנינן** (המשך) לז א ש' 41, לז ב ש' 33 (דתנן! וצ"ל: והתנינן)⁶⁰⁰, שם ש' 36 (דתנן!), שם ש' 37 (דתנן!), שם ש' 39, לז ד ש' 54 (דתנן!); **נידה** מט ב ש' 6, נ א ש' 60155.
****דתנינן** (בהקשר)⁶⁰² **ברכות** ד ד ש' 28, ו ב ש' 29, ז ב ש' 6; **פאה** יו ד ש' 41, שם ש' 42, יז ג ש' 19, יח ד ש' 28; **דמאי** כב ב ש' 11, כב ג ש' 19; (צ"ל: תנינן)⁶⁰³; **כלאים** כח ב ש' 28, כט ב ש' 14, כט ד ש' 17, ל א ש' 13, ל ג ש' 2, לא ב ש' 34; **תרומות** מא ב ש' 32, מב א ש' 36, מב ד ש' 30, מג ג ש' 12, שם ש' 26, מו א ש' 53; **מעשרות** מט ג ש' 22; (צ"ל: תנינן)⁶⁰⁴; **מעשר שני** נג א ש' 20, נה ב ש' 4; **חלה** נט ב ש' 60, נט ד ש' 59; **ערלה** סא ד ש' 10, שם ש' 29, שם ש' 30; **שבת** ג א ש' 17, שם ש' 18, ז ג ש' 22; (דתנן! וצ"ל: תנינן)⁶⁰⁵, ט ד ש' 51, י ב ש' 47, י ג ש' 51, יא ב ש' 58, יג א ש' 36, שם ש' 47; (צ"ל: תנינן)⁶⁰⁶, טו א ש' 42, טו ב ש' 50, שם ש' 55, יו א ש' 37, שם ש' 39, יז א ש' 46; (צ"ל: דתני)⁶⁰⁷; **עירובין** כב ד ש' 63; **פסחים** כח א ש' 36, שם ש' 48, ל ב ש' 58, לא ד ש' 13, לג ד ש' 17; (צ"ל: +תמן)⁶⁰⁸; **יומא** לט ד ש' 1, מא ד ש' 27, מב ב ש' 57, מג ד ש' 37; (ל"ג)⁶⁰⁹, מה ב ש' 59; **שקלים** מז ב ש' 8; **סוכה** נה ד ש' 32; **ביצה** סא ד ש' 3, סב א ש' 58, סג א ש' 28; **מגילה** ע א ש' 55, ע ב ש' 22, עג א ש' 25, עה א ש' 55; **הגיגה** עה א ש' 10, עה ב ש' 38; **יבמות** ב ג ש' 23, שם ש' 27, ה א ש' 13, ו א ש' 51 (דתנן! וצ"ל: ניתנינן)⁶¹⁰, ו ג ש' 24, ח ב ש' 24, י א ש' 40, יד ב ש' 54; **סוטה** יח ב ש' 32, יט א ש' 15, כ ד ש' 46; **כתובות** כה א ש' 10, כה ב ש' 5, כה ג ש' 53, לב ב ש' 64, לג א ש' 50, לו ב ש' 26; **נדרים** לז ב ש' 28, שם ש' 52, לט ג ש' 54; **גיטין** מו ג ש' 3, שם ש' 12, שם ש' 13, מז ג ש' 26; (צ"ל: דלא תנינן)⁶¹¹,

⁶⁰⁰ ההגהה שלי. ועיין בפ"מ, לב סע"א, ד"ה דתנן. ואפשטיין (מבואות לסה"א, עמ' 310, סי' 9, ד"ה בירוש') רשם לידה סימן שאלה.

⁶⁰¹ למופעים נוספים של ביטוי זה ע"ע: דתני; דתנינן תמן (בהקשר); והא תנינן; ותנינן; תמן תנינן (!)... ברם הכא דלא תנינן... ומה שהערתי בערך "שנינו" לגיטין מד ע"ד ש' 22. ולמופעים נוספים מסופקים עיין ערך "מן מה (!)... הדא אמרה...", ומה שהערתי בערך "והא תנינן" לדמאי כד ע"ד ש' 46, לבבא בתרא יד ע"ב ש' 5 ולסנהדרין כא ע"ד ש' 42; ובערך "ותני כן" לשבת יד ע"ד ש' 43.

⁶⁰² תרגום: ששנינו.

⁶⁰³ ראה מה שהערתי בערך "כהדא דתנינן" על אתר.

⁶⁰⁴ ראה מה שהערתי בערך "בדה תנינן" על אתר.

⁶⁰⁵ ראה מה שהערתי בערך "בדה תנינן" על אתר.

⁶⁰⁶ ראה מה שהערתי בערך "כהדא דתנינן" על אתר.

⁶⁰⁷ ראה מה שהערתי בערך "מן מה דתנינן... הדא אמרה..." על אתר.

⁶⁰⁸ ראה מה שהערתי בערך "ההיא דתנינן תמן" על אתר.

⁶⁰⁹ ראה מה שהערתי בסוף ערך "ואפילו כהן כאהן דתנינן (!) תנייא ברייא אתיא היא".

⁶¹⁰ עיין שתא"י, עמ' 347, ד"ה ר"מ חשש (והוא הגיה: "ליתני", וכן הגיה בגליונות הרש"ל, טופס ב'; אבל זה לשון בבלי). ומתוכפ"ש ליבמות (עמ' 53, ד"ה ר' יוסה) יוצא שלדעת ליברמן, הלשון כאן הוא לשונה של הברייתא בתוספתא יבמות, פ"ה ה"ה, עמ' 19. והזכיר ליברמן שם את עניינה של ברייתא זו מבלי לצטט את לשונו של הירושלמי ומבלי להגיה. וצ"ע.

⁶¹¹ ההגהה על פי המקבילה בשביעית לו ע"א ש' 42.

****דתנינן** (בהקשר) (המשך) מז ד שו' 26 (צ"ל: תנינן)⁶¹², מט ב שו' 60; **נזיר** נא ב שו' 2, שם שו' 51, נב א שו' 3, נה ב שו' 43, נו א שו' 57 (צ"ל: דאתנינן)⁶¹³; **בבא קמא** ב א שו' 24, שם שו' 30; **סנהדרין** כ א שו' 48, שם שו' 49, כא ב שו' 39, שם שו' 40, שם שו' 41, שם שו' 42, כג ג שו' 57; **מכות** לא א שו' 47; **נדה** מט א שו' 53, נ ג שו' 36, נא א שו' 22. ועיין עוד ערך והא תנינן.

דתנינן (!) ... ואת אמר הכן ע"ע תנינן... ואת אמר הכין.

דתנינן... וכא את אמר הכין ע"ע מחלפה שיטתיה דר': דתנינן... וכא את אמר הכין. ***דתנינן... ולא תנינן...**⁶¹⁴ **בבא מציעא** ט ד שו' 50. ועיין עוד ערך ותנינן... ולא תנינן....

דתנינן... ולא תנינת' עמהון (!) ע"ע דתנינן... ולא תנינת' עמהון (!).

דתנינן... ולא תנינת' עמהון (!)⁶¹⁵ **תרומות** מ ג שו' 24-25; **מגילה** עג ב שו' 49 (תנינת'), שם שו' 49-50 (צ"ל: והתנינן)⁶¹⁶; צ"ל בכולם: עמהין⁶¹⁷.

דתנינן... ולא תנינת' עמהון⁶¹⁸ **ברכות** ד ד שו' 35.

דתנינן דבתרה⁶¹⁹ **כלאים** ל ד שו' 40; **תרומות** מג ג שו' 23; **שבת** ג א שו' 19. ועיין עוד ערך: הדא היא דתנינן דבתר דבת' (!) דבתרה; ההיא דתנינן לבתרה; כהדא דתנינן דבתרה. **דתנינן הכא**⁶²⁰ **תרומות** מג א שו' 13; **מעשרות** נ ג שו' 30; **חלה** נז ד שו' 49; **ערלה** סג א שו' 16; **שבת** ב ב שו' 9; **פסחים** לז א שו' 32; **שבועות** לב ג שו' 43; **עבודה זרה** מא ב שו' 22. ועיין עוד ערך והדא דתנינן הכא.

דתנינן לתמן (!) ע"ע דתנינן תמן (בהקשר).

****דתנינן תמן**⁶²¹ **ברכות** ג ב שו' 52, י ג שו' 20 (צ"ל: ותנינן)⁶²², יב א שו' 21, שם שו' 61; **פאה** טו א שו' 25, יו ד שו' 26, שם שו' 32, יז ג שו' 11, יח ב שו' 52, יח ג שו' 5, יח ד

⁶¹² ראה הלשון בערך "והא תנינן".

⁶¹³ לשון הגמרא כאן: "להן דתנינן", וההגהה על פי המקבילה בברכות ו ע"ב שו' 14 (ושם: "לכן"). ולפירוש העניין ראה גינצבורג, פירושים, ב, עמ' 111. ואולם המילה "דאתנינן" במשמעות "שבאנו" היא קשה כאן, שהכוונה כאן היא: שאנו באים, כלומר עתידים לבוא, והיה צריך לומר: דאנן אתינן. לכן נראה לי, שר' זעירא דיבר כאן בארמית בבליית, לשון מולדתו — ראה אפשטיין, דקדוק, ריש עמ' 98 (ומצאנו כיוצא בזה אצל הלל הזקן — ראה גינצבורג, פירושים, ד, עמ' 39, ד"ה אמנם כן ואילך). ואילו המילה "להן" היא על פי לשון המשנה: "ולאן אתה הולך" (אבות פ"ג, מ"א).

⁶¹⁴ תרגום: ששנינו... ולא שנינו....

⁶¹⁵ תרגום: ששנינו... ולא שנינו אותו איתם. ובמילה "אותו" הכוונה לחרש המדבר ואינו שומע.

⁶¹⁶ ההגהה על פי המקבילות בברכות ד ע"ד שו' 36 ותרומות מ ע"ג שו' 25.

⁶¹⁷ ההגהה על פי המקבילה בברכות הרשומה בערך הבא. וראה עוד מה שכתבתי בהערה האחרונה בערך "ולא תנינת' עמהון (!)".

⁶¹⁸ תרגום: ששנינו... ולא שנה (כלומר, התנא) אותו איתם. ובמילה "אותו" הכוונה לחרש המדבר ואינו שומע.

⁶¹⁹ תרגום: ששנינו אחריה. כלומר, בסיפא.

⁶²⁰ תרגום: ששנינו כאן.

⁶²¹ תרגום: ששנינו שם. לשימוש "דתנינן תמן" לגבי ברייתא ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 890, ד"ה

מע"ש, וד"ה נדרים ואילך; עמ' 949, ד"ה אבל.

****דתנינן תמן** (המשך) ש' 51, שם ש' 53⁶²³; **דמאי** כא ד ש' 12, כד א ש' 4, שם ש' 47, שם ש' 63, כד ב ש' 10, כד ד ש' 27, כה ג ש' 23, כו א ש' 37 (זו תנינן)⁶²⁴; **כלאים** כו ד ש' 34, ל ד ש' 34, לב ד ש' 32; **שביעית** לג ב ש' 34, לד ב ש' 6, לה ד ש' 45, לז ג ש' 47, לט א ש' 39; **תרומות** מ א ש' 32, מא א ש' 33, מא ד ש' 39, מה א ש' 6; **מעשרות** מח ד ש' 15, מט ד ש' 5, נא ג ש' 41, נא ד ש' 61, נב א ש' 3; **מעשר שני** נב ב ש' 40, נב ד ש' 29, נה א ש' 33, שם ש' 60, נו ג ש' 26; **חלה** נז ב ש' 63, נז ד ש' 10, נח ג ש' 18, נט א ש' 17, שם ש' 44, שם ש' 47, נט ג ש' 19, נט ד ש' 19, שם ש' 20; **ערלה** סב ג ש' 10, סג א ש' 58, סג ב ש' 30; **ביכורים** סג ד ש' 11, סד ד ש' 50; **שבת** ב ד ש' 47, ג ב ש' 23, שם ש' 26, ו ב ש' 54, שם ש' 59, ח ב ש' 25, שם ש' 27, שם ש' 30, יא א ש' 17, יד א ש' 9, שם ש' 47⁶²⁵, יד ב ש' 34, יד ד ש' 54, טו ג ש' 60, יו ג ש' 7; **עירובין** יח ב ש' 16, שם ש' 18, כ א ש' 63, כ ג ש' 42, כא א ש' 31, כג א ש' 36, כד ב ש' 20, כה ד ש' 8, שם ש' 9, כו ד ש' 19; **פסחים** כח ד ש' 51, ל א ש' 45, ל ד ש' 41, לב ב ש' 16, לג ד ש' 36, לד ג ש' 34, לה א ש' 15 (צ"ל: תנינן)⁶²⁶, שם ש' 15; (ל"ג)⁶²⁷, לה ד ש' 53, לו א ש' 12, לו ב ש' 35, לז א ש' 54, שם ש' 56, לז ג ש' 15; **יומא** לט ג ש' 27, לט ד ש' 40, מא ד ש' 62, מג ג ש' 23; **שקלים** מט ד ש' 26; **סוכה** נא ג ש' 37, שם ש' 40, נא ד ש' 10, שם ש' 35, שם ש' 38, נב ד ש' 28; **ראש השנה** נז ג ש' 14, נח א ש' 25; **ביצה** סא א ש' 8, סא ד ש' 46, שם ש' 50, סב א ש' 24, סב ג ש' 16, סב ד ש' 11; **תענית** סז א ש' 59; **מגילה** ע א ש' 42, עא א ש' 2, עג ג ש' 17; **חגיגה** עה ד ש' 35, שם ש' 39, עו א ש' 60, עח ב ש' 16, שם ש' 26, שם ש' 36, עח ג ש' 20, עח ד ש' 8, עט א ש' 17, שם ש' 49, שם ש' 57⁶²⁸, עט ב ש' 30; **מועד קטן** פ ב ש' 36, פ ד ש' 60, פב ב ש' 2; **יבמות** יא ג ש' 52 (דהא תנינן), יב ב ש' 12 (דתנינן)⁶²⁹, יב ד ש' 45, טו א ש' 18, טו ב ש' 15;

⁶²² ראה מהד' לונץ, סב ע"א ש' 18.

⁶²³ ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 889, ד"ה ובפאה.

⁶²⁴ להגהה ראה אפשטיין, מבואות לסה"א, עמ' 405, כו ע"א, ש' 45; שם, הע' 3. והוא מקבל את גירסת כ"ל: "דו תנינן". ודבריו צ"ע, שלא מצאנו סגנון כזה בירושלמי במונח זה. וההגהה "דתנינן" נראית עדיפה.

⁶²⁵ עיין ליברמן, ירוכ"פ, סוף עמ' 179, ד"ה אמר ר' חנינא. ואולם אפשטיין מוחק את המופע הזה — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1113, ד"ה אבל הירוש'; שם, הע' 1. וכן נראה עיקר.

⁶²⁶ ראה ירוכ"פ, עמ' 490, סד"ה אוף ר' יוסי.

⁶²⁷ ראה ירוכ"פ, עמ' 492, ד"ה דאיתפלגון. וראה לדבריו מה ששנינו בכתובות לב ע"א ש' 58: "דאיתפלגון ושמתת בכל הטוב אשר נתן לך יי אלהיך ולביתך. מלמד שאין אדם [צריך לומר: שאדם] מביא בכורים מניכסי אשתו. רבי שמעון בן לקיש אמר... אמר רבי יוחנן...". הרישא — ברייתא בספרי דברים, פס' שא, עמ' 320, ועליה באה מחלוקת ר' יוחנן ורש לקיש, והציעו הכל ב"דאיתפלגון". וראה עוד מה שכתבתי במבוא, עמ' קמד, אות ג.

⁶²⁸ ראה מה שכתבתי במבוא, עמ' קמד, סוף אות ב.

⁶²⁹ להגהה ראה: ליברמן, תוס"ר, ב, עמ' 237, ש' 33; אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 247, סי' 4. אבל להלן (עמ' 889, הע' 1) הגיה אפשטיין: "דתני תמן". וצ"ע.

****דתנינן תמן** (המשך) **סוטה** יו ד שו' 15, יז ד שו' 45, יט א שו' 58, כב ג שו' 56, כד א שו' 39; **כתובות** כו א שו' 48, כז ב שו' 51, כז ג שו' 38, כז ד שו' 38, כח ב שו' 27, כח ד שו' 20, שם שו' 39, לא ג שו' 36 (דתנינן?)⁶³⁰, לב ד שו' 8, לד ד שו' 45, לה ב שו' 57, שם שו' 62, לה ג שו' 2 (צ"ל: תמן תנינן?)⁶³¹, לה ד שו' 54, לו א שו' 9, לו ב שו' 9; **נדרים** לט ד שו' 17 (צ"ל: תניני [= והתני] תמן?)⁶³², שם שו' 19, שם שו' 25, מא א שו' 18, שם שו' 23, מא ג שו' 16 (צ"ל: תמן תנינן?)⁶³³, שם שו' 38, מב ג שו' 22, שם שו' 54 (ל"ג?)⁶³⁴; **גיטין** מה א שו' 29, שם שו' 53 (צ"ל: תמן תנינן?)⁶³⁵, מה ב שו' 8, מו ד שו' 1 (צ"ל: תמן תנינן?)⁶³⁶, מז ג שו' 5, מז ד שו' 44, מח א שו' 46, שם שו' 55, מח ד שו' 61, נ ג שו' 3; **נזיר** נא ב שו' 31, נב ג שו' 10, נב ד שו' 3, נז ב שו' 21; **קידושין** נט ד שו' 54, ס א שו' 2, ס ב שו' 8, שם שו' 19 (ואשגרה?)⁶³⁷, ס ד שו' 44, שם שו' 48⁶³⁸, סב ג שו' 59, סד א שו' 2, סה ג שו' 19; **בבא קמא** ד ב שו' 50; **בבא מציעא** ח א שו' 10, י ג שו' 64; **בבא בתרא** יג ב שו' 50, יג ד שו' 30 (צ"ל: ותנינן?)⁶³⁹; **סנהדרין** כא א שו' 43, כב ד שו' 35, כו א שו' 52, כו ד שו' 19, לב ב שו' 1; **מכות** לא ד שו' 10 (צ"ל: תמן תנינן?)⁶⁴⁰; **שבועות** לד ג שו' 9, לה ד שו' 53, לז ד שו' 57 (צ"ל: והא תנינן, ול"ג תמן?)⁶⁴¹; **עבודה זרה** מ ד שו' 56, מא ג שו' 47, מג ב שו' 33, מד ד שו' 14 (צ"ל: תמן תנינן?)⁶⁴², מה א שו' 17; **הוריות** מח א שו' 38; **נידה** נא א שו' 18⁶⁴³.

⁶³⁰ להגהה ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 897, ד"ה בכתובות.

⁶³¹ ראה שתא"י, ריש עמ' 398, ד"ה דתנינן.

⁶³² ההגהה והפירוש על פי ליברמן, תוכפ"ש, גיטין, עמ' 832, ד"ה ופירושי (ונשמט אצלו בטעות המאמר "מסתברא ממעבדינון כדבר שיש לו מתירין" [שם] על ידי דמיון הסופות). ובשתא"י (עמ' 404, ד"ה וכל) מגיה: "דתני", כי "אין זה משנה". וכן מגיה אלבק, מחקרים, עמ' 86, ד"ה ועוד (ולפירוש "תמן" ראה שם, הע' 2; וכן עיקר). ולפי מה שכתבתי לעיל, ערך "דתנינן", בהערה לתרומות מ"ע"א שו' 49, בשם ליברמן ואפשטיין, אין צורך בהגהה אחרונה זו. ואמנם גם אפשטיין (מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 890, ד"ה נדרים, ועי"ש בהמשך) לא הגיה. גם על פי ההגהה של ליברמן ניתן לגרוס "דתנינן תמן", ואין צורך להגיה "ותני תמן". ועדיין צ"ע.

⁶³³ ראה שתא"י, עמ' 407, סד"ה א"ר ירמיה.

⁶³⁴ ראה שתא"י, עמ' 409, ד"ה פתר לה.

⁶³⁵ ראה שתא"י, סוף עמ' 415, סד"ה ר' לעזר.

⁶³⁶ ראה שתא"י, ריש עמ' 398, ד"ה דתנינן; סוף עמ' 417, ד"ה דתנינן.

⁶³⁷ ראה ירוכ"פ, עמ' 395, ד"ה מסר.

⁶³⁸ ליברמן מוסיף כאן "וההיא", כלומר "וההיא דתנינן תמן" (גליונות הרש"ל, טופס ב'). והוא מפנה לשקלים סוף פ"א. והנוסח שם: "כהיא דתנינן תמן" (מו"ע"ב שו' 38). ואפשר שצריך לגרוס כאן "ותנינן תמן".

⁶³⁹ ראה: מבואות לסה"א, עמ' 253, ד"ה ולר"מ; שתא"י, עמ' 498, ד"ה מאן. אבל גם בכי"א: "דתנינן

תמן" (ועמ' 84 שו' 4).

⁶⁴⁰ ראה שתא"י, סוף עמ' 534, ד"ה והסומא.

⁶⁴¹ ראה שתא"י, עמ' 274, ד"ה א"ר מנא.

⁶⁴² ראה שתא"י, ריש עמ' 575, ד"ה אפ"ל רותחין.

דתנינן (!) תמן... והכא הוא אומר (!) אכן

****דתנינן תמן** (בהקשר)⁶⁴⁴ **ברכות** ג א ש' 14, שם ש' 22, ה ד ש' 46, ו ב ש' 31, שם ש' 61, ז ב ש' 28, ז ד ש' 16, י א ש' 52, יא א ש' 30; **פאה** יו ד ש' 54, כ א ש' 11; **דמאי** כו ב ש' 12; **כלאים** ל א ש' 35; **שביעית** לג א ש' 39; **תרומות** מ ג ש' 17, מז א ש' 45; **מעשר שני** נב ב ש' 37, נד ב ש' 25, נה ד ש' 33; **ערכה** סא ד ש' 8; **שבת** ו ד ש' 34! (צ"ל: תבן תחת תמן)⁶⁴⁵, יד ב ש' 7, יו ג ש' 48, יז ב ש' 34, שם ש' 57; **עירובין** יח ב ש' 46; **פסחים** כח א ש' 23, ל א ש' 50; **יומא** לח ג ש' 19, לח ד ש' 51, לט א ש' 33, מ ב ש' 52, מא א ש' 17, שם ש' 30, שם ש' 64, מא ג ש' 61, מא ד ש' 18, מב ב ש' 51; **שקלים** מו ב ש' 38, מו ג ש' 20, מח א ש' 54, מח ד ש' 50, נ א ש' 1, נ ב ש' 28; **סוכה** נג ד ש' 30, שם ש' 58, נה ב ש' 31, נה ד ש' 45; **ראש השנה** נט א ש' 40; **ביצה** ס ג ש' 12; **תענית** סז ד ש' 30, סט ג ש' 6, שם ש' 24; **מגילה** ע ג ש' 22; **חגיגה** עט א ש' 25, שם ש' 36 (לתמן!), עט ב ש' 61 (צ"ל: הכא תחת תמן?)⁶⁴⁶, עט ג ש' 18, שם ש' 23, שם ש' 28, עט ד ש' 48; **מועד קטן** פ ב ש' 22, שם ש' 55, פג ד ש' 13; **יבמות** ה ד ש' 17, ז ג ש' 41, ז ד ש' 19, ט א ש' 42, ט ב ש' 46, יב ג ש' 54 (דתני!), יג ד ש' 31, יד א ש' 2, שם ש' 19; **כתובות** כה א ש' 5, שם ש' 8, שם ש' 13, שם ש' 57, כז ד ש' 24; **נדרים** לח א ש' 19, לט א ש' 35, שם ש' 36; **גיטין** נ ב ש' 11; **נזיר** נו ג ש' 12; **קידושין** נח ב ש' 29, ס ב ש' 49, סד ב ש' 9, סה ד ש' 9, שם ש' 31; **בבא קמא** ה א ש' 27; **בבא בתרא** יד א ש' 3; **שבועות** לג ב ש' 50; **נידה** נ ד ש' 45 (2x)⁶⁴⁷. ועיין עוד ערך כד תנינן תמן.

דתנינן תמן... ובה (!) הוא אמר אכן ע"ע מחלפה שיטתיה דר': דתנינן תמן... והכא הוא אמר הכין.

דתנינן תמן... והכא אינון אומרין (!) הכין ע"ע מחלפה שיטתון דרבנן: דתנינן תמן... והכא אינון אמרין הכין.

דתנינן תמן... והכא אינון אמרין הכן ע"ע מחלפה שיטתון דרבנן: דתנינן תמן... והכא אינון אמרין הכין.

דתנינן (!) תמן... והכא הוא אומר (!) אכן ע"ע מחלפה שיטתיה דר': דתנינן תמן... והכא הוא אמר הכין.

⁶⁴³ למופעים נוספים של ביטוי זה שנשתבשו ע"ע: דתני; תמן תנינן; תנינן תמן. ולמופעים נוספים מסופקים ראה מה שהערתי בערך "דתנינן" לעירובין כ ע"ד ש' 15 וכד ע"ג ש' 42. ואפשטיין הוסיף עוד מופע בבבא בתרא יד ע"ג ש' 22 על פי המקבילה בכתובות לו ע"ב ש' 9 — ראה מבואות לסה"א, ריש עמ' 280, ד"ה שם פ"ד; וראה עוד שתא"י, עמ' 501, ד"ה תמן. אבל ליברמן לא הגיה כאן — ראה תש"ק, עמ' 66, ס' 98. ואמנם ההגהה אינה בכל"א, עמ' 90 ש' 11. וראה ירושלמי נזיקין, עמ' 197, ש' 11. ולמופע נוסף של ביטוי זה בספר העתים ראה מה שהערתי בערך "דתנינן" לשבת ב ע"ד ש' 51. תרגום: ששינו שם.

⁶⁴⁵ ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 92, ד"ה מן מה דתנינן.

⁶⁴⁶ ראה מה שהערתי בערך "הדא היא דתנינן תמן" על אתר.

⁶⁴⁷ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: דתנינן (בהקשר); תנינן תמן.

דתנינן תמן... והכא הוא אמר הכין ע"ע מחלפה שיטתיה דר': דתנינן תמן... והכא הוא אמר הכין.

דתנינן תמן... וכא הוא אמר הכין ע"ע מחלפה שיטתיה דר': דתנינן תמן... והכא הוא אמר הכין.

דתנינן תמן... וכא הוא אמר הכן ע"ע מחלפה שיטתיה דר': דתנינן תמן... והכא הוא אמר הכין.

דתנינן תמן... ומר ר'... וכא הוא אמר אכן ע"ע מחלפה שיטתיה דר': דתנינן תמן... ומר ר'... וכא הוא אמר אכן.

דתניננה ע"ע תניננה.

דתניננה (!) ר' הושעיה ע"ע אילולי דתניננה ר' הושעיה, הוות צריכה לן (בתמיהה).

דתניננה ע"ע תניננה (= שנה אותה).

דתניננה חזקיה ע"ע אילולי דתניננה חזקיה, מצינו. ועיין עוד ערך תניננה (= הוא שונה אותה).

דתניננה ר' הושעיה ע"ע אילולי דתניננה ר' הושעיה, הוות צריכה לן (בתמיהה). ועיין עוד ערך תניננה (= הוא שונה אותה).

דתניננה ר' חיה ע"ע בגין דתניננה ר' חיה לא ניתנינה, כל שכן ניתנינה (הרישא בתמיהה). ועיין עוד ערך תניננה (= הוא שונה אותה).

דתניננה (!) ואודעיה דלית כן⁶⁴⁸ **עירובין** יח ד שו' 28 (צ"ל: אתניננה)⁶⁴⁹.

דתנן (!) ע"ע דתנינן.

דתנן (!) (בהקשר) ע"ע דתנינן (בהקשר).

דתנן (!) תמן ע"ע דתנינן תמן.

⁶⁴⁸ תרגום (אחרי ההגהה): השנהו (כלומר, שנה לו את המשנה) והודיעו שאין כאן (כלומר, שאינה הלכה). ולמשמעות המאמר הזה לגבי ההגהה של משנתנו ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 245, ד"ה אבל וד"ה וכך; עמ' 262, ד"ה "לית כאן"; ריש עמ' 349, ד"ה רב.

⁶⁴⁹ ההגהה על פי ליברמן, ירוכ"פ, ריש עמ' 227, ד"ה אמר ליה. אבל אפשטיין העתיק ללא הגהה — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 205, ד"ה ירוש' פ"א; שם, ד"ה הירוש' מלמד; עמ' 245, ד"ה אבל; עמ' 262, ד"ה "לית כאן" (כאן העתיק: "דתניננה"!!); ריש עמ' 349, ד"ה רב. ולניתוח צורות דומות ראה מה שהעיתי בריש ערך "לא ניתנייה כן (בתמיהה)".

הא

ה"הד (!) ע"ע הדא היא דכתיב.

הא (= אמר מר)¹ **ברכות** ג א שו' 1, ג ב שו' 35; **פאה** יט א שו' 9 (ו"ל), שם שו' 10 (ו"ל), כ ב שו' 57, שם שו' 62 (אתו!)², כ ג שו' 25 (ו"ל); **דמאי** כג ג שו' 61, כד ג שו' 64, כה ב שו' 26, שם שו' 30; **כלאים** כח ד שו' 52; **שביעית** לד ב שו' 10; **תרומות** מג ד שו' 13 (ו"ל), מד ב שו' 11; **מעשר שני** נו א שו' 46, שם שו' 51; **ערלה** סא ג שו' 14; **שבת** ט א שו' 7 (הא!)³, שם שו' 9, שם שו' 54, שם שו' 64, ט ב שו' 5, שם שו' 10, שם שו' 18, ט ד שו' 10, יב א שו' 13; **עירובין** יט ג שו' 41 (ו"ל); **פסחים** כז ג שו' 52, שם שו' 54, לא ד שו' 18³; **יומא** לח ב שו' 3; **סוכה** נב ב שו' 63 (ו"ל)⁴, נב ג שו' 2 (x2; ל"ג הא!)⁵; **חגיגה** עח א שו' 54, שם שו' 64; **מועד קטן** פ ג שו' 14, שם שו' 42, שם שו' 55; **סוטה** יז ד שו' 50 (ו"ל); **כתובות** כה ד שו' 50 (ו"ל), שם שם (ו"ל); **נדרים** מב ג שו' 17 (ו"ל); **גיטין** נ ב שו' 41 (ו"ל); **נזיר** נא ב שו' 52 (ו"ל)⁶, נב ג שו' 44 (ו"ל); **סנהדרין** כב ד שו' 56, כד ג שו' 36 (ו"ל)⁷;

¹ תרגום: הנה (או: הרי — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 507, סוף הע' 3). המילה "הא" נרשמה בערך זה ובערכים הבאים כשהיא משמשת כמונח. חוץ מזה היא משמשת במשמעותה הרגילה בלשון: הרי, כגון יבמות ו ע"ב שו' 46; ואותם מופעים לא נכללו. באשר לשימושה כאן במשמעות "אמר מר" בבבלי, הרי היא משמשת הן לציטוט מדויק של מה שקדם (כגון פסחים כז ע"ג שו' 52, שם שו' 54; ראה לעיל, שם, שו' 40 וש' 41), הן לסיכום תוכן הדברים שקדמו (כגון: ברכות ג ע"ב שו' 35; פאה כ ע"ג שו' 25; שבת יב ע"א שו' 13; עירובין יט ע"ג שו' 41). ולכן, גם מטעם זה, ההשוואה עם המונח הבבלי "אמר מר" היא רק לשבר את האוזן. וראה עוד קטע עסיס, עמ' 57, הערה לשורה 15, ד"ה הא. וכתב הרז"ף: "וכן לא נמצא בירושלמי **גופא** להדר אדלעיל" (מבוה"י, יח רע"ב; ההדגשה במקור). ויפה אמר. גם השימוש של "הא" כאן הוא כעין "אמר מר", לא כמו "גופא". ובמקום שיש לנו שתי "והא" רצופות (ראה: פאה יט ע"א שו' 9 וש' 10; כתובות כה ע"ד שו' 50) אני מגיה רק את המופע הראשון ל"הא", לפי שהוא הפותח, לא את השני, לפי שהוא נסמך על הראשון. ואמנם בפאה יט ע"א שו' 9-10 הנוסח בכי"ר הוא "הא" הראשון (עמ' 119 שו' 29), "והאמ" בשני (שם, שו' 31; שלא כמו שכתבתי בקטע עסיס הנ"ל, עמ' 58). אבל יתכן שהצורה "והא" השנייה היא באשגרה מן "והא" הרגילה בלשון קושיא, ע"ע והא (בלשון קושיא). וצ"ע.

² ההגהה על פי המקבילה במעשר שני נו ע"א שו' 51 הרשומה להלן בערך.

³ מופע זה מסופק וצ"ע. וליברמן פירש אותו: הא כיצד (בתמיהה) — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 449, סד"ה הא. ושימוש כזה אינו ידוע לי בירושלמי. וצ"ע.

⁴ להגהה ראה אפשטיין, מחקרים, ב, ב, עמ' 824, ד"ה ומה.

⁵ המופע הזה נקוד בכי"ל (עמ' 556 שו' 24) לשם מחיקה, ונכנס לד"י בטעות על ידי הסדר, ועיי"ש.

⁶ פירשתי כאן על פי הק"ע, ועל פי זה הגהתי. וכן הגיה בשתא"י, ריש עמ' 429, ד"ה והא. אבל ליברמן מגיה: "והוא", ומפרש: "כלומר, רבי" (גלינות הרש"ל, טופס ב'). וצ"ע.

⁷ להגהה ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 259, הע' 2.

הא (= אמר מר) (המשך) **שבועות** לב ד שו' 46, לג ד שו' 28 (ו-י); **עבודה זרה** מד ד שו' 61 (ו-י); **הוריות** מה ד שו' 51 (ו-י); **נדה** מט ב שו' 31 (ו-י)⁸.

הא (= הרי או הוי; בניחותא)⁹ **ברכות** יב א שו' 35, יג ד שו' 40, יד א שו' 56; **דמאי** כב ד שו' 59, כה ב שו' 11; **כלאים** כז א שו' 48, כז ב שו' 23, כט ב שו' 36 (ל"ג)¹⁰; **תרומות** מד ב שו' 15, מח ב שו' 38 (ו-י); **ביכורים** סה א שו' 249, סה ד שו' 13; **שבת** ח א שו' 26; **עירובין** כ ב שו' 20, שם שו' 21; **פסחים** לד ב שו' 63; **תענית** סד א שו' 137 (ל"ג)¹¹; **מגילה** ע א שו' 27; **יבמות** ו ב שו' 46 (3x), ח ג שו' 54; **כתובות** כה ב שו' 12, כה ד שו' 14, לא ג שו' 1250, לד א שו' 23; **גיטין** מט א שו' 126¹²; **קידושין** סא א שו' 14¹⁴, סב ד שו' 10; **סנהדרין** כ ב שו' 9, כח א שו' 40; **עבודה זרה** מ ב שו' 15¹⁶.

הא (= הרי; בלשון קושיא) **ברכות** ג ד שו' 16¹⁴, ד ג שו' 52, ז ד שו' 14 (צ"ל: והא)¹⁷; **פאה** יט א שו' 18³¹; **ערלה** סא ב שו' 14; **שבת** ד ג שו' 22; **יומא** מה א שו' 35; **סוכה** נה ג שו' 28; **ראש השנה** נו ג שו' 26; **יבמות** י א שו' 41, שם שו' 44, טו ג שו' 19; **כתובות** לא ג שו' 55; **גיטין** מג ד שו' 2; **נזיר** נה ג שו' 33; **קידושין** סב ד שו' 14; **עבודה זרה** מג א שו' 19⁶. ועיין עוד ערך: הא (!) ר' אמר דכוותי; הא ר' פליג עלך, והא מתניתא פליגא

⁸ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: הוי; והאמר ר'.

⁹ המילה "הא" מצויה גם בבביותות בהוראת "הוי" להצעת מסקנה — ראה, למשל: יומא לט ע"ב שו' 3, מב ע"א שו' 15, מב ע"ד שו' 1. וכן היא נמצאת במשנה — ראה, למשל: "ככל מצותך אשר צויתני. הא אם הקדים מעשר שני לראשון אינו יכול להתודות" (מעשר שני פ"ה מ"י), "לא אכלתי באוני ממנו הא אם אכלו באינה אינו יכול להתודות" (שם, מ"א), "ואומר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם הא כל היושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה" (מכות פ"ג מ"ז).

¹⁰ ההגהה על פי המקבילה בעירובין יט ע"ג שו' 21. ו"הא" כאן היא באשגרה מלקמן שו' 37, ע"ש.

¹¹ ראה הסגנון בערך "מן מה דאמר ר'... הדא אמרה..."

¹² המופע הזה נמחק על ידי ליברמן (גליונות הרש"ל, טופס א' וב').

¹³ המופע הזה הוא לשונו של רב נחמן בר יעקב במעשה שהיה.

¹⁴ "הא" ליתא במקבילה בתוספתא ערכין, פ"ד ה"ד, עמ' 547 שו' 4 (ראה ההקבלה אצל כ"ץ, א, עמ' 153). ולכן מסתבר שהיא תוספת של התלמוד. אבל הביטוי "אם... ואם לאו..." שבהמשך ישנו שם בתוספתא.

¹⁵ למופע נוסף מסופק ע"ע והא תנינן. וראה עוד מה שהערתני בערך "הא... לא" לשביעית לח ע"ב שו' 14-15; ובערך "היא?" לפאה יז ע"א שו' 35. וראה מה שהערתני בסוף ערך "מהו ש-".

¹⁶ היה נראה לי להגיה כאן "והא", אלא שכן הוא גם בכ"י, עמ' 49א שו' 28.

¹⁷ ההגהה על פי המקבילה בתענית סז ע"ד שו' 18. ובכ"י: "והרי" (עמ' 68א שו' 37).

¹⁸ עיין: אהבת ציון, פה ע"א, ד"ה ה"ג הא אם; תוכפ"ש, פאה, עמ' 172, שו' 55.

¹⁹ המופע הזה צריך עיון מבחינת הגירסא והפירוש. ושתא"י (ריש עמ' 568, ד"ה מה כמאן) מוחק אותו. ולמופעים נוספים מסופקים ע"ע: דר' (!); דר' אמר (!). וראה עוד מה שהערתני בערך "הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה)" לברכות ה ע"ב שו' 56, ליבמות יא ע"ב שו' 11 ולסוטה כא ע"א שו' 38; ובערך "הרי (בניחותא)" לפסחים לו ע"ב שו' 8. ובמועד קטן פ ע"א שו' 31: "דרבי מאיר אמר", והגיה ליברמן: "הר" = הא ר" (תוכפ"ש, מועד [קטן], עמ' 1225, ד"ה וכתב). ולפי דבריו, יש לנו כאן מופע נוסף של "הא" זו. וישנו מופע נוסף בכ"י עמ' 79 שו' 15, וליתיה בד"ו בבבא בתרא יד ע"ב שו' 44. וראה הפירוש בירושלמי נזיקין, עמ' 176, שו' 15-16.

הא** (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה)

הא (= הר; בלשון קושיא) (המשך) על תריכו; והא (בלשון קושיא); והא אנן חמי; והא מתניתא מסייעא לר' עד והא מתניתא פליגא על ר'; והא ר' אמר עד והא תנית; והאמר (!) בשם ר'; והאמר ר'; והכתיב.

הא (= הר; בתמיהה) **יבמות** ט ג ש' 65; **קידושין** סד ג ש' 40, סה ג ש' 43.

הא** (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה)²⁰ **ברכות** ג ב ש' 27, שם ש' 30, ג ג ש' 2149, שם ש' 52, ד ב ש' 53, שם ש' 56, ה א ש' 46, ה ב ש' 2256, ו ב ש' 50, ז ג ש' 37, ח ג ש' 30, שם ש' 54, י א ש' 22, שם ש' 27, יא א ש' 30, יב ג ש' 33, יד א ש' 61; **פאה** יו ב ש' 50, יו ג ש' 44, שם שם (אף);²³ יו ד ש' 2427, שם ש' 30, יח ב ש' 25, יט ד ש' 9, שם ש' 10, כ א ש' 2533, כ ב ש' 56, כא א ש' 38; **דמאי** כא ג ש' 20, שם ש' 43, כא ד ש' 18, כב א ש' 46, שם ש' 48, כב ב ש' 13, כב ג ש' 20, כב ד ש' 57, כג ד ש' 46, כד א ש' 40, כד ד ש' 41, כה א ש' 51, כה ב ש' 16, כה ד ש' 3, כו ג ש' 3, שם ש' 6; **כלאים** כו ד ש' 32, כז א ש' 46, כז ד ש' 10, שם ש' 12, כח א ש' 9, שם ש' 29, שם ש' 49, כח ג ש' 48, שם ש' 56, שם ש' 58, שם ש' 59, כח ד ש' 14, כט ב ש' 18, שם ש' 51, ל ד ש' 25, לא ב ש' 41, שם ש' 55, לא ד ש' 52, לב ד ש' 17, שם ש' 19, שם ש' 21; **שביעית** לג ד ש' 48, שם ש' 63, לד ג ש' 12, שם ש' 16 (2x), לד ד ש' 32, לה ב ש' 36 (הוא!);²⁶ שם ש' 64,

²⁰ המאפיין "הא" זו היותה מציעה דברים המשתמעים מתוך מה שקדם, כעניין "מכלל הן אתה שומע לאו". והרי לך דוגמאות לשימושים השונים שלה: בניחותא — כגון: ברכות י ע"א ש' 27; פאה יח ע"ב ש' 25; תרומות מד ע"ד ש' 12; בלשון בעיא — ראה: שביעית לח ע"ב ש' 48; תענית סו ע"ד ש' 14; בלשון קושיא — כגון: דמאי כא ע"ג ש' 20; ראש השנה נט ע"ב ש' 32; ובתמיהה — כגון: ברכות ג ע"ג ש' 52; שבת ה ע"ב ש' 12; סוטה יו ע"ג ש' 25. ועל החוקר "הא" זו לחלק את שאר המופעים שלה לשימושים אלה.

²¹ ראה גינצבורג, פירושים, א, מבוא, עמ' עא, ד"ה פרק א'.

²² רשמתי כאן על פי שיטת גינצבורג (פירושים, א, מבוא, סוף עמ' כה, ד"ה פרק ב'), המפרש את המופע הזה כ"אבל" ובתמיהה. אבל אפשטיין מפרש אותו: והרי (בלשון קושיא), לפי שהוא מגיה בלשון המאמר, על פי כ"ל: "הא בני חורים אחרים <אין> מקבלין תנחומין עליהן" — ראה: מבוא לנוה"מ, עמ' 443, ד"ה אלא; מבואות לסה"א, עמ' 350, הע' 63.

²³ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 600, ד"ה מה שאין כן. וכן הוא לנכון בכ"ר, עמ' 108א ש' 25.

²⁴ כללתי מופע זה כאן על פי המפרשים. ולדעתי, יש לצרף "הא" זו למילה "גדר" שאחריה, כלומר הגדר. ויש כאן בעיא: "הגדר מחובר ואינו מחובר". פירוש: הגדר מחוור או אינו מחוור; כלומר, מפסיק מדאורייתא או לאו. והציעו שתי קושיות, אחת על הצד הראשון: "אין תימר מחובר אפי' שער כותש (לא) מפסיק דתנינן [צריך לומר: ותנינן] וכו' (ש' 27), ואחת על הצד השני: "אין תימר [אינו] מחובר (הוא) אפילו מצד אח' [לא] מפסיק דתני [צריך לומר: ותני] וכו' (ש' 29); כמו שהגיה במקצתן במהד' לונץ, יד ע"ב ש' 3 ואילך. ולא נפשטה.

²⁵ עיינן: אהבת ציון, פה ע"א, ד"ה עליה; תוכפ"ש, פאה, עמ' 172, ש' 55. ובכ"ר (עמ' 124א ש' 6) ליתא.

²⁶ ההגהה "הא" מתאשרת על ידי נוסח הרש"ס (ס ע"א ש' 9). אבל אפשטיין גורס (ועל פי כ"ר, עמ' 195א ש' 2) גם "הא" וגם "הוא" (מבוא לנוה"מ, עמ' 58, ס' א, ד"ה ירוש'; וראה שם, הע' 7).

***הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה) (המשך)

*****הא** (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה) (המשך) לו ד
ש' 33, לח א ש' 16, לח ב ש' 48, לט א ש' 38, לט ב ש' 33, שם ש' 35; **תרומו** מ
א ש' 45, מ ב ש' 64, מ ג ש' 3, מא א ש' 27, מא ד ש' 16, שם ש' 17, שם ש' 33,
מב א ש' 20, שם ש' 51, מב ד ש' 38, מג א ש' 25, מג ב ש' 55, מד א ש' 38, מד ד
ש' 12, מו א ש' 39, מז ב ש' 31, שם ש' 40, מז ד ש' 7, מח א ש' 39; **מעשרות** מח
ד ש' 13, נ ג ש' 2, שם ש' 4, נא ג ש' 1, שם ש' 49, נא ד ש' 11, שם ש' 18, נב א
ש' 15, שם ש' 42, שם ש' 47; **מעשר שני** נב ג ש' 31 (השוחט! וצ"ל: השחוט [=] הא
שחוט)²⁷, נג א ש' 16, נג ב ש' 17, נד ב ש' 5, שם ש' 23, נד ד ש' 5, נו א ש' 45;
חלה נז ג ש' 2, שם ש' 44, נח א ש' 27, נט ד ש' 21; **ערלה** סא א ש' 54, סא ב
ש' 38, סב ג ש' 34, שם ש' 37, סב ד ש' 48, סג ב ש' 16, שם ש' 41 (2x), שם ש' 55,
שם ש' 28⁵⁸; **ביכורים** סד ב ש' 19, שם ש' 30 (הוא!);²⁹ שם ש' 57, סד ד ש' 23, סה
ג ש' 4 (אף!);³⁰ **שבת** ב ג ש' 35, שם ש' 42, שם ש' 53, ב ד ש' 54, ג ב ש' 14, שם
ש' 16, שם ש' 23, שם ש' 27, שם ש' 47, ג ג ש' 1, ג ד ש' 44, שם ש' 50, ד ד ש' 28,
ה ב ש' 12, ו ד ש' 16, ז ד ש' 8, שם ש' 32, ח א ש' 57, ח ב ש' 24! (אשגרה);³¹ שם
ש' 28, ח ג ש' 23, ט א ש' 7 (הא₂), שם ש' 10, ט ב ש' 2, שם ש' 6 (הדה!);³² ט ג
ש' 46, שם ש' 48, ט ד ש' 29, שם ש' 47, יא א ש' 59, יא ב ש' 15, שם ש' 16, יב
ב ש' 20, יב ד ש' 46, יג ד ש' 40, יד א ש' 46, שם ש' 33⁴⁸, יד ג ש' 9, שם ש' 55,
יז ג ש' 50; **עירובין** יח ב ש' 49, יח ג ש' 56, יט ג ש' 37, שם ש' 40, כ א ש' 38, שם
ש' 39, כ ב ש' 34, כא א ש' 23, כא ד ש' 15, כב א ש' 38, שם ש' 40, כב ד ש' 28
(ההדיוט [=] הא הדיוט)³⁴, כג ג ש' 43, כג ד ש' 1 (אף!);³⁵ כד ג ש' 3, שם ש' 5, כה
ד ש' 22 (הוא!);³⁶ **פסחים** כז ב ש' 29, כח ג ש' 53, כח ד ש' 31, כט ב ש' 54, כט ד

27 ההגהה והפירוש על פי אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 74, ד"ה ירוש' שם; שם, הע' 2. וראה עוד
אהצ"י, עמ' 162, ד"ה השוחט.

28 הרש"ס גורס כאן: "היא... היא" (וע"א ש' 5). וראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 495, הע' 18. ואולי
אינה גירסא אלא תיקונו של הרב. ויש אולי להפוך ולגרוס בירושלמי שם: "בכלאי זרעים. הא בכלאי
הכרם מותר". כלומר, מותר מדבר תורה, ואסור מדברי סופרים (כשיטתו של ר' יוחנן שם, ש' 41; שהרי
הברייתא משווה דין כלאים בחו"ל לכלאים בארץ, עי"ש. ועיין תוכפ"ש, כלאים, עמ' 621, ש' 64-65. וצ"ע.

29 להגהה ראה נוסח הרש"ס, יז ע"ב ש' 4.

30 להגהה ראה נוסח הרש"ס, מג ע"ב ש' 12.

31 ראה ירוכ"פ, עמ' 107, ד"ה הא שאר.

32 להגהה ראה ירוכ"פ, עמ' 123, ד"ה הדה.

33 עיין ליברמן, ירוכ"פ, סוף עמ' 179, ד"ה אמר ר' חנינא. ואולם אפשטיין מוחק את המופע הזה,
וכן את המופע המקביל לו שבביצה סא ע"ד ש' 49 הרשום להלן בְּעֶרְךָ — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1113,
ד"ה אבל הירוש' שם, הע' 1. וכן נראה עיקר.

34 הפירוש על פי אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 74, הע' 2; עמ' 512, הע' 3; ליברמן, ירוכ"פ, ריש
עמ' 300, ד"ה אין מודדין.

35 ההגהה "הא" שלי. וצ"ע.

36 להגהה עיין בפ"מ, נח סע"א, ד"ה מתניתא.

***הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה) (המשך)

*****הא** (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה) (המשך) ש' 54, ל א ש' 35, לא א ש' 59, לא ב ש' 7, לג ב ש' 22, שם ש' 40, לג ד ש' 27, לד ב ש' 23, לה א ש' 25, שם ש' 26, לה ב ש' 15, לז א ש' 22; **יומא** לט ג ש' 62, שם ש' 64, מב ד ש' 6, מג א ש' 14, מה ב ש' 57; **שקלים** מו א ש' 56, מו ב ש' 4, מז ג ש' 26, נא א ש' 33, נא ב ש' 34; **סוכה** נב א ש' 58, נב ב ש' 13, שם ש' 37, שם ש' 39, שם ש' 64, נב ג ש' 3, שם ש' 32, נב ד ש' 29, נג א ש' 35, נה א ש' 27; **ראש השנה** נט א ש' 13, שם ש' 16, נט ב ש' 32; **ביצה** ס ב ש' 9, ס ג ש' 34, שם ש' 45, ס ד ש' 19, שם ש' 28, סא א ש' 14, סא ד ש' 47, שם ש' 3749, סב א ש' 53, שם ש' 56, שם ש' 60 (2x), סב ד ש' 55, סג א ש' 52, שם ש' 56; **תענית** סד ד ש' 26, סה ד ש' 55, שם ש' 58, סו ד ש' 14, שם ש' 35 (ו-ו³⁸), סח ב ש' 25, סט ב ש' 45; **מגילה** ע א ש' 32, ע ב ש' 61, עא א ש' 39, שם ש' 63, עא ג ש' 6, עא ד ש' 38, עב ד ש' 49, עה ב ש' 60; **חגיגה** עט ב ש' 36; **מועד קטן** פ א ש' 45, פ ג ש' 60, פא א ש' 52, פא ב ש' 23, פא ג ש' 31, שם ש' 34, פב ב ש' 48; **יבמות** ב ד ש' 60, שם ש' 62, ג ב ש' 4, ג ג ש' 33, ה ד ש' 62, ו ג ש' 22, שם ש' 24, ו ד ש' 14, ז ג ש' 40, ח ד ש' 45, ט ד ש' 2, י א ש' 40, י ד ש' 10, יא א ש' 22, יא ב ש' 3911, יב א ש' 8, טו א ש' 27, טו ב ש' 35, טו ג ש' 18; **סוטה** יו ג ש' 25, שם ש' 36, כ א ש' 43, שם ש' 45, שם ש' 50, כא א ש' 36, שם ש' 3840, שם ש' 40, שם ש' 4241; **כתובות** כד ד ש' 25, שם ש' 53, שם ש' 58, כה ג ש' 3, כו ב ש' 2 (ו-ו⁴²), כז ג ש' 10, כח ג ש' 26, כח ד ש' 19, שם ש' 21, כט ב ש' 13, ל א ש' 63, לג ד ש' 5, לד ב ש' 7, לה ד ש' 49, שם ש' 52, שם ש' 56; **נדרים** לו ד ש' 63, לז א ש' 4311, שם ש' 3844, לז ב ש' 39, שם ש' 57 (2x), שם ש' 59, לז ד ש' 10, לח א ש' 456, שם ש' 8, לח ג ש' 9, שם

37 ראה מה שהערתי לעיל, לשבת יד ע"א ש' 48.

38 ההגהה "הא" של. ועיין במפרשים שם.

39 המופע הזה נרשם כאן כשיטת אפשטיין (מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 635, ד"ה ז"א שהתוס'). אבל לשיטת ליברמן הוא שייך לערך "הא (= הרן; בלשון קושיא)" — ראה תוכפ"ש, יבמות, עמ' 119, ד"ה ברם; שם, הע' 56, הע' 57 והע' 58. ועדיין צ"ע.

40 לגירסא ולפירוש כאן ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 152, ד"ה כיוצא. אבל ליברמן מפרש "הא" זאת כ"הרי" בלשון קושיא (גליונות הרש"ל, טופס א' וב'). והוא הדין למופע הבא להלן ש' 42 (בגליונות הרש"ל, בטופס ב' בלבד). וצ"ע.

41 ראה מה שכתבתי בהערה הקודמת.

42 להגהה ראה ק"ע, ט ע"ב, ד"ה הא אם. ועיין פ"מ, שם, ד"ה ובעי הש"ס.

43 המופע סומן בסימן קריאה על ידי אפשטיין. כלומר, דלא גרסינן ליה — ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 623, ריש ד"ה אבל. וטעמו הוא שהירושלמי בא לפרש את המשנה ולא לדייק ממנה דיוקים, וכמו שפירשו המפרשים שם. ולדעתו, הוא בא באשגרה מהמופע הבא — ראה שם, סד"ה כלומר. אבל עיין תוכפ"ש, נדרים, ריש עמ' 400, ד"ה ובמשנתנו. וצ"ע.

44 על "הא" זו ראה מה שכתב אפשטיין, סוף ד"ה אבל הנ"ל (בהערה הקודמת).

45 לגירסא ולפירוש הסוגיא כאן, ובמקבילה בשבועות לד ע"ד ש' 57, ראה תוכפ"ש, נדרים, ריש עמ' 415; עמ' 418, ד"ה ובירושלמי.

הא** (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה) (המשך)

הא** (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה) (המשך) שו' 42, לח ד שו' 44, לט א שו' 39, לט ב שו' 7, לט ד שו' 3, שם שו' 6, מ ב שו' 55, מ ג שו' 2, מ ד שו' 16, שם שו' 38, מב ג שו' 53, מב ד שו' 36, שם שו' 44; **גיטין** מד ג שו' 7, מה א שו' 38, מו ב שו' 10, מט ג שו' 48; **נזיר** נא ב שו' 46⁶¹, נב ג שו' 31, נג ב שו' 16, שם שו' 24, נג ג שו' 11, נה ב שו' 1, נה ג שו' 3, נז ב שו' 28, שם שו' 29, שם שו' 30, נח א שו' 15; **קידושין** נח ג שו' 35⁴⁷, נח ד שו' 50, ס ד שו' 26, סא ד שו' 58, סב ד שו' 42, סג א שו' 28, שם שו' 30, סד ב שו' 2, סה א שו' 59, סה ג שו' 20; **בבא קמא** ג ג שו' 30, שם שו' 59, ד ג שו' 11, שם שו' 14, שם שו' 38, ד ד שו' 38, שם שו' 58, ז ב שו' 35; **בבא מציעא** ח א שו' 23, שם שו' 42, שם שו' 45, ט ג שו' 29, י ד שו' 2; **בבא בתרא** יו א שו' 3 (א2); **סנהדרין** כב ב שו' 18, כג ב שו' 16, שם שו' 19, כד ג שו' 53, כד ד שו' 8 (ו1); שם שו' 30, כו ב שו' 53, כז א שו' 34, כז ג שו' 43; **מכות** לא ד שו' 11; **שבועות** לד ב שו' 58, לד ג שו' 62, לד ד שו' 13, שם שו' 49⁵⁷, שם שו' 59, לה ג שו' 59, לה ד שו' 39, שם שו' 41, שם שו' 58, לו ב שו' 36, שם שו' 46, לז ג שו' 39, לח א שו' 48; **עבודה זרה** לט ג שו' 56, לט ד שו' 38, מא שו' 26, מא ב שו' 17, מא ג שו' 9, מב א שו' 18, מד א שו' 12, שם שו' 16, מד ד שו' 25; **הוריות** מו ב שו' 6 (צ"ל: אר) 50, שם שו' 7, מו ד שו' 49, שם שו' 50; **נידה** מט ג שו' 46, נ א שו' 56, שם שו' 57, נ ב שו' 1, נ ג שו' 28⁵¹. וע"ע הא... לא.

הא (?) דמאי כג א שו' 13⁵²; **עבודה זרה** מא ג שו' 1 (צ"ל: היא) 53, שם שו' 2 (צ"ל: היא?).

⁴⁶ ראה תוכפ"ש, נזירות, עמ' 510, שו' 21-22; עמ' 537, הע' 33.

⁴⁷ פירש הרמב"ן: בתמיהה — ראה חידושי הרמב"ן, קידושין, נח ע"א, ד"ה וביירושלמי בפ"ק. וציון לו כ"ץ, ג, סוף עמ' 7.

⁴⁸ להגהה ראה המקבילה בשבת ט ע"ד שו' 47 הרשומה לעיל בְּעֶרְךְ.

⁴⁹ ראה מה שהערתי לעיל, לנדרים לח ע"א שו' 6.

⁵⁰ ראה ספרא, חובה, פרש"י ד"ה ה"ז, יט ע"ב. וכן הגיה בשתיקה בפ"מ, ז ע"א, ה"ז, ד"ה חטאו ששה.

נמצא שיש לנו כאן עניין עם ביטוי תנאי.

⁵¹ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: הדא; הדא (!) קדמיתא אמרה. ויש להוסיף עוד שני מופעים על פי כ"ל: הראשון שייך לדמאי כא ע"ג שו' 18 — ראה מבואות לסה"א, עמ' 393, הע' 5; והשני שייך למעשרות מט ע"א שו' 7 — ראה מבואות לסה"א, ריש עמ' 461, [מט ע"א], שו' 7; ולא גרסינן ליה, וליתיה בנוסח הרש"ס; ט ע"ב שו' 3; וראה עוד אהצו"י, עמ' 96, ד"ה ר' חנינא ווציין לו אפשטיין שם, הע' 16. ויש להוסיף עוד מופע בבבא קמא ג ע"א שו' 30, על פי כ"א, עמ' 2 שו' 24; ומופע שני שם, ו ע"ד שו' 33, על פי כ"א, עמ' 34 שו' 17 — ראה שם, עמ' 124, שו' 17; ומופע שלישי בבבא מציעא ט ע"ד שו' 31, על פי כ"א, עמ' 57 שו' 64; וראה שם, עמ' 152, שו' 64 וּכְפֹל בְּכִ"א במקבילה להלן בבא בתרא עמ' 94 שו' 50; ומופע רביעי שם, י ע"א שו' 56, על פי כ"א, עמ' 59 שו' 15; וראה שם, מבוא (של ליברמן), סוף עמ' כט, ד"ה פ"ה ה"א ואילך; ומופע חמישי בבבא בתרא יד ע"ד שו' 15, על פי כ"א, עמ' 92 שו' 59; וראה שם, עמ' 201, שו' 58-59.

⁵² הגירסא מסופקת. וליברמן מגיה על פי הגר"א "תא קמן" תחת "הא קטן" (גליונות הרש"ל, טופס א' וב'). וצע"ג.

⁵³ להצעת התיקון כאן ולהלן שו' 2, ראה כתובות כט ע"ד שו' 16: "היא בתחילה היא בסוף", ופירוש הק"ע שם, לג ע"ב, ד"ה לא בעל, ומה שהערתי להלן, בסוף ערך "היא... היא...". וצ"ע.

הא (!) דמאי כב ג שו' 7 וכינני; ל"ג או צ"ל: הכינני⁵⁴, כו א שו' 39 (צ"ל: היו)⁵⁵; **כלאים** לא ג שו' 59 (צ"ל: תני);⁵⁶ **תרומות** מב ד שו' 34 (שמעית+ וצ"ל: שמעיתה)⁵⁷, מז ב שו' 64 (צ"ל: הוא [= הוה])⁵⁸; **יבמות** ד ג שו' 44 (צ"ל: היתה)⁵⁹; **כתובות** לא ג שו' 53 (צ"ל: הוא)⁶⁰. וע"ע: הא...לא; הדא.

הא (!) ...הא (!) ... ע"ע היא... היא...

הא... לא⁶¹ ברכות ד ד שו' 30, י ג שו' 64, יא א שו' 37; **פאה** יז ד שו' 42-43, יח ב שו' 64, יט ג שו' 44; **דמאי** כא ד שו' 43, כב ב שו' 15, כד ג שו' 3-4, שם שו' 13-14, כו א שו' 36, כז ג שו' 29; **כלאים** כז א שו' 34, שם שו' 36-37, כז ב שו' 29, כח א שו' 35, שם שו' 61, כט ב שו' 37, ל א שו' 28, לב ד שו' 35; **שביעית** לו א שו' 35-36, לח ב שו' 14-15?⁶², לט א שו' 4; **תרומות** מ ג שו' 20, מ ד שו' 10, מא א שו' 15, מב ב שו' 59, מג א שו' 46-47, מג ב שו' 56 - מג ג שו' 1, מו ד שו' 38, מז ב שו' 3; **מעשרות** מט ב שו' 6, מט ד שו' 3, שם שו' 8, נ ג שו' 60-61, נא ב שו' 23, נב א שו' 6, שם שו' 45-46; **מעשר שני** נג א שו' 12, נג ג שו' 46, נד א שו' 58, נו ב שו' 11, נו ג שו' 21; **חלה** נח ג שו' 26, נט ד שו' 58-59; **ערלה** סא א שו' 23; **ביכורים** סג ג שו' 45, סד א שו' 10, שם שו' 55, סד ב שו' 56; **שבת** ג א שו' 16, ד ב שו' 7, ה ג שו' 39, ו א שו' 58, ו ב שו' 2, שם שו' 4, שם שו' 53, יא ג שו' 8, יא ד שו' 43, יג ג שו' 62, יד א שו' 50, טו ג שו' 58.

⁵⁴ כלומר, כך היא — ראה מה שהערתי בערך "אלא כיני" על אתר.

⁵⁵ ראה מבואות לסה"א, עמ' 405, הע' 4. וראה עוד אהצו"י, סוף עמ' 128, ד"ה דתנינן.

⁵⁶ המופע הוא מוקשה, לכאורה. אבל איתיה בר"ש למשנתנו (פ"ח סוף מ"ו, ד"ה ירושלמי. ובמהד' לונץ (מא ע"ב שו' 16) מגיה "הדין דאמר" תחת "הא". וכן הגיה הרש"ל בגליונותיו (טופס א') על פי "הרש"ס ועוד" (כלומר, מקורות נוספים שלא פירש אותם). ודוחק. ואני הגהתי "תני" על פי גירסת הא"ז — ראה לונץ, שם, ציון יג. אבל יתכן שהדברים נשנו בתחילה לעיל על פ"א מ"ו שלא מנתה את השור ושור הבר בכלל בעלי החיים הדומים שהם כלאים (וכסגנון זה לעיל, שם, כז ע"א שו' 46, עיי"ש), והועבר הקטע משם לכאן, ונשתתיר רק כאן, במקומו המשני, כמצוי במקבילות. ולפי זה, יהיה פירוש "הא" — אבל. אחרי שכתבתי מצאתי שכבר קדמני בפירוש זה של הסוגיא ר' ישראל חיים דייכעש, נתיבות ירושלים, בבא קמא, ווילנא תר"מ, לג ע"א, ד"ה לכן.

⁵⁷ כלומר, שמעתי אותה — ראה נוסח הרש"ס, סב ע"ב שו' 16. וראה עוד שתא"י, עמ' 88, סד"ה

א"ר לעזר.

⁵⁸ ראה כי"ר, עמ' 245 שו' 10 (ושם: "הוה").

⁵⁹ ראה שתא"י, ריש עמ' 345, ד"ה היה [עמ' 344]. וההגהה "היה" בהמשך אינה שלו כמו שיוצא מלשון הדיבור המתחיל, שכבר בדפוס קרוטושין הגיהו: "הי" (שם, שו' 54). ואני תיקנתי את הלשון ל"היתה", לפי שמדובר בלשון נקבה. וכן הוא בקטע זוסמן, עמ' 84 שו' 6.

⁶⁰ ההגהה על פי המקבילה בקידושין סב ע"ד שו' 12.

⁶¹ תרגום: אבל... לא.

⁶² הספק שלי כאן הוא ספק בפיסוק (כלומר, אם לקרוא "הא... לא", או "הא" לחוד ו"לא" לחוד, ראה להלן) ובפירוש. וליברמן מפרש "הא" = "הרי" (גליונות הרש"ל, טופס ב'), כלומר, בניחותא. ולפי דבריו, "לא" אינה קשורה ל"הא", ומופע זה אינו שייך לערך הזה. יתר על כן, יתכן שדרשה זו אינה אלא ברייתא — עיין פליקס, מסכת שביעית, ב, עמ' 192, ביאור, שו' 7. וצ"ע.

הא... לא (המשך) יו א ש' 60; **עירובין** יח ב ש' 42, יט ב ש' 45, יט ג ש' 7, שם ש' 22, כב א ש' 41, שם ש' 42; **פסחים** כז ב ש' 64, כט ד ש' 35, שם ש' 44, לג ב ש' 39-40, לה ג ש' 18, לו א ש' 55⁶³; **יומא** מ ג ש' 55; **שקלים** מו א ש' 13, מו ב ש' 8; **סוכה** נב א ש' 43, נד ג ש' 22-23; **ראש השנה** נח ב ש' 60, נח ג ש' 34, שם ש' 42, נח ד ש' 35, נט ב ש' 31; **ביצה** סא ב ש' 50, סא ד ש' 52; **מגילה** עא א ש' 15, עג ב ש' 43-44; **חגיגה** עח ד ש' 47, שם ש' 50, שם ש' 55, עט ב ש' 33, שם ש' 41, שם ש' 64, עט ג ש' 6-7, שם ש' 38; **מועד קטן** פא א ש' 12, פא ב ש' 22-23, פב א ש' 53, שם ש' 56, פב ב ש' 21, פג א ש' 26 (א2), שם ש' 37; **יבמות** ד ב ש' 14, ה ב ש' 47, ה ג ש' 21, שם ש' 22 (א2), י ב ש' 18, יד א ש' 32, שם ש' 42; **סוטה** יו ג ש' 31; **כתובות** כה ג ש' 18-19, כו ד ש' 29-30, כז א ש' 2, שם ש' 6, כח ד ש' 46, לב א ש' 48, לב ב ש' 2, לב ד ש' 10, לד ב ש' 12-13, שם ש' 30, שם ש' 40⁶⁴, לד ד ש' 6; **נדרים** לו ב ש' 15, שם ש' 19, שם ש' 33-34, שם ש' 51, לח א ש' 35, לח ד ש' 53-54⁶⁵, לט ג ש' 54, לט ד ש' 39, מד ש' 39, מב א ש' 48; **גיטין** מג ב ש' 7, מג ד ש' 60, מד ב ש' 46-47, מה א ש' 12, שם ש' 35, מה ד ש' 16, מז ג ש' 19-20, מט ד ש' 7-8, נ א ש' 48; **נזיר** נב א ש' 28, נב ד ש' 4, נו ב ש' 21, שם ש' 21-22 (ור: תחת הא)⁶⁶; **קידושין** נט א ש' 34, ס א ש' 4, סה ד ש' 13-14⁶⁷; **בבא קמא** ג ב ש' 23; **בבא מציעא** י ב ש' 19; **סנהדרין** כא א ש' 7, שם ש' 7-8, שם ש' 17, כו א ש' 53; **שבועות** לג ד ש' 39-40, שם ש' 40; **עבודה זרה** מב ד ש' 16-17, שם ש' 17, מג ב ש' 10 (לא ליל)⁶⁸, מג ד ש' 29-30, מד ד ש' 50; **הוריות** מו א ש' 43, מח ג ש' 50⁶⁹.

הא... לא (בתמיהה)⁷⁰ **מעשרות** מט א ש' 46-47⁷¹; **ערלה** סג ב ש' 72⁷²; **שבת** ה ב ש' 14, שם ש' 16, טו א ש' 41-42; **פסחים** ל א ש' 31-32⁷³, לד ד ש' 31; **סוכה** נג ד

⁶³ ראה ירוכ"פ, מהדו"ח, סוף עמ' 573, הערה לעמ' 515. וראה עוד להלן, ריש עמ' 574, בשני הדיבורים הראשונים.

⁶⁴ הגירסא, הפירוש וההנגנה כאן צ"ע.

⁶⁵ יתכן שיש לתקן כאן את הגירסא, ושההנגנה היא בתמיהה. וצ"ע.

⁶⁶ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 441, ד"ה מ"ד.

⁶⁷ במקבילה ביבמות ט ע"ב ש' 26-27: "הא... לא בדא". וכן הגיה כאן כ"ץ על פי חידושי הרשב"א,

יבמות, עו ע"ב, עמ' תטו, ד"ה אמר ליה [עמ' תיד] — ראה כ"ץ, ג, עמ' 159-160.

⁶⁸ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'.

⁶⁹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע הא... לא בדא. ולמופעים נוספים מסופקים ראה מה שהערת בדרך "הא... לא (בתמיהה)" לערלה סג ע"ב ש' 3 ולכתובות ל ע"א ש' 29-30. וראה עוד מה שהערת בדרך "לא כל שכן (בתמיהה)" למעשר שני נד ע"ג ש' 5. ובכלאים כז ע"ד ש' 5 הגירסא בד"ו: "לא"; אבל בר"ש כלאים, פ"ב מ"א, [ד"ה ירושלמי (ואחרון)]: "הא... לא" (ואחצו", ריש עמ' 17, ד"ה שני). ויאותר. ולפי זה, יש להוסיף מופע זה על אלה שבד"ו.

⁷⁰ תרגום: אבל... לא!!

⁷¹ ראה תוכפ"ש מעשרות, ריש עמ' 690.

⁷² ספק אם יש לקרוא בתמיהה על דרך הפ"מ, יט רע"ב, ד"ה ר' יונה בעי, ספק אם יש לקרוא בניחותא, ולפרש "בעי" (שם) — דרש וחקר והעלה. וצ"ע.

הא אזלינן (!) תרין, ולא שמעינן (!) מינה כלום

הא... לא (בתמיהה) (המשך) שו' 49; ראש השנה נט ג שו' 40; מגילה עד ג שו' 54-55; יבמות יב א שו' 7443, יג ג שו' 37, טו ד שו' 52; כתובות ל א שו' 29-30⁷⁵, ל ג שו' 7654; נדרים לח א שו' 23-24, לח ד שו' 56; נזיר נו ב שו' 39, נז ד שו' 22; סנהדרין כה ג שו' 63; שבועות לה ד שו' 60; נידה נ ב שו' 7726.

הא... לא... לא⁷⁸ תרומות מג א שו' 26-27.

הא... לא בדא⁷⁹ ברכות ז ב שו' 36; דמאי כד ד שו' 24-25; חלה נט א שו' 7-8, נט ד שו' 41; יבמות ט ב שו' 26-27; מכות לא ב שו' 8013; נידה נ ג שו' 28 (! צ"ל: הדא... תחת בדא)⁸¹.

הא אזיל גוברא, ולא שמעינן (!) מינה כלום⁸² נזיר נו ג שו' 3 (! צ"ל: שמענן).
הא אזילא ההיא דר'⁸³ יבמות ט ג שו' 65; קידושין סד ג שו' 40 (אזלא!!)⁸⁴, סה ג שו' 43 (אזלה!).

הא אזילא ההיא דר' ור'⁸⁵ ברכות יב א שו' 35.

הא אזילא חדא מן תלמידיו דר'⁸⁶ שבת ח א שו' 26; סנהדרין כח א שו' 40 (אזילה).

הא אזילה חדא מן תלמידיו דר' ע"ע הא אזילא חדא מן תלמידיו דר'.

הא אזלא (!) ההיא דר' ע"ע הא אזילא ההיא דר'.

הא אזלה (!) ההיא דר' ע"ע הא אזילא ההיא דר'.

הא אזלינן (!) תרין, ולא שמעינן (!) מינה כלום⁸⁷ ברכות י ג שו' 5 (! צ"ל: אזילין? / אזלוין, צ"ל: שמענן)⁸⁸.

⁷³ ראה מה שהערתי בערך "אבל... לא (בתמיהה)" למקבילה בביצה ס ע"ד שו' 10.

⁷⁴ ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 386, ד"ה אבל בירוש'.

⁷⁵ והמפרשים פירשו בניחותא. וצ"ע.

⁷⁶ ראה תוכפ"ש, כתובות, עמ' 379, ד"ה ובירושלמי.

⁷⁷ למופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בערך "הא... לא" לנדרים לח ע"ד שו' 53-54. וליברמן

הוסיף מדעתו עוד מופע בפסחים לד ע"ד שו' 31 — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 487, ד"ה הא נבלה.

⁷⁸ תרגום: אבל... לא... לא. ולהנגנת הביטוי עיין במה"פ, כג ע"א, ד"ה וספיקה בחמשים; וברידב"ז,

שם, ד"ה ר"ז. וראה עוד אהצו"י, סוף עמ' 34, ד"ה רבי זעירא (השני), שהיא מחלוקת הרמב"ם שקורא בניחותא, והראב"ד שקורא בתמיהה. ואני סבור כדעת הראב"ד והפ"מ, שהלשון היא בתמיהה.

⁷⁹ תרגום: אבל... לא בזאת.

⁸⁰ הפירוש וההנגנה כאן צ"ע.

⁸¹ ההגהה על פי שתא"י, עמ' 588, סד"ה מתניתא. ולמופע נוסף ראה מה שהערתי בערך "הא... לא"

לקידושין סה ע"ד שו' 13-14.

⁸² תרגום (אחרי ההגהה): הרי הלך (כלומר, מת) האיש, ולא שמענו (כלומר, למדנו) ממנה כלום!

⁸³ תרגום: הרי הלכה (כלומר, בטלה) [המימרא] ההיא של ר'!

⁸⁴ הנוסח כאן במדרש הגדול: "אזילא" — ראה מדרש הגדול, דברים, מהד' פיש, ירושלים תשל"ה

(הדפסה שנייה), עמ' תקיד שו' 5. וציין לו כ"ץ, ג, עמ' 146. והיא הצורה העיקרית: בינוני סביל לנקבה — ראה סוקולוף, עמ' 45, טור א, ערך אזל [עמ' 43, טור ב].

⁸⁵ תרגום: הרי הלכה (כלומר, בטלה) [ההלכה] ההיא של ר' ור'!

⁸⁶ תרגום: הרי הלכה (כלומר, בטלה) [הלכה] אחת מתלמידיו (כלומר, מהלכות תלמידיו) של ר'!

⁸⁷ תרגום (אחרי ההגהה): הרי הלכו (כלומר, מתו) שנים, ולא שמענו (כלומר, למדנו) ממנה כלום!

הא איתמ' (י) עליה

הא איתמ' (י) עליה ע"ע עליה.

**הא אמירה⁸⁹ בבא קמא ו ד שו' 28 (האמירה); סנהדרין כב ב שו' 12, כג ב שו' 20⁹⁰.

הא אמר ר' ע"ע והאמר ר'.

הא אן תנן (י) ע"ע והא תנינן.

הא (י) אשכחנן ע"ע והן אשכחנן.

הא גברא מישאליניה⁹¹ שביעית לז ג שו' 3.

הא גברא רבה דנישאל ליה⁹² ראש השנה נט ב שו' 21.

הא (י) ד- ע"ע הדא ד-.

הא דאת אמר... והן דאת אמר... ע"ע הן דתימר... והן דתימר....

הא (י) דבתרה ע"ע הדא דבתרה.

הא דיילא (י) קיים גבה (י) ואת (י) צווח לה...⁹³ פסחים לב ג שו' 45 (צ"ל:

היידילה, צ"ל: גבי, צ"ל: והוא)⁹⁴.

הא דמר (י) ע"ע הדא דתימר.

הא (י) דר' ע"ע הדא דר'.

הא (י) דתימר ע"ע הדא דתימר.

הא דתימר... והן דאת אמר... ע"ע הן דתימר... והן דתימר....

הא (י) הדא אמרה ע"ע הדא אמרה.

הא (י) הכני ע"ע אלא כיני.

הא וותרה⁹⁵ סוכה נה ג שו' 23; חגיגה עו ג שו' 36 (אוותרה תחת הא וותרה).

הא כאי זה צד ע"ע הא כיצד.

הא כבר אמור ע"ע כבר אמור.

⁸⁸ בכ"ר: "הא אזלין תרין עמה" (עמ' 80 שו' 28). ואולם מכיון שמדובר בשני תלמידים שכבר מתו (ע"ש), הגהתי "אזלו", כלומר, הלכו, מתו. וראה במהד' לונץ, סא ע"ב, סוף ציון יג. ויתכן עוד שיש להגיה "אזלין" על פי הסגנון בערכים הקודמים. וצ"ע. והצורה "שמעין" היא צורה בבליית — בינוני עם כינוי, והעיקר בגלילית: שמענן — לשון עבר.

⁸⁹ תרגום: הנה אמירה! (או: דיבור!); או: הנה [הדבר] אמור! — ראה הרא"ש רוזנטל, ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' יז, הע' 27. וראה עוד קטע עסיס, עמ' 68, הערה לשורה 14.

⁹⁰ למופע נוסף ראה: תש"ק, עמ' 38, סוף סי' 33 [עמ' 37]; שם, הע' 36; ירושלמי נזיקין, עמ' 123, שו' 66.

⁹¹ תרגום: הנה האדם [הראוי] לשאול אותו!

⁹² תרגום: הנה אדם גדול [הראוי] שנשאל אותו!

⁹³ תרגום (אחרי ההגהות): הרי הוא עומד אצל (כלומר, עוסק ב-)... והוא קורא אותה....

⁹⁴ שתי ההגהות שברישא על פי ליברמן, ירוכ"פ, סוף עמ' 463, ד"ה הא דיילא. והוא הגיה: "הידי ליה". והיא היא. ובקטע לוינגר: "והייד לה קיים גבי... והוא צווח לה..." (עמ' רנה שו' 30-31); ועל פיו הגהתי בסיפא.

⁹⁵ תרגום: הנה ויתור! כלומר, מחילה. ולפירוש הביטוי ראה תוכפ"ש, חלק ז, עמ' 588, ד"ה ובמכילתא בא וד"ה ובמכילתא. ומקורו של הביטוי תנאי — ע"ש ושם. וראה עוד ליברמן, מחקרים, עמ' 573, ד"ה אמר להם.

הא כיני ע"ע הכיני.

הא כיצד ברכות ב ד שו' 20 (כאי זה צד), ח ג שו' 12; **חלה נז ב שו' 61**, ס ב שו' 29; **פסחים כז ג שו' 43**, שם שו' 44; **שקלים מז ב שו' 42**; **ראש השנה נו ב שו' 17**, נו ד שו' 44 (הכיצד?), נט ב שו' 22, שם שו' 26; **מגילה עב ג שו' 57**, שם שו' 60, עג א שו' 58; **יבמות ה ד שו' 8**, ו ב שו' 44; **גיטין מו ג שו' 41**; **סנהדרין כב א שו' 41**, כב ד שו' 47, כז ד שו' 26; **שבועות לד א שו' 3**; **עבודה זרה מא ד שו' 98**.

הא כיצד הוא עושה ע"ע כיצד הוא עושה.

הא כיצד יתקיימו שני כתובים מגילה ע ג שו' 28.

הא כיצד יתקיימו שני כתובין הללו (!) ברכות יג ג שו' 35.

הא כל אילין מיליין לא מצי תנייה, וכא מצי תנייה (הרישא בתמיהה והסיפא בניחותא) 97 **נזיר נז א שו' 21.**

הא כל אילין מיליין אנן מרין, ומתני' מסייעא לר' 98 מעשר שני נב ד שו' 43.

הא כן הוא פשיטא (!) ליה ע"ע הכן היא צריכה ליה.

הא כן (!) הוה צריך מסתכל ביה 99 כלאים כו ד שו' 49 (צ"ל: הכן) 100.

הא (!) כתיב ע"ע והכתיב.

הא למדנו 101 קידושין נח ב שו' 29.

הא מרה דשמועתא והא מרה דעובדא מישאלוניה (!) 102 עבודה זרה מא א שו' 23 (צ"ל: מישאלוניה).

הא מרי שמועתא והא מרי עובדא 103 תרומות מה ג שו' 28.

הא (!) מתני' פליגא על מ"ד ע"ע מתניתא פליגא על מאן דאמר.

הא (!) מתניתא ע"ע היא מתניתא.

הא (!) קביעה גבך כמסמרא ע"ע והיא קבועה (!) גבך כמסמרא (בתמיהה).

הא (!) ר' אמר דכוותי 104 סנהדרין כא ד שו' 4 (צ"ל: והא) 105.

96 לא כללתי כאן את המופע שביבמות ח ע"ג שו' 6, כי הוא תנאי, לדעת אפשטיין — ראה מבוא לנו"מ, עמ' 442, סוף ד"ה ברכות.

97 תרגום: הרי כל הדברים האלה [כלום] לא יכול לשנות אותם? ו[גם] כאן [הוא] יכול לשנות אותו. והלשון ברישא "מצי תנייה" בלשון יחידה, הוא באשגרה מלשון זה במקומות אחרים — ע"ע לא מצי תניתה, ומה שהערתי בערך לא מצי תנייה. ולפירוש המאמר הזה עם שאר הסוגיא ראה מה שכתבתי להלן, קונטרס הסוגיות, סי' 6, עמ' 1484 ואילך.

98 תרגום: הרי אנחנו אומרים כל הדברים האלה, והמשנה מסייעת לר'!

99 תרגום (אחרי ההגהה): כן היה צריך להסתכל בו!

100 המילה "הכן" נחלקה בשיבוש לשתיים. וכן היא בשיבוש גם בכל"ר, עמ' 159א שו' 27.

101 פירוש: הרי למדנו.

102 תרגום: הנה בעל השמועה והנה בעל המעשה לשאול אותו!

103 תרגום: הנה בעל השמועה והנה בעל המעשה!

104 תרגום (אחרי ההגהה): והרי ר' אומר כמותי!

105 ראה הלשון במקבילות בערך "והא ר' סבר כוותי".

הא (!) ר' סבר כוותי ע"ע והא ר' סבר כוותי.

הא ר' פליג, ומתניתא פליגא על תריכון ע"ע הא ר' פליג עלך, והא מתניתא פליגא על תריכון.

הא ר' פליג עלך, והא מתניתא פליגא על תריכון¹⁰⁶ ערלה סא ב שו' 14 (עלך ל), והא ל', ומתניתא; נזיר נה ג שו' 33.

הא (!) תני ע"ע והתני.

הא (!) תנינן ע"ע והא תנינן.

הא (!) תרתיי (בתמיהה)¹⁰⁷ נזיר נב ג שו' 6 (צ"ל: היא)¹⁰⁸.

האמור ע"ע אָמור.

האמור בפרשה ע"ע כל האמור בפרשה.

האמורה ע"ע אמורה.

האמורה בתורה (!) סנהדרין כד ב שו' 10.

האמורות בתורה ברכות ט ב שו' 59; שביעית לה א שו' 40, שם שו' 49; סוטה יח ב שו' 750; סנהדרין כא ב שו' 11; מכות לא ד שו' 710.

האמורי בפרשה ע"ע אמורין בפרשה¹⁰⁹.

האמורים בפרשה ע"ע אמורין בפרשה¹¹⁰.

האמורין בפרשה ע"ע אמורין בפרשה.

האמירה ע"ע הא אמירה.

האמר (!) ר' ע"ע והאמר ר'.

הבו (!) כתובות לג ג שו' 114.

הגדות ע"ע אגדות.

הגה... תורה מתוך תורה מגילה עב ב שו' 36.

הגיעוד¹¹² ברכות ה א שו' 65; עירובין יט ד שו' 46, כא א שו' 61, כב ד שו' 28.

¹⁰⁶ תרגום: הרי ר' חלוק עליך, והרי המשנה חלוקה על שניכם;

¹⁰⁷ תרגום (אחרי ההגהה): היא שתיים!! כלומר, שתי שיטות סותרות. פירוש: כלום היא, כלומר משנתנו, הולכת בשתי שיטות סותרות!! ולמדתי פירוש "תרתיי" מן "חדא" האמורה בסיפא (ראה בהערה הבאה), שמצאנו אותה בחוראת שיטה אחת — ראה, למשל, ערך "ר' ור' ור' חדא, ור' פליג על תלתיהון". ולמונח דומה בעברית ראה א"ש רוזנטל, "שני דברים", ספר יצחק אריה זליגמן — מאמרים במקרא ובעולם העתיק, בעריכת י' זקוביץ וא' רופא, ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' 463 ואילך. ועיין ביחוד שם, עמ' 476, הע' 49.

¹⁰⁸ הגהתי "היא" תחת "הא" על פי ההמשך: "לית היא אלא חדא".

¹⁰⁹ בערך "דברים האמורים בפרשה" המצוין שם.

¹¹⁰ בערך "דברים האמורים בפרשה" המצוין שם.

¹¹¹ ליברמן הגיה בגליונותיו, בטופס א': "ייבה" (על דרך אולי, ובטופס ב': "הרי") (כלומר, בניחותא — מ"ע). ושתי ההגחות קשות בעיני וצ"ע.

¹¹² פירש הרז"ף: "הורידו אותך לסוף הדבר והקילו עליך" (מבוה"י, יד ע"ב, ערך הגיעוד). ונראה לי, שעניין "והקילו עליך" מתאים לשתי הדוגמאות שהוא מביא שם (עי"ש), ואינו שייך למשמעות העיקרית של הביטוי. ועל ביטויים דומים ל"הגיעוד" ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 211, הע' 5.

הגעת (!) ע"ע הגעת עצמך.

הגעת עצמך¹¹³ **ברכות** ז ג ש' 44; **פאה** יז ד ש' 4; כ ב ש' 11428; **דמאי** כו ב ש' 52, שם ש' 53; **כלאים** כז ד ש' 49; **שביעית** לט ב ש' 42; **תרומות** מד ש' 5, שם ש' 6, שם ש' 7, מא ג ש' 10, מו ב ש' 14; **מעשרות** נ ג ש' 37; **מעשר שני** נב ד ש' 47, נג ג ש' 4, נד ד ש' 19; **חלה** נז ג ש' 23; **ביכורים** סד ג ש' 52; **שבת** י ד ש' 44, יו ג ש' 23, שם ש' 24, יז א ש' 25, שם ש' 26; **פסחים** כח ב ש' 12, ל ד ש' 49, שם ש' 50, לג ג ש' 18, שם ש' 19, לו א ש' 6, לז ד ש' 48; **יומא** מד ב ש' 3; **שקלים** מז א ש' 5, מט א ש' 60 (2x); **סוכה** נד ג ש' 36; **ראש השנה** נז ג ש' 39; **ביצה** ס א ש' 22, ס ד ש' 7, סג א ש' 15; **תענית** סז ג ש' 57; **מגילה** עג ג ש' 36, עד ב ש' 6, שם ש' 9, שם ש' 23, עה ב ש' 47, עה ג ש' 40; **חגיגה** עו ב ש' 63, עו ג ש' 16, עה ב ש' 45; **יבמות** ז ג ש' 46, שם ש' 47, ח א ש' 31, יד ד ש' 3, שם ש' 21, שם ש' 22, טו א ש' 30, טו ג ש' 30, טו ד ש' 63; **סוטה** כב א ש' 16; **כתובות** כח ב ש' 49, ל ב ש' 27 (2x), ל ג ש' 46, שם ש' 47, לג א ש' 14, שם ש' 23, שם ש' 36, לג ב ש' 53, לה ד ש' 29, לו ב ש' 17, שם ש' 18; **נדרים** לח ג ש' 24; **גיטין** מג ד ש' 19, שם ש' 20, מד ג ש' 13, מד ד ש' 39, שם ש' 58 (עצמך לילי)¹¹⁵, מה ג ש' 30, שם ש' 42, מז א ש' 41, שם ש' 42, מז ד ש' 21, מט ב ש' 45; **נזיר** נב ב ש' 21, שם ש' 22, נו ב ש' 15, נו ג ש' 1, שם ש' 12; **קידושין** נח ב ש' 26, נח ג ש' 51, נט ד ש' 5, ס א ש' 7 (2x), ס ג ש' 57, סב ג ש' 46, סג ד ש' 25, שם ש' 27 (הגעת לילי, עצמך לילי)¹¹⁶, סד א ש' 27, שם ש' 42, סד ב ש' 11744, סד ג ש' 7; **בבא קמא** ג ב ש' 60, ד א ש' 58, ו א ש' 12, ז ב ש' 50, שם ש' 51; **בבא מציעא** יב א ש' 39; **בבא בתרא** יד א ש' 38, יד ב ש' 22; **סנהדרין** יט ג ש' 748, שם ש' 762, יט ד ש' 42, כא ג ש' 28, שם ש' 29, שם ש' 39; **כה א ש' 34**, שם ש' 35; **שבועות** לג ב ש' 3, לה ב ש' 40, שם ש' 41, שם ש' 51, שם ש' 52, לו ד ש' 25, שם ש' 28, לז א ש' 2, שם ש' 3, לח א ש' 39, שם ש' 56; **עבודה זרה** לט ד ש' 53, שם ש' 54, מ ג ש' 1186.

¹¹³ כלומר, שער בנפשו. לדיון במונח הזה ראה מוסקוביץ, מינוח, עמ' 188 ואילך; הנ"ל, טרמינולוגיה, עמ' 163 ואילך. ואולם אין ספק בעיניי ש"הגעת" נגזר משורש "נגע" (ושלא כמוסקוביץ, מינוח, עמ' 196; טרמינולוגיה, עמ' 163, הע' 98). ולביטויים דומים מן השורש הזה ראה תוס"ר, ד, עמ' 73, ש' 4. וליברמן מעיר על המופע שבגיטין מה ע"ג ש' 30: "מתוך הסיגנון 'הגעת עצמך' ברור שיש לפנינו קושיא, ולא פירוש" (תוכפ"ש, גיטין, עמ' 895, ד"ה וכן הבין).

¹¹⁴ לשון הגמרא כאן: "אמר ליה ר' אימי הגעת עצמך" וכו'. וליברמן מגיה "מאיר" תחת "אימי" (גליונות הרש"ל, טופס א' וב'). ואף על פי כן, הניסוח כאן הוא אמוראי, עיי"ש לעיל ולהלן.

¹¹⁵ הנוסח כאן בכ"ל: "הגעת עצמך" (עמ' 208 ש' 31), ונשמטה המילה "עצמך" בשגת המדפיס.

¹¹⁶ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. ועיין בק"ע, לג ע"ב, ד"ה ה"ג הגעת עצמך.

¹¹⁷ לפירוש המופע ראה תוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 409, סוף ד"ה ושיטת. וצ"ע.

¹¹⁸ ישנו עוד מופע של ביטוי זה בשבת יג ע"ב ש' 25, והוא תנאי בוודאי. וראה עליו מוסקוביץ, מינוח, עמ' 212 ואילך. אבל חמשת המופעים שבסנהדרין וארבעת המופעים שבשבועות (המקבילים בחלקם לשלושת המופעים האחרונים שבסנהדרין) שרשמתי לעיל בסימן שאלה הם מסופקים אצלי.

הד"א ע"ע הדא דתימר.

הדא**¹¹⁹ **ברכות** ד ג ש' 21 (דא), שם ש' 44 (ודא), ה א ש' 13 (ודא), ה ד ש' 35 (2x); דא, ו ג ש' 11, ז א ש' 7, שם שם (אדא), ז ג ש' 46 (ור), שם ש' 51, שם ש' 53 (דא), יא ב ש' 11 (דא); **פאה** טו ב ש' 8, שם ש' 16 (2x; דא), יו ג ש' 45 (דא), יח ג ש' 15 (2x), יח ד ש' 22 (דא), כ א ש' 40, כ ג ש' 42; **דמאי** כא ד ש' 15, כב א ש' 54 (2x), שם ש' 56 (2x; הדה), כב ד ש' 60, שם ש' 162 (צ"ל: היא)¹²⁰, כג א ש' 17 (2x; דא), כג ב ש' 48, שם ש' 151 (צ"ל: היא)¹²¹, כד ד ש' 39 (ודא), שם ש' 63 (דא), כה ג ש' 63; **כלאים** כז ב ש' 21, כח א ש' 37, כח ב ש' 13 (2x; דא), כח ג ש' 56 (2x; דא), כט ג ש' 18, ל א ש' 28 (2x), ל ג ש' 2, שם ש' 33; **שביעית** לג ב ש' 64, לו ד ש' 2 (2x), שם ש' 3 (2x; חדא)¹²², לח ד ש' 7 (2x), שם ש' 13 (2x); **תרומות** מא א ש' 23, מא ג ש' 16 (2x), מא ד ש' 27 (2x; דא), מב א ש' 46, מב ב ש' 60 (2x), מג ג ש' 47, מד ב ש' 29, מה ג ש' 48 (2x; דא), מו א ש' 60, מז ב ש' 36, מז ד ש' 2 (2x; דא); **מעשרות** נא א ש' 53 (דא), נא ב ש' 22, שם ש' 33, נא ד ש' 143 (2x; צ"ל: חדא)¹²³; **מעשר שני** נב ד ש' 61 (2x; דא); **חלה** נז ד ש' 47, שם ש' 58 (2x), ס א ש' 30, ס ב ש' 25 (2x); **ערלה** ס ג ש' 47 (דא), ס ד ש' 20 (2x), סא א ש' 18 (דא), שם ש' 31, סב א ש' 162 (צ"ל: הכא — מונח עריכה)¹²⁴; **ביכורים** סה ד ש' 35 (2x; דא); **שבת** ג ג ש' 22 (דא), ד א ש' 37 (2x; דא), ד ג ש' 13 (2x), ה ד ש' 1 (דא), ו א ש' 51 (2x; דא), ו ב ש' 51 (2x; דא), ו ד ש' 51, שם ש' 52, ז א ש' 44, ז ד ש' 35, ח ג ש' 15 (2x; דא), ט א

אשר למופע הנ"ל בשבת, כבר הגיה הרידב"ז שם: "הגע עצמך אפילו שוגג בהיכרת מתרין בו ולוקה ומביא קרבן" (וכיוצא בזה הגיה ליברמן — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 172, ד"ה הגע), כפי שהעלה מוסקוביץ, אבל הפירוש הוא, שהוא גם לוקה וגם מביא קרבן, שלא כדבריו שם, סוף עמ' 214. ושלוש שיטות הן בירושלמי: לר' יוסי בן חנינא שוגג בלא תעשה ומזיד בלא תעשה, לר' יהושע בן לוי שוגג בכרת ומזיד בכרת, ולר' יוחנן שוגג בקרבן ומזיד בקרבן (ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 173, ד"ה ר' אבהו). כלומר, לדעת ר' יוסי בן חנינא, השוגג בלא חייב חטאת, אבל המזיד בלאו פטור מחטאת גם אם שגג בכרת; ולדעת ר' יהושע בן לוי, השוגג בכרת חייב חטאת גם אם הזיד בלאו, אבל המזיד בכרת פטור מחטאת גם אם שגג בקרבן (כדברי הפ"מ, סז ע"ב, ה"ו, ד"ה בשוגג בל"ת); ולדעת ר' יוחנן, השוגג בקרבן חייב חטאת גם אם הזיד בכרת, אבל המזיד גם בקרבן פטור מחטאת. נמצא, שדעת ר' יוסי בן חנינא בירושלמי כדעת ריש לקיש בבבלי שבת סט ע"א, ודעת ר' יהושע בן לוי כדעת ר' יוחנן שם, ודעת ר' יוחנן כדעת מונבז שם (ולשיטת ר' יוחנן בירושלמי ניתן לומר: "הגע עצמך אפילו מזיד בהיכרת מתרין בו ולוקה ומביא קרבן"). ושני התלמודים חלוקים בדעת ר' יוחנן.

¹¹⁹ תרגום: זאת. כינוי רמז זה הבא במעמד של שם עצם מצוין משנה או ברייתא או מימרא או מילתא וכיוצא בהן, הכל לפי ההקשר.

¹²⁰ ראה הלשון בערך "אפילו על דר' לית היא פליגא (בתמיהה)".

¹²¹ ראה הלשון בערך "אפילו על דר' לית היא פליגא (בתמיהה)".

¹²² להגהה ראה הלשון בערך "הוא שאל ליה דא, ומגיב ליה דא (בניחותא)".

¹²³ ראה הלשון בערך "ואינן פליגין (!) חדא על חדא".

¹²⁴ ראה הלשון בערך "אמר אילין שמועתא הכא".

****הדא** (המשך) שו' 9 (2x), שם שו' 12 (2x), ט ב שו' 5 (2x), שם שו' 6! (הדה וצ"ל: הא [=אבל]¹²⁵, שם שו' 10 (2x), י ג שו' 28 (דא), יא ד שו' 45, יג א שו' 57 (2x; דא), יד ב שו' 33 (2x; דא), טו א שו' 25 (דא), שם שו' 42, טו ג שו' 22 (ודא), יו ג שו' 23 (מ-); **עירובין** כא ב שו' 54 (2x), שם שו' 60 (2x; אידא! וצ"ל: אדא)¹²⁶, כב א שו' 15, שם שו' 41 (2x; אדא), שם שו' 43 (2x; אדא), כב ד שו' 36 (2x), כג ד שו' 12 (2x; דא), כו ב שו' 42 (2x; דא); **פסחים** כח א שו' 18 (ו-), שם שו' 21 (ו-), שם שו' 56, כח ג שו' 9 (דא), כט ב שו' 52 (דא), שם שו' 57 (דא), לא ב שו' 42, לב א שו' 30 (דא), לב ד שו' 3, לד ב שו' 49 (דאמר! וצ"ל: דא)¹²⁷, לה ב שו' 13, שם שו' 47 (דא), לה ג שו' 12 (דא), לה ד שו' 10, לז ד שו' 49; (דא! אלא וצ"ל: דילא)¹²⁸; **יומא** מא ד שו' 40 (ודא), מד ד שו' 46 (הדה), שם שו' 54; **שקלים** מו א שו' 52 (דא), מו ד שו' 30 (דעלי [= דא עלי]), שם שו' 42 (דאעלי [= דא עלי]), נ ד שו' 40; **סוכה** נב ג שו' 2 (2x), שם שו' 5 (2x), נג ד שו' 62 (דא), שם שו' 63 (דא); **ראש השנה** נז א שו' 17 (2x; דא), נט ג שו' 64 (דא), נט ד שו' 7 (דא); **ביצה** ס א שו' 57 (2x), שם שו' 63 (2x), סא א שו' 17, סא ב שו' 28, סא ג שו' 29 (2x; דא), סב א שו' 13 (2x; דא), סג א שו' 22 (2x; דא), שם שו' 32 (2x; דא), סג ב שו' 52 (דא); **תענית** סג ג שו' 41 (דא), שם שו' 42 (ודא), סד ד שו' 4, סה ב שו' 22 (דא), סז ג שו' 59 (ו-); **מגילה** ע א שו' 41 (ל-), עב א שו' 6 (2x; דא), עב ב שו' 61 (2x; דא), שם שו' 64 (ודא), עד א שו' 6! (וצ"ל: כהדא — דיבור הצעה)¹²⁹, עד ב שו' 24 (ו-), עד ד שו' 39 (2x; דא); **חגיגה** עה ד שו' 43 (ודא), עו ב שו' 31 (הדא₁), שם שו' 39 (2x; דא), עז ב שו' 52 (דא), עז ד שו' 1 (ודא), עט ב שו' 34; **מועד קטן** פ ד שו' 34, שם שו' 35, שם שו' 44 (2x; דא), פב ב שו' 32 (2x; דא); **יבמות** ד ג שו' 21 (2x; דא), ו א שו' 4 (דא), ז ג שו' 10! (וצ"ל: הכא)¹³⁰, ח ג שו' 3, יא ב שו' 47 (הוא!)¹³¹, יב ב שו' 7, יב ג שו' 48 (דא), יו ב שו' 9; **סוטה** יח ב שו' 5 (דא), יח ג שו' 47 (דאמרין! וצ"ל: דא)¹³², יח ד שו' 5 (דא), שם שו' 45 (דא), כ א שו' 32 (2x; דא), כג ב שו' 54 (ודא); **כתובות** כה ב שו' 59 (הדא₂), כז א שו' 44, ל ג שו' 34 (2x; דא), לג א שו' 58 (הדא₁), לד א שו' 6, לד ב שו' 9 (והא! וצ"ל: והדא)¹³³, לד ג שו' 56! (דא ול"ג)¹³⁴; **נדרים** לז ב שו' 55, לז ד שו' 44! (דא וצ"ל: אָמְרָה)¹³⁵, לח א שו' 14 (2x), לט א שו' 46 (ודא), שם שו' 53 (2x), לט ד שו' 4, שם שו' 7, מ ג שו' 30,

125 ראה ירוכ"פ, עמ' 123, ד"ה הדה.

126 ראה הלשון במופעים הקודמים.

127 ראה מה שהערתי בערך "ויידא אמרה דא" על אתר.

128 ראה מה שהערתי בערך "לית טעמא אלא" על אתר.

129 ההגהה שלי. וראה להלן, שו' 9.

130 ראה קטע זוסמן, עמ' 99 שו' 7.

131 להגהה ראה המקבילה בקידושין נט ע"ג שו' 22.

132 ראה מה שהערתי בערך "ויידא אמרה דא" על אתר.

133 ראה הלשון בערך "ודא דאת אמר".

134 ראה הלשון בערך "לא בגין (!) אמר ר' (בתמיהה)".

135 ראה המקבילה בשבועות לד ע"ד שו' 36.

הדא (המשך) מ ד שו' 17, מא ב שו' 55, מא ד שו' 42 (2x); **גיטין** מד ב שו' 53 (הא!);
 מה א שו' 12, שם שו' 45, מה ב שו' 17 (דאימתי +ישן; וצ"ל: דא מתיישן)¹³⁶, מה ג שו' 12,
 מו ב שו' 8 (והא! וצ"ל: והדא), מח ג שו' 49! (צ"ל: היא)¹³⁷, מח ד שו' 12; **נזיר** נב ב שו' 3
 (ל-), נד ד שו' 30 (ודא), נו ד שו' 17, נז ד שו' 30; **קידושין** נח ג שו' 36, נט ג שו' 22, ס
 ב שו' 55 (הדא¹), סב א שו' 37 (דא), סו א שו' 55, שם שו' 58; **בבא קמא** ג ג שו' 45
 (דא), ד ב שו' 22, שם שו' 24, ד ג שו' 4 (דא), ה ב שו' 45 (דא), שם שם (לדא), שם שם
 (ודא), שם שם (לדא), שם שם (ודא), שם שם (לדא), שם שם (לדא), ו
 א שו' 1 (דא), ז ב שו' 35 (היא!); **בבא מציעא** ז ד שו' 27, ח ג שו' 26 (דא), ט א שו' 28,
 ט ג שו' 36, יא ד שו' 18 (דא), שם שו' 30 (דא), יב ג שו' 10 (ודא); **בבא בתרא** יג א שו' 9
 (ודא), שם שו' 10 (ודא), יד ב שו' 25 (ודא), טו ג שו' 13 (דא), יו ד שו' 33 (ודא), יז א
 שו' 31 (ודא), יז ד שו' 2; **סנהדרין** כד ד שו' 50 (דא), לב ב שו' 29 (דא); **שבועות** לג א
 שו' 26 (דא), לה ד שו' 30, לו ב שו' 48 (דא), לז א שו' 50, לז ג שו' 48 (2x; דא), לח ג
 שו' 36, לח ד שו' 25 (דא), שם שו' 42 (2x); **עבודה זרה** לט ב שו' 49 (2x; דא), לט ד
 שו' 20 (דא), שם שו' 21 (דא), שם שו' 22 (2x; דא), מא א שו' 34, מא ג שו' 20 (2x; דא),
 מא ד שו' 3, שם שו' 9 (ודא), מב א שו' 38, שם שם (הדה), מג ב שו' 12, שם שו' 14,
 שם שו' 62 (הדה), מג ג שו' 1, מג ד שו' 23, שם שו' 25 (היא!); ¹³⁹, מד ב שו' 61; **הוריות**
 מה ד שו' 48, מו א שו' 45, מו ד שו' 17, מז ד שו' 60 (דא), מח ג שו' 8 (ודא); **נידה** נא
 א שו' 7 (2x), שם שם! (2x; צ"ל: חדא¹⁴⁰). ועיין עוד ערך: בהיי דא מתניתא; ליידיא פשטה (!)
 על שיטתהון דרבנן (בתמיהה); מה דא (!) פשיטה; מן הדא עד מן הדא דכתיב¹⁴¹. וראה
 עוד ערך: בדא עד בדה תנינן; בהדא (מונח עריכה); בהדא ר' פליג; היידיא מחלוקת; כהדא
 עד כהדא דאמר ר'; כהדא דחברייא; כהדא (!) דחזקיה; כהדא דתני ר' ישמעאל; כהדא
 דתני ר' לעזר בן יעקב; כהדא דתנינן דבתרה; כהדא דתניי דבית רבי; כהדא דתניי;
 מהו דאמר ר'.

הדא (!) ע"ע הדא דתימר.

הדא... דר' (!) ע"ע הדא דר'.

¹³⁶ ראה מה שהערתי בערך "יידיא אמרה דא" על אתר.

¹³⁷ ראה נוסח הרשב"א שהביא ליברמן, תוכפ"ש, גיטין, עמ' 811, ד"ה ובחלי הרשב"א.

¹³⁸ להגהה ראה הלשון בערך "לית הדא פליגא על ר' (בתמיהה)".

¹³⁹ להגהה ראה הלשון בערך "לית הדא פליגא על ר' (בתמיהה)".

¹⁴⁰ ראה הלשון בערך "אינינו פליגין (!) חדא על חדא". ולמופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: דבתרה;

הכא. ולמופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בערך "היא (ז)" לפאה יז ע"א שו' 35.

¹⁴¹ ישנם מופעים נוספים של "דא" הבאה בקיצור: "ד-", שלא נרשמו כאן — ע"ע: בגין דר' אמרו (!);

לא אתיא דלא או ב-... אמר ר' (!), אוף (!) ב-... דברי הכל עד לא אתייה אלא; לא אתייה דלא אלא (!)...

כר'; לא מסתברא דלא (בניחותא) — במקצת המופעים; לא מסתברא דלא (בלשון קושיא) — במקצת

המופעים ובדוחק; הכל כפי שהעליתי במבוא, עמ' רנג, אות א ואילך. וכנראה גם בערך "לא מסתברא

דלא כהדא דתני ר' הושעיה (בניחותא)". חוץ מזה, בערך "יידיא אמרה דא" נחלקה לעתים המילה "יידיא"

לשתיים — "ידי דא" (כגון: פאה יח ע"ד שו' 21; ביצה סג ע"ב שו' 52), ולא כללתי מופעים אלה כאן.

הדא אומר (!) ע"ע הדא אמרה.

הדא אחריינתא¹⁴² **כלאים** ל ב ש' 60.

הדא אמר (!) ע"ע הדא אמרה.

****הדא אמרה**¹⁴³ **ברכות** ב ב ש' 3, ג ג ש' 51, ג ד ש' 48, ד ב ש' 24, ו ב ש' 6 (אדא),

ז א ש' 7, ט ד ש' 11, י א ש' 48, י ד ש' 19, יא ב ש' 9; **פאה** טו א ש' 30, טו ג ש' 6, יו ב ש' 64 (הדה), יו ד ש' 29, יז א ש' 15, שם ש' 44, יז ב ש' 8, יז ד ש' 3, יח ד ש' 42, שם ש' 45, יט א ש' 16, יט ב ש' 32 (דאמרה); ל"ג¹⁴⁴, שם ש' 42 (2x), שם ש' 43, יט ד ש' 11, שם ש' 15, כ א ש' 39, כא ב ש' 6; **דמאי** כא ד ש' 7, שם ש' 9, כב ב ש' 20, כג ג ש' 44, כג ב ש' 21, כג ג ש' 53, כה ד ש' 56, כו ב ש' 54, כו ג ש' 2; **כלאים** כז א ש' 2, כז ד ש' 29, שם ש' 32, כח א ש' 51 (הדה), כח ג ש' 27, שם ש' 29, שם ש' 53, כט ב ש' 14, שם ש' 19, כט ג ש' 39, כט ד ש' 22, שם ש' 40; (צ"ל: הדא דתמר)¹⁴⁵, ל א ש' 47, ל ד ש' 47, שם ש' 53, לא ג ש' 35, שם ש' 36, שם ש' 56, שם ש' 57, לב ד ש' 4; **שביעית** לד ג ש' 8, שם ש' 12, שם ש' 156; (צ"ל: הדא דתמר), לד ד ש' 1, לה א ש' 26 (2x), לו א ש' 6, שם ש' 16, שם ש' 43, לו ג ש' 27, שם ש' 37, לו ד ש' 7, לז ב ש' 39; (צ"ל: הדא דתמר)¹⁴⁶, לז ג ש' 7, לח א ש' 18, לח ד ש' 6, שם ש' 13, שם ש' 55, לט ד ש' 33; **תרומות** מ ג ש' 20, שם ש' 29, שם ש' 34, מד ש' 57, מא א ש' 13, שם ש' 29, שם ש' 36, מב א ש' 37, מב ב ש' 12, מג א ש' 40, שם ש' 43, מג ג ש' 12; (צ"ל: הדא דתמר), מג ד ש' 32 (אמר), מד א ש' 19, מד ג ש' 49, מה ב ש' 28 (הדה), שם ש' 46, מה ג ש' 54, מו ג ש' 36, שם ש' 37, מז ב ש' 13, שם ש' 43, מז ג ש' 56, מח א ש' 16; **מעשרות** מט ד ש' 4, שם ש' 9, נ ב ש' 50, נ ג ש' 39, שם ש' 57, שם ש' 58, שם ש' 59, נ ד ש' 30; **מעשר שני** נב ג ש' 14, נג א ש' 12, שם ש' 20, נד א ש' 63, נד ב ש' 12 (אמר), שם ש' 56, נו ג ש' 15, שם ש' 16 (צ"ל: הדא דתמר?);¹⁴⁷ **חלה** נז ד ש' 156; (צ"ל: הדא דתמר)¹⁴⁸, נח ג ש' 41, שם ש' 51, נט א ש' 8, שם ש' 24, שם ש' 46, נט ב ש' 51, שם ש' 56, שם ש' 60, נט ד ש' 59, ס א ש' 4; **ערלה** ס ד ש' 57, סא ב ש' 26, סא ד ש' 54; (צ"ל: הדא דתמר)¹⁴⁹, סב א ש' 53; **ביכורים** סג ג ש' 41, סד ב ש' 19; **שבת** ב ב ש' 4, ג א ש' 19, ה א ש' 43, ה ג ש' 51, שם ש' 52, ו ג ש' 57, ו ד ש' 24, שם ש' 34,

¹⁴² תרגום: [השמועה] האחרונה הזאת.

¹⁴³ תרגום: זאת אומרת. המונח אמור בדרך כלל בניחותא, ולעתים בתמיהה. ועל השימוש בביטוי

זה במדרש ראה ערכי מדרש אמוראים, עמ' 176, ערך הדא אמרה.

¹⁴⁴ ראה שתא"י, עמ' 601, ד"ה א"ר אבין.

¹⁴⁵ ראה כי"ר, עמ' 174א ש' 18 (ושם: "הדה דאת אמר").

¹⁴⁶ ראה כי"ר, עמ' 202ב ש' 33 (ושם: "הדה דתמר").

¹⁴⁷ ראה שתא"י, סוף עמ' 121, ד"ה א"ר חנניה.

¹⁴⁸ ראה נוסח הריבמ"ץ, פ"א מ"ד, [עמ' שני, ד"ה ופחות] (אהצ"י, סוף עמ' 110, ד"ה א"ר אבינא);

ונוסח האו"ז, ח"א, ס' רטז (אהצ"י, להלן, שם, ד"ה אמר רבי אבינא).

¹⁴⁹ ראה אהצ"י, עמ' 218, ד"ה עולות.

*****הדא אמרה** (המשך) שם ש' 45, שם ש' 51, ז ב ש' 11, שם ש' 12, ח א ש' 6 (2x), שם ש' 7 (2x), ח ב ש' 1, שם ש' 38, ט א ש' 9, שם ש' 11, שם ש' 58, שם ש' 64¹⁵⁰, ט ב ש' 5, שם ש' 10, ט ג ש' 37, שם ש' 47, שם ש' 51, י ג ש' 8, י ד ש' 11 (3x), שם ש' 12, יא א ש' 21, שם ש' 24, שם ש' 28, יג ג ש' 5 (2x), שם ש' 6, יד ג ש' 10, טו א ש' 39, טו ב ש' 51, שם ש' 55, טו ג ש' 22, טו ד ש' 29, שם ש' 55, יו ב ש' 45, יו ג ש' 26, יו ד ש' 28, יז א ש' 46, יז ב ש' 38, שם ש' 47, שם ש' 60, יז ד ש' 7; **עירובין** יט א ש' 2, כ א ש' 62, כא א ש' 10, שם ש' 11 (ל"ג)¹⁵¹, כא ב ש' 53, שם ש' 60, כב ג ש' 57, כב ד ש' 38, כג א ש' 24 (2x), כד א ש' 17 (2x), שם ש' 18, שם שם! (אשגרה)¹⁵², שם ש' 19, כד ג ש' 23, שם ש' 24! (2x; אשגרה)¹⁵³, שם ש' 25 (2x), כו ב ש' 22, שם ש' 64, כו ג ש' 8; **פסחים** כז א ש' 49, כז ב ש' 20, שם ש' 22, שם ש' 30, כז ג ש' 3, ל ב ש' 37, שם ש' 58, לב א ש' 54, שם ש' 55, שם ש' 56, שם ש' 57, לב ב ש' 28, לב ג ש' 56, לג ג ש' 27, לג ד ש' 20, לד א ש' 34 (הדה), לד ד ש' 19, שם ש' 61, לה ב ש' 34, שם ש' 36 (חדא), לה ג ש' 10, לו א ש' 10, שם ש' 19, שם ש' 44, לז א ש' 21, שם ש' 25; **יומא** לח ב ש' 46, שם ש' 49, לח ד ש' 42, שם ש' 60, לט ד ש' 2, שם ש' 11, מ ג ש' 3, שם ש' 57, מא ב ש' 44, מא ג ש' 40, מב ב ש' 3, שם ש' 28, שם ש' 30, שם ש' 54, מב ד ש' 5, שם ש' 46, שם ש' 57, מג ג ש' 4, שם ש' 38, מד א ש' 16, מה א ש' 41, מה ב ש' 52 (אומר), **שקלים** מז ב ש' 52, שם ש' 54, שם ש' 57, מט א ש' 47, מט ג ש' 61, נא ב ש' 41; **סוכה** נב ב ש' 36, נב ג ש' 2, שם ש' 4, נב ד ש' 41, נג א ש' 1, שם ש' 3, נג ב ש' 10, נד א ש' 44, נד ד ש' 17; **ראש השנה** נח ב ש' 34, שם ש' 35, נח ג ש' 34, שם ש' 37, שם ש' 39, שם ש' 42, נח ד ש' 24, נט ג ש' 32, נט ד ש' 12; **ביצה** ס א ש' 56, שם ש' 62, סא ב ש' 21, שם ש' 22, שם ש' 23, סא ג ש' 19, סב ג ש' 61, סב ד ש' 52¹⁵⁴, סג א ש' 14, סג ב ש' 5, שם ש' 46, שם ש' 57; **תענית** סד א ש' 37 (הא+),¹⁵⁵ סה א ש' 46, סה ב ש' 61, סו ד ש' 16, שם ש' 44, שם ש' 59, סז א ש' 61; **מגילה** עא א ש' 4, עא ב ש' 16, שם ש' 20, עב ב ש' 20, שם ש' 49, עב ג ש' 36, עג א ש' 53, עג ב ש' 44, עג ד ש' 33, עד א ש' 3, שם ש' 25, שם ש' 26, שם ש' 34, עד ד ש' 19, שם ש' 36; **חגיגה** עה ד ש' 38, שם ש' 43, עו א ש' 45, עו ג ש' 64, עו ד ש' 22, עז א ש' 11, שם ש' 14, עט א ש' 55; **מועד קטן** פ ב ש' 13, שם ש' 18, פ ד ש' 29, פא ב ש' 49, פא ד ש' 29, שם ש' 32, שם ש' 40, שם ש' 44, פב א ש' 13, פג ב ש' 37;

¹⁵⁰ המופע הזה הוא באשגרה לדעת ליברמן. ושתא"י חולק — ראה מה שהערתני להלן בערך "לא הודי ליה" על אתר.

¹⁵¹ ההגהה על פי שתא"י, ריש עמ' 196, ד"ה שתהא [עמ' 195]. אבל ליברמן אינו מוחק את המופע הזה — ראה תוכפ"ש, עירובין, עמ' 335, ד"ה ובירושלמי.

¹⁵² ראה ירוכ"פ, עמ' 321, ד"ה הדא אמרה (הראשון).

¹⁵³ ראה ירוכ"פ, עמ' 333, ד"ה הדא אמרה.

¹⁵⁴ ליברמן (תוכפ"ש, שבת, עמ' 49, ד"ה וממשיך) מגיה כאן "והידא" תחת "הדא".

¹⁵⁵ להגהה ראה הלשון בערך "מן מה דאמר ר'... הדא אמרה...".

****הדא אמרה (המשך) יבמות ג ד ש' 59, ד א ש' 28, ה ג ש' 37, ו א ש' 3, שם ש' 4, ו ד ש' 17, שם ש' 22, שם ש' 24, שם ש' 25, שם ש' 27, שם ש' 51, שם ש' 57, שם ש' 60, ז ג ש' 48, ח א ש' 50, ח ב ש' 12, שם ש' 25, ט א ש' 11, שם ש' 32, שם ש' 45, ט ד ש' 46, י ד ש' 21, שם ש' 24, שם ש' 38, שם ש' 42, יב ד ש' 45, יג ב ש' 46, יג ג ש' 25, שם ש' 37, שם ש' 44, יד ד ש' 11, טו ד ש' 60; **סוטה** יח ד ש' 29, יט ב ש' 12, כ א ש' 62, כב ג ש' 32; **כתובות** כד ד ש' 30, כה א ש' 19, כה ב ש' 61, כה ג ש' 54, כו ד ש' 41, כז ב ש' 54, כח א ש' 15, לב ב ש' 40, לא ב ש' 8, לא ד ש' 20, לב ד ש' 57, לג א ש' 5, שם ש' 8, שם ש' 54, לד א ש' 16, לד ג ש' 30, לד ד ש' 38 (2x), לה ד ש' 32, לו ב ש' 46; **נדרים** לו ד ש' 15630, שם ש' 39, שם ש' 64 (3x), לז ב ש' 52, שם ש' 56, לח א ש' 34, שם ש' 49, לח ד ש' 38, שם ש' 50 (2x), שם ש' 51, לט ג ש' 55, שם ש' 58, מד ש' 25, מא א ש' 24, שם ש' 44, מא ג ש' 19, מא ד ש' 54, שם ש' 58, מב א ש' 3, שם ש' 5, מב ב ש' 14; **גיטין** מד ד ש' 24, שם ש' 55, מה א ש' 43, שם ש' 45, מה ב ש' 18 (2x), מז א ש' 53, מז ב ש' 2, שם ש' 50, מז ג ש' 26, מח א ש' 8, מח ב ש' 11; **נזיר** נב א ש' 23, שם ש' 32 (2x), שם ש' 33, נב ב ש' 13, נב ד ש' 5, נה ג ש' 47, שם ש' 59, נו א ש' 49, נו ב ש' 34, נז ד ש' 10, שם ש' 41; **קידושין** ס ב ש' 53, סא א ש' 25, סד ד ש' 42, סה ג ש' 7; **בבא קמא** ב ב ש' 28, ד ב ש' 54, ד ד ש' 44, שם ש' 46, ה ד ש' 52, ו ג ש' 14, ו ד ש' 31, שם ש' 32; **בבא מציעא** ח ד ש' 39, ט ד ש' 47, שם ש' 48, י ב ש' 31, יב א ש' 30, יב ג ש' 25; **בבא בתרא** יד א ש' 62, טו א ש' 10, שם ש' 34, שם ש' 35, טו ד ש' 1572, יו ג ש' 27, שם ש' 29; **סנהדרין** יח ג ש' 9, יט ד ש' 47, כ א ש' 37, כ ב ש' 34, כד ד ש' 49, כה ב ש' 8 (מילתיה! הדא)158, כז א ש' 2, שם ש' 42, שם ש' 45, כט ג ש' 36, שם ש' 38; **מכות** לא א ש' 53, לא ב ש' 3; **שבועות** לב ג ש' 40, לג ב ש' 44, לג ג ש' 20, לג ד ש' 5, לד ג ש' 28, לו א ש' 36, לו ג ש' 35, לח א ש' 50; **נ"ל**: הדא דתמר(159); **עבודה זרה** לט ד ש' 44, מ ג ש' 10, שם ש' 42, שם ש' 60, מא א ש' 43, מא ג ש' 17, שם ש' 58, מב ד ש' 14; **נ"ל**: הדא דתמר(160), מד א ש' 7, שם ש' 8, מה א ש' 6; **הוריות** מז ג ש' 44, מז ד ש' 44, שם ש' 51, מח א ש' 28, מח ג ש' 7; **נידה** מט א ש' 10, מט ג ש' 39, נא א ש' 20, שם ש' 16125. ועיין עוד ערך: או הדא**

156 "כלומר, אתמה" (תוכפ"ש, נדרים, עמ' 394, ש' 2-3).

157 ליברמן מגיה כאן: "צ"ל: ואת אמרת" (גליונות הרש"ל, טופס ב'). אבל כן הוא גם בכ"א, עמ' 97 ש' 9. ובפירושו ב"ירושלמי נזיקין" כתב: "ונראה, שיש כאן שרבו" (עמ' 210, ד"ה הדא אמרה); כלומר מלקמיה, ע"ש. רצ"ע.

158 הנוסח כאן בכ"ל: "הדא אמרה" (עמ' 457 ש' 4). וכן הוא במקבילה במועד קטן פג ע"ב ש' 37. והוסיף המגיה "מילתיה" לפני המונח על הגליון, ואין צורך. והרש"ל בגליונותיו (טופס א' וב') מחק "הדא" וקיים "מילתיה". והדברים יפים כשלעצמם, אבל כ"י לידן יוכיח.

159 ההגהה שלי. ועיין בפ"מ, לט ע"א, ה"ח, ד"ה אמר ר' יוסי.

160 ההגהה שלי. ועיין בפ"מ, יט ע"א, [ה"ב], ד"ה הדא אמרה.

****הדא אמרה** (המשך) אמרה... או הדא אמרה...; לית הדא אמרה (בתמיהה). וראה עוד ערך הדא היא אמרת (!).

הדא אמרה (!) ... וכא... ע"ע כמה דתימר... וכא....

הדא (!) אמרה דאימתי (!) ע"ע ויידא אמרה דא.

הדא (!) בשם ר', והדא (!) בשם ר' ע"ע חדא בשם ר', וחדא בשם ר'.

הדא ד-¹⁶² עירובין כה ב שו' 20 (הא!);¹⁶³ **סנהדרין** כא א שו' 44; **שבועות** לו ד שו' 55 (מ-!);¹⁶⁴.

הדא דאיתמר (!) ע"ע הדא דתימר.

הדא דאמר (!) ע"ע הדא דתימר.

הדא דאמר (!) אמר ע"ע הדא דתימר.

הדא דאמר ר' ע"ע: לא על הדא אתאמרת אלא על הדא דאמר ר'; מן הדא דאמר ר'. ועיין עוד ערך: והדא דאמר ר'; כהדא דאמר ר'.

הדא דאמר (!) ר' ע"ע הדא היא דאמר ר'.

הדא דאמרה (!) ע"ע הדא אמרה.

הדא דאמרין (!);¹⁶⁵ נידה נ ד שו' 44 (צ"ל: דאמרין).

הדא דאת אמר ע"ע הדא דתימר.

הדא דאת אמר וכולה תיניין היך עבידא (!);¹⁶⁶ ערלה סב ב שו' 16751.

הדא דאת אמרת (!) ע"ע הדא דתימר.

הדא דאת מר ע"ע הדא דתימר.

הדא דאתא (!) ע"ע הדא דתימר.

הדא (!) דבי ר' **נידה** נא א שו' 33 (צ"ל: חדן);¹⁶⁸.

¹⁶¹ למופע נוסף בכ"ל השייך לפסחים כז ע"א שו' 43 ונמחק ראה ירוכ"פ, עמ' 369, ד"ה אמר ר' יוסה, ע"ש. ולמופע נוסף מסופק של ביטוי זה, השייך לסוגיית פסחים ל ע"ב שו' 41 ואילך, ואינו בירושלמי שלנו, ראה אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 300, סי' 13. ולמופע נוסף השייך לראש השנה נט ע"ב שו' 13, ושנמצא רק אצל הראשונים, ראה תוכפ"ש, ראש השנה, עמ' 1045, ד"ה ובירושלמי. ולביטויים קרובים ע"ע: הדא מילתא אמרה; הדא (!) קדמיתא אמרה.

¹⁶² תרגום: זאת ש- בעירובין הכוונה להלכה, ובסנהדרין ושבועות — למשנה, ע"ש ושם.

¹⁶³ ההגהה על פי לשונה של הארמית גלילית. כי המילה "הא" בהוראה זו היא לשון בבלי, כמו

שהערתי במבוא, עמ' קל, סי' 4.

¹⁶⁴ ההגהה על פי המקבילה בסנהדרין הרשומה לעיל בְּערך.

¹⁶⁵ תרגום (אחרי ההגהה): [הברייתא] הזאת שאמרנו.

¹⁶⁶ מאמר זה לא נתחוויר לי. ועיין בהערה הבאה.

¹⁶⁷ לשון המקבילה בעבודה זרה מה ע"א שו' 38: "הדא למעלן איתאמרת וכולה תיניין היך עבידא", ונרשמה להלן בערכה. ולפירוש המאמר הזה ראה שתא"י, עמ' 137, ד"ה א"ר זעירא. וראה עוד רוזנטל, לשונות סופרים, עמ' 302; שם, הע' 93. וצע"ג.

¹⁶⁸ לשון הגמרא כאן: "הדא דבי גמליאל בר רבי ליאני". ולהגהה ראה: ליברמן, ירוכ"פ, מבוא, עמ' כא,

ד"ה נדה; מחקרים, עמ' 232, ד"ה דברי הסופר. והוא מגיה במקום השני: "חד דבי [ר'] גמליאל וכו'". ועדיין צ"ע, כי נראה לי לגרוס: "רבי גמליאל בי רבי ליאני". גם המילה "הדא" מסופקת אצלי, גירסא ופירושא.

הדא דבר קפרא ע"ע סבר ר' על הדא דבר קפרא. ועיין עוד ערך כהדא דבר קפרא.
הדא דבתרה¹⁶⁹ **עירובין** כד ב שו' 45; **בבא קמא** ה א שו' 2 (הא!); **עבודה זרה** מד ב שו' 61 (הדה דבתרה).

הדא דו (!) מר ליה ע"ע הדא היא דו אמר ליה.

הדא דמר (!) ע"ע הדא דתימר.

הדא דמר ר' ע"ע והדא דאמר ר'.

הדא דמר (!) ר' ע"ע הדא היא דאמר ר'.

****הדא דר'**¹⁷⁰ **ברכות** ב ד שו' 5 (הא!);¹⁷¹ ו ד שו' 62, יא א שו' 26; **פאה** יט ב שו' 45 (חדא!);¹⁷² **דמאי** כב ב שו' 6; **כלאים** כז ב שו' 52 (2x); **שביעית** לו ד שו' 63 (צ"ל: כהדא!);¹⁷³ **תרומות** מב ד שו' 14, שם שו' 15, מח ב שו' 20; **חלה** נט ב שו' 27, שם שו' 47, שם שו' 52; **ביכורים** סד א שו' 46; **שבת** ו ב שו' 174; **עירובין** כה א שו' 40, כה ג שו' 59 (הדא... דר'!);¹⁷⁵ **פסחים** כט ד שו' 49, לב ב שו' 5, לג ג שו' 42, שם שו' 43, לז ב שו' 47, שם שו' 48; **סוכה** נא ד שו' 34, שם שו' 37; **ביצה** ס ב שו' 16; **תענית** סד ג שו' 60, סה ב שו' 9; **מועד קטן** פב ג שו' 41; **יבמות** ב ב שו' 24, ה ג שו' 25, יא ב שו' 41, שם שו' 42, יג ד שו' 29 (2x); **סוטה** כג ג שו' 37 (ד-!);¹⁷⁶ כג ד שו' 37, שם שו' 40 (דהדא!); **וצ"ל: הדא / והדא, ר'!**¹⁷⁷; **כתובות** כה ב שו' 59; **נדרים** לו ד שו' 26; **נזיר** נו ג שו' 56; **קידושין** נט ג שו' 16, שם שו' 17, סג א שו' 14; **בבא קמא** ה ב שו' 20, ה ג שו' 32; **בבא מציעא** ט ב שו' 27; **בבא בתרא** יו א שו' 19, יז ד שו' 18 (צ"ל: כהדא!);¹⁷⁸ **שבועות** לח ג שו' 22; **עבודה זרה** מא א שו' 25 (צ"ל: אילין!);¹⁷⁹ מד ד שו' 21 (ד-). ועיין עוד ערך: כהדא דר'; כהדא דר' דמתניתן; להדא דר'.

הדא (!) דר' דאכן אכן ע"ע אילין דר' דהכן הכין.

הדא דר' דר' (!)¹⁸⁰ **שביעית** לה ד שו' 29 (צ"ל: ודר'!);¹⁸¹

¹⁶⁹ תרגום: [משנה] זאת שאחריה. כלומר, הסיפא.

¹⁷⁰ תרגום: זאת של ר'. והכוונה היא למימרא או לשיטה או להלכה של אותו חכם וכיוצא בזה,

הכל לפי ההקשר.

¹⁷¹ ראה מה שהערתי בסוף ערך "אמר על הא (!) דר'".

¹⁷² להגהה ראה מהד' לונץ, לג ע"ב שו' 12.

¹⁷³ ראה מבואות לסה"א, עמ' 432, [לו ע"ד] שו' 63.

¹⁷⁴ לפירוש המופע הזה ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 86.

¹⁷⁵ להגהה ראה ירוכ"פ, עמ' 352, ד"ה אין לית.

¹⁷⁶ להגהה ראה מה שהערתי בערך "דהדא (!) דר' מן אילין דהכין הכין" על אתר.

¹⁷⁷ להגהות ראה מה שהערתי בערך "דהדא (!) דר' מן אילין דהכין הכין" לסוטה כג ע"ג שו' 37.

¹⁷⁸ ראה שתא"י, ריש עמ' 508, ד"ה רב הונא [עמ' 507].

¹⁷⁹ ההגהה על פי המקבילה בתרומות מה ע"ג שו' 31.

¹⁸⁰ תרגום (אחרי ההגהה): זאת של ר' ושל ר'. כלומר, הדיון שהיה בין שני החכמים האלה — ראה

פליקס, מסכת שביעית, א, עמ' 314, פירוש, שו' 39, ד"ה אלא מן הדא.

¹⁸¹ ראה מה שהערתי בסוף ערך "לא מן דעתיה הוה ר' אמר הדא מילתא אלא מן הדא דר' דר' (!)".

הדא דר' הכין, והדא דרבנן הכין (בהחוויה ממחישה)

הדא דר' הכין, והדא דרבנן הכין (בהחוויה ממחישה)¹⁸² **נזיר** נו ב שו' 59.

הדא דר' מתחמיא קשיא, ולית היא אלא ניהא¹⁸³ **ערלה** ס ד שו' 33.

****הדא דר' פליגא על דר'**¹⁸⁴ **ברכות** י ג שו' 17; **פאה** יח ד שו' 53; **כלאים** כז א שו' 2 (ר' תחת דר'²); **חלה** נט ב שו' 21 (ר' תחת דר'²); **שבת** י א שו' 55; **כתובות** לג ד שו' 63 (הדא ל'); **בבא קמא** ד ב שו' 2; **עבודה זרה** מב ד שו' 58 (והדר ר'! וצ"ל: דהדא דר')¹⁸⁵. וראה עוד ערך: והדא דר' פליגא; מן הדא דרבנן אנן ילפין דלית הדא דר' פליגא על ר'.

הדא דר' פליגא על ר' ע"ע הדא דר' פליגא על דר'.

הדא דר' קלילא מדר'¹⁸⁶ **נידה** מט ג שו' 12.

הדא דרבנן ע"ע הדא דרבנן.

הדא דרבנן¹⁸⁷ **שביעית** לד ב שו' 11; **חלה** נט ב שו' 26 (דרבנן); **מועד קטן** פ ג שו' 15; **נזיר** נו ב שו' 59 (ר'; **נידה** נ א שו' 1. ועיין עוד ערך כהדא דרבנן).

הדא דת אמר ע"ע הדא דתימר.

הדא דת מר ע"ע הדא דתימר.

הדא דתימ' ע"ע הדא דתימר.

הדא דתימא (!) ע"ע הדא דתימר.

****הדא דתימר**¹⁸⁸ **ברכות** ב ב שו' 20, שם שו' 31, ג ב שו' 60, שם שו' 63 (הדין; דתימ'), ד ד שו' 16, ה ב שו' 39, ו א שו' 13, ו ד שו' 19 (דאמר! וצ"ל: דאת אמר)¹⁸⁹, שם שו' 45 (דאת אמר), ט א שו' 24 (דאמר! וצ"ל: דאת אמר)¹⁹⁰, ט ג שו' 4 (דאת אמר), שם שו' 24 (דאמר! וצ"ל: דאת אמר)¹⁹¹, יב א שו' 24 (דאמר! וצ"ל: דאת אמר)¹⁹², יב ב שו' 59 (דאת אמר), יג ד שו' 35, יד ב שו' 12 (דאמר! וצ"ל: דאת אמר)¹⁹³, שם שו' 21 (הד"א [= הדא

¹⁸² תרגום: זאת של ר' כך, וזאת של החכמים כך. כלומר, השיעורים השונים של ר' מאיר וחכמים הם כך וכך, עי"ש.

¹⁸³ תרגום: [השיטה] הזאת של ר' נראית קשה, ואינה אלא נוחה!

¹⁸⁴ תרגום: [המימרא] הזאת של ר' חלוקה על [המימרא] של ר'.

¹⁸⁵ ראה מה שהערתי בערך "סימן הוה לו, והדר ר' (!) פליגא על דר', ולית היא אלא מסייעה לה". ובד"ח הגיהו: "והדה ר'" (כ רע"ב), וראה שם בפ"מ, ד"ה סימן.

¹⁸⁶ תרגום: [השיטה] הזאת של ר' קלה משל ר'. כלומר, פחות מחמירה.

¹⁸⁷ תרגום: [השיטה] הזאת של החכמים.

¹⁸⁸ תרגום: זאת שאתה אומר. כלומר, דבר זה שאתה אומר; במה דברים אמורים. והצורה הנכונה: "דתמר", כלומר, דת מר, דאת אמר. והצורה "דתימר" היא מן השיבושים שנשתגרו בירושלמי.

¹⁸⁹ ראה מבואות לשה"א, עמ' 353, ו ע"ד, שו' 19; שם, הע' 29.

¹⁹⁰ ראה מבואות לשה"א, עמ' 358, ט ע"א, שו' 24. ועיין אהצו"ל, עמ' 122, ד"ה אפילו.

¹⁹¹ ראה מבואות לשה"א, עמ' 359, ט ע"ג, שו' 24; שם, הע' 23. ועיין אהצו"ל, ריש עמ' 129, ד"ה

הדא דאמר [עמ' 128].

¹⁹² ראה מבואות לשה"א, עמ' 367, [יב ע"א], שו' 24; שם, הע' 8.

¹⁹³ הנוסח כאן בכ"ל: "הדא דא' אמ'" (עמ' 64 שו' 10). והפעם לא נמחקת "אמ'" על ידי המגיה, אלא שהסדר "תיקן" מדעתו על פי ה"תיקונים" הקודמים במופעים דלעיל.

****הדא דתימר** (המשך) דאת אמר[ן], שם שו' 60 (דאמר! וצ"ל: דאת אמר)¹⁹⁴; **פאה** טו ב שו' 21, יו ב שו' 9 (דתימא!); יז א שו' 57, יז ג שו' 35 (דתימא!); יח ד שו' 15, שם שו' 18, כ ד שו' 56; **דמאי** כב ד שו' 2, שם שו' 10 (דאת אמר), שם שו' 24, שם שו' 44, כג ב שו' 38, כג ג שו' 7 (הא, דמר), כד ג שו' 7, כד ד שו' 25 (דתימ'), כה ד שו' 22 (דתימא!); כו ב שו' 38; **כלאים** כז ב שו' 60, כז ד שו' 61, כח ג שו' 48 (דאת אמר), כט ב שו' 12, שם שו' 40 (דאת אמר), כט ד שו' 41, ל א שו' 4, שם שו' 6 (דתימא!); ל ד שו' 36 (דתימ'), שם שו' 37 (דתימא!); לב א שו' 27, שם שו' 53, לב ד שו' 5 (דתימ'); **שביעית** לד ב שו' 2, לד ד שו' 19 (דתימ'), לה א שו' 41 (דתימא!); שם שו' 50 (דתימא!); לו א שו' 17, שם שו' 19, לח ב שו' 61 (דתימא!); **תרומות** מ ג שו' 6 (דתימא!); מא ב שו' 40 (דתימא!); שם שו' 54, מו ד שו' 2, שם שו' 4, מז א שו' 26, מז ב שו' 58, מח א שו' 29; **מעשרות** מט ב שו' 40 (דתימא!); נ ד שו' 3 (דתימ'), נא א שו' 5, נב א שו' 41 (דתימ'); **מעשר שני** נב ג שו' 48 (דאתא! וצ"ל: דאת א' [=אמר]¹⁹⁵); נב ד שו' 3, שם שו' 20 (דתימא!); נה א שו' 29 (דתימ'); **חלה** נז ד שו' 60 (דאיתמר! וצ"ל: דאתמר), נח א שו' 46 (דתימ'), נח ג שו' 32, שם שו' 41 (דאת אמר), נח ד שו' 28; **ערלה** ס ד שו' 8, סג א שו' 37; **ביכורים** סה א שו' 50, סה ב שו' 9, סה ד שו' 28 (דתימ'); **שבת** ג ד שו' 55 (דאת אמר), ד א שו' 62, ד ב שו' 5 (הא!)¹⁹⁶; ה ג שו' 9, שם שו' 47, ו ד שו' 30, שם שו' 49, שם שו' 53, שם שו' 54, ח א שו' 55, י ג שו' 57 (דאת אמר), י ד שו' 45 (דאת אמר), יא ב שו' 4 (דאת אמר), שם שו' 5 (דאת אמר), שם שו' 7 (דאת אמר), שם שו' 17 (דאת אמר), שם שו' 18 (דאת אמר), שם שו' 20 (דאת אמר), שם שו' 38 (דאת אמר), יא ד שו' 18 (דאת אמר), יב א שו' 24 (דאת אמר), יב ב שו' 14 (דאת אמר), יב ג שו' 48 (דאת אמר), יב ד שו' 1 (דאת אמר), שם שו' 3 (דאת אמר), יד א שו' 40 (דאת אמר), טו ג שו' 26 (דאת אמר), יו א שו' 55, יז ב שו' 52; **עירובין** יח ב שו' 25, שם שו' 31, יט ג שו' 26, יט ד שו' 6 (דאת אמר), כ ב שו' 3, כ ד שו' 9, שם שו' 47 (דאת אמר), שם שו' 50, כא א שו' 33, כב ב שו' 57 (דאת מר), כג ג שו' 15, כג ד שו' 6, כד ג שו' 1 (דאת אמר), שם שו' 3 (דאת אמר), שם שו' 38 (דאת אמר), כה א שו' 34 (דאת מר), כה ב שו' 22 (דאת מר), שם שו' 25 (דאת מר), כה ד שו' 26 (דאת מר), כו א שו' 53; **פסחים** כז ב שו' 24, שם שו' 40, שם שו' 47, שם שו' 50, כז ג שו' 2, ל ב שו' 43, לא ב שו' 15 (דתימ'), לא ד שו' 12, שם שו' 42 (דתימ'), לד ב שו' 21 (דתימ'), לה ב שו' 12, לו ב שו' 18 (דאת אמ'); **יומא** לח ב שו' 37 (דאת אמר), מא ג שו' 42; **שקלים** מו א שו' 45 (דאת אמר), שם שו' 48 (דאת אמר), שם שו' 56, מו ב שו' 44 (דאת אמר); **סוכה** נא ג שו' 47 (דאת אמר), נא ד שו' 4 (דאת אמ'), שם שו' 15 (דאת אמ'), נב א שו' 47 (דאת אמר), נב ב שו' 37 (דאת אמר), נב ג שו' 5 (דאת אמ').

¹⁹⁴ ההגהה שלי. וליתא בכי"ר, עמ' 98א שו' 29. והביטוי הוא גירסא חלופית ל"מתניתא" שאחריו, עי"ש. והרש"ם גרס אותו (ושם: "הדא דתימ"), ולא גרס "מתניתא" — ראה מהד' לונץ, צ ע"ב, ציון טו.

¹⁹⁵ ראה מבואות לסה"א, עמ' 467, הע' 4.

¹⁹⁶ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 503, הע' 40. וראה עוד אהצ"י, ריש עמ' 29, ד"ה ומצאו

****הדא דתימר** (המשך) נג א שו' 21 (דאת אמר); **ביצה** ס ב שו' 56 (דאת אמר), ס ג שו' 26 (דאת אמר), שם שו' 64 (דאת אמר), סא ב שו' 36 (דאת אמר), סא ג שו' 36, שם שו' 39 (דאת אמר), סב ג שו' 3 (דאת אמר), שם שו' 19 (דאת אמר), שם שו' 23 (דאת אמר), סג א שו' 55 (דאת אמר); **תענית** סג ד שו' 43 (דת אמר), סד ד שו' 23 (דת אמר), שם שו' 26 (דאת אמר), שם שו' 33 (דת אמר), סו א שו' 34 (דת אמר), שם שו' 56 (דאת אמר), שם שו' 58 (דת אמר), סו ד שו' 31 (דאת אמר), סט ב שו' 41 (דאת אמר), שם שו' 44 (דאת אמר), שם שו' 48 (דאת אמר); **מגילה** ע א שו' 5 (דאת אמר), ע ד שו' 1 (דאת אמר), שם שו' 23 (דאת אמר), עא ג שו' 34 (דאת אמר), עא ד שו' 18 (דאת אמר), עג ד שו' 29 (דאת אמר), עד א שו' 47 (דאת אמר), עה ג שו' 15 (דאת אמר); **חגיגה** עו ג שו' 43 (דאת אמר), עו ד שו' 35 (דת אמר), עח ד שו' 38 (דת אמר); **מועד קטן** פ ד שו' 2 (דת אמר), שם שו' 14 (דת אמר), שם שו' 23 (דת אמר), שם שו' 37 (דת אמר), פא א שו' 12 (דת אמר), שם שו' 15 (דת אמר), פא ד שו' 46 (דת אמר), שם שו' 49 (דת אמר), פב ב שו' 21 (דת אמר), שם שו' 47 (דת אמר), פב ג שו' 22 (דת אמר), פב ד שו' 24 (דאת מר), פג ב שו' 14 (דת אמר), פג ג שו' 10; **יבמות** ג א שו' 9, ג ב שו' 32, ד א שו' 26 (דאת אמר), שם שו' 35 (דאת אמר), שם שו' 59 (דאת אמר), ה א שו' 25, ו ב שו' 11, שם שו' 13, שם שו' 29, ט א שו' 38, י ג שו' 53 (דתימ'), שם שו' 54, יב ד שו' 21, טו ב שו' 7 (הדה), את! אמ' וצ"ל: דאת אמ', טו ד שו' 48 (הדה); **סוטה** יט א שו' 20, כא א שו' 30, כד א שו' 19 (דאת אמר); **כתובות** כד ד שו' 52 (דאת אמר), שם שו' 60 (דאת אמר), כה א שו' 4, שם שו' 6 (דאת אמר), שם שו' 9 (דמרו'), שם שו' 12 (דמרו'), שם שו' 14, שם שו' 56, ל ב שו' 53, לא ב שו' 60 (דתימ'), לג ד שו' 55 (דאת אמר), לו א שו' 11 (כמה); וצ"ל: הדה¹⁹⁷, דאת אמר; **נדרים** לז ד שו' 18 (דאת אמר), לט א שו' 45 (דאת אמר), לט ד שו' 45 (דאמרו! אמר וצ"ל: דאת אמר)¹⁹⁸, שם שו' 47 (דאת אמר), +אמ'!, מ ב שו' 48 (דאת אמר), מ ד שו' 45 (דאת אמר), מא ג שו' 9 (דאת אמר); **גיטין** מג ב שו' 23 (דאת אמר), מג ד שו' 53 (דתימ'), מה ג שו' 37 (דאת אמר), מז ג שו' 1 (דאת אמר); וצ"ל: דאת אמר, שם שו' 8 (דאת אמר), שם שו' 10 (דאת אמר), מח א שו' 58, מח ב שו' 6, מט ד שו' 28 (דתימא!); נ ב שו' 17 (דתימ'); **נזיר** נה א שו' 14 (דאת אמר), נז א שו' 27 (דתימר ליו!); **קידושין** נח ג שו' 25, נח ד שו' 21, נט א שו' 33, ס ב שו' 4, שם שו' 12, שם שו' 38, סא ד שו' 31 (דאת אמר), שם שו' 44 (דאת אמר), סג א שו' 27 (דאת אמר), שם שו' 29 (דאת אמר), סג ג שו' 41 (דאת אמר), סג ד שו' 32 (דאת אמר), סד א שו' 17 (דאת אמר), שם שו' 36 (דאת אמר), סד ב שו' 31 (דאת אמר), סה ד שו' 2 (דאת אמר); **בבא קמא** ב ד שו' 43 (דתימ'), שם שו' 47, ו ג שו' 23, שם שו' 30; **בבא מציעא** ח ב שו' 44, ט ד שו' 2, יב א שו' 55; **בבא בתרא** יג א שו' 8, יג ב שו' 22, יג ג שו' 6, שם שו' 9 (דתימ'),

¹⁹⁷ הגהתי "הדה" באות ה"א, על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. ובתש"ק (עמ' 76, סי' 120 [עמ' 75]) הגיה "הדא". וראה שם, הע' 160. והיא היא. ולא נתכוון בגליונותיו אלא למעט בהגהה. וראה עוד ק"ע, סט סע"ב, ד"ה ה"ג הדא דאת אמר.

¹⁹⁸ הנוסח כאן בכ"ל: "הדא דא' אמר" (עמ' 181 שו' 9), והסדר טעה בפתרון הקיצור.

****הדא דתימר** (המשך) יג ד שו' 43, שם שו' 54, יז א שו' 21, יז ד שו' 17 (דת מר); **סנהדרין** יח ד שו' 26, יט ב שו' 1, כא ב שו' 11, כג ד שו' 46, כו ב שו' 36; **שבועות** לח א שו' 9 (דת מר), שם שו' 15 (דת מר), לח ב שו' 46 (דת מר); **עבודה זרה** מ א שו' 52, מב א שו' 18 (דאית אמר), שם שו' 25 (דת מר), מג א שו' 52 (דאית אמר), מד א שו' 30, מד ב שו' 2 (דאית אמר), שם שו' 8 (דאית אמר), מד ד שו' 9 (דאית אמר)¹⁹⁹, שם שו' 24 (דאית אמר), שם שו' 50 (דת מר), מה א שו' 28 (דת מר), מה ב שו' 55 (דת מר); **הוריות** מח א שו' 36 (דת מר), מח ג שו' 15 (דת מר), שם שו' 34 (דת מר); **נדה** מט ד שו' 24 (דת מר), נ ג שו' 37 (דת מר), נ ד שו' 57 (דאית אמר), נא א שו' 23 (דאית אמר)²⁰⁰. ועיין עוד ערך ודא דאית אמר.

הדא (!) דתימר... הן דתימר... ע"ע הן דתימר... והן דתימר....

הדא (!) דתימר... ודכוותה... ע"ע כמה דתימר... ודכוותה....

הדא דתני²⁰¹ ברכות ו ב שו' 30²⁰²; **דמאי** כג א שו' 25; **שבת** ז ד שו' 35; **ביצה** סא א שו' 17²⁰³. ועיין עוד ערך: ועוד מן הדא דתני; כהדא דתני עד כהדא דתני ר' אחא; כהדא דתני ר' ישמעאל; כהדא דתני ר' ליעזר בן יעקב.

הדא דתני לה ר' ע"ע ועוד מן הדא דתני לה ר'.

****הדא דתני ר' הושעיה²⁰⁴ תרומות** מג ג שו' 31; **בבא מציעא** ח א שו' 5. ועיין עוד ערך: כהדא דתני ר' הושעיה; להדא דתני ר' הושעיה; מהדא דתני ר' הושעיה.

הדא דתני ר' חיה²⁰⁵ יבמות ג א שו' 21, ג ד שו' 9 (הכא! תחת הדא); **גיטין** מד ג שו' 5; **קידושין** סג ג שו' 24. ועיין עוד ערך: כהדא דתני ר' חיה; לא על הדא איתאמרת אלא בהדא (!) דתני ר' חיה; להדא דתני ר' חיה.

הדא דתני ר' שמעון בן יוחי ע"ע: ולא חשש להדא דתני ר' שמעון בן יוחי (בתמיהה); ולמה לא שמע (!) לה מן הדא דתני ר' שמעון בן יוחאי.

הדא דתנינן²⁰⁶ ברכות ד ד שו' 28²⁰⁷, ו ב שו' 29; **דמאי** כב ב שו' 11²⁰⁸; **כלאים** כט ד שו' 17, שם שו' 43, ל א שו' 34 (הדה), ל ג שו' 2; **תרומות** מב ד שו' 30; **שבת** יג א

¹⁹⁹ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 603, הע' 2.

²⁰⁰ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: אמר (!) (השני); הדא אמרה; הדא היא דכתיב. ולמופע נוסף מסופק ראה מה שצינתי בריש ההערה השנייה לערך "ממה דתימא (!)". ולמופע נוסף השייך ליומא מה ע"ג שו' 23, שישנו בראשונים וליתיה בד"ו, ראה ירוכ"פ, מבוא, סוף עמ' כז, ד"ה רטרנ.

²⁰¹ תרגום: [הברייטא] הזאת ששונה [התנא].

²⁰² הגירסא כאן בכ"ד: "והדה דתנייה תני" (עמ' 261 שו' 26). והיא גירסא יפה. ועיין עוד מהד'

לונץ, לא ע"ב, ציון ט.

²⁰³ למופע נוסף בנוסח הרש"ס ראה מה שהערתי לקמן בהערה השנייה בערך "הדא דתנינן תמן".

²⁰⁴ תרגום: [הברייטא] הזאת ששונה ר' הושעיא.

²⁰⁵ תרגום: [הברייטא] הזאת ששונה ר' חייא.

²⁰⁶ תרגום: [המשנה] הזאת ששנינו.

²⁰⁷ הוסיף אפשטיין כאן "תמן" בסוף הביטוי — ראה מבואות לסה"א, עמ' 322, ד"ה סוגיות. וראה

שם, הע' 216.

הדא דתנינן (המשך) ש' 36; **פסחים** כח א ש' 36; **מגילה** עג א ש' 25; **יבמות** י א ש' 40; **כתובות** לב ב ש' 63; (צ"ל: הדא היא)²⁰⁹; **גיטין** מו ג ש' 3; **נזיר** נב א ש' 3; **סנהדרין** כ א ש' 48 (ו-), שם ש' 49 (והא! וצ"ל: והדא)²¹⁰; **נדה** מט א ש' 53; (מן+ וצ"ל: כהדא)²¹¹. ועיין עוד ערך: והדא דתנינן הכא; ועוד מן הדא דתנינן; כהדא דתנינן.

הדא דתנינן תמן²¹² **מעשר שני** נד ב ש' 21325. ועיין עוד ערך כהדא דתנינן תמן.

הדא (!) ההיא דתנינן תמן ע"ע ההיא דתנינן תמן.

הדא הו' (!) דכתיב ע"ע הדא היא דכתיב.

הדא הוא (!) דכתיב ע"ע הדא היא דכתיב.

הדא הוא (!) דמר ר' ע"ע הדא היא דאמר ר'.

הדא הוא (!) דתנינן תמן ע"ע ההיא דתנינן תמן.

הדא היא (בניחותא)²¹⁴ **ברכות** יד א ש' 63; **שביעית** לד א ש' 40; **שבת** ט ב ש' 16, שם ש' 17; **עירובין** כה ג ש' 60; **יומא** מא ד ש' 41; **מגילה** ע א ש' 40; **יבמות** ג ד ש' 11, ד ג ש' 50, ד ד ש' 28, שם ש' 32, שם ש' 44; **כתובות** לד ד ש' 35, לו א ש' 16; **נדרים** מב ד ש' 37; **קידושין** סא א ש' 11; **שבועות** לג ב ש' 21526. ועיין עוד ערך: דילמא דא היא (בניחותא); ודא היא (בניחותא)²¹⁶.

הדא היא (בתמיהה)²¹⁷ **שבת** ג ב ש' 27. ועיין עוד ערך: ודא היא (בתמיהה); ודא היא דרוב' (בתמיהה); ולא דא היא קדמייתא (בתמיהה); לא דא היא אלא (בתמיהה); לא דא היא דנבייא מקנתר לן (בתמיהה).

²⁰⁸ ראה גירסת הערוך, ערך ערום [עה"ש, ו, עמ' רסט, טור ב] (אהצו"י, סוף עמ' 88, ד"ה מבין השמשות). ויש להגיה לפי זה: "הדא היא דתנינן". וגירסא זו נראית עיקר.

²⁰⁹ הנוסח כאן בכ"ל: "הדא היא דתנינן" (עמ' 142 ש' 5), וכן צריך לומר, והסדר השמיט "היא" בטעות.

²¹⁰ ראה הלשון שם, ש' 48, וראה המקבילה בברכות ו ע"ב ש' 29 הרשומה לעיל בְּעֶרְךָ (ושם: "הדא").

²¹¹ ראה מה שהערתי בסוף ערך "יכיל ר' פתר לה מן הדא (!) דתנינן".

²¹² תרגום: [המשנה] הזאת ששנינו שם.

²¹³ ראה נוסח הרש"ס, נא ע"א ש' 5. והוא גורס: "הדא דתני" (ואינו גורס "תמן"), מכיוון שהיא ברייתא — עיין תוספ' מעשר שני, פ"ב הי"ב, עמ' 253 (וכבר העיר על כך אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 890, ד"ה מע"ש, עיי"ש). אבל גם בכ"ר (עמ' 277א ש' 17) כלפנינו. לכן נראה שאין להגיה, שהירושלמי מצטט לעתים ברייתות בלשון "תנינן", כמו שהערתי למשל לעיל, בריש ערך "דתנינן". ולמופע נוסף מסופק של ביטוי זה ראה מה שהערתי בערך "הדא דתנינן" לברכות ד ע"ד ש' 28. וראה עוד מה שהערתי בערך "ההיא דתנינן תמן" ליבמות ז ע"ד ש' 18.

²¹⁴ תרגום: זאת היא.

²¹⁵ למופע נוסף מסופק ראה מה שצינתי בערך "הדא היא דאמר ר'" לבבא בתרא יג ע"ד ש' 44.

²¹⁶ לא ציינתי לביטוי "אדהי תנא", לפי שאני מפרש אותו בדרך אחרת, עיין שם.

²¹⁷ תרגום: זאת היא!;

הדא היא אמרת (ו!) 218 סוטה יו ד שו' 3 (צ"ל: אמרה) 219; גיטין מד ד שו' 22 (הרינן, הוא, אמר! וצ"ל: אמרה) 220.

****הדא היא דאמר ר' 221** פאה כא ב שו' 15 (היא לין) 222; שבת ג א שו' 2 (היא לין) 223; דמר, יג א שו' 26; עירובין כו ב שו' 10 (היא לין) 224; דמר, שקלים נ ג שו' 37; ביצה ס ג שו' 35, שם שו' 38, סג א שו' 27; יבמות ה א שו' 11 (היא לין) 225, שם שו' 44, ה ד שו' 63 (דמר); כתובות כו ג שו' 10 (הוא, דמר), כט א שו' 54 (היא לין) 226, לג ד שו' 26 (דמר); נדרים מא ג שו' 3 (דמר); בבא מציעא ט א שו' 36 (דמר); בבא בתרא יג ד שו' 44 (דמר) 227, יז א שו' 33 (דמר); סנהדרין כא ג שו' 8 (היא לין) 228, דמר.

הדא היא דו אמר ליה 229 סוכה נה ג שו' 12; סנהדרין כ ב שו' 45 (היא לין) 230, מר) 231. **הדא היא דו מקנתר לון 232** סוטה יו ד שו' 62 (הרינן תחת הדא) 233; כתובות לה ד שו' 1. **הדא היא דכתב (ו!) ע"ע הדא היא דכתיב.**

****הדא היא 234 דכתיב 235** ברכות ב ד שו' 32 (הדה, הוא), ה ב שו' 52, ה ג שו' 35 (הוא), ו ד שו' 48, ח ב שו' 41 (דכתב) 236, ח ג שו' 237, יב ב שו' 39 (הוא), יב ג שו' 7 (הוא),

218 תרגום (אחרי ההגהה): זאת היא אומרת. ופירוש "היא" — הברייתא. ובסוטה הלשון אמור בניחותא, ובגיטין — בתמיהה.

219 ההגהה שלי. וגם בכ"ר נשתבש: "הדא היא שאמרה (ו!) (עמ' 3ב שו' 18).
220 ההגהה "הדא היא אמרה" שלי, על פי הלשון המשובשת בשר"ר: "הדהי אמרי (ו!) (עמ' 224 שו' 36), וצריך לומר שם: הדהי אמרה. ואמנם בקטע זוסמן מצאנו: "הדהי דכת" (עמ' 49 שו' 43). ושתא"י (עמ' 414, ד"ה א"ר יודן) הגיה "הדא אמרה". והיא היא. ואולי יש להגיה "הדי" תחת "הרי", שיתכן שהיתה קיימת הצורה "הדי" ליד "הדא". כי בכתובות לה ע"ד שו' 1 אמרו: "הדא היא דו מקנתר לון", ואילו במקבילה בסוטה יו ע"ד שו' 62: "הרי (ו!) היא דו מקנתר לון".

221 תרגום: זאת היא [המימרא] שאומר ר'.
222 ההגהה שלי. ובנוסח הרש"ס: "הוא הדא (ו!) דא'ר" (ק"ז ע"ב שו' 19).
223 ההגהה על פי המקבילה דלקמן יג ע"א שו' 26 הרשומה בסמוך.
224 להגהה ראה שתא"י, עמ' 213, ד"ה בשאין. והוא הגיה "הוא", ואני תיקנתי "היא".
225 ההגהה על פי המקבילה דלקמן שו' 44 הרשומה בסמוך.
226 ההגהה על פי המקבילה דלקמן לג ע"ד שו' 26 הרשומה בסמוך.
227 ליברמן (ירושלמי נזיקין, עמ' 185, שו' 16-17) מגיה כאן: "הדא היא... ואתיידא כהדא דמר ר'". וצ"ע.
228 ההגהה על פי נוסח ר"ח בסנהדרין כט ע"ב (וציין לו בשתא"י, עמ' 515, ד"ה חד בר נש).

229 תרגום: זהו שהוא אומר לו.
230 ההגהה על פי המקבילה בסוכה נה ע"ג שו' 12 הרשומה לעיל בְּעֶרְךָ.
231 למופע קרוב שנשתבש ע"ע אחורי (ו!) אמר לה.
232 תרגום: זהו שהוא מקנטר אותם.

233 כן הוא "הרי" בשיבוש גם בכ"ל (עמ' 60 שו' 1). ובכ"ר: "הדה היא" (עמ' 4ב שו' 38). ולשיבוש "הרי" ראה מה שהערתי לעיל בערך "הדא היא אמרת (ו!) לגיטין מד ע"ד שו' 22.

234 המילה "הדא" מוכיחה שצריך להיות אחריה "היא", כלומר, הדא היא [מילתא] דכתיב, והשיבוש "הוא" במקום "היא" שגור מאוד במונח זה.

235 תרגום: זה הוא שכתוב.

236 הנוסח כאן בכ"ל: "הדא היא דכת" (עמ' 35 שו' 34), והסדר קלקל.

****הדא היא דכתיב** (המשך) יג א שו' 30 (הוא!), שם שו' 33 (הוא!), שם שו' 35 (הוא!), שם שו' 42 (הה"ד), שם שו' 46 (הרי הוא אומר!)²³⁸, שם שו' 50 (ה'הדו!), שם שו' 53 (הה"ד), שם שו' 58 (הה"ד), יג ב שו' 2 (הה"ד), שם שו' 6 (הה"ד), שם שו' 10 (הה"ד), שם שו' 21 (הה"ד), שם שו' 32, שם שו' 37 (הה"ד), יג ג שו' 42 (הה"ד), יג ד שו' 29 (הה"ד), שם שו' 33 (הה"ד), שם שו' 36 (הה"ד), שם שו' 49 (הה"ד וצ"ל: הדא דתימר)²³⁹, יד ב שו' 1 (הוא!), יד ג שו' 26 (הה"ד), **פאה** יו א שו' 21 (הה"ד), שם שו' 39 (ה'הדו!), שם שו' 50 (הה"ד), שם שו' 52 (הה"ד), **דמאי** כה ג שו' 4 (הה"ד), **כלאים** לב ג שו' 15 (הוא!), **שביעית** לו ב שו' 30 (הוא!), **מעשר שני** נו א שו' 20, **שבת** ח ד שו' 24 (הה"ד), יו א שו' 26; **עירובין** כ ד שו' 54 (הוא!), כב ג שו' 27 (הוא!), שם שו' 33 (הוא!), שם שו' 40 (הוא!), שם שו' 47 (הוא!)²⁴⁰, כד ד שו' 2 (הוא!), **פסחים** לו ג שו' 48 (הוא!), **יומא** לח ב שו' 21 (הוא!), שם שו' 22 (הוא!), שם שו' 27 (הוא!), מא ב שו' 48 (הוא!), שם שו' 53, מא ד שו' 20, מה ג שו' 20 (הוא!), **שקלים** מט א שו' 30, שם שו' 39 (הוא!), מט ג שו' 16 (הוא!), שם שו' 25, שם שו' 37 (הוא!), שם שו' 44 (הוא!), שם שו' 54 (הוא!), שם שו' 55 (הוא!), מט ד שו' 9 (הוא!), שם שו' 44 (הוא!), שם שו' 45 (הו"ו), שם שו' 63 (הוא!), נ א שו' 51 (הוא!), **סוכה** נה ג שו' 8 (הוא!), **ראש השנה** נח ד שו' 60 (הוא!), נט א שו' 20 (הוא!), **תענית** סג ד שו' 62, סה ב שו' 31, שם שו' 50, שם שו' 51, סז ד שו' 63 (הוא!), סח א שו' 58, סח ג שו' 37, שם שו' 56, שם שו' 59, סח ד שו' 5, סט א שו' 29 (הו"ו), סט ב שו' 14 (הוא!), **מגילה** ע א שו' 58, ע ד שו' 37, שם שו' 45, עד ב שו' 33, עד ד שו' 25 (הוא!), **חגיגה** עו ג שו' 31; **יבמות** ו ב שו' 43 (הוא!), שם שו' 47, יד ד שו' 27, טו ג שו' 38, שם שו' 40 (הה"ד), שם שו' 43 (הה"ד), שם שו' 45 (יהודה! וצ"ל: הדא)²⁴¹, שם שו' 46 (הה"ד); **סוטה** יז ב שו' 27 (הוא!), שם שו' 29 (הוא!), שם שו' 39 (הוא!), יז ג שו' 8, שם שו' 10, שם שו' 14, שם שו' 15, כ ג שו' 19, שם שו' 54, שם שו' 55, שם שו' 57, שם שו' 60, שם שו' 61, שם שו' 63, כב א שו' 2, כב ב שו' 58, כב ג שו' 9, שם שו' 16 (הוא!), שם שו' 42, כב ד שו' 6, שם שו' 8, כד ב שו' 39, שם שו' 40, שם שו' 46; **כתובות** ל ב שו' 29 (הוא!), לא ד שו' 27 (הוא!), שם שו' 30 (הוא!), לה ב שו' 19; **נדרים** לח ב שו' 13 (הוא!), שם שו' 15 (הה"ד), שם שו' 18 (הה"ד); **נזיר** נו ב שו' 52 (הוא!), נח א שו' 15, שם שו' 16; **קידושין** ס ג שו' 17, סא א שו' 13, שם שו' 33 (הוא!), שם שו' 41 (הוא!), סא ג שו' 57, סג ב שו' 14, סה ב שו' 33 (הוא!), שם שו' 58 (הוא!), סה ג שו' 4 (הוא!); **בבא בתרא** יו א שו' 46, שם שו' 48 (הוא!), שם שו' 50; **סנהדרין** כ ב שו' 9, שם שו' 43, כ ג שו' 45 (הוא!), כג ב שו' 27 (הדה),

²³⁷ ראה גינצבורג, פירושים, ג, עמ' 381, ד"ה הדא היא.

²³⁸ ההגהה על פי כ"ר, עמ' 91א שו' 24 (ושם: "ה'ה'ד"). וכן הוא בקו"א: "הדא הוא (!) דכתיב" (שרי"ר, עמ' 324, סי' קז-קח [עמ' 323]).

²³⁹ ראה כ"ר, עמ' 95א שו' 11 (ושם: "הדה דתמר").

²⁴⁰ הנוסח בקו"א כאן: "הדה" בלבד — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 295, ד"ה מאן דמר (השני).

²⁴¹ ההגהה מתאשרת מקטע זוסמן, עמ' 108 שו' 28. וליברמן מושך "יה" של "יהודה" למה שקדם, כלומר: "על שביזה את אחיה השילוני רב[יה]", וגורס את "ודה" עם "היא דכתיב" (גליונות הרש"ל, טופס א' וב'). ואמנם בקטע הנ"ל: "על שביזה לאחיה השילוני רביה הדהי דכת" (שם, שו' 27).

הדא היא דתנינן דבתר דבת' דבתרה

****הדא היא דכתיב** (המשך) שם שו' 32, כג ד שו' 8 (הוא!), שם שו' 17 (הוא!), כז ד שו' 24, שם שו' 32, כח ב שו' 14, שם שו' 40, שם שו' 46, שם שו' 49, כח ג שו' 5, שם שו' 15, שם שו' 59, כח ד שו' 5, שם שו' 24, שם שו' 41, כט א שו' 1, שם שו' 7, שם שו' 16, שם שו' 29, שם שו' 38, שם שו' 59, כט ב שו' 23, שם שו' 59, כט ד שו' 21, ל ב שו' 32, שם שו' 60, ל ג שו' 8, שם שו' 29 (ו-); **עבודה זרה** לט א שו' 41 (הוא!), לט ב שו' 4, שם שו' 7 (הה"ד), שם שו' 16 (הה"ד), שם שו' 21 (הה"ד), שם שו' 26 (הה"ד); **הוריות** מז ג שו' 53; **גיטא** נ ד שו' 24213.

הדא היא דמר ר' ע"ע הדא היא דאמר ר'.

הדא היא דמתלא אמרה (!) ²⁴³ **סנהדרין** כט א שו' 54 (צ"ל: אמר) ²⁴⁴.

הדא היא דר' אמר ²⁴⁵ **עירובין** כה א שו' 42; **שקלים** מו ג שו' 32; **נזיר** נו ד שו' 8.

הדא היא דר' אומר (!) ע"ע הדא היא דר' אמר.

הדא היא דר' אמר ²⁴⁶ **נזיר** נד ב שו' 25, שם שו' 28 (אומר!).

הדא היא דתני ²⁴⁷ **עירובין** כו ב שו' 50; **מגילה** עג א שו' 26.

הדא היא דתני ר' חייא ²⁴⁸ **יבמות** י ד שו' 1, יב א שו' 35, יד ב שו' 32; **גיטין** מו ג שו' 4; **נזיר** נז א שו' 51; **קידושין** סג ד שו' 6; **שבועות** לה ג שו' 49.

הדא היא דתנינן ²⁴⁹ **ברכות** ז ב שו' 6; **כלאים** ל א שו' 13; **תרומות** מג ג שו' 12; **שבת** יו א שו' 36, שם שו' 39; **פסחים** לא ד שו' 12; **יומא** מא ד שו' 27, מה ב שו' 58; **ביצה** סא ד שו' 2503, סג א שו' 28; **חגיגה** עח א שו' 10; **יבמות** ה א שו' 13; **סוטה** יט א שו' 15; **גיטין** מו ג שו' 12, שם שו' 13; **נזיר** נא ב שו' 2, שם שו' 51, נה ב שו' 43; **מכות** לא א שו' 25147.

הדא היא דתנינן דבתר דבת' דבתרה ²⁵² **דבתרה** ²⁵³ **יבמות** יד ב שו' 54.

²⁴² בקטע סבונה (סוף עמ' 285, קטע 7.3) נמצא מופע נוסף השייך לסנהדרין ל ע"ב שו' 51. והלשון

שם: "הדה הוא דכת'".

²⁴³ תרגום (אחרי ההגהה): זהו שהמשל אומר.

²⁴⁴ "מתלא" הוא לשון זכר, לכן הגהתי "אמר".

²⁴⁵ תרגום: זאת היא [השיטה או המימרא] של ר'.

²⁴⁶ תרגום: זאת היא [המימרא] שר' אומר.

²⁴⁷ תרגום: זאת היא [הברייתא] ששונה [התנא].

²⁴⁸ תרגום: זאת היא [הברייתא] ששונה ר' חייא.

²⁴⁹ תרגום: זאת היא [המשנה] ששנינו.

²⁵⁰ אפשטיין מגיה כאן: "בדא תנינן" (מבואות לסה"ת, עמ' 287, ד"ה סוף מ"ד). ואין ההגהה הכרחית,

כי אפשר לקרוא גם את הביטוי שלפנינו בתמיחה.

²⁵¹ למופע נוסף של ביטוי זה שנשתבש ע"ע הדא דתנינן. וראה עוד מה שהערת שם לדמאי כב

ע"ב שו' 11.

²⁵² בכ"ל: "דבתר" (עמ' 49 שו' 27) תחת "דבת'". ויאות. ועיין הערות ר"ש ליברמן לספר מתיבות,

מהד' ב"מ לוי, ד"צ ירושלים תשל"ג, סוף עמ' 139, הע' ד. ודבריו צע"ג.

²⁵³ תרגום (אחרי ההגהות): זאת היא [המשנה] ששנינו אחרי אחרי [המשנה] שאחריה (כלומר, אחרי

הסיפא של הסיפא דסיפא). ולפירוש העניין ראה מה שהערת בערך "לית כן על ראשה, אית כן על

סופה. מה אית כן על ראשה כ"א... אבל אם... הדא היא דתנינן דבתר דבת' דבתרה".

הדא היא דתנינן תמן²⁵⁴ ברכות ז ב שו' 28; חגיגה עט ב שו' 61 (ו', ל"ג היא? צ"ל: הכא תחת תמן?)²⁵⁵; **שבעות** לג ב שו' 50.

הדא היא (!) הילכתא ע"ע הדא הילכתא.

הדא היא מילתה²⁵⁶ סוטה יח ג שו' 41.

הדא היא קדמייתא²⁵⁷ נזיר נא א שו' 40.

הדא הילכת' ע"ע הדא הילכתא.

הדא הילכתא²⁵⁸ פאה כ ג שו' 23; **כלאים** כו ד שו' 51; **שביעית** לו א שו' 42, שם שו' 43

(א2); **מעשר שני** נו ב שו' 12; **שבת** ט א שו' 11 (הילכת'), שם שו' 57, ט ב שו' 48, שם

שו' 50; **גיטין** מז ג שו' 25, שו' 26 (הדא היא?)²⁵⁹, שם שו' 27.

***הדא הילכתא לית שמע מינה כלום לא מראשה ולא מסופה**²⁶⁰ בבא מציעא

ז ד שו' 42.

***הדא הילכתה תינייתא**²⁶¹ בבא בתרא יו א שו' 262²⁶².

****הדא ילפא מן ההיא... וההיא ילפא מן הדא...**²⁶³ פאה יז ג שו' 31-32 (ילפה תחת

ילפא₁); **דמאי** כד א שו' 49-50; **מעשרות** מט ג שו' 54-55, נא א שו' 3-4; **שבת** ד ד שו'

61-62, יז א שו' 10-11 (ילפה, מההיא, מהדא); **עירובין** כ ד שו' 61-62, כא א שו' 15-16;

פסחים כז ג שו' 31-32 (ילפה תחת ילפא₂, לג א שו' 42 (ילפה); **סוכה** נג א שו' 7-8

(ילפה); **כתובות** לג א שו' 55-56 (ילפה); **בבא בתרא** יג ג שו' 11-12 (ילפה, מההיא,

מהדא); **נידה** נ ג שו' 13-14 (ילפה). ועיין עוד ערך וההיא ילפה מן הדא.

²⁵⁴ תרגום: זאת היא [המשנה] ששנינו שם.

²⁵⁵ מחיקת "היא" שלי. ולהגהה "הכא" תחת "תמן" ראה ק"ע, יט סע"ב, ד"ה ה"ג אין תימר.

²⁵⁶ תרגום: הדבר הזה. והמילה "היא" נראית לי מיותרת, אם כי ישנה גם בכ"ר, עמ' 13 שו' 34. רצ"ע.

²⁵⁷ תרגום: זאת היא [ההלכה] הראשונה (כלומר, הרישא)! והדברים אמורים בלשון קושיא. וראה

עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 718, ד"ה עכשיו.

²⁵⁸ תרגום: ההלכה הזאת. כלומר, המשנה.

²⁵⁹ הנוסח כאן בכ"ל: "הדא הילכתא" (ועמ' 222 שו' 25), ונוספה "היא" בטעות על ידי המדפיס.

²⁶⁰ תרגום: ההלכה (כלומר, המשנה) הזאת — אין אתה שומע (כלומר, לומד) ממנה כלום, לא

מראשה ולא מסופה. ולעצם העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 475, ד"ה ואולם. ולהלן, עמ' 1000, ד"ה

בירוש', מגיה אפשריין: "לית [את]". ולדעת, "לית" = "לית את" לעתים, ואין צורך בהגהה.

²⁶¹ תרגום: ההלכה הזאת השנייה. כלומר, הבבא השלישית "האשה את בנה והאשה את בעלה",

שהיא חזרה על הבבא הקודמת לה: "האיש את אמו והאיש את אשתו" — ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 211,

שו' 25-26 וש"ר 26.

²⁶² בכ"א, עמ' 99 שו' 26 "תינייתא" ליתא. אבל ראה שם, עמ' 213, הע' 4.

²⁶³ תרגום: זאת לומדת מן ההיא... וההיא לומדת מזאת... והמשמעות של "זאת" ו"ההיא" (ולפי הסדר

הזה) משתנה לפי המופעים: בדמאי, במופע הראשון בשבת, בכתובות ובבבא בתרא — משנה ומשנה;

בפאה — מימרא וברייתא; במופע הראשון במעשרות ובמופע הראשון בעירובין המקביל לו — מימרא

ומימרא; במופע השני במעשרות — ברייתא וברייתא; במופע השני בשבת ובמופע השני בפסחים המקביל

לו ובמופע השני בעירובין — משנה וברייתא; במופע הראשון בפסחים — ברייתא ובעייתא של התלמוד;

בסוכה — ברייתא ומשנה (והפך מן המופע השני בעירובין המקביל לו); ובנידה — סיפא ורישא של משנה.

הדא ילפא מן ההיא... וההיא ילפה מן הדא... ע"ע הדא ילפא מן ההיא... וההיא ילפא מן הדא....

****הדא ילפא מן ההיא, וההיא ילפא מן הדא²⁶⁴ פאה יז ג שו' 31; דמאי כד א שו' 49; מעשרות מט ג שו' 54, נא א שו' 2; שבת ד ד שו' 60, יז א שו' 10 (ילפה, מההיא, מהדא); עירובין כ ד שו' 60, כא א שו' 14; פסחים כז ג שו' 31 (ילפה תחת ילפא¹), לג א שו' 41 (ילפה); סוכה נג א שו' 6 (ילפה); כתובות לג א שו' 55 (ילפה); בבא בתרא יג ג שו' 10 (ילפה, מההיא, מהדא); נידה נ ג שו' 13 (ילפה).**

הדא ילפה מההיא... וההיא ילפה מהדא... ע"ע הדא ילפא מן ההיא... וההיא ילפא מן הדא....

הדא ילפה מההיא, וההיא ילפה מהדא ע"ע הדא ילפא מן ההיא, וההיא ילפא מן הדא.

הדא ילפה מן ההיא... וההיא ילפא מן הדא... ע"ע הדא ילפא מן ההיא... וההיא ילפא מן הדא....

הדא ילפה מן ההיא... וההיא ילפה מן הדא... ע"ע הדא ילפא מן ההיא... וההיא ילפא מן הדא....

הדא ילפה מן ההיא, וההיא ילפא מן הדא ע"ע הדא ילפא מן ההיא, וההיא ילפא מן הדא.

הדא ילפה מן ההיא, וההיא ילפה מן הדא ע"ע הדא ילפא מן ההיא, וההיא ילפא מן הדא.

הדא לית ר' ור' מודיי בה²⁶⁵ סוטה יח א שו' 5.
הדא למעלן איתאמרת וכולה תיניין היך עבידא (?)²⁶⁶ עבודה זרה מה א שו' 38.
הדא מילתא²⁶⁷ אמרה²⁶⁸ שבועות לז ב שו' 2.

²⁶⁴ תרגום: זאת לומדת מן ההיא, וההיא לומדת מזאת. ולמשמעות של "זאת" ו"ההיא" בכל המופעים האלה ראה מה שכתבתי בהערה הקודמת.

²⁶⁵ תרגום: [הברייטא] הזאת — אין ר' ור' מודים בה. כלומר, שר' (השני) חלוק על ר' (הראשון) שבברייטא הבאה, ע"ש.

²⁶⁶ לפירוש המאמר ראה מה שצינתי לעיל, בהערה השנייה בערך "הדא דאת אמר וכולה תיניין היך עבידא (?)". ואני איני יודע לפרש. וצע"ג.

²⁶⁷ המרכיב "הדא מילתא" על צורותיו השונות שכיה הרבה בירושלמי. ואלה הם המופעים שלו:
ברכות ד ג שו' 15 (דא), שם שו' 19 (דא), ז ג שו' 35; **דמאי** כב ב שו' 5, כג א שו' 24, כה ב שו' 32 (מילת'), כה ד שו' 4, כו ב שו' 19 (מילת'); **כלאים** כו ד שו' 49; **שביעית** לה ד שו' 29, לט ג שו' 10, שם שו' 34 (דא); **תרומות** מב ד שו' 5; **מעשר שני** נג א שו' 10; **חלה** נח ג שו' 46, נח ד שו' 6; **ערלה** ס ד שו' 50; **ביכורים** סג ד שו' 53, סד א שו' 45, סד ב שו' 13; **שבת** ה ד שו' 47, ט ב שו' 39 (דא), שם שו' 55 (א); דא, י א שו' 10 (דא), י ב שו' 40 (דא), יז ג שו' 40 (דא), שם שו' 42 (דא), שם שו' 57 (דא); **עירובין** כ א שו' 11, כה א שו' 14 (מילתיה! וצ"ל: מילתה), שם שו' 55, כה ג שו' 53 (דא); **פסחים** לב א שו' 64 (חדא), לב ב שו' 57, לד ב שו' 41 (דא), לה ג שו' 14 (דא); **יומא** מב א שו' 10 (הא), מג ד שו' 45; **שקלים** מז ב שו' 35; **ראש השנה** נו ד שו' 37, נח ב שו' 21, נח ג שו' 59; **ביצה** ס ב שו' 11, שם שו' 19, ס ד שו' 59;

הדא מן תתובתה דר' דאינין קשיין²⁶⁹ ראש השנה נו ב שו' 27.

הדא מנא לך ע"ע הדא מנן לך.

הדא מנן לך²⁷⁰ ברכות יד א שו' 13 (מנא); פאה כא ב שו' 42 (מנא); שקלים מט ב

שו' 23 (מנא); תענית סד ב שו' 17; מועד קטן פב א שו' 3, פג ב שו' 15.

הדא מסייע (!) ליה לר' בחדא ופליגא עליה (!) בחדא ע"ע הדא מסייעא לר' בחדא

ופליגא עלוי בחדא.

הדא מסייעא לדרומיי²⁷¹ פסחים לב א שו' 56.

הדא מסייעא להא (!) דמר ר' קומי ר'²⁷² פסחים לג ב שו' 33 (צ"ל: להיא²⁷³, +בשם ר').

הדא מסייעא לההוא (!) דתני ר' חייא²⁷⁴ יבמות ח ב שו' 25 (צ"ל: לההיא²⁷⁵).

הדא מסייעא לההיא דאמר ר'²⁷⁶ כלאים כט ד שו' 44; יבמות ו א שו' 6 (+בשם ר'); כתובות

כו ד שו' 47 (דמר, +בשם ר'). ועיין עוד ערך: ודא מסייעא כיי (!) דמר ר'; ודא

מסייעא להו (!) דמר ר'.

הדא מסייעא לההיא דמר ר' ע"ע הדא מסייעא לההיא דאמר ר'.

הדא מסייעא למאן דאמר²⁷⁷ תרומות מג א שו' 41, שם שו' 42²⁷⁸; יבמות ד ד שו' 12;

(צ"ל: + ... ברם כמאן דאמר)²⁷⁹; כתובות לו ב שו' 47²⁸⁰.

תענית סו א שו' 64, סז ג שו' 49, סח א שו' 33; מגילה ע ב שו' 7; חגיגה עח ד שו' 23; מועד קטן פג א שו' 39, שם שו' 47; יבמות ג ד שו' 12, ה ד שו' 60, ו א שו' 39 (מילתה), יא ב שו' 22, יא ג שו' 1; סוטה יח ג שו' 41 (הדא היא, מילתה); כתובות כח ד שו' 26 (דא, אמנותא; וצ"ל: מלתא — ראה המקבילה בסנהדרין ל ע"ג שו' 45 הרשומה לקמן); נדרים מא ד שו' 46 (דא, מילת); גיטין מו ג שו' 45 (דא); נזיר נג ב שו' 19 (דא), נז ג שו' 30 (דא); קידושין נט ב שו' 64, ס ד שו' 55 (דא, סג א שו' 13, סה ד שו' 40 (הא); בבא קמא ו א שו' 22; בבא מציעא ט ג שו' 33 (הא); שם שו' 34; בבא בתרא יו ד שו' 23, יז א שו' 48, יז ג שו' 59; סנהדרין יח ג שו' 50, כ א שו' 6 (הא); כד ב שו' 46 (דא), כו ג שו' 29 (דא), ל ג שו' 45; שבועות לו ב שו' 50 (דא); עבודה זרה מה א שו' 21 (דא), מה ב שו' 29; הוריות מה ג שו' 51, מז א שו' 41; נידה מט ב שו' 13.

וישנם עוד שלושה מופעים של ביטוי זה שאינם שייכים למונחים, ואלה הם: סנהדרין כב ד שו' 2,

כו ג שו' 21 (דא); עבודה זרה מ ד שו' 38.

²⁶⁸ תרגום: הדבר הזה אומר.

²⁶⁹ תרגום: [התשובה, כלומר הקושיא] הזאת מתשובותיו (כלומר, מקושיותיו) של ר' שהן קשות.

וראה ליברמן, מחקרים, עמ' 261, ד"ה והנה.

²⁷⁰ תרגום: מניין לך זאת?

²⁷¹ תרגום: [המשנה] הזאת מסייעת לדרומיים (כלומר, לחכמי הדרום).

²⁷² תרגום (אחרי ההגהה): [המשנה] הזאת מסייעת [למימרא] ההיא שאמר ר' לפני ר'.

²⁷³ הגהתי על פי הסגנון הרווח בערך "הדא מסייעא לההיא דאמר ר'"; ו"להיא" = "לההיא".

²⁷⁴ תרגום: [המשנה] הזאת מסייעת [לברייתא] ההיא ששונה ר' חייא.

²⁷⁵ הגהתי על פי הלשון בערך "מסייעא לההיא דתני ר' חייא"; ו"מתניתא" לשון נקבה היא.

²⁷⁶ תרגום: [המשנה] הזאת מסייעת [למימרא] ההיא שאומר ר'.

²⁷⁷ תרגום: [המשנה או הברייתא] הזאת מסייעת למי שאומר.

²⁷⁸ ליברמן מוחק את המופע הזה (גליונות הרש"ל, טופס ב').

הדא מסייעא למאן דאמר... ברם הכא (!) כמאן דאמר... ע"ע הדא מסייעא למאן דאמר... ברם כמאן דאמר....

הדא מסייעא למאן דאמר... ברם כמאן דאמר...²⁸¹ **יבמות** ד ד ש' 5-6 (ברם הכא!), שם ש' 18, שם ש' 21-22, ז ג ש' 38 (דמר תחת דאמר²⁸²).

הדא מסייעא למאן דאמר... ברם כמאן דמר... ע"ע הדא מסייעא למאן דאמר... ברם כמאן דאמר....

הדא מסייעא לר'...²⁸³ **כלאים** ל א ש' 14, שם ש' 16; **תרומות** מ ג ש' 33, מ ג א ש' 41; **ערכה** ס ב ד ש' 48 (ר-); **עירובין** כ ב ש' 45; **פסחים** כ ג ש' 53 (ר-); **יבמות** ו א ש' 53, י א ש' 31, שם ש' 43, שם ש' 46, י ב ד ש' 49; **כתובות** ל ד ג ש' 1; **נזיר** נ ב ג ש' 33 (ר-). ועיין עוד ערך ודא מסייעא לר'.

הדא מסייעא לר'... הדא מסייעא לר'...²⁸⁴ **נזיר** נ ב ג ש' 4-5.

הדא מסייעא לר' בחדא ופליגא עלוי בחדא²⁸⁵ **מעשר שני** נו ד ש' 14; **סוטה** כד א ש' 38 (מסייעו, ליה לר', עליה!).

הדא מסייעא לר' מן דרבנין ופליגא עלוי על (!) דר', הדא מסייעא לר' מן דר' ופליגא עלוי מן דרבנין²⁸⁶ **גיטין** מד ב ש' 11 (צ"ל: מן).

הדא מתני' מה היא ע"ע והדא מתניתא מה היא.

הדא מתניתא²⁸⁷ **יומא** מ ג ש' 17; **שקלים** מה ד ש' 54; **סוטה** יח ב ש' 28833. ועיין עוד ערך: ודא מתניתא עבד (!) לון כ; והדא מתני' דלא כר' וכר' עד והדא מתניתא פליגא; כהדא מתניתא.

הדא (!) מתניתא ע"ע היא מתניתא.

הדא מתניתא חילופא²⁸⁹ **דמאי** כ ב ש' 52.

הדא (!) פירקא ע"ע ההן פירקא.

²⁷⁹ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. והוא הגיה "ברם למ"ד". והיא היא.

²⁸⁰ ליברמן השלים עוד מופע להלן, ש' 49 על פי העיטור, תלמידי רבינו יונה והמרדכי — ראה

תוכפ"ש, כתובות, ריש עמ' 390 (ושם בטעות: "למען"!) שם, הע' 81.

²⁸¹ תרגום: [המשנה] הזאת מסייעת למי שאומר... אבל כמי שאומר....

²⁸² למופע נוסף שנשתבש ע"ע הדא מסייעא למאן דאמר.

²⁸³ תרגום: [המשנה או הברייתא או המימרא] הזאת מסייעת לר'. וראה מה שהערתי בשם אפשטיין

בערך "ודא מסייעא לר'" לחגיגה עה ע"ד ש' 43.

²⁸⁴ תרגום: [הבבא] הזאת מסייעת לר'... [והבבא] הזאת מסייעת לר'....

²⁸⁵ תרגום: [המימרא] הזאת מסייעת לר' באחת (כלומר, בדבר אחד) וחלוקה עליו באחת (כלומר,

בדבר אחד).

²⁸⁶ תרגום (אחרי ההגהה): זאת (כלומר, המעשה הזה) מסייעת לר' מן[דעת] החכמים וחלוקה עליו

מן[דעתו] של ר', [וזאת (כלומר, המעשה הזה) מסייעת לר' מן[דעת] ר' וחלוקה עליו מן[דעתם] של החכמים.

²⁸⁷ תרגום: המשנה הזאת.

²⁸⁸ למופע נוסף מסופק ע"ע כהדא מתניתא.

²⁸⁹ בכ"ז, עמ' 134ב ש' 41: "חילופה". ולפי זה יהיה התרגום: המשנה הזאת חילופה (של משנת

מעשרות פ"ה מ"ח). כלומר, שאותה משנה מנתה ונתנה סימן בדברים הפטורים מן המעשרות, ואילו

הדא (!) פלגו בין ר' ובין רבנן²⁹⁰ מגילה עג ג שו' 22 (צ"ל: חדא)²⁹¹.
הדא פליגא על ר'²⁹² מעשר שני נו א שו' 9; עירובין כ ב שו' 44 (ו', דר'); גיטין מה ג שו' 1 (צ"ל: לית הדא — בתמיהה)²⁹³.
הדא פליגא על ר' בתרתי: אין... דפליגא (!) עלוי מן רבנין, אין... פליגא עלוי מר'²⁹⁴ קידושין סג א שו' 49-50 (צ"ל: פליגא?)²⁹⁵.
הדא פליגא על ר' ולית לה קיום²⁹⁶ עירובין כה ב שו' 45 (ליה)²⁹⁷; חגיגה עח ג שו' 6; גיטין מח ג שו' 41 (ליה); הוריות מה ד שו' 43.
הדא פליגא על ר' ולית ליה קיום ע"ע הדא פליגא על ר' ולית לה קיום.
הדא פשטא שאילה אמר ר' (!) ע"ע הדא פשטא שאילתא (!) דר'.
הדא פשטא שאילתא (!) דר'²⁹⁸ פאה יט ב שו' 43 (פשיטא; וצ"ל: פשטא)²⁹⁹, שאילתיה); **כלאים** כט ד שו' 23 (פשיטא; וצ"ל: פשטא, שאילתיה); **מעשר שני** נד ב שו' 16 (פשטא, שאילה אמר ר' וצ"ל: שאילתה דר'³⁰⁰); **כתובות** לא א שו' 1 (צ"ל: שאילתה)³⁰¹; **נדרים** לח ד שו' 51 (שאלת! וצ"ל: שאלתה).
הדא פשטא שאלת (!) דר' ע"ע הדא פשטא שאילתא (!) דר'.
הדא פשיטא (!) שאילתיה דר' ע"ע הדא פשטא שאילתא (!) דר'.
הדא צורכא (כלומר, לומר; בתמיהה)³⁰² **עירובין** כה ג שו' 35.

משנתנו בדמאי פ"ב מ"א, מנתה בחילוף, כלומר בשונה מאותה משנה, את הדברים החייבים במעשר דמאי בכל מקום (כמו שממשיך הירושלמי: "חייב" [שם]), ולא נתנה בהם סימן. ועיין תוכפ"ש, מעשרות, עמ' 710, שו' 58; שם, הע' 70.

²⁹⁰ תרגום (אחרי ההגהה): מחלוקת אחת בין ר' ובין החכמים.
²⁹¹ כבר הגיהו כן בד"ח, כב ע"א.
²⁹² תרגום: [המשנה] הזאת חלוקה על ר'.
²⁹³ להגהה השווה קידושין סו ע"א שו' 55 ושו' 57 (ושם ושם: "ולית"). וכן הגיה בשתא"י, ריש עמ' 416, ד"ה חדא. אלא שהוא מגיה "רשב"ל" תחת "רבי יוחנן", עי"ש, ובזה איני מודה לו.
²⁹⁴ תרגום: [הברייתא] הזאת חלוקה על ר' בשתיים (כלומר, בשני דברים): אם... חלוקה עליו מן [דעת] החכמים, אם... חלוקה עליו מן [דעת] ר'.
²⁹⁵ ראה מה שהערתי בערך "דפליגא (!) עלוי מן רבנין".
²⁹⁶ תרגום (אחרי ההגהה): [הברייתא] הזאת חלוקה על ר' ואין לה קיום. כלומר, אין לה יישוב לשיטתו — ראה ירוכ"פ, עמ' 349, ד"ה הדא פליגא.
²⁹⁷ הרשב"א גורס "לה" — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 349. אבל אין צורך להגיה כך, כי לעתים "ליה" = "לה".

²⁹⁸ תרגום (אחרי ההגהה): [המשנה או הברייתא או המימרא] הזאת פושטת שאלתו של ר'. כלומר, השאלה ששאל ר'. ובמופע בכתובות: השאלה שנשאל ר' — ראה מה שהערתי בערך "מה הוה מימר".
²⁹⁹ לעניין "פשטא" ו"פשיטא" ראה מה שכתבתי במאמרי "לית דא פשיטא", עמ' 134, ד"ה עכשיו.
³⁰⁰ להגהה "דר'" (ולפירוש העניין) ראה תוכפ"ש, מעשר שני, עמ' 739, הע' 34. וראה עוד אהצו"י, עמ' 179, ד"ה אמר ר' זעירא.

³⁰¹ ראה מה שהערתי בערך "מה הוה מימר".
³⁰² תרגום: [המימרא] הזאת [כלום יש] צורך [לומר אותה]! כלומר, ההלכה שבמשנה (עירובין פ"ט מ"א), עי"ש.

הדא קדמייתא³⁰³ פאה כ א שו' 32; **שביעית** לד ד שו' 25 (קדמייתא); **שבת** ז א שו' 44.
הדא קדמייתא ע"ע הדא קדמייתא.
הדא (!) קדמייתא אמרה³⁰⁴ **נידה** נא א שו' 30 (צ"ל: הא)³⁰⁵.
הדא קרא (!) ע"ע הדין קרייא.
הדא (!) קרייא ע"ע הדין קרייא.
הדא ר' ור' מודי (!) ביה³⁰⁶ **סוטה** יח א שו' 5 (צ"ל: מודיי³⁰⁷, ביה = בה).
הדא שמועתא³⁰⁸ **קידושין** סו ב שו' 56.
הדא תנה ע"ע אדהי תנא.
הדא תני או הדא ע"ע חזור בד, הדא תני או הדא.
הדא (!) תנייא ע"ע הדין תנייא.
הדא ע"ע הדא.
הדא (!) ע"ע הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה).
הדא אמרה ע"ע הדא אמרה.
הדא את (!) אמר ע"ע הדא דתימר.
הדא דבתרה ע"ע הדא דבתרה.
הדא דתימר ע"ע הדא דתימר.
הדא דתנינן ע"ע הדא דתנינן.
הדא הוא (!) דכתיב ע"ע הדא היא דכתיב.
הדא היא דכתיב ע"ע הדא היא דכתיב.
הדין (= דבר זה) **יומא** מד ד שו' 42 (דין), שם שו' 44 (דין); **כתובות** כה א שו' 58 (ההין וצ"ל: ההיא)³⁰⁹, ל א שו' 30 (כהדין וצ"ל: כהדא)³¹⁰; **נידה** נ ב שו' 27 (2x). ועיין עוד ערך: ההן דהכא (מונח עריכה); מה דנפל לדין נפל לדין; תנינן תרתין (!) כללין, ולא דמין דין לדין. וראה עוד ערך מן הדין.
הדין (כלומר, פסוק זה) **ברכות** יב ד שו' 50 (אהן), שם שו' 55 (ההן), יג א שו' 12 (אהן), יד ב שו' 57 (ההן); **פאה** כ ב שו' 8; **מעשרות** נא א שו' 9; **מגילה** עא ד שו' 33 (דין);

³⁰³ תרגום: [ההלכה] הראשונה הזאת. כלומר, הרישא של המשנה (בפאה ושביעית), ושל הברייתא (בשבת).
³⁰⁴ תרגום (אחרי ההגהה): אבל [ההלכה] הראשונה (כלומר, הרישא) אומרת: — בלשון קושיא.
³⁰⁵ אפשטיין מפרש "הדא קדמייתא" — "הא רישא" (מבוא לנוה"מ, עמ' 559, ד"ה אף הירוש'). והוא מעיר: "הרגיל בירוש' הוא 'הא' קדמייתא'" (שם, הע' 4; ההדגשה במקור). והוא מציין: "למשל פיאה פ"ה, כא ע"א". והלשון שם, שו' 38: "הא קדמייתא" בלי "אמרה". ולדעתו, כנראה, היא היא. ולי נראה שיש להגיה כאן "הא" תחת "הדא". ולגירסא בשאר הסוגיא עיין עוד שתא"י, עמ' 589, ד"ה פתר לה. וצ"ע.
³⁰⁶ תרגום (אחרי ההגהה): [הברייתא] הזאת — ר' ור' מודים בה. כלומר, שר' (השני) מודה לר' (הראשון) שבברייתא הבאה, ע"ש.
³⁰⁷ גם בכ"ר משובש: "מודי (!) בה" (עמ' 10א שו' 6). ולהגהה ראה להלן שם, שו' 6.
³⁰⁸ תרגום: השמועה הזאת.
³⁰⁹ ראה הלשון בערך "מן ההיא דאמר ר'".
³¹⁰ ראה הלשון בערך "כהדא דתני".

הדין (כלומר, פסוק זה) (המשך) **הגיגה** עז ג ש' 53 (דין); **יבמות** יג א ש' 16, שם ש' 21; **סוטה** כ ג ש' 51 (דין), כד ג ש' 17; **כתובות** כה ב ש' 53, לה א ש' 11; **נדרים** מב א ש' 62; **קידושין** סד ד ש' 32; **סנהדרין** כ ד ש' 6 (דין), שם ש' 9 (דין). ועיין עוד ערך והדין (כלומר, פסוק זה).

הדין (!) דתימ' ע"ע הדא דתימר.

הדין טעמ' ע"ע בעי למיקם על הדין טעמא.

הדין טעמא ע"ע בעי למיקם על הדין טעמא.

הדין פירקא ע"ע ההן פירקא.

הדין פסוקא³¹¹ **ביצה** סא ג ש' 6 (ההן); **הגיגה** עח א ש' 36, עח ד ש' 21; **סנהדרין** כ ב ש' 32.

הדין קרא (!) ע"ע הדין קרייא.

הדין קריא ע"ע הדין קרייא.

****הדין קרייא**³¹² **ברכות** ח ד ש' 15 (קריין), יא ב ש' 47; **פאה** טו ד ש' 52 (קריא); **חלה** נז ב ש' 10 (אהן), נז ד ש' 32 (ההין); **שבת** ב ב ש' 18; **פסחים** לא ד ש' 62, לה א ש' 32; **יומא** לח א ש' 38, לח ב ש' 9 (קריא); **שקלים** מט ד ש' 52; **סוכה** נב א ש' 19; **ראש השנה** נח ב ש' 48; **תענית** סג ג ש' 50; **מגילה** עב ב ש' 24 (קרייה), עב ג ש' 5 (דין, קרייה); **יבמות** ג ד ש' 43 (הדא!), ז ב ש' 60, ט ד ש' 53, יא ד ש' 13, טו ג ש' 54 (הדא!, קרא!); **סוטה** כב ד ש' 18; **נזיר** נד ב ש' 11 (קרא!), נו ג ש' 30; **בבא מציעא** יב ב ש' 23 (ההן, קרא!); **סנהדרין** כד ד ש' 47 (אהן), כח ב ש' 15; **עבודה זרה** לט א ש' 39 (אהן, קרייה); **הוריות** מה ד ש' 2 (אהן, קרייה), שם ש' 3 (אהן, קרייה).

הדין קרייה ע"ע הדין קרייא.

הדין קריין ע"ע הדין קרייא.

הדין תניא ע"ע הדין תנייא.

הדין תניה ע"ע הדין תנייא.

****הדין תנייא**³¹³ **פאה** כ ב ש' 35 (ההן, תנייה), שם ש' 41 (תנייה); **דמאי** כג א ש' 40 (תניא), שם ש' 42; **מעשר שני** נה א ש' 45 (תניה), נו א ש' 25 (תנייה), שם ש' 31; **ביכורים** סה ג ש' 57 (ההן), שם ש' 59 (ההן); **עירובין** כד ג ש' 55 (דהן; וצ"ל: והן)³¹⁴; **פסחים** לא ד ש' 32 (תנייה), לד ג ש' 24 (דהן, תנייה); **יומא** מ ג ש' 33, מד ב ש' 20 (דהן), שם ש' 22; **שקלים** מח ג ש' 5 (דהין); **סוכה** נה ג ש' 25 (ההן), שם ש' 26 (ההן); **ביצה** סא ב ש' 34 (והן); **מגילה** ע ב ש' 31 (ההן, תנייה); **יבמות** ז ג ש' 55 (דהן), ז ד ש' 13 (דהן); **סוטה** כא ג ש' 44 (תנייה), כא ד ש' 23 (תנייה); **נדרים** לז ד ש' 40 (תנייה);

³¹¹ תרגום: הפסוק הזה.

³¹² תרגום: הפסוק הזה. ונמצא ביטוי דומה בעברית — "המקרא הזה" — פעם אחת במסגרת אמוראית (ראש השנה נו ע"ב ש' 17), ופעם אחת במסגרת תנאית (תענית סז ע"ג ש' 1).

³¹³ תרגום: התנא הזה.

³¹⁴ ראה המקבילה בקידושין ס ע"א ש' 41 (ושם: "והדין"). והיא היא.

ההיא (!) דר' היא

****הדין תנייא** (המשך) **קידושין** נט ב שו' 1, נט ג שו' 39 (והדא!), שם שו' 40 (תנייה), שם שו' 45, שם שו' 59 (תנייה), ס א שו' 140 (ל"ג)³¹⁵, שם שו' 41; **בבא מציעא** ט ד שו' 26 (אהן); **בבא בתרא** יג ב שו' 43 (תנייה); **עבודה זרה** מד א שו' 5 (אהן); **הוריות** מה ד שו' 15 (דהך! וצ"ל: דהן), מו א שו' 59 (דהין). ועיין עוד ערך כהדין תנייא.

הדין תנייא קדמיא ע"ע אהן תנייא קדמיא.

הדין תנייה ע"ע הדין תנייא.

הדין תנייה ברייה³¹⁶ **חלה** נט ד שו' 26 (דהך! וצ"ל: דהן, תנייא, בריא); **פסחים** לד א שו' 26. ועיין עוד ערך ואפילו כהן כאהן דתנינן (!) תנייא בריא אתיא היא.

הדעת מכרעת יבמות י ד שו' 57; **סוטה** יז א שו' 51; **כתובות** כו ב שו' 27.

הה"ד ע"ע הדא היא דכתיב.

ההדיט ע"ע הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה).

ההוא (!) ע"ע בההוא.

ההוא (!) דמר ר' ע"ע מן ההיא דאמר ר'.

ההוא דתנינן (!) ע"ע ההיא דתנינן תמן.

ההוא (!) דתנינן תמן ע"ע ההיא דתנינן תמן.

ההוא פסוקא³¹⁷ **מגילה** עד ג שו' 1.

ההיא³¹⁸ **כתובות** לג א שו' 58; **קידושין** ס ב שו' 319⁵⁵. ועיין עוד ערך: הדא ילפא מן ההיא... וההיא ילפא מן הדא...; הדא ילפא מן ההיא, וההיא ילפא מן הדא; ואתיין כההיא דתני חזקיה; וההיא דהורי ר' לאילין דבית ר' ינאי... כר' וכו' הורי להון עד וההיא ילפה מן הדא; כההיא (!); כיי דתני עד כיי דתנינן; לההיא דתני ר' חייא; לההיא דתני ר' שמעון בן יוחי; מן ההיא.

ההיא ד-³²⁰ **ראש השנה** נז ג שו' 16. ועיין עוד ערך מן ההיא דברכות.

ההיא דאמר ר' ע"ע: ופליג על ההיא דאמר ר'; מן ההיא דאמר ר'. ועיין עוד ערך: דההיא (!) דמר ר'; וההיא דאמר ר'; כיי דאמר ר'; לההיא דאמר ר'.

ההיא דר'³²¹ **יבמות** ד ד שו' 52. ועיין עוד ערך: הא אזילא ההיא דר'; כיי דר'; מן ההיא דר'.

ההיא (!) דר' היא³²² **כתובות** כז ד שו' 44 (צ"ל: והיא)³²³.

³¹⁵ ראה המקבילה בעירובין כד ע"ג שו' 54. וכבר מחקו את המופע הזה בד"ח — ראה שם, יג ע"ב; וק"ע שם, ד"ה ה"ג אשתו אינה פודה.

³¹⁶ תרגום: התנא החיצוני הזה. כלומר, התנא ברא, התנא של הברייתא.

³¹⁷ תרגום: הפסוק ההוא.

³¹⁸ פירוש: המשנה ההיא.

³¹⁹ ראה עוד: "ההיא דעלי" (מגילה עב ע"ד שו' 15).

³²⁰ תרגום: [המשנה] ההיא של...

³²¹ תרגום: [הברייתא] ההיא של ר'. כלומר, שמסר ר', עי"ש.

³²² תרגום (אחרי ההגהה): והיא (כלומר, והמשנה) של ר' היא.

ההיא דר' ור' ע"ע הא אזילא ההיא דר' ור'. וראה עוד ערך כהיא דר' ור' תריהון אמרין. **ההיא דתנינן לבתרה**³²⁴ **דמאי** כג א שו' 28.

ההיא דתנינן תמן³²⁵ **ברכות** ו ב שו' 31 (והיי); **תרומות** מ ג שו' 17; **ערלה** סא ד שו' 8; **שבת** יז ב שו' 34 (היי), שם שו' 57 (היי); **עירובין** יח ב שו' 46; **פסחים** לג ד שו' 17 (ההוא); **תמן** ל"ו³²⁶; **יומא** לח ד שו' 51 (הדא! ההיא)³²⁷; **תענית** סט ג שו' 6; **מגילה** ע ג שו' 22 (ההוא!); **יבמות** ז ד שו' 18 (הדא הוא!)³²⁸, ט א שו' 42, יג ד שו' 31, יד א שו' 2, שם שו' 19. וראה עוד ערך: והא (!) דתנינן תמן; כיי דתנינן תמן.

ההיא (!) תנייא קדמיא ע"ע אהן תנייא קדמיא.

ההין (!) ע"ע הדין (= דבר זה).

ההין אמר... וההין אמר...³²⁹ **ערלה** סא ב שו' 18 (ההן, והן); **שבת** י א שו' 56 (דההן, דההן; וצ"ל: וההן)³³⁰; **שקלים** מח ב שו' 52; **כתובות** כח ב שו' 30 (ההין אמר ל"ו³³¹, והן); **נדרים** מא א שו' 4; **נזיר** נה ג שו' 38 (אהן, ואהן); **קידושין** סד ג שו' 1-2 (ההן, וההן).

ההין (!) דאמר ר' ע"ע מן ההיא דאמר ר'.

ההין פרקא ע"ע ההן פירקא.

ההין קרייא ע"ע הדין קרייא.

ההן ע"ע הדין (כלומר, פסוק זה).

ההן (!) ע"ע וההן נו (בתמיהה).

ההן אמר... וההן אמר... ע"ע ההין אמר... וההין אמר....

ההן אמר... והן אמר... ע"ע ההין אמר... וההין אמר....

ההן דהכא (מונח עריכה)³³² **פסחים** לו ב שו' 38; **שקלים** מז ד שו' 64 (אהן); **סוכה** נב ג שו' 25; **נזיר** נג ב שו' 50.

ההן נו ע"ע אהן הוא.

³²³ ההגהה על פי אפשטיין, מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 66; שם, הע' 4; מחקרים, ב, א עמ' 259, הערה לשורה 20. וכן השלים ליברמן בנוסח הירושלמי של הרמב"ם — ראה הלכות הירושלמי, עמ' נ שו' 1. וראה שם, אות ח. ושתא"י (עמ' 382, סוף ד"ה דר' מנא) הגיה כיוצא בזה, אבל לא דקדק בלשון, עי"ש.

³²⁴ תרגום: [המשנה] ההיא ששנינו אחריה.

³²⁵ תרגום: [המשנה] ההיא ששנינו שם.

³²⁶ ההגהות על פי המקבילות בשבת יז ע"ב שו' 34 ושו' 57 הרשומות לעיל בְּעֶרְךְ.

³²⁷ הנוסח כאן בגוף כ"ל: "ההיא דתנינן תמן" (עמ' 489 שו' 29), ו"הדא" הושלמה בין השורות.

ונראה לי עיקר כגירסת גוף כ"ל.

³²⁸ ההגהה "ההיא" על פי המקבילה בתענית סט ע"ג שו' 6 הרשומה לעיל בְּעֶרְךְ. וכן הוא שם בשרי"ר, עמ' 182 שו' 14, עי"ש. והרש"ל הגיה בגליונותיו, בטופס א': "הדא דתנינן וכו'", ובטופס ב' לא הגיה.

³²⁹ תרגום: [חכם] זה אומר... [וחכם] זה אומר....

³³⁰ ראה אהצו"י, סוף עמ' 90, ד"ה דג.

³³¹ ההשלמה כאן על פי ליברמן. והוא השלים: "אהן אמר..." — ראה תש"ק, עמ' 5, ד"ה כתובות;

שם, הע' 3. והיא היא.

³³² תרגום: בפסחים — [הספק] הזה של כאן, ובשאר המופעים — [החכם] הזה של כאן.

הוא... הבא (!) ... הבא (!) ...

ההן פירקא³³³ שבת ט ג שו' 1 (הדא!); שם שו' 3 (הדין); **סוטה** כ ב שו' 3 (אהן)³³⁴, כ ד שו' 41, כא א שו' 45; **גיטין** מט ג שו' 40 (הדא!); נ ב שו' 33 (ההין, פרקא).

ההן פסוקא ע"ע הדין פסוקא.

ההן קרא (!) ע"ע הדין קרייא.

ההן תנייא ע"ע הדין תנייא³³⁵.

ההן תנייא עבד... חדא, וההן תנייא עביד כל חדא חדא (!) מינהון חדא³³⁶ **סוכה**

נה ג שו' 25-26 (צ"ל: וחדא). וראה עוד ערך מאן דמר... עבד... חדא, ומאן דמר... עבד

כל חדא וחדא מינהון (!) חדא.

ההן תנייה ע"ע הדין תנייא³³⁷.

ההנו ע"ע אהן הוא.

ההני³³⁸ **פסחים** כח ג שו' 10³³⁹.

הו דו אמר ע"ע הוא דו אמר.

הו' אם (!) ע"ע הוה אמר.

הוא (!) **שביעית** לח ג שו' 46³⁴⁰.

הוא (!) **כלאים** כט א שו' 40 (צ"ל: [היא]... הוא..., או [היא]... היא...) ³⁴¹. וע"ע: הא (=אבל;

בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה); הדא; הוא... הוא...; הואיל.

הוא... או... ע"ע הוא... הוא...

הוא... הבא (!) ... הבא (!) ... ע"ע הוא... הוא... הוא...

³³³ תרגום: הפרק הזה.

³³⁴ לשון הגמרא כאן: "בכל חולין אנן קיימין ואהן פירקא מעשר אינון". וברור לי שצריך לומר:

באהן פירקא.

³³⁵ גם בערך "כהדין תנייא" המצוין שם.

³³⁶ תרגום (אחרי ההגהה): התנא הזה עושה... אחת, והתנא הזה עושה כל אחת ואחת מהן אחת.

כלומר, התנא של הברייטא בסוכה פ"ה ריש ה"ו, מונה את כל הבבא של תר"ת כתקיעה אחת, ואילו התנא של משנתנו (שם, מ"ו) מונה כל קול בפני עצמו כתקיעה אחת; ומכאן בא השוני במניין התקיעות על ידם, עי"ש.

³³⁷ בערך "כהדין תנייא" הרשום שם.

³³⁸ תרגום: זוהי! (בלשון קושיא).

³³⁹ לשון הגמרא בד"ו: "ההני איסור הנייה", כלומר "ההני" מוסבת על "איסור", ולפי נוסח זה, היה

צריך לומר: ההנו, לשון זכר. ואולם בנוסח הראבי"ה, פסחים, סי' תי"ד: "הן היא הנייה" (הראבי"ה, ב, עמ' 12; והביאו ליברמן, ירוכ"פ, ריש עמ' 390, סד"ה מה אנן [עמ' 389]). וכן נראה עיקר, והלשון "איסור הנייה" בד"ו הוא כנראה באשגרה מן ההמשך שם, שו' 13 ועוד. ועדיין הלשון קשה, שהיה צריך להיות: הדא היא. ונראה שהמרכיב "הן" בביטוי זה התאבן. וראה כיוצא בזה מה שהערתי בערך "היידינו" לפסחים כז ע"ד שו' 2. וראה עוד מה שהגיה ליברמן בחלה נח ע"ד שו' 17 בערך "ניתני (בתמיהה)".

³⁴⁰ הגירסא כאן בכי"ר: "הן" (ועמ' 207 שו' 20). והביטוי מוקשה, ואולי יש למחוק אותו.

³⁴¹ ההגהה הראשונה על פי כי"ר, עמ' 170 שו' 29-30; והשנייה — על פי המקבילה להלן כט ע"ד

שו' 12.

****הוא... הוא... ברכות ה א ש' 13; פאה יט ב ש' 42, שם ש' 44; כלאים כח ד ש' 37, שם ש' 38; תרומות מ ב ש' 61; מעשרות נב א ש' 20; מעשר שני נג א ש' 12-13; חלה נח א ש' 32; ערלה סג א ש' 25; שבת ז ב ש' 12; שקלים מו ד ש' 62, מט ד ש' 5-6, שם ש' 7; ראש השנה נז ג ש' 43; מגילה עג ג ש' 40; יבמות יא ב ש' 49; סוטה כב ג ש' 38, שם ש' 39; כתובות כז ג ש' 58-59 (והוא! תחת הוא₂), כח ד ש' 50, לב ב ש' 44; נדרים לח ד ש' 50, שם ש' 52; גיטין מג א ש' 42, מג ג ש' 15, מז ב ש' 34, מט ג ש' 19, מט ד ש' 40; נזיר נג ב ש' 47, נה ג ש' 36, נז ג ש' 20; קידושין נט א ש' 28, נט ג ש' 24, ס א ש' 23 (הוא₁ ל'י³⁴²), סג ד ש' 46 (או תחת הוא₂); בבא בתרא יז ג ש' 37; סנהדרין כב א ש' 150; עבודה זרה מב א ש' 23³⁴³. ועיין עוד ערך: ולא הוא... הוא... (בתמיהה); ולא הוא... הוא... כר', הוא... הוא... כרבנין (בתמיהה).**

הוא... הוא... (כלומר, האם הוא כך או שמא הוא כך) נזיר נב א ש' 55.

הוא... הוא... הוא... פסחים לד ג ש' 46-47 (הבא! תחת הוא₂, הבא! תחת הוא₃), וצ"ל בשניהם: הו [= הוא] בא³⁴⁴; גיטין מד ב ש' 2, מז ד ש' 59 (והוא תחת הוא₁, היא! תחת הוא₂, הוא₃ ל'י³⁴⁵).

הוא... הוא... הוא... כתובות כח ד ש' 7-8; גיטין מג א ש' 33.

הוא... היא... עירובין כו א ש' 44-45; סוטה יח ב ש' 49; גיטין מג ג ש' 46-47; וצ"ל: הוא... הוא או היא... היא³⁴⁶; קידושין סג א ש' 10; וצ"ל: היא תחת הוא³⁴⁷.

הוא (!)... היא... היא... היא... ע"ע היא... היא... היא... היא....

הוא... והוא (!)... ע"ע הוא... הוא....

הוא אומר (!) ע"ע דו אמר.

הוא אומר ע"ע הוה אמר.

הוא אמרה ואמר טעמא³⁴⁸ מגילה עה א ש' 52.

הוא בעי (!) מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

הוא דאמר³⁴⁹ דמאי כב ב ש' 6 (היא!), כג א ש' 18; כלאים כח ב ש' 14; תרומות מז ד ש' 4; מעשר שני נב ד ש' 62; ביכורים סה ד ש' 36; וצ"ל דאמר³⁵⁰ שבת יו ד ש' 45, שם ש' 46; יבמות י ב ש' 36; קידושין סג א ש' 14; שבועות לז ג ש' 49 (הוא ל'י³⁵¹).

³⁴² להגהה ראה שתא"י, עמ' 452, ד"ה הגביה.

³⁴³ למופע נוסף מסופק ע"ע הוא... היא....

³⁴⁴ ראה: ירוכ"פ, עמ' 486, ד"ה הבא; תוכפ"ש, פסחא, ריש עמ' 582.

³⁴⁵ להגהות ראה תוכפ"ש, גיטין, עמ' 794, ד"ה והנה הקבוצה; עמ' 853, ש' 9-10. ועיין שם ושם.

ובגליונות הרש"ל, טופס א' הגיה: "היא... היא... [היא]..." (הסוגריים שלי — מ"ע; ובטופס ב' לא הגיה את "והוא"). ולמופעים נוספים שנשתבשו ע"ע היא... היא... היא....

³⁴⁶ ההגהות שלי. ו"ערר" הוא לשון זכר, ומיכן אסמכתא להגהה הראשונה.

³⁴⁷ ההגהה על פי המקבילה בדמאי כב ע"ב ש' 7.

³⁴⁸ תרגום: הוא אמר אותה ואמר את הטעם שלה.

³⁴⁹ תרגום: הוא שאומר.

³⁵⁰ ראה המקבילה במגילה עד ע"ד ש' 40.

הוא ש-... אמר לו ל-...

הוא דו אמר³⁵² **דמאי** כב ב שו' 7; **מעשרות** מט ד שו' 26 (הו); **שבת** ד א שו' 39, ו ב שו' 52; **עירובין** כו ב שו' 43 (דין; תחת דו)³⁵³; **סוטה** כ א שו' 34; **כתובות** ל ג שו' 34; **נזיר** נד א שו' 4 (ור, דהוה! וצ"ל: דהוא), שם שו' 5 (ור, דהוה! וצ"ל: דהוא); **קידושין** סג א שו' 35415. ועיין עוד ערך ר' דו אמר... הוא דו אמר... הוא דו אמר....

הוא דין (!) אמר ע"ע הוא דו אמר.

הוא הוא³⁵⁵ **נידה** נ ב שו' 34.

הוא מוכיח על עצמו³⁵⁶ **עירובין** יט ד שו' 44 (אוף+); **מגילה** סט ד שו' 46, ע ב שו' 42 (ר-).

הוא מתיניתא (!) ע"ע היא מתניתא.

הוא (!) מתניתא ע"ע היא מתניתא.

הוא (!) פתר לה ע"ע דו פתר לה.

הוא קשיתה והוא קיימה³⁵⁷ **תרומות** מה ב שו' 18.

הוא רבי הוא ר' סנהדרין ל א שו' 50.

***הוא ר' הוא ר' הוא ר' בבא קמא** ג ד שו' 31.

הוא רבי הוא ר' הוא רבינו סנהדרין ל א שו' 35850.

הוא (!) ש- ע"ע והוא ש-.

הוא ש-... אומר... **סנהדרין** כג ד שו' 59, כז ד שו' 30-31; **עבודה זרה** מב ג שו' 52.

הוא ש-... אמר... **ברכות** ב ד שו' 22, יד ב שו' 33; **פאה** יו א שו' 34; **סוטה** יז ב שו' 45; **סנהדרין** כג ג שו' 2.

הוא ש-... אמר ל-... **פאה** יו א שו' 41; **סנהדרין** כז ד שו' 38.

הוא ש-... אמר לו ל-... **ברכות** יג א שו' 41.

³⁵¹ נראה לי שיש לגרוס בכל המופעים האלה: הוא דו אמר, פלשון בערך הבא. וכבר כללתי את שני המופעים בשבת גם בערך "ר' דו אמר... הוא דו אמר... ר' דו אמר... הוא דו אמר...".

³⁵² תרגום: הוא שהוא אומר.

³⁵³ להגהה ראה שתא"י, עמ' 214, ד"ה מן מה. והוא מגיה שם: "הוי דו אמר". ונראה שצריך לומר: הוי הוא דו אמר.

³⁵⁴ למופע נוסף מסופק ע"ע ר' דו אמר... דו אמר... ורבנין דינון מרין... אינון אמרין... ועיין עוד בערך הקודם ומה שהערת שם בסופו.

³⁵⁵ ובלשון התנאים: "אין הוא הוא... ואין לית הוא הוא" (סוטה כ ע"ד שו' 16), עי"ש. והתלמוד ניסח שם את הרישיות בארמית.

³⁵⁶ ביטוי זה נמצא בלשון התנאים, ביומא מא ע"ב שו' 43 ושו' 44 (ושם ושם: "שיהא" תחת "הוא").

³⁵⁷ תרגום: הוא הקשה אותה והוא קיים (כלומר, תירץ, יישב) אותה.

³⁵⁸ ליברמן מעיר שבספר הכריתות לא גרס כאן "הוא רבי" (גליונות הרש"ל, טופס ב') — ראה הר"ש מקינון, ספר הכריתות, ח"ד, שער א, אות יז, דפוס ווארשא תרמ"ה, יט סע"ב. ונוסחתו של הר"ש צ"ע. ועיין שתא"י, סוף עמ' 531, ד"ה א"ר אבהו. ושמעתי מפי מורי הרא"ש רוזנטל ז"ל כדבריו של רבינוביץ, ש"רבי" במאמר זה של ר' אבהו הוא ר' יהודה נשיאה, ואילו "רבי" שבמאמר ר' יוחנן הקודם לו (שהובא לעיל בסמוך) הוא ר' יהודה הנשיא.

הוא שאל ליה דא, ומגיב ליה דא (בניחותא)

הוא שאל ליה דא, ומגיב ליה דא (בניחותא)³⁵⁹ **שביעית** לו ד שר' 3 (הוא לילי, חדא!;
וצ"ל: הדא); **עבודה זרה** לט ד שר' 22.

הוא שאל ליה דא, ומגיב ליה דא (בתמיהה)³⁶⁰ **שביעית** לו ד שר' 1 (ד-, הדא, ומר);
עבודה זרה לט ד שר' 20.

הוא שאמר לו... ל-... ברכות יב ג שר' 8.

הוא (!) תני ע"ע והתני.

****הואיל** **ברכות** ג ג שר' 52, י ב שר' 37, יא ד שר' 36, שם שר' 38, שם שר' 41, שם שר' 42;
פאה טו ג שר' 38, יז ג שר' 22, כ א שר' 22, כ ב שר' 60, כ ג שר' 26, כ ד שר' 60, כא א
שר' 3 (הוא!)³⁶¹, כא ב שר' 13; **דמאי** כג א שר' 32, שם שר' 33, שם שר' 38, שם שר' 39,
שם שר' 45, שם שר' 46; **שביעית** לד א שר' 19 (ל"ג)³⁶², שם שר' 223, לה ב שר' 48, לח ב
שר' 16, לח ג שר' 47, שם שר' 50, לט ב שר' 49, לט ג שר' 17, לט ד שר' 37; **תרומות** מ א
שר' 40, מג ב שר' 17 (2x), מד ד שר' 17, שם שר' 18, שם שר' 32, שם שר' 33, מז א שר' 51,
מז ד שר' 29; **מעשרות** מח ד שר' 43; **מעשר שני** נד א שר' 49, נה ב שר' 24, נו א שר' 49;
חלה נז ד שר' 2, נח א שר' 1, שם שר' 2, נט א שר' 55, נט ב שר' 48, שם שר' 50, שם
שר' 51; **ערלה** סא א שר' 51, סב ג שר' 34, שם שר' 37; **ביכורים** סג ד שר' 62; **שבת** ג ד
שר' 51, ד ד שר' 32, ט ג שר' 61, יב ג שר' 9, שם שר' 11, יג א שר' 52, יו א שר' 50, שם
שר' 52, יז ב שר' 32; **עירובין** כ ב שר' 32, שם שר' 35, שם שר' 37, כ ד שר' 13, שם שר' 16,
כא ב שר' 45, כג ג שר' 46 (2x); **פסחים** כז ב שר' 10, כט ב שר' 32, שם שר' 34, כט ד
שר' 40, לג ד שר' 14, לד ד שר' 16, לז ג שר' 50, שם שר' 51, שם שר' 53, שם שר' 55; **יומא**
מג א שר' 37, שם שר' 38; **ביצה** ס ב שר' 60 (ל"ג)³⁶³, סא ב שר' 34; **תענית** סט ב שר' 72,
סט ג שר' 6; **מגילה** ע ג שר' 22, עא א שר' 44, שם שר' 46, שם שר' 59 (2x), עב ד שר' 28,
שם שר' 29; **חגיגה** עח ד שר' 38; **מועד קטן** פא ג שר' 37, פג א שר' 52; **יבמות** ב ג שר' 2,
שם שר' 3, ה ג שר' 1, ז ד שר' 22, ח א שר' 9, ח ב שר' 38, שם שר' 39, ח ד שר' 32, י ב
שר' 12, שם שר' 13, שם שר' 40, יא ב שר' 7, שם שר' 8; **סוטה** יח א שר' 51, יט ב שר' 40,
יט ד שר' 9, כג א שר' 1, כד א שר' 45; **כתובות** כה ב שר' 26, כז ב שר' 23, כז ג שר' 16,
שם שר' 17, שם שר' 31 (2x), לב ב שר' 35, לד ג שר' 63, לד ד שר' 1; **נדרים** לח ג שר' 55,
שם שר' 57; **גיטין** מד ד שר' 5, שם שר' 20, שם שר' 21, מה א שר' 19, מה ד שר' 39,
שם שר' 40, מט ב שר' 30; **נזיר** נב ב שר' 1, נב ד שר' 12, נז ג שר' 33, נז ד שר' 7;
קידושין סא ב שר' 27, סא ג שר' 41, סג א שר' 56, סג ג שר' 42; **בבא קמא** ב ד שר' 32,
ז א שר' 9; **בבא מציעא** ח א שר' 8, שם שר' 9, שם שר' 17; **בבא בתרא** טו א שר' 20, יו
ד שר' 24; **סנהדרין** כד ג שר' 23, כו ב שר' 39; **מכות** לא א שר' 30; **שבועות** לה ג

³⁵⁹ תרגום: הוא שואל אותו זאת, ומשיב לו זאת.

³⁶⁰ תרגום: הוא שואל אותו זאת, ומשיב לו זאת!!

³⁶¹ להגהה ראה: כ"ר, עמ' 128; ושם: "הואיל ד-"; מהד' לונץ, מה ע"ב שר' 22; שם, ציון יח.

³⁶² ההגהה על פי נוסח הרש"ס, כו ע"ב שר' 5.

³⁶³ וכן הוא בשיבוש גם בשר"ר, עמ' 167 שר' 4. ולהגהה ראה שם, עמ' 166 שר' 6.

****הואיל** (המשך) ש' 35³⁶⁴, שם ש' 39, לו ב ש' 3, שם ש' 7; **עבודה זרה** מד ב ש' 18; **הוריות** מה ד ש' 33, שם ש' 34, מו ד ש' 2, מז ב ש' 28³⁶⁵.

הודו **תרומות** מג ג ש' 58 (שהורו) וצ"ל: (שהודו)³⁶⁶, שם ש' 60 (וידו); **סוכה** נג א ש' 58 (ש), שם ש' 61. ועיין עוד ערך עד שלא הודו. וראה עוד ערך: ולא הודו לו; לא הורי.

הודי ליה, והוא לא הודי (!)³⁶⁷ **שבת** ט א ש' 56 (צ"ל: לא הודי ליה)³⁶⁸.

הודי ליה, לא הודי ליה³⁶⁹ **שבת** ט א ש' 59. וראה עוד ערך לא הודי ליה.

הוה (!) ע"ע הוי.

הוה אמר³⁷⁰ **ברכות** ו ג ש' 17, יב א ש' 47 (והוא+); **כלאים** כז א ש' 55³⁷¹, לב ב

ש' 41; **שביעית** לו ד ש' 19; **תרומות** מח ב ש' 41; **שבת** ה ד ש' 11, יד ג ש' 44, שם

ש' 45; **פסחים** לג ג ש' 61; **שקלים** מט ד ש' 52; **סוכה** נה ב ש' 63; **תענית** סח ד

ש' 44; **מגילה** עד ג ש' 1, עה ג ש' 17, שם ש' 18, שם ש' 19, שם ש' 20, שם ש' 21,

שם ש' 22; **סוטה** כב ד ש' 18; **כתובות** לה א ש' 48; **נזיר** נב ד ש' 14; **קידושין** סג ד

ש' 51 (ה' [= הוה], אס!); שם שם (הוא [= הוה]); **עבודה זרה** מא א ש' 11³⁷²; **נידה** נ

ב ש' 31³⁷³. וע"ע הוא דו אמר.

הוה אמר דא מילתא³⁷⁴ **ברכות** ד ג ש' 14.

הוה אמר ל-³⁷⁵ **תענית** סז א ש' 41.

הוה אמר לה (לה = אותה)³⁷⁶ **חלה** נז א ש' 37 (ליה); **פסחים** כט ב ש' 79³⁷⁷.

הוה אמר לה³⁷⁸ **שבת** טו ב ש' 5.

הוה אמר לון³⁷⁹ **סוכה** נה ב ש' 61; **כתובות** כו ג ש' 44 (וכן+); **נדרים** מ א ש' 47;

סנהדרין יט א ש' 23³⁸⁰.

³⁶⁴ עיין שתא"י, עמ' 544, ד"ה ר"מ דרש. ולדעתו, זוהי ברייתא. והוא הדין להלן לו ע"ב ש' 3.

³⁶⁵ ישנו מופע כפול בשיחת חולין של חכמים שלא נרשם: דמאי כב ע"א ש' 25 = תענית סו ע"ג

ש' 10.

³⁶⁶ ראה המקבילה בסוכה נג ע"א ש' 58 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

³⁶⁷ תרגום (אחרי ההגהה): הודה לו, או הוא לא הודה לו?

³⁶⁸ ראה הלשון בערך הבא.

³⁶⁹ תרגום: הודה לו, [או] לא הודה לו?

³⁷⁰ תרגום: היה אומר.

³⁷¹ הלשון הזה נוסף בכ"ל על הגליון. וראה מבואות לסה"א, עמ' 408, הע' 18. וצ"ע.

³⁷² הגירסא כאן מסופקת, כי הביטוי ליתיה במקבילה בתרומות מה ע"ג ש' 21. ואולי יש למחוק אותו.

³⁷³ למופע נוסף השייך לשבת יז ע"ב ש' 16, וחסר בד"י, ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 209, ד"ה ר' יוסה.

³⁷⁴ תרגום: היה אומר הדבר הזה.

³⁷⁵ תרגום: היה אומר ל-.

³⁷⁶ תרגום: היה אומר אותה. כלומר, את הדרשה.

³⁷⁷ לנוסח המאמר כאן ראה: אהצו"י, חלה, עמ' 98, ד"ה א"ר מנא; פסחים, עמ' 31, ד"ה ואנא.

וראה עוד ירוכ"פ, עמ' 403, ד"ה ר' יוסה. וראה שם פירוש העניין.

³⁷⁸ תרגום: היה אומר לה. כלומר, לאמו, עי"ש.

³⁷⁹ תרגום: היה אומר להם.

הוה אמר ליה³⁸¹ **יומא** לח ד שו' 19; **שקלים** מט ב שו' 3828; **מגילה** עב א שו' 62 (א"ל); **סנהדרין** יח א שו' 33; **הוריות** מז ד שו' 25.
הוה אמר ליה (ליה = לה) ע"ע הוה אמר לה (לה = אותה).
הוה אמר קומיהון³⁸³ **יומא** מג ד שו' 25; **תענית** סה א שו' 41, סח ב שו' 22.
הוה בעי מיחזור ביה³⁸⁴ **עבודה זרה** מב א שו' 39.
הוה בר (!) ע"ע הוי בה.
הוה יתיב³⁸⁵ **ברכות** ט ג שו' 50; **פאה** כ ד שו' 53; **מעשר שני** נה ג שו' 25; **ביצה** סב ג שו' 26; **תענית** סו ב שו' 8; **מגילה** עג א שו' 52; **יבמות** ו א שו' 42, יג ד שו' 48; **סנהדרין** יח א שו' 58; **נידה** מט ב שו' 16.
הוה יתיב דרש ע"ע יתיב דריש (בינוני).
הוה יתיב ומתני ע"ע הוה יתיב מתני.
הוה יתיב מיתנא (!) ל- ע"ע הוה יתיב מתני ל-.
הוה יתיב מקשי ע"ע יתיב מקשי.
הוה יתיב מתנו (!) הדין עובדא ע"ע הוה יתיב מתני הדין עובדא.
****הוה יתיב מתני**³⁸⁶ **ברכות** ד ג שו' 30 (הוה ל'), ו א שו' 35, שם שו' 52; **דמאי** כב ב שו' 3 (הוה ל', ומתני); **כלאים** לב א שו' 32, שם שו' 33; **מעשרות** מח ד שו' 32 (הוה ל'); **חלה** נט ב שו' 38 (הוה ל'); **ערלה** סג א שו' 19 (הוה ל'); **עירובין** כו א שו' 23 (הוה ל', ומתני); **ביצה** ס ד שו' 2 (הוה ל', ומתני); **תענית** סח א שו' 27; **חגיגה** עז א שו' 11 (הוה ל'); **נזיר** נג ד שו' 38755, נו א שו' 15 (ומתני), שם שו' 33; **קידושין** סג א שו' 11 (הוה ל'); **בבא מציעא** ח ד שו' 3.
הוה יתיב מתני הדין עובדא³⁸⁸ **שבת** יא א שו' 53; **שקלים** מז ג שו' 20 (מתנו), נא א שו' 27.
הוה יתיב מתני ל-³⁸⁹ **מעשר שני** נג א שו' 13; **עירובין** יח ד שו' 27 (מיתנא!);³⁹⁰ **עבודה זרה** מג ד שו' 64.
הוה יתיב קרי³⁹¹ **ברכות** ט א שו' 27.

380 למופע נוסף שנשתבש ע"ע והוה מימר (!) לון.

381 תרגום: היה אומר לו.

382 במקבילה בפאה כא ע"ב שו' 28: "אמר ליה (ו)".

383 תרגום: היה אומר לפנייהם.

384 תרגום: היה רוצה לחזור בו.

385 תרגום: היה יושב.

386 תרגום: היה יושב [ו]משנן.

387 ראה מבוא לנור"מ, ריש עמ' 729, ד"ה על מסדרו.

388 תרגום: הוה יושב [מ]ספר את המעשה הזה.

389 תרגום: היה יושב [ו]משנה ל-.

390 להגהה עיין ירוכ"פ, סוף עמ' 226, ד"ה חנניא.

391 תרגום: היה יושב [ו]קורא.

הוה לי (!) עובדא ע"ע הוה ליה עובדא.

****הוה ליה עובדא**³⁹² **ברכות** ה ב ש' 29, שם ש' 30, שם ש' 31, שם ש' 34; **דמאי** כה ב ש' 10; **שביעית** לט א ש' 11; **ערלה** סב ג ש' 5; **שבת** ח א ש' 41, שם ש' 44, יו ד ש' 49, שם ש' 58; **מועד קטן** פב ב ש' 1 (2x), פב ג ש' 18, שם ש' 20, שם ש' 26, פב ד ש' 14, שם ש' 15, שם ש' 16, שם ש' 19, שם ש' 54, שם ש' 57, פג א ש' 60; **יבמות** ו א ש' 60, יב א ש' 58, יב ד ש' 7, שם ש' 11; **כתובות** לב ד ש' 45; **גיטין** מה א ש' 21; **נזיר** נב ג ש' 8, שם ש' 9 (ו-); **בבא בתרא** יד א ש' 27, יו א ש' 17, יו ב ש' 26 (ליו);³⁹³ **עבודה זרה** מ ב ש' 15, מה א ש' 55.

הוה מגיב ליה³⁹⁴ **ברכות** ו ב ש' 11; **נזיר** נו א ש' 54.

הוה סברין (!) מימר ע"ע הוינן סברין מימר.

הוה עובדא³⁹⁵ **תרומות** מה ג ש' 19; (צ"ל: הות עבדא)³⁹⁶, מז א ש' 50; **מעשרות** מט ב ש' 37, שם ש' 38; **ביצה** סב א ש' 47, סב ב ש' 56, סב ג ש' 2 (עובדה); **כתובות** כה ד ש' 31; **עבודה זרה** מד ד ש' 20.

הוה עובדה ע"ע הוה עובדא.

הוה (!) צריך מימר לון ע"ע הכין הוה צריך מימר לון.

הו ע"ע הוויי.

הו בעי (!) מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

הו בעיי מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

הו בעיין מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

הו יתבין ע"ע הוון יתבין.

הו יתבין אמרין ע"ע הוון יתבין אמרין.

הו יתיבין ע"ע הוון יתבין.

הו מתיבין אמרו (!) ע"ע הוון יתבין אמרין.

הווי ע"ע הוי.

הווי (= מעיין ומפרש) **שבת** ט ג ש' 3976. ועיין עוד ערך: הוי בה; הוי עליה.

הווי (!) ע"ע הוויי.

³⁹² תרגום: היה לו מעשה.

³⁹³ להגהה ראה כ"א, עמ' 102 ש' 87.

³⁹⁴ תרגום: היה משיב לו.

³⁹⁵ תרגום: היה מעשה.

³⁹⁶ ראה כ"ר, עמ' 236 ש' 35 (ושם: "הוות עבדת [!]", וצריך לומר: עבדה).

³⁹⁷ לשון הגמרא כאן: "יהודה בר' עבדין (!) הווי במכשירין" וכו'. והגיה אפשטיין: "עבד" — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 771, ד"ה ואעפ"י. וכן הגיה שם, עמ' 991, סי' 40 (אבל שם העתיק: "הוויי"). וראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 512, הע' 9. ושם כתב: "וצ"ל **עבד** הוויי" (ההדגשה במקור). ונראה שאפשטיין סובר ש"הווי" איננה לשון בינוני יחיד, אלא לשון רבים מן "הווי" (ע"ע מתני' פליגא על הווייה דר') שנשתבשה, כלומר "הוויית". ואין הדברים נראים.

הווי (!) דו אמר... הוי (!) דו אמר...

הווי (!) דו אמר... הוי (!) דו אמר... ע"ע ר' דו אמר... הוא דו אמר... ר' דו אמר...
הוא דו אמר...

הווי דר³⁹⁸ **מעשרות** מט ד ש' 62.

הווי³⁹⁹ **ביכורים** סה ב ש' 3 (הווי); **שבת** ט ג ש' 1, שם ש' 3, שם ש' 4; **ראש השנה**
נז א ש' 23 (הווי)⁴⁰⁰.

הווי (!) ע"ע הוי.

הווי בה רבנן פלוגא (!)⁴⁰¹ **שבת** יא ד ש' 40 (צ"ל: פלגא)⁴⁰².

הוון בעו מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

הוון בעי (!) מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

****הוון בעיי מימר**⁴⁰³ **ברכות** ג א ש' 57 (הוא; בעי)⁴⁰⁴, ו ג ש' 8 (כעיי; וצ"ל: בעיי),
ז ב ש' 32 (בעי; וצ"ל: בעיי); **פאה** יז א ש' 3 (בעי), שם ש' 5; **כלאים** ל ב ש' 43,

³⁹⁸ תרגום: הווייתו של ר'. כלומר, פירושו מתוך עיונו.

³⁹⁹ תרגום: הווי. כלומר, בביכורים וראש השנה — דנים, נחלקים; ובשבת — מעיינים ומפרשים
(ראה ירוכ"פ, עמ' 139, ד"ה ודע שריבו).

⁴⁰⁰ להגהה ראה המקבילה בביכורים סה ע"ב ש' 3 הרשומה לעיל פֿערך (ושם: "הווי").

⁴⁰¹ תרגום (אחרי ההגהה): הווי בה החכמים: מחלוקת. ולפירוש העניין ראה ההערה הבא.

⁴⁰² כיוצא בזה בקידושין נח ע"ג ש' 30: "הוין רבנן פליגין". ושני המאמרים בפי ר' זעורה. ולא
העיר ליברמן ב"הירושלמי כפשוטו", עמ' 160 על מקבילה לשונית זו. ונתלבטתי בשני מופעים אלה
הרבה: האם יש כאן ביטוי אחד כפירוש הק"ע בקידושין ב ע"ב ד"ה הוין רבנן, או שמא שני ביטויים
הם, כמו שפירש בשבת נח ע"א ד"ה הווי בה. לפי קריאה אחרונה זו, הביטוי הראשון הוא: "הווי בה
רבנן", "הוין רבנן" כלומר, חכמי הישיבה עיינו בענין ופירושו, שפירוש "הווי" מלשון המונח "הוי בה";
והביטוי השני: "פלוגא", כלומר, העלו שיש כאן מחלוקת, כמו שאמרו בחלה נז ע"ד ש' 3: "פליגא היא"
(וצריך לומר שם ושם: פלגא). והכרעתו כאפשרות השנייה. לפי זה, הכוונה ב"רבנן" בשני המקומות
לחכמי הישיבה, כדברי הק"ע, ובמילים "פלוגא" ו"פליגין" לחכמים בעלי המימרות שנזכרו לעיל. כלומר,
בשבת — רב ור' יוחנן שנמסרו דבריהם לעיל על ידי ר' זעורה עצמו, ובקידושין — רבי שהובא בברייתא
ששנה רבי חנין ור' אלעזר. ונראה שהלשון העיקרי ברישא של המימרא הוא בשבת. גם הרשב"א (שו"ת,
א, סי' תרג; והובא גם על ידי כ"ץ, ג, ריש עמ' 8) גורס בקידושין: "הוין בה רבנן". אשר לסיפא, שתי
הגירסאות "פלגא" (כן צריך לומר) ו"פליגין" הן שקולות. ולהגהה "פלגא" ראה מה שהערתי בסוף ערך
"הן דלא תניתה פליגא (!) את עבד ליה פליגא (!) (בתמיהה)".

ועל פי זהות המונח בין שתי הסוגיות כאמור, נראה שהגירסא העיקרית בסוגיא בשבת כמו שהגיה
הק"ע שם, נח ע"א, ד"ה ה"ג המקדיש את הבית, וד"ה ה"ג מ"ד אין מועלין בו. ואילו בקידושין, יש להגיה
כך, משורה 28 ואילך: כתבו על דבר שהוא איסור הנאה. תני רבי חנין מעשה בא לפני רבי ואמר הרי
זו מגורשת. רבי אלעזר אמר אינה **מקודשת** [הרי בקידושין אנן קיימין]. אמר רבי זעירא הוין [בה]
רבנן פליגין. מן דאמר אינה מקודשת אינה מגורשת. ומן דמר **מגורשת מקודשת** (וכבר הגיה כן בשתא"י,
ריש עמ' 449, ד"ה ר"א אומר). חברייה אמרין לחומרין. רבי יוסי בעא מהו לחומרין אינה מקודשת
מגורשת היינו לחומרין. או **מגורשת אינה מקודשת** הינו לחומרין. והפירוש כאן כק"ע ב ע"ב, ד"ה מהו
לחומרין. וסוף הסוגיא מלמד על נכונות שתי ההגהות הראשונות: "מהו כדון. רבנן דקיסרין... מאן דאמר
מגורשת... ומן דמר **אינה מקודשת**..." (שם, ש' 33-34).

****הוון בעיי מימר** (המשך) לא א שר' 1; **שביעית** לד ג שר' 37 (בעינ), שם שר' 40 (בעינ), לז א שר' 20 (בעינ), לט ד שר' 13; **תרומות** מב ב שר' 59, מד ד שר' 44, מז ד שר' 6; **מעשרות** מט ג שר' 43; **מעשר שני** נב ג שר' 20; **חלה** נח ג שר' 1 (הוון), נט ג שר' 25, שם שר' 30, נט ד שר' 58 (בעינ); **ביכורים** סד ב שר' 55; **שבת** ב ג שר' 56, יג א שר' 59, טו א שר' 33⁴⁰⁵; **עירובין** יח ג שר' 56, כ א שר' 6, שם שר' 19, כא א שר' 50, כא ד שר' 23 (בעינ), כב א שר' 40, שם שר' 42, כד ג שר' 60, כה ג שר' 7 (הוון, בעינ), כו א שר' 32⁴⁰⁶, שם שר' 39 (הוון, בעינ), שם שר' 41; **פסחים** כז ב שר' 63, ל ד שר' 45; **יומא** מ ג שר' 17, מד ד שר' 51 (הוון, בעינ); **סוכה** נד ד שר' 12 (בעינ), שם שר' 38; **ראש השנה** נח ג שר' 43, נח ד שר' 15; **תענית** סד ד שר' 1; **מועד קטן** פ ב שר' 39, שם שר' 42, פא ב שר' 22; **יבמות** ד ג שר' 20, ז ב שר' 8, ז ג שר' 64 (בעינ), ז ד שר' 4 (בעינ), ט ב שר' 9, י ב שר' 16 (בעינ)⁴⁰⁷, יא ד שר' 61 (בעינ); **סוטה** יז ד שר' 52 (בעינ), שם שר' 56, יח א שר' 40, שם שר' 44, יח ב שר' 12 (הוון), שם שר' 16 (הוון); **כתובות** כה ד שר' 3, שם שר' 21, לא ג שר' 39, לד ד שר' 4 (הוון, בעינ)⁴⁰⁸, לה ד שר' 9; **נדרים** לז ב שר' 14, שם שר' 17 (בעינ), שם שר' 33, שם שר' 51, לח א שר' 35, לח ג שר' 54, לט ג שר' 54 (בעינ), מא ד שר' 52, שם שר' 55; **נזיר** נג ג שר' 39, נה ב שר' 39, נה ג שר' 2; **קידושין** ס ד שר' 33 (בעינ), שם שר' 37, סב ג שר' 62; **בבא קמא** ב א שר' 35 (בעינ); **עבודה זרה** לט ד שר' 49, מ ג שר' 8 (בעינ); **וצ"ל**: בעינ, מד ב שר' 36 (בעינ), מד ד שר' 63 (בעינ); **נדה** מח ד שר' 40, נ א שר' 61, נ ב שר' 40⁹.

הוון בעיין מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

הוון בעין (!) מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

הוון בען (!) מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

⁴⁰³ תרגום: היו רוצים לומר. ולמשמעויות השונות של הביטוי ראה מבוה"י, יד ע"א, ערך בעון מימר, סברין מימר. וראה עוד מלמד, פרקי מבוא, ריש עמ' 614, ערך הוון בעיי מימר. ודברי גינצבורג (פירושם, א, ריש עמ' 119, ד"ה הוא בעי) תמוהים מאוד.

⁴⁰⁴ להגהות עיין אהצ"י, עמ' 16, ד"ה כדי שיסמוך.

⁴⁰⁵ ראה מה שהעיר אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 282, הערות לשורות 3-4.

⁴⁰⁶ ראה ירוכ"פ, עמ' 357, ד"ה הוון בעי.

⁴⁰⁷ רבינוביץ מגיה כאן: "אית דבעיין מימר" — ראה שתא"י, ריש עמ' 621, ד"ה הוון. והוא הדין למקבילה בכתובות לד ע"ד שר' 4 הרשומה לקמן בְּעֶרְךְ. ואין ההגהה הכרחית, אלא יש לגרוס גם את ההגהה של רבינוביץ וגם את הלשון שבירושלמי, ומתוך שתי הסוגיות, ניתן לשחזר את הגירסא כדלקמן: אית דבעי מימר בתנאי כתובה פליגין. ר' יוחנן אמר יש לה תנאי כתובה אמר ליה ר' אלעזר אומרין לו הוציא ואת אמר הכין. הוון בעיין מימר מאן דאמר בתנאי כתובה פליגין כל עמא מודיי שאין לה מזונות. בירשיה קנסו לא כל שכן בה. ומאן דמר במזונות פליגין הא בתנאי כתובה לא. למה בה קנסו לא קנסו בירשיה. ועיין היטב בנוסח הסוגיא בכ"ל בכתובות, ריש עמ' 154.

⁴⁰⁸ ההגהות על פי לשון הערך. וראה המקבילה ביבמות י ע"ב שר' 16 הרשומה לעיל בְּעֶרְךְ, ומה שהערתי עליה בהערה הקודמת.

⁴⁰⁹ למופע נוסף השייך לפסחים כט ע"ב שר' 34, ובא בשרי"ר, ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 414, ד"ה מאן דאמ'.

****הוון יתבין⁴¹⁰** ברכות ב ב ש' 36 (הוון), ה א ש' 60 (הוון), ה ג ש' 9 (הוון), ה ד ש' 10 (הוון), ו ד ש' 21 (הוון), שם ש' 30 (הוון), ח ג ש' 40 (הוון), שם ש' 51 (הוון), ט ג ש' 30 (הוון) ל(י!)⁴¹¹, י ד ש' 24, יא ב ש' 62 (הוון), יא ג ש' 42 (הוון), יב ב ש' 12, יד א ש' 2; **פאה** טו ד ש' 22 (הוון, יתיבין); **שביעית** לג ד ש' 51; **תרומות** מה ד ש' 51; **מעשרות** נא א ש' 7, נא ב ש' 29, שם ש' 44 (יתבינ); **מעשר שני** נב ג ש' 10 (יתבינ); **ביכורים** סה ג ש' 38 (יתבינ), סה ד ש' 6 (יתבינ); **שבת** ג א ש' 49; **פסחים** לב ג ש' 35 (יתבינ); **שקלים** מו א ש' 5 (יתבינ); **ראש השנה** נט ד ש' 15 (יתבינ); **ביצה** סא ג ש' 40 (יתבינ), סג א ש' 26 (יתבינ); **תענית** סד ב ש' 6 (יתבינ); **מגילה** ע א ש' 62 (יתבינ), עג א ש' 55 (יתבינ); **מועד קטן** פג ב ש' 44 (יתבינ); **יבמות** ב ב ש' 23 (הוון), ט ב ש' 53 (יתבינ); **סוטה** יח ג ש' 50 (יתבינ); **כתובות** כח ד ש' 49; **גיטין** מו ד ש' 56; **קידושין** סא ג ש' 3, סה ד ש' 62; **בבא קמא** ב ד ש' 44 (יתבינ)⁴¹²; **בבא בתרא** יו א ש' 22; **סנהדרין** כז ד ש' 16 (יתבינ); **נדה** נ א ש' 46 (יתבינ), נ ב ש' 28 (יתבינ).

הוון יתבין אמרין⁴¹³ ברכות ד ב ש' 8 (הוון), ו ב ש' 52 (הוון, מתיבלי! וצ"ל: יתיבלי, אמרו!)⁴¹⁴, שם ש' 56 (הוון); **שביעית** לו ג ש' 39 (יתבינ, אמר!⁴¹⁵); **תרומות** מג ג ש' 55; **מעשר שני** נו ב ש' 40 (יתבינ); **יומא** לח ג ש' 53; **שקלים** מח ב ש' 62 (ואמרין); **סוכה** נג א ש' 56 (יתבינ); **מגילה** עג א ש' 44; **חגיגה** עו א ש' 4 (יתבינ); **קידושין** סד א ש' ⁴¹⁶43.

הוון יתבין ואמרין ע"ע הוון יתבין אמרין.

הוון יתבין מקשיין⁴¹⁷ פאה טו א ש' 18 (יתבינ, מקשוין); **כלאים** כח ג ש' 14; **שביעית** לג ג ש' 2 (מקשיין); **ראש השנה** נט ב ש' 17 (יתבינ); **עבודה זרה** מ ג ש' 22.

הוון יתבין מקשיין ע"ע הוון יתבין מקשיי.

הוון יתיבין ע"ע הוון יתבין.

הוון יתיבין אמר (!) ע"ע הוון יתבין אמרין.

הוון יתיבין אמרין ע"ע הוון יתבין אמרין.

הוון יתיבין מקשוין ע"ע הוון יתבין מקשיי.

הוון יתיבין מקשיי ע"ע הוון יתבין מקשיי.

הוון כעין (!) מימר ע"ע הוון בעיי מימר.

⁴¹⁰ תרגום: היו יושבים.

⁴¹¹ להגהה ראה כ"ר, עמ' 276 ש' 11.

⁴¹² הנוסח כאן בכ"ל: "יתבין" (עמ' 332 ש' 7), והסדר שינה.

⁴¹³ תרגום: היו יושבים [ו]אומרים.

⁴¹⁴ להגהות ראה: אהצו"י, עמ' 77, ד"ה תני; הלכות הירושלמי, עמ' ל ש' 5. וראה עוד גינצבורג,

פירושם, ב, עמ' 178, ד"ה הו.

⁴¹⁵ להגהה ראה כ"ר, עמ' 199 ש' 29 (ושם: "דאמרין!" וצריך לומר: ואמרין; אבל אין זה סגנון

הירושלמי בביטוי הזה).

⁴¹⁶ הנוסח כאן בכ"ל: "יתבין" (עמ' 313 ש' 31), והסדר שינה.

⁴¹⁷ תרגום: היו יושבים [ו]מקשים.

הוון סברין מימר⁴¹⁸ מעשר שני נד ב שו' 19.

הוון תניי⁴¹⁹ יומא מ ד שו' 31, שם שו' 32.

הוות ע"ע אית הוות.

הוות סברה מימר ע"ע הוות סברה מימר.

הוות סברה מימר⁴²⁰ מעשר שני נד ב שו' 19, שם שו' 20 (מימר).

**הוי⁴²¹ ברכות ד ד שו' 31, שם שו' 36, ו ב שו' 29, ז א שו' 4, ח א שו' 34 (הוה!);⁴²²

פאה יז ב שו' 48, שם שו' 51, יז ג שו' 40, יח ד שו' 55, יט ד שו' 24 (ו-);⁴²³ דמאי כב ג

שו' 35, כג א שו' 18, שם שו' 24; כלאים כז ב שו' 33, כז ד שו' 42, כח ב שו' 14, כח ג

שו' 57, כח ד שו' 21, שם שו' 24, כט א שו' 1, כט ד שו' 30, שם שו' 52, ל ג שו' 55, שם

שו' 58, לא ג שו' 3; שביעית לג ג שו' 53, לג ד שו' 27, לח א שו' 64; תרומות מ ב שו' 57,

מ ד שו' 62, מא א שו' 3! (ל"ג);⁴²⁴ מא ב שו' 29, שם שו' 31, מא ד שו' 28, מז ד שו' 4;

מעשרות נ ג שו' 4; מעשר שני נב ג שו' 42, נב ד שו' 2, נד א שו' 31, נה א שו' 12, נה

ב שו' 36, נו ד שו' 18 (הוה!);⁴²⁵ חלה נז ד שו' 2, שם שו' 3, נט ב שו' 62, נט ד שו' 30,

שם שו' 32; ערלה סב ד שו' 10; ביכורים סד ד שו' 23, סה א שו' 11, סה ד שו' 36; שבת

ב ב שו' 24, שם שו' 36;⁴²⁶ ג א שו' 16, ד א שו' 39, ד ג שו' 27, ה ב שו' 1, ו א שו' 52,

ו ב שו' 52, ו ג שו' 27, ו ד שו' 38, ח ג שו' 17, ט א שו' 58! (הווי וצ"ל: הא [= אמר

מר])⁴²⁷; י א שו' 28, יא ג שו' 24, יג א שו' 37, שם שו' 59 (הווי), יג ב שו' 22, יד א

שו' 35;⁴²⁸ עירובין יח ד שו' 8, יט ב שו' 32, כ א שו' 21 (הווי), כא ב שו' 48 (הווי), שם

שו' 49 (הווי);⁴²⁹ כג ד שו' 13; פסחים לד ב שו' 8, שם שו' 29, שם שו' 111, לז ד שו' 49,

שם שו' 58! (הווי); אשגרה⁴³⁰; יומא לח ג שו' 22, שם שו' 24 (הווי), מב ב שו' 55, מה ב

418 תרגום: היו סוברים לומר.

419 תרגום: הוי שונים.

420 תרגום: היתה סוברת לומר.

421 תרגום: הוה. כלומר, נמצא. ולפירוש המונח ראה עוד: מבוה"י, יא רע"א, ערך הוי; ערכי מדרש

אמוראים, עמ' 177, ערך הוי (לדעת בכר, שם, המילה היא "צווי קל של הפעל הוה", ועיין עוד תוכפ"ש,

סוכה, עמ' 879, שו' 51, ולדעתי — בינוני יחיד).

422 להגהה ראה המקבילה בתענית סה ע"ג שו' 36 הרשומה להלן בְּערך (ושם: "הווי").

423 המונח "הווי" כאן הוא מהשלמת גליון בכי"ל, ואפשטיין מוחק אותו — ראה מבואות לסה"א,

עמ' 388, שו' 23-24; שם, הע' 16.

424 המופע הזה כפול בטעות סופר מלעיל שם, מ ע"ד שו' 62 הרשום לעיל בסמוך — ראה מבואות

לסה"א, עמ' 443, מא ע"א, שו' 1-5; שם, הע' 27.

425 להגהה ראה אהצו"י, סוף עמ' 200, ד"ה הוה. וכן הוא לנכון במקבילה שבסוטה כד ע"א שו' 42

הרשומה להלן בְּערך.

426 ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 6, ד"ה נטל.

427 ראה: ירוכ"פ, עמ' 122, ד"ה הווי; מבוא לנח"מ, עמ' 59, הע' 4.

428 לפירוש הסוגיא ראה מה שציינתי בערך "בעון קומי ר" לשבת יד ע"א שו' 31.

429 ראה תוכפ"ש, עירובין, סוף עמ' 366, ד"ה אמ' להם.

430 ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 524, ד"ה אית לך.

***הוי (המשך) שו' 58 (הווי); **סוכה** נב ד שו' 38, נג ג שו' 47, נג ד שו' 64; **ראש השנה** נז א שו' 19, נח ב שו' 53, שם שו' 58, שם שו' 60; **ביצה** ס ג שו' 23, סא ג שו' 30, סב א שו' 15, סג א שו' 23, שם שו' 33; **תענית** סה ג שו' 36 (הווי); **מגילה** עב א שו' 8, שם שו' 37! ול"ג⁴³¹, שם שו' 39, עב ב שו' 63, עג ב שו' 50, עד ד שו' 40; **חגיגה** עו א שו' 13, עז ב שו' 28, שם שו' 29, שם שו' 30, עז ג שו' 47; **מועד קטן** פ ד שו' 46, פא א שו' 36 (הווי!), שם שו' 38, פב א שו' 9; **יבמות** ב ג שו' 9 (הווי), ב ד שו' 43, ג ג שו' 39 (הווי!); וצ"ל: הווי, ד ג שו' 35, ח א שו' 25, ח ג שו' 56, ט ד שו' 57, י ב שו' 36, יא א שו' 26 (הווי!);⁴³² יב ד שו' 28, יג ג שו' 12 (הווי!);⁴³³ יג ד שו' 30, יד א שו' 2, שם שו' 19!⁴³⁴, טו ג שו' 29; **סוטה** כג ג שו' 48 (הרוגו! וצ"ל: הרגוהו)⁴³⁵, כד א שו' 42; **כתובות** ל א שו' 18 (הווי);⁴³⁶ שם שו' 56, ל ג שו' 37 (הווי! וצ"ל: הווי), לב ד שו' 19, שם שו' 35, לג ד שו' 36 (אבל!);⁴³⁷ **גיטין** מג א שו' 32 (הווי), מג ג שו' 15, מג ד שו' 9, מט ד שו' 43, שם שו' 45 (הווי), שם שו' 47 (הווי); **קידושין** סג ד שו' 57 (ו; צ"ל: והו);⁴³⁸ **בבא קמא** ב ב שו' 33, שם שו' 35; **בבא מציעא** ז ד שו' 44; **סנהדרין** כד ד שו' 16; **שבועות** לה ד שו' 37, שם שו' 40, שם שו' 42, שם שו' 47, שם שו' 48, לו א שו' 45, לז ג שו' 49, לח א שו' 22 (הווי); **עבודה זרה** לט ב שו' 51 (הווי), לט ג שו' 12, לט ד שו' 37, שם שו' 39, מא ג שו' 22, שם שו' 36, מג א שו' 7, מג ב שו' 55; **הוריות** מז ג שו' 63! ול"ג⁴³⁹, מז ד שו' 1; **נדה** נ ג שו' 45, נ ד שו' 440.

הוי או' (!) ע"ע הוי אומר.

431 ההגהה כאן ולהלן במקבילה שבהוריות מז ע"ג שו' 63, על פי ליברמן, ירוכ"פ, מבוא, עמ' יז, ד"ה המגיה הוסיף.

432 להגהה ראה פ"מ, נז רע"א, ד"ה אין.

433 להגהה ראה המקבילה לעיל ב ע"ד שו' 43 הרשומה לעיל בְּעֶרְךָ.

434 ספק אם הגירסא נכונה, וגם פירושה מסופק.

435 ראה על הירושלמי, עמ' 79, כג ע"ג, שו' 48; שם, הע' 113.

436 להגהה ראה שתא"י, סוף עמ' 386, ד"ה היו.

437 ההגהה "הוי" על פי גליונות הרש"ל, טופס א'. ושתא"י (עמ' 395, ד"ה לא אתון) מגיה: "אלא". ואולי פירוש "אבל" כאן — ברם, באמת, ואין להגיה. וצ"ע.

438 ההגהה שלי. ואין "והו" אלא וההוא.

439 ראה מה שהערת לעיל, למגילה עב ע"א שו' 37.

440 למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: הוי אומר (לביכורים סה ע"ד שו' 9) הרי (בניחותא). ולמופעים נוספים מסופקים ראה מה שהערת בערך "הוא דו אמר" לעירובין כו ע"ב שו' 43; ובערך "והתני" לעבודה זרה מ ע"ג שו' 32. וישנו מופע נוסף בכי"ל, בשקלים עמ' 533 שו' 29, ונשמט בד"ו (שם, מח ע"א שו' 1) בטעות הסדר. ולא כללתי את המופע שבבבא קמא ו ע"ב שו' 24, אף על פי שהוא ארמי, כי הוא מופיע בתוך ברייתא, והרי המונח הזה משמש בברייתות גם במקורות תנאיים — ראה בכר, ערכי מדרש אמוראים, עמ' 178, ד"ה השמוש. וראה עוד: ח"י קאסאווסקי, אוצר לשון התוספתא, ב, ירושלים ת"ש, עמ' 451, סוף טור ג, ערך הוי; ב' קוסובסקי, אוצר לשון התנאים — ספרא, ב, ירושלים תשכ"ח, עמ' 679, סוף טור ג, ערך הוי (השני).

****הוי אומר מעשר שני נג ב' שו' 36, נו ג שו' 43; ביכורים סה ד שו' 9 (או! וצ"ל: אן) 441;**
שבת יב ב שו' 1; יומא מד ד שו' 37, מה א שו' 30; תענית סד ג שו' 51; סוטה כ א
שו' 34; בבא מציעא ז ד שו' 57.

הוי בה 442 פאה יז א שו' 16 (2x; ד-); תרומות מא ד שו' 11; חלה נז ג שו' 20 (חווין) 443;
עירובין כה ב שו' 34 (הוה; ברו!) 444; פסחים כט ג שו' 46; ביצה סב ג שו' 9; תענית סג
**ג שו' 44538. וראה עוד ערך לא הוי (!) בה רבנין אלא על דר'.
 הוי (!) דו אמר... הוי (!) דו אמר... ע"ע ר' דו אמר... הוי דו אמר... ר' דו אמר... הוי**
דו אמר....

הוי עליה 446 הוריות מז ג שו' 9.

הוי שמע (!) 447 עירובין כה ג שו' 53 (צ"ל: שמיע) 448.

441 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'. וראה עוד אהצו"י, סוף עמ' 153, ד"ה הוי או'.
 442 תרגום: הוֹהָה. בה. ולפירוש המונח ראה הרז"ף, מבוה"י, יח רע"ב. והוא מפרש: "היה מפרש (או היה מעמיק בו)". כלומר, מפרש או מעלה מתוך עיונו; במילה אחת: מחדש. ברם, מופעים נוספים של המונח מחייבים להוסיף על פירושו של הרז"ף גם: דן וחולק. ושמעתי מפי מורי הר"ש אברמסון ז"ל שמוצאו של המונח מלשון התוספתא: "המתן עד שנהה בהלכה" (תרומות פ"ב ה"ג, עמ' 115 שו' 57). ובכר (ערכי מדרש אמוראים, עמ' 178, ערך הוה) הניח את המוצא בצ"ע. ולפירוש המונח הזה ראה עוד: Sh. Friedman, "A Good Story Deserves Retelling – The Unfolding of the Akiva Legend", *Jewish Studies, an Internet Journal* 3 (2004), Appendix, pp. 90 ff.
 443 אפשטיין מגיה כאן: "הוי" — ראה מבואות לסה"א, ריש עמ' 311, ד"ה וברוש'. וראה שם, הע' 172.
 444 להגהות ראה ירוכ"פ, עמ' 348, ד"ה אמר ליה.

445 אמרו ביבמות ד ע"ג שו' 36: "תני אבא שאול או' קול הווי בית הלל בדבר הזה". וכן הוא בקטע זוסמן, עמ' 83 שו' 45 (ושם): "לבית הילל". ובמקבילה שבתוספתא יבמות, פ"ה ה"א, עמ' 13: "קל היה להם לבית הלל בדבר זה". וכן הוא הלשון בבבלי שם, כח ע"א. כלומר, קול וכו', עיין בחילופי הנוסחאות לתוספתא שם. וכן מלמד הנוסח הנ"ל שבקטע זוסמן. וכן עיקר. ומתוך מקבילות אלה נראה שאין כאן לשון הווייה תלמודי — פירוש ועיון ומשא ומתן, אלא לשון הווייה גרידא. ולכן אין מקום זה שייך לערך שלנו. וליברמן (ותוכפ"ש, שם, עמ' 35, שו' 4-3) לא גילה דעתו בנידון. אחר כך מצאתי בגליונותי שכתב: "כלומר בית הלל היה קל בדבר זה" (טופס א'). ולפי זה, גם לדעתו אין כאן אלא לשון הווייה גרידא. ולפי הגירסא שלנו, אין "קול" כאן לדעתו אלא "קל". ובתוכפ"ש הנ"ל לא הכריע בין "קול" ל"קל". ועיין שם, הע' 2.

446 תרגום: הוֹהָה עליה. ולפירוש העניין כאן ראה מה שהערתי בסוף ערך "לפום כן ר' הוי עליה".
 447 תרגום (אחרי ההגהה): עשוי לשמוע. ראה ההערה הבאה.

448 לשון המאמר המקביל ביבמות ה ע"ד שו' 61 בקטע זוסמן: "וְלִית בַּר נֶשׁ הוּי שְׁמִיעַ מִלֵּא וְלִית חֲבֵרָה שְׁמִיעַ לִיה" (עמ' 90 שו' 26). ועל פיו הגהתי. וטעם הדבר, שהצורה "שמיע", שהיא בינוני סביל, כעדות "הוי" שלפניה, היא הרווחת בביטוי זה ובדומים לו. ולצורה "שמיע" עם צורות אחרות משורש "הוי" לפניה ראה: "אין הוה שמיע רבי ירמיה הדא מילתא יאות קנטרי" (מעשר שני נג ע"א שו' 10); "כל מה דהוה אבא שמיע את שמיע" (מגילה ע ע"ב שו' 7); "בריד רחמנא דלא הוינא שמיע הדין אולפנא אילו הוינא שמיע הדין אולפנא" וכו' (קידושין סד ע"ד שו' 12), כולם עם צורות עבר של "הוי", אבל כאן הצירוף ברישא הוא עם בינוני של השורש "הוי". וכיוצא בזה: "אף הוא סבור שמא הזכירו מבערב והוא הוי מדכר" (תענית סג ע"ג שו' 36). וראה עוד מה שהערתי בריש ערך "דו שמיע". ולפי זה יהיה תרגום המאמר: כלום אין אדם עשוי לשמוע דבר, שלא שמע אותו חברו! ופירוש הצירוף "הוי שמיע" —

הויי (!) ע"ע הוי.

הוינ רבנין פליגין⁴⁴⁹ **קידושין** נח ג שו' 30.

הוינא אמר טעמא ע"ע אילולא דלא מעלה רישי ביני אריוותא, הוינא אמר טעמא.

הוינא סבר מימר⁴⁵⁰ **גיטין** מז ב שו' 1.

הוינן (!) אמרין ע"ע הוינן אמרין (כלומר, היינו אומרים בטעות)⁴⁵¹.

הוינן אמרין (כלומר, אמרנו)⁴⁵² **עירובין** כד ג שו' 17. ועיין עוד ערך כד הוינן אמרין.

וראה עוד ערך ואנן לא הוינן אמרין כן אלא.

הוינן אמרין (כלומר, היינו אומרים בטעות) **פאה** יז ב שו' 47, שם שו' 49; **כלאים** כח

ד שו' 20, שם שו' 22, ל ג שו' 54, שם שו' 56, לב ד שו' 17, שם שו' 19, שם שו' 21;

תרומות מא ב שו' 28, שם שו' 29; **מעשר שני** נב ג שו' 63, נב ד שו' 1 (מרינ); **חלה** נט

ד שו' 29, שם שו' 31; **שבת** ג א שו' 16, שם שו' 17; **פסחים** כט א שו' 13; **יומא** לח ג

שו' 22, שם שו' 23; **ראש השנה** נח ב שו' 57, שם שו' 59; **מועד קטן** פא א שו' 35, שם

שו' 37; **גיטין** מט ד שו' 44, שם שו' 46; **שבועות** לה ד שו' 46, שם שו' 47 (מרינ); **עבודה**

זרה לט ד שו' 35, שם שו' 38. ועיין עוד ערך: בקדמיתא הוינן אמרין; בקדמיתא הוינן

אמרין... ולא הוינן אמרין כלום. וראה עוד ערך בקדמיתא הוינן סברין מימר... לא (!)

הוינן אמרין כלום.

הוינן אמרין (כלומר, היינו עלולים לומר)⁴⁵³ **יבמות** יא ד שו' 32.

הוינן בעיין למימר⁴⁵⁴ **תרומות** מג ב שו' 15.

הוינן מטעי ומתני (בתמיהה)⁴⁵⁵ **כלאים** כו ד שו' 33.

הוינן מרין ע"ע הוינן אמרין (כלומר, היינו אומרים בטעות)⁴⁵⁶.

הוינן סברין (!) ע"ע הוינן סברין מימר.

****הוינן סברין מימר**⁴⁵⁷ **ברכות** ד ד שו' 29; **דמאי** כו ב שו' 64; **כלאים** ל ד שו' 45

(מימר ל"ו)⁴⁵⁸; **שביעית** לג ד שו' 24, לט א שו' 3; **תרומות** מ ג שו' 19, מז ב שו' 42;

מעשרות מט ד שו' 7; **ערלה** סב א שו' 54; **שבת** ו ג שו' 31, שם שו' 55, טו ד שו' 27

עשוי לשמוע, כמו הצירוף בתענית (והפירוש שם: עלול להזכיר). ולתרגום "שמע" בסיפא ראה מה שהערת

בערך "ולא שמיע (בתמיהה)".

⁴⁴⁹ תרגום: הוּיִן החכמים: חלוקים. ולפירוש העניין ראה מה שכתבתי לעיל בהערה השנייה בערך

"הוויי בה רבנן פלוגא (!)".

⁴⁵⁰ תרגום: הייתי סובר לומר.

⁴⁵¹ בערך "בקדמיתא הוינן אמרין... ולא הוינן אמרין כלום" המצוין שם.

⁴⁵² תרגום: היינו אומרים. וזהו התרגום גם בערך הבא.

⁴⁵³ תרגום: היינו אומרים.

⁴⁵⁴ תרגום: היינו רוצים לומר.

⁴⁵⁵ תרגום: היינו טועים ושונים! תרגום מילולי: היינו לטעות ולשנות!!

⁴⁵⁶ גם בערך "בקדמיתא הוינן אמרין... ולא הוינן אמרין כלום" המצוין שם.

⁴⁵⁷ תרגום: היינו סוברים לומר.

⁴⁵⁸ ההגהה על פי הר"ש כלאים, פ"ז סוף מ"ב, [ד"ה ירושלמי] (אהצ"ל, ריש עמ' 52, ד"ה הוינן).

****הוינן סברין מימר** (המשך) (הוה סברין!)⁴⁵⁹ יו ד שו' 25; **פסחים** לד ד שו' 18; **יומא** מ ג שו' 54; **סוכה** נג א שו' 34; **ראש השנה** נט ג שו' 36; **מגילה** עא ב שו' 5, עג ב שו' 31, שם שו' 43; **מועד קטן** פא ג שו' 45; **יבמות** יד ב שו' 39; **כתובות** כה ג שו' 51 (ו-י); **נדרים** לח ג שו' 15; **נזיר** נב ד שו' 4, נו ד שו' 24, נז ד שו' 9; **קידושין** סב א שו' 51, שם שו' 53, שם שו' 55; **בבא קמא** ג א שו' 54, ד ב שו' 460¹⁷; **שבועות** לג ד שו' 2.

הוינן סברין מימר ב"... **אשכח תני על כולהו**⁴⁶¹ **עירובין** כ ב שו' 56.
הוינן סברין מימר על סופה, אשכח תני על כולהו⁴⁶² **יומא** מד ד שו' 59.
הוכח (שם) ע"ע הוכיח (שם).

****הוכח** (פועל)⁴⁶³ **ערלה** סב א שו' 43; **גיטין** מג ב שו' 37; **בבא מציעא** ט ד שו' 464⁴³.
וראה עוד ערך לא הוכח.

הוכיח (שם)⁴⁶⁵ **דמאי** כב ג שו' 6; **שביעית** לט א שו' 54; **תרומות** מג א שו' 21, מד ד שו' 59, מה א שו' 13; **עירובין** כא א שו' 47 (הוכח); **שקלים** נא א שו' 43; **שבועות** לג ד שו' 23 (הזבח! וצ"ל: הוכח)⁴⁶⁶, שם שו' 24 (הזבח! וצ"ל: הוכח)⁴⁶⁷.

הוכיח סופו על תחילתו **גיטין** מג ד שו' 36.
הוכיח על עצמו **דמאי** כד ד שו' 8.

הוכיחה (שם) **תרומות** מג א שו' 64; **נדה** נ א שו' 18, שם שו' 19.
הולך (!) ע"ע את דורש.

***הולכי אושא**⁴⁶⁸ **בבא בתרא** יג ד שו' 28.
הולכת (!) ע"ע הילכת.

הוסיף ר' **נזיר** נא ב שו' 47, שם שו' 469⁴⁹.

⁴⁵⁹ להגהה ראה נוסח הרמב"ן בחידושיו לשבת, קכ ע"א, [ד"ה הא, עמ' ת] (אהצו"י, סוף עמ' 149, ד"ה רבי שמואל; ושם ציין בטעות: "ק"י"ח ע"א").
⁴⁶⁰ ראה מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 191, הע' 294.
⁴⁶¹ תרגום: היינו סוברים לומר ב"..., נמצא [תנא ש]שונה על כולן. כלומר, על כל הדברים שנזכרו במשנה.
⁴⁶² תרגום: היינו סוברים לומר על סופה [של המשנה], נמצא [תנא ש]שונה על כולם. כלומר, על כל האישים שנזכרו במשנה.

⁴⁶³ לפירוש המונח ראה מה שצינתי לקמן, ריש ערך "הוכיח (שם)".
⁴⁶⁴ הגירסא כאן בכי"א: "הוכיח" (עמ' 58 שו' 78). וראה ירושלמי נזיקין, עמ' 152, שו' 78.
⁴⁶⁵ לפירוש המונח ראה: תש"ק, עמ' 55, הע' 92; ירוכ"פ, עמ' 266, ד"ה אמר ר' יונה (הראשון); תוס"ר, ד, עמ' 8, שו' 24.

⁴⁶⁶ להגהה כאן ולקמן שו' 24 ראה שתא"י, עמ' 539, ד"ה מתניתא. ועל פיו הגהתי. וראה עוד ירוכ"פ הנ"ל (בהערה הקודמת).

⁴⁶⁷ לא כללתי את המופע שבדמאי כב ע"ג שו' 5, כי הוא תנאי — ראה להלן, שם, כג ע"ג שו' 30.
⁴⁶⁸ ליהות "הולכי אושא" ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1197, ד"ה ומכאן. ולסגנון הביטוי ראה שם, הע' 4. וראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 251, ד"ה מהולכי אושא ואילך.

⁴⁶⁹ לפירוש המופע הזה ראה: ליברמן, תוס"ר, ב, עמ' 59, ד"ה והדבר; תוכפ"ש, נזירות, עמ' 505, הע' 12; עמ' 507, הע' 23. וראה עוד תוכפ"ש, סוטה, עמ' 640, ד"ה אבל. אבל אפשטיין מגיה כאן: "תני רבי יודה" (מבואות לסה"א, סוף עמ' 83, ד"ה "כרבי").

הוסיפו עליהן (?)⁴⁷⁰ כתובות לא ד שו' 31.

הוצאתה ע"ע מטעם אחר הוצאתה.

הוקשה (!) שבת יא ד שו' 5, שם שו' 6, שם שו' 10; עבודה זרה מג א שו' 38, שם שו' 39, שם שו' 43. ועיין עוד ערך: לא הוקשה... אלא...; לא הוקשה... אלא... בלבד.

הוראת שעה ע"ע הוריית שעה.

הורה ר' ⁴⁷¹ נזיר נז ד שו' ⁴⁷² 46. ועיין עוד ערך: והורה לנו; והורה ר' כר'.

הורה ר' כקולי ר' וכקולי ר' נידה מט ג שו' 7. וראה עוד ערך שהורה כקולי ר' וכקולי ר'.

הורו סנהדרין כא ב שו' 34! (צ"ל: הורון)⁴⁷³. ועיין עוד ערך: והורו כר'; שהורו לר'.

הורון ⁴⁷⁴ שביעית לה א שו' 46; סוכה נב ג שו' 43; מועד קטן פ א שו' 42, פא ב שו' 17;

סנהדרין כא ב שו' ⁴⁷⁵ 16. ועיין עוד ערך: והורון ליה עד והורון ליה כר'. וראה עוד ערך והורו כר'.

הורון ליה ר' ור' ⁴⁷⁶ שבת יד ד שו' 33; עבודה זרה מ ד שו' 34 (ו-).

הורי (עבר)⁴⁷⁷ שביעית לט ב שו' 32 (ו-); תרומות מא ב שו' 60; מעשרות מט א שו' 31;

מעשר שני נד ד שו' 12! (צ"ל: הרי — בניחותא, ול"ג לה)⁴⁷⁸; חלה נח ג שו' 52; שבת ה

ג שו' 46, ה ד שו' 3 (ו-), ו ג שו' 7, ח ג שו' 17 (ד-), יו ד שו' 56, שם שו' 57; עירובין כ

א שו' 5 (2x); סוכה נב ג שו' 1 (כר+), שם שו' 4 (כר+); ביצה ס ג שו' 63! (צ"ל: הורון)⁴⁷⁹;

מועד קטן פא ב שו' 6, שם שו' 7, פג א שו' 32; סוטה יט ד שו' 1, שם שו' 2; כתובות

לא א שו' ⁴⁸⁰ 15; קידושין סד ג שו' 56, סד ד שו' 38 (2x); סנהדרין כא ב שו' 33; עבודה

זרה מא ג שו' 2. וראה עוד ערך לא הורי.

הורי (ציווי)⁴⁸¹ מועד קטן פב ג שו' 29 (ו-); נידה נ ב שו' 30.

הורי... כר' ⁴⁸² ביצה ס א שו' 49; עבודה זרה מד ב שו' 44 (ו-). ועיין עוד ערך והורי

ליה... כר'.

⁴⁷⁰ ראה מה שהעיר ליברמן, תוכפ"ש, שביעית, עמ' 550, ד"ה ובבבלי, על הביטוי הזה בבבלי.

⁴⁷¹ כללתי מונח זה ושכמותו המשמשים בהוראה הלכה למעשה במעשה שהיה, אבל לא כללתי

לשונות "הוראה" במשמעות תיאורטית הרווחת במיוחד במסכת הוריות.

⁴⁷² למופע נוסף מסופק ראה מה שצינתי בערך "מודה ר'" לבבא מצינא י ע"א שו' 48.

⁴⁷³ ראה לעיל שם, שו' 16 (= שביעית לה ע"א שו' 46).

⁴⁷⁴ תרגום: הורי.

⁴⁷⁵ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: הורי; הורי (עבר).

⁴⁷⁶ תרגום: הורי לו ר' ור'.

⁴⁷⁷ תרגום: הורה.

⁴⁷⁸ ראה מבואות לסה"א, ריש עמ' 473, [נד ע"ד], שו' 14; שם, הע' 6. וראה עוד אהצו"י, עמ' 183,

ד"ה הורי. וצ"ע.

⁴⁷⁹ ראה שרי"ר, עמ' 170 שו' 22.

⁴⁸⁰ ליתא במקבילה בערלה סג ע"א שו' 29, והמפרשים (מג ע"ב) מניחים אותה, וראה שיש למחוק

אותה.

⁴⁸¹ תרגום: הורה!

⁴⁸² תרגום: הורה... כר'.

- הורי... כר', ו'... כרבנן⁴⁸³ שביעית לח ב ש' 21-22.
 הורי כההן (!)⁴⁸⁴ עירובין יח ד ש' 43 (צ"ל: +תנייא)⁴⁸⁵.
 **הורי כן⁴⁸⁶ תרומות מז ב ש' 26 (ו-); בבא בתרא יז א ש' 3.
 הורי כן (!) ר' ע"ע הורי ר'.
 הורי כר' ע"ע והורי כר'.
 הורי לאחוי דר'⁴⁸⁷ מועד קטן פב ג ש' 8.
 הורי לאילין דבית בון (?)⁴⁸⁸ שבת ז ד ש' 15.
 הורי לאילין דבית ר' ינאי⁴⁸⁹ שביעית לח ב ש' 21 (דר' תחת דבית ר', שם ש' 23.
 וראה עוד ערך הורי ר' לאילין דבית ר' ינאי.
 הורי לאילין דבר נחמיה כן⁴⁹⁰ שבת ד ד ש' 11. וראה עוד ערך הורי ר' באילין (!)
 דבר נחמיה כן.
 הורי לאילין דר' ינאי ע"ע הורי לאילין דבית ר' ינאי.
 הורי לאיתתיה דריש גלותא⁴⁹¹ שבת ז ד ש' 14.
 הורי לבר גירונטי אסיא⁴⁹² ביצה ס ג ש' 58.
 הורי להון ע"ע הורי לון.
 הורי לון⁴⁹³ שביעית לח ב ש' 24! (כר' וכר'+; ל"ג⁴⁹⁴), שם ש' 28 (כר' וכר'+); תרומות
 מא ג ש' 31 (כר'+); מעשר שני נד ד ש' 15 (דהורו; וצ"ל: דהורי)⁴⁹⁵, שם שם (אורי);
 עבודה זרה מד ג ש' 44 (כר' וכר'+, להון). ועיין עוד ערך והורי לון הדא (!) דר'.
 הורי לחד מן קריבוי דנשייא⁴⁹⁶ יומא מד ד ש' 45 (קריבוי, דנשיא!); סוכה נג ב
 ש' 19; תענית סד ג ש' 59; מועד קטן פג א ש' 29.
 הורי לחד מן קריבוי דנשיא (!) ע"ע הורי לחד מן קריבוי דנשיא.
 הורי לטחונייא⁴⁹⁷ פסחים ל א ש' 2.

- 483 תרגום: הורה... כר', ו'... כחכמים.
 484 תרגום: (אחרי ההגהה): הורה כתנא הזה.
 485 ראה ירוכ"פ, עמ' 228, ד"ה ר' אייבון.
 486 תרגום: הורה כך.
 487 תרגום: הורה לאחוי של ר'.
 488 תרגום: הורה ל[אנשים] האלה של בית בון. והגירסא "בון" צ"ע — ראה ירוכ"פ, עמ' 100, ד"ה
 רב הונא.
 489 תרגום: הורה ל[חכמים] האלה של בית ר' ינאי.
 490 תרגום: הורה ל[אנשים] האלה של בר נחמיה כך.
 491 תרגום: הורה לאשתו של ראש הגולה.
 492 תרגום: הורה לבר גירונטי הרופא.
 493 תרגום: הורה להם.
 494 ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.
 495 ראה כי"ר, עמ' 279 א ש' 3.
 496 תרגום: הורה לאחד מקרוביו של הנשיא.
 497 תרגום: הורה לטוחנים.

****הורי ליה**⁴⁹⁸ **ברכות** ד ב שו' 20 (2א); **שבת** יג ג שו' 16 (2א; ד-), שם שו' 17 (כר+); **סוטה** יט ג שו' 59 (ו-), שם שו' 60 (ו-); **גיטין** מו א שו' 31 (ואורי); **בבא מציעא** ח ב שו' 54 (ואורי). ועינין עוד ערך: והורי ליה... כר' עד והורי ליה כרבנן.

הורי לד'⁴⁹⁹ **מועד קטן** פב ג שו' 21.
הורי לר'⁵⁰⁰ **ברכות** ה א שו' 59; **מועד קטן** פ ד שו' 58, פב ב שו' 4, שם שו' 17, שם שו' 19, פב ג שו' 6; **נזיר** נב ג שו' 12.

הורי לר'... כר', כר'... כר' ע"ע הורי לר'... כר', ר-... כר'.
הורי לר'... כר', ו-... כר'⁵⁰¹ **פסחים** לו ב שו' 25-26; **מועד קטן** פ ד שו' 9-10 (ו- ל'); **סנהדרין** כג ד שו' 49-50.

הורי לריש גלותא⁵⁰² **שבת** יג ג שו' 14; **ביצה** ס ג שו' 55.
הורי מדוחק⁵⁰³ **שבת** ה ד שו' 54; **סוכה** נב ג שו' 45; **מועד קטן** פא א שו' 504.
הורי על גרמיה⁵⁰⁵ **שביעית** לד ג שו' 4 (ו-); **מעשר שני** נו ב שו' 47.

****הורי ר'**⁵⁰⁶ **ברכות** ד ג שו' 48⁵⁰⁷, ה ב שו' 43 (המופע השני); **שביעית** לג ד שו' 51; (צ"ל: והורי)⁵⁰⁸, לד ב שו' 3 (וכן: ר'), לה א שו' 35, לה ב שו' 33, לז ב שו' 25, לט א שו' 51; **תרומות** מז ב שו' 22; **מעשרות** מט א שו' 32; **מעשר שני** נב ג שו' 10 (ו-); **חלה** ס א שו' 54; **ערלה** סא ב שו' 57; **שבת** ו ג שו' 37; **עירובין** יח ד שו' 43, כד ב שו' 29; **פסחים** כט ג שו' 53, ל א שו' 23, שם שו' 25; **יומא** מד ד שו' 25 (המופע השני); **סוכה** נב ג שו' 4 (ד-), שם שו' 44; **תענית** סד ג שו' 38 (המופע השני); **מגילה** עג ד שו' 19; **מועד קטן** פב ד שו' 29, פג ג שו' 23 (2א); **כתובות** כט ד שו' 47, ל ג שו' 49; **נדרים** מ ב שו' 49; **קידושין** סב ד שו' 43 (ד-, +בשם ר'); **בבא מציעא** יא ד שו' 26; **בבא בתרא** יג ב שו' 56, שם שו' 57; **סנהדרין** כא ב שו' 6; **עבודה זרה** מ א שו' 43, מא ב שו' 9, מד ב שו' 33⁵⁰⁹.

הורי ר'... בהדא (!) דר' ע"ע הורי ר'... כהדא דר'.

498 תרגום: הורה לו.

499 תרגום: הורה לד'.

500 תרגום: הורה לר'.

501 תרגום: הורה לר'... כר', ר-... כר'.

502 תרגום: הורה לראש הגולה.

503 תרגום: הורה מדוחק. כלומר, מתוך דוחק.

504 המופע הזה צוין על ידי ליברמן, ירוכ"פ, ריש עמ' 79, ד"ה ר' יודן.

505 תרגום: הורה על עצמו.

506 תרגום: הורה ר'.

507 עיין גינצבורג, פירושם, א, עמ' 292, ד"ה א"ר אמר. ודבריו תמוהים: וכי מה בכך ש"לא נודע לנו משום מקום אחר אמורא בשם זה, אמי אָסִיָא!! והרי ישנם אמוראים שלא בא זכרם בירושלמי אלא פעם אחת. וגם בכ"ר: "א"ר אימי אסיא" (עמ' 53 שו' 26).

508 ראה המקבילה במעשר שני נב ע"ג שו' 10 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

509 רבינוביץ הוסיף עוד מופע בבכורים סד ע"א שו' 8 על פי הרוקח (ושם: "הורי ר' לאילין דבי בר עשתור") — ראה שתא"י, עמ' 141, ד"ה ר' יונה.

- הורי ר'... כהדא דר'⁵¹⁰ **שביעית** לח ג שו' 53-54 (כהדה); **מעשרות** מט א שו' 30 (בהדה?); **מעשר שני** נה ב שו' 38; **ביצה** ס ג שו' 25.
- הורי ר'... כהדה דר' ע"ע הורי ר'... כהדא דר'.
- הורי ר' באילין (!) **דבר נחמיה** כן⁵¹¹ **תרומות** מח ב שו' 19 (צ"ל: לאילין). וראה עוד ערך הורי לאילין דבר נחמיה כן.
- הורי ר' **במקום כל רבנין**⁵¹² **קידושין** סד ג שו' 57.
- הורי ר' **במקומיה דר' כהדא דר'**⁵¹³ **ברכות** ו ד שו' 33.
- הורי ר' **כאילין** (!) **דבי ר' אימי הלכה כר'**⁵¹⁴ **מעשרות** נ ד שו' 18 (צ"ל: לאילין).
- הורי ר' **כדון** (!) **תניא לקולא**⁵¹⁵ **שביעית** לד ד שו' 14 (צ"ל: כדין).
- הורי ר' **כדין תנייה** ע"ע הורי ר' כהן תנייא.
- הורי ר' **כהדא דר'**⁵¹⁶ **ברכות** ו ד שו' 28; **דמאי** כד א שו' 20; **ביצה** סא ב שו' 13. וראה עוד ערך: והורי לון הדא (!) דר'; והורי ליה כהדא דר'.
- הורי ר' **כהדא דתני בר קפרא**⁵¹⁷ **מעשר שני** נה ב שו' 19.
- הורי ר' **כהין תניא** ע"ע הורי ר' כהן תנייא.
- הורי ר' **כהין תנייא** ע"ע הורי ר' כהן תנייא.
- הורי ר' **כהן תניא קמיא** (!) **לקולא**⁵¹⁸ **שביעית** לז א שו' 24 (צ"ל: קדמיא).
- הורי ר' **כהן תנייא**⁵¹⁹ **ברכות** ה ב שו' 43 (כהין, תנייא); **שביעית** לט ב שו' 37; **עירובין** כד ב שו' 32 (כדין, תנייה); **יומא** מד ד שו' 25; **תענית** סד ג שו' 38 (כהין); **מועד קטן** פב ד שו' 28.
- הורי ר' **לאילין דבית ר' ינאי**⁵²⁰ **שביעית** לח ב שו' 26 (ד-); **קידושין** ס ג שו' 12; **עבודה זרה** מד ג שו' 42 (ד-). וראה עוד ערך הורי לאילין דבית ר' ינאי.
- *הורי ר' **לאילין ציפוראי**⁵²¹ **בבא מציעא** יב ג שו' 20.
- הורי ר' **לר' כהדא דר'**⁵²² **שביעית** לד א שו' 28.

- 510 תרגום: הורה ר'... כמו [הדעה] הזאת של ר'.
- 511 תרגום (אחרי ההגהה): הורה ר' ל[אנשים] האלה של בר נחמיה כך.
- 512 תרגום: הורה ר' במקום כל החכמים. כלומר, בנוכחותם.
- 513 תרגום: הורה ר' במקומו של ר' כמו [המימרא] הזאת של ר'.
- 514 תרגום (אחרי ההגהה): הורה ר' ל[אנשים, ואולי לחכמים] האלה של בית ר' אימי: הלכה כר' של ר'. כלומר, הלכה כר' שמעון בן אלעזר בשיטתו של ר' עקיבא, ע"ש.
- 515 תרגום (אחרי ההגהה): הורה ר' כמו התנא הזה לקולה.
- 516 תרגום: הורה ר' כמו [הדעה או המימרא] הזאת של ר'.
- 517 תרגום: הורה ר' כמו [הברייתא] הזאת ששונה בר קפרא.
- 518 תרגום: הורה ר' כתנא הראשון הזה לקולה.
- 519 תרגום: הורה ר' כמו התנא הזה.
- 520 תרגום: הורה ר' ל[חכמים] האלה של בית ר' ינאי.
- 521 תרגום: הורה ר' לציפוריים (כלומר, לאנשי ציפורי) האלה. ולתרגום של "ציפוראי" ראה מה שהערתי בריש ערך "ציפוראי".
- 522 תרגום: הורה ר' לר' כמו [ההלכה] הזאת של ר'.

הוריותה (!) דר' הורייה, והוריותא (!) דר' לאו הורייה (הסיפא בתמיהה)

הוריותה (!) דר' הורייה, והוריותא (!) דר' לאו הורייה (הסיפא בתמיהה)⁵²³ **גיטין**
מד ד שו' 27 (צ"ל: הורייתה, צ"ל: והורייתה)⁵²⁴.

הורייה⁵²⁵ **פאה** יז א שו' 57; **חגיגה** עו ד שו' 35; **גיטין** מד ד שו' 28 (2x).

הוריית שעה **הוריות** מו ב שו' 27 (הוראת), שם שו' 30.

הורייתא (!)⁵²⁶ **גיטין** מד ד שו' 28 (צ"ל: הורייתה).

****הושבה**⁵²⁷ **מעשר שני** נד ג שו' 24; **ביכורים** סה א שו' 20, שם שו' 22; **סוכה** נג א

שו' 54 (השווה); **תענית** סט ב שו' 52; **בבא קמא** ג א שו' 7, שם שו' 8.

השווה ע"ע הושבה.

הותיב ר' קומי ר' ע"ע התיב ר' קומי ר'.

הותיבון ע"ע התיבון (= הם השיבו).

הזבח (!) ע"ע הוכיח (שם).

***החזיר** **בבא קמא** ד ג שו' 5 (2x).

החזירו (!) ע"ע כשם שהחזירו (!) ל-... כך החזירו (!) ל-...

⁵²³ תרגום (אחרי ההגהות): הוראתו של ר' הוראה, והוראתו של ר' אינה הוראה!!

⁵²⁴ לשון הגמרא כאן: "הוריותה (!) דרבי יוחנן הורייה והוריותא (!) דריש לקיש לאו הורייה".

וההגהות הן שלי. וראה ק"ע, טו ע"ב, ה"א, ד"ה א"ל הורייתה.

⁵²⁵ לפי הכלל הנקוט בידי בשורש זה, רשמתי כאן את המונח "הורייה" רק בקשר להלכה למעשה

(ראה גיטין מד ע"ד שו' 28) או בכלל פסיקה חשוב (ראה פאה יז ע"א שו' 57 = חגיגה עו ע"ד שו' 35).

אבל ישנם מופעים אחרים של מונח זה על נטיותיו השונות המצויים בדיון תלמודי מופשט, ואלה הם:

הודיה (!) ע"ע הורייה.

הוראה ע"ע הורייה.

הוראתו ע"ע הורייתו.

הוריה ע"ע הורייה.

הוריות **הוריות** מה ג שו' 145 (צ"ל: הוריית), מו א שו' 5.

הורייה **ברכות** ח ג שו' 17 (הודיה; וצ"ל: הוריה); **פאה** טו ב שו' 52; **שביעית** לו ג שו' 4, שם שו' 5;

פסחים לד ג שו' 23 (הוריה), שם שו' 50 (2x), שם שו' 55; **יבמות** י ד שו' 46; **גיטין** מג ג שו' 26, שם

שו' 27; **הוריות** מה ד שו' 37, שם שו' 38, שם שו' 47 (הורא'), שם שו' 48, שם שו' 52, שם שו' 53, שם

שו' 63 (4x), שם שו' 64 (2x), מו א שו' 1 (2x), שם שו' 2 (4x), שם שו' 14, שם שו' 44, שם שו' 58.

להגהה בברכות ח ע"ג שו' 17 ראה: מבואות לסה"א, עמ' 357, ח ע"ג, שו' 17; אהצו"י, ריש עמ' 114,

ד"ה הר המוריה [עמ' 113].

הוריות **תרומות** מה ב שו' 12; **הוריות** מה ד שו' 18, שם שו' 33, מו א שו' 47, מו ב שו' 10, שם

שו' 11, מו ג שו' 12; (הוריות); צ"ל: הוריותו? שם שו' 28, שם שו' 55 (2x), שם שו' 57.

ההגהה בהוריות מו ע"ג שו' 22 על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

הוריותו **שביעית** לו ג שו' 5 (הוראתו); **גיטין** מג ג שו' 27; **הוריות** מה ד שו' 46, מו ג שו' 27.

הוריותן **יבמות** י ד שו' 44; **הוריות** מה ד שו' 46, שם שו' 47, מו א שו' 48, מו ג שו' 23, שם שו' 27.

⁵²⁶ תרגום (אחרי ההגהה): הוראתו.

⁵²⁷ לפירוש המונח ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 250 (והציון "נג סע"ג" לסוכה שם מוטעה, וצריך להיות:

סע"א), ליד ציון 2. וראה עוד מוסקוביץ, מינוח, עמ' 215 ואילך. ולכתוב "השווה" ראה עוד מבוא לנוה"מ,

עמ' 1225, סי' 12, ד"ה שבת. וראה עוד: שתא"י, עמ' 267, ד"ה א"ר אחא; תוכפ"ש, סוטה, עמ' 643, הע' 19.

החלוקים (!) עליו ע"ע חלוקין עליו (ועליו = על ר').

החלוקין (!) עליו ע"ע חלוקין עליו (ועליו = על ר').

הי אינן (!) ע"ע והיילין אינן (בלשון שאלה).

הי דינו... והי דינו... ע"ע הידינו... הידינו...

הי דיני (!) ע"ע והי דינו (!).

הי כמה דאמ' (!) ע"ע כמה דאת אמר (לציטוט פסוק).

הי מתניתא ע"ע היא מתניתא.

היא (לפירוש ואוקימתא)⁵²⁸ **ברכות** ח ד ש' 25 (צ"ל: הוא עוסק)⁵²⁹; **תרומות** מח ב

ש' 38; **שבת** ג א ש' 19; **עירובין** כא א ש' 18, כה א ש' 18; **סוכה** נג א ש' 10; **חגיגה**

עט א ש' 17; **נדה** נ ד ש' 51 (2x)⁵³⁰.

היא (!) **פאה** יז א ש' 35 (צ"ל: הרי — בניחותא?)⁵³¹; **כתובות** לג א ש' 29⁵³².

היא (!) ע"ע הדא.

היא... (!) ע"ע היא... היא...

היא... הא (!) ע"ע היא... היא...

היא... הוא (!) ע"ע היא... היא...

היא... הוא... הוא... ע"ע היא... היא... היא...

****היא... היא... ברכות** ד ד ש' 31 (היא₂ ל'י)⁵³³; **פאה** יז א ש' 54, יח ב ש' 16, יח ד

ש' 16, שם ש' 19, יט ב ש' 38; **דמאי** כא ג ש' 47, כא ד ש' 44-45 (הא! תחת היא₂)⁵³⁴,

כב ב ש' 1, שם ש' 7, כב ג ש' 1, כד א ש' 49-50; **כלאים** כז ד ש' 42-43 (הא! תחת

היא₂)⁵³⁵, כח ד ש' 15, שם ש' 29 (2x), כט א ש' 1, כט ב ש' 42, כט ד ש' 12, לא ג

ש' 36, לב א ש' 52; **שביעית** לה ד ש' 21 (2x), שם ש' 43, לז א ש' 18, שם ש' 20,

לז ב ש' 40; **תרומות** מ ב ש' 11, מ ג ש' 21, מ ד ש' 11 (הא! תחת היא₂)⁵³⁶, מב ב

ש' 12, מו א ש' 52 (הא!)⁵³⁷; **מעשרות** מט ב ש' 9; **מעשר שני** נג ב ש' 55, נג ג ש' 57;

⁵²⁸ לשימוש זה של "היא" ע"ע: דר' היא; כר' היא.

⁵²⁹ ההגהה על פי כ"ר: "הוא עוסק" (עמ' 73 ש' 16), וכיוצא בה בקטע בולונייה: "הוא עסק"

(ש' 10).

⁵³⁰ למופע נוסף מסופק ראה יומא מד ע"ד ש' 47: "הוא", ונרשם בערך "מן דר' הוא (ו)", וצריך

לומר: היא. ובמקבילה שבתענית סד ע"ג ש' 60 ליתא.

⁵³¹ ההגהה על פי המקבילה בחגיגה עו ע"ד ש' 13. ואולי צריך לגרוס "הא" או "הדא".

⁵³² הק"ע (נד ע"א, ה"ג, ד"ה ה"ג האי ארמלתא) מגיה: "האי". וכן גורס הפ"מ שם, ד"ה האי ארמלתא.

אבל "האי" הוא לשון בבלי לזכר, ולשיטתם צריך לפרש "האי" זו על דרך "האי" הירושלמית — ההיא.

ובמקבילה שבקידושין נט ע"ד ש' 60 ליתא. ואולי צריך לומר: כהדא (דיבור הצעה). ועיין שביעית לה

ע"ב ש' 15. וצ"ע.

⁵³³ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 347, הע' 33.

⁵³⁴ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 395, [כא ע"ד], ש' 45.

⁵³⁵ להגהה ראה כ"ר, עמ' 164 ש' 20.

⁵³⁶ להגהה ראה אהצו", סוף עמ' 7, ד"ה אר"י.

⁵³⁷ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 454, הע' 17.

****היא... היא... (המשך)** ערלה ס' ד' ש' 20-21, שם ש' 62 (2x), שם ש' 62-63, סא ב ש' 17, סב ג ש' 29; **ביכורים** סד א ש' 56; **שבת** ז ב ש' 32! (אשגרה)⁵³⁸, יד ב ש' 13! (אשגרה)⁵³⁹, יד ג ש' 38, טו ד ש' 10-11! (אשגרה)⁵⁴⁰; **עירובין** יט ג ש' 27, כא א ש' 20, שם ש' 32, כג א ש' 37-38, כה ג ש' 33, כו ב ש' 48-49; **פסחים** כז ג ש' 32, כח א ש' 47 (והיא! תחת היא₂), ל א ש' 15, לב ג ש' 23-24, לג ב ש' 44, לד ד ש' 45; **יומא** לט ג ש' 2, מד ש' 36 (2x); **שקלים** מו א ש' 46, שם ש' 49-50, מו ב ש' 49-50; **סוכה** נב א ש' 48, נג א ש' 12, נה ג ש' 36; **ביצה** סג א ש' 11; **מגילה** עג ב ש' 44-45; **חגיגה** עו ד ש' 32, עח ג ש' 29, עט ב ש' 42; **מועד קטן** פב א ש' 27, פב ב ש' 6; **יבמות** ב ג ש' 64, ו א ש' 32-33, ט ג ש' 29, י ד ש' 55, שם ש' 56, טו ב ש' 25 (והיא! תחת היא₂); **כתובות** כו ב ש' 25, שם ש' 26, לב ב ש' 2, לג א ש' 23; **נדרים** לו ד ש' 15 (הוא! תחת היא₂), שם ש' 16 (2x), לז א ש' 14, לח ד ש' 46, לט ד ש' 46, שם ש' 49, שם ש' 52-53; **גיטין** מו ד ש' 35, שם ש' 56, מז ב ש' 2, מח ג ש' 51; **נזיר** נב ג ש' 13-14, נב ד ש' 5, נז ב ש' 37; **קידושין** ס ב ש' 64 - ס ג ש' 1 (הוא! תחת היא₂), סג א ש' 16; **בבא קמא** ה ג ש' 2; **סנהדרין** יח ד ש' 27, כה א ש' 29, לב ב ש' 20-21; **מכות** לא ג ש' 36, שם ש' 38; **שבועות** לה ד ש' 61; **עבודה זרה** מב א ש' 58⁵⁴¹; **נדה** מט ב ש' 54⁵⁴². ועיין עוד ערך: היא ר', היא ר', היא רבני; לא היא... היא... (בתמיהה). וראה עוד ערך לא היא... ולא היא... (בתמיהה).

538 ראה: ירוכ"פ, עמ' 96, ד"ה דתני; תוכפ"ש, סוכה, עמ' 847, הע' 40.

539 ראה ירוכ"פ, עמ' 181, ד"ה היא צידדי.

540 ראה ירוכ"פ, עמ' 196, ד"ה היא תרומה.

541 ראה מבוא לנזיר"מ, עמ' 1026, הע' 1.

542 למופעים נוספים ע"ה: הוא (!); היא... היא... ולמופעים נוספים מסופקים ראה מה שהערתני בערך "הא (=) אבל; בניהותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה)" לערלה סג ע"ב ש' 58, ובערך "היא... היא... היא..." לברכות ח ע"ג ש' 21-22. וישנו מופע נוסף השייך לכתובות כה ע"א ש' 54, והובא בחידושי הריטב"א לכתובות, עמ' סח מן הספר. וליברמן הגיה על פיו בטופס א'. ועיין בק"ע, שם, ג סע"א, ד"ה ה"ג אם בשלא מצא. והפירוש צ"ע. וישנם עוד שלושה מופעים של ביטוי זה בתוך ברייתות: הראשון בפסחים לד ע"ד ש' 19 (ולדעת מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 589, הע' 143, הוא פרפרזה של דברי הברייתא); והשני בראש השנה נח ע"ד ש' 49. ואף על פי שהוא מופיע בתוך ברייתא, יתכן שהוא מונח אמוראי שהושגר לתוך הברייתא — עיין הלשון בבבלי שם, לד ע"א. מכל מקום, מכיוון שהוא מופיע בתוך ברייתא לא ראיתי לרשום אותו בפנים; והשלישי בבבא קמא ד ע"ג ש' 16, אף הוא במסגרת תנאית — ראה מה שהערתני לעיל, בערך "אמר (= אימר, ואולי במקצתם צריך לומר: אמרין)" על אתר. וראה עוד הלשון במקבילות: נזיר נח ע"א ש' 25 = סנהדרין כז ע"א ש' 48. ועיין הלשון במכילתא דרשב"י, עמ' 176 ש' 3 ו' 6. וכן לא כללתי את המופע שבכתובות כט ע"ד ש' 16, כי אני מפרש שם כשיטת שתא"י (ועמ' 386, ד"ה ר' זעירא), מבלי להגיה — "היא בתחילה, היא בסוף?". ועיין בק"ע, שם, לג ע"ב, ד"ה לא בעל. ושלא כשיטת הפ"מ (שם, ד"ה לא בעל).

****היא... היא... היא... ברכות ח ג שו' 21-22⁵⁴³; כלאים כז ב שו' 30; תרומות מג ג שו' 1 (הוא תחת היא², הוא תחת היא³; צ"ל: היא... היא... היא⁵⁴⁴); חלה נח ב שו' 36; יומא לט א שו' 51 (צ"ל: הוא... הוא... הוא⁵⁴⁵); סוכה נד ד שו' 20 (צ"ל: הוא... הוא... הוא); בבא מציעא ט א שו' 54⁵⁴⁶.**

היא... היא... היא... תרומות מ ד שו' 30, מד ג שו' 41-42; מעשרות מח ג שו' 49-50; חלה נז ג שו' 3-4, שם שו' 55-56; ערלה ס ג שו' 45 (הוא! תחת היא¹); כתובות כז ב שו' 47; נדרים לח ד שו' 42; נידה מט ג שו' 5-6.

היא... היא (!) ... היא... היא (!)... היא המחלוקת תרומות מז א שו' 39-40; ערלה סב א שו' 59 (צ"ל בשניהם: ואחר כך תחת היא² ותחת היא⁴⁸).

היא... היא... היא המחלוקת שקלים מח ב שו' 31-32.

היא... והיא (!)... ע"ע היא... היא....

היא אדא, היא אדא ע"ע היא הדא, היא הדא.

היא דא היא דא צריכה ליה⁵⁴⁹ יבמות ד ג שו' 21.

היא (!) דאמר ע"ע הוא דאמר.

היא דעתהון דרבנן ב"... היא דעתהון ב"...⁵⁵⁰ עירובין יח ב שו' 22; סוכה נא ג שו' 44.

היא דעתיה דר' ⁵⁵¹ ברכות יא ד שו' 44; פאה יו ב שו' 40; פסחים לז ג שו' 56; קידושין סא ד שו' 48; סנהדרין כז ג שו' 33, כח א שו' 12, כט ג שו' 23 (דעתיה ליה!).

היא דעתיה דר' ב"... היא דעתיה ב"...⁵⁵² עירובין יח ב שו' 21; סוכה נא ג שו' 43-44.

היא דעתיה דר' קדמייתא, היא דעתיה אחרייתא⁵⁵³ תענית סג ג שו' 32.

היא דר' (!) ע"ע היא דעתיה דר'.

⁵⁴³ ראה ליברמן, הלכות הירושלמי, עמ' לד, אות צ. ולפיו, יש למחוק "היא" האמצעית. אבל ראה מה שכתב בתוס"ר, ג, עמ' 154, שו' 25. וצ"ע.

⁵⁴⁴ ראה כ"ר, עמ' 226, שו' 35.

⁵⁴⁵ להגהה כאן, ובמקבילה בסוכה נד ע"ד שו' 20 הרשומה בסמוך, ראה פירוש ר"ח, סוכה מח ע"ב (אהצ"ל, יומא, עמ' 16, ד"ה היא דפרה).

⁵⁴⁶ למופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בערך "הוא... הוא... הוא..." לגיטין מז ע"ד שו' 59.

⁵⁴⁷ להגהה ראה המקבילות בתרומות מ ע"ד שו' 30; במעשרות מח ע"ג שו' 49-50; בחלה נז ע"ג

שו' 55-56 ובנדרים לח ע"ד שו' 42, הרשומות בָּעֶרְךְ.

⁵⁴⁸ ההגהות על פי לשון התלמוד לעיל מינה, שם (בתרומות שם, שו' 38) ושם (בערלה שם, שו' 58). אבל באו"ד (ח"ד, סי' רסח) גורס "ולבסוף" תחת "ואחר כך" בכל השמועה — ראה אהצ"ל, תרומות, עמ' 75, ד"ה בשהשביח. והיא היא.

⁵⁴⁹ תרגום: היא זאת היא זאת נצרכת לו. כלומר, ר' יוחנן מסופק בטעמם של שני המקרים שהם למעשה עניין אחד.

⁵⁵⁰ תרגום: היא דעתם של החכמים ב"... היא דעתם ב"...

⁵⁵¹ תרגום: היא דעתו של ר'.

⁵⁵² תרגום: היא דעתו של ר' ב"... היא דעתו ב"...

⁵⁵³ תרגום: היא דעתו הראשונה של ר', היא דעתו האחרונה.

היא הדא, היא אדא ע"ע היא הדא, היא הדא.

היא הדא, היא הדא⁵⁵⁴ **ברכות** ז א ש' 7 (אדא תחת הדא₂); **דמאי** כב א ש' 54, שם ש' 56 (הדה); **כלאים** ל א ש' 28; **שביעית** לח ד ש' 7, שם ש' 13; **תרומות** מא ג ש' 16, מב ב ש' 60; **חלה** ס ב ש' 25; **ערלה** ס ד ש' 20; **שבת** ד ג ש' 12, ו ד ש' 51, ט א ש' 9, שם ש' 12, ט ב ש' 5, שם ש' 10; **עירובין** כא ב ש' 55⁵⁴, שם ש' 60 (אי, אידא! וצ"ל: אדא⁵⁵⁶), כב א ש' 41 (אדא)⁵⁵⁷, שם ש' 42 (אדא); **סוכה** נב ג ש' 2, שם ש' 5; **ביצה** ס א ש' 56, שם ש' 63; **שבועות** לח ד ש' 42. ועיין עוד ערך היא דא היא דא צריכה ליה.

היא הדא, היא הדא ע"ע היא הדא, היא הדא.

היא היא **ברכות** ג ב ש' 58²⁸.

****היא המחלוקת** **תרומות** מב ב ש' 56 (מחלוקת!);⁵⁵⁹ מג ד ש' 12, מז א ש' 40; **מעשר שני** נה ב ש' 7; **חלה** נט ג ש' 3; **ערלה** סב א ש' 59; **שבת** ו ג ש' 58, טו ד ש' 30; **שקלים** מח ב ש' 32; **כתובות** כה ג ש' 54, כה ד ש' 6, ל ד ש' 60; **גיטין** מד ב ש' 58, מז ד ש' 49 (מחלוקת!); **בבא קמא** ג ג ש' 26; **עבודה זרה** מה א ש' 23.
היא הפכה והיא מהפכה, לא שמעינן (!) מינה כלום⁵⁶⁰ **מעשרות** נא א ש' 14 (צ"ל: הפיכה תחת הפכה?⁵⁶¹ צ"ל: ולא שמענן).
היא מחלוקת (!) ע"ע היא המחלוקת.
היא מתני' ע"ע היא מתניתא.

554 תרגום: היא זאת, היא זאת. ולפירוש הביטוי ראה מבוח"י, יד סע"ב, ערך היא הדא היא הדא.
555 הנוסח כאן בכ"ל: "אי אדא אי אדא" (עמ' 402 ש' 16), ו"תוקן" כנוסח הדפוס — ראה ירוכ"פ, עמ' 275, ד"ה הדא אמרה. וראה עוד מהד' האקדמיה, עמ' 469 ש' 16. ותיקון מיותר הוא.
556 הנוסח כאן בכ"ל כנוסח המשובש של הדפוס: "אי אידא אי אידא" (עמ' 402 ש' 20). ובשרי"ר: "היא הדא היא הדא" (עמ' 100 ש' 17). וליברמן (ירוכ"פ, עמ' 275, סוף ד"ה הדא אמרה) לא דק. ולהגהה "אדא" ראה ההערה הקודמת.
557 לפירוש העניין ראה מבוא לנזה"מ, עמ' 1044, ס' 2^a. וראה עוד ירוכ"פ, סוף עמ' 287, ד"ה מה דמר.
558 ישנו מופע נוסף במועד קטן פ ע"ג ש' 60. ולא נכלל, כי הוא בעל משמעות אחרת, ואינו בגדר מונח.

559 להגהה ראה תוכפ"ש, תרומות, ריש עמ' 349.

560 תרגום (אחרי ההגהות): היא הפוכה והיא מהופכת, ולא שמענו (כלומר, למדנו) ממנה כלום! וראה מה שפירש בלשון הזה ליברמן, תוכפ"ש, בכורים, עמ' 835, הע' 8. וראה עוד רוזנטל, המורה, סוף עמ' נה. והגירסא בכ"ר: "ההפוכה והא מהפכא לא שמענן מינה כלום" (עמ' 262 ש' 37). ויש להגיה כנראה "ההפכה" תחת "ההפוכה". ולפי גירסא זו שבכ"ר, יש אולי להגיה גם בנוסח ד"ו וכ"ל (עמ' 238 ש' 5): הא הפיכה והא מהפכה; ויהיה התרגום: הרי הפוכה והרי מהופכת, ולא שמענו (כלומר, למדנו) ממנה כלום! והכינוי חוזר על הדרשה או על מילתא. ואולי יש לתרגם (אם נגיה בכ"ר: "ההפכה"): הנה הפך אותה והנה מהפך אותה, כלומר, הדרשן; דהיינו שר' אבא בר כהנא ור' לוי מתהפכים בדרשתם לכאן ולכאן. ולשון המאמר לכל הגירסאות והפירושים על פי מה ששנינו: "הפוך בה והפך בה" (אבות פ"ה מכ"ב; וראה ילון, מבוא, עמ' 95, סי' 1).
561 כלומר, צורת בינוני סביל לנקבה מבניין קל.

היא מתנית' ע"ע היא מתניתא.

****היא מתניתא**⁵⁶² ברכות ד ד ש' 32, ח ג ש' 29 (האז) ⁵⁶³, י ג ש' ⁵⁶⁴63, יב ג ש' 35 (הכאז) ⁵⁶⁵, יד א ש' ⁵⁶⁶60, פאה יח ג ש' 4 (האז), כ א ש' 26; דמאי כב א ש' 53, שם ש' 55, כג ב ש' 16 (מתני'), שם ש' 19, שם ש' 20; כלאים כז ד ש' 39, כח ג ש' 13 (מתניתה), ל א ש' 8 (מתני'), ל ג ש' 20, ל ד ש' 44, שם ש' 45 (מתניתה), שם ש' 47, לא א ש' 41; שביעית לד ד ש' 21, לה ב ש' 49 (מתנית'), שם ש' 64, לה ד ש' 49, לח ב ש' 25 (מתניתין) ⁵⁶⁷, שם ש' 28, לט א ש' 46 (מתניתין) ⁵⁶⁸, שם ש' 47 (מתני'); תרומות מ ג ש' 23 (הי), מא ב ש' 23, שם ש' 34, מא ג ש' 4, מד ב ש' 21 (מתני'), מד ג ש' 6 (מתניתין), מז ד ש' 59 (מתני') ⁵⁶⁹, שם ש' 61 (מתני') ⁵⁷⁰; מעשרות מט א ש' 14, מט ד ש' 47, נ ד ש' 15 (מתני'), שם ש' 21 (מתני'), נא ב ש' 14 (מתני'), שם ש' 27; מעשר שני נד ד ש' 57, נו ג ש' 25; ביכורים סד א ש' 2, שם ש' 8, שם ש' 12, סד ב ש' 54 (מתני'), שם ש' 55 (מתניתה), שם ש' 56 (מתנית'), שם ש' 59, סד ד ש' 29; שבת יא ב ש' 10, יב א ש' 4 (מתניתה), יב ג ש' 1 (מתניתין), יד ג ש' ⁵⁷¹63, טו א ש' 40, יו א ש' 36, יז ב ש' 27; עירובין יט ב ש' ⁵⁷²22, כ ב ש' 48, כג ב ש' 59 (מתנית'), כג ג ש' 48, כג ד ש' 15, שם ש' 32 (הואז, מתינתא) ⁵⁷³, כה א ש' 30, כו א ש' 57; פסחים לג ד ש' 9 (מתנית'), לה ב ש' 39 (מתנית'), שם ש' 40 (מתנית'); יומא מה ב ש' 45 (מתניתה); מגילה עג ב ש' 46 (מתנית'), עה ב ש' 62! (צ"ל: הוא, מתנית' ול"ג לה) ⁵⁷⁴;

⁵⁶² תרגום: היא המשנה.

⁵⁶³ להגהה ראה כ"ר, עמ' 472 ש' 34. וראה עוד: גינצבורג, פירושים, א, מבוא, סוף עמ' כד, ד"ה

ויש מקומות; שם, ג, עמ' 428, ד"ה רבי יעקב.

⁵⁶⁴ עיין ירוכ"פ, ריש עמ' 51, ד"ה והנה. והם דברים תמוהים.

⁵⁶⁵ להגהה ראה כ"ר, עמ' 89 ש' 37 (ושם: "הוא [י] מתניתה").

⁵⁶⁶ למקומו המקורי של המופע הזה ראה מבואות לסה"א, עמ' 373, הע' 37. ועיין אהצו"י, עמ' 212.

⁵⁶⁷ ד"ה שחיתה; עמ' 213, ד"ה דבית ינאי.

⁵⁶⁸ להגהה ראה כ"ר, עמ' 206 ש' 20 (ושם: "היא ממתנית' [י]"); אף על פי שאין בגירסא זו משום

הכרעה.

⁵⁶⁹ הנוסח כאן בכ"ר: "היא מתניתה" (עמ' 210 ש' 17). וכן נראה עיקר.

⁵⁷⁰ לפירוש העניין ראה תוכפ"ש, תרומות, עמ' 463, ש' 2-1.

⁵⁷¹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 364, ס' 1.

⁵⁷² ראה מה שהערתי על מופע זה במאמרי "הגהות ופירושים", עמ' ט, ס' 9.

⁵⁷³ ראה: ירוכ"פ, סוף עמ' 236, ד"ה אמר ר' עולא; שתא"י, עמ' 191, ד"ה א"ר עולא. ולדעתי, יש

כאן אשגרת מונח, ואין צורך להגיה.

⁵⁷⁴ הנוסח כאן בכ"ל: "מתינתא" (עמ' 414 ש' 5). ומשך הסופר את גג התי"ו הראשונה ליו"ד שאחריה לשם מחיקה, ותלה יו"ד אחרת בין הנו"ן לתי"ו השנייה, קרי: "מתניתא" — ראה מהד' האקדמיה,

עמ' 481 ש' 34. והסדר שגה. וכבר הערתי על כך, במבוא, עמ' קסג, ס' 2, ד"ה וקרוב.

⁵⁷⁵ להגהות כאן ובמקבילה במכות לא ע"ד ש' 14 הרשומה לחלן בְּעֶרְד, ראה עסיס, הגהות ופירושים,

עמ' ט, הע' 56. אבל ליברמן (תוכפ"ש, מגלה, ריש עמ' 1210) לא הגיה. ולשון התוספות בראש השנה לג ע"א, ד"ה הא וציין להם אהצו"י, עמ' 96, ד"ה ביושב): "ואין גרסות הירושל' מכוונות לא במכות ולא

****היא מתניתא** (המשך) **מועד קטן** פ ד ש' 40, שם ש' 53; **יבמות** ג א ש' 12; (צ"ל: דהיא⁵⁷⁵, מתנית', ה ד ש' 35, ח א ש' 3, יא א ש' 46, שם ש' 48, יג ג ש' 17, שם ש' 20; **סוטה** יו ג ש' 27 (הוא!); כא א ש' 43, שם ש' 44 (2x); **כתובות** כז ב ש' 10 (מתניתה), כז ד ש' 41 (הדא!);⁵⁷⁶ לב ב ש' 53, לה ד ש' 8, שם ש' 10, שם ש' 11, לו א ש' 41 (מתני'); **נדרים** לו ד ש' 24; **גיטין** מג ד ש' 57, שם ש' 62, מה א ש' 31, שם ש' 41, מז ב ש' 56, מח א ש' 17 (מתניתה); **קידושין** סב ב ש' 8 (הא!); **בבא קמא** ד ד ש' 40 (מתנית'), ה ב ש' 14; (צ"ל: וחיטא היא מתניתא)⁵⁷⁷, ה ג ש' 7 (מתנית'), שם ש' 17, שם ש' 18 (מתנית'), ו ב ש' 33 (מתנית'), ו ג ש' 28; **בבא מציעא** ז ד ש' 55⁵⁷⁸, יא א ש' 579⁸, יא ג ש' 4, שם ש' 6; **בבא בתרא** יג א ש' 18⁵⁸⁰, יג ב ש' 60, יג ג ש' 1, שם שם (מתנית'), יז א ש' 51, שם ש' 52; **סנהדרין** יט ב ש' 22 (מתנית'), שם ש' 23, כד ב ש' 38, שם ש' 41, כז ב ש' 3, שם ש' 4, שם ש' 5 (2x), שם ש' 19; **מכות** לא ד ש' 14 (צ"ל: הוא, מתנית' ול"ג לה)⁵⁸¹; **שבועות** לג ב ש' 35, לז א ש' 53; **עבודה זרה** מא ג ש' 9, מג א ש' 6, מג ב ש' 24, מג ד ש' 48 (מתנית'), מד ב ש' 54, מד ג ש' 42, שם ש' 44; **הוריות** מה ד ש' 28; **גיטה** מט א ש' 16, שם ש' 18 (מתנית')⁵⁸². ועיין עוד ערך עוד היא מתניתא. וראה עוד ערך: די מתניתא; כיני מתניתא.

היא (!) מתניתא ב – ע"ע מה דהיא מתניתא ב.

היא (!) מתניתא מה היא – ע"ע והדא מתניתא מה היא.

במגילה". ולפירוש תחילת סוגיא זו במכות (פ"ב ה"ה, לא ע"ד ש' 9, פיסקא: והסומא) ראה: אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1158, סי' 5 (וראה עוד שם, ריש עמ' 1307, אות ב); ליברמן, תוכפ"ש, חגיגה, עמ' 1267, ד"ה ובירושלמי; הנ"ל, קונטרס תיקונים והשלמות לתוספתא כפשוטה סדר מועד, נויארק תשכ"ב, עמ' 13, ד"ה ח"ה, עמ' 1267. רצ"ע.

⁵⁷⁵ ההגהה על פי גלינונת הרש"ל, טופס א'. והוא מוחק את המופע הזה כאשגרה. אבל עיין מבוא לנוה"מ, עמ' 493, הע' 3 (ושם: "ז"א: **כן** היא מתניתא"; ההדגשה במקור).

⁵⁷⁶ להגהה ראה הלכות הירושלמי, עמ' מט, אות ד; שם, הע' 34.

⁵⁷⁷ ההגהה על פי שרי"ר: "וחיטא" (עמ' 242 ש' אחרונה); ובכ"א: "וחוטא" (עמ' 21 ש' 30). וראה: ליברמן, ירושלמי נזיקין, מבוא, עמ' לו, ד"ה רגילות ואילך (וציין לעצמו להלך, עמ' 119, ש' 30); הרא"ש ריזנטל, שם, מבוא, סוף עמ' יז, ד"ה בתוך ואילך; ומה שפירשתי לעיל, ערך "אלא (בתמיהה)", בבבא קמא ה ע"ב ש' 44.

⁵⁷⁸ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 130, ש' 38 (וצריך להיות שם: הערה 57).

⁵⁷⁹ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 164, ש' 24.

⁵⁸⁰ כתב אפשטיין בפירוש המופע: "כלומר מימרא דרב הונא שלקוחה מבריתא" (מבואות לסה"א, עמ' 225, ד"ה אר"ה חצר). ואני רגיל להסביר את המונחים בכגון זה כאשגרת מונח – ראה עסיס, הגהות ופירושים, עמ' ט, סי' 9. ואני סובר עכשיו, שהאשגרה היא לאו דווקא "מסופר טועה" כמו שכתבתי שם, אלא, אולי, גם מגרסני וחכמי הירושלמי.

⁵⁸¹ ראה מה שהערתי לעיל למגילה עה ע"ב ש' 62.

⁵⁸² למופע נוסף שנשתבש ע"ע מתניתא (משנה אחת מסוימת). ולמופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בערך "והכא" לגיטין מז ע"ג ש' 19.

היה לו להשיב

היא מתניתא מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל⁵⁸³ **עירובין** כג ג שו' 19; **יבמות** ז ג שו' 52.

היא מתניתא ע"ע היא מתניתא.

היא מתניתין ע"ע היא מתניתא.

היא עבדא (!) ע"ע היך עבדא.

היא ר', היא ר' **כלאים** כח ד שו' 58413.

היא ר', היא רבנין **שביעית** לה ד שו' 21.

היאך (בלשון שאלה)⁵⁸⁵ **ברכות** ז ג שו' 28! (צ"ל: היכן)⁵⁸⁶; **יומא** לח ב שו' 44; **תענית** סט ב שו' 36.

היאך (בלשון קושיא)⁵⁸⁷ **ברכות** ז ג שו' 13! (צ"ל: היכן)⁵⁸⁸, שם שו' 14; **עירובין** כב ג שו' 17, שם שו' 18; **תענית** סז ג שו' 30 (ו-); **מגילה** עה ג שו' 58948; **גיטין** נ א שו' 59046.

היאך (בתמיהה)⁵⁹¹ **שביעית** לו ג שו' 33 (ו-); **מעשר שני** נה ד שו' 57; **שבת** יד א שו' 35; **שקלים** מח ב שו' 37; **סוכה** נה ג שו' 12! (צ"ל: היך)⁵⁹²; **חגיגה** עז ג שו' 42; **יבמות** ח א שו' 62; **מכות** לא א שו' 15.

היאך איפשר ע"ע היך איפשר (בלשון שאלה).

היאך את משיביני (בלשון קושיא) **כלאים** כז ד שו' 57 (היך, משיביני); **פסחים** לג ג שו' 42.

היאך אתם משיבין לנו (בלשון קושיא) **שבת** ד א שו' 19.

הידינו ע"ע הידינו.

הידינו... והידינו... ע"ע הידינו... הידינו....

היה (!) ע"ע זה.

היה לו להשיב **עבודה זרה** מב ד שו' 41. וראה עוד ערך לא היה לו להשיב.

⁵⁸³ תרגום: המשנה היא מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל.

⁵⁸⁴ יש להוסיף כאן עוד מופע על פי כ"ר — ראה מבואות לסה"א, עמ' 411, הע' 11, ע"ש. ואפשר

לומר, שדילוג הסופות הוא מן "ברוחב" עד "ברוחב", ועל פי זה רשמתי.

⁵⁸⁵ ישנם מופעים של "היאך" בניהותא, ולא נכללו. ואלה הם: **ברכות** ח ב שו' 9; **פאה** כא ב שו' 26;

מעשר שני נו ב שו' 5; **פסחים** לג ד שו' 2 (במקבילה בשבת יז ע"ב שו' 20: "איכך"); **שקלים** מט ב שו' 5;

ראש השנה נז ב שו' 9; **יבמות** ח א שו' 47, שם שו' 49; **קידושין** סה ג שו' 2; **בבא בתרא** יג ג שו' 35;

סנהדרין כב א שו' 55.

⁵⁸⁶ ראה המקבילה בתענית סז ע"ג שו' 41 (ושם: "איכך").

⁵⁸⁷ כלומר, שכוונת המאמר להציע קושיא, גם אם הדברים נאמרים בלשון של שאלה רטורית.

⁵⁸⁸ ראה המקבילה בתענית סז ע"ג שו' 29 (ושם: "ואיכך"; ונראה, שצריך לגרוס גם כאן: והיכן).

⁵⁸⁹ לפירוש המופע הזה עייין: ק"ע, לד ע"א, ד"ה כיני מתני' וד"ה האיך שמע; פ"מ, שם, ד"ה כיני מתני'. וצ"ע.

⁵⁹⁰ עיין תוכפ"ש, גיטין, עמ' 901, ד"ה ובירושלמי.

⁵⁹¹ הביטוי נאמר כאן אמנם בלשון של שאלה רטורית, אבל בהקשר של תמיהה.

⁵⁹² טעם ההגהה הוא שהביטוי בא בהקשר ארמי. ועיין במהד' האקדמיה, עמ' 655 שו' 37.

היה לו להשיבו⁵⁹³ עבודה זרה מב ד שו' 51.

היו (!) ע"ע הוי.

היו (!) דו יליף לה... היו (!) דו יליף לה... ע"ע ר' דו אמר... היו (!) דו יליף לה מ'...
ר' אמר (!) היו (!) דו יליף לה מ'....

היו משיבין לפניו ע"ע מיכן והילך היו משיבין לפניו.

היטעתי ע"ע המשנה היטעתי. לא שהיטעתי (!) המשנה אלא.

היי דא מחלוקת ע"ע היידא מחלוקת.

היי די ליה⁵⁹⁴ **סנהדרין** כו א שו' 39⁵⁹⁵.

היי די נו (!) ... היי די נו (!) ... ע"ע היידינו... היידינו....

היי דין ר' ע"ע היידין ר'.

היי דינו ע"ע היידנו.

היי דן אינון ע"ע היידין אינון.

היי דן ר' ע"ע היידין ר'.

היי דנו ע"ע היידנו.

היי דתנינן תמן ע"ע ההיא דתנינן תמן.

היי לון (!) רבנין ע"ע איילן רבנן.

היי לין אינון ע"ע והיילין אינון (בלשון שאלה).

היידא ע"ע: והיידא לון (!) (בלשון קושיא); ויידא אמרה דא; חדא בשם גרמיה וחדא בשם ר', ולא ידעין היידא בשם גרמיה והיידא בשם ר'. וראה עוד ערך: כהיידא; לייידא מילה.

היידא דר'⁵⁹⁶ **תרומות** מב ב שו' 35.

היידא (!) הוא⁵⁹⁷ **נזיר** נה ב שו' 53 (צ"ל: היידין?)⁵⁹⁸.

היידא היא⁵⁹⁹ **שבת** ה א שו' 52⁶⁰⁰, י ג שו' 46; **מועד קטן** פ ג שו' 45 (ו-)⁶⁰¹.

⁵⁹³ המשיב התיאורטי כאן הוא הגוי פרקלוס בן פלוסלוס (שם, פ"ג מ"ד) — עיין בפ"מ כ ע"א, [ה"ד], ד"ה דלא כן — אבל תשובתו לרבן גמליאל אמורה כדרך תשובות החכמים, ולכן רשמתי את הלשון הזה כאן.

⁵⁹⁴ תרגום: הרי הוא. וביטוי זה דומה ל"הרי" (בניחותא) המשמש במשא ומתן, ולכן נכלל כאן. אבל אין הדבר כך בביטוי "והיי דא לה" בסנהדרין כז ע"ב שו' 11, כי שם הוא חלק מן המאמר המציע את המקרה הנידון.

⁵⁹⁵ המילה "הייד" נחלקה לשתיים: היי די; וכיוצא בזה "היידא", עיין בערך הקודם: "היי דא מחלוקת". וזה מנהגו של הסופר לעתים בכ"ל. ועדיף היה לגרוס במילה אחת: היידיליה — ראה "והיידילון" (שרי"ר, עמ' 256 שו' 17 וש' 19).

⁵⁹⁶ תרגום: איזו [הלכה או ברייתא] של ר'?

⁵⁹⁷ תרגום (אחרי ההגהה): הרי הוא. וראה פ"מ, ל ע"א, ד"ה היידא הוא.

⁵⁹⁸ ההגהה שלי, לפי שמדובר בנזיר, כלומר, בלשון זכר.

⁵⁹⁹ תרגום: איזו היא? בשבת — הכוונה היא למלאכת שבת, ובמועד קטן — "שלא להחמיר" בראיית הנגעים, ע"ש. וראה הרידב"ז, שם, ד ע"א, ד"ה תמן תנינן.

היידא מחלוקת⁶⁰² **דמאי** כב ב שו' 1 (היידה), שם שו' 7 (היידה); **קידושין** סג א שו' 9 (היי דא)⁶⁰³, שם שו' 15 (היי דא); **עבודה זרה** מה א שו' 24.
היידא מתני⁶⁰⁴ **תרומות** מב ד שו' 30. ועיין עוד ערך בהיי דא מתניתא.
היידה מחלוקת ע"ע היידא מחלוקת.
היידין אינון⁶⁰⁵ **פאה** כא א שו' 4 (היידן, וינון⁶⁰⁶); **נזיר** נא א שו' 50 (היי דן), נא ב שו' 35.
היידין רי⁶⁰⁷ **ברכות** ד ד שו' 28; **דמאי** כג א שו' 28 (היידן); **תרומות** מ ג שו' 17; **ביכורים** סד א שו' 60 (היידן)⁶⁰⁸; **שבת** יז ב שו' 34 (היי דין), שם שו' 56 (היי דן)⁶⁰⁹; **עירובין** כא ב שו' 2 (היידן), כג ג שו' 51 (היידן); **פסחים** לג ד שו' 17; **יבמות** ט א שו' 42 (היידן); **כתובות** לא ד שו' 16 (היי דין); **קידושין** סג ד שו' 61; **הוריות** מו ג שו' 33 (או דייק! וצ"ל: איידין)⁶¹⁰.
היידינו... היידינו...⁶¹¹ **עירובין** כד ג שו' 4 (והי דינו); **ראש השנה** נו א שו' 39 (והיי דין הוא); **יבמות** טו א שו' 47 (והידינו); **נזיר** נב ד שו' 42 (היי די נו!); **סנהדרין** כב ד שו' 21-22 (הידינו, והידינו), כו ב שו' 14-15 (הי דינו, והי דינו)⁶¹², ל א שו' 21.
היידן הוא ע"ע היידנו.

⁶⁰⁰ הנוסח בכ"ל כאן: "היי דא" (עמ' 325 שו' 25), בשתי מילים, לפי קריאת אפשטיין — ראה מבואות לסה"א, סוף עמ' 504, שו' 52. וכן קרא אליצור במהד' האקדמיה, עמ' 380 שו' 24.
⁶⁰¹ למופע נוסף מסופק ע"ע והתני.
⁶⁰² תרגום: איזו מחלוקת?
⁶⁰³ לפי הכתיב השגור של "היידא" בתיבה אחת, מן הראוי היה לרשום כאן ובמקומות הזהים סימן קריאה. ואולם נתברר לי שאין צורך בסימן זה, לפי שזה מנהג הכתיב של סופר כ"ל בכמה וכמה מקומות. והוא הדין למילה "היידין" — ראה למשל להלן, ערך "היידין ר". וראה עוד מה שהערתי שם, לשבת יז ע"ב שו' 56. ולתופעה דומה במשנה ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 1218, אות b.
⁶⁰⁴ תרגום: איזו משנה?
⁶⁰⁵ תרגום: אילו הם?
⁶⁰⁶ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 392, כא ע"א, שו' 5; שם, הע' 14. ואפשטיין בהערה שם מגיה גם: "היידין". וראה עוד אהצ"י, עמ' 74, ד"ה פעפועין. ואין ההגהה הזאת הכרחית, כי מצאנו מילות "היידן" רבות חסרות, ראה בחילופי הנוסחאות בערך הבא, אלא שהנטייה הרווחת בדפוס ויניציאה היא לכתוב מלא. ואולי התכוון אפשטיין לחילופי דלי"ת/למ"ד, כלומר "היידין" = "היילין", עי"ש.
⁶⁰⁷ תרגום: איזה ר'?
⁶⁰⁸ הנוסח כאן בכ"ל בשתי מילים: "היי דן" (עמ' 301 שו' 22) — ראה מבואות לסה"א, ריש עמ' 497, שו' 59.
⁶⁰⁹ אפשטיין (מבוא לנוה"מ, עמ' 672, ד"ה ובירוש'; והעתיק שם בטעות "דין"! תחת "דן") העתיק את המופע הזה ללא הגהה (וכלומר, מבלי שהגיה "היידן", בתיבה אחת), לפי שזה מנהג הכתיב של הסופר בכמה מקומות. והוא הדין לביטוי "היי דא".
⁶¹⁰ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 893, ד"ה הוריות; שם, הע' 1.
⁶¹¹ תרגום: איזהו...? איזהו...?
⁶¹² ראה על הירושלמי, עמ' 35, ד"ה סנהדרין.

היידן וינן (!) ע"ע היידן אינן.

היידן ר' ע"ע היידן ר'.

היידן (!) רבן ע"ע אילן רבן.

היידן⁶¹³ **פאה** יז ג ש' 19 (ואיי דינו); **עירובין** כב ג ש' 60, שם ש' 61 (היי דנו)⁶¹⁴;

פסחים כז ד ש' 2 (היי דנו! וצ"ל: היידן)⁶¹⁵, לב ג ש' 18 (והיידן), לו ב ש' 37 (היי

דינו); **יבמות** ו ב ש' 17 (היידן), יא א ש' 44 (והיי דין! וצ"ל: והיידן); **גיטין** מד ב ש' 2

(היידן הוא); **סנהדרין** כו ב ש' 16 (והיי דינו)⁶¹⁶, ל א ש' 23 (והיידן); **הוריות** מו א

ש' 12 (אדיין הוא וצ"ל: איידן הוא)⁶¹⁷.

היינו (בניחותא)⁶¹⁸ **תרומות** מא ב ש' 45 (ו-); **נדרים** לט ב ש' 30 (והינו); ל"ג?⁶¹⁹, מב

ד ש' 39; **קידושין** נח ג ש' 32, שם ש' 33 (הינו)⁶²⁰.

היינו... היינו... (בניחותא)⁶²¹ **עירובין** כד ג ש' 5.

היינו דכתיב⁶²² **מכות** לא ד ש' 57.

היינו דתנינן⁶²³ **סנהדרין** כג ג ש' 57.

****הייתי אומר פאה** יו ג ש' 33; **חלה** נח א ש' 50; **ביכורים** סד ד ש' 32; **פסחים** לד

ב ש' 77, שם ש' 99, שם ש' 111; **שקלים** נ ד ש' 35; **סוכה** נד א ש' 33; **ראש השנה**

נו ג ש' 51, שם ש' 54, נח ב ש' 1, נט ב ש' 33, שם ש' 54; **מגילה** עב א ש' 36, שם

ש' 37! (הייתי); ל"ג?⁶²⁴, שם ש' 38; **חגיגה** עו א ש' 13; **גיטין** מו ג ש' 23; **קידושין** נח

ב ש' 24; **בבא קמא** ב ב ש' 32, שם ש' 34, ב ג ש' 31, ד ג ש' 8; **סנהדרין** יח ג ש' 31,

כה ב ש' 41; **הוריות** מז ג ש' 62, שם ש' 64! (ל"ג)⁶²⁵. וראה עוד ערך לא הייתי אומר.

⁶¹³ תרגום: איזהו? והרז"ף פירש: "האי דא אנהו" (מבוה"י, ט רע"א). וזה לא יתכן, כי "האי" ו"אנהו"

הם לשונות בבליים. והעיקר: היידן הוא.

⁶¹⁴ בכ"ל (עמ' 408 ש' 26) ניתן גם לקרוא "היידן" במילה אחת. וכן הוא במהד' האקדמיה, עמ' 475

ש' 29.

⁶¹⁵ הגהתי "היידני" לפי שמדובר כאן בלשון נקבה, עי"ש. ונראה, שהמרכיב "היידן" התאבן, דילא

כן, היה צריך לומר: היידא היא. וראה כיוצא בזה מה שהערתי לעיל, סוף ערך "ההני". וצ"ע. ואפשר גם

להגיה "היי דני", בשתי מילים, לפי סגנון הכתיבה של הסופר. והוא הדין למופע ביבמות יא ע"א ש' 44

הרשום להלן בְּעֶרְךְ.

⁶¹⁶ בכ"ל (עמ' 462 ש' 26): "והיידניו", במילה אחת. וכן הוא במהד' האקדמיה, עמ' 1308 ש' 19.

⁶¹⁷ לשון הגמרא כאן: "אדיין (!) הוא ספק". וכסגנון זה בפסחים לו ע"ב ש' 37 הרשום לעיל בְּעֶרְךְ.

⁶¹⁸ תרגום: זהו.

⁶¹⁹ המופע נמחק על ידי שתא"י, עמ' 403, סוף ד"ה מהו. אבל עיין בק"ע, יט סע"א, ד"ה ה"ג או

דלמה. וצ"ע.

⁶²⁰ ללשון המופע כאן בכ"ל (עמ' 282 ש' 14) ראה מהד' האקדמיה, עמ' 1138 ש' 41.

⁶²¹ תרגום: זהו... זהו....

⁶²² תרגום: זהו שכתוב.

⁶²³ תרגום: זהו ששנינו. ועל "היינו" עיין מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 27, הע' 4; עמ' 29, הע' 21;

עמ' 177, הע' 201. ונראה יותר שאין "היינו" אלא "האינו" = "ההינו".

⁶²⁴ ראה מה שהערתי בערך "אילו נאמר... ולא נאמר... הייתי אומר..." על אתר.

היד מה דאת אמר תמן... כך את אמר הכא...

****הייתי למד בבא קמא ב ב שו' 11, שם שו' 14, שם שו' 15, שם שו' 19 (2x), שם שו' 22; שבועות לח ג שו' 50, שם שו' 57.**

הייתי סבור נזיר נו ב שו' 33.

****היד (בלשון שאלה)⁶²⁶ כלאים לב ב שו' 26 (איד); כתובות לה א שו' 33; קידושין סג ד שו' 21; בבא מציעא ח ג שו' 58; מכות לב א שו' 9; שבועות לב ד שו' 10! וצ"ל: היד עבדא)⁶²⁷.**

היד (בתמיהה) ע"ע הד (!) (בתמיהה).

****היד איפשר (בלשון שאלה)⁶²⁸ דמאי כה ג שו' 13 (ו-); כלאים לא ב שו' 29 (איד); ערלה סא ג שו' 9 (אין); וצ"ל: איד⁶²⁹, אפשר, סג ב שו' 5; מועד קטן פב א שו' 60, שם שו' 63; גיטין מו א שו' 6 (היאד); נזיר נז ג שו' 12, שם שו' 14; קידושין ס ב שו' 24 (ו-); בבא קמא ה א שו' 21; עבודה זרה מג א שו' 21.**

היד אמרין ע"ע והיד אמרין.

היד את משיבני ע"ע היאד את משיבני (בלשון קושיא).

היד מה דאמ' (!) אמר ע"ע כמה דאת אמר (לציטוט פסוק).

היד מה דאת אמר ע"ע כמה דאת אמר (לציטוט פסוק).

היד מה דאת אמר... ודכוותה... ע"ע כמה דתימר... ודכוותה...

היד מה דאת אמר ב"... ואמר אף ב"... כן ע"ע כמה דאת אמר ב"... ומר אף ב"... כן.

היד מה דאת אמר תמן... אף הכא כן ע"ע כמה דתימר תמן... אף הכא כן.

היד מה דאת אמר תמן... ואמר אף הכא... ע"ע כמה דאת אמר תמן... ואמר אף הכא....

היד מה דאת אמר תמן... ודכוותה... ע"ע כמה דאת אמר תמן... ודכוותה....

היד מה דאת אמר תמן... והכא... ע"ע כמה דאת אמר תמן... והכא....

היד מה דאת אמר תמן... וכא... ע"ע כמה דאת אמר תמן... והכא....

היד מה דאת אמר תמן... ומר אף הכא כן ע"ע כמה דתימר תמן... ואמר אף הכא כן.

היד מה דאת אמר תמן... כך את אמר הכא... ע"ע היד מה דאת אמר תמן... כן את אמר אף הכא....

⁶²⁵ ראה מה שהערתי בערך "אילו נאמר... ולא נאמר... הייתי אומר..." על אתר.

⁶²⁶ תרגום: איד? בכל הערך הזה המילה "היד" משמשת בלשון שאלה, והיא מחוברת למה שבא אחריה, להוציא המופע של מכות שבו היא עומדת בפני עצמה. הערך לא כולל "היד" דיאלוגית.

⁶²⁷ ההגהה שלי, על פי הסגנון שם, לעיל שו' 7. ולמופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: אין (בתמיהה); היאד (בתמיהה).

⁶²⁸ תרגום: איד אפשר? וראה הרשימה שבתש"ק, עמ' 7, הע' 1, ומה שהעיר שם ליברמן. וראה עוד ירושלמי נזיקין, עמ' 118, שו' 67-68. והקריאה בלשון שאלה היא הקריאה העיקרית של הביטוי. ברם, לעתים ישנו גיון של תימה בשאלה — עיין בביטויים שבמועד קטן ובנזיר.

⁶²⁹ ראה מבואות לסה"א, עמ' 490, הע' 24.

היך מה דאת אמר תמן... כן את אמר אף הכא...

היך מה דאת אמר תמן... כן את אמר אף הכא...⁶³⁰ **עירובין** יט ב שו' 33 (והיכמה, דתימר, אוף); **שקלים** מו ב שו' 21-22, נ ד שו' 5-6 (כמה, אוף); **סוכה** נא ג שו' 41-42 (כך, אף ל'); **יבמות** יב ג שו' 62-63 (כמא, אומר! תחת אמר², אף ל')⁶³¹.

היך מה דאת מר תמן... ודכוותה... ע"ע כמה דאת אמר תמן... ודכוותה....

היך מה דהוא קריא⁶³² **סוטה** יח א שו' 41.

היך מה דר' אמר תמן... כן ר' אמר הכא... ע"ע כמה דר' אמר תמן... כן ר' אמר הכא....

היך מה דת מר ע"ע כמה דאת אמר (לציטוט פסוק).

היך מה דת מר... ודכוותה... ע"ע כמה דתימר... ודכוותה....

היך מה דת מר תמן... ודכוותה... ע"ע כמה דאת אמר תמן... ודכוותה....

היך מה דתימר תמן... אוף הכא... ע"ע כמה דתימר תמן... אף הכא....

היך מה דתימר תמן... וכא... ע"ע כמה דאת אמר תמן... והכא....

היך סבר ר'⁶³³ **ערלה** סא ד שו' 55.

היך סבר רבי (רבי = מורי)⁶³⁴ **יבמות** יא א שו' 18.

היך עבדא (!) ע"ע היך עבדא.

היך עבדין עובדא⁶³⁵ **ברכות** יב א שו' 12; **תרומות** מז ד שו' 56; **שבת** יו ב שו' 43;

עירובין כו ג שו' 7; **מגילה** ע ב שו' 34, שם שו' 44; **כתובות** כה ד שו' 35, ל ד שו' 56,

לג א שו' 62; **קידושין** ס ב שו' 60; **בבא קמא** ד ג שו' 37; **סנהדרין** כב א שו' 38⁶³⁶.

היך עביד (!) ע"ע היך עבידא.

היך עביד' ע"ע היך עבידא.

היך עבידא⁶³⁷ **ברכות** יא ד שו' 48 (עבדה)⁶³⁸, שם שו' 55 (עבדה); **פאה** טו ב שו' 13,

שו' 31, יז ב שו' 2, יז ד שו' 50, יט ג שו' 56; **דמאי** כג ד שו' 48, כד ג שו' 55; **כלאים** כז

ד שו' 4 (עבדה), שם שו' 8, שם שו' 18, כח א שו' 46, שם שו' 54, שם שו' 60, כט א

שו' 45⁶³⁹, ל א שו' 12, שם שו' 38, לב ד שו' 37, שם שו' 39; **שביעית** לד ג שו' 62, לז ג

⁶³⁰ תרגום: כמו שאתה אומר שם... כך אתה אומר גם כאן....

⁶³¹ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע כמה דתימר תמן.

⁶³² תרגום: כמו שהפסוק הינו. כלומר, כסדר המעשים שבפסוק, ע"ש.

⁶³³ תרגום: איך סובר ר'?

⁶³⁴ תרגום: איך סובר רבי?

⁶³⁵ תרגום: איך עושים מעשה?

⁶³⁶ למופע נוסף מסופק ע"ע עבדין עובדא.

⁶³⁷ תרגום: איך עשוי [הדבר]? כלומר, כיצד, היכי דמי (לעתים). לדיון במונח הזה ראה מוסקוביץ, מינוח, עמ' 227 ואילך; הנ"ל, טרמינולוגיה, עמ' 199 ואילך.

⁶³⁸ המופע הזה והבא אחריו אינם בגוף כ"ל, אלא הם נוספו בגליון על ידי המגיה (עמ' 52 שו' 35;

עמ' 53 שו' 4). ולהוראת הביטוי בשניהם, וכן להלן בהוריות מח ע"א שו' 31, ראה מצד אחד תנש"ק, סוף

עמ' 7, ומצד שני מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 199, הע' 347; עמ' 200, הע' 349. ונראים דבריו של מוסקוביץ.

⁶³⁹ לפירוש הסוגיא ראה תוכפ"ש, כלאים, ריש עמ' 622, ד"ה וכע"ז מפורש.

היך עבדא (המשך) ש' 20, שם ש' 26, לט ד ש' 1; **תרומות** מא ב ש' 51, מא ג ש' 56, מב ד ש' 40, מג ב ש' 9, שם ש' 16 (עבדה)⁶⁴⁰, מד א ש' 33, מד ד ש' 48 (עבדה), מו ד ש' 1 (עבדה); **מעשר שני** נד ד ש' 16 (עבדה); **חלה** נח ד ש' 26; **ערלה** סא ב ש' 43 (עבדה), סב א ש' 17, שם ש' 18, סב ב ש' 51⁶⁴¹; **ביכורים** סה א ש' 58; **שבת** ב ג ש' 14, ה ד ש' 37 (עבדה), י ב ש' 8 (עבדה), י ד ש' 6, יב א ש' 19, שם ש' 22 (עבדה), יג ב ש' 28, יז ב ש' 39; **עירובין** יט ב ש' 48, יט ג ש' 49, כג ג ש' 35; **פסחים** לב א ש' 43 (עבדה), לד ב ש' 46 (עבדה), שם ש' 50, לה ד ש' 43 (עבדה); **יומא** לח ד ש' 63 (עבדה), לט א ש' 2 (עבדה), מא ג ש' 43, מד ב ש' 17 (עבדה); **שקלים** מו ב ש' 42, מו ד ש' 45 (עבדה); **ראש השנה** נו ג ש' 21, נז ד ש' 34 (עבדה); **מגילה** עד ד ש' 50; **חגיגה** עו ב ש' 36 (עבדה); **יבמות** ג ב ש' 16, ד ד ש' 39, ה ג ש' 32, שם ש' 38, ו ד ש' 21 (עבדה), שם ש' 24 (עבדה), שם ש' 34, שם ש' 38 (עבדה), שם ש' 45, ט ג ש' 39 (עבדה), יא ב ש' 10 (ו-), טו ב ש' 6 (עבדה); **סוטה** יח ב ש' 53, יט ג ש' 27 (עבדה), כא א ש' 29 (עבדה), כד א ש' 18; **כתובות** כה ד ש' 11, שם ש' 23, כו א ש' 53 (עבדה), כו ג ש' 8, כז ד ש' 52, כט ג ש' 34, לג ד ש' 17 (עבדה), שם ש' 18, לו א ש' 16⁶⁴²; **נדרים** מא ג ש' 28 (עבדה), מב א ש' 54, מב ד ש' 38; **גיטין** מו ג ש' 29, מו ד ש' 23 (היא עבדה; וצ"ל: היא [= היאך] עבדה)⁶⁴³; **קידושין** נח ד ש' 6, סא א ש' 4, סב א ש' 43, סב ד ש' 38, שם ש' 50; **סנהדרין** כא א ש' 55, שם ש' 61, כה א ש' 49, כז ב ש' 11; **שבועות** לב ד ש' 7, לד א ש' 7, שם ש' 12, שם ש' 14, לה ד ש' 12, שם ש' 15 (עבדה), לו ב ש' 54, לז ג ש' 51; **עבודה זרה** לט ד ש' 28 (עבדה)⁶⁴⁴, מה א ש' 39⁶⁴⁵; **הוריות** מה ד ש' 52, שם ש' 63, מו א ש' 3, שם ש' 6 (עבדה), שם ש' 31 (וצ"ל: נישמעניה מן הדא)⁶⁴⁶, מו ד ש' 9, מז ב ש' 35, שם ש' 37⁶⁴⁷; **שם ש' 40**, מח א ש' 31 (עבדה)⁶⁴⁸, **נידה** מט א ש' 14, מט ג ש' 49⁶⁴⁹.

היך עבדה ע"ע היך עבדא.

⁶⁴⁰ פירש ליברמן כאן: "כלומר, הכא במאי עסיקנן, בלשון הבבלי" (תוכפ"ש, תרומות, עמ' 373, ש' 77).

⁶⁴¹ הוראת הביטוי כאן מסופקת, ראה מה שהערתי לעיל, סוף ערך "הדא דאת אמר וכולה תינוין היך עבדא (?)"; ולכן ספק אם הוא שייך לערך זה. והוא הדין למקבילה בעבודה זרה מה ע"א ש' 39 הרשומה להלן בְּערך.

⁶⁴² המופע הזה נמוחק על ידי ליברמן (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וצ"ע.

⁶⁴³ ההגהה שלי. אבל ליברמן קורא: "כך היא עבדה" (עיי"ש), והוא מפרש: "כך הוא המעשה, ההלכה" (מחקרים, עמ' 278, ד"ה ובגיטין; ועיי"ש הע' 4). וצ"ע.

⁶⁴⁴ רבינוביץ מוחק את המופע הזה — ראה שתא"י, עמ' 559, ד"ה על דעתיה.

⁶⁴⁵ הוראת הביטוי כאן מסופקת, כדלעיל במקבילה בערלה סב ע"ב ש' 51.

⁶⁴⁶ ראה שתא"י, עמ' 579, סד"ה כשאמרו.

⁶⁴⁷ ההגהה על פי ליברמן, מחקרים, ריש עמ' 246, ד"ה ר' יוסי.

⁶⁴⁸ להוראת הביטוי כאן ראה מה שהערתי לעיל, לברכות יא ע"ד ש' 48. ומוסקוביץ (טרמינולוגיה, עמ' 201, ד"ה במקום אחר) מגיה כאן "עבד" תחת "עבדה".

⁶⁴⁹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע היך (בלשון שאלה).

היך ר' אמר⁶⁵⁰ **סוטה** כא א שו' 38 (ו'), שם שו' 42; **כתובות** לא ג שו' 55 (והד'! וצ"ל: והיך, אמר ליו')⁶⁵¹; **קידושין** סב ד שו' 14 (ו').

היך ר' דריש⁶⁵² **שבועות** לד ג שו' 49.

היך ר' כר⁶⁵³ **יבמות** ו ד שו' 28⁶⁵⁴.

היך רבי סבר (רבי = מורי)⁶⁵⁵ **גיטין** מט ג שו' 45.

***היך תנינן**⁶⁵⁶ **בבא קמא** ב א שו' 25.

***היך תנינן תמן**⁶⁵⁷ **בבא בתרא** יב ד שו' 29.

היכא (!) ע"ע איכן.

היכי דמי (!) ע"ע והיכי.

היכמה דאת אמר ע"ע כמה דאת אמר (לציטוט פסוק).

היכמה דתימר תמן... כן את אמר אוף הכא... ע"ע היך מה דאת אמר תמן... כן

את אמר אף הכא....

היכן ע"ע איכן.

הי"ל (!) ע"ע הילכת.

⁶⁵⁰ תרגום: איך ר' אומר!?

⁶⁵¹ להגהות ראה שתא"י, עמ' 390, ד"ה הא אם. והמקבילה בקידושין שציין היא הרשומה לקמן

בהמשך.

⁶⁵² תרגום: איך ר' דורש?

⁶⁵³ תרגום: איך ר' כר?! ועיין בהערה הבאה.

⁶⁵⁴ לשון הגמרא כאן: "היך רבן גמליאל כרבי שמעון ואין מאמר אחר מאמר ביבמה כר' שמעון

היא. אלא דלית טעמא דהן כטעמא דהן" וז"ל שו' 28 ואילך) וכו'. ורשם הר"ש ליברמן (בספרו, טופס א') נקודה אחרי "כרבי שמעון". ויש לשים נקודה גם אחרי "ביבמה". וכך יש לפרש: אחרי שהסיק התלמוד לעיל (שם, שו' 12 ואילך) שלשיטת ר' שמעון המאמר קונה או לא קונה אבל הגט פוטר ומשייר, ואילו לשיטת רבן גמליאל גם המאמר קונה ומשייר, עולה התמיהה: איך יתכן שרבן גמליאל יסבור כר' שמעון (וכפי שהניח התלמוד לעיל, שו' 18) שאין מאמר אחר מאמר ביבמה (וכסגנון זה להלן שו' 44: "מהו שידיו חכמים לרבן גמליאל. ואין מאמר אחר מאמר ביבמה אחת", כלומר, שאין מאמר וכו', עי"ש. ואולי הלשון בהשפעת לשון המשנה שם: "רבן גמליאל אומר אין גט אחר גט ולא מאמר אחר מאמר" [פ"ה מ"א]). וההלכה שאין מאמר אחר מאמר ביבמה לדעת רבן גמליאל היא משנה מפורשת (יבמות פ"ה מ"א הנ"ל), ופשיטא ליה לתלמוד שזה הדין גם לשיטתו של ר' שמעון האומר שהמאמר ספק קונה ספק לא קונה, כמו שמבאר התלמוד לדעתו להלן: "טעמא דרבי שמעון קנה הראשון [לא — כן צריך לומר] קנה השני, לא קנה הראשון אף השני לא קנה" (שם, שו' 31). ותיירץ התלמוד: כר' שמעון היא. כלומר אכן, ההלכה של רבן גמליאל שאין מאמר אחר מאמר ביבמה היא כדעת ר' שמעון (ואולי יש לגרוס: כר' שמעון הוא, כלומר, רבן גמליאל; והיא היא), אלא שרבן גמליאל אמרה מטעם אחר, ולא מטעמו של ר' שמעון, וכמו שהולך התלמוד ומפרש, עי"ש. ולעצם העניין, זהו גם פירושו של הפ"מ שם, ל סע"ב, ד"ה ומקשה היך. ושימוש כזה של "היך" — בתמיהה — נמצא עוד פעם אחת בסוטה יט ע"ב שו' 14, שרשמתי בערך "הך (!) (בתמיהה)", עיין בהערה השנייה שם.

⁶⁵⁵ תרגום: איך רבי סובר?

⁶⁵⁶ תרגום: איך שנינו?!

⁶⁵⁷ תרגום: איך שנינו שם?!

הילכות שבת ג ג ש' 34 (2x)⁶⁵⁸, ו א ש' 43, שם ש' 44, יג ד ש' 18; **עירובין** יח ב ש' 38, שם ש' 40, כ א ש' 32, כג ב ש' 28 (הלכות), שם ש' 30 (הלכות), כג ד ש' 44; **פסחים** כז ב ש' 56, שם ש' 57, לא א ש' 2, שם ש' 3, שם ש' 20; **שקלים** מח א ש' 17 (3x); **תענית** סח ד ש' 11, שם ש' 12; **חגיגה** עו א ש' 13; **מועד קטן** פא א ש' 42, פב א ש' 19; **סוטה** יו ד ש' 7, כ ד ש' 6; **גיטין** מד ב ש' 25; **נזיר** נג ב ש' 59, שם ש' 60 (2x), שם ש' 61 (2x), שם ש' 62, שם ש' 63, שם ש' 64, נג ג ש' 1, נה ג ש' 4 (הלכות); **עבודה זרה** מא א ש' 5, שם ש' 6, מב ד ש' 41 (2x), שם ש' 42, שם ש' 43, שם ש' 47, שם ש' 48⁶⁵⁹.

הילכות (!) ... נצרכה לו ע"ע הלכה נצרכה לו.

הילכות המדינה ע"ע הילכות מדינה.

****הילכות מדינה מעשרות נ א ש' 56; ערלה סג ב ש' 37 (המדינה); בבא מציעא יא ג ש' 7 (מ').**

הילכת כלאים כח ד ש' 60 (הולכות), ל ב ש' 45 (הלכת), ל ג ש' 54 (הלכת), שם ש' 55 (הלכת); **מעשר שני** נד ג ש' 10; **עירובין** יט ד ש' 45 (הולכות); **מועד קטן** פ ב ש' 52 (הלכת); **גיטין** מט ד ש' 29 (ה"ל: רצ"ל; ה"ל: עבודה זרה מג ג ש' 253, מג ד ש' 603⁶⁶⁰). וראה עוד ערך: כהילכתו; כהילכתו.

הילכת' ע"ע הילכתא (= המשנה).

הילכת' (!) 'כר' ב-... 'וכר' ב-... ע"ע הלכה כר' ב-... 'וכר' ב-...

****הילכתא (= המשנה)⁶⁶¹ ברכות ה ב ש' 17 (הילכת); פאה כ ג ש' 23; כלאים כו ד ש' 51; שביעית לו א ש' 42, שם ש' 43 (2x); מעשר שני נו ב ש' 13; שבת ט א ש' 11 (הילכת); שם ש' 57, ט ב ש' 48, שם ש' 50; גיטין מז ג ש' 25, שם ש' 27 (2x); בבא מציעא ז ד ש' 42.**

***הילכתה⁶⁶² בבא בתרא יו א ש' 28.**

הין תימר... ואין תימר... ע"ע אין תימר... אין תימר...

הינו (!) ע"ע היינו (בניחותא).

היקשתיה סוטה יט ב ש' 19⁶⁶³. וראה עוד ערך לא הקשתיה.

היתי (!) אומר ע"ע הייתי אומר.

הך (!) (בתמיהה)⁶⁶⁴ סוטה יט ב ש' 14 (צ"ל: היך)⁶⁶⁵. ועיין עוד ערך: חמית היך אפרחי הדין דידך (בתמיהה); יכיל ר' מיפתור מתנינה היך דו בעי (בתמיהה).

⁶⁵⁸ עיין שתא"י, עמ' 149, ד"ה תני.

⁶⁵⁹ למופע נוסף מסופק ע"ע הלכה (דין או הלכה למשה מסיני או הלכה מדברי סופרים).

⁶⁶⁰ למופעים נוספים מסופקים ע"ע הלכה (דין או הלכה למשה מסיני או הלכה מדברי סופרים).

למופע נוסף שנשתבש ע"ע הלכה נצרכה לו.

⁶⁶¹ תרגום: ההלכה. כלומר, המשנה — ראה מבוא לנוו"מ, עמ' 1000, ד"ה בירוש'.

⁶⁶² תרגום: ההלכה. כלומר, הדין שבמשנה.

⁶⁶³ לגירסא כאן בכ"ר ראה על הירושלמי, עמ' 65, יט ע"ב, ש' 19. וראה שם, הע' 54.

⁶⁶⁴ תרגום (אחרי ההגהה): איך!!

הך (!) דלא תנתיא פליג' (!) את עבד ל' פליג' (!) ע"ע הן דלא תנתיא פליגא (!) את עבד ליה פליגא (!) (בתמיהה).

הכא⁶⁶⁶** ברכות ג א ש' 27, ט ב ש' 30, יא א ש' 32, יא ב ש' 22, יב ג ש' 27, שם ש' 29; פאה יו ג ש' 14, יט ג ש' 11, כ ב ש' 32; דמאי כא ג ש' 22, כג ד ש' 16, כד א ש' 59, כד ד ש' 45, כה ב ש' 42, כו ב ש' 42, כו ג ש' 31; כלאים כז א ש' 52⁶⁶⁷, שם שם⁶⁶⁸, שם ש' 53, כז ב ש' 24, שם ש' 43, כז ד ש' 7, כח א ש' 39, שם ש' 53, כח ד ש' 11 (2x), שם ש' 19, שם ש' 20 (2x), שם ש' 22, שם ש' 23 (2x), שם ש' 24, שם ש' 26 (2x), שם ש' 29, שם ש' 30, שם ש' 37, שם ש' 57, שם ש' 58, ל א ש' 23, ל ב ש' 28, ל ג ש' 54, שם ש' 56, שם ש' 57, שם ש' 58; שביעית לג ב ש' 9, לג ד ש' 21, לד ד ש' 37, לו ג ש' 38, לז ג ש' 31; תרומות מא א ש' 29, שם ש' 37, מ ב ש' 11, שם ש' 15, שם ש' 44, מד ש' 20, שם ש' 21, שם ש' 57, מא ג ש' 40 (ל"ג)⁶⁶⁹, מב א ש' 28, מג א ש' 12, שם ש' 13, שם ש' 18, שם ש' 46, מג ג ש' 15, שם ש' 19, שם ש' 61, מד א ש' 16, מד ג ש' 34, מד ד ש' 5, שם ש' 60, מו א ש' 46, מו ד ש' 24, מז א ש' 36, שם ש' 49, מז ב ש' 7, מז ב ש' 10; מעשרות מט ג ש' 34, מט ד ש' 19, שם ש' 61, נ ג ש' 24, שם ש' 30, שם ש' 56, שם ש' 57, שם ש' 59, נ ד ש' 50, נא ב ש' 49, נב א ש' 40; מעשר שני נב ג ש' 25, נג ב ש' 8, שם ש' 11, שם ש' 15, שם ש' 20, נג ג ש' 24, נד ב ש' 2, נה א ש' 40; חלה נז א ש' 48, נז ד ש' 49, שם ש' 54, נח ג ש' 1, שם ש' 2 (2x), שם ש' 23, נט ד ש' 47; ערלה ס ד ש' 43, סא ב ש' 7, סב א ש' 45, סב ג ש' 12, שם ש' 16, סב ד ש' 55, שם ש' 56, סג א ש' 17, שם ש' 18; ביכורים סג ג ש' 51, סג ד ש' 14, סד א ש' 33, סד ג ש' 43, סד ד ש' 24,

⁶⁶⁵ ראה כי"ר, עמ' 16ב ש' 27. אמנם צורה חסרה של "הך" נמצאת גם בערך "היך ר' אמר", עי"ש; והיימנס (עמ' 114, ריש סעיף 32.2) ציין לצורה "הך [עבידה]" בקטע לוינגר, עמ' רסט ש' 8. ברם, מכיוון שהצורה "הך" נדירה מאוד, והכתוב הרווח בכ"ל הוא "היך", ציינתי אותה בסימן קריאה. ואמנם גם בקטע לוינגר נמצא: "היך עבידה" (עמ' רמו ש' 16).

ולשון הגמרא כאן: "רבי בא בר ממל בעי הך רבי אלעזר בי רבי שמעון בשיטת אביו או בשיטת חכמים" וכו'. וניתן לקרוא "הך" כעומדת בפני עצמה ובתמיהה, כלומר, הא כיצד? ועל פי זה רשמתי אותה כאן, ורשמתי את המשכה בערך נפרד: "ר' בשיטת אביו או בשיטת חכמים"; וניתן לקרוא "הך רבי אלעזר בי רבי שמעון" ולפרש את הביטוי בלשון שאלה: איך סובר ראב"ש, כלומר, כפירוש הק"ע: "אליבא דמאן" (וי"ע"ב, ד"ה הך ראב"ש). וגם כך השאלה מלווה בתמיהה, עי"ש בהמשך. וצ"ע. ובמקום אחר דומה ניסחו: "היך סבר ר'...", ע"ע.

למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: אין (!) היאך (בתמיהה). וישנם מופעים נוספים של "היך" (או "איך") שאמורים בניחותא בהקשר של תמיהה — עיין בערכים הבאים: ותמיהא אנא איך הוה מותיב ר' קומי ר' והוא מקבל מיניה עד ותמיהא אנא היך רבנן מדמי... ל... חמי היך תנינן הכא. ולא ראיתי לייחד להם ערך נפרד, כי הם ביטויים רגילים בשפה הבאים בתוך המשפט.

⁶⁶⁶ תרגום: כאן.

⁶⁶⁷ ראה מה שהערתי בערך "תנינן הכא... ופרשתנה (!) תמן".

⁶⁶⁸ ראה מה שהערתי בערך "תנינן... הכא ופרשתנה תמן".

⁶⁶⁹ ראה כי"ר, עמ' 219ב ש' 14.

****הכא** (המשך) סה א שר' 22, שם שר' 29, סה ג שר' 22; **שבת** ב ב שר' 9, ד א שר' 6, שם שר' 46, ה ד שר' 61, ו ב שר' 60, ו ג שר' 29, ט ב שר' 48, ט ג שר' 17, יב ג שר' 37, שם שר' 38, יב ד שר' 43, יד א שר' 32, יד ג שר' 19, טו ג שר' 4, יו ג שר' 37; **עירובין** יח ב שר' 20, יח ג שר' 2, יט ב שר' 34, שם שר' 50, שם שר' 51, שם שר' 54, כ א שר' 30, שם שר' 44, כא א שר' 17, שם שר' 51 (2x), שם שר' 52, כא ג שר' 25, כב א שר' 18, כד ב שר' 54, כד ג שר' 63; **פסחים** כז ב שר' 14, כז ד שר' 29, כח א שר' 41, שם שר' 51, כט א שר' 61, כט ב שר' 21, לב ד שר' 3! (צ"ל: הדא)⁶⁷⁰, לג ב שר' 42, לג ד שר' 38, לד ב שר' 44, לד ג שר' 51, לו א שר' 13, לז א שר' 32; **יומא** מ ב שר' 17, מג ד שר' 42, מד א שר' 21; **שקלים** מו ב שר' 22, נ ד שר' 6, שם שר' 14! (ל"ג)⁶⁷¹; **סוכה** נא ג שר' 42, נג א שר' 10, שם שר' 61; **ראש השנה** נו ג שר' 30, שם שר' 45, נז ג שר' 17, נז ד שר' 46; **ביצה** ס א שר' 12, סא א שר' 10; **מגילה** עא ב שר' 36, עב א שר' 12! (צ"ל: ר' בא)⁶⁷²; **חגיגה** עו א שר' 20, עח ב שר' 18, עח ג שר' 20, עט ב שר' 14, שם שר' 60, שם שר' 61 (צ"ל: תמן)⁶⁷³; **מועד קטן** פ ג שר' 49, פ ד שר' 46, פב ב שר' 44; **יבמות** ג ג שר' 17, ד א שר' 7, ד ג שר' 5, שם שר' 48, ד ד שר' 4, שם שר' 64, ה א שר' 57, ה ג שר' 25, שם שר' 43, ו ג שר' 21, ז ד שר' 7, ט א שר' 48, ט ב שר' 29, שם שר' 64, ט ג שר' 49, שם שר' 52, י ג שר' 38, יא א שר' 33, יא ד שר' 51, יב א שר' 42, שם שר' 44, יב ג שר' 63, יג ד שר' 54, יד א שר' 16, שם שר' 43, יד ג שר' 55, טו ב שר' 29, שם שר' 31, טו ד שר' 57, שם שר' 62; **סוטה** יח א שר' 59, כא א שר' 52; **כתובות** כו ג שר' 3, כז ג שר' 54, כח ד שר' 2, כט א שר' 43, לב א שר' 23, לג א שר' 6⁷⁴?6, שם שר' 10, לד א שר' 53, לד ד שר' 47, שם שר' 48; **נדרים** מא א שר' 37; **גיטין** מג ב שר' 37, שם שר' 55, מד ב שר' 52, מד ד שר' 50, שם שר' 57, מז ד שר' 19! (צ"ל: והכא)⁶⁷⁵, מט ג שר' 31, מט ד שר' 43, שם שר' 44 (2x), שם שר' 46, שם שר' 47, נ ב שר' 36! (ל"ג)⁶⁷⁶, נ ג שר' 23; **נזיר** נא א שר' 31, שם שר' 32, שם שר' 33, נא ב שר' 36! (צ"ל: תנא)⁶⁷⁷, נא ג שר' 6, שם שר' 8, שם שר' 9, שם שר' 11, נג ג שר' 33, נה ד שר' 35, נז ג שר' 9, שם שר' 12; **קידושין** נט א שר' 51, שם שר' 60, ס א שר' 11, סב ב שר' 21, שם שר' 49, סב ג שר' 2, שם שר' 12, סד ג שר' 3, סד ד שר' 14! (צ"ל: הכן)⁶⁷⁸, סה ג שר' 33, סה ד שר' 16, סו א שר' 21, שם שר' 54; **בבא קמא** ב ב שר' 3, שם שר' 7, שם שר' 15⁶⁷⁹, שם שר' 20, שם

670 ראה לשון הרישא שם: "כמה דלית ליה הדא".

671 ראה מה שהערתי בערך "מה תמן צריכה ליה, אף הכא צריכה ליה" על אתר.

672 ההגהה על פי גלינות הרש"ל, טופס א'. ופירוש המאמר צ"ע.

673 ראה מה שציינתי לעיל, סוף ערך "אנן קיימין הכא".

674 ספק אם הגירסא נכונה, ואולי יש למחוק אותה.

675 ראה הלשון בערך "בכל אתר את אמר... והכא את אמר...".

676 ראה: אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 70, ד"ה כד הוא; מבואות לסה"ת, עמ' 100, הע' 24.

677 ראה מה שהערתי בערך "מאן תנא" על אתר.

678 ראה מה שהערתי בערך "אכן אתאמרת" על אתר.

679 למופע זה ושני המופעים הבאים, וכן למופע בדף ה ע"א שר' 1, ראה מה שהערתי בערך "ולמה

תנינתה הכא".

****)הכא** (המשך) ש' 23, ד ג ש' 3, ה א ש' 1, ה ג ש' 28, ז א ש' 27; **בבא מציעא** ט ג ש' 38, שם ש' 41, ט ד ש' 42; **בבא בתרא** יב ד ש' 32, יו א ש' 4; **סנהדרין** כא א ש' 45, כא ב ש' 4, כא ד ש' 39, כב ד ש' 60, שם ש' 61, כד ד ש' 26, כה ד ש' 3, כו ד ש' 44, כז א ש' 15; **מכות** לא ב ש' 11, שם ש' 14; **שבועות** לב ג ש' 40, שם ש' 43, לב ד ש' 48, לד א ש' 27, שם ש' 29, לה ג ש' 28; (צ"ל: והכא)⁶⁸⁰, לו א ש' 42, לז א ש' 12, שם ש' 13, לז ב ש' 48, שם ש' 55, לז ד ש' 55; **עבודה זרה** לט ב ש' 50, מא ב ש' 22, מה ב ש' 1; **נידה** מט ב ש' 63, מט ג ש' 52, שם ש' 55, נ א ש' 68114. ועיין עוד ערך: ברם הכא; ברם הכא (ברם = אף); דהכא; דהכא (?); דהכין הכין; והכא עד והכא (!) תנינן; מן הכא; מן הכא (בהקשר).

הכא (מונח עריכה) ע"ע אמר אילין שמועתא הכא. ועיין עוד ערך דהכא (!) (מונח עריכה)⁶⁸².

****)הכא** (= ארץ ישראל)⁶⁸³ **ברכות** ז ב ש' 50; **סוכה** נד ג ש' 33; **גיטין** מח ד ש' 28; (צ"ל: תמן [= בבל])⁶⁸⁴; **קידושין** סה ב ש' 1; **בבא קמא** ד א ש' 53; **סנהדרין** יח ג ש' 53; **עבודה זרה** לט א ש' 68538. ועיין עוד ערך: דהכא (= של ארץ ישראל); להכא (= לארץ ישראל).

הכא (= הגליל)⁶⁸⁶ **מעשר שני** נד ד ש' 7. ועיין עוד ערך דהכא (= של הגליל). **הכא** (= טבריא)⁶⁸⁷ **מעשר שני** נד ד ש' 16, שם ש' 17; **מגילה** עד א ש' 68819; **קידושין** ס ב ש' 13. ועיין עוד ערך: דהכא (= של טבריא); להכא (= לטבריא)⁶⁸⁹. **הכא... אית לך מימר תמן...**⁶⁹⁰ **פסחים** לא ד ש' 14; **סוטה** כג ד ש' 69124-23.

⁶⁸⁰ ראה המקבילה בסנהדרין כא ע"ד ש' 10. ובמקבילה בסוטה יו ע"ג ש' 23: "וכה". והיא היא. ⁶⁸¹ למופעים נוספים שנשתבשו ע"ע: הדא; והכא; כאן; ריבה. וישנו מופע משובש של מילה זו בשבת ו ע"א ש' 42: "הכא גו נטלא"; וכן הוא בכ"ל (עמ' 330 ש' 12). אבל בשר"ר: "הבה" (עמ' 76 ש' 13; בכתב היד אין ניקוד), ועיקר, וכאן צריך לומר: הבא (= הבה) — ראה: ירוכ"פ, סוף עמ' 83, ד"ה אמר ליה; מבואות לסה"א, עמ' 505, הע' 5. ולמופע נוסף מסופק ע"ע תמן. ואפשרותי הוסיף עוד מופע במעשרות נא ע"ב ש' 8, על פי נוסח הרש"ס — ראה מבואות לסה"א, עמ' 465, הע' 2.

⁶⁸² למופע נוסף שנשתבש ע"ע הדא.

⁶⁸³ תרגום: כאן.

⁶⁸⁴ ראה מה שהערתי בערך "דברי ר' הכא (!), דהוא רבנין דתמן (!) (הכא = ארץ ישראל, תמן = בבל)".

⁶⁸⁵ למופע נוסף שנשתבש ע"ע תמן (= בבל). ולא כללתי את המופע שבבבא קמא ד ע"א ש' 53, בין אם כוונתו לארץ ישראל או לטבריא, לפי שאינו בגדר מונח, ע"ש.

⁶⁸⁶ תרגום: כאן. ולפירוש הביטוי ראה מה שהערתי לעיל, ערך "דהכא (= של הגליל)".

⁶⁸⁷ תרגום: כאן.

⁶⁸⁸ ראה מבואות לסה"א, ריש עמ' 275, ד"ה רובו.

⁶⁸⁹ וראה עוד ערך "לכאן (= לטבריא)".

⁶⁹⁰ תרגום: כאן... יש לך לומר שם...!

⁶⁹¹ ראה מה שהגיהו ופירשו המפרשים על אתר. ודע, ששני מופעים אלה שבערך הזה הם יוצאים מן הכלל שכללתי במקום אחר: "שכן כלל גדול הוא בירושלמי, שברומיא, קודם 'תמן' להכא, הן

הכא את אמר... והכא אמר (!) הכין

****הכא... ברם תמן...⁶⁹² בבא בתרא** טו ב שו' 44, שם שו' 45 (2א), שם שו' 46; **סנהדרין** כג ג שו' 15-16, שם שו' 18.

הכא...הכא (בהחוויה ממחישה) ע"ע עד הכא...עד הכא (בהחוויה ממחישה).
הכא... והכא... (בניחותא)⁶⁹³ **תרומות** מד ד שו' 29; **יבמות** ג א שו' 16, שם שו' 17;
נדרים מ א שו' 55 (ו'-⁶⁹⁴ו, וכא).

הכא... וכא... (בתמיהה)⁶⁹⁵ **יומא** לח ד שו' 64; **קידושין** נט ב שו' 25 (ו'-⁶⁹⁶ו, והכא).
הכא... תמן...⁶⁹⁷ **כלאים** ל ג שו' 54-55 (תמן¹); **גיטין** מט ד שו' 44-45 (הכא², תמן¹).
הכא... תמן מה אית לך⁶⁹⁸ **פסחים** ל א שו' 62-63; **ביצה** סב א שו' 44.
הכא אינון אמרין... והכא אינון אמרין...⁶⁹⁹ **מגילה** עב א שו' 32-33.
הכא אינון עבדין ליה... והכא אינון עבדין ליה...⁷⁰⁰ **יבמות** ז ב שו' 60 - ז ג שו' 1 (ליה = לה).

הכא אית לך מימר (בתמיהה)⁷⁰¹ **גיטין** נ ב שו' 20.
הכא איתמר (!)... והכא איתמר (!)... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר....
הכא איתמר (!)... וכה איתמ' (!)... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר....
הכא אמר ליה משום גרמיה, והכא אמר לה משום ר'⁷⁰² **יבמות** ח ב שו' 57 (ליה = לה).

הכא את... וכא את...⁷⁰³ **שביעית** לז ג שו' 38. וראה עוד ערך הכא כתיב... והכא כתיב..., והכא (!) את... והכא לית את....
הכא את אומר (!)... והכא את אומר (!)... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר....
הכא את אומר (!)... והכא את אמר... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר....
הכא את אמר... הכא את אמר... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר....
הכא את אמר... והכא אמר (!) הכין ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר הכין.

בקושיה הן בתירוץ" (קטע עסיס, עמ' 79, הערה לשורות 15-20). וראה מה שכתבתי במבוא, עמ' ז, ד"ה שנינו, בעניין הביטוי "הכא... ברם תמן...". ובכ"ר לסוטה: "תמן... אית לך למימר הכא" (עמ' 37 שו' 35-36), ואי אפשר להעמידה. ובשרי"ר, עמ' 219 שו' 21-22, הלשון קטועה, ואין לדעת כיצד גרס. וצ"ע.

⁶⁹² תרגום: כאן... אבל שם....

⁶⁹³ תרגום: כאן... וכאן....

⁶⁹⁴ להגהה ראה שתא"י, עמ' 405, ד"ה מן המקפה.

⁶⁹⁵ תרגום: כאן... וכאן...!!

⁶⁹⁶ וכן הוא לנכון — "הכה" — בקטע זוסמן, עמ' 117 שו' 12, כפי שהעיר כ"ץ, ב, עמ' 39, הע' 1.

⁶⁹⁷ תרגום: כאן... שם....

⁶⁹⁸ תרגום: כאן... שם מה יש לך?!

⁶⁹⁹ תרגום: כאן הם אומרים... וכאן הם אומרים...!!

⁷⁰⁰ תרגום: כאן הם עושים אותה... וכאן הם עושים אותה...!!

⁷⁰¹ תרגום: יש לך לומר כאן?!

⁷⁰² תרגום: כאן [הוא] אומר אותה משם עצמו, וכאן [הוא] אומר אותה משם ר'.

⁷⁰³ תרגום: כאן אתה... וכאן אתה...!!

הכא את אמר... והכא את אומר (!)... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר...

****הכא את אמר... והכא את אמר...⁷⁰⁴** **ברכות** יא א ש' 14-15 (איתמר! וצ"ל: אתמר, וכה, איתמ! וצ"ל: אתמ!)⁷⁰⁵; **פאה** יח ד ש' 3-4 (וכה), כא א ש' 10-11 (וכא); **דמאי** כב א ש' 42-43, כג א ש' 14 (אומר! תחת אמר⁷⁰⁶), כג ג ש' 40-41, כה ב ש' 22 (וכא), כה ג ש' 37; **כלאים** כז ד ש' 12; **שביעית** לז ג ש' 55-56 (וכה); **תרומות** מב ד ש' 42 (מר תחת אמר⁷⁰⁷, וכא), מד ג ש' 4; **ערלה** סא ד ש' 58-59, סג א ש' 30; **שבת** ו ג ש' 52-53; **עירובין** כא א ש' 13 (והכא! תחת הכא, והכא את אמר ליל⁷⁰⁷); **פסחים** לב ד ש' 11-12 (מר)⁷⁰⁸, לג ב ש' 24 (וכא)⁷⁰⁹; **יומא** לט ד ש' 40-41, מ ג ש' 21-22 (וכא); **שקלים** מו ב ש' 4-5, נא ב ש' 42; **סוכה** נב ב ש' 14-15, נג א ש' 5; **יבמות** ה א ש' 40 (אומר!), ה ד ש' 20-21, יא ב ש' 63 (איתמר! וצ"ל: אתמר), יב ב ש' 51 (אומר! תחת אמר⁷¹⁰, טו ב ש' 32 (תימר! וצ"ל: תמר, וכה); **כתובות** כה ג ש' 39-40 (איתמר! וצ"ל: אתמר), כז ב ש' 9-10 (וכא), לב ב ש' 3 (וכא), שם ש' 24-25 (מר), ל ד ש' 17 (מר), שם ש' 18 (מר), לב ב ש' 21 (מר), שם ש' 48 (וכא); **נדרים** לז ב ש' 58, לז ג ש' 2-3 (וכא), מב ד ש' 50-51 (הכא תחת והכא); **קידושין** סב ג ש' 5-4; **בבא קמא** ו ב ש' 44-45 (מר), שם ש' 58-59 (מר תחת אמר⁷¹¹), ו ד ש' 16-17 (מר); **בבא מציעא** ח א ש' 23 (מר), שם ש' 32 (מר), ח ב ש' 48 (מר, וכא); **בבא בתרא** יג ב ש' 18 (מר, וכא), יד ב ש' 16 (מר), טו ד ש' 8-9 (מר); **סנהדרין** כג ג ש' 7 (מר, וב... תחת והכא); **שבועות** לח א ש' 33 (מר); **עבודה זרה** מא ב ש' 43-44, מה ב ש' 53 (וכא); **הוריות** מו ד ש' 45 (מר, וכא), מז ג ש' 60-61 (מר, וכא)⁷¹⁰.

הכא את אמר... והכא את אמר אכין ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר הכין.

הכא את אמר... והכא את אמר הכין⁷¹¹ **שביעית** לד ד ש' 6-7 (וכא); **מעשרות** נא ב ש' 48-49 (וכא); **יבמות** ד ב ש' 11-12, ד ג ש' 13-14 (אכין); **סוטה** יו ג ש' 42-43 (כן), יח א ש' 58-59 (את⁷¹² ליל!).

הכא את אמר... והכא את אמר כן ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר הכין.

הכא את אמר... והכא את מר... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר...

הכא את אמר... וכא את אמר... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר...

הכא את אמר... וכא את אמר הכין ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר הכין.

הכא את אמר... וכה את אמר... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר...

⁷⁰⁴ תרגום: כאן אתה אומר... וכאן אתה אומר...!

⁷⁰⁵ להגהות עיין אהצ"ר, עמ' 161, ד"ה הכא איתמר [עמ' 160].

⁷⁰⁶ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 397, הע' 20.

⁷⁰⁷ להגהות ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 264, ד"ה ואין עולין.

⁷⁰⁸ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 515, ד"ה זהו איפוא.

⁷⁰⁹ ראה מבוא לנוה"מ, ריש עמ' 310.

⁷¹⁰ למופעים נוספים מסופקים ראה מה שכתבתי בערך "בכל אתר את אמר... והכא את אמר..."

בהערה לפסחים לב ע"א ש' 35 (וכן בערך "לרבות", שם).

⁷¹¹ תרגום: כאן אתה אומר... וכאן אתה אומר כד!?

הכא ב'... ומה דאת אמר תמן ב'...

הכא את אמר הכין, והכא את אמר הכין⁷¹² ערלה סב ד שו' 31; פסחים כח ג שו' 33 (תימר! וצ"ל: תמר [= את מר]).

הכא את אמרת (!) ע"ע אכן אתאמרת.

הכא את אמרת (!)... ברם ב'... לא איתמר כלום⁷¹³ קידושין סד ד שו' 14-15 (צ"ל: הכין אתאמרת)⁷¹⁴.

הכא את מר... וב'... את מר... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר...

הכא את מר... והכא את מר... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר...

הכא את מר... וכא את אמר... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר...

הכא את מר... וכא את מר... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר...

*הכא את מר... ולהלן את מר...⁷¹⁵ בבא קמא ו א שו' 33 (הכא את מר לי'⁷¹⁶, אמר); בבא בתרא יג ג שו' 7.

הכא את מרבה, והכא את ממעט ע"ע הכא כתיב... והכא כתיב..., הכא את מרבה והכא את ממעט.

הכא את עבד... והכא את עביד...⁷¹⁷ ברכות ז ב שו' 42.

הכא את עבד לה... והכא את עבד לה...⁷¹⁸ תרומות מז ג שו' 5-6 (ליה, עביד תחת עבד²); נזיר נו ג שו' 30-31, שם שו' 57.

הכא את עבד ליה... והכא את עביד ליה... ע"ע הכא את עבד לה... והכא את עבד לה...

הכא את עביד ליה... והכא את עביד ליה...⁷¹⁹ מעשרות מט ג שו' 46.

הכא אתא רבי מפקה חכמתה ומפסדה לר' זוזי (רבי = מורי; בתמיהה)⁷²⁰ גיטין מח א שו' 54.

הכא אתון אמרין... והכא אתון אמרין...⁷²¹ מעשרות נא ד שו' 43-44 (מרין); ערלה סא א שו' 58.

הכא אתון מרין... והכא אתון מרין... ע"ע הכא אתון אמרין... והכא אתון אמרין...

הכא ב'... ומה דאיתמר (!) תמן ב'... ע"ע הכא ב'... ומה דאת אמר תמן ב'...

הכא ב'... ומה דאת אמר תמן ב'...⁷²² שבת ו ב שו' 41, שם שו' 43 (דאיתמר! וצ"ל: דאתמר).

712 תרגום: כאן אתה אומר כך, וכאן אתה אומר כך?!

713 תרגום (אחרי ההגהות): כך נאמרה..., אבל ב'... לא נאמר כלום.

714 ראה שריר, עמ' 234 שו' 10 (ושם: "הכן אתמרת").

715 תרגום: כאן אתה אומר... ולהלן אתה אומר...?!

716 ההגהה על פי כ"א, עמ' 28 שו' 79 (ושם: "הכה אתמר").

717 תרגום: כאן אתה עושה... וכאן אתה עושה...?!

718 תרגום: כאן אתה עושה אותה... וכאן אתה עושה אותה...?!

719 תרגום: כאן אתה עושה אותו... וכאן אתה עושה אותו...?!

720 תרגום: בא רבי לכאן להוציא את חכמתו ולהפסיד את ר' מעות (כלומר, כסף)?!

721 תרגום: כאן אתם אומרים... וכאן אתם אומרים...

722 תרגום: כאן ב'... ומה שאתה אומר שם ב'...

הכא (!) דתני ר' חייה ע"ע הדא דתני ר' חייה.
הכא הוא אמר... והכא הוא אמר...⁷²³ **ביצה** ס ד שו' 24-23.
הכא כתיב... אית לך מימר תמן...⁷²⁴ **פסחים** לא ד שו' 14.
הכא כתיב... והכא כתיב... הכא אינון אמרין לרבות (!)⁷²⁵ **... והכא אינון אמרין להוציא את...**⁷²⁶ **מגילה** עב א שו' 33-32.
הכא כתיב... והכא כתיב... הכא את אמר... והכא אמר (!) הכין ע"ע הכא כתיב...
והכא כתיב... הכא את אמר... והכא את אמר כן.
הכא כתיב... והכא כתיב... הכא את אמר... והכא את אמר כן⁷²⁷ **סוטה** יו ג שו' 43-42, יח א שו' 58 (אתג' ל'י, הכין).
הכא כתיב... והכא כתיב... הכא את מרבה והכא את ממעט⁷²⁸ **פסחים** כט ד שו' 37.
הכא כתיב... והכא כתיב... והכא (!) את... והכא לית את...⁷²⁹ **קידושין** נט ב שו' 25-24 (צ"ל: הכא)⁷³⁰.
הכא מאי (!) אית לך ע"ע הכא מה אית לך.
הכא מאי (!) אית לך למימר ע"ע הכא מה אית לך מימר.
הכא מה אית לך⁷³¹ **שבת** טו ד שו' 17 (מאי); **יבמות** ו ד שו' 732¹¹. ועיין עוד ערך: **וכא מה אית לך**; **תמן**... הכא מה אית לך.
הכא מה אית לך (הכא = ארץ ישראל)⁷³³ **קידושין** סה ב שו' 1.
הכא מה אית לך למימר (!) ע"ע הכא מה אית לך מימר.
הכא מה אית לך מימר⁷³⁴ **שביעית** לד ג שו' 38 (מאי); **למימר**; **תרומות** מו א שו' 55;
שבת ד א שו' 12, שם שו' 16; **פסחים** כט א שו' 12! (למימר ול"ג לה)⁷³⁵.
הכא (!) מתניתא ע"ע היא מתניתא.
הכא עבד לה (!) ל... והכא הוא עבד ל...⁷³⁶ **מועד קטן** פב ג שו' 42-41 (צ"ל: הוא עבד, ל"ג "לה", ל- = לה)⁷³⁷.

- 723 תרגום: כאן הוא אומר... וכאן הוא אומר...!!
 724 תרגום: כאן כתוב... יש לך לומר שם...!!
 725 סימן השאלה כאן מציין ספק מופע תנאי המצוטט על ידי התלמוד.
 726 תרגום: כאן כתוב... וכאן כתוב... כאן הם אומרים לרבות... וכאן הם אומרים להוציא את...!!
 727 תרגום: כאן כתוב... וכאן כתוב... כאן אתה אומר... וכאן אתה אומר כך?!!
 728 תרגום: כאן כתוב... וכאן כתוב... כאן אתה מרבה וכאן אתה ממעט?!!
 729 תרגום (אחרי ההגחה): כאן כתוב... וכאן כתוב... כאן אתה... וכאן אין אתה...!!
 730 להגחה ראה הסגנון בערכים הקודמים.
 731 תרגום: כאן מה יש לך?!!
 732 למופע נוסף שנשתבש ע"ע הכא מה אית לך מימר.
 733 תרגום: כאן מה יש לך?!!
 734 תרגום: כאן מה יש לך לומר?!!
 735 ראה מה שהערתי בערך "מה אית לך למימר" על אתר.
 736 תרגום (אחרי ההגחות): כאן הוא עושה אותה... וכאן הוא עושה אותה...!!

הכא פרס ר' מצודתיה על ר' וצדיה⁷³⁸ **כלאים** כז א שו' 57.
הכא ר' מחמיר ור' מיקל (בתמיהה)⁷³⁹ **תרומות** מג א שו' 29.
הכא תימר (!)... וכה תימר (!)... ע"ע הכא את אמר... והכא את אמר...
הכא תימר (!) הכין, והכא תימר (!) הכין ע"ע הכא את אמר הכין, והכא את אמר הכין.
הכי אמר (!) ר' אבוך הוה בר (!) ע"ע הכין הוה ר' אבוך הוה בה.
הכין (בניחותא)⁷⁴⁰ **ביצה** ס א שו' 38 (צ"ל: הכיניז)⁷⁴¹.
הכין (בתמיהה)⁷⁴² **ברכות** ד ג שו' 20 (ו-), י ב שו' 31 (והכין); **שבת** ח ג שו' 48; **סוטה** כ א שו' 17, שם שו' 74322.
הכין (בהחוויה ממחישה)⁷⁴⁴ **תרומות** מה ד שו' 56.
הכין...הכין (בהחוויה ממחישה)⁷⁴⁵ **פסחים** לב ג שו' 42-43 (הכין); **נזיר** נו ב שו' 59-60.
ועיין עוד ערך: בין הכין ובין הכין (בהחוויה ממחישה); דלא הכין ודלא הכין (בהחוויה ממחישה).
הכין... והכין... (בהחוויה ממחישה)⁷⁴⁶ **שבת** י א שו' 63; **סוכה** נג ד שו' 53, שם שו' 54;
ביצה סג א שו' 31, שם שו' 33.
הכין א"ל ע"ע הכין אמר ליה.
הכין אגיבון⁷⁴⁷ **נדרים** מב ד שו' 3.
הכין איתאמרת ע"ע אכן אתאמרת.
הכין אמר⁷⁴⁸ **ביצה** סג א שו' 36.

⁷³⁷ ההגהה "הוא עבד" שלי. ולמחיקת "לה" ולפירוש "ל-" = "לה" ראה: תוס"ר, ד, עמ' 82, ד"ה ואפשר; תוכפ"ש, עירובין, עמ' 396, הע' 26; שם, סוטה, עמ' 628, הע' 19.
⁷³⁸ תרגום: כאן פרס ר' את מצודתו על ר' וצד אותו. ולפירוש המליצה הזאת ראה מבוה"י, טו רע"ב, ד"ה ועוד מצינו.
⁷³⁹ תרגום: כאן ר' מחמיר ור' מיקל!
⁷⁴⁰ תרגום: כך. ולפי ההגהה: כך היא.
⁷⁴¹ ראה שרי"ר, עמ' 157 שו' 4. ושם: "הכיניז" (החיריק על פי כתב היד). ואם העיקר כשרי"ר, יש לנו כאן מופע נוסף לערך "הכיניז".
⁷⁴² תרגום: כך!
⁷⁴³ ישנם שני מופעים דומים של ביטוי זה בראש השנה נז ע"א שו' 46 (ו"הכין") ושו' 49 (ו"הכין"). אלא ששם "הכין" אינה עומדת בפני עצמה אלא היא מחוברת למשפט שאחריה, וההטעמה בתמיהה היא בסוף המשפט. ויש עוד "הכין" בתמיהה: "עד כדון הכין" (תענית סו ע"ג שו' 51). ולא נכללה בערך זה, לפי שהיא מופיעה בסוף המאמר.
⁷⁴⁴ תרגום: כך.
⁷⁴⁵ תרגום: כך... כך.
⁷⁴⁶ תרגום: כך... וכך....
⁷⁴⁷ תרגום: כך השיב אותם.
⁷⁴⁸ תרגום: כך אמר.

הכין אמר לו⁷⁴⁹ **דמאי** כה ב שו' 61; **קידושין** סג ב שו' 8 (אכין).
הכין אמר ליה⁷⁵⁰ **ביצה** ס ד שו' 25 (א"ל); **מועד קטן** פא ג שו' 40; **כתובות** כו ד שו' 17 (אכין, א"ל), כט א שו' 64 (אכין).
הכין אמר ר' ע"ע כן אמר ר'.
הכין, אמרין (!) כל תלמידיו דר' לא שמע בר נש מיניה הדא מילתא אלא אבוך
 (בתמיהה)⁷⁵¹ **מועד קטן** פג א שו' 46 (צ"ל: מן תחת אמרין)⁷⁵².
הכין אנן קיימין ע"ע כן אנן קיימין.
הכין הוה עובדא⁷⁵³ **שבת** יו ד שו' 51; **נדרים** לט ב שו' 39 (אכין); **קידושין** סד ב שו' 46.
הכין הוה צריך מימר לו⁷⁵⁴ **נדרים** מא ג שו' 12; **נזיר** נד א שו' 62 (הכין ל'!).
הכין הוה ר' אבוך הוי בה⁷⁵⁵ **עירובין** כה ב שו' 34 (הכין, אמר! תחת הוה, הוה! תחת הוה, ברי! תחת בה)⁷⁵⁶; **תענית** סג ג שו' 38.
הכין הוה ר' בי (!) הוי בה⁷⁵⁷ **פסחים** כט ג שו' 46 (צ"ל: רבי [= מורין])⁷⁵⁸.
הכין הוה ר' צריך מתבזה (!) לר'⁷⁵⁹ **פסחים** לג ב שו' 49 (צ"ל: מתבנה [= מתיביניה])⁷⁶⁰.
הכין והכין⁷⁶¹ **סוכה** נד א שו' 5 (2x); **מגילה** עב א שו' 12 (הכן והכן), שם שו' 76213.
הכין והכין (בהחוויה ממחיתה)⁷⁶³ **כלאים** לב ד שו' 27; **שבת** י ג שו' 37 (הכן והכן);
סוכה נג ד שו' 53, שם שו' 55. וראה עוד ערך דלא הכין ודלא הכין (בהחוויה ממחיתה).
הכין כתב ליה⁷⁶⁴ **חגיגה** עו ד שו' 5; **נדרים** מב ב שו' 19 (אכן).

⁷⁴⁹ תרגום: כך אמר להם.
⁷⁵⁰ תרגום: כך אמר לו.
⁷⁵¹ תרגום (אחרי ההגהה): כך?!, מכל תלמידיו של ר' לא שמע אדם ממנו את הדבר הזה אלא אביך?!

⁷⁵² ההגהה על פי גלינויות הרש"ל, טופס א' וב'. וכן קרא אליצור בגוף כ"ל — ראה מהד' האקדמיה, עמ' 819 שו' 22.
⁷⁵³ תרגום: כך היה המעשה.
⁷⁵⁴ תרגום: כך היה צריך לומר להם.
⁷⁵⁵ תרגום: כך היה ר' אביך הוזה (כלומר, מפרש מתוך עיונו) בה.
⁷⁵⁶ להגהות ראה ירוכ"פ, עמ' 348, ד"ה אמר ליה. וציין שם ליברמן למקבילות סגנוניות לביטוי הזה.
⁷⁵⁷ תרגום (אחרי ההגהה): כך היה ר' רבי הוזה (כלומר, מפרש מתוך עיונו) בה.
⁷⁵⁸ ראה ירוכ"פ, עמ' 411, ד"ה אמר ליה.
⁷⁵⁹ תרגום (אחרי ההגהה): כך צריך היה ר' להשיבו לר'. וראה בהערה הבאה.
⁷⁶⁰ ראה ירוכ"פ, עמ' 472, ד"ה הכין. ופירש שם "צריך" — "יכול". וראה עוד ירוכ"פ, מהדו"ח, עמ' 557, הערה לעמ' 252.
⁷⁶¹ תרגום: כך וכך. כלומר, לפעמים כך ולפעמים כך — ראה שתא"י, סוף עמ' 268, ד"ה ר"ז בעי.
⁷⁶² ראה עוד: "הכן" (סנהדרין כא ע"ג שו' 1, וצריך לומר: הכן והכן); "הכין והכין" (שם, כב ע"א שו' 43). ולא כללתי מופעים אלה בפנים, כי הם מתייחסים להדיוטות. וראה אלבק, מחקרים, עמ' 48, הע' 1.
⁷⁶³ תרגום: כך וכך.
⁷⁶⁴ תרגום: כך כתב לו.

הכין, מרה דשמועתא לא מקיים לה (בתמיהה)⁷⁶⁵ **ראש השנה** נח ב ש' 8; **סנהדרין** יח ג ש' 37 (אכן, דשמועתא!).

הכין צורכה מיתני⁷⁶⁶ **שביעית** לה א ש' 15⁷⁶⁷; **פסחים** כז ג ש' 5 (מתני); **ראש השנה** נז ד ש' 28⁷⁶⁹; **שבועות** לג ב ש' 11 (הכן, למיתני)⁷⁷⁰.

הכין צורכה מתני ע"ע הכין צורכה מיתני.

הכין קשון קדמוי⁷⁷¹ **נדרים** לח ד ש' 56.

הכין קשי ע"ע אין את בעי מקשייא, הכין קשי.

הכיני⁷⁷² **יומא** לט ג ש' 63, לט ד ש' 11; **שקלים** מו ב ש' 11 (והא כיני); **יבמות** ח ד ש' 46 (והא כיני; צ"ל: בר בינא?⁷⁷³)⁷⁷⁴. ועיין עוד ערך אלא כיני. וראה עוד ערך הכן היא צריכה ליה.

הכיצד ע"ע הא כיצד.

הכל (!) ע"ע דברי הכל.

הכל היה בכלל **כלאים** לא ג ש' 2; **תרומות** מד ג ש' 51 (היו!)⁷⁷⁵, שם ש' 53; **שבת** י א ש' 26; **כתובות** כז ב ש' 55, שם ש' 57; **סנהדרין** כד ד ש' 15, ל ג ש' 33; **מכות** לא א ש' 3.

הכל היו (!) בכלל ע"ע הכל היה בכלל.

הכל מודי ע"ע הכל מודין.

הכל מודים ע"ע הכל מודין.

****הכל מודין** **ברכות** ח ב ש' 8 (מודים); **פאה** יז א ש' 57, יז ד ש' 52, כ ב ש' 26, שם ש' 27; **דמאי** כו ב ש' 17, כו ג ש' 44; **כלאים** לא א ש' 14, לא ב ש' 6 (מודים); **שביעית** לד ג ש' 42, לה ג ש' 3 (2x); **תרומות** מג ג ש' 5, מד ג ש' 21, מה ד ש' 18; **מעשרות** מט ד ש' 19; **מעשר שני** נה א ש' 26, נו ג ש' 3; **ביכורים** סג ד ש' 20, סה א ש' 63; **שבת** ב ג ש' 24, שם ש' 29, י ד ש' 15, יג ג ש' 9, יד א ש' 20;

⁷⁶⁵ תרגום: כך?, בעל השמועה לא מקיים אותה?!

⁷⁶⁶ תרגום: כך [יש] צורך לשנות! ואפשטיין תרגם: "כך צריכים לשנות", כך היתה צריכה משנתנו לשנות" (מבוא לנוה"מ, עמ' 395, סוף ד"ה הוא דוחה). ועל פיו מלמד, פרקי מבוא, עמ' 624, ס' 49.

⁷⁶⁷ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, סוף עמ' 395, אות א.

⁷⁶⁸ לסגנון כאן ראה ירוכ"פ, עמ' 376, ד"ה אמר ר' יונה. ולפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ,

עמ' 397, אות ג.

⁷⁶⁹ לפירוש העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 396, אות ב.

⁷⁷⁰ ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 398, ד"ה כיו"ב.

⁷⁷¹ תרגום: כך הקשו לפניו.

⁷⁷² תרגום: כך היא. ולפירוש הביטוי ראה הרז"ף, ח סע"ב. וראה עוד שם, קמג ע"ב, הוספות לדף

ט ריש ע"א.

⁷⁷³ ההגהה על פי שתא"י, ריש עמ' 352, ד"ה ר' חזקיה.

⁷⁷⁴ למופעים נוספים ע"ע: הא (!) הכין (בניחותא).

⁷⁷⁵ להגהה ראה המקבילה בכתובות כז ע"ב ש' 55 הרשומה להלן בְּעֶרְךָ.

****הכל מודין** (המשך) **עירובין** יח ד שו' 57, כא ב שו' 75, כד ג שו' 35; **פסחים** כח א שו' 3, שם שו' 11, כט א שו' 17, לב ג שו' 5, שם שו' 42, לד א שו' 34, לה ג שו' 4; **יומא** לט ג שו' 2, מ ג שו' 40, שם שו' 41, שם שו' 42, מב ב שו' 45, מב ד שו' 1, שם שו' 16, שם שו' 40; מד ב שו' 27, שם שו' 37; **סוכה** נג ג שו' 13, נג ד שו' 9; **ביצה** ס א שו' 8, שם שו' 63; **תענית** סד א שו' 60 (מודים); **חגיגה** עו א שו' 16 (מודי), עו ד שו' 35; **מועד קטן** פ ב שו' 45, פ ד שו' 24, שם שו' 56; **יבמות** ב ג שו' 41, שם שו' 51, ז א שו' 6, י ד שו' 25, יב ג שו' 58, שם שו' 61 (מודי); **סוטה** יו ד שו' 7; **כתובות** כה ד שו' 9, כז ב שו' 28, לג א שו' 20; **נדרים** מ ב שו' 42, מא א שו' 3, מא ב שו' 29; **גיטין** מג ג שו' 7, מז ב שו' 62, מח א שו' 10; **נזיר** נג ג שו' 23; **קידושין** נט ב שו' 37, נט ג שו' 31 (מודים), נט ד שו' 50, ס ג שו' 37, סב א שו' 58, סב ב שו' 15, סג א שו' 48, סד א שו' 1, סד ג שו' 1; **בבא קמא** ד ג שו' 35, ד ד שו' 52, שם שו' 53, ו ד שו' 50; **בבא מציעא** ח ד שו' 1, ט א שו' 54; **סנהדרין** כה ב שו' 44 (דבריו הכל) 776; **שבועות** לג ד שו' 24, לז ג שו' 41; **עבודה זרה** מג א שו' 14, מד ד שו' 1; **הוריות** מז ב שו' 17, שם שו' 25! (ל"ג) 777, מז ג שו' 778.

הכן...הכן ע"ע הכין...הכין (בהחוויה ממחישה).

הכן הוא (!) ע"ע אלא כיני. ועיין עוד ערך הכיני.

הכן היא צריכה ליה 779 **פסחים** כז ב שו' 780, **גיטין** מד ד שו' 5 (הא כן, הוא, פשיטא! וצ"ל: צריכה) 781; **סנהדרין** כד ג שו' 45 (וכן).

הכן והכן ע"ע הכין והכין.

הכן והכן (בהחוויה ממחישה) ע"ע הכין והכין (בהחוויה ממחישה).

הכן, לא אתא מתני (!) בר נש מתני... בכריתות אלא את (בתמיהה) 782 **סנהדרין** כה ג שו' 31-32 (ל"ג מתני) 783.

הכן צורכה למיתני ע"ע הכין צורכה מיתני.

הכן שאילה ע"ע אכן שאילה.

הכני ע"ע אלא כיני. ועיין עוד ערך הכיני.

הכריעים 784 **מגילה** עד ד שו' 43.

776 להגהה ראה שתא"י, עמ' 523, ד"ה השתחוה.

777 ראה שתא"י, עמ' 583, ד"ה על דעתיה [עמ' 582].

778 שתא"י (עמ' 583, סוף ד"ה אכל) מוחק את המופע הזה. אבל נראה לי שהעיקר כאן כנוע"י (פד

ע"ג, ד"ה והנה הפ"מ) שמקיים אותו, ע"ש.

779 תרגום: כך היא נצרכת לו. כלומר, כך הוא הספק שלו בעניין.

780 הנוסח כאן בכ"ל: "והכני צריכה ליה" (עמ' 431 שו' 6, והוהגה — ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 371,

ד"ה ותהא פשיטא.

781 להגהות ראה ירוכ"פ, עמ' 371, סד"ה ותהא פשיטא. ואני הגהתי "הכן" תחת "הא כן (!)".

782 תרגום (אחרי ההגהה): כד?, לא בא אדם לשנות... [מסכת] כריתות אלא אתה?!

783 ראה שתא"י, ריש עמ' 525, סוף ד"ה ר' יסא [עמ' 524].

784 לפירוש המונח עיין: בראשית רבה, עמ' 342, הערה לשורה 4; בכר, ערכי מדרש תנאים, עמ' 60,

הע' 4. וראה עוד ליברמן, מחקרים, עמ' 151 (וציין לו מ' פינצ'ק, תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק ד

הכתוב ע"ע כתוב (= כתוב במקרא או במקור אחר).

הכתוב בפרשה ע"ע כל הכתוב בפרשה (ז).

הכתוב בתורה גיטין נ א ש' 41.

****הכתוב מדבר ברכות** ד ג ש' 27 (2x);⁷⁸⁵; **תרומות** מד ג ש' 29; **ערלה** ס ג ש' 30, שם ש' 33; **ביכורים** סד ג ש' 35; **שבת** ט א ש' 17, ט ג ש' 34, שם ש' 35, ט ד ש' 4, שם ש' 5, שם ש' 6, שם ש' 7, שם ש' 14; **יומא** מ א ש' 30 (2x), שם ש' 32, שם ש' 33; **סוכה** נה א ש' 35; **יבמות** ב ב ש' 22, שם ש' 23, ב ד ש' 26, שם ש' 27; **כתובות** כז ב ש' 13, כח ב ש' 18, שם ש' 42; **נזיר** נד ג ש' 48; **בבא קמא** ד ב ש' 63, שם ש' 64, ד ג ש' 1; **סנהדרין** יט ב ש' 24, שם ש' 25, שם ש' 26, שם ש' 27, כב ב ש' 26, שם ש' 27, כד ג ש' 30 (2x), שם ש' 32 (2x), כד ד ש' 36, שם ש' 39; **שבועות** לג א ש' 24; **עבודה זרה** לט א ש' 40.

הכתובים ע"ע כתובים (= כתובים במקרא או במקור אחר).

הכתובין ע"ע כתובים (= כתובים במקרא או במקור אחר).

הכתיב (!) ע"ע והכתיב.

הלא (!) ע"ע והלא.

הלואי הוון (!) כל שמועת' ברירין (!) לי כהדא ע"ע הלואי הוין כל שמועתי ברין (!) לי כהדא.

הלואי הוין כל שמועתי ברין (!) לי כהדא⁷⁸⁶ **פאה** טו ד ש' 28 (הוון! וצ"ל: הוין, שמועת', ברירין! וצ"ל: ברירין)⁷⁸⁷; **קידושין** סא ג ש' 8 (וצ"ל: ברירין). **הליכה (!)** ע"ע הלכה (ודין או הלכה למשה מסיני או הלכה מדברי סופרים).

הלכה א: מהדורה ופירוש מקיף, עבודת גמר, אוניברסיטת בראיילן, תשס"ה, עמ' 77, הע' 122. ונראה לי שפירוש "הכריעים": הטעמים המפסיקים ובראשם האתנחתא (במינוח מאוחר יותר). וזה קרוב לדבריו של בלאו שציין לו בכר שם, וזה לשונו: "It seems that טעמים is the same as פסוקים, and פסוקים the same as פסוקים, and פסוקים the same as פסוקים" (L. Blau, "Massoretic Studies, III", *JQR* IX [1897], p. 130, n. 7 [p. 129]) וראה עוד שם, עמ' 122.

ועיין עוד ר' מלאכי הכהן, יד מלאכי, ברלין תרט"ז, מב ע"א, סי' רעה (וציין לו בלאו הנ"ל). ולשון מסכת סופרים: "אבל לבלר מובהק מרצפן [את שירות דוד שבשמואל ב' ותהלים — מ"ע] בפתיחות באתנחיתא וסופי פסוקים" (פי"ב הי"ב, מהד' היגר, נויארק תרצ"ז, עמ' 236).⁷⁸⁵ שני מופעים אלה הם לכאורה תנאים. אלא שלא מצאתי לשון זה לא במכילות (מכילתא דר"י, מסכתא דפסחא, עמ' 68 ש' 14; מכילתא דרשב"י, עמ' 41 ש' 16 ואילך) ולא בביריתא שבבבלי (עירובין צו ע"א, מנחות לו ע"ב), לכן יתכן שיש כאן ניסוח אמוראי של שתי הדעות השונות על פי הסגנון הרגיל במקומות אחרים בספרות התנאים.

⁷⁸⁶ תרגום: הלואי היו כל השמועות שלי ברורות לי כמו [השמועה] הזאת!

⁷⁸⁷ הצורה "הוון" בפאה היא עבר לרבים, והצעתה להגייה "הוין" — עבר לנסתרות — ראה פסברג, עמ' 188, סעיף 143h. ואמנם בשר"ר בקידושין: "הוין" (עמ' 226 ש' 13). גם "הוין" שבדפוס ויניציאה (שם) ניתנת להתפרש כעבר לנסתרות. והצורה "ברירין" היא לשון רבים, לכן הגהתי "ברירין", לשון רבות. וכן הוא בקידושין בשר"ר הנ"ל. וציין לו סוקולוף, עמ' 114, טור א, ערך ברירי. וראה עוד כ"ץ, ג, סוף

הלכ" (ו) כר' ב".... וכר' ב".... ע"ע הלכה כר' ב".... וכר' ב"....

הלכה (= משנה חיצונית, ברייתא?⁷⁸⁸ **ראש השנה** נט ב שו' 60.

****הלכה** (ודן או הלכה למשה מסיני או הלכה מדברי סופרים)⁷⁸⁹ **פאה** טו ב שו' 38, יז א שו' 33, שם שו' 54, שם שו' 56, כ ג שו' 15 (2x); **שביעית** לג ב שו' 50, שם שו' 53, לה ד שו' 20, שם שו' 21, לט ב שו' 33; **תרומות** מג ד שו' 46; **מעשר שני** נב ג שו' 13 (צ"ל: גזירה?)⁷⁹⁰, נו ב שו' 4, שם שו' 5; **ערלה** סג ב שו' 39; **שבת** ג ד שו' 40, ז א שו' 20, ז ג שו' 22, ט ב שו' 51, יז א שו' 15; **עירובין** כב ג שו' 34, שם שו' 37, כד ג שו' 56⁷⁹¹; **פסחים** ל ד שו' 59, לג א שו' 46, לג ג שו' 6; **שקלים** מו ד שו' 54; **סוכה** נד ב שו' 35, שם שו' 38; **ראש השנה** נח א שו' 20; **ביצה** סא ד שו' 2, שם שו' 3; **מגילה** עא ד שו' 7, שם שו' 8 (2x); **חגיגה** עו ד שו' 11, שם שו' 32, שם שו' 34, שם שו' 42; **יבמות** ח א שו' 48 (2x), ט ג שו' 16, שם שו' 17, שם שו' 23, י ד שו' 26 (צ"ל: הילכות? / הלכת?)⁷⁹², יב ג שו' 17, שם שו' 19; **סוטה** כב ב שו' 44; **כתובות** לב ג שו' 8; **נדרים** מא ג שו' 57; **גיטין** מז ב שו' 17, מז ד שו' 28, מט ד שו' 41; **נזיר** נג ב שו' 39, נז ג שו' 26, שם שו' 36, שם שו' 37, שם שו' 38, שם שו' 39 (2x); **בבא קמא** ז ב שו' 58 (הליכה!)⁷⁹³; **בבא מציעא** יא ב שו' 30; **בבא בתרא** יו א שו' 18⁷⁹⁴, יז ג שו' 7 (צ"ל: הלכת?)⁷⁹⁵, שם שו' 38; **סנהדרין** יח ג שו' 2, כ ג שו' 10 (הלכה₂), שם שו' 11, ל א שו' 42; **עבודה זרה** לט ד שו' 62; **הוריות** מו ג שו' 21⁷⁹⁶. ועיין עוד ערך: הילכת; הלכה למשה מסיני; כהלכה; להלכה; מהלכה.

עמ' 80; עמ' 83-85. ולהוראת "ברירן" ראה קידושין סג ע"ג שו' 35: "מעילתה מה היא. ר' יוחנן אמר מעילתה ברורה. רבי זעירא רבי הילא תריהון אמרין מעילתה ספק".

ראה מה שהערתי בערך "מייתי לה טעם דהלכה". וראה עוד מבוא לנוה"מ, עמ' 1000, ד"ה "הלכה". וצ"ע.⁷⁸⁸

⁷⁸⁹ לשני פירושים שונים של "הלכה": הלכה למשה מסיני ומנהג ראה מלמד, פרקי מבוא, עמ' 618, הע' 600. ועל שימושיה השונים של המילה "הלכה" ראה עוד ערכי מדרש אמוראים, עמ' 182. ערך הלכה. והביטויים המפורשים "הלכה למשה מסיני" נרשמו להלן בערך "הלכה למשה מסיני".

⁷⁹⁰ ההגהה על פי המקבילה בשביעית לג ע"ד שו' 54.

⁷⁹¹ לשון הגמרא כאן: "מהו מודיע הלכה". וראה מה שפירש בה ליברמן, תוכפ"ש, עירובין, עמ' 416, ד"ה וברירושלמי. וראה עוד: "בידוע הלכה" (גיטין מז ע"ד שו' 28); "במוסיף על ההלכה" (גיטין מט ע"ד שו' 41 = בבא בתרא יז ע"ג שו' 38).

⁷⁹² ההגהה "הילכות" על פי המקבילה בסוטה יו ע"ד שו' 7. והנוסח שם בכי"ר: "הלכת" (עמ' 33 שו' 26; וזהו טעם ההגהה "הלכת").

⁷⁹³ להגהה ראה: על הירושלמי, עמ' 37, ד"ה ב"ק; תש"ק, עמ' 41, סי' 42; שם, הע' 47; ירושלמי נזיקין, עמ' 126, שו' 33.

⁷⁹⁴ לשון הגמרא כאן: "טועין את ההלכה". ולסגנון זה ראה תוכפ"ש, קידושין, עמ' 974, ד"ה ולעניין. וכבר ציין ליברמן לעצמו בירושלמי נזיקין, עמ' 213, שו' 18.

⁷⁹⁵ ראה תוכפ"ש, בבא בתרא, עמ' 452, שו' 4.

⁷⁹⁶ למופע נוסף מסופק ע"ע הלכה (= משנה חיצונית, ברייתא?).

הלכה (= פסק הלכה) **ברכות** ג ב שו' 4, שם שו' 5; **כלאים** כט ג שו' 36 (הלכתא!);⁷⁹⁷ **עירובין** יט א שו' 4, כג ג שו' 9; **פסחים** לד ב שו' 798; **סוכה** נג ב שו' 4; **תענית** סד א שו' 39, שם שו' 42, שם שו' 44, שם שו' 45; **מועד קטן** פא ד שו' 3; **יבמות** ו ב שו' 28 (ו-);⁷⁹⁹ י ב שו' 46, יא א שו' 61; **כתובות** כה ד שו' 1 (2x), כז ד שו' 64; **גיטין** מה ד שו' 48; **קידושין** סה ב שו' 12; **סנהדרין** כב א שו' 55, כה ג שו' 58.⁸⁰⁰ ועיין עוד ערך דין של הלכה.

הלכה במי (!) שהוא אומר ע"ע הלכה כמי שהוא אומר.
הלכה (!) דר' היא⁸⁰¹ **כלאים** ל ד שו' 42 (ול"ג הלכה);⁸⁰² **גיטין** נ ב שו' 4 (ול"ג הלכה, כר'); **עבודה זרה** מא ב שו' 20 (ול"ג הלכה);⁸⁰³ כר', הא!⁸⁰⁴.

הלכה כאומר **עירובין** יח ג שו' 31.
הלכה כאחרים **ברכות** ח ב שו' 26.
הלכה כארבעה זקנים **שביעית** לח ד שו' 8 (זקנים); **עירובין** כא ב שו' 55; **ביצה** ס א שו' 58.

הלכה כארבעה זקנים ע"ע הלכה כארבעה זקנים.
הלכה כבית הלל **פסחים** ל ד שו' 29.
הלכה כבית שמאי **סוכה** נג ב שו' 8. וראה עוד ערך: ויש הלכה כבית שמאי ולא כבית הלל (בתמיהה); ולא הלכה כבית שמאי.
הלכה כדברי ה' **כלאים** לב א שו' 41 (ו-), שם שו' 48 (ו-); **עירובין** יח ב שו' 37, שם שו' 40, שם שו' 45.

הלכה כדברי האומר **עירובין** יח ד שו' 4, שם שו' 6.
הלכה כדברי התלמיד⁸⁰⁵ **כלאים** לא ג שו' 37; **מעשר שני** נד ב שו' 22; **שבת** ז ב שו' 13, יז א שו' 45; **ביצה** סא ב שו' 28 (ו-); **יבמות** ט א שו' 10.

⁷⁹⁷ הלשון כאן בכ"ל: "הל'" (עמ' 136 שו' 23; וראה עוד מבואות לסה"א, עמ' 413, כט ע"ג, שו' 36), ופתר הסדר: "הלכתא", והיה לו לפתור "הלכה" כרגיל בירושלמי.
⁷⁹⁸ הנוסח כאן בקטע לוינגר: "מעשה" (עמ' 101 שו' 1). כלומר, הלכה למעשה. ועל פי זה רשמתי את המונח כאן.

⁷⁹⁹ ליברמן מוחק את המופע הזה — ראה: ליברמן, מחקרים, עמ' 275, ד"ה תהא ממתנת; תוכפ"ש, יבמות, עמ' 54, שו' 44. ונראים דבריו, אף על פי שהמונח ישנו גם בקטע זוסמן, עמ' 93 שו' אחרונה.
⁸⁰⁰ ראה עוד ערך: אינה כר'; דברי חכמים (= הלכה); ואינה אלא כר'.

⁸⁰¹ תרגום (אחרי ההגהה): של ר' היא. כלומר, המשנה.
⁸⁰² המילה "הלכה" ליתא בכ"ר, עמ' 178א שו' 28. וטעם ההגהה כאן ובשני המופעים הבאים הוא שלדעתי, המילה "הלכה" בשלושתם היא הציון "הלכה" הבא בירושלמי לציון סוגיית הגמרא, ציון שנכנס בהם שלא במקומו. רמז לדבר, שהצורה בגיטין בכ"ל, עמ' 236 שו' 22 היא: "הל'", כדרכו בציוני ההלכות. וראה עוד מה שכתבתי בהערה הבאה.

⁸⁰³ המילה "הלכה" כאן נמחקה על ידי שתא"י, סוף עמ' 561, ד"ה וחרס; וליתה במקבילה בערלה סג ע"א שו' 12.

⁸⁰⁴ להגהה ראה מה שהערתי בערך "כר' היא" על אתר.

⁸⁰⁵ ליברמן רשם בשם רטנר את רוב המופעים של ביטוי זה — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 96, ד"ה ר' יצחק. והמופע בעירובין יט רע"א [שו' 3] שציון הוא תנאי ("תני והלכה כדברי התלמיד"), ולכן לא נכלל כאן.

הלכה כדברי כולהן להחמיר מעשרות נ ד שו' 11.

הלכה כדברי מי ש- עירובין כג ב שו' 30.

הלכה כדברי מי שאומר ע"ע הלכה כדברי מי שהוא אומר.

הלכה כדברי מי שהוא כלאים כט ג שו' 42, שם שו' 43, ל ב שו' 53, שם שו' 54;

עירובין כג ב שו' 27; ביצה סב ג שו' 80614; **מועד קטן פב א שו' 18, שם שו' 19, פב ג שו' 3.**

הלכה כדברי מי שהוא אומר ברכות יב ב שו' 7 (שהוא ל', שאומר); שבת ז ב שו' 41;

מועד קטן פב ג שו' 54, פג ב שו' 80720.

הלכה כדברי ר' תרומות מב א שו' 24. וראה עוד ערך והלכה כדבריו (?).

הלכה כדברי שניהן להקל ברכות ד ד שו' 24, שם שו' 25, שם שו' 27.

הלכה כדבריהם ע"ע הלכה כדבריהן.

הלכה כדבריהן סוכה נג ב שו' 10; מועד קטן פא ד שו' 1 (כדבריהם).

הלכה כדבריי מועד קטן פא ד שו' 2 (2x), שם שו' 3.

הלכה כהדין, והלכה כהדין⁸⁰⁸ **עירובין יט א שו' 33.**

הלכה כחכמים ברכות ב ד שו' 37, שם שו' 39 (ש-).

הלכה כיוצא בו⁸⁰⁹ **סוטה כ א שו' 62; כתובות לה ד שו' 24, שם שו' 26, לו א שו' 21,**

שם שו' 24. ועיין עוד ערך והלכה כמותו. וראה עוד ערך אין הלכה כיוצא בו.

הלכה כמי שאומר ברכות יא ג שו' 81011; מגילה עא ג שו' 55; מועד קטן פג ב שו' 63.

הלכה כמי שהוא גיטין מג ג שו' 18.

הלכה כמי שהוא אומר ברכות יב א שו' 5; שבת יב א שו' 31, יז א שו' 52; ביצה סב

ג שו' 31 (במיו)⁸¹¹; תענית סד א שו' 62, סו ב שו' 5; מגילה עא ג שו' 48, עד ג שו' 4,

שם שו' 6; הוריות מח ב שו' 16.

הלכה כסתם⁸¹² **ערלה סא ד שו' 28; פסחים ל ב שו' 5; תענית סו א שו' 50, שם שו' 52,**

שם שו' 53, שם שו' 55, שם שו' 57, שם שו' 58; מגילה ע ד שו' 17, שם שו' 19, שם

שו' 20, שם שו' 22, שם שו' 24; יבמות ו ב שו' 7, שם שו' 9, שם שו' 10, שם שו' 12, שם

שו' 14; סוטה כ ד שו' 48.

הלכה כסתמא⁸¹³ **ברכות ד ד שו' 24; מעשרות מט ב שו' 45 (כסתמה).**

הלכה כסתמה ע"ע הלכה כסתמא.

⁸⁰⁶ ליברמן (תוכפ"ש, יום טוב, עמ' 978, ד"ה ואשר) נוטה להגיה כאן "כדברי מי שהוא אומר".

⁸⁰⁷ למופע נוסף מסופק ראה מה שהערת לעיל, ערך "הלכה כדברי מי שהוא", לביצה סב ע"ג

שו' 14.

⁸⁰⁸ תרגום: הלכה כ[חכם] זה, והלכה כ[חכם] זה.

⁸⁰⁹ לפירוש הביטוי ראה שתא"י, עמ' 398, ד"ה שני דברים.

⁸¹⁰ ראה מבוא לנזה"מ, עמ' 430, סי' 2.

⁸¹¹ לפירוש העניין ראה מבוא לנזה"מ, ריש עמ' 216. והוא קורא שם "כמי".

⁸¹² פירוש: כסתם משנה.

⁸¹³ תרגום: הלכה כסתם. כלומר, כסתם משנה.

***הלכה כרב הונא (ו!)**⁸¹⁴ בבא קמא ג א שו' 54 (צ"ל: כהן תנייא)⁸¹⁵.

****הלכה כר'** ברכות ה ד שו' 38, שם שו' 53, ו א שו' 17, ח ב שו' 58, י ב שו' 60; דמאי כב ד שו' 27, כד ד שו' 55, שם שו' 56, שם שו' 60; כלאים ל ב שו' 52; שביעית לד א שו' 28, לז ג שו' 49, שם שו' 50, לח ב שו' 35; תרומות מא ב שו' 56, שם שו' 57, מב א שו' 25, שם שו' 29, שם שו' 30 (2x), שם שו' 31 (ש-), שם שו' 32, שם שו' 33! (ל"ג)⁸¹⁶, שם שו' 34 (2x), מח ב שו' 35, שם שו' 36, שם שו' 37, שם שו' 39; מעשרות מט ב שו' 45, נא א שו' 1; חלה נח ד שו' 31, נט א שו' 23, נט ב שו' 31; ערלה סא ב שו' 61, שם שו' 62, סב ג שו' 7, שם שו' 8; ביכורים סד א שו' 17, שם שו' 25, שם שו' 27; שבת ד א שו' 57, ה א שו' 5, ו ג שו' 4, שם שו' 5 (2x), ז ב שו' 6, ח א שו' 44, ח ג שו' 4, שם שו' 6, יב א שו' 36, טו א שו' 2, יו ב שו' 20, שם שו' 28, שם שו' 46, שם שו' 49, יז א שו' 56; עירובין יח ב שו' 136! (צ"ל: אין הלכה)⁸¹⁷, שם שם, שם שו' 39, שם שו' 41! (ל"ג)⁸¹⁸, יח ג שו' 34, יח ד שו' 41, יט א שו' 31 (2x), שם שו' 32, כ ב שו' 14, כא ב שו' 62, כב א שו' 12, כג ב שו' 23 (צ"ל: אין הלכה?)⁸¹⁹, שם שו' 27, שם שו' 29, שם שו' 31! (ל"ג)⁸²⁰, כג ג שו' 50, כה א שו' 42, שם שו' 44, כו ג שו' 112! (אשגרה)⁸²¹; פסחים כז ד שו' 31, שם שו' 32, לב שו' 33, שם שו' 34, לד שו' 31, לא א שו' 28; שקלים מו א שו' 11, נא ב שו' 47; ראש השנה נט ג שו' 22; ביצה סב א שו' 34, שם שו' 52; תענית סג ד שו' 42, סו ב שו' 6, סט ג שו' 8; מגילה ע ג שו' 24, עא א שו' 13, עג ב שו' 23; חגיגה עז א שו' 12, שם שו' 14, עח ד שו' 11; מועד קטן פא ד שו' 11, פב ב שו' 13, שם שו' 36, שם שו' 59, פב ג שו' 5, פג א שו' 10, פג ג שו' 7; יבמות ב ד שו' 52, שם שו' 53, שם שו' 54 (2x), שם שו' 55, שם שו' 56, ד ב שו' 9, ה ד שו' 58, שם שו' 59 (2x), ו א שו' 61, ו ג שו' 9, ז ד שו' 15, שם שו' 17, ח ד שו' 42, ט א שו' 62, ט ב שו' 41, יב ב שו' 4, יד א שו' 4, שם שו' 5, שם שו' 7, טו ד שו' 3! (צ"ל: אין הלכה)⁸²²; כתובות כז ג שו' 39, כט א שו' 59! (ל"ג)⁸²³, שם שו' 61, כט ג שו' 59, שם שו' 60, כט ד שו' 2 (צ"ל: אין הלכה?)⁸²⁴, שם שו' 7, לא א שו' 10, לא ד שו' 14, לב ד שו' 40, שם שו' 57, לג א שו' 4, שם שו' 5, לג ב שו' 59 (2x); נדרים מ ג שו' 22; גיטין מד ד שו' 47, שם שו' 48, שם שו' 49, מה ב

⁸¹⁴ תרגום (אחרי ההגהה): הלכה כתנא הזה.

⁸¹⁵ ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 113, שו' 41.

⁸¹⁶ ההגהה על פי נוסח הרש"ס, מח ע"א שו' 5.

⁸¹⁷ ראה ירוכ"פ, עמ' 218, ד"ה ר' אחא.

⁸¹⁸ ראה ירוכ"פ, סוף עמ' 218, ד"ה לא כן.

⁸¹⁹ ראה: שתא"י, סוף עמ' 202, ד"ה חצר; ירוכ"פ, עמ' 306, ד"ה ר' יעקב. וצ"ע.

⁸²⁰ ראה ירוכ"פ, עמ' 306, ד"ה ר' אחא; סוף עמ' 218, ד"ה לא כן.

⁸²¹ ראה ירוכ"פ, עמ' 364, ד"ה הלכה.

⁸²² ההגהה על פי אפשטיין, מבוא לנח"מ, עמ' 470, ד"ה רבי יהודה; שם, הע' 6. וליברמן מסופק

אם יש להגיה כך כמו שהוא להלן, שם, שו' 31 (גליונות הרש"ל, טופס ב'). וצ"ע.

⁸²³ ההגהה על פי אפשטיין, מבוא לנח"מ, סוף עמ' 12, ד"ה (ו)רבי זעירא; שם, הע' 8.

⁸²⁴ להגהה ראה שתא"י, סוף עמ' 385, ד"ה ר' חנניה.

****הלכה כר' (המשך)** שו' 13, מה ד שו' 21, שם שו' 45, שם שו' 50, מז ד שו' 59, מח ב שו' 24, נ ב שו' 35, שם שו' 38; **קידושין** סד ד שו' 37 (הלכתא);⁸²⁵ שם שו' 38, סה ד שו' 26, סו א שו' 13, שם שו' 14, שם שו' 15; **בבא קמא** ד ד שו' 52 (א2), ו ד שו' 39; **בבא מציעא** ט א שו' 58, י ד שו' 2, שם שו' 56; **בבא בתרא** יג ב שו' 44, שם שו' 45 (ש-), יו א שו' 16, יו ב שו' 16, שם שו' 17, שם שו' 24, שם שו' 28, יו ג שו' 20, יו ד שו' 46, יז א שו' 51, יז ד שו' 7, שם שו' 9, שם שו' 28; **סנהדרין** כא ב שו' 38, שם שו' 54, כא ד שו' 13, שם שו' 14; **שבועות** לח א שו' 42, שם שו' 43; **עבודה זרה** לט ב שו' 57, מא ב שו' 25, מד ב שו' 42, מה א שו' 57, מה ב שו' 1, שם שו' 23, שם שו' 25, שם שו' 36, שם שו' 37; **נדה** מט א שו' 24, שם שו' 26, מט ב שו' 50, שם שו' 51, נ ג שו' 5, שם שו' 6, שם שו' 8267. ועיי' עוד ערך כל הדין שבחא, ולית הלכה כר' (בתמיהה). וראה עוד ערך: אין הלכה כר'; לא שהלכה כר' אלא.

הלכה כר' אבל לא לענין דבריו כתובות לב ד שו' 82739.

***הלכה כר' אפילו בית הלל חלוקין עליו בבא מציעא** ט ב שו' 25.

הלכה כר' אפילו חכמים חולקין עליו ע"ע הלכה כר' ואפילו חכמים חלוקין עליו.

****הלכה כר' ב- ברכות** ג ב שו' 3, ח ג שו' 50, שם שו' 53, ט ב שו' 48; **ראש השנה** נט ד שו' 14, שם שו' 17; **גיטין** מג ג שו' 17, מח א שו' 62; **בבא מציעא** ח ג שו' 82863.

****הלכה כר' ב-... וכר' ב-... ברכות** ה ד שו' 35; **מעשר שני** נב ג שו' 6; **מועד קטן** פב ב שו' 33; **גיטין** מד ד שו' 47, שם שו' 48, שם שו' 50; **בבא קמא** ג א שו' 51-52 (הלכ'!), שם שו' 55, ד ב שו' 16-17 (הלכתא!);⁸²⁹

***הלכה כר' דידן, דהוא רבנן דר' חייא**⁸³⁰ **בבא בתרא** יד ג שו' 21.

הלכה כר' דמתניתא (!) ע"ע הלכה כר' דמתניתן.

⁸²⁵ הנוסח כאן בכ"ל: "היל" (עמ' 317 שו' 38), ופתר הסדר: "הלכתא", והיה לו לתקן "הל", ולפתור "הלכה", כרגיל בירושלמי. וכן פתר הוא עצמו בד"ו להלן שו' 38; אבל בכ"ל שם: "הל" (עמ' 318 שו' 1).
⁸²⁶ המופע בשבת יו ע"ב שו' 20 הרשום לעיל מסתיים במילה: "דאמר" וכו'; וזה שבמילה עג ע"ב שו' 23: "דהוא אמר" וכו'; וזה שבכתובות כט ע"ג שו' 59: "שאמר" וכו'; ולא ראיתי לנכון לרשום אותם בערכים נפרדים. ולמופעים נוספים ע"ע: אין הלכה כר'; כר'. ולמופע נוסף מסופק, שהוצע על ידי ליברמן בעירובין כה ע"א שו' 44, ראה ירוכ"פ, עמ' 343, ד"ה מיליהון דרבנן. וראה עוד מה שהערתי בערך "אין הלכה כר'".

⁸²⁷ להגהת הלשון בהמשך ראה תש"ק, עמ' 71, סי' 109; שם, הע' 147. וראה עוד ירושלמי נזיקין, עמ' 216, שו' 84-85.

⁸²⁸ אמרו במועד קטן פב ע"ג שו' 5: "הלכה כרבי שמעון בשאינו גדול משפחה אבל אם היה גדול משפחה מונה לעצמו". ונכלל לעיל בערך "הלכה כר'", לפי שאפשר לקרוא את ההמשך: "בשאינו" וכו' כמשפט נפרד; ועוד, שהסיום "אבל אם" וכו' אינו בשאר המופעים שבערך זה.

⁸²⁹ הנוסח כאן בכ"ל: "היל" (עמ' 339 שו' 33). והיה לו לסדר לתקן: "הל", ולפתור: "הלכה", כמו שהוא במקבילה לעיל ג ע"א שו' 51-52 (אבל שם: "הלכ'"); וכסגנון הירושלמי בכל מקום.

⁸³⁰ תרגום: הלכה כר' שלנו, שהוא החכמים של ר' חייא. כלומר, הלכה כר' של משנתנו, שהוא החכמים במשנת ר' חייא. ולעצם העניין ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 198, ד"ה ירוש'; סוף עמ' 706, סי' 5. וראה עוד ירושלמי נזיקין, עמ' 197, שו' 9.

*הלכה כר', ולא אמרין לה לכל אפין

הלכה כר' דמתניתין ע"ע הלכה כר' דמתניתין.

הלכה כר' דמתניתין⁸³¹ **שביעית** לז ג שו' 24, שם שו' 30 (מתני'!)⁸³²; **סנהדרין** כא א שו' 60 (דמתניתא!), כא ב שו' 3 (דמתניתין)⁸³³.

הלכה כר' דר'⁸³⁴ **מעשרות** נ ד שו' 16, שם שו' 17, שם שו' 19.

***הלכה כר' דר' חייה, דהוא רבנן דבבלאי**⁸³⁵ **בבא בתרא** יד ג שו' 22.

הלכה כר' דתמן, היא רבנן דהכא (תמן = מסכת אחרת, הכא = מסכת זו)⁸³⁶ **שביעית** לח ב שו' 36 (צ"ל: הוא תחת היא?)⁸³⁷.

הלכה (!) כר' הא (!) ע"ע הלכה (!) דר' היא.

הלכה (!) כר' היא ע"ע הלכה (!) דר' היא.

הלכה כר' ואפילו חכמים החלוקים (!) עליו ע"ע הלכה כר' ואפילו חכמים חלוקין עליו.

הלכה כר' ואפילו חכמים החלוקין (!) עליו ע"ע הלכה כר' ואפילו חכמים חלוקין עליו.

הלכה כר' ואפילו חכמים חלוקין עליו **עירובין** יח ב שו' 43 (החלוקין!), שם שו' 44 (תהא, החלוקים! וצ"ל: חלוקים), כג ב שו' 33, שם שו' 34 (תהא, אפילו, חלוקין).

הלכה כר' וכו' **עירובין** כא ד שו' 33 (ש-), שם שו' 34; **כתובות** כה ג שו' 63. וראה עוד ערך אין הלכה כר' וכו' אלא כר' (בתמיהה).

***הלכה כר', ולא אמרין לה לכל אפין**⁸³⁸ **בבא מציעא** ט ג שו' 50.

⁸³¹ תרגום: הלכה כר' של משנתנו.

⁸³² להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 433, לז ע"ג, שו' 30.

⁸³³ למופע נוסף בכי"ל השייך לשביעית לז ע"ג שו' 30 ראה מבואות לסה"א, עמ' 433, לז ע"ג, שו' 30;

שם, הע' 9.

⁸³⁴ תרגום: הלכה כר' של ר'. ולשון הגמרא כאן: "הלכה כרבי שמעון בן אלעז' דרבי עקיבה". כלומר,

הלכה כר' שמעון בן אלעזר אליבא דר' עקיבא. ולשונו דומים ראה: "הלכה כרבי עקיב' דידן דהוא רבנן דרבי חייה" (בבא בתרא יד ע"ג שו' 21), "הלכה כרבי עקיבה דרבי חייה דהוא רבנן דבבלאי" (שם, שו' 22).

⁸³⁵ תרגום: הלכה כר' של [משנת] ר' חייה, שהוא החכמים של [משנת] הבבליים. ולעצם העניין

ראה מבוא לנח"מ, עמ' 198, ד"ה ירוש'; שם, הע' 3; סוף עמ' 706, סי' 5. ועיין עוד שם, עמ' 171, סוף ד"ה מרבי חייה. וצ"ע. וראה עוד ירושלמי נזיקין, עמ' 197, שו' 9-10 ושו' 10. ואולם בטעם השם "רבנן דבבלאי" ראה שתא"י, ריש עמ' 501, סוף ד"ה רבה ב"ר הונא [עמ' 500]. ודבריו נראים לי עיקר. וראה עוד מה שהערתי בערך "רבנן דבבלאי".

⁸³⁶ תרגום (לפי ההגהה): הלכה כר' של שם, הוא החכמים של כאן.

⁸³⁷ ובנוסף הרש"ס: "דהוא" (קלה ע"ב שו' 6).

⁸³⁸ לפירוש הביטוי "ולא אמרין לה לכל אפין" עיין במפרשים. וראה עוד: תוכפ"ש, בבא מציעא,

עמ' 177, ד"ה ברם במשנתנו; ירושלמי נזיקין, עמ' 147, שו' 29. וכל פירושי המפרשים נראים לי דחוקים. ואני מפרש את הביטוי כמו "הלכה ואין מורין כן" (ובבלי ביצה כח רע"ב), כלומר, "לכל אפין" — לכל האנשים, לפני הרבים. וכמו שאמרו בבבלי חולין טו ע"א: "כי מורי להו רב לתלמידה מורי להו כר' מאיר, וכי דריש בפירקא דריש כרבי יהודה". וכיוצא בזה בירושלמי תרומות פ"ב ה"ג, מא ע"ג שו' 29:

הלכה כר' ור' כלאים כט ג שו' 37.

הלכה כר' לעולם ברכות ט ב שו' 49, שם שו' 50, שם שו' 52.

הלכה כר' לעניין שבת ח א שו' 41; **יבמות** יב ד שו' 7 (לענין). וראה עוד ערך הלכה כר' אבל לא לעניין דבריו.

הלכה כר' לענין ע"ע הלכה כר' לעניין.

הלכה כר' מחביריו תרומות מב א שו' 28.

הלכה כר' מתני' (!) ע"ע הלכה כר' דמתניתן.

הלכה כר' שאמר משום ר' ע"ע הלכה כר' שאמר משם ר'.

הלכה כר' שאמר משום ר' שאמר משום ר' ע"ע הלכה כר' שאמר משם ר' שאמר משם ר'.

הלכה כר' שאמר משם ר' ברכות ח ג שו' 26 (משום); **תענית** סד א שו' 30, שם שו' 35; **כתובות** כה ד שו' 34.

הלכה כר' שאמר משם ר' שאמר משם ר' ברכות ד ב שו' 6 (משום); **מגילה** עג א שו' 42.

הלכה כרבנן עירובין יט א שו' 34.

הלכה למשה מסיני פאה טו ב שו' 5; **כלאים** כז ד שו' 11; **שביעית** לג ב שו' 44, שם שו' 47; **תרומות** מא ב שו' 21; **ערלה** סג ב שו' 38 (2x); **שבת** ג ב שו' 59, יב ג שו' 39; **סוכה** נד ב שו' 29, שם שו' 32; **מגילה** עא ד שו' 2, שם שו' 3; **חגיגה** עו ב שו' 26; **נזיר** נו ג שו' 50.

הלכה נצרכה לו סנהדרין כ ג שו' 10, שם שו' 16-17 (הילכות!... וצ"ל: הילכות...) 839.

ר"ב כד הוה מורי בחבורתיה מורי כרבי מאיר. בציבורא כר' יוחנן הסנדלר". ועיין עוד בבלי נדרים כג ע"ב (ראה ע"צ מלמד, מבוא לספרות התלמוד, ירושלים 1970, עמ' 63, סי' 5). ולמשמעות דומה של "אפינ" ראה: "לית תרתין אפייה נפקו מרציין" (פסיקתא דרב כהנא, ענייה סוערה, כרך א, עמ' 300 שו' 2; והלשון בילקוט: "לית תרתין אפיין נפקין מרציין" (ילקוט שמעוני, ישעיה, פנ"ד, סוף רמז תנח). ולמשמעות קרובה של "אפינ" זו ראה: "תרי אפיין מרגזין רתחין" (מדרש תהלים, מהד' בובר, ווילנא תרנ"א, מז' כה, אות ו, עמ' 212, וראה בהערה כב שם). ועיין עוד עה"ש, א, עמ' ריד, טור א, ערך אפיא (וציינו לו בגליון בבלי סנהדרין קא ע"ב). וגם שם הפירוש: פנים, כלומר אלוהות, ושלא כקוהוט (עי"ש). ומצאנו שימוש קרוב בביטוי זה גם אצל האחרונים: שכך כותב ר' יעקב יושע: "ונלע"ד ליישב משום דבלא"ה עיקר פלוגתא דרש"י ור"י ז"ל בפירוש' דמת הבן או שמת האב ליתא אליבא דרב אשי דלדידיה **כל אפיין** שוין דמת הבן היינו קודם שהניקתו כלל" (פני יהושע, גיטין, עה ע"ב, תוספות ד"ה שלא נראה, ירושלים תשי"ח, פו ע"ג מן הספר). ור' דוד ניטו כותב: "אם כן יאמר הפילוסוף לחכם, גם אתה חלית כמונו אלינו נמשלת, כיון **שכל אפיא** שוין" (הכוזרי השני הוא מטה דן, מהד' הרב מימון, ירושלים תשי"ח, ריש עמ' קנח). כלומר, החכמים והפילוסופים; ולהלן: "ויהי מה **לכל הפנים** כולם כאחד עונים ואומרים שחכמי ישראל למדו סוד העיבור מאומות העולם" (שם, עמ' קפב). כלומר, כל הדעות של חכמי הנוצרים; עי"ש. ולפי זה, יהיה פירוש הביטוי: ולא אומרים אותה, כלומר, את הפסיקה הזאת, בפני כל "פנים", כלומר בפני כל האנשים. ולשיטת המפרשים ז"ל, המילים "אמרין לה" מיותרות.

839 ראה קטע ששון, ע"ב שו' 5.

הלכות (= משניות)⁸⁴⁰ **ברכות** ג ג שו' 39, שם שו' 40, שם שו' 41, ו ג שו' 34; **פאה** יז א שו' 52; **שבת** ג ד שו' 33; **שקלים** מח ג שו' 47; **מגילה** ע ד שו' 52, שם שו' 53; **חגיגה** עו ד שו' 27, שם שו' 30; **מועד קטן** פג ב שו' 13, שם שו' 14; **הוריות** מח ג שו' 27.
הלכות (= דינים) **ברכות** ו ב שו' 8; **פאה** יז א שו' 34; **שביעית** לח א שו' 35, שם שו' 38, שם שו' 40, שם שו' 41, שם שו' 42; **מעשר שני** נד א שו' 2, שם שו' 7, שם שו' 10, שם שו' 11, שם שו' 12; **שבת** ג ג שו' 46, שם שו' 47; **חגיגה** עו ד שו' 11, שם שו' 12; **נזיר** נו א שו' 50; **עבודה זרה** מא ד שו' 84123. ועיין עוד ערך: **הלכות**; **הילכות**; **הילכות** מדינה.

הלכות (= דינים; בסמיכות) ע"ע **הילכות**.

****הלכות קצובות ברכות** ח ד שו' 84235; **בבא בתרא** יז ד שו' 8439.

הלכות של עימעות ע"ע: **מהלכות של עימעות**; **מהלכות של עימעות** היא.

הלכות של עימעות ע"ע **מהלכות של עימעות** היא.

הלכת ע"ע **הילכת**.

הלכתא (!) ע"ע **הלכה** (= פסק הלכה).

הלכתא (!) כר' ע"ע **הלכה כר'**.

המחזור ע"ע **מחזור**.

המפורש מעשר שני נג א שו' 4 (ה' ל'); **שבת** יא א שו' 14, שם שו' 17, יו ג שו' 7, שם שו' 10; **עירובין** כ ד שו' 1 (מפרש!); **פסחים** לז ג שו' 12, שם שו' 15; **שקלים** מז ב שו' 44, שם שו' 49; **שבועות** לד ג שו' 55 (ה' ל').

המשנה אמרה כן⁸⁴⁴ **תרומות** מב ד שו' 29.

***המשנה היטעתי. לא שהיטעתי (!) המשנה אלא בבא בתרא יג ב שו' 44 (צ"ל: אמרין לא שהיטעתי)**⁸⁴⁵.

הן... הן... פסחים לו א שו' 35–36; **עבודה זרה** מב א שו' 56, שם שו' 57 (3x), שם שו' 58. ועיין עוד ערך **לא הן... הן... (בתמיהה)**. וראה עוד ערך **לא הן... לא הן... (בתמיהה)**.
הן אשכחנן ע"ע **והן אשכחנן**.

הן (!) אשכחנן דר' אומר (!) ע"ע **והן אשכחנן דר' אומר**.

⁸⁴⁰ לדיון במונח ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 999, סעיף ה"הלכות" (ה"משניות").

⁸⁴¹ למופע נוסף מסופק ע"ע **הלכה** (דין או הלכה למשה מסיני או הלכה מדברי סופרים).

⁸⁴² "בסוגיא שלפנינו 'הלכות קצובות' הן הלכות ברורות ופשוטות, שאין צריכות עיון רב והעמק דבר, ולכן השונה אותן עומד מתוכן לתפלה, שאין דעתו טרודה" וכו' (גינצבורג, פירושים, ד, עמ' 73, ד"ה ובסוף הדבור [עמ' 72]).

⁸⁴³ "ו[ב]בבא בתרא 'הלכות קצובות' הן הלכות שאין לפקפק בהן שכן 'קצבו' אותם [!] 'בני סמכא', כבית דין הגדול שהנשיא עומד בראשו" (גינצבורג, שם).

⁸⁴⁴ תרגום: המשנה אומרת כך. וליברמן (גליונות הרש"ל, טופס ב') קורא את הביטוי בתמיהה. והוא כפירוש הפ"מ (כ ע"ב, [ה"ג], ד"ה אתא ר' יוסי). וצ"ע.

⁸⁴⁵ ההגהה על פי כ"א, עמ' 82 שו' 29 (ושם: "אמ' לא שהטעתי"). וראה עוד שם, עמ' 181, שו' 29. ואפשטיין מגיה ברישא: "היטעתי" — ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 805, סוף ד"ה אבל. אבל הלשון "הטעתי" ישנו גם בכ"א, שם. ונראה שניסחו על דרך הארמית, ואין להגיה.

הן (!) דאמר ע"ע מאן דאמר.

הן דאת אמר⁸⁴⁶ מעשר שני נד ב שו' 32; ערלה ס ד שו' 44 (דתימר), שם שו' 51 (דתימר); ביצה סא ב שו' 57; חגיגה עח א שו' 23 (דת); נידה נא א שו' 2 (אמרת!).

הן דאת אמר... הן דתאמר... ע"ע הן דתימר... והן דתימר....

הן דאת אמר... והא דאת אמר... ע"ע הן דתימר... והן דתימר....

הן דאת אמר... והן דאת אמר... ע"ע הן דתימר... והן דתימר....

הן דאת אמרת (!) ע"ע הן דאת אמר.

הן דאת מקשי לה על דר', קשיתה על דמתניתא⁸⁴⁷ יומא מג ג שו' 22.

הן דהוינן סברין דו (!) מקללה חמר⁸⁴⁸ מועד קטן פב א שו' 34 (צ"ל: מחמרה קלל, והן דהוינן סברין דו)⁸⁴⁹.

הן דלא תניתה פליגא (!) את עבד ליה פליגא (!) (בתמיהה)⁸⁵⁰ כתובות כח ג שו' 44 (אין; וצ"ל: אן, את עבד ליה פליגא לוי⁸⁵¹), לא ב שו' 21 (ליה = לה), לג ד שו' 14 (הך; תניתה, פליג', לי [= לה]); סנהדרין יח ב שו' 47 (דלא לוי, תניתה, פלגה, עביד, ליה לוי, פלגיה; צ"ל בכל מקום: פלגא תחת פליגא ופליג', וצ"ל: פלגה תחת פלגיה)⁸⁵².

⁸⁴⁶ תרגום: היכן שאתה אומר.

⁸⁴⁷ תרגום: היכן שאתה (כלומר, עד שאתה) מקשה אותה (כלומר, את הקושיא) על [שיטתו] של ר',

הקשה אותה על המשנה!

⁸⁴⁸ תרגום (אחרי ההגהה): היכן שהיינו סוברים שהוא מחמיר היקל, והיכן שהיינו סוברים שהוא

מיקל החמיר!

⁸⁴⁹ ההגהה על פי גליונות הרש"ל (טופס א' וב'), בשינוי לשון משלי. והוא הגיה על פי שרי"ר [עמ' 199

שו' 20], כפי שציין.

⁸⁵⁰ תרגום (אחרי ההגהה): היכן שלא שנה (כלומר, התנא) אותה (כלומר, את ההלכה) מחלוקת,

אתה עושה אותה מחלוקת!?

⁸⁵¹ להגהה ראה ליברמן, מחקרים, ריש עמ' 171, ד"ה אמר ליה.

⁸⁵² לכאורה, אפשר היה להגיה "פלוגא" תחת "פליגא" ותחת "פלגיה", כי צורה זו מצויה בירושלמי,

אלא שכל אותם מופעים הם משובשים לדעתי — ראה להלן, ערך "פלוגא" (ושבת יא ע"ד שו' 40), וערך "פלוגא" (!) אחרת ביניהון" (מועד קטן פג ע"ד שו' 37). והנה, במקבילה לשבת הנ"ל בקידושין נח ע"ג שו' 30 הנוסח הוא: "פליגין". ובמועד קטן הנ"ל הנוסח בכ"ל: "פלגא" (עמ' 727 שו' 2); וכן הוא בשרי"ר שם (עמ' 206 שו' 26; ושם: "פלגה"). ובפסחים לג ע"ד שו' 5 בד"ו: "אשכחנן פלוגא (!) בין רבי מאיר לרבי שמעון בשיר", אבל בקטע לויגר: "פלגה" (עמ' רס שו' 27). ובמקבילה בשבת יז ע"ב שו' 23 בד"ו: "פליגא!" ואמנם סוקולוף רשם את הערך "פלוגה" (עמ' 434, טור ב) בין סוגריים מרובעים. נראה אפוא שהיו שתי צורות בירושלמי למילה "מחלוקת": פלגה ופלגו (למילה "פלגו" ראה: לוי, מילון תלמודי, ד, עמ' 46, טור ב, ערך פלגו, פלגותא; הנ"ל, מילון לתרגומים, ב, עמ' 266, טור ב, ערך פלגו, פלגותא; יסטרוב, ב, עמ' 176, טור ב, ערך פלגו, פלגותא; קוהוט, עה"ש, ה, עמ' שלו, טור ב בערך פלג [עמ' שלו, טור א]; אפשטיין, מבואות לסה"א, סוף עמ' 192, ד"ה "פלגותא"; סוקולוף, עמ' 434, טור א, ערך פלגו). ועל פי זה הגהתי. והצורה "פלגה" כמילה ארמית לא נרשמה על ידי המילונאים. וישנה עוד צורה שלשית: תפלוגה או תפלגה — ראה מה שהערתי להלן בריש ערך "תפלגותא דר' ור'". וריבוי צורות הוא דבר שכיח בארמית השומרנית. וללשון "דלא תניתה פליגא (!)" השווה הלשון בסוטה רפ"ו: "אנן תנינן

הן **דצריכא ליה כרבנן, הן דפשיט' ליה כר'** ע"ע הן דצריכה ליה כרבנן, הן דפשיטא ליה כר'.

הן **דצריכה לי (!) כרבנין, הן דפשיטא ליה כר'** ע"ע הן דצריכה ליה כרבנן, הן דפשיטא ליה כר'.

הן **דצריכה ליה ב'-... הן דפשיטא ליה ב'-...**⁸⁵³ **שקלים** מח א שו' 64.

הן **דצריכה ליה כרבנן, הן דפשיטא ליה כר'**⁸⁵⁴ **ברכות** יא ב שו' 55; **כתובות** כז ד שו' 8 (לו! תחת ליה¹, כרבנין); **נזיר** נד ב שו' 18 (דצריכא, דפשיט').

הן **דת אמר** ע"ע הן דאת אמר.

הן **דת אמר... והן דתאמר...** ע"ע הן דתימר... והן דתימר....

הן **דתימר** ע"ע הן דאת אמר.

הן **דתימר... הן דתימר...** ע"ע הן דתימר... והן דתימר....

הן **דתימר... והן דתימ'...** ע"ע הן דתימר... והן דתימר....

****הן דתימר... והן דתימר...**⁸⁵⁵ **דמאי** כה ב שו' 50 (הא תחת הן⁸⁵⁶, דאת אמר תחת

דתימר²); **מעשרות** נא א שו' 5 (הדא⁸⁵⁷, הן); **ערלה** סג א שו' 36 (הן תחת והן); **ביכורים**

סד ד שו' 39-40 (הן תחת והן), שם שו' 44 (הן תחת והן), סה א שו' 17-18 (דתימ' תחת

דתימר²), שם שו' 27, שם שו' 31; **חגיגה** עה ב שו' 25-26 (דאת אמר, הן תחת והן, דתאמר),

שם שו' 30-31 (דת אמר, דתאמר); **יבמות** ה א שו' 40-41 (הא תחת הן⁸⁵⁸, דאת אמר),

ה ד שו' 21-22 (דאת אמר, והא), יא ב שו' 64 (דתימ' תחת דתימר²), טו ב שו' 33 (הן

דתימר ליו⁸⁵⁹); **כתובות** לב ב שו' 22-23 (אין! תחת הן וצ"ל: אין⁸⁶⁰, דאת אמר); **בבא**

קמא ו ד שו' 17-18; **בבא מציעא** ח ב שו' 48-49, ח ד שו' 19; **בבא בתרא** יד א שו' 42-43,

יד ב שו' 17; **נידה** נא א שו' 8-9 (דאת אמר).

הן **הן ברכות** ג ג שו' 26; **ביכורים** סד ב שו' 45; **שקלים** מו ב שו' 45, מח א שו' 8, שם

שו' 12; **מגילה** ע א שו' 59; **יבמות** ט ד שו' 13; **קידושין** סה ג שו' 56.

מחלוקת. אית תניי תני סתם" (כ ע"ד שו' 45). אשר לצורה "פלוגתא" ראה מה שהערתי בערך "תפלוגתא דבית שמאי ובית הלל" לכתובות לב ע"ד שו' 14.

⁸⁵³ תרגום: היכן ש[הדבר] נצרך לו (כלומר, שהוא מסופק בו) ב'-... [ו]היכן ש[הוא] פשוט לו ב'-....

⁸⁵⁴ תרגום: היכן ש[הדבר] נצרך לו (כלומר, שהוא מסופק בו) כחכמים, [ו]היכן ש[הוא] פשוט לו כר'.

⁸⁵⁵ תרגום: היכן שאתה אומר... והיכן שאתה אומר....

⁸⁵⁶ אפשטיין (מבואות לסה"א, ריש עמ' 404, [כה ע"ב], שו' 50; שם, הע' 6) מגיה כאן על פי כ"ל

"הן" תחת "הא". ובדרך כלל אין צורך להגיה, כי "הא" = "הן". וראה מוסקוביץ, טרמינולוגיה, עמ' 211, הע' 436.

⁸⁵⁷ להגהה ראה מבואות לסה"א, עמ' 464, נא ע"א, שו' 5; שם, הע' 16.

⁸⁵⁸ ראה מה שהערתי לעיל, לדמאי כה ע"ב שו' 50.

⁸⁵⁹ להגהה ראה ק"ע, פא ע"ב, ה", ד"ה ה"ג הן דתימר.

⁸⁶⁰ ראה הלכות הירושלמי, עמ' סה, אות א. והוא מגיה: "הן" (ושם, שו' 3). ואף על פי שאפשר היה

להגיה רק "אין" (= "הן") כפי שהצעתי כדי למעט בהגהה, הגהתו עדיפה, כדי להשוות את לשון הרישא לסיפא.

הן תניינתה (!) פלגה את עביד פלגיה (!) ע"ע הן דלא תניינתה פליגא (!) את עבד ליה פליגא (!) (בתמיהה).

***הן תניינתה אילין, למקבילות למקבילות**⁸⁶¹ **בבא קמא** ו ג ש' 16.
הנדרשין מן הכתב פאה יז א ש' 37, שם ש' 38 (צ"ל: הסמוכין לכתב)⁸⁶²; **חגיגה** עו ד ש' 15.

הנדרשין מן הפה פאה יז א ש' 38 (צ"ל: הסמוכין לפה)⁸⁶³; **חגיגה** עו ד ש' 16.
הני⁸⁶⁴ **כתובות** לד ד ש' 49 (תנין)⁸⁶⁵; **שם ש' 50.**

⁸⁶¹ במאמרי "לפירושן של שמועות", עמ' 74, ס' 12 הנחתי את סופו של המאמר בצ"ע. אחר כך נתחוויר לי קריאתו ופירושו. קריאתו — למקבילות למקבילות (לכתיב זה ראה למשל: ירוכ"פ, עמ' 112, ד"ה לאו לאו; תוכפ"ש, נדרים, עמ' 475, ש' 26-27; שם, בבא בתרא, עמ' 407, הע' 8); ופירושו — לא מקבילות, לא מקבילות (בלשון קושיא). והלשון "מקבילות" הוא על פי לשון הכתוב: "מקבילות הללאת אשה אל אַחַתָּה" (שמות כו, ה) או "מקבילות הללאת אחת אל אחת" (שם, לו, יב). והמילה "מקבילות" היא משחק לשון נופל על לשון, ואין לה משמעות. כלומר, שאין הצעת הרישא של הברייתא תואמת את הדין שבסופה, שלא יתכן לחייב את האומר: איני יודע, עי"ש. ועיין אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ז, עמ' 117, סוף טור ב, ערך למקבילות (ז). ולפי זה יהיה תרגום המאמר: היכן שנית [דברים] אלה; [הם] לא מקבילות [ו] לא מקבילות; ואפשטיין גורס ומפרש בדרך אחרת — ראה מבוא לנו"מ, סוף עמ' 678, ד"ה אלא; שם, הע' 3. והגירסא בכ"א: "למקבילות למקבילות" (עמ' 32 ש' 65). וכלום המילה "מקבילות" גזורה מן "קדל" הארמית, כלומר, דברים העומדים פנים מול עורף לעומת אלה העומדים פנים בפנים; מכל מקום, עדיין קשה מדוע פתח ר' יוחנן במילה זו ולא ב"מקבילות" המקראית; וצ"ע.

⁸⁶² ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. והוא הגיה על פי המקבילה בחגיגה עו ע"ד ש' 16.

⁸⁶³ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס ב'. והוא הגיה על פי המקבילה בחגיגה עו ע"ד ש' 17.

⁸⁶⁴ תרגום: זאת היא. כלומר, הדין ההוא נוהג גם כאן — ראה בהערה הבאה. אשר לצורה "הני" תחת "הנו" ראה מה שהערתי לעיל, סוף ערך "ההני".

⁸⁶⁵ לשון הגמרא כאן: "החזירה מאן דאמר לכתובה אבל לא לתנאין תני. מאן דאמר בין לכתובה בין לתנאין מה הני." (הנוסח בסיפא בדפוס קרוטושיין: "מה תני." [שם, ש' 57]). והמופעים האלה צע"ג. וליברמן הגיה בשניהם בגליונות הירושלמי שלו, טופס א' וב', על פי הר"ן: "הכא נמי". וזה לא יתכן, שהרי זה מונח בבלי. ובטופס ב' הוסיף להגיה בראשון על דרך אולי בלשון ירושלמית: "וכה כן". אשר למופע השני, הוא מחק שם את הנקודה שאחרי "תני", וציין על "מה", והעיר עליה בגליון: "ושמא פירושו שלעיל בוודאי תנאי ולא גוף הכתובה, אבל יש לשאול למ"ד בין לכתובה בין לתנאין: 'מה? תניי' (מילה זו נמחקה על ידי ליברמן, ולכן הלשון בהמשך אינו נוח — מ"ע) או דינו כשטר מיוחד. ועיין מה"פ. ופושט: תני הפיקחין וכו'"; ולהלן בסוגיא אחרי "ותני עלה ובלבד מן הנישואין הראשונים" (ש' 51; בדפוס קרוטושיין: "ראשונים", ש' 59), רשם סימן להערה, והעיר בגליון: "כנראה שפירושו שאינו מתחייב בדבר שאינו חייב בו (ועיין בריש פירקין) אלא בנישואין ראשונים (עיין לעיל פ"ה ה"א), וממילא נפשטה השאלה". והנה הגירסא בחידושי הריטב"א: "הכי נמי" ברישא ובסיפא (חידושי הריטב"א לרבינו יום טוב ב"ר אברהם אלאשכילי, מסכת כתובות, מהד' מ' גולדשטיין, ירושלים תשמ"ב, קא ע"ב, ד"ה גרסינן בירושלמי, עמ' תשצו מן הספר). והגירסא אצל המאירי: "הני נמי... הני נמי" (המאירי, כתובות, ריש עמ' 468). ונראה משתי הגירסאות האלה שהגירסא העיקרית ברישא ובסיפא: "הני", ו"נמי" היא לשון בבלי ולא גרסינן לה, ולא גרסינן "מה" בסיפא. וכבר פירש הריטב"א הנ"ל בשם הרשב"א שמחלוקת "מאן דאמר" ו"מאן דאמר" מתייחסת למחלוקת שבאה לעיל בירושלמי על פ"ט מ"ג: "קטן שהשיאו אביו לכתובה קיימת שעל מנת כן קיימה", וזה לשונה: "תריין אמורין חד אמר לכתובה אבל לא לתנאין."

הני לבר נש מישמוע טעמיה דרביה⁸⁶⁶ נידה מט ד ש' 44.

הני (!) ר' חייה ע"ע תני ר' חייה.

הסובר⁸⁶⁷ ברכות ט א ש' 11.

הסמוך ברכות י ג ש' 30.

הסמוכין לכתב חגיגה עו ד ש' 86816.

הסמוכין לפה חגיגה עו ד ש' 86917.

העלה עליהם המקום שביעית לו ב ש' 40 (עליהן, המקום לי⁸⁷⁰); קידושין סא ד

ש' 1, שם ש' 3 (עליהן). וראה עוד ערך מעלה עליהן.

העלה עליהן (!) ע"ע העלה עליהם המקום.

העלה עליהן הכתוב שביעית לו ב ש' 42. וראה עוד ערך והעלה עליו הכתוב (?).

העלה עליהן המקום ע"ע העלה עליהם המקום.

העליון ביכורים סד ד ש' 55, שם ש' 57, שם ש' 59.

הפלג ע"ע תשובת הפלג השיבו.

הפסיק העניין ביכורים סד ד ש' 14; יבמות יא ד ש' 47, שם שם; (צ"ל: ויפסיק)⁸⁷¹;

סנהדרין כז א ש' 12.

וחרנה אמר בין לכתובה בין לתנאין" (פ"ט הי"ג, לג ע"ג ש' 26). והירושלמי אומר כאן שהדעות האמורות שם הן הן הדעות שייאמרו כאן. אשר לסוגיא הבאה בהמשך: "הפיקחין היו כותבין... ותני עלה ובלבד מן הנישואין הראשונים" וכו' (ש' 50 ואילך), אם לא נידחק לפרש "הנישואין הראשונים" לאו דווקא אלא האשה הראשונה, נראה שהיא חולקת על הסוגיא הראשונה, ולפיה לדעת הכל כשגירשה והחזירה אין התנאים בכלל (ועיין עוד מגיד משנה להלכות אישות פכ"ג סוף הי"ח). וסוגיות חלוקות וסמוכות בירושלמי הן דבר שכוח — ראה תש"ק, ריש עמ' 23, ד"ה והנה ואילך.

⁸⁶⁶ תרגום: ערב לאדם לשמוע את טעמו של רבו.

⁸⁶⁷ לפירוש הביטוי ראה ש' נאה, "מן המקרא לחז"ל (ובחזרה): עיונים לקסיקליים בעברית ובארמית", פרקים בעברית לתקופותיה — אסופת זיכרון לשושנה בהט, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ז, עמ' 142 ואילך. והוא כותב שם: "והוא (כלומר, ר' תנחום — מ"ע) מציע ללמוד לסבור את תלמודו, כלומר לצפות בו, לשווה אותו בדמיון חזותי, להפוך את הקולות למראות — בצורת כתב או בצורת תמונות, שיצייר בדמיונו לנגד עיניו" (סוף עמ' 146, ד"ה הלימוד; ההדגשות במקור). וכיוצא בזה כתב במאמרו "אומנות הזיכרון, מבנים של זיכרון ותבניות של טקסט בספרות חז"ל", מחקרי תלמוד, ג, ב (תשס"ה), עמ' 559-563; וראה ביחוד שם, עמ' 561 ועמ' 563. ואולם גם אם נפרש "סובר" מלשון "צפייה והתבוננות" (שם, ריש עמ' 561), עדיין אין הכוונה לצפייה באופן חזותי, אלא לעיון והתבוננות בטעמי הדברים, כלשון המשנה: "וראה אני את דברך" (ראש השנה פ"ב מ"י) וכיוצא בו. ועיין עוד שם, עמ' 555, הע' 60; עמ' 563, הע' 86; ומה שהעיר זוסמן, תורה שבעל פה, עמ' 264, הע' 21 [עמ' 263], ד"ה לעתים. ושני המקומות שהביא נאה ממדרשי קהלת (שם, עמ' 561-562) מתפרשים בשופי לפי פירוש זה. וזה קרוב לדברי המפרשים ז"ל (שם, עמ' 559).

⁸⁶⁸ למופע נוסף שנשתבש ע"ע הנדרשין מן הכתב.

⁸⁶⁹ למופע נוסף שנשתבש ע"ע הנדרשין מן הפה.

⁸⁷⁰ ההגהה על פי כ"ל — ראה מבואות לסה"א, עמ' 430, לו ע"ב, ש' 46; שם, הע' 6.

⁸⁷¹ ההגהה על פי קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, ו, ערך פסק, עמ' 774, טור א. וכן הוא

במקבילה בסנהדרין כז ע"א ש' 12 הרשומה לקמן בְּעֶרְךְ.

הפריש (!) ... ל-... ע"ע הפריש בין ... ל-....

הפריש בין ... ל-... **תרומות** מו ד שו' 16 (בין ליו')⁸⁷²; **פסחים** לד ב שו' 87353.

הפרש (!) ע"ע פירש (= ביאר).

הצד השווה שבהן (?) סוטה יט ד שו' 27.

הקודם ברכות י ג שו' 29.

הקיש ברכות י א שו' 8; **דמאי** כד ד שו' 37; **שביעית** לו ב שו' 27, שם שו' 31; **ערלה**

סג ב שו' 44; **יומא** מ ג שו' 36, מ ד שו' 16; **ראש השנה** נו א שו' 35, שם שו' 45, שם

שו' 49; **מגילה** ע ד שו' 57; **נדרים** מא ב שו' 59; **גיטין** מו ב שו' 6, נ א שו' 34; **קידושין**

נח ב שו' 46, נט ג שו' 55, סא ג שו' 55, שם שו' 58⁸⁷⁴.

הראשון (!) ע"ע ראשונה (= רישא).

הראשונה (= הרישא) ע"ע ראשונה (= רישא).

הראשונה (כלומר, משנת "חבית" הראשונה)⁸⁷⁵ **תרומות** מו א שו' 38, שם שו' 50⁸⁷⁶;

פסחים כח א שו' 32, שם שו' 45⁸⁷⁷.

הראשונה ... השנייה ... ע"ע הראשונה ... והשנייה ... (כלומר, משנת "חבית" הראשונה

והשנייה).

הראשונה ... והשניה ... ע"ע הראשונה ... והשנייה ... (כלומר, משנת "חבית" הראשונה

והשנייה).

הראשונה ... והשנייה ... (כלומר, משנת "חבית" הראשונה והשנייה)⁸⁷⁸ **תרומות** מו א

שו' 36, שם שו' 37 (והשניה), שם שו' 59, מו ב שו' 36 (השנייה); **פסחים** כח א שו' 30

(השנייה), שם שו' 31 (השנייה), שם שו' 55.

הרי (דיבור פתיחה) **ברכות** י ב שו' 1, יג א שו' 47, שם שו' 52 (הרי¹); **כלאים** לב א

שו' 28; **מועד קטן** פא ב שו' 41, פב ג שו' 9, שם שו' 17, שם שו' 55; **כתובות** ל ד

שו' 39, שם שו' 44, לה ד שו' 13, שם שו' 16, שם שו' 21; **נדרים** לז ד שו' 19; (צ"ל:

היה)⁸⁷⁹ **גיטין** נ א שו' 45; **סנהדרין** כג ב שו' 16, שם שו' 18; **הוריות** מח א שו' 61⁸⁸⁰.

⁸⁷² להגהה ראה כי"ר, עמ' 241ב שו' 37.

⁸⁷³ ראה ירוכ"פ, עמ' 483, ד"ה הפריש.

⁸⁷⁴ ישנו מופע נוסף בקידושין נט ע"א שו' 19; ואני דנתי אותו כתנאי (והוא הדין לביטוי: "מה...

אף..." [שם, שו' 19-20] המופיע שם). ומלמד מסופק בו — ראה מה"ת, עמ' 139, סי' עח; וכ"ץ סבור שהוא

אמוראי — ראה כ"ץ, א, עמ' 297 ד"ה לפנינו ואילך. וצ"ע.

⁸⁷⁵ היא משנתנו בתרומות פ"ח מ"ז.

⁸⁷⁶ רבינובין (שתא"י, עמ' 96, ד"ה ואתון אמרין) מגיה: "השנייה", וכן הגיה הגר"א (ירוכ"פ, עמ' 386,

ד"ה ואתון אמרין). והוא הדין למקבילה בפסחים כח ע"א שו' 45 הרשומה להלן בְּעֶרְךְ.

⁸⁷⁷ ראה ההערה הקודמת.

⁸⁷⁸ הראשונה היא משנתנו בתרומות פ"ח מ"ז, והשנייה שם, מ"ח.

⁸⁷⁹ ראה ק"ע, ח ע"א, ד"ה היה זה.

⁸⁸⁰ למופע נוסף מסופק ראה מה שהערתי בסוף ערך "מהו ש-".

****הרי** (בניחותא)⁸⁸¹ **ברכות** ד א ש' 1 (2x), ה ד ש' 43, ט א ש' 46, יא א ש' 31, יג ג ש' 749; **פאה** יח ב ש' 12, שם ש' 14, יט א ש' 7, כ ב ש' 738, שם ש' 743; **כלאים** לא א ש' 19; **שביעית** לד ג ש' 25, שם ש' 28, שם ש' 42, לה ד ש' 32, לז ב ש' 42; **תרומות** מ ב ש' 57, מ ג ש' 26 (צ"ל: ה'י);⁸⁸² שם ש' 49, מ ד ש' 56, מז ד ש' 39; **מעשר שני** נב ד ש' 62 (צ"ל: ה'י);⁸⁸³ נד א ש' 27 (ל"ג);⁸⁸⁴ נד ד ש' 12, נו א ש' 32; **חלה** נז ב ש' 5, נז ג ש' 25, נח ג ש' 48; **ערלה** סא ד ש' 54, סב א ש' 6, סג א ש' 48, שם ש' 49, שם ש' 50; **ביכורים** סד א ש' 5 (צ"ל: שהרי);⁸⁸⁵ סה א ש' 56 (צ"ל: הרי הוא);⁸⁸⁶ **שבת** ב ג ש' 6 (ו-), שם ש' 10 (ו-), שם ש' 15 (ו-), ד ג ש' 27, ה א ש' 10, שם ש' 11, ט ד ש' 13, י א ש' 17 (2x), שם ש' 20 (2x), יב א ש' 20, שם ש' 23; **עירובין** יח ב ש' 57, יט א ש' 50, כג ד ש' 6, שם ש' 7, כה א ש' 35; **פסחים** כח א ש' 42, לא ד ש' 45, לב א ש' 22, שם ש' 25, לב ב ש' 8, לד ב ש' 47, שם ש' 48, לו ב ש' 8 (ו-);⁸⁸⁷ לז ד ש' 49; **יומא** לח ב ש' 2, לט ד ש' 61⁸⁸⁸, שם ש' 62; **סוכה** נב א ש' 12, שם ש' 14, שם ש' 16, שם ש' 17 (2x), שם ש' 18, שם ש' 19, שם ש' 20, נב ג ש' 33, נג ג ש' 47; **ראש השנה** נח ב ש' 37, נח ד ש' 1 (ו-); **ביצה** ס ב ש' 28 (2x), שם ש' 31 (2x), סג ב ש' 35 (2x); **תענית** סה א ש' 32 (3x), סו ג ש' 64; **מגילה** ע א ש' 12, עא ג

⁸⁸¹ מילה זו נרשמה כשהיא משמשת במשא ומתן, לא כשהיא חלק אינטגרלי של מימרא. ובדרך כלל סימנה במימרא כינוי גוף או כינוי רמז הנמשכים אחריה, כגון "הרי אלו" (כגון שבת ד ע"א ש' 43 וש' 44); "הרי הוא" (כגון: ברכות יא ע"ד ש' 12; פאה יח ע"ד ש' 43, שם ש' 45, יט ע"ג ש' 47); "הרי היא" (כגון: פאה יט ע"א ש' 15; מגילה ע ע"א ש' 12, ע ע"ד ש' 38, עד ע"ד ש' 54); "הרי הן" (כגון: פאה יו ע"ב ש' 19; תרומות מד ע"א ש' 34, שם ש' 35); "הרי זה" (כגון ברכות ה ע"א ש' 62, ו ע"ג ש' 65, ט ע"א ש' 46); ו"הרי זו" (כגון פסחים כז ע"ד ש' 8). לכן לא רשמתי את שני המופעים שבנזיר נא ע"ד ש' 50 וש' 53, שעניינם ציטוט עקיף של אמירת הגוי והישראל הנודדים בנזירות לפני הצעת הבעיות בתלמוד, ע"ש. ואולי צריך לומר בשניהם: הריני — עיין שתנא"י, עמ' 430, ד"ה ראה גוי.

⁸⁸² ראה המקבילה בברכות ד ע"ד ש' 36.

⁸⁸³ ראה כ"ר, עמ' 271' 28.

⁸⁸⁴ ראה כ"ר, עמ' 275' 11.

⁸⁸⁵ ההגהה שלי. וכן הוא בנוסח הרש"ס, ט ע"ב ש' 7. וכן ניסח הרידב"ז, ג ע"א, ד"ה ר' חזקיה: "ומשני שהרי הגר אמור בפרשה". אבל ליברמן (תוכפ"ש, בכורים, עמ' 824, ד"ה וממשד) לא הגיה.

⁸⁸⁶ ההגהה שלי, על פי הלשון לעיל שם, ש' 55, ע"ש. ולפי זה, היא אינה שייכת לערך שלנו, לפי שהיא חלק של מימרא.

⁸⁸⁷ למופע הזה ישנן שתי מקבילות בסנהדרין והוריות, ונרשמו בערך "והרי אמרו (בניחותא)". וראה מה שהערתי שם. וליברמן מגיה כאן "הא" תחת "והרי" — ראה ירוכ"פ, מהדו"ח, סוף עמ' 572, הערה לעמ' 505. והוא מפרש אותה בלשון קושיא, ע"ש. וצ"ע.

⁸⁸⁸ את שני המופעים הבאים כאן ולקמן ש' 62, רשמתי על פי ליברמן, שהעיר על המופע הראשון: "הוא פירוש הירושלמי לבבא זו" (תוכפ"ש, בכורים, עמ' 738, הע' 55). והוא הוסיף שם מופע שלישי על פי כ"ל (עמ' 495 ש' 1; והוא שייך לד"ש, ש' 160. והעיר על הלשון שהוסיף: "מלים אילו הוא פירוש הירושלמי למשנתנו, והירושלמי מעתיק כאן את המשנה ומוסיף פירושים בין הבבות" (שם, עמ' 737, הע' 53). נמצא שמה שכתב שם בתחילת הדברים: "נשתבשה הברייתא על ידי המגיה של כ"ל" (עמ' 737, ד"ה ובירושלמי; כל ההדגשות שלי), לאו דווקא, אלא הכוונה הבריייתא ודברי הגמרא שעליה.

****הרי** (בניחותא) (המשך) ש' 51, שם ש' 52, עד ד ש' 54; **חגיגה** עו ג ש' 13, עו ד ש' 13, עט ב ש' 19; **מועד קטן** פ ב ש' 44, פג א ש' 56; **יבמות** ב ב ש' 33, ב ג ש' 13! (ל"ג)⁸⁸⁹, ג ג ש' 24 (ו-), שם ש' 26, ג ד ש' 54, ה ג ש' 59, ה ד ש' 9, שם ש' 10, שם ש' 11 (2x), שם ש' 12, ו ג ש' 52 (ו-), שם ש' 54, ו ד ש' 58, ח א ש' 31, ח ג ש' 52, ט ד ש' 32, שם ש' 41, שם ש' 57, יב ג ש' 33, שם שם! (צ"ל: הוי), יג ד ש' 9, טו א ש' 10; **סוטה** יו ב ש' 38, יו ד ש' 26, כ ב ש' 44; **כתובות** כו ד ש' 44, ל א ש' 56, ל ב ש' 37, לא ב ש' 6, לד ב ש' 64; **נדרים** לט א ש' 43 (2x), מב א ש' 58; **גיטין** מה א ש' 15, מו ד ש' 54, מח ד ש' 9, שם ש' 38, מט ג ש' 15, שם ש' 17; **נזיר** נז ד ש' 23; **קידושין** נח ד ש' 59 (ו-), שם ש' 61, נט א ש' 60, נט ג ש' 51, סא א ש' 14, סב ד ש' 42, סג א ש' 61, סד א ש' 64; **בבא קמא** ג ב ש' 153 (ל"ג)⁸⁹⁰; **בבא בתרא** יג ד ש' 42, יד ב ש' 3 (2x)⁸⁹¹; **סנהדרין** יח ב ש' 62 (2x), שם ש' 63 (2x), יח ג ש' 1, יט א ש' 30, שם ש' 34, שם ש' 38, כג א ש' 11, כט א ש' 31, ל א ש' 9; **שבועות** לד ד ש' 9, לח ב ש' 53; **עבודה זרה** מד ד ש' 3; **הוריות** מו א ש' 33, שם ש' 35, שם ש' 50, מו ב ש' 7, שם ש' 8, מז א ש' 53, מז ב ש' 49⁸⁹². ועיין עוד ערך: והרי אמרו (בניחותא); והרי הדברים קל וחומר (בניחותא); שהרי.

הרי (בלשון שאלה) **מועד קטן** פג א ש' 55.

****הרי** (בלשון קושיא) **ברכות** ג ד ש' 27, שם ש' 29, שם ש' 31, שם ש' 32! (ל"ג)⁸⁹³, שם שם, ד א ש' 2, ד ג ש' 36, ו ב ש' 57; **פאה** יט ג ש' 7, שם ש' 9; **דמאי** כד ג ש' 21 (ו-), כה א ש' 7; **כלאים** כז ב ש' 8 (ו-), כז ד ש' 50, כח א ש' 62 (ו-), שם ש' 64! (ו-; ל"ג)⁸⁹⁴, כח ד ש' 63, כט ב ש' 38 (2x), לא ד ש' 51 (ו-); **שביעית** לג ב ש' 27, שם ש' 28, לד א ש' 24, לו ג ש' 51 (ו-), לז ג ש' 10 (2x; ו-), לח א ש' 57 (ו-); **תרומות** מ ג ש' 37, מג ב ש' 14, מד ד ש' 38⁸⁹⁵; **מעשרות** נא ג ש' 13, נב א ש' 18; **מעשר שני** נב ג ש' 28! (ל"ג)⁸⁹⁶, שם ש' 30; **חלה** נח א ש' 30; **שבת** ד ג ש' 22, ה א ש' 57 (ו-), שם ש' 59 (ו-), שם ש' 61, ה ב ש' 1 (ו-), ו ב ש' 36, ו ד ש' 38, ז א ש' 24, ט ג ש' 22, יז א ש' 25, שם ש' 27; **עירובין** יט ג ש' 23, שם ש' 24, כד א ש' 31 (2x), כו א ש' 30; **פסחים** ל ד ש' 32, לב א ש' 32, שם ש' 33, לג ב ש' 50, לג ג ש' 18, שם ש' 20, שם

⁸⁸⁹ ההגהה שלי. והלשון באשגרה מלעיל שם, ש' 12 (ונרשמה להלן בערך "הרי [בלשון קושיא]").

⁸⁹⁰ ליתא בכי"א, עמ' 3 ש' 6, ולא בקטע סבונה (עמ' 277, קטע 4.3 [עמ' 276]).

⁸⁹¹ הנוסח במופע הראשון בד": "הרי זה", אבל בכי"א, עמ' 88 ש' 92 "זה" ליתא. וכן נראה עיקר;

והנוסח בד"ו ברישא הוא באשגרה מהסיפא. והנוסח במופע השני בד": "הרי זה חזקה", ובכ"א: "הרי זה החזיק" (שם, שם). והיה נראה לגרוס בד": "הרי זו חזקה, ובכ"א: "הרי החזיק. וצ"ע.

⁸⁹² למופעים נוספים ע"ע: הורי (עבר; היא ז). ולמופעים נוספים מסופקים ראה מה שהערתני בערך

"הבו (ז)", ומה שהערתני בערך "הרי (בלשון קושיא)" לסנהדרין יח ע"ב ש' 55.

⁸⁹³ ראה גינצבורג, פירושים, א, עמ' 196.

⁸⁹⁴ ההגהה על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

⁸⁹⁵ המופע אמור בתמיהה, אבל עניינו קושיא.

⁸⁹⁶ המופע נמחק על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

****הרי** (בלשון קושיא) (המשך) ש' 52, לז ד ש' 35, שם ש' 137; (אשגרה)⁸⁹⁷, שם ש' 41, שם ש' 42; **שקלים** מו ד ש' 32, שם ש' 34; **סוכה** נא ד ש' 11 (ו-), נב ד ש' 37, נג א ש' 37; **ראש השנה** נז א ש' 1; **תענית** סח ב ש' 8 (ו-); **מגילה** עד ב ש' 9, עה א ש' 39; **חגיגה** עו ג ש' 15, שם ש' 17, עה ג ש' 13 (2x); **יבמות** ב ג ש' 12, ג ד ש' 52, שם ש' 61, ה ב ש' 50, ה ג ש' 28, שם ש' 51, ו ב ש' 61, שם ש' 64, ט ג ש' 5, יג ג ש' 62, טו ג ש' 17, שם ש' 20; **סוטה** יז ד ש' 33, כ א ש' 16, שם ש' 21, כ ב ש' 9, כ ג ש' 25, שם ש' 26, כא ב ש' 51, כג ד ש' 45; **כתובות** כה א ש' 53, שם ש' 54, כה ב ש' 29 (2x), שם ש' 45, שם ש' 46, כה ג ש' 4 (2x), כו ג ש' 43, שם ש' 44 (2x), כז א ש' 48, שם ש' 49, כז ג ש' 2, כז ד ש' 40, לב ש' 27, שם ש' 28, ל ג ש' 43, לב א ש' 19, שם ש' 22; **נדרים** לז ד ש' 15 (ו-); **גיטין** מג ד ש' 20, שם ש' 21; **נזיר** נב א ש' 16, נב ב ש' 21, שם ש' 23 (ל"ג)⁸⁹⁸, נב ד ש' 25, שם ש' 26, נד ג ש' 35, נד ד ש' 35, שם ש' 38, שם ש' 56, נה ד ש' 38, נו ג ש' 13, נו ד ש' 4; **בבא קמא** ו א ש' 29 (ו-), שם ש' 30 (ו-); **בבא מציעא** ח א ש' 10; **סנהדרין** יח ב ש' 55 (ו-)⁸⁹⁹, יח ג ש' 61, שם ש' 62, כא ג ש' 14, כה א ש' 26, שם ש' 34, שם ש' 35, כז ד ש' 20; **שבועות** לב ד ש' 51, לד ב ש' 37 (ו-), לד ג ש' 25, שם ש' 26, שם ש' 38, לה ד ש' 56 (ו-), לו ד ש' 40 (2x; ו-), שם ש' 41 (ו-); **עבודה זרה** מג ב ש' 53, מה ב ש' 15; **הוריות** מו ד ש' 52, שם ש' 53; **גיטין** נא ש' 39.

הרי (!) פאה יז ג ש' 6 (צ"ל: היר)⁹⁰⁰; **מעשר שני** נד א ש' 27 (ל"ג)⁹⁰¹; **סנהדרין** כד ג ש' 64 (ל"ג)⁹⁰².

הרי... הרי... (בניחותא) **ביכורים** סד ב ש' 41-42; **יומא** מ ד ש' 34, מא ד ש' 62, מד א ש' 2; **מגילה** ע ב ש' 15; **יבמות** ט ב ש' 12-13 (והרי תחת הרי); **כתובות** לא ד ש' 8, שם ש' 8-9; **קידושין** סב ד ש' 30, שם ש' 31, סג א ש' 58.

****הרי... הרי...** (בלשון קושיא) **ברכות** י א ש' 56, יא ג ש' 3; **פאה** טו א ש' 21 (הרי); +הוא אומר!⁹⁰³, כ א ש' 21; **כלאים** כז א ש' 44-45, שם ש' 56, ל א ש' 52; **שביעית** לד א ש' 15, שם ש' 20 (שהרי! תחת הרי)⁹⁰⁴, לה ד ש' 24, לו ד ש' 152⁹⁰⁵; **תרומות**

⁸⁹⁷ ראה ירוכ"פ, עמ' 522, ד"ה תני.

⁸⁹⁸ ראה שתא"י, סוף עמ' 431, ד"ה הגע עצמך.

⁸⁹⁹ ראה: אפשטיין, מחקרים, ב, א, עמ' 324, ד"ה אבל; מבוא לנוה"מ, עמ' 963, סד"ה וברייתא. והוא מפרש "בעי" (שם, ש' 54) — "תמה". ואולי יש לפרש "בעי" בניחותא, והוא בא לפרש את טעמו של ר' ישמעאל במשנתנו, ולפי זה תהיה "והרי" כאן בניחותא. וצ"ע.

⁹⁰⁰ ראה כ"ר, עמ' 111ב ש' 34.

⁹⁰¹ ראה נוסח הרש"ס, מב ע"ב ש' 21.

⁹⁰² ליתא במקבילה בכלאים לא ע"ב ש' 50 ולא בשבת ט ע"ד ש' 40, ונראה דלא גרסינן לה.

⁹⁰³ להגהה ראה: כ"ר, עמ' 99ב ש' 18-19; נוסח הרש"ס, ב ע"ב ש' 6.

⁹⁰⁴ להגהה ראה כ"ר, עמ' 190ב ש' 34-35.

⁹⁰⁵ רשמתי את המופע הזה בסימן שאלה, כי אף על פי שהדברים באים בברייתא, וישנם בברייתא המקבילה בבבלי נדרים נח ע"א, הם שנויים שם בלשון אחרת. יתכן אפוא שהביטוי נוסח בברייתא כסגנון

****הרי... הרי... (בלשון קושיא) (המשך)** מ א ש' 41-42, מ ג ש' 39, מא ג ש' 62-63; **מעשרות** מח ג ש' 50-51; **חלה** נז ג ש' 32-33; **ערלה** סב ב ש' 23, סג א ש' 53; **ביכורים** סד א ש' 37; **שבת** ג ג ש' 57-58, ג ד ש' 45, שם ש' 51-52, ו ב ש' 35, שם ש' 37-38, שם ש' 39, שם ש' 41, שם ש' 42, ט א ש' 25, ט ב ש' 3-4, שם ש' 8, יא ג ש' 22, יג ג ש' 26-27, טו ב ש' 53-54, יז א ש' 24; **פסחים** כט ב ש' 26-27, כט ג ש' 68⁹⁰⁶, ל ג ש' 56, ל ד ש' 34, לג ג ש' 17, שם ש' 44-45, לג ד ש' 24; **יומא** מד א ש' 50; **סוכה** נב ג ש' 15; **ראש השנה** נח ד ש' 19; **ביצה** ס א ש' 27; **מגילה** עב ד ש' 26⁹⁰⁷; **חגיגה** עט א ש' 44, עט ב ש' 11-12; **מועד קטן** פג א ש' 51; **יבמות** ח א ש' 11-12, ח ב ש' 9, שם ש' 53, ט ג ש' 43, יב א ש' 19-20, יג ג ש' 64; **סוטה** יט ג ש' 36-37, כא ג ש' 6-7, כב ב ש' 24, שם ש' 26; **כתובות** כה ד ש' 12-13, כז ד ש' 59; **נזיר** נב ב ש' 22; **קידושין** נט ד ש' 47, ס ג ש' 34, סד ג ש' 9-10, שם ש' 14, שם ש' 17, שם ש' 18, שם ש' 52, סו א ש' 25-26; **בבא בתרא** יו ב ש' 36; **סנהדרין** כב א ש' 50 (והרי תחת הריג), כד ד ש' 53-54, כה ג ש' 52; **עבודה זרה** לט ב ש' 34, מא ד ש' 32-33, מג ב ש' 54; **הוריות** מו ד ש' 61.

הרי... הרי... הרי... (בלשון קושיא) שביעית לג א ש' 37-38; **שקלים** מח ג ש' 10-11 (והרי תחת הריג).

הרי... הרי... הרי... (בניחותא) מעשרות מט א ש' 26; **סוכה** נג ד ש' 43-44. **הרי... הרי... הרי... (בלשון קושיא) מעשרות** מט א ש' 23; **סוכה** נג ד ש' 40-41. **הרי... הרי... והרי... (בלשון קושיא) ע"ע הרי... הרי... הרי... (בלשון קושיא).** **הרי... והרי... (בניחותא) ע"ע הרי... הרי... (בניחותא).** **הרי... והרי... (בלשון קושיא) ע"ע הרי... הרי... (בלשון קושיא).** **הרי... שהרי (!)... (בלשון קושיא) ע"ע הרי... הרי... (בלשון קושיא).** **הרי אנו למידין (בניחותא) חגיגה** עז ג ש' 30. **הרי הוא אומר (!) ע"ע הדא היא דכתיב.** **הרי הוא אומר (!)... הרי... ע"ע הרי... הרי... (בלשון קושיא).** **הרי הוא אמר (!) ע"ע הדא היא אמרת (!).** **הרי (!) היא דו מקנתר לון ע"ע הדא היא דו מקנתר לון.** **הרי זה קל וחומר שיש עליו תשובה ע"ע קל וחומר שיש עליו תשובה.** **הרי זה (!) שאלה (בניחותא) סוטה** יח א ש' 50 (צ"ל: זר)⁹⁰⁸. **הרי כאן (בניחותא) יבמות** יא ד ש' 35; **סוטה** כג ג ש' 30; **סנהדרין** כא ג ש' 46, כד ג ש' 39; **שבועות** לב ד ש' 8, שם ש' 13, לה ב ש' 59.

הירושלמי. ויוכיח מונח ההצעה הארמי: "התיבון" (שם). אבל שאר המונחים הם מונחים תנאיים שגורים, ולכן לא כללתי אותם. ואלה הם: "חכמי" (שם, שם; וישנו גם בברייתא שבבבלי הנ"ל); "לא אם אמרתם" (שם, ש' 53). וברש"ס: "אמרו לו" (קא ע"ב ש' 8) תחת "התיבון", אבל אפשר שזוהי הגהתו של הרש"ס.

⁹⁰⁶ לגירסא ולפירוש כאן ראה ירוכ"פ, עמ' 408, ד"ה התיבון.

⁹⁰⁷ המופע אמור בתמיהה, אבל עניינו קושיא.

⁹⁰⁸ וכן הוא לנכון בכ"ר, עמ' 110 ב ש' 41.

הרי כבר אמור ע"ע כבר אמור.

הרי למדנו (בניחותא) **יומא** מג ב ש' 45; **קידושין** נח ב ש' 53, נח ג ש' 16; **סנהדרין** כא ג ש' 17; **שבועות** לה ב ש' 27.

הרי מצינו (בניחותא) **שבועות** לח ד ש' 14; **הוריות** מז ב ש' 1.

הרי מצינו (בלשון קושיא) **יומא** מג ב ש' 41 (ו-, מצאנו); **כתובות** כה ד ש' 12, שם ש' 24; **סנהדרין** יח ג ש' 60 (ו-, שם ש' 62 (ו-); **שבועות** לה ב ש' 24⁹⁰.

הרי עולם קידושין סד ב ש' 61.

הרי עולם פליגין⁹¹⁰ **נזיר** נד ד ש' 17.

הרי פרשת... הרי עשית... ואין את עושה... ע"ע הרי פרשת... הרי עשית... ואין את עושה... (בניחותא).

הרי פרשת... הרי עשית... את עושה..., וכאן שלא עשית... אין את עושה... (בניחותא) **יבמות** יא ב ש' 23-24 (את עושה ל', וכאן שלא עשית ל', ואין!); **קידושין** נט ב ש' 64 - נט ג ש' 2.

הרי פרשת... הרי עשית... ואין את עושה... (בניחותא) **יבמות** יא ב ש' 24-25; **קידושין** נט ג ש' 3-4 (עשית).

הרי פרשת... הרי עשית... (!) ואין (!) את עושה... ע"ע הרי פרשת... הרי עשית... את עושה..., וכאן שלא עשית... אין את עושה... (בניחותא).

השגרת לשון (!) היא מתניתא ע"ע אשגרת לשון (!) הי מתניתא.

השן **שביעית** לז ב ש' 10.

השנה הכתוב **פאה** טו ד ש' 13; **קידושין** סא ב ש' 58.

השוות⁹¹¹ **נזיר** נד ד ש' 37; **שבועות** לח ג ש' 29 (ש-).

השוחרט (!) ע"ע הא (= אבל; בניחותא או בלשון בעיא או בלשון קושיא או בתמיהה).

השיב (!) ר' ע"ע התיב ר'. וראה עוד ערך לא השיב (בתמיהה).

השיבהו ע"ע בשיטתו השיבו.

השיבהו (!) ע"ע בשיטתך השיבהו (!).

השיבו ע"ע: בשיטתו השיבו; שהשיבו טעם; תשובת הפלג השיבו. וראה עוד ערך היה לו להשיבו.

השיבו (= השיבו תשובה על שאלה) **סוטה** כ ב ש' 14, שם ש' 19, שם ש' 25, שם ש' 30. וראה עוד ערך לא השיבו.

השיבו (= הקשו במשא ומתן) **מעשר שני** נג ג ש' 15.

השיבוהו ע"ע בשיטתו השיבוהו.

⁹⁰⁹ ליברמן משלים שני מופעים של ביטוי זה (ושם: "והרי!"): האחד בתרומות מו ע"א ש' 61, והשני במקבילה בפסחים כח ע"א ש' 58 — ראה ירוכ"פ, ריש עמ' 387, ד"ה אמר ליה.

⁹¹⁰ תרגום: הרי עולם חלוקים. כלומר, החכמים הגדולים.

⁹¹¹ כלומר, השוותה.

השנייה ע"ע השנייה (כלומר, משנת "חבית" השנייה)⁹¹².

השנייה (= הסיפא) ע"ע שְׁנִיָּה (= סיפא).

השנייה (כלומר, משנת "חבית" השנייה)⁹¹³ **תרומות** מו ב שו' 12 (ה' ל'); **פסחים** כח ב שו' 10⁹¹⁴. ועיין עוד ערך הראשונה... והשנייה... (כלומר, משנת "חבית" הראשונה והשנייה).

השְׁנִיִּים⁹¹⁵ **פאה** טו ב שו' 38; **שביעית** לג ב שו' 53; **שבת** ג ד שו' 40 (השנים!); **סוכה** נד ב שו' 38; **כתובות** לב ג שו' 9.

השנים (!) ע"ע השְׁנִיִּים.

התורה (!) ע"ע כל התורה.

התורה אמרה **תרומות** מד א שו' 52; **ביכורים** סג ג שו' 51; **שבת** ד ג שו' 35, יב ד שו' 45; **סוכה** נא ד שו' 13, שם שו' 42; **יבמות** ב ב שו' 26, שם שו' 27; **סוטה** יח ב שו' 21, שם שו' 29, יט ג שו' 21, יט ד שו' 24; **גיטין** מו ב שו' 17; **קידושין** נט ד שו' 10⁹¹⁰; **סנהדרין** ל ב שו' 9; **שבועות** לב ד שו' 26 (ו-); **עבודה זרה** לט א שו' 44, שם שו' 46, שם שו' 47, שם שו' 48, שם שו' 49; **הוריות** מה ד שו' 22 (ה' ל'), שם שו' 23. ועיין עוד ערך לא אמרה התורה... אלא....

התורה השוות **נזיר** נד ד שו' 37. וראה עוד ערך לא מצינו שהשוות התורה ב... ב... לכן (!) נשוה... (הרישא בתמיהה).

התורה קרא (!) ע"ע התורה קראת.

התורה קראה ע"ע התורה קראת.

התורה קראת **ברכות** ב ג שו' 13 (קראה); **תרומות** מז ד שו' 36 (קרא; וצ"ל: קרא!); **מעשר שני** נג ב שו' 6 (ו-), שם שו' 24 (ו-, קראה); **יומא** מה א שו' 5 (ו-, שם שו' 9 (ו-), שם שו' 24 (ו-); **חגיגה** עט ד שו' 33, שם שו' 37; **סוטה** יו ג שו' 44 (קראה); **נדרים** מ ב שו' 60; **נזיר** נא ד שו' 16 (ה' ל'), נב ד שו' 20 (ה' ל')⁹¹⁶.

התורה ריבת **כלאים** לא א שו' 34; **מעשרות** נא ד שו' 23; **שבת** יב ד שו' 12; **פסחים** לא ד שו' 58; **יבמות** ב ג שו' 7 (ריבתה), שם שו' 8 (ריבתה), שם שו' 10 (ריבתה)⁹¹⁷.

התורה ריבתה ע"ע התורה ריבתה.

התיב ר'⁹¹⁸ **ברכות** ג ד שו' 27, ו ב שו' 57, ח א שו' 32, י ב שו' 20, יא א שו' 31, שם שו' 36; **דמאי** כב ב שו' 24, כב ג שו' 17, כג א שו' 23, כה א שו' 53; **כלאים** כז א שו' 30,

⁹¹² בערך "הראשונה... והשנייה... (כלומר, משנת 'חבית' הראשונה והשנייה)" המצוין שם.

⁹¹³ היא משנתנו בתרומות פ"ח מ"ח.

⁹¹⁴ למופעים נוספים שנשתבשו ראה מה שהערתי לעיל, ערך "הראשונה (כלומר, משנת 'חבית' הראשונה)", לתרומות מו ע"א שו' 50.

⁹¹⁵ פירוש: החכמים האחרונים.

⁹¹⁶ למופע נוסף שנשתבש ע"ע ורחמנא קרְיָה (!).

⁹¹⁷ הנוסח כאן בכ"ל: "התורה אמרה" (עמ' ב שו' 27), ונמחקה "אמרה" על ידי ר' יחיאל הסופר, ורשם אחריה: "ריבת", ונוספה ה"א על ידי המגיה בתוך השורה, כלומר: "ריבתה", ואין צורך.

⁹¹⁸ תרגום: השיב ר'. השורש טוב ומקבילו העברי שוב, עניינם לעתים קושיא וסתירת דברים, ולעתים תשובה על קושיא או על שאלה. שהוראת תוב — קָעוֹן טענה על חבריו במשא ומתן, הן קושיא

****התיב ר' (המשך)** שם שר' 56, ל ד שר' 34; **שביעית** לג א שר' 37, לג ג שר' 4; **תרומות** מ ג שר' 2, שם שר' 49, מה א שר' 15, מו ב שר' 14, מז ג שר' 53; **מעשרות** מט א שר' 55, שם שר' 61, מט ב שר' 21, נא ד שר' 8, נב א שר' 28, שם שר' 35; **מעשר שני** נד א שר' 64, נד ד שר' 52; **חלה** נח ב שר' 48; **ערלה** סג א שר' 38; **ביכורים** סד א שר' 37; **שבת** ד ג שר' 22, ו ב שר' 24, שם שר' 35, שם שר' 36, שם שר' 38, שם שר' 40, שם שר' 42, שם שר' 44, ו ד שר' 35, שם שר' 38 (אתיב), ט ג שר' 57, יד ד שר' 9, שם שר' 57, יו ג שר' 38; **עירובין** יט ב שר' 6, יט ג שר' 3, כב ג שר' 16, כו ב שר' 31; **פסחים** כח ב שר' 11, שם שר' 24, כח ג שר' 4, שם שר' 8, כח ד שר' 33, כט ב שר' 50, כט ד שר' 41, לא א שר' 42, שם שר' 45, לו ב שר' 10, לז ד שר' 31; **יומא** לח ג שר' 30, מד שר' 33, מג ד שר' 49, שם שר' 64, מד א שר' 2; **שקלים** מו ב שר' 20; **סוכה** נב ג שר' 14, שם שר' 32, נד ג שר' 29; **ראש השנה** נו ב שר' 19, נו ג שר' 7, נז ג שר' 30, שם שר' 40; **תענית** סה ג שר' 34; **מגילה** ע א שר' 35, עא ג שר' 13, עב ג שר' 55, עג ג שר' 28, עה א שר' 40, שם שר' 51; **חגיגה** עו ב שר' 55, עו ג שר' 15, עה ב שר' 4, עה ג שר' 14, עט א שר' 28, שם שר' 42, שם שר' 44, עט ב שר' 11; **מועד קטן** פב א שר' 11; **יבמות** ד ד שר' 22, ח ב שר' 52, ט ג שר' 5, יא ב שר' 23, יב א שר' 14, יב ג שר' 53, יב ד שר' 64, יג ד שר' 9, יד ד שר' 22; **סוטה** כ ב שר' 36, כא ב שר' 51 (השיבו!)⁹¹⁹, כא ג שר' 3, כב ב שר' 37; **כתובות** לג ג שר' 3, שם שר' 7; **נדרים** לז ד שר' 15, שם שר' 42; **גיטין** מז א שר' 41, מז ד שר' 20, שם שר' 25, מח ג שר' 46, נ ב שר' 20, שם שר' 21; **נזיר** נד ד שר' 35, שם שר' 38, נו ג שר' 1; **קידושין** נט ב שר' 64, סד א שר' 42, סד ב שר' 45, סו א שר' 25; **בבא קמא** ז ב שר' 50, שם שר' 51, שם שר' 53; **בבא בתרא** יו ב שר' 32, שם שר' 34; **סנהדרין** כא א שר' 25, כא ב שר' 61, כב א שר' 50, כד ג שר' 20, כד ד שר' 53, כו ג שר' 33, לב שר' 18, שם שר' 20, שם שר' 21; **שבועות** לד ג שר' 38, לד ד שר' 34; **עבודה זרה** מד שר' 12, שם שר' 59; **הוריות** מח א שר' 10; **נידה** מח ד שר' 48, נ ג שר' 44, נ ד שר' 34.

התיב ר' בשם ר'⁹²⁰ פאה יח ב שר' 4! (צ"ל: קומי תחת בשם)⁹²¹; **כלאים** כח ג שר' 33; **גיטין** נ א שר' 43.

התיב ר' לר'⁹²² **תענית** סח ד שר' 31; **מגילה** עב ב שר' 53, שם שר' 55, שם שר' 57; **יבמות** ו ב שר' 27, שם שר' 28; **סוטה** כ ב שר' 9; **סנהדרין** כא ג שר' 12; **נידה** מט ד שר' 45.

התיב ר' על דר'⁹²³ **שבת** י א שר' 6.

הן תירוץ. וכן משמש המונח הזה כאן בשתי ההוראות האלה: בדרך כלל במשמעות קושיא ותיובתא, ולעתים רחוקות במשמעות תשובה על בעיא (ראה, למשל: מעשרות נב ע"א שר' 35; יבמות יא ע"ב שר' 23 = קידושין נט ע"ב שר' 64). וראה עוד מה שהעיר עליו מלמד, פרקי מבוא, עמ' 625, סי' 66.

⁹¹⁹ להגהה ראה כ"ר, עמ' 27 שר' 39.

⁹²⁰ תרגום: השיב (כלומר, הקשה) ר' בשם ר'.

⁹²¹ ראה מהד' לונוץ, כד ע"ב שר' 14.

⁹²² תרגום: השיב (כלומר, הקשה) ר' לר'.

⁹²³ תרגום: השיב (כלומר, הקשה) ר' על [שיטתו] של ר'.

התיב ר' על הדא דר'⁹²⁴ ביצה ס ב שו' 15.

התיב ר' על הדא קדמייתא⁹²⁵ שבת ז א שו' 44.

התיב ר' על ההיא (!) תנייא קדמיא⁹²⁶ קידושין סד ג שו' 51 (צ"ל: ההין)⁹²⁷.

התיב ר' קומי (!) ר' ע"ע התיב ר' קומי ר'.

****התיב ר' קומי ר'**⁹²⁸ ברכות ג ד שו' 28, שם שו' 38 (קומי!), ח א שו' 7; פאה יח ב שו' 15; כלאים כז ד שו' 54 (הותיב)⁹²⁹, כט א שו' 4; שביעית לה ד שו' 23, שם שו' 27; תרומות מד ד שו' 2; מעשר שני נד א שו' 38; חלה נח ב שו' 49, נט א שו' 50, נט ג שו' 13; ערלה סב ב שו' 23, סג א שו' 52; שבת ז ב שו' 26, יא ד שו' 41; פסחים כט א שו' 22, לז א שו' 46; יומא מג ב שו' 39; שקלים מה ד שו' 43, מח א שו' 37; סוכה נג ב שו' 5; ראש השנה נז ג שו' 39; תענית סה ג שו' 10, שם שו' 60, סח ב שו' 7, שם שו' 9; מגילה עג ג שו' 36, שם שו' 37, עה א שו' 39; יבמות ג ד שו' 51, י ג שו' 42, י ד שו' 46; סוטה יט ב שו' 23, כ א שו' 39, כא ג שו' 36; כתובות כז ג שו' 2; גיטין מה ד שו' 57, מח ב שו' 13, מט ג שו' 8, שם שו' 18, נ ד שו' 24; נזיר נד ד שו' 56 (הותיב), נה ב שו' 61; קידושין סג ד שו' 44; בבא קמא ז א שו' 10; סנהדרין כה ב שו' 38, ל ב שו' 22; שבועות לד א שו' 20, לה ב שו' 22; עבודה זרה מג ב שו' 7, מה ב שו' 19; הוריות מו ד שו' ⁹³⁰5. **התיבון** (= השיב אותם)⁹³¹ מעשרות מט א שו' ⁹³²23; שבת ג ג שו' 57; סוכה נג ד שו' 40; קידושין סג א שו' 61; עבודה זרה מא ד שו' 32.

⁹²⁴ תרגום: השיב (כלומר, הקשה) ר' על [המימרא] הזאת של ר'.

⁹²⁵ תרגום: השיב (כלומר, הקשה) ר' על [ההלכה] הראשונה הזאת. כלומר, על הרישא של הברייתא שהובאה למעלה מזה בסוגיא. וליברמן מפרש: "על ההלכה הראשונה של הפרק שלנו" — ירוכ"פ, עמ' 95, ד"ה התיב שמואל. וצ"ע.

⁹²⁶ תרגום (אחרי ההגהה): השיב ר' על התנא הראשון הזה. כלומר, הקשה על התנא קמא (הוא ר' מאיר) שהובא למעלה מזה בסוגיא.

⁹²⁷ ההגהה "ההין" על פי שרי"ר, עמ' 232 שו' 35 (ושם: "להדן תנייה"). ובחידושי הרמב"ן, יבמות מט ע"ב, ד"ה ואביי, עמ' קפד: "על הדין תניא קדמיא". וציין לו כ"ץ, ג, עמ' 146. וראה ירוכ"פ, עמ' 95, ד"ה התיב שמואל.

⁹²⁸ תרגום: השיב (כלומר, הקשה) ר' לפני ר'; ובחלה נח ע"ב שו' 49 — השיב תשובה על קושיא; ובעבודה זרה מה ע"ב שו' 19 — השיב תשובה לפתור בעיא, עי"ש.

⁹²⁹ לצורה "הותיב" תחת "התיב" ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 89, ד"ה "אובין". וראה עוד ילון, מבוא, עמ' 168, סי' 4 על "הושיב" תחת "השיב".

⁹³⁰ למופעים נוספים ע"ע: התיב ר' בשם ר'; מתיב ר' קומי ר'.

⁹³¹ כלומר, הקשה עליהם; ובקידושין — השיב אותם על הקושיא שלהם.

⁹³² כללתי כאן את המופע הזה ואת המקביל שלו בסוכה נג ע"ד שו' 40, מכיון שהגירסא העיקרית לדעתי היא בסוכה שם, שו' 39: "א"ר יוסה וזי כל שהוא כשר" וכו', והכל הוא מדברי ר' יוסי שמקשה על מה שמסר רבו ר' אילא בשם ר' יסא בשם ר' אלעזר. ולכן בהכרח שפירוש "התיבון" כאן — השיב אותם. ועיין בק"ע בסוכה, טו ע"א, ה"ז, ד"ה אר"י. אבל נראה לי יותר שאין לגרוס "התיבון" לא כאן ולא בסוכה. ועיין מסכת מעשרות, הוצאת בית מדרש גבוה להלכה בהתישבות, ירושלים תשנ"ז, ט ע"ב, הע' כ; ובש"נ שם, אות יא.

****התיבון (= הם השיבו)**⁹³³ ברכות ג ד ש' 29, שם ש' 31, ד א ש' 1, שם ש' 34, ד ש' 47, שם ש' 93, ד ש' 36, י א ש' 56, יא ג ש' 3 (הוהתיבון)⁹³⁵, פאה טו א ש' 21, כ א ש' 21; **כלאים** כז א ש' 44, ל א ש' 52; **שביעית** לד א ש' 15, שם ש' 20, שם ש' 24, לו ד ש' 52, לז ב ש' 42; **תרומות** מ ג ש' 37, שם ש' 39, מא ג ש' 62; **מעשרות** נא ג ש' 13; **מעשר שני** נב ג ש' 28! (ל"ג)⁹³⁶, שם ש' 30; **חלה** נז ג ש' 32; **שבת** ג ד ש' 45, שם ש' 51, ו ב ש' 37, ז א ש' 24, ט א ש' 25, יג ג ש' 26, טו ב ש' 53, יו ד ש' 30, יז א ש' 24; **עירובין** כו א ש' 30; **פסחים** כט ב ש' 26, כט ג ש' 8, כט ד ש' 39, לב א ש' 32, שם ש' 33, שם ש' 36, לג ג ש' 17, לז ד ש' 41; **יומא** לט ג ש' 8, שם ש' 24; **שקלים** מו ד ש' 32, שם ש' 33, שם ש' 38; **סוכה** נג א ש' 37, נד ג ש' 36; **ראש השנה** נו ד ש' 62, שם ש' 64, נח ד ש' 19; **ביצה** ס א ש' 27; **מגילה** עב ד ש' 26; **חגיגה** עו ב ש' 62; **מועד קטן** פג א ש' 51; **יבמות** ו ב ש' 61, שם ש' 64, ח ב ש' 9, יב א ש' 19, יג ג ש' 62, שם ש' 64; **סוטה** יז ד ש' 33, יט ג ש' 36, כ ג ש' 25, שם ש' 26; **כתובות** כז א ש' 48, ל ג ש' 43; **נזיר** נד ד ש' 8, נה ד ש' 38, נו ד ש' 4; **קידושין** נט ד ש' 47, ס ג ש' 34, סג א ש' 58; **בבא מציעא** ז ד ש' 55, ח א ש' 10, שם ש' 14; **בבא בתרא** יו א ש' 3, שם ש' 59; **סנהדרין** כה א ש' 26; **שבועות** לב ד ש' 51, לד ג ש' 25, שם ש' 26; **עבודה זרה** מה ב ש' 15; **הוריות** מו ב ש' 28, מו ד ש' 52, שם ש' 61.

התיבון חברייא⁹³⁷ שבת ד ג ש' 21.

***התיבון קומי ר'**⁹³⁸ בבא מציעא ח ג ש' 23.

התיבון רבנן דקיסרין⁹³⁹ יבמות יא ב ש' 24.

התם (!) צריכא ליה, וכה פשיטא ליה ע"ע תמן צריכא ליה, וכא פשיטא ליה (בתמיהה).
התני (!) ע"ע והתני.

⁹³³ המונח הזה משמש על פי רוב בהוראת קושיא ותיובתא, אבל נמצא גם במשמעות תשובה על תמיהה (ראה שביעית לז ע"ב ש' 42 וקידושין סג ע"א ש' 58) ותשובה על בעיא (ראה הוריות מו ע"ב ש' 28). וראה עוד מה שהעיר עליו מלמוד, פרקי מבוא, עמ' 625, ס' 66.

⁹³⁴ ראה מה שהערתני בערך "אם אומר את" לברכות ד ע"א ש' 46. וגניצבורג (פירושם, א, מבוא, עמ' יט, ד"ה ובראש; עמ' 227, ד"ה אם אומר) נדחק. והביטוי "דהתיבון" אינו מופיע בשום מקום בירושלמי.
⁹³⁵ יש גורסים כאן: "התיבון" — ראה אהצו"י, עמ' 172, ד"ה התיבון. ולצורה "הוהתיבון" תחת "התיבון" ראה מבוא לנוה"מ, עמ' 89, ד"ה "אובין".

⁹³⁶ המונח נמחק על פי גליונות הרש"ל, טופס א'.

⁹³⁷ תרגום: השיבו החברים. כלומר, הקשו.

⁹³⁸ תרגום: השיבו לפני ר'. הפ"מ מפרש: "שהשיבו לפני ר' והעלו" (ח ע"א, ד"ה לא כן). אבל הנוסח בכ"א בסוף לשון התשובה: "**לית** כל עמה מודיי שאבדתו מותרת" (עמ' 48 ש' 48); מכאן שפירוש: "התיבון" — הקשו. וכן נראה מדברי ליברמן — עיין ירושלמי נזיקין, עמ' 135, ש' 48.

⁹³⁹ תרגום: השיבו חכמי קיסריה. כלומר, השיבו תשובה על קושיא.

Acknowledgements

The Talmud Yerushalmi came to us full of textual errors and without traditional commentary. One way to correct this situation is through the study of the terminology of the Yerushalmi, which often is the key for interpreting a Talmudic *sugyah*. Thus, linguistic and semantic clarifications of Talmudic terms can assist the scholar in correcting faulty textual versions and enable him to come much closer to the original text of the Yerushalmi and to its accurate interpretation. Indeed, the present three-volume “*Concordance of the Amoraic Terms, Expressions and Phrases in the Yerushalmi*”, provides scholars with a unique research tool to achieve these goals.

I am grateful to the Jewish Theological Seminary, particularly to the Chancellor Professor Arnold Eisen, to the Provost and Chair of the publication committee, Professor Alan Cooper, to the entire members of the committee and to Professor Shmuel Glick, Head of the Schocken Institute, who enabled the publication of this work – May they all be blessed.

Moshe Assis

Jerusalem 2010 – 5770

ISBN 978-965-456-056-6

©

Copyright 2010, by
The Jewish Theological Seminary of America
Printed in Israel

A Concordance of Amoraic Terms Expressions and Phrases in the Yerushalmi

By
Moshe Assis

Volume I

Introduction

Letters ה-א

The Jewish Theological Seminary of America
New York and Jerusalem 5770-2010

Moshe Assis

A Concordance of Amoraic Terms
Expressions and Phrases in the Yerushalmi

